

Περιεχόμενα

EDITORIAL

Editorial Νοέμβριος 2022 [σελ.2]

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Συνέντευξη του Καθηγητή Kai Ambos, Δικαστή στο Ειδικό Διεθνές Δικαστήριο για το Κοσσυφοπέδιο στον Επ. Καθηγητή Βασίλειο Πετρόπουλο και τον Ιωάννη Μοροζίνη, Δ.Ν. [σελ. 11]

Interview of Prof. Dr. Dr. h.c. Kai Ambos, Judge Kosovo Specialist Chambers by Assist. Prof. Vasileios Petropoulos and Dr. Ioannis Morozinis [σελ. 27]

ΜΕΛΕΤΕΣ

Στη μνήμη και των δύο.

Ο Νικόλαος Κ. Ανδρουλάκης γράφει για τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη [σελ. 42]

Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας. Η διεύρυνση του καταλόγου των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων. Πρακτικές λύσεις και θεωρητικά θεμέλια* [σελ. 51]
του Δημητρίου Κιούπη

Γυναικοκτονία: Χρειαζόμαστε μια νέα εγκληματολογική και ποινική κατηγορία; [σελ. 61]
της Μαργαρίτας Γασπαρινάτου

Η διατάραξη ησυχίας και η πρόκληση θορύβων μουσικής ως αξιόποινη συμπεριφορά [σελ. 105]
του Ηλία Σπυρόπουλου

ART AND CRIME

William Kentridge: Η τέχνη ενάντια στο έγκλημα της βίας [σελ. 130]
της Ελισάβετ Πλέσσα

William Kentridge: Art against the Crime of Violence [σελ. 146]
by Elizabeth Plessa

NOTITIAE CRIMINALIS

Εγκλήματα μίσους κατά ΛΟΑΤΙ ατόμων: Η αθέατη πτυχή της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης [σελ. 162]
του Γεωργίου Μπορμπαντωνάκη

Το φαινόμενο της οπαδικής βίας και η κατάσταση στην Ελλάδα [σελ. 174]
της Μαρίας Κράνη

«Τύποις» ελεύθεροι: Η ιστορία και η δυναμική των εφημερίδων της φυλακής [σελ. 182]
της Δέσποινας Κοντομπάση

ΕΓΚΛΗΜΑ & ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ο Έλον Μασκ ανακαλύπτει το αλφάβητο [σελ. 190]
του Παναγιώτη Μερτή

ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΩ

«Ίσως δεν έχουμε και τόσες φυλακές»: Οι (πρόχειροι) σχεδιασμοί μιας (επεκτατικής) σωφρονιστικής πολιτικής [σελ. 199]
του Νικολάου Κουλούρη

Σύγκριση της ιδρυματικής μεταχείρισης των εγκληματιών του λευκού κολάρου και των στελεχών του οργανωμένου εγκλήματος στις ελληνικές φυλακές. Η οπτική του σωφρονιστικού προσωπικού [σελ. 268]
της Μαρίας Σπανουδάκη

ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Γυναικοκτονία και κράτος δικαίου [σελ. 300]
του Μανώλη Μελισσάρη

Το ποινικοδικονομικό ενδιαφέρον των ερευνών της Επιτροπής Ανταγωνισμού [σελ. 306]
του Εμμανουήλ Αποστολάκη
Δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων (φερομένων ως) δραστών σεξουαλικών αδικημάτων: Μια εγκληματολογική και ποινολογική ανάγνωση [σελ. 329]
του Κωνσταντίνου Ι. Πανάγου

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΔΔΑ ΚΑΙ ΔΕΕ

Επισκόπηση των σημαντικότερων ποινικών αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022 [σελ. 344]

Επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022 [σελ. 381]

ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Το πολιτικό κόμμα Χρυσή Αυγή ως εγκληματική οργάνωση (Παρατηρήσεις στην υπ' αριθμ. 2425/2020 απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Κακουρημάτων Αθηνών) [σελ. 406]
του Δημητρίου Καραγκούνη

Προβληματισμοί αναφορικά με το αδίκημα της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις [σελ. 415]
του Νικόλα Γανιάρη

Αθέμιτες διακρίσεις: άρνηση παροχής ιατρικών υπηρεσιών σε Εβραίους (ΑΠ 115/2020) [σελ. 426]
του Πέτρου Πούγγουρα

Η λειτουργία της ομολογίας ως λόγου περαιτέρω μείωσης του πλαισίου ποινής κατ' άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ – Δικονομικές και ουσιαστικές παρατηρήσεις με αφορμή την ΑΠ 188/2022 [σελ. 438]
του Κωνσταντίνου Ε. Ζαχαρή

ΜΕ ΑΠΟΨΗ

Η πανεπιστημιακή αστυνομία και το αίτημα για «ανοιχτό» πανεπιστήμιο [σελ. 460]
του Νίκου Λαγουδάκη

Το διαχρονικό νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του ασύλου [σελ. 466]
της Χρυσούλας Κοτίνη

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Και Ambos, Εθνικοσοσιαλιστικό Ποινικό Δίκαιο - Συνέχεια και Ριζοσπαστικοποίηση [σελ. 471]
του Ιωάννη Μοροζίνη

Εικόνα εξωφύλλου:
William Kentridge,
Σχέδιο για μεταχειρισμένη ανάγνωση,
2014, (λεπτομέρεια)

Editorial Νοέμβριος 2022

Mε το τεύχος 12 του Νοεμβρίου 2022, το *The Art of Crime* γίνεται πλέον ετήσιο. Κρίθηκε ότι οι εξαμηνιαίες εκδόσεις άφηναν μικρό μόνο περιθώριο για να διατηρηθεί ο συνδυασμός ποσότητας και ποιότητας που επιδιώκει το περιοδικό μας. Εκτός από αυτή τη μεταβολή, το *The Art of Crime* διατήρησε την κλασική δομή του, με τις γνωστές στήλες, με μία μόνο αλλαγή, και προσθήκη ιδιαίτερας σημαντική, στη στήλη της Νομολογίας. Σημαντικό τμήμα της στήλης αυτής θα ανεξαρτητοποιηθεί, ως συστηματική πλέον παρουσίαση της ετήσιας νομολογίας του ΕΔΔΑ (Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) και του ΔΕΕ (Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης), αρχής γενομένης για το διάστημα Σεπτεμβρίου 2021-Σεπτεμβρίου 2022.

Το τεύχος μας αυτό φιλοξενεί σύμφωνα με την παράδοση μια συνέντευξη, του Γερμανού καθηγητή και εθνικού και διεθνούς Δικαστή Kai Ambos. Ο Kai Ambos κατέχει την έδρα του Δικαίου, Ποινικής Δικονομίας, Συγκριτικού και Διεθνούς Ποινικού Δικαίου στο πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν. Τον Φεβρουάριο του 2017, ορίστηκε δικαστής στο Διεθνές Δικαστήριο για το Κόσοβο. Η συνέντευξη δόθηκε στον Επ. Καθηγητή Βασίλη Πετρόπουλο και στον Δρ. Ν. Ιωάννη Μοροζίνη, με τους οποίους ο Ambos συζητά για τη σχέση της ποινικής δογματικής και των εκπροσώπων της με την πολιτική, καθώς και για τις διεθνείς όψεις του ποινικού δικαίου, το οποίο διακονεί ως θεωρητικός και δικαστής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Δεν πιστεύει στην επιβολή της ποινικής δογματικής ως αυθεντίας που μπορεί να ελέγχει τις τρεις κρατικές εξουσίες και συστήνει στους θεωρητικούς του ποινικού δικαίου ταπεινότητα. Θεωρεί απαραίτητη την εκλαΐκευση των επιχειρημάτων της ποινικής δογματικής, ακόμη και μέσω δημοσιεύσεων σε μη επιστημονικά fora, αλλά δηλώνει αντίθετος στην πολιτική στράτευση των διδασκόντων υπό κομματική ιδιότητα. Ως κύριο μέσο αποτροπής της εργαλειοποίησης του ποινικού δικαίου και της ποινικής δογματικής από απολυταρχικά καθεστώτα, όπως συνέβη στο γερμανικό παρελθόν κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού, υποστηρίζει κυρίως τη σχετική επιμόρφωση των δικαστικών λειτουργών, θεωρώντας κομβικό τον ρόλο που διαδραμάτισαν στο ως άνω γερμανικό ιστορικό προηγούμενο. Τέλος, λαμβάνει ενδιαφέρουσες και (σε κάποιες περιπτώσεις ανατρεπτικές) θέσεις για μια σειρά

ζητημάτων που απασχολούν την ποινική επιστήμη διεθνώς (όπως η ανάγκη ενός Γενικού Μέρους του Ποινικού Δικαίου, η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων για εθνικά και διεθνή εγκλήματα, η παραγραφή), αλλά και για παραδοσιακές θεματικές όπως η (παρ' ημίν ιδιαίτερα επίκαιρη) άρθρωση επιχειρηματολογίας εκ του «κοινού περί δικαίου αισθήματος» και η διάρρηξη της πίστεως στην απιστία.

Η στήλη «Μελέτες» περιέχει τέσσερα κείμενα. Στο πρώτο από αυτά, ο Ιωάννης Ανδρουλάκης συνθέτει δύο αδημοσίευτα κείμενα του Νικολάου Ανδρουλάκη για τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη, γραμμένα το 2012 και το 2017, μέσα από τα οποία αποκαλύπτεται όχι μόνο το επιστημονικό έργο του Γ. Α. Μαγκάκη από τις ελληνικές και γερμανικές δημοσιεύσεις του, αλλά και η ηθική προσωπικότητά του ως δασκάλου, δικηγόρου και πολιτικού, πρωτίστως ως ελεύθερου Έλληνα, και ακόμη ο στενός σύνδεσμος αγάπης και φιλίας που συνέδεε τους δύο καθηγητές. (Ο Ανδρουλάκης ήταν έντεκα χρόνια νεότερος). Στη δεύτερη μελέτη του τεύχους, με τίτλο «Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας. Η διεύρυνση του καταλόγου των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων», ο Αν. Καθηγητής του ΕΚΠΑ Δημήτριος Κιούπης αναλύει τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της επιλογής του νέου Κώδικα να προβλέψει κατ' έγκληση δίωξη για περισσότερα εγκλήματα του σχετικού κεφαλαίου. Στον σχετικό επιστημονικό διάλογο, τα περισσότερα από αυτά τα επιχειρήματα είναι πρακτικής φύσεως και δεν φαίνεται να οδηγούν σε μια σαφή απάντηση αν η επιλογή αυτή υπήρξε τελικά ορθή. Διαπιστώνει ότι οι νέες διατάξεις φαίνεται να εντάσσονται σε ένα διαφορετικό, διαχειριστικό πρότυπο ποινικού δικαίου. Η πράξη θα δείξει αν αυτό το πρότυπο θα επικρατήσει ή αν πρόκειται απλώς για μια ευκαιριακή νομοθετική μεταβολή. Στην τρίτη μελέτη, με τίτλο «Γυναικοκτονία: Χρειαζόμαστε μια νέα εγκληματολογική και ποινική κατηγορία;», η Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Επ. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του ΔΠΘ, αναλύει σε βάθος ένα εξαιρετικά επίκαιρο θέμα, τη γυναικοκτονία ως ακραία μορφή έμφυλης βίας. Με αφετηρία τα βασικά χαρακτηριστικά της δημόσιας συζήτησης που διεξάγεται, ανατρέχει στη γενεαλογία του όρου, στα σημαινόμενα του, στη φαινομενολογία και στη θεσμική του αποτύπωση αλλά και στη διαφοροποιημένη του ανάγνωση από διαφορετικές σχολές σκέψης στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας, του δικαίου και της εγκληματολογίας. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει τον αντίκτυπο των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων στον τρόπο πρόσληψης του φαινομένου και στον τρόπο οργάνωσης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Στη μελέτη υποστηρίζεται ότι οι νομικοί ορισμοί μετέχουν σε μια σύνθετη διαδικασία ηγεμονίας, συνθέτουν νοήματα, διαμορφώνουν κοινωνικές αντιλήψεις, πολιτισμικές

και θεσμικές πρακτικές. Αποτελούν επίδικα στο πλαίσιο της διαδικασίας της κοινωνικής σύγκρουσης και αντανακλώνονται στις διαδικασίες εγκληματοποίησης και ποινικοποίησης. Η μονόπλευρη, ωστόσο, στροφή στον ποινικό λαϊκισμό και σε έναν ακραίο τιμωρητισμό οδηγεί σε αδιέξοδα, ενώ παρέχει το τέλειο άλλοθι για τη συντήρηση των δομών της πατριαρχίας και την αναπαραγωγή της έμφυλης ανισότητας. Τέλος, στην τελευταία μελέτη, με θέμα «Η διατάραξη ησυχίας και η πρόκληση θορύβων μουσικής ως αξιόποινη συμπεριφορά», ο Ηλίας Σπυρόπουλος, Δικηγόρος, ΔΝ Πανεπιστημίου Μονάχου, παρουσιάζει το σύνθετο νομοθετικό πλαίσιο αναφορικά με το ζήτημα της ηχορύπανσης, εντοπίζοντας το προστατευόμενο έννομο αγαθό και το είδος της διακινδύνευσης που επιχειρεί να αποτρέψει το πλέγμα των λευκών ποινικών νόμων σε συνδυασμό με τις αστυνομικές και υγειονομικές διατάξεις. Εν συνεχεία, επιχειρεί να καταγράψει και να σχολιάσει τις επιμέρους νομοτυπικές μορφές των εγκλημάτων που προκύπτουν από τις εν λόγω διατάξεις, ενώ η μελέτη κλείνει με κριτική αποτίμηση του παρόντος νομοθετικού πλαισίου και μια πρόταση σε νομοτεχνικό επίπεδο.

Στη στήλη μας «Art and Crime», η ιστορικός τέχνης και επιμελήτρια εκθέσεων Ελισάβετ Πλέσσα διερευνά το έγκλημα της βίας στο έργο του σπουδαίου σύγχρονου Νοτιοαφρικανού καλλιτέχνη William Kentridge. Η Πλέσσα εισάγει τον αναγνώστη στην εικονογραφία του πολύπλευρου έργου του Kentridge, το οποίο, ενώ συνδέει πολλαπλά μέσα και υλικά εικαστικής έκφρασης, έχει για βάση του το σχέδιο στο χαρτί. Στη συνέχεια επισημαίνει πώς με αφετηρία τις θηριωδίες που διαπράχθηκαν στα χρόνια του απαρτχάιντ (1948-1991), αλλά και νωρίτερα, από τους αποικιοκράτες της αφρικανικής ηπείρου, το έργο του Kentridge διαμαρτύρεται για τη βία του εγκλήματος οικουμενικά και διαχρονικά, χωρίς να καταγγέλλει ή να διδάσκει. Τέλος, το άρθρο της Πλέσσα επικεντρώνεται στο σημαντικό έργο του Kentridge «Black Box/Chambre Noir» (2005), με θέμα την πρώτη (γερμανική) γενοκτονία του εικοστού αιώνα, όταν στα χρόνια 1904-1907 δολοφονήθηκαν στη νοτιοδυτική Αφρική πάνω από 100.000 άνθρωποι από τις φυλές των Χερέρο και Νάμα. Με αφορμή αυτό το ιδιότυπο κουκλοθέατρο από ανιμίεσον, σχέδια και μηχανικές μαριονέτες, η Πλέσσα προτείνει το έργο του Kentridge σαν ένα ανοιχτό τραύμα που εναντιώνεται στο έγκλημα με όπλο την τέχνη και εντέλει την αγάπη.

Στη στήλη «Notitiae Criminalis», ο Γεώργιος Μπορμπαντωνάκης, ΜΔΕ Εγκληματολογίας & Αντεγκληματικής Πολιτικής ΕΚΠΑ, καταπιάνεται με το διαχρονικά επίκαιρο ζήτημα των βίαιων και παρενοχλητικών συμπεριφορών που υποκινούνται από στερεότυπα και προκαταλήψεις έναντι του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της έμφυλης ταυτότητας ή των

χαρακτηριστικών φύλου των θυμάτων. Ο συγγραφέας προβαίνει σε επισκόπηση της ελληνικής πραγματικότητας, παραθέτοντας στατιστικά στοιχεία που συνέλεξε ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων το 2019, από τα οποία μάλιστα προκύπτει ότι ένα σχετικά μικρό ποσοστό ΛΟΑΤΙ ατόμων βιώνει ένα δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό όλων των ομοφοβικών και τρανσφοβικών επιθέσεων στη χώρα μας. Το φαινόμενο αυτό είναι ευρύτερα γνωστό ως επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση. Επιπλέον, καταγράφονται οι επιπτώσεις των εγκλημάτων μίσους τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, ενώ αναλύεται και το φαινόμενο της ελλιπούς καταγγελίας από τα θύματα. Τέλος, αναδεικνύονται μερικά από τα μοτίβα της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης, καθώς και οι συνέπειές τους στο πεδίο της πρόληψης του εγκλήματος. Στη συνέχεια, η Μαρία Κράνη, Κοινωνιολόγος, ΜΔΕ Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, καταπιάνεται με το φαινόμενο της οπαδικής βίας –του χουλιγκανισμού– με αφορμή τον θάνατο του νεαρού Άλκη Καμπανού την 1/2/2022 ύστερα από απρόκλητη επίθεση. Μετά από μια ιστορική επισκόπηση των θανάσιμων περιστατικών χουλιγκανισμού στη Ελλάδα, παρουσιάζονται οι εγκληματολογικές-αιτιολογικές προσεγγίσεις του φαινομένου, οι εμπειρικές διερευνήσεις του στο εξωτερικό αλλά και –ιδίως– στη χώρα μας, όπως επίσης οι νομοθετικές προσπάθειες πάταξης του σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής. Τέλος, η Δέσποινα Κοντομπάση, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΜΠΣ «Εγκληματολογία και Αντεγκληματική Πολιτική» ΕΚΠΑ, αναδεικνύει την ιστορία και τη δυναμική των εφημερίδων της φυλακής, εστιάζοντας σε αμερικανικά και αγγλικά έντυπα. Προβαίνει σε μια ιστορική αναδρομή η οποία εκτείνεται από την πρώτη εφημερίδα φυλακών που έκανε την εμφάνισή της στις ΗΠΑ. γύρω στο 1900, όταν ο έγκλειστος δικηγόρος William Keteltas εξέδωσε την «Ερημη Ελπίδα», έως και τη σημερινή βρετανική εφημερίδα «ΣυνδιΑλλαγή» (*ConVerse*), που δημοσιεύεται από πρώην εγκλείστους. Στο πλαίσιο αυτό, φωτίζει τον κοινωνικοπολιτικό αντίκτυπο των εφημερίδων των φυλακών και τον τρόπο με τον οποίο αναδείχθηκαν σε σύμβολο ορατότητας και έκφρασης των εγκλείστων.

Στη στήλη μας «Έγκλημα και Επιστήμες», ο Παναγιώτης Μερτής, επικεφαλής του Δημοσίου Τομέα της Performance Technologies SA, ασχολείται με ένα εξαιρετικά σύγχρονο και επίκαιρο θέμα, στη μελέτη του «Ο Έλον Μασκ ανακαλύπτει το αλφάβητο», εντοπίζοντας και αναλύοντας την ανεξάρτητη επιρροή κακόβουλων διαδόσεων από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι πληροφορίες αυτές αποκτούν πλέον τη λειτουργία πεδίων γνωσσιακού πολέμου (cognitive warfare), με αντικείμενο επιρροής το ανθρώπινο μυαλό. Είναι σαφές ότι ο κίνδυνος για τη Δημοκρατία είναι μεγάλος και αναπόφευκτος. Προς αντιμετώπισή του, ο συγγραφέας προτείνει τρεις αρχές που πρέπει να διέπουν κάθε οικοσύστημα επικοινωνίας,

σύμφωνα άλλωστε και με δύο νομοθετικές πρωτοβουλίες της ΕΕ, της 25/3/2022 (DMA) και της 23/4/2022 για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA). Τον νόμο για τις ψηφιακές υπηρεσίες φαίνεται ότι αποδέχεται ο Elon Mask για το Twitter.

Στη στήλη μας «Εκ των Έσω», υπάρχουν δύο μελέτες. Στην πρώτη από αυτές, ο Νίκος Κουλούρης, Αν. Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του ΔΠΘ, θέτει ορισμένα ζητήματα που προέκυψαν από τις αλλαγές της σωφρονιστικής πολιτικής μετά τον Ιούλιο του 2019. Στον δημόσιο λόγο που αναπτύχθηκε για τον αναπροσανατολισμό του σωφρονιστικού συστήματος, έχει δοθεί σημαντική θέση στην ανέγερση νέων φυλακών και στην αύξηση της χωρητικότητας του σωφρονιστικού συστήματος, που παρουσιάζεται εν μέρει ως λύση στο χρόνιο, δομικό πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών. Ο Κουλούρης παραθέτει υλικό που προκύπτει από τη μελέτη διάφορων πηγών, κυρίως επίσημων έγγραφων τεκμηρίων καθώς και δηλώσεων αρμόδιων κυβερνητικών οργάνων και δημοσιογραφικών αναφορών, από τις οποίες επιχειρεί να ανιχνεύσει τις εξελίξεις που έχουν δρομολογηθεί όσον αφορά τη χωρητικότητα των φυλακών και τις πιθανές μεταβολές του πληθυσμού των κρατουμένων και των σχετικών με αυτές δεικτών χρήσης της φυλάκισης. Με την επεξεργασία και την ανάλυση αυτού του υλικού, εξετάζει κατά πόσον οι επιλογές που έχουν γίνει προσδένονται στο άρμα μιας επεκτατικής σωφρονιστικής πολιτικής η οποία ακολουθείται χωρίς τεκμηρίωση, με πολλές αλλά υποστελεχωμένες φυλακές που προοιωνίζονται αύξηση των κρατουμένων. Η μελέτη της Μαρίας Σπανουδάκη (Δικηγόρου, ΜΠΣ ΕΑΠ) αναφέρεται στο πεδίο της έκτισης των ποινών. Ειδικότερα, εστιάζει στη διαφοροποιημένη μεταχείριση που επιφυλάσσουν οι φορείς του σωφρονιστικού συστήματος στους δράστες οικονομικών εγκλημάτων σε σύγκριση με τα μέλη εγκληματικών οργανώσεων. Η μελέτη βασίζεται σε συνεντεύξεις που πραγματοποίησε η ίδια με δέκα σωφρονιστικούς υπαλλήλους στο πλαίσιο της εκπόνησης διπλωματικής εργασίας (η τοποθεσία του καταστήματος κράτησης όπου έλαβαν χώρα οι συνεντεύξεις δεν αποκαλύπτεται για λόγους ερευνητικής δεοντολογίας). Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύονται –με βάση την οπτική και το βίωμα των συμμετεχόντων– οι παράγοντες που ευνοούν την ως άνω διαφοροποίηση. Μέσα από τον λόγο, το βίωμα και την οπτική των συγκεκριμένων υπαλλήλων, παρέχεται η ευκαιρία στον αναγνώστη να προβληματιστεί σχετικά με ορισμένες σημαντικές πτυχές της καθημερινότητας των φυλακών. Όπως επισημαίνεται από την ίδια τη συγγραφέα, η πολιτεία οφείλει να ενσκήψει ουσιαστικά στην κοινωνία των φυλακών, ώστε (μέσα από τη λήψη νομοθετικών και άλλων μέτρων) να επιτευχθεί η ουσιαστική ισότητα μεταξύ των εγκλείστων στα καταστήματα κράτησης.

Στη στήλη μας «Σχολιασμένη Νομοθεσία» (μετονομασία της στήλης «Νομοθεσία» σε αντιστοιχία με τη στήλη «Σχολιασμένη Νομολογία»), εκτίθεται η άποψη de lege ferenda του Μανώλη Μελισσάρη, Δρ. Φιλοσοφίας Δικαίου και συγγραφέα, ο οποίος προτείνει να προσεγγιστεί ως δικαιοκρατικό ζήτημα η θέσπιση διακεκριμένου αδικήματος γυναικοκτονίας. Σύμφωνα με την επιταγή του κράτους δικαίου, ο νόμος πρέπει να αποτυπώνει με ακρίβεια όλες τις κανονιστικά σημαντικές παραμέτρους μιας πράξης ή παράλειψης. Ο δράστης της γυναικοκτονίας δεν σκοτώνει μια γυναίκα simpliciter, δηλαδή ένα πρόσωπο που τυχαίνει να είναι γυναίκα· σκοτώνει μια γυναίκα με αυτήν ακριβώς την ιδιότητά της. Προκύπτει ότι το υπάρχον αδίκημα της ανθρωποκτονίας είναι ανεπαρκές νομοτυπικά διότι δεν καταγράφει ότι η πράξη του δράστη στρέφεται εναντίον ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού του θύματος. Συνεπώς, ένα αδίκημα γυναικοκτονίας θα ήταν επιβεβλημένο έτσι ώστε να εξειδικεύσει το υπάρχον αδίκημα της ανθρωποκτονίας σε εκτέλεση των επιταγών του κράτους δικαίου. Σε μια δεύτερη μελέτη, ο Εμμανουήλ Αποστολάκης, Δικηγόρος – Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, ασχολείται με τις ειδικές εξουσίες έρευνας που διαθέτει η Επιτροπή Ανταγωνισμού κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011. Εξετάζει τη φύση και την έκταση των εξουσιών αυτών, καθώς και τις αναγκαίες εγγυήσεις έτσι ώστε τα συλλεχθέντα αποδεικτικά μέσα να είναι αξιοποιήσιμα στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Ο νομοθέτης παραχωρεί κατ' ουσίαν στην Επιτροπή Ανταγωνισμού την εξουσία διενέργειας μιας δέσμης από επαχθείς ειδικές ανακριτικές πράξεις για την εξιχνίαση των παραβάσεων της νομοθεσίας σχετικά με την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, η οποία όμως δεν συνοδεύεται από ρητή πρόβλεψη των αναγκαίων δικονομικών εγγυήσεων.

Ο Δρ. Κωνσταντίνος Πανάγος εξετάζει υπό εγκληματολογικό πρίσμα το θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τη δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων δραστών που (φέρονται να) έχουν τελέσει σεξουαλικά αδικήματα. Η πρακτική αυτή (που συνοψίζεται διεθνώς με τον όρο «naming and shaming») έχει εδραιωθεί τις τελευταίες δεκαετίες στις ΗΠΑ. Στη χώρα μας, εφαρμόζεται εδώ και αρκετά χρόνια σε ένα ευρύ φάσμα αδικημάτων ύστερα από την έκδοση εισαγγελικής διάταξης. Πρόσφατα (με τον ν. 5002/2022) προστέθηκε ένα νέο άρθρο στον ν. 4624/2019. Πρόκειται για το άρ. 84Α, που αναφέρεται στη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων από την εισαγγελική αρχή. Με αφορμή αυτή τη νομοθετική εξέλιξη, ο συγγραφέας αξιοποιεί την εγκληματολογική θεωρία ώστε να αναδείξει (με βάση τη διεθνή όσο και ελληνική εμπειρία) τους προβληματισμούς που εγείρονται για τους κατηγορούμενους, τα θύματα και τις αρχές του σύγχρονου νομικού πολιτισμού γενικότερα. Στο ίδιο πλαίσιο, τονίζεται η αδήριτη αναγκαιότητα για την εφαρμογή μιας ολιστικής αντε-

γκληματικής πολιτικής, που θα εστιάζει παράλληλα στην πρόληψη του εγκλήματος, στην προστασία των θυμάτων και στην υποβοήθηση της κοινωνικής επανένταξης των δραστών. Στο τεύχος αυτό, εγκαινιάζεται, όπως ήδη σημειώσαμε, μια νέα στήλη, η οποία ως αντικείμενο έχει την παρουσίαση –εν περιλήψει– των σημαντικότερων αποφάσεων ποινικού ενδιαφέροντος των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά το περασμένο έτος (εν προκειμένω, την περίοδο Σεπτεμβρίου 2021-Σεπτεμβρίου 2022). Μέσα από την κατηγοριοποίηση των επιλεγμένων αποφάσεων και την περιληπτική τους παρουσίαση, επιχειρείται να δοθεί στον αναγνώστη μια κατά το δυνατόν ευσύνοπτη εικόνα σχετικά με την πρόσφατη νομολογία των δύο δικαστηρίων. Πρόκειται για ένα πρωτότυπο εγχείρημα, το οποίο ευελπιστούμε ότι όχι μόνο θα φανεί χρήσιμο στον Έλληνα νομικό, αλλά ταυτόχρονα θα ενισχύσει τον ρόλο της νομολογίας των δύο δικαστηρίων στην ελληνική ποινική έννομη τάξη (ο οποίος, ειδικά όσον αφορά στο ΔΕΕ, και αν λάβει κανείς ως κριτήριο τη συχνότητα υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων εκ μέρους των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως μηδαμινός). Για την κατηγοριοποίηση των αποφάσεων, ακολουθείται κατά βάση η δομή της ελληνικής ποινικής έννομης τάξης (ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, δικονομικό ποινικό δίκαιο, σωφρονιστική). Με τον τρόπο αυτόν, η επισκόπηση της σχετικής ύλης καθίσταται ευχερέστερη για τον αναγνώστη, ταυτόχρονα όμως αναδεικνύεται η σημασία της σχετικής νομολογίας για την Ελλάδα. Επίσης, η κατηγοριοποίηση έχει γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να παραμείνει κατά το δυνατόν ίδια και στα επόμενα τεύχη του περιοδικού, προκειμένου να διευκολύνεται ο αναγνώστης στην αναζήτηση των θεματικών που τον ενδιαφέρουν διαχρονικά. Η επιλογή των αποφάσεων γίνεται κατά κύριο λόγο πρωτογενώς, δηλαδή με αναζήτηση στις ιστοσελίδες των δύο δικαστηρίων. Κριτήριο επιλογής αποτελεί η σημασία της εκάστοτε απόφασης εξ απόψεως θεωρητικού αλλά και πρακτικού ενδιαφέροντος. Έτσι, παρουσιάζονται αποφάσεις οι οποίες θίγουν σημαντικά νομικά ζητήματα, που απασχολούν –ή δύναται να απασχολήσουν στο μέλλον– την ελληνική επιστήμη και νομολογία, αλλά και αποφάσεις οι οποίες έχουν πρωτίστως πρακτική χρησιμότητα (π.χ. αποφάσεις που αφορούν στις συνθήκες κράτησης σε συγκεκριμένα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας μας). Υπόψιν λαμβάνεται επίσης η σημασία που έχει η εκάστοτε απόφαση ως εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου. Οι αποφάσεις παρουσιάζονται εν περιλήψει, όχι αυτούσιες. Καταβάλλεται δε προσπάθεια ώστε να παρουσιάζονται κατά το δυνατόν εν συντομία όλα τα απαραίτητα για την κατανόηση της εκάστοτε απόφασης πραγματικά περιστατικά, αλλά και οι κρίσιμοι νομικοί συλλογισμοί, με παραπομπή στον εκάστοτε αριθμό τις οικείας σκέψης. Επίσης, παρατίθεται πάντοτε ο σχετικός σύνδε-

σμος της απόφασης, ώστε να έχει την δυνατότητα ο αναγνώστης να ανατρέξει απ' ευθείας στο πρωτότυπο κείμενο. Την επιμέλεια της στήλης έχουν οι Εμμανουήλ Αποστολάκης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, Δημήτριος Βούλγαρης, Δικηγόρος, Δ.Ν., Νικόλαος Γανιάρης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, Άννα Οικονόμου, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτης, Νομική Σχολή Βόννης, Δημήτριος Η. Τσιλίκης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτης, Νομική Σχολή Χαϊδελβέργης, Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ. Τέλος στη μετονομασμένη στήλη μας «Σχολιασμένη Νομολογία», παρουσιάζουμε τέσσερις σχολιασμένες αποφάσεις. Ο Δημήτριος Καραγκούνης, Σπουδαστής ΕΣΔι και υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, παρουσιάζει και αναδεικνύει τα ενδιαφέροντα σημεία της απόφασης υπ' αριθ. 2425/2020 του Τριμελούς Εφετείου Κακουρηγημάτων Αθηνών επί της πολύκροτης υπόθεσης της Χρυσής Αυγής. Εξετάζει τα στοιχεία της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 187 ΠΚ, καθώς και τους τρόπους τέλεσης του εγκλήματος της ένταξης και της διεύθυνσης εγκληματικής οργάνωσης, εστιάζοντας ιδίως στην έννοια της επιχειρησιακά δομημένης οργάνωσης και στη σχέση αυτής προς τη συμμορία αλλά και προς την έννοια του οργανωμένου εγκλήματος. Καταλήγει με ορισμένες σκέψεις ως προς το συνταγματικώς επιτρεπτό της υπαγωγής ενός πολιτικού κόμματος στην ποινική έννοια της εγκληματικής οργάνωσης.

Ο Νικόλαος Γανιάρης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ, μεταφράζει και αναλύει την υπό στοιχεία 6 StR 137/21 απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου, η οποία αφορά στην τέλεση απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις διά της υποβολής αναληθών αιτήσεων ενίσχυσης μικρών επιχειρήσεων κατά την περίοδο του κορωνοϊού. Εν συνεχεία, παρουσιάζει τα κρίσιμα ερμηνευτικά ζητήματα που ανακύπτουν από τη διάταξη του άρθρου 386B ΠΚ, και ειδικότερα το προστατευόμενο έννομο αγαθό, τη νομική φύση της ικανοποίησης του αιτήματος του δράστη και τέλος την προσφορότητα των υποβληθέντων μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων.

Ο Πέτρος Πούγγουρας, Δικηγόρος, LL.M. (UCL), ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου, παρουσιάζει την απόφαση 115/2020 του Αρείου Πάγου που αφορά την περίπτωση ενός ιατρού ο οποίος καταδικάστηκε για παραβίαση της απαγόρευσης διακρίσεων κατά την παροχή υπηρεσιών στο κοινό. Συγκεκριμένα, ο ιατρός ανάρτησε στην πόρτα του ιατρείου επιγραφή στην οποία, μεταξύ άλλων, χαρακτήριζε τους Εβραίους ανεπιθύμητους. Με σημείο αφετηρίας την απόφαση αυτή, το σχόλιο επιδιώκει να αναδείξει ορισμένα ευρύτερα ζητήματα τα οποία διατρέχουν την προβληματική των αθέμιτων διακρίσεων κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κοινό, όπως ο δικαιολογητικός λόγος της ποινικοποίησης της διακρι-

τικής μεταχείρισης κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κοινό, η σημασία που μπορεί να έχουν οι ειδικότερες περιστάσεις κάθε περίπτωσης και το ζήτημα αν η έννοια της διακριτικής μεταχείρισης περιορίζεται στη ρητή και σαφή άρνηση παροχής της υπηρεσίας. Ο Κωνσταντίνος Ζαχαρής, Δικηγόρος, Μ.Δ.Ε., Υποψ. Δ.Ν. Δ.Π.Θ., με αφορμή την υπ' αριθ. 188/2022 απόφαση του Αρείου Πάγου (Ε΄ Ποινικό Τμήμα), εξετάζει τη διάταξη του αρθρ. 85 παρ. 2 του Νέου Ποινικού Κώδικα. Ειδικότερα, εξετάζεται ο ρόλος της ομολογίας του κατηγορούμενου στην επιμέτρηση της ποινής του και παρατίθενται σκέψεις ως προς τη δικονομική και ουσιαστική υπόσταση της ομολογίας. Τέλος, τίθεται υπό σχολιασμό η ανωτέρω απόφαση του Αρείου Πάγου, με ειδικότερες παρατηρήσεις στην υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών που έγιναν δεκτά στην ορθή ουσιαστική ποινική διάταξη.

Στη στήλη μας «Με άποψη», ο Νίκος Λαγουδάκης, Μεταπτυχιακός φοιτητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, ασχολείται με το θέμα της πανεπιστημιακής αστυνομίας και το κατά πόσον αυτή συμβιβάζεται με την αυτοδιοίκηση και την ανεξαρτησία των Πανεπιστημίων. Σε μια δεύτερη εργασία, η Χρυσούλα Κοτίνη, Δικηγόρος, φοιτήτρια ΠΜΣ, ασχολείται με το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του ασύλου, με ιστορική αναδρομή στα εκάστοτε ισχύσαντα, και αμφισβητεί τη σκοπιμότητα της ιδρύσεως πανεπιστημιακής αστυνομίας.

Στη στήλη μας «Βιβλιοπαρουσίαση», παρουσιάζεται από τον Ιωάννη Μοροζίνη η μονογραφία του Kai Ambos με τίτλο «Εθνικοσοσιαλιστικό Ποινικό Δίκαιο» και υπότιτλο «Συνέχεια και Ριζοσπαστικοποίηση» (*Nationalsozialistisches Strafrecht – Kontinuität und Radikalisierung*, Nomos Verlag, 2019). Μέσα από έναν διάλογο με την αντίστοιχη μονογραφία του Αργεντίνου ποινολόγου Eugenio Raúl Zaffaroni με τίτλο «Ποινική Δογματική των Ναζί» (*Doctrina Penal Nazi*, Μπουένος Άιρες, 2017), ο Ambos προβαίνει σε μια απαραίτητη και οφειλόμενη από τη γερμανική ποινική δογματική ενδοσκόπηση όσον αφορά τη στάση της απέναντι στο φαινόμενο του εθνικοσοσιαλισμού και τις «υπηρεσίες» που συγκεκριμένοι εκπρόσωποί της παρείχαν στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, δημιουργώντας μια επιστημονική επίφαση για την άσκηση ποινικής καταστολής στο πλαίσιο του. Με αυτή τη διαλεκτική μέθοδο, ο Ambos σκιαγραφεί με ακρίβεια την εικόνα της γερμανικής ποινικής δογματικής κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού μέσα από τα κείμενα των εκπροσώπων της, στηλιτεύοντας τη στάση όσων λειτούργησαν υποστηρικτικά απέναντι στο καθεστώς, ιχνηλατώντας τα σπέρματά της στην περίοδο που προηγήθηκε και τεκμηριώνοντας τη μεταπολεμική επιβίωση κάποιων στοιχείων της μέχρι και σήμερα, απαλλαγμένων από το αρνητικό αξιολογικό πρόσημο του εθνικοσοσιαλισμού.

Συνέντευξη του Καθηγητή Kai Ambos, Δικαστή στο Ειδικό Διεθνές Δικαστήριο για το Κοσσυφοπέδιο στον Επ. Καθηγητή Βασίλειο Πετρόπουλο και τον Ιωάννη Μοροζίνη, Δ.Ν.

Ο καθηγητής **Kai Ambos** κατέχει την έδρα Ποινικού Δικαίου, Ποινικής Δικονομίας, Συγκριτικού Δικαίου, Διεθνούς Ποινικού Δικαίου και Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Γκέτινγκεν. Είναι Διευθυντής του Ινστιτούτου για το Ποινικό Δίκαιο και τη Δικαιοσύνη, και διευθυντής του Centro de Estudios de Derecho Penal y Procesal Penal Latinoamericano (CEDPAL). Υπηρετεί ως Δικαστής στο Ειδικό Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για το Κόσοβο και ως Σύμβουλος (επί τιμή) της Κολομβιανής Ειδικής Δικαιοδοσίας για την Ειρήνη.

Ο **Βασίλειος Πετρόπουλος** είναι επίκουρος καθηγητής Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας στη Νομική Σχολή του Ε.Κ.Π.Α.

Ο **Ιωάννης Μοροζίνης** είναι εντεταλμένος διδάσκων Ποινικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Δ.Π.Θ.

Βασίλειος Πετρόπουλος (Β.Π.): *Η Γερμανία μαζί με την Ελλάδα αποτελούν ίσως τα τελευταία «κάστρα» μιας στενά προσωπικής θεωρίας της ενοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς δεν προβλέπουν ποινική ευθύνη νομικών προσώπων. Βλέπετε αυτό να αλλάζει εν όψει του ενωσιακού και διεθνούς ποινικού δικαίου, και αν ναι, σε ποια ενδεχομένως βάση;*

Kai Ambos (Κ.Α.): Βεβαίως, όπως καλά γνωρίζετε, υπάρχουν θεωρητικοί λόγοι (η λέξη «δογματικός» ακούγεται άσχημα στα αγγλικά, καλύτερα να μιλάμε για θεωρητικούς λόγους) για τους οποίους τα νομικά πρόσωπα δεν μπορούν να θεωρηθούν ποινικά υπεύθυνα για τις πράξεις τους. Όλοι γνωρίζουμε τους λόγους αυτούς, και υπάρχουν βεβαίως και ονομαστοί συγγραφείς που εξακολουθούν και υποστηρίζουν αυτές τις παραδοσιακές θέσεις. Ο Luis Greco π.χ., ο οποίος προσφάτως δημοσίευσε ένα άρθρο στο [περιοδικό] *Goldammer's Archiv*, εξακολουθεί να επαναλαμβάνει αυτά τα επιχειρήματα. Και βέβαια πρόκειται για ενδιαφέροντα και, θα έλε-

γα, επίσης πολύ σημαντικά επιχειρήματα. Όμως από την άλλη πλευρά, όπως καλά γνωρίζετε, υπάρχει μια τάση διεθνώς τα νομικά πρόσωπα να καθίστανται ποινικά υπόλογα για τις πράξεις τους, και νομίζω ότι σοβαροί λόγοι αντεγκληματικής πολιτικής συνηγορούν υπέρ αυτής της προσέγγισης.

Ας αναλογιστούμε απλώς τις εκφραστικές περί ποινής θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες το ποινικό δίκαιο είναι, βεβαίως, ένα είδος στίγματος. Έτσι, εάν ένα νομικό πρόσωπο, π.χ. μια πολυεθνική εταιρεία, κάνει κάτι το οποίο εμείς θεωρούμε «αποτρόπαιο», φερ' ειπείν εάν γερμανικές εταιρείες παρέχουν όπλα σε αντιμαχόμενα μέρη στις ένοπλες συγκρούσεις της Υεμένης, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε [τις εταιρείες] αυτές συνεργούς σε εγκλήματα πολέμου και, γιατί όχι, να θεωρήσουμε αυτή τη συμπεριφορά αξιόποινή και να καταλογίσουμε στις εταιρείες αυτές ποινική ευθύνη.

Επομένως, πιστεύω ότι, εάν υπάρχουν και λόγοι αντεγκληματικής πολιτικής και ένα ισχυρό κοινοβουλευτικό και επομένως νομιμοποιημένο «κίνημα» προς την ποινικοποίηση των πράξεων των νομικών προσώπων, τότε είναι δύσκολο να απορρίψει κανείς μια τέτοια θέση μόνον επί τη βάσει θεωρητικών λόγων. Στην πραγματικότητα, θα έπρεπε τότε το πρωτείο να δοθεί στον κοινοβουλευτικό νομοθέτη, στη λογική ενός είδους επιχειρήματος προτεραιότητας ή και νομιμότητας του δημοκρατικά εκλεγμένου νομοθέτη. Άρα δεν θα υποστήριζα ότι ένα σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης θα έπρεπε πάντοτε να διατηρεί παραδοσιακές θέσεις, όπως το αξίωμα *societas non delinquere potest*, όταν διαπιστώνεται μια τέτοιου είδους αντίθετη τάση και εφόσον υπάρχουν σημαντικοί λόγοι για αλλαγή.

Όπως σίγουρα γνωρίζετε, η προηγούμενη κυβέρνηση συνέταξε ένα σχέδιο νόμου επιβολής κυρώσεων σε επιχειρήσεις, ωστόσο τελικά αυτό δεν υιοθετήθηκε από την ομοσπονδιακή βουλή – αν και έχει ενδιαφέρον ότι εγκρίθηκε η πιο πολύπλοκη νομοθεσία αναφορικά με την εφοδιαστική αλυσίδα.¹ Δεν είναι ξεκάθαρο τι θα συμβεί σε αυτή την κοινοβουλευτική διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, το σχέδιο νόμου επιβολής κυρώσεων σε επιχειρήσεις δεν θέσπιζε πραγματική ποινική ευθύνη εις βάρος νομικών προσώπων, αλλά κατά βάση μια *sui generis* ευθύνη, κάπου ανάμεσα στις διοικητικές παραβάσεις και την πραγματική ποινική ευθύνη.

Επιπροσθέτως, δεν θα έλεγα ότι υποχρεούμαστε από το ενωσιακό δίκαιο να θεσπίσουμε ποινική ευθύνη νομικών προσώπων, διότι οι τρεις βασικές αρχές που έχουν αναδειχθεί από την απόφαση του «ελληνικού καλαμποκιού»² δεν επιβάλλουν στα κράτη μέλη την υποχρέωση να

1. Γερμανικός νόμος περί του καθήκοντος επιμελείας στην εταιρική εφοδιαστική αλυσίδα της 16/07/2021· βλ. <https://verfassungsblog.de/neun-thesen-zum-lieferkettensorgfaltspflichtgesetz/>.

2. Αποτελεσματικότητα, αναλογικότητα, αποτρεπτικότητα.

εγκληματοποιούν οπωσδήποτε τις πράξεις των νομικών προσώπων. Εννοώ ότι υποχρεούμαστε να έχουμε αποτελεσματικές και αποτρεπτικές κυρώσεις από πλευράς ενωσιακού δικαίου, αλλά αυτές δεν είναι υποχρεωτικό να είναι και ποινικής φύσης.

B.Π.: *Ναι, συμφωνώ μαζί σας.... Πάντως θα έλεγε κανείς ότι μια τέτοια αλλαγή θα μπορούσε να είναι αποτελεσματική. Ή ότι η ιδέα της πρόβλεψης ποινικής ευθύνης σε νομικά πρόσωπα, αντί της τωρινής πρόβλεψης επιβολής διοικητικών προστίμων ποινικής φύσης, θα μπορούσε να αποβεί και υπέρ αυτών, από τη στιγμή που τα νομικά πρόσωπα θα μπορούσαν να έχουν την ιδιότητα και συνεπώς όλα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου.*

K.A.: Ναι, πράγματι.

B.Π.: *Μια περαιτέρω ερώτηση, η οποία σχετίζεται με τα ανωτέρω, αφορά την άποψή σας περί διεθνούς οικονομικού ποινικού δικαίου, όπως την περιγράφετε σε ένα αρκετά εκτενές άρθρο σας,³ η οποία βασίζεται στην προστατευτική λειτουργία του διεθνούς ποινικού δικαίου και στοχεύει να καταστήσει τα νομικά πρόσωπα ποινικώς υπόλογα για αξιόποινες πράξεις τους σε διεθνές επίπεδο. Θα λέγατε ότι, με όρους εσωτερικού ποινικού δικαίου, η έννοια αυτή προσιδιάζει περισσότερο στο οργανωμένο παρά στο οικονομικό έγκλημα; Όταν διάβασα αυτό το εκτενές σας άρθρο, σκέφτηκα ότι η έννοια αυτή μάλλον θα μπορούσε να προσδιοριστεί και να εκληφθεί περισσότερο ως διεθνές οργανωμένο ποινικό δίκαιο παρά ως διεθνές οικονομικό ποινικό δίκαιο. Θα μπορούσατε να μας εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ της έννοιας του οικονομικού ποινικού δικαίου στο διεθνές και το εσωτερικό ποινικό δίκαιο;*

K.A.: Λοιπόν... Νομίζω ότι το πώς θα προσδιορίσουμε αυτή την έννοια και ποιο όνομα θα χρησιμοποιήσουμε δεν είναι και τόσο σημαντικό. Μπορούμε να την αποκαλέσουμε διεθνές οικονομικό ποινικό δίκαιο, μπορούμε να την πούμε διεθνικό ποινικό δίκαιο εναντίον επιχειρήσεων ή κάτι άλλο. Αυτό που εν προκειμένω έχει σημασία είναι, πρώτα απ' όλα, η ιστορία. Στο παράδειγμα της IG Farben, η εν λόγω γερμανική βιομηχανία, η οποία είχε επωφεληθεί από τον επιθετικό γερμανικό πόλεμο, κατέστη εξ αυτού του λόγου άμεσα κατηγορούμενη στη δίκη IG Farben και Krupp της Νυρεμβέργης. Στην πραγματικότητα, είναι πολύ σημαντικό σε τέτοιες περιπτώσεις συλλογικές οντότητες να καθίστανται υπόλογες για τις πράξεις τους. Αλλά αυτό βρίσκει εφαρμογή και στον καιρό της ειρήνης. Ας αναλογιστούμε το σκάνδαλο της εκπομπής ρύπων της Volkswagen, στο οποίο τα πράγματα κινήθηκαν πολύ γρηγορότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, και ένας λόγος γι' αυτό ήταν ότι εκεί αναγνωρίζεται η ποινική ευθύνη νομικών προ-

3. *Kai Ambos*, International Economic Criminal Law. The Foundations of Companies' Criminal Responsibility under International Law, σε: Criminal Law Forum 29, 499-566 (2018), εκδοθέν και ως μικρό βιβλίο: Wirtschaftsvölkerstrafrecht, Grundlagen der völkerstrafrechtlichen Verantwortlichkeit von Unternehmen, Duncker & Humblot, 2018.

σώπων. Σήμερα, είμαστε σε μια κατάσταση στην οποία πολυεθνικές εταιρείες πολλές φορές έχουν μεγαλύτερη ισχύ απ' ό,τι χώρες – με εξαίρεση ίσως κάποιες πολύ ισχυρές χώρες. Θα έλεγα μάλιστα ότι ακόμα και μια χώρα όπως η Γερμανία έχει λιγότερη ισχύ απ' ό,τι μια πολυεθνική εταιρεία όπως η Volkswagen. Το κρατίδιο της κάτω Σαξονίας θα πέθαινε αν έκλεινε η Volkswagen [γέλια]! Επομένως, αυτές οι εταιρείες έχουν τεράστια δύναμη. Και αν κανείς ορίσει το ποινικό δίκαιο ως κάτι που στρέφεται και κατά ισχυρών οντοτήτων, σίγουρα αυτές έχουν πολύ περισσότερη δύναμη απ' ό,τι τα άτομα, και ιδίως εκείνα τα άτομα που διώκονται στις ποινικές δίκες, οι μικροεγκληματίες. Άρα, γιατί το ποινικό δίκαιο, ως η κατ' εξοχήν έκφραση κρατικής ισχύος, να μην μπορεί να βρει εφαρμογή και εναντίον αυτών [των ισχυρών οντοτήτων]; Το πρόβλημα είναι ότι οι θεωρητικοί του ποινικού δικαίου στη Γερμανία συνήθως δεν δίνουν σημασία σε αυτό το επίπεδο των ανθρωπίνων ελευθεριών που προσπάθησα να λάβω υπ' όψιν στη συγκεκριμένη μελέτη.⁴ Πάντως, αυτός ο διεθνής διάλογος, όπως αποτυπώνεται στο έργο της ειδικής ομάδας εργασίας του συμβούλιου ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ, με σκοπό την κατάρτιση μιας συνθήκης για τη θέσπιση της ευθύνης πολυεθνικών εταιρειών για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵, θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν και στη συζήτηση σε εθνικό επίπεδο.

Β.Π.: *Πράγματι, αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον. Συνεχίζοντας στο επίπεδο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχω και μια ερώτηση σχετικά με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, το οποίο κατά βάση αφορά στους κατηγορούμενους, όχι στα θύματα. Πιστεύετε ωστόσο ότι το άρθρο 6 θα μπορούσε να αφορά και στα θύματα; Βεβαίως, μπορεί σε κάποιες χώρες να προβλέπεται και μια αστική διαδικασία μέσα στην ποινική δική, π.χ. στη Γαλλία ή στην Ελλάδα [τουλάχιστον πριν από την τελευταία τροποποίηση του ελληνικού κώδικα ποινικής δικονομίας, καθώς πλέον είναι υπό αμφισβήτηση εάν εξακολουθεί να ισχύει] αλλά αυτό είναι κάτι διαφορετικό. Αναφέρομαι στο θύμα ως υποκείμενο δικονομικών δικαιωμάτων εν όψει και του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου και της ενωσιακής οδηγίας 29/2012. Θεωρείτε την ΕΣΔΑ ένα ερμηνευτικά κλειστό σύστημα ή πιστεύετε π.χ. ότι το Καταστατικό της Ρώμης θα μπορούσε να επηρεάσει την ερμηνεία της ΕΣΔΑ σε αυτό το σημείο;*

Κ.Α.: Νομίζω ότι αυτά είναι διαφορετικά επίπεδα. Ένα σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι διαφορετικό από ένα διεθνές ποινικό σύστημα. Έτσι, αν κανείς εξετάσει το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο ή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, θα διαπιστώσει ότι είναι διαφορετικά δικαστήρια, με τις δικές τους ιδιαιτερότητες... Και βέβαια υπάρχει και η εθνική ποινική διαδικασία... Εγώ λοιπόν θα επέλεγα την παραδοσιακή άπο-

4. Βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

5. <https://www.ohchr.org/en/business-and-human-rights/bhr-treaty-process>.

ψη, ότι τα ατομικά ή πανανθρώπινα δικαιώματα σε δίκαιη δίκη είναι πρώτα απ' όλα δικαιώματα υπέρ του κατηγορουμένου. Πρόκειται για δικαιώματα προστασίας κάποιου έναντι του κράτους, με την πολύ φιλελεύθερη έννοια, και αυτό ίσως είναι διαφορετικό από τη σύγχρονη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπου δίνεται μεγάλη έμφαση στα δικαιώματα του θύματος. Μάλιστα, στην πραγματικότητα όλη η θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός του διεθνούς ποινικού δικαίου με όρους νομιμότητας βασίζεται κατ' εξοχήν στα θύματα. Αυτό δηλαδή που κατά βάση λέμε είναι: «Όλα αυτά, κυρίως ή και αποκλειστικά, τα κάνουμε χάριν των θυμάτων». Αλλά αυτό μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολές, όταν, όπως σε ένα γαλλικού τύπου σύστημα πολιτικής αγωγής, καταλήγουν να υπάρχουν περισσότεροι δικηγόροι των θυμάτων απ' ότι δικηγόροι των κατηγορουμένων.

Β.Π.: Αυτό μπορεί να συμβεί και στην Ελλάδα... Μάλιστα, στην Ελλάδα είχαμε μια πρόσφατη μεταβολή του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και πλέον η πολιτική αγωγή μόνον υποστηρίζει την κατηγορία. Επομένως, ο υποστηρίζων την κατηγορία δεν χρειάζεται να εγείρει πλέον κάποια αγωγή στην ποινική δίκη. Δεν ξέρω αν αυτό επηρεάσει την αστική πλευρά της ποινικής δίκης στο πλαίσιο του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, θα το δούμε.

Κ.Α.: Λοιπόν, μιλώντας σε επίπεδο θεωρίας, δεν θα έβλεπα το άρθρο 6 με την έννοια της δημιουργίας μιας υποχρέωσης στα κράτη να παράσχουν δικαιώματα σε θύματα. Βεβαίως, μπορεί να υπάρχει μια οδηγία, και αυτή την υποχρέωση το κράτος να την έχει από το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο ή και από το δίκαιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά το άρθρο 6 [της ΕΣΔΑ] στην προέλευσή του είναι μια κλασική διάταξη δίκαιης δίκης, και αναφέρεται στην κλασική αντιπαράθεση μεταξύ του κράτους ως διώκτη και εφαρμοστή του ποινικού νόμου και του ατόμου ως στόχου [της κρατικής ενέργειας]. Νομίζω ότι το κατ' αντιδικία σύστημα είναι πολύ πιο συνεπές υπ' αυτήν την έννοια.

Β.Π.: Σας ευχαριστώ πολύ! Θα συνεχίσουμε με τον Γιάννη.

Ιωάννης Μοροζίνης (Ι.Μ.): Ευχαριστώ. Και τώρα ας επιστρέψουμε στα θεμελιώδη! Το γενικό μέρος του διεθνούς ποινικού δικαίου εξακολουθεί να είναι ένα «εγχείρημα εν εξελίξει», όπως αναφέρετε στην υφηγεσία σας⁶ και στην πρώτη έκδοση του πρώτου τόμου του σχολιασμού σας για τις συνθήκες του διεθνούς ποινικού δικαίου;⁷ Τώρα που το έργο βρίσκεται στη δεύτερη έκδοσή του, πόση πρόοδο έχει σημειώσει εντωμεταξύ η διεθνής κοινότητα;

6. Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrechts, Duncker & Humblot, 2002 και 2004.

7. Treatise on International Criminal Law. Vol. I: Foundations and General Part, OUP 2013, 2^η έκδ. 2021.

Κ.Α.: Λοιπόν, όπως ξέρετε, όλη αυτή η σύλληψη περί του γενικού μέρους του ποινικού δικαίου είναι κατά βάση μια προσέγγιση του ηπειρωτικού δικαίου, κατά μείζονα λόγο μια γερμανική ή ισπανική ή ελληνική προσέγγιση. Στο μυαλό των Αγγλοαμερικανών δικηγόρων, η σκέψη αυτή φάνταζε ανέκαθεν κάπως περίεργη. Στην καλύτερη περίπτωση, θα έκαναν λόγο για γενικές αρχές, καθώς εκκινούν από τα πραγματικά αδικήματα, δηλαδή από το ειδικό μέρος του ποινικού δικαίου. Και καθότι εργαζόμαστε στο πλαίσιο του διεθνούς ποινικού δικαίου, και όχι στο εθνικό μας γερμανικό ή ελληνικό δίκαιο, σε αυτό το διεθνές επίπεδο κατά μείζονα λόγο κυριαρχεί η αγγλοαμερικανική σκέψη. Επομένως, οι Άγγλοι και Αμερικανοί συνάδελφοί μας ούτε καν θα έθεταν τέτοιο ζήτημα περί γενικού μέρους!

Τώρα, στη συγκεκριμένη ερώτηση, είναι δύσκολο να απαντήσω. Εάν κάνεις εξετάσει την ιστορία της κωδικοποίησης, μπορεί να πει ότι το Καταστατικό της Ρώμης έχει περισσότερους κανόνες γενικού μέρους απ' ό,τι το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία ή της Νυρεμβέργης. Αλλά, βεβαίως, ακόμα και το Καταστατικό της Ρώμης δεν διαθέτει ένα κανονικό γενικό μέρος, εάν κανείς το συγκρίνει με το γενικό μέρος του ελληνικού ή του γερμανικού ποινικού κώδικα. Σίγουρα, σε κάποιες λεπτομέρειες υπάρχει πρόοδος, αλλά ακόμα βρισκόμαστε πολύ μακριά από ένα συνεκτικό γενικό μέρος, όπως εμείς το αντιλαμβανόμαστε.

Από την άλλη πλευρά, η νομολογία του διεθνούς ποινικού δικαίου δεν ασχολείται ιδιαίτερα με αυτό το ζήτημα. Ακολουθεί κατά βάση το κοινοδίκαιο, και η όλη διαδικασία διεξάγεται στην πραγματικότητα κατ' αντιδικία. Ο/η εισαγγελέας θα ψάξει για συγκεκριμένα αδικήματα, τα οποία μπορεί να αποδείξει, εφόσον οι αποδείξεις υπάρχουν, και κανείς δεν ενδιαφέρεται τι είδους δομή θα ακολουθηθεί με όρους γενικού ποινικού δικαίου ή θεωρίας του εγκλήματος... Υπό αυτή την έννοια, από θεωρητικής πλευράς, είναι ακριβές να πούμε ότι τίποτα δεν έχει αλλάξει και ότι στην πραγματικότητα γενικό μέρος δεν υφίσταται.

Γνωρίζω βέβαια ότι η υφηγεσία μου αναφέρεται ακριβώς σε αυτό το γενικό μέρος, αλλά μιλάμε για υφηγεσία! Το έργο αυτό ποτέ δεν γράφτηκε ως κάτι που θα μπορούσε να είχε αντίκτυπο στην πραγματική ζωή [γέλια]! Μάλιστα, θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτό το βιβλίο δεν έχει κανέναν αντίκτυπο στο κοινοδίκαιο απλώς και μόνο επειδή έχει γραφτεί στα γερμανικά! Θα μπορούσε να έχει κάποιον αντίκτυπο στον χώρο του ηπειρωτικού (γερμανοτραφούς) δικαίου μας. Αντιθέτως, τα έργα μου σχετικά με τις συνθήκες του διεθνούς ποινικού δικαίου και ο σχολιασμός του καταστατικού χάρτη της Ρώμης⁸ διαβάζονται και παρατίθενται εκτεταμένα στον

8. Ambos, επιμ., Rome Statute of the International Criminal Court. Article-by-Article Commentary, Beck/Hart/Nomos, 4^η έκδ. 2022.

χώρο του κοινοδικαίου, ακόμα και στη νομολογία.

I.M.: Η δεύτερη ερώτησή μου σχετίζεται έως έναν βαθμό με το βιβλίο σας για «το ποινικό δίκαιο του εθνικοσοσιαλισμού»,⁹ του οποίου την ανάγνωση απόλαυσα ιδιαίτερα. Με τη μοναδική σας ιδιότητα του εθνικού και διεθνούς δικαστή και πανεπιστημιακού, θα λέγατε ότι η πολιτική επηρεάζει τη δημιουργία και την εφαρμογή του διεθνούς ποινικού δικαίου, και αν ναι, πώς συμβαίνει αυτό; Μέχρι ποιου σημείου εμπλέκεται η πολιτική στις αποφάσεις των διεθνών ποινικών δικαστηρίων;

K.A.: Και αυτό είναι ένα μεγάλο ερώτημα και δύσκολο να απαντηθεί με τρόπο γενικό. Θα πρέπει κανείς να ασχοληθεί με συγκεκριμένα δικαστήρια και συγκεκριμένες αποφάσεις. Π.χ. όταν [σε μια υπόθεση] εξετάζεται το ζήτημα της ετεροδικίας, υπεισέρχεται πολύ περισσότερο η πολιτική απ' ό,τι όταν εξετάζεται ο δόλος ή η αμέλεια. Επίσης, όταν εξετάζεται η δωσιδικία π.χ. στην περίπτωση Ισραήλ- Παλαιστίνης, υπεισέρχεται [στην υπόθεση] επίσης σε μεγάλο βαθμό η πολιτική. Και αυτό μπορεί κανείς να το αντιληφθεί και από τον αριθμό των ενδιαφερομένων κρατών, των εκπροσώπων της κοινωνίας των πολιτών και των πανεπιστημιακών σε αυτές τις δίκες. Και υπάρχει και μεγαλύτερο δημόσιο ενδιαφέρον για τέτοια ερωτήματα πολιτικής φύσης σε σύγκριση με τα «πολύ ουσιώδη θεωρητικά» ερωτήματα!

Σε κάθε περίπτωση, η γενική μου εντύπωση, που βασίζεται στην εμπειρία μου ως συνηγόρου υπεράσπισης και δικαστή, είναι ότι οι διαδικασίες στο εκάστοτε Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο είναι, από τεχνικής πλευράς, υψηλού επιπέδου, και αυτό κυρίως οφείλεται στους ιδιαίτερα καταρτισμένους δικαστικούς υπαλλήλους, και δυστυχώς όχι στους δικαστές. Δυστυχώς, ακόμα υπάρχει πρόβλημα με την επιλογή των δικαστών,¹⁰ ενώ αντίθετα οι δικαστικοί υπάλληλοι είναι συνήθως ιδιαίτερα καταρτισμένοι και επιλέγονται αυστηρά βάσει των προσόντων τους.

Επομένως, θα έλεγα γενικά ότι η πολιτική δεν εμπλέκεται στη λήψη των αποφάσεων, όπως κάποιες φορές υποστηρίζεται από ΜΚΟ ή από ορισμένους θεωρητικούς. Εμείς προσπαθούμε να λαμβάνουμε τις αποφάσεις βασιζόμενοι στον νόμο. Βέβαια, κανείς δεν είναι απαλλαγμένος από συγκεκριμένες απόψεις και προκαταλήψεις. Φέρ' ειπείν, εγώ ενσκήπτω ιδιαίτερα στα δικαιώματα του κατηγορουμένου και δυσκολεύομαι να αποδεχθώ την εύκολη επιβολή προσωρινής κράτησης, ενώ αρκετοί διεθνείς δικαστές δεν το βλέπουν αυτό ως ιδιαίτερο πρόβλημα – παρότι στην πραγματικότητα είναι μεγάλο θέμα για τα διεθνή ποινικά δικαστήρια. Από την

9. Η γερμανική εκδοχή του βιβλίου εκδόθηκε από τη Nomos το 2019 και η αγγλική από τη Nomos/Hart την ίδια χρονιά, το ίδιο και η ισπανική και πορτογαλική μορφή (Tirant lo Blanch).

10. Κι αυτό ξεκινά ήδη από το εθνικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας. Βλ. <https://www.faz.net/einspruch/wie-funktioniert-das-verfahren-fuer-die-richterauswahl-an-weltgerichten-18419215.html>

άλλη πλευρά, δικαστές που προέρχονται από τον εισαγγελικό χώρο ή από ένα σύστημα στο οποίο η προσωρινή κράτηση είναι διαδεδομένη μπορεί να προβληματίζονται λιγότερο, να λένε «εμείς στο σύστημά μας έχουμε περισσότερες και μεγαλύτερης διάρκειας προσωρινές κρατήσεις, άρα δεν βλέπουμε κάποιο πρόβλημα».

I.M.: Σας ευχαριστώ. Ας συνεχίσουμε με μια ερώτηση σε εθνικό επίπεδο. Γνωρίζετε τη θεωρία του επιβλέποντος της διατριβής μου, καθηγητή Bernd Schönemann, ότι η θεωρία [το δόγμα] του ποινικού δικαίου είναι η τέταρτη εξουσία, η οποία ελέγχει όλες τις άλλες χωρίς να επιβάλλεται. Νομίζετε ότι η θεωρία του ποινικού δικαίου μπορεί να υπερισχύσει της πολιτικής κατά τη θέσπιση των νόμων; Μπορούμε, βασιζόμενοι στη θεωρία του ποινικού δικαίου, να δημιουργήσουμε ένα ανάχωμα εναντίον της θέσπισης παράλογων νόμων;

K.A.: Αυτή είναι άλλη μια σημαντική ερώτηση. Πρόσφατα διοργανώσαμε ένα σεμινάριο στο οποίο η Tatjana Hörnle παρουσίασε ένα άρθρο επ' αυτού, σχετικά με τη θεωρία του ποινικού δικαίου, τη γενική αρχή της βλάβης και τη θεωρία του εννόμου αγαθού, κι εγώ ρώτησα: «Όλα αυτά πώς βοηθούν ενάντια στη δικτατορία»; Τότε ο Anthony Duff έκανε μια πολύ λακωνική δήλωση, λέγοντας κατά βάση ότι «ο νόμος ποτέ δεν μπορεί να αποφύγει τη δικτατορία, δεν είναι αυτό το ζήτημα!». Εάν υπάρχει ένα μαζικό κίνημα, όπως το κίνημα του ναζισμού, και θέλει να υποτάξει τον νόμο και να τον χρησιμοποιήσει σαν εργαλείο για την επίτευξη των στόχων του, τότε ο νόμος δεν θα το σταματήσει. Στην πραγματικότητα, σε συμφωνία και με τη λεγόμενη επιφύλαξη υπέρ της πολιτικής που χαρακτηρίζει τέτοια κινήματα, ο νόμος σαφώς και θα υποταχθεί στην πολιτική.

Γι' αυτό πιστεύω ότι όλη αυτή η θεωρία περί τέταρτης εξουσίας υπερεκτιμά σε μεγάλο βαθμό τον πιθανό ρόλο των θεωρητικών του ποινικού δικαίου. Σκεφτείτε μάλιστα ότι δεν αναφέρεται καν στον νομό ως σύνολο, αλλά μόνο στην ερμηνεία του νόμου από τους θεωρητικούς. Πιστεύω αντίθετα ότι θα πρέπει να παραμένουμε πολύ ταπεινοί και να είμαστε ικανοποιημένοι όταν οι πολιτικοί απλώς μας λαμβάνουν υπ' όψιν. Και για να τους πείσουμε, είναι σίγουρα καλύτερο να επιχειρηματολογούμε με βάση το σύνταγμα, παρά με βάση θεωρητικές κατασκευές όπως το έννομο αγαθό, το οποίο μάλιστα ούτε καν αναφέρεται ρητώς στο σύνταγμα.

Και υπάρχει περαιτέρω και το επιχείρημα περί νομιμοποίησης, το οποίο διατυπώνεται από μεγαλύτερους συναδέλφους όπως ο Kuhlen, αλλά και από νεότερους όπως ο Stuckenberg και ο Kubiciel, και νομίζω ότι έχουν δίκιο σε αυτό. Ως θεωρητικοί, είμαστε απλοί πολίτες, δεν έχουμε καμία συγκεκριμένη νομιμοποίηση που να προέρχεται από την λαϊκή ψήφο ή κάτι ανάλογο. Και μόνο για αυτόν τον λόγο θα έπρεπε να παραμένουμε σεμνοί και ταπεινοί. Εξάλλου, είναι πολύ λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες η θεωρία του δικαίου θα μπορούσε να περιορίσει τη δι-

ακριτική ευχέρεια του νομοθέτη σε τέτοιο βαθμό που να μην υπάρχει χώρος για ελιγμούς. Σε τελική ανάλυση, μόνο το σύνταγμα περιορίζει τον νομοθέτη, και αναφορικά με την ερμηνεία του συντάγματος υπάρχει το Συνταγματικό Δικαστήριο. Βεβαίως, έχουμε δικαίωμα να σχολιάζουμε τον νόμο και να επιχειρηματολογούμε επ' αυτού, ή και να προσπαθούμε να πείσουμε τον νομοθέτη με βάσιμα επιχειρήματα, αλλά δεν πρέπει να επιχειρηματολογούμε από θέση διανοητικής ανωτερότητας.

I.M.: *Αυτό με φέρνει στην επόμενη ερώτηση, η οποία αφορά το ίδιο το βιβλίο, το ποινικό δίκαιο του εθνικοσοσιαλισμού. Σκοπός του είναι να φωτίσει το παρελθόν ή αποτελεί μια προειδοποίηση για το μέλλον; Αναφέρετε στο βιβλίο ότι πολλές από τις ιδέες του ποινικού δικαίου του εθνικοσοσιαλισμού προϋπήρχαν της περιόδου του εθνικοσοσιαλισμού και συνέχισαν να υπάρχουν και μετά. Νομίζετε τελικά ότι το κράτος δικαίου και εν γένει οι βασικές αρχές του ποινικού δικαίου μπορούν να μας προστατεύσουν αποτελεσματικά από τέτοια ολοκληρωτικά καθεστάτα στο μέλλον; Μπορούμε να πούμε ότι έχουμε ωριμάσει αρκετά ως θεωρητικοί ώστε να αποφεύγουμε την υποστήριξη που παρείχαν αρκετοί Γερμανοί θεωρητικοί στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς εκείνη την περίοδο;*

K.A.: Ξέρετε, υπάρχει ένα βιβλίο του Ernst Fraenkel, το *Διπλό κράτος*. Σε αυτό, ο Fraenkel διακρίνει μεταξύ του κράτους των νόμων και του κράτους των μέτρων (Normen- and Maßnahmenstaat). Αυτό το βιβλίο γράφτηκε πρώτα στα αγγλικά. Μάλιστα, το παραθέτω στην αγγλική έκδοσή του βιβλίου μου για το ποινικό δίκαιο του εθνικοσοσιαλισμού. Τα μέτρα λοιπόν είναι κατά βάση εκτελεστικά μέτρα, τα οποία επιβάλλονται από την εκτελεστική εξουσία, και σε τελική ανάλυση από τον ηγέτη (*führer*), και εφαρμόζονται από την Γκεστάπο κ.λπ. Αυτά τα μέτρα πάντα θα υπονομεύουν τον νόμο, ο οποίος συνυπάρχει με αυτά, αλλά λειτουργεί υπό την επιφύλαξη της πολιτικής, όπως ήδη είπαμε. Με άλλα λόγια, εάν η πολιτική εξουσία εκείνης της στιγμής ενδιαφέρεται για συγκεκριμένα ζητήματα ή για διώξεις, τότε μπορεί να επιβάλει τις πολιτικές της στοχεύσεις με τη χρήση των μέτρων. Ειρήσθω εν παρόδω, το ίδιο συνέβαινε και στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, με τη σοσιαλιστική σύλληψη περί νόμου και νομιμοποίησης.

Αυτό μπορεί κατ' εξοχήν να το διαπιστώσει κανείς στις παρεμβάσεις του Χίτλερ, ως ανώτατου δικαστικού άρχοντα, σε δίκες που ενδιέφεραν το καθεστώς. Και βέβαια το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς κάποιους νόμους μπορεί να μην τους άγγιζε καθόλου, φέρ' ειπείν το ποινικό δίκαιο για τη συνήθη κλοπή, εφόσον δεν αφορούσαν τους Εβραίους ή άλλα άτομα που υφίσταντο διακρίσεις ή διώξεις. Αλλά εάν κάποιος ήταν αντιφρονών ή αντιδρούσε στο καθεστώς, τότε στοχοποιείτο από τα διαθέσιμα μέτρα, και στο τέλος ο Χίτλερ ή τα άτομα του περιβάλλοντός του παρενέβαιναν προκειμένου να διασφαλίσουν ότι ο νόμος θα εφαρμοζόταν όπως οι ίδιοι

επιθυμούσαν. Πώς μπορούμε να αποφύγουμε αυτού του είδους τη διαστροφή; Είναι περίπου ό,τι είπαμε και πριν. Μήπως με τα γραπτά μας ή με τη θεωρία του ποινικού δικαίου ως ενός είδους τέταρτης εξουσίας; Ή μήπως αυτό εξαρτάται δομικά από άλλους παράγοντες, π.χ. την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης ή την επιλογή και επιμόρφωση των δικαστών;

Και ποιος είναι ο ρόλος μας ως θεωρητικών και καθηγητών; Δεν είναι άραγε η διδασκαλία πιο σημαντική από τη συγγραφή ακαδημαϊκών βιβλίων, τα οποία εκδίδονται σε 200 ή 300 αντίτυπα και δεν τα διαβάζει κανείς; Εγώ έτσι νομίζω, και γι' αυτό ο γερμανικός νόμος περί δικαστών απαιτεί πλέον να διδάσκουμε στους φοιτητές μας και τα [γεγονότα] σχετικά με τις δυο δικτατορίες της Γερμανίας. Από την άλλη πλευρά, εάν κανείς αρθρογραφεί σε μια εθνικής κυκλοφορίας εφημερίδα ή σε ένα «μπλογκ», έχει μεγαλύτερη επίδραση. Γι' αυτό πιστεύω ότι το μόνο πράγμα που μπορούμε και πρέπει να κάνουμε ως θεωρητικοί είναι να συνεισφέρουμε μέσω της διδασκαλίας και να αρθρογραφούμε σε πιο δημοφιλή μέσα, αλλά και να εξηγούμε τις ιδέες μας έτσι ώστε και το απλό κοινό να μπορεί να τις καταλάβει.

I.M.: *Είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι απόψεις σας και θα επανέλθουμε σε αυτές αργότερα! Μια περαιτέρω ερώτηση αναφέρεται στο ποινικό δίκαιο την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού. Επί εθνικοσοσιαλισμού, όλη η δομή του ποινικού δικαίου βασιζόταν στο «υγιές περί δικαίου αίσθημα του λαού» [gesundes Volksempfinden] ως ερμηνευτική σταθερά. Θεωρείτε ότι αυτό το κοινό περί δικαίου αίσθημα εξακολουθεί να έχει αξία κατά την ερμηνεία και εφαρμογή του ποινικού δικαίου; Και το ρωτάμε επειδή μόλις φέτος το ακυρωτικό μας δικαστήριο, ο Άρειος Πάγος, σε ολομέλεια, διατύπωσε μια –ενδεχομένως contra legem– επιχειρηματολογία, σχετικά με τη μη αποδοχή ελαφρυντικής περίπτωσης, βασιζόμενο στο κοινό περί δικαίου αίσθημα και στην αντίληψη του κοινού περί του αισθήματος δικαιοσύνης. Σε εμάς τους θεωρητικούς, ίσως αυτό να ζυπνά άσχημες μνήμες, αλλά θεωρείτε ότι τέτοιου είδους γενικές έννοιες, όπως το κοινό περί δικαίου αίσθημα, μπορούν να απεξαρτηθούν από τον ναζισμό και να χρησιμοποιηθούν στην σύγχρονη μας ποινική δογματική;*

K.A.: Είναι επίσης ένα σημαντικό ζήτημα αυτό, και ιδιαίτερα λεπτό στη Γερμανία, πιο ευαίσθητο απ' ότι σε άλλες χώρες. Έχουμε αυτή τη σύλληψη των «καμένων λέξεων», που αναφέρεται στις έννοιες οι οποίες δεν μπορούν πλέον να χρησιμοποιηθούν επειδή τις χρησιμοποιούσαν οι ναζί. Και σίγουρα το «υγιές περί δικαίου αίσθημα του λαού» είναι μία από αυτές. Και γι' αυτό στο άρθρο 240 του γερμανικού ποινικού κώδικα γίνεται λόγος περί «κατακριτέου», που αντικαθιστά τη φράση «υγιές περί δικαίου αίσθημα του λαού». Και, βέβαια, αυτές οι έννοιες δεν γίνεται να παρερμηνεύονται. Οι ναζί πράγματι χρησιμοποίησαν συγκεκριμένους όρους, αλλά εν τέλει το μόνο που ήθελαν ήταν να διασφαλίσουν την εξουσία. Ισχυρίζονταν ότι «αυτό θα πει δημοκρατία», ότι «ακούμε τους ανθρώπους», αλλά τελικά σημασία είχε μόνο το κίνημα, η

ηγεσία και αυτό που επιθυμούσαν ο Χίτλερ και ο στενός του κύκλος. Επομένως επρόκειτο για ένα ψευδοδημοκρατικό επιχείρημα.

Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί τη σημασία της κοινωνίας ως ενός είδους «ανατροφοδότησης», με την έννοια του «χώρου απήχησης» κατά Jakobs ή Pawlik. Εννοώ ότι δεν ζούμε στο κενό, εσείς είστε στην Ελλάδα, εγώ είμαι στη Γερμανία, και οι κοινωνίες μας με τον καιρό αλλάζουν. Πρέπει να ακούμε την κοινωνία, και είναι κι αυτό ένα είδος «υγιούς περί δικαίου αισθήματος της κοινωνίας». Βέβαια, δεν χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη, αλλά το κοινό ή λαϊκό αίσθημα περί δικαιοσύνης είναι σημαντικό, και πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψιν όταν ο κόσμος προσλαμβάνει κάτι ως άδικο. Πάρτε το παράδειγμα του νομού για τις προτεινόμενες φοροελαφρύνσεων της πρώην πρωθυπουργού της Βρετανίας Liz Truss, ο οποίος δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί επειδή συνάντησε σκληρή αντίδραση από την κοινωνία. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι η συγκεκριμένη ή και άλλες έννοιες μπορούν να εργαλειοποιούνται για να κρατούν ένα καθεστώς στην εξουσία.

Β.Π.: *Ναι. Γενικά συμφωνώ με αυτό που λέτε, ωστόσο υπάρχουν και περιπτώσεις όπου αυτό που σκέφτεται η κοινωνία δεν είναι «δίκαιο» με όρους ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κι επομένως είναι επίσης σημαντικό να μην περιορίζονται ατομικές ελευθερίες μόνον επί τη βάση αυτής της «κοινης λογικής». Θα συνεχίσω με την τελευταία μου ερώτηση σε αυτή τη θεματική, η οποία επίσης βασίζεται στο βιβλίο. Κάνετε εκτενή αναφορά στην αθρόα υποστήριξη που έλαβε το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς από διάφορους θεωρητικούς του ποινικού δικαίου, ιδίως από τη λεγόμενη σχολή του Κιέλου. Αυτό σε γενικές γραμμές σωστά επικρίνεται, βέβαια, στις περιπτώσεις αυταρχικών καθεστώτων. Αλλά τι γίνεται στις περιπτώσεις φιλελευθέρων, δυτικού τύπου δημοκρατικών κρατών; Επιτρέπεται στους πανεπιστημιακούς να εκφράζονται ελεύθερα και να υποστηρίζουν μια πολιτική άποψη σε ένα τέτοιο φιλελεύθερο περιβάλλον, ή θα πρέπει να προσπαθούν να καταπιέσουν τις πολιτικές τους προσλαμβάνουσες στα νομικά τους κείμενα;*

Κ.Α.: *Λοιπόν, κατά πρώτον, προσωπικά πιστεύω ότι είναι δύσκολο για κάποιον πανεπιστημιακό να ανήκει επίσημα σε ένα πολιτικό κόμμα. Δεν αναφέρομαι στην περίοδο του ναζισμού, όταν αρκετοί καθηγητές της νομικής, όπως για παράδειγμα ο Welzel, υπήρξαν μέλη του NSDAP. Αναφέρομαι στο σήμερα. Δεν είμαι μέλος σε κανένα πολιτικό κόμμα, αλλά κάποιοι καθηγητές νομικής είναι. Πρώτα απ' όλα, νομίζω ότι από τη στιγμή που ένας καθηγητής γίνεται μέλος σε ένα κόμμα ή σε κάποιον άλλο οργανισμό ή κίνημα που αντιπροσωπεύει συγκεκριμένες πολιτικές απόψεις, η ακεραιότητά του/της επηρεάζεται. Από την άλλη πλευρά, το πιο σημαντικό απ' όλα για έναν πανεπιστημιακό είναι να έχει διαφάνεια στις πολιτικές του σχέσεις ή στις δραστηριότητες που συνδέονται με την εργασία του. Εάν φερ' ειπείν ένας καθηγητής/ μια καθηγήτρια νομικής εργάζεται ως συνήγορος υπεράσπισης, όπως αρκετοί καθηγητές κάνουν στην Ελλάδα,*

την Ιταλία ή την Ισπανία, και αν γράψει ένα άρθρο σχετικά με μια συγκεκριμένη υπόθεση, τότε θα πρέπει να διευκρινίσει με μια δήλωση, σε υποσημείωση, ότι υπήρξε ο/η συνήγορος υπεράσπισης σε αυτή την υπόθεση.

Η ίδια αρχή πρέπει να εφαρμόζεται και σε μια ακαδημαϊκή αξιολόγηση, εάν π.χ. ο αξιολογητής υπήρξε επιβλέπων του αξιολογούμενου. Είναι σημαντικό για κάποιον να είναι καθαρός και διαφανής αναφορικά με πιθανές συγκρούσεις συμφερόντων. Ένας θεωρητικός θα πρέπει εν γένει να είναι έντιμος και διαφανής, και να εξηγεί την προσωπική εμπλοκή του/της σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα προτού γράψει κάτι επ' αυτού. Βέβαια, ο καθένας έχει προσωπική άποψη – εννοώ, άνθρωποι είμαστε! Αλλά αυτό που πρέπει να κάνει ένας πανεπιστημιακός είναι να παραμένει διαφανής αναφορικά με τα συμφέροντά του, τόσο γενικά όσο και σε συγκεκριμένες υποθέσεις.

Β.Π.: *Ευχαριστώ, ήταν μια ξεκάθαρη απάντηση! Περαιτέρω, θα ήθελα να σας ρωτήσω, επειδή είστε και πανεπιστημιακός και δικαστής, εθνικός και διεθνής, εάν είναι δύσκολο για έναν ακαδημαϊκό δάσκαλο να παραμένει πιστός στα γραπτά του/της ενώ συγχρόνως δικάζει. Είναι μια ερώτηση και για τους δικηγόρους, τόσο τους δικηγόρους υπεράσπισης όσο και υποστήριξης της κατηγορίας, αλλά τουλάχιστον οι δικηγόροι δεν χρειάζεται να αποφασίζουν, μπορούν απλώς να παρουσιάζουν τα επιχειρήματά τους, και όπως είπατε, να παραμένουν διαφανείς!*

Κ.Α.: Ναι... Εγώ νομίζω ότι είναι πολύ πιο εύκολο για έναν δικαστή απ' ό,τι για έναν συνήγορο υπεράσπισης να παραμένει πιστός στα γραπτά του/της, γιατί ως συνήγορος υπεράσπισης έχει κανείς συμβατική σχέση με τον πελάτη του/της και άρα έχει την υποχρέωση να τον/την υπερασπιστεί. Έχω επίσης υπάρξει συνήγορος υπεράσπισης σε διεθνείς υποθέσεις, και είναι δύσκολο να εξηγήσεις στον πελάτη σου ότι κάτι το οποίο έχεις γράψει θα μπορούσε να βλάψει την υπόθεσή του/της! Εννοώ, θα μπορούσε να σε απολύσει! Γι' αυτό ακριβώς σε κάποιες περιπτώσεις πρέπει κανείς εξ αρχής να αρνείται την υπεράσπιση. Ως δικαστής, από την άλλη πλευρά, μπορεί κανείς να έχει διαφορετικές απόψεις [με τους άλλους]. Στο τέλος, προσωπικά μπορώ πάντα να προσπαθώ να πείσω τους άλλους δικαστές, εάν έχω συγκεκριμένη άποψη σε ένα ζήτημα, ότι αυτή η νομική άποψη είναι η σωστή. Από την άλλη, όπως γνωρίζετε, κατά τη λήψη συλλογικών αποφάσεων μπορεί να είναι αναγκαίος ένας συμβιβασμός.

Αντιλαμβάνομαι ότι στο γερμανικό μας σύστημα, αλλά ίσως και στο ελληνικό, το ιταλικό και το ισπανικό σύστημα, ο καθηγητής χαίρει σημαντικής φήμης και θεωρείται ότι πάντα έχει δίκιο, ακόμα κι κάνει εντελώς λάθος (ή άγεται από συγκεκριμένα συμφέροντα)! Αυτού του είδους τη διάκριση υπέρ της τυπικής αυθεντίας δεν τη συναντάμε ιδιαίτερα σε δομές λιγότερο ιεραρχικές, όπως τα αγγλοαμερικανικά ή τα σκανδιναβικά πανεπιστήμια. Η κατάσταση στη Γερμανία γίνεται καλύτερη, αλλά πολλά πράγματα ακόμα πρέπει να βελτιωθούν.

Ο Maximilian Steinbeis, αρχισυντάκτης του *Verfassungsblog*, έγραψε προσφάτως μια ιδιαίτερα επικριτική αναφορά σχετικά με την τελευταία συνέλευση της γερμανικής ένωσης καθηγητών συνταγματικού δικαίου.¹¹ Κάποιοι συνάδελφοι εδώ ισχυρίζονται ότι υπερέβαλε, αλλά εγώ νομίζω ότι ορθώς ανέδειξε ορισμένα δομικά προβλήματα που εξακολουθούν και υπάρχουν. Σίγουρα θα πρέπει να προσπαθήσουμε να φτάσουμε σε ένα σύστημα στο οποίο το καλύτερο επιχείρημα κερδίζει, στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού και συμμετοχικού διαλόγου με την έννοια του Habermas. Φέρ' ειπείν, εάν εμείς οι τρεις κάνουμε μια συζήτηση για ένα συγκεκριμένο θέμα, θα πρέπει να κερδίσει το καλύτερο επιχείρημα, όχι το άτομο που έχει την υψηλότερη θέση στην ιεραρχία. Το ίδιο θα πρέπει να συμβαίνει και σε μια συλλογική δικαστική λειτουργία ή σε ένα ακαδημαϊκό σεμινάριο. Τελικά, το εάν το επιχείρημα που εδράζεται στην αυθεντία υπερισχύει του επιχειρήματος που εδράζεται στη λογική δεν είναι μόνο πρόβλημα των δικαστών αλλά και του ακαδημαϊκού μας περιβάλλοντος.

Β.Π.: Σας ευχαριστώ, ήταν πολύ ενδιαφέρον. Θα συνεχίσω με μια ερώτηση η οποία μπορεί να ενδιαφέρει και τους φοιτητές – μια πιο πρακτική ερώτηση! Πώς μπορεί κανείς να γίνει δικαστής στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο;

Κ.Α.: Συμπτωματικά, αυτές τις μέρες είχαμε μια μακρά συζήτηση σχετικά με έναν νέο Γερμανό υποψήφιο γι' αυτή τη θέση.¹² Θα πρέπει λοιπόν να διακρίνει κανείς το δικαστήριο στο οποίο επιθυμεί να γίνει δικαστής. Κάθε δικαστήριο έχει διαφορετικούς κανόνες. Π.χ. το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως ξέρετε, έχει πλέον αποφασίσει ότι καθένας μπορεί να κάνει αίτηση, σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο, για τη θέση του δικαστή. Και κάθε κράτος μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΕΣΔΑ έχει έναν δικαστή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Διαφορετικό είναι τα πράγματα στα παγκόσμια δικαστήρια, όπως το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ή το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, στα οποία οι δικαστές προέρχονται από γεωγραφικές ή τοπικές ομάδες, όχι από κάθε κράτος μέλος του συστήματος. Σε εσωτερικό επίπεδο, υπάρχουν διαφορετικές διαδικασίες επιλογής, και στις περισσότερες χώρες (συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας, το οποίο έχω επικρίνει επί μακρόν, χωρίς αποτέλεσμα) δεν είναι ούτε εντελώς ανοιχτές στον συναγωνισμό (αξιοκρατικές) ούτε διαφανείς. Μια τέτοια θέση δικαστή θα μπορούσε φερ' ειπείν να προκηρύσσεται και ακολούθως θα μπορούσαν να κάνουν αίτηση όλοι οι κατάλληλοι υποψήφιοι, όπως συνέβη στην περίπτωση των Ειδικών Επιμελητηρίων του Κοσόβου. Σε διεθνές επίπεδο, η επιλογή θα γινόταν τότε από μια διεθνή επιτροπή συγκροτημένη από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο Διεθνές Ποινικό Δικαστή-

11. <https://verfassungsblog.de/the-guild/>.

12. Βλ. ανωτέρω, σημ. 10.

ριο, η τελική επιλογή γίνεται από την ολομέλεια των κρατών μελών, στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης από τη γενική συνέλευση του ΟΗΕ. Σε τέτοιου είδους διαδικασίες, υπάρχει βέβαια διαφορά μεταξύ της Ελλάδας, της Γερμανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών ως προς την επιρροή και την ισχύ τους.

B.Π.: Σας ευχαριστώ πολύ! Θα δώσω τον λόγο στον Γιάννη για το τελευταίο ερώτημα.

I.M.: Ευχαριστώ! Το τελευταίο ερώτημα είναι πιο προσωπικό – σχετίζεται με τα ακαδημαϊκά μου ενδιαφέροντα. Αναφέρετε στο βιβλίο σας, ότι το αδίκημα στο οποίο κατ'εξοχήν αντανάκλαται το ποινικό δίκαιο του εθνικοσοσιαλισμού είναι η απιστία, διότι η έννοια της αθέτησης της πίστης ή της παράβασης του καθήκοντος ήταν κεντρική σε αυτό το καθεστώς. Ωστόσο, σύμφωνα με την έρευνά μου, προκύπτει ότι η θεωρία της αθέτησης της πίστης προέρχεται από το ρωμαϊκό δίκαιο και ειδικότερα τον *Trifoninus*, συνεχίστηκε στο *Constitutio Criminalis Carolina*, ακολούθως τη συνέχισε ο *Feuerbach* και πάει λέγοντας... Υπό αυτή την έννοια, γιατί να μην εκλάβουμε αυτήν τη θεωρία περί «αθέτησης της πίστης» ως μια νομική έννοια με αρχαίες ρίζες, η οποία συνέχισε να υφίσταται ανά τους αιώνες απλώς διαστρεβλώθηκε κατά τη διάρκεια μιας σύντομης περιόδου; Νομίζετε ότι μπορούμε να κάνουμε και χωρίς την ειδική υπόσταση της απιστίας;

B.Π.: Και η τελευταία προσωπική αγαπημένη μου ερώτηση είναι: Μπορούμε [να έχουμε ένα ουσιαστικό ποινικό δίκαιο] χωρίς παραγραφή, όπως συμβαίνει στη θεωρία του ουσιαστικού βρετανικού ποινικού δικαίου; Είχα θέσει αυτή την ερώτηση και στην καθηγήτρια *Tatjana Hörnle*, και είχα λάβει μια ενδιαφέρουσα απάντηση!

K.A.: Κατά πρώτον, νομίζω ότι βεβαίως και χρειαζόμαστε την απιστία ως νομική σύλληψη. Η εμπιστοσύνη και το καθήκον είναι θεμέλιοι λίθοι όλων των νομικών συστημάτων. Αυτό μπορεί κανείς να το διαπιστώσει στη ρεπουμπλικανική θεωρία του *Pawlik*, και βεβαίως ο *Pawlik* δεν είναι κανένας ναζιστής συγγραφέας! Επομένως, αν το ζήτημα εδώ είναι γιατί λέμε ότι κάποια αδικήματα στο γερμανικό δίκαιο είναι κατάλοιπα του ναζισμού, η απάντηση βρίσκεται στη νομοθετική τους προέλευση. Αυτό δεν σημαίνει ότι η αθέτηση της πίστης δεν υπήρχε και πιο πριν. Σίγουρα αυτό το ξέρετε καλύτερα από μένα, μιας και έχετε κάνει έρευνα, και σίγουρα δεν θα σας αμφισβητούσα σε αυτό (γέλια)! Αυτό που ήθελα να πω στο βιβλίο ήταν πολύ πιο «επιφανειακό» και αναφέρεται στο πώς μπορούμε να διαπιστώσουμε τι έκαναν οι ναζί στο επίπεδο της ειδικότερης νομοθεσίας. Και δεν είναι μόνο η απιστία, το ίδιο συνέβη με την εκβίαση, τον φόνο, την προληπτική κράτηση... Όπως ξέρετε, μεταξύ 1933 και 1945 οι ναζί έκαναν διάφορες «μεταρρυθμίσεις» στον γερμανικό ποινικό κώδικα, ο οποίος, όπως ξέρετε, χρονολογείται από το 1870, αλλά ποτέ δεν μπόρεσαν να τον αντικαταστήσουν εξ ολοκλήρου με έναν καινούργιο ποινικό κώδικα (όπως, ειρήσθω εν παρόδω, έκανε η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας το

1968, με τον δικό της ποινικό κώδικα). Εν τέλει, οι ναζί έκαναν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις και αλλαγές, τις οποίες θεωρούσαν ιδιαίτερα σημαντικές, αλλά τελικά δεν βασίστηκαν τόσο στο κράτος των νόμων όσο στο κράτος των μέτρων, και στην πραγματικότητα όλες αυτές τις κανονιστικές μεταβολές δεν τις χρειάζονταν ιδιαίτερα. Βέβαια, όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι η θεωρία περί αθέτησης της πίστης είναι ναζιστική έννοια – καθόλου, μάλιστα! Ίσως αυτό να μην κατέστη αρκετά σαφές στο βιβλίο.

I.M.: Σας ευχαριστώ! Χρειαζόμουν αυτή την εξήγηση γιατί επί του παρόντος εξετάζω κατά πόσον η θεωρία της αθέτησης της πίστης θα μπορούσε να βρει εφαρμογή στο ελληνικό δίκαιο, και δεν θα μου άρεσε καθόλου αυτή η θεωρία να προέρχεται από τον ναζισμό (γέλια όλων)!

K.A.: Ναι, βέβαια, πρέπει να διαβάσετε τον Schaffstein και τη θεωρία του περί παράβασης καθήκοντος. Ο Schaffstein διευρύνει το καθήκον και την πίστη σε όλες τις περιοχές του δικαίου, και αυτό ακριβώς είναι το θέμα. Εννοώ ότι πρόκειται για την πίστη με την έννοια της απόλυτης και άνευ όρων πίστης στον ηγέτη (*führer*), και αυτό συνιστά κατάχρηση της έννοιας. Και εφόσον υφίσταται ένα γερμανικό ποινικό δίκαιο στο οποίο η έννοια της πίστης αντιστοιχεί σε εκείνη που υπήρχε στο γερμανικό στράτευμα, όπου οι στρατιώτες ορκίζονταν κατευθείαν στον ηγέτη (κάτι που δυσκόλευε ιδιαίτερα τους στρατηγούς να επαναστατήσουν εναντίον του στο Στάλινγκραντ), τότε η πίστη γίνεται ακραία και πολύ επικίνδυνη έννοια. Εν τέλει, το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο και η εθνικοσοσιαλιστική εγκληματολογία δεν είναι τίποτα άλλο από ακρότητες, όπως επίσης ανέπτυξα πρόσφατα σε ένα άρθρο.¹³ Επομένως ο φασισμός δεν είναι απαραίτητα ναζισμός... Εννοώ ότι κι εσείς είχατε εκείνη την περίοδο φασιστική κυβέρνηση στην Ελλάδα, και η Ιταλία είχε, αλλά αυτοί δεν σκότωσαν τόσο πολλούς ανθρώπους, επειδή δεν υπήρξαν τόσο ακραίοι και υπερβολικοί. Η ναζιστική εκδοχή του νόμου και η εφαρμογή του αποτελούν την απόλυτη διαστροφή του [νόμου], και αυτό καθιστά [τον ναζισμό] διαφορετικό από τα υπόλοιπα φασιστικά κινήματα, μάλλον εγγύτερα στον σταλινισμό και στον μαοϊσμό.

Τώρα, όσον αφορά στην παραγραφή, είναι άλλο ένα ενδιαφέρον αντικείμενο συζήτησης, το είχαμε προσφάτως και στην αγγλογερμανική μας ομάδα.¹⁴ Πιστεύω ότι υπάρχουν πολλά επιχειρήματα υπέρ της παραγραφής. Κατά πρώτον, είναι ζήτημα ασφάλειας δικαίου. Κάποιος/α θα πρέπει ως πολίτης, μετά από ένα χρονικό διάστημα, να μπορεί να είναι σίγουρος/η ότι δεν θα διώκεται περαιτέρω. Επίσης, ένα σύστημα θα πρέπει, εν όψει των διαθέσιμων πόρων του, να βάζει κάπου μια τελεία. Και βεβαίως υπάρχει το ζήτημα σε ποιο είδος αδικού αναφερόμαστε και πότε μπορεί να βρει εφαρμογή η παραγραφή. Όπως ξέρετε, στη Γερμανία η παραγραφή

13. *Kai Ambos*, Nazi Criminology: Continuity and Radicalization, *Israel Law Review* 2020, σ. 259.

14. Βλ. εδώ: <https://www.uni-goettingen.de/de/650288.html>.

καταργήθηκε για τον φόνο, λόγω των εγκλημάτων των ναζί, για λόγους αντεγκληματικής πολιτικής. Άρα είναι καλύτερο ένα τέτοιο, πιο πολύπλοκο σύστημα απ' ό,τι ένα σύστημα χωρίς καθόλου παραγραφή, που αποτελεί μια μάλλον ακραία λύση.

Στην πραγματικότητα, πάντοτε υπάρχουν πραγματικά εμπόδια στην ποινική δίωξη, ώστε ακόμα κι αν ένα σύστημα δεν προβλέπει παραγραφή, να υπάρχουν άλλοι μηχανισμοί, όπως επί παραδείγματι η διακριτική ευχέρεια στη δίωξη, στο αγγλοαμερικανικό σύστημα, που λειτουργούν σαν αντίβαρο. Σε τελική ανάλυση, ο θεσμός της παραγραφής είναι εύλογος και από αποδεικτικής πλευράς. Σκεφτείτε επί παραδείγματι έναν ενενηντάχρονο ή ενενηνταπεντάχρονο ναζί, ύποπτο ότι υπηρέτησε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Πώς μπορούμε να αποδείξουμε μετά από τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα τι έκανε πραγματικά αυτό το άτομο στο στρατόπεδο συγκέντρωσης (ή ακόμα κι αν όντως εργάστηκε εκεί, κάτι που επίσης πρέπει να αποδειχθεί); Η γερμανική νομολογία επί του παρόντος παρακάμπτει τέτοιου είδους αποδεικτικά προβλήματα με το να αλλάζει τους κανόνες του καταλογισμού (με το να μην απαιτείται συγκεκριμένη συμβολή σε θηριωδίες), αλλά βεβαίως έτσι απλώς παρακάμπτονται αποδεικτικές δυσχέρειες του ουσιαστικού δικαίου.

B.Π.: *Ναι, συμφωνώ μαζί σας, και περαιτέρω νομίζω ότι είναι κυρίως ουσιαστικοί οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ του θεσμού της παραγραφής, όπως είπατε, δεν είναι μόνο ζήτημα απόδειξης. Σας ευχαριστούμε πολύ γι' αυτή την ενδιαφέρουσα συζήτηση.*

I.M.: *Σας ευχαριστούμε πολύ, ήταν μεγάλη μας χαρά.*

Interview of Prof. Dr. Dr. h.c. Kai Ambos, Judge Kosovo Specialist Chambers by Assist. Prof. Vasileios Petropoulos and Dr. Ioannis Morozinis

Prof. Dr. Dr. h.c. **Kai Ambos** holds the Chair for Criminal Law, Criminal Procedure, Comparative Law, International Criminal Law, and Public International Law, in the Faculty of Law at Georg August University Göttingen (Germany). He is Acting Director of the Institute for Criminal Law and Justice and Director of the *Centro de Estudios de Derecho Penal y Procesal Penal Latinoamericano* (CEDPAL). He serves currently as Judge in the Kosovo Specialist Chambers, The Hague, Netherlands, and as an Advisor (*amicus curiae*) of the Colombian Special Jurisdiction for Peace.

Prof. Dr. **Vasileios Petropoulos** is Assistant Professor of Criminal Law and Criminal Procedure at the National and Kapodistrian University of Athens, Faculty of Law.

Dr. **Ioannis Morozinis** is Adjunct Lecturer of Criminal Law at the Democritus University of Thrace, Faculty of Law.

Vasileios Petropoulos (V.P.): *Germany along with Greece are perhaps the last “bastions” of a strict personal theory of guilt in the E.U., as they lack a criminal accountability of legal entities. Do you see that changing with view to European and international criminal law, and if so, perhaps on what ground?*

Kai Ambos (K.A.): Well, there are of course doctrinal reasons (“dogmatic” is a bad word in English to use, so we should rather say theoretical or doctrinal reasons!), as you well know, for which legal persons cannot be held criminally responsible for their actions. We are all aware of these reasons, and we have of course eminent authors, who still defend these traditional positions... Luis Greco, for example, who recently published a paper in *Goltdammer’s Archiv*, is still repeating these arguments. Well, these are certainly interesting, and I would also say very important arguments. But on the other hand, as you well know, there is an international tendency to hold legal persons criminally responsible for their actions, and I think that there are strong policy reasons to agree with this approach.

Let's just only consider the expressionist theory of punishment, according to which criminal law is, of course, a kind of stigma. So if a legal person, a multinational enterprise for example, is doing something that we consider "horrible", for example if German companies are providing weapons to the parties of the armed conflict in Yemen, we may consider them complicit in war crimes, and, why not, call this conduct "criminal", and hold them responsible for it.

So I think that, if there are policy reasons, and if there is a strong parliamentary and thus legitimate "movement" towards criminalizing the actions of legal entities, then it would be difficult to reject such a position for purely doctrinal reasons. In fact, we should then give pre-eminence to our parliamentary legislators. since there is a kind of priority or legitimacy argument in favour of a democratically elected legislator. So I wouldn't say that a criminal justice system must always maintain traditional positions like *societas non delinquere potest*, if there is this kind of opposite trend and if there are important reasons for a change.

As you certainly know, the previous government drafted a Corporate Sanctions Act [*Verbandssanktionengesetz*] but it was finally not adopted by the Bundestag – interestingly, the more complex act on Supply Chain [*Lieferkettengesetz*]¹ had been approved. It is not clear what will happen in this parliamentary period. At any rate, the *Verbandssanktionengesetz* didn't create proper criminal liability for legal persons; it rather created a kind of *sui generis* liability, somewhere between regulatory offences [*Ordnungswidrigkeitenrecht*] and proper criminal liability.

Further to that, I wouldn't say that we are forced under European Union law to establish criminal corporate liability, because the three principles, that have been formed since the "Greek maize" decision² do not impose an obligation on member States to necessarily *criminalize* actions of legal entities. I mean, we have to have efficient and dissuasive sanctions under EU Law, but that does not necessarily mean that these have to be of a criminal nature.

V.P.: *Yes, I agree with you... Well, one could say that such a change would be efficient enough. Or perhaps one could say that the idea of introducing criminal liability to legal entities, as opposed to the current administrative fines of a punitive nature, might turn in their favour, since the legal entities would have the status of the defendant and all the defendant rights.*

---

1. German Law on duty of care in corporate supply chain of 16.07.2021; on that, see <https://verfassungsblog.de/neun-thesen-zum-lieferkettensorgfaltspflichtgesetz/>.

2. Effectiveness, proportionality, dissuasiveness.

K.A.: Yes, indeed.

V.P.: *A further question, related to that, concerns your concept of international economic criminal law, as described in a rather long article of yours,³ which is based on the protective function of the international criminal law, and it is aiming at holding legal entities accountable for their international criminal wrongdoing. Would you say that in terms of national criminal law, this resembles to organised crime, rather than economic crime? When I saw this concept in that extensive article of yours, I thought that this could be mainly called and perceived as “international organised criminal law”, rather than international economic criminal law. And could you elaborate on the difference between economic criminal law in international criminal law and national criminal law?*

K.A.: Well, I think it’s not so important how we call this, which name we use. I mean, we can call it international economic criminal law, or we can call it transnational criminal law against organisations, or something else. The important issue here is, first of all, a historical one. In the example of IG Farben, there was this German industry that had benefited from the German aggressive war, and that therefore was indirectly a defendant in the Nuremberg IG Farben and Krupp trial. As a matter of fact, it is very important in such situations to hold collective entities responsible for their actions. This of course also applies in times of peace; think for example of the emissions scandal with Volkswagen, where things moved much more quickly in the United States, one reason being the recognition of corporate liability there. Today, we are in this situation, where multinational companies often have much more power than the States – with the exception of some really powerful States. I would say that even a country like Germany has less power than a multinational company like Volkswagen. The *Bundesland* of Lower Saxony would just die if Volkswagen would close (*laughs*)... So that means that these companies have huge power... And if you define criminal law as something against powerful entities, of course they have much more power than individuals, and especially than the individuals we prosecute in our criminal trials, the little sheep! So why shouldn’t criminal law, as perhaps the strongest expression of State power, be applicable to these entities as well?

The problem is that German criminal law scholars would normally not look at the human rights level, which I had tried to take into account in my work on this.⁴ But this international debate,

---

3. Kai Ambos, “International Economic Criminal Law. The Foundations of Companies’ Criminal Responsibility under International Law”, *Criminal Law Forum* 29, 499-566 (2018); also published as a small book: *Wirtschaftsvölkerstrafrecht, Grundlagen der völkerstrafrechtlichen Verantwortlichkeit von Unternehmen*, Duncker & Humblot 2018.

4. See previous fn.

as reflected in the work of a special working group of the UN Human Rights Council to draft a treaty to establish responsibility for multinational companies for Human Rights violations,⁵ must inform our national debates.

V.P.: *Yes, that's very interesting –. Now, continuing in the field of human rights, I do have a question regarding article 6 of the ECHR, which mainly applies to persons accused and not to the victims. Do you think Art. 6 should start referring to the victims as well? Of course, there is also the civil limb of the criminal trial, which applies in some States, for example in France or Greece, at least before the latest change in the Greek criminal procedure code, as it now remains debatable if it still applies, but this is something else. I am talking about the victim as subject of procedural rights with view to the ICC Statute and the EU Directive 29/2012. Do you consider the ECHR as a hermeneutically closed system, or do you think for instance that the Rome Statute could affect the ECHR in that point as well?*

K.A.: I think these are different levels. A human rights system is different from the (international) criminal law system. So if you look at the ICC or at the European Court of Human Rights, these are different courts with their own peculiarities... And then, there is also the national criminal procedure... Well, I would still take the traditional view that human or individual or fair trial rights are first of all defendant's rights... They are rights of protection against the State in the very liberal understanding, and that is maybe different from a modern human rights approach where the victims' rights are very much emphasized. In fact, the whole human rights and international criminal law discourse are, in terms of the legitimacy of the whole undertaking, very much victim based. What we are saying, basically, is, "we only or mainly do this for the victims"... But this may produce excesses when ultimately you have a French style *partie civile* system, more victims' than defence lawyers.

V.P.: *It can happen in Greece as well... Well, in Greece we had a reform in the penal procedure lately, and now there is a civil party only to support the accusation... So the civil party does not have to raise a claim in the criminal trial any more... I don't know if this will affect the civil limb of the criminal trial in terms of Art. 6 ECHR, we will see...*

K.A.: Well, I mean, doctrinally speaking, I wouldn't read Article 6 in the sense of creating an obligation for States to give rights to victims... I mean, of course you can have a Directive, and you take it from secondary EU law and perhaps also from human rights case law for example, but Article 6 in its origin is a classical fair trial provision and represents the classical antagonism

---

5. <https://www.ohchr.org/en/business-and-human-rights/bhr-treaty-process>.

between the State as prosecutor and enforcer of criminal law and the individual targeted. I think that the adversarial system is much more consistent in this sense.

V.P.: *Thank you very much – we will continue with Ioannis!*

Ioannis Morozinis (I.M.): *Thank you. Now, lets 'get back to the fundamentals! Is the general part of the international criminal law still "a work in progress", as stated in your Habilitationsschrift⁶ and the first edition of volume I of your International Criminal Law Treatise?⁷ Now being in the second edition, how much progress did the international community make in the meantime?*

K.A.: Well, as you know, this whole idea of the general part of criminal law is very much a continental concept, very much a German, Spanish or Greek concept. To the mind of Anglo-American lawyers, it always appeared as somewhat strange. They would speak, at best, of general principles, as they start from the actual crimes, from the special part of criminal law, in that sense. And we work in an international criminal law framework, not in our national German or Greek law, and this international level is much more dominated by Anglo-American thinking. Therefore, our English or Americans colleagues wouldn't even ask such a question on the general part!

As to the concrete question, it is difficult to answer. If you look at the codification history, you could say that the Rome Statute has more rules on the general part than the ICTY Statute, or Nuremberg, etc. ... But, of course, even the Rome Statute does not have a proper general part, if you compare it to the general part of the Greek German penal codes. There is certainly some progress in terms of detail, but it is still far away from a comprehensive general part as we understand it.

On the other hand, the international case law is not really concerned with this question. It is very much a kind of common law case law, and the whole procedure is in fact quite adversarial. A prosecutor looks for certain crimes, that he/she can prove, if there is enough evidence, and nobody is concerned about what kind of structure is being followed in terms of a general part or a theory of crime (*Verbrechenslehre*)... So in this sense, from a theoretical perspective, it is fair to say that nothing has changed, and we do not really have a general part.

I know of course that my *Habilitationsschrift* (post doc thesis) refers to this general part, but

---

6. *Der Allgemeine Teil des Völkerstrafrechts*, Duncker & Humblot, 2002 and 2004.

7. *Treatise on International Criminal Law. Vol. I: Foundations and General Part*, OUP 2013, 2nd ed. 2021.

it was written as a *Habilitationsschrift*! This was never written as a kind of work which would have any impact in real life (*laughs*)! In fact, one could say that this book has no impact at all in the common law world, if only for the fact that it has been written in German! It may have had an impact on our (Germanic) civil law world – in contrast, my Oxford Treatise and the ICC Commentary⁸ are widely read and quoted in the common law world and even by the case law.

I.M.: *My second question is up to a point related to your book, NS-Criminal Law [nationalsozialistisches Strafrecht],⁹ which I very much enjoyed reading. In your unique capacity as a national and international judge and scholar, would you say that politics affect the creation and implementation of international criminal law, and if so, how is that? Up to what point are “politics” involved in the decisions of the International Criminal Courts?*

K.A.: That is also a very big question and it’s difficult to give a general answer.

I think the answer is very much case related. One should be looking at specific tribunals and even specific decisions. If we, for example, talk about immunity, of course there is much more politics in immunity than in the question of whether there is *dolus eventualis* or recklessness. Also, if we talk about jurisdiction, for example in the Israel-Palestine situation, there is more politics involved. One can already see this with the number of interested States, representatives of civil society and scholars in these proceedings. ... There is also more public interest in these more political questions than in the very “nitty gritty doctrinal” questions!

At any rate, my general impression, based on my experience as defence lawyer and judge, is that proceedings before the international criminal tribunals are highly technical, which has more to do with the highly qualified legal officers than, sadly, with the judges. There is unfortunately still a problem with the selection of judges,¹⁰ while the legal officers are normally highly qualified and strictly selected on their merits.

Thus, I would generally say that there are normally no politics involved in the decision making as it is sometimes said by NGOs or by certain scholars. We try to take decisions based on the law. Of course, none of us is free from certain views and prejudices. For example, I am more

---

8. Ambos, ed., *Rome Statute of the International Criminal Court. Article-by-Article Commentary*, Beck/Hart/Nomos, 4th edition 2022.

9. The German version was published by Nomos in 2019, the English Version by Nomos/Hart in the same year, as were the Spanish and Portuguese versions (Tirant lo Blanch).

10. This starts with the domestic level, including in Germany; see <https://www.faz.net/einspruch/wie-funktioniert-das-verfahren-fuer-die-richterauswahl-an-weltgerichten-18419215.html>.

inclined to defence rights, and I have difficulties with the all too easy imposition of pretrial detention, whereas many international judges don't see that as a big problem – although it is in fact a big issue at the international criminal tribunals. On the other hand, judges that have a prosecution background, or come from a system where pretrial detention is widespread, may have less problems with it. They may say “we have more and longer pretrial detention in our system, so we don't see a problem”.

I.M.: *Thank You! Let's continue with a question on the national level. You are acquainted with the theory of my Doktorvater, Bernd Schönemann, that the Strafrechtsdogmatik, the doctrine of criminal law, is the fourth power that checks on all others, without being imposed. Do you think that criminal doctrine can beat politics in law making? Can we make a stand against irrational law making based on the criminal law doctrine?*

K.A.: That is another great question. We had a seminar recently, and we had Tatjana Hörnle presenting a paper on this issue about criminal law theory, and harm principle and *Rechtsgut*, and I asked the question: “*but how does this help against dictatorship?*” Then Anthony Duff made a very laconic statement ... basically saying “*law can never avoid dictatorship, that's not what it's about!*” If you have a mass movement, like the national-socialist movement, and it wants to subordinate the law and use it as an instrument to pursue their objectives, then the law will not stop them. In fact, in line with the so-called policy reservation of such movements, law will be clearly subordinated to politics.

So I think that this whole *fourth power thesis* is highly overstating the possible role of criminal law scholarship. Indeed, think about it, it does not even refer to the law as a whole, but only to its interpretation by scholars. I rather think we should be very humble, and happy if we are at all listened to by our politicians. To convince them, it is certainly better to argue with the Constitution than with doctrinal concepts like the *Rechtsgut*, which is not even explicitly mentioned in the *Grundgesetz*.

And there is also this argument, which I think people like Kuhlen, as an older colleague, but also younger colleagues like Stuckenberg and Kubiciel make, and I think they are right on that, about the question of legitimacy. As scholars, we are just citizens and have no particular legitimacy derived from a popular vote or something else. Already for this reason, we should better be humble and modest.

There are also very few questions where legal doctrine narrows legislative discretion to such a degree that there is no more room for maneuver. Ultimately, it is only the Constitution that

limits the legislator, and for its interpretation we have a constitutional court. We are of course entitled to comment and argue about the law, we can try to convince the legislator with good reasoning, but we should not argue with a kind of intellectual superiority.

I.M.: *And that brings me to the next question, which concerns the book itself, the national-socialist criminal law [nationalsozialistisches Strafrecht]. Does it serve to shed light to the past, or as a warning for the future? You point out in the book that many of the ideas of NS criminal law existed before the NS time and continued afterwards. So do you think that the rule of law and in general the main principles of criminal law can effectively protect us from such totalitarian regimes in the future? Can we say that we are mature enough as scholars, to avoid the support lent by many German Scholars to the NS-Regime at the time?*

K.A.: Well... you know, there is this book written by Ernst Fraenkel, *The Double State* [*Der Doppelstaat*]. In this book, Fraenkel makes this distinction between State of Norms and State of Measures (*Normen- and Maßnahmenstaat*). And this book was first written in English... I quote it in the English version of my book on national-socialist criminal law... Well, the *Maßnahmen* are basically executive measures ordered by the executive power, ultimately the *Führer*, and implemented by the Gestapo etc.. The *Maßnahmen* will always undermine the norms that co-exist with them, but operate under the already mentioned “policy reservation” (*Politikvorbehalt*). In other words, if the political power of the day is interested in certain issues, prosecutions, then it may enforce by way of measures its political prerogatives. I note in passing that the same happened in the GDR with its socialist concept of law and legality.

You could see this readily in Hitler’s intervention in trials of interest during the regime, as the *Oberste Gerichtsherr* (“supreme judicial leader”). Of course, the NS regime could leave the other norms intact, let’s say the criminal law for ordinary theft, as long as no Jews or other discriminated/persecuted persons were involved. But if someone was a dissident, opposing the regime, he/she was targeted by the available measures, and ultimately Hitler or the people close to him intervened to make sure that the “law” was applied as they wished. How can we avoid this kind of perversion from happening? This is in a way what we discussed before. Is it with our writings, with criminal doctrine as a kind of fourth power (*Strafrechtsdogmatik als vierte Gewalt*)? Or does it structurally depend on other factors, for example the independence of the judiciary, the selection and education of judges?

And what is our role as scholars and Professors? Isn’t teaching more important than writing academic books printed in 200 or 300 copies, which nobody reads? I think so, and for this reason the German Law on Judges (*Deutsches Richtergesetz*) now demands from us to teach

our students about the two German dictatorships. On the other hand, if you write in a national newspaper or on a blog, then you have more impact. So I think that the only thing we can and should do, as scholars, is to contribute by teaching and publishing also in more popular fora, to explain our ideas so that the public can understand them.

I.M.: *These are some interesting comments, and we will get back to them later! A further question refers to the criminal law of NS time. During the NS time, the whole structure of the criminal law was based on the common feeling about the law, the so-called *gesundes Volksempfinden* as a hermeneutical constant. Do you think that this “common feeling about the law” is still relevant in interpreting and implementing criminal law? We are asking this because this year our supreme court, Areios Pagos (in plenum) formed a – perhaps *contra legem* – argument about not accepting mitigating factors, based on the common feeling about the law, on the idea of the “common feeling about justice”. Perhaps this brings to us scholars “bad memories”; but do you think that this kind of general terms, like the common feeling about the law, could be “de-nazified” and used in our modern criminal doctrine?*

K.A.: That’s another important issue, which is highly delicate in Germany and more sensitive than in other countries. We have this idea of “burnt words” [*verbrannte Wörter*], which refers to terms that cannot be used anymore, because they had been used by the Nazis. And *gesundes Volksempfinden* is certainly one of these. That is why we talk about *Verwerflichkeit* in Paragraph 240 of the German Penal Code, replacing the *gesunde Volksempfinden*. Of course, these words cannot be taken out of context. The Nazis did use certain terms but, at the end of the day it was all about securing leadership. They said, “that’s democracy”, and “we listen to the people”, but ultimately it was just about the movement and leadership, and what Hitler and the inner circle of his leadership wanted. So this was a pseudo-democratic argument.

On the other hand, one cannot deny that society is important as a kind of “feedback” in the sense of Jakobs’ or Pawlik’s “resonance space” [*Resonanzraum*]. I mean, we don’t live in a vacuum, you are in Greece, I am in Germany, and our societies change with time. We have to listen to the society, and that is also a kind of *Volksempfinden*. Of course, we don’t use this word, but a common or popular feeling about justice is important, and it has to be taken seriously if people consider something as being unjust. Take the example of the proposed tax cuts by the former British prime minister Liz Truss, which could not be implemented since they were met with fierce resistance in the society.

Of course, this does not mean that that and other concepts can only be instrumentalized to keep a given regime in power.

V.P. *Yes, I generally agree with what you said. However, there are cases where what society thinks is not “right” in terms of human rights, so it’s of course also important not to restrict personal freedoms only on the ground of this “common sense”. I will proceed with my last question on this topic, which is also based on your book. You extensively refer to the eager support that the NS regime received by several criminal scholars, especially by the so-called School of Kiel. This is rightfully criticized, of course, in cases of authoritarian regimes. But what about the western-type liberal democratic States? Is it permitted for academic scholars to “speak” freely and support a political view in such a “liberal” environment, or should they try to suppress their political predispositions in their legal writings?*

K.A.: Well, first of all, I personally think that it is difficult for an academic to formally belong to a political party. I am not talking about the Nazi time, when many law professors, like e.g. Welzel, had been members of the NSDAP. I am talking about today. I’m not a member of any political party, but some law professors are. First of all, I think that once a professor becomes member of a party, or of another organization or movement representing fixed political views, his/her integrity is affected. On the other hand, it is most important for an academic to be transparent in his political affiliations or work-related activities. If for example a law professor works as a defense lawyer, as many professors in Greece, in Italy or in Spain do, and he/she writes a paper about a specific case, then he/she should say in a disclaimer, in a footnote, that he/she had been the defense lawyer in this case. The same principle applies also in an academic review, if for example the reviewer had been an academic supervisor of the reviewee. It is crucial for someone to be clear and transparent about a possible conflict of interests. In general, a scholar should be honest and transparent and explain his/her personal involvement in a certain matter before he/she writes about it. Everybody has personal opinions, of course... I mean, we are human beings! But what an academic should do is to be transparent about his/her interests in general, and in specific cases as well.

V.P.: *Thank you, that’s a very clear answer! Further to that, I would like to ask you, since you are both an academic and a judge, national and international, if it is difficult for an academic teacher to remain loyal to his/her writings while being on the bench. That’s a question for lawyers as well, defense lawyers or civil party lawyers, but at least lawyers don’t have to take the decision, they can just present the arguments and, as you said, be transparent!*

K.A.: Actually, I think it’s much easier for a judge than for a defense lawyer to remain loyal to his/her writings because as a defense lawyer you are in a contractual relationship with your client, and you have to defend him/her. I have been a defense lawyer in international cases as

well, and it can be difficult to explain to the client that something that you have written could go against his/her case! I mean, he/she may fire you! That is why in some cases one should not accept the defense in the first place. As a judge, on the other hand, you can have different views. In the end, personally, I can always try and convince my fellow judges, if I have a certain position on a point, that this is the right legal view. On the other hand, in collective decision making, as you know, a compromise might be necessary.

I understand that in our German system, but maybe also in the Greek, Italian and Spanish systems, a professor has a high reputation and is considered to be always right, although he/she might be completely wrong (and ,also guided by certain interests)! This kind of deference to formal authority you don't see it so much in less hierarchical structures like Anglo-American or Scandinavian universities. The situation is getting better in Germany, but a lot of things still need to be improved.

Maximilian Steinbeis, the editor in chief of *Verfassungsblog*, recently wrote a highly critical report about the last assembly of the Association of the German Constitutional Law Professors.¹¹ Some colleagues here say that he exaggerated, but I think that he rightly pointed to some structural problems that still exist. We certainly should strive to achieve a system where the best argument wins in a democratic and participatory discourse in the “Habermasian” sense... For example, if the three of us have a discussion about a certain issue, the better argument should win and not the person who is higher in the hierarchy. The same should happen in a collegiate judicial function or in an academic seminar... After all, this is not only a problem of being a judge, but also a problem of our academic environment, if arguments of authority win over arguments of reason.

V.P.: *Thank you, that was very interesting! I will continue with a question that might be interesting for our students as well. A more practical question! How can someone become a judge at the international criminal court?*

In fact, these days we had a long discussion about a new German candidate for this job.¹² So one has to distinguish according to the court where one wants to become a judge. Every court has different rules for that. For example, the European Court of Human Rights, as you know, has now ruled that everybody can apply, under European Law, for the position of a judge. And each member State of the Council of Europe and the ECHR has a judge in the European

---

11. <https://verfassungsblog.de/the-guild/>.

12. See already *supra*, note 10.

Court of Human Rights. This is not the case in universal courts like the ICJ and the ICC, where judges come rather from geographic or regional groups, not from each State Party. At the domestic level, there are different selection processes, and in most countries these are neither fully competitive (based on merits) nor transparent, including in Germany, as I have criticized, without any effect, for a long time. One could for example advertise such a judicial post and then suitable candidates could apply, as has been done for the Kosovo Specialist Chambers; at the international level, the selection would be decided by an international commission set up by the EU. At the ICC, the final election is done by the Assembly of State Parties, and at the ICJ by the UN General Assembly. In this kind of procedures, there is of course a difference between Greece, Germany and the United States in terms of leverage and influence.

V.P.: *Thank you! I will give the floor to Ioannis for our last round!*

I.M.: *Thank you! The last question is a more personal one, with view to my academic interests. You have explicitly written in your book that the crime that mostly reflects the NS criminal law is the breach of trust [Untreue], because this concept of “breach of trust” or “violation of duties” was central in the regime. However, according to my research, it seems that this concept of breach of trust derives from the Roman Law, and specifically Trifoninus, it continued with Constitutio Criminalis Carolina, then Feuerbach took over, and so on... In that sense, why shouldn't we perceive this “breach of trust” as a legal concept with ancient routes, which continued to exist throughout the centuries, and was only perverted for a short period? And do you think we can do without the provision about the breach of trust?*

V.P.: *And my last personal favorite question is: can we do without time limitation, like the British doctrine of substantive criminal law does? I had posed this question to Prof. Tatjana Hörnle and I had received an interesting answer...*

K.A.: First of all, I think, of course, that we need the breach of trust as a legal concept. Trust and duty are cornerstones of all legal systems. You can see that in Pawlik's republican theory, and of course Pawlik is not a Nazi writer! So if the issue here is, why do we say that some offences in the German law are a Nazi remnant, the answer lies in their legislative origin. This doesn't mean that breach of trust didn't exist before. You know that better than me, as you have researched this, and I certainly wouldn't question you on that (*laughs*)! My point was much more superficial in the book, and refers to how we can identify what the Nazis did as per specific legislation. It's not only the breach of trust; the same happened with coercion, with murder, with preventive detention... As you know, between 1933 and 1945 the Nazis made several reforms of the German penal code, which, as you know, dated from 1870, but they

were never able to fully replace it with a new Criminal Code (as was done, noted in passing, by the GDR with their 1968 Criminal Code). In the end, the Nazis made specific reforms and changes, which they considered especially important, but ultimately they didn't rely so much on the *Normen-* but one the *Maßnahmenstaat* and did not really need so many normative reforms. All this doesn't mean of course that the concept of breach of trust is a Nazi concept! Not at all! Perhaps this was not made clear enough in the book.

I.M.: *Thank you, I needed this explanation, because I am currently working on the applicability of the breach of trust theory in the Greek law, and I wouldn't like this theory to be coming from the Nazis (all laugh)!*

K.A.: Well, you have to read Schaffstein of course, and his theory of violation of duty (*Pflichtverletzungslehre*). Schaffstein expands the duty and the trust to all areas of law, and that's really the issue. I mean, it's trust in the sense of absolute and unconditional trust to the *Führer*, and that's an abuse of the concept. And if there is a German criminal law, where the concept of trust resembles the one of the German army, where soldiers made an oath to the *Führer* (which makes it difficult for the generals to rebel against him in Stalingrad), then "trust" becomes a radical and very dangerous concept. At the end of the day, Nazi criminal law and Nazi criminology are all a matter of radicalization, I have also published a paper on the latter.¹³ So fascism is not necessarily Nazism... I mean, you had a fascist government in Greece that time, and so did Italy, but they didn't kill so many people, i.e. they hadn't been so radical and extreme. The Nazi version of the law and its application is pure perversion and radicalization, and this makes it different from other fascist movements, perhaps more like Stalinism and Maoism.

Now, as to the statutes of limitation, that's another interesting debate, which we recently had in our Anglo-German group.¹⁴ I think that there are good reasons that favour statutes of limitation. First of all, it's the question of legal certainty. Someone, as a citizen, should be certain, that after some time he/she can no longer be prosecuted. Also, a system, in terms of resources, needs to have a kind of full stop at some point. And, of course, there is the question what kind of wrongdoing we are talking about and when does a statute of limitation apply. As you know, in Germany time limitation had been abolished for murder, with view to the Nazi crimes, for policy reasons. So this kind of "sophisticated" system is better than a system without any time limitation at all, which would be a kind of extreme solution.

---

13. Kai Ambos, "Nazi Criminology: Continuity and Radicalization", *Israel Law Review* 2020, p. 259.

14. See <https://www.uni-goettingen.de/de/650288.html>.

In fact, there are always factual obstacles to criminal prosecution, so that even when a system does not provide for a time limitation, there are other mechanisms, like for example prosecutorial discretion in the Anglo-American system, that operate as checks and balances. After all, a statute of limitation makes also sense in evidentiary terms. Take for example a 90-95 year-old Nazi suspect who allegedly served in a concentration camp. How can we prove after such a long time what this person really did in the concentration camp (if he/she really worked there, which also needs to be proved in the first place)? The current German case law circumvents these evidentiary problems by changing the rules of imputation (not requiring concrete contributions to atrocities), but that is of course just bypassing the evidentiary problems by way of substantive law.

V.P.: *Yes, I agree with you, and I further think that there are mainly substantive reasons that speak for the time limitation, as you said, so I don't think it's only a matter of evidence. Thank you very much for this interesting conversation.*

I.M.: *Thank you very much, it was a great pleasure.*

Στη μνήμη και των δύο. Ο Νικόλαος Κ.Ανδρουλάκης γράφει για τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη

Εισαγωγικό Σημείωμα: Το κείμενο που ακολουθεί είναι προϊόν της σύνθεσης δύο αδημοσίεωτων κειμένων του Νικολάου Ανδρουλάκη εις μνήμην του Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη, που αναγνώσθηκαν το πρώτο σε εκδήλωση που οργάνωσε ο Τομέας Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής Αθηνών σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου και τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών στις 22.3.2012, και το δεύτερο σε εκδήλωση που οργάνωσε ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών στις 21.9.2017.

I. N. Ανδρουλάκης

Ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης ήταν ένας σε διεθνές επίπεδο πρώτης γραμμής θεωρητικός και δάσκαλος του ποινικού δικαίου κι ένας διακεκριμένος εργάτης της ποινικής πράξης. Ήταν, όμως, ακόμα και πολλά άλλα, και ίσως σημαντικότερα. Ήταν ένας σπουδαίος, καθαρός άνθρωπος, ένας άψογος, θαρραλέος πολίτης, ένας προικισμένος λογοτέχνης, ένας υποδειγματικός πολιτικός, ένας συνειδητός Έλληνας.

Αναπολώντας τις εντελώς πρώτες μου επαφές και συνακόλουθα τη στενή γνωριμία και φιλία που με συνέδεσε με τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη, γυρίζω πάνω από πενήντα χρόνια πίσω – στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του ‘60 του περασμένου αιώνα, όταν πρωτογύρισα στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο Μόναχο, όπου είχε κάνει κι αυτός το διδακτορικό του. Οι σχετικές αναμνήσεις μου δεν μπορεί να έχουν άλλη αφετηρία από τα τότε βιώματά μου στο Ποινικό Σπουδαστήριο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, στον δεύτερο όροφο του ιστορικού κτηρίου της οδού Σόλωνος. Στους χώρους του Σπουδαστηρίου αυτού με τις μεγάλες αξιόλογες βιβλιοθήκες του –κατά το πλείστο γύρω από το μακρόστενο μεγάλο τραπέζι με γυαλιστερή επιφάνεια στο κέντρο της κύριας αίθουσας (σ’ αυτό καθόντουσαν τις μέρες των προφορικών εξετάσεων οι εξεταζόμενοι φοιτητές)– βρισκό-ντουσαν εκείνη την εποχή επί καθημερινής σχεδόν βάσεως, για περισσότερη ή λιγότερη ώρα, όλοι οι ποινικολόγοι και εγκληματολόγοι της Σχολής: οι τρεις τακτικοί Καθηγητές: ο Νικόλαος

Χωραφάς, ο Ηλίας Γάφος, διευθυντής τότε του Σπουδαστηρίου, και ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας, οι Υφηγητές, εντεταλμένοι ή άμισθοι, και οι υποψήφιοι υφηγητές, οι βοηθοί, ανάμεσά τους κι εγώ, που ύστερα από λίγο προσελήφθη και εργάστηκα για ένα μικρό διάστημα ως βοηθός του Ποινικού Σπουδαστηρίου. Νομίζω λοιπόν ότι δεν αδικώ κανέναν αν πω ότι στη συγκεκριμένη αυτή, αξέχαστη ομήγυρη μια πρωταγωνιστική θέση και παρουσία είχε από τα πράγματα ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης. Όχι μόνο και όχι τόσο για τις υψηλές επιστημονικές και γενικότερα πνευματικές επιδόσεις του, που τον καθιέρωναν ως τον βέβαιο επερχόμενο άξιο διάδοχο του Νικολάου Χωραφά, όσο για την ποιότητα της προσωπικότητάς του, για την σοβαρότητα και για το ήθος του, για την εντιμότητα και την καλοσύνη του, όπως όλα αυτά εξεφράζοντο και από τη θελκτική του εικόνα και το χαρακτηριστικό γνήσιο καλοκάγαθο χαμόγελο που χάριζε στον εκάστοτε συνομιλητή του.

Η διαμορφωμένη πια κοινή αντίληψη για την συνύπαρξη όλων αυτών των προτερημάτων στο πρόσωπο του Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη τού είχε ήδη εξασφαλίσει μια αξιόλογη θέση στην πνευματική και την υπό ευρύτερη έννοια τότε πολιτική ζωή της χώρας. Πράγματι, με τον Μαγκάκη και τα δικά του πνευματικά και ηθικά εφόδια έμπαινε στον δικό μας επιστημονικό, αλλά και, πιο πέρα, στον ελληνικό πολιτικό στίβο ένας από τους κορυφαίους μιας καινούριας γενιάς, από την οποία είχε κανείς πολλά να περιμένει, ενόψει μάλιστα της πολιτικής τρικυμίας που είχε τότε –μιλάω για τα έτη 1962-1965– ξεσπάσει στη χώρα μας, και ήταν αδύνατο να αφήσει αδιάφορο τον Μαγκάκη, θερμό υπερασπιστή της συνταγματικής νομιμότητας, άκαμπτο και ατρόμητο αγωνιστή για τις ιδέες του, ανυποχώρητο και σκληρό μαχητή για τις εθνικές, ατομικές και δημοκρατικές ελευθερίες, που τα τελευταία χρόνια της γερμανικής κατοχής τον είχαν φέρει ως και αντάρτη στα βουνά της Ηπείρου. Η σχέση του με την έννοια και με την ίδια τη λέξη «ελευθερία» ήταν μοναδική. Ας μου επιτραπεί εδώ να αναφερθώ σε δύο αποσπάσματα από κείμενά του. Πρώτα, σε ένα από το δοκίμιό του «Η Ελλάδα μου», που αναφέρεται στην αγάπη του για τη λέξη «ελευθερία»:

«Από μικρός την αγάπησα. Στην αρχή δεν ήξερα σχεδόν τίποτε για το νόημά της. Μα, λες, με μάγευε από τότε ο ήχος της. Ελευθερία. Πρέπει να ήταν η σοφία των φθόγγων της. Αυτές οι τρεις πρώτες διαδοχικές συλλαβές, όλες με το πιο λιτό από τα φωνήεντα, το έψιλον (...) μαζί με την ευφροσύνη του λάμδα, τη θαλπωρή του θήτα και τη μαρμάρινη αδρότητα του ρο».

Και το άλλο, απόσπασμα από το περίφημο «γράμμα από τη φυλακή για τους Ευρωπαίους»:

«Αρχίζω την κάθε μέρα μου προφέροντας τη λέξη “Ελευθερία”. Είναι η ώρα που πηγαίνει να χαράζει. Βγαίνω από τον ύπνο και αισθάνομαι πάντα μια πικρή έκπληξη, συνειδητοποιώντας κάθε μέρα κι απ’ την αρχή πως βρίσκομαι στη φυλακή. Τότε προφέρω την αγαπημένη μου

λέξη. Πριν προφτάσει να με κυριαρχήσει η συνείδηση της φυλακής. Με τη λέξη αυτή το κελί μου γεμίζει ιδέα. Είναι μαγική. Και τότε συμφιλιώνομαι με την καινούργια μου άδεια μέρα.»

Κι όταν μιλούσε ο Μαγκάκης για «ελευθερία», δεν εννοούσε, βέβαια, την άναρχη ελευθερία του «ξέφραγου αμπελιού», αλλά την τιθασευμένη από το δίκαιο ελευθερία, από το δίκαιο που δεν ήταν γι' αυτόν τίποτε άλλο από μια τεχνική, **η τεχνική της ελευθερίας**.

Το καλοκαίρι του έτους 1967, ο Νικόλαος Χωραφάς συμπλήρωσε το 70^ο έτος της ηλικίας του – τα 70 χρόνια ήταν τότε το όριο που συνεπήγετο την αφυπηρέτηση των Πανεπιστημιακών Καθηγητών. Έτσι, η Νομική Σχολή προχώρησε στην προκήρυξη για πλήρωση της κενωθείσας Β΄ Έδρας του Ποινικού Δικαίου, και η διαδικασία αυτή, όπως όλοι περίμεναν, οδήγησε στην πανηγυρική ομόφωνη εκλογή του Γεωργίου-Αλέξανδρου Μαγκάκη, ο οποίος ήταν, άλλωστε, και ο μοναδικός υποψήφιος – κανένας άλλος δεν σκέφτηκε καν να αναμετρηθεί μαζί του. Όμως την ίδια ακριβώς εποχή επικρατούσε στην Ελλάδα η στρατιωτική δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967, στην οποία από την πρώτη στιγμή αντιτάχθηκε ενεργά κι αποκάλυπτα ο Μαγκάκης, κάτι γι' αυτόν αληθινά αυτονόητο. Όπως ήταν επόμενο, δεν άργησε η εκδίωξή του από το Πανεπιστήμιο, όπου στις 2 Φεβρουαρίου 1969 αποχαιρέτησε τους φοιτητές του με μια μνημειώδη ομιλία του, που κορυφώθηκε με την κατακλείδα «θέλει αρετή και τόλμη η ελευθερία». Επακολούθησαν οι ποινικές διώξεις σε βάρος του, η σύλληψή του, η βαρεία ταλαιπωρία, η δίκη και καταδίκη του σε πολυετή κάθειρξη – στην φυλακή τον ακολούθησε και η αντάξια σύζυγός του, Ακη Μαγκάκη, το γένος Γονατά. Στο σημείο αυτό αξίζει να ανοιχτεί μια παρένθεση που έχει, ίσως, κάποιο ενδιαφέρον. Το έτος 1969, το δικτατορικό Υπουργείο Παιδείας, με δεδομένο ότι η Β΄ έδρα Ποινικού Δικαίου της Νομικής Σχολής παρέμενε πια κενή, ζήτησε από τη Σχολή να προχωρήσει στην επαναπροκήρυξή της. Η Σχολή αρνήθηκε να το πράξει, αντιτάσσοντας διάφορα προσχήματα που μόλις έκρυβαν την αληθινή θέση της, ότι η περί ης ο λόγος έδρα γι' αυτήν εξακολουθούσε πάντοτε να είναι κατελημμένη. Έτσι το Υπουργείο υποχρεώθηκε, παραβαίνοντας την κατά τον νόμο σχετική διαδικασία και ικανοποιώντας κάποιες πιέσεις ενδιαφερομένων, να προχωρήσει στην απευθείας προκήρυξη της έδρας.

Ακολούθησαν τα πάνω από δυόμισι οδυνηρά χρόνια των κρατητηρίων και της φυλακής. Ειδικά οι κάποιες συναντήσεις που είχα μαζί του στο διάστημα αυτό, η αντοχή, το θάρρος, το πάντοτε φωτεινό και καθαρό μυαλό του, μου έχουν αφήσει μια συγκλονιστική, άσβεστη ανάμνηση.¹

1. Σημείωση Ι.Ν.Α.: Ο ίδιος ο Γ.-Α. Μαγκάκης, σε συνέντευξή του στον συντάκτη της *Καθημερινής* Αχιλλέα Χατζόπουλο που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 15^{ης} Ιουνίου 1975, σ. 4, διηγείται για την περίοδο αυτή: «Θα ήθελα να αποκαλύψω, με την ευκαιρία αυτής της συνομιλίας μας, ότι ο Καθηγητής Ν. Ανδρουλάκης βρισκόταν σε όλη την περίοδο της δικτατορίας σε στενή επαφή μαζί μου. Ακόμη κι όταν ήμουν στις φυλακές. Όταν συνελήφθη, υπέστη αφόρητες πιέσεις από την Ασφάλεια για να με αποκηρύξει. Όχι μόνον αρνήθηκε, αλλά όπως προκύπτει από έγγραφο της ΓΔΕΑ (Σ.Σ.: Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφαλείας) προς το Υπουργείο

Τον Απρίλιο του 1972, ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης και η σύζυγός του Άκη αποφυλακίστηκαν και βρέθηκαν αμέσως στη Δ. Γερμανία. Η διατήρηση έγκλειστης μιας τέτοιας διακεκριμένης προσωπικότητας απέβη για το καθεστώς **βαρύ, δυσβάστακτο φορτίο**, από το οποίο αναγκάστηκε κάποτε, κάτω από τη διεθνή πίεση, να απαλλαγεί. Πράγματι, η ελληνική δικτατορική κυβέρνηση αναγκάστηκε να ικανοποιήσει σχετικό αίτημα της γερμανικής, υπό τον τότε Καγκελάριο, διακεκριμένο αντιχιτλερικό αγωνιστή Willy Brandt, ο οποίος αποφάσισε να επωφεληθεί διαπραγματεύσεων με την τότε δικτατορική ελληνική κυβέρνηση για σημαντικά εξοπλιστικά προγράμματα υπό την αιγίδα του ΝΑΤΟ, προκειμένου να αξιώσει εν είδει αντιπαροχής την απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων ή/και καταδικασμένων αντιφρονούντων. Το πρώτο σχετικό αίτημα, που διατυπώθηκε στον δικτάτορα Παπαδόπουλο από τον διαπραγματευόμενο στην Αθήνα Γερμανό Υπουργό, Καθηγητή Horst Ehmke,² αφορούσε το ζεύγος Μαγκάκη και, όπως αναμενόταν, έγινε δεκτό. Έτσι, ο Γιώργος και η Άκη Μαγκάκη μεταφέρθηκαν με γερμανικό κρατικό αεροπλάνο στη Γερμανία, και ύστερα από λίγο ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης μετεκλήθη ως τακτικός Καθηγητής του Ποινικού Δικαίου και της Φιλοσοφίας του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης.

Αυτό καθόλου δεν είχε χαριστικό και περιστασιακό χαρακτήρα. Πέρα από το τεράστιο ηθικό κύρος του (που είχε προκύψει από τον αγώνα και τις θυσίες του για τη Δημοκρατία και τις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες, και είχε σμιλευθεί σε βαθμό κατάκτησης πανευρωπαϊκής φήμης με τα γραμμένα στη φυλακή εξαίρετα κείμενά του, με προεξάρχον το συγκλονιστικό «γράμμα από τη φυλακή για τους Ευρωπαίους» που ανέφερα παραπάνω), ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης είχε ήδη έκτοτε κατακτήσει με τα και γερμανόφωνα νομικά δημοσιεύματά του το status ενός πρώτης γραμμής θεωρητικού του ποινικού δικαίου σε διεθνές επίπεδο. Πέρα από τη σημαντική διδακτορική διατριβή του στο Μόναχο, για τη συνείδηση του αδίκου και την πλάνη περί το άδικο, υπό την επίβλεψη του εκ των κορυφαίων ποινικολόγων Καθηγητή Edmund Mezger, ο Μαγκάκης είχε εκείνη την εποχή, ιδίως από το έτος 1963 κι έπειτα, εντυπωσιάσει με τέσσερα σημαντικά εκτεταμένα μελετήματά του που δημοσιεύτηκαν στα δύο παραδοσιακά έγκυρα Γερμανικά ποινικολογικά περιοδικά: την *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft* και το *Goldammer's Archiv für Strafrecht*.

Παιδείας ετάσσετο ρητά αλληλέγγυος μαζί μου. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να μη διορίζεται ο Καθηγητής Ν. Ανδρουλάκης, για πολλούς μήνες, ως τακτικός καθηγητής. Μόνον όταν το πληροφορήθην στις φυλακές και του έστειλα μήνυμα ότι επιβάλλεται για λόγους διατηρήσεως της δυνατότητος πανεπιστημιακής επαφής με τους φοιτητές να δείξω ότι διαστέλλεται κάπως από μένα, μόνο τότε με μεγάλη δυσφορία από την πλευρά του έγινε δυνατή η ολοκλήρωση του διορισμού του. Έτσι προσέφερε πολύ χρήσιμες υπηρεσίες στην κοινή προσπάθεια. Αυτή η τακτική απεδείχθη από τα πράγματα σωστή γιατί όταν φούντωσε το φοιτητικό κίνημα υπήρξαν εντυχώς καθηγητές, σε όλα τα ΑΕΙ, που μπόρεσαν να συμπαρασταθούν στους φοιτητές μας.»

2. Σημείωση I.N.A.: Ο Horst Ehmke ήταν Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Freiburg, διετέλεσε δε Υπουργός Δικαιοσύνης της Δυτικής Γερμανίας και από το 1969 ως τον Δεκέμβριο του 1972 επικεφαλής της Καγκελαρίας και Υπουργός Ειδικών Υποθέσεων.

Είναι ταιριαστό ότι στο κέντρο και του σημαντικού νομικού-θεωρητικού έργου του Μαγκάκη βρίσκεται η **ελευθερία**. Όχι, βέβαια, με την έννοια της πολιτικής ελευθερίας ως θεμελιώδους έννομου αγαθού, αλλά με τη φιλοσοφική έννοια του Indeterminismus, της **ελευθερίας της βούλησης** ως αρχής ελεύθερης στον ρουν των γεγονότων. Η ενοχή του δράστη μπορεί και πρέπει να στηρίζεται στο ατομικό του δύνασθαι, δηλαδή στην υπαρκτή ελευθερία της βούλησής του. Η ποινή ως έκφραση ιδιαίτερης αποδοκίμασίας, με την επιβολή σκληρής μεταχείρισης που επιβάλλεται για να γίνει αισθητή ως τέτοια, είναι αδικαίωτη εφόσον ο δράστης δεν έφταιγε γι' αυτό που έκανε αφού **δεν ήταν ελεύθερος** να το αποφύγει. Η επιβολή ποινής σε κάποιον για κάτι που δεν μπορούσε να αποφύγει γίνεται εκ των πραγμάτων για λόγους σκοπιμότητας, κι αυτό σημαίνει **υποβιβασμό** του κολαζομένου σε επίπεδο πράγματος που χρησιμοποιείται για κάτι – κι αυτό σημαίνει προσβολή της **ανθρώπινης αξίας**. Πρόκειται λοιπόν εδώ για το λεγόμενο δεοντολογικό συστατικό του καταλογισμού σε ενοχή, για το ανθρωπίνως φευκτό της υπαιτιότητας κατά Χωραφά, το άλλως-δύνασθαι πράττειν.

Όμως, η ασφαλής διάγνωση της ατομικής ελευθερίας της βούλησης του κάθε συγκεκριμένου δράστη ως προϋπόθεση της αποδοκίμασίας του με την ποινή είναι τις περισσότερες φορές ανέφικτη. Έτσι, με ισχύουσα την αρχή in dubio pro reo, η χωρίς διάκριση, απόλυτη υιοθέτηση στην πράξη του Indeterminismus μπορεί να οδηγήσει σε παράλυση της ποινικής λειτουργίας της Πολιτείας.

Ο Μαγκάκης, που ήρθε σε πρώτη επαφή με την εν λόγω προβληματική στο πλαίσιο της διδακτορικής εργασίας του για τη συνείδηση του αδίκου, έφτασε με μεταγενέστερες εργασίες του (την επ' Υφηγεσία διατριβή του για τη σύγκρουση καθηκόντων, το επόμενο βιβλίο του για τον «Καταλογισμό στο Ποινικό Δίκαιο» και με γερμανόγλωσσα δημοσιεύματά του) σε μια δική του εκδοχή για το δεοντολογικό συστατικό του καταλογισμού σε ενοχή, που έτυχε ευρείας αποδοχής και ακόμη έχει μεγάλη απήχηση, κατεξοχήν στη Γερμανία. Πρόκειται για τον λεγόμενο «**υποθετικό Ιντετερμινισμό**», σύμφωνα με τον οποίο το καθ' εαυτό δυσδιάγνωστο ατομικό άλλως-δύνασθαι του δράστη μπορεί παρά ταύτα και επιτρέπεται να θεωρηθεί ως διαγνωσθέν και αποδεδειγμένο με αναφορά στις υπάρχουσες και διαγνώσιμες δυνατότητες του μέσου κοινωνικού ανθρώπου, όπως αυτές προκύπτουν από την κοινωνική εμπειρία, λαμβανομένων όμως υπόψη και όλων των προσωπικών περιστάσεων του δράστη κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες της δράσης του. Με αυτήν την αφετηρία, ο έλεγχος του φευκτού της υπαιτιότητας –αυτή είναι η μεγάλη πρακτική σημασία της εν λόγω παραδοχής– μπορεί και πρέπει να γίνεται πάντοτε, ακόμα και πέρα από τις ρητά αναγνωριζόμενες από τον νόμο περιπτώσεις ψυχικής πίεσης ως λόγων αποκλεισμού του καταλογισμού σε ενοχή (ιδίως άρθρα 32 και 23 ΠΚ), υπό τον όρο πάντοτε ότι η υπέρβαση αυτή αφορά σε περιπτώσεις που έχουν τύχει δογματικής επεξεργασίας

τόσο ώστε να εμφανίζονται πια ως τυποποιημένες και αντικειμενικά θεμελιωμένες (όπως λ.χ. οι περιπτώσεις των λεγόμενων «τραγικών ηθικών διλημμάτων» που έχουν απολήξει σε τέλεση ποινικά αξιόλογης αδικοπραγίας). Η αναδρομή αυτή στο δύνασθαι του μέσου κοινωνικού ανθρώπου καθιστά δυνατή την αναγκαία **δογματική στερέωση και εφαρμογή** στην πράξη της λειτουργίας του λεγόμενου δεοντολογικού, τρίτου συστατικού του καταλογισμού σε ενοχή.

Με τέτοιες ρηξικέλευθες ιδέες ενεπλούτισε πραγματικά και τη γερμανόγλωσση θεωρία ο Μαγκάκης. Εξάλλου, μετέφερε στη σχετική γερμανική συζήτηση εν συνόψει το περιεχόμενο της προαναφερθείσας, επ' υφηγεσία ελληνικής διατριβής του για το δύσκολο θέμα της **σύγκρουσης καθηκόντων** ως λόγου άρσεως του αδίκου –μιας από τις διεθνώς σοβαρότερες εργασίες επί του θέματος–, κι ακόμα ενεβάθυνε, ίσως όσο κανείς άλλος, στην ουσία του έργου του **συνηγόρου υπεράσπισης**, το οποίο, ακριβώς μέσα από τις διαλεκτικές αντινομίες που το χαρακτηρίζουν, ανέδειξε ως μια, όπως λίγο αργότερα είπε, **«παράδοξη κατάκτηση του πολιτισμού»**. Με αφετηρία τα διλήμματα που επηρεάζουν το άλλως-δύνασθαι και την ενοχή, ο Μαγκάκης, γενικεύοντας, καταλήγει στη θέση ότι στο σύνολό της η ποινική δικαιοσύνη και η ποινική δίκη έχουν **διλημματικό χαρακτήρα** (και γενικότερα, λέει, ο πολιτισμός μας απέναντι στα καταστατικά προβλήματα της ζωής είναι πολιτισμός όχι τελικών λύσεων, αλλά **εσχάτων διλημάτων και διαλεκτικών λύσεων**). Η διαπίστωση δε αυτή έχει μεγάλη πρακτική σημασία για την κατανόηση του έργου του συνηγόρου υπεράσπισης, γιατί οδηγεί στη δικαίωση ακόμα και της εκ πρώτης όψεως δυσπαράδεκτης ως αντιφατικής θέσης και δράσης του συνηγόρου εκείνου υπεράσπισης, ο οποίος επιτελεί ευσυνείδητα το έργο του, καίτοι πιστεύει ή και γνωρίζει ότι ο κατηγορούμενος που υπερασπίζεται δεν είναι αθώος. Η **έντιμη ανάδειξη** των κάθε φορά πραγματι υπαρχόντων διλημματικών δεδομένων, υπέρ του όποιου κατηγορούμενου, είναι ακριβώς αυτό που συμβάλλει στον χαρακτηρισμό του συνηγόρου υπεράσπισης από τον Μαγκάκη, όπως είπαμε, ως «παράδοξης κατάκτησης του πολιτισμού μας». Τον ρόλο του συνηγόρου ετίμησε, άλλωστε, ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης και στην πράξη, ως διακεκριμένος, επιβλητικός και υποδειγματικός υπερασπιστής. Πάνω στην έτσι συγκομισθείσα πρακτική εμπειρία του εστήριξε την πρωτότυπη νομικοφιλοσοφική ανάλυση του θέματος, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο κλασικό μελέτημά του που δημοσιεύτηκε στο Γερμανικό *Goldammer's Archiv*. Νομίζω ότι οι εργασίες του για τον συνήγορο υπεράσπισης είναι ό,τι βαθύτερο έχει γραφτεί επί του θέματος. Η περίοπτη θέση που του δόθηκε στο κορυφαίο γερμανικό Πανεπιστήμιο ήταν λοιπόν απολύτως ανάλογη με το υψηλό επιστημονικό του επίπεδο. Τίποτα δεν του χαρίστηκε.

Με την πτώση της δικτατορίας και την επιστροφή του στην Ελλάδα και το Πανεπιστήμιο,³ και με δεδομένο το υψηλότατο κύρος που είχε κατακτήσει, η ανάμιξή του στην πολιτική, με απολύτως ειλικρινή από μέρους του διάθεση προσφοράς, ήταν σχεδόν αναπόφευκτη. Όμως, ποτέ ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης δεν επεδίωξε, όπως κατεξοχήν εδικαιούτο, πρωτεία και πρωτοκαθεδρίες. Υπηρέτησε με σεμνότητα, με απόλυτη εντιμότητα, αφοσίωση και ανιδιοτέλεια εκεί που κάθε φορά ετάχθη και είχε πάντοτε να εμφανίσει σημαντικά επιτεύγματα της εκάστοτε υπουργίας του.

Μ' αυτά προσεγγίζουμε έναν άλλο τομέα ιδιαίτερα σημαντικής πρακτικής κοινωνικής προσφοράς του Γεωργίου-Αλέξανδρου Μαγκάκη, αυτή τη φορά με την ιδιότητα του **Υπουργού της Δικαιοσύνης** κατά τα έτη 1982-1986 – με την προηγηθείσα πολιτική διαδρομή του που τον έφερε σ' αυτό το αξίωμα δεν θα ασχοληθώ εδώ. Το έργο του από την κρίσιμη αυτή πολιτική θέση, υπήρξε, μπορώ να πω, τηρουμένων των αναλογιών και ενόψει των δυνατοτήτων που προσδιορίζει η ελληνική πολιτική συγκυρία, αληθινά μοναδικό, τόσο σε ποσότητα όσο, και προπάντων, σε ποιότητα. Ευτυχώς, το πλούσιο, διακρινόμενο για γνώση και σωφροσύνη, μακριά από προσπάθειες εντυπωσιασμού έργο αυτό έχει καταγραφεί και αναλυθεί λεπτομερειακά κατά αξιόπαινο τρόπο από τον μαθητή και στενό συνεργάτη του τότε, Αντώνη Βγόντζα, σε ένα εκτεταμένο σημαντικό κείμενο (75 σελίδων) που περιελήφθη στον Τιμητικό Τόμο για τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη του έτους 1999, στο οποίο και παραπέμπω. Εδώ, θα περιοριστώ εκ των πραγμάτων μόνο σε κάποιες νύξεις, και πρωτευόντως σε τέτοιες που καταδεικνύουν ότι ο σοβαρός, καλοπροαίρετος, ανεπηρέαστος και με ανοιχτό μυαλό θεωρητικός είναι ικανός να αποφασίσει και να προωθήσει πρακτικές λύσεις, τις οποίες δύσκολα, ίσως, θα κατάφερνε ένας, υποτίθεται, ειδικός, σκέτος άνθρωπος της πράξης. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης έλυσε εν πρώτοις, κατά τον καλύτερο τρόπο, το, θα έλεγε κανείς, «προαιώνιο» δυσεπίλυτο πρόβλημα της στέγασης του Πρωτοδικείου Αθηνών, με την προσεγμένη μεταφορά του από τις τότε άθλιες εδώ κι εκεί διάσπαρτες εγκαταστάσεις του στους χώρους της τέως Σχολής Ευελπίδων – ένα από τα τόσο δυσεπίτευκτα απλά πράγματα στην Ελλάδα, όπου περισσεύουν τα λόγια και σπανίζουν οι αποφάσεις και οι πραγματώσεις τους. Ακόμα, εξασφάλισε και την αυτόνομη στέγαση του Συμβουλίου της Επικρατείας στο κτήριο του Αρσακείου. Παράλληλα, το Σύνταγμα και οι Κώδικες μεταγράφηκαν από την καθαρεύουσα στη Δημοτική, της οποίας γενικεύτηκε έτσι η χρήση στη νομοθεσία και στα δικαστήρια. Περαιτέρω, καταργήθηκε η θανατική ποινή και αναμορφώθηκαν κεφάλαια του ποινικού κώδικα (εγκλήματα κατά των ηθών, άμβλωση, εσχάτη προδοσία) και του Αστικού Κώδικα (οικογενειακό δίκαιο), ανα-

3. Σημείωση Ι.Ν.Α.: Ο Γ.-Α. Μαγκάκης επέστρεψε στην Ελλάδα το 1974 και άρχισε ξανά τις παραδόσεις του στη Νομική Σχολή με την περίφημη φράση του προς τους φοιτητές που είχαν συγκεντρωθεί να τον ακούσουν: «Κύριοι, και τώρα συνεχίζουμε από εκεί που μας σταμάτησαν». Το 1978 ο Γ.-Α. Μαγκάκης και ο Νικόλαος Ανδρουλάκης ίδρυσαν από κοινού την επιστημονική σειρά δημοσιεύσεων «Ποινικά», στον εκδοτικό οίκο Αντ. Ν. Σάκκουλα.

πτύχθηκε περαιτέρω η Διοικητική Δικαιοσύνη και άλλα πολλά σχεδιάστηκαν και επιτεύχθηκαν. Το πέραςμα του Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη από την πολιτική, ωστόσο, όπως θα μπορούσε να το περιμένει κανείς, επεφύλαξε γι' αυτόν και πικρίες. Έτσι, επέστρεψε ξανά στο Πανεπιστήμιο και επλούτισε την ελληνική επιστήμη του Ποινικού Δικαίου με ένα νέο εξαιρετο διδακτικό εγχειρίδιο του Γενικού Μέρους του.

Όμως ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, πέρα από τις επιδόσεις του στην ποινική θεωρία, στην δικαστηριακή πράξη και στην επιτυχημένη υπουργική θητεία του, και την στη συνέχεια πανηγυρική επάνοδό του στην πανεπιστημιακή έδρα, υπήρξε γενικότερα ένας σημαντικός πνευματικός άνθρωπος και συγγραφέας. Αρκεί να θυμηθεί κανείς το αληθινά εκπληκτικό, γραμμένο στη φυλακή, λατρευτικό για την πατρίδα μας –θα το αποκαλούσα: λυρικό– δοκίμιο του με τίτλο «Η Ελλάδα μου» που δημοσιεύτηκε πρώτα ως ένα από τα γνωστά «Δεκαοκτώ Κείμενα» και είχε βαθιά απήχηση. Ήταν αληθινά μοναδική η, θα έλεγε κανείς, ερωτική σχέση του με το θελκτικό ελληνικό τοπίο, την ελληνική φύση, προπάντων την ελληνική θάλασσα. Κανείς, με εξαίρεση ίσως τον Περικλή Γιαννόπουλο, δεν τα περιέγραψε με τόση ευαισθησία και αγάπη όσο αυτός, όπως άλλωστε και την καθαρότητα και λεβεντιά των απλών λαϊκών ανθρώπων της πατρίδας μας, κι ακόμα το αισθητικό μεγαλείο της ελληνικής γλώσσας. Ήταν, όπως λέει ο ίδιος, «δεμένος με παθιασμένη και ακατάλυτη αγάπη για τον τόπο του, κι αυτό οδήγησε τα βήματά του».

Η πικρία για την οποία έγινε πιο πάνω λόγος είχε αρχίσει, όμως, να συσσωρεύεται από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης και από τις πρώτες επαφές του με την δημιουργούμενη έκτοτε νέα πραγματικότητα. Αυτό τον ώθησε ήδη το 1981, με αφορμή δυσάρεστες εμπειρίες της εποχής, να συμπληρώσει το εκπληκτικό κείμενό του για την Ελλάδα με ένα οξυδερκέστατο δοκίμιο καταγραφής των πληγών της Ελλάδας, που συμπεριελήφθη στο τεύχος με τίτλο «Από την Ελλάδα στην Αντιελλάδα», με καίριες αρνητικές διαπιστώσεις. Τη ρίζα μας, που σεβόμαστε κάποτε εμείς οι Έλληνες, διαπιστώνει με οδύνη ο Μαγκάκης, «τη χάνουμε αδιάκοπα. Την καταχωνιάζουμε σε πεθαμένα χώματα, σε μπάζα σπιτιών, τόπων και ανθρώπων και την ποδοπατάμε κι από πάνω με λύσσα, λες για να ξεραθεί ολότελα». Η Ρωμιοσύνη, επιλέγει, βρίσκεται σε απόγνωση. Από την αντιπαράθεση των δύο κειμένων προκύπτει «μια διαλεκτική εικόνα της σημερινής πραγματικότητας» (η «Ελλάδα» κι η «Αντιελλάδα»), έγραφε ο Μαγκάκης αργότερα, το 1999, «που σίγουρα είναι τραγική με την κυριολεκτική σημασία της λέξης».

Η επίγνωση της δυσεκρίζωτης αυτής τραγικότητας σφράγισε την πορεία του Γεωργίου-Αλέξανδρου Μαγκάκη τα χρόνια που ακολούθησαν, στα οποία θα μπορούσε, αν αφηνόταν, να προσφέρει πολύ περισσότερα. Το πέραςμα των χρόνων επέτεινε τη δυσφορία του για όσα έβλεπε και άκουγε γύρω του. Τόσο περισσότερο όσο περνούσαν τα χρόνια! Και λίγο πριν τον καλύψει το νοητικό σκοτάδι, πρόφτασε να γράψει τους ακόλουθους συγκλονιστικούς στίχους:

«Σαλπάρω ήρεμος για τον άλλο κόσμο
 Αυτός που αφήνω πίσω μου
 Σίγουρα δεν είναι η Ελλάδα μου
 Αυτός είναι άλλος τόπος με ανθρώπους άλλης φυλής
 Δεν με αφορούν
 Τι θέλω ανάμεσά τους;
 Να 'στε όλοι καλά!»

Με αυτά τα λόγια έφυγε από τη ζωή ένας μεγάλος Έλληνας. Σε κάθε περίπτωση πάντως, μέσα σ' αυτήν την πραγματικότητα που σίγουρα δεν διορθώθηκε από τότε –το αντίθετο συνέβη– ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης ενεσάρκωνε μέχρι τέλους ιδεοτυπικά έναν από κάθε άποψη **ολοκάθαρο, όρθιο, προικισμένο** άνθρωπο, που πολλά προσέφερε στην πατρίδα μας, στην οποία ήταν απόλυτα αφοσιωμένος – και μόνη η παρουσία του άλλωστε ανάμεσά μας, και περισσότερο στους φίλους του, ήταν πάντοτε μια πηγή φωτός, ένα σταθερό σημείο αναφοράς και σύγκρισης για κάθε είδους και υπό ευρεία έννοια πολιτική δράση στον ευρύτερο χώρο μας. Μ' αυτήν την έννοια αξίζει, ίσως, να θέτει κανείς από όσους τον έζησαν, πάντοτε σε σχέση με την όποια εκκρεμή απόφαση και δράση του δικού μας θεσμικού κύκλου, που ενέχει ηθικό, νομικό ή πολιτικό βάρος, το ερώτημα: «Τι θα έλεγε γι' αυτό ο Μαγκάκης;», και ανάλογα να αποφασίζει. Τα ίχνη που άφησε φεύγοντας είναι αληθινά ανεξίτηλα. Ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης δεν ξεχνιέται.

Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας.

Η διεύρυνση του καταλόγου των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων. Πρακτικές λύσεις και θεωρητικά θεμέλια.*

Δημήτριος Κιούπης

Αν. Καθηγητής Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας ΕΚΠΙΑ

Εισαγωγικά

Έχουν παρέλθει πάνω από τρία χρόνια από την ψήφιση¹ του Ποινικού Κώδικα και μπορεί κανείς να σημειώσει ότι μεταξύ των αλλαγών που επέφερε, ιδίως στο Ειδικό Μέρος, περίοπτη θέση κατέχουν οι διατάξεις περί των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας, και πιο συγκεκριμένα η «επέκταση της κατ' έγκληση δίωξης και σε εγκλήματα κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών, τα οποία διώκονταν διαχρονικά αυτεπαγγέλτως, και μάλιστα ακόμη και στην ποιοτικά βαρύτερη μορφή τους, την κακουργηματική».²

Αν και στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι σήμερα (Δεκέμβριος 2022), έχουν ήδη τροποποιηθεί τα 15 από τα 22 άρθρα που υπήρχαν αρχικά στο σχετικό κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα,³ η τάση αυτή της επέκτασης των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων παραμένει στην ουσία της αμετάβλητη. Στη σχετική προβληματική θα πρέπει να ενταχθεί και το αδίκημα της φθοράς

---

* Μια πρώτη εκδοχή του κειμένου παρουσιάστηκε ως εισήγηση στην ημερίδα που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου και το Εργαστήριο Ποινικού και Ποινικού Δικονομικού του ΔΠΘ την 4η Ιουνίου 2021 με θέμα «Ζητήματα από το Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα».

1. «Κάπως περιπετειώδη» τη χαρακτηρίζει ο Η. Αναγνωστόπουλος, Η δίωξη της απιστίας μετά τον Ν. 4637/2019, ΠοινΧρον 2020, 491.

2. Κατά τη διατύπωση του Χ. Βρούστη, Προβληματισμοί επί της διεύρυνσης της κατ' έγκληση δίωξης των εγκλημάτων κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών, ΠοινΧρον 2021, 161.

3. Για να δανειστούμε τη φρασεολογία του Η. Αναγνωστόπουλου, ό. π., μετά την «κάπως περιπετειώδη» ψήφιση των διατάξεων, ο βίος του Ποινικού Κώδικα συνέχισε να είναι «κάπως περιπετειώδης». Ενισχύεται η άποψή μου ότι, ενόψει των συνεχών τροποποιήσεων, η σημαντικότερη πρακτικά διάταξη του Ποινικού Κώδικα είναι το άρθρο 2. περί αναδρομικής ισχύος του ηπιότερου νόμου. Βλ. αναλυτικά τη μελέτη της Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Η αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ευμενέστερου νόμου στον νέο Ποινικό Κώδικα και η νομολογιακή της πρόσληψη, ΠοινΧρον 2022, 321 επ.

ξένης ιδιοκτησίας (άρθρο 378, παρ. 1), που διώκεται μεν αυτεπαγγέλτως, ο εισαγγελέας όμως με διάταξή του απέχει από την ποινική δίωξη αν ο παθών δηλώσει ότι δεν επιθυμεί την ποινική δίωξη του δράστη.

Γιατί όμως δημιουργεί προβληματισμό αυτή η επέκταση των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων; Η διαφοροποίηση από τα ισχύοντα υπό το καθεστώς του προϊσχύσαντος Κώδικα δεν μπορεί καθαυτή να αποκρουσθεί με το επιχείρημα της ιστορικής συνέχειας, αφού ο νέος Ποινικός Κώδικας διόλου δεν αποκλείεται να υιοθετήσει διαφορετικές λύσεις, εφόσον κρίνει ότι αυτές αντιστοιχούν σε διαφορετικές αντιλήψεις ή σύγχρονα δεδομένα. Με δεδομένο όμως ότι και ο νέος Ποινικός Κώδικας εκκινεί από τον κανόνα της αυτεπάγγελτης δίωξης, η διεύρυνση του καταλόγου των εξαιρέσεων χρήζει ιδιαίτερης δικαιολόγησης.

Η θεμελιώδης θέση: η αυτεπάγγελτη δίωξη των εγκλημάτων

Κατά την κρατούσα και πάγια αντίληψη στον χώρο της ποινικής επιστήμης και νομολογίας, η δίωξη των εγκλημάτων αποτελεί αξίωση της πολιτείας, που ασκείται αποκλειστικά από τα αρμόδια κρατικά όργανα, τις εισαγγελικές αρχές. Αυτές ενεργούν αυτεπαγγέλτως, χωρίς να αναμένουν καταρχήν την ενέργεια κάποιου ιδιώτη, η οποία, είτε προέρχεται από τον παθόντα είτε από τρίτα πρόσωπα, αποτελεί απλώς πηγή πληροφόρησης των εισαγγελικών αρχών.

Αυτή η δικονομική διευθέτηση⁴ αποτυπώνει και μια συγκεκριμένη αντίληψη από πλευράς ουσιαστικού ποινικού δικαίου περί της έννοιας του εγκλήματος, το οποίο δεν αποτελεί μόνον (ή κυρίως) προσβολή ατομικών συμφερόντων ή αγαθών, αλλά προεχόντως προσβολή θεμελιωδών κοινωνικών κανόνων και αξιών. Οι προσβολές αυτές καθίστανται αξιόποινες, διότι ενέχουν ιδιαίτερη «κοινωνικοηθική απαξία». Κατ' αυτών επαπειλείται και επιβάλλεται ποινή που αποτελεί ιδιαίτερη μορφή κρατικού καταναγκασμού.⁵ Συνακόλουθα, το ποινικό δίκαιο είναι τμήμα του Δημοσίου Δικαίου⁶ καθώς απορρέει από την κάθετη σχέση κυριαρχίας/υπεροχής μεταξύ κράτους και πολίτη.⁷

Γι' αυτό και η αυτεπάγγελτη δίωξη των εγκλημάτων δεν αφορά μόνο υπερατομικά έννομα αγαθά, αλλά και τα ατομικά έννομα αγαθά. Τα κατ' έγκληση διωκόμενα εγκλήματα αποτελούν

4. Αποτυπώνεται ρητά στο άρθρο 37 ΚΠΔ.

5. Stratenwerth/Kuhlen, Strafrecht Allgemeiner Teil, 6η έκδοση, 2011, αριθμ. 2.

6. Απ. Γεωργιάδης, Τι είναι δίκαιο;, 2018, 78.

7. Wessels-Beulke-Satzger, Strafrecht AT, 46^η έκδοση, 2016, αριθμ. 4, με περαιτέρω παραπομπές στην θεωρία, αλλά και στην απόφαση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 30/6/2009 (BverfGE 123, 267, 408). Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Χ. Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος 2^η έκδοση, 2020, 45 («το ποινικό δίκαιο είναι προδήλως δημόσιο δίκαιο»).

την εξαίρεση από αυτόν τον κανόνα και συγκροτούνται από έναν σχετικώς μικρό αριθμό αξιόποινων πράξεων χωρίς ομοιογένεια χαρακτηριστικών.

Αυτές οι θεμελιώδεις παραδοχές θα κλονίζονταν βεβαίως, αν ο νομοθέτης αποφάσιζε να διευρύνει τον σχετικό κατάλογο καθιστώντας την κατ' έγκληση δίωξη κανόνα ή ακόμα και αν αύξανε σημαντικά τις περιπτώσεις των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων, σε βαθμό που αυτά να μην αποτελούν σπάνια, αλλά σημαντική και συχνή εξαίρεση, που θα λειτουργούσε ανταγωνιστικά προς τον κανόνα.

Επειδή τέτοιο ζήτημα σημαντικής ποσοτικής μεταβολής δεν τίθεται με τον νέο ΠΚ, χρήσιμο είναι να ασχοληθούμε με το πιο σύνθετο ζήτημα μήπως οι σχετικές νομοθετικές παρεμβάσεις του συγκεκριμένου κεφαλαίου αλλοιώνουν ποιοτικά τη φυσιογνωμία του ποινικού συστήματος, δηλ. αποκλίνουν από τη δικαιολογητική βάση της κατ' έγκλησης δίωξης.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η θεωρία, στην ελληνική, αλλά και στη συγγενή γερμανική έννομη τάξη, εξετάζοντας τις διάφορες περιπτώσεις κατέληγε στο συμπέρασμα ότι τα κατ' έγκληση διωκόμενα εγκλήματα δεν αποτελούν μια ομοιογενή κατηγορία, και προχωρούσε σε μια συστηματική τους κατάταξη.

Η ανομοιογενής ομάδα των κατ' έγκληση αξιόποινων πράξεων (μέχρι τον νέο ΠΚ)

Τη μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα συγκροτούν εγκλήματα που έχουν σχετικά μικρή βαρύτητα (ελαφρά πλημμελήματα). Σε αυτές τις περιπτώσεις, υποστηρίζεται ότι «η Πολιτεία δεν έχει λόγους να επέμβει, εφόσον ο ίδιος ο παθών δεν εκδηλώνει ενδιαφέρον για την δίωξη του δράστη».⁸ Εδώ θα μπορούσαν να περιληφθούν αναμφίβολα πράξεις όπως η κλοπή και η υπεξαίρεση μικρής αξίας, η απειλή, η σωματική βλάβη, η αυτοδικία κ.λπ. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, θεωρητικά συνεπέστερη θα ήταν είτε η αποποινικοποίησή τους (de minimis non curat lex) είτε η αυτεπάγγελτη δίωξή τους, εφόσον θεωρηθεί ότι προσβάλλουν βασικές κοινωνικές αξίες που απαιτούν την επιβολή δημόσιας ποινής.⁹ Ωστόσο, φαίνεται να επικρατεί έναντι της δογματικής καθαρότητας μια πραγματιστική θεώρηση του τύπου: «να μην απασχολούνται τα δικαστήρια για ψύλλου πήδημα». Παράλληλα με την αποφόρτιση του συστήματος, στο σύγχρονο φιλελεύθερο ποινικό σύστημα υποστηρίζεται όλο και πιο ισχυρά η θέση ότι η ατομοκεντρική σύλληψη

8. Ν. Ανδρουλάκης Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, 5^η έκδοση, 2020, αριθμ. 8.1

9. Σύμφωνα με όλες τις θεωρίες περί ποινής (ειδική, γενική πρόληψη, ανταποδοτική, μικτές), η επιβολή της ποινής και ο δι' αυτής επιδιωκόμενος σκοπός δεν συνδέεται με τη βούληση του παθόντος-ιδιώτη.

του εγκλήματος οδηγεί σε μια διαπλαστική λειτουργία του ατόμου που, σε ουσιαστικό επίπεδο, διαθέτει το ποινικό άδικο διά της συγκατάθεσής¹⁰ του, και, σε δικονομικό επίπεδο, διαθέτει την ποινική αξίωση διά της εγκλήσεως.

Μια δεύτερη κατηγορία συγκροτούν εγκλήματα που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι τελούνται στο πλαίσιο στενών προσωπικών σχέσεων μεταξύ δράστη και παθόντος. Τέτοια περίπτωση αποτελούσε π.χ. η υφαίρεση (378 παλαιού ΠΚ). Εδώ, η αξίωση της Πολιτείας για τιμωρία υποχωρεί έναντι της προσωπικής σχέσης, αφού σε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου πέρα από την κάθετη σχέση κράτους-πολίτη αναγνωρίζονται και οι οριζόντιες σχέσεις του ατόμου με άλλα συγγενικά ή φιλικά του πρόσωπα ως δομικά στοιχεία της κοινωνικής συμβίωσης, που ενίοτε υπερισχύουν της δημόσιας ποινικής αξίωσης.¹¹

Τέλος, μια τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει εγκλήματα που δεν είναι ήσσονος σημασίας, αλλά στα οποία με τη δίωξη της πράξης ενδέχεται να προσβάλλονται άλλα σημαντικά ή και σπουδαιότερα έννομα αγαθά του ίδιου του παθόντος, ο οποίος θα πρέπει να κρίνει αν η *in concreto* προσβολή του είναι σημαντική για τον ίδιο και ακολούθως αν η έκθεσή του στον δημόσιο έλεγχο της ποινικής διαδικασίας είναι πιθανόν να τον βλάψει περισσότερο. Σε αυτόν τον κύκλο μπορούν να ενταχθούν εγκλήματα κατά του ατομικού απορρήτου, της γενετήσιας ζωής και της τιμής. Η ιδιαίτερα στενή προσωπική σχέση του παθόντος με το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό κρίνεται από την έννομη τάξη ότι μπορεί εδώ να οδηγεί σε χαλάρωση της αξίωσης για αυτεπάγγελτη δίωξη, που μπορεί να φτάσει στην κατ'έγκληση δίωξή τους. Τέτοιες περιπτώσεις μπορούν να θεωρηθούν οι διατάξεις περί δυσφήμισης (362 επ.) περί απορρήτου εγγράφων (370) και περί παράνομης πρόσβασης σε σύστημα πληροφοριών ή δεδομένα (370B). Στην ίδια κατηγορία εγκλημάτων ανήκει και το έγκλημα του βιασμού, όπου όμως, λόγω του κακουρηματικού χαρακτήρα της πράξης, η χαλάρωση της δημόσιας ποινικής αξίωσης δεν μπορεί να φτάσει σε κατ'έγκληση δίωξη, αλλά στο να ληφθεί υπόψη από τον εισαγγελέα ή το δικαστικό συμβούλιο η αντίθετη δήλωση του παθόντος.

10. Τη μονιστική θεωρία, ότι δηλ. δεν υπάρχει διάκριση συγκατάθεσης και συναίνεσης, αλλά σε όλες τις περιπτώσεις αποκλείεται η πλήρωση της ειδικής υπόστασης, είχα υποστηρίξει και εγώ στη διατριβή μου: D. Kioupis, *Notwehr und Einwilligung, eine individualistische Begründung*, 1992, 89 επ. Η άποψη αυτή τείνει να επικρατήσει στη Γερμανία, όπως προκύπτει από την αναλυτική παράθεση των υποστηρικτών της, σε Roxin/Greco *Strafrecht AT* τόμος 1, 5^η έκδοση, § 13, αριθμ. 11, υποσημ. 19. Διεξοδική και πειστική θεμελίωση της μονιστικής θεωρίας, σε Roxin/Greco, *ό. π.*, § 13, αριθμ. 12 επ.

11. Βλ. π.χ., σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δικαίου, τη διάταξη του άρθρου 231, παρ. 2 ΠΚ (η υπόθαλψη μένει ατιμώρητη αν ο υπαίτιος την τέλεσε υπέρ κάποιου οικείου) και, σε επίπεδο δικονομικού δικαίου, το άρθρο 222 ΚΠΔ (το δικαίωμα του συγγενούς να αρνηθεί την μαρτυρία του).

Η κατ' έγκληση δίωξη των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας- μια απρόσμενη εξέλιξη

Με τον νέο ΠΚ επεκτάθηκε –με επιμέρους μεταγενέστερες διαφοροποιήσεις¹²– ο κατάλογος των κατ' έγκληση διωκομένων πράξεων κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας. Στην αιτιολογική έκθεση του Ποινικού Κώδικα αναφέρεται ότι «διευρύνεται η κατ' έγκληση δίωξη ορισμένων εκ των εγκλημάτων του κεφαλαίου εν όψει του ατομικού χαρακτήρα των πληττομένων εννόμων αγαθών». Ο «ατομικός χαρακτήρας των προσβαλλόμενων αγαθών» μνημονεύεται επίσης ως αιτιολογία και για τις περιπτώσεις εκείνες όπου η αντίθετη δήλωση του παθόντος οδηγεί σε οριστική παύση της ποινικής δίωξης.

Όμως, όπως εύστοχα έχει επισημανθεί,¹³ ο ατομικός χαρακτήρας των εννόμων αγαθών αποτελεί αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την κατ' έγκληση δίωξη των αντίστοιχων εγκλημάτων. Διαφορετικά, θα έπρεπε να διώκονται κατ' έγκληση όλες οι σωματικές βλάβες, οι απόπειρες ανθρωποκτονίας κ.λπ.¹⁴ Θα πρέπει συνεπώς να αναζητηθεί κάποιο άλλο επιχείρημα για την εξαίρεση από την αρχή της αυτεπάγγελτης δίωξης. Τέτοιο επιχείρημα δεν μπορεί να είναι η ένταξη αυτών των σοβαρών πλημμελημάτων και κακουργημάτων σε κάποια από τις μέχρι τώρα αναγνωριζόμενες από τη θεωρία ομάδες των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων.

Τα επιχειρήματα¹⁵ που προτάθηκαν υπέρ αυτής της νομοθετικής επιλογής έχουν κυρίως πρακτικό χαρακτήρα, με ένα θεωρητικό επίχρισμα. Υποστηρίζεται δηλ. ότι έτσι εξυπηρετείται η αποσυμφόρηση των ποινικών δικαστηρίων, αποτρέπεται η όψιμη-καταχρηστική υποβολή μηνύσεων, δυσχεραίνεται η επιβλαβής και παρασιτική παρουσία στην ποινική δίκη των κακόπι-

12. Έτσι π.χ. η κλοπή και η διακεκριμένη κλοπή επανήλθαν στα αυτεπαγγέλτως διωκόμενα εγκλήματα χωρίς η σχετική αντίθετη δήλωση του παθόντος να λαμβάνεται υπόψη στο πλαίσιο του άρθρου 381 ΠΚ, ενώ η κακουργηματική απιστία διώκεται πλέον κατ' έγκληση, αν η πράξη στρέφεται άμεσα κατά πιστωτικού ή χρηματοδοτικού ιδρύματος ή επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα. Για το έγκλημα της απιστίας, βλ. Η. Αναγνωστόπουλος Η δίωξη της απιστίας μετά τον Ν. 4637/2019, ΠοινΧρ (2020), 490 επ., και Κ. Κοσμάτος, Οι πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις για το έγκλημα της απιστίας κατά των τραπεζικών ιδρυμάτων, *The art of crime* 8/2020, 161 επ.

13. Α. Τζαννετής, Ζητήματα της κατ' έγκληση δίωξης των περιουσιακών εγκλημάτων, ΠοινΧρον 2020, 641.

14. Χ. Βρούστις, Προβληματισμοί επί της διεύρυνσης της κατ' έγκληση δίωξης των εγκλημάτων κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών, ΠοινΧρον 2021, 161. Η αιτιολόγηση μάλιστα περί προστασίας ατομικών εννόμων αγαθών δεν είναι απλώς ανεπαρκής, αλλά μηδενικής αξίας στην περίπτωση της κακουργηματικής απιστίας σε βάρος πιστωτικών, χρηματοδοτικών ιδρυμάτων κ.λπ., αφού όταν η ίδια κακουργηματική πράξη προσβάλλει έννομα αγαθά άλλων ιδιωτών διώκεται αυτεπαγγέλτως! Για «ελλείπουσα ισορροπία στην ισχύουσα ρύθμιση» κάνει λόγο ο Η. Αναγνωστόπουλος, ό. π., 494, ο οποίος προτείνει «τη δίωξη της απιστίας με έγκληση σε όλον ανεξαιρέτως τον ιδιωτικό τομέα». Διαφορετικά ο Α. Τζαννετής, ό. π., 647, δέχεται ότι «συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημοσίου συμφέροντος που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την κατ' έγκληση δίωξη της απιστίας σε βάρος τραπεζικών ιδρυμάτων».

15. Βλ. αναλυτικά Η. Αναγνωστόπουλος, Η δίωξη της απιστίας μετά τον Ν. 4637/2019, ΠοινΧρ (2020), 490.

στων τρίτων που υπονομεύουν την οικονομική ζωή, ενώ σε θεωρητικό επίπεδο προστίθεται ότι διευκολύνεται η συναινετική διευθέτηση των υποθέσεων κατά το χρονικό διάστημα της τριμηνιαίας προθεσμίας για υποβολή εγκλήσεως. Πρόκειται αναμφίβολα για αξιοπρόσεκτα επιχειρήματα, που, προερχόμενα από μια εκ των έσω θεώρηση του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης,¹⁶ αναδεικνύουν τις λειτουργικές προσαρμογές και παρεμβάσεις.

Στο πρακτικό αυτό επίπεδο, εκφράστηκαν αντίστοιχες και σοβαρές αντιρρήσεις,¹⁷ με κυριότερες ότι η αποσυμφόρηση της ποινικής διαδικασίας μπορεί να επιτευχθεί και με άλλους τρόπους δικονομικής φύσης που εισήγαγε ή ενίσχυσε ο νέος ΚΠΔ (ποινική συνδιαλλαγή, αποχή από την ποινική δίωξη), ενώ επισημαίνεται ακόμη ότι θα αποτελέσει συχνότερα αντικείμενο της δίκης το ζήτημα του χρόνου στον οποίο έλαβε γνώση ο εγκαλών για την τέλεση της πράξης και τον δράστη. Πολύ σημαντικότερη είναι η ένσταση ότι σε κατ' εξακολούθηση τελούμενα περιουσιακά εγκλήματα η αδράνεια μερικών ή των περισσότερων παθόντων θα επηρεάσει το ύψος της ζημίας, τον χαρακτήρισμό της αξιόποινης πράξης (κακούργημα ή πλημμέλημα) και ενδεχομένως την παραγραφή. Τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απάτη με υπολογιστή, όπου, λόγω του απρόσωπου-αυτοματοποιημένου τρόπου τέλεσης, συχνά ο δράστης αποσπά μικρά ή μέσης τάξεως ποσά από χιλιάδες παθόντες. Από αυτούς τους παθόντες, ελάχιστοι, αν όχι κανείς, θα ασχοληθούν με την υποβολή έγκλησης, και άρα μια εντέλει σοβαρή πλημμεληματική ή και κακούργηματική απάτη με υπολογιστή δεν θα διωχθεί.

Πολύ σημαντική είναι και η αντίρρηση που επισημαίνει τις ιδιαίτερες δυσκολίες της υποβολής έγκλησης όταν παθόν είναι νομικό πρόσωπο και οι φερόμενοι ως δράστες είναι πρόσωπα που ασκούν τη διοίκηση του νομικού προσώπου.¹⁸ Στην περίπτωση αυτή, οι νόμιμοι εκπρόσωποι του νομικού προσώπου είναι εκείνοι που έχουν δικαίωμα υποβολής έγκλησης για τις πράξεις που οι ίδιοι (φέρεται ότι) τέλεσαν! Η σύμπτωση των δύο ιδιοτήτων δεν μπορεί να επιλυθεί παρά με τον ορισμό κάποιου άλλου προσώπου που θα εκπροσωπήσει το νομικό πρόσωπο στην διαδικασία υποβολής της έγκλησης. Απαιτείται δηλ. για την έγκυρη υποβολή της έγκλησης μια προγενέστερη δικαστική διαδικασία της οποίας η νομική βάση είναι κατ' αρχήν το άρθρο 69 ΑΚ, ενώ το ζήτημα περιπλέκεται επί ανωνύμων εταιρειών.¹⁹ Εύστοχα επισημαίνει ο Τζαν-

16. Ειδικά για το αδίκημα της απιστίας, ο Η. Αναγνωστόπουλος, ό. π., 491, επικαλείται την αρνητική εμπειρία «από τον τρόπο εφαρμογής των διατάξεων για την απιστία της τελευταίας δεκαετίας».

17. Βλ. σχετικά Τζαννετής, ό. π.

18. Βλ. Χ. Βρούστης, ό. π., 164. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η επισήμανση του Α. Τζαννετή, ό. π., 642, ότι το άρθρο 115, παρ. 1 ΠΚ «αφήνει ανοικτή τη δυνατότητα να προβλεφθούν σε άλλες ειδικές διατάξεις νόμου περαιτέρω εξαιρέσεις από τον κανόνα του προσωποπαγούς χαρακτήρα, έτσι ώστε να παρέχεται δικαίωμα έγκλησης σε τρίτα πρόσωπα διαφορετικά από τον αμέσως ζημιωθέντα φορέα του προσβαλλομένου εννόμου αγαθού».

19. Α. Τζαννετής, ό. π., και Χ. Βρούστης, ό. π.

νετής²⁰ ότι η κατάσταση είναι πιο σύνθετη και τελικά ρευστή στην περίπτωση που το παθόν νομικό πρόσωπο είναι αλλοδαπή εταιρεία ή προκύπτει θέμα οιοονεί καθολικής διαδοχής του παθόντος νομικού προσώπου. Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι μεγάλο και ποιοτικά σημαντικό τμήμα της οικονομικής δραστηριότητας ασκείται από νομικά και όχι φυσικά πρόσωπα σε ένα παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον που διευκολύνει τις διαδικασίες καθολικής διαδοχής και άρα αλλαγής ταυτότητας του αρχικώς παθόντος, το ερώτημα σχετικά με την ταυτότητα του δικαιούχου της έγκλησης, τη διαδικασία και την προθεσμία υποβολής θα εμφανίζεται συχνά και με πιο σύνθετο τρόπο. Η ελαστικότητα και η ευελιξία των κανόνων του εταιρικού δικαίου που προωθούν την απρόσκοπτη και οικονομικά επωφελή επιχειρηματική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια σχέση έντασης με τους συμπαγέστερους και αυστηρότερους κανόνες του ποινικού συστήματος. Η επέκταση των κατ' έγκληση διωκομένων περιουσιακών αδικημάτων αναμφίβολα φέρνει στο προσκήνιο και οξύνει αυτή την σχέση έντασης.

Οι ανωτέρω πρακτικές-τεχνικές αντιρρήσεις δεν ακυρώνουν βεβαίως τα αντίθετα, πρακτικής φύσης επιχειρήματα, αλλά επιβάλλουν την προσεκτική στάθμισή τους, που δεν φαίνεται να έλαβε χώρα κατά την εισαγωγή των νέων διατάξεων. Αν λοιπόν σε πρακτικό-τεχνικό επίπεδο τα ερωτήματα παραμένουν ανοικτά, αναπόδραστη παραμένει η προσφυγή στη γενικότερη θεωρητική συζήτηση περί του μοντέλου (προτύπου) της ποινικής δίκης.

Αναζητώντας το (χαμένο;) πρόσωπο της ποινικής δίκης

Σε θεωρητικό επίπεδο, θα πρέπει να μας απασχολήσει το ερώτημα αν η εισαγωγή της κατ' έγκληση δίωξης σε σοβαρά πλημμελήματα και κακουργήματα με μόνη διακηρυγμένη αιτιολογία ότι πρόκειται περί προσβολής ατομικών εννόμων αγαθών οδηγεί σε τροποποίηση του προτύπου του ποινικού δικαίου και ειδικότερα της ποινικής δίκης.

Ως πρότυπο (μοντέλο) ποινικής δίκης νοούμε την κεντρική αντίληψη του νομοθέτη για την ποινική δίκη ως διαδικασία πραγμάτωσης των ουσιαστικών ποινικών κανόνων. Η έννοια του προτύπου δεν διεκδικεί βεβαίως απόλυτη και ανεξίτητη εφαρμογή ενός συνόλου αρχών στη νομοθεσία, αλλά προσομοιάζει σε αυτό που πρώτος ο Max Weber ονόμασε «ιδέοτυπο»,²¹ δηλ. ένα ενοποιημένο αναλυτικό μόρφωμα (Gedankenbild). Για να το εκφράσουμε απλούστερα, ως πρότυπο ποινικής δίκης νοούμε τα αδρά χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της, εκείνα που της

20. Α. Τζαννετής, ό. π., 643.

21. Βλ. το άρθρο του M. Weber, Die ‚Objektivität‘ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis., Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 19 1904, 22-87.

προσδίδουν μια συγκεκριμένη προσωπικότητα.²²

Με αυτές τις διευκρινίσεις, μπορούμε να προχωρήσουμε στη διαπίστωση ότι ο Ποινικός Κώδικας, μέχρι τουλάχιστον το 2019, ακολουθούσε, σε προγραμματικό επίπεδο και με αποκλίσεις, το παραδοσιακό-δικαιοκρατικό πρότυπο κατά το οποίο το ποινικό δίκαιο είναι τμήμα του δημοσίου δικαίου, το έγκλημα νοείται ως προσβολή θεμελιωδών αγαθών/αξιών της έννομης τάξης, η δε ποινή αποσκοπεί στην απόδοση δικαιοσύνης με αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας. Σε ένα τέτοιο σύστημα, η κατ' έγκληση δίωξη αποτελεί εξαίρεση που χρήζει ιδιαίτερης θεμελίωσης (όπως συνέβαινε με τις κατηγορίες εγκλημάτων του παλαιού Ποινικού Κώδικα), και άρα η κατ' έγκληση δίωξη αξιόποινων πράξεων με τον ισχυρισμό ότι πρόκειται περί ατομικών αγαθών είναι ασύμβατη με το παραδοσιακό-δικαιοκρατικό πρότυπο.²³

Στον αντίποδα, μπορούμε να μιλήσουμε για ένα αποκαταστατικό-ιδιωτικό πρότυπο ποινικής δίκης. Το ποινικό δίκαιο ρυθμίζει σχέσεις ατόμων, οι αξιόποινες πράξεις είναι προεχόντως προσβολές ατομικών συμφερόντων-δικαιωμάτων και η ποινή σκοπεί στην αποκατάσταση αυτής της βλάβης (harm).²⁴ Τα υπερατομικά έννομα αγαθά, αλλά και τα ατομικά αγαθά του Δημοσίου, έχουν έναν δευτερογενή συμπληρωματικό χαρακτήρα, στην έκταση που υπηρετούν τα πρωτογενή ατομικά έννομα αγαθά και τελικά διασφαλίζουν την απρόσκοπτη εξέλιξη των σχέσεων των ατόμων. Σε ένα τέτοιο μοντέλο, η αυτεπάγγελτη δίωξη επί ατομικών εννόμων αγαθών αποτελεί την εξαίρεση (π.χ. γιατί ο ίδιος ο παθών αδυνατεί σωματικά ή διανοητικά να υποβάλει έγκληση, ή γιατί δεν μπορεί να εκφράσει την αυτόνομη βούλησή του, επειδή τελεί σε καθεστώς απειλής ή βίας). Σε ένα τέτοιο πρότυπο δίκης, η κατ' έγκληση δίωξη των περιουσιακών εγκλημάτων θα έπρεπε να επεκταθεί σε όλα τα εγκλήματα του κεφαλαίου (και στα κακούργηματα), αλλά και σε όλα τα εγκλήματα που προστατεύουν ατομικά έννομα αγαθά, με αναγνώριση τυχόν εξαιρέσεως αυτεπάγγελτης δίωξης μόνο με πρόσθετα, συγκεκριμένα επιχειρήματα.

22. Το ιδεοτυπικό πρότυπο ποινικού δικαίου δεν είναι δεκτικό εμπειρικής επαλήθευσης, αφού επιχειρεί να συλλάβει το ζήτημα με θεωρητική καθαρότητα και όχι με μια συμβιβαστική συμπερίληψη των τυχόν αντιφατικά συνυπαρχόντων στοιχείων του συστήματος.

23. Για «ιδιωτικοποίηση του ποινικού δικαίου» και «αλλοίωση του δημοσίου χαρακτήρα του» κάνει λόγο ο Χ. Βρούστις, ό. π., 161.

24. Η βλάβη ως νομιμοποιητικό στοιχείο του ποινικού δικαίου έλκει την καταγωγή της από τον John Stuart Mill και το έργο του *Περί ελευθερίας*, που εκδόθηκε το 1859. Κατά τη χαρακτηριστική του διατύπωση, «ο μοναδικός σκοπός για τον οποίο δύνανται να ασκηθεί δικαιωματικά η εξουσία πάνω σε οποιοδήποτε μέλος μιας πολιτισμένης κοινότητας, ενάντια στην θέλησή του, είναι να προληφθεί η βλάβη στους άλλους» (ελλ. έκδοση, Μίνωας 2020, μτφρ. Θεοφ. Τάσσης, 32). Αποτελεί κεντρικό εννοιολογικό μέγεθος στον αγγλοσαξονικό χώρο, επιτελώντας ρόλο αντίστοιχο με την έννοια του εννόμου αγαθού των ηπειρωτικών συστημάτων. Στη σύγχρονη θεωρία, ο J. Feinberg, με το τετράτομο έργο του *The moral limits of criminal law*, πειστικά υποστήριξε ότι, πέραν της βλάβης, σε ορισμένες περιπτώσεις και η όχληση (offense) μπορεί να νομιμοποιεί την ποινή.

Σήμερα, με τη μορφή που έχει το εικοστό τρίτο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα (εγκλήματα κατά περιουσιακών αγαθών), φαίνεται να βρισκόμαστε σε μια ενδιάμεση κατάσταση, αφού το δημόσιο δικαιοκρατικό μοντέλο έχει υπονομευθεί, χωρίς όμως να υιοθετείται με συνέπεια το ιδιωτικό-αποκαταστατικό πρότυπο. Μια πρώτη ερμηνεία αυτού του φαινομένου θα μπορούσε να είναι ότι ο νομοθέτης, ευκαιριακά και καθαρά για λόγους σκοπιμότητας, αμφιταλαντεύεται και αντιφάσκει.²⁵

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη και άλλες καινοτόμες προσθήκες ή τροποποιήσεις των δύο Κωδίκων, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι υιοθετείται γενικότερα ένα διαχειριστικό πρότυπο που κύριο άξονα έχει τη λειτουργικότητα του συνολικού ποινικού συστήματος. Το ποινικό δίκαιο αποτελεί μηχανισμό διαχείρισης εισροών και εκροών, με αποφασιστικό κριτήριο τη διασφάλιση ενός βέλτιστου αποτελέσματος το οποίο ολοένα απομακρύνεται από ουσιαστικές αξιωματικές θέσεις και συνεχώς προσεγγίζει την κατεύθυνση μιας βραχυπρόθεσμης διεκπεραίωσης. Αυτή η διεκπεραίωση, αφού έχει μάλιστα τεχνολογικό-διαχειριστικό στόχο, όχι μόνο δεν οδηγείται από μεσοπρόθεσμες-μακροπρόθεσμες επιλογές, αλλά ενθαρρύνει και επιδιώκει την ευέλικτη προσαρμογή των κανόνων στις επιταγές της επικαιρότητας («σήμερα έτσι, αύριο αλλιώς, μεθαύριο βλέπουμε»)²⁶ Δεν είναι τυχαίο ότι λέξεις-κλειδιά είναι η απλοποίηση, η αποσυμφόρηση, η διευκόλυνση, η επιτάχυνση, έννοιες που έχουν κυρίως λειτουργικό περιεχόμενο και μόνο δευτερευόντως κάποια ουσιαστική σημασία.

Η υιοθέτηση ενός τέτοιου προτύπου μπορεί να δικαιολογήσει (εφόσον βεβαίως προσκομίζονται σχετικά εμπειρικά στοιχεία²⁷) την επέκταση των κατ' έγκληση διωκομένων εγκλημάτων (ακόμη και κακουργημάτων) με επίκληση της αποσυμφόρησης και της διευκόλυνσης της λειτουργίας του συστήματος, χωρίς να δεσμεύεται σημαντικά από επιχειρήματα απόδοσης ή μη δικαιοσύνης και αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί για θεσμούς όπως η ποινική διαταγή, η ποινική διαπραγμάτευση και η ποινική συνδιαλλαγή, που, μεταξύ των άλλων, παρακάμπτουν το παραδοσιακό ποινικό σύστημα και τις αξιώσεις για μια αντικειμενικά δίκαιη ποινή και για αυτεπάγγελτη αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας, αλλά φιλοδοξούν να επιταχύνουν, να αποσυμφορήσουν, να διαχειριστούν αποτελεσματικά τις καταστάσεις.

25. Μια τέτοια εκδοχή ενισχύεται όταν οι σχετικοί κανόνες εισάγονται βιαστικά και τροποποιούνται γρήγορα.

26. Στην κατεύθυνση αυτή της ευέλικτης προσαρμογής θα μπορούσε να λειτουργήσει η διεύρυνση του κύκλου των δικαιουμένων να υποβάλλουν έγκληση κατ' εφαρμογή του άρθρου 115, παρ. 1 ΠΚ, ή η αυξομείωση των ενδιάμεσων περιπτώσεων της αυτεπάγγελτης δίωξης, όπου όμως η αντίθετη δήλωση του παθόντος οδηγεί σε οριστική παύση της ποινικής δίωξης.

27. Η εισφορά τέτοιων στοιχείων θα αποτελούσε μια πρακτική απόδειξη, αφού θα κατέγραφε, πέραν της ευστοχίας της νομοθετικής βούλησης, την εν τοις πράγμασι λειτουργία των θεσμικών οργάνων. Σχεδόν περιττεύει η επισήμανση ότι κατά καιρούς στοχευμένες νομοθετικές παρεμβάσεις ανέδειξαν την αρχή της ετερογονίας των σκοπών, όπου δηλ. οι προκληθείσες παρενέργειες ή περαιτέρω συνέπειες διαφέρουν εντελώς από τις επιδιώξεις του νομοθέτη.

Ακόμη και αν δεχθούμε ότι ο νομοθέτης, συνειδητά ή ασυνειδητά, ακολουθεί ένα τέτοιο μοντέλο ποινικού δικαίου, αυτό δεν μπορεί να εμφανισθεί ως τέτοιο στην κοινωνία, διότι τότε θα έχανε το απαραίτητο ηθικό-αξιακό επίστρωμα που είναι απαραίτητο για την ουσιαστική του νομιμοποίηση. Έτσι, διατηρείται μια συμβολική λειτουργία, με σημεία αναφοράς το βαρύτερο κακούργημα της ανθρωποκτονίας με πρόθεση και σύγχρονες μορφές αξιόποινης συμπεριφοράς (εγκληματική οργάνωση, νομιμοποίηση εσόδων) που, ενώ αντικειμενικά έχουν εξαρτημένο χαρακτήρα από άλλες πράξεις, λειτουργούν εν τοις πράγμασι ως οχήματα μετάδοσης του μηνύματος ότι «το σύστημα λειτουργεί και κολάζει», αποτελώντας υποκατάστατα έναντι της επιβολής συγκεκριμένης ποινής για ορισμένη κύρια πράξη.²⁸ Τέλος, το διαχειριστικό πρότυπο υπηρετεί η όλο και συχνότερη χρησιμοποίηση δικονομικών εργαλείων (περιοριστικοί όροι, προσωρινή κράτηση, δέσμευση αντικειμένων) ως προεξόφληση της αμφίβολης ποινής που ενδέχεται να επιβληθεί κάποτε στο μέλλον, αν δεν γίνει και πάλι διαχείριση της υπόθεσης πέραν της ουσίας ή της αλήθειας, μέσω παραγραφής, ανάκλησης της έγκλησης,²⁹ διαπραγμάτευσης κ.λπ.

Το κόστος του διαχειριστικού μοντέλου

Ένα ελαστικό διαχειριστικό πρότυπο, με τις συχνές προσαρμογές-μεταβολές του, μπορεί να λειτουργήσει καλύτερα με δικονομικές διευθετήσεις, ενώ σε επίπεδο ουσιαστικών ποινικών διατάξεων λειτουργεί αναγκαστικά εντός του πλαισίου του άρθρου 2 ΠΚ και τελικά έχει άμεση προσαρμοστικότητα στην περίπτωση των μεταβολών προς το επεικέστερο, αφού τυχόν αυστηρότερη πρόβλεψη ισχύει μόνο για το μέλλον. Πάντως, η κατίσχυση ενός τέτοιου προτύπου δεν έχει μόνο τέτοια και άλλα παρόμοια εσωτερικά κόστη, αλλά, αργά ή γρήγορα, εξαυλώνει το προσωπείο της παραδοσιακής διδασκαλίας περί Δικαιοσύνης (*Gerechtigkeit*) και αναδεικνύει γυμνή μια δικαιοσύνη (*Justitia*), που δεν είναι πολύ περισσότερα από γραφειοκρατικό-διαχειριστικό μηχανισμό.³⁰ Αν όμως το ποινικό δίκαιο απωλέσει την εκκλητική-απευθυντική (*appellative*) λειτουργία του, τότε μοιραία και από τον πολίτη δεν μπορεί να αναμένεται τίποτε περισσότερο από μια προσπάθεια αρχικής αποφυγής της εμπλοκής ή μεταγενέστερης απεμπλοκής του από τον μηχανισμό, ή τελικά, αν διαθέτει την απαραίτητη ισχύ ή τεχνογνωσία, η πρόταξη ενός δικού του, επωφελέστερου για τον ίδιο, μηχανισμού διαχείρισης του ζητήματος.

28. Εύστοχα επισημαίνει ο Χ. Βρούστης, ό. π., 167, ότι αν για το βασικό περιουσιακό έγκλημα που διώκεται κατ' έγκληση δεν υποβληθεί έγκληση ή αυτή ανακληθεί, εξαλείφεται το αξιόποινο και του εγκλήματος της νομιμοποίησης εσόδων που προήλθαν από την τέλεση του συγκεκριμένου βασικού εγκλήματος (άρθρο 39, παρ. 4 Ν. 4557/2018)

29. Βλ. και το συχνά αναδύομενο στην επιφάνεια μόρφωμα της «υφ' όρον παραγραφής» και τα ευκαιριακά μέτρα αποσυμφόρησης των φυλακών

30. Για την ανερχόμενο ρόλο της διαχειριστικής εξουσίας στην πολιτική είχε γράψει ήδη το 1941 ο James Burnham, *The Managerial Revolution* (ελλ. έκδοση: *Η επανάσταση των διευθυντών*, μτφρ Τάκης Κονδύλης, εκδ. Κάλβος) και, πριν από αυτόν, ο Bruno Rizzi, *La Bureaucratization du Monde* (1939).

Γυναικοκτονία: Χρειαζόμαστε μια νέα εγκληματολογική και ποινική κατηγορία;

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου

Επ.Καθηγήτρια Εγκληματολογίας & Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής ΔΠΘ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη εστιάζει στη γυναικοκτονία ως ακραία μορφή έμφυλης βίας και στη σχετική συζήτηση που διεξάγεται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο αναφορικά με τη σκοπιμότητα εισαγωγής μιας νέας διακριτής εγκληματολογικής και ποινικής κατηγορίας, πέρα από την υπάρχουσα τυποποίηση του αδικήματος της ανθρωποκτονίας στον Ποινικό Κώδικα. Ταυτόχρονα, αναδεικνύονται οι κοινωνικές διαδικασίες που πλαισιώνουν τη συζήτηση αυτή, με αναφορά στη γενεαλογία του όρου, τα σημαινόμενα του, τη φαινομενολογία και τη θεσμική του αποτύπωση, αλλά και τη διαφοροποιημένη του ανάγνωση από διαφορετικές σχολές σκέψης στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας, του δικαίου και της εγκληματολογίας. Επίσης, αναλύεται ο αντίκτυπος των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων στον τρόπο πρόσληψης του φαινομένου και στον τρόπο οργάνωσης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Στόχος της μελέτης είναι να διευρύνει το κάδρο της ανάλυσης γύρω από το ζήτημα της έμφυλης βίας, υποστηρίζοντας ότι η διαδικασία εγκληματοποίησης- ποινικοποίησης αφενός δεν είναι ουδέτερη και αφετέρου αποτελεί μία μόνο πτυχή ενός σύνθετου και πολύπτυχου ζητήματος με βαθιές απολήξεις στις δομές της κοινωνικής οργάνωσης.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Τα τελευταία χρόνια, η αποκάλυψη υποθέσεων σεξουαλικής παρενόχλησης και βιασμών στον χώρο του αθλητισμού και του πολιτισμού, που αποτέλεσαν την ελληνική εκδοχή του κινήματος #MeToo,¹ αλλά και υποθέσεις γυναικοκτονιών που απασχόλησαν έντονα τον δημόσιο λόγο,

---

1. Το Κίνημα Me Too, ή #MeToo, ξεκίνησε από την Αμερικανίδα ακτιβίστρια και θύμα σεξουαλικής κακοποίησης Tarana Burke το 2006, με στόχο να βοηθήσει αφροαμερικανικής καταγωγής γυναίκες, ιδίως έφηβες, οι οποίες είχαν υποστεί βιασμούς, σεξουαλική παρενόχληση, σωματική, λεκτική και ψυχολογική βία, να καταγγείλουν την κακοποίηση, να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και να διαμαρτυρηθούν δημόσια. Βλ. αναλυτικά την επίσημη ιστοσελίδα του κινήματος, <https://metoomvmt>.

επανάφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα της έμφυλης βίας.² Ένα φαινόμενο αρκετά διαδεδομένο, κοινό μυστικό σε αρκετούς χώρους, αλλά και ταυτόχρονα αθέατο από την πολιτεία.³ Στη σχετική συζήτηση που άνοιξε στη χώρα μας, τα παραδοσιακά αιτήματα του φεμινιστικού κινήματος για εξάλειψη της έμφυλης ανισότητας και ανατροπή του συστήματος της πατριαρχίας μπολιάστηκαν με ποινολογικά αιτήματα για αυστηρότερη ποινική μεταχείριση των δραστών, που φτάνουν μέχρι τον βιολογικό ή τον κοινωνικό τους θάνατο.⁴

Πράγματι, η έντονη μιντιακή αναπαραγωγή υποθέσεων ακραίας έμφυλης βίας, δολοφονιών γυναικών από συζύγους ή συντρόφους, οδήγησε σε έναν έντονο κοινωνικό προβληματισμό, πυροδοτώντας τον δημόσιο διάλογο γύρω από τη σκοπιμότητα εισαγωγής μιας νέας διακριτής νομικής-ποινικής κατηγορίας, της γυναικοκτονίας, πέρα από την υπάρχουσα τυποποίηση της ανθρωποκτονίας στον Ποινικό Κώδικα. Η σχετική συζήτηση διεξάγεται εκ των πραγμάτων μέσα σε ένα κλίμα έντασης, δικαιολογημένης οργής και αγανάκτησης των θυμάτων, δημιουργώντας μια σαφή τάση προς την τιμωρητικότητα και μάλιστα από διαφορετικές φιλοσοφικές και ιδεολογικές αφετηρίες. Από τη μία, προτάσσονται οι θεωρητικές εκείνες προσεγγίσεις που στοιχίζονται γύρω από τις πολιτικές του «Νόμου και της Τάξης» ή της «Μηδενικής Ανοχής» και με μεγάλη ευκολία στρέφονται στο ποινικο-κατασταλτικό σύστημα, αξιώνοντας αυστηρότερη μεταχείριση, περισσότερη καταστολή και λιγότερα δικαιώματα, με στόχο την προστασία/άμυνα της κοινωνίας από «επικίνδυνους δράστες». Από την άλλη, δίπλα σε αυτόν τον συντηρητικό τιμωρητισμό συμπαρατάσσεται ένας προοδευτικός τιμωρητισμός ή αλλιώς ένας τιμωρητικός φεμινισμός που, στο όνομα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων ευάλωτων ομάδων, της προστασίας των θυμάτων και της ισότητας, αξιώνει επίσης αυστηρότερη μεταχείριση των δραστών, εκφράζοντας αιτήματα αχρήστευσης/ εξουδετέρωσης (incapacitation) των δραστών μέσα από την οριστική απομάκρυνση τους από την κοινωνία.

org/ (προσπελάστηκε 19/12/2022), και την επίσημη σελίδα του ελληνικού κινήματος MeToo, <https://metoogreece.gr/> (προσπελάστηκε 19/12/2022). Βλ. επίσης Πετράκη, Γ. (21/05/2018), «Η διεθνής απήχηση του κινήματος #Metoo και ο κρυμμένος θυμός των γυναικών», εφ. *ΑΥΓΗ*, ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/entheta/enthemata/276091_h-diethnis-arithisi-toy-kinimatos-metoo-kai-o-krymmenos-thymos-ton-gynaikon (προσπελάστηκε 19/12/2022).

2. Βλ. σχετικά Μιχαλακέλη, Α. (2020), «Η γυναικοκτονία στο δημόσιο λόγο και τη δημόσια σφαίρα», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, Τετράδια Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg, σ. 87-96. Κάλφα, Μ. και Χατζηφωτίου, Σ. (2021), «Η αποτόπωση της έμφυλης βίας και της γυναικοκτονίας στον δημόσιο λόγο», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 243-255.

3. Πετράκη, Γ. (2020), «Οι γυναικοκτονίες είναι αόρατοι φόνοι», στο Γ. Πετράκη (επιμ.), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 19-31, σ. 24. Κασάπογλου, Α. (2022). «Εννοιολογικά ζητήματα, κοινωνικό πλαίσιο και πραγματικότητα γύρω από τις γυναικοκτονίες». *Crime Times*, τ. Ιουνίου 2022, ανακτήθηκε από: <https://www.crimetimes.gr/> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

4. Παρασκευόπουλος, Ν. (2021), «Οι γυναικοκτονίες του 2021», news247, 31/12/2021 ανακτήθηκε από: <https://www.news247.gr/politiki/nikos-paraskeoyoylos-oi-gynaikoktonies-toy-2021.9479066.html> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

Ως εκ τούτου, η σχετική συζήτηση διεξάγεται στον δημόσιο διάλογο μέσα από έναν εναγκαλισμό με την τιμωρητικότητα που κατά παράδοξο τρόπο αποκτά τόσο συντηρητικό όσο και προοδευτικό πρόσημο, καθώς εκφράζεται και από κύκλους που παραδοσιακά τάσσονται υπέρ του κράτους δικαίου, υπέρ της αρχής της αναλογικότητας, κατά του ποινικού πληθωρισμού και του ποινικού λαϊκισμού και της εν γένει εργαλειοποίησης του ποινικού δικαίου ως πανάκειας για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Οι σκέψεις αυτές αποτέλεσαν την αφετηρία για τη διάρθρωση της παρούσας μελέτης, η οποία εστιάζει στη γυναικοκτονία, ως ακραία μορφή έμφυλης βίας, προσπαθώντας να ξετυλίξει το νήμα των αντικρουόμενων επιχειρημάτων γύρω από την εισαγωγή μιας νέας εγκληματολογικής και ποινικής κατηγορίας. Ταυτόχρονα, η μελέτη επιχειρεί να φωτίσει τις κοινωνικές διαδικασίες που πλαισιώνουν τη συζήτηση αυτή, ανατρέχοντας στη γενεαλογία του όρου και τα σημααινόμενα του, στη φαινομενολογία και τη θεσμική του αποτύπωση αλλά και στη διαφοροποιημένη του ανάγνωση από διαφορετικές σχολές σκέψης στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας, του δικαίου και της εγκληματολογίας.

Ωστόσο, τα ερωτήματα που μας απασχόλησαν κατά τη συγγραφή ήταν πολύ περισσότερα. Μολονότι τα πεπερασμένα όρια μιας μελέτης δεν επιτρέπουν την εξάντληση τους, η καταγραφή τους έχει σημασία, στο βαθμό που διατρέχουν όλη την προβληματική και παραμένουν ανοικτά για επόμενη επιστημονική διερεύνηση. Έτσι, διερωτάται κανείς: Η νομική αναγνώριση του όρου γυναικοκτονία συνέχεται αποκλειστικά με την αυστηρότερη ποινική μεταχείριση του δράστη ή έχει αυτοτελή αξία; Σε ποιο βαθμό το ίδιο το δίκαιο, σε επίπεδο ποινικών ορισμών και διαδικασιών εγκληματοποίησης και ποινικοποίησης, αλλά και το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης (ΣΠΔ) εν γένει, σε επίπεδο εφαρμογής του νόμου, ενσωματώνουν και αναπαράγουν πατριαρχικές αντιλήψεις και έμφυλες ανισότητες; Πώς στέκεται η πολιτεία απέναντι σε τέτοιου είδους περιστατικά, τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και σε επίπεδο καταστολής; Μήπως η ίδια η επαφή των θυμάτων με το ΣΠΔ και τις δομές του οδηγεί σε δευτερογενή θυματοποίηση; Μήπως συχνά οι ίδιοι οι θεσμοί που είναι επιφορτισμένοι με τη διαχείριση αυτών των περιστατικών καταφεύγουν σε τεχνικές άρνησης, συγκάλυψης, συσκότισης, αδράνειας και δευτερογενούς θυματοποίησης;⁵ Τι γίνεται εάν το θύμα εκτός από γυναίκα ανήκει και σε ευάλωτη κατηγορία, εάν δηλαδή πρόκειται για ανήλικη, για αλλοδαπή πρόσφυγα ή μετανάστρια, ή εάν ανήκει στη ΛΟΑΤΚΙ+ (LGBTQI+) κοινότητα, ή ακόμα εάν πρόκειται για εκδιδόμενη γυναίκα, άνεργη ή εργαζόμενη σε μπαρ;⁶ Σε ποιο βαθμό δηλαδή εμπλέκεται το φύλο με την κοινωνική

5. Βλ. σχετικά Αποστολάκη, Μ. (2020), «Πώς το προβληματικό σύστημα απόκρισης των Αρχών στην έμφυλη βία οδηγεί στην αύξηση των γυναικοκτονιών», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%91%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

6. Σε αυτή την κατεύθυνση, βλ. Βαλασάκη, Μ., Πατέρας, Κ., Σκλάβου, Κ., Μαστρογιαννάκης, Α. (2021), «Πολλαπλές διακρίσεις και βία κατά των γυναικών: Υπηρεσίες υποστήριξης και θεωρητικές προεκτάσεις», στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη, και

θέση, την κοινωνική τάξη, την έμφυλη ταυτότητα και την εθνική προέλευση;⁷ Και, περαιτέρω, η έμφυλη βία είναι ανεξάρτητη από τη ρατσιστική, τη σεξιστική ή την ομοφοβική βία; Είναι ανεξάρτητη από τις διάφορες μορφές θεσμικής ή θεσμοποιημένης βίας, την αστυνομική, εθνικιστική, αντιμεταναστευτική ή εργασιακή βία, ή αναγκαστικά διασταυρώνεται και συνδυάζεται με όλες τις μορφές κανονικοποιημένης βίας που πηγάζουν ως αναγκαία επακόλουθα από δομές και σχέσεις ανισότητας, εξουσίας και κυριαρχίας;

II. Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΚΤΟΝΙΑΣ

Στην εννοιολογική ομπρέλα της έμφυλης βίας εντάσσονται όλες οι μορφές βίας (σωματική, ψυχολογική, λεκτική) που ασκούνται απέναντι σε άτομα λόγω του φύλου αλλά και της ταυτότητας φύλου τους, προσδιορισμός που δεν εξαντλείται στα όρια του βιολογικού φύλου, αλλά περιλαμβάνει και όλες τις έμφυλες υποκειμενικότητες (αρρενωπότητες και θηλυκότητες) του κοινωνικού φύλου που δεν εγγράφονται στο δίπολο άνδρας- γυναίκα.⁸ Έτσι, η έμφυλη βία μπορεί να στρέφεται κατά γυναικών ή ατόμων της ΛΟΑΤΚΙ+ (LGBTQI+) κοινότητας, αλλά και απέναντι σε άφυλα άτομα, περιλαμβάνοντας ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών και επιβλαβών πράξεων, καθώς και την απειλή αυτών, όπως ενδεικτικά η ανθρωποκτονία, η σωματική βλάβη, ο βιασμός, η σεξουαλική κακοποίηση, η σεξουαλική παρενόχληση, το «stalking» (η παρενοχλητική παρακολούθηση),⁹ ο εκφοβισμός στην εργασία, σε εκπαιδευτικά ιδρύματα ή οπουδήποτε αλλού (mobbing), η εκβίαση, ο ακρωτηριασμός γεννητικών οργάνων (π.χ. κλειτοριδεκτομή), ο υποχρεωτικός γάμος, η άρνηση επιλογής αναπαραγωγής, η πώληση γυναικών στο πλαίσιο σύναψης γάμου ή μη, η εξαναγκαστική πορνεία, η εμπορία ανθρώπων (trafficking), η εκδικητική πορνογραφία (revenge porn),¹⁰ η εξαναγκαστική εργασία, αλλά και διάφορες μορφές απαγορεύσεων που ενδέχεται να πηγάζουν από έθιμα, θρησκευτικές πρακτικές ή παραδόσεις, όπως η απαγόρευση ή άρνηση του δικαιώματος της μόρφωσης, της εκπαίδευσης, της εργασίας, της

Μ. Στρατηγάκη, (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 153-167. Χολέβα, Μ. Κ. (2021), «Το φαινόμενο της έμφυλης βίας σε γυναίκες- πρόσφυγες στην Ελλάδα», στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη, Μ. Στρατηγάκη, Μ. ό. π., σ. 169-182.

7. Γκασούκα, Μ. (2020), «Παλιά ιστορία σε σύγχρονα πλαίσια: θηλυκοκτονία/γυναικοκτονία. Πώς να μιλήσουμε για το ανείπωτο;», στο Γ. Πετράκη (επιμ.), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 55-69, σ. 61.

8. Παπαναγιώτου, Α. (2020), «Δίκαιο-αντιχηείο: Έμφυλες ταξινομίες, σεξιστικές ιστορίες, ετεροκανονικές οικονομίες», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%AC-%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%BF%CF%85.pdf> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

9. Συκιώτου, Α. (2022), «Γυναικοκτονία. Μια ανθρωποκτονία με ρατσιστικά χαρακτηριστικά και άλλες (επίκαιρες) μορφές βίας κατά των γυναικών», *ΠοινΔικ* 7/2022, σ. 977-992, σ. 986 επ.

10. Ήδη το εν λόγω αδίκημα ποινικοποιήθηκε και στην ελληνική έννομη τάξη, τυποποιούμενο στο άρ. 346 ΠΚ με το άρ. του νόμου 4947/2022, ΦΕΚ 124/Α/23-06-2022.

συμμετοχής στην κοινωνική ζωή ή της ελευθερίας της έκφρασης.¹¹

Η πιο ακραία μορφή βίας κατά των γυναικών είναι η φυσική τους εξόντωση, η γυναικοκτονία, όρος που αποδίδει στα ελληνικά τον αγγλικό νεολογισμό femicide ή feminicide, από τη σύζευξη των λέξεων femina ή female (γυναίκα) και homicide (ανθρωποκτονία).¹² Ο όρος επινοήθηκε στους κόλπους του φεμινιστικού κινήματος και της ριζοσπαστικής φεμινιστικής θεωρίας κατά τη δεκαετία του '70, έχοντας διανύσει ήδη μισό αιώνα διαδρομής στα κοινωνικά κινήματα, στην κοινωνιολογική και νομική θεωρία.¹³ Η επίκλησή του από φεμινίστριες νομικούς στόχευε σε μια αλλαγή παραδείγματος στον τρόπο πρόσληψης, ανάλυσης και αντιμετώπισης ενός φαινομένου με υψηλό σκοτεινό αριθμό και έλλειμμα ορατότητας στην κοινή γνώμη αλλά και στους μηχανισμούς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Έτσι, η εισαγωγή του όρου γυναικοκτονία υπογράμμιζε την ανάγκη απομάκρυνσης από μια ουδετεροποιημένη, ατομοκεντρική και διαπροσωπική πρόσληψη και αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας γυναικών λόγω του φύλου τους, και την ανάγκη στροφής της δημόσιας συζήτησης στους δομικούς όρους επώασης και αναπαραγωγής του φαινομένου, στις πολιτικές και πολιτισμικές αντιλήψεις και τις θεσμικές πρακτικές που κανονικοποιούν, θεσμοποιούν και επικυρώνουν τις έμφυλες ανισότητες, τον ρατσισμό, τη χρόνια και συστημική καταπίεση των γυναικών.¹⁴ Επρόκειτο με άλλα λόγια για έναν όρο με πολιτικό φορτίο και περιεχόμενο, με αναφορά στις δομές εξουσίας και σαφή αντιστοιχία με άλλες έννοιες της κριτικής κοινωνιολογικής θεωρίας όπως «εκμετάλλευση», «κυριαρχία» ή «καταπίεση».¹⁵

Η ανάλυση του ριζοσπαστικής φεμινιστικής θεωρίας δομείται με κεντρικό άξονα την έννοια της πατριαρχίας, μια έννοια που χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον Max Weber για να περιγρά-

11. Όπως αναλύονται στη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης και ζητη ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης: βλ. <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/types-of-gender-based-violence>.

12. Μαροπούλου Μ. (2020), « Γυναικοκτονία: Όρια και όροι αποδοχής ενός νέου νομικού όρου», ανακτήθηκε από: https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9C-%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85_%CE%93%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%BF%CE%B9-%CF%8C%CF%81%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82-%CE%B5%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85.pdf, σ. 1 (προσπελάστηκε 19/12/2022).

13. Ο. π.

14. Russell, D. (2008), «Politicizing the killing of females», στο Path κ. ά., *Strengthening Understanding of Femicide, Using Research to Galvanize Action and Accountability*, Washington DC Meeting April 2008, σ. 26-31, ανακτήθηκε από: www.path.org/publications/files/GVR_femicide_rpt.pdf (προσπελάστηκε 19/12/2022).

15. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), «Theories of femicide and their significance for social research», *Current Sociology*, 2016, vol. 64 (7), σ. 975-995, σ. 976.

ψει τις κοινωνικές σχέσεις στη φεουδαρχία και επανήλθε στην κοινωνική θεωρία από την Kate Millet το 1970, περιγράφοντας τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης στην οποία οι άνδρες κυριαρχούν στις γυναίκες.¹⁶ Η Millet υποστήριξε ότι η πατριαρχία είναι η πιο θεμελιώδης μορφή κυριαρχίας σε κάθε κοινωνία, η οποία εγκαθιδρύεται και διατηρείται μέσω της κοινωνικοποίησης των ρόλων του φύλου και της δημιουργίας «κεντρικών έμφυλων ταυτοτήτων» μέσω των οποίων παγιώνεται η αντίληψη τη ανωτερότητας των ανδρών.¹⁷ Με βάση αυτές τις ταυτότητες φύλου, οι άνδρες τείνουν να κυριαρχούν στις γυναίκες στις προσωπικές τους σχέσεις και στην οικογένεια, ενώ η ανδρική κυριαρχία επεκτείνεται σε όλους τους θεσμούς και τις οργανώσεις της ευρύτερης κοινωνίας, διαδικασία που αποτυπώνεται στη φράση το «προσωπικό είναι πολιτικό».¹⁸

Πιο συγκεκριμένα, ο όρος γυναικοκτονία (femicide) διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1976, στο πλαίσιο των εργασιών του πρώτου «Διεθνούς Δικαστηρίου για τα εγκλήματα σε βάρος των γυναικών», από τη φεμινίστρια κοινωνιολόγο και ακαδημαϊκό Diana Russell,¹⁹ με στόχο την ανάδειξη της έμφυλης διάστασης του εγκλήματος, την αλλαγή της συμβατικής αντίληψης και την ευαισθητοποίηση του κοινού, της επιστήμης και της πολιτείας. Στην ουσία δεν επρόκειτο για δικαστήριο, αλλά για μια διεθνή πρωτοβουλία, ένα μεγάλο διεθνές συνέδριο του φεμινιστικού κινήματος, στο οποίο συμμετείχαν 2.000 γυναίκες από 40 χώρες με αντικείμενο την καταπίεση των γυναικών από ανδροκρατούμενα έθνη και την ανάπτυξη στρατηγικών για την αντιμετώπισή της.²⁰ Όπως μάλιστα υπογράμμιζε η Simone de Beauvoir στον εναρκτήριο χαιρετισμό της, το συνέδριο σηματοδοτούσε «την αρχή της ριζοσπαστικής απο-αποικιοποίησης των γυναικών».²¹ Η εισαγωγή ενός νέου όρου επιχειρούσε να περιγράψει όσα συσκοτιζόνταν ή αποσιωπούσαν από τους ουδέτερους ως προς το φύλο όρους «ανθρωποκτονία» ή «δολοφονία».²² Από τη φεμινιστική οπτική, το φαινόμενο αποσπάται από το αντιληπτικό πλαίσιο της ανθρωποκτόνου βίας και τοποθετείται στο αντιληπτικό πλαίσιο της έμφυλης βίας, ως ακραία μορφή και έκφρασή της.²³ Το κίνητρο του δράστη διαφοροποιείται στον βαθμό που δεν προ-

16. Millet, K. (1970), *Sexual Politics*, Ουμπάνα & Σικάγο: University of Illinois Press, σ. 24-25.

17. Ο. π., σ. 33 επ., 38-39.

18. Bysson, V. (2005), *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 259-261.

19. Diana E. H. Russell. (1977), «Report on the International Tribunal on Crimes against Women», *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 2(1), σ. 1-6.

20. Russel, D. (2012), «Defining Femicide», Introductory speech presented to the United Nations Symposium on Femicide on 11/26/2012, *Defining_Femicide_-_United_Nations_Speech_by_Diana_E._H._Russell_Ph.D.pdf* (dianarussell.com) (προσπελάστηκε 19/12/2022).

21. Ο. π.

22. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), *ό. π.*, σ. 977.

23. Μαροπούλου Μ. (2020), *ό. π.*, σ. 2.

σβάλλει μόνο το έννομο αγαθό της ζωής. Αυτό μάλλον έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Προσβάλλει κατά κύριο λόγο το φύλο του θύματος και την παραβίαση, εκ μέρους του, του άτυπου ηθικού κώδικα, του κανονιστικού πλαισίου που αρμόζει στο φύλο του ή του προσδοκώμενου κοινωνικού του ρόλου.²⁴ Η εισαγωγή ενός νέου σημαίνοντος, συνεπώς, αποτελούσε μέρος μιας ηθικής πρακτικής αμφισβήτησης της κοινωνικής νόρμας, του ηγεμονικού και κυρίαρχου λόγου γύρω από τη θέση της γυναίκας ως υποδεέστερης του άνδρα, και του κοινωνικού της ρόλου ως συζύγου, μητέρας, φροντίστριας και τροφού.

Έκτοτε, και μέσα από τις θεωρητικές αναπτύξεις των Russel, Radford και Harmes (1992, 2001),²⁵ ο όρος γυναικοκτονία αποτέλεσε μια νέα εννοιολογική κατηγορία που δίνει έμφαση στα δομικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, στις εκφάνσεις της πατριαρχικής εξουσίας, στους συσχετισμούς της στο κοινωνικό σύστημα και στην αντανάκλαση της στη θεσμική οργάνωση του κράτους. Στο πρώτο συλλογικό έργο που επιμελήθηκε μαζί με τη Russel, η Radford προσδιορίζει τη γυναικοκτονία ως έγκλημα μίσους, ως τη μισογυνική δολοφονία γυναικών από άνδρες, με κίνητρο το μίσος, την περιφρόνηση, την ευχαρίστηση ή την αίσθηση της ιδιοκτησίας των γυναικών,²⁶ γεγονός που διαφοροποιεί τελείως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του αδικήματος από αυτό της ανθρωποκτονίας. Ακόμη και αν οι άνδρες δολοφονούνται συχνότερα από τις γυναίκες, «σπάνια δολοφονούνται απλώς επειδή είναι άνδρες».²⁷ Οι γυναικοκτονίες, ισχυρίζεται η Radford, συμβαίνουν σε πατριαρχικές κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία των ανδρών, την αντικειμενικοποίηση και υποταγή των γυναικών, μέσω «της κοινωνικής και πολιτικής κατασκευής του ανδρισμού ως ενεργού και επιθετικού και της κοινωνικής κατασκευής της θηλυκότητας ως δεκτικής και παθητικής».²⁸ Για τη Radford, η γυναικοκτονία λαμβάνει πολλές διαφορετικές μορφές, όπως η συζυγική γυναικοκτονία, η ρατσιστική γυναικοκτονία (όταν μαύρες γυναίκες σκοτώνονται από λευκούς άνδρες), η ομοφοβική γυναικοκτονία (όταν σκοτώνονται ομοφυλόφιλες γυναίκες), η γυναικοκτονία που διαπράττεται από έναν άγνωστο, η βρεφοκτονία ή ακόμα και γυναικοκτονίες που βασίζονται σε πολιτισμικές παραδόσεις, όπως

24. Ingala Smith, K. (2018), «Femicide», στο Lombard, N. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Gender and Violence*, Λονδίνο: Routledge, σ.158-170, σ. 168-169.

25. Ο όρος γυναικοκτονία συστηματοποιήθηκε αρκετά χρόνια αργότερα στον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν η Diana Russel και η εγκληματολόγος Jill Radford με τίτλο «Γυναικοκτονία: Η πολιτική της δολοφονίας γυναικών» (*Femicide: The Politics of Woman Killing*) και εκδόθηκε το 1992, ενώ ακολούθησε μια αντίστοιχη ανθολογία των Russel και Harmes το 2001 με τίτλο «Η γυναικοκτονία σε παγκόσμιο επίπεδο». Βλ. αναλυτικά Radford, J. & Russell, D. (1992), *Femicide: The Politics of Woman Killing*, Νέα Υόρκη: Twayne, και Russell, D. & Harmes, R. (2001), *Femicide in Global Perspective*, Νέα Υόρκη & Λονδίνο: Teachers College Press.

26. Radford, J. (1992), «Introduction», στο J. Radford & D. Russell (επιμ.) (1992), *Femicide: The Politics of Woman Killing*, ό. π., σ. 3-12, σ. 3.

27. Radford, J. (1992), ό. π., σ. 10.

28. Ό. π., σ. 8

η ινδική ιεροτελεστία του suttee, δηλαδή το κάψιμο νύφης και χήρας.²⁹

Επεκτείνοντας το ίδιο νήμα σκέψης, η Μεξικανή κοινωνική ανθρωπόλογος και φεμινίστρια Marcela Lagarde τη δεκαετία του 1990 θα εστιάσει στις μαζικές δολοφονίες γυναικών στην πόλη Χουάρες του Μεξικό,³⁰ αναδεικνύοντας όχι μόνο τα κίνητρα μίσους αλλά και τις διαδικασίες θεσμοποίησης και εμπέδωσης των έμφυλων ανισοτήτων από τα συστήματα απονομής δικαιοσύνης.³¹ Στην ανάλυση της, θα εντάξει στους δράστες του εγκλήματος όχι μόνο τους φυσικούς αυτουργούς, αλλά και τους φορείς επιβολής του νόμου, τα όργανα του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης που ενθαρρύνουν, συγκαλύπτουν και ανέχονται αυτά τα εγκλήματα. Σε αυτή την προοπτική, η γυναικοκτονία δεν αποτελεί μόνο ένα έγκλημα μίσους, αλλά και ένα έγκλημα του κράτους (state crime), στον βαθμό που οι αρμόδιες αρχές αδιαφορούν για την εξιχνίαση του, συσκοτίζουν, παραπλανούν και αρνούνται την κοινωνική του βλαπτικότητα, οδηγώντας σε συστηματική ατιμωρησία και υποβάθμισή του.³² Η ανωτέρω προβληματική θα διευρυνθεί και θα συστηματοποιηθεί μία δεκαετία αργότερα από τον Stanley Cohen,³³ ο οποίος θα εισαγάγει ένα νέο πεδίο έρευνας και μελέτης, την κοινωνιολογία της άρνησης, εστιάζοντας στις διαδικασίες, τους μηχανισμούς και τον λόγο της άρνησης απέναντι σε καταστάσεις θυματοποίησης που προκαλούνται όχι μόνο σε επίπεδο ατομικό-διαπροσωπικό αλλά και σε επίπεδο θεσμικό-κρατικό.

Είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι οι θεωρητικές αυτές αναλύσεις δεν εξαντλούνται σε μια συμβολική χρήση του όρου. Όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, εκκινούν από την παραδοχή ότι οι λέξεις δίνουν νόημα στα πράγματα, αλλά και στον τρόπο που τα αναλύουμε και στεκό-

29. Radford, J. (1992a), *ό. π.*, σ. 7.

30. Η πόλη Ciudad Juarez του Μεξικό έχει ταυτιστεί με τις γυναικοκτονίες. Σύμφωνα με τις καταγραφές της Διεθνούς Αμνηστίας, από το 1993 έως το 2005 περίπου 200 γυναίκες δολοφονήθηκαν βίαια μετά από βασανισμό, ενώ 100 απήχθησαν και βιάστηκαν, σε εγκλήματα που κατά ένα μεγάλο ποσοστό παραμένουν ανεξιχνίαστα. Η πλειονότητα των θυμάτων ήταν νεαρές, φτωχές γυναίκες, από τις οποίες το ένα τρίτο περίπου έπεσαν θύματα απαγωγής επιστρέφοντας από τη δουλειά τους σε τοπικά εργοστάσια και κατόπιν βρέθηκαν άγρια δολοφονημένες σε διάφορα σημεία μέσα και γύρω από την πόλη. Βλ. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), *ό. π.*, σ. 984-985· Βουγιούκα, Α. (2020), «Γυναικοκτονίες: Διεθνής εμπειρία, πολιτικές διαστάσεις και ο μετασχηματισμός της σιωπής σε λόγο και δράση», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, *ό. π.*, σ. 74-75· Σεργίδου, Κ. (2020), «Φεμινιστικές πρακτικές υπεράσπισης της ζωής από τον ισπανόφωνο κόσμο μέχρι την Ελλάδα», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9ACE%B1%CF%84CE%B5%CF%81CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CE%A3CE%B5%CF%81CE%B3CE%AF%CE%B4CE%BF%CF%85.pdf> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

31. Κοντοχρήστου, Α. (2021), «Από την έμφυλη βία στη γυναικοκτονία. Το παράδειγμα της Ελλάδας μέσα από το μοντέλο της Ιταλίας», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), *ό. π.*, σ. 214· Μαροπούλου, Μ. (2020), *ό. π.*, σ. 3.

32. Σε αυτή την κατεύθυνση, βλ. και Collins, V. (2018), «State violence, women and gender», στο W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (2018), *Routledge Handbook of Critical Criminology*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, σ. 190-200.

33. Stanley Cohen (2001), *States of Denial*, Κέιμπριτζ: Polity Press, και σε πρόσφατη ελληνική έκδοση Stanley Cohen (2021), *Καταστάσεις άρνησης. Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*, μτφρ. Σοφία Σπυρέα, Αθήνα: Τόπος.

μαστε απέναντι τους. Με άλλα λόγια, ο τρόπος νοηματοδότησης των κοινωνικών φαινομένων μέσω της γλώσσας, που αποτελεί ένα κοινωνικά προσδιορισμένο σύστημα συμβόλων, συντελεί στην κοινωνική κατασκευή των φαινομένων, στον τρόπο που τα προσλαμβάνουμε και τα αντιμετωπίζουμε, επικαθορίζοντας και τις αντίστοιχες πολιτικές. Υπό αυτή την έννοια, η εισαγωγή ενός νέου σημαίνοντος, μιας νέας εννοιολογικής κατηγορίας, έχει όχι μόνο συμβολικό περιεχόμενο αλλά και πρακτικές προεκτάσεις, στον βαθμό που αποκαλύπτει διαφορετικές πτυχές του φαινομένου, προκαλεί κοινωνική ευαισθητοποίηση και ενεργοποιεί πολιτικές και θεσμικές παρεμβάσεις.³⁴

Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις άσκησαν μεγάλη επιρροή στην κοινωνιολογία, την εγκληματολογία, την ανθρωπολογία, τις πολιτισμικές και μετα-αποικιακές σπουδές,³⁵ αλλά και στο δίκαιο,³⁶ ενσωματώνοντας στις οικείες θεωρητικές προοπτικές τη διάσταση του φύλου και της πατριαρχίας, του κοινωνικού συστήματος που ερείδεται στην άνιση κατανομή εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα, γεγονός που επικυρώνεται σε πολιτισμικές πρακτικές και εμπεδώνεται σε θεσμικές λειτουργίες.³⁷ Η τεκμηρίωση της ανωτέρω παραδοχής έρχεται μέσα από επίσημα στοιχεία (hard facts), όπως είναι οι ανισότητες των δύο φύλων σε υψηλόβαθμες θέσεις ευθύνης στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, οι ανισότητες στα ποσοστά απασχόλησης και στο ύψος της αμειβόμενης εργασίας³⁸ και ασφαλώς τα ολοένα αυξανόμενα ποσοστά βίας κατά των γυναικών, σεξουαλικών παρενοχλήσεων, σεξισμού, βιασμών και γυναικοκτονιών. Η έμφυλη βία και η γυναικοκτονία, συνεπώς, δεν αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά, αλλά ψηφίδες μιας κανονικότητας που αναπαράγεται και επωάζεται στις κοινωνικές δομές και σχέσεις.

III. ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

Ο όρος γυναικοκτονία υιοθετήθηκε από τα νομικά συστήματα των χωρών της Λατινικής Αμερικής, όπου παρατηρούνται υψηλά ποσοστά γυναικοκτονιών (Αργεντινή, Ελ Σαλβαδόρ, Ονδούρα, Μεξικό, Γουατεμάλα, Κολομβία, Βραζιλία κ.α.),³⁹ αλλά και από διεθνείς οργανισμούς,

34. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), ό. π., σ. 977.

35. Αθανασίου, Α. (2006), «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το δεύτερο κύμα», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα: νήσος, σ. 13-138, σ. 13 και 48-53.

36. Βλ. ενδεικτικά Κραβαρίτου, Γ. (1996), *Φύλο και δίκαιο. Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.

37. Taylor, R. & Jasinski, J. (2011), «Femicide and the feminist perspective», *Homicide Studies* 15 (4), σ. 341-362, σ. 342

38. Βλ. τους δείκτες για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα το 2022, στην έκθεση του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων (EIGE), <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/country/EL> (προσπελάστηκε 22/12/2022)

39. Ήδη 18 χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής έχουν ποινικοποιήσει το αδίκημα της γυναικοκτονίας, βλ.

όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO, 2012).⁴⁰ Πιο συγκεκριμένα, με τη Διακήρυξη της Βιέννης για τις Γυναικοκτονίες, ο ΟΗΕ προχώρησε στην πρώτη επίσημη αναγνώριση του φαινομένου σε επίσημο κείμενο.⁴¹ Μολονότι η Διακήρυξη της Βιέννης ανήκει στο λεγόμενο soft law και δεν αποτελεί δεσμευτικό κείμενο για τα κράτη μέλη του οργανισμού, ούτε σύμβαση από την οποία απορρέουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις, η θεσμική αναγνώριση και αποτύπωση του φαινομένου υπήρξε ιδιαίτερος σημαντική για την ορατότητά του και τη σταδιακή ανάπτυξη πολιτικών για την πρόληψη και αντιμετώπισή του. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Βιέννης, ως γυναικοκτονία (femicide) ορίζεται η «*δολοφονία γυναικών, νεαρών κοριτσιών, θηλυκών εμβρύων και βρεφών για λόγους που σχετίζονται με το φύλο τους, είτε αυτή διαπράττεται εντός της οικογένειας ή οποιαδήποτε άλλης διαπροσωπικής σχέσης, ή από οποιονδήποτε στην κοινωνία, είτε ακόμη διαπράττεται ή γίνεται ανεκτή από το κράτος ή τους αντιπροσώπους του*».⁴²

Περαιτέρω, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του ΟΗΕ,⁴³ η γυναικοκτονία ενδέχεται να λάβει διάφορες μορφές, ανάλογα με τα αίτια και τα κίνητρα των δραστών, στις οποίες περιλαμβάνονται: α. Οι δολοφονίες γυναικών στο πλαίσιο της συζυγικής, συντροφικής ή ερωτικής σχέσης από νυν ή πρώην συζύγους/ συντρόφους. β. Ο βασανισμός, η σεξουαλική επίθεση και η δολοφονία γυναικών ως αποτέλεσμα μισογυνισμού.⁴⁴ γ. Η δολοφονία γυναικών και κοριτσιών για λόγους τιμής, (εγκλήματα τιμής). Πρόκειται για γυναικοκτονίες που διαπράττονται λόγω παραβίασης από τη γυναίκα των άγραφων νόμων, κανόνων, εθίμων, ηθικών επιταγών σε

UNODC (2018), Global Study on Homicide. Gender-related killing of women and girls, Βιέννη, σ. 48, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/GSH2018/GSH18_Gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf (προσπελάστηκε 19/12/2022). Βλ. και Πετράκη, Γ. (2020), *ό. π.*, σ. 21.

40. World Health Organization and Pan-American Health Organization (2012). Understanding and addressing violence against women: Femicide, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77421/WHO_RHR_12.38_eng.pdf (προσπελάστηκε 19/12/2022).

41. UN Economic and Social Council, Statement submitted by the Academic Council on the United Nations System, a non-governmental organization in consultative status with the Economic and Social Council, 01.02.2013, available at: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf (προσπελάστηκε 19/12/2022).

42. Βλ. UN General Assembly Resolution A/RES/68/191, που υιοθετήθηκε το 2013, και A/RES/70/176, που υιοθετήθηκε το 2016. Η διακήρυξη υπεγράφη μετά τη διοργάνωση ενός διεθνούς συμποσίου στην έδρα του ΟΗΕ στη Βιέννη, στις 26 Νοεμβρίου 2012, το οποίο συγκέντρωσε διπλωμάτες, διεθνείς εμπειρογνώμονες και ακτιβιστές, και είχε ως αντικείμενο τα δικαιώματα των γυναικών. UNODC (2012), Symposium on Femicide: A Global Issue that Demands Action!, <https://www.unodc.org/unodc/en/ngos/DCN5-Symposium-on-femicide-a-global-issue-that-demands-action.html>.

43. UN Economic and Social Council (2012), Vienna Declaration on Femicide, UN, New York (https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf) (προσπελάστηκε 21/12/2022). Βλ. και Αρτινοπούλου, Β. (2020), «Γυναικοκτονίες: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, *ό. π.*, σ. 32-41, σ. 33-36.

44. Σε αυτή την κατηγορία εμπίπτουν οι απαγωγές, οι βασανισμοί και οι δολοφονίες γυναικών στην πόλη Χουάρες στο Μεξικό, αλλά και η δολοφονία της Ελένης Τοπαλούδη, που άνοιξε και τη σχετική συζήτηση στη χώρα μας.

σχέση με το σεξ, την εγκυμοσύνη εκτός γάμου και τη μοιχεία. Οι δολοφονίες διαπράττονται στο όνομα της προστασίας της τιμής ή της φήμης της οικογένειας, από άνδρες και σπανιότερα γυναίκες της οικογένειας. δ. Στοχευμένες δολοφονίες γυναικών και κοριτσιών στο πλαίσιο ένοπλων συγκρούσεων. ε. Δολοφονίες γυναικών για λόγους που συνδέονται με την προίκα, φαινόμενο που παρατηρείται κατά κύριο λόγο στην Ινδία, όταν η προίκα είναι μικρή και δεν παρέχονται επαρκείς πόροι και χρήματα στον γάμο. στ. Η δολοφονία γυναικών και κοριτσιών εξαιτίας του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου τους. ζ. Η δολοφονία αυτόχθονων γυναικών και κοριτσιών (αβορίγινων) εξαιτίας του φύλου τους. η. Η βρεφοκτονία και η εμβρυοκτονία που βασίζεται στην επιλογή φύλου. θ. Δολοφονίες που συνδέονται με τον ακρωτηριασμό των γεννητικών οργάνων (κλειτοριδεκτομές). ι. Δολοφονίες γυναικών μετά από κατηγορία για άσκηση μαγείας, κυρίως σε αφρικανικές χώρες. κ. Άλλες περιπτώσεις γυναικοκτονίας οι οποίες συνδέονται με συμμορίες, το οργανωμένο έγκλημα, εμπόρους ναρκωτικών, την εμπορία γυναικών και κοριτσιών και τη διάδοση των φορητών όπλων.

Η αναγνώριση των γυναικοκτονιών ως εγκλημάτων μίσους⁴⁵ στο πλαίσιο του ΟΗΕ ήταν πολύ σημαντική. Αφενός, τα κράτη μέλη του ΟΗΕ καλούνται να αναπτύξουν συγκεκριμένες πολιτικές, στοχεύοντας στην εισαγωγή και θέσπιση ενός νομικού πλαισίου που απαντά σε ζητήματα πρόληψης (prevention), προστασίας (protection) και ποινικής καταστολής (prosecution).⁴⁶ Περαιτέρω, τα κράτη μέλη καλούνται να αναπτύξουν κοινωνικές πολιτικές με σκοπό την ενημέρωση, την εκπαίδευση και την ευαισθητοποίηση γύρω από τα θέματα φύλου, ώστε να αλλάξουν και οι κοινωνικές αντιλήψεις πέρα από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.⁴⁷ Σύμφωνα μάλιστα με τη Διακήρυξη της Βιέννης, η κουλτούρα και οι παραδόσεις δεν μπορεί να χρησιμοποιούνται ως λόγοι παραβίασης ή ως ελαφρυντικά για την άσκηση βίας σε βάρος των γυναικών, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζεται η ανάγκη συντονισμένης δράσης σε πολλαπλά κοινωνικά επίπεδα. Έτσι, για παράδειγμα, η πρόβλεψη περίθαλψης και προστασίας των θυμάτων τίθενται ως άμεση προτεραιότητα στην οργάνωση της απάντησης της πολιτείας απέναντι στο συγκεκριμένο έγκλημα.

Το πρώτο, όμως, νομικά δεσμευτικό κείμενο στο πεδίο του διεθνούς δικαίου για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και

45. McLaughlin, E. & McLaughlin, J. (2001), «Hate Crime», *Sage dictionary of criminology*, Λονδίνο: Sage, σ. 136-138. Βλ. και Κράνη, Μ. (2021), «Βία κατά των γυναικών: Ρητορική μίσους και εγκλήματα μίσους κατά των γυναικών», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), *ό. π.*, σ. 229-241, σ. 233-237.

46. Για την πολιτική των τριών «p» (prevention, protection, prosecution), βλ. και στην επίσημη ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

47. Ό. π.

καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, γνωστή και ως Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης. Η Σύμβαση υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 2011, τέθηκε σε ισχύ το 2014, υπογράφηκε από την ΕΕ το 2017, ενώ κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον ν. 4531/2018 ο οποίος τροποποίησε τον ν. 3500/2006, τον πρώτο νόμο που υιοθετήθηκε στην ελληνική έννομη τάξη για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας.⁴⁸ Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης αποτελεί έναν πολύ σημαντικό σταθμό στη θεσμική αντιμετώπιση του φαινομένου, καθώς είναι το πρώτο νομικά δεσμευτικά κείμενο διεθνώς για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας, και τα κράτη που την έχουν επικυρώσει υποχρεούνται να ακολουθούν ενδεδειγμένα δεσμευτικά κριτήρια για την πρόληψη της έμφυλης βίας, την προστασία των θυμάτων και την τιμωρία των δραστών/αυτουργών, υιοθετώντας πολιτικές στο πλαίσιο των τριών «π» (πρόληψη, προστασία, ποινή).⁴⁹ Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η πρόταση οδηγίας για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρώπης,⁵⁰ όπως παρουσιάστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 8 Μαρτίου 2022, παγκόσμια ημέρα της γυναίκας προς τιμήν των αγώνων του κινήματος για τα δικαιώματα των γυναικών.⁵¹

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι τόσο το Συμβούλιο της Ευρώπης, στο πλαίσιο του νομικά δεσμευτικού κειμένου της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, όσο και ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, στο πλαίσιο της Διακήρυξης της Βιέννης, προσεγγίζουν την έμφυλη βία και τη γυναικο-

48. Ο νόμος 3500/2006 περιείχε ορισμένες σημαντικές διατάξεις, όπως η ποινικοποίηση του βιασμού εντός γάμου, στρεφόμενος όμως κατά κύριο λόγο στην αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος των μελών της οικογένειας και όχι ευρύτερα στην έμφυλη βία. Ο νόμος παρείχε προστασία σύμφωνα με ρητή πρόβλεψη και στη μόνιμη σύντροφο του άνδρα και στον μόνιμο σύντροφο της γυναίκας. Δεν ήταν όμως ξεκάθαρο εάν μη μόνιμες σχέσεις ενέπιπταν στην προστασία του, ενώ παρατηρείτο και μια ακραιφνώς ετεροκανονική αποτίμηση των σχέσεων και της οικογένειας, με αναφορά μόνο στα ετερόφυλα ζευγάρια. Βλ. μεταξύ άλλων Μαυρομμάτη-Λαγάνη, Α. (2021), «Πολιτικές αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας: Συγκριτική μελέτη στην Ελλάδα και σε χώρες της ΕΕ», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), *ό. π.*, σ. 121-135, σ. 128· Μηλιώνη, Φ. (2022), «Ευαίσθητα θεσμικά αντανακλαστικά σε θέματα έμφυλης βίας», περ. *Αντιγόνη, το ερώτημα*, Ιούνιος 2022, τόμος II, αρ. 3, σ. 115-128, σ. 122.

49. Η Σύμβαση της Κων/πολης έχει σαφώς ευρύτερο πεδίο προστασίας, περιλαμβάνοντας ρητά την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, η οποία ορίζεται στο αρ. 3 εδ. α' ως εξής: «Ο όρος "βία κατά των γυναικών" νοείται ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μια μορφή διάκρισης κατά των γυναικών, και σημαίνει όλες τις πράξεις βίας βασιζόμενης στο φύλο οι οποίες έχουν ή ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα σωματική, σεξουαλική, ψυχολογική ή οικονομική βλάβη ή πόνο για τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των απειλών τέτοιων πράξεων, του εξαναγκασμού ή της αυθαίρετης αποστέρησης της ελευθερίας, είτε αυτή συμβαίνει στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό βίο». Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (12 April 2011), ανακτήθηκε από: <https://rm.coe.int/168046031c> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

50. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρόταση Οδηγίας για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της εξ οικείων βίας: Αιτιολογική έκθεση*, Στρασβούργο, 8/3/2022 ανακτήθηκε από: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0105&from=ENCOM\(2022\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0105&from=ENCOM(2022)) (προσπελάστηκε 19.12.2022).

51. Για τη στρατηγική της ΕΕ για την ισότητα των φύλων, βλ. αναλυτικά Ντούνης, Α. (2021). «Ευρωπαϊκές πολιτικές για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), *ό. π.*, σ. 107-120, σ. 114-116.

κτονία ως ειδικά εγκλήματα μίσους, αναγνωρίζοντας ότι η στοχοποίηση του θύματος από τον δράστη γίνεται λόγω του φύλου, λόγω βαθιά ριζωμένων αντιλήψεων και προκαταλήψεων, και λόγω των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας.

IV. ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Σύμφωνα με την πρόσφατη έκθεση του ΟΗΕ για τις γυναικοκτονίες για το 2021, η βία κατά των γυναικών και των κοριτσιών αποτελεί την πιο διαδεδομένη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παγκοσμίως, με βαθιές κοινωνικές ρίζες στην ανισότητα των δύο φύλων, στις διακρίσεις, στις άνισες σχέσεις εξουσίας και στις κοινωνικές νόρμες.⁵² Σύμφωνα με την έκθεση, υπολογίζεται ότι μία στις τρεις γυναίκες παγκοσμίως έχουν υποστεί σωματική ή/και σεξουαλική βία, από σύντροφο ή μη, κατά τη διάρκεια της ζωής τους.⁵³ Τα στοιχεία του ΟΗΕ αναφέρουν ότι μόνο το 2021 καταγράφηκαν 81.100 ανθρωποκτονίες γυναικών με δόλο σε παγκόσμια κλίμακα. Μολονότι σε πολλές περιπτώσεις είναι πολύ δύσκολο να διακριβωθεί το κίνητρο των δραστηρίων, εάν πρόκειται δηλαδή για εγκλήματα μίσους, για ανθρωποκτονίες που τελέστηκαν λόγω του φύλου του θύματος,⁵⁴ πόσω μάλλον εάν τα εγκλήματα έλαβαν χώρα στη δημόσια σφαίρα, εκτιμάται ότι περίπου 45.000 γυναίκες και κορίτσια παγκοσμίως δολοφονήθηκαν από συντρόφους ή άλλα μέλη της οικογένειάς τους.⁵⁵ Αυτό σημαίνει ότι, κατά μέσο όρο, περισσότερες από πέντε γυναίκες ή κορίτσια δολοφονούνται κάθε ώρα από κάποιον από το στενό οικογενειακό τους περιβάλλον.⁵⁶

Έτσι, ενώ η συντριπτική πλειονότητα των ανθρωποκτονιών παγκοσμίως διαπράττονται εναντίον ανδρών και αγοριών (81%), οι γυναίκες και τα κορίτσια πλήττονται δυσανάλογα από την ανθρωποκτόνο βία στην ιδιωτική σφαίρα. Σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία του ΟΗΕ, περίπου το 56% όλων των ανθρωποκτονιών γυναικών διαπράττονται από στενούς συντρόφους ή άλλα

52. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (11/2022), Gender-related killings of women and girls (femicide/feminicide), Global estimates of gender-related killings of women and girls in the private sphere in 2021 Improving data to improve responses, διαθέσιμη σε: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_brief_Nov2022.pdf, σ. 3.

53. Ο. π.

54. Στην έκθεση συγκεκριμένα αναφέρεται ότι περίπου τέσσερις στις δέκα ανθρωποκτονίες δεν έχουν κανένα πλαίσιο με πληροφορίες που θα επέτρεπαν την αναγνώρισή τους και την καταμέτρησή τους ως δολοφονιών που σχετίζονται με το φύλο. Τα δεδομένα για τις δολοφονίες που σχετίζονται με το φύλο και διαπράττονται στη δημόσια σφαίρα είναι ιδιαίτερα σπάνια, γεγονός που καθιστά δύσκολη την επίσημη καταγραφή του φαινομένου και τον σχεδιασμό πολιτικών πρόληψης. Βλ. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (11/2022), ό. π., σ. 11-12.

55. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (11/2022), ό. π., σ. 15.

56. Ο. π., σ. 5.

μέλη της οικογένειας, ενώ αντίθετα μόνο το 11% των ανθρωποκτονιών ανδρών διαπράττονται στην ιδιωτική σφαίρα.⁵⁷ Λαμβάνοντας υπόψη τους μεθοδολογικούς περιορισμούς των ανωτέρω εκτιμήσεων, ο αριθμός αυτός είναι πολύ υψηλός, ενδέχεται μάλιστα η πραγματική κλίμακα να είναι πολύ μεγαλύτερη, εάν αναλογιστούμε ότι καταγράφεται μόνο η κορυφή του παγόβουνου ενός φαινομένου με πολύ υψηλό σκοτεινό αριθμό και έλλειμμα ορατότητας.

Περαιτέρω, η έκθεση του ΟΗΕ για τις γυναικοκτονίες το 2021 παρέχει και πολύ χρήσιμα συγκριτικά στατιστικά στοιχεία για τη διακύμανση του φαινομένου σε όλη την υφήλιο, καλύπτοντας έναν χρονικό ορίζοντα δεκαετίας. Μολονότι δεν είναι δυνατή και σκόπιμη στην παρούσα μελέτη η αναλυτική παρουσίαση των ανωτέρω εκτιμήσεων, είναι σημαντικό να καταγραφούν ορισμένες τάσεις. Έτσι, στην Ευρώπη, μεταξύ 2010 και 2021 παρατηρείται μια μέση μείωση του αριθμού των γυναικοκτονιών από συντρόφους ή μέλη της οικογένειας της τάξης του 19%, αν και με διαφορές μεταξύ των περιφερειών και με ενδείξεις αντιστροφής της τάσης από το 2020 στη Δυτική και τη Νότια Ευρώπη. Αντιθέτως, στην αμερικανική ήπειρο καταγράφεται μέση αύξηση της τάξης του 6%, με τη Νότια Αμερική να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση, ενώ λόγω έλλειψης αξιόπιστων στοιχείων ανάλογες τάσεις δεν κατέστη δυνατόν να καταγραφούν για Αφρική, Ασία και Ωκεανία.⁵⁸

Από την άλλη, είναι άξιο αναφοράς ότι στη Βόρεια Αμερική και σε μικρότερο βαθμό στη Δυτική και Νότια Ευρώπη, παρατηρείται αύξηση των γυναικοκτονιών στην ιδιωτική σφαίρα το έτος 2020, φαινόμενο που ενδεχομένως να σχετίζεται με τις δευτερογενείς συνέπειες του οικιακού υποχρεωτικού εγκλεισμού ως μέτρου ανάσχεσης της πανδημίας της Covid-19, χωρίς να αποκλείεται η συμβολή και άλλων παραγόντων.⁵⁹ Σε κάθε περίπτωση, όπως επισημαίνεται στην έκθεση, τα στατιστικά δεδομένα των τάσεων από 25 χώρες σε Ευρώπη και Αμερική καταδεικνύουν μια αυξητική τάση στις δολοφονίες γυναικών από συντρόφους και μέλη της οικογένειας τους μετά την έναρξη της πανδημίας της Covid-19. Μάλιστα, η αύξηση στις ανθρωποκτονίες γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν μεγαλύτερη από οποιαδήποτε ετήσια διακύμανση που παρατηρήθηκε από το 2015 και μετά.⁶⁰

57. Ο. π., σ. 8.

58. Ο. π., σ. 10, 16-25.

59. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται στην έκθεση, σε άλλες περιοχές στην Ευρώπη και την Αμερική καταγράφονται αμελητέες μεταβολές ή μειώσεις στον αριθμό των δολοφονιών μεταξύ του 2019 και του τέλους του 2020, γεγονός που υποδηλώνει ότι η έναρξη της πανδημίας της Covid-19 είχε ετερογενείς επιπτώσεις ή ενδεχομένως να αντανάκλα καθυστερήσεις στην καταγραφή του φαινομένου και όχι πραγματική μείωση του. Βλ. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (11/2022), ό. π., σ. 25-26.

60. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), (11/2022), ό. π., σ. 28.

Στην Ελλάδα, η στατιστική αποτύπωση του φαινομένου της έμφυλης βίας απέκτησε πιο συστηματικό χαρακτήρα τα τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω της υποχρέωσης συλλογής και δημοσιοποίησης στατιστικών στοιχείων για κάθε μορφή έμφυλης βίας κατά των γυναικών που απορρέει από το άρθρο 11 της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης (άρ. 4 παρ. 8 του Ν. 4531/2018). Αρμόδιος φορέας για τη συλλογή και δημοσιοποίηση των στοιχείων ορίστηκε η Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ), που λειτουργεί ως Παρατηρητήριο Ισότητας⁶¹ των Φύλων στη βάση ορισμένων κοινών δεικτών που έχει αναπτύξει το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE).⁶² Προ του 2018, δεν υπήρχε χωριστή στατιστική καταγραφή των αδικημάτων με θύματα γυναίκες ή των αδικημάτων στο πλαίσιο ενδοοικογενειακής βίας. Ωστόσο, τα ζητήματα που υπάρχουν ακόμα στη μεθοδολογία καταγραφής και στον συνδυασμό συγκεκριμένων μεταβλητών (φύλο θύματος, φύλο δράστη, σχέση δράστη-θύματος, τρόπος τέλεσης) δεν επιτρέπουν ασφαλείς εκτιμήσεις, ούτε αποτυπώνουν με αξιοπιστία το φαινόμενο. Περισσότερο καταγράφουν κάποιες τάσεις της ενδοοικογενειακής βίας παρά δίνουν μια πιστή απεικόνιση της.⁶³

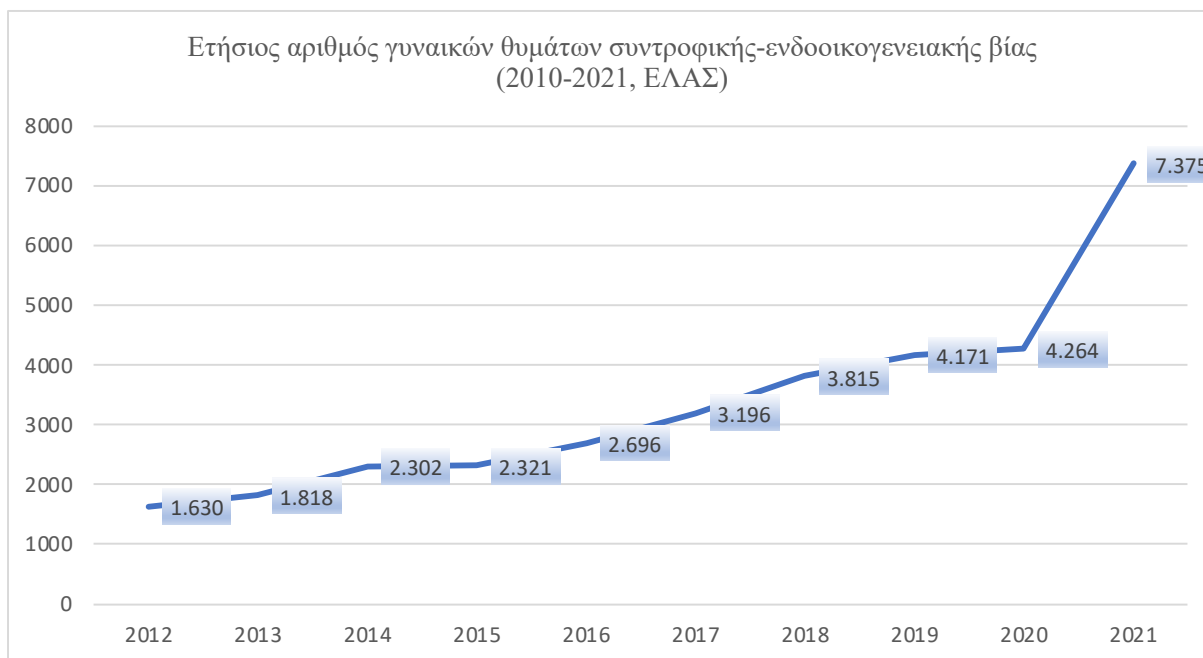
Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους περιορισμούς, θα ανατρέξουμε κυρίως στα στοιχεία της αστυνομίας, που αποτελεί το πρώτο φίλτρο του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης και αποτυπώνει καλύτερα την έκταση του φαινομένου πριν από τη δικαστική μεταχείριση ή την ενδεχόμενη απόσυρση των αντίστοιχων καταγγελιών, με αναφορά στους δείκτες 1, 2 και 9, και συγκεκριμένα στον ετήσιο αριθμό θυμάτων συντροφικής-οικογενειακής βίας, στον αριθμό των καταγγελλόμενων εγκλημάτων-συντροφικής-ενδοοικογενειακής βίας και στον αριθμό των θυμάτων γυναικοκτονίας από σύζυγο/σύντροφο. Στο Γράφημα 1 απεικονίζεται η ραγδαία αύξηση που καταγράφηκε στον συνολικό αριθμό των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας που προχώρησαν σε καταγγελία στην αστυνομία το 2021. Σε σχέση με το 2020, η αύξηση ανέρχεται στο 73%, καθώς το 2020 4.264 γυναίκες είχαν προχωρήσει σε καταγγελία, ενώ το 2021 ο αριθμός τους ανήλθε σε 7.375.⁶⁴

61. Βλ. Τσούνη, Α. (2020), «Παρατηρητήριο για τις γυναικοκτονίες: Κρισιμότητα, ανάλυση στοιχείων και προτάσεις», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 42- 54, σ. 48-49.

62. Για τους 13 δείκτες του Ευρ. Ινστιτούτου για την Ισότητα των φύλων (EIGE), βλ. αναλυτικά European Institute for Gender Equality (EIGE) (2017), *Terminology and Indicators for Data Collection: Rape, femicide and intimate partner violence*, EIGE, Vilnius, ανακτήθηκε από: <https://eige.europa.eu/publications/terminology-and-indicators-data-collection-rape-femicide-and-intimate-partner-violence-report> (προσπελάστηκε 19.12.2022).

63. Όπως επισημαίνεται, μάλιστα, στην έκθεση του Παρατηρητηρίου για το έτος 2022, λόγω έλλειψης ολοκληρωμένου πληροφοριακού συστήματος που να καταγράφει με ενιαία μεθοδολογία τα εν λόγω αδικήματα, το Παρατηρητήριο, μέσω της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, αναζητά στοιχεία από τις 63 Εισαγγελίες Πρωτοδικών της χώρας. Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, (Νοέμβριος 2022), 3η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών, ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2022/11/3h-ethsia-ekthesi-Via-kata-twn-Gynaikwn-GGDOPIF.pdf>, σ. 104.

64. ΓΓΔΟΠΙΦ (11/2022), ό. π., σ. 108.

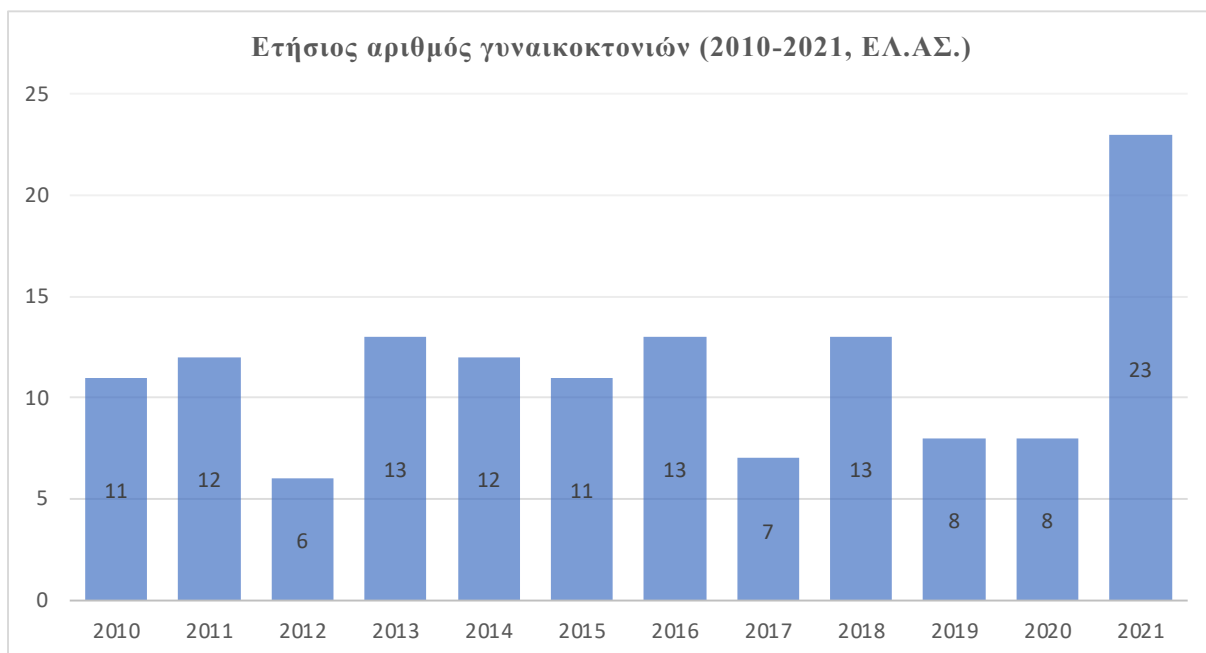
Γράφημα 1: Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων συντροφικής ενδοοικογενειακής βίας (2010-2021, ΕΛ.Α.Σ.), όπως παρατίθεται στην 3^η ετήσια έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών της Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (11/2022), σ. 108.

Αντίστοιχη ανοδική τάση σε χρονικό ορίζοντα δεκαετίας παρατηρείται και στον δείκτη που αφορά τον αριθμό των καταγγελλόμενων εγκλημάτων συντροφικής-ενδοοικογενειακής βίας κατά των γυναικών, σύμφωνα με τα στοιχεία της αστυνομίας. Έτσι, ανατρέχοντας μόνο στην τελευταία πενταετία, ο αριθμός των καταγγελλόμενων αδικημάτων το 2017 ανερχόταν σε 3.134, το 2018 σε 4.722, το 2019 σε 5.220, το 2020 σε 5.669 και το 2021 σε 8.776.⁶⁵ Τέλος, σε σχέση με τις καταγραφόμενες ανθρωποκτονίες με πρόθεση (299 ΠΚ) γυναικών, δεδομένου ότι στην Ελλάδα δεν υφίσταται ξεχωριστή διάταξη νόμου για την ποινική δίωξη του εγκλήματος της γυναικοκτονίας και συνεπώς δεν είναι ευχερής η καταγραφή της εν λόγω μεταβλητής, ο συγκεκριμένος δείκτης εξάγεται από τον συνδυασμό της συγκέντρωσης του συνολικού αριθμού των γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας με πρόθεση και του νόμου για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006).⁶⁶ Έτσι, όταν συντρέχει και παραβίαση των εν λόγω διατάξεων, συνάγεται ότι ο δράστης ήταν σύζυγος ή σύντροφος και η ανθρωποκτονία συνδεόταν κατά πάσα πιθανότητα με τη θέση και τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών και την εξουσιαστική δομή της σχέσης των δύο φύλων. Ασφαλώς και η εν λόγω εκτίμηση είναι επισφαλής, ενώ αντίστοιχα πολλές μισογυνικές ανθρωποκτονίες μπορεί να μην καταγράφονται ως εγκλήματα ενδοοικογενειακής βίας και να εντάσσονται στον σκοτεινό αριθμό του φαινομένου.

65. ΓΔΟΠΦ (11/2022), ό. π., σ. 110.

66. Ό. π., σ. 118.

Με βάση τους ανωτέρω περιορισμούς, και σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία της αστυνομίας, το 2021 αυξήθηκε τόσο ο αριθμός των γυναικοκτονιών σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, όσο και το ποσοστό των γυναικοκτονιών στο σύνολο των γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας. Σε σχέση με το 2020 και το 2019, όπου ο συνολικός αριθμός των γυναικών που δολοφονήθηκαν από άνδρες του οικογενειακού τους περιβάλλοντος ήταν 8 για κάθε έτος, το 2021 ο αριθμός αυτός σχεδόν τριπλασιάστηκε, καθώς 23 γυναίκες στην Ελλάδα έχασαν τη ζωή τους από κάποιο μέλος της οικογένειάς τους (γράφημα 2).

Γράφημα 2: Ετήσιος αριθμός γυναικοκτονιών, όπως παρατίθεται στην 3η ετήσια έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών της Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (11/2022), σ. 118.

Παράλληλα, παρότι αυξήθηκε και ο συνολικός αριθμός των γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας (33), οι γυναικοκτονίες αποτέλεσαν, για πρώτη φορά το χρονικό διάστημα 2010-2021, τη συντριπτική πλειοψηφία των καταγεγραμμένων ανθρωποκτονιών με θύματα γυναίκες (69,7%).⁶⁷ (πίνακας 1)

67. Ο. π., σ. 119.

Έτος	Γυναικοκτονίες στο πλαίσιο ενδοοικογενειακής βίας	Ανθρωποκτονίες με θύμα γυναίκα	% Γυναικοκτονιών στο σύνολο των γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας
2021	23	33	69,7%
2020	8	18	44,4%
2019	8	19	42,1%
2018	13	29	44,8%
2017	7	23	30,4%
2016	13	26	50,0%
2015	11	30	36,7%
2014	12	27	44,4%
2013	13	52	25,0%
2012	6	40	15,0%
2011	12	31	38,7%
2010	11	33	33,3%

Πίνακας 1: Ετήσιος αριθμός γυναικών (18 ετών και άνω) θυμάτων γυναικοκτονίας στο πλαίσιο του νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) ως ποσοστό γυναικών θυμάτων ανθρωποκτονίας (2010-2021, ΕΛ.ΑΣ.), όπως παρατίθεται στη 3η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών, ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2022/11/3h-ethsia-ekthesi-Via-kata-twn-Gynaikwn-GGDOPIF.pdf>, σ. 119

Από την ανωτέρω σύντομη επισκόπηση των στατιστικών δεδομένων σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο παρατηρείται μάλλον μια αυξητική τάση του φαινομένου, χωρίς ωστόσο να μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την πραγματική του έκταση. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στις μεθοδολογικές ελλείψεις και τους περιορισμούς κατά τη συλλογή των στοιχείων, όσο και στον πολύ μεγάλο σκοτεινό αριθμό του φαινομένου, που προσομοιάζεται με παγόβουνο.⁶⁸ Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να υπενθυμιστεί πως δεν πρόκειται για νεοπαγές φαινόμενο, αλλά για έγκλημα με βαθιές κοινωνικές και ιστορικές ρίζες, που για πολλές δεκαετίες διελάνθανε της προσοχής και δεν καταγραφόταν ως έγκλημα έμφυλης βίας στις επίσημες στατιστικές μετρήσεις.

68. Cullen, P., Dawson, M. Price, J. & Rowlands J. (2021), «Intersectionality and invisible victims: reflections on data challenges and vicarious trauma in femicide, family and intimate partner homicide research», *Journal of Family Violence*, vol. 36, σ. 619-628, σ. 622-624.

V. Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΚΤΟΝΙΑΣ

A. Η επίδραση της φεμινιστικής θεωρίας στην ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου

Η φεμινιστική θεωρία εμπλούτισε την εγκληματολογική σκέψη, εισάγοντας νέα ερωτήματα σε σχέση με την έμφυλη διάσταση αλλά και τις έμφυλες ανισότητες στην ανάλυση και ερμηνεία του εγκληματικού φαινομένου. Ωστόσο, είναι κρίσιμο εκ προοιμίου να επισημανθεί ότι ούτε οι φεμινιστικές θεωρίες αποτελούν ένα ενιαίο επιστημολογικά ρεύμα σκέψης, ούτε αντίστοιχα η ενσωμάτωση των έμφυλων ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε με τον ίδιο τρόπο από τις διάφορες σχολές του εγκληματολογικού λόγου.⁶⁹ Μολονότι η εμβάθυνση στις επιμέρους πτυχές της φεμινιστικής θεωρίας εκφεύγει από τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, είναι σημαντικό να γίνουν κάποιες εισαγωγικές επισημάνσεις, προκειμένου να κατανοηθεί η διαφοροποιημένη ανάγνωση της έμφυλης βίας και της γυναικοκτονίας από τα δύο μεγάλα θεωρητικά παραδείγματα της εγκληματολογίας: α. τη θετικιστική εγκληματολογία-θυματολογία και β. την κριτική-ριζοσπαστική εγκληματολογία-θυματολογία.

Οι τρεις μεγάλες σχολές φεμινιστικής σκέψης κατά χρονολογική σειρά εμφάνισης είναι: α. ο φιλελεύθερος, ουμανιστικός ή εξισωτικός φεμινισμός, β. ο φεμινισμός της διαφοράς, στον οποίο εντάσσονται ο ριζοσπαστικός φεμινισμός και ο πολιτισμικός φεμινισμός, και γ. ο μεταδομιστικός ή μεταμοντέρνος φεμινισμός.⁷⁰ Πιο συγκεκριμένα, ο φιλελεύθερος φεμινισμός αντλεί στοιχεία από τον δικαιωματικό λόγο του Διαφωτισμού, εστιάζει στην εξάλειψη των διακρίσεων ανάμεσα στα δύο φύλα και αξιώνει ίση μεταχείριση, ίσα δικαιώματα, ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα για άνδρες και γυναίκες.⁷¹ Υπό το πρίσμα του φιλελεύθερου ορθολογισμού, όλοι οι πολίτες αποτελούν ίσα και αυτόνομα υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, και κάθε διακρίνουσα μεταχείριση (ακόμα και σε θετική κατεύθυνση) παραβιάζει την αρχή της ισότητας.⁷² Πρόκειται για ένα ρεύμα σκέψης που εμφανίζεται κατά το δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα, κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, διεκδικώντας την πλήρη αναγνώριση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των γυναικών, την αναγνώριση του δικαιώματος ψήφου αλλά και ισότιμης πρόσβασης σε θέσεις ευθύνης, καθώς και την εξάλειψη μιας σειράς θεσμικών διακρίσεων στην εκπαίδευση, στην εργασία (εξίσωση αμοιβών για

69. Burke H. R. (2019), *An Introduction to criminological theory*, Όξον, Νέα Υόρκη: Routledge, σ. 237· Βιδάλη, Σ. (2022), *Εισαγωγή στην εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 234.

70. Ρεθυμνωτάκη, Ε. Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράκη, Χ. (2015), *Φεμινισμός και δίκαιο*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα Κάλλιπος, ΣΕΑΒ, 2015, σ. 17-18,

71. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράκη, Χ., *ό. π.*, σ. 20.

72. Παπαχαλαράμπος, Χ. (2018), «Φεμινιστική Θεωρία του Δικαίου και Ποινικό Δίκαιο», *ΠοινΔικ* 2/2018, σ. 121-132, σ. 122.

ανάλογη εργασία) αλλά και στην οικογένεια. Έτσι, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, στις ανεπτυγμένες χώρες, οι γυναίκες θα αρχίσουν να διεκδικούν την απελευθέρωση τους από την εξουσία του πατέρα και του συζύγου, την αυτόνομη διαχείριση της περιουσίας και της προσωπικής τους κατάστασης, την αυτοδιάθεση του σώματος και το δικαίωμα επιλογής της μητρότητας, αιτήματα που θα ριζοσπαστικοποιηθούν εντονότερα στη συνέχεια.⁷³ Στην πρώτη αυτή σχολή σκέψης, δεν αμφισβητούνται οι κοινωνικές και πολιτικές δομές.⁷⁴ Αντίθετα, εντός του πλαισίου των υπάρχουσών δομών και σχέσεων αναζητείται η ολοκλήρωση του οράματος του Διαφωτισμού και η υπαγωγή στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας (civil society) των πολιτών εκείνων που είχαν εξαιρεθεί, δηλαδή των γυναικών.⁷⁵ Γι' αυτό και τα προτάγματα που πλαισίωσαν τον φιλελεύθερο φεμινιστικό λόγο ήταν «εξίσωση», «ένταξη», «συμπερίληψη», «αφομοίωση», «ίσα δικαιώματα» και «ίσες ευκαιρίες».⁷⁶

Το δεύτερο ρεύμα σκέψης στη φεμινιστική θεωρία αρθρώνεται στον απόηχο των κοινωνικών, φοιτητικών, αντιπολεμικών κινημάτων και της αντικουλτούρας απέναντι στον αστικό καθωσπρεπισμό που αναπτύσσεται σε Αμερική και Ευρώπη τις ριζοσπαστικές δεκαετίες του '60 και του '70. Ταυτόχρονα, τα εργαλεία της μαρξιστικής μεθοδολογίας και θεωρίας γύρω από τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες εξουσίας και κυριαρχίας, αλλά και μια τάση αναθεωρητισμού απέναντι σε τις παραδοχές των κοινωνικών επιστημών, ανοίγουν νέα πεδία έρευνας και προβληματισμού.⁷⁷ Το δεύτερο αυτό κύμα, που ονομάστηκε «φεμινισμός της διαφοράς», γεννήθηκε μέσα από μια αναστοχαστική κριτική του ισονομιστικού ρεύματος και του αιτήματος της σεξουαλικής απελευθέρωσης, με κεντρικό επιχείρημα ότι και τα δύο αυτά αιτήματα έτσι όπως εκφράστηκαν ιδεολογικά και εν μέρει υλοποιήθηκαν σε θεσμικές πρακτικές είχαν και πάλι ως αναφορά την έμφυλη ταυτότητα του άνδρα, εξ αντιδιαστολής στην οποία προσδιορίζονταν και νοηματοδοτούσαν η γυναικεία ταυτότητα.⁷⁸ Στην πρώτη περίπτωση, το αιτούμενο ήταν να αναγνωριστούν νομικά και θεσμικά στις γυναίκες τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και ευκαιρίες που αναγνωρίζονταν στους άνδρες και να εξισωθούν τα δύο πολιτικά υποκείμενα. Στη δεύτερη περίπτωση, το αίτημα για την ερωτική αυτοδιάθεση οδήγησε σε μια «ανδροποι-

73. Το ρεύμα αυτό άσκησε μεγάλη επιρροή στο δίκαιο και οδήγησε σε μεγάλες μεταρρυθμίσεις στις πολιτικές ελευθερίες, στα εργασιακά δικαιώματα, στις σχέσεις των συζύγων στο γάμο και στις σχέσεις γονέων και τέκνων. Βλ. Αναλυτικά Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 23-28.

74. Κραβαρίτου, Γ. (1996), *Φύλο και δίκαιο. Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 58.

75. Mouffe, C. (2006), «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, *ό. π.*, σ. 591-618, σ. 601, 610.

76. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 17

77. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 17· Bysson, V. (2005), *ό. π.*, σ. 256-258.

78. Αθανασίου, Α. (2006), *ό. π.*, σ. 18-23.

ημένη» γυναικεία ερωτική επιθυμία.⁷⁹ Με βάση αυτή τη λογική, η αναγνώριση της ισονομίας των γυναικών και η κοινωνική τους χειραφέτηση θα έπρεπε κατ' αντίστροφη φορά να έχει και ως αποτέλεσμα την εξάλειψη του σεξισμού και της καταπίεσης. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν συνέβη. Παρά την αναγνώριση της τυπικής ισότητας, οι γυναίκες συνέχισαν να υποαμείβονται, να υποεκπροσωπούνται στις δημόσιες θέσεις και να υποαντιπροσωπεύονται στην πολιτική ζωή.⁸⁰ Η αντίφαση αυτή αναδεικνύεται στο πλαίσιο του φεμινισμού της διαφοράς, τονίζοντας ότι η πραγματική χειραφέτηση των γυναικών είναι εκ των πραγμάτων αδύνατη στο πλαίσιο των υπάρχουσών κοινωνικών και πολιτικών δομών, καθώς «το παιχνίδι είναι από πριν στημένο». Το πολιτικό υποκείμενο των δικαιωμάτων, ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού έως σήμερα, είναι εξ ορισμού και ριζικά έμφυλο και εξουσιαστικά προσδιορισμένο.⁸¹

Στο δεύτερο ρεύμα φεμινιστικής σκέψης, η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα δεν είναι κάτι που πρέπει απλά να εξαλειφθεί σαν ένα ψευδές επιφανόμενο το οποίο απλά δεν υπάρχει. Η διαφορά πρέπει να βγει από την αφάνεια, να αναγνωριστεί, να κατανοηθεί, να αναλυθεί, να αξιοδοτηθεί ως θετικό πολιτισμικό μέγεθος και το έμφυλο υποκείμενο να επαναπροσδιοριστεί μέσα από τα δικά του νοήματα και προτάγματα και όχι από το αντίθετο του.⁸² Σε αυτή την προοπτική, το δικαίωμα στη διαφορά νοηματοδοτεί τη διαδικασία κοινωνικής χειραφέτησης, κοινωνικής ορατότητας και πολιτικής διεκδίκησης. Στο πλαίσιο του φεμινισμού της διαφοράς, αναπτύχθηκαν δύο διαφορετικές τάσεις. Η πρώτη έχει αναφορά τη Βόρεια Αμερική και το έργο της νομικού και ακαδημαϊκού Catharine MacKinnon, το οποίο ανέπτυξε από κοινού με τη συγγραφέα Andrea Dworkin και ονομάστηκε ριζοσπαστικός φεμινισμός. Η δεύτερη, που ονομάστηκε πολιτισμικός φεμινισμός, έχει αναφορά αφενός στη γαλλική θεωρία και το έργο της Βελγίδας φιλοσόφου, γλωσσολόγου και ψυχαναλύτριας Luce Irigaray, και αφετέρου στο έργο της Αμερικανίδας ψυχολόγου Carol Gilligan.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός δίνει έμφαση στη σεξουαλικότητα, αναλύοντας πώς στο πεδίο της σεξουαλικής έκφρασης εγγράφονται και αναπαράγονται οι δομές της πατριαρχίας, η έμφυλη υποταγή και κυριαρχία.⁸³ Μέσα από το σύνθημα «το ιδιωτικό είναι πολιτικό», επιχειρείται μια πολιτικοποίηση της ιδιωτικής και σεξουαλικής σφαίρας, η οποία παύει να είναι ο χώρος της

79. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 45.

80. *Ο. π.*

81. *Ο. π.*, σ. 44.

82. Η ανάγκη αυτή υπογραμμίζεται με ενάργεια στη διάσημη φράση της Simon de Beauvoir: «Γυναίκα δε γεννιέσαι, αλλά γίνεσαι», η οποία στο έργο της *Το δεύτερο φύλο* (1949) επιχειρεί ακριβώς μέσω ενός φεμινιστικού υπαρξισμού να αποσυνδέσει τη δόμηση της γυναικείας ταυτότητας στην περιφέρεια του «άλλου», του «αντίθετου» πόλου. Βλ. αναλυτικά Αθανασίου, Α. (2006), *ό. π.*, σ. 18-24.

83. Παπαχαράλαμπος, Χ. (2018), *ό. π.*, σ. 1223.

απαραβίαστης ιδιωτικότητας και αποτελεί προνομιακό πεδίο αναπαραγωγής των εξουσιαστικών σχέσεων. Πολύ ενδιαφέρουσα σε αυτό το σημείο είναι η ανάλυση της MacKinnon, η οποία παραλληλίζει και συγκρίνει τη μαρξιστική με τη φεμινιστική θεωρία, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για δύο θεωρίες που αναλύουν τις κοινωνικές δομές και σχέσεις μέσα από το πρίσμα της εξουσίας. Στην πρώτη περίπτωση, κεντρικό ρόλο κατέχει η κοινωνική διαδικασία της εργασίας, ενώ στη δεύτερη η κοινωνική διαδικασία της σεξουαλικότητας.

Σύμφωνα με τη MacKinnon, η εργασία στη μαρξιστική θεωρία είναι η διαδικασία διαμόρφωσης και μετασηματισμού του υλικού και κοινωνικού κόσμου, αλλά και η βασική διαδικασία κοινωνικοποίησης και δόμησης της ταυτότητας, καθώς μέσω της εργασίας και της παραγόμενης αξίας οι άνθρωποι γίνονται αυτό που είναι.⁸⁴ Μέσα από την υπαγωγή της εργασίας στις δομές του καπιταλισμού, επιτυγχάνεται η αποξένωση του εργαζόμενου/εργάτη από το προϊόν της εργασίας του (αλλοτρίωση) και η εκμετάλλευση-κυριαρχία από τον εργοδότη/κάτοχο των μέσων παραγωγής. Ένα ανάλογο σχήμα συντηρείται και αναπαράγεται στο πεδίο της σεξουαλικότητας, η οποία καταλήγει σε μια διαδικασία υπαγωγής στις πατριαρχικές δομές. Με αναφορά στη σεξουαλική έκφραση, δημιουργούνται, οργανώνονται, εκφράζονται και κατευθύνονται οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, ενώ κατασκευάζονται οι έμφυλοι ρόλοι.⁸⁵ Η σεξουαλικότητα, πέρα από κοινωνικά προσδιορισμένη διαδικασία, αποτελεί ταυτόχρονα και συντελεστή, διαμορφωτή της κοινωνικής πραγματικότητας.⁸⁶ Μέσα από αυτές τις συνεπαγωγές, οι γυναίκες στον πιο ιδιωτικό τους πυρήνα, αυτόν της σεξουαλικής έκφρασης, μαθαίνουν να υποτάσσονται στην κυριαρχία των ανδρών, αναπτύσσουν αντίστοιχους κοινωνικούς ρόλους, αφομοιώνουν αντιλήψεις και εγκλωβίζονται στις πατριαρχικές δομές που εμποτίζουν όλο το σύστημα των κοινωνικών σχέσεων.⁸⁷

84. «Η τάξη είναι η δομή της εργασίας, η παραγωγή ή συνέπειά της, το κεφάλαιο είναι η συμπτωκνωμένη της μορφή και ο έλεγχος της εργασίας είναι το ζητούμενο». MacKinnon, C. (1989), *The Problem of Marxism and Feminism. Toward a Feminist Theory of the State*. Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, σ. 1.

85. «Η ετεροσεξουαλικότητα είναι η κοινωνική δομή της, η επιθυμία είναι η εσωτερική δυναμική της, το κοινωνικό φύλο και η οικογένεια είναι οι συμπτωγμένες μορφές της, οι σεξουαλικοί ρόλοι είναι οι αναγόμενες σε κοινωνικούς ρόλους ιδιότητές της, η αναπαραγωγή είναι η συνέπειά της και ο έλεγχός της το ζητούμενο». MacKinnon, C. (1989), *ό. π.*, σ. 3.

86. Ρεθυμνιωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 50.

87. Μάλιστα, η MacKinnon ασκεί κριτική στο κλασικό έργο του F. Engels *Η καταγωγή της οικογένειας, της ιδιοκτησίας και του κράτους*, όπου γίνεται μια πρώτη προσπάθεια ανάλυσης των σχέσεων κυριαρχίας στην ιδιωτική σφαίρα, υποστηρίζοντας ότι οι πατριαρχικές σχέσεις κυριαρχίας προϋπήρχαν του καπιταλιστικού συστήματος και των κοινωνικών τάξεων και δεν αποτελούν δημιούργημα του. Έτσι, ο καπιταλισμός αποτελεί μία από τις ιστορικές μορφές που έλαβε η πατριαρχία και όχι το αντίστροφο· βλ. MacKinnon, C. (1989), *ό. π.*, σ. 23. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός άσκησε έντονη κριτική στις ορθόδοξες μαρξιστικές αναλύσεις που απέδιδαν την πατριαρχία στις οικονομικές δομές του καπιταλισμού και στον συνεφελκόμενο καταμερισμό εργασίας, βγάζοντας από το κάδρο της ανάλυσης την εργατική τάξη· βλ. Βαίου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). «Εισαγωγή», στο *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, *ό. π.*, σ. 11-21, σ. 12.

Στο στόχαστρο του ριζοσπαστικού φεμινισμού τέθηκε το δίκαιο και ο νόμος, τα οποία με υπόρρητο τρόπο θεσμοποιούν και εμπεδώνουν τις έμφυλες ανισότητες. Έτσι, το ρεύμα αυτό επέκρινε το αξίωμα της ουδετερότητας και αμεροληψίας του νόμου απέναντι στην έμφυλη διάκριση.⁸⁸ Ο νόμος ενσωματώνει τις κυρίαρχες έμφυλες αντιλήψεις, τόσο στο επίπεδο της νομοθετικής διαδικασίας και του ορισμού των κανόνων, όσο και στο επίπεδο ερμηνείας και εφαρμογής.⁸⁹ Υπό αυτή την έννοια, το δίκαιο δεν είναι ένα όπλο ενάντια στην πατριαρχία, σύμφωνα με τις διεκδικήσεις του πρώτου φεμινιστικού κύματος, που αξίωνε αλλαγές στη νομιμότητα και κατοχύρωση της νομικής/τυπικής ισότητας. Το δίκαιο είναι ένα εργαλείο στα χέρια της πατριαρχίας για την αναπαραγωγή εξουσιαστικών σχέσεων.⁹⁰ Ωστόσο, παρά τη βαθιά κριτική του ριζοσπαστικού ρεύματος για τα όρια και τη λειτουργία του νόμου, η κατεύθυνση αυτή στρέφεται στην και απαιτεί επίμονα την αναθεώρηση του νόμου, αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα του για την ανατροπή των κοινωνικών συσχετισμών. Έτσι, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, παρά την επιφύλαξη που εκφράζει απέναντι στον νόμο, διακατέχεται, ίσως λίγο αντιφατικά, από έναν έντονο λεγκαλισμό (legalism),⁹¹ αξιώνοντας την εισαγωγή νέων νομικών εννοιών και οριοθετήσεων που θα συμπεριλαμβάνουν κομμάτια της κοινωνικής εμπειρίας τα οποία μέχρι πρότινος ήταν αόρατα, συγκαλύπτονταν ή συσκοτιζόνταν, μένοντας εγκλωβισμένα στο πεδίο της ιδιωτικής σφαίρας και των διαπροσωπικών σχέσεων. Δεν είναι τυχαίο, συνεπώς, πως η σχολή αυτή θα ασχοληθεί ιδιαίτερα με ζητήματα ποινικής τυποποίησης συμπεριφορών σεξουαλικής βίας που μέχρι τότε διέφευγαν από το πεδίο του ποινικού δικαίου, όπως η πορνεία, η πορνογραφία, ο βιασμός, ο βιασμός εντός του γάμου, το date-rape (βιασμός μεταξύ προσώπων που έχουν σχέση οικειότητας), ο βιασμός σε καιρό πολέμου ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας η σεξουαλική παρενόχληση, η ενδοοικογενειακή βία και προσφάτως η γυναικοκτονία. Παράλληλα, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες θα θέσουν στο στόχαστρο νομικές έννοιες της δογματικής ποινικής θεωρίας, όπως «συναίνεση» και «καταναγκασμός», «ενοχή» και «καταλογισμός», που ενίοτε λειτουργούν ως πέπλο συγκάλυψης, κανονικοποιώντας την έμφυλη βία. Κατά συνέπεια, η διαδικασία της εγκληματοποίησης-ποινικοποίησης στο πλαίσιο της φεμινιστικής νομικής κριτικής θεωρίας έρχεται να αναδείξει τα κρυμμένα, τα αφανή, να δώσει φωνή, ορατότητα και νομική κάλυψη στη γυναικεία εμπειρία της βίας, και να τονίσει τον μη αποδεκτό χαρακτήρα της και την ηθική της απαξία, αποσυνδέοντας την από τη σφαίρα της κανονικότητας.

Σε αντίθεση με τον ριζοσπαστικό φεμινισμό που εστίασε στην ανάδειξη και εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων στο πεδίο του κοινωνικού/υλικού κόσμου, ο πολιτισμικός φεμινισμός έδωσε

88. Κραβαρίτου, Γ. (1996), *ό. π.*, σ. 133-146.

89. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 47.

90. *Ο. π.*, σ. 46.

91. *Ο. π.*, σ. 48.

έμφαση κατά κύριο λόγο στον τρόπο δόμησης του συμβολικού κόσμου, στον τρόπο δόμησης του νοήματος, του λόγου και του πολιτισμού. Με επιρροές από τη γαλλική θεωρία και το έργο των Althusser, Foucault, Derrida, Lacan,⁹² αναλύει τις διαδικασίες δόμησης του υποκειμένου (αυτοπροσδιορισμός) και τις διαδικασίες πρόσληψης του κόσμου (κοινωνική κατασκευή) μέσα από τους γλωσσικούς κώδικες, που αποτελούν ένα σύστημα συμβόλων. Σε αυτή την προοπτική, επισημαίνεται ότι όλη η δυτική διανόηση, η αρχαία ελληνική γραμματεία, η φιλοσοφία, η γλωσσολογία, η ψυχανάλυση κ.ο.κ. διαμορφώθηκαν γύρω από ένα ανδρικό αρχέτυπο, ενώ οι γυναίκες δεν είχαν τις ίδιες δυνατότητες στη διαμόρφωση του λόγου και του νοήματος.⁹³ Το γεγονός αυτό αντανακλάται και στο δίκαιο, το οποίο αποτελεί ένα κανονιστικό συμβολικό σύστημα εννοιολογήσεων και νοημάτων. Σε συμπληρωματική κατεύθυνση κινούνται οι αναλύσεις της Αμερικανίδας Carol Gilligan, η οποία, ασκώντας κριτική στην εξελικτική θεωρία των σταδίων του Kohlberg, ανέδειξε ένα διαφορετικό παράδειγμα ηθικής στάσης και πρακτικής, την «ηθική της φροντίδας», σε αντιδιαστολή με την ηθική των δικαιωμάτων ή της δικαιοσύνης.⁹⁴

Το τρίτο και τελευταίο φεμινιστικό κύμα σκιαγραφείται από τον μεταδομιστικό ή μεταμοντέρνο φεμινισμό, που δέχεται επίσης επιρροές από τη γαλλική θεωρία (Foucault, Althusser, Derrida) και αρθρώνεται γύρω από το έργο της Αμερικανίδας Φιλοσόφου Judith Butler.⁹⁵ Η Butler δομεί τον προβληματισμό της με αφετηρία την κριτική που ασκήθηκε στον αμερικανικό φεμινισμό από άλλες έμφυλες ταυτότητες οι οποίες δεν λαμβάνονταν υπόψη (π.χ. Αφροαμερικανίδες, ομοφυλόφυλες γυναίκες), καθώς η ανάλυση είχε ως κεντρική αναφορά τη λευκή, μεσαίας τάξης, ετεροσεξουαλική γυναίκα. Στα έργα της, θα αποδομήσει την έννοια της έμφυλης ταυτότητας ως περιοριστική. Ακολουθώντας τη φουκωϊκή μεθοδολογία, προβαίνει σε μια γενεαλογική κριτική των κατηγοριών του φύλου και της επιθυμίας και αποδομεί τις κυρίαρχες γνώσεις, τα «καθεστώτα αλήθειας» γύρω από τα οποία δομείται και κατασκευάζεται το γυναι-

92. Ειδικότερα, υπό ένα αναθεωρητικό, αποδομιστικό και ταυτόχρονα ανασυνθετικό πρίσμα κλασικών θεωριών και νοημάτων, ο Althusser προέβη σε μια δεύτερη ανάγνωση του Marx, ο Lacan σε μια δεύτερη ανάγνωση του Freud και της ψυχανάλυσης, ο Derrida σε μια δεύτερη ανάγνωση του Πλάτωνα και της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ενώ ο Foucault ασχολήθηκε με τις διαδικασίες δόμησης «καθεστώτων αλήθειας» και με τη διαπλοκή της γνώσης με την εξουσία. Βλ. αναλυτικά για τη γαλλική σχολή, Culler, J. (2003). *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

93. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 78-80.

94. Οι γυναίκες κατά την Gilligan προσλαμβάνουν την πραγματικότητα με διαφορετικό τρόπο και τοποθετούνται απέναντι στα ηθικά διλήμματα όχι προτάσσοντας έναν λογικό επαγωγικό συλλογισμό, αλλά μέσα από μια ηθική των σχέσεων, της φροντίδας και της ικανοποίησης των αναγκών των άλλων. Βλ. Gilligan, C. (1982), *In A Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, σ. 24-39.

95. Τα βασικά της έργα, που θεμελίωσαν και τον μεταμοντέρνο φεμινισμό, είναι η *Αναταραχή φύλου* (*Gender Trouble*, 1990) και *Σώματα με σημασία* (*Bodies that matter*, 1993), αμφότερα μεταφρασμένα στα ελληνικά από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια (2009) και Εκκρεμές (2008) αντίστοιχα.

κείο υποκείμενο.⁹⁶ Για την Butler, η σεξουαλική ταυτότητα δεν συνιστά εγγενή ιδιότητα του βιολογικού φύλου (το οποίο ούτως ή άλλως είναι κι αυτό μια κατασκευασμένη διά του λόγου κατηγορία),⁹⁷ αλλά μια συνεχής επιτελεστική διαδικασία μέσα από την υιοθέτηση προτύπων, συμπεριφορών, στάσεων, αποφάσεων, στυλ ή επιθυμιών.⁹⁸ Μια διαρκής εν τω γίνεσθαι διαδικασία, μέσα από την επαναλαμβανόμενη επιτελεστικότητα που αποτυπώνεται στη φράση της Simon de Beauvoir «γυναίκα δε γεννιέσαι αλλά γίνεσαι». Σε αυτή την κατεύθυνση, αναθεωρούνται και αποδομούνται οι βασικές φεμινιστικές εννοιολογήσεις, προκειμένου η ανάλυση να απεγκλωβιστεί από το πρίσμα της «χειραφέτησης» ή της «κυριαρχίας» και να αποκτήσει ένα συμπεριληπτικό πρόσημο.⁹⁹

Β. Φιλελεύθερος φεμινισμός και θετικιστική εγκληματολογία

Συνοψίζοντας, πρέπει να επισημανθεί ότι η ενσωμάτωση της φεμινιστικής οπτικής στην εγκληματολογική θεωρία και έρευνα πραγματοποιήθηκε με διαφορετικό τρόπο από τα αντίστοιχα ρεύματα σκέψης, προσαρμοζόμενη στα ευρύτερα ερωτήματα και τη μεθοδολογία τους. Έτσι, η θετικιστική εγκληματολογία και η θετικιστική θυματολογία επηρεάστηκαν κυρίως από τον φιλελεύθερο φεμινισμό, θέτοντας μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με την παραβατικότητα¹⁰⁰ και τη θυματοποίηση των γυναικών, αλλά και με τη διαφορετική αντιμετώπιση των γυναικών από το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης.¹⁰¹ Ταυτόχρονα, ασκήθηκε κριτική στην

96. Αθανασίου, Α. (2006), *ό. π.*, σ. 96-104.

97. Butler, J. (2009), *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 31-32.

98. *Ο. π.*, σ. 181-183.

99. Αθανασίου, Α. (2006), *ό. π.*, σ. 84 επ.

100. Σε αυτή την κατεύθυνση, ξεχωρίζουν τα έργα της Freda Adler και της Rita Simon. Με αφετηρία την κοινή διαπίστωση ότι η παράμετρος του φύλου είχε για πολλά χρόνια αγνοηθεί από την παραδοσιακή εγκληματολογία και οι όποιες αναγνώσεις της ήταν είτε απλοϊκές είτε στερεοτυπικές, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές διαδικασίες κατασκευής του φύλου γύρω από τις έννοιες της «αρρενωπότητας» και της «θηλυκότητας», επιχείρησαν να εξετάσουν κατά πόσο η σταδιακή ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας και η κοινωνική τους χειραφέτηση είχε επίδραση και στην αύξηση της εμπλοκής τους με το έγκλημα. Σε απάντηση του ανωτέρω ερωτήματος, η Adler υποστήριξε ότι στο πλαίσιο αυτής της διαδρομής οι γυναίκες πράγματι διαπράττουν εγκλήματα, καθώς για να επιτύχουν την κοινωνική και επαγγελματική τους καταξίωση υιοθετούν χαρακτηριστικά αρρενωπότητας και γίνονται πιο επιθετικές και ανταγωνιστικές. Αντίθετα, η Simon, υποστήριξε πως δεν είναι η υιοθέτηση ανδρικών προτύπων αλλά η επαφή με περισσότερες ευκαιρίες τέλεσης εγκλήματος (κυρίως οικονομικού εγκλήματος ή εγκλημάτων λευκού κολάρου) που αλλάζουν τη συσχέτιση των γυναικών με το έγκλημα. Βλ. Vold, G., Bernad. T., Snippes, J. (2002⁵) *Theoretical Criminology*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press 2002, σ. 269-270.

101. Vold, G., Bernad. T., Snippes, J. (2002), *ό. π.*, σ. 268. Σύμφωνα με αυτό το ρεύμα σκέψης, οι γυναίκες τυγχάνουν διαφορετικής μεταχείρισης από το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης, άλλοτε πιο αυστηρής κι άλλοτε πιο επιεικούς, ανάλογα με τη φύση του τελεσθέντος αδικήματος. Ωστόσο, η θέση αυτή έχει επικριθεί γιατί αγνοεί κι άλλους παράγοντες που αλληλοεπιδρούν, όπως η κοινωνική τάξη προέλευσης. Βλ. αναλυτικά Walklate, S. (2007³). *Understanding criminology Current theoretical debates*, Νέα Υόρκη: Open University Press, σ. 85.

επιστημονική πρακτική και μεθοδολογία, η οποία συντελεί ενδεχομένως στην αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων, μέσα από τη συγκρότηση μεροληπτικών ερευνητικών δειγμάτων στα οποία απουσιάζει το γυναικείο φύλο, ή με τη μη ενσωμάτωση αντίστοιχων μεταβλητών στην έρευνα.¹⁰²

Με βάση τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι η επίδραση του φιλελεύθερου φεμινισμού στο δίκαιο και την εγκληματολογική θεωρία διέπεται μάλλον από μια ρεφορμιστική λογική. Βασική θέση αυτής της θεώρησης αποτελεί η αποδοχή του υπάρχοντος οικονομικοπολιτικού πλαισίου και των δομών του¹⁰³ και η προώθηση διορθωτικών παρεμβάσεων στους κανόνες δικαίου και στη μεθοδολογία της κοινωνικής έρευνας, με στόχο την εξάλειψη των διακρίσεων, τη νομική κατοχύρωση και αναγνώριση της ισότητας των δύο φύλων, και την ενσωμάτωση στο πεδίο της έρευνας και έμφυλων ερωτημάτων. Έτσι, στη φιλελεύθερη εγκληματολογική φεμινιστική θεωρία δεν εμφιλοχωρούν ερωτήματα γύρω από τις διαδικασίες και τους όρους διαμόρφωσης του κανόνα δικαίου (εγκληματοποίηση), τους νομικούς ορισμούς ή τη λειτουργία του δικαίου στην αναπαραγωγή της πατριαρχίας και του σεξισμού. Η ουδετερότητα και αμεροληψία του νομικού θετικισμού λειτουργεί ως ασπίδα απέναντι σε συσχετίσεις και αναγωγές που ξεπερνούν τα όρια των κανονιστικών ρυθμίσεων.

Ειδικότερα, η ανάλυση της έμφυλης βίας και της γυναικοκτονίας πραγματοποιείται στο πεδίο της θετικιστικής εγκληματολογίας και θυματολογίας μέσα από τρία πρίσματα: το πρώτο εστιάζει στις συνθήκες τέλεσης του αδικήματος, το δεύτερο στην προσωπικότητα του δράστη και το τρίτο στην ευαλωτότητα του θύματος. Υπό το πρώτο πρίσμα, τα ανωτέρω εγκλήματα ιδιωτικοποιούνται και χωροθετούνται εντός της ιδιωτικής/οικιακής σφαίρας. Η έμφυλη βία συνιστά ένα ιδιωτικό έγκλημα που τελείται ανάμεσα σε άτομα (θύματα και δράστες) που έχουν στενή οικογενειακή, συζυγική, συντροφική, ερωτική σχέση, στο πλαίσιο ενός μάλλον επιβαρυσμένου, κακοποιητικού ή προβληματικού περιβάλλοντος. Υποκινούνται συχνά από ζήλια, εξάρτηση, κτητικότητα, απόρριψη, και ενίοτε ενισχύονται από τη συμπεριφορά του θύματος και ειδικότερα από τη χρόνια σιωπή, συγκάλυψη ή ανοχή του. Σε αυτή την κατεύθυνση, τα εγκλήματα έμφυλης βίας επαναπλαισιώνονται λεκτικά ως «εγκλήματα ζήλιας», «εγκλήματα ερωτικού πάθους», «εγκλήματα τιμής», τα οποία αποτελούν μάλλον εξαίρεση στον κανόνα.

Στη δεύτερη περίπτωση, η ανάλυση επικεντρώνεται στην προσωπικότητα του δράστη υπό το πρίσμα της κοινωνικής ετερότητας. Τα χαρακτηριστικά του δράστη ψυχοπαθολογικοποιούνται. Οι δράστες παρουσιάζονται άλλοτε ως ναρκισσιστικές προσωπικότητες και άλλοτε ως άτομα

102. Walklate, S. (2007), *ό. π.*, σ. 85.

103. Vold, G., Bernad. T., Snippes, J. (2002), *ό. π.*, σ. 270.

που πάσχουν από αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας ή αντιμετωπίζουν ζητήματα εθισμού ή εξαρτήσεων (βίαιοι, αλκοολικοί, τοξικοεξαρτημένοι). Η ατομοκεντρική ανάλυση των δραστών συνδυάζει διάφορες μεταβλητές όπως η ηλικία, η εθνική καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο, το ιστορικό προηγούμενης κακοποιητικής συμπεριφοράς στην οικογένεια, το ιστορικό κακοποίησης τους στην παιδική ή εφηβική ηλικία,¹⁰⁴ ή η ενδεχόμενη (πρώιμη) εμπλοκή τους με τον νόμο, αλλά και ζητήματα καταλογισμού – αν δηλαδή έδρασαν «εν βρασμό ψυχικής ορμής», τυφλωμένοι από τη ζήλια ή το θυμό τους, ή αν πρόκειται για άτομα με μειωμένη αντίληψη και ως εκ τούτου με μειωμένο καταλογισμό.

Στην τρίτη κατεύθυνση, στην οποία εστιάζει κατά κύριο λόγο η θετικιστική θυματολογία, ο επιστημονικός προβολέας στρέφεται στο θύμα, στην ανάλυση και τη συσχέτιση των παραγόντων κινδύνου (risk factors) που ενισχύουν την ευάλωτότητά του και αυξάνουν τις πιθανότητες θυματοποίησής του. Και σε αυτή την περίπτωση, εξετάζονται μεταβλητές όπως η ηλικία, η εθνική καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο, ο τόπος κατοικίας, η απασχόληση-εργασία, η οικονομική εξάρτηση, η προηγούμενη σχέση με τον δράστη, η ανοχή προηγούμενης κακοποιητικής συμπεριφοράς, το ιστορικό κακοποίησης στην παιδική ηλικία, κ.ά. Το θύμα σε αυτή την προοπτική θεωρείται εν μέρει υπεύθυνο για τη θυματοποίηση του (victim blaming), διότι είτε προκάλεσε ή ανέχτηκε κακοποιητική συμπεριφορά απέναντι του, είτε δεν απευθύνθηκε εγκαίρως στις αρχές, είτε μέσα από ψυχολογικές διαδικασίες άρνησης και απώθησης δεν συνειδητοποίησε εγκαίρως την κατάσταση κινδύνου που είχε περιέλθει. Στο πλαίσιο μάλιστα της θετικιστικής θυματολογίας εντάσσονται κι αρκετές έρευνες με άξονα τον φαύλο κύκλο της θυματοποίησης και εγκληματικότητας των γυναικών, για το πώς δηλαδή η σεξουαλική, ψυχολογική και σωματική κακοποίηση των γυναικών συμβάλλουν στην μετέπειτα εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, η οποία μπορεί να φτάσει μέχρι την ανθρωποκτονία του συζύγου-συντρόφου.¹⁰⁵

Τέλος, δεν λείπουν και πιο συνθετικές προσεγγίσεις που ακολουθούν την ερευνητική πρόταση της Karen Stout, η οποία υιοθέτησε μια πολυεπίπεδη οικολογική ανάλυση, με συνδυασμό μεταβλητών σε μικρο- μεσο- και μακροεπίπεδο, αναλύοντας δευτερογενή δεδομένα που συλλέχθηκαν από πολυάριθμα αρχειακά αρχεία και στατιστικές σε καθεμία από τις 50 πολιτείες των ΗΠΑ.¹⁰⁶ Σε αυτή την προοπτική, ενσωματώνονται μεταβλητές όπως το επίπεδο της ισότητας των φύλων, η απασχόληση, η μετανάστευση, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές, η ύπαρξη κέντρων

104. Συγκιάτου, Α. (2022), ό. π., σ. 986.

105. Σε αυτή την κατεύθυνση εντάσσονται ενδεικτικά οι έρευνες της K. Daly (1992), της M. Chesney-Lind (2000), της L. Sanchez (2000), της K. Ferraro (2000), της S. Osthoff (2000), των D. C. May, N. E. Rader & S. Goodrum (2010), των J. L. Lauritsen, K. Carbone-Lopez (2011) και της J. Belknap (2014). Βλ. Μηλιώνη, Φ. (2022), «Ευαίσθητα θεσμικά αντανάκλαστικά σε θέματα έμφυλης βίας», ό. π., σ. 117.

106. Stout, K. (1992), «Intimate femicide: An ecological analysis», *Journal of Sociology and Social Welfare* 29, σ. 29-50.

υποστήριξης κακοποιημένων γυναικών σε μια περιοχή, κ.ά., οι οποίες συσχετίζονται άλλοτε με ένα συγκεκριμένο γεγονός και άλλοτε με τα ποσοστά των γυναικοκτονιών ή των βιασμών σε μια περιοχή.¹⁰⁷

Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, η ιδιωτικοποίηση του φαινομένου και η ανάγνωσή του με όρους ατομικής ηθικής, ερωτικής, συναισθηματικής ή ψυχολογικής απόκλισης εγκλωβίζουν την ανάλυση σε μια κλειστή σφαίρα ιδιωτικότητας, διαπροσωπικής βίας και κοινωνικής ετερότητας. Υπό αυτή την έποψη, η έμφυλη βία αποτελεί ένα μεμονωμένο και εξαιρετικό φαινόμενο, γεγονός που συσκοτίζει τις δομικές, συστημικές, πολιτικές και κοινωνικές αναφορές του. Ταυτόχρονα, η θετικιστική προσέγγιση προτιμά τη χρήση πιο ουδέτερων και λιγότερο φορτισμένων όρων.¹⁰⁸ Έτσι, γίνεται λόγος για «γυναικεία ανθρωποκτονία», «ανθρωποκτονία σε συντροφική σχέση», «θυματοποίηση γυναικών από ανθρωποκτονία», «θανατηφόρα βία μεταξύ συντρόφων», «γυναίκες θύματα θανατηφόρας βίας» και «θανατηφόρα βία μεταξύ συντρόφων».¹⁰⁹

Γ. Ριζοσπαστικός Φεμινισμός και Κριτική Εγκληματολογία

Σε τελείως αντίθετη κατεύθυνση κινείται η ριζοσπαστική ή κριτική φεμινιστική εγκληματολογία. Πρόκειται για ένα ρεύμα σκέψης που μπολιάζει πολλές παρεμφερείς θεωρητικές παραδόσεις, αντλώντας στοιχεία από τη μαρξιστική μεθοδολογία, την κριτική εγκληματολογία,¹¹⁰ την προσέγγιση της ζημιολογίας και της κοινωνικής βλάβης,¹¹¹ και φυσικά από τα διάφορα ρεύματα

107. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται οι έρευνες των Dugan, Nagin και Rosenfeld (2003), Muftic και Baumann (2012) και της Stamatel (2014), σχετικά με τις διαφορές στα επίπεδα των γυναικοκτονιών και τη δυναμική των φύλων σε 33 ευρωπαϊκές χώρες. Βλ. αναλυτικά Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), ό. π., σ. 981-982.

108. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον σχετικά πρόσφατο συλλογικό τόμο *Handbook of European Homicide Research* (Liem & Pridemore, 2013), στον οποίο περιλαμβάνονται μελέτες για την ανθρωποκτονία, δεν αναφέρεται πουθενά ο όρος «γυναικοκτονία», αλλά χρησιμοποιείται ο όρος «γυναικείες ανθρωποκτονίες». Το έργο αποτελεί απόδειξη του γεγονότος ότι η κυρίαρχη εγκληματολογία τείνει προς τη συντηρητική κατεύθυνση σε αυτό το θέμα, προτιμώντας τον όρο «ανθρωποκτονία από συντροφική σχέση» και τις πολλές παραλλαγές του από τον πιο ριζοσπαστικό και πολιτικά φορτισμένο όρο «γυναικοκτονία». Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), ό. π., σ. 981.

109. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), ό. π.

110. Ιδίως των θεωρητικών εκείνων που ασχολήθηκαν με τις διαδικασίες και τους όρους εγκληματοποίησης, όπως οι William Chambliss και Richard Quinney. Βλ. ενδεικτικά Quinney, R. (1970/2008), *The Social Reality of Crime*, Ντιου Μπρούνσγουικ & Λονδίνο: Transaction Publishers. Chambliss, W. & Seidman, R. (1971), *Law, Order and Power*, Μασαχουσέτη: Addison-Wesley Publishing Company. Chambliss, W. (1993), «On Law Making», στο Chambliss, W. & Zatz, M. (επιμ.). *Making Law: The State, the Law, and Structural Contradictions*, Μπλούμινγκτον: Indiana University Press.

111. Βλ. ενδεικτικά σε αυτή την κατεύθυνση, Canning, V. & Tombs, S. (2021), *From social harm to zemiology: A critical introduction*, Λονδίνο: Routledge. Tombs S. (2018), «For Pragmatism and Politics: Crime, Social Harm and Zemiology», στο A. Boukli & J. Kotze (επιμ.), *Zemiology, Critical Criminological Perspectives*, σ. 11-31, και, στο πεδίο της έμφυλης κοινωνικής

του ριζοσπαστικού φεμινισμού. Σε αυτή την προοπτική, το δίκαιο δεν αποτελεί ένα ουδέτερο εργαλείο ρύθμισης των κοινωνικών συγκρούσεων. Αποτελεί το βασικό εργαλείο εμπέδωσης, παγιοποίησης και αναπαραγωγής των έμφυλων ανισοτήτων και των πατριαρχικών δομών, διότι πέρα από τη ρύθμιση των βιοτικών σχέσεων αποτελεί βασικό μέσο ιδεολογικής ηγεμονίας και διαμόρφωσης των κοινωνικών αντιλήψεων.¹¹² Έτσι, το δίκαιο αναπαράγει τις έμφυλες ανισότητες τόσο σε επίπεδο υλικό, όταν δεν εγκληματοποιούνται ή ποινικοποιούνται συμπεριφορές που προκαλούν μεγάλη κοινωνική βλάβη, όσο και σε επίπεδο συμβολικό, όταν διατηρείται το αξιακό σύστημα της πατριαρχίας, το οποίο μάλιστα ουδετεροποιείται μέσα σε ένα πλέγμα νομικού φορμαλισμού. Για τον λόγο αυτόν, η ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση εστιάζει στις διαδικασίες αποσιώπησης και συγκάλυψης της σεξουαλικής βίας στο απροσπέλαστο πλαίσιο της ιδιωτικής σφαίρας, οι οποίες περιλαμβάνουν και τη δυσανεξία του συστήματος της πατριαρχίας απέναντι σε νέες εννοιολογικές οριοθετήσεις, στην αναγνώριση νέων νομικών όρων, στην ποινικοποίηση νέων μορφών συμπεριφοράς που μέχρι πρότινος ήταν αδιάφορες για το ποινικό δίκαιο παρά τις πολυεπίπεδες κοινωνικές βλάβες που προκαλούν, όπως ο βιασμός στον γάμο ή σε ερωτική σχέση, η ενδοοικογενειακή βία, η σεξουαλική παρενόχληση και η πορνογραφία.¹¹³

Η κριτική φεμινιστική εγκληματολογία, συνεπώς, εντάσσει στο ερευνητικό της διάβημα τη διεύρυνση του πεδίου της έρευνας πέρα από το στενό πεδίο του τυπικού/νομικού εγκλήματος, καθώς εκκινεί από τη θέση ότι οι διαδικασίες εγκληματοποίησης υπάγονται *a priori* σε εξουσιαστικούς/πατριαρχικούς συσχετισμούς.¹¹⁴ Θέλοντας μάλιστα να προτάξει το κοινωνικό βίωμα, την κοινωνική εμπειρία εκμετάλλευσης, υποταγής και κυριαρχίας των γυναικών, προτιμά να χρησιμοποιεί τον όρο «επιζήσασες» παρά τον όρο «θύματα». Η έμφυλη βία δεν αποτελεί μόνο

βλάβης, Davies, P. (2021), «Why social harm matters: Five reasons from a feminist influenced victim perspective», στο Davies, P. D., Leighton, P. & Wyatt, T. (επιμ.), *The Palgrave Handbook of Social Harm*, Palgrave Macmillan, σ. 453-472· Davies, P. (2014), «Gender first: The secret to revealing sexual crimes and victimisations», στο Davies, P., Francis, P. & Wyatt, T. (επιμ.), *Invisible crimes and social harms*, Palgrave Macmillan, σ. 26-43· Κασάπογλου, Α. (2022). «Η κοινωνική βλάβη της έμφυλης βίας», περ. *Αντιγόνη, το ερώτημα*, Ιούνιος 2022, τόμος II, αρ. 4 (υπό δημοσίευση).

112. Walklate, S. (2007), σ. 97.

113. Ρεθυμνωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ. Τσακιστράτη, Χ. (2015), *ό. π.*, σ. 52-73· Παπαχαράλαμπος, Χ. (2018), *ό. π.*, σ. 127-130.

114. Σύμφωνα με τον Quinney, η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης πέντε παραμέτρων: α. Του νομικού ορισμού, ο οποίος κατασκευάζεται από τις αρμόδιες αρχές σε μια οργανωμένη κοινωνία. β. Του συγκρουσιακού χαρακτήρα των νομικών ορισμών, οι οποίοι αντανακλούν τα συμφέροντα των τμημάτων της κοινωνίας που έχουν την εξουσία να διαμορφώνουν δημόσιες πολιτικές. γ. Της εφαρμογής των νομικών ορισμών του εγκλήματος από τα τμήματα εκείνα της κοινωνίας που έχουν εξουσία στον σχεδιασμό και τη διαχείριση του νόμου. δ. Της δημιουργίας συμπεριφορικών τύπων σε αναλογία με τους νομικούς ορισμούς που οδηγούν σε ανάλογες πιθανότητες εμπλοκής ορισμένων ατόμων με τον νόμο. ε. Της δημιουργίας και διάχυσης στο κοινωνικό σώμα διά των ΜΜΕ συγκεκριμένων αντιλήψεων σχετικά με το έγκλημα. Βλ. Quinney, R. (1970/2008), *ό. π.*, σ. 15-24.

αντικείμενο ανάμεσα σε ένα θύμα και ένα δράστη, δεν αποτελεί προϊόν οικογενειακής παθογένειας, ούτε εξαντλείται σε νομικούς ορισμούς και τυπικά αδικήματα. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο με βαθιές πολιτισμικές ρίζες, που διαπερνά κάθετα και οριζόντια τις κοινωνικές τάξεις και είτε αντανάκλαται στις οικονομικές και πολιτικές δομές είτε αποτελεί προϊόν τους.¹¹⁵ Ωστόσο, παρά την εργαλειακή θεώρηση του ποινικού δικαίου και την κριτική που ασκείται στις πραγματικές λειτουργίες του νόμου, μη έχοντας άλλη εναλλακτική, η προσέγγιση αυτή επιδιώκει την ανατροπή των κοινωνικών συσχετισμών διά του νόμου, δίνοντας έμφαση στην αναγνώριση των επιβλαβών φαινομένων και στην εισαγωγή νέων εννοιολογικών κατηγοριών, νέων σημειώντων με στόχο την κοινωνική αφύπνιση αλλά και την ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας και δράσης. Ταυτόχρονα, στο πεδίο αυτό διαγράφεται και μια τάση προς την τιμωρητικότητα, προς την αυστηροποίηση της ποινικής μεταχείρισης των δραστών, είτε μέσω της εγκληματοποίησης συμπεριφορών που διέφευγαν του ποινικού νόμου, είτε μέσω μιας πιο τιμωρητικής αντιμετώπισης των δραστών σε ήδη τυποποιημένα αδικήματα.

Η επιμονή αυτή της ριζοσπαστικής φεμινιστικής θεώρησης γύρω από την εισαγωγή νέων όρων στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο δεν είναι τυχαία. Έχει ως αφετηρία το έργο του φιλοσόφου John Austin, τις παραδοχές της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας και τη θεωρία της συμβολικής αλληλόδρασης, γύρω από τις διαδικασίες κατασκευής του κόσμου διά του λόγου. Ειδικότερα, ο Austin διακρίνει τις λεκτικές εκφορές σε όσες έχουν διαπιστωτικό περιεχόμενο και υπόκεινται στον έλεγχο της αλήθειας και όσες έχουν επιτελεστικό περιεχόμενο, επιδιώκουν κάποιον σκοπό και υπόκεινται στον έλεγχο της ευστοχίας/αστοχίας.¹¹⁶ Οι επιτελεστικές εκφορές στοχεύουν στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, αποτελούν μέρος μιας ηθικής πρακτικής και αποκτούν ακόμα μεγαλύτερη ισχύ όταν έχουν κανονιστική ή θεσμική περιβολή. Περαιτέρω, ο Austin ανατέμνει τις λεκτικές πράξεις σε τρία διαφορετικά μέρη: τη λεκτική πράξη (locutory act), που αποτελεί την κυριολεκτική εκφώνηση των λέξεων, την ενδολεκτική πράξη (illocutionary act) που επιτελείται από το νόημα, την αξία και την ισχύ των λέξεων ανάλογα με το πώς γίνονται κατανοητές και το πλαίσιο εντός του οποίου προφέρονται,¹¹⁷ και την περιλεκτική πράξη (perlocutionary act), που περιλαμβάνει τις συνέπειες, τα αποτελέσματα από την εκφορά των λέξεων, την έμμεση επίδραση που έχουν οι λέξεις στους ακροατές (κολακεύουν,

115. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται και ο «σοσιαλιστικός φεμινισμός» ως επιμέρους ρεύμα στο ευρύτερο αντιθετικιστικό παράδειγμα, με κυριότερους εκφραστές τον James Messerschmidt (1986), ο οποίος ερευνά τους πολύπλοκους τρόπους με τους οποίους μεταβλητές όπως το φύλο, η φυλή και η κοινωνική τάξη συσχετίζονται μεταξύ τους, την Pat Carlen, η οποία εστίασε στη μεταχείριση των γυναικών από το ΣΠΔ και στο πώς σχετίζονται οι εμπειρίες των γυναικών με τις επιπτώσεις του ρατσισμού, του σεξισμού και της ταξικής διαστρωμάτωσης, και τη Maureen Cain. Βλ. αναλυτικά Walklate, S. (2007), *ό. π.*, σ. 88.

116. Austin, J. L. (1962), *How to do things with words*, Οξφόρδη: Clarendon Press, σ. 1-11.

117. Για παράδειγμα, η φράση «κρυώνω» μπορεί να σημαίνει την επιθυμία να κλείσει ο συνομιλητής το παράθυρο, να δανειστεί ένα παλτό ή απλά να εξωτερικεύσει μια πληροφορία για τη φυσική του κατάσταση.

ευχαριστούν, τρομάζουν κ.λπ.), η οποία όμως δεν εγγράφεται ρητά στη δήλωση.¹¹⁸ Με άλλα λόγια, η λεκτική πράξη περικλείει ένα νόημα, η ενδολεκτική πράξη δίνει αξία σε αυτό που ειπώθηκε και η περιλεκτική πράξη περιλαμβάνει την επίτευξη ενός αποτελέσματος από αυτό που ειπώθηκε.¹¹⁹ Η χρήση ενός νέου σημαίνοντος όπως η γυναικοκτονία αποτελεί μια λεκτική πράξη που μεταβάλλει ριζικά το «ενδόλεκτο» και το «περίλεκτο», καθώς φωτίζει με έμφυλο τρόπο ένα γεγονός, μεταβάλλει την πρόσληψη του εντάσσοντάς το σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο νοημάτων, ενώ έχει και τελείως διαφορετικά αποτελέσματα με την εκφορά της.

Συνακόλουθα, όπως γίνεται δεκτό στην ευρύτερη ερμηνευτική κοινωνιολογική παράδοση, η εκφορά των λέξεων και οι κοινωνικές πράξεις δεν αποτελούν απλά υλικές ενέργειες που εξωτερικεύουν την ανθρώπινη βούληση αλλά ερμηνευτικά/νοηματικά προσδιορισμένα ενεργήματα μέσω των οποίων διαμεσολαβείται ο υλικός κόσμος και κατασκευάζεται τόσο το κοινωνικό υποκείμενο όσο και ο περίγυρος του, το κοινωνικό γίνεσθαι. Με άλλα λόγια, το κοινωνικό υποκείμενο σε καμία περίπτωση δεν είναι ουδέτερος παρατηρητής των πραγμάτων που τελούνται εκεί έξω, αλλά συνδιαμορφωτής της κοινωνικής πραγματικότητας διά της ερμηνείας και του νοήματος που αποδίδεται στον εαυτό και τα πράγματα (κοινωνικά φαινόμενα). Επομένως, οι διαδικασίες της κοινωνικής αλλαγής συνοδεύονται πάντοτε από κοινωνικά εύλογους τρόπους μετονομασίας του μετασηματισμένου κόσμου.¹²⁰ Εάν δεν υπάρχουν οι κατάλληλες λέξεις, θα πρέπει να εφευρεθούν, ενώ η απλή πράξη της εκφοράς ενός νέου σημαίνοντος γίνεται μέρος μιας ευρύτερης ηθικής και κοινωνικής πρακτικής, αποτελεί ένα επαναστατικό γεγονός το οποίο επιχειρεί να αποδομήσει, να ανατρέψει ή να μετασηματίσει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων (social order).¹²¹ Εάν ο όρος είναι ισχυρός, συλλαμβάνει δηλαδή πτυχές της πραγματικότητας που ήταν προηγουμένως δυσδιάκριτες από την κυρίαρχη επιστήμη ή από διαδεδομένες στερεοτυπικές προϊδεάσεις, τότε έχει έντονες επιτελεστικές και μετασηματιστικές επιδράσεις και επενέργειες, διαμορφώνοντας όχι μόνο αντιλήψεις αλλά και πολιτικές. Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, η εγκληματολογική αναγνώριση και νομική αποτύπωση του όρου γυναικοκτονία ξεδιπλώνει και φέρνει στο προσκήνιο τις πραγματικές αιτίες του φαινομένου και στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή, στην ανατροπή των οικονομικών, πολιτικών, πολιτισμικών και κοινωνικών δομών που αναπαράγουν την πατριαρχία.

118. Austin, J. L. (1962), *ό. π.*, σ. 94-107.

119. Austin, J. L. (1962), *ό. π.*, σ. 120.

120. Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), *ό. π.*, σ. 978.

121. *Ο. π.*

Ωστόσο, η ριζοσπαστική φεμινιστική οπτική έχει επικριθεί ως απόλυτη και ουσιοκρατική,¹²² καθώς θεωρεί δεδομένες και αμετάβλητες τις διαφορές των δύο φύλων,¹²³ θέση παρόμοια με εκείνους που υιοθετούν τον βιολογικό θετικισμό,¹²⁴ ενώ παραβλέπει τις μεγάλες κοινωνικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί σε πολιτισμικό και θεσμικό επίπεδο, στο πλαίσιο τουλάχιστον του «ανεπτυγμένου κόσμου».¹²⁵ Έτσι, η μεταβλητή της πατριαρχίας, της καταπίεσης και εξουσίας των γυναικών δεν βρίσκει πάντα επαρκές έρεισμα σε όλες τις έννομες τάξεις. Περαιτέρω, ανακύπτει ένα ερώτημα σε σχέση με τις περιπτώσεις εφαρμογής ή επίκλησης του όρου γυναικοκτονία. Θα μπορούσαμε για παράδειγμα να χαρακτηρίσουμε ως γυναικοκτονία μια ανθρωποκτονία που τελείται στο πλαίσιο ενός ομόφυλου ζευγαριού γυναικών; Η αυθόρμητη απάντηση είναι καταφατική, εφόσον ο φόνος έχει μισογυνικά κίνητρα και η σχέση έχει χαρακτηριστικά καταπίεσης ή κυριαρχίας. Εντούτοις, είναι γεγονός πως είναι συχνά πολύ δύσκολο να ανιχνευθεί το μισογυνικό κίνητρο σε αντίστοιχες υποθέσεις, με κίνδυνο να οδηγηθούμε σε ισοπεδωτικές γενικεύσεις, αποδίδοντας κάθε δολοφονία γυναικών στο φύλο ή την ταυτότητα φύλου τους. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ζητήματα όχι μόνο ποινικής αντιμετώπισης, αλλά και επίσημης καταγραφής του φαινομένου, όπως εξετάστηκε και ανωτέρω.

VI. Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΚΤΟΝΙΑΣ

Ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας δεν περιλαμβάνει ορισμό της γυναικοκτονίας και τυποποίησή της ως χωριστού/διακριτού αδικήματος. Η εν λόγω αξιόποινη πράξη εμπίπτει στη διάταξη του άρ. 299 ΠΚ όπου τυποποιείται η ανθρωποκτονία από πρόθεση, για την οποία, ύστερα από την ψήφιση του ν. 4855/2021 προβλέπεται ποινή ισόβιας κάθειρξης, ενώ σύμφωνα με την παρ. 2 προβλέπεται η ποινή της κάθειρξης σε περίπτωση που η πράξη αποφασίστηκε και εκτελέστηκε σε βρασμό ψυχικής ορμής. Η γυναικοκτονία, ωστόσο, μπορεί να εμπίπτει και σε άλλες διατάξεις του ΠΚ, όπως η βαριά σωματική βλάβη (άρ. 310 ΠΚ) και η θανατηφόρα σωματική βλάβη (άρ. 311 ΠΚ). Μάλιστα, το άρ. 312 παρ. 2 ΠΚ προβλέπει αυστηρότερες ποινές για σωματική κάκωση και επικίνδυνες, βαριές ή θανατηφόρες σωματικές βλάβες (άρ. 308 παρ. 2, άρ. 309, άρ. 310 παρ. 2 και άρ. 311 ΠΚ), αν οι εν λόγω βλάβες προκλήθηκαν σε βάρος συζύγου κατά τη διάρκεια του γάμου ή σε βάρος συντρόφου κατά τη διάρκεια της συμβίωσης. Τα ως άνω άρθρα εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τον νόμο για την ενδοοικογενειακή βία (ν. 3500/2006, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4531/2018).

122. Παπαχαλαράμπος, Χ. (2018), ό. π., σ. 123

123. Walklate, S. (2004), *Gender, Crime and Criminal Justice*, Πόρτλαντ: Willan Publishing, σ. 14-15.

124. Walklate, S. (2007), ό. π., σ. 88.

125. Bysson, V. (2005), ό. π., σ. 269-271.

Παράλληλα, σε περιπτώσεις τέλεσης εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά (άρ. 82 Α ΠΚ), όπου το κίνητρο του δράστη ήταν τα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, προβλέπεται επαύξηση του ελαχίστου ορίου της ποινής κατά έξι μήνες ή ένα έτος στην περίπτωση πλημμελήματος (ανάλογα εάν πρόκειται για πλημμέλημα με απειλούμενη ποινή έως ένα έτος ή μη) και κατά δύο έτη στην περίπτωση κακουργήματος.¹²⁶ Τα κίνητρα του δράστη λαμβάνονται υπόψη και κατά το στάδιο επιμέτρησης της ποινής, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 79 ΠΚ, όπου το δικαστήριο κατά την επιμέτρηση της ποινής, πέρα από τη βαρύτητα της πράξης και το βαθμό ενοχής του κατηγορουμένου, σταθμίζει τα στοιχεία που λειτουργούν υπέρ και σε βάρος του, και συνεκτιμά τις συνέπειες της ποινής για τον ίδιο και τους οικείους του (άρ. 79 παρ. 1 ΠΚ). Τέλος, κατά την παρ. 5 του άρθρου 79, ως στοιχεία που λειτουργούν σε βάρος του υπαιτίου ορίζονται ιδίως: α) η κατ' επάγγελμα τέλεση της πράξης, β) η ιδιαίτερη σκληρότητα, γ) η εκμετάλλευση της εμπιστοσύνης του θύματος, δ) το γεγονός ότι το θύμα δεν μπορούσε να προστατεύσει τον εαυτό του, και ε) ότι ο υπαίτιος διαδραμάτισε ιθύνοντα ρόλο σε πράξη που τελέστηκε με συμμετοχή πολλών.

Με βάση τη σύντομη αυτή επισκόπηση των ποινικών διατάξεων, η μάλλον κρατούσα αυτή τη στιγμή άποψη στην ποινική θεωρία υποστηρίζει ότι δεν είναι σκόπιμος ο προσδιορισμός του φύλου για την αποτύπωση της αντικειμενικής υπόστασης τόσο της ανθρωποκτονίας όσο και της σωματικής βλάβης. Όπως σημειώνει η Συμεωνίδου-Καστανίδου: «*Τιμωρώντας γενικά κάθε ανθρωποκτονία και κάθε σωματική βλάβη, ο Έλληνας νομοθέτης συμπορεύεται με την πρακτική που ακολουθείται ευρύτερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αναδεικνύοντας την ανάγκη για “ίση” μεταχείριση των φύλων και όχι για “ειδική” μεταχείριση των γυναικών*».¹²⁷ Η άποψη αυτή ανατρέχει στις προβλέψεις των άρθρων 79 και 82 Α του ΠΚ, στα οποία, όπως αναφέρθηκε, θεσπίζεται επαυξημένη ποινή όταν το έγκλημα τελείται λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου (άρ. 82 Α ΠΚ), ενώ το γεγονός ότι το θύμα δεν μπορούσε να προστατεύσει τον εαυτό του αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα για τον δράστη κατά την επιμέτρηση της ποινής (άρ. 79 ΠΚ). Παράλληλα, με αυξημένη ποινή απειλούνται και όλες οι σωματικές βλάβες σε βάρος αδύναμων ατόμων (ανηλίκων, υπερηλίκων, συζύγων ή συντρόφων κ.ά.) που συνοικούν με τον δράστη ή έχουν μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας (άρ. 312 ΠΚ με περαιτέρω αναφορά στα άρθρα 308, 309, 310 και 311 ΠΚ). Αντίστοιχες ρυθμίσεις υπάρχουν και για τις σωματικές βλάβες, τις προσβολές της ελευθερίας και της γενετήσιας αξιοπρέπειας μελών της

126. Βλ. και Συκιάτου, Α. (2022), ό. π., σ. 982

127. Αυτό υποστήριξε η Συμεωνίδου-Καστανίδου σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 2021 στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ με θέμα: «Η νομική αντιμετώπιση της γυναικοκτονίας», Πρβλ. και Σιούτη, Β. (2022), «Γυναικοκτονίες, επιτέλους τις βλέπουμε», αφιέρωμα σε *LIFO*, ανακτήθηκε από: <https://www.lifo.gr/now/greece/kyriaki-gynaikoktonies-epiteloytis-blepoume> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

ίδιας οικογένειας, ενώ στο άρ. 312 παρ. 2 προβλέπεται επιβαρυντική περίσταση και επαύξηση της ποινής όταν η πράξη τελείται σε βάρος συζύγου κατά τη διάρκεια του γάμου ή σε βάρος συντρόφου κατά τη διάρκεια της συμβίωσης.

Κατόπιν τούτων, υποστηρίζεται ότι είναι άνευ αντικειμένου η σχετική συζήτηση, καθώς το αδίκημα της ανθρωποκτονίας αντιμετωπίζεται πάντα με πολύ υψηλές ποινές, ήτοι ισόβια κάθειρξη ως μόνη ποινή μέχρι τον Ιούνιο του 2019, με ισόβια ή πρόσκαιρη κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών από τον Ιούλιο του 2019 έως τον Νοέμβριο του 2021. και προσφάτως, με τον ν. 4855/2021, με ποινή ισόβιας κάθειρξης η ανθρωποκτονία με δόλο και με ποινή κάθειρξης η ανθρωποκτονία που αποφασίστηκε και εκτελέστηκε σε βρασμό ψυχικής ορμής. Κατά συνέπεια, φαίνεται να παρέλκει η όποια περαιτέρω συζήτηση, εκτός κι αν ανοίξουμε συζήτηση για την επαναφορά της θανατικής ποινής ή των βασανιστηρίων.¹²⁸ Παράλληλα, υπογραμμίζεται ότι το φιλελεύθερο Ποινικό Δίκαιο αποτελεί το ύστατο και εξαιρετικό καταφύγιο στο οποίο θα πρέπει να καταφεύγει η έννομη τάξη με κύριο γνώμονα την αρχή της αναλογικότητας και της επικουρικότητας. Υπό αυτή την έννοια, το Ποινικό Δίκαιο, δεν αποτελεί πεδίο εξαντλητικής περιπτωσιολογικής ρύθμισης όλων των επιμέρους πτυχών της κοινωνικής δράσης. Δεν αποτελεί, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Παρασκευόπουλος, ένα λεξικό στο οποίο θα πρέπει να τυποποιούνται ως αξιόποινες πράξεις όλες οι επιζήμιες ή επιβλαβείς συμπεριφορές.¹²⁹

Στο ίδιο μήκος κύματος, υποστηρίζεται ότι *«όσο περισσότερο περιπτωσιολογικός είναι ένας ποινικός κώδικας, τόσο λιγότερο δικαιοκρατικός από την οπτική του κράτους δικαίου είναι»*.¹³⁰ Αλλά και σε επίπεδο γενικής πρόληψης, όσο πιο αυστηρή είναι η ποινική αντίδραση, τόσο πιο αναποτελεσματική είναι, σε πραγματικό καθώς και σε συμβολικό επίπεδο.¹³¹ Όπως έχει καταδείξει η εγκληματολογική έρευνα, η στροφή προς την τιμωρητικότητα και η αυστηροποίηση των ποινών δεν οδηγεί αντίστοιχα και σε μείωση των τιμών του εγκλήματος. Σε αυτή την κατεύθυνση, τονίζεται ότι *«τα κοινωνικά φαινόμενα και κοινωνικές σχέσεις που είναι κοινωνικά επιβλαβείς δεν αντιμετωπίζονται μόνον με το ποινικό οπλοστάσιο αλλά πρωτίστως με κοινωνική πρόληψη»*. Από την άλλη, έχει υποστηριχθεί ότι η συζήτηση αυτή ανοίγει τον ασκό του Αιόλου, οδηγώντας σε ποινικοδογματικές αστοχίες. Για παράδειγμα, εάν τυποποιήσουμε ως ιδιώνυμο ή διακεκριμένη μορφή τη γυναικοκτονία, γιατί να μην προβούμε σε ανάλογες τυποποιήσεις και σε άλλα παρεμφερή αδικήματα πλην της ανθρωποκτονίας, όπως οι σωματικές βλάβες ή ο βια-

128. Παρασκευόπουλος, Ν. (2021), «Οι γυναικοκτονίες του 2021», ό. π.

129. Ο. π.

130. Βιδάλη, Σ. (2022), «Η αυστηροποίηση ποινών ποτέ δεν μείωσε τα εγκλήματα», εφ. *Αυγή*, 03/08/2022, ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/gallery/podcasts/421407_i-aystiropoiisi-poinon-pote-den-meiose-ta-egklimata (προσπελάστηκε 19/12/2022).

131. Ο. π.

σμός; Με την ίδια λογική, θα πρέπει να θεσπιστούν ιδιώνυμα σε κάθε αδίκημα και να προβούμε σε νέες κατηγοριοποιήσεις στον ΠΚ με βάση το φύλο ή την ευάλωτη κατηγορία του θύματος. Από τη σχετική συζήτηση δεν λείπουν και συνταγματικά επιχειρήματα που εδράζονται σε τρεις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές: στην αρχή της καθολικότητας των νόμων, στην αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου και στην αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φύλου. Στην κατεύθυνση αυτή κινείται και η τοποθέτηση του αρμόδιου Υπουργού Δικαιοσύνης για το θέμα, ο οποίος υποστηρίζει ότι: *«Η πρόβλεψη ενός νέου ποινικού αδικήματος γυναικοκτονίας θα οδηγήσει σε μια ανεπίτρεπτη, τόσο συνταγματικά όσο και ηθικά, σχετικοποίηση της ανθρώπινης ζωής, που είναι το υπέρτατο αγαθό και προστατεύεται απόλυτα. Σε αυτήν την απόλυτη προστασία της ανθρώπινης ζωής, δεν χωρούν ούτε διαφοροποιήσεις, ούτε παρεκκλίσεις, ούτε εξαιρέσεις, ούτε διακρίσεις, γιατί η ανθρώπινη ζωή δεν σχετικοποιείται ανάλογα με το φύλο, το χρώμα, τον τόπο καταγωγής»*.¹³²

Σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση κινούνται τα επιχειρήματα του ριζοσπαστικού φεμινιστικού κινήματος, θεωρητικών και νομικών που προκρίνουν την εισαγωγή του όρου γυναικοκτονία στο Ποινικό Δίκαιο. Έτσι, υποστηρίζεται ότι ακριβώς για λόγους ισότητας, και προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ισότητας, χρειάζεται να αποκτήσουν νομική υπόσταση μορφές εγκλημάτων που έχουν κανονικοποιηθεί, αγνοηθεί ή αποσιωπηθεί, κινούμενες στο φάσμα της άορατης διαπροσωπικής/ιδιωτικής βίας.¹³³ Άλλωστε, το δίκαιο δεν διαμορφώνεται σε συνθήκες εργαστηρίου, ούτε σε συνθήκες κοινωνικού κενού. Έρχεται να ρυθμίσει συγκεκριμένες κοινωνικές συγκρούσεις, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου χωροχρονικού πλαισίου. Σε αυτή την κατεύθυνση, το ίδιο το Σύνταγμα αλλά και το δίκαιο περιλαμβάνουν σειρά ρυθμίσεων και διατάξεων που στοχεύουν στην άρση των έμφυλων ανισοτήτων και στη δημιουργία ίσων ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών, ακριβώς διότι αποδέχεται την ύπαρξη έμφυλων ανισοτήτων. Αυτές οι ρυθμίσεις ωστόσο δεν έχουν κριθεί αντισυνταγματικές αλλά συνταγματικά επιβεβλημένες για να ενυλώσουν το αόριστο πρόταγμα της ισότητας και να ευθυγραμμίσουν το δικαιοκώ δέον με το κοινωνικά συμβαίνον. Ως εκ τούτου, η ποινικοποίηση της γυναικοκτονίας όχι μόνο δεν προσβάλλει τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αρχή της ισότητας, αλλά προστατεύει τα δικαιώματα βγάζοντας από την αφάνεια και το σκοτάδι ένα έγκλημα που παρέμενε για δεκαετίες στην απροσπέλαστη σφαίρα του ιδιωτικού βίου, καταδεικνύοντας τον δεσμό που συνδέει καθημερινές ανώδυνες σεξιστικές ή ρατσιστικές συμπεριφορές, τη σεξουαλική παρενόχληση, την καθημερινή μισογυνική συμπεριφορά, τις πολιτισμικές δηλαδή πρακτικές της πατριαρχίας, με την έμφυλη βία, την κακοποίηση των γυναικών και τη θανάτωσή τους ως πιο

132. Έτσι όπως αποτυπώνεται στο <https://www.lifo.gr/now/politics/tsiaras-gia-gynaikoktonies-i-oysia-den-einai-stin-typoroiisi-enos-xehoristoy> (προσπελάστηκε 19/12/2022).

133. Μαροπούλου, Μ. (2020), ό. π., σ. 5.

ακραία μορφή τους.¹³⁴

Περαιτέρω, από ποινικοδογματική σκοπιά, υπογραμμίζεται ότι η ποινικοποίηση του αδικήματος της γυναικοκτονίας και η αυστηρότερη ποινική του αντιμετώπιση δεν σχετίζεται με σχετικοποίηση του έννομου αγαθού της ζωής, ούτε με την αξιολόγηση της ενδεχόμενης σπουδαιότητας ή βαρύτητας του εννόμου αγαθού ανάλογα με τον φορέα του. Το έννομο αγαθό της ζωής είναι απόλυτο και αναγνωρίζεται ισότιμα σε όλα τα άτομα. Η αυστηρότερη ποινική αντιμετώπιση συνδέεται αποκλειστικά με τα κίνητρα του δράστη και με την αναγνώριση μεγαλύτερης ηθικής απαξίας όταν το κίνητρο είναι το μίσος και εν προκειμένω το φύλο του θύματος (εγκλήματα μίσους). Έτσι, η ποινικοποίηση της γυναικοκτονίας είναι σκόπιμη στον βαθμό που αποτρέπει την επίκληση της συνδρομής ελαφρυντικών περιστάσεων ή της συνθήκης του βρασμού ψυχικής ορμής και προβλέπει ως μόνη επαπειλούμενη ποινή την ισόβια κάθειρξη.¹³⁵ Άλλωστε η συνδρομή της συνθήκης του βρασμού ψυχικής ορμής δεν χωρεί απέναντι σε εγκλήματα που έρχονται ως τραγική κατάληξη χρόνιας υποτιμητικής, απαξιοτικής, καταπιεστικής ή κακοποιητικής συμπεριφοράς – όπως η γυναικοκτονία, όταν προσλαμβάνεται, αναλύεται και αντιμετωπίζεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πατριαρχίας. Διαφορετικά, εξισώνεται λανθασμένα με έγκλημα πάθους, έγκλημα ζήλιας ή έγκλημα τιμής, που ήδη από τη λεκτική εκφορά τους υπαινίσσονται έναν μάλλον «δικαιολογημένο» μειωμένο καταλογισμό από την πλευρά του δράστη. Έτσι, η ποινικοποίηση της γυναικοκτονίας θα μπορούσε να γίνει είτε εισάγοντας μια επιβαρυντική περίπτωση απευθείας στο άρ. 299 ΠΚ, είτε κατά το στάδιο επιμέτρησης της ποινής, προβλέποντας ρητά την έμφυλη βία ή τα μισογυνικά-ρατσιστικά κίνητρα ως παράγοντα αυστηρότερης ποινικής μεταχείρισης στο άρ. 79 του ΠΚ. Στην περίπτωση αυτή, και δεδομένης της πρόβλεψης του άρ. 82 Α, η θέσπιση του εν λόγω κριτηρίου κατά την επιμέτρηση, θα είχε νόημα μόνο για τον αποκλεισμό της αναγνώρισης ελαφρυντικών περιστάσεων.

VII. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μελέτη, και με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, θεωρούμε ότι τόσο οι λέξεις όσο και οι νομικοί ορισμοί που χρησιμοποιούμε αλλά και ο ίδιος ο νόμος μετέχουν σε μια σύνθετη διαδικασία ηγεμονίας, συνθέτουν νοήματα, διαμορφώνουν κοινωνικές

134. Παπαχαράλαμπος, Χ. (2022), «Πάταξη της γυναικοκτονίας, ένα ώριμο καθήκον», εφ. *Η Καθημερινή*, 30/01/2022, σ. 27.

135. Για τον βρασμό ψυχικής ορμής στην ανθρωποκτονία, και δη στη γυναικοκτονία, βλ. αναλυτικά Παπαχαράλαμπος, Χ. (2014), «Feminist Theory and Criminal Law Discourse: Countering Violence against Women through Widening Punitiveness on the Premises of Radical Democracy», στο D. Sorvatzioti, G. Antonopoulos, G. Papanicolaou, R. Sollund (επιμ.), *Critical Views on Crime, Policy and Social Control*, Λευκωσία: University of Nicosia Press, σ. 143-154, σ. 149-150· Παπαχαράλαμπος, Χ. (2000), «Ο βρασμός ψυχικής ορμής: “Διαπίστωση” χωρίς αξιολόγηση;» *ΠοινΔικ* 2000, σ. 1258-1263, σ. 1261 επ.

αντιλήψεις, πολιτισμικές και θεσμικές πρακτικές.¹³⁶ Οι λεκτικοί και νομικοί ορισμοί δεν είναι ουδέτεροι, άνευ πολιτισμικού βάρους. Αποτελούν επίδικα στο πλαίσιο της διαδικασίας της κοινωνικής σύγκρουσης. Η δυναμική της κοινωνικής σύγκρουσης αποτυπώνεται όχι μόνο στις εννοιολογικές κατηγορίες των κοινωνικών επιστημών, αλλά και στις διαδικασίες εγκληματοποίησης και ποινικοποίησης. Ταυτόχρονα, και κατ' αντίστροφη φορά, οι εννοιολογικές κατηγορίες και οι επιστημονικές θεωρίες αλληλεπιδρούν πολυεπίπεδα και δυναμικά με το κοινωνικό πεδίο, συντελώντας στην κοινωνική δόμηση του φαινομένου-αντικειμένου που υποτίθεται ότι απλώς περιγράφουν.

Έτσι, η ενδεχόμενη αποδοχή και νομική αναγνώριση του όρου γυναικοκτονία αποτελεί μέρος μιας σύνθετης διαδικασίας ηγεμονίας, που λαμβάνει χώρα σε μικρο-, μεσο- και μακροεπίπεδο. Πρόκειται για μια διαδικασία συγκρουόμενων ερμηνειών και νοημάτων που στοχεύουν στη διαμόρφωση ενιαίας ηθικής γλώσσας, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει και νοηματοδοτεί εκ νέου αυτά τα φαινόμενα. Το εάν θα επιλέξουμε να προσεγγίσουμε αυτά τα φαινόμενα ουδέτερα, με όρους γενικής εγκληματικότητας, ή έμφυλα, φωτίζοντας τις σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας που τα στηρίζουν, αποτελεί πολιτική επιλογή. Στην πρώτη περίπτωση, κάθε περιστατικό έμφυλης βίας, κάθε γυναικοκτονία, μοιάζει με μια στατική φωτογραφία που συλλαμβάνεται και αναπαράγεται ξεκομμένη από τον χώρο και τον χρόνο, το πολιτισμικό, κοινωνικό, θεσμικό και νομικό πλαίσιο. Αποτελεί μια καταδικαστέα, αποτρόπαιη πράξη, η οποία περιορίζεται στα όρια της ατομικής ευθύνης, στα όρια μια διαπροσωπικής-ιδιωτικής σχέσης, στα όρια της σχέσης ενός δράστη κι ενός θύματος. Στη δεύτερη περίπτωση, φωτίζονται οι εξουσιαστικές δομές, οι εξουσιαστικές και κυριαρχικές σχέσεις σε ένα δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο. Η έμφυλη βία αντιμετωπίζεται ως ψηφίδα, κομμάτι ενός παζλ που χτίζεται διαλεκτικά πάνω στην ηγεμονία της πατριαρχίας, της έμφυλης ανισότητας, της ετεροκανονικότητας, του ρατσιστικού και σεξιστικού λόγου.

Από την άλλη, οι ενστάσεις που εκφράζονται αναφορικά με την ποινικοποίηση της γυναικοκτονίας από τη σκοπιά μιας δικαιοκρατικής, ήπιας και αναλογικής ποινικής μεταχείρισης είναι ορθές. Όπως σημειώθηκε και στην αρχή, η σχετική συζήτηση για την ποινικοποίηση της γυναικοκτονίας στη χώρα μας έχει συνδεθεί με την αξίωση του ριζοσπαστικού φεμινιστικού ρεύματος, της ελληνικής εκδοχής του κινήματος #MeToo, αλλά και των συγγενών των θυμάτων για μια στροφή προς την τιμωρητικότητα και την αυστηρότερη ποινική αντιμετώπιση των δραστών που συνοψίζεται στα αιτήματα «τα ισόβια να είναι ισόβια», «οι δράστες να μην ξαναδούν το

136. Μιχαλακέα Α., Τσεφαλά, Β. (2022) «Γυναικοκτονία: μια φεμινιστική-νομική προσέγγιση», *iediseis* (03/02/2022), ανακτήθηκε από: <https://www.iediseis.gr/opinions/130258/gynaikoktonia-mia-feministiki-nomiki-proseggisi>, (προσπελάστηκε 19/12/2022)

φως του ήλιου», οι «δράστες να λάβουν την τιμωρία που τους αξίζει», «θάνατος στους βιαστές και στους γυναικοκτόνους». Η τιμωρητική αυτή στροφή, που συμπυκνώνει τη δικαιολογημένη οργή των θυμάτων, σηματοδοτεί ένα κοινωνικό αίτημα επαναφοράς των απόλυτων θεωριών της ποινής, με κύριο πρόταγμα την ανταπόδοση, την εξουδετέρωση ή αχρήστευση των χαρακτηριζόμενων ως επικίνδυνων (ή ιδιαίτερα επικίνδυνων) δραστών από την κοινωνία.¹³⁷ Η πιο ακραία εκδοχή αυτής της τάσης εκφράζεται με επιχειρήματα επαναφοράς της θανατικής ποινής ή πρόβλεψης χημικού ευνουχισμού για τους σεξουαλικούς παραβάτες (π.χ. παιδόφιλους).¹³⁸ Τα ποινολογικά αυτά αιτήματα, που προτάσσουν την αχρήστευση, την εξουδετέρωση και την άμυνα της κοινωνίας από «επικίνδυνους» δράστες, εκφράζονται κατά κύριο λόγο στη θεωρία από τους εκπροσώπους του δεξιού ρεαλισμού και της νεοσυντηρητικής σχολής (Wilson, Herrnstein, Murray και Kelling).¹³⁹ Εντούτοις, σε αυτό το σημείο παρατηρείται μια σύγκλιση των απόψεων και επιχειρημάτων περί αυστηροποίησης και τιμωρητικότητας από τη σκοπιά των ριζοσπαστικών κοινωνικών κινημάτων με την επίκληση της ανάγκης για προστασία μειονοτικών ή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων που δεν προστατεύονται επαρκώς και ισότιμα από το νομικό πλαίσιο. Στην πρώτη περίπτωση, το κύριο αίτημα είναι η ασφάλεια και η προστασία-άμυνα της κοινωνίας από το έγκλημα. Στη δεύτερη περίπτωση, το λανθάνον αίτημα είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και η κοινωνική αλλαγή. Ωστόσο, η προσφυγή σε περισσότερη καταστολή, σε περισσότερη φυλακή, σε λιγότερα δικαιώματα, στον τιμωρητισμό και στον αυταρχισμό είναι αλυσιτελής για την επίτευξη του ευκαταίου στόχου της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού και τις αναπτύξεις του Cesare Beccaria, είχε γίνει κατανοητό ότι η σκληρότητα και ακαμψία των ποινών δεν συμβάλλει στην κοινωνική ειρήνη, αλλά στην κοινωνική βαρβαρότητα, στην εξαχρείωση των κοινωνιών και στην εξάπλωση της κοινωνικής αδικίας.¹⁴⁰

Ταυτόχρονα, η κοινωνική πίεση που ασκείται για «περισσότερη» και πιο «αυστηρή» φυλακή, είτε με συντηρητικό είτε με προοδευτικό πρόσημο, και το αίτημα για οριστική απομάκρυνση των «επικίνδυνων» δραστών από την κοινωνία αγνοούν σε μεγάλο βαθμό την κριτική που έχει ασκηθεί στα αποτελέσματα του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης, στον στιγματιστικό και επιλεκτικό του χαρακτήρα, στη δευτερογενή θυματοποίηση και παρέκκλιση και στην αύξηση των ποσοστών υποτροπής. Εξάλλου, όπως έχει καταδείξει η κριτική εγκληματολογική θεωρία, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αποτελεί μέρος του προβλήματος και όχι της λύσης.

137. Γασπαρινάτου, Μ. (2020), *Επικινδυνότητα. Η διαδρομή μιας επικίνδυνης κατασκευής*, Αθήνα: Τόπος, σ. 179-183.

138. Βλ. Παρασκευόπουλος, Ν. (2022), «Χημικός ευνουχισμός», news247, ανακτήθηκε από: <https://www.news247.gr/politiki/nikos-paraskeyoroylos-chimikos-eynoychismos.9810169.html>, (προσπελάστηκε 19.12.2022).

139. Βιδάλη, Σ. (2022), ό. π., σ. 205-219· Τζαννετάκη, Τ. (2006), *Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του J. Q. Wilson*, Αθήνα-Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

140. Beccaria, C. (2009), *Περί εγκλημάτων και ποινών*, Αθήνα: Σαββάλας, σ. 134-138.

Αναπαράγει ανισότητες και αδικίες, ενώ οδηγεί σε κοινωνική αναλγησία και κοινωνική βία. Η προσφυγή σε αυτό θα πρέπει να γίνεται με περίσκεψη και φειδώ, με ταυτόχρονη αναζήτηση εναλλακτικών αντεγκληματικών πολιτικών, όπου αυτό είναι εφικτό, στην κατεύθυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Συνεπώς, πρέπει να είμαστε ιδιαίτερος επιφυλακτικοί απέναντι σε αιτήματα εξουδετέρωσης, κοινωνικού ή βιολογικού θανάτου των δραστών, ακόμα κι αν η πράξη τους προκαλεί οργή ή αποστροφή.

Ακόμα και σε γενικοπροληπτικό επίπεδο, έρευνες έχουν καταδείξει ότι η αυστηροποίηση των ποινών και των συνθηκών κράτησης απέναντι σε ορισμένα αδικήματα δεν είχε κανέναν αντίκτυπο στη μείωση των τιμών του εγκλήματος, παρά εξαντλούταν σε μια συμβολική σφαίρα εκτόνωσης της κοινωνικής έντασης. Πρόκειται για προσφιλή τακτική στο πλαίσιο πολιτικών ποινικού λαϊκισμού. Προκειμένου να ικανοποιηθεί η κοινή γνώμη, ή το «κοινό περί δικαίου αίσθημα», η πολιτεία καταφεύγει πρόχειρα σε αυστηροποίηση των ποινών, προπαγανδίζοντας την πρωτοβουλία της και υπερθεματίζοντας υπέρ της ασφάλειας των πολιτών. Οι πρόχειρες νομοθετικές πρωτοβουλίες προς την τιμωρητικότητα αποτελούν το τέλειο άλλοθι για να μη γίνει τίποτα ουσιαστικό. Οι κυβερνήσεις εφησυχάζονται μέσω μιας εύκολης και βολικής νομοθετικής μεταβολής που εγκλωβίζει πάλι το ζήτημα στα στενά όρια της ατομικής ευθύνης, χωρίς να υιοθετούνται μακροπρόθεσμες πολιτικές, χωρίς βαθιές τομές στις δομές της κοινωνικής οργάνωσης και χωρίς τη λήψη μέτρων πρόληψης.¹⁴¹ Εξάλλου, το βασικό πρόβλημα της ελληνικής πολιτείας δεν είναι η έλλειψη νόμων, αλλά η ουσιαστική και άμεση εφαρμογή τους. Το νομικό οπλοστάσιο είναι επαρκές, αρκεί να εφαρμόζεται και να υπάρχει πολιτική βούληση για την αντιμετώπιση του φαινομένου μέσα από έναν μηχανισμό υποστήριξης των γυναικών μέσα και έξω από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.

Πράγματι, η ουσιαστική διαχείριση του ζητήματος της έμφυλης βίας θα μπορούσε να επέλθει μόνο με ουσιαστική και μακροχρόνια εστίαση στην πρόληψη, μέσα από τη θέσπιση ενός ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας, και μέσα από την ουσιαστική αλλαγή των αντιλήψεων μέσω της εκπαίδευσης και της κοινωνικής αφύπνισης. Ωστόσο, όλα αυτά απαιτούν χρόνο και χρήμα, και κυρίως έναν ειλικρινή αναστοχασμό πολιτείας και πολιτών γύρω από τις κοινωνικές διαδικασίες κανονικοποίησης, θεσμοποίησης και παγιοποίησης

141. Με ανάλογη επιχειρηματολογία, η Βιδάλη υποστηρίζει: «...η συζήτηση περί αύξησης των ποινών είναι προβληματική, μεταξύ άλλων και επειδή διαμορφώνει ένα κλίμα που ταυτίζει τη σοβαρότητα των κυβερνήσεων με την αυστηρότητα των ποινών (πράγμα άκρως παραπλανητικό), ενώ η πραγματικότητα είναι ότι αυξάνουμε τις ποινές γιατί είμαστε ανίκανοι στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας». Βιδάλη, Σ. (2021), «Το καθρέφτισμα της συντηρητικής μας κοινωνίας στη γυναικοκτονία της Καρολάιν», εφ. *Εποχή*, 27/06/2021, διαθέσιμο σε <https://www.epohi.gr/article/40122/to-kathreftisma-ths-synthrhthikhs-mas-koinonias-sth-gynaikoktonia-ths-karolain> (προσπελάστηκε 19/12/2022)

της έμφυλης ανισότητας. Με άλλα λόγια, απαιτούν την ανατροπή κοινωνικών συσχετισμών και επαναπροσδιορισμό της στοχοθεσίας όλων των κοινωνικών δομών, στην κατεύθυνση μιας ριζικής κοινωνικής αλλαγής που θα συμπεριλάβει κάθε μορφής εκμετάλλευσης ή κυριαρχίας. Ένα τέτοιο όραμα μπορεί να ηχεί ως ανέφικτο ή ουτοπικό σε συνθήκες έντονου κοινωνικού ανταγωνισμού, αλλά δεν παύει να αποτελεί τη μόνη ουσιαστική λύση απέναντι σε ημίμετρα και αδιέξοδους προορισμούς.

Με βάση αυτές τις σκέψεις, και έχοντας κατά νου ότι ο τρόπος που ορίζουμε και εννοιολογούμε τα κοινωνικά φαινόμενα επηρεάζει και τον τρόπο που τα αναλύουμε και τα αντιμετωπίζουμε, θεωρούμε ότι η αναγνώριση και η ένταξη του όρου γυναικοκτονία στο ελληνικό δικαιοσύνη σύστημα έχει όχι μόνο συμβολική, αλλά και ουσιαστική αξία. Η νομική αναγνώριση της γυναικοκτονίας θα οδηγούσε τις διοικητικές και δικαστικές αρχές στην ειδική εξέταση της συνδρομής ή μη των σχετικών προϋποθέσεων σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, και επομένως στην ορθότερη διακρίβωση, αξιολόγηση και ποινική αντιμετώπιση των σχετικών εγκλημάτων. Παράλληλα, θα συνέδραμε στην ορθότερη αποτύπωση και καταγραφή τους, αλλά και στην καλύτερη διαχείριση των εν λόγω ζητημάτων από τις αστυνομικές αρχές, μέσα από την κατάλληλη εκπαίδευσή τους και τη διασύνδεσή τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες.¹⁴² Ωστόσο, η νομική αναγνώριση του όρου δεν θα πρέπει να συνδέεται με το πρόταγμα της αυστηροποίησης και της τιμωρητικότητας. Η αποκλειστική εστίαση στους δράστες των εν λόγω αδικημάτων και στην ποινική τους μεταχείριση εγκλωβίζει το φεμινιστικό κίνημα σε μια ατομοκεντρική θετικιστική ανάγνωση, ενώ παρέχει ισχυρό άλλοθι στην κοινωνία και στην πολιτεία να ξεφύγει από τις ευθύνες της. Οι ρίζες της πατριαρχίας, όπως έχει αναδείξει ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, είναι πολύ πιο βαθιές στις δομές της κοινωνικής οργάνωσης. Για την ανατροπή τους, απαιτείται διαρκής κοινωνική εγρήγορση, ισχυρή πολιτική βούληση και μακροπρόθεσμες πολιτικές, με έμφαση στην πρόληψη, την εκπαίδευση, το κοινωνικό κράτος και την κοινωνική δικαιοσύνη.

142. Μιχαλακέα Α., Τσεφαλά, Β. (2022), ό. π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσσες

- Αθανασίου, Α. (2006), «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το δεύτερο κύμα», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, Αθήνα: νήσος, σ. 13-138.
- Αποστολάκη, Μ. (2020), «Πώς το προβληματικό σύστημα απόκρισης των Αρχών στην έμφυλη βία οδηγεί στην αύξηση των γυναικοκτονιών», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CE%91%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf>.
- Αρτινοπούλου, Β. (2020), «Γυναικοκτονίες: Ενοσιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, Τετράδια Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg, σ. 32-41.
- Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), «Εισαγωγή», στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη, Γ. και Μ. Στρατηγάκη, (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 11-21.
- Βαλασάκη, Μ., Πατέρας, Κ., Σκλάβου, Κ., Μαστρογιαννάκης, Α. (2021), «Πολλαπλές διακρίσεις και βία κατά των γυναικών: Υπηρεσίες υποστήριξης και θεωρητικές προεκτάσεις», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ.153-167.
- Beccaria, C. (2009), *Περί εγκλημάτων και ποινών*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Βιδάλη, Σ. (2021), «Το καθρέφτισμα της συντηρητικής μας κοινωνίας στη γυναικοκτονία της Καρολάιν», εφ. *Εποχή*, 27/06/2021, ανακτήθηκε από: <https://www.epohi.gr/article/40122/to-kathreftisma-ths-synthrhthikhs-mas-koinonias-sth-gynaikoktonia-ths-karolain>.
- Βιδάλη, Σ. (2022), «Η αυστηροποίηση ποινών ποτέ δεν μείωσε τα εγκλήματα», εφ. *Αυγή*, 03/08/2022, ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/gallery/podcasts/421407_i-aystiropoiisi-poinon-pote-den-meiose-ta-egklimata.
- Βιδάλη, Σ. (2022²), *Εισαγωγή στην εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βουγιούκα, Α. (2020), «Γυναικοκτονίες: Διεθνής εμπειρία, πολιτικές διαστάσεις και ο μετασχηματισμός της σιωπής σε λόγο και δράση», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 73-86.
- Butler, J. (2009), *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bysson, V. (2005), *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2020), *Επικινδυνότητα. Η διαδρομή μιας επικίνδυνης κατασκευής*, Αθήνα: Τόπος
- Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, (Νοέμβριος 2022), 3η Ετήσια Έκθεση για τη Βία κατά των Γυναικών, ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2022/11/3h-ethsia-ekthesi-Via-kata-twn-Gynaikwn-GGDOPIF.pdf>.
- Γκασούκα, Μ. (2020), «Παλιά ιστορία σε σύγχρονα πλαίσια: θηλυκοκτονία/γυναικοκτονία. Πώς να μιλήσουμε για το ανείπωτο;», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυναικοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 55-69.
- Cohen, S. (2021), *Καταστάσεις άρνησης: Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*, Αθήνα: Τόπος.
- Culler, J. (2003), *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κάλφα, Μ. και Χατζηφωτίου, Σ.(2021). «Η αποτύπωση της έμφυλης βίας και της γυναικοκτονίας στον δημόσιο λόγο», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 243-255.
- Κασάπογλου, Α (2022), «Ενοσιολογικά ζητήματα, κοινωνικό πλαίσιο και πραγματικότητα γύρω από τις γυναικοκτονίες», *Crime Times*, τεύχος Ιουνίου, ανακτήθηκε από: <https://www.crimetimes.gr/>.
- Κασάπογλου, Α. (2022), «Η κοινωνική βλάβη της έμφυλης βίας», περ. *Αντιγόνη, το ερώτημα*, Ιούνιος 2022, τόμος II, αρ. 4 (υπό δημοσίευση).
- Κοντοχρήστου, Α. (2021), «Από την έμφυλη βία στη γυναικοκτονία: Το παράδειγμα της Ελλάδας μέσα από το μοντέλο της Ιταλίας», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 213-226.
- Κραβαρίτου, Γ. (1996), *Φύλο και δίκαιο. Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κράνη, Μ. (2021), «Βία κατά των γυναικών: Ρητορική μίσους και εγκλήματα μίσους κατά των γυναικών», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 229-241.
- Μαροπούλου Μ. (2020), «Γυναικοκτονία: Όρια και όροι αποδοχής ενός νέου νομικού όρου», ανακτήθηκε από: https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9C-%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85_%CE%93%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%BF-%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%BF%CE%B9

- %CF%8C%CF%81%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82-%CE%B5%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85.pdf.
- Μαυρομμάτη-Λαγάνη, Α. (2021), «Πολιτικές αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας: Συγκριτική μελέτη στην Ελλάδα και σε χώρες της ΕΕ», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 121-135.
- Μηλιώνη, Φ. (2022), «Ευαίσθητα θεσμικά αντανάκλαστα σε θέματα έμφυλης βίας», περ. *Αντιγόνη, το ερώτημα*, Ιούνιος 2022, τόμος II, αρ. 3, σ. 115-128.
- Μιχαλακέα Α., Τσεφαλά, Β. (2022), «Γυνακοκτονία: μια φεμινιστική-νομική προσέγγιση», *iediseis* (03/02/2022), ανακτήθηκε από: <https://www.iediseis.gr/opinions/130258/gynaikoktonia-mia-feministiki-nomiki-proseggisi>.
- Μιχαλακέλη, Α. (2020), «Η γυνακοκτονία στο δημόσιο λόγο και τη δημόσια σφαίρα», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυνακοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 87-96.
- Mouffe, C. (2006), «Ο φεμινισμός, η έννοια του πολίτη και η ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, ό. π., σ. 591-618.
- Ντούνης, Α. (2021), «Ευρωπαϊκές πολιτικές για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας», στο Βαΐου, Ν., Πετράκη, Γ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ. 107-120.
- Παπαναγιώτου, Α. (2020), «Δίκαιο-αντηχείο: Έμφυλες ταξινόμιες, σεξιστικές ιστορίες, ετεροκανονικές οικονομίες», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%AC-%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%BF%CF%85.pdf>.
- Παπαχαράλαμπος, Χ. (2000), «Ο βρασμός ψυχικής ορμής: “Διαπίστωση” χωρίς αξιολόγηση;», *ΠοινΔικ* 2000, σ. 1258-1263.
- Παπαχαράλαμπος, Χ. (2018), «Φεμινιστική θεωρία του δικαίου & Ποινικό Δίκαιο», *ΠοινΔικ* 2/2018, σ. 21-132.
- Παπαχαράλαμπος, Χ. (2022), «Πάταξη της γυνακοκτονίας, ένα ώριμο καθήκον», εφ. *Η Καθημερινή*, 30/01/2022, σ. 27.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2021), «Οι γυνακοκτονίες του 2021», *news247*, 31/12/2021, ανακτήθηκε από: <https://www.news247.gr/politiki/nikos-paraskeyopoylos-oi-gynaikoktonies-toy-2021.9479066.html>.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2022), «Χημικός ευνουχισμός», *news247*, ανακτήθηκε από: <https://www.news247.gr/politiki/nikos-paraskeyopoylos-chimikos-eynouchismos.9810169.html>.
- Πετράκη, Γ. (2020), «Οι γυνακοκτονίες είναι αόρατοι φόνοι», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυνακοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 19-31.
- Πετράκη, Γ. (21/05/2018), «Η διεθνής απήχηση του κινήματος #MeToo και ο κρυμμένος θυμός των γυναικών», εφ. *ΑΥΓΗ*, ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/enthetathemata/276091_h-diethnis-aphihisi-toy-kinimatometoo-kai-o-krymmenos-thymos-ton-gynaikon.
- Σεργίδου, Κ. (2020), «Φεμινιστικές πρακτικές υπεράσπισης της ζωής από τον ισπανόφωνο κόσμο μέχρι την Ελλάδα», ανακτήθηκε από: <https://diotima.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CE%A3%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85.pdf>.
- Scott, J. (2006), «Αποδομώντας το δύλημμα “ισότητα ή διαφορεία”, ή αλλιώς, η χρησιμότητα της μεταδομιστικής θεωρίας για το φεμινισμό», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, ό. π., σ. 141-166.
- Σιούτη, Β. (2022), «Γυνακοκτονίες, επιτέλους τις βλέπουμε», αφιέρωμα σε *LIFO*, ανακτήθηκε από: <https://www.lifo.gr/nov/greece/kyriaki-gynaikoktonies-epitelouy-tis-blepoume>.
- Συκιάτου, Α. (2022), «Γυνακοκτονία. Μια ανθρωποκτονία με ρατσιστικά χαρακτηριστικά και άλλες (επίκαιρες) μορφές βίας κατά των γυναικών», *ΠοινΔικ* 7/2022, σ. 977-992.
- Συμβούλιο της Ευρώπης (2011), «Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας», ανακτήθηκε από: <https://rm.coe.int/1680462536>.
- Τζαννετάκη, Τ. (2006), *Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του J. Q. Wilson*, Αθήνα-Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκουλας.
- Τσουνή, Α. (2020), «Παρατηρητήριο για τις γυνακοκτονίες: Κρισιμότητα, ανάλυση στοιχείων και προτάσεις», στο Γ. Πετράκη (επιμ.) (2020), *Γυνακοκτονίες: διαπιστώσεις, ερωτήματα και ερωτηματικά*, ό. π., σ. 42- 54.
- Χολέβα, Μ.Κ. (2021), «Το φαινόμενο της έμφυλης βίας σε γυναίκες-πρόσφυγες στην Ελλάδα», στο Ν. Βαΐου, Γ. Πετράκη, Μ. Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών*, ό. π., σ.169-182.

Ξενόγλωσσες

- Austin, J. L. (1962), *How to do things with words*, Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Burke H. R. (2019), *An Introduction to criminological theory*, Όξον, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Canning, V. & Tombs, S. (2021), *From social harm to zemiology: A critical introduction*, Λονδίνο: Routledge.
- Chambliss, W. & Seidman, R. (1971), *Law, Order and Power*, Μασαχουσέτη: Addison-Wesley Publishing Company.
- Chambliss, W. (1993), «On Law Making», στο Chambliss, W. & Zatz, M. (επιμ.), *Making Law: The State, the Law, and Structural Contradictions*, Μπλούμινγκτον: Indiana University Press.
- Collins, V. (2018²), «State violence, women and gender», στο W. DeKeseredy, M. Dragiewicz (2018), *Routledge Handbook of Critical Criminology*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, σ. 190-200.
- Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. & Weil, S. (2016), «Theories of femicide and their significance for social research», *Current Sociology*, 2016, vol. 64 (7), σ. 975-995.
- Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (12 April 2011), διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/168046031c>.
- Cullen, P., Dawson, M. Price, J. & Rowlands J. (2021), «Intersectionality and invisible victims: reflections on data challenges and vicarious trauma in femicide, family and intimate partner homicide research», *Journal of Family Violence*, vol. 36, σ. 619-628.
- Davies, P. (2014), «Gender first: The secret to revealing sexual crimes and victimisations», στο Davies, P., Francis, P. & Wyatt, T. (επιμ.), *Invisible crimes and social harms*, Palgrave Macmillan, σ. 26-43.
- Davies, P. (2021), «Why social harm matters: Five reasons from a feminist influenced victim perspective», στο Davies, P. D., Leighton, P. & Wyatt, T. (επιμ.), *The Palgrave Handbook of social harm*, Palgrave Macmillan, σ. 453-472.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2017), *Terminology and Indicators for Data Collection: Rape, femicide and intimate partner violence*, EIGE, Vilnius, ανακτήθηκε από: <https://eige.europa.eu/publications/terminology-and-indicators-data-collection-rape-femicide-and-intimate-partner-violence-report>.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2021), *Defining and identifying femicide: a literature review*, Λουξεμβούργο: Publications Office of the European Union, ανακτήθηκε από: <https://eige.europa.eu/publications/defining-and-identifying-femicide-literature-review>.
- Gilligan, C. (1982), *In A Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press.
- Ingala Smith, K. (2018), «Femicide», στο Lombard, N. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Gender and Violence*, Λονδίνο: Routledge, σ.158-170.
- MacKinnon, C. (1989), *The Problem of Marxism and Feminism. Toward a Feminist Theory of the State*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press.
- Papacharalampous, Ch. (2014), «Feminist Theory and Criminal Law Discourse: Countering Violence against Women through Widening Punitiveness on the Premises of Radical Democracy», στο D. Sorvatzioti, G. Antonopoulos, G. Papanicolaou, R. Sollund (επιμ.), *Critical Views on Crime, Policy and Social Control*, Λευκωσία: University of Nicosia Press, σ. 143-154.
- Quinney, R. (1970/2008), *The Social Reality of Crime*, Νιου Μπρούκλινγκ & Λονδίνο: Transaction Publishers.
- Radford, J. (1992), «Introduction», στο J. Radford & D. Russell (επιμ.) (1992), *Femicide: The Politics of Woman Killing*, Νέα Υόρκη: Twayne, σ. 3-12.
- Radford, J. & Russell, D. (1992), *Femicide: The Politics of Woman Killing*, ό. π.
- Russel, D. (2012), «Defining Femicide», Introductory speech presented to the United Nations Symposium on Femicide on 11/26/2012, *Defining Femicide - United Nations Speech by Diana E. H. Russell Ph.D.pdf* (dianarussell.com).
- Russell, D. (2008), «Politicizing the killing of females», στο Path κ.ά., *Strengthening Understanding of Femicide, Using Research to Galvanize Action and Accountability*, Washington DC Meeting April 2008, σ. 26-31, ανακτήθηκε από: www.path.org/publications/files/GVR_femicide_rpt.pdf.
- Russell, D. & Harmes, R. (2001), *Femicide in Global Perspective*, Νέα Υόρκη & Λονδίνο: Teachers College Press.
- Stout, K. (1992), «Intimate femicide: An ecological analysis», *Journal of Sociology and Social Welfare* 29, σ. 29-50.
- Taylor, R. & Jasinski, J. (2011), «Femicide and the feminist perspective», *Homicide Studies* 15 (4), σ. 341-362.
- Tombs S. (2018), «For Pragmatism and Politics: Crime, Social Harm and Zemiology», στο A. Boukli & J. Kotze (επιμ.), *Zemiology: Critical Criminological Perspectives*, σ. 11-31.
- UN Economic and Social Council (2012), Vienna Declaration on Femicide, UN, New York, https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-

2013-NGO1_E.pdf.

UN Economic and Social Council, Statement submitted by the Academic Council on the United Nations System, a non-governmental organization in consultative status with the Economic and Social Council, 01.02.2013, available at: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf.

UNODC (2018), Global Study on Homicide. Gender-related killing of women and girls, Βιέννη, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/GSH2018/GSH18_Gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf.

UNODC (2012), Symposium on Femicide: A Global Issue that Demands Action!, <https://www.unodc.org/unodc/en/ngos/DCN5-Symposium-on-femicide-a-global-issue-that-demands-action.html>.

Vold, G., Bernad. T. Snippes, J. (2002⁵), *Theoretical Criminology*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press.

Walklate, S. (2004), *Gender, Crime and Criminal Justice*, Πόρτλαντ: Willan Publishing.

World Health Organization and Pan-American Health Organization (2012), Understanding and addressing violence against women: Femicide, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77421/WHO_RHR_12.38_eng.pdf.

Η διατάραξη ησυχίας και η πρόκληση θορύβων μουσικής ως αξιόποινη συμπεριφορά

Ηλίας Σπυρόπουλος

Δικηγόρος, Δ.Ν. Πανεπιστημίου Μονάχου

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι επιδράσεις και τυχόν προσβολές που λαμβάνουν χώρα μέσω του ήχου αποτελούν μείζον ζήτημα τόσο για τον πληθυσμό όσο και για το περιβάλλον. Διεθνώς, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού βιώνουν παρενόχληση μέσω του ήχου.¹ Οι επιστήμονες ομονοούν αναφορικά με τον εν δυνάμει παθογόνο χαρακτήρα των ερεθισμάτων υψηλής ηχοστάθμης. Υπ' αυτή την έννοια, ο θόρυβος αποτελεί παράγοντα κινδύνου τόσο για την ψυχική υγεία όσο και για τη φυσιολογία του ανθρώπου (καθώς και πολλών άλλων οργανισμών).² Μάλιστα, νεότερες έρευνες σχετικά με την ηχορύπανση επιβεβαιώνουν ότι οι επιδράσεις του ήχου αποτελούν παράγοντα κινδύνου για την υγεία.³

Οι επιδράσεις του ήχου στον ανθρώπινο οργανισμό διακρίνονται εν πολλοίς σε τρεις βασικές κατηγορίες:⁴

- α) Σε ό, τι αφορά ήχους μεταξύ 30-90 dB,⁵ δημιουργούνται ερεθίσματα για το αυτόνομο νευρικό σύστημα τα οποία οδηγούν σε βιοχημικές αντιδράσεις, καθώς και σε αντιδράσεις του κυκλοφορικού συστήματος.⁶

1. Πρβλ. επί παραδείγματι *Ortscheid/Wende, Lärm – Erfassung und Bewertung*, ZUR 2002, 185 κ. επ.

2. *Rogall, KK-Owig*, 2018, §117, σ. 1728.

3. Βλ. την 3^η έκθεση σχετικά με τις ρυπογόνες επιβαρύνσεις στην Αιτ'Εκθ. του γερμανικού νόμου (BT-Drucks 10- 1354, σ. 50).

4. *Steindorf*, LK, 11. Aufl., 325a StGB, πλαγ. 5b.

5. Το Decibel (dB) αποτελεί λογαριθμικό μέγεθος για τη μέτρηση της ηχοστάθμης. Βλ. αναλυτικά <https://www.animations.physics.unsw.edu.au/jw/dB.htm>.

6. Με βάση τη νομολογία των γερμανικών αστικών και διοικητικών δικαστηρίων, διαρκείς ήχοι μεταξύ 70-75 dB κατά τη διάρκεια της ημέρας και μεταξύ 60-65 dB κατά τη διάρκεια της νύχτας παράγουν κινδύνους για την υγεία. Βλ. αναλυτικά *Halama/Stüer NVwZ* 2003, 137.

- β) Οι διαρκείς ήχοι που παράγει η οδική κυκλοφορία δημιουργούν κίνδυνο υπέρτονιας σε συγκεκριμένα πρόσωπα.⁷ Ανάλογα με τις περιστάσεις και τον τρόπο αντίδρασης των συγκεκριμένων αυτών προσώπων, οι επιδράσεις στο αυτόνομο νευρικό σύστημα μεταφράζονται σε άγχος και στρες.
- γ) Στις περιπτώσεις που η ηχοστάθμη υπερβαίνει τα 90 dB, η παρατεταμένη έκθεση μπορεί να οδηγήσει σε βαρηκοΐα και κωφότητα. Στα 120 dB, υφίσταται και το αίσθημα του πόνου.

Η έννομη τάξη αντιμετώπιζε ανέκαθεν την πρόκληση θορύβου ως διατάραξη τόσο της δημόσιας ασφάλειας και τάξης όσο και των σχέσεων γειτονίας. Σημαντικό ρόλο σε επίπεδο προστασίας από την ηχορύπανση έχουν (ή σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να έχουν) διαδραματίσει οι σχετικές ποινικές και διοικητικές κυρώσεις. Η αντιμετώπισή της δεν λογίζεται κατά τη μοντέρνα αντίληψη ως ζήτημα αμιγώς κανονιστικό, αλλά περνά ταυτοχρόνως μέσα από το πρίσμα της οικολογίας. Ο θόρυβος αντιμετωπίζεται ολοένα περισσότερο ως κλαστικός περιβαλλοντικός κίνδυνος,⁸ και ως συνέπεια τούτου οι ποινικές υποστάσεις που αφορούν την ηχορύπανση ως εγκλήματα και κατά του περιβάλλοντος.⁹

II. Το έννομο αγαθό περιβάλλον

Το περιβάλλον «είναι ένα πολύπτυχο, ανθρωποκεντρικό, όπως όλα τα άλλα, αλλά ωστόσο, ιδιόρρυθμο έννομο αγαθό, στο μέτρο που αποτελεί όρο όχι μόνο θεμελιακών αγαθών, όπως η ζωή και η υγεία, αλλά και της ποιότητας της ζωής και της ανεμπόδιστης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου (στην πτυχή του αυτή εντάσσονται μεταξύ άλλων: η ιστορική-πολιτιστική παράδοση και αισθητικές αξίες). Είναι επίσης, ιδιόρρυθμο, γιατί προσδιορίζεται και από τη μερίμνα για τη μοίρα των μελλοντικών ανθρώπινων γενεών (προστασία οικοσυστήματος, οικολογική ισορροπία, μη εξάντληση και ανανέωση-υποκατάσταση των υποκείμενων σε εξάντληση φυσικών πόρων). Με την έννοια αυτή το “περιβάλλον” είναι ένα αυτοτελές έννομο αγαθό, που έχει ως εκ τούτου ανάγκη για αυτοτελή προστασία».¹⁰

7. Rogall, ό. π.

8. Moench, Lärm als kriminelle Umweltgefährdung, 1980, σ. 15.

9. Σύγκρ. επί παραδείγματι Triffterer, ZStW 1979, 309 (311).

10. Πορίσματα του 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου, εις: Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος, σ. 165. Αυτό προκύπτει ήδη από τον ορισμό του περιβάλλοντος στο άρθρο 2 Ν. 1650/1986, σύμφωνα με τον οποίο περιβάλλον είναι «το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες».

Η άποψη αυτή απηχεί τη νεότερη και κρατούσα οικολογική αντίληψη, δυνάμει της οποίας το υπερατομικό έννομο αγαθό «περιβάλλον» προστατεύεται ως αυταξία, ενώ τα συμπροστατευόμενα ατομικά έννομα αγαθά είναι απόρροια αυτού.¹¹ Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι θα πρέπει να υιοθετηθεί μια ακραία οικολογική αντίληψη κατά την οποία θα απαλειφθεί ως ερμηνευτική παράμετρος ο παράγων «άνθρωπος». Αντίθετα, θα πρέπει να εξευρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα στην οικολογία και την οικονομία,¹² ήτοι να υιοθετηθεί μια μετριοπαθής οικολογική αντίληψη¹³ η οποία δεν θα αναιρεί μεν την αυτοτελή ποινική προστασία του περιβάλλοντος, ωστόσο δεν θα παραγνωρίζει ότι κατά το Σύνταγμα η υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος (άρθρο 24) έπεται αυτής της υποχρέωσης προστασίας του ανθρώπου, η οποία περιγράφεται ως «πρωταρχική» (άρθρο 2).

Το περιβάλλον, ως αυτοτελές έννομο αγαθό, διαθέτει πλείονες πτυχές ή εκφάνσεις¹⁴ οι οποίες απηχούν στην πραγματικότητα τις βασικές ενότητες των συστατικών του στοιχείων, δηλαδή την ατμόσφαιρα, την υδρόσφαιρα, τη γη, τη χλωρίδα και την πανίδα.¹⁵ Επομένως, χάριν ορθότητας της ερμηνείας των ποινικών υποστάσεων για την προστασία του περιβάλλοντος, είναι κρίσιμη η διάκριση μεταξύ του εννόμου αγαθού «περιβάλλον» και της εκάστοτε έκφανσης του εννόμου αγαθού που προστατεύεται.¹⁶ Μάλιστα, ανάλογα με την έκφανση του εννόμου αγαθού που προστατεύεται, διαφοροποιείται και το υλικό αντικείμενο του εγκλήματος επί του οποίου επενεργεί ο εκάστοτε δράστης. Οι εκφάνσεις αυτές έχουν χαρακτηριστεί ως «προμετατοπισμένα ενδιάμεσα έννομα αγαθά»,¹⁷ διότι πίσω από αυτές υποκρύπτονται έτερες αξίες ως πραγματικώς προστατευόμενα έννομα αγαθά. Σε ό,τι αφορά το Ποινικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος και τις ειδικές του ποινικές υποστάσεις, λοιπόν, στην πραγματικότητα συν-προστατεύονται όλα εκείνα που καθιστούν το Περιβάλλον ιδιόρρυθμο έννομο αγαθό, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, και ταυτοχρόνως η ζωή και η υγεία του ανθρώπου.

11. Βλ. αναλυτικά *Μοροζίνη*, ΕιδΠοινΝομ., 2012, Περιβάλλον Ι, πλαγ. 5, με περαιτέρω παραπομπές. Εν αντιθέσει, κατά την παλαιότερη ανθρωποκεντρική αντίληψη, το λεγόμενο «Ποινικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος» δεν προστάτευε το περιβάλλον, αλλά ατομικά έννομα αγαθά, όπως τη ζωή, την υγεία ή την ιδιοκτησία, ενώ το περιβάλλον αποτελούσε απλώς τη φυσική προϋπόθεση των εν λόγω εννόμων αγαθών, πίσω από τα οποία, ωστόσο, βρισκόταν ο άνθρωπος. Βλ. *Αλεξιάδη*, Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα αντεγκληματικής πολιτικής, σ. 49 επ.

12. *Μοροζίνη*, ό. π., σ. 7, *Γιαννόπουλου*, ΠοινΔικ 2000, 734.

13. Πρβλ. *Χαραλαμπίκη*, σε: Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος, σ. 45 επ.

14. *Παναγοπούλου-Μπέκα*, ΠοινΔικ 2000, 718.

15. Αντί πολλών, *Παναγοπούλου*, σε: Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος, σ. 20.

16. Έτσι ακριβώς ο *Μοροζίνης*, ό. π., σ. 11.

17. Βλ. και *Maurach/Schroeder/Maiwald*, Strafrecht, BT, Tb 2, πλαγ. 50/17.

Οι σκέψεις αυτές ισχύουν και ως προς τις ειδικές υποστάσεις που έχουν να κάνουν με την ηχορύπανση, δεδομένου ότι κι αυτές εντάσσονται στην έννοια γένους που ονομάζεται Ποινικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος –δικαιολογώντας κατ' επέκταση την τυποποίηση συμπεριφορών που παράγουν απομακρυσμένους κινδύνους για την υγεία του ανθρώπου–, με την εξής ωστόσο διαφοροποίηση:

Στο πεδίο της ηχορύπανσης, δεν μπορεί να γίνει λόγος για προμετατοπισμένο ενδιάμεσο έννομο αγαθό, διότι δεν υφίσταται το έννομο αγαθό της «ησυχίας». ¹⁸ Ο προστατευτικός σκοπός των υποστάσεων περί ηχορύπανσης περιορίζεται κατά κανόνα στην προστασία των εννόμων αγαθών του ανθρώπου, εκτός αν ο νομοθέτης έχει προβλέψει ρητώς διαφορετικά. ¹⁹ Στη Γερμανία, για παράδειγμα, οι παραβάσεις σε σχέση με την ηχορύπανση τυποποιούνται τόσο ως ποινικό αδίκημα (325a StGB) όσο και ως παραβάσεις τάξεως (117 OWiG). Ως προς την ποινική διάταξη του άρθρου 325a του γερμ. ΠΚ (StGB), η βασική της μορφή της παρ. 1 αποσκοπεί στην αποτροπή αφηρημένων κινδύνων για την υγεία του ατόμου. ²⁰ Σε ό,τι αφορά τις παραβάσεις τάξεως, ο προστατευτικός σκοπός των εν λόγω κανόνων περιλαμβάνει αφενός το κοινωνικό σύνολο και τη γειτονία ενόψει προσβολών που προκαλούνται από τον ήχο, και αφετέρου την υγεία του ατόμου από βλάβες της υγείας οι οποίες επέρχονται μέσω του ήχου. Αμφότερα περιγράφονται στην ειδική υπόσταση του εν λόγω άρθρου. ²¹

Στην ημεδαπή, το προστατευόμενο έννομο αγαθό θα πρέπει να αναζητηθεί σε ένα πλέγμα διατάξεων που ρυθμίζουν τα περί ηχορύπανσης, ενέργημα ακανθώδες μεν, ωστόσο, όπως θα φανεί από τις αναπτύξεις που ακολουθούν, αναγκαίο και για τη διερεύνηση περαιτέρω πτυχών της εν λόγω προβληματικής.

18. Πρβλ. μεταξύ άλλων *Saliger*, Umweltstrafrecht, 2012, πλαγ. 423 κ. επ., ο ίδιος, SSW StGB, §325a, πλαγ. 1, *Rengier*;

19. Βλ. επίσης και *Kareklas*, Die Lehre vom Rechtsgut und das Umweltstrafrecht, 1990, σ. 130.

20. *Lackner/Kühl*, StGB, 29. Aufl., 2018, § 325a, πλαγ. 1 κ. επ. Επομένως, στην παρ. 1 τυποποιείται αδίκημα δυνητικής διακινδύνευσης, σε αντίθεση με την παρ. 2 του εν λόγω άρθρου, στη νομοτυπική μορφή της οποίας προβλέπεται η τιμώρηση για την επέλευση συγκεκριμένων κινδύνων που προκάλεσε ο δράστης στην υγεία όχι μόνο συγκεκριμένου ατόμου αλλά και σε ξένα ζώα και πράγματα ιδιαίτερης αξίας.

21. Βλ. *Rogall*, KK-OwiG, 2018, §117, σ. 1728, ο οποίος επισημαίνει ότι η προστασία του κοινωνικού συνόλου από προσβολές πρέπει να ιδωθεί στο φόντο της προστασίας της υγείας, η οποία ωστόσο είναι προμετατοπισμένη ως απλή προσβολή. Εν αντιθέσει, στην περίπτωση της προσβολής του ατόμου, απαιτείται πρόκληση θορύβου που να δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο για την υγεία.

III. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό, το είδος της διακινδύνευσης και οι επιμέρους νομοτυπικές μορφές των αδικημάτων στην ελληνική έννομη τάξη

III.1. Συνοπτική παρουσίαση του νομοθετικού πλαισίου

Στην ελληνική έννομη τάξη, οι παραβάσεις σε σχέση με την ηχορύπανση επί του παρόντος τυποποιούνται κατά κύριο λόγο στον Ν. 4637/2019, στο άρθρο 10 του οποίου ορίζονται τα εξής:

Όλες οι παραβάσεις των προεδρικών διαταγμάτων της παραγράφου 1 περίπτωση α' του άρθρου 12 του ν. 1481/1984 και των αστυνομικών διατάξεων της παραγράφου 3 εδάφιο β' του ίδιου άρθρου τιμωρούνται με φυλάκιση έως πέντε μηνών ή χρηματική ποινή έως εκατόν πενήντα ημερήσιες μονάδες.

Από το εν λόγω άρθρο, λοιπόν, που φέρει τον τίτλο “διατάραξη ησυχίας” και προβλέπει πλημμεληματικού χαρακτήρα ποινή, ελάχιστα μπορεί να διακρίνει κανείς αναφορικά με το προστατευόμενο έννομο αγαθό, αλλά και με το είδος των προσβολών που επιχειρεί να αποτρέψει ο νομοθέτης εν προκειμένω. Τούτο, διότι νομοτεχνικά το άρθρο 10 του Ν.4637/2019 αναθέτει –διά της δυναμικής παραπομπής– στις αστυνομικές διατάξεις, στις οποίες αναφέρεται η νομοθεσία του 1984, στην οποία επίσης γίνεται παραπομπή,²² το σύνολο της ρύθμισης όλων των ουσιωδών στοιχείων των επιμέρους τυποποιούμενων νομοτυπικών μορφών του εν λόγω αδικήματος.

Επομένως, για τον προσδιορισμό του εννόμου αγαθού, του είδους της προσβολής, αλλά και για την εγγύτερη εξέταση των στοιχείων της ειδικής υπόστασης του αδικήματος της διατάραξης της ησυχίας, κρίσιμο είναι να παρατεθούν προηγουμένως τόσο η αστυνομική διάταξη όσο και οι λοιπές επιμέρους διατάξεις που συνθέτουν το εν πολλοίς δαιδαλώδες νομοθετικό πλαίσιο του εν λόγω εγκλήματος.

22. Στο άρθρο 12 παρ. 3 στοιχ. β Ν. 1481/1984 ορίζεται: «Με αστυνομικές διατάξεις μπορεί να ρυθμίζονται τα ακόλουθα θέματα: Τήρηση της κοινής ησυχίας». Το άρθρο 10 του Ν.4637/2019 παραπέμπει επίσης στην περίπτωση α' της παραγράφου 1 του άρθρου 12 Ν. 1481/1984, όπου προβλέπεται η έκδοση προεδρικών διαταγμάτων για τον έλεγχο της λειτουργίας δημόσιων κέντρων, κέντρων παιγνίων, δημοσίων θεαμάτων και καταστημάτων των οποίων οι άδειες λειτουργίας εκδίδονται από τις αστυνομικές υπηρεσίες. Μολονότι η περίπτωση αυτή εντάσσεται νομοθετικά στο άρθρο 10 Ν. 4637/2019 με τίτλο «Διατάραξη Ησυχίας», τυχόν παραβάσεις των εν λόγω προεδρικών διαταγμάτων ουδεμία συνάφεια παρουσιάζουν με το ζήτημα της ηχορύπανσης και επομένως εκφεύγουν του περιεχομένου της παρούσας μελέτης.

Την μεγαλύτερη πρακτική εφαρμογή εμφανίζουν τα άρθρα 1-5 της αστυνομικής διάταξης 3/1996, στην οποία παραπέμπει το άρθρο 10 του Ν. 4637/2019. Το πρώτο άρθρο αναφέρεται αποκλειστικά στις απαγορεύσεις πρόκλησης θορύβου κατά τις ώρες της μεσημβρινής και νυχτερινής ησυχίας, το δεύτερο περιγράφει γενικές απαγορεύσεις και υποχρεώσεις αναφορικά με την πρόκληση θορύβου καθ' όλες τις ώρες του 24ώρου, το τρίτο τυποποιεί απαγορεύσεις σε σχέση μόνο με τα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, ήτοι καφενεία, ζαχαροπλαστεία, μπαρ, ταβέρνες κλπ., ενώ το τέταρτο ρυθμίζει το ωράριο λειτουργίας και τα της έντασης του ήχου σε κινηματογράφους και θέατρα.²³ Τέλος, στο άρθρο 5 με τίτλο «Κυρώσεις» ορίζεται: «Οι παραβάτες της παρούσας διώκονται και τιμωρούνται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 12 παρ. 6 του Ν. 1481/1984, εφ' όσον από άλλη διάταξη δεν τιμωρούνται βαρύτερα». Στο δε άρθρο 12 παρ. 6 του Ν. 1481/1984 ορίζεται ότι «οι παραβάτες των αστυνομικών διατάξεων τιμωρούνται με κράτηση ή πρόστιμο». Με άλλα λόγια, η απειλούμενη ποινή για τις εν λόγω παραβάσεις ήταν πταισματικού χαρακτήρα. Επομένως, οι παραβάσεις των διατάξεων περί κοινής ησυχίας αποποινικοποιήθηκαν με τη θέση σε ισχύ του νέου Ποινικού Κώδικα την 1^η Ιουλίου 2019, και επαναποινικοποιήθηκαν με το ά. 10 του ν. 4637/2019. Και, βέβαια, το σύντομο αυτό νομοθετικό κενό των ολίγων μηνών είχε ως συνέπεια την παύση της δίωξης για το σύνολο των εκκρεμών υποθέσεων.

Το νομοθετικό πλαίσιο των ποινικών κυρώσεων που αφορούν το πεδίο της ηχορύπανσης συμπληρώνεται με την υγειονομική διάταξη Α5/3010/1985, με τίτλο «Μέτρα προστασίας της Δημόσιας Υγείας από θορύβους μουσικής των Κέντρων διασκέδασης και λοιπών Καταστημάτων». Όπως αναφέρεται και στο άρθρο 1 της εν λόγω διάταξης, σκοπός της είναι ο υγειονομικός έλεγχος και η λήψη μέτρων για την προστασία της δημόσιας υγείας από θορύβους που δημιουργούνται στα κέντρα διασκέδασης και σε άλλα αντίστοιχα καταστήματα μόνο από τη μουσική. Η συγκεκριμένη διάταξη έχει ιδιαιτέρως τεχνικό χαρακτήρα και δεν γίνεται κατανοητή στον μη ειδικό, δεδομένου ότι βασικές έννοιες όπως «ηχοστάθμη» ή «σταθμισμένη στάθμη ηχητικής πίεσης», «χωρική μέση ηχοστάθμη» και «ηχοαπομόνωση» αποτυπώνονται με μαθηματικούς τύπους. Κατ' άρθρον 4, η επιτρεπόμενη μέγιστη ηχοστάθμη μέσα στα Κέντρα Διασκέδασης καθορίζεται σε 100 dB, ενώ για τα υπόλοιπα καταστήματα με μουσική τα οποία δεν θεωρούνται σύμφωνα με την ισχύουσα Υγειονομική Διάταξη Κέντρα Διασκέδασης η επιτρεπόμενη μέγιστη ηχοστάθμη μέσα σε αυτά καθορίζεται σε 80 dB.²⁴ Στο άρθρο 6 αποτυπώνονται αφενός οι περιορισμοί που αφορούν την ελάχιστη επιτρεπτή απόσταση των κέντρων διασκέδασης από την πλησιέστερη νόμιμη κατοικία (κύρια ή δευτερεύουσα) ξενοδοχείο, ναό, σχολείο,

23. Η παρουσίαση και ο σχολιασμός των άρθρων 1-4 της αστυνομικής διάταξης ακολουθεί παρακάτω, όπου αναπτύσσονται εν εκτάσει οι επιμέρους νομοτυπικές μορφές του αδικήματος της ηχορύπανσης.

24. Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό των καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος, καθώς και τη διάκριση μεταξύ κέντρων διασκέδασης και υπόλοιπων καταστημάτων με μουσική, βλ. κατωτέρω, υπό III.5.γ.

νοσοκομείο, γηροκομείο, σανατόριο, και γενικά εγκατάσταση που απαιτεί ειδική προστασία, ήτοι απόσταση των 300 μέτρων σε ευθεία γραμμή, σε συνδυασμό με την ανώτερη επιτρεπόμενη τιμή της ηχοστάθμης, μετρούμενης έξω από την πλησιέστερη νόμιμη κατοικία.²⁵ Αφετέρου, οι περιορισμοί σε συνάφεια με τα υπόλοιπα υπαίθρια καταστήματα με μουσική, τα οποία δεν θεωρούνται, σύμφωνα με την Υγειονομική Διάταξη, Κέντρα Διασκέδασης, περιορίζονται μόνο στον ορισμό ανώτερης επιτρεπόμενης τιμής της ηχοστάθμης, μετρούμενης έξω από την πλησιέστερη νόμιμη κατοικία, όπως αντιστοίχως ισχύει για τα κέντρα διασκέδασης.

Στην συνέχεια ακολουθεί η αναλυτική περιγραφή του τρόπου μέτρησης της ηχοστάθμης, ενώ στο άρθρο 10 με τίτλο «Κυρώσεις», όπου έως το 2012 ορίζονταν τα ακόλουθα: «Οι παραβάτες διώκονται και τιμωρούνται σύμφωνα με το άρθρ.3 του Α.Ν.2520/40, όπως έχει αντικατασταθεί με το άρθρο μόνο του Νομ.2 90/43, που κυρώθηκε με την 303/46 ΠΥΣ, αν από άλλες διατάξεις Νόμων ή δ/των δεν προβλέπεται βαρύτερη ποινή», ακολούθως, διά της παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012, επήλθε η ακόλουθη νομοθετική μεταβολή: «Το άρθρο 10 της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/ 1985 (Β` 593/1985, διόρθωση σφαλμάτων: Β` 4/1986) αντικαθίσταται ως εξής: Οι παραβάτες της παρούσας Υγειονομικής διάταξης τιμωρούνται με φυλάκιση μέχρι ένα (1) έτος και χρηματική ποινή τουλάχιστον πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ. Αν ο δράστης έχει συλληφθεί επ` αυτοφώρω, ακολουθείται υποχρεωτικά η διαδικασία που αναφέρεται στα άρθρα 418 και επόμενα του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

Χαρακτηριστική είναι, άλλωστε, και η Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4055/2012,²⁶ δυνάμει της οποίας, επαναφέρεται ως πλημμέλημα η παράβαση της Υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985 για την ηχορύπανση από τα κέντρα διασκεδάσεως, επειδή κρίνεται ότι το φαινόμενο αυτό έχει λάβει πολύ οχληρές διαστάσεις τον τελευταίο καιρό και η εκτέλεση αυτής ανατίθεται στα αρμόδια υγειονομικά και αστυνομικά όργανα σε όλη την επικράτεια.²⁷

Στο σημείο αυτό, να προστεθεί ότι άνευ πρακτικής σημασίας καθίσταται η διάταξη της παρ. 4 του άρθρου 58 Ν. 4075/2012.²⁸ Η εν λόγω παράγραφος εισάγει γενικό απαγορευτικό και

25. Η τιμή αυτή προκύπτει ανάλογα με το είδος της περιοχής στην οποία βρίσκεται το κέντρο διασκέδασης, βάσει του Πίνακα Ι του άρθρου 3.

26. Βλ. ΑιτΕκθ. Ν. 4055/2012, σ. 14.

27. Πρβλ. και την Εγκύκλιο 6/2013 της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου προς τους Εισαγγελείς Εφετών της χώρας, στην οποία αναγιγνώσκει κανείς την εξής επισήμανση: «η θέσπιση βαρύτερων ποινών με τον ν. 4055/2012 και η υποχρεωτική εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας σε βάρος όσων προκαλούν ηχορύπανση καταδεικνύει τη σθεναρή βούληση του νομοθέτη, το μεν να εξασφαλίσει στους κατοίκους υγιείς συνθήκες διαβίωσης στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, το δε να αποτρέψει, αλλά και να τιμωρήσει, όποιον αποτολμήσει να παραβεί τις οικείες διατάξεις».

28. Στην εν λόγω παράγραφο ορίζονται τα ακόλουθα:

«12. Οι παραβάσεις των διατάξεων του Υγειονομικού Κανονισμού (Β` 275) και όλες οι παραβάσεις των διατάξεων όλων των Υγειονομικών Διατάξεων, που εκδίδονται κατ' εφαρμογή του άρθρου 1 του α.ν. 2520/1940 (Α' 73) ή

κυρωτικό κανόνα για την περίπτωση τυχόν παράβασης οποιασδήποτε υγειονομικής διάταξης, ενώ φέρει ταυτοχρόνως και ρήτρα ρητής επικουρικότητας. Η έλλειψη πρακτικής σημασίας της εν λόγω διάταξης συνίσταται στο ότι προβλέπει ελαφρύτερη ποινή σε σχέση αυτήν της παρ. 4 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012 για την παραβίαση της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985, κι επομένως δεν τυγχάνει εφαρμογής.

Επομένως, αυτό που μπορεί να συγκρατήσει κανείς από το εν πολλοίς αποσπασματικό και χαοτικό νομοθετικό πλαίσιο που ρυθμίζει τα της ηχορύπανσης είναι ότι υπάρχουν δύο διατάξεις που συνθέτουν το εν θέματι ρυθμιστικό πεδίο, μία «γενική» και μία «ειδική». Η μεν γενική, ήτοι η ΑΔ 3/96, η οποία προκαλεί ερμηνευτικές δυσκολίες για τις οποίες γίνεται λόγος αναλυτικά κατωτέρω, θέτει γενικές επιταγές και απαγορεύσεις αναφορικά με την παραγωγή θορύβων σε συνάφεια με το σύνολο σχεδόν των εκφάνσεων της καθημερινής δραστηριότητας των πολιτών, ενώ ο ποινικός κυρωτικός της κανόνας ευρίσκεται στο άρθρο 10 Ν. 4637/2019. Η μεν ειδική, ήτοι η ΥΔ Α5/3010/1985, θέτει επιταγές και απαγορεύσεις αναφορικά με την παραγωγή θορύβων που προέρχονται από κέντρα διασκέδασης και λοιπά καταστήματα με μουσική, ενώ ο ποινικός κυρωτικός της κανόνας ευρίσκεται στην παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012. Η τελευταία δεν δημιουργεί ιδιαίτερες ερμηνευτικές δυσχέρειες, και οι αναπτύξεις που ακολουθούν αφορούν εντοπισμένα σημεία της που χρήζουν διευκρινίσεων κυρίως λόγω της σχέσης αλληλοτομής της με την αστυνομική διάταξη.

Δεδομένου ότι οι ποινικές διατάξεις έχουν αποκλειστικά παραπεμπτικό «λευκό» χαρακτήρα, για την εξεύρεση του προστατευόμενου εννόμου αγαθού, τη διακρίβωση του είδους της διακινδύνευσης την οποία προσπαθεί να αποτρέψει ο νομοθέτης καθώς και την ανάλυση των στοιχείων της ειδικής υπόστασης των επιμέρους νομοτυπικών μορφών των εγκλημάτων της ηχορύπανσης, πρέπει να στραφεί κανείς στο περιεχόμενο της αστυνομικής και της υγειονομικής διάταξης, αντίστοιχα.

III.2. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό

Σε ό,τι αφορά το προστατευόμενο έννομο αγαθό, η ελληνική έννομη τάξη ευθυγραμμίζεται πλήρως με αυτό που γίνεται διεθνώς δεκτό, υπό την έννοια ότι στο προστατευτικό πεδίο των ποινικών υποστάσεων για την αποτροπή της ηχορύπανσης βρίσκεται η υγεία του ανθρώπου. Τούτο ισχύει για αμφοότερες τις διατάξεις, ήτοι τόσο τη «γενική» όσο και την «ειδική».

κατ' εξουσιοδότηση άλλου νόμου, τιμωρούνται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή χρηματική ποινή τουλάχιστον 2.000 ευρώ, εκτός αν από άλλες διατάξεις τιμωρούνται βαρύτερα. Από τη δημοσίευση του παρόντος καταργούνται οι διατάξεις του άρθρου 31 παρ. 3 του Ν. 3904/2010 (Α' 218)».

Πιο συγκεκριμένα, στην 5^η εισαγωγική σκέψη της αστυνομικής διάταξης 3/96 με τίτλο «Μέτρα για την τήρηση της κοινής ησυχίας», επισημαίνεται ότι όσα παρατίθενται στα επιμέρους άρθρα που ακολουθούν αποφασίζονται «*αποσκοπώντας στην προστασία της κοινής ησυχίας των πολιτών*». Πιο ξεκάθαρη ακόμη είναι στοχοθεσία της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985, στο άρθρο 2 της οποίας ορίζεται ότι: «*Σκοπός της παρούσας είναι ο υγειονομικός έλεγχος και η λήψη μέτρων για προστασία της Δημ. Υγείας από θορύβους που δημιουργούνται στα κέντρα διασκέδασης κ.λπ καταστήματα, μόνο από τη μουσική*».

Επομένως, το προστατευτικό πεδίο των εν λόγω διατάξεων εξαντλείται στην αποτροπή κινδύνων σε συνάφεια με την υγεία των πολιτών ενόψει προσβολών που προκαλούνται από τον ήχο. Τούτο οδηγεί a fortiori στο συμπέρασμα ότι ταυτοχρόνως προστατεύεται και η υγεία συγκεκριμένου προσώπου από τυχόν βλάβες της υγείας οι οποίες επέρχονται μέσω του ήχου.

III.3. Το είδος της διακινδύνευσης που επιχειρούν να αποτρέψουν οι εν λόγω διατάξεις

Η παραγωγή ή μη αποτροπή συγκεκριμένου τύπου ήχων αντιμετωπίζεται από τις επίμαχες διατάξεις ως πηγή κινδύνου για την υγεία του ανθρώπου. Όπως επισημάνθηκε και ανωτέρω, ο κίνδυνος για βλάβη της υγείας από την παρατεταμένη έκθεση σε συγκεκριμένου τύπου ήχους δεν περιορίζεται μόνο στην ψυχική υγεία –κάτι που βεβαίως θα αποτελούσε τόσο αναγκαία όσο και επαρκή συνθήκη για την κατάφαση κινδύνου βλάβης της υγείας– αλλά αφορά και τη σωματική, δεδομένου ότι τα ερεθίσματα που δημιουργούνται για το αυτόνομο νευρικό σύστημα οδηγούν σε βιοχημικές αντιδράσεις του οργανισμού κι επομένως σε σωματικοποίηση, εν τέλει, της αντίδρασης στο ηχητικό ερέθισμα.

Αφ' ης στιγμής δεν γίνεται λόγος για βλάβη αλλά για διακινδύνευση της υγείας του ανθρώπου, χρήσιμος θα ήταν προηγουμένως ο εννοιολογικός προσδιορισμός της έννοιας του κινδύνου. Πρόκειται, λοιπόν, περί κρίσεως που βασίζεται σε ορισμένα αντικειμενικά διαπιστωμένα πραγματικά περιστατικά, αφενός, και ορισμένους γενικής ισχύος εμπειρικούς κανόνες, αφετέρου. Η κρίση αυτή συνίσταται στο ότι τα παρόντα πραγματικά περιστατικά αποτελούν αιτιακές συνθήκες ή όρους για την επέλευση μιας μελλοντικής βλάβης. Η βλάβη αυτή μπορεί να συνίσταται και στη συνέχιση ή την επαύξηση μιας βλάβης που έχει προκληθεί ήδη.²⁹

29. Σπινέλλη, ΣυστΕρΠΚ, 2005, άρθρο 25, πλαγ. 12, του ιδίου, ΠοινΧρ 1973, 167. Ο Ν. Ανδρουλάκης, ΠΔ, ΓενΜ Ι, 2006, σ. 172, ορίζει τον κίνδυνο ως μια ασυνήθιστη μη κανονική κατάσταση που δρομολογεί την επέλευση βλάβης ενός αγαθού, προκαλώντας έτσι ανασφάλεια και αβεβαιότητα. Η δρομολόγηση αυτή υφίσταται όταν, από το σύνολο των όρων που πρέπει να συντρέξουν για να επέλθει η βλάβη, έχουν ήδη πραγματοποιηθεί κάποιοι, κατά τρόπο ώστε να υπολείπεται μόνο κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων η πιθανή ή και βέβαιη επέλευση και των άλλων, προκειμένου να προκληθεί το αποτέλεσμα. Βλ. και Λίβο, Ο κίνδυνος ως πρόβλημα απόδειξης

Δεν μπορεί να παροραθεί εν προκειμένω το γεγονός ότι ο κίνδυνος που επιχειρούν να αποτρέψουν οι υπό σχολιασμό διατάξεις δεν είναι απτός και πραγματοποιήσιμος, αλλά γενικός και αφηρημένος. Στην πραγματικότητα, βρισκόμαστε ενώπιον του φαινομένου της μετάθεσης του ορίου ποινικής προστασίας προς τα εμπρός – μια όλο και πιο δημοφιλή τάση στο πλαίσιο της μοντέρνας και τεχνολογικά εξελιγμένης κοινωνίας, ή, άλλως, της κοινωνίας της διακινδύνευσης (*Risikogesellschaft* ή *risk society*),³⁰ στην οποία οι αυξημένες και διαφορετικές επιλογές που προσφέρονται συνεπάγονται και αυξημένους κινδύνους. Ο μοντέρνος τρόπος ζωής συνδέεται με νέες μορφές κινδυνώδους δράσης, οι οποίες οδηγούν το Ποινικό Δίκαιο ενώπιον νέων προκλήσεων, όπου πιθανόν να μην μπορεί να αντεπεξέλθει με τα παραδοσιακά δογματικά εργαλεία. Δεν αμφισβητείται επίσης ότι το δίκαιο εν γένει περιστρέφεται όλο και περισσότερο γύρω από την έννοια του κινδύνου. Με αυτά τα δεδομένα, λοιπόν, φαίνεται συνεπές στην έννοια του κινδύνου, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή και στο Ποινικό Δίκαιο, να εμπεριέχονται –πέραν του παραδοσιακού ζεύγους των εννοιών της αιτίας και του αποτελέσματος, και του γνωστού στην ποινική θεωρία όρου της επιτρεπτής κινδυνώδους δράσης– και οι έννοιες της αβεβαιότητας και της τυχαιότητας.³¹

Μετά την ανωτέρω επισήμανση, η επιλογή του νομοθέτη να μεταθέσει την ποινική προστασία προς τα εμπρός, σε ό, τι αφορά τις υπό σχολιασμό διατάξεις, μοιάζει να μπορεί να αιτιολογηθεί.

στην ποινική δίκη, σε: Τιμ. Τόμ. για τον Νικόλαο Ανδρουλάκη, 2003, σ. 1013 (1025 επ.), ο οποίος παρατηρεί ότι η έννοια του κινδύνου ενέχει πάντοτε μια αρνητική αξιολόγηση, την οποία συνθέτουν αφενός, στατικά, μια ενεστώσα κατάσταση πραγμάτων, αφετέρου δε, δυναμικά, η αναμενόμενη εξέλιξη της κατάστασης αυτής των πραγμάτων προς ένα αξιολογικά ανεπιθύμητο αποτέλεσμα. Με τα δεδομένα αυτά, καταλήγει στο ότι «ο κίνδυνος μπορεί ήδη *de lege lata* να ορισθεί ως η επί συνδρομής ορισμένων πραγματικών περιστατικών διάγνωση ως επικείμενης μια δυσμενούς εξέλιξης των πραγμάτων». Κατά τούτο, η έννοια του κινδύνου δεν είναι μόνο περιγραφική, αλλά προσλαμβάνει μετανομικό χαρακτήρα, καθώς για τη διαπίστωσή της απαιτείται η γνώση των εμπειρικών κανόνων αιτιότητας *in concreto* και το περιεχόμενο της απαξιολογούμενης δυσμενούς συνέπειας «από το οποίο ήρτηται ουσιαστικά και η απαξιολόγηση (και συνεπώς το ποινικό ενδιαφέρον) του κινδύνου». Την διαπίστωση του κινδύνου σε μετα-επίπεδο τονίζει και ο *Greco*, *ZStW* 2005, 519 επ. Για τον κίνδυνο ως έννοια διαθετική, ήτοι ως έννοια που καταλογίζεται σε μια εμπειρικά διαπιστώσιμη κατάσταση πραγμάτων, και όχι ως έννοια διαπιστώσιμη αυτή καθαυτή, καθώς και για τον κίνδυνο ως έννοια διαβαθμίσιμη υπό το πρίσμα ότι όσο αυξάνει η πιθανότητα της βλάβης τόσο μεγαλώνει ο κίνδυνος, βλ. αντί πολλών *Μοροζίνη*, *ΠοινΧρ* 2015, 486 επ., με πολλές περαιτέρω παραπομπές.

30. Για την έννοια και την προβληματική της κοινωνίας της διακινδύνευσης βλ. μόνο *Beck*, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, 1986, ο οποίος εύστοχα παρατηρεί (σ. 25 επ.) ότι, κατά τη μετάβαση από τη μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία στη μεταμοντέρνα κοινωνία της διακινδύνευσης που βιώνουμε, δεν βρίσκεται πλέον στο επίκεντρο της προσοχής το ζήτημα της διανομής του πλούτου, αλλά το πρόβλημα της κατανομής του κινδύνου.

31. Σύγκρ. και *Scherzberg*, *VerwArch* 1993, 484 (500). Για την αντιπαραβολή του κινδύνου που εξελίσσεται αυστηρώς αιτιοκρατικά σε σχέση με τον κίνδυνο που βασίζεται σε στατιστικά δεδομένα, εκείνον που υπάρχει σε εξαιρετικές και μη επαναλαμβανόμενες συνθήκες (τον λεγόμενο *one-off risk*) και τον κίνδυνο που περιέχει πιθανολόγηση αναγόμενη σε επιστημονικές μετρήσεις, βλ. αναλυτικά *Λίβο*, Ο κίνδυνος ως πρόβλημα απόδειξης στην ποινική δίκη, σε: Τιμ. Τόμ. για τον Νικόλαο Ανδρουλάκη, 2003, σ. 1013 (1038 επ.).

Το ερώτημα που εγείρει μια τέτοιου είδους νομοθετική πρακτική εντοπίζεται βέβαια στο πού τίθεται εν τέλει το όριο στην ποινικοποίηση των κινδυνωδών δράσεων, δεδομένου ότι δεν πρέπει να φτάσει κανείς στο άλλο άκρο και να αλλοιώσει τον αποσπασματικό και επικουρικό χαρακτήρα του Ποινικού Δικαίου και να παραβιάσει την αρχή *ultima ratio*, δημιουργώντας μια υπερτροφία του ποινικού φαινομένου.³²

Οι νομοτυπικές μορφές που περιγράφονται τόσο στην αστυνομική όσο και στην υγειονομική διάταξη αποτελούν εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης. Τούτο, διότι ο κίνδυνος βλάβης της υγείας δεν περιγράφεται στο κείμενο των διατάξεων. Ο νομοθετικός λόγος της τυποποίησης του εγκλήματος στην οικεία διάταξη συνίσταται στην τυπική επικινδυνότητα της εν λόγω συμπεριφοράς.³³ Η τελευταία είναι και ο λόγος για τον οποίο καθίσταται αναγκαία η μετάθεση της ποινικής προστασίας προς τα εμπρός, ανεξαρτήτως της διαπίστωσης του κινδύνου.³⁴

III.4. Θεμελιώδεις έννοιες γύρω από τις οποίες δομούνται οι νομοτυπικές μορφές του αδικήματος της διατάραξης της ησυχίας και της πρόκλησης θορύβων μουσικής

III.4.a. Η έννοια του θορύβου

Η κεντρική έννοια για την αποκωδικοποίηση τόσο της αστυνομικής διάταξης 3/96 όσο και της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985 είναι η έννοια του θορύβου. Εντούτοις, διαπιστώνει κανείς ότι σε αμφότερες τις διατάξεις ο θόρυβος δεν προσδιορίζεται εννοιολογικά.

Ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι το ελάχιστο για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της έννοιας του θορύβου αποτελεί η κοινή πεποίθηση ότι ο θόρυβος είναι μια εντύπωση η οποία μεταφέρεται μέσω της ακοής.³⁵ Υπό την έννοια αυτήν, ως θόρυβος ορίζεται σε ένα πρώτο επίπεδο ο ήχος που επιδρά στην αίσθηση της ακοής. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, απαιτείται επιπλέον ο ήχος

32. Για τον αποσπασματικό και επικουρικό χαρακτήρα του Ποινικού Δικαίου, καθώς και την αρχή *ultima ratio*, βλ. αναλυτικά *Prittwitz*, StV 1991, 435 (437), και ο *ίδιος*, σε: Kempf/Lüderssen/Volk (Hrsg.), *Die Handlungsfreiheit des Unternehmers – wirtschaftliche Perspektiven, strafrechtliche und ethische Schranken*, 2009, σ. 53 κ. επ. Για τον αποσπασματικό χαρακτήρα του Ποινικού Δικαίου, πρβλ. και *Hefendehl*, JA 2011, 401 (403 κ. επ.), ο οποίος από τη σύνθεση της αρχής της νομιμότητας (και συγκεκριμένα της έκφανσης *sine lege stricta*), της θεωρίας περί εννόμου αγαθού και της αρχής της αναλογικότητας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το Ποινικό Δίκαιο πρέπει να χρησιμοποιείται πολύ επιλεκτικά ως μέσο αντίδρασης.

33. Πρβλ. *Γιαννίδη*, ΣυστΕρΠΚ, 2005, άρθρο 14, αριθμ.. 39.

34. *Μυλωνόπουλου*, ΠοινΔ, ΓενΜ, 22020, σ. 182.

35. Έτσι το *Reichsgericht*, RGSt 19, 294 (296).

να είναι ισχυρός ή πολύ δυνατός, ώστε να μπορεί να υπαχθεί στην έννοια του θορύβου.³⁶ Δεν απαιτείται, ωστόσο, ποιοτική αξιολόγηση του ήχου, κι επομένως στην έννοια του θορύβου μπορούν να υπάγονται ακόμη και μελωδίες.³⁷

Οι απόψεις που ταυτίζουν τον ήχο με τον θόρυβο δεν είναι πειστικές, διότι διαψεύδονται ήδη από το γλωσσικό νόημα των υπό διερεύνηση όρων.³⁸ Ο ήχος αποτελεί έννοια γένους σε σχέση με τον θόρυβο. Οι ήχοι είναι επιδράσεις που μεταφέρονται με ηχητικά κύματα και δύνανται να γίνουν αντιληπτές με την ακοή. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται και οι αρμονικοί ήχοι.³⁹ Επειδή ο θόρυβος αποτελείται μεν πάντοτε από ήχους, αλλά δεν αποτελούν όλοι οι ήχοι θόρυβο, πρέπει να ανευρεθεί το κριτήριο με βάση το οποίο χαράσσεται η μεταξύ τους διαχωριστική γραμμή.

Κατ' αρχάς, ο θόρυβος γίνεται αντιληπτός στις αισθήσεις του αποδέκτη του ως κάτι δυσάρεστο, δημιουργεί δυσανεξία, ενοχλεί, κι έτσι εκφεύγει της έννοιας του αντικειμενικά αντιληπτού ερεθίσματος και αφορά πια τον ψυχικό κόσμο του αποδέκτη του.⁴⁰ Ο βαθμός της παρενόχλησης εξαρτάται τόσο από το είδος του ήχου όσο και από τον ίδιο τον αποδέκτη,⁴¹ κι εξ αυτού του λόγου ο ορισμός της έννοιας του θορύβου δεν μπορεί να απόσχει από το στοιχείο της παρενόχλησης.⁴² Υπ' αυτήν την έννοια, ως θόρυβος θα μπορούσε εν συντομία να οριστεί η εκπομπή ήχου με μια κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία.⁴³ Το παρενοχλητικό ή μη της λειτουργίας του ήχου ορθότερο είναι να αξιολογείται με αντικειμενικό μέτρο, ήτοι με βάση τον φυσιολογικά ηχοευαίσθητο άνθρωπο.⁴⁴ Θόρυβος επομένως είναι κάθε εκπομπή ήχου με μια κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία για τον φυσιολογικά ηχοευαίσθητο άνθρωπο.⁴⁵

36. Παλαιόθεν η νομολογία των γερμανικών δικαστηρίων, βλ. ενδεικτικά OLG Hamm, JMBINW, 1952, 242 (243).

37. OLG Hamm, JMBINW, ό. π.

38. Rogall, KK-Owig, 2018, §117, σ. 1731.

39. Moench, Lärm als kriminelle Umweltgefährdung, 1980, σ. 146 επ. Αντιληπτά στο ανθρώπινο αυτί γίνονται τα ηχητικά κύματα μεταξύ 16 και 20.000 Hz.

40. Rogall, KK-Owig, 2018, §117, σ. 1731.

41. Βλ. αναλυτικά Krane, Lärmbekämpfung, in: Handwörterbuch des Umweltsrechts, Bd. I, 1996, Sp. 1302.

42. Πρβλ. και RGSt. 19, 296.

43. SK StGB-Schall, § 325a, πλαγ. 7, StGB Fischer, § 325a, πλαγ. 5.

44. SK StGB-Schall, ό. π. Βλέπε όμως και LK StGB-Steindorf, § 325a, πλαγ. 6.

45. Σε έτερες έννομες τάξεις όπου το εν λόγω αδίκημα δεν είναι αφηρημένης διακινδύνευσης αλλά δυνητικής ή και συγκεκριμένης, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία, υπάρχουν φωνές στην επιστήμη, βλ. επί παραδείγματι StGB- Lackner/Kühl/Heger, § 325a, πλαγ. 5, LK StGB-Steindorf, § 325a, πλαγ. 5, οι οποίες υποστηρίζουν ότι στον ορισμό της έννοιας του θορύβου πρέπει να περιλαμβάνεται και η ρήτρα καταλληλότητας προς παρενόχληση ή βλάβη της υγείας, δεδομένου ότι η παρενόχληση ή η βλάβη της υγείας περιγράφονται στην ειδική υπόσταση του εγκλήματος. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η ένταξη των εν λόγω στοιχείων στον ορισμό του θορύβου θα ήταν αλυσιτελής, δεδομένης της διατύπωσης που επέλεξε ο Έλληνας νομοθέτης, οι ανωτέρω ρήτρες εκφεύγουν κατ' ορθότερη άποψη του εννοιολογικού περιεχομένου του θορύβου (Rogall, KK-Owig, 2018, §117, σ. 1732), διότι αποτελούν περαιτέρω προϋποθέσεις για την κατάφαση της αντικειμενικής υπόστασης.

Για την κατάφαση της ειδικής υπόστασης είναι παντελώς αδιάφορη η ποιότητα, η σύνθεση ή η φύση του θορύβου. Στον ορισμό εντάσσονται θόρυβοι κάθε είδους, ανεξάρτητα αν προέρχονται από την οδική κυκλοφορία, από νοικοκυριό, από παιχνίδι, από αντικοινωνική συμπεριφορά, από επαγγελματική δραστηριότητα, ή αν πρόκειται για φωνασκίες μιας τυχαίας μάζωξης σε υπαίθριο χώρο.⁴⁶

III.4.β. Η έννοια της πρόκλησης του θορύβου

Ως πρόκληση του θορύβου ορίζεται κατά βάση κάθε άμεση ή έμμεση προξένηση θορύβου.⁴⁷ Επομένως, οι έννοιες της πρόκλησης και της προξένησης του θορύβου είναι εν πολλοίς ταυτόσημες, κάτι που επιρρωνύεται άλλωστε και από τη γενική γλωσσική χρήση των εν λόγω όρων. Για την κατάφαση της πρόκλησης θορύβου ως στοιχείου της ειδικής υπόστασης του αδικήματος, θα πρέπει ο δράστης να έχει θέσει άμεσα σε κίνηση την αιτιώδη διαδρομή της οποίας η εξέλιξη οδηγεί στην παραγωγή του θορύβου, ακόμη κι αν ο δράστης δεν αποτελεί εν τέλει το πρόσωπο που παράγει τον θόρυβο.⁴⁸ Άμεσα προκαλεί θόρυβο εκείνος που θορυβεί ο ίδιος, καθώς κι εκείνος που ενεργοποιεί μια πηγή θορύβου. Εν αντιθέσει, εμμέσως προκαλεί θόρυβο εκείνος που οδηγεί κάποιον άλλο να προκαλέσει θόρυβο.

Ο θόρυβος μπορεί να προκαλείται και διά παραλείψεως, και μάλιστα με δύο τρόπους. Είτε με τη μορφή της γνήσιας παράλειψης, υπό την έννοια ότι ο δράστης παραβιάζει επί παραδείγματι έναν επιτακτικό κανόνα που τυποποιείται στην αστυνομική διάταξη (π.χ. άρθρο 2, παρ. 1 στοιχ. γ), είτε με τη μορφή της «μη γνήσιας παράλειψης», στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες ο θόρυβος περιγράφεται απλώς ως ένα αποτέλεσμα για την αποτροπή του οποίου ο δράστης έχει υποχρέωση⁴⁹ που θεμελιώνεται κατά κύριο λόγο στην ίδια την αστυνομική διάταξη 3/96,

46. *Moench*, *Lärm als kriminelle Umweltgefährdung*, 1980, σ. 147.

47. Βλ. αντί πολλών στη θεωρία *Rogall*, ό. π., και στη νομολογία ενδεικτικά BayobLGSt 1907, 297 (298).

48. *Rogall*, *KK-Owig*, 2018, §117, σ. 1732. Μπορεί το αδίκημα της διατάραξης της ησυχίας να είναι αφηρημένη διακινδύνευση και να μην τίθεται ζήτημα αιτιώδους διαδρομής η οποία οδηγεί σε βλάβη ή συγκεκριμένη διακινδύνευση, ωστόσο τούτη η διαπίστωση ουδόλως μεταβάλλει το γεγονός ότι η παραγωγή του θορύβου αποτελεί εν προκειμένω αποτέλεσμα που διαθέτει αυτοτέλεια, κι επομένως για τη διαπίστωση της πρόκλησης αυτού ευρίσκουν εφαρμογή οι επιμέρους εκφάνσεις της θεωρίας της αιτιότητας. Επομένως, θόρυβο προκαλούν για παράδειγμα όλοι οι δράστες των οποίων η συμβολή απαιτείται σωρευτικά για την πρόκληση του θορύβου. Για την αντίστοιχη προβληματική στη γερμανική ποινική διάταξη (325a StGB), πρβλ. BeckOK StGB/*Witteck*, § 325a, πλαγ. 19.

49. Η φράση τίθεται εντός εισαγωγικών, διότι δεν έχουμε να κάνουμε εν προκειμένω με μια κλασική περίπτωση εγκλήματος μη γνήσιας παράλειψης του άρθρου 15 ΠΚ. Τούτο, διότι, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, το άρθρο 10 Ν. 4637/2019 τυποποιεί έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, ήτοι έγκλημα συμπεριφοράς κι όχι έγκλημα αποτελέσματος (βλ. αναλυτικά *Μοροζίνη*, *ΠοινΧρ* 2015, 486 επ.). Με άλλα λόγια, η πρόκληση του θορύβου

στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τούτο συνάγεται ερμηνευτικά. Επομένως, σε περίπτωση συγκέντρωσης σε ιδιωτικό διαμέρισμα κατά τη διάρκεια της οποίας οι καλεσμένοι κάνουν χρήση του πιάνου σε ώρα νυχτερινής ησυχίας, αυτουργός του εγκλήματος θα πρέπει να θεωρηθεί και ο ιδιοκτήτης του διαμερίσματος, ο οποίος, κατά παράβαση του άρθρου 1στοιχ. 3β της αστυνομικής διάταξης 3/96, ουδέν έπραξε για την αποτροπή της πρόκλησης θορύβου.⁵⁰ Το ίδιο συμβαίνει και με τον ιδιοκτήτη εστιατορίου ο οποίος, κατά παράβαση του άρθρου 1στοιχ. 3β της αστυνομικής διάταξης 3/96, δεν προβαίνει στις απαραίτητες ενέργειες για την αποτροπή του θορύβου που προκαλούν οι θαμώνες της επιχείρησής του.⁵¹

III.5. Οι νομοτυπικές μορφές της αστυνομικής διάταξης 3/96

Όπως παρατέθηκε ήδη ανωτέρω, η αστυνομική διάταξη 3/96 αποτελεί τη γενικότερη διάταξη στο ρυθμιστικό πλαίσιο περί ηχορύπανσης, ενώ οι επιταγές και οι απαγορεύσεις που τυποποιούνται σε αυτήν αποτελούν ταυτοχρόνως τις νομοτυπικές μορφές του υπό σχολιασμό πλημμελήματος. Εντοπίζονται στα τέσσερα πρώτα άρθρα της αστυνομικής διάταξης, εκ των οποίων το πρώτο αναφέρεται αποκλειστικά στις απαγορεύσεις πρόκλησης θορύβου κατά τις ώρες της μεσημβρινής και νυχτερινής ησυχίας, το δεύτερο περιγράφει γενικές απαγορεύσεις και υποχρεώσεις αναφορικά με την πρόκληση θορύβου καθ' όλες τις ώρες του 24ώρου, το τρίτο τυποποιεί απαγορεύσεις σε σχέση μόνο με τα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, ήτοι καφενεία, ζαχαροπλαστεία, μπαρ, ταβέρνες, ενώ το τέταρτο ρυθμίζει το ωράριο λειτουργίας και τα της έντασης του ήχου σε κινηματογράφους και θέατρα.

δεν αποτελεί ταυτοχρόνως αποτέλεσμα υπό «τεχνική έννοια», ήτοι βλάβη ή διακινδύνευση ενός αντικειμένου εγκληματικής πράξης (Handlungsobjekt), το οποίο αποτελεί ταυτοχρόνως συγκεκριμένη εμφάνιση του εννόμου αγαθού (δηλαδή της υγείας του ανθρώπου) στη συγκεκριμένη περίπτωση (Rechtsgutsobjekt). Πρβλ. και *Amelung*, Der Begriff des Rechtsguts in der Lehre vom strafrechtlichen Rechtsgüterschutz, in: Hefendehl / Hirsch / Wohlers (Hrsg.), Die Rechtsgutstheorie, 2003, σ. 167, *Μοροζίνη*, ΠοινΧρ 2015, 486 επ., *Αναστασοπούλου*, ΠοινΧρ 2021, 569. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η πρόκληση θορύβου δεν συνεπάγεται εν προκειμένω βλάβη ή συγκεκριμένη διακινδύνευση του προστατευόμενου εννόμου αγαθού (υγεία του ανθρώπου) δεν σημαίνει ότι ο θόρυβος δεν πρέπει να ιδωθεί ως αυτοτελές αποτέλεσμα για την αποτροπή του οποίου είναι επιφορτισμένα –δυνάμει του γράμματος της αστυνομικής διάταξης 3/96 και ανάλογα με την επιμέρους νομοτυπική της μορφή– συγκεκριμένα πρόσωπα. Κοντολογίς, η αστυνομική διάταξη αποτελεί οιονεί πηγή ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης.

50. Πρβλ. και την απόφαση του OLG Düsseldorf, NJW1990, 1676, το οποίο διέλαβε ότι ο ιδιοκτήτης της οικίας είναι υπεύθυνος για την αποτροπή πρόκλησης θορύβων που προέρχονται από την οικία του.

51. Σύγκρ. και OLG Düsseldorf, NJW 1990, 3159.

III.5.α. Οι απαγορεύσεις του άρθρου 1

Οι απαγορεύσεις του άρθρου 1, δηλαδή εκείνες κατά τις ώρες κοινής ησυχίας, καλύπτουν μεγάλο φάσμα της κοινωνικής δραστηριότητας, ειδικά σε σύγκριση με τους περιορισμούς των άρθρων 2 έως 4, και διακρίνονται σε 6 υποκατηγορίες, ήτοι τα στοιχεία α΄ έως στ΄. Πιο συγκεκριμένα, στο στοιχείο α΄ τυποποιείται η απαγόρευση κατά τις ώρες κοινής ησυχίας των εργασιών ή άλλων δραστηριοτήτων που δημιουργούν θόρυβο.⁵² Πρόκειται, βεβαίως για ευρύτατου χαρακτήρα απαγόρευση, χωρίς να διευκρινίζεται αν αφορά δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο. Από τη συστηματική ερμηνεία της διάταξης, ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι αφορά αμφοτέρους, δεδομένου ότι το στοιχείο α΄ υπέχει στην πραγματικότητα θέση γενικής ρήτρας η οποία καλύπτει τις περιπτώσεις που εκφεύγουν των στοιχείων β΄ έως στ΄. Στο στοιχείο β΄ τυποποιείται η απαγόρευση κάθε θορυβώδους εκδήλωσης σε κατοικίες ή άλλους ιδιωτικούς χώρους, με ενδεικτική παράθεση ορισμένων τέτοιου τύπου εκδηλώσεων, όπως της λειτουργίας κάθε μουσικού οργάνου ή συσκευής ραδιοφώνου, μαγνητοφώνου ή τηλεόρασης σε υψηλή ένταση, των φωνασκιών και των θορυβωδών χορών, ενώ στο στοιχείο γ΄ τυποποιείται η αντίστοιχη απαγόρευση στους δρόμους, στις πλατείες και γενικά στους δημόσιους χώρους. Το στοιχείο δ΄ απαγορεύει τα θορυβώδη παίγνια σε καφενεία, σφαιριστήρια ή άλλα δημόσια κέντρα, καθώς και τις φωνασκίες και τις συζητήσεις σε υψηλό τόνο των θαμώνων των κέντρων αυτών σε ώρες κοινής ησυχίας. Το στοιχείο ε΄ απαγορεύει θορυβώδεις συζητήσεις και διαπληκτισμούς σε σταθμούς αυτοκινήτων (λεωφορείων, ΤΑΞΙ), τη φόρτωση ή εκφόρτωση εμπορευμάτων σε ή από φορτηγά αυτοκίνητα που δημιουργεί θόρυβο, καθώς και τη θορυβώδη λειτουργία της μηχανής τροχοφόρου που είναι σε στάση, ενώ, τέλος, στο στ΄ τυποποιείται η απαγόρευση της χρήσης σειρήνων ή άλλων ηχητικών οργάνων ή συστημάτων ασφαλείας χωρίς να συντρέχει λόγος έκτακτης ανάγκης, καθώς και η δοκιμαστική λειτουργία αυτών.

Από το περιεχόμενο των επιμέρους στοιχείων του άρθρου 1 προκύπτει ότι κατά τη διάρκεια των ωρών της ησυχίας απαγορεύεται εν πολλοίς οποιαδήποτε δραστηριότητα προκαλεί θόρυβο. Μολονότι στις επιμέρους διατάξεις δεν αναφέρεται ρητώς, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι, για να πληροί ο δράστης την ειδική υπόσταση του αδικήματος, θα πρέπει να υπάρχει αποδέκτης του θορύβου. Με άλλα λόγια, δεν αρκεί, επί παραδείγματι, η θορυβώδης λειτουργία μηχανής τροχοφόρου που είναι σε στάση, αν δεν ευρίσκεται σε κοντινή απόσταση αποδέκτης του θορύβου. Τούτο, άλλωστε, προκύπτει αφενός από το ίδιο το προστατευόμενο έννομο αγαθό, που

52. Να σημειωθεί ότι με βάση την ίδια διάταξη, σε εξαιρετικές περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης που δεν επιδέχονται αναβολή, με ειδική αιτιολογημένη άδεια του διοικητή του οικείου Αστυνομικού Τμήματος μπορεί να επιτραπεί η εκτέλεση εργασίας, ιδίως κοινής ωφέλειας, που προκαλεί θόρυβο. Αναφορικά με το ζήτημα αν η άδεια αυτή αποτελεί ειδικό λόγο άρσης του αδικού ή αρνητικό στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης, βλ. αναλυτικά κατωτέρω, υπό III.5.γ.

είναι η υγεία του ανθρώπου, και αφετέρου συμπλέει με τον νομικό ορισμό του θορύβου, όπως περιγράφηκε ανωτέρω. Επομένως, η ύπαρξη ενός φυσιολογικά ηχοευαίσθητου ανθρώπου ως αποδέκτη της εκπομπής ήχου με την κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία για εκείνον μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως άγραφο στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης των ανωτέρω επιμέρους διατάξεων. Η θεώρηση αυτή είναι σε απόλυτη σύμπνοια με την αρχή της νομιμότητας, ενώ διαφορετική εκδοχή θα οδηγούσε σε υπέρμετρη διεύρυνση του αξιοποίνου και υπερβολική μετατόπιση του ποινικού φαινομένου προς τα εμπρός.

Αυτό που παρατηρεί κανείς στην εν λόγω παράγραφο εξ επόψεως νομοτεχνικής είναι η προχειρότητα στη διατύπωση, δεδομένου ότι πρόκειται για διατάξεις που αποτελούν εν τοις πράγμασι ποινικές υποστάσεις. Αφενός τίθενται υπό απαγόρευση ετερόκλητες συμπεριφορές, απουσία συγκεκριμένου κριτηρίου, ενώ από πλευράς ορολογίας απουσιάζει η συνέπεια και η συστηματοποίηση. Υπό τη σκέπη του ίδιου άρθρου απαντούν λ.χ. οι φράσεις «θορυβώδης εκδήλωση», «σε υψηλό τόνο», «φωνασκίες», «σε υψηλή ένταση», «διαπληκτισμοί». καθώς και η περιγραφή δραστηριοτήτων που δεν συνδέονται απαραίτητα με την πρόκληση θορύβου. Επ' αυτών, πρέπει κανείς να επισημάνει ότι για την κατάφαση της ειδικής υπόστασης απαιτείται οι επιμέρους δραστηριότητες να προκαλούν ήχο με μια κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία για τον αποδέκτη του, ήτοι να εντάσσονται στο εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «θόρυβος».

III.5.β. Οι νομοτυπικές μορφές του άρθρου 2

Οι ρυθμίσεις του άρθρου 2 διακρίνονται αφενός μεν στις απαγορεύσεις της παρ. 1 καθ' όλες τις ώρες του 24ώρου και στις υποχρεώσεις των παρ. 2 έως 4. Σε ό, τι αφορά την παρ. 1, δυνάμει του στοιχ. α' απαγορεύεται το ποδόσφαιρο και άλλα παιχνίδια στους δρόμους, στις πλατείες και γενικά στους κοινόχρηστους χώρους που προκαλούν θόρυβο, δυνάμει του στοιχ. β'⁵³ η διαλάληση με τη χρήση μεγαφώνων ή άλλων ηχητικών οργάνων από μικροπωλητές, εμπόρους και λοιπούς επαγγελματίες ή άλλα πρόσωπα που ενεργούν για λογαριασμό αυτών των πωλουμένων ειδών, του επαγγέλματος ή των παρεχομένων υπηρεσιών τους, καθώς και η με τα ίδια μέσα, αναγγελία από οποιοδήποτε πρόσωπο περί της τελέσεως καλλιτεχνικών, θεατρικών ή μουσικών παραστάσεων, θεαμάτων και λοιπών παρεμφερών εκδηλώσεων ή επιδείξεων, ενώ δυνάμει του στοιχ. γ' η διαλάληση από τους διευθυντές και τους υπαλλήλους των καταστημάτων των πωλουμένων ειδών ή των προσφερομένων υπηρεσιών με σκοπό την προσέλκυση πελατών με φωνές και επικλήσεις.⁵⁴

53. Το εδάφιο β' αντικαταστάθηκε ως άνω με το άρθρο 1 ΑΔ 3Α/1998, ΦΕΚ Β 761/24.7.1998.

54. Στο εδ. β' του στοιχείου γ', μάλιστα, θεμελιώνεται και η υποχρέωση του διευθυντή του καταστήματος για την αποτροπή της παράβασης από υπαλλήλους των καταστημάτων.

Η εν λόγω παράγραφος δεν δημιουργεί ιδιαίτερες ερμηνευτικές δυσχέρειες. Αυτό που θα πρέπει να επισημανθεί εν προκειμένω είναι ότι μόνο στο στοιχ. α' γίνεται αναφορά για πρόκληση θορύβου, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι δεν απαιτείται και αναφορικά με τις δραστηριότητες που τίθενται υπό απαγόρευση και στα στοιχ. β' και γ' να προκαλείται ήχος με μια κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία για τον αποδέκτη του. Αναλογικώς ισχύουν εν προκειμένω όσα σημειώθηκαν στο πλαίσιο του άρθρου 1 για την ύπαρξη αποδέκτη του ήχου, η οποία αποτελεί προαπαιτούμενο για την πλήρωση της ειδικής υπόστασης.

Σε ό,τι αφορά τις υποχρεώσεις του άρθρου 2, τυποποιείται στην παρ. 2 η υποχρέωση –για τους ιδιοκτήτες ή διευθυντές εργοστασίων, εργαστηρίων, δημοσίων κέντρων και λοιπών επιχειρήσεων– περιστολής με μηχανικά ή άλλα πρόσφορα τεχνικά μέσα (ηχομόνωση κ.λπ.) στο ελάχιστο δυνατό όριο του θορύβου που προκαλείται από τη λειτουργία αυτών. Την ίδια υποχρέωση έχουν και οι ιδιοκτήτες οικιών, όταν από τη λειτουργία των εγκαταστάσεων θέρμανσης, κλιματισμού ή άλλων μηχανημάτων προκαλείται θόρυβος από τον οποίο διαταράσσεται η ησυχία των περιοίκων. Κατά την παρ. 3, υποχρεούνται οι κάτοχοι κατοικίδιων ζώων ή πτηνών όπως λαμβάνουν κάθε πρόσφορο μέτρο, ώστε αυτά να μην διαταράσσουν με οποιοδήποτε τρόπο την ησυχία των περιοίκων, ενώ, τέλος, κατά την παρ. 4, οι αρμόδιοι για την τοποθέτηση ηλεκτρονικών ηχητικών συστημάτων ασφαλείας σε ιδιωτικά και δημόσια οικήματα ή αυτοκίνητα υποχρεούνται να τοποθετούν, να ελέγχουν και να ρυθμίζουν αυτά σύμφωνα με τις τεχνικές προδιαγραφές τους, ώστε να αποφεύγεται η άσκοπη λειτουργία τους.

Για τις παρ. 2 έως 4, έχουν να παρατηρηθούν και ισχύουν ερμηνευτικά όσα αναπτύχθηκαν ήδη για τις υπό σχολιασμό διατάξεις που προηγήθηκαν. Αυτό που πρέπει να προσθέσει κανείς είναι ότι ενώ στις εν λόγω παραγράφους τυποποιούνται εν πολλοίς εγκλήματα παράλειψης, τόσο η επιβεβλημένη ενέργεια όσο και το αποτέλεσμα περιγράφονται αφενός με μεγάλο βαθμό αοριστίας και είναι διατυπωμένα εν είδει ευχής, θέτοντας την υλοποίηση της αρχής της νομιμότητας –και συγκεκριμένα την έκφραση *sine lege stricta*– εν αμφιβόλω. Η φράση «*υποχρεούνται όπως... περιστέλλουν στο ελάχιστο δυνατό όριο το θόρυβο που προκαλείται*» είναι εξόχως προβληματική και νομοτεχνικά άστοχη. Ενώ στην πραγματικότητα επιχειρεί να περιγράψει ένα κριτήριο οριοθέτησης του αντικειμένου της υποχρέωσης, δημιουργεί περισσότερα ζητήματα από όσα λύνει και σχετικοποιεί τη δομή και τη συστηματοποίηση της αστυνομικής διάταξης εν συνόλω.

Η συγκεκριμένη ρύθμιση διευρύνει απεριόριστα, ως έχει, το αξιόποινο, διότι από το λεκτικό της προκύπτει ότι η παραβίαση υπάρχει ή διατηρείται σε κάθε περίπτωση κατά την οποία το υποκείμενο του εγκλήματος δεν εξαντλεί τα πρόσφορα τεχνικά μέσα προς περιστολή του θορύβου στο ελάχιστο δυνατό. Εν προκειμένω, δίδεται η εντύπωση ότι ο όρος θόρυβος χρησιμοποιείται με το αμιγώς γλωσσικό του νόημα, ήτοι ως συνώνυμο της λέξης ήχος. Είναι αρκούτως πρόδηλο ότι η χρήση της φράσης «στο ελάχιστο δυνατό» είναι αλυσιτελής για τη χάραξη δια-

χωριστικής γραμμής μεταξύ κοινωνικά πρόσφορης και απρόσφορης συμπεριφοράς. Το κριτήριο οφείλει να το παράσχει ο νομοθέτης, όχι να το απευθύνει στον κοινωνό του δικαίου. Πέραν τούτου, τίθεται αμέσως το ερώτημα με ποιο κριτήριο θα κριθεί η προσφορότητα των μέτρων προς περιστολή του θορύβου. Θα απαιτείται λ.χ. η εξάντληση της υπάρχουσας τεχνολογικής στάθμης ή θα συνυπολογίζεται και η οικονομική δυνατότητα του εκάστοτε υποχρέου;

Από τη συνολική επισκόπηση της αστυνομικής διάταξης, εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι πιθανές καταστάσεις είναι δύο: είτε πρόκληση θορύβου, όπως αυτή ερμηνεύτηκε ανωτέρω, και άρα παραβίαση της διάταξης, είτε μη παραβίαση, και επομένως απουσία πρόκλησης θορύβου. Σε περίπτωση λοιπόν που στις ανωτέρω περιπτώσεις δεν υφίσταται εκπομπή ήχου με μια κατ' ελάχιστον παρενοχλητική λειτουργία για τον φυσιολογικά ηχοευαίσθητο άνθρωπο ή δεν υφίσταται αποδέκτης του ήχου αυτού, δεν υπάρχει παραβίαση. Σε διαφορετική περίπτωση, πληρούται η υπόσταση του αδικήματος. De lege ferenda, η ακόλουθη διατύπωση θα έλυne το πρόβλημα και θα ήταν ταυτοχρόνως συστηματικά συνεπής τόσο με την αστυνομική όσο και με την υγειονομική διάταξη: «Οι ιδιοκτήτες ή διευθυντές εργοστασίων, εργαστηρίων, δημοσίων κέντρων και λοιπών επιχειρήσεων υποχρεούνται όπως, με μηχανικά ή άλλα πρόσφορα τεχνικά μέσα (ηχομόνωση κ.λπ.) περιστέλλουν το θόρυβο που προκαλείται από τη λειτουργία αυτών».

III.5.γ. Οι απαγορεύσεις του άρθρου 3

Σε ό, τι αφορά τις απαγορεύσεις του άρθρου 3, ήτοι αυτές σε δημόσια κέντρα, λεκτέα τα εξής:

Στην παρ. 1 του άρθρου 3 τυποποιούνται δύο ειδών απαγορεύσεις. Απαγορεύεται αφενός στα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος των άρθρων 37, 38 και 39 της Αιβ 8577/1983 Υγειονομικής Διάταξης (Β` 526), καθώς και στις αμιγείς αίθουσες διενέργειας ψυχαγωγικών τεχνικών παιγνίων, η λειτουργία κάθε είδους μουσικών οργάνων, καθώς και στερεοφωνικών μηχανημάτων και ηλεκτροφώνων, χωρίς άδεια της αρμόδιας αρχής. Αφετέρου, στα ανωτέρω καταστήματα απαγορεύονται τα τραγούδια, οι απαγγελίες και άλλες θορυβώδεις εκδηλώσεις, καθώς και η χρήση ραδιοφώνων και τηλεοράσεων, εφόσον προκαλείται διατάραξη της ησυχίας των περιοίκων.⁵⁵

55. Η παρ. 1 είχε τροποποιηθεί αρχικά με την ΑΔ 3Α/1998 (ΦΕΚ Β 761/1998) και αντικαταστάθηκε ως άνω με την υπ' αριθ. 1010/12/4-γ/2001 Απόφαση του Αρχηγού Ελληνικής Αστυνομίας (Β 180). Η πρωταρχική διατύπωση της παρ. 1 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης 3/96 είχε ως εξής: «Απαγορεύεται στα δημόσια κέντρα (καφενεία, ζαχαροπλαστεία, μπαρ, ταβέρνες κ.λπ.) η λειτουργία κάθε είδους μουσικών οργάνων χωρίς άδεια της αρμόδιας αρχής, καθώς και τα τραγούδια, οι απαγγελίες και η χρήση ηλεκτροφώνων, ραδιοφώνων, τηλεοράσεων κ.λπ. που προκαλούν διατάραξη της ησυχίας των περιοίκων. Στην απαγόρευση αυτή δεν εμπίπτουν τα κέντρα διασκέδασης».

Στα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος των άρθρων 37, 38 και 39 της Αιβ 8577/1983 Υγειονομικής Διάταξης περιλαμβάνονται τα καταστήματα ποτών, χωρίς φαγητό, σε καθισμένους πελάτες, τα καταστήματα στα οποία παρασκευάζονται και/ή προσφέρονται σε καθισμένους πελάτες φαγητά με την συνοδεία ή μη ποτών, καθώς και καταστήματα στα οποία παρασκευάζονται και προσφέρονται γλυκίσματα και κάθε είδους παρασκευάσματα γάλακτος κλπ. σε καθισμένους πελάτες.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

Στη σημερινή διατύπωση της αστυνομικής διάταξης δεν γίνεται πια η αντιπαραβολή του όρου «δημόσια κέντρα» με τον όρο «κέντρα διασκέδασης», όπου ερμηνευτικά γινόταν δεκτό ότι τα τελευταία ήταν και τα μόνα που δεν εντάσσονται στο περιεχόμενο της έννοιας των δημοσίων κέντρων και επομένως εξέφευγαν της απαγόρευσης.

Επιπλέον, η Αιβ 8577/1983 Υγειονομική Διάταξη, τα άρθρα 37 έως 39 της οποίας χρησιμεύουν για τον προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής της παρ. 1 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης, έχει καταργηθεί. Επομένως, σε ό,τι αφορά το πεδίο εφαρμογής της παρ. 1, δημιουργείται νομοθετικό κενό. Το κενό αυτό καλύπτεται από τα άρθρα 27 έως 29 Ν. 4442/2016, τα οποία ρυθμίζουν τα περί αδειοδότησης για τη χρήση μουσικής και μουσικών οργάνων, και εν μέρει καταργούν τις αντίθετες ρυθμίσεις της αστυνομικής διάταξης. Το πεδίο εφαρμογής του Ν. 4442/2016 επεκτείνεται βάσει του άρθρου 27 στοιχ. α' στο σύνολο των καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος πλην των κέντρων διασκέδασης.⁵⁶ Για τη διάκριση μεταξύ κέντρων διασκέδασης και λοιπών καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος, επιβοηθητική είναι η αντιπαραβολή μεταξύ των όρων «κέντρα διασκέδασης» και «επιχειρήσεις τροφίμων και ποτών», καθώς και ο ορισμός του εννοιολογικού τους περιεχομένου στο το άρθρο 14 στοιχ. 4 της υγειονομικής διάταξης Υ.Α. Υ1γ/Γ.Π/οικ.47829/2017 (ΦΕΚ 2161/Β' 23.6.2017).⁵⁷

56. Χάριν πληρότητας, να επισημανθεί ότι τόσο τα κέντρα διασκέδασης όσο και τα λοιπά δημόσια κέντρα (όπως περιγράφονται στον τίτλο του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης) αποτελούν ταυτοχρόνως καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος δυνάμει της παρ. 1 του άρθρου 80 Ν. 3463/2006, όπου ορίζονται τα εξής: «Καταστήματα Υγειονομικού Ενδιαφέροντος είναι εκείνα, στα οποία γίνεται παρασκευή ή/και διάθεση σε πελάτες (καθισμένους, όρθιους, περαστικούς) ή διανομή φαγητών ή γλυκισμάτων ή οποιουδήποτε άλλου παρασκευάσματος τροφίμων ή ποτών ή αποθήκευση ή συντήρηση ή εμπορία κάθε είδους τροφίμων ή ποτών, καθώς και τα καταστήματα προσφοράς υπηρεσιών, εξαιτίας των οποίων μπορεί να προκληθεί βλάβη στη δημόσια υγεία, όπως αναλυτικά αναφέρονται στις ισχύουσες υγειονομικές διατάξεις».

57. Κέντρο διασκέδασης είναι ο στεγασμένος ή υπαίθριος χώρος συγκεντρώσεως του κοινού για την παρακολούθηση καλλιτεχνικού κυρίως μουσικού προγράμματος, με μεγίστη επιτρεπόμενη Α-ηχοστάθμη 100 dB, σε συνδυασμό με την παροχή φαγητών ή και ποτών (όπως αναφέρονται στις υποκατηγορίες των επιχειρήσεων μαζικής εστίασης). Δεν θεωρούνται κέντρα διασκέδασης οι επιχειρήσεις τροφίμων και ποτών στις οποίες γίνεται χρήση μουσικής και μουσικών οργάνων ή στερεοφωνικού συγκροτήματος μικρής ισχύος, με μεγίστη Α-ηχοστάθμη κατά τη λειτουργία του καταστήματος 80 dB.

Επίσης, η διαδικασία για τη λήψη άδειας λειτουργίας μουσικών οργάνων που περιγράφεται στην παρ. 2 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης έχει αντικατασταθεί από την απλοποιημένη διαδικασία γνωστοποίησης των άρθρων 28 και 29 Ν. 4442/2016 σε συνδ. με τα άρθρα 2, 3 και 7 Κ.Υ.Α. αριθμ. οικ. 16228/2017. Δεν απαιτείται πλέον η χορήγηση άδειας, αλλά η απλή γνωστοποίηση χρήσης μουσικής ή μουσικών οργάνων⁵⁸ του ενδιαφερομένου προς την αρχή. Δεν ισχύει το ίδιο, ωστόσο, σε ό, τι αφορά την παράταση του ωραρίου χρήσης μουσικής, για την οποία απαιτείται άδεια υπό τις προϋποθέσεις της παρ. 3 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης.⁵⁹

Τόσο η γνωστοποίηση χρήσης μουσικών οργάνων όσο και η άδεια παράτασης θα πρέπει κατ' ορθότερη κρίση να μη λογίζονται ως ειδικοί λόγοι άρσης του αδίκου, αλλά ως αρνητικά στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης. Τούτο, διότι η πράξη για την οποία η αρμόδια διοικητική αρχή λαμβάνει τη γνωστοποίηση ή χορηγεί την άδεια είναι κοινωνικώς πρόσφορη και η άδεια απαιτείται προληπτικά, αποκλειστικά για αποτροπή κινδύνων δυνάμενων να προκύψουν.⁶⁰ Επομένως, η γνωστοποίηση ή η χορήγηση της άδειας αποκλείουν ήδη την αντικειμενική υπόσταση, ήτοι τον κατ' αρχήν άδικο χαρακτήρα της πράξης. Για ειδικό λόγο άρσης του αδίκου θα μπορούσε να μιλήσει κανείς μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η πράξη θα ήταν καθ' εαυτήν κοινωνικά απρόσφορη και κατ' αρχήν απαγορευμένη, και μόνο διά της άδειας θα επιτρεπόταν κατ' εξαίρεση χάριν προστασίας υπέρτερων συμφερόντων.⁶¹

Από τις ανωτέρω αναπτύξεις εξάγεται το συμπέρασμα ότι το άρθρο 3 της αστυνομικής διάταξης τυποποιεί επί της ουσίας τρεις διαφορετικές νομοτυπικές μορφές του αδικήματος της διατάραξης της ησυχίας.

Πρώτον, εκείνη κατά την οποία ο δράστης προβαίνει σε χρήση μουσικής ή μουσικών οργάνων χωρίς να έχει προβεί σε γνωστοποίηση στην αρχή, ή κάνει χρήση μουσικής σε διευρυμένο ωράριο χωρίς να έχει λάβει την απαραίτητη προς τούτο άδεια. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και στην περίπτωση στην οποία ο δράστης γνωστοποιεί εν γνώσει του ψευδή στοιχεία στη διοίκηση ή λαμβάνει άδεια που είναι προϊόν παραπλάνησης, δωροδοκίας ή απειλής.⁶²

58. Να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι στην παρ. του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης δεν διευκρινίζεται όπως στο άρθρο 28 Ν. 4442/2016, γίνεται δεκτό ότι στην έννοια των μουσικών οργάνων περιλαμβάνεται και η αναπαραγωγή μουσικής μέσω ηχοσυστήματος.

59. Βλ. και άρθρο 29 παρ. 3 Ν. 4442/2016.

60. Πρβλ. αντί πολλών *Μυλωνόπουλο*, ΠοινΔικ, ΓενΜ, 2^η Έκδ., σ. 532.

61. *Μυλωνόπουλος*, ό. π.

62. Βλ. και *Lenckner*, Behördliche Genehmigung und der Gedanke des Rechtsmissbrauchs im Strafrecht, in: FS-Pfeiffer, 1988, σ. 27. Η γνωστοποίηση πρέπει να είναι ορθή και η άδεια νόμιμη κατ' ουσίαν και να απηχεί τις προϋποθέσεις που θέτει η παρ. 3 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης. Δεν αρκεί, επομένως, η εγκυρότητα της άδειας κατά τα εξωτερικά της χαρακτηριστικά, ήτοι κατά τις επιταγές του διοικητικού δικαίου. Μια τέτοιου τύπου άδεια, και κατ' επέκταση με τέτοιου χαρακτήρα προσέγγιση, είναι άκρως προβληματική, και μάλιστα

Η δεύτερη νομοτυπική μορφή έχει να κάνει με την παραβίαση του ωραρίου, ήτοι τη χρήση μουσικής εκτός του βασικού ή διευρυμένου ωραρίου, ανάλογα με την άδεια που διαθέτει το εκάστοτε δημόσιο κέντρο. Αυτό συμβαίνει επί παραδείγματι όταν η αστυνομία μεταβαίνει σε δημόσιο κέντρο κατόπιν καταγγελίας από περιοίκους για διατάραξη της ησυχίας και διαπιστώνει ότι γίνεται χρήση μουσικής εκτός ωραρίου, ήτοι μετά τις 23:00 για τη θερινή περίοδο ως προς δημόσιο κέντρο το οποίο έχει προβεί σε γνωστοποίηση χρήσης μουσικής προς την αρχή, ή μετά τις 2:00 για κέντρο που λειτουργεί σε ανοιχτό χώρο και έχει εξασφαλίσει άδεια παράτασης του ωραρίου. Η συγκεκριμένη νομοτυπική μορφή του αδικήματος δεν εμφανίζει ιδιαίτερες ερμηνευτικές δυσχέρειες.

Πιο σύνθετα είναι τα πράγματα σε ό,τι αφορά την τρίτη νομοτυπική μορφή, που έχει να κάνει με τη διατάραξη της ησυχίας των περιοίκων κατά τη διάρκεια του ωραρίου εντός του οποίου το δημόσιο κέντρο επιτρέπεται να κάνει χρήση της μουσικής. Αυτός ο τρόπος τέλεσης του πλημμελήματος της διατάραξης της ησυχίας προκύπτει εκ του γεγονότος ότι, δυνάμει της παρ. 1 και 3 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης, δεν αρκεί η εξασφάλιση άδειας χρήσης μουσικής από πλευράς δημοσίου κέντρου, αλλά θα πρέπει ταυτοχρόνως και σωρευτικώς να μη διαταράσσεται η κοινή ησυχία των περιοίκων.

Σε ό,τι αφορά τη διατάραξη της κοινής ησυχίας των περιοίκων δυνάμει της παρ. 3, η υπέρβαση του ανωτάτου ορίου έντασης της μουσικής φαντάζει εν προκειμένω ως ο μοναδικός τρόπος διατάραξης, στον βαθμό που οι πιθανοί άλλοι παράγοντες, όπως για παράδειγμα η θέση του δημοσίου κέντρου σε σχέση με τους γύρω κατοικημένους χώρους, δεν είναι ευχερώς ευμετάβλητοι και έχουν ληφθεί ήδη υπόψιν στο πλαίσιο της αδειοδότησης.

Η ανεύρεση του ανωτάτου ορίου της έντασης της μουσικής ή, κατ' ορθότερη διατύπωση, η ανώτατη επιτρεπτή ηχοστάθμη θα ήταν ενέργημα εξόχως δύσκολο, καθώς η φράση «*με την προϋπόθεση ότι δεν διαταράσσεται η ησυχία των περιοίκων*» της παρ. 3 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης δημιουργεί ένα απολύτως ολισθηρό –ερμηνευτικά– πεδίο. Ασφαλές ερμηνευτικό κριτήριο φαίνεται, ωστόσο, να παρέχει η υγειονομική διάταξη Α5/3010/1985, περί προστασίας της δημόσιας υγείας από θορύβους μουσικής των κέντρων διασκέδασης και λοιπών καταστημάτων, οι γενικές προβλέψεις της οποίας αναπτύχθηκαν ήδη ανωτέρω.

Στο άρθρο 6 παρ. 2 της εν λόγω διάταξης ορίζεται ως ανώτατο όριο της επιτρεπόμενης τιμής της ηχοστάθμης, για τα υπαίθρια καταστήματα με μουσική που δεν θεωρούνται κέντρα δια-

---

σε δύο επίπεδα. Αφενός, δεν μετουσιώνει από πλευράς ποινικού δικαίου την άδικη συμπεριφορά σε νόμιμη, σύγκρ. και *Schall*, Zur Reichweite der verwaltungsbehördlichen Erlaubnis im Umweltstrafrecht, in: FS-Roxin, 2001, σ. 927, και αφετέρου υπονομεύει το ενιαίο της έννομης τάξης, δεδομένου ότι η ποινική αξιολόγηση πρέπει να εδράζεται σε μια ουσιαστικώς νόμιμη διοικητική πράξη, κι όχι απλώς σε μια τυπικά έγκυρη. Βλ. και *Μυλωνόπουλο*, ό. π., σ. 534.

σκέδασης, αυτό του πίνακα I της διάταξης, ενώ η μέτρηση της τιμής της ηχοστάθμης λαμβάνει χώρα έξω από την πλησιέστερη νόμιμη κατοικία, (κύρια ή δευτερεύουσα), ξενοδοχείο, ναό, σχολείο νοσοκομείο, γηροκομείο σανατόριο και γενικά εγκατάσταση που απαιτεί ειδική προστασία. Ταυτοχρόνως, η ηχητική πηγή μπορεί να δημιουργεί στο κέντρο του καταστήματος ηχοστάθμη ίση κατ' ανώτατο όριο με 80 dB. Ο πίνακας I θέτει διαφορετικά όρια με κριτήριο τον χαρακτήρα της περιοχής.⁶³ Για παράδειγμα, σε υπαίθριο κατάστημα με μουσική που δεν θεωρείται κέντρο διασκέδασης και ευρίσκεται σε περιοχή καθαρά κατοικιών, το ανώτατο όριο της επιτρεπόμενης τιμής της ηχοστάθμης είναι 80 dB εντός του καταστήματος και 30 dB μετρούμενη έξω από την πλησιέστερη στο κατάστημα νόμιμη κατοικία. Σε διαφορετική περίπτωση, πληρούται η ειδική υπόσταση του πλημμελήματος της παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012, το οποίο αντικατέστησε το άρθρο 10 της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985. όπου προβλέπονταν οι αντίστοιχες κυρώσεις.

Όταν η υγειονομική διάταξη θέτει αυτά τα όρια για τα υπαίθρια καταστήματα με μουσική, αυτά πρέπει a fortiori να γίνουν δεκτά για τα καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της αστυνομικής διάταξης, υπό την έννοια ότι η τήρηση αυτών αποκλείει την διατάραξη της κοινής ησυχίας των περιοίκων. Σε περίπτωση, βεβαίως, παραβίασης των ανωτέρω ορίων, πληρούται τόσο η ειδική υπόσταση της παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012 όσο κι εκείνη του άρθρου 10 Ν. 4637/2019. Στο μέτρο που οι δύο διατάξεις προστατεύουν το ίδιο έννομο αγαθό, όπως αναπτύχθηκε ανωτέρω, πρόκειται για φαινομένη συρροή, ενώ, δεδομένου του βαρύτερου πλαισίου ποινής που προβλέπει η παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012 σε σχέση με εκείνη του άρθρου 10 Ν. 4637/2019,⁶⁴ το αδίκημα που προβλέπεται από την αστυνομική διάταξη απορροφάται από εκείνο που προβλέπει η υγειονομική διάταξη.

Σε ό,τι αφορά τη διατάραξη δυνάμει του εδ. 2 της παρ. 1, προς αποφυγή αξιολογικής αντινομίας θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι διαταράσσεται η ησυχία των περιοίκων των καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος, όταν τα τραγούδια, οι απαγγελίες και οι άλλες θορυβώδεις εκδηλώσεις προκαλούν θόρυβο του οποίου η ένταση υπερβαίνει τα όρια που θέτει η υγειονομική διάταξη για τα υπαίθρια καταστήματα με μουσική και υιοθετούνται με βάση τις ανωτέρω αναπτύξεις και για τη νομοτυπική μορφή της παρ. 3 του άρθρου 3 της αστυνομικής διάταξης.

63. Πιο συγκεκριμένα, για περιοχές καθαρά βιομηχανικές χωρίς κατοικίες δεν υπάρχει ανώτατο όριο, σε περιοχές στις οποίες επικρατεί το βιομηχανικό στοιχείο αλλά υπάρχουν και κατοικίες το όριο ανέρχεται στα 45 dB, σε περιοχές στις οποίες επικρατεί εξίσου το βιομηχανικό και το αστικό στοιχείο στα 40 dB, σε περιοχές στις οποίες επικρατεί το αστικό στοιχείο αλλά υπάρχουν και βιομηχανίες στα 35 dB, ενώ σε περιοχές καθαρά κατοικιών (αστικές, προαστιακές ή αγροτικές) και περιοχές ειδικής προστασίας (νοσοκομείων γηροκομείων σανατορίων κλπ.) στα 30 dB.

64. Η παρ. 3 του άρθρου 37 Ν. 4055/2012 προβλέπει ποινή φυλάκισης έως ένα έτος, ενώ το άρθρο 10 Ν. 4637/2019 έως πέντε μήνες.

Ιδιαίτερη αξία αφενός σε επίπεδο ποινικής θεωρίας και αφετέρου σε επίπεδο πράξης έχει το ζήτημα του προσδιορισμού του δράστη της εν λόγω παραβίασης. Τούτο, ιδίως στις περιπτώσεις εκείνες που το κατάστημα υγειονομικού ενδιαφέροντος δεν ανήκει σε φυσικό πρόσωπο⁶⁵ ή σε μονοπρόσωπη εταιρία, αλλά πρόκειται για πολυπρόσωπες επιχειρήσεις. Στις περιπτώσεις αυτές, ορίζεται κατά τη διαδικασία της γνωστοποίησης για τη χρήση μουσικών οργάνων και μουσικής ο υπεύθυνος ή οι υπεύθυνοι του καταστήματος, ενώ στις περιπτώσεις χορήγησης άδειας για παράταση ωραρίου αναγράφεται στην άδεια ο υγειονομικός υπεύθυνος. Επομένως, η εν λόγω παράγραφος έχει κατά κάποιον τρόπο χαρακτήρα όχι κοινού αλλά ιδιαίτερου εγκλήματος, δεδομένου ότι, για να πληροί ο δράστης την ειδική υπόσταση, θα πρέπει να έχει την συγκεκριμένη ιδιότητα. Μετά ταύτα, τόσο η δίωξη όσο και η επ' αυτοφώρω σύλληψη, σε περίπτωση ελέγχου των αστυνομικών οργάνων και διαπίστωσης τυχόν παράβασης, αφορά τον υπεύθυνο του καταστήματος ή τον υγειονομικό υπεύθυνο. Για την ταυτότητα του λόγου, τα ανωτέρω θα πρέπει να γίνουν δεκτά και σε ό,τι αφορά τις παραβάσεις της υγειονομικής διάταξης Α5/3010/1985.⁶⁶ Η επισήμανση αυτή είναι μείζονος σημασίας, υπό την έννοια ότι δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες συλλαμβάνεται άκριτα, για παράδειγμα, και ο εκπρόσωπος του νομικού προσώπου χωρίς παράλληλα να έχει την ιδιότητα του υπευθύνου. Διαφορετικό βεβαίως είναι το ζήτημα του διορισμού προσωρινού υπευθύνου από τον ίδιο τον υπεύθυνο σε περιπτώσεις απουσίας του.

III.5.δ. Οι νομοτυπικές μορφές του άρθρου 4

Στο άρθρο 4 ρυθμίζεται το ωράριο λειτουργίας των θεάτρων καθώς και των κινηματογράφων στα μεγάλα αστικά κέντρα και τις λοιπές περιοχές της επικράτειας. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τους κινηματογράφους δυνάμει της παρ. 3 του άρθρου 108 του Ν. 4849/2021, επήλθε κατάρ-

65. Βλ., επί παραδείγματι, την ΑΠ 2317/2019 από την οποία συνάγεται το ορθό συμπέρασμα ότι σε περίπτωση κατά την οποία ο ιδιοκτήτης της επιχείρησης –κατ' επέκταση και υγειονομικός της υπεύθυνος εν προκειμένω– και ο κύριος του ακινήτου στο οποίο στεγάζεται η επιχείρηση ταυτίζονται, θα πρέπει από την αιτιολογία της απόφασης να προκύπτει ότι το πρόσωπο αυτό καταδικάστηκε υπό την ιδιότητά του ως ιδιοκτήτη της επιχείρησης και κατ' επέκταση ως υγειονομικού υπευθύνου της, κι όχι δυνάμει εκείνης του ιδιοκτήτη του ακινήτου.

66. Πρβλ., ωστόσο, τη διατύπωση της πρόσφατης ΑΠ 20/2020: «Ως παραβάτες (δηλαδή αυτορροί) της, ως άνω, Υγειονομικής διάταξης διώκονται και τιμωρούνται, και επομένως πρέπει να συλλαμβάνονται άμεσα, τα φυσικά πρόσωπα που εκμεταλλεύονται το κατάστημα για δικό τους λογαριασμό (κύριοι του καταστήματος ή μισθωτές ή υπομισθωτές, εφόσον η μίσθωση ή η υπομίσθωση αποδεικνύονται από έγγραφο βέβαιης χρονολογίας) ή αν πρόκειται για νομικό πρόσωπο, οι νόμιμοι εκπρόσωποι αυτού, με τις ίδιες ως άνω προϋποθέσεις, ή το πρόσωπο που έχει ορισθεί υγειονομικός υπεύθυνος». Δεδομένου ότι τα εν λόγω καταστήματα οφείλουν να διορίζουν υγειονομικό υπεύθυνο, πρέπει κανείς να αντιτείνει προς τον ΑΠ ότι τυχόν αναγνώριση αυτορρογικής ευθύνης του νομίμου εκπροσώπου της εταιρίας στην περίπτωση κατά την οποία δεν αποτελεί ταυτοχρόνως και τον υγειονομικό υπεύθυνο φαίνεται να απηχεί απλώς τη γενική ρήτρα ευθύνης του εκπροσώπου του νομικού προσώπου και δεν συμβαδίζει με τις ιδιαιτερότητες του υπό κρίση ζητήματος.

γηση του ωραρίου.

Το εν λόγω άρθρο δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες ερμηνευτικές δυσχέρειες. Αυτό που προκαλεί εντύπωση, ωστόσο, είναι ότι, σε αντίθεση με τις λοιπές νομοτυπικές μορφές της αστυνομικής διάταξης, στην παρ. 4 δεν αποτελεί στοιχείο της ειδικής υπόστασης η πρόκληση θορύβου. Ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση προξενεί η ρύθμιση της παρ. 3 δυνάμει της οποίας *«απαγορεύεται η λειτουργία των μεγαφώνων σε ένταση μεγαλύτερη από εκείνη που απαιτείται για την εξυπηρέτηση των θεατών, σε καμία όμως περίπτωση δεν θα διαταράσσεται η κοινή ησυχία»*. Η διπλή αυτή απαγόρευση, η οποία συνυπάρχει με τους περιορισμούς που θέτει το ωράριο λειτουργίας, δημιουργεί ένα ιδιαίτερα αυστηρό ρυθμιστικό πλαίσιο. Αυτό διαπιστώνει κανείς, για παράδειγμα, συγκρίνοντάς το με την παρ. 1, στην οποία οι περιορισμοί τίθενται μόνο κατά τις ώρες της μεσημβρινής ή νυχτερινής ησυχίας. Επιπλέον, τίθεται ένας επιπρόσθετος, πατερναλιστικού χαρακτήρα περιορισμός, ο οποίος δεν φαίνεται να αφορά τους τρίτους των οποίων πιθανόν να διαταράσσεται η ησυχία, αλλά τους ίδιους τους θεατές, τους οποίους η διάταξη προστατεύει από τις επιβλαβείς επιδράσεις του θορύβου, κάτι που δεν απαντά στις λοιπές περιπτώσεις της αστυνομικής διάταξης.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Από τις ανωτέρω αναπτύξεις, συμπεραίνει κανείς ότι απαιτείται μια συστηματοποίηση των διατάξεων περί διατάραξης ησυχίας σε νομοτεχνικό επίπεδο, υπό την έννοια ότι θα πρέπει να καταλήξει ο νομοθέτης σε μια ποινική διάταξη που θα παραπέμπει σε ένα ενιαίο και επικαιροποιημένο κείμενο στο οποίο θα τυποποιείται το σύνολο των επιμέρους επιταγών και απαγορεύσεων. Με τον τρόπο αυτόν, θα αποφευχθεί αφενός ο κατακερματισμός της σχετικής ύλης σε πλείονες διατάξεις, τμήματα των οποίων είναι παρωχημένα και πρακτικά ανεφάρμοστα, ενώ άλλα είτε παρουσιάζουν κακή διατύπωση, είτε είναι καταργημένα, είτε εμφανίζουν μεταξύ τους σχέση αλληλοτομής ενισχύοντας το αίσθημα της ανασφάλειας δικαίου. Αφετέρου, η ενιαία διάταξη θα προσφέρει αυξημένη θεατότητα, στοιχείο το οποίο μπορεί άμεσα να συνδεθεί με ευεργετική συνέπεια με την προβληματική της ηχορύπανσης, και μάλιστα διττώς: Πρώτον, με τον περιορισμό των νομοτυπικών μορφών του αδικήματος, μέσω της κατάργησης ορισμένων εξ αυτών, όπως επί παραδείγματι αυτής του άρθρου 2, παρ. 1, στοιχ. α' της αστυνομικής διάταξης, αφενός προς αποφυγή της υπερβολικής μετατόπισης του ποινικού φαινομένου προς τα εμπρός και αφετέρου χάριν διασφάλισης του αποσπασματικού χαρακτήρα του ποινικού δικαίου. Δεύτερον, με τη διαβάθμιση της ποινικής απαξίας των επιμέρους συμπεριφορών, δεδομένου ότι ως έχουν τα πράγματα απαξιολογούνται κατά τρόπο κοινό και οριζόντιο ετερόκλητες συμπεριφορές διαφορετικής βαρύτητας.

Ο Ηλίας Σπυρόπουλος, Δικηγόρος, ΔΝ Πανεπιστημίου Μονάχου στη μελέτη του με θέμα «Η διατάραξη ησυχίας και η πρόκληση θορύβων μουσικής ως αξιόποινη συμπεριφορά» παρουσιάζει το σύνθετο νομοθετικό πλαίσιο αναφορικά με το ζήτημα της ηχορύπανσης, εντοπίζοντας το προστατευόμενο έννομο αγαθό και το είδος της διακινδύνευσης που επιχειρεί να αποτρέψει το πλέγμα των λευκών ποινικών νόμων σε συνδυασμό με τις αστυνομικές και υγειονομικές διατάξεις. Εν συνεχεία, επιχειρεί να καταγράψει και να σχολιάσει τις επιμέρους νομοτυπικές μορφές των εγκλημάτων που προκύπτουν από τις εν λόγω διατάξεις, ενώ η μελέτη κλείνει με κριτική αποτίμηση του παρόντος νομοθετικού πλαισίου και μια πρόταση σε νομοτεχνικό επίπεδο.

William Kentridge: Η τέχνη ενάντια στο έγκλημα της βίας

Ελισάβετ Πλέσσα

Ιστορικός Τέχνης – Επιμελήτρια εκθέσεων

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί / Chambre Noir*, 2005, ανμείσον 35 mm σε βίντεο, κουκλοθέατρο με σχέδια και μηχανικές μαριονέτες

Να αφήνεις όλα τα ενδεχόμενα ανοιχτά, να δουλεύεις με αβεβαιότητα ως το τέλος.

W.K.

— εκινώντας την προσπάθεια να σκιαγραφήσω με αδρές γραμμές τον William Kentridge, — προτού επικεντρωθώ στο ειδικό πρίσμα του συγκεκριμένου άρθρου, δηλώνω εξαρχής τον απεριόριστο θαυμασμό μου για την απόλυτη ταύτιση της προσωπικότητας του δημιουργού με το έργο του. Κυρίως, όμως, για το πώς ο Kentridge κατορθώνει, αν και δρα από την περιφέρεια, τόσο γεωγραφική όσο και καλλιτεχνική, να βρίσκεται στο κέντρο της σύγχρονης παγκόσμιας εικαστικής σκηνης χωρίς να χάνει την επαφή με το παρελθόν και την ψυχή του.

Ο William Kentridge γεννήθηκε το 1955 στο Γιοχάνεσμπουργκ της Νότιας Αφρικής από γονείς δικηγόρους, ένθερμους υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των περιθωριοποιημένων από το απαρτχάιντ. Ο Kentridge είναι ένας αναγεννησιακού τύπου καλλιτέχνης: το πολύπλευρο έργο του συνδέει το σχέδιο, το κολάζ, την κινούμενη εικόνα, τις ταπισερί, τα χαρακτηριστικά, τις περφόρμανς, τις τοιχογραφίες, το θέατρο, την όπερα, τη σκηνογραφία, τη σκηνοθεσία, τις κατασκευές, τα γλυπτά. Η ιδιοσυγκρασία του ταιριάζει στην πολύπτυχη φύση της δουλειάς του αφού σπούδασε ιστο-

*Κυνήγι πουλιών, 2006, αραιωμένο μελάνι
σε χαρτί ακουαρέλας, 90 x 90 εκ.*

ρία, πολιτικές επιστήμες και καλές τέχνες, δοκιμάζοντας στη συνέχεια χωρίς μεγάλη επιτυχία να γίνει ηθοποιός, πριν αποφασίσει να στραφεί αποκλειστικά στην τέχνη. Ένα συνοπτικό βιογραφικό σημείωμα για τον Kentridge θα ανέφερε επίσης πως τα έργα του αποτελούν κατά κύριο λόγο αιχμηρά σχόλια για την ανισότητα και τη βαρβαρότητα, για την ιστορία και την τρέχουσα κοινωνικοπολιτική κατάσταση της χώρας του, της Νότιας Αφρικής, για την τότε βία αλλά και για τον τωρινό αντίκτυπο του απαρτχάιντ. Όμως το υπόβαθρο αυτό δεν αποτελεί παρά μια αφετηρία – το έργο του δεν αφορά αποκλειστικά ένα συγκεκριμένο γεωπολιτικό πλαίσιο. Η τέχνη του William Kentridge δεν είναι πολιτική, ούτε στρατευμένη, δεν πιστεύει στις βεβαιότητες και στις απόλυτες αλήθειες, δεν προβάλλει ηθικά πρωτεία. Αντιλαμβάνεται την ιστορία σαν ένα σύνολο θραυσμάτων, μια αποσπασματική πρόσληψη του παρελθόντος. Μέσα από την εικόνα, την κίνηση, τον ήχο, διερευνάται η ανθρώπινη φύση, ο πόνος, η θλίψη, η χαρά, το πάθος της ζωής, και επισημαίνεται η διαρκής ροή του κόσμου, η εφήμερη φύση των πραγμάτων.

Προς αυτή την κατεύθυνση, ο Kentridge ίδρυσε το 2016 στο Γιοχάνεσμπουργκ ένα κέντρο συνεργατικών πειραματικών τεχνών με την ονομασία «The Centre for the Less Good Idea» (το κέντρο της λιγότερο καλής ιδέας). Όχι μόνο γιατί τον ενδιαφέρει αυτό που υπάρχει στις ρωγμές των μεγάλων ιδεών, αλλά και γιατί το ίδιο το έργο του ολοκληρώνεται χάρη σε συνεργάτες που αποτελούν την ευρύτερη οικογένειά του, στα διάφορα στάδια του μοντάζ, της κατασκευής των σκηνικών και των κοστουμιών, των φωτισμών, της ύφανσης, της εκτύπωσης, της χύτευσης...

Αρνήσου την Ώρα, 2011, όπερα δωματίου, αποσπάσματα διάλεξης, κινητικά γλυπτά και προβολή, 1 ώρα και 20 λεπτά

Σχέδιο για το «Μαύρο Κουτί / *Chambre Noir*» (Μαύρος Ρινόκερος), 2005, κάρβουνο, κιμωλία και κολάζ σε τυχαίο χαρτί

Μικρή σιλουέτα 29 (Γραφομηχανή I), 2016, χάλυβας κομμένος με λέιζερ και βαμμένος με ακρυλική μπογιά, 147 x 104 εκ., έκδοση 4 αντιτύπων

Γάτα / Καφετιέρα I, 2019, βαμμένος χάλυβας, 42 x 100 x 22 εκ.

Κάνε με να ζαναζήσω, 2022, σινική μελάνη σε χειροποίητο χαρτί Rhumani, κολλημένο σε απροετοίμαστο καμβά

Όπως ένας θιασάρχης που φορά πάντα την ίδια στολή –ένα λευκό πουκάμισο και ένα σκούρο παντελόνι–, ο Kentridge μοιάζει να διευθύνει τον θίασο μιας προσωπικής *comedia dell'arte*, στην οποία τις περισσότερες φορές συμμετέχει και ο ίδιος ως ένας από τους βασικούς της χαρακτήρες, σαν ένα μεγάλο παιδί που θέλει να ζει μέσα στον κόσμο των αγαπημένων του παιχνιδιών. Σε όλο το εύρος των μέσων με τα οποία δημιουργεί το έργο του, από τα σχέδια μέχρι τα φιλμ-ανιμείσον και τις παραστάσεις που σκηνοθετεί, πρωταγωνιστούν μεταξύ άλλων οι φαινομενικά ετερόκλητες φιγούρες του τηλεβόα, του ρινόκερου, της γραφομηχανής, της καφετιέρας, του τρίποδου, της γάτας, του δέντρου, της ανθρώπινης μύτης, καθώς και η ίδια η μορφή του. Σε μερικές από τις φιγούρες αυτές συνοψίζονται και τα βασικά ζητήματα που τον απασχολούν: ο ρινόκερος για την απειλή των κυνηγών και τη βαρβαρότητα των αποικιοκρατών της Αφρικής (ίσως και εξαιτίας της αγάπης του για τον Fellini), ο τηλεβόας για τον ζωγραφικό κώνο «που ξαναβρήκε τη θέση του στον κόσμο», όπως λέει, διαδίδοντας έννοιες και συνθήματα διαμαρτυρίας, η γραφομηχανή και το τηλέφωνο για την επικοινωνία, το δέντρο για τον θάνατο που φυτρώνει μέσα μας και για τα φύλλα-φύλλα χαρτιού και ιδεών, η μύτη για τον Gogol και το παράλογο που διαλύει το αναμενόμενο, η καφετιέρα για τη μεταμόρφωσή της σε γάτα και αμέσως μετά στην εικόνα ενός εαυτού που αλλάζει παραμένοντας ο ίδιος. Με τη χειρονομία του πινέλου και μια ατέρμονα κινούμενη γραμμή εναλλασσόμενων ρόλων, στα έργα του Kentridge όλα μετασχηματίζονται διαρκώς μπροστά στα μάτια μας, για να γίνουν πορτρέτα αντικειμένων και μορφών που ζουν ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι, σε ένα προσωπικό θέατρο σκιών.

Αναπόσπαστο μέρος της καλλιτεχνικής έκφρασης του Kentridge αποτελεί η χρήση της γραφής σε πολλές διαφορετικές εκδοχές της. Αναλαμβάνοντας καταρχήν το πολύ επικίνδυνο εγχείρημα να γράφει ανάμεσα στις μορφές που σχεδιάζει, ο Kentridge κατορθώνει να δημιουργήσει έργα δυσπόστατα, που κινούνται ελεύθερα ανάμεσα στο μάτι και στον νου, ανάμεσα στο νόημα και στην εικόνα, που διεγείρουν ταυτόχρονα το πνεύμα και το σώμα. Επιπλέον, συλλέγοντας χρησιμοποιημένα λογιστικά βιβλία, λεξικά και εγκυκλοπαίδειες, δημιουργεί έναν διάλογο ανάμεσα στις μορφές του και την έτοιμη γραφή. Τοποθετώντας τις φιγούρες του πάνω σε παλιά χειρόγραφα ή στην παρωχημένη τυπογραφία έγκυρων πληροφοριών, σχεδιάζει, όπως λέει, «μια αβεβαιότητα πάνω σε μια βεβαιότητα» και ταυτόχρονα δηλώνει την

Περιμένοντας τη Σίβυλλα, 2019,
μονόπρακτη όπερα δωματίου, 42 λεπτά

Κοιμώμενος, 1997, οξυγραφία, ακουατίνα και ξηρογραφία, 97 x 193 εκ.

αγάπη του για την υλική διάσταση ενός βιβλίου, τη μυρωδιά, το βάρος, την υφή του. Οι σελίδες των βιβλίων γίνονται ο καμβάς της ζωγραφικής του και συχνά τα σκηνικά στα κουκλοθέατρα, στις παραστάσεις και στις περφόρμανς του. Η γραφή εμφανίζεται όμως και με τη μορφή μικρών φράσεων που ο Kentridge τις έχει περισυλλέξει από τα διαβάσματά του ή τις έχει γράψει ο ίδιος. Ζωγραφισμένες συνήθως με κεφαλαία γράμματα σε μαύρο ή έντονο μπλε χρώμα πάνω σε σελίδες βιβλίων, οι φράσεις αυτές, κάποτε εξόχως ποιητικές, λειτουργούν τόσο σαν αυτόνομα εικαστικά σύνολα συνθημάτων-μανιφέστων-χρησμών ντανταϊστικών καταβολών, όσο και σαν οργανικά στοιχεία της σύνθεσης ενός μεγαλύτερου έργου.

Ο κόσμος του Kentridge αρθρώνεται γύρω από αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις μιας ασπρόμαυρης μονοχρωμίας, ίσως γιατί το παρελθόν της πατρίδας του, της Νότιας Αφρικής, περιβάλλεται από το σκοτάδι των εγκλημάτων του apartheid – όμως το τελικό ζητούμενο στην τέχνη του είναι πάντα το φως. Στο λευκό του χαρτιού, που ζωγραφίζεται με μαύρο μελάνι ή κάρβουνο, εντοπίζεται η βάση ολόκληρου του έργου του. Οι μορφές του σχεδιάζονται σε ένα κομμάτι χαρτί πριν μετοικήσουν δισδιάστατες ή τρισδιάστατες στις ταπισερί, στα χαρακτικά, στα μικρά φιλμ του, στα γλυπτά του, στη σκηνή.

Τα σχέδιά του λειτουργούν ταυτόχρονα σαν αυτόνομες δημιουργίες, αλλά και σαν δομικά στοιχεία των φιλμ-ανιμίσεων του: γίνονται οι συνειρμικές εικόνες ονείρων ενός ανύπαρκτου σεναρίου, το οποίο διαμορφώνεται από τις αλλαγές που επιφέρει ο Kentridge πάνω σε ένα και μοναδικό φύλλο χαρτιού, με τα πολυάριθμα σχεδιάσματα, σβησίματα, γραψίματα και σημάδια στη χάρτινη επιφάνεια να καταγράφονται από μια κάμερα. Η ηλεκτρονική αλληλουχία τους

Χωρίς τίτλο (Γριδες σε βάζο), 2012, σινική μελάνη σε σελίδες λεξικού, 6 κομμάτια, 243 x 191 εκ.

αποτελεί το ίδιο το ανιμίσειον, ενώ τεκμηριώνει και αποκαλύπτει διαφορετικά στάδια της δημιουργίας ενός έργου και μαζί αλληπάλληλα στρώματα της μνήμης πάνω στο χαρτί. Ακόμα και τα μεγάλα ζωγραφικά έργα του έχουν για υπόβαθρό τους το χαρτί, σε ατόφιες επιφάνειες, ή σε συναρμολογημένα χάρτινα κομμάτια, τα οποία συχνά αφαιρούνται και αντικαθίστανται από άλλα, ακολουθώντας διαφορετικές δημιουργικές εκδοχές πριν από το τελικό έργο, που έτσι μπορεί να μην είναι ποτέ οριστικό. Γιατί η αγάπη του Kentridge για το χαρτί πηγάζει σίγουρα από την πίστη του στο μη τελειωτικό, στο εφήμερο, στο φευγαλέο, και γι' αυτό πολύτιμο, προσωρινό: τη φθορά του χρόνου, τη φυσική ροή και την αβεβαιότητα της αμφιβολίας ως κίνητρα και οχήματα δημιουργίας ενάντια στην αλαζονεία της βεβαιότητας και τη στειρότητα της στατικότητας.

Ακόμα και ο περίφημος βηματισμός του Kentridge μέσα στο εργαστήριό του, σε κύκλους του δωματίου και του νου του, αποτελεί κι αυτός μέρος μιας ρευστής διαδικασίας, μιας δημιουργικής πομπής που τον οδηγεί στην επαφή με τον εαυτό: «Η διαδικασία σου δείχνει ποιος είσαι... η διαδικασία προσφέρει μαθήματα του εαυτού». Ο Kentridge χρησιμοποιεί την εικόνα του ατόφια, συχνά με ειρωνεία, χιούμορ και αυτοσαρκασμό, ταυτόχρονα συμμετέχων και παρατηρητής, όπως ταιριάζει σε ένα έργο το οποίο φέρει το βάρος της ύπαρξής του αλλά όχι την επιτήδευση της αυτοσυνείδησής του.

Τίποτα δεν παραμένει ακίνητο ή μόνιμο στη ζωή αλλά ούτε και στην τέχνη όπως την εννοεί ο William Kentridge. Γι' αυτό και οι πομπές, οι παρελάσεις, οι πορείες των μορφών του είναι σημαντικά στοιχεία της εικονογραφίας του –το θέμα του μοιάζει να είναι η ίδια η μετάβαση–, από τα χάρτινα βιβλιαράκια ακορντεόν ως τα μπρούντζινα γλυπτά, τις προβολές και τις περφόρμανς: οι φιγούρες που εμφανίζονται και προχωρούν σε προφίλ, παράλληλα με το οπτικό μας πεδίο μέχρι να χαθούν από αυτό, αποτελούν το αντίστοιχο των συνειρμικών εικόνων των σχεδίων του, οι οποίες αλληλοαναιρούμενες και εναλλασσόμενες συνθέτουν τα φιλμ του, καθώς και τα σκηνικά των παραστάσεών του. Η εγγενής αβεβαιότητα του προσωρινού προτείνεται από τον Kentridge σαν μια αβίαστη αλήθεια ενάντια στις επιβεβλημένες, απόλυτες αλήθειες.

Παίξε τον χορό ακόμα πιο γλυκά, 2015, 8κάναλη εγκατάσταση υψηλής ευκρίνειας,
τέσσερα μεγάφωνα, 15 λεπτά, έκδοση 9 αντιτύπων

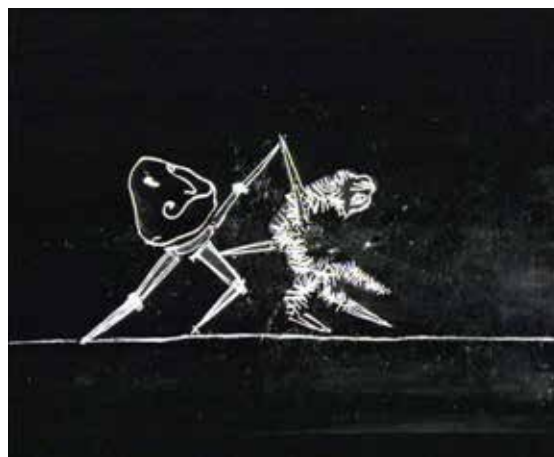
Πρόσφυγες (Δεν θα βρεις άλλη θάλασσα), 2017, οξυγραφία και ακουατίνα σε χειροποίητο βαμβακερό χαρτί, κολλημένο
σε ανεπεξέργαστο βαμβακερό ύφασμα, δεμένο με κεντημένη ραφή στο κέντρο, 170 x 243 εκ., έκδοση 14 αντιτύπων

Εξάλλου, η επιβολή (ευθεία ή λανθάνουσα) ως βία και η βία ως έγκλημα αποτελούν βασικές αφητηρίες στη θεματολογία του William Kentridge: από τη βία του ξεριζωμού, τις ατέρμονες ουρές και τα θανατηφόρα ναυάγια των προσφύγων στις μέρες μας, στη διάκριση των ανθρώπων ανάλογα με τη φυλή τους και τον περιορισμό τους σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, όπως επέβαλλαν οι Λευκοί της Νότιας Αφρικής στα χρόνια του απαρτχάιντ (1948-1991), αλλά και νωρίτερα οι αποικιοκράτες της αφρικανικής ηπείρου. Απέναντι στις θηριωδίες που διαπράχτηκαν, το έργο του Kentridge επισημαίνει το έγκλημα της βίας οικουμενικά και διαχρονικά, χωρίς όμως να καταγγέλλει ή να διδάσκει. Η τέχνη του διαμαρτύρεται, με τα δικά της όπλα όμως – την αισθητική συγκίνηση, η οποία δεν επιβάλλει το συναίσθημα, αλλά του επιτρέπει να προκύψει οργανικά, μέσα από τη διαδρομή του κάθε έργου.

Τα χρόνια που ακολούθησαν αμέσως μετά την κατάργηση των νόμων του απαρτχάιντ (1989-1991) ήταν μια βίαιη και χαοτική περίοδος, αφού οι Λευκοί προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να παραμείνουν στην εξουσία. Οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές στη Νότια Αφρική πραγματοποιήθηκαν τελικά το 1994, με νικητή το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο (African National Congress) και ηγέτη τον Nelson Mandela. Στο φιλμ του *Felix in Exile*, 1994 (ο Felix στην εξορία), που πραγματοποιήθηκε ακριβώς πριν από τις εκλογές αυτές, το alter ego του Kentridge, ο λευκός αλλά ευαίσθητος Felix Teitelbaum, διερευνά τα εγκλήματα και τα τραύματα της βίας στη Νότια Αφρική και την ανάγκη να μην ξεχαστούν οι άνθρωποι που έχασαν τη ζωή τους στην πορεία προς τη δημοκρατία.

Ο Felix στην εξορία, 1994, ανιμέισον 35 mm
σε βίντεο και DVD, 8 λεπτά και 43 δευτερόλεπτα

Ο Υμπύ λέει την αλήθεια, 1996-1997, ανιμέισον 35 mm
σε βίντεο και DVD, 8 λεπτά, έκδοση 4 αντιτύπων

Στο λίγο μεταγενέστερο φιλμ του Kentridge *Ubu Tells the Truth*, 1996-1997 (ο Υμπύ λέει την αλήθεια), πρωταγωνιστεί ο χαρακτήρας του δεσποτικού Ubu, εμπνευσμένος από τον *Ubu Roi* (ο Υμπύ βασιλιάς) του Alfred Jarry. Μέσα από την αντίθεση ανάμεσα στο παιδικότροπο, καρτουνίστικο ύφος της ταινίας και στα βίαια επεισόδια, τις παρακολουθήσεις, τις εκτελέσεις και

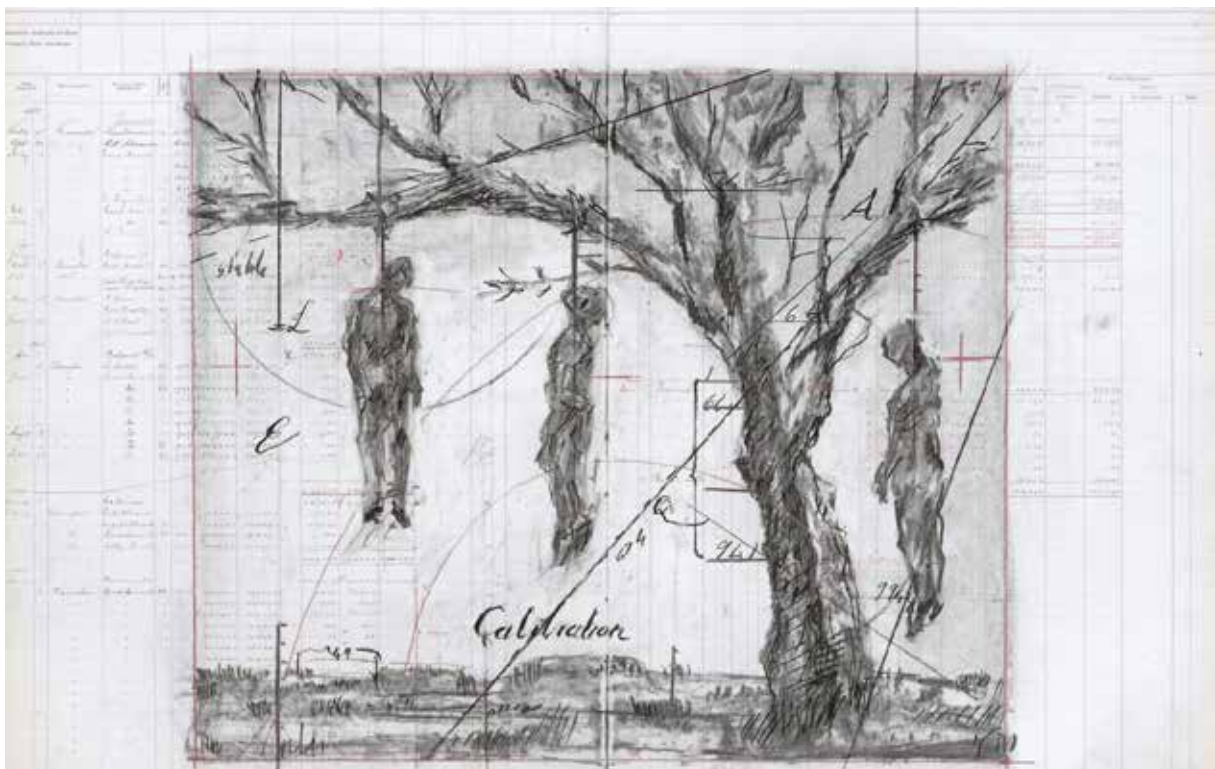
τα βασανιστήρια στα οποία αναφέρεται, προβάλλουν ωμές κι αμείλικτες η κατάχρηση της εξουσίας, η εκμηδένιση της ελευθερίας και η καταπάτηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ανθρώπινα κρανία και οστά, ψαλίδια και διάφορα όργανα βασανιστηρίων, μαζί με ένα αθώο πουλί, κατακυλούν όλα μαζί σε ένα είδος αποχέτευσης-ξεπλύματος ενοχών, και αποτελούν ένα από τα βασικά συνειρμικά συνονθυλεύματα εικόνων της ταινίας, υπαινισσόμενα τη βία των εγκλημάτων του apartheid. Στην ταινία ανιχνεύονται τα δίπολα της επίγνωσης και της δικαιοσύνης, της βίας και της τιμωρίας, του εγκλήματος και της συγχώρεσης, ενώ ο ίδιος ο τίτλος της αναφέρεται σε ένα ακόμα δίπολο, αυτό που εμπεριέχεται στο όνομα της περίφημης Επιτροπής Αλήθειας και Συμφιλίωσης (Truth and Reconciliation Commission), η οποία συστάθηκε το 1995 από τον αρχιεπίσκοπο Desmond Tutu με σκοπό να διαχειριστεί τα τραύματα που είχε αφήσει πίσω του το apartheid. Προκειμένου να εξετάσει τις φρικαλεότητες που είχαν συμβεί, η Επιτροπή ταξίδευε σε όλη τη χώρα και έστηνε μικρές σκηνές δημόσιας ακρόασης, όπου πολίτες ανέβαιναν για να εξιστορήσουν τα πάθη τους ή για να εξομολογηθούν τα εγκλήματατά τους με κίνητρο την απαλλαγή τους από την τιμωρία, ώστε οι συγγενείς των θυμάτων να μάθουν τι είχε συμβεί στους δικούς τους. Οι εξομολογήσεις αυτές είχαν και έναν ακόμα στόχο, διπλό και έμμεσο: μέσα από την ανακάλυψη της αλήθειας, να επέλθει η μεταμέλεια αλλά και η συγχώρεση. Εντούτοις, τα εγκλήματα αυτά παρέμειναν ανοιχτές πληγές στην ιστορία της Νότιας Αφρικής, γιατί κάποιοι εγκληματίες συγχωρέθηκαν μέσω αυτής της διαδικασίας, όμως παράλληλα πολλοί συγγενείς θυμάτων δεν μπόρεσαν να δώσουν άφεση στην ατιμωρησία των εγκλημάτων που αποκαλύφθηκαν σε εκείνα τα λαϊκά δικαστήρια, εντέλει παλκοσένικα αφήγησης ανθρώπινων τραγωδιών.

Σε μια τέτοια μικρή σκηνή, ενός ιδιότυπου κουκλοθέατρου, διαδραματίζεται ένα από τα σημαντικότερα και πιο σύνθετα έργα του William Kentridge, το *Black Box / Chambre Noir* (μαύρο κουτί / μαύρο δωμάτιο), το οποίο παρουσιάστηκε πρώτη φορά το 2005 στο Deutsche Guggenheim του Βερολίνου. Ήταν μια από κοινού ανάθεση στον καλλιτέχνη από τη Deutsche Bank και το Ίδρυμα Solomon R. Guggenheim, με θέμα το αποικιοκρατικό έγκλημα και αφορμή την πρώτη (γερμανική) γενοκτονία του εικοστού αιώνα. Στα χρόνια 1904-1907, υπό τις εντολές του στρατηγού Lothar von Trotha, δολοφονήθηκαν πάνω από 100.000 άνθρωποι από τις φυλές των Herero και των Nama, δηλαδή εξολοθρεύτηκε το 80% των κατοίκων της τότε γερμανικής νοτιοδυτικής Αφρικής, της σημερινής Namibia.

Οι εναπομείναντες μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκεντρώσεων όπου ελάχιστοι επέζησαν, ενώ κρανία και οστά των πεθαμένων μεταφέρθηκαν στο Βερολίνο για επιστημονική έρευνα που είχε στόχο να καταδείξει την υπεροχή της άριας φυλής. Το μαζικό αυτό έγκλημα αναπόφευκτα φέρνει στον νου τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και το Ολοκαύτωμα, εγείροντας το κεφαλαιώδες ζήτημα της ιστορικής ενοχής.

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί / Chambre Noir*, 2005, ανιμέισον 35 mm σε βίντεο, κουκλοθέατρο με σχέδια και μηχανικές μαριονέτες

Σχέδιο για το «Μαύρο Κουτί / Chambre Noir» (Πτώματα σε δέντρο), 2005, κάρβουνο και χρωματιστό μολύβι σε τυχαίο χαρτί

Ο τίτλος του έργου (*Black Box / Chambre Noir*) λειτουργεί σαν μια τρίπτυχη αναφορά. Η πρώτη της πτυχή σχετίζεται με το μαύρο κουτί μιας θεατρικής σκηνης και όλα όσα διαδραματίζονται εντός του. Η δεύτερη αφορά την camera obscura, τον σκοτεινό θάλαμο-πρόγονο της φωτογραφικής μηχανής, όπου σε μια οθόνη το φως αποτυπώνει και νοηματοδοτεί μία και μοναδική εικόνα από τον έξω κόσμο. Η τρίτη συνδέεται με το αδιαπέραστο μαύρο κουτί ενός αεροπλάνου, όπου καταγράφονται οι συνομιλίες πιλότου και συγκυβερνήτη ώστε να ερευνηθούν σε περίπτωση δυστυχήματος.

Το «κουκλοθέατρο» αυτό του Kentridge δημιουργήθηκε την ίδια εποχή που ο καλλιτέχνης ετοίμαζε την όπερα του *Μαγικού Αυλού*. Οι βασικές ιδέες του Διαφωτισμού και κατ' επέκταση της αλληγορίας του Σπηλαίου του Πλάτωνα διαπνέουν όχι μόνο την όπερα του Mozart αλλά αναπόφευκτα και το *Μαύρο Κουτί*. Πάνω σε μια σκοτεινή σκηνή, το φως δίνει νόημα στις σκιές και τις μετατρέπει σε μορφές, είναι η γνώση που οδηγεί στη δύναμη. Αν όμως ο *Μαγικός Αυλός* αναφέρεται στη θετική πλευρά του Διαφωτισμού, το *Μαύρο Κουτί* υπαινίσσεται τη σκοτεινή του όψη: τον δυνάμει δηλητηριώδη συνδυασμό βεβαιότητας και βίας. Όταν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις αποφάσισαν να δια-φωτίσουν τη «μαύρη ήπειρο», διέπραξαν αδιανόητα εγκλήματα, αφήνοντας πίσω τους πόνο και θάνατο, το ευρωπαϊκό βάρος που κουβαλά στους ώμους της ακόμα και σήμερα η Νότια Αφρική –μία ακόμα ανάγνωση των πομπών του Kentridge–, το κληροδότημα μιας καταστροφής που φυλάσσεται στο μαύρο κουτί της ιστορίας.

Το *Μαύρο Κουτί* του Kentridge αφηγείται και πάλι μια ιστορία χωρίς σενάριο, μέσα από τη συνήθη του αλληλουχία εικόνων που γεννούν νέες εικόνες και ιδέες. Το νήμα μιας αφήγησης ξετυλίγεται πάνω σε μια μικροσκοπική σκηνή με τη βοήθεια ενός εμφανούς μηχανισμού από τροχαλίες και μηχανές που κινούν ένα εύθραυστο αλλά μπαρόκ σκηνικό πολυάριθμων παραπετασμάτων. Υπό τη μουσική του στενού συνεργάτη του Kentridge, του συνθέτη Philip Miller, και ηχογραφήσεις από τη Namibia, μερικές μηχανικές μαριονέτες και η προβολή μπροστά και πίσω από τη σκηνή μιας μικρής ταινίας και εικόνων από δεκάδες έργα σε χαρτί (σχέδια με κάρβουνο, παστέλ, κολάζ, χρωματιστά μολύβια) δημιουργούν εδώ ένα συνολικό έργο, το οποίο ενσωματώνει την όπερα, τη ζωγραφική, τον κινηματογράφο και το θέατρο.

Ένας άντρας που τρέχει, μια γυναίκα της φυλής των Herero που φορά ένα περίτεχνο κάλυμμα κεφαλής-αναφορά στα κέρατα των ζώων, ένας άνθρωπος-διαβήτης που διατάζει, ένα κομματιασμένο κρανίο, ο άνθρωπος-τηλεβόας –καθετί υποδύεται έναν περαστικό ρόλο, σαν νούμερο μιας επιθεώρησης. Οι τρισδιάστατοι αυτοί «ηθοποιοί» συνδιαλέγονται διαρκώς με τις δισδιάστατες εικόνες που προβάλλονται, αμφισβητώντας τα όρια ανάμεσα στο υλικό και το άυλο, το πραγματικό και το νοητό.

Σχέδιο για το «Μαύρο Κουτί /
Chambre Noir» (Ρινόκερος),
2005, παστέλ και κίμωνια
σε μαύρο χαρτί

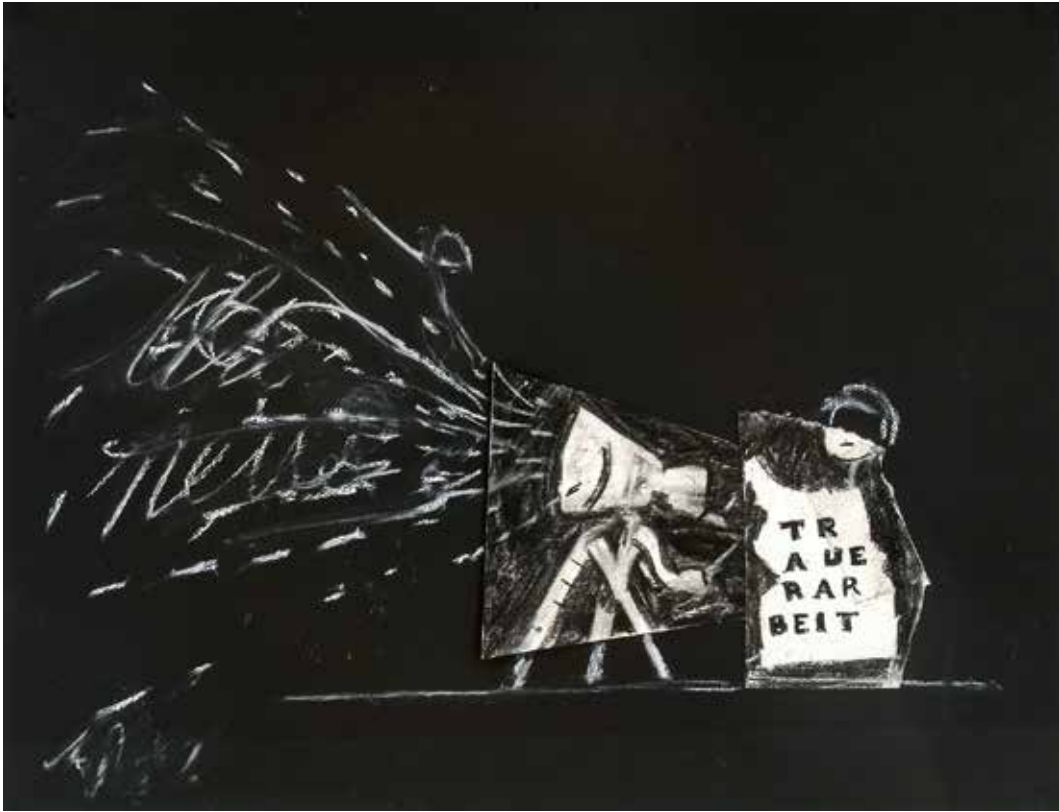

Σχέδιο για το «Μαύρο Κουτί /
Chambre Noir» (Μορφές
με στυλιάρια), 2005, κάρβουνο,
χρωματιστό μολύβι, σκισμένο
χαρτί και κολάζ σε χαρτί

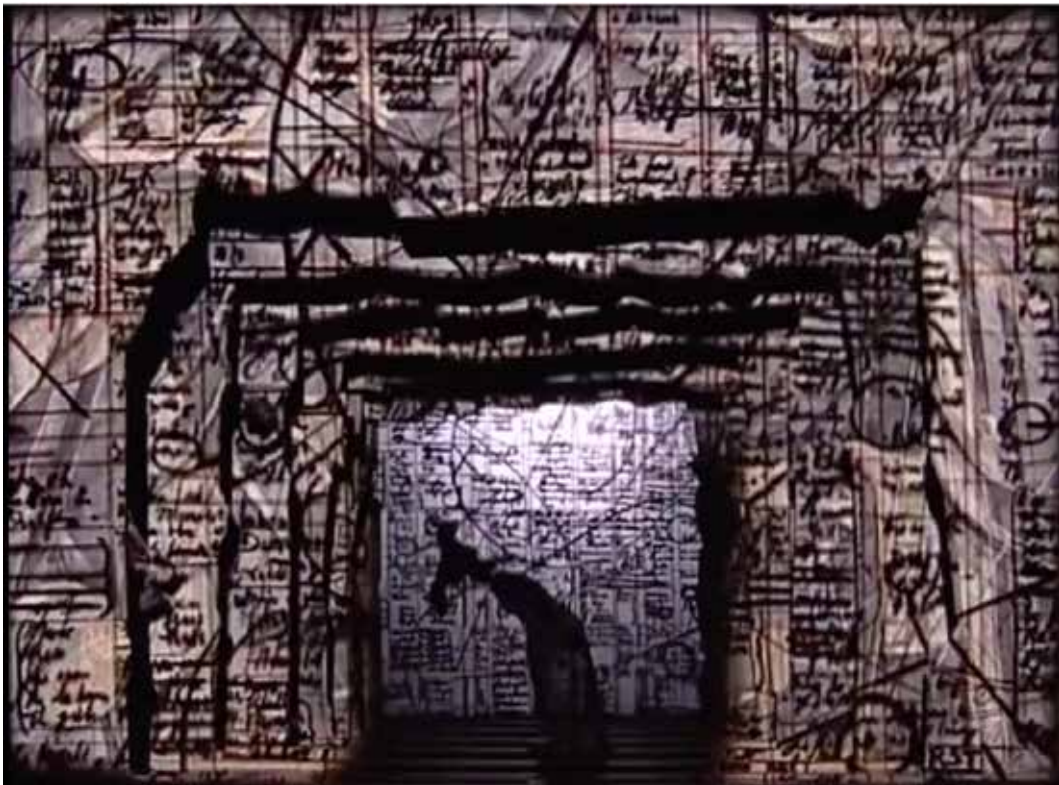

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί /
Chambre Noir*, 2005,
ανιμίεσον 35 mm σε βίντεο,
κουκλοθέατρο με σχέδια
και μηχανικές μαριονέτες

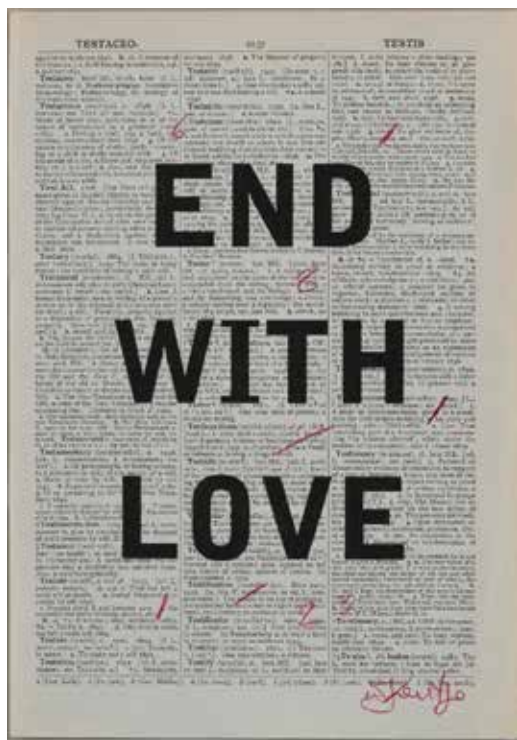
Σχέδιο για το «Μαύρο Κουτί / *Chambre Noir*» (*Trauerarbeit*), 2005, κάρβουνο, κμωλία και κολλάζ σε χαρτί, 50 x 64,5 εκ.

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί / Chambre Noir*, 2005, ανιμέισον 35 mm σε βίντεο, κωκυλοθέατρο με σχέδια και μηχανικές μαριονέτες

Ο άνθρωπος-τηλεβόας ανοίγει την παράσταση και επανεμφανίζεται σε πολλαπλά σημεία του έργου φορώντας μια ταμπέλα-πλακάτ με τη γερμανική λέξη «Trauerarbeit» (έργο πένθους). Μια σύντομη ταινία προβάλλει σκηνές από το ερειπωμένο οροπέδιο του Waterberg, όπου ξεκίνησαν οι μαζικές σφαγές το 1904, και μια ακόμα ταινία δείχνει αργότερα τη βάνουση θανάτωση ενός ανυποψίαστου ρινόκερου, παραπέμποντας στη γενοκτονία των Herero. Φτιαγμένη με την ποίηση του στοιχειώδους, η γυναίκα της φυλής τους στέκεται στο μέσο της μικρής σκηνής, σκύβοντας μπροστά και κατόπιν τείνοντας το κορμί της προς τα πίσω, ίσως λυγίζοντας από τον πόνο στα σωθικά και αναζητώντας με απόγνωση την ελπίδα στον ουρανό.

Στη λήθη του εγκλήματος της βίας, στη συντριβή κάθε δικαιώματος ζώων και ανθρώπων, ο Kentridge αντιτάσσει με απλότητα τις εικόνες του πάνω στη σκηνή αυτού του παιδικού κουκλοθέατρου, κατορθώνοντας να μιλά χαμηλόφωνα για έναν πόνο πανανθρώπινο, για την απώλεια της ελευθερίας, την καταπίεση, τη μνήμη, την ιστορία. Σε αυτή τη λακωνική μηχανική επίκληση, σε αυτή τη σπαρακτική καμπύλη του μικρού γυναικείου κορμιού μιας μαριονέτας, ανάμεσα σε παραπετάσματα γραφών που απαριθμούν θανάτους, κρύβεται η πιο βαθιά τρυφερότητα, η πιο μεγάλη αγάπη του καλλιτέχνη για τα θύματα της τραγωδίας των Herero, για τα θύματα κάθε βίας.

Σχέδιο για μεταχειρισμένη ανάγνωση, 2014, (λεπτομέρεια), σινική μελάνη σε σελίδες λεξικού, 27,2 x 38,5 εκ.

Στο έγκλημα, η τέχνη του Kentridge εναντιώνεται με την αγάπη, γι' αυτό και ποτέ δεν καταγγέλλει. Το έργο του όλο είναι ένα ανοιχτό τραύμα που φροντίζει να το επουλώνει ξανά και ξανά, όπως ζωγραφίζει αλλεπάλληλα τα χαρτιά των σχεδίων του – αναλογικό και ταυτόχρονα ψηφιακό, σύγχρονο και μαζί παλιομοδίτικο, ζει στον νέο κόσμο με γνώμονα παλιές αξίες. Με μικρές χειρονομίες και εύθραυστα υλικά, ο Kentridge έχει από καιρό αρνηθεί τις μεγάλες ιδέες. Αποτυπώνει τη σύνθεση της όρασης και τη φθορά, φανερώνοντας τα μονοπάτια της μνήμης στο χαρτί. Ενσωματώνει τον χρόνο στο έργο του, στους τοίχους που ζωγραφίζει γνωρίζοντας πως θα σβηστούν από τα χρόνια ή τους ανθρώπους. Η τέχνη του Kentridge δεν θέλει να είναι παντοτινή, ούτε πολύτιμη, γιατί αγαπά τη φτώχεια της ποίησης. Είναι τέχνη για να προχωρά η ζωή. Και ζωή για να προχωρά η τέχνη.

Όλες οι εικόνες προέρχονται από τον εξαιρετικό διαδικτυακό τόπο του William Kentridge www.kentridge.studio

Γάτα / Καφετιέρα I, 2019, βαμμένος χάλυβας,
42 x 100 x 22 εκ.

*Σχέδιο για τη «Ζωή στο εργαστήριο», Επεισόδιο 4
(Καφετιέρα)*, 2020, κάρβουνο, χρώμα, παστέλ
και μολύβι σε χαρτί, 199 x 107 εκ.

Χήρα της Lampedusa, 2017, ξυλογραφία τυπωμένη
από διάφορα κομμάτια ξύλου σε φύλλα χαρτιού
διαφόρων μεγεθών, 207 x 117 εκ.,
έκδοση 12 αντιτύπων

*Σχέδιο για το «Θρίαμβοι και Θρήνοι»
(Γυναίκες που θρηνούν ναυάγιο της Lampedusa II)*,
2016, σινική μελάνη και σκισμένο χαρτί σε χαρτί
Hahnemühle, 107 x 46,5 εκ.

Το Μαύρο Κουτί / Chambre Noir (2005)
στην Johannesburg Art Gallery, Σεπτέμβριος 2007

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί / Chambre Noir*, 2005,
ανιμίσιον 35 mm σε βίντεο, κουκλοθέατρο με σχέ-
δια και μηχανικές μαριονέτες

Πλάνο από το *Μαύρο Κουτί / Chambre Noir*, 2005,
ανιμίσιον 35 mm σε βίντεο, κουκλοθέατρο με σχέ-
δια και μηχανικές μαριονέτες

Παίξε τον χορό ακόμα πιο γλυκά, 2015,
8κάναλη εγκατάσταση υψηλής ευκρίνειας,
τέσσερα μεγάφωνα, 15 λεπτά, έκδοση 9 αντιτύπων

Παίξε τον χορό ακόμα πιο γλυκά, 2015,
8κάναλη εγκατάσταση υψηλής ευκρίνειας,
τέσσερα μεγάφωνα, 15 λεπτά, έκδοση 9 αντιτύπων

Il Processione di Riparazioniste, 2017,
σκουριασμένος χάλυβας, 15 γλυπτά,
27-56 x 119-43 x 2 εκ., έκδοση 4 αντιτύπων

O Pasolini, 2015-2019, χάλυβας,
304 x 703 x 10 εκ.

Μέρος της φρίζας *Θρίαμβοι και Θρήνοι*, 2016,
Piazza Tevere, Ρώμη, Μάιος 2016

Θρίαμβοι και Θρήνοι, 2016, πομπή με σκιές
και δύο ορχήστρες που βαδίζουν, 32 λεπτά

Πέντε μορφές για τον Mayakovsky (Μορφή IV),
2022, ξύλο, τσόχα, τυχαίο αντικείμενο,
τυχαίο χαρτί, χρωματιστό μολύβι, σπάγγος
και ακουαρέλα

Θρίαμβοι και Θρήνοι, πρεμιέρα, Piazza Tevere,
Ρώμη, 21 Απριλίου 2016

William Kentridge: Art against the Crime of Violence

Elizabeth Plessa

Art Historian – Exhibition Curator

Drawing for Black Box / Chambre Noir (Rhino), 2005, pastel and chalk on black paper

Keeping an open-endedness, working with uncertainty right until the end.

W.K.

As I begin my attempt to draw a rough sketch of William Kentridge before shifting to the particular focus of this article, I first need to declare my boundless admiration for the perfect identification of the creator and his work. And, more than that, for how Kentridge manages, despite being active in the margins of both the geographical and the art world, to always be at the centre of the global art scene, without ever losing touch with his past and his soul.

William Kentridge was born in 1955 in Johannesburg, South Africa, to parents who were lawyers and avid supporters of human rights and those marginalised by Apartheid. Kentridge is a renaissance-type artist: his multidisciplinary work combines drawing, collage, moving image, tapestry, printmaking, performance, murals, theatre, opera, set design, directing, constructions, sculptures. His personality matches the manifold nature of his work, as he studied history, political science and fine art, and tried his hand at acting, without much success, before deciding to dedicate himself to

Bird Catching, 2006,
ink wash on watercolour paper, 90 x 90 cm

art. A brief biographical note on Kentridge would also mention that his works are, for the most part, scathing comments on inequality and brutality, the history and current socio-political conditions of his country, South Africa, the violence of the past and the impact of Apartheid in the present. That background, however, is no more than a starting point – his work is not limited to a particular geopolitical context. The art of William Kentridge is not political or militant, it does not believe in certainties and absolute truths, it does not promote moral excellence. It understands history as a collection of fragments, a fragmentary interpretation of the past. Through image, movement, sound, he investigates human nature, pain, sorrow, joy, the passion of life, and underlines the constant flow of the world, the ephemeral nature of things.

In that vein, Kentridge founded in 2016 in Johannesburg a centre for collaborative experimental arts, which he named “The Centre for the Less Good Idea”. Not simply because he is interested in what exists in the crevices of the grand ideas, but because his work itself is completed thanks to collaborators who make up his wider family, in the various stages of editing, creating the sets and the costumes, lighting, weaving, printing, casting...

Just like a theatre master who always wears the same costume – a white shirt and a dark pair of trousers – Kentridge seems to be directing the troupe of a personal *comedia dell’arte*, which, in most cases, he also takes part in himself as one of the main characters, like a big child who wants to live inside the world of his favourite toys. Featuring in prominent roles across the range

Refuse the Hour, 2011, chamber opera, fragmented lecture, kinetic sculpture and projection, 1 hour 20 min

Drawing for Black Box / Chambre Noir (Black Rhino), 2005, charcoal, chalk and collage on found paper

Small Silhouette 29 (Typewriter I), 2016, laser-cut stainless steel and acrylic based paint, 147 x 104 cm, edition of 4

Cat / Coffee Pot I, 2019, painted steel, 42 x 100 x 22 cm

Make me Live Again, 2022, Indian ink on Phumani handmade paper, mounted on raw canvas

of media that he uses to create his work, from drawings to animated films and the shows he stages, are the ostensibly incongruous figures of the megaphone, the rhinoceros, the typewriter, the coffee pot, the tripod, the cat, the tree, the human nose, as well as his own silhouette. Some of these figures are also a distillation of the fundamental issues that occupy him: the rhinoceros for the threat posed by hunters and the brutality of the colonialists in South Africa (and perhaps for the love of Fellini); the megaphone for the painting cone “that has found its place back into the world”, as he says, disseminating concepts and slogans in protest; the typewriter and the telephone for communication; the tree for the death that grows inside us and the loose leaf / “leaves” of paper and ideas; the nose for Gogol and the absurd that breaks down the expected; the coffee pot for its transformation into a cat and immediately after into the image of a self that changes while remaining the same. With the stroke of a brush and an unending line of alternating roles, everything in Kentridge’s work keeps transmuting before our eyes to become portraits of objects and figures, living between the light and the dark, in a personal shadow theatre.

Waiting for the Sibyl, 2019,
chamber opera in one act, 42 min

Sleeper, 1997, etching, aquatint and drypoint, 97 x 193 cm

An integral part of Kentridge's creative expression is the use of script in several of its different variations. Undertaking, in the first instance, the highly dangerous enterprise of writing among the figures he draws, Kentridge manages to create works of a dual nature, that move freely between the eye and the mind, between meaning and image, arousing the spirit and the body at the same time. Furthermore, he collects old cash books and second-hand dictionaries and encyclopaedias, to create a dialogue between his figures and ready-made script. Placing his forms over old manuscripts or the obsolete typography of valid information, he draws, as he puts it himself, "uncertainty on top of certainty", declaring, at the same time, his love for the physical dimension of a book, its smell, its weight, its texture. Pages of books become the canvas of his paintings, and often the sets for his puppet theatre, his plays and his performances. Furthermore, script also appears in the form of short phrases that Kentridge has collected from his reading or has written himself. Painted usually in capital letters in black or a cobalt blue on the pages of books, these phrases, sometimes exquisitely poetic, function as much as autonomous visual sets of slogans/manifestos/prophesies of Dadaist origin, as organic components in the composition of a larger work.

The world of Kentridge is articulated around the contradictions and the conflicts of a black and white monochrome, perhaps because the past of his country, South Africa, is enveloped by the darkness of the crimes of Apartheid; yet, the ultimate aim in his art is always the light. The white of his paper, on which he draws in black ink or charcoal, is the ground of his entire work. His figures are drawn on a sheet of paper before relocating, two- or three-dimensional, to his tapestries, his prints, his short films, his sculptures, the stage.

Untitled (Iris in Jar), 2012, Indian ink on dictionary pages, 6 panels, 243 x 191 cm

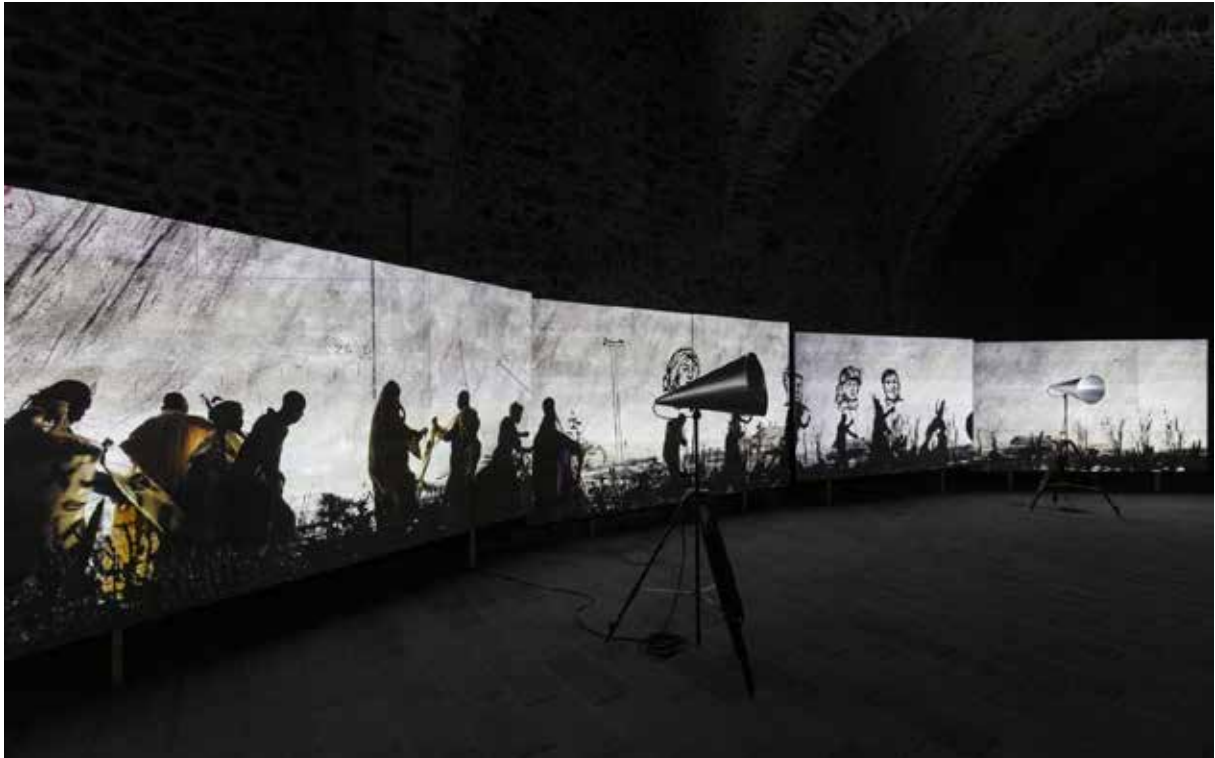
His drawings function both as autonomous creations and as the building blocks of his animated films: they become the associative images of dreams of a non-existent script, which develops from the changes that Kentridge imposes upon a single piece of paper, with numerous sketches, erasures, scribbles and marks upon the paper surface recorded by a camera. Their electronic sequence comprises the animation itself, while documenting and revealing various stages of the creation of a work and, at the same time, consecutive layers of memory on the paper. Even his large paintings are made on paper, on solid surfaces or assembled sheets, which are often removed and replaced by others, following different creative versions before the final work, which, in that sense, may never actually be final. Because

Kentridge's love for paper springs, without a doubt, from his faith in the non-definitive, the ephemeral, the fleeting and, as such, the precious temporary: the corrosion of time, natural flow, and the uncertainty of doubt as motives and vehicles for creation against the arrogance of certainty and the sterility of the static.

Even Kentridge's famous pacing in his studio, in circles around his room and his mind, is yet another part of this fluid process, a creative procession that brings him into contact with the self: "Process shows you who you are ... the process offers lessons of the self". Kentridge uses his image integrally, often with irony, humour, and self-deprecation, at once a participant and an observer, as befits a work that bears the weight of its existence but not the pretentiousness of its self-awareness.

Nothing stays still or permanent in either life or art, as William Kentridge understands it. Which is why the processions, the parades, the movement of his figures are important features of his iconography – his subject matter seems to be transition itself – from his paper concertinas to his bronze sculptures, his projections and his performances: the figures that appear and move in profile, parallel to our field of vision, until they drift out of it, are the equivalent of the associative images of his drawings, which, negating and succeeding one another, make up his films, as well as the sets of his plays. The inherent uncertainty of the temporary is put forward by Kentridge as an unforced truth against imposed, absolute truths.

More Sweetly Play the Dance, 2015,
8 channel HD installation, four megaphones, 15 min, edition of 9

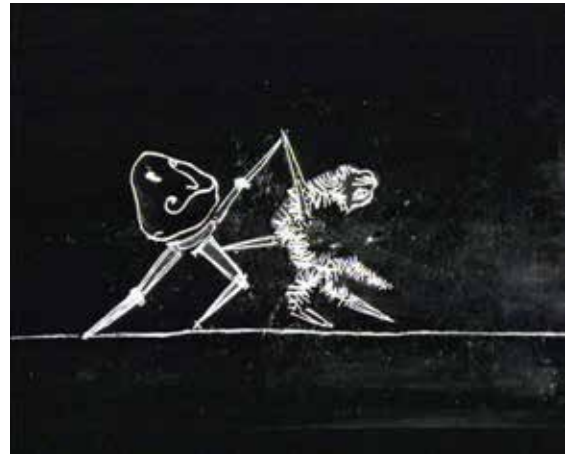
Refugees (You Will Find No Other Seas), 2017, aquatint etching on handmade cotton paper,
mounted on raw cotton cloth, bound with a sewn seam in the middle, 170 x 243 cm, edition of 14

Besides, imposition (direct or latent) as violence, and violence as crime, are fundamental starting points in William Kentridge's subject matter: from the violence of being uprooted, the endless queuing and the deadly shipwrecks of present-day refugees, to racial discrimination and the confinement of humans to specific geographic areas, as imposed by the Whites of South Africa under Apartheid (1948-1991), as well as by the colonialists of the African continent before them. Against the monstrosities that were committed, Kentridge's work points out the crime of violence universally and throughout the ages, without, however, accusing or preaching. His art protests, but with its own weapons – aesthetic emotion, which does not impose sentiment but, instead, allows it to come up organically, in the course of each work.

The years directly following the abolition of the laws of Apartheid (1989-1991) were a violent and chaotic period, as the Whites were vehemently trying to stay in power. The first democratic election in South Africa was finally held in 1994, won by the African National Congress (ANC) and headed by Nelson Mandela. In his film *Felix in Exile* (1994), made just before the elections, Kentridge's *alter ego*, the white but sensitive Felix Teitelbaum, investigates the crimes and traumas of the violence in South Africa and the need to remember the people who lost their lives during the struggle for democracy.

Felix in Exile, 1994, 35 mm animated film, transferred to video and DVD, 8 min 43 sec

Ubu Tells the Truth, 1996-1997, animated 35 mm film, transferred to video and DVD, 8 min, edition of 4

Coming up raw and relentless through the contrast between the childlike, cartoonish style of the film and the violent episodes, surveillance, executions and tortures to which it refers, are the abuse of power, the annihilation of freedom and the encroachment of human dignity. Human skulls and bones, scissors and various torture instruments, along with an innocent bird, all tumble down together into a sort of drain/laundry for guilt, comprising one of the basic associative

jumbles of images of the film and insinuating the violence of the crimes of Apartheid. The film traces the polarities of awareness and justice, violence and punishment, crime and forgiveness, while the title itself refers to yet another polarity, that contained in the name of the famed Truth and Reconciliation Commission, which was established in 1995 by Archbishop Desmond Tutu for the purpose of managing the trauma left behind by Apartheid. In order to investigate the atrocities that had been committed, the Commission travelled across the country and set up small public address podiums, providing the citizens with a platform to talk of their suffering or confess to their crimes in the hope of escaping punishment, so that the victims' relatives could find out what had happened to their loved ones. These confessions also had another purpose, dual and indirect: to bring about repentance but also forgiveness, through the discovery of the truth. Nonetheless, these crimes remained gaping wounds in the history of South Africa, because, while certain criminals were forgiven through this process, many of the victims' relatives could not give absolution to the impunity of the crimes revealed in those people's courts, essentially stages for the narration of human tragedies.

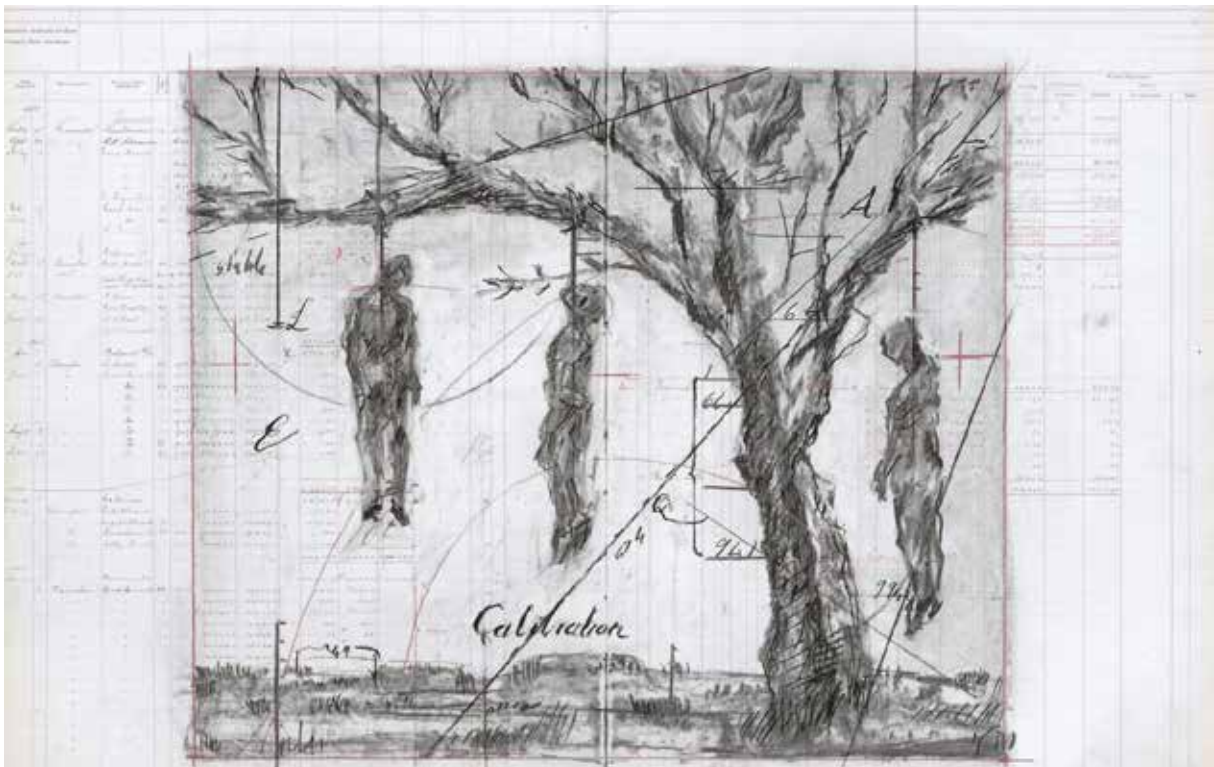
One such stage, a strange sort of puppet theatre, is the setting for one of William Kentridge's most important and most complex works, *Black Box / Chambre Noir*, which was first presented in 2005 at the Deutsche Guggenheim in Berlin. It was co-commissioned by Deutsche Bank and the Solomon R. Guggenheim Foundation, to investigate colonial crime and the first (German) genocide of the twentieth century. Between 1904 and 1907, by order of General Lothar von Trotha, over 100,000 people from the Herero and Nama tribes were murdered – that is, 80% of the residents of the then-German colony in southwestern Africa, present day Namibia. Those who were not killed were transported to concentration camps where very few survived, while skulls and bones of the dead were shipped to Berlin for scientific research aimed at demonstrating the superiority of the Aryan race. This mass crime inevitably brings to mind World War II and the Holocaust, raising the fundamental issue of historical guilt.

The work's title (*Black Box / Chambre Noir*) functions as a trilateral reference. Its first side relates to the black box of a theatre stage and everything that takes place within it. The second pertains to the *camera obscura*, the dark room – forerunner of the photographic camera, whereby the light on a screen captures and conveys meaning to a unique image from the world outside. The third is connected to the impenetrable black box of an airplane, which records the conversations between pilot and co-pilot so that they can be consulted in the event of an accident.

This 'puppet theatre' of Kentridge's was created while the artist was preparing his *Magic Flute* opera. The fundamental ideas of the Enlightenment and, by extension, the allegory of Plato's Cave run through not only Mozart's opera but also, and inevitably, the *Black Box*. On a dark

Still from *Black Box / Chambre Noir*, 2005, animated 35 mm film transferred to video, projected back and front onto model theatre with drawings and mechanical puppets

Drawing for *Black Box / Chambre Noir (Corpses in Tree)*, 2005, charcoal and coloured pencil on found paper

stage, the light gives meaning to the shadows and transforms them into figures; it is knowledge that leads to power. But if the *Magic Flute* refers to the positive side of the Enlightenment, the *Black Box* hints at its dark aspect: the potentially poisonous combination of certainty and violence. When the colonial forces decided to en-lighten the “Dark Continent”, they committed unthinkable crimes, leaving behind pain and death, a European burden that South Africa still bears upon its shoulders to this day – yet another reading of Kentridge’s processions –, the legacy of a destruction stored in the black box of history.

Kentridge’s *Black Box* narrates, once again, a story without a script, through his usual alternation of images that generate new images and ideas. The thread of a narrative unravels on a tiny stage with the help of a visible mechanism with pulleys and machines that move a fragile albeit baroque set of numerous screens. To the soundtrack of Kentridge’s close collaborator, the composer Philip Miller, and recordings from Namibia, a number of mechanical puppets and the projection, at the front and back of the stage, of a short film and images of dozens of works on paper (drawings in charcoal, pastel, collages, coloured pencils), come together to create a total, integrated work, which incorporates opera, painting, cinema, and theatre.

A man running, a woman of the Herero tribe wearing an ornate headdress (a reference to animal horns), a man/compass giving orders, a shattered skull, the megaphone man: everything performs a passing role, like consecutive acts in a theatrical revue. These three-dimensional ‘actors’ are in constant dialogue with the projected images, questioning the boundaries between the material and the immaterial, the real and the imaginary.

The megaphone man opens the show, and reappears at numerous points throughout, wearing a sign/placard with the German word “Trauerarbeit” (work of mourning). A short film projects images from the desolate Waterberg Plateau, where the mass slaughter began in 1904, followed, later, by another film showing the brutal killing of an unsuspecting rhinoceros, evoking the Herero genocide. Made with the poetry of the bare essentials, the tribal woman stands at the centre of the small stage, bending forward, and then leaning her body backwards, perhaps yielding to the pain inside and looking desperately for hope in the sky.

Against the fall of the crime of violence into oblivion, the crushing of every animal and human right, Kentridge starkly counterposes his images upon the stage of this children’s puppet theatre, speaking in a low voice about universal pain, loss of freedom, repression, memory, history. In this laconic mechanical invocation, this shattering curve of the small female body of a puppet, among screens of script enumerating deaths, hides the deepest tenderness, the artist’s greatest love for the victims of the Herero tragedy, for the victims of every act of violence.

Still from *Black Box /
Chambre Noir*, 2005, animated
35 mm film transferred to video,
projected back and front onto
model theatre with drawings
and mechanical puppets

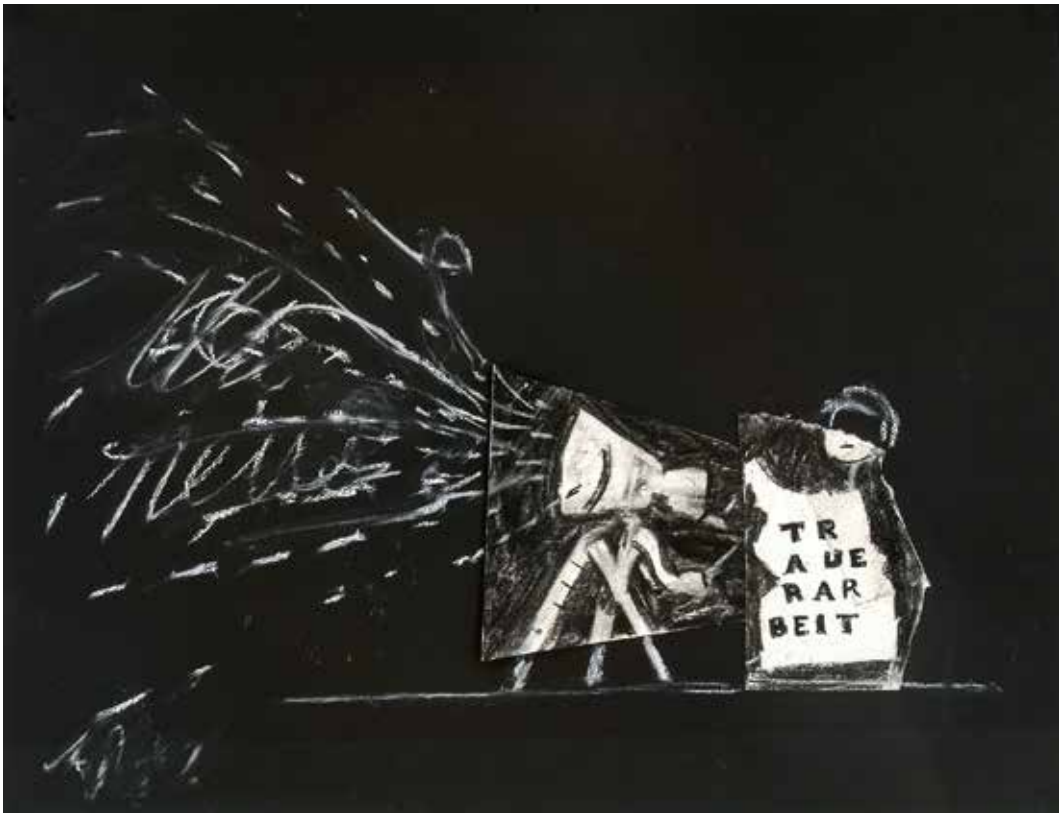

*Drawing for Black Box /
Chambre Noir*
(*Figures with Sticks*), 2005,
charcoal, coloured pencil,
torn paper and collage on paper

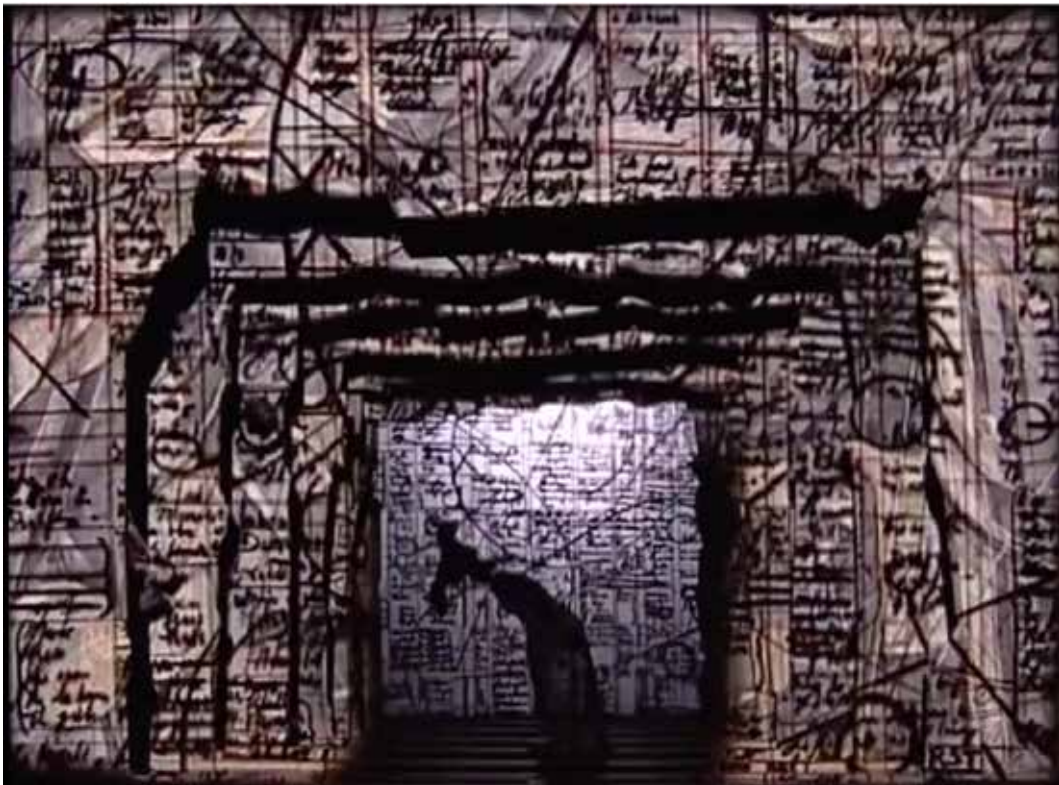

Still from *Black Box /
Chambre Noir*, 2005, animated
35 mm film transferred to video,
projected back and front onto
model theatre with drawings
and mechanical puppets

Drawing for Black Box / Chambre Noir (Trauerarbeit), 2005,
charcoal, chalk and collage on paper, 50 x 64.5 cm

Still from *Black Box / Chambre Noir*, 2005, animated 35 mm film transferred to video,
projected back and front onto model theatre with drawings and mechanical puppets

Kentridge's art opposes crime with love, and that is why it never accuses. His work in its entirety is an open wound that he tries to heal over and over again, in the same way that he draws his images consecutively on the same sheet of paper. Both analogue and digital, at once contemporary and old-fashioned, his work lives in the new world, yet guided by old values.

With small gestures and fragile materials, Kentridge has long denied grand ideas. He captures the composition of seeing, and decay, revealing the trails of memory on paper. He integrates time into his work, on the walls that he paints, knowing that they will be erased by the years or by people. Kentridge's art does not seek to be eternal, nor precious, because it loves the poverty of poetry. It is art to carry life forward. And life to carry forward art.

(translated into English by Daphne Kapsali)

*Drawing for Second-Hand Reading, 2014, (detail),
digital print on Shorter Oxford Dictionary pages, 27.2 x
38.5 cm*

All images are taken from William Kentridge's exceptional website www.kentridge.studio

Cat / Coffee Pot I, 2019, painted steel,
42 x 100 x 22 cm

Drawing for Studio Life, Episode 4 (Coffee Pot),
2020, charcoal, pigment, pastel and pencil on paper,
199 x 107 cm.

Widow of Lampedusa, 2017, woodcut printed
from various woodblocks onto sheets of various
sizes of paper, 207 x 117 cm, edition of 12

*Drawing for Triumphs and Laments (Women
Weeping for a Lampedusa Shipwreck II)*, 2016,
Indian ink and torn paper on Hahnemühle paper,
107 x 46.5 cm

Black Box / Chambre Noir, 2005, installed at
Johannesburg Art Gallery, September 2007

Still from *Black Box / Chambre Noir*, 2005,
animated 35 mm film transferred to video,
projected back and front onto model theatre
with drawings and mechanical puppets

Still from *Black Box / Chambre Noir*, 2005,
animated 35 mm film transferred to video,
projected back and front onto model theatre
with drawings and mechanical puppets

More Sweetly Play the Dance, 2015,
8 channel HD installation, four megaphones,
15 min, edition of 9

More Sweetly Play the Dance, 2015,
8 channel HD installation, four megaphones,
15 min, edition of 9

Il Processione di Riparazioniste, 2017,
rusted steel, 15 sculptures,
27-56 x 119-43 x 2 cm, edition of 4

Pasolini, 2015-2019, steel,
304 x 703 x 10 cm

Part of *Triumphs and Laments* frieze, 2016,
Piazza Tevere, Rome, May 2016

Triumphs and Laments, 2016, shadow procession
with two marching bands, 32 min

Five Figures for Mayakovsky (Figure IV), 2022,
wood, felt, found object, found paper, coloured
pencil, string and watercolour

Opening performance of *Triumphs and Laments*,
Piazza Tevere, Rome, 21 April 2016

Εγκλήματα μίσους κατά ΛΟΑΤΙ ατόμων: Η αθέατη πτυχή της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης.*

Γεώργιος Μπορμπαντωνάκης

ΜΔΕ «Εγκληματολογία & Αντεγκληματική Πολιτική» ΕΚΠΑ

Το 2019, ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Fundamental Rights Agency, εφεξής «FRA») πραγματοποίησε για δεύτερη φορά διαδικτυακή έρευνα με θέμα την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των λεσβιών, των ομοφυλόφιλων, των αμφιφυλόφιλων, των διεμφυλικών (τρανς) και των ίντερσεξ ατόμων (εφεξής «ΛΟΑΤΙ»),¹ με σκοπό να συλλέξει επικαιροποιημένα και συγκρίσιμα στατιστικά δεδομένα από τα 28 κράτη μέλη της ΕΕ,² τη Σερβία και τη Βόρεια Μακεδονία. Η εν λόγω έρευνα είναι η μεγαλύτερη στο είδος της, αφού συμμετείχαν σχεδόν 140.000 αυτοπροσδιοριζόμενα ως ΛΟΑΤΙ άτομα, ηλικίας 15 ετών και άνω.³

* Το παρόν άρθρο βασίζεται στη μελέτη-πρόταση πολιτικής (recommendation paper) του γράφοντος με τίτλο “A victim-centred approach to preventing repeat hate crime victimisation of LGBTI people”, την οποία δημοσίευσε το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Πρόληψη του Εγκλήματος. <https://eucpn.org/document/recommendationpaper-victimisationLGBTI>

1. Μολονότι το αρκτικόλεξο «ΛΟΑΤΚΙΑ+» θεωρείται πιο συμπεριληπτικό, διότι αναφέρεται επιπλέον και στα κούηρ (queer) και ασέξουαλ άτομα, με το «+» να υποδηλώνει κάθε άτομο του οποίου η σεξουαλική ή η έμφυλη ταυτότητα δεν συμμορφώνεται με τα ετεροκανονικά πρότυπα, προτιμήθηκε το «ΛΟΑΤΙ», καθώς η έρευνα του FRA αφορούσε μόνο τα συγκεκριμένα άτομα.

2. Συμπεριλαμβανομένου του Ηνωμένου Βασιλείου κατά τον χρόνο διεξαγωγής της έρευνας.

3. European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Luxembourg: Publications

Επισκόπηση της ελληνικής πραγματικότητας

Τα πορίσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι τα ΛΟΑΤΙ άτομα στην Ευρώπη εξακολουθούν να βιώνουν σε μεγάλο βαθμό διακρίσεις και ανισότητες σε ποικίλους τομείς της καθημερινότητάς τους λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, της ταυτότητας/έκφρασης φύλου και των χαρακτηριστικών φύλου, σε ποσοστό 43%. Τα δεδομένα για τη χώρα μας είναι πραγματικά αποκαρδιωτικά, καθώς το ποσοστό των διακρίσεων αγγίζει το 51%, κατατάσσοντας μας στην 3^η θέση πανευρωπαϊκά, μετά τη Λιθουανία (55%) και τη Βουλγαρία (52%).⁴

Η έρευνα ανέδειξε επίσης το φλέγον ζήτημα των εγκλημάτων μίσους κατά ΛΟΑΤΙ ατόμων. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα, 33% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι είχαν βιώσει κάποιο περιστατικό παρενόχλησης υποκινούμενο από μίσος εντός διαστήματος δώδεκα μηνών πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας, με τα διεμφυλικά και ίντερσεξ άτομα να εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά, 39% και 42% αντιστοίχως. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι οι ανήλικοι (15-17 ετών) και οι νεαροί ενήλικοι (18-24 ετών) ΛΟΑΤΙ είναι οι κατεξοχήν ευάλωτοι σε ομο-/τρανσφοβική παρενόχληση, καθώς το 46% και το 43% αντίστοιχα, ανέφερε περιστατικά ανάλογης θυματοποίησης. Τούτο αποτελεί σαφή ένδειξη του αυξημένου κινδύνου θυματοποίησης που αντιμετωπίζει η ΛΟΑΤΙ νεολαία στη χώρα μας. Σημειωτέον ότι η υπό μελέτη εγκληματική συμπεριφορά καταγράφηκε ως επί το πλείστον σε δημόσιους χώρους (33%), λ.χ. σε δρόμο, πάρκο, πλατεία ή χώρο στάθμευσης. Όσον αφορά τη συχνότερη μορφή παρενόχλησης, την πρώτη θέση, με ποσοστό 24%, καταλαμβάνει η καταπρόσωπο λεκτική κακοποίηση, η οποία εκδηλώνεται είτε με προσβλητικά ή απειλητικά σχόλια είτε με απειλές βίας.⁵

Επιπροσθέτως, το 9% των ΛΟΑΤΙ συμμετεχόντων από την Ελλάδα, ήτοι σχεδόν ένας στους δέκα, δέχτηκε σωματική ή σεξουαλική επίθεση λόγω της σεξουαλικής ή έμφυλης ταυτότητάς τους ή των χαρακτηριστικών φύλου κατά την τελευταία πενταετία πριν από την έρευνα. Για ακόμη μία φορά, το ποσοστό αυτό είναι ανησυχητικά αυξημένο για τα διεμφυλικά (16%) και τα ίντερσεξ (29%) άτομα. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι στη χώρα μας αυτό το είδος βίας θυματοποίησης απαντάται συχνότερα σε ΛΟΑΤΙ άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (55+ ετών), σε ποσοστό 14%. Ερωτώμενοι για το τελευταίο περιστατικό ρατσιστικής βίας, το 65% ανέφερε ότι

Office of the European Union, σ. 7-8. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf

4. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer. (<https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/2020-lgbti-survey-data-explorer#>). Σύμφωνα με την πρώτη αντίστοιχη έρευνα του FRA, το 2012 η Ελλάδα κατείχε την 14^η θέση ως προς το ζήτημα των διακρίσεων, με ποσοστό 40%. FRA. (2012). Survey on Fundamental Rights of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender People in EU (2012). <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-fundamental-rights-lesbian-gay-bisexual-and#>

5. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer.

επρόκειτο για καθαρά σωματική επίθεση και το 53% ανέφερε ότι ο δράστης ήταν ένας, με το 82% να απαντά ότι ο δράστης ήταν άνδρας. Αξιοπρόσεκτος είναι και ο τόπος όπου έλαβε χώρα η τελευταία βίαιη θυματοποίηση, καθώς το 49% δέχτηκε ρατσιστική επίθεση έξω, σε κάποιο δημόσιο χώρο.⁶

Η συνεισφορά της συγκεκριμένης έρευνας δεν τελειώνει όμως εδώ. Τα δεδομένα που συνέλεξε ρίχνουν φως σε μία μέχρι πρότινος αθέατη και αφηρημένη πτυχή των εγκλημάτων μίσους, αυτή της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης. Με απλά λόγια, πρόκειται για ένα εμπειρικά διαπιστωμένο μοτίβο εγκληματικότητας, σύμφωνα με το οποίο ένα θύμα βιώνει κατ' επανάληψη θυματοποιήσεις εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου.⁷ Εν προκειμένω, από το 9% των ΛΟΑΤΙ ατόμων που ανέφερε σωματική ή σεξουαλική βία υποκινούμενη από προκατάληψη, το 54%, δηλαδή περισσότεροι από τους μισούς, βίωσε ένα τέτοιο βίαιο περιστατικό περισσότερες από μία φορές κατά τη διάρκεια της πενταετίας, με τα διεμφυλικά και τα ίντερσεξ άτομα να υποφέρουν από ακόμη υψηλότερα επίπεδα επαναλαμβανόμενης βίας. Κοντολογίς, ένα σχετικά μικρό ποσοστό ΛΟΑΤΙ ατόμων υπομένει ένα δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό όλων των ομοφοβικών και τρανσφοβικών επιθέσεων στη χώρα μας. Αίσθηση προκαλεί το γεγονός ότι η Ελλάδα κατέχει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης στην Ευρώπη, μετά τη Μάλτα (66%) και τη Ρουμανία (64%). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι πιο ευάλωτοι σε επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση βρέθηκαν οι ΛΟΑΤΙ ηλικίας 40-54 ετών (57%) και όσοι ζουν σε προάστια (62%) και χωριά (61%).⁸

	Λεσβίες γυναίκες	Ομοφυλόφιλοι άνδρες	Αμφιφυλόφιλες γυναίκες	Αμφιφυλόφιλοι άνδρες	Διεμφυλικά άτομα	Ίντερσεξ άτομα
μια φορά	39%	54%	66%	36%	31%	31%
δύο φορές	16%	22%	21%	47%	15%	32%
3-5 φορές	23%	15%	10%	11%	43%	27%
≥ 6 φορές	21%	9%	2%	0%	9%	10%
δεν απαντώ / δεν γνωρίζω	2%	1%	0%	6%	1%	0%
Σύνολο επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης (≥ 2 φορές)	60%	46%	33%	58%	67%	69%

Πίνακας 1 Συχνότητα σωματικής ή σεξουαλικής θυματοποίησης υποκινούμενης από μίσος σε βάρος ΛΟΑΤΙ στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια μίας πενταετίας. Πηγή: FRA. (2020). *EU LGBTI Survey II Data Explorer*.

6. Ο.π.

7. Farrell, G. (1995). Preventing Repeat Victimization. *Crime and Justice*, 19, 469-534.

8. FRA. (2020). *EU LGBTI Survey II Data Explorer*.

Επιπτώσεις των εγκλημάτων μίσους κατά των ΛΟΑΤΙ ατόμων

Είναι πλέον αποδεδειγμένο ότι τα εγκλήματα μίσους επιφέρουν μεγαλύτερη βλάβη συγκριτικά με άλλα αδικήματα μη υποκινούμενα από προκατάληψη ή μεροληψία έναντι του θύματος.⁹ Αυτές οι πράξεις μίσους όχι μόνο πλήττουν τον πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης, δηλαδή την ταυτότητα ενός ατόμου, αλλά ο επιζήμιος αντίκτυπός τους διαδίδεται σαν κύματα, από το αρχικό θύμα προς την κοινότητα του θύματος, και από εκεί σε άλλες στιγματισμένες ομάδες, θέτοντας σε κίνδυνο τον κοινωνικό ιστό των μετανεωτερικών κοινωνιών.¹⁰

Σε ατομικό μεν επίπεδο, τα ΛΟΑΤΙ θύματα εγκλημάτων μίσους βιώνουν ένα ευρύ φάσμα τραυματικών συνεπειών. Αρχικά, οι πράξεις ομοφοβικής και τρανσφοβικής βίας είναι πιθανό να ενέχουν υψηλότερο βαθμό βαναυσότητας, προκαλώντας έτσι σοβαρές σωματικές βλάβες.¹¹ Επιπλέον, η θυματοποίηση από εγκλήματα μίσους επιδρά βαρύτατα στην ψυχική υγεία, καθώς έρευνες έχουν καταδείξει ότι τα ΛΟΑΤΙ θύματα υπόκεινται σε αυξημένη και παρατεταμένη ψυχολογική και συναισθηματική δυσφορία, με τα συμπτώματα να ποικίλλουν, από άγχος, κατάθλιψη και μετατραυματική αγχώδη διαταραχή, μέχρι θυμό, εσωτερικευμένη ομοφοβία και αισθήματα ανικανότητας και αποδυνάμωσης.¹² Συν τοις άλλοις, περιστατικά που φαινομενικά μπορούν να θεωρηθούν ήσσονος αξίας όταν εξετάζονται μεμονωμένα, όπως λ.χ. μία λεκτική κακοποίηση, ενδέχεται να καταλήξουν σε βαριά ψυχολογική θυματοποίηση όταν συμβαίνουν κατ' επανάληψη.¹³ Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας του FRA για την Ελλάδα, 7% των ΛΟΑΤΙ συμμετεχόντων ανέφεραν ότι χρειάστηκαν ιατρική περίθαλψη, ενώ 45% εκδήλωσαν ψυχολογικά προβλήματα μετά το τελευταίο περιστατικό ρατσιστικής βίας.¹⁴

---

9. Mellgren, C., Andersson, M., & Ivert, A.-K. (2021). For Whom Does Hate Crime Hurt More? A Comparison of Consequences of Victimization Across Motives and Crime Types. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(3-4), 1512-1536.

10. Για μια συνοπτική επισκόπηση των σχετικών ερευνητικών πορισμάτων που υποδεικνύουν ότι τα εγκλήματα μίσους βλάπτουν περισσότερο από άλλα αδικήματα, βλ. Iganski, P., & Lagou, S. (2015). Hate Crimes Hurt Some More Than Others: Implications for The Just Sentencing of Offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 30, 1696-1718.

11. Herek, G. M., Cogan, J. C., & Gillis, J. R. (2003). Victim Experiences in Hate Crimes Based on Sexual Orientation. *Journal of Social Issues*, 58(2), 319-339.

12. Herek, G. M., Gillis, J. R., & Cogan, J. C. (1999). Psychological Sequelae of Hate Crime Victimization Among Lesbian, Gay and Bisexual Adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67(6), 945-951; Hein, L. C., & Scharer, K. M. (2012). Who Cares If It Is a Hate Crime? Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Hate Crimes – Mental Health Implications and Interventions. *Perspectives in Psychiatric Care*, 49(2), 84-93; Meyer, I. H. (2003). Prejudice, Social Stress, and Mental Health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674-697; Roberts, A. L., Austin, S. B., Corliss, H. L., Vander Morris, M. D., & Koenen, K. C. (2010). Pervasive Trauma Exposure Among U.S. Sexual Orientation Minority Adults and Risk of Posttraumatic Stress Disorder. *American Journal of Public Health*, 100, 2433-2441.

13. Farrell, G., Phillips, C., & Pease, K. (1995). Like Taking Candy: Why Does Repeat Victimization Occur? *British Journal of Criminology*, 35(3), 384-399.

14. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer.

Προσέτι, τα εγκλήματα μίσους καλλιεργούν έναν διαρκή φόβο του εγκλήματος. Σύμφωνα με σουηδική μελέτη, τα θύματα που έχουν στοχοποιηθεί λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου είναι πολύ πιθανότερο να ανησυχούν για μια μελλοντική θυματοποίηση από ό,τι τα θύματα άλλων εγκλημάτων δίχως ρατσιστικό κίνητρο.¹⁵ Τα ΛΟΑΤΙ θύματα δικαιολογημένα τρομοκρατούνται από τη σκέψη μιας πιθανής επαναθυματοποίησης, επειδή αντιλαμβάνονται ότι δεν μπορούν να αποτρέψουν μια νέα επίθεση ή παρενόχληση, αφ' ης στιγμής στοχοποιούνται για ένα αναπόσπαστο και αμετάβλητο στοιχείο της ταυτότητάς τους. Δημιουργείται, επομένως, μια κατάσταση συνεχούς προσωπικού κινδύνου και ευαλωτότητας, η οποία εντείνεται μετά από κάθε περιστατικό επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης.¹⁶

Ο φόβος της εκ νέου θυματοποίησης ασκεί βαθιά επίδραση στην κοινωνική ζωή, καθώς τα θύματα υιοθετούν τις λεγόμενες συμπεριφορές αποφυγής του κινδύνου, μεταβάλλοντας επί της ουσίας την καθημερινότητά τους. Επί παραδείγματι, αποφεύγουν να πηγαίνουν σε ορισμένους δημόσιους χώρους ή δρόμους, αποκρύπτουν την ΛΟΑΤΙ ταυτότητά τους ή ακόμη παύουν να είναι τόσο κοινωνικά ενεργοί όσο ήταν πριν από τη θυματοποίησή τους, επιλέγοντας να αποτραβηχτούν από τον έξω κόσμο.¹⁷ Σύμφωνα με την έρευνα του FRA, 28% των ΛΟΑΤΙ στην Ελλάδα δήλωσαν ότι φοβόντουσαν να κυκλοφορήσουν έξω ή να επισκεφθούν μέρη μετά το τελευταίο περιστατικό ρατσιστικής βίας.¹⁸ Φυσικά, πρακτικές όπως αυτές ενδέχεται να επιτείνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό της ευάλωτης αυτής κοινωνικής ομάδας.

Σε κοινωνικό δε επίπεδο, επηρεάζονται παράλληλα και τα άτομα που φέρουν το ίδιο πυρηνικό στοιχείο της ταυτότητας, για το οποίο στοχοποιήθηκε το θύμα. Πιο αναλυτικά, τα εγκλήματα μίσους διαχέουν ένα διαβρωτικό μήνυμα στα μέλη της κοινότητας, με την οποία συνδέεται το αρχικό θύμα, πως δεν ανήκουν στο κοινωνικό σύνολο και δεν είναι ασφαλείς.¹⁹ Η βλάβη και ο φόβος που προκαλούνται από τη θυματοποίηση ενός ΛΟΑΤΙ ατόμου αντηχούν σε όλα τα λοιπά μέλη της ΛΟΑΤΙ κοινότητας, τα οποία αισθάνονται επίσης ευάλωτα και φοβισμένα, γνωρίζοντας ότι είναι ο εν δυνάμει επόμενος στόχος. Ως εκ τούτου, καταλήγουν να υιοθετούν εκ των προτέρων συμπεριφορές αποφυγής του κινδύνου. Πράγματι, από φόβο μήπως δεχτούν επίθεση, απειλή ή παρενόχληση επειδή θα θεωρηθούν «διαφορετικοί», 73% των ΛΟΑΤΙ ατόμων στην Ελλάδα αποφεύγουν –συχνά ή πάντα– να κρατήσουν το χέρι του/της ομόφυλου/-ης συντρόφου τους σε δημόσιο χώρο, 54% και 55% προσπαθούν να διατηρήσουν κρυφή την ΛΟΑΤΙ ταυτότητα.

15. Mellgren, C., Andersson, M., & Ivert, A.-K. (2021). For Whom Does Hate Crime Hurt More?, *ό.π.*

16. Herek, G. M., Gillis, J. R., & Cogan, J. C. (1999). Psychological Sequelae of Hate Crime Victimization Among Lesbian, Gay and Bisexual Adults, *ό.π.*

17. Herek, G. M., Cogan, J. C., & Gillis, J. R. (2003). Victim Experiences in Hate Crimes Based on Sexual Orientation, *ό.π.*

18. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer.

19. Chakraborti, N. (2012). Introduction: Hate Crime Victimization. *International Review of Victimology*, 18(1), 3-6.

τά τους σε δημόσιους χώρους (π.χ. δρόμους, πάρκα, πλατείες) και στα μέσα μαζικής μεταφοράς αντίστοιχα, ενώ 39% αποφεύγουν –συχνά ή πάντα– ορισμένες τοποθεσίες. Μάλιστα, η χώρα μας κατέχει την τρίτη υψηλότερη θέση μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά την απόκρυψη της ΛΟΑΤΙ ταυτότητας από το εργασιακό και οικογενειακό περιβάλλον, σε ποσοστά που αγγίζουν το 48% και 51% αντιστοίχως.²⁰ Οι αριθμοί αυτοί δίνουν την εικόνα μιας ζοφερής πραγματικότητας διάχυτου φόβου και ανασφάλειας για πολλούς πολίτες στη χώρα μας.

Ο σκοτεινός αριθμός των εγκλημάτων μίσους

Η συντριπτική πλειονότητα των ΛΟΑΤΙ θυμάτων δεν επιθυμεί ή διστάζει να καταγγείλει στις αρχές τέτοιους είδους ρατσιστικές συμπεριφορές.²¹ Όσον αφορά την κατάσταση στη χώρα μας, τα στοιχεία που συνέλεξε ο FRA είναι άκρως διαφωτιστικά. Από τα ΛΟΑΤΙ άτομα που είχαν βιώσει παρενόχληση με ρατσιστικό κίνητρο, μόνο το 8% κατήγγειλε την τελευταία τους θυματοποίηση σε οποιαδήποτε οργάνωση, ενώ μονάχα το 4% εξ αυτών επέλεξε να υποβάλει επίσημη καταγγελία ενώπιον των αστυνομικών αρχών. Στον αντίποδα, όσοι είχαν υποστεί σωματική ή/και σεξουαλική βία υποκινούμενη από μίσος ήταν πιο πρόθυμοι να προβούν σε καταγγελία. Εντούτοις, το ποσοστό αυτό εξακολουθεί να είναι πραγματικά χαμηλό, καθώς μόλις το 22% των ΛΟΑΤΙ θυμάτων κατήγγειλε την τελευταία βίαιη θυματοποίηση σε οποιαδήποτε οργάνωση και μόνο το 10% αυτών απευθείας στην αστυνομία.²²

Οι λόγοι για τους οποίους τα ΛΟΑΤΙ θύματα εγκλημάτων μίσους αποθαρρύνονται από το να απευθυνθούν στις αρμόδιες αρχές επιβολής του νόμου είναι αρκετοί. Ένα από τα πιο συχνά αναφερόμενα εμπόδια είναι το υψηλό επίπεδο δυσπιστίας απέναντι στην αστυνομία, το οποίο πηγάζει από δεκαετίες τεταμένων σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Η έλλειψη εμπιστοσύνης

20. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer.

21. Pezzella, F. S., Fetzer, M. D., & Keller, T. (2019). The Dark Figure of Hate Crime Underreporting. *American Behavioral Scientist*, 1-24.

22. FRA. (2020). EU LGBTI Survey II Data Explorer

αποδίδεται κατά κύριο λόγο στη γενικευμένη αντίληψη ότι η αστυνομία δεν είναι πρόθυμη να λάβει σοβαρά υπόψη τα περιστατικά ρατσιστικής βίας κατά των ΛΟΑΤΙ. Η αντίληψη αυτή τροφοδοτείται περαιτέρω από προηγούμενες αρνητικές εμπειρίες των θυμάτων, λ.χ. από τον τρόπο που η αστυνομία χειρίστηκε παλαιότερες καταγγελίες ή από την εμπλοκή αστυνομικών υπαλλήλων σε περιστατικά ρατσιστικών εγκλημάτων.²³ Η εν λόγω πεποίθηση ενισχύεται και από την έλλειψη κατάλληλων διαδικασιών καταγραφής του ρατσιστικού κινήτρου. Ακόμη και όταν τα θύματα βρίσκουν το θάρρος να καταγγείλουν τις εμπειρίες θυματοποίησής τους, συχνά οι διωκτικές αρχές τις καταχωρούν λανθασμένα ως «απλά» εγκλήματα μη υποκινούμενα από προκατάληψη.²⁴ Κατά συνέπεια, τα ΛΟΑΤΙ θύματα δεν προχωρούν σε επίσημη καταγγελία, διότι αισθάνονται ότι οποιαδήποτε προσπάθεια θα πέσει στο κενό εξαιτίας της ανεπαρκούς αστυνομικής αντίδρασης.

Ένα εξίσου σύνηθες εμπόδιο είναι ο φόβος της δευτερογενούς θυματοποίησης από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και συγκεκριμένα από την αστυνομία, καθότι μεγάλη μερίδα ΛΟΑΤΙ ατόμων θεωρεί ότι οι αστυνομικοί είναι ομοφοβικοί και προκατειλημμένοι εναντίον τους.²⁵ Η δευτερογενής θυματοποίηση εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως, από αδιαφορία των αστυνομικών για θέματα σεξουαλικής ή/και έμφυλης ταυτότητας και απόδοση ευθυνών στα θύματα, έως και μεροληπτική μεταχείριση και περαιτέρω κακοποίηση.²⁶

Στην απόφασή τους να καταγγείλουν ή όχι ένα έγκλημα μίσους, ουσιώδη ρόλο παίζει και ο φόβος της δημόσιας αποκάλυψης του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της διεμφυλικής τους ταυτότητας. Πέρα από τον εμφανή κίνδυνο απόρριψης από το οικογενειακό και εργασιακό περιβάλλον, ο φόβος ότι θα θιγεί η ιδιωτική τους ζωή περιλαμβάνει και μια έντονη ανησυχία σχετικά με τον τρόπο αποθήκευσης και χρήσης των δεδομένων που τους ταυτοποιούν επίσημα ως ΛΟΑΤΙ.²⁷ Επιπροσθέτως, αποφεύγουν να προχωρήσουν σε καταγγελία φοβούμενοι επακόλουθο εκφοβισμό ή/και αντεκδίκηση από τον δράστη. Η έλλειψη δε ικανοποιητικής ενημέ-

23. Miles-Johnson, T. (2013). LGBTI Variations in Crime Reporting: How Sexual Identity Influences Decisions to Call the Cops. *SAGE Open*, 3(2), 1-15, σ. 3-4. Βλ. επίσης Cuerden, G. J., & Blakemore, B. (2019). Barriers to Reporting Hate Crime: A Welsh Perspective. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 1-19; Walters, M. A., Paterson, J., Brown, R., & McDonnell, L. (2020). Hate Crimes Against Trans People: Assessing Emotions, Behaviors, and Attitudes Toward Criminal Justice Agencies. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(21-22), 4583-4613.

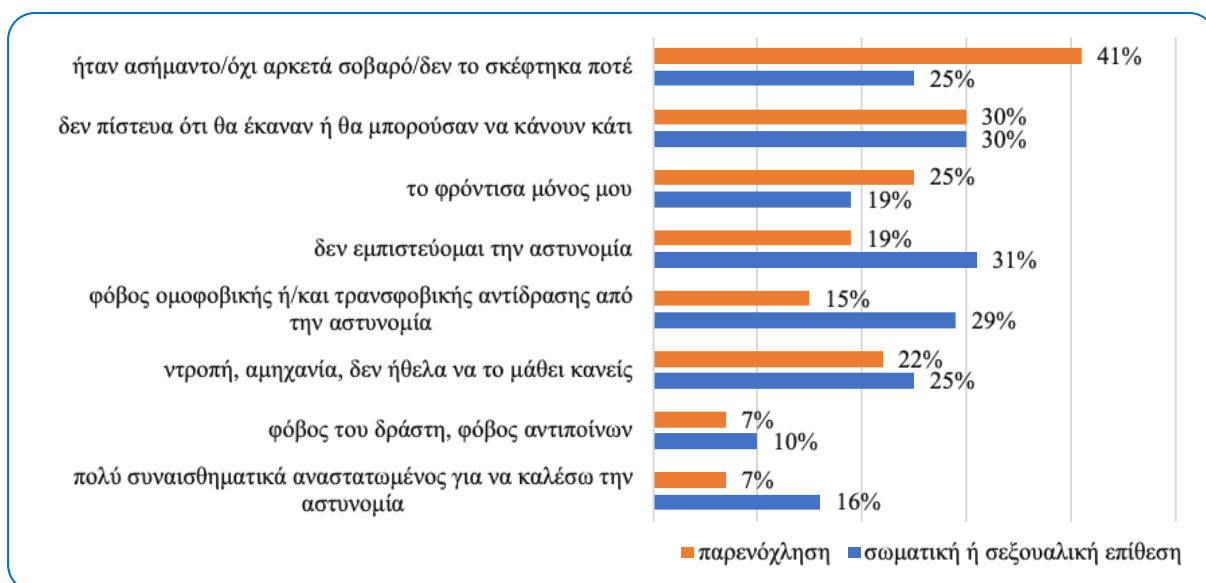
24. Pezzella, F. S., Fetzer, M. D., & Keller, T. (2019). The Dark Figure of Hate Crime Underreporting, ό.π., σ. 2.

25. Wickes, R. L., Pickering, S., Mason, G., Maher, J. M., & McCulloch, J. (2016). From Hate to Prejudice: Does the New Terminology of Prejudice Motivated Crime Change Perceptions and Reporting Actions. *British Journal of Criminology*, 56(2), 239-255.

26. Berrill, K. T., & Herek, G. M. (1990). Primary and Secondary Victimization in Anti-Gay Hate Crimes: Official Response and Public Policy. *Journal of Interpersonal Violence*, 5(3), 401-413.

27. Chakraborti, N., & Hardy, S-J. (2015). *LGB&T Hate Crime Reporting: Identifying Barriers and Solutions*. Research Report. Equality and Human Rights Commission.

Πίνακας 2 Κυριότεροι λόγοι για τους οποίους τα ΛΟΑΤΙ άτομα στην Ελλάδα δεν κατήγγειλαν στην αστυνομία την τελευταία θυματοποίηση από έγκλημα μίσους. Πηγή: FRA. (2020). *EU LGBTI Survey II Data Explorer*.

ρωσης ως προς τη νομική φύση των εγκλημάτων μίσους δημιουργεί έναν πρόσθετο σκόπελο. Πιο συγκεκριμένα, δεν γνωρίζουν όλα τα ΛΟΑΤΙ άτομα ποιες συμπεριφορές μπορούν να στοιχειοθετήσουν ένα έγκλημα μίσους. Πολλά θύματα εσφαλμένα τα συνδέουν αποκλειστικά με πράξεις βίας, όπως επιθέσεις, με αποτέλεσμα τα μη βίαια αδικήματα σε μεγάλο βαθμό να μην καταγγέλλονται.²⁸

Πρόσκομμα στην πιθανή καταγγελία θεωρείται, επίσης, η κανονικοποίηση των εγκλημάτων μίσους και η γενική απάθεια από τα ίδια τα μέλη της ΛΟΑΤΙ κοινότητας, αφού πολλά θύματα αντιμετωπίζουν το τραυματικό αυτό βίωμα ως ένα αναπόφευκτο κομμάτι της ζωής τους, που θα πρέπει να μάθουν να ανέχονται. Ακόμα, η εικαζόμενη σοβαρότητα της θυματοποίησης φαίνεται να επιδρά στην απόφαση για καταγγελία, καθώς τα εγκλήματα που το θύμα αξιολογεί ως ελάχισσων σημασίας έχουν λιγότερες πιθανότητες να καταγγελθούν.

Τα ΛΟΑΤΙ θύματα προτιμούν να χειρίζονται το ζήτημα με το δικό τους τρόπο, αντί να εμπλέκουν την αστυνομία.²⁹ Τέλος, αρκετά ΛΟΑΤΙ άτομα δεν αναζητούν τη συνδρομή των δικαστικών αρχών, επειδή νιώθουν ντροπή, αμηχανία και αυτοενοχοποίηση, με τα συναισθήματα αυτά να εντείνονται περαιτέρω στις περιπτώσεις που τα θύματα δεν διαθέτουν ένα ισχυρό υποστηρικτικό πλαίσιο.³⁰

28. Cuerden, G. J., & Blakemore, B. (2019). Barriers to Reporting Hate Crime: A Welsh Perspective, ό.π.

29. Chakraborti, N., & Hardy, S-J. (2015). LGB&T Hate Crime Reporting: *Identifying Barriers and Solutions*, ό.π.

30. Herek, G. M., Cogan, J. C., & Gillis, J. R. (2003). Victim Experiences in Hate Crimes Based on Sexual Orientation, ό.π.,

Αναντίρρητα, το φαινόμενο της ελλιπούς καταγγελίας των εγκλημάτων μίσους αποκρύπτει από τις αρχές επιβολής του νόμου και τους φορείς χάραξης αντεγκληματικής πολιτικής την πτυχή της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης και δυσχεραίνει τον έγκαιρο εντοπισμό των κατ' επανάληψη θυμάτων. Ως εκ τούτου, το μέγεθος και οι σοβαρές συνέπειες των εγκλημάτων που στοχοποιούν τους ΛΟΑΤΙ πολίτες υποτιμώνται, θέτοντας τροχοπέδη στην ανάπτυξη και εφαρμογή αποτελεσματικών στρατηγικών αστυνόμευσης και προληπτικών μέτρων. Επιπλέον, ευθύνεται για την περαιτέρω επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ της ΛΟΑΤΙ κοινότητας και της αστυνομίας, ενώ ταυτόχρονα στερεί από τα θύματα τη δυνατότητα να ακουστούν, γεγονός που όχι μόνο συντείνει στην έλλειψη κατανόησης των τραυματικών εμπειριών που βιώνουν τα ΛΟΑΤΙ άτομα, αλλά υπονομεύει και την ικανότητά τους να έχουν πρόσβαση τόσο στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης όσο και σε πολύτιμες υπηρεσίες υποστήριξης.³¹

Σε πρακτικό επίπεδο, η απροθυμία των θυμάτων να προβούν σε καταγγελία σημαίνει ότι τα εν λόγω αδικήματα παραμένουν εν πολλοίς ανεξιχνίαστα. Αυτό το κλίμα ατιμωρησίας μπορεί με τη σειρά του να ενισχύσει την εσφαλμένη αντίληψη των δραστών ότι οι πράξεις τους είναι κοινωνικά αποδεκτές και ηθικά δικαιολογημένες, αποδυναμώνοντας έτσι την αποτρεπτική λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Επί παραδείγματι, ένας δράστης που τελεί αρχικά μια λεκτική παρενόχληση με ομοφοβικό/τρανσφοβικό κίνητρο μπορεί μελλοντικά να τελέσει και πράξεις σωματικής βίας, εάν δεν συλληφθεί εγκαίρως και δεν οδηγηθεί ενώπιον της δικαιοσύνης. Συμπερασματικά, η ελλιπής καταγγελία των εγκλημάτων μίσους και η συνεπαγόμενη ατιμωρησία των δραστών μπορεί να έχει δυνητικά σημαντική επίδραση στην κλιμάκωση της βίας κατά των ΛΟΑΤΙ ατόμων, διαιωνίζοντας εν τέλει τον φαύλο κύκλο της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης.³²

Μοτίβα επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης και συνέπειες για την πρόληψη του εγκλήματος

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η ανάδειξη μερικών εμπειρικά τεκμηριωμένων μοτίβων της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης και των συνεπειών που έχουν δυνητικά αυτά στο πεδίο της πρόληψης του εγκλήματος. Κατ' αρχάς, η επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση παρατηρείται σε διάφορες μορφές εγκληματικότητας, από διαρρήξεις κατοικιών και καταστημάτων, κλοπές Ι.Χ., απάτες με πιστωτικές κάρτες, μέχρι εγκλήματα μίσους, ενδοοικογενειακή βία και σεξουα-

σ. 335.

31. Miles-Johnson, T. (2013). LGBTI Variations in Crime Reporting, ό.π., σ. 3.

32. Ό.π.

λικά αδικήματα, δίχως αξιοσημείωτες διαφορές στον τρόπο με τον οποίο αυτή εκδηλώνεται.³³ Ένα θύμα μπορεί να χαρακτηριστεί ως κατ' επανάληψη, ανεξαρτήτως εάν ο δράστης ήταν το ίδιο πρόσωπο με πριν.³⁴

Υπάρχουν άφθονα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι ορισμένα άτομα υποφέρουν από υψηλότερα ποσοστά επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης, με συνέπεια ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού να βιώνει ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό όλων των εγκλημάτων,³⁵ μοτίβο που, όπως είδαμε, επιβεβαιώνεται και από την έρευνα του FRA. Επιπλέον, τα άτομα που έχουν ήδη θυματοποιηθεί στο παρελθόν αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο επαναθυματοποίησης. Συνεπώς, μια προηγούμενη εμπειρία θυματοποίησης αποτελεί ισχυρό προγνωστικό παράγοντα μελλοντικής θυματοποίησης.³⁶ Είναι λοιπόν εύλογο ότι μια αντεγκληματική πολιτική που εστιάζει στην πρόληψη της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης μπορεί να αποφέρει αξιόλογη ύφεση επί του συνολικού ποσοστού εγκληματικότητας.³⁷ Μάλιστα, μια τέτοια θυματοκεντρική προληπτική πολιτική παράγει απτά και άμεσα αποτελέσματα, ενώ μπορεί να λειτουργήσει και ως δείκτης αποδοτικότητας για την ορθότερη αξιολόγηση της πρόληψης του εγκλήματος.³⁸

Το μοτίβο της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης δεν είναι τυχαίο, τουναντίον μάλιστα εμφανίζει ορισμένη προβλεψιμότητα όσον αφορά τον τόπο και τον χρόνο που εκδηλώνεται. Αφενός, τα υψηλότερα ποσοστά εντοπίζονται συνήθως σε περιοχές με υψηλή εγκληματικότητα και συγκεκριμένα σε hot spots, ήτοι σε μικρές γεωγραφικές εστίες που παρατηρείται συγκέντρωση του εγκληματικού φαινομένου.³⁹ Αφετέρου, ο κίνδυνος επαναθυματοποίησης είναι υψηλότερος αμέσως μετά τη διάπραξη του αρχικού εγκλήματος, συνοδευόμενος από σταθερή πτώση εντός των επόμενων εβδομάδων και μηνών.⁴⁰ Αυτή η προβλεψιμότητα επιτρέπει την αποτελεσματική και δίκαιη κατανομή, στον τόπο και τον χρόνο, των περιορισμένων πόρων (ανθρώπινο δυναμικό, υλικοτεχνικά μέσα, κρατική χρηματοδότηση κ.α.) που παραδοσιακά αφιερώνονται

---

33. Farrell, G., Phillips, C., & Pease, K. (1995). Like taking candy: Why does repeat victimization occur, ό.π.

34. Weisel, D. L. (2005). *Analyzing repeat victimization*. Problem-oriented guides for police problem-solving tools series No. 4. Washington DC: U.S. Department of Justice/Community Oriented Policing Services.

35. Farrell, G. (1995). Preventing Repeat Victimization, ό.π.

36. Weisel, D. L. (2005). *Analyzing repeat victimization*, ό.π., σ. 2.

37. Μία συστηματική ανασκόπηση 31 μελετών ως προς την αντιμετώπιση της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης διαπίστωσε ότι κατά μέσο όρο αποτράπηκε πάνω από το 20% των εγκλημάτων, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η προστασία των κατ' επανάληψη θυμάτων είναι μια βιώσιμη προσέγγιση για τη μείωση του εγκλήματος. Grove, L. E., Farrell, G., Farrington, D. P., & Johnson, S. (2012). *Systematic review of preventing repeat victimization*. Stockholm: Swedish National Council for Crime Prevention.

38. Laycock, G., & Farrell, G. (2003). Repeat victimization: Lessons for implementing problem-oriented policing. *Crime Prevention Studies*, 15, 213-237, σ. 216.

39. Farrell, G., & Sousa, W. (2001). Repeat victimization and hot spots: the overlap and its implications for crime control and problem-oriented policing. *Crime Prevention Studies*, 12, 221-240.

40. Weisel, D. L. (2005). *Analyzing repeat victimization*, ό.π., σ. 9-10.

© ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΟΥΖΑΚΙΘΗ / ATHENS VOICE

στην πρόληψη.⁴¹ Δεδομένου ότι η επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση εμπεριέχει ένα στοιχείο πρόβλεψης σχετικά με το πού και το πότε θα συμβεί το έγκλημα, μπορεί να συνδράμει και στον εντοπισμό των υπότροπων δραστών.⁴²

Προσέτι, η αντιμετώπιση της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης συμπλέκει δύο θεμελιακές συνιστώσες της αντεγκληματικής και κοινωνικής πολιτικής, ήτοι την πρόληψη του εγκλήματος και την υποστήριξη των θυμάτων αντίστοιχα, σε μια συντονισμένη και ενοποιημένη προσέγγιση.⁴³ Αναμφίλεκτα, για να είναι επιτυχής μια στρατηγική που επικεντρώνεται στα πρόσφατα και κατ' επανάληψη θύματα, τα άτομα αυτά θα πρέπει όχι μόνο να περιθάλπονται και να προστατεύονται, αλλά να συμπεριλαμβάνονται ενεργά και στη διαδικασία πρόληψης. Ειδάλλως, η παροχή μονάχα υποστηρικτών υπηρεσιών στερεί πολύτιμη βοήθεια από τα άτομα εκείνα που την έχουν περισσότερο ανάγκη, λ.χ. πρακτικές συμβουλές πρόληψης, μαθήματα αυτοάμυνας, αποτελεσματικά μέτρα ασφαλείας στην περίπτωση των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας κ.α.⁴⁴

41. Laycock, G., & Farrell, G. (2003). Repeat victimization, ό.π., σ. 216.

42. Weisel, D. L. (2005). *Analyzing repeat victimization*, ό.π., σ. 216-217.

43. Ό.π.

44. Farrell, G., & Pease, K. (1997). Repeat victim support. *British Journal of Social Work*, 27(1), 101-113.

Αντί επιλόγου

Τα εγκλήματα μίσους συνιστούν άμεση απειλή για τη σταθερότητα και την κοινωνική συνοχή κάθε ευνομούμενης πολιτείας. Στιγματίζοντας μια ομάδα ανθρώπων ως «διαφορετική» και αποδυναμώνοντας το αίσθημα του ανήκειν, τα ομοφοβικά και τρανσφοβικά εγκλήματα μίσους υπονομεύουν τις δημοκρατικές αξίες του σεβασμού, της ισότητας, της διαφορετικότητας και της συμπεριληπτότητας. Η εξάπλωση των εγκλημάτων μίσους κατά ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων και η συνεχής καταπάτηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Ευρωπαϊκό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁴⁵ καθιστούν την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση ένα εύθραυστο κοινωνικό οικοδόμημα. Άλλωστε, μια αλυσίδα είναι τόσο ισχυρή όσο και ο πιο αδύναμος κρίκος της.

Για τον λόγο αυτό, η ΕΕ για πρώτη φορά υιοθέτησε το Νοέμβριο του 2020 στρατηγική για την ισότητα των ΛΟΑΤΙ ατόμων, η οποία αφορά την περίοδο 2020-2025 και περιλαμβάνει μια σειρά από στοχευμένα μέτρα για την αντιμετώπιση των εκτεταμένων διακρίσεων σε βάρος ΛΟΑΤΙ ατόμων, την προάσπιση της ασφάλειάς τους και την προώθηση της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης.⁴⁶ Ένα χρόνο αργότερα, τον Δεκέμβριο του 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσε πρόταση για τη διεύρυνση του καταλόγου των «εγκλημάτων της ΕΕ», προκειμένου να προστεθούν η ρητορική και τα εγκλήματα μίσους, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων που στρέφονται εναντίον ΛΟΑΤΙ ατόμων. Στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι η θέσπιση ενός κοινού νομικού πλαισίου και μιας ολοκληρωμένης ποινικής προσέγγισης ως προς την πρόληψη και την καταπολέμηση των εγκληματικών αυτών φαινομένων.⁴⁷

Υπό το φως των ανωτέρω εξελίξεων, είναι πλέον καταφανές ότι η προάσπιση των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΙ πολιτών βρίσκεται στο προσκήνιο της ευρωπαϊκής πολιτικής περισσότερο από ποτέ άλλοτε. Καταληκτικά, ο FRA προγραμματίζει να επαναλάβει τη σημαίνουσα έρευνά του, πιθανώς όταν ολοκληρωθεί η περίοδος της ανωτέρω ενωσιακής στρατηγικής.⁴⁸ Μένει λοιπόν να διαπιστώσουμε, εάν οι πολιτικές αυτές ενέργειες θα έχουν πραγματικό αντίκρισμα στην ποιότητα ζωής των ΛΟΑΤΙ ατόμων σε Ευρώπη και Ελλάδα.

---

45. Ιδίως του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρθρο 1), του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2), του δικαιώματος στην ακεραιότητα του προσώπου (άρθρο 3) και της διάταξης περί απαγόρευσης των διακρίσεων (άρθρο 21). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

46. European Commission. (2020). *Union of Equality: LGBTIQ Equality Strategy 2020-2025*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/lgbtiq_strategy_2020-2025_en.pdf

47. European Commission. (2021). *A more inclusive and protective Europe: extending the list of EU crimes to hate speech and hate crime*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_1_178542_comm_eu_crimes_en.pdf

48. <https://fra.europa.eu/en/call-for-tender/2022/third-wave-eu-lgbtiq-survey-discrimination-and-victimisation-lesbian-gay>

Το φαινόμενο της οπαδικής βίας και η κατάσταση στην Ελλάδα

Μαρία Κράνη

Κοινωνιολόγος,

ΜΔΕ Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

Την 1^η Φεβρουαρίου 2022 έχασε τη ζωή του ο νεαρός Άλκης Καμπανός, οπαδός του Άρη, μετά από απρόκλητη επίθεση οπαδών του ΠΑΟΚ. Το γεγονός άνοιξε εκ νέου συζήτηση περί των αιτιών και της αντιμετώπισης του χουλιγκανισμού στην Ελλάδα, δυστυχώς όμως για πολύ σύντομο διάστημα και χωρίς αποτέλεσμα.

Όσον αφορά την Ελλάδα, μέχρι το 1980, τα περιστατικά βίας στα ελληνικά γήπεδα ήταν σπάνια και μεμονωμένα. Από το 1980 και μετά παρατηρείται βαθμιαία αύξηση

των επεισοδίων, καθώς και ποιοτική μεταβολή στα χαρακτηριστικά τους, γεγονός που συμπίπτει με την επαγγελματικοποίηση και εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου.¹ Τα επεισόδια άρχισαν να πολλαπλασιάζονται και να λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από την έκβαση του αγώνα.² Επιπλέον, δεν περιορίζονται πια εντός των αγωνιστικών χώρων, αλλά επεκτείνονται «στους γύρω από το γήπεδο χώρους, σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, σε στέκια φανατικών οπαδών, σε σημεία εντός και γύρω του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου και στις εθνικές οδούς στη διάρκεια μετακινήσεων των οπαδών από πόλη σε πόλη».³ Η λίστα των θανατηφόρων επεισοδίων οπαδικής βίας που έχουν σημειωθεί στην Ελλάδα είναι μεγάλη, ενώ στην συντριπτική πλειοψηφία τους τα θύματα δεν είχαν καμία ανάμειξη στα επεισόδια:

- Πρώτο θύμα του χουλιγκανισμού στη Ελλάδα υπήρξε ο Χαράλαμπος Μπλιώνας (29 ετών), ο οποίος σκοτώθηκε από φωτοβολίδα που εκτοξεύτηκε προς τη θύρα όπου καθόταν και καρφώθηκε στον λαιμό του, στο στάδιο Αλκαζάρ στη Λάρισα, πριν από τον αγώνα της ΑΕΛ (Αθλητική Ένωση Λάρισας) με τον ΠΑΟΚ τον Οκτώβριο του 1986.
- Ο Γιώργος Παναγιώτου (17 ετών) έγινε το δεύτερο θύμα του χουλιγκανισμού, τον Ιανουάριο του 1991 στη Νέα Φιλαδέλφεια, κατά τη διάρκεια αγώνα μεταξύ ΑΕΚ και Ολυμπιακού, εξαιτίας φωτοβολίδας που καρφώθηκε στην κοιλιά του.
- Ο Γιώργος Καρνέζης (25 ετών) δέχτηκε θανατηφόρα επίθεση με μαχαίρι τον Μάιο του 1993, μετά από αγώνα μπάσκετ Παναθηναϊκού-Ολυμπιακού, τον οποίο παρακολούθησε στη Γλυφάδα.
- Τον Μάρτιο του 2007 υπήρξε συμπλοκή ανάμεσα σε οπαδούς του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού στην λεωφόρου Λαυρίου, με θύμα τον Μιχάλη Φιλόπουλο (23 ετών), οπαδό του Παναθηναϊκού. Το θύμα έφερε δεκάδες χτυπήματα από μαχαίρι σε όλο του το σώμα.
- Τον Σεπτέμβριο του 2011, στην Κρήτη, ο Γιάννης Ρουσάκης (21 ετών) δέχθηκε μαχαίριες στο στήθος από έναν οπαδό του ΟΦΗ κατά την διάρκεια επεισοδίων στο Ηράκλειο.
- Τον Σεπτέμβριο του 2014 σημειώνεται ένα ακόμα περιστατικό στην Κρήτη. Σε παιχνίδι ανάμεσα στον Ηρόδοτο και τον Εθνικό, ο Κώστας Κατσούλης (46 ετών) δέχθηκε επίθεση, τραυματίστηκε σοβαρά στο κεφάλι και τελικά κατέληξε ύστερα από δυο εβδομάδες νοσηλείας σε στρατιωτικό νοσοκομείο της Αθήνας.

1. Παππάς, Ι. Θ. (2016). *Ο ποδοσφαιρικός χουλιγκανισμός στην Ευρώπη και στην Ελλάδα και οι τρόποι αντιμετώπισης του*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Οργάνωση και Διοίκηση Αθλητικών Οργανισμών και Επιχειρήσεων», Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σπάρτη, σ. 24.14.

2. Μαρκάκης, Ι. (2019), *Βία και Αθλητισμός: Οπαδικές αντιλήψεις και πολιτικές αντιμετώπισης του «χουλιγκανισμού» στην Ελλάδα*, Διπλωματική Εργασία, Πρόγραμμα Σπουδών «Αθλητικές Σπουδές», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Χανιά, σ. 15.

3. Ζαϊμάκης, Γ. (2005). «Το φαινόμενο της βίας στο ελληνικό ποδόσφαιρο», *Κοινωνική Εργασία*, 80, σ. 226 [223-247].

- Τον Ιανουάριο του 2020, ο Τόσκο Μποζατσίσκι (28 ετών), οπαδός του Άρη, δέχθηκε επίθεση από οπαδούς του ΠΑΟΚ. Στην προσπάθειά του να αποφύγει τα χτυπήματα έπεσε στον δρόμο όπου τον παρέσυρε διερχόμενο όχημα, οδηγώντας τον στο θάνατο.
- Τον Φεβρουάριο του 2022, ο Άλκης Καμπανός (19 ετών), οπαδός του Άρη, έχασε τη ζωή του στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από απρόκλητη επίθεση που δέχθηκε από ομάδα ατόμων που επέβαιναν σε δύο αυτοκίνητα, λόγω της ομάδας που υποστήριζε.⁴

Η οπαδική βία, ή αλλιώς ο χουλιγκανισμός (από τον αγγλικό όρο «hooliganism»), ιδίως στον χώρο του ποδοσφαίρου, αποτελεί ένα διαχρονικό και παγκόσμιο φαινόμενο, οι εκδηλώσεις του οποίου ποικίλλουν ανάλογα με τον χρόνο και τον τόπο όπου λαμβάνει χώρα.⁵ Ο χουλιγκανισμός μπορεί να οριστεί ως η απείθαρχη και καταστροφική συμπεριφορά των υποστηρικτών ενός ή περισσότερων ποδοσφαιρικών συλλόγων ή εθνικών ομάδων, και συχνά, αν και όχι αποκλειστικά, εκδηλώνεται πριν ή μετά τους αγώνες.⁶ Ελλείψει, ωστόσο, ενός συγκεκριμένου επιστημονικού ή νομικού ορισμού για το φαινόμενο του χουλιγκανισμού, ο όρος χρησιμοποιείται συχνά ως μια γενικότερη έννοια από τα ΜΜΕ, τις αρχές και τους επιστήμονες, και περιλαμβάνει ένα

4. Αθανασίου, Ν. (02/02/2022). «Ο ατέρμονος κύκλος της οπαδικής βίας», Ναυτεμπορική, <https://m.naftemporiki.gr/>, ανακτήθηκε την 26/05/2022.

5. Spaaij, R. & Testa, A. (2016). «Football Hooliganism», στο Hughson, J., Moore, K., Spaaij, R. & Maguire, J. (επιμ.), *Routledge Handbook of Football Studies*. London: Routledge, σ. 366 [364-374].

6. Mondello, J. J. (2016). *Hooliganism and supporter violence: Examining the Rome, Lisbon and Athens derbies*, CMC Senior Theses. Paper 1343 Claremont McKenna College, σ. 4.

ευρύ φάσμα παραβατικών συμπεριφορών.⁷ Ο Spaaij, ένας από τους βασικότερους ερευνητές του χουλιγκανισμού, θεωρεί ότι ο όρος «χουλιγκανισμός» αποτελεί περισσότερο κατασκευή των ΜΜΕ και πολιτικών παραγόντων παρά επιστημονική έννοια. Όπως υπογραμμίζει, συχνά χρησιμοποιείται ως «έννοια ομπρέλα» υπό την οποία ομαδοποιούνται διάφορες μορφές βίας, μικρότερης και μεγαλύτερης βαρύτητας, από οπαδούς ποδοσφαιρικών ομάδων.⁸

Το φαινόμενο του χουλιγκανισμού και η ραγδαία εξάπλωσή του στις χώρες της Ευρώπης κέντρισε από την πρώτη στιγμή το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων. «Ένα κοινό σημείο αναφοράς στις διάφορες προσπάθειες εξήγησης του φαινομένου είναι ο ρόλος των φανατικών οπαδών και των οργανωμένων συνδέσμων στην πρόκληση βίας».⁹ Για τον χουλιγκανισμό έχουν προταθεί ειδικότερα διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, όπως οι ακόλουθες:

Σύμφωνα με τη Σχολή του Λέστερ (Leicester School), η «πολιτισμένη συμπεριφορά» δεν έχει διεισδύσει το ίδιο σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, και πάντως σε μικρότερο βαθμό στην εργατική τάξη. Τα άτομα που ανήκουν στην εργατική τάξη τείνουν να έχουν διαφορετικά αξιακά συστήματα από αυτά των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, η συμπεριφορά τους ορίζεται από διαφορετικούς κανόνες και φαίνεται ότι επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανοχή στη χρήση βίας.¹⁰

Η ηθογενής προσέγγιση (ethogenic approach), με βασικό εκφραστή τον Peter Marsh, υποστηρίζει ότι αυτό που χαρακτηρίζεται ως βίαιη συμπεριφορά δεν είναι τίποτα παραπάνω από τελετουργικές συμπεριφορές με τις οποίες εκφράζονται η αρρενωπότητα και οι σωματικές αρετές των νεαρών οπαδών, με στόχο την αναγνώριση από τους συνομηλίκους τους.

Σύμφωνα με τη μετανεωτερική προσέγγιση (postmodern approach), οι επιρροές που δέχθηκε το ποδόσφαιρο κατά τη μετανεωτερικότητα σηματοδότησαν την μετεξέλιξή του και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του. Βασικοί εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης είναι οι Steve Redhead και Richard Giulianotti. Ο Redhead θεωρεί ότι κατά την περίοδο 1980-1990 η «ανδρική ποδοσφαιρική κουλτούρα» άλλαξε σημαντικά, έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής και μαζική¹¹ και εισχώρησε στην κουλτούρα των ΜΜΕ.¹² Ο Giulianotti κάνει λόγο για «μετα-οπαδούς» (post-fans), που είναι γνώστες της κατασκευασμένης εικόνας των οπαδών και των τεχνασμάτων με τα οποία τα

7. Spaaij & Testa 2016, ό. π., σ. 365.

8. Spaaij, R. (2007). «Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique- more specificity and less generality», *The International Journal of the History of Sport*, 24 (4), σ. 412 [411-431].

9. Ζαϊμάκης 2005, ό. π., σ. 226, 227.

10. Χαμαλέλη Α. (2017), Οι έρευνες για τη βία στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Μεθοδολογικοί και επιστημολογικοί προσανατολισμοί, Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 8.

11. Πατσιούρα, Α. (2019). Μηχανισμοί αντιμετώπισης της βίας στα ελληνικά γήπεδα. Η Διαρκής Επιτροπή Αντιμετώπισης της Βίας (Δ.Ε.Α.Β.) και η Έκθεσή της προς την Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής των Ελλήνων, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, σ. 38, 39.

12. Spaaij 2007, ό. π., σ. 417.

MME εφευρίσκουν ή κατασκευάζουν ταυτότητες. Υποστηρίζει ότι οι ομάδες των μεταμοντέρνων χούλιγκαν δεν σχηματίζονται από ταξικές ή κοινοτικές/τοπικές ομάδες, αλλά τείνουν να είναι περισσότερο κατακερματισμένες και η ιδιότητα του μέλους τείνει να είναι πιο προσωρινή και εθελοντική.

Σε ερευνητικό επίπεδο, σημαντικές για το φαινόμενο του χουλιγκανισμού είναι οι έρευνες των Rookwood και Pearson. Πρόκειται για μια σειρά εθνογραφικών μελετών σε οπαδούς διάφορων ομάδων της Βρετανίας που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1995-2010 και εξετάζουν τη στάση (θετική ή αρνητική) που έχουν οι απλοί οπαδοί έναντι των χούλιγκαν. Άλλη σημαντική έρευνα είναι αυτή του Otto Adang στην Ολλανδία. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο 1986-1989 και εξέτασε 60 περιστατικά χουλιγκανισμού και 77 πολιτικές διαμαρτυρίες-διαδηλώσεις.

Στην Ελλάδα, μία από τις σημαντικότερες προσπάθειες διερεύνησης και ερμηνείας του φαινομένου του χουλιγκανισμού αποτελεί η έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών που εκπονήθηκε κατά την περίοδο 1986-1988 με επιστημονικά υπεύθυνο τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Μεταξύ άλλων, ερευνήθηκε η συμπεριφορά και οι αντιλήψεις των ακραίων οπαδών σε δείγμα 319 νεαρών ατόμων. Οι ερωτηθέντες στην πλειοψηφία τους (86,5%) ήταν ενεργά μέλη οργανωμένων συνδέσμων. Από τα ευρήματα της έρευνας φαίνεται ότι, τουλάχιστον εκείνη την εποχή, πριν από 35 χρόνια, οι ακραίοι οπαδοί συχνά προέρχονταν από διαλυμένες οικογένειες και δεν είχαν καλές σχέσεις με άτομα του άμεσου περιβάλλοντος τους (γονείς, καθηγητές ή συμμαθητές). Μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι όσοι είχαν εγκαταλείψει το σχολείο δεν έβρισκαν εύκολα σταθερή εργασία ή όταν έβρισκαν τη θεωρούσαν καταπιεστική και χωρίς προοπτικές.¹³ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να στρέφονται σε ομάδες συνομήλικων τους, στις οποίες αναζητούσαν δυνατές συγκινήσεις αλλά και το αίσθημα ότι αξίζουν.¹⁴ Φαίνεται, λοιπόν, ότι συχνά προτιμούσαν να υιοθετήσουν μια αρνητική ταυτότητα από το να μην έχουν ταυτότητα, ακόμα κι αν αυτό οδηγούσε σε παρεκκλίνοσες συμπεριφορές και στον στιγματισμό τους.¹⁵ Παρόλο που δεν υπάρχει σαφής συσχέτιση των ευρημάτων της έρευνας με μια συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση και οι ερευνητές τείνουν μάλλον προς μια πολυπαραγοντική εξήγηση, θα μπορούσαμε να τα ερμηνεύσουμε υπό το πρίσμα της θεωρίας που διατύπωσε ο John Clarke για τις νεανικές υποκουλτούρες, αναφερόμενος στους skinheads¹⁶ στην Αγγλία. Για τον Clarke,

13. Χιόνης, Δ. (2018). «Το modus operandi της οπαδικής βίας», *Crime Times*, 5, <https://www.crimetimes.gr/>, ανακτήθηκε την 23/05/2022.

14. Παπιάς 2016, ό. π., σ. 25.

15. Χιόνης 2018, ό. π.

16. Οι skinheads αποτελούν μια υποκουλτούρα που ξεκίνησε από νέους της εργατικής τάξης στο Λονδίνο τη δεκαετία του 1960 και σύντομα εξαπλώθηκε σε άλλα μέρη του Ηνωμένου Βασιλείου. Βασικό χαρακτηριστικό της εμφάνισής τους ήταν τα ξυρισμένα κεφάλια, τα τζιν παντελόνια και οι μπότες εργασίας, συχνά με ασάβινη επένδυση στο μπροστινό μέρος. Οι Skin-

οι εκάστοτε υποκουλτούρες βοηθούν τους νέους να αντιμετωπίσουν σημαντικά γεγονότα και αλλαγές της ζωής τους και να διατηρήσουν την ταυτότητά τους.¹⁷

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από ομάδα του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την καθοδήγηση των Αντώνη Αστρινάκη και Λίλυς Στυλιανούδη από τον Ιανουάριο του 1992 ως τον Ιούλιο του 1993, επιχειρήθηκε η ανάλυση των επιμέρους χαρακτηριστικών της υποκουλτούρας των μελών οργανωμένων αθλητικών συνδέσμων, κυρίως ποδοσφαιρικών. Για τη διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποιήθηκαν συμμετοχική παρατήρηση και συνεντεύξεις σε ομάδες νεαρών οπαδών σε περιοχές της Δυτικής Αττικής. Από τα ευρήματα, φάνηκε ότι «υπάρχει μια ξεκάθαρη διάκριση στις “στάσεις” αφενός των ακραίων οπαδών και αφετέρου των λιγότερο εμπλεκόμενων οπαδών ή και των απλών υποστηρικτών, ως προς τη συμμετοχή τους σε βίαια περιστατικά. Ωστόσο, όλες αυτές οι ομάδες οπαδών αποδίδουν εξίσου έμφαση στην αποφασιστικότητα και τη μαχητική ικανότητα που πρέπει να υπάρχει απέναντι στους αντίπαλους οπαδούς, τους οποίους και αρέσκονται να προκαλούν». Ακόμα, διαπιστώθηκε ότι ερωτηθέντες καταναλώναν αλκοόλ, χάπια ή/και «μαλακά» ναρκωτικά, ακόμη και εντός των αθλητικών χώρων, και θεωρούσαν τη μουσική heavy metal ως έκφραση της αρρενωπότητας και «σκληρότητάς» τους.¹⁸ Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, η κοινωνική περιθωριοποίηση, μαζί με τη γνωστική και την επικοινωνιακή αδυναμία των νέων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, τους δημιουργεί αισθήματα απόγνωσης και απελπισίας, τα οποία εξωτερικεύονται με τη βίαιη συμπεριφορά. Ακόμα, βασικοί παράγοντες για την εκδήλωση βίαιων επεισοδίων αποδείχθηκαν οι διατοπικοί ανταγωνισμοί, η κρισιμότητα και τελική έκβαση του αγώνα, καθώς και οι αστυνομικές τακτικές ελέγχου και επέμβασης.¹⁹

Όσον αφορά τις πολιτικές αντιμετώπισης της οπαδικής βίας, η Βρετανία, ως η χώρα στην οποία εμφανίστηκε ο χουλιγκανισμός, κλήθηκε και πρώτη να αντιμετωπίσει το πρόβλημα. Η βασικότερη δυσκολία που έπρεπε να ξεπεραστεί ήταν η διάκριση των απλών φιλάθλων από τους χουλιγκαν μέσα στο πλήθος. Έτσι, καθιερώθηκε ο έλεγχος όλων των φιλάθλων που επρόκειτο να παρακολουθήσουν αγώνες. Μυστικοί αστυνομικοί εισχώρησαν στους κύκλους των χουλιγκαν, αντλώντας για πρώτη φορά πληροφορίες για το φαινόμενο και το προφίλ των δρα-

heads είναι προϊόν της κοινωνικής αποξένωσης και των αλλαγών που υπέστη η εργατική τάξη στην Αγγλία (π.χ. εισχώρηση μεταναστών και ατόμων που ανήκαν στη μεσαία τάξη σε περιοχές που παραδοσιακά «ανήκαν» στην εργατική τάξη). Βλ. Clarke, J. (1973). *Football hooliganism and the Skinheads*, Center for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, σ. 12.

17. Clarke, J. (1973), *ό. π.*, σ. 13.

18. Κουράκης, Ν. (2005). «Η βία στα ελληνικά γήπεδα: Μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας», *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 146-147 [137-161].

19. Αστρινάκης & Στυλιανούδη 1996, σ. 377-469, παρατίθεται στο Χαϊνά, Ε. (2007). Η βία στους ελληνικούς αθλητικούς χώρους: θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικές διαπιστώσεις και τρόποι αντιμετώπισης, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 23-24.

στών στο πεδίο. Οι οπαδοί των φιλοξενούμενων ομάδων τοποθετήθηκαν σε χωριστές θύρες αυξημένης επιτήρησης από τις αρχές, και παράλληλα δημιουργήθηκαν υποχρεωτικά «νεκρές ζώνες» για τον έλεγχο και την προστασία των οπαδών εντός του σταδίου. Επίσης, τοποθετήθηκαν κάμερες ασφαλείας στους αθλητικούς χώρους και καθίσματα στις κερκίδες, μειώνοντας έτσι τη χωρητικότητα των γηπέδων και τον αριθμό των θεατών, πράγμα που συνέβαλε ως ένα βαθμό στη διατήρηση της τάξης. Επιπροσθέτως, το 1989, επί πρωθυπουργίας της Μάργκαρετ Θάτσερ, ψηφίστηκε ο νόμος «Football Spectators Act», ο οποίος κατέστησε υποχρεωτική τη διανομή δελτίων ταυτότητας σε κάθε οπαδό που παρακολουθούσε πρωταθλήματα και διεθνείς ποδοσφαιρικούς αγώνες που διεξάγονταν στην Αγγλία και την Ουαλία. Στόχος του νόμου ήταν η εξακρίβωση και η απαγόρευση της εισόδου στα γήπεδα των ατόμων που αποδεδειγμένα προκαλούσαν επεισόδια.²⁰

Ακολουθώντας το «αγγλικό μοντέλο» για την αντιμετώπιση του χουλιγκανισμού, νομοθέτες σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες θεώρησαν τους νόμους και τις στρατηγικές αντιμετώπισης του χουλιγκανισμού στην Βρετανία ως «βέλτιστες πρακτικές» και τις υιοθέτησαν στις εθνικές τους νομοθεσίες. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά και η σύναψη το 1985 της ευρωπαϊκής σύμβασης κατά της βίας και της ανάρμοστης συμπεριφορά των θεατών σε αθλητικές εκδηλώσεις, και ειδικότερα στους ποδοσφαιρικούς αγώνες,²¹ η οποία αποτέλεσε την πρώτη ευρωπαϊκή προσπάθεια καταστολής του φαινομένου μετά την τραγωδία του Χείζελ.²²

Η επισταμένη επιτήρηση και η χρήση νέων τεχνολογιών δυσχέραναν σημαντικά τις βίαιες αντιπαραθέσεις μεταξύ των σκληροπυρηνικών οπαδών, με αποτέλεσμα να αναζητήσουν τρόπους να την παρακάμψουν, μεταθέτοντας την αντιπαράθεση σε ασυνήθιστες τοποθεσίες ή ώρες. Παρ' όλα αυτά, η συλλογή πληροφοριών και τα μέτρα πρόληψης της βίας επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στη δράση γνωστών χουλιγκαν και οργανωμένων ομάδων χούλιγκαν, ενώ η βία των απλών φιλάθλων που εκδηλώνεται αυθόρμητα δεν είναι εύκολο να προβλεφθεί και να αποφευχθεί.²³ Επίσης, μέτρα όπως ο διαχωρισμός των φιλάθλων σε θύρες ή ο αποκλεισμός των εκτός έδρας οπαδών δεν είναι πάντα αποτελεσματικά. Αν και το εν λόγω μέτρο στοχεύει στο να κρατήσει τις δύο ομάδες οπαδών χωρισμένες τη μία από την άλλη, στην πράξη

20. Παππάς 2016, ό. π., σ. 28-30.

21. Tsoukala, A., Pearson, G. & Coenen, P. T. M. (2016). *Legal Responses to Football "Hooliganism" in Europe*, Asser Press, Χάγη, σ. 2, 3.

22. Μπουχαγιάρ, Σ. (2022). Οπαδική βία και ποδόσφαιρο στην Ελλάδα: Η αναπαράσταση του χουλιγκανισμού στον Ελληνικό πολιτικό τύπο (1974-1989), Διπλωματική Εργασία, ΜΠΣ Αθλητικές Σπουδές Κοινωνιολογία, Ιστορία, Ανθρωπολογία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, σ. 83.

23. Spaaij, R. (2005). «The Prevention of Football Hooliganism: A Transnational Perspective», *Actas del X Congreso Internacional de Historia del Deporte*, επιμ. Aquesolo, J., CESH, Σεβίλλη, σ. 1-10, ιδίως σ. 4-5.

δεν εφαρμόζεται με συνέπεια.²⁴ Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι τα μέτρα και οι πολιτικές για την αντιμετώπιση του χουλιγκανισμού δεν μπορεί να περιορίζονται στην καταστολή και την περιστασιακή πρόληψη, αλλά οφείλουν να στοχεύουν στις αιτίες του φαινομένου. Όπως επισημαίνει ο Ζαϊμάκης: «Προς αυτήν την κατεύθυνση η στροφή προς την κοινωνία, την κοινότητα και την παιδεία για τη διαμόρφωση στους νέους στάσεων και αντιλήψεων κοινωνικής συμμετοχής, κοινωνικής δράσης και αλληλεγγύης είναι ένα ζητούμενο. Στον χώρο του ποδοσφαίρου αυτή η λογική μπορεί να εκβάλει στη διαμόρφωση μιας αθλητικής κουλτούρας που θα προσεγγίζει το γήπεδο ως ένα χώρο επικοινωνίας, συλλογικής έκφρασης και θεάματος».²⁵

Η πρώτη προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος στην Ελλάδα έγινε το 1986, ακολουθώντας και αυτή τα βρετανικά πρότυπα. Συγκεκριμένα, ψηφίστηκε ο Ν. 1646/1986, ο οποίος όριζε μια σειρά πράξεων που διαπράττονταν σε αθλητικούς χώρους πριν ή μετά από αθλητικές εκδηλώσεις και τιμωρούνταν ποινικά. Εν συνεχεία, με τους Ν. 2725/1999 και Ν. 3057/2002, ορίστηκε αυστηρά η νομική υπόσταση των «Συνδέσμων Φιλάθλων», καθώς και οι προϋποθέσεις για τη σύσταση, τη λειτουργία και την εποπτεία τους. Επίσης, με τον Ν. 2725/1999 θεσμοθετήθηκε η ηλεκτρονική επιτήρηση των αγωνιστικών χώρων με κάμερες ασφαλείας.²⁶

Μετά τον θάνατο του Άλκη Καμπανού, θεσπίστηκε ο Ν. 4908/2022 με τον οποίο έγιναν αυστηρότερες οι ποινές αντιμετώπισης της οπαδικής βίας που προέβλεπε ο Ν. 2775/1999 (άρθρα 4, 5). Ακόμα, τιμωρείται η κάλυψη των χαρακτηριστικών του προσώπου των θεατών κατά τη διάρκεια του αγώνα με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών (άρθρο 4). Με τον ίδιο νόμο, απαγορεύτηκε η διάθεση μεμονωμένων εισιτηρίων σε οργανωμένους οπαδούς και η είσοδος τους στο γήπεδο προβλέπεται αποκλειστικά με εισιτήρια διαρκείας.²⁷

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι ορισμένοι επιστήμονες υποστηρίζουν πως η αυξανόμενη εισαγωγή και νομιμοποίηση αστυνομικών και νομικών πρακτικών για την αντιμετώπιση του χουλιγκανισμού θέτουν υπό αμφισβήτηση τα ανθρώπινα δικαιώματα των φιλάθλων, και ειδικότερα όσον αφορά τους υπόπτους για πιθανή εμπλοκή σε αταξία ή βία σχετική με το ποδόσφαιρο.²⁸

24. Valk, G. (1999). «Football hooliganism», Debate in the Standing Committee, see Rule 47 of the Rules of Procedure, Doc. 8553, <http://www.assembly.coe.int/>, ανακτήθηκε την 16/06/2022.

25. Ζαϊμάκης 2005, ό. π., σ. 245.

26. Μαρκάκης 2019, ό. π., σ. 22-25.

27. Νόμος υπ' αριθμόν 4908/2022 – ΦΕΚ 52/Α/11-3-2022.

28. Tsoukala κ.ά. 2016, ό. π., σ. 2, 3.

«Τύποις» ελεύθεροι: Η ιστορία και η δυναμική των εφημερίδων της φυλακής

Δέσποινα Κοντομπάση

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια,

ΜΠΣ «Εγκληματολογία & Αντεγκληματική Πολιτική» ΕΚΠΑ

The newsroom at San Quentin News. (Courtesy of San Quentin News.)

«Η φυλακή είναι ένα άγριο μέρος. Μαθαίνεις να την περιδιαβαίνεις με μια διπλωματία». Τα λόγια του ισόβια καταδικασθέντος Kenny Brydon συνοδεύουν, με συνταρακτική δόση αλήθειας, τη συνειδητοποίηση του πόσο σκληρός είναι ο κόσμος της φυλακής και πόσα πραγματικά ξέρουμε για το απόκοσμο περιβάλλον της. Σήμερα, στο απαύγασμα της εξέλιξης των ανθρωπινων επιτευγμάτων σε όλες τους τις εκφάνσεις, διαθέτουμε μια πλούσια και ετερόκλητη βάση δεδομένων για τις εφημερίδες αυτού του κόσμου, σε επιμέλεια των ανθρώπων που τον βιώνουν. Οι εφημερίδες των φυλακών συνιστούν εμβληματικό παράδειγμα μιας πρωτοβουλίας διατήρησης εντός του άτεγκτου και ελεγχόμενου περιβάλλοντος της φυλακής μιας επιλογής, μιας μορφής αυτεξουσίου δράσεως και διαχείρισης των εγκλείστων, που ερείδεται αναπόδραστα σε μια άλλως απολεσθείσα συναίσθηση: την ενθύμηση του να είσαι ελεύθερος.

Η ιστορία των εφημερίδων της φυλακής είναι μακρά και άρρηκτα συνυφασμένη με την κοινωνικοπολιτική εμβέλεια του αντικτύπου της, εμφανίζοντας ένα κράμα σκοπών και επιδιώξεων ήδη προ της γενέσεώς της. Πίσω από τα σίδερα, η αρχή του Τύπου εντός των φυλακών ήρθε να αμβλύνει αυτά που ο Sykes ονόμασε στο έργο του *Η Κοινωνία των εγκλείστων*, το 1958, «δεινά του εγκλεισμού», ως αντιστάθμιση στον εκμαυλισμό της ταυτότητας των κρατουμένων και μια ευκαιρία ανάκτησης του ελέγχου και της χαμένης τους αυτονομίας. Στον αντίποδα του παράλληλου αυτού σύμπαντος, πάντοτε υφίστατο μια εμμονή των ανθρώπων με το έγκλημα. Το έγκλημα, ως διαρκές και αέναο, γοητεύει και απαντά στα υποσυνείδητα ερωτήματα της σκοτεινής, ηθικής ή φιλοπερίεργης φύσης τους. Η πληροφορία και η μετάδοσή της απομακρύνθηκαν από τη συμβατική τους σκοποθεσία, συνιστώντας για τους μεν εργαλείο αυτοπροσδιορισμού στις νέες συνθήκες αγελοποίησης και μηδενισμού της φυλακής, μεταβαίνοντας από «αριθμούς» σε «φωνές», και για τους δε γέφυρα παρακολούθησης του εγκληματικού φαινομένου, μετά την καταδίκη του.

Η πρώτη εφημερίδα των φυλακών έκανε την εμφάνισή της στις ΗΠΑ γύρω στο 1900, όταν ο έγκλειστος δικηγόρος William Keteltas εξέδωσε την *Έρημη Ελπίδα (Forlorn Hope)*, με εκατοντάδες να έπονται σε όλη την επικράτεια. Ήδη βέβαια το 1895 είχε προηγηθεί από τη Σύγκλητο των Εθνικών Φυλακών η εισαγωγή στην *Εφημερίδα της σύγχρονης φυλακής* με δέκα λόγους-σημεία. Τον Δεκέμβριο του 1915 οι έγκλειστοι του καταστήματος κράτησης του Γουαϊόμινγκ, με πληθυσμό 276 κρατουμένων, ξεκίνησαν δυναμικά το εγχείρημα του *J-A-B-S*, περιοδικού παρουσίας και σχολιασμού της ειδησεογραφικής επικαιρότητας, με πολύχρωμο εξώφυλλο και σήμα κατατεθέν έναν μικροσκοπικό γελοιοποιό με μυτερό σπαθί, έξυπνη προοικονομία του «κοφτερού» του χιούμορ και μιας θεματολογίας που, για τα δεδομένα της εποχής, δεν αστειευόταν. Με το πρώτο κιάλας τεύχος του επιχείρησε την αναγνωστική αποδοχή και πέραν των ορίων της φυλακής, με την ταπεινή συνδρομή των 1,20 δολαρίων τον χρόνο, δίνοντας την ευκαιρία σε όσους το τολμούσαν να κοιτάζουν μέσα από την κλειδαρότρυπα της φυλακής του Rawlins. Απολιτίκ στον χαρακτήρα και αδέσμευτο από ειδικές θεματικές, ήρθε να δώσει «σε όλους μια δίκαιη ευκαιρία σε όσους, δηλαδή, το αντέχουν», ενώ, πιστό στην ονομασία του, «προκάλεσε γερά *τρυπήματα* στους τοίχους της φυλακής», όπως το έθεσε ο συντάκτης της *Presidio*, εφημερίδας των φυλακών της Άιοβα, υποδεικνύοντας ότι η πληροφορία και η ελπίδα δεν φυλακίζονται ποτέ.

Στο ίδιο πνεύμα, το πρώτο δημοσιευμένο τεύχος του *Έρημου Τύπου (The Desert Press)* το 1933 ήταν ειδικά αφιερωμένο «*στους φίλους μας, εκτός και εντός της φυλακής*». «*Ευελπιστούμε η εφημερίδα αυτή να είναι μια ενδιαφέρουσα, ευχάριστη και διασκεδαστική φυλλάδα που θα κερδίσει την υποστήριξη του κοινού*», σημείωναν οι συντάκτες. Δύο χρόνια αργότερα, το εορταστικό τεύχος της *Κλεψύδρας (The Hour Glass)*, εντύπου των γυναικείων αγροτικών φυλακών του Κονέτικατ, εξήρε τη σημασία της ύπαρξης εφημερίδων των εγκλείστων, που δεν μπορεί παρά να

είναι «η σπίθα και ενθάρρυνση της ομαδικής δουλειάς, η συνεργατική ανάπτυξη ενδιαφέροντος σχετικά με το περιβάλλον της φυλακής, η διασκέδαση και η ενημέρωση των φίλων μας». Τρεις δεκαετίες αργότερα, η *Γέφυρα (Brigde)*, άλλο έντυπο των φυλακών του Κονέτικατ, «ενώνοντας» παρελθόν και παρόν στην ίδια αποστολή, αποτέλεσε έναν ακόμα σύνδεσμο εγκλείστων και ελεύθερων, προτάσσοντας την προσωπική έκφραση και «ικανότητα των εγκλείστων να επικοινωνούν τις ιδέες τους στο ευρύ κοινό». Εξάλλου, το *Κάστρο (Castle)*, εφημερίδα των φυλακών του Κεντάκι που πρωτοεμφανίστηκε την ίδια περίοδο, επεσήμανε ότι «ο σκοπός είναι η δημιουργική έκφραση των κρατουμένων, με την ελπίδα ότι αυτό θα συντελέσει στην κατανόηση ανάμεσα σε εκείνους και την κοινωνία».

Μέχρι το 1935, το 50% των κρατικών και ομοσπονδιακών καταστημάτων κράτησης είχαν επιδοθεί στη δημοσίευση εφημερίδων ή ημερολογίων των εγκλείστων. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και του τεχνοκρατισμού, σε συγκερασμό με τη δίψα για ενημέρωση που χαρακτήριζε τον ελεύθερο άνθρωπο στην εποχή της αναστοχαστικής νεωτερικότητας, οδήγησε στην άνθιση των εφημερίδων ανά τις γενιές. Το ίδιο, ωστόσο, δεν ίσχυσε για τη μικροκοινωνία της φυλακής, με τις περισσότερες εφημερίδες να εκλείπουν τη δεκαετία του '80. Ο περιορισμός των οικονομικών και υλικοτεχνικών πόρων λόγω του φαινομένου του υπερπληθυσμού των φυλακών, η εντονότατη λογοκρισία που ασκούσε το διοικητικό προσωπικό τους και η πολύπλοκη γραφειοκρατική προσέγγιση του δημοσιογραφικού εγχειρήματος των εγκλείστων –με εγειρόμενες προβληματικές σχετικά με την εφαρμογή της Πρώτης Τροπολογίας του αμερικανικού Συντάγματος, που προστατεύει το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου – αναχαίτισαν, αν και όχι αναίμακτα, την τελεσφόρησή του. Ως το 2000, ελάχιστες εφημερίδες εξακολουθούσαν να βρίσκονται στην κυκλοφορία.

Τα *Νέα του San Quentin (San Quentin News)*, εφημερίδα που κυκλοφόρησε στις 10 Δεκεμβρίου του 1940 με επικεφαλής τον δεσμοφύλακα Clinton T. Duffy, με σκοπό να καταστείλει διάφορες φήμες που έκαναν τον γύρο των κελιών, ξεκίνησαν να τυπώνουν σε φανταχτερό πράσινο χαρτί ποιήματα, γελοιογραφίες, μικρές ιστορίες και νέα. Συχνά άσεμνοι και σκληροί στη γλώσσα, και χρησιμοποιώντας την αργκό στις δημοσιεύσεις τους, οι εγκλειστοί αποτέλεσαν «αποκάλυψη». Ο φύλακας επικεφαλής τους χαρακτηρίστηκε από τις εφημερίδες της εποχής ως ο μεταρρυθμιστής μιας άκρως διεφθαρμένης φυλακής, μετασχηματίζοντας τη δημόσια εικόνα του καταστήματος από τιμωρητική σε «θεραπευτική» και απηχώντας το αναμορφωτικό ιδεώδες στις αξονικές του κατευθύνσεις. Αμφιλεγόμενη ήταν, βέβαια, εφαρμοστικά η σωτηριολογική αυτή αποστολή, αφού κατά τη διάρκεια της θητείας του εκτελέστηκαν υπό την εποπτεία του 88 άνδρες και 2 γυναίκες, με αυτό το ποσοτικό στοιχείο να αποτελεί και τον τίτλο (*88 Men and 2 Women*) των απομνημονευμάτων του το 1962. Από το 1970 έως και το 1980, τα *Νέα του San Quentin* καθώς και άλλες εφημερίδες της πολιτείας της Καλιφόρνια, όπως το *Αστέρι της Vacavalley (Vacavalley Star)* και τα *Νέα της Soledad (Soledad Star News)*, λογοκρίνονταν

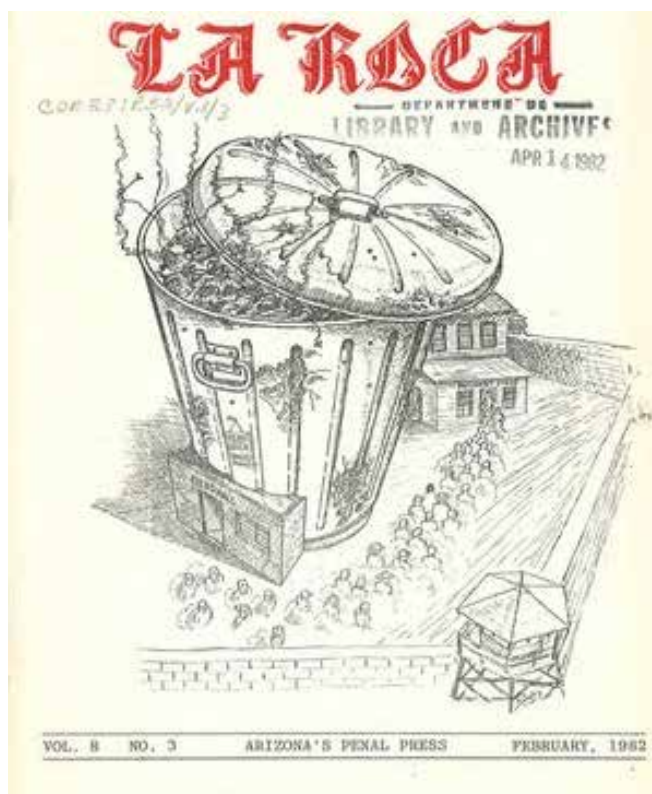
ασφυκτικά, με την τελευταία τετραετία του '70 να κορυφώνει τις εντάσεις μεταξύ των εγκλείστων-δημοσιογράφων, αφενός, και της ιθύνουσας τάξης των καταστημάτων κράτησης, αφετέρου. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι επέμεναν σθεναρά να αρνούνται την παραχώρηση της ελευθερίας του Τύπου στους εγκλείστους, σε αντίθεση με τα ισχύοντα για το *Angolite*, περιοδικό της φυλακής της πολιτείας της Λουϊζιάνα. Το περιοδικό δημοσιευόταν υπό τη διεύθυνση του Wilbert Rideau, του πρώτου στα χρονικά της αρχισυνταξίας εφημερίδων και περιοδικών μαύρου καταδικασθέντα δολοφόνου, που ανέλαβε χρέη αρχισυντάκτη το 1975. Η φυλακή της πολιτείας της Λουϊζιάνα όπου δημοσιευόταν το *Angolite* κινήθηκε δικαστικά. Της αναγνωρίστηκε πλήρης ελευθερία του Τύπου, με τις φυλακές της Καλιφόρνια ωστόσο να μην ακολουθούν, παρά το γεγονός της ύπαρξης σταθερών αναγνωστών των *Νέων του San Quentin* εντός και εκτός φυλακών, μέσω συνδρομών. Το *Angolite* απέσπασε πολυάριθμα βραβεία και διακρίσεις, με χαρακτηριστικότερα το Βραβείο Δημοσιογραφίας Robert F. Kennedy, την Ασημένια Προεδρική Σφύρα του Αμερικανικού Δικηγορικού Συλλόγου, καθώς και το βραβείο George Polk το 1979, για δύο άρθρα του με τίτλο «Η άλλη πλευρά του φονικού» («The Other Side of Murder») και «Φυλακή: μια σεξουαλική ζούγκλα» («Prison: A Sexual Jungle»), με το τελευταίο να το κάνει υποψήφιο για το Βραβείο Εθνικού Περιοδικού, αφήνοντας το δημοσιογραφικό του στίγμα και το ανθρώπινο πρόσωπο της φυλακής ανεξίτηλα στη μνήμη των αναγνωστών του. Ο Kerry Meyers, συντάκτης του περιοδικού για 16 χρόνια, συνοψίζει εξαιρετικά τη σημασία του *Angolite* και της συντονισμένης προσπάθειας πίσω από αυτό, λέγοντας ότι «δεν είναι μόνον ένα

ιδιάζον κομμάτι της ιστορίας της αμερικανικής δημοσιογραφίας, αλλά έχει και αντίκτυπο στην τακτική της δικαιοσύνης και στον ίδιο το Νόμο, καθώς καλύπτει σοβαρή θεματολογία όπως η θανατική ποινή, η ισόβια κάθειρξη χωρίς αναστολή, το κοινωνικό κόστος των μαζικών εγκλεισμών, οι δικαστηριακές πρακτικές και πολλά ακόμη». Όντας η φωτεινή εξαίρεση, το *Angolite* δεν άλλαξε τον κανόνα για τις εφημερίδες των φυλακών στις υπόλοιπες πολιτείες, με τις εξεγέρσεις να αποτελούν μονόδρομο και το χάσμα να φαντάζει αγεφύρωτο.

Εξέγερση σε συνθήκες υπερπληθυσμού των κρατουμένων σημειώθηκε το 1990 και στην άλλη όχθη του Ατλαντικού, στο Μάντσεστερ της Αγγλίας, όταν οι έγκλειστοι της φυλακής του Strangeways, οι οποίοι έβγαιναν από το κελί τους μόνο για να αδειάσουν τους κάλαθους των απορριμμάτων και να γυμναστούν επί μία ώρα την ημέρα, αντέδρασαν στις αυξανόμενες επιθέσεις που δέχονταν. Ο απολογισμός ήρθε ως πλήρωμα της εξαχρείωσης του συστήματος και των συνθηκών που συντηρούσε, με περισσότερους από 100 σωφρονιστικούς υπαλλήλους και 50 κρατούμενους τραυματίες, ενώ η δημοσιογραφική του κάλυψη οδήγησε στην καπήλευση του γεγονότος και τη διαστρέβλωσή του για κερδοσκοπικούς και εμπορικούς λόγους. Χαρακτηριστικά, ένα δημοσίευμα με τίτλο «Strangeways 1990: Μια σοβαρή Αναταραχή» («Strangeways 1990: A Serious Disturbance») κατασκεύασε ψευδώς τον απαγχονισμό ενός αστυνόμου και την ύπαρξη τουλάχιστον 20 θανάτων. Το Συμβούλιο Τύπου όμως αποκήρυξε την εργαλειοποίηση του γεγονότος από τα κοινά ΜΜΕ. Η πολύκροτη αυτή αναταραχή αποτέλεσε και την απαρχή των *Χρονικών του Εγκλεισμού* (Inside Times), τα οποία μέσα από τη δημοσιογραφική σκοπιά ενέφαιναν και εμφανίζουν αφιltrάριστα σκέψεις και συναισθήματα των εγκλειστών, αποτελώντας τη φωνή που είχε σιγασθεί.

Όπως είναι αναμενόμενο, το πολιτικό στοιχείο ήταν παρόν τόσο στην πένα όσο και στην ίδια τη δομή των εφημερίδων της φυλακής. Σαφές ήταν και παραμένει ότι η πολιτική δύναμη συγκροτείται και από το πολιτικοκοινωνικό και οικονομικό υπόστρωμα της διαχείρισης της πληροφορίας ως διαμορφωτικής της κοινής γνώμης και, συνακολούθως, της πολιτικής κατεύθυνσης και διευθέτησης της σωφρονιστικής στρατηγικής. Περί τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, κινήματα όπως αυτό του *Αντιεγκλεισμού* (*Anti-prison movement*), έχοντας αποκρυσταλλωθεί ως αντίδραση στα κακώς κείμενα και την απάνθρωπη δομή και μεταχείριση του πλαισίου της φυλακής, πλέον υπερφαλάγγιζαν τη νοηματική αλληλουχία της απαρχής τους, αποτελώντας ζωτικό κομμάτι μιας αλληλένδετης συμμαχίας κινήματων και απηχώντας φαινόμενα και ιδεολογικοπολιτικά μορφώματα, όπως η φυλετική δικαιοσύνη, η αντιαποικιοκρατία, η σεξουαλική βία και ο αντικαπιταλισμός. Οι εφημερίδες των φυλακών ήταν για τις συνθέσεις αυτών των ιδεών το άγημα της επέκτασης και της περαιτέρω συσπείρωσης των κρατουμένων που ασπάζονταν ριζοσπαστικές αντιλήψεις, όντας θιασώτες της κοινωνικής μεταρρύθμισης ή, εξτρεμιστικά, της κατάλυσης των συμβατικών εξουσιαστικών δυναμικών. Παραδείγματα αποτελούν, περί το 1978, ο *Αναρχικός Μαύρος Δράκος* (*Anarchist Black Dragon*) και ο *Κόκκινος Δράκος* (*Red Dragon*), υπό

τους Carl Harp και Ed Mead, κοινό χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η εναντίωση στον εγκλεισμό και τον ρόλο που διαδραματίζει αυτός στα αλληλοδιαπλεκόμενα συστήματα κυριαρχίας και εξουσίας. Αργότερα, μετά την αυτοκτονία του Harp το 1981, ο Mead δημοσίευσε, από κοινού με τον Paul Wright, τα *Νομικά νέα της φυλακής* (*Prison Legal News*), εφημερίδα εγκλείστων που διανεμόταν μεταξύ κρατουμένων, αποκτώντας παράλληλα μεγάλο συνδρομητικό κοινό κρατουμένων ανά τις πολιτείες των ΗΠΑ. Ο Wright παραμένει επικεφαλής της έκδοσης έως και σήμερα. Στο επίκεντρο της δημοσιογραφικής ανάλυσης των

Νομικών νέων της φυλακής ήταν πραγματιστικά νομικά νέα με πολιτική κριτική παράθεση, συνιστώντας μια από τις μακροβιότερες λειτουργικά εφημερίδες κρατουμένων και, πιθανότατα, τη μεγαλύτερη στην αμερικανική ιστορία όσον αφορά την αναγνωστική εμβέλεια, εγγίζοντας κατ' εκτίμηση τους 63.000 μη εγκλείστους συνδρομητές αναγνώστες τον μήνα μόνο το 2018.

Σήμερα, η δημοσιογραφική αυτή δράση συνεχίζεται και επικαιροποιεί επιτακτικά τα πάγια αιτήματα χαλύβδωσης της παρουσίας και της φωνής των εγκλείστων. Η *ΣυνδιΑλλαγή* (*ConVerse*), με έδρα την Αγγλία, δημοσιεύεται από αναμορφωμένους πρώην εγκλείστους. Στην πιο πρόσφατη έκδοσή της, τον Φεβρουάριο του 2022, εκθέτει τον αντίκτυπο της Φυλάκισης για τη Δημόσια Προστασία (Imprisonment for Public Protection, IPP), υπό την πρόβλεψη της οποίας καταδικασθέντες οδηγούνται σε αγγλικές φυλακές για αόριστο χρονικό διάστημα. Τα θέματα που πραγματεύεται στρέφονται γύρω από ερωτήματα, όπως για ποιο λόγο διανοητικά ασταθείς άνθρωποι οδηγούνται στις αγγλικές φυλακές, ενώ καλύπτουν εκτενώς και με τη δέουσα προσοχή ζητήματα διαφθοράς της αστυνομίας. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται μια ενδιαφέρουσα ιστορία σχετικά με τις πιέσεις που ασκήθηκαν από την αγγλική αστυνομία σε ορισμένο δημοσιογράφο ώστε να αποκαλύψει τις πηγές του, μετά την αποκάλυψη της αποτυχίας απονομής δικαιοσύνης για τους «Έξι του Μπέρμιγχαμ».¹

1. Πρόκειται για έξι αθώους Ιρλανδούς που βασανίστηκαν προκειμένου να ομολογήσουν την ενοχή τους για την πολύνεκρη βομβιστική επίθεση του IRA το 1979, με απολογισμό 21 νεκρούς, για την οποία εξέτισαν 16 χρόνια φυλάκισης έκαστος. Περισσότερα για την υπόθεση εδώ: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/feb/18/british-police-hounding->

McQueen, K. (2021). Introducing American Prison Newspapers, 1800-2020: Voices from the Inside, A selection of newspaper covers from the Reveal Digital American Prison Newspapers collection, JSTOR.

Σε ένα άκρως νιχιλιστικό κοινωνικά πλαίσιο, με κυρίαρχη την εμπειρία της φυλάκισης, η πρωτοβουλία και αναγκαιότητα –ακριβώς λόγω της εξάλειψής της εντός της φυλακής– της διαχείρισης της πληροφορίας είχε και έχει μείζονα απότοκα. Οι εφημερίδες αποτέλεσαν το έρεισμα της σύμπληξης μιας εσωτερικής κοινωνίας με ιδιαίτερα κανονιστικά, μορφοτυπικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά, καίρια έκφραση της οποίας συνιστά η ενημέρωση, η αυτοδιαχείριση και η διατήρηση της ελπίδας, με υπάλληλες ψυχολογικές διαστάσεις και δυναμικές στη διττή υπόσταση της φυλακής: στη μαζοποιημένη ψυχή που μέσω της ετερότητας του πληθυσμού και της απώλειας της ατομικής ταυτότητας επιδιώκει το ανήκειν, και στην έκφραση της ατομικότητας της ύπαρξης των κρατουμένων. Οι κρατούμενοι συστηματοποιούν τη μετάδοση της πληροφορίας, αποπαθητικοποιούνται και γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ της πραγματικότητας και της επικείμενης επανεντακτικής τους διαδικασίας εκτός της φυλακής. Παράλληλα, οι οικογένειες και οι ενδιαφερόμενοι για τα της μικροκοινωνίας των εγκλειστών αποκτούν τη δυνατότητα μιας αμεσότερης ενατένισης του τρόπου ζωής τους, «εξανθρωπίζοντας τον κακό» και επανεκτιμώντας κοινωνικά πλαίσια και πεποιθήσεις. «*Τολμήστε να υπερασπιστείτε τα δικαιώματά σας. Η*

journalist-sources-chris-mullin-birmingham-six.

τύχη ευνοεί τους τολμηρούς. Μην τοποθετείτε τον εαυτό σας με τους τυφλούς που άγουν τυφλούς. Θέστε ένα στόχο και κάντε κάτι για αυτόν, διότι από το τίποτα, τίποτα δεν παράγεται», έγραψε το 1992 ένας προς αποφυλάκιση κρατούμενος στη *La Roca*, εφημερίδα των φυλακών της Αριζόνα, ως μήνυμα προς τους μελλοντικούς κρατούμενους, επαναπροσδιορίζοντας τα όρια της φυλακής και, εν τέλει, το προσωπικό κίνητρο μιας ανεπηρέαστης ελεύθερης νόησης.

Βιβλιογραφία

- Alexander, B. (2010). The Prison Creative Arts Project: Crafted Out of Newspaper, Modge Podge, Paint, and Glitter. Στο *Is William Martinez Not Our Brother?: Twenty Years of the Prison Creative Arts Project*. University of Michigan Press, 177-185.
- Bradford, T. (2022). PEN America: The Sentences That Create Us: Crafting a Writers Life in Prison. *World Literature Today*, 96(5), 66.
- Drummond, W. J. (2020). *Prison Truth: The Story of the San Quentin News*. University of California Press.
- Godvin, M (2022). *The Angolite Comes to the Reveal Digital American Prison Newspapers Collection*, *American Prison Newspapers 1880-2020*, JSTOR Daily.
- McQueen, K. (2021). Introducing *American Prison Newspapers, 1800-2020: Voices from the Inside*, A selection of newspaper covers from the Reveal Digital American Prison Newspapers collection, JSTOR.
- Mitchell, J. A. (2021). Circulation, Exchange, and the Penal Press. *American Periodicals*, 31(1), 37–53.
- Quinn, A. (2021). Aboveground, Underground, and Locked Down: Radical Prison Newspapers in Washington, 1975-90. *Radical History Review*, 141, 151–175.
- Smith, P. V., II (2022). What's It Like to Be an Editor of a Prison Newspaper?, *American Prison Newspapers 1880-2020*, JSTOR Daily.
- Twomey, A. (2022). Voices From the Inside: A Look Inside Prison Newspapers. Essays, <https://bookriot.com/prison-newspapers>.

Ο Έλον Μασκ ανακαλύπτει το αλφάβητο

Παναγιώτης Μερτής

Επικεφαλής Δημόσιου Τομέα – Performance Technologies SA

«Διαφωνώ με αυτό που λες, αλλά θα υπερασπιστώ μέχρι θανάτου το δικαίωμά σου να το λες»

Βολταίρος

ή μήπως Evelyn Beatrice Hall;

Ο διάλογος του Σωκράτη με τον Φαίδρο στον γνωστό φιλοσοφικό μύθο για τη γραφή «Ο Θεός ανακαλύπτει το αλφάβητο»,¹ γίνεται επίκαιρος όσο ποτέ και αποκτά ακόμα βαθύτερο νόημα την εποχή της αυτοματοποιημένης παγκόσμιας μετάδοσης μηνυμάτων, με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, πολύ περισσότερο όταν ένα από τα δημοφιλέστερα εξ αυτών περνά στον απόλυτο έλεγχο ενός μόνο ανθρώπου, οι απόψεις του οποίου περί των ανοιχτών δημοκρατικών θεσμών φαίνεται να είναι μάλλον αμφιλεγόμενες.

1. Πλάτων, *Μύθοι*, Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2003.

Ο Σωκράτης υποστήριζε ότι ο προφορικός λόγος είναι αποτελεσματικότερος και ως εκ τούτου ανώτερος από τον γραπτό, και επινοώντας έναν μύθο με εξωτική χροιά, εκτυλισσόμενο στην Αίγυπτο, παρουσιάζει τον Θεουθ να συζητά με τον Θαμού (Αμμων) για να δείξει πόσο επιφανειακός είναι ο γραπτός λόγος, εάν δεν συνδυάζεται με τη βιωματική γνώση που δημιουργείται με τη χρήση του προφορικού λόγου, μέσω της δύναμης των επιχειρημάτων. Ο γραπτός λόγος, υποστήριζε, θα φέρει χαλάρωση στο μνημονικό των ανθρώπων, γιατί σταδιακά αυτοί θα αδιαφορήσουν για την εξάσκησή της μνήμης τους, θα μεταφέρουν απλά πληροφορίες χωρίς να τις μετουσιώνουν σε γνώση και κοινά βιώματα, κι έτσι αντί για σοφός ο άνθρωπος θα καταλήξει δοκησίσοφος.

Για να περάσουμε στο παρόν, διανύουμε την περίοδο της επονομαζόμενης 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης, η οποία έχει επιταχύνει τον ψηφιακό μετασχηματισμό όλων των πεδίων της ανθρώπινης δραστηριότητας κάνοντας τις εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα ραγδαίες. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθρώπινη επικοινωνία βασίζεται περισσότερο στη μετάδοση συνοπτικών μηνυμάτων παρά στην ολοκληρωμένη εκφορά ενός δομημένου λόγου, μέσω επιχειρημάτων και γόνιμου διαλόγου. Χαρακτηριστικό αυτής της επικοινωνίας είναι ότι τα μηνύματα μεταδίδονται ακαριαία, και μέσα σε μερικά δευτερόλεπτα μπορούν αναπαραγόμενα να έχουν δεκάδες ή και εκατοντάδες εκατομμύρια αποδέκτες σε όλο τον κόσμο, κυρίως μέσα από πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης όπως το Instagram, το Facebook, το Twitter, το Viber και πολλές άλλες.

Η διείσδυση αυτών των μέσων παγκοσμίως έχει ξεπεράσει το 58%, ενώ στις δυτικές κοινωνίες ξεπερνά το 85%,² με ραγδαία ανοδικές τάσεις, μάλιστα, στις υπό ανάπτυξη περιοχές του πλανήτη.

Θα μπορούσαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να αποτελέσουν απειλή για τη δημοκρατία; Θα μπορούσε η ρηχή αυτή επικοινωνία να έχει βαθιές επιπτώσεις στους δημοκρατικούς θεσμούς;

Το πείραμα του Κολοράντο: τι συνέβη την ημέρα της διαβούλευσης³

Το 2007, στο Κολοράντο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, πραγματοποιήθηκε ένα πείραμα στο οποίο συμμετείχαν εξήντα τρεις πολίτες, με σκοπό την ανάδειξη των αποτελεσμάτων της διαβούλευσης μεταξύ ομάδων ανθρώπων που μοιράζονταν τις ίδιες απόψεις για διάφορα νομικά και πολιτικά ζητήματα.

2. <https://www.statista.com/statistics/269615/social-network-penetration-by-region/>.

3. Cass R. Sunstein, Reid Hastie & David Schkade, «What Happened on Deliberation Day», 95 *California Law Review* 915 (2007).

Ομάδες από το Μπούουλντερ, μια κατεξοχήν φιλελεύθερη πόλη, συναντήθηκαν για να συζητήσουν για θέματα όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη, οι «θετικές δράσεις» που πρέπει να αναληφθούν, το ζήτημα των ομόφυλων ζευγαριών. Αντίστοιχα, ομάδες από το Κολοράντο Σπρινγκς, μια κατά κύριο λόγο συντηρητική πόλη, συζήτησαν τα ίδια θέματα.

Η κύρια επίδραση της συζήτησης αυτής ήταν ότι τα μέλη των ομάδων άρχισαν να αποκτούν πιο ακραίες απόψεις απ' ό,τι είχαν πριν αρχίσουν να διαβουλεύονται. Οι φιλελεύθεροι έγιναν περισσότεροι φιλελεύθεροι και στα τρία ζητήματα. Αντίθετα, οι συντηρητικοί έγιναν ακόμα πιο συντηρητικοί.

Το αποτέλεσμα; Δημιουργία πόλωσης και αυξανόμενη ένταση μεταξύ των πολιτών του Μπούουλντερ και των πολιτών του Κολοράντο Σπρινγκς. Η διαβούλευση αύξησε επίσης τη συναίνεση και μείωσε σημαντικά τον πλουραλισμό εντός των ομάδων. Ακόμη και στις περιπτώσεις που εκφράστηκαν προσωπικές απόψεις, μέσω ανώνυμων δηλώσεων, παρατηρήθηκε ότι αυτές ήταν πιο ακραίες και λιγότερο διαφοροποιημένες.

Πρακτικά, το πείραμα του Κολοράντο προσομοίωσε αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει στις ομάδες κοινωνικής δικτύωσης, καθώς τα συγκεκριμένα μέσα έχουν την τάση να δημιουργούν το λεγόμενο «κουκούλι πληροφοριών»,⁴ την τάση δηλαδή των εταιρειών του κλάδου για προσωποποιημένη πληροφόρηση και εξατομικευμένη εμπειρία, μέσω της ανάπτυξης αλγορίθμων οι οποίοι περιορίζουν τη ροή «μη σχετικών» πληροφοριών προς τους χρήστες, εξασφαλίζοντας ότι το περιεχόμενο όσων φτάνουν εν τέλει σε αυτούς θα «ταιριάζει» καλύτερα στο προφίλ τους.

Μια άλλη έρευνα από το Πανεπιστήμιο της Ιντιάνα⁵ στις ΗΠΑ, η οποία διενεργήθηκε σε 1000 λογαριασμούς ατόμων στο Twitter, κατάφερε να προβλέψει με ακρίβεια 91%, τις πολιτικές πεποιθήσεις των κατόχων τους, με βάση το περιεχόμενο των επικοινωνιών τους, κατά τις ενδιάμεσες εκλογές του 2010.

Τον Νοέμβριο του 2022, ο Ρώσος επιχειρηματίας Γεβγκένι Πριγκόζιν δήλωσε δημοσίως ότι υπήρξαν και θα υπάρξουν και στο μέλλον παρεμβάσεις με σκοπό να επηρεαστούν τα αποτελέσματα των αμερικανικών εκλογών.⁶

4. «Information Cocoon».

5. Michael D. Conover, Bruno Goncalves, Jacob Ratkiewicz, Alessandro Flammini & Filippo Menczer, *Predicting the Political Alignment of Twitter Users*, Center for Complex Networks and Systems Research, School of Informatics and Computing, Indiana University, Bloomington (2010)

6. <https://www.reuters.com/world/us/russias-prigozhin-admits-interfering-us-elections-2022-11-07/>.

Η εργαλειοποίηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για σκοπούς παραπληροφόρησης και οι υβριδικές απειλές

Η προπαγάνδα, η παραπληροφόρηση και οι ψευδείς ειδήσεις έχουν τη δυνατότητα να πολώσουν την κοινή γνώμη, να προωθήσουν τον βίαιο εξτρεμισμό και τη ρητορική μίσους και, τελικά, να υπονομεύσουν τις δημοκρατίες και να μειώσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στις κερδισμένες με μάχες δημοκρατικές διαδικασίες.

Εικόνα 1 - SHUTTERSTOCK / WINNOND 1648281505

Τα δύο τρίτα των πολιτών της ΕΕ αναφέρουν ότι έρχονται αντιμέτωποι με ψεύτικες ειδήσεις τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα. Πάνω από το 80% των πολιτών της ΕΕ δηλώνουν ότι βλέπουν τις ψεύτικες ειδήσεις ως ζήτημα τόσο για τη χώρα τους όσο και για τη δημοκρατία γενικότερα. Οι μισοί πολίτες της ΕΕ ηλικίας 15-30 ετών δηλώνουν ότι χρειάζονται κριτική σκέψη και δεξιότητες πληροφόρησης για να τους βοηθήσουν να καταπολεμήσουν τις ψεύτικες ειδήσεις και τον εξτρεμισμό στην κοινωνία.⁷

Οι αναλυτές γενικά συμφωνούν ότι η παραπληροφόρηση είναι πάντα σκόπιμη και δεν αποτελείται απαραίτητα από ξεκάθαρα ψέματα ή κατασκευές. Μπορεί να αποτελείται, ως επί το πλείστον, από αληθινά γεγονότα, απογυμνωμένα από το ευρύτερο πλαίσιο ή αναμειγμένα με ψέματα ώστε να υποστηρίξουν το επιδιωκόμενο μήνυμα, και βέβαια πάντα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδίου ή ατζέντας. Το προσφάτως επανεμφανισθέν ενδιαφέρον για την πολιτική και την τάση της οργανωμένης παραπληροφόρησης δεν οφείλεται στο ότι οι συγκεκριμένες τεχνικές είναι νέες, αλλά στην εμπέδωση και την κατανόηση πλέον της προσπάθειας εργαλειοποίησης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στην πράξη, οι μηχανισμοί που αναπτύχθηκαν για τη διαφήμιση «αξιοποιούνται» με κακόβουλο σκοπό από τους εκάστοτε επιτιθέμενους.

Σε έρευνα που πραγματοποίησε το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης⁸ αναφορικά με την εμπλοκή

7. Flash Eurobarometer 455, 464 (2018).

8. Philip N. Howard, Bence Kollanyi, Samantha Bradshaw, Lisa-Maria Neudert, «Social Media, News and Political Information during the US Election: Was Polarizing Content Concentrated in Swing States?» Oxford University, 28 Σεπτεμβρίου 2017.

της Ρωσίας στις αμερικανικές εκλογές του 2016, προέκυψε ότι οι αμφίρροπες (swing⁹) πολιτείες δέχθηκαν κατά μέσο όρο πολύ μεγαλύτερο αριθμό μηνυμάτων παραπληροφόρησης σε σχέση με τις υπόλοιπες.

Οι ιστότοποι μετάδοσης ψευδών ειδήσεων δημοσιεύουν σκόπιμα παραπλανητικές ή εσφαλμένες πληροφορίες σαν να είναι πραγματική είδηση, για την αποκόμιση πολιτικού, οικονομικού ή άλλου οφέλους.¹⁰ Αυτοί οι ιστότοποι προβάλλονται συχνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ώστε να προσελκύσουν κοινό μέσω του διαδικτύου. Τόσο οι ιστότοποι μετάδοσης ψευδών ειδήσεων όσο και τα πολιτικά bots αποτελούν κρίσιμα εργαλεία στις επιθέσεις ψηφιακής προπαγάνδας, καθώς στοχεύουν στο να επηρεάσουν τις συνομιλίες, να αποσταθεροποιήσουν την αντιπολίτευση και να δημιουργήσουν εικονικά ρεύματα υποστήριξης.¹¹

Ο συνδυασμός όλων των ανωτέρω οδηγεί σε μια ακόμα μεγαλύτερη απειλή: σε έναν γνωσιακό πόλεμο (cognitive warfare) όπου το ίδιο το ανθρώπινο μυαλό γίνεται το πεδίο μάχης. Ο στόχος είναι να αλλάξει όχι μόνο αυτό που σκέφτονται οι άνθρωποι, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο

9. Πολιτείες με αμφίρροπη τάση στην πρόθεση ψήφου μεταξύ Δημοκρατικών-Ρεπουμπλικάνων.

10. Howard, P. N., «Digitizing the social contract: Producing American political culture in the age of new media», *Commun. Rev.* 6, 213-245 (2003).

11. Kumpel, A. S., Karnowski, V. & Keyling, T., «News Sharing in Social Media: A Review of Current Research on News Sharing Users, Content, and Networks», *Soc. Media Soc.* 1, 2056305115610141 (2015).

σκέπτονται και ενεργούν. Με επιτυχία, διαμορφώνει και επηρεάζει ατομικές και ομαδικές πεποιθήσεις και συμπεριφορές για να ευνοήσει τους τακτικούς ή στρατηγικούς στόχους ενός επιτιθέμενου. Στην ακραία του μορφή, έχει τη δυνατότητα να σπάσει και να κατακερματίσει μια ολόκληρη κοινωνία, έτσι ώστε αυτή να απογυμνωθεί από κάθε συλλογική βούληση ικανή να αντισταθεί στις προθέσεις ενός αντιπάλου. Ένας αντίπαλος θα μπορούσε να υποτάξει μια κοινωνία χωρίς να καταφύγει σε απόλυτη βία ή εξαναγκασμό.¹²

Σε αυτό το πλαίσιο, ερευνητές από το Πανεπιστήμιο Johns Hopkins και το Imperial College του Λονδίνου προτείνουν μια ιδιαίτερα χρήσιμη τεχνολογική λύση, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σύστημα παρακολούθησης και συναγερμού εν όψει επικείμενου γνωστικού πολέμου.¹³ Ένα τέτοιο σύστημα θα μπορούσε να βοηθήσει στον εντοπισμό εκστρατειών γνωστικού πολέμου εν τη γενέσει τους και στην παρακολούθηση της εξέλιξής τους. Θα μπορούσε να περιλαμβάνει έναν πίνακα ελέγχου που ενσωματώνει δεδομένα από ένα ευρύ φάσμα μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ραδιοτηλεοπτικών μέσων, μηνυμάτων και τοποθεσιών κοινωνικής δικτύωσης, εμφανίζοντας χάρτες γεωγραφικών και κοινωνικών δικτύων που δείχνουν την ανάπτυξη ύποπτων διαφημιστικών εκστρατειών με την πάροδο του χρόνου.

Ο πρόεδρος της Microsoft, Brad Smith, περιέγραψε τη λειτουργία τέτοιων Κέντρων Επιχειρήσεων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Ρωσία, όπου μετά την πτώση της KGB έχουν συγκροτηθεί τρεις διαφορετικές υπηρεσίες για την ανάπτυξη προπαγάνδας, μεταξύ άλλων (Foreign Intelligence Service of the Russian Federation, Federal Security Services και Main Intelligence Directorate), καθώς επίσης και τα αντίμετρα που έχει αναπτύξει η εταιρεία του, με την ομάδα MSTIC-Microsoft Threat Intelligence Center.¹⁴

Εκστρατείες ενημέρωσης της κοινής γνώμης

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να υπάρξει διάκριση μεταξύ διαφόρων τύπων «εκστρατειών ενημέρωσης» –δηλαδή οργανωμένων προσπαθειών θετικής επικοινωνίας με μεγάλες ομάδες πολιτών– που μπορεί να περιλαμβάνουν το μάρκετινγκ, τις δημόσιες σχέσεις και τη διεθνή διπλωματία.

Το μάρκετινγκ και οι δημόσιες σχέσεις στοχεύουν, μέσω συγκεκριμένων τεχνικών, στο να ενημερώσουν το κοινό και να δημιουργήσουν εγγύτητα μεταξύ ατόμων, ιδεών, δράσεων, προϊό-

12. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/05/20/countering-cognitive-warfare-awareness-and-resilience/index.html>.

13. Cognitive warfare monitoring and alert system.

14. Brad Smith & Carole Ann Browne, *Tools and weapons. The promise and the peril of the digital age*, Penguin Press, 2019.

ντων ή οργανισμών. Οι δραστηριότητες προώθησης προορίζονται να ενισχύσουν ή να προστατεύσουν τη φήμη ατόμων ή εταιρειών για εμπορικούς ή πολιτικούς στόχους, ή μπορεί απλώς να στοχεύουν στη δημιουργία δημοσιότητας. Ομοίως προωθητική είναι η δημόσια διπλωματία, την οποία τα κράτη χρησιμοποιούν για να επικοινωνήσουν τις απόψεις τους σε ξένο κοινό και για τη δημιουργία θετικής εικόνας. Η δημόσια διπλωματία διακρίνεται από την προπαγάνδα, καθώς δεν διαδίδει ποτέ εσκεμμένα ψευδείς πληροφορίες.

Συνεπώς, το μάρκετινγκ, οι δημόσιες σχέσεις, η δημόσια διπλωματία και παρόμοιες εκστρατείες πληροφόρησης σχετίζονται με το πεδίο της «στρατηγικής επικοινωνίας» για την προώθηση της αποστολής ενός δεδομένου οργανισμού, είτε πρόκειται για εταιρικούς, κυβερνητικούς, μη κερδοσκοπικούς ή στρατιωτικούς σκοπούς.

Μια αρχιτεκτονική για τη διασφάλιση της δημοκρατίας

Ο Cass R. Sunstein, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ και επικεφαλής του Γραφείου Πληροφόρησης και Κανονιστικών Υποθέσεων του Λευκού Οίκου την περίοδο 2009-2012, επί προεδρίας Μπαράκ Ομπάμα, προκρίνει τρεις αρχές οι οποίες πρέπει να διέπουν κάθε οικονομικό επικοινωνίας σε ένα κράτος που θέλει να βασίζεται σε ανοιχτούς δημοκρατικούς θεσμούς.

Τυχαιότητα: Οι πολίτες θα πρέπει να εκτίθενται σε πληροφορίες που δεν θα είχαν επιλέξει αυτοβούλως. Εξάλλου, τα απρόβλεπτα γεγονότα είναι κεντρικά στην ίδια τη δημοκρατία. Παραδείγματος χάριν, στη ροή πληροφοριών από πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης να συμπεριλαμβάνονται θέματα και απόψεις που οι χρήστες δεν είχαν ψάξει και ίσως να τους είναι αρκετά ενοχλητικές, αλλά μπορεί να αποτελέσουν τον καταλύτη για να αλλάξουν αντίληψη με θεμελιώδεις τρόπους και να ανοίξουν νέους ορίζοντες. Συνεπώς, η τυχαιότητα είναι σημαντική για την καταπολέμηση του κατακερματισμού, της πόλωσης και του εξτρεμισμού – καταστάσεις προβλέψιμες όταν διαβουλεύονται ομοϊδεάτες.

Κοινές εμπειρίες: Χωρίς κοινές εμπειρίες, μια ετερογενής κοινωνία θα ανταπεξέλθει με μεγαλύτερη δυσκολία στην αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Οι πολίτες μπορεί να βλέπουν ο ένας τον άλλον ως ξένους, ενδεχομένως ακόμη και ως εχθρούς. Οι κοινές εμπειρίες, συμπεριλαμβανομένων αυτών που δημιουργούνται με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παρέχουν μια μορφή κοινωνικής συνοχής.

Επίγνωση της αλήθειας και του ψεύδους: Οι πολίτες θα πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνουν την αλήθεια από το ψέμα – και να γνωρίζουν τότε χειραγωγούνται οι δημοκρατικές διαδικασίες. Στις δημοκρατίες, φυσικά, είναι λογικό, αναμενόμενο και δίκαιο να δημιουργούνται δια-

φωνίες σχετικά με το ποια είναι η αλήθεια. Ωστόσο, αν διαδίδονται συνειδητά ψέματα, ή, στις περιπτώσεις του γνωσιακού πολέμου, αν άλλα έθνη προσπαθούν να δημιουργήσουν συνθήκες αποσταθεροποίησης ή να διαταράξουν την εθνική συνοχή, πρέπει να εξασφαλίζεται ένας μηχανισμός που θα επιτρέπει στους πολίτες να έχουν πρόσβαση στην αλήθεια. Συνεπώς, για τη διαφύλαξη της κοινωνικής ειρήνης, οι πολίτες πρέπει να μπορούν να ξεχωρίζουν την αλήθεια από το ψέμα και τότε σε δημοκρατική διαδικασία, γίνεται προσπάθεια χειραγώγησης.¹⁵

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε δύο νομοθετικές πρωτοβουλίες για την αναβάθμιση των κανόνων που διέπουν τις ψηφιακές υπηρεσίες στην ΕΕ: τη δράση για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA) και τη δράση για τις ψηφιακές αγορές (DMA). Η Επιτροπή υπέβαλε τις προτάσεις τον Δεκέμβριο του 2020, στις 25 Μαρτίου 2022 επιτεύχθηκε πολιτική συμφωνία για τον νόμο για τις ψηφιακές αγορές και στις 23 Απριλίου 2022 για τον νόμο για τις ψηφιακές υπηρεσίες.¹⁶

Μαζί σχηματίζουν ένα ενιαίο σύνολο νέων κανόνων που θα ισχύουν σε ολόκληρη την ΕΕ, για τη δημιουργία ενός ασφαλέστερου και πιο ανοιχτού ψηφιακού χώρου. Το DSA και το DMA έχουν δύο βασικούς στόχους:

- να δημιουργήσουν έναν ασφαλέστερο ψηφιακό χώρο στον οποίο θα προστατεύονται τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των χρηστών ψηφιακών υπηρεσιών·
- να δημιουργήσουν ίσους όρους ανταγωνισμού για την προώθηση της καινοτομίας, της ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας, τόσο στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά όσο και παγκοσμίως.

Το Δεκέμβριο 2022, ο Ευρωπαίος Επίτροπος για την Εσωτερική Αγορά, Τιερί Μπρετόν, χαιρέτισε δημοσίως μέσω του Twitter την πρόθεση του Έλον Μασκ να συμμορφωθεί με τον DSA¹⁷ για την υλοποίηση διαφανών πολιτικών που θα καταπολεμούν την παραπληροφόρηση, την πόλωση και τη ρητορική μίσους στο Twitter.

Στην ελληνική πραγματικότητα, με τον ν. 4961/2022 (Φ.Ε.Κ. 146, Τεύχος Α΄ - 27.07.2022), στο Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης συστήνεται Παρατηρητήριο Ανάλυσης Υβριδικών Απειλών (Π.ΑΝ.Υ.Α.), το οποίο αποτελεί συμβουλευτικό όργανο της Εθνικής Αρχής Κυβερνοασφάλειας του άρθρου 7 του ν. 4577/2018 (Α΄ 199), με αρμοδιότητα την ανάλυση και πρόληψη υβριδικών απειλών στον τομέα της κυβερνοασφάλειας. Το Π.ΑΝ.Υ.Α. περιλαμβάνει το Επιστημονικό Συμβούλιο και την Επιχειρησιακή Ομάδα Διαχείρισης Υβριδικών Απειλών. Η συγκεκριμένη δράση βρίσκεται στη σωστή κατεύθυνση, ωστόσο θα πρέπει να πάρει γενικευμένο

15. Cass R. Sunstein, «Is Social Media Good or Bad for Democracy?» (22/01/2018), <https://about.fb.com/news/2018/01/sunstein-democracy/>.

16. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>.

17. <https://www.dw.com/en/eu-warns-elon-musk-to-strengthen-twitter-safety-controls/a-63950115>

χαρακτήρα σε όλα τα υπουργεία ώστε να εκτείνεται όχι μόνο στα θέματα κυβερνοασφάλειας, αλλά ασφάλειας εν γένει.

Πρακτικά, θα ήταν χρήσιμο να εξεταστεί η ανάπτυξη επιμέρους τομεακών επιχειρησιακών κέντρα για κάθε φορέα ενδιαφέροντος (π.χ. υπουργεία, οργανισμούς, κ.ο.κ.), ώστε να υπάρχει επίγνωση της κατάστασης στον εκάστοτε κλάδο πολιτικής. Παραδείγματος χάριν, στο Υπουργείο Τουρισμού θα πρέπει συνεχώς να αξιολογείται εάν γίνεται εσκεμμένη προσπάθεια δημιουργίας αρνητικής εικόνας για το εθνικό τουριστικό προϊόν από τρίτη χώρα. Τα συγκεκριμένα επιχειρησιακά κέντρα θα στελεχώνονται από ειδικά εκπαιδευμένους αναλυτές, που θα υποστηρίζονται από πληροφοριακά συστήματα τα οποία αξιοποιούν τεχνολογίες αναλυτικής ανοιχτών δεδομένων μεγάλης κλίμακας.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να έχουν θετική επίδραση στη δημοκρατία, καθώς είναι εργαλείο που μπορεί να την κάνει να λειτουργήσει καλύτερα, προάγοντας τον πλουραλισμό. Παράλληλα, πρέπει να διασφαλιστεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο με μηχανισμούς που θα προστατεύουν τους πολίτες από δράσεις εργαλειοποίησης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με στόχο να προκαλέσουν βλάβη στη δημοκρατία.

Τέλος, για να επιστρέψουμε στον πλατωνικό μύθο, είναι κρίσιμο να ενισχυθεί η κριτική σκέψη και να αναπτυχθούν στο πρόγραμμα της εκπαίδευσης των σχολείων ικανότητες και βέλτιστες πρακτικές για την ορθή χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και την αναγνώριση της προπαγάνδας, της παραπληροφόρησης και των ψευδών ειδήσεων.

«Ίσως δεν έχουμε και τόσες φυλακές»:^{*} Οι (πρόχειροι) σχεδιασμοί μιας (επεκτατικής) σωφρονιστικής πολιτικής

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Αν. Καθηγητής

Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής ΔΠΘ

Σωφρονιστικό Κατάστημα Νικηφόρου Δράμας (φωτογραφία από δημοσίευμα της 17ης Μαΐου 2020 με τίτλο: «Παραδίδεται τον Ιούνιο το Κατάστημα Κράτησης Δράμας [Φυλακές Νικηφόρου], Σεπτέμβριο ή Οκτώβριο αναμένεται η έναρξη λειτουργίας του», πηγή: <https://www.proinos-typos.gr/paradidete-ton-iounio-katastima-kratisis-dramas-fylakes-nikiforou-septemvrio-oktovrio-anamenete-enarxi-litourgias-tou/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022)

«...το 2023 [...] μέλημά μας είναι να φροντίσουμε [για] την υλοποίηση και την εφαρμογή αυτών τα οποία έχουμε συμφωνήσει και δεν νομίζω να διαφωνούμε, δηλαδή, στο θέμα του να τρέξουμε λίγο τις διαδικασίες για την ανέγερση νέων φυλακών. Θεωρώ ότι υπάρχει συναίνεση σε αυτό το πράγμα».¹

^{*} Σ. Παπά, Το χθες, 1978

1. Κ. Παπαθανασίου, Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής, σε ομιλία του σε συνεδρίαση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος και λοιπών Δομών Εγκλεισμού Κρατούμενων, με θέμα «Στρατηγικός Σχεδιασμός 2023» της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (21 Δεκεμβρίου 2022, <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtirio/Fotografiko-Archeio/#d1d51fce-4982-4526-b784-af7300b1b968>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022).

Χρειαζόμαστε, άραγε, νέες φυλακές; Συναινούμε ή εγείρονται ενστάσεις για την ανέγερσή τους; Σε μια προσπάθεια παρουσίασης των εξελίξεων της τελευταίας τριετίας όσον αφορά την κατασκευή καταστημάτων κράτησης ή σωφρονιστικών καταστημάτων, όπως ονομάζονται οι φυλακές στη νομοθεσία που διέπει την έκτιση των ποινών και τη μεταχείριση των κρατουμένων στην Ελλάδα από το 1989 έως σήμερα,² αναζητήθηκαν διάφορες πηγές, όπως κοινοβουλευτικά έγγραφα και ηλεκτρονικά τεκμήρια, πρακτικά συνεδριάσεων της ολομέλειας και επιτροπών της Βουλής, αλληλογραφία με διεθνείς οργανισμούς, κείμενα πολιτικής, δελτία Τύπου, δηλώσεις αρμοδίων, δημοσιογραφικές αναφορές, κ.ά. Η αναζήτηση αυτή απέφερε πολλούς καρπούς, που προσφέρουν έναν καταγισμό πληροφοριών όσον αφορά τις κυβερνητικές επιλογές και τα σχέδια ανέγερσης νέων φυλακών, εκ των οποίων άλλες προορίζονται να αντικαταστήσουν φυλακές που ήδη λειτουργούν και άλλες θα προστεθούν στον κατάλογο των 34 σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας, δημιουργώντας νέα δεδομένα ως προς τη χωρητικότητά τους και τους δείκτες πληρότητας και χρήσης της φυλάκισης που συνδέονται με αυτή. Στην αρχή, παρατίθενται με χρονολογική κατά κανόνα σειρά ανακοινώσεις, δηλώσεις, δεδομένα και αποσπάσματα από διάφορα τεκμήρια, ώστε να διασταυρωθεί το περιεχόμενό τους και να συναχθούν τα συμπεράσματα που περιλαμβάνονται στη συνέχεια και αποτελούν ερείσματα για τις καταληκτικές σκέψεις που εκτίθενται αμέσως μετά.

A. ΝΕΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ: ΠΟΣΕΣ, ΠΟΥ, ΠΩΣ, ΓΙΑ ΠΟΣΟΥΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥΣ;

A.1 Η αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος με την επέκταση του δικτύου των φυλακών

Ο πρώην Υπουργός Προστασίας του Πολίτη Μ. Χρυσοχοϊδης, στην ομιλία του κατά τη συζήτηση στη Βουλή επί του σχεδίου νόμου «Κύρωση του Κρατικού Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2021»,³ κατάθεσε έγγραφα για τα πρακτικά της συνεδρίασης με τους στόχους, τα έργα και τις δράσεις του Υπουργείου για το 2021. Μεταξύ αυτών, στο έγγραφο αρ. 3 παρουσιάζεται ο στόχος 2, «Αναμόρφωση της σωφρονιστικής πολιτικής και του σωφρονιστικού συστήματος, ολοκλήρωση σχεδιασμού αναδιοργάνωσης και επέκτασης του δικτύου Καταστημάτων Κράτησης». Δράσεις που εντάσσονται σε αυτόν τον στόχο είναι, μεταξύ άλλων:

2. Ν. 1851/1989 «Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων και άλλες διατάξεις» και Ν. 2776/1999 «Σωφρονιστικός Κώδικας», όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 4985/2022 «Αναμόρφωση και εκσυγχρονισμός Σωφρονιστικού Κώδικα – Τροποποιήσεις στον ν. 2776/1999 και άλλες διατάξεις» (βλ. Ευ. Φωτράκη, επιμ., Σωφρονιστικός Κώδικας και συναφή νομοθετήματα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2022).

3. Βλ. Δελτίο Τύπου Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, 14 Δεκεμβρίου 2020, <https://www.minocp.gov.gr/2020/12/14/14-12-2020-omilia-ypourgou-prostasias-tou-politi-michali-chrysochoidi-sti-vouli-sti-syzitisi-epi-tou-schediou-nomou-kyrosi-tou-kratiku-proypologismou-oikonomikou-etous-2021/>

- α) η αναβάθμιση των υποδομών των καταστημάτων κράτησης, με i) τη δημιουργία νέων σωφρονιστικών εγκαταστάσεων και αναβάθμιση των υφιστάμενων με βάση τα διεθνή πρότυπα, και ii) την εισαγωγή εξειδικευμένων προβλέψεων για ειδικούς πληθυσμούς κρατούμενων, και
- β) η αύξηση του επιπέδου ασφαλείας εντός και εκτός των καταστημάτων κράτησης, με τη δραστηική μείωση φαινομένων βίας και έκνομων ενεργειών στις φυλακές, μέσω της ορθότερης κατανομής του πληθυσμού των κρατούμενων.

Στα έργα που περιλαμβάνονται σε αντιστοιχία με αυτές τις δράσεις αναφέρονται η μετεγκατάσταση του συγκροτήματος φυλακών Κορυδαλλού και η δημιουργία του νέου Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Αθηνών («Νέος Κορυδαλλός»), η μετεγκατάσταση του Καταστήματος Κράτησης Χαλκίδας, στο οποίο «θα εκτίονται ποινές για εγκλήματα οικονομικής φύσης», η μετεγκατάσταση του Καταστήματος Κράτησης Ιωαννίνων, το νέο Κατάστημα Κράτησης «Κρήτη II» στην περιφερειακή ενότητα Λασιθίου, η μετατροπή του Καταστήματος Κράτησης Δομοκού σε «πειθαρχική φυλακή», οι «διαδικασίες προσδιορισμού» (!) των καταστημάτων κράτησης Μαλανδρινού και Τρικάλων σε φυλακές «υψίστης ασφαλείας» (σε «κατηγορία φύλαξης κρατούμενων υψηλής επικινδυνότητας») και των Καταστημάτων Κράτησης Γρεβενών και Τρίπολης «σε κατηγορία φύλαξης κρατούμενων για εγκλήματα σεξουαλικής φύσεως και προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας».

A.2 Αποσυμφόρηση των φυλακών διά της αύξησής τους

Έξι μήνες μετά, στις 4 Ιουνίου 2021, ο Υφυπουργός Προστασίας του Πολίτη Ε. Οικονόμου, απαντώντας σε επίκαιρη ερωτήση σαράντα ενός βουλευτών της μείζονος αντιπολίτευσης προς τον Υπουργό Προστασίας του Πολίτη με θέμα «Ολέθρια κυβερνητική πολιτική στο σωφρονιστικό σύστημα»,⁴ εξέφρασε τις ακόλουθες σκέψεις:

«Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι ο υπερπληθυσμός που παρατηρείται διαχρονικά στα καταστήματα κράτησης αποτελεί μια παθογένεια του σωφρονιστικού μας συστήματος, η οποία απαιτεί τολμηρές και ολοκληρωμένες λύσεις. Οι θέσεις της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης επικεντρώνονται σε λύσεις που δοκιμάστηκαν και απέτυχαν με βαριές επιπτώσεις στο επίπεδο δημόσιας ασφάλειας, αλλά και με μία εφήμερη εν τέλει, όπως αποδείχτηκε, αποκλιμάκωση του υπερπληθυσμού στα σωφρονιστικά καταστήματα.

Η αποσυμφόρηση για εσάς ισούται με δυνατότητα πρόωρης αποφυλάκισης. Για τη σημερινή Κυβέρνηση, η αποσυμφόρηση συνιστά έναν στόχο στον οποίο οδηγούμαστε καθημερινά πιο

4. Πρακτικά Βουλής, ΙΗ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίαση ΡΛΖ΄, Παρασκευή 4 Ιουνίου 2021.

κοντά μέσα από ένα πλέγμα διαδοχικών πρωτοβουλιών. Κεντρικό ρόλο σε αυτό κατέχουν οι αποφάσεις που έχουν ληφθεί σχετικά με τη βελτίωση, τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων καταστημάτων κράτησης και τη δημιουργία νέων τα οποία να ακολουθούν τα πιο σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα και καλές πρακτικές».

Στη συνέχεια, αναφέρθηκε συγκεκριμένα στα εξής:

«Πέρα από τη μετεγκατάσταση του Κορυδαλλού στον Ασπρόπυργο, αλλά και το κατάστημα Δράμας του οποίου η έναρξη λειτουργίας επίκειται, προβαίνουμε σε όλες τις αναγκαίες ενέργειες με στόχο την ολοκλήρωση του γενικού καταστήματος κράτησης “Κρήτη II” στις Κουρούνες Λασιθίου, τη μετεγκατάσταση του καταστήματος κράτησης Χαλκίδας, τη μετεγκατάσταση του καταστήματος κράτησης Ιωαννίνων, τη δημιουργία νέου καταστήματος κράτησης στη Μεγαλόπολη, καθώς και τη δημιουργία νέων θέσεων στα ήδη υπάρχοντα καταστήματα κράτησης Νιγρίτας και Χανίων.

Ειδικότερα σε ότι αφορά το “Κρήτη II”, πρόκειται για ένα έργο το οποίο όντας παγωμένο από το 2017 αποστερούσε από εξακόσιες και πλέον θέσεις το σύνολο του σωφρονιστικού [δικτύου] της χώρας. Από τον Σεπτέμβριο του 2019 μπήκε ήδη σε απόλυτη κυβερνητική προτεραιότητα η επιτάχυνση των διαδικασιών δημιουργίας νέων καταστημάτων προκειμένου να υπάρξει η επιθυμητή αποσυμφόρηση. Τον Νοέμβριο του 2020 επαναλειτούργησε το εργοτάξιο του “Κρήτη II” μετά από πολυετή διακοπή. Τον Δεκέμβριο 2020 εξοφλήθηκαν εκκρεμότητες πληρωμών που είχαν οδηγήσει στην αναστολή των εργασιών και πλέον όπως διαπίστωσ[α] προσωπικά μόλις πριν από μερικές εβδομάδες οι εργασίες εντατικοποιούνται με την ημερομηνία παραλαβής να έχει προσδιοριστεί για τον Ιούνιο του 2022.

Σε ό,τι αφορά το νέο σωφρονιστικό κατάστημα Χαλκίδας, βρισκόμαστε στο στάδιο πλέον όπου αναμένεται η εκκίνηση των εργασιών για τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών σε ένα από τα υπό εξέταση ακίνητα, το οποίο βρίσκεται σε τμήμα του πρώην πεδίου βολής Χαλκίδας.

Εξίσου σημαντικά είναι τα βήματα προς την υλοποίηση της μετεγκατάστασης του καταστήματος κράτησης Ιωαννίνων. Υπεβλήθη από την Επιτροπή Αξιολόγησης Καταλληλότητας ολοκληρωμένη πρόταση για κατάλληλο χώρο στην περιοχή του Κόντσικα του Δήμου Ιωαννιτών. Ο εν λόγω δήμος με απόφασή του έχει εξασφαλίσει την παραχώρηση μέσω δωρεάς της κατάλληλης έκτασης και σύντομα θα ολοκληρωθούν οι σχετικές διαδικασίες.

Έχει, επίσης, υπογραφεί σχετική προγραμματική σύμβαση μεταξύ Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής και Υπουργείου Εθνικής Άμυνας όπου προβλέπεται η υλοποίηση των επόμενων βημάτων ώστε να πραγματοποιηθεί η εν λόγω μεταφορά του καταστήματος κράτησης Ιωαννίνων σε νέες εγκαταστάσεις που θα πληρούν τις πλέον σύγχρονες ευρωπαϊκές προδιαγραφές σωφρονισμού και καλές πρακτικές.

Επίσης, πρωτοβουλίες ενίσχυσης της δυναμικότητας σωφρονιστικών καταστημάτων Νι-

γρίτας και Χανίων έχουν ήδη ληφθεί. Στη Νιγρίτα έχουν ήδη τεθεί σε λειτουργία δύο νέες πτέρυγες συνολικής χωρητικότητας εκατόν είκοσι θέσεων. Ανάλογες ενέργειες έχουν πραγματοποιηθεί και στο κατάστημα κράτησης Χανίων όπου έχουν προστεθεί εκατόν είκοσι νέες θέσεις, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην αραίωση των κρατουμένων στο σωφρονιστικό κατάστημα και γενικότερα στην αποκλιμάκωση του φαινομένου [του] υπερπληθυσμού. Με άλλα λόγια, έχουμε ήδη προσθέσει διακόσιες σαράντα νέες θέσεις στα σωφρονιστικά καταστήματα».

Σε συνέντευξη που παραχώρησε η πρώην Γενική Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής Σ. Νικολάου στις 23 Οκτωβρίου 2021,⁵ απαντώντας στην ερώτηση «πόσα νέα σωφρονιστικά καταστήματα έχουν κατασκευαστεί προκειμένου να επιτευχθεί η αποσυμφόρηση και τι περιμένουμε για το άμεσο μέλλον;», δήλωσε:

«Το μεγαλύτερο έργο που σχεδιάσαμε και υλοποιούμε είναι η δημιουργία του Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Ασπροπύργου, 2.000 θέσεων, που θα αντικαταστήσει τον Κορυδαλλό. Οι μελέτες έχουν προχωρήσει, σύντομα θα προκηρυχθεί και ο διαγωνισμός. Παράλληλα, ετοιμάζουμε πέντε νέες φυλακές. Μία στα Ιωάννινα, χωρητικότητας 600 κρατουμένων, την οικονομική φυλακή στη Χαλκίδα για 1.000 κρατούμενους, το Πολυδύναμο Κέντρο για νέους στον Βόλο για 800 άτομα, την κατασκευή Πρώτου Καταστήματος Κράτησης Εργασίας ανοικτού τύπου στη Μεγαλόπολη 400 θέσεων, την ολοκλήρωση του καταστήματος στην Κρήτη 2.600 θέσεων⁶. Σύντομα θα ξεκινήσει και η λειτουργία του καταστήματος Δράμας 600 θέσεων».

Στο Ενοποιημένο Σχέδιο Κυβερνητικής Πολιτικής (ΕΣΚΥΠ) για το έτος 2022, στις σημαντικές θεσμικές πρωτοβουλίες στον τομέα της σωφρονιστικής πολιτικής που σχεδιάζεται και εφαρμόζεται από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, περιλαμβάνεται «η πληθυσμιακή αποσυμφόρηση των Καταστημάτων Κράτησης, με ιδιαίτερη βαρύτητα στον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και στην ποιοτική παροχή υπηρεσιών υγείας, καθώς και η αναβάθμιση των κτηριακών υποδομών υποβοηθώντας και τη βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη. Για το σκοπό αυτό, είναι δρομολογημένη η κατασκευή νέων δομών σωφρονισμού, καθώς και ο εκσυγχρονισμός των υφιστάμενων, τόσο με σύγχρονες τεχνικές παρεμβάσεις που θα συμβάλουν στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης όσο και με την ενεργειακή τους αναβάθμιση, συμβάλλοντας στην προ-

5. Σ. Νικολάου, Ετοιμάζουμε την οικονομική φυλακή στη Χαλκίδα, Political, 238, σ. 8-9, <https://www.political.gr/political-23-10-21/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

6. Σε ορθή απόδοση το σημείο αυτό πρέπει να αναγνωστεί ως εξής: «την ολοκλήρωση του καταστήματος στην Κρήτη II, 600 θέσεων».

στασία του περιβάλλοντος».⁷ Τα ανωτέρω εντάσσονται στην αναβάθμιση υποδομών των Καταστημάτων Κράτησης. Εν προκειμένω, «στόχος της μεταρρύθμισης είναι η αναδιοργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος και η επέκταση του δικτύου των Καταστημάτων Κράτησης, σαν απαραίτητη συνθήκη τόσο για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κρατούμενων, όσο και για την ασφάλεια διαχείρισης του πληθυσμού. Εμβληματικό έργο της μεταρρύθμισης είναι η μετεγκατάσταση των φυλακών Κορυδαλλού σε σύγχρονες και ασφαλείς νέες εγκαταστάσεις στον Ασπρόπυργο. Το προσεχές διάστημα αναμένεται η έκδοση του Π.Δ. και η ανακήρυξη του αναδόχου που θα αναλάβει το έργο της κατασκευής. Παράλληλα, το Υπουργείο προγραμματίζει τη μετεγκατάσταση των Καταστημάτων Κράτησης Χαλκίδας και Ιωαννίνων, ενώ το 2ο εξάμηνο του 2022 θα έχει ολοκληρωθεί το Κατάστημα Κράτησης Κρήτη II».⁸

Τα «ορόσημα» αυτών των έργων, σύμφωνα με το ίδιο Σχέδιο,⁹ ήταν:

Έκδοση Π.Δ. για το νέο Κατάστημα Κράτησης στον Ασπρόπυργο	1 ^ο τρίμηνο 2022
Μετεγκατάσταση Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού στον Ασπρόπυργο - Εκκίνηση διαδικασιών μέσω ΣΔΙΤ για την ανακήρυξη του Αναδόχου	1 ^ο τρίμηνο 2022
Κατάστημα Κράτησης ΚΡΗΤΗ II – Ολοκλήρωση έργου	3 ^ο τρίμηνο 2022
Παραλαβή έγκρισης του Ειδικού πολεοδομικού σχεδίου για την κατασκευή του νέου Καταστήματος Κράτησης Ιωαννίνων - Προετοιμασία έκδοσης σχετικού Π.Δ.	3 ^ο τρίμηνο 2022
Κατάστημα Κράτησης Χαλκίδας: Υπογραφή Προγραμματικής Σύμβασης με Υπουργείο Εθνικής Άμυνας για παροχή τεχνικής υποστήριξης μελετών και εργασιών από ΜΟΜΚΑ για κατασκευή νέου Καταστήματος	3 ^ο τρίμηνο 2022

Α.2.1 Στρατηγικός σχεδιασμός σωφρονιστικής πολιτικής και νέες φυλακές

Κατά την τελετή παράδοσης-παραλαβής που πραγματοποιήθηκε τις πρώτες ημέρες του 2022 στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, στο πλαίσιο της ανάληψης καθηκόντων του νέου Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής Κ. Παπαθανασίου, ο οποίος αντικατέστησε τη Σ. Νικολάου, ο Υπουργός Π. Θεοδωρικάκος μίλησε για τρεις προτεραιότητες της σωφρονιστικής πολιτικής: τη μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού κώδικα, την υλοποίηση της κατασκευής νέων ιδρυμάτων

7. Προεδρία της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Συντονισμού Ενοποιημένο Σχέδιο Κυβερνητικής Πολιτικής 2022, σ. 41, https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2022/01/eskyp_2022-_fin2.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

8. Προεδρία της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Συντονισμού. Ενοποιημένο Σχέδιο Κυβερνητικής Πολιτικής 2022, σ. 105.

9. Ο. π., σ. 106.

κράτησης και την ενίσχυση των προγραμμάτων σωφρονισμού και επανένταξης των κρατουμένων.¹⁰ Μερικούς μήνες αργότερα, ο ίδιος, απαντώντας στην με αριθμό 215/27.5.2022 Αίτηση Κατάθεσης Εγγράφων των Βουλευτών Χ. Σπίρτζη, Σ. Λάππα, Θ. Ξανθόπουλου, Ι. Γκιόλα και Κ. Μάρκου με θέμα «Στρατηγικό σχέδιο για τις φυλακές», με την οποία οι αιτούντες βουλευτές διαπίστωναν ότι «η κυβέρνηση “διαφημίζει”¹¹ ένα Στρατηγικό Σχέδιο για τις φυλακές το οποίο ωστόσο ποτέ δεν έχει δημοσιοποιήσει, αν και έχει ήδη παρέλθει το πρώτο έτος αναφοράς του» και ζητούσαν «την άμεση χορήγηση του ως άνω αναφερόμενου “Στρατηγικού Σχεδίου για τις φυλακές (2021-2023)”», ανέφερε τα εξής:

«προς το σκοπό της επεξεργασίας και επικαιροποίησης του στρατηγικού πλάνου σωφρονιστικής πολιτικής της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής (Γ.Γ.Α.Π.), για τα έτη 2021-2023, συγκροτήθηκε Ομάδα Εργασίας, η οποία με την ολοκλήρωση των εργασιών της, υπέβαλε σχετικό Πόρισμα, που έχει εγκριθεί από το Γραφείο της τέως Γενικής Γραμματέως Αντεγκληματικής Πολιτικής. Προς πληρέστερη ενημέρωσή σας, διαβιβάζουμε-καταθέτουμε το εν λόγω Πόρισμα, στο οποίο αποτυπώνονται οι στρατηγικοί στόχοι και οι προτεραιότητες του σωφρονιστικού συστήματος για την περίοδο αυτή».¹²

Η «επεξεργασία και επικαιροποίηση» αναφέρεται προφανώς στο προηγηθέν Στρατηγικό Σχέδιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020, που ήταν προσανατολισμένο στον ανθρωπισμό και τον σεβασμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων, την ασφάλεια για κρατουμένους και προσωπικό των φυλακών, την επανένταξη και τη μείωση της υποτροπής, καθώς και τη διασφάλιση της διαφάνειας στη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος.¹³

10. Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Δελτίο Τύπου, 3 Ιανουαρίου 2022, με τίτλο «Ανέλαβε καθήκοντα ο νέος Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής», <https://www.minocp.gov.gr/2022/01/03/03-01-2022-anelave-kathikonta-o-neos-genikos-grammateas-antegklimatikis-politikis/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

11. Η επίκληση αυτού του σχεδίου από την ελληνική κυβέρνηση ενώπιον της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο πλαίσιο της μεταξύ τους επικοινωνίας για την παρακολούθηση της συμμόρφωσης των ελληνικών αρχών στις απαιτήσεις του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, και η εξαφάνιση του σχεδίου αυτού από κάθε βήμα δημοσίου διαλόγου στο εσωτερικό της χώρας, οδήγησαν στην αμφισβήτηση ακόμη και της ύπαρξής του: Hellenic League for Human Rights, Communication in accordance with Rule 9.2 of the Rules of the Committee of Ministers Concerning Nisiotis group of cases (34704/08), 13 January 2022, https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2022/05/2022-communication-PRISONS-in-GR-CM-CoE_fin2.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

12. Το κατατεθέν Πόρισμα διαβιβάστηκε με το υπ' αριθ. πρωτοκόλλου 7017/4/26033-δ'/22.6.2022 έγγραφο του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη προς τη Διεύθυνση Κοινοβουλευτικού Ελέγχου, Τμήμα Ερωτήσεων – Α.Κ.Ε. της Βουλής των Ελλήνων και παρατίθεται ως πρώτο παράρτημα στο παρόν. Φαίνεται, ωστόσο, ότι δεν είναι ολόκληρο, καθώς η ανάλυση των δράσεων ανά στρατηγικό στόχο περιέχει στοιχεία μόνο για δεκαπέντε δράσεις που εντάσσονται στον πρώτο από τους οκτώ συνολικά στρατηγικούς στόχους. Για τους υπόλοιπους επτά στόχους, δεν υπάρχει καμιά απολύτως ανάλυση στο κείμενο που κατατέθηκε!

13. Βλ. Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής,

Στο εγκεκριμένο Πόρισμα, η επεξεργασία του οποίου φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 2021, ενώ δηλαδή είχε σχεδόν παρέλθει το πρώτο έτος της τριετούς περιόδου αναφοράς του, διαβάζουμε ότι το στρατηγικό πλάνο αφορά οκτώ επιμέρους τομείς, και συγκεκριμένα:

- α) την αναβάθμιση υποδομών και τη βελτίωση των συνθηκών των καταστημάτων κράτησης,
- β) την ασφάλειά τους,
- γ) τη διοικητική αναδιοργάνωση της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής,
- δ) την εκπαίδευση και την κατάρτιση υπαλλήλων,
- ε) τις υπηρεσίες υγείας των καταστημάτων κράτησης,
- στ) την κοινωνική επανένταξη αποφυλακισθέντων,
- ζ) την εκπαίδευση και την επιμόρφωση κρατουμένων, και
- η) την ψυχοκοινωνική ευμάρεια και ανάπτυξη του προσωπικού και των κρατουμένων.

Στον πρώτο τομέα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, δράσεις όπως:

- το νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας,
- η ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για τη μετεγκατάσταση του συγκροτήματος των Καταστημάτων Κράτησης Κορυδαλλού,
- η ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για τη μετεγκατάσταση των καταστημάτων κράτησης Χαλκίδας και Ιωαννίνων,
- η ολοκλήρωση κτιριακών εγκαταστάσεων του Καταστήματος Κράτησης Κρήτη II,
- το νέο Κατάστημα Κράτησης Μεγαλόπολης,
- το νέο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου.

Το Πόρισμα (ακριβέστερα: το μέρος του που κατατέθηκε στη Βουλή¹⁴) δεν περιέχει καμία αναφορά στο εκτιμώμενο κόστος και στο χρονοδιάγραμμα υλοποίησης αυτού του κατασκευαστικού προγράμματος. Λείπει επίσης οποιοδήποτε στοιχείο ως προς τις προδιαγραφές και τη χωρητικότητα των φυλακών που έχουν κατασκευαστεί ή κατασκευάζονται και επίκειται η έναρξη της λειτουργίας τους, καθώς και των φυλακών που έχουν δρομολογηθεί οι διαδικασίες για την κατασκευή τους. Οι μόνες πληροφορίες που αντλούνται από το κατατεθέν κείμενο αφορούν τη χρηματοδότηση της κατασκευής των φυλακών από τον κρατικό προϋπολογισμό (εξαιρουμένου του καταστήματος της Δράμας, για το οποίο υπάρχει κενό) και την επιλογή του σχήματος των συμπράξεων του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα για την εκτέλεση των απαραίτητων έργων

Στρατηγικό Σχέδιο για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020, Εθνικό Τυπογραφείο, σ. 15-16. Ν. Κουλούρης, Ο αναπροσανατολισμός του «σωφρονιστικού συστήματος», Εγκληματολόγοι, 4, Δεκέμβριος 2017, σ. 7 (https://drive.google.com/file/d/1m2_CaSbtmMHN9J-xu7wen505QMT0EuJT/view?pli=1, ημερομηνία πρόσβασης: 21. Δεκεμβρίου 2022).

14. Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 12.

και την παροχή των αντίστοιχων υπηρεσιών (εξαιρουμένων των καταστημάτων της Δράμας και της Κρήτης, για τα οποία δεν υπάρχει καμιά σχετική αναφορά). Όλα αυτά τα κενά μάλλον σε παρωδία στρατηγικού σχεδίου παραπέμπουν, παρά σε αποτύπωση της τρέχουσας κατάστασης, της στοχοθεσίας και του οικονομικού και οργανωτικού σχεδιασμού που απαιτούνται για την επίτευξη της αποστολής του «σωφρονιστικού συστήματος» εντός ορισμένου χρονικού ορίζοντα.¹⁵ Έχει προαναγγελθεί, πάντως, ότι ετοιμάζεται μια νέα εκδοχή στρατηγικού σχεδίου που, όπως δήλωσε ο Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής ενώπιον της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος και λοιπών Δομών Εγκλεισμού Κρατουμένων κατά την ενημέρωση των μελών της για τη νομοθετική πρωτοβουλία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη υπό τον τίτλο «Αναμόρφωση και εκσυγχρονισμός του Σωφρονιστικού Κώδικα – Τροποποιήσεις στον ν. 2776/1999, στις 12 Οκτωβρίου 2022, «δεν θα είναι μια πρόχειρη δουλειά, είναι ένα σοβαρό σχέδιο το οποίο με μεγάλη χαρά αν θεωρείτε και εσείς σωστό να το φέρουμε, να το συζητήσουμε. Μέχρι το 2024 είναι το πρώτο του σκέλος και μετά πάει από το 2024 μέχρι το 2027. Είναι δύο σκέλη».¹⁶ Σχετική προφορική παρουσίαση και συζήτηση, χωρίς να διανεμηθεί κάποιο σχετικό γραπτό τεκμήριο, έγιναν στην τελευταία συνεδρίαση της ίδιας Επιτροπής για το έτος 2022.¹⁷ Στον τομέα της ασφάλειας, μαθαίνουμε ότι προβλέπεται η δημιουργία πειθαρχικής φυλακής στο Κατάστημα Κράτησης Δομοκού (προφανώς προαναγγέλλεται η μετατροπή ή μετονομασία της υπάρχουσας εκεί φυλακής), η δημιουργία δύο φυλακών υψίστης ασφαλείας στα Καταστήματα Κράτησης Μαλανδρίνου και Τρικάλων (επίσης προφανώς με μετατροπή/μετονομασία τους), ο χαρακτηρισμός δύο Καταστημάτων Κράτησης, των Γρεβενών και της Τρίπολης, για κράτηση υποδίκων και καταδίκων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας και ελευθερίας,¹⁸ και η δημιουργία «οικονομικών» φυλακών στα νέα Καταστήματα Κράτησης Δράμας και Χαλκίδας.

15. Εντυπωσιάζει αρνητικά το σκεπτικό με το οποίο οι ελληνικές αρχές δικαιολογούν την απουσία χρονοδιαγραμμάτων που θα επέτρεπαν την παρακολούθηση της υλοποίησης του στρατηγικού σχεδιασμού (;) τους. Στην από 14 Ιουνίου 2022 απάντηση της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής επί των παρατηρήσεων της Έκθεσης της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (CPT) (βλ. κατωτέρω), «επισημαίνεται ότι το ακριβές χρονοδιάγραμμα κατασκευής και πραγματικής λειτουργίας των νέων Καταστημάτων θα προσδιοριστεί μετά την εκπόνηση τεχνικών, οικονομικών και άλλων εξειδικευμένων μελετών, δεδομένου ότι η υλοποίηση τ[ων] συγκεκριμένων έργων άπτεται αρμοδιοτήτων και άλλων Υπουργείων».

16. 21 Δεκεμβρίου 2022, https://www.hellenicparliament.gr/Koinovouleftikes-Epitropes/Synedriaseis?met_id=40f138a8-e917-4a65-bcff-af27011fe40f, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

17. Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 2.

18. Τα καταστήματα αυτά ήδη λειτουργούν εν τοις πράγμασι, πλήρως (η φυλακή της Τρίπολης) ή εν μέρει (η φυλακή των Γρεβενών), ως καταστήματα κράτησης για δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων: Α. Κασάπογλου, Δ. Κόρος, Ν. Κουλούρης, (Απο)δομώντας μια de facto κατηγορία κρατουμένων: Δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθεστώτα κράτησης και προτάσεις επανένταξης, *The Art of Crime*, τ. 11, Νοέμβριος 2021, <https://theartofcrime.gr/αποδομώντας-μια-de-facto-κατηγορία-κρατουμέ/>, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

Στην υπ' αριθ. πρωτοκόλλου 14735/14.6.2022 απάντηση της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής επί των παρατηρήσεων της Έκθεσης της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (CPT),¹⁹ η δημιουργία (κατασκευή) νέων φυλακών και η αναβάθμιση των υφιστάμενων καταστημάτων, που πρόσφατα μετονομάστηκαν από «καταστήματα κράτησης» σε «σωφρονιστικά καταστήματα»,²⁰ εμφανίζονται ως μέτρα για την ανάσχεση του φαινομένου του υπερπληθυσμού των κρατουμένων και για την κατά το δυνατόν ορθολογικότερη κατανομή τους, με στόχο την προστασία της ζωής και της υγείας τους και την ομαλή επανένταξή τους. Στο πλαίσιο αυτό, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, ενημερώνει τη CPT ότι έχει προβεί στις ακόλουθες ενέργειες:²¹

- Όσον αφορά τη «μετεγκατάσταση του Συγκροτήματος Φυλακών Κορυδαλλού και τη δημιουργία του νέου Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Αθηνών-Δ.Σ.Σ.Α²² δυναμικότητας 2.000 θέσεων κράτησης, έχουν ήδη εκπονηθεί: η γεωλογική μελέτη, η μελέτη περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων και η μελέτη ειδικού χωρικού σχεδίου. Βάσει αυτών των μελετών, θα εκδοθεί Προεδρικό Διάταγμα το οποίο θα περιλαμβάνει το πολεοδομικό σχέδιο εφαρμογής. Στη συνέχεια, βάσει αυτού, θα εκπονηθούν οι απαραίτητες μελέτες για την ανέγερση. Κατόπιν, θα διερευνηθεί η υπαγωγή του έργου στο ν.3339/2005(ΦΕΚ Α'232) με την υποβολή φακέλου στην αρμόδια Υπηρεσία της Γενικής Γραμματείας Ιδιωτικών Επενδύσεων και Συμπράξεων Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα (Σ.Δ.Ι.Τ.) του Υπουργείου Ανάπτυξης και Επενδύσεων».²³

19. <https://tm.coe.int/1680a7ce99> (στην ελληνική γλώσσα) και <https://tm.coe.int/1680a7ce98> (στην αγγλική γλώσσα), ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022. Η ελληνόγλωσση εκδοχή παρατίθεται στο τέλος του παρόντος ως δεύτερο παράρτημα.

20. Με τον Ν. 4985/2022: βλ. χαρακτηριστικά το πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «Οργάνωση και λειτουργία σωφρονιστικών καταστημάτων».

21. Απάντηση της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής επί των παρατηρήσεων της Έκθεσης της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, 14 Ιουνίου 2022, σ. 15-16, <https://tm.coe.int/1680a7ce98>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

22. Βλ. Εικόνα 1.

23. Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για την κατάργηση όλων των καταστημάτων του κτιριακού συγκροτήματος φυλακών Κορυδαλλού και τη μετεγκατάστασή τους εκτός της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας ανακοινώθηκε αρχικά από τον ίδιο τον πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη στις 20 Ιουλίου 2019 (<https://www.lifo.gr/now/politics/mitsotakis-katedafizontai-oi-fylakes-korydalloy-kai-ginontai-parko-enoroieitai-ethniko>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022). Σύμφωνα με τις σχετικές ανακοινώσεις, το νέο συγκρότημα φυλακών, χωρητικότητας 2.000 κρατουμένων, θα βρίσκεται σε πρώην στρατιωτικό χώρο (American Facilitation Camp) στον Ασπρόπυργο. Η πρώην Γενική Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής Σ. Νικολάου, στις 20 Σεπτεμβρίου 2020, δήλωσε ότι το νέο «Δικαστικό Σωφρονιστικό Συγκρότημα Αθηνών» θα ήταν έτοιμο μέχρι τα μέσα του 2022 (<https://www.tovima.gr/2020/09/20/society/telos-o-korydallos-to-2022-nees-sygxrones-fylakes-ston-aspropyrgo/>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022). Στις 18 Νοεμβρίου 2020, ανακοινώθηκε ότι ξεκίνησαν τα έργα για «τη νέα Φυλακή που θα αντικαταστήσει τον Κορυδαλλό», ένα «Δικαστικό Σωφρονιστικό Κατάστημα» συνολικής χωρητικότητας 2.000 ατόμων σε 12 πτέρυγες, βάσει σχεδιασμού που «προβλέπει την ολοκλήρωση της κατασκευής εντός του 2022» (<https://www.minocp>

- Όσον αφορά «το νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας,²⁴ χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή του από την εταιρεία “Κτιριακές Υποδομές Α.Ε.”. Το έργο παραδόθηκε στις 11 Ιουνίου 2020²⁵ και πρόκειται να λειτουργήσει εντός του 2022,²⁶ με τη στελέχωσή του από σωφρονιστικούς υπαλλήλους, κατηγορίας ΠΕ, ΤΕ και ΔΕ της εκδοθείσας προκήρυξης 4Κ/2021 του Α.Σ.Ε.Π.».

- Σχετικά με «το νέο Κατάστημα Κράτησης (Κρήτη II) στην περιοχή Κουρούνες του Νομού Λασιθίου,²⁷ χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, η κατασκευή του

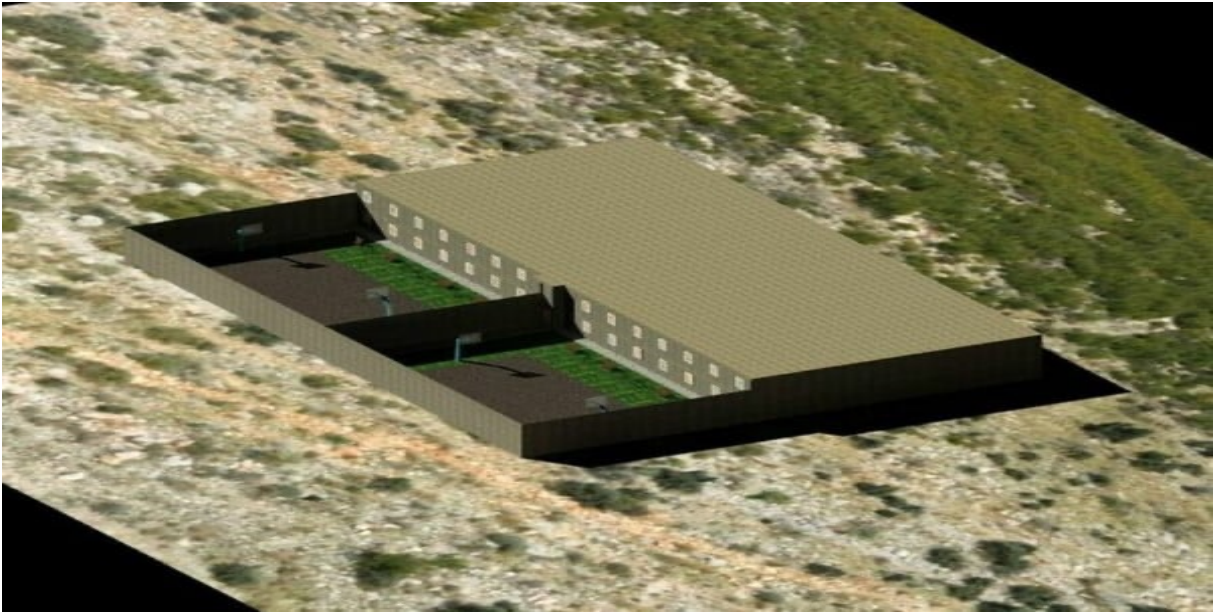
gov.gr/2020/11/18/18-11-2020xekinoun-ta-erga-gia-ti-nea-fylaki-pou-tha-antikatastisei-ton-korydallo/, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022). Ωστόσο, παρά την εκτίμηση αυτή, σύμφωνα με τη μελέτη μετεγκατάστασης που δημοσιεύτηκε για δημόσια διαβούλευση στις 25 Οκτωβρίου 2021 («Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Ειδικού Πολεοδομικού Σχεδίου για τη χωρική οργάνωση και ανάπτυξη του νέου Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Αθηνών, σε τμήμα του Δημοσίου Ακινήτου ΑΒΚ 391 στο Δήμο Ασπρόπυργου Αττικής (μετεγκατάσταση του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού)»), <https://ypen.gov.gr/anartisi-dimosiopoiiisi-pros-to-koino-tis-stratigikis-meletis-perivallontikon-erip-toseon-sbe-tou-eps-gia-ti-choriki-organosi-kai-anartyxi-tou-neou-dikastikou-sofronistikou-s/>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022), η εκτιμώμενη περίοδος κατασκευής των σωφρονιστικών καταστημάτων στον Ασπρόπυργο με 12 πτέρυγες και χωρητικότητα 2.000 κρατουμένων είναι τέσσερα χρόνια (<https://www.ethnos.gr/greece/article/179964/fylakeskorydalloyantistrofhmetrhshgiametegkatastash>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022). Στις 9 Αυγούστου 2022, τα δεδομένα άλλαξαν πάλι. Σε δελτίο Τύπου που εκδόθηκε τότε για να ανακοινωθεί η υπογραφή σύμβασης μεταξύ του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και του ΤΑΙΠΕΔ για τη μετεγκατάσταση του καταστήματος κράτησης Κορυδαλλού, που έχει εγκριθεί από την Κυβερνητική Επιτροπή Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας με την απόφαση της 27^{ης} Δεκεμβρίου 2021 και έχει ενταχθεί στο Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας του ν. 4799/2021, αναφέρεται ότι «σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό, οι νέες κτιριακές εγκαταστάσεις [...] θα περιλαμβάνουν 14 πτέρυγες, χωρητικότητας 200 ατόμων έκαστη», δηλαδή 800 θέσεις περισσότερες απ’ όσες είχε γίνει γνωστό από παλαιότερες ανακοινώσεις. Στις 9 Ιουνίου 2022, ο Κ. Παπαθανασίου, ο οποίος διαδέχθηκε τη Σ. Νικολάου, ενημέρωσε την Ειδική Μόνιμη Κοινοβουλευτική Επιτροπή Σωφρονιστικού Συστήματος και λοιπών Δομών Εγκλεισμού Κρατουμένων ότι η κατασκευή του νέου συγκροτήματος φυλακών στον Ασπρόπυργο δεν θα ολοκληρωθεί πριν από το 2028 (<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtirio/Fotografiko-Archeio/#d8b0a345-ff52-469c-86a7-aeb0009628bd>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022), δηλαδή τουλάχιστον έξι χρόνια αργότερα από την αρχική εκτίμηση! Ο ίδιος, σε άλλη ομιλία του ενώπιον της Επιτροπής, στις 21 Δεκεμβρίου 2022 (βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 2), τόνισε ότι «είναι μεγάλο το έργο και δυστυχώς ο χρόνος θα υπερβεί τα δύο με τρία χρόνια και κατά την άποψή μου, ίσως και τέσσερα χρόνια, προκειμένου να ολοκληρωθεί αυτό το εμβληματικό έργο».

24. Βλ. φωτογραφία του Σωφρονιστικού Καταστήματος Νικηφόρου Δράμας, κάτω από τον τίτλο του κειμένου.

25. Από τις επίσημες ανακοινώσεις του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, φαίνεται ότι η παράδοση έγινε μια εβδομάδα αργότερα: 18-06-2020, Δελτίο Τύπου για την επίσκεψη του Υφυπουργού Προστασίας του Πολίτη στη Δράμα, όπου παρέστη στην παραλαβή του νέου Σωφρονιστικού Καταστήματος Κράτησης Δράμας, μαζί με τη Γενική Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής και τον Αρχηγό της ΕΛ.ΑΣ. (<https://www.minoep.gov.gr/2020/06/18/18-06-2020-deltio-tyrou-gia-tin-episkepsi-tou-yfyπουργου-prostiasias-tou-politi-sti-drama-opou-paresti-stin-paralavi-tou-neou-sofronistikou-katastimatos-kratisis-dramas-mazi-me-tin-geniki-grammatea/>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022).

26. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής Κ. Παπαθανασίου στην αρμόδια για στο σωφρονιστικό σύστημα Ειδική Μόνιμη Επιτροπή της Βουλής (12 Δεκεμβρίου 2022, ανωτέρω, υποσημείωση 2), «η Δράμα είναι ήδη έτοιμη και αύριο, συγκεκριμένα, ορίζεται και το διευθυντικό προσωπικό που θα αναλάβει εκεί, δηλαδή, ο διευθυντής, ο αρχιφύλακας, οι φύλακες και η εξωτερική φρουρά, ώστε να αρχίσει να λειτουργεί σταδιακά. Δηλαδή, θα λειτουργήσει σαν μια πτέρυγα 50 κρατουμένων και αργότερα άλλοι 50. Μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 2023 θα λειτουργήσουν και οι 600 θέσεις [...] του συγκεκριμένου Καταστήματος. Αυτό, θα επιφέρει, όπως καταλαβαίνετε, μεγάλη αποσυμφόρηση στα υπόλοιπα Καταστήματα. Έχουμε τεράστιο πρόβλημα στα Καταστήματα, ας πούμε, πρώτης γραμμής, όπως είναι η Χίος και η Κομοτηνή, κυρίως από κρατούμενους που έχουν σχέση με τη λαθραία διακίνηση».

27. Βλ. Εικόνα 2.

Εικόνα 1: Σχέδιο του Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Αθηνών, που έχει εξαγγελθεί ότι θα αντικαταστήσει τις φυλακές Κορυδαλλού (από δημοσίευμα της 21ης Σεπτεμβρίου 2020 με τίτλο: «Οι νέες «φυλακές Κορυδαλλού»: Το σχέδιο για το συγκρότημα στον Ασπρόπυργο», πηγή: <https://www.lifo.gr/now/greece/oi-nees-fylakes-korydalloy-shedio-gia-sygkrotima-ston-aspropyrgo>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022)

Εικόνα 2: Σωφρονιστικό Κατάστημα Κρήτη II, Κουρούνες Νεάπολης Λασιθίου (φωτογραφία από δημοσίευμα της 27ης Οκτωβρίου 2020 με τίτλο «Οι νέες φυλακές στην περιοχή “Κουρούνες”», πηγή: www.kritikaepikaira.gr/oi-nees-filakes-stin-perioxi-kourounes/, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022)

βρίσκεται σε εξέλιξη. Η χρηματοδότηση του έργου έχει εξασφαλιστεί από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και εκτιμάται ότι θα ολοκληρωθεί μετά ένα έτος».²⁸

- Τέλος, ειδικά ως προς την «ανέγερση νέων Καταστημάτων Κράτησης στις περιοχές των Ιωαννίνων²⁹, Χαλκίδας³⁰ και Μεγαλόπολης,³¹ χωρητικότητας εξακοσίων(600) θέσεων έκαστο, οι αρμόδιες επιτροπές καταλληλότητας για την ανεύρεση κατάλληλων γηπέδων έχουν ολοκληρώσει το έργο τους ως προς την αξιολόγηση της καταλληλότητας αυτών.

28. Και πάλι σύμφωνα με όσα είπε ο Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής στις 21 Δεκεμβρίου 2022 στην αρμόδια για το σωφρονιστική σύστημα Ειδική Μόνιμη Επιτροπή της Βουλής (βλ. υποσημείωση 24), «και στην Κρήτη είναι έτοιμο κατά 80% με 85%, απ' ό,τι μας είπε η ΚΤΥΠ, η οποία έχει αναλάβει το έργο. Το έργο το έχει αναλάβει ιδιωτική εταιρεία, η ΙΝΤΡΑΚΑΤ. Η ΚΤΥΠ είναι η επιβλέπουσα την όλη διαδικασία και μας είπε ότι μέχρι το καλοκαίρι θα παραδοθεί και αυτό, θα είναι έτοιμο. Άρα, δύο μεγάλα Καταστήματα εντός του 2023 μπορούν να λειτουργήσουν».

29. Βλ. δελτίο Τύπου της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής από 27 Απριλίου 2021 με τίτλο «Έγινε το πρώτο βήμα για την κατασκευή νέου Καταστήματος Κράτησης στα Ιωάννινα» (<https://www.minocp.gov.gr/2021/04/27/27-04-2021-egine-to-proto-vima-gia-tin-kataskevi-neou-katastimatos-kratisis-sta-ioannina/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022). Στο δελτίο αυτό αναφέρεται ότι υπεγράφη προγραμματική σύμβαση μεταξύ του υπουργείου Εθνικής Άμυνας και της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής για την κατασκευή καταστήματος κράτησης στην Ήπειρο δυναμικότητας 600 κρατούμενων, που θα αναγερθεί εκτός του αστικού ιστού και σ' αυτό θα μετεγκατασταθεί το υπάρχον Κατάστημα Κράτησης στο Σταυράκι Ιωαννίνων. Η υπογραφέα σύμβαση αφορά την επιλογή του κατάλληλου ακινήτου, την εκπόνηση προμελετών και μελετών για το έργο, καθώς και τον σχεδιασμό της διαδικασίας για την κατασκευή του νέου Καταστήματος Κράτησης μέσω Σύμπραξης Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ), κατά το πρότυπο της μετεγκατάστασης του συγκροτήματος των φυλακών κορυδαλλού στον Ασπρόπυργο. Στις 22 Μαΐου 2022, αναρτήθηκε προς ανοικτή δημόσια διαβούλευση η Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Ειδικού Πολεοδομικού Σχεδίου για τη χωρική οργάνωση και ανάπτυξη του Νέου Γενικού Καταστήματος Κράτησης Ηπείρου (<https://ypen.gov.gr/anoichti-dimosia-diavoulepsi-tis-stratigikis-meletis-perivallontikon-epiptoseon-s-m-p-e-tou-eidikou-poleodomikou-schediou-e-p-s-gia-ti-choriki-organosi-kai-anaptyxi-tou-neou-genikou-katastimatos/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022).

30. Στο δελτίο Τύπου που εξέδωσε στις 7 Οκτωβρίου 2021 η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής με τον τίτλο «Νέο Κατάστημα Κράτησης 1.000 κρατούμενων στη Χαλκίδα», αναφέρεται σαφώς ότι αυτό θα ανεγερθεί εντός της προσεχούς πενταετίας και θα έχει χωρητικότητα 1.000 (!) κρατούμενων οι οποίοι εμπλέκονται αποκλειστικά σε εγκλήματα οικονομικής φύσεως: <https://www.minocp.gov.gr/2021/10/07/07-10-2021-neo-katastima-kratisis-1-000-kratoumenon-sti-chalkida/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022. Στο ίδιο δελτίο Τύπου προστίθεται ότι τις επόμενες ημέρες θα ολοκληρωνόταν η εδαφολογική μελέτη προκειμένου να αναλάβει η Αρχαιολογική Υπηρεσία καθώς και ότι τις μελέτες θα συντόνιζε η Μονάδα Μελετών και Κατασκευών του ΓΕΕΘΑ (ΜΟΜΚΑ).

31. Βλ. το από 28-12-2020 δελτίο Τύπου του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη με τίτλο «Πρόταση για σωφρονιστικό ίδρυμα ανοιχτού τύπου στη Μεγαλόπολη» (<https://www.minocp.gov.gr/2020/12/28/28-12-2020-protasi-gia-sofronistikoidryma-anoichtou-tyrou-sti-megalopoli/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022), όπου αναφέρεται ότι στις 21 Δεκεμβρίου 2020 έγινε συνάντηση μεταξύ του τότε Υπουργού Μ. Χρυσοχοϊδη, του Υφυπουργού Λ. Οικονόμου και του δημάρχου Μεγαλόπολης Α. Χριστογιαννόπουλου, κατά την οποία «ο δήμαρχος ενημέρωσε για την πρόθεση του δήμου να φιλοξενήσει στην περιοχή σωφρονιστικό ίδρυμα ανοιχτού τύπου, στα πλαίσια της μεταλινιτικής εποχής που ανοίγεται στη Μεγαλόπολη», πρόταση που έγινε καταρχήν δεκτή. Στις 22 Ιουνίου 2021, ανακοινώθηκε ότι κατατέθηκε στον Δήμο Μεγαλόπολης πόρισμα της επιτροπής αξιολόγησης που είχε συσταθεί ειδικά για τον σκοπό αυτόν, για τη θέση στην οποία προτείνεται να κατασκευαστεί Κατάστημα Κράτησης ανοικτού τύπου για καταδικασθέντες με μικρές ποινές, στο πλαίσιο της αποκατάστασης των συνεπειών από την απολιγνιτοποίηση των μονάδων της Μεγαλόπολης (τίτλος: «Νέο Κατάστημα Κράτησης Εργασίας στη Μεγαλόπολη», <https://www.minocp.gov.gr/2021/06/22/22-06-2021-neo-katastima-kratisis-ergasias-sti-megalopoli/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022).

A.2.2 Το κτιριακό πρόγραμμα των (νέων) φυλακών

Σε πρόσφατο δελτίο Τύπου,³² που εκδόθηκε μετά από συνάντηση της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (Υπουργού, Υφυπουργού, Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής και Γενικού Γραμματέα Δημοσίας Τάξης) με μέλη της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, ο Υπουργός παρουσίασε «τις πολιτικές, τις προτεραιότητες, τις δράσεις και τα χρονοδιαγράμματα της ελληνικής κυβέρνησης για τη μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος». Αναφερόμενος, μεταξύ άλλων, στο κτιριακό πρόγραμμα των φυλακών, έδωσε τις ακόλουθες πληροφορίες:

«Στις 9 Αυγούστου 2022 υπεγράφη η σχετική Σύμβαση με το ΤΑΙΠΕΔ για το έργο της μετεγκατάστασης του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού. Το έργο σχεδιάζεται να υλοποιηθεί με τη μέθοδο της Σύμπραξης Δημόσιου Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ) και προβλέπεται να ολοκληρωθεί μέχρι το τέλος της επόμενης προγραμματικής περιόδου. Σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό, οι νέες κτιριακές εγκαταστάσεις θα αναπτύσσονται σε έκταση περίπου 100 στρεμμάτων και θα περιλαμβάνουν 14 πτέρυγες, χωρητικότητας 200 ατόμων έκαστη. Θα περιλαμβάνουν, επίσης, νοσοκομειακές υποδομές, ψυχιατρική πτέρυγα, χώρους θεραπευτικών προγραμμάτων, δικαστικές αίθουσες, πτέρυγες σχολικής εκπαίδευσης, γυμναστήριο, βιβλιοθήκη, πειθαρχικά κελιά, εργαστήρια, ενώ υπάρχει πρόβλεψη και για χώρους λατρείας.

Όσον αφορά στο νέο Κατάστημα Κράτησης Ιωαννίνων έχει ήδη γίνει αποδεκτή από το Υπουργείο η δωρεά της έκτασης, όπου πρόκειται να ανεγερθεί το νέο Κατάστημα και έχει κινηθεί η διαδικασία για την έκδοση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ).

Ως προς το νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας, χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, όπως γνωρίζετε, έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή του από την εταιρεία «Κτιριακές Υποδομές Α.Ε.». Το έργο παραδόθηκε στις 11 Ιουνίου 2020 και πρόκειται να λειτουργήσει εντός του 2022, με την στελέχωσή του από σωφρονιστικούς υπαλλήλους, κατηγορίας ΠΕ, ΤΕ και ΔΕ. Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθω αργότερα για να σας παρουσιάσω τις θετικές εξελίξεις που έχουν υπάρξει.

Αναφορικά με το νέο Κατάστημα Κράτησης (Κρήτη II), στην περιοχή Κουρούνες του Νομού Λασιθίου, χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, η κατασκευή του βρίσκεται σε εξέλιξη. Η χρηματοδότηση του έργου έχει εξασφαλιστεί από το Πρόγραμμα Δημοσίων

32. 08-09-2022, Τάκης Θεοδωρικάκος: Σημαντικά βήματα προόδου για την αναβάθμιση του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας, <https://www.minocp.gov.gr/2022/09/08/08-09-2022-takis-theodorikakos-simantika-vimata-proodou-gia-tin-anavathmisi-tou-sofronistikou-systimatos-tis-choras/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

Επενδύσεων και εκτιμάται ότι θα ολοκληρωθεί το πρώτο εξάμηνο του 2023.

Άλλη μια σημαντική εξέλιξη είναι η μεταφορά του Ειδικού Τμήματος Ανήλικων του Καταστήματος Κράτησης Κορίνθου στο Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας, βελτιώνοντας σημαντικά τις συνθήκες κράτησης των ανήλικων κρατουμένων».

Μερικές από τις προαναφερθείσες πληροφορίες επιβεβαιώνονται με την ομιλία του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη στην Ολομέλεια της Βουλής, στις 25 Οκτωβρίου 2022, κατά τη διαδικασία ψήφισης των τροποποιήσεων του Σωφρονιστικού Κώδικα.³³ Συγκεκριμένα, ο Π. Θεοδωρικάκος, υποστήριξε³⁴ ότι με τις νομοθετικές αλλαγές που προωθήθηκαν επιχειρείται η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της σωφρονιστικής πολιτικής προς όφελος των ίδιων των κρατουμένων, των οικογενειών τους αλλά και του συνόλου της ελληνικής κοινωνίας, και, μιλώντας για τα νέα καταστήματα, ανέφερε ότι όσον αφορά τη μεταφορά της φυλακής του Κορυδαλλού στον Ασπρόπυργο, «έχουν πραγματοποιηθεί πρόδρομες ενέργειες που αφορούν τον χωροταξικό τομέα και τη δυνατότητα μεταφοράς της φυλακής στο συγκεκριμένο χώρο στον Ασπρόπυργο και στις 9 Αυγούστου του 22 υπεγράφη σύμβαση με το ΤΑΙΠΕΔ για το έργο της μετεγκατάστασης, το ΤΑΙΠΕΔ δρομολογεί τον διεθνή διαγωνισμό. Επίσης, το νέο κατάστημα κράτησης της Δράμας, χωρητικότητας 600 θέσεων, παραδόθηκε στις 11 Ιουνίου του 2020 και αναμένεται να λειτουργήσει μέσα στο 2022 με την ολοκλήρωση της πρόσληψης των εργαζομένων. Βρίσκεται σε εξέλιξη και ολοκληρώνεται το πρώτο εξάμηνο του 2023 το νέο κατάστημα Κρήτης, το λεγόμενο “Κρήτη 2” στην περιοχή Κουρούνες του νομού Λασιθίου, χωρητικότητας 600 θέσεων και σε ό,τι αφορά το νέο κατάστημα κράτησης Ιωαννίνων, έχει ήδη γίνει αποδεκτή από το Υπουργείο η δωρεά της έκτασης όπου πρόκειται να ανεγερθεί και έχει κινηθεί η διαδικασία για την έκδοση της στρατηγικής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων».

Στο Ενοποιημένο Σχέδιο Κυβερνητικής Πολιτικής για το έτος 2023,³⁵ αναφέρεται ότι: «Παράλληλα με τον εκσυγχρονισμό του σωφρονιστικού συστήματος και την εμπέδωση της ευταξίας στα Σωφρονιστικά Καταστήματα, έγιναν σημαντικά βήματα για την αποσυμφόρησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, τέθηκαν σε λειτουργία δύο νέες πτέρυγες στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Νιγρίτας και 5^η πτέρυγα του Σωφρονιστικού Καταστήματος Χανίων δυναμικότητας 120 θέσεων αντίστοιχα, ενώ ολοκληρώθηκαν όλες οι απαιτούμενες τεχνικές εργασίες στο νεοανεγειρόμενο Σωφρονιστικό Κατάστημα Δράμας, χωρητικότητας 600 θέσεων, το οποίο και παραδόθηκε προς λειτουργία».

33. ανωτέρω, υποσημείωση 20.

34. <https://www.minocp.gov.gr/2022/10/25/25-10-2022-takis-theodorikakos-eksygchronizoume-to-sofronistiko-systima-kai-tis-synthikes-gia-tous-kratoumenous-afstiropoioume-to-plaisio-ton-adeion-gia-isovites-dolofonous-vias/>

35. σ. 64, https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2022/12/ΕΣΚυΠ_2023.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

Στη συνέχεια,³⁶ στο σχετικό με το έργο του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη τμήμα, ο/η αναγνώστης πληροφορείται ότι: «/Σ/τις πλέον εμβληματικές πρωτοβουλίες του Υπουργείου, εντάσσεται, επίσης, η δημιουργία νέων σωφρονιστικών εγκαταστάσεων και η αναβάθμιση των υφιστάμενων, στα πρότυπα τα οποία ορίζει το εθνικό και διεθνές δίκαιο, τόσο για τον γενικότερο πληθυσμό των κρατουμένων, όσο και για τον πληθυσμό κρατουμένων με αναπηρία (ΑμεΑ). Προς τούτο, προγραμματίστηκε η έκδοση Ειδικού Πολεοδομικού Σχεδίου για τη μετεγκατάσταση του συγκροτήματος Σωφρονιστικών Καταστημάτων Κορυδαλλού στον Ασπρόπυργο και του Σωφρονιστικού Καταστήματος Ιωαννίνων. Σημαντική ένταξη στο σχεδιασμό αποτελεί και η -εντός του έτους 2023- παραλαβή του αποπερατωμένου κτίσματος για το Σωφρονιστικό Κατάστημα ΚΡΗΤΗ II». Στο ΕΣΚΥΠ αυτό δεν υπάρχει καμιά αναφορά σε «ορόσημα» ενεργειών για την κατασκευή των νέων φυλακών. Σύμφωνα με ένα αποκαλυπτικό δημοσίευμα,³⁷ τα έργα για τη «Μετεγκατάσταση καταστήματος κράτησης Κορυδαλλού» και για τη «Μετεγκατάσταση καταστημάτων κράτησης Ιωαννίνων και Χαλκίδας», προϋπολογισμού 220.000.000 ευρώ, έχουν τεθεί υπό τη σκέπη της Μονάδας Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας (Project Preparation Facility – PPF) του ΤΑΙΠΕΔ, σκοπός της οποίας είναι «η ωρίμανση Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας που έχουν ενταχθεί στο “Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας”, η διενέργεια των σχετικών διαγωνιστικών διαδικασιών και η παρακολούθηση της εκτέλεσης των έργων που ανατίθενται στο πλαίσιο αυτών».

A.3 Το εν εξελίξει «πρόγραμμα» κατασκευής των νέων φυλακών

Σε μια προσπάθεια να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα ως προς το εν εξελίξει πρόγραμμα κατασκευής νέων φυλακών³⁸ κατά την περίοδο που ακολούθησε την κυβερνητική αλλαγή του Ιουλίου 2019, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα ανωτέρω, αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό κατά πάσα πιθανότητα αφορά:

1. Την έναρξη λειτουργίας μιας φυλακής 600 θέσεων που παρελήφθη τον Ιούνιο του 2020 και στελεχώνεται ώστε να αρχίσει να λειτουργεί σταδιακά τους πρώτους μήνες του 2023 (Σωφρονιστικό Κατάστημα Δράμας). Στην περιοχή δεν λειτουργεί άλλο κατάστημα, επομένως οι 600 θέσεις προστίθενται στο σύνολό τους στη χωρητικότητα του σωφρονιστι-

36. Ο. π., σ. 155-156.

37. <https://www.insider.gr/oikonomia/207572/pote-bgainoyn-ta-sdit-gia-ti-metegkatastasi-ton-fylakon>. Βλ. και <https://www.ot.gr/2021/11/11/inside-stories/ola-osa-prepei-na-gnorizoume-gia-tis-metegkatastaseis-ton-fylakon-korydallou-ioanninon-kai-xalkidas-me-ti-methodo-sdit/>, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

38. Δεν περιλαμβάνονται εδώ οι θέσεις κράτησης στις τρεις πτέρυγες των φυλακών Νιγρίτας και Χανίων που άρχισαν να χρησιμοποιούνται πολύ μετά την έναρξη λειτουργίας των καταστημάτων αυτών.

- κού συστήματος .
2. Την ολοκλήρωση της κατασκευής μιας φυλακής 600 θέσεων εντός του 2023³⁹ με εξασφαλισμένη χρηματοδότηση (Σωφρονιστικό Κατάστημα Κρήτη II, στη Νεάπολη Λασιθίου). Στην περιοχή λειτουργεί το Σωφρονιστικό Κατάστημα Νεάπολης, 45 θέσεων.⁴⁰ Με την έναρξη της λειτουργίας του νέου καταστήματος εκτιμάται ότι το ήδη υπάρχον κατάστημα θα καταργηθεί, επομένως οι νέες θέσεις που θα προκύψουν είναι 555.
  3. Τη μετεγκατάσταση του σωφρονιστικού καταστήματος Ιωαννίνων, 66 θέσεων, σε νέο κατάστημα 600 θέσεων, δηλαδή την προσθήκη νέων 534 θέσεων, χωρίς συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα, καθώς οι σχετικές διαδικασίες βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο.
  4. Τη μετεγκατάσταση του σωφρονιστικού καταστήματος Χαλκίδας, 127 θέσεων, σε εγκαταστάσεις 600 ή 1.000 θέσεων, και πάλι χωρίς συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα. Η δεύτερη εκδοχή, αν και εμφανίζεται σε δηλώσεις και ανακοινώσεις της πρώην Γενικής Γραμματέως Αντεγκληματικής Πολιτικής, δεν φαίνεται ότι αντιστοιχεί σε κάποιο υπαρκτό κατασκευαστικό σενάριο. Αντιθέτως, η εκδοχή του καταστήματος με 600 θέσεις εμφανίζεται σε πιο πρόσφατα επίσημα τεκμήρια και επιτρέπει τη βάσιμη εικασία ότι ο σχεδιασμός αφορά την προσθήκη 473 θέσεων (και όχι 873) στη χωρητικότητα των φυλακών της χώρας.
  5. Την πλέον προβλεβλήμενη μετεγκατάσταση του συγκροτήματος των φυλακών Κορυδαλλού στο «Δικαστικό Σωφρονιστικό Συγκρότημα Αθηνών», στον Ασπρόπυργο. Κατά μία εκδοχή, το νέο συγκρότημα θα διαθέτει 2000 θέσεις, κατά άλλη, πιο ισχυρή, βάση των (πιο πρόσφατων) τεκμηρίων προκύπτει ότι θα αποτελείται από 14 πτέρυγες 200 θέσεων, άρα θα πρόκειται για ένα κέντρο 2800 θέσεων.⁴¹ Δεδομένου ότι η επίσημη (αν και βάσιμα αμφισβητούμενη⁴²) χωρητικότητα των πέντε σωφρονιστικών καταστημάτων που αποτε-

39. Σύμφωνα με παλαιότερες δηλώσεις του Υφυπουργού Προστασίας του Πολίτη, στο χρονοδιάγραμμα του έργου προβλεπόταν η παράδοση του έργου από το καλοκαίρι του 2022 (<https://www.ethnos.gr/Politics/article/154846/oikonomoytokalokairitoy2022thaeinaietoiomotoneosofronistikokatasthmasthneapolh>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022).

40. Βλ. Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, Στατιστικά στοιχεία κρατουμένων, <https://www.ggap.gov.gr/statistika-stoixeia-kratoumenon/>, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022. Όλες οι πληροφορίες που παρατίθενται στη συνέχεια για την επίσημη χωρητικότητα των εν λειτουργία σωφρονιστικών καταστημάτων προέρχονται από αυτά τα στοιχεία.

41. Έχει εντοπιστεί δημοσίευμα στο οποίο γίνεται αναφορά σε 12 πτέρυγες και 2.000 θέσεις (<https://www.ethnos.gr/greece/article/133680/neoskorydalloshekinoynptaergagiathfylakhmekatedafiseisstonaspropyrgo>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022).

42. S. Snacken, I. Carbanaru, N. Koulouris, Reducing Prison Overcrowding in Greece, 2021 αδημοσίευτη επικαιροποίηση της ομότιτλης Έκθεσης των M. Palma, S. Snacken, V. Theis, I. Carbanaru, 2019, στο πλαίσιο του έργου Provision of consultancy services in the area of penitentiary 2019/AO/37 to strengthen prison healthcare in Greece, Council of Europe, Criminal Law Co-operation Unit – CLCU, Action against Crime Department. Βλ. M. Palma, S. Snacken, V. Theis, I. Carbanaru, Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα του υπερπληθυσμού στις ελληνικές φυλακές, The Art of Crime, 6, Μάιος 2019, <https://theartofcrime.gr/αντιμετωπίζοντας-το-πρόβλημα-του-υπερ/>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

λούν το υπό μετεγκατάσταση συγκρότημα είναι 1.942 θέσεις (1.222 στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού Ι + 174 στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού ΙΙ + 253 στο Ειδικό Κέντρο Υγείας Κρατουμένων θέσεις + 261 στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων + 32 στην Κεντρική Αποθήκη Υλικού Σωφρονιστικών Καταστημάτων), κατά την πρώτη εκδοχή το νέο Δικαστικό Σωφρονιστικό Συγκρότημα θα «ενισχύσει» τη χωρητικότητα των ελληνικών φυλακών κατά 58 θέσεις και κατά τη δεύτερη θα την αυξήσει κατά 858 θέσεις! Ο αρχικός υπολογισμός περί αποπεράτωσης του έργου εντός του 2022 αποδείχθηκε εξωπραγματικός, και από διάφορες νεότερες πηγές προκύπτει ότι ο χρονικός ορίζοντας ολοκλήρωσης του έργου είναι τετραετής. Κατά μία από τις εκτιμήσεις του Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής, αυτός ο ορίζοντας μπορεί να φθάσει στο έτος 2028.

6. Την κατασκευή νέου «ανοικτού τύπου» σωφρονιστικού καταστήματος εργασίας στη Μεγαλόπολη, στο πλαίσιο της αποκατάστασης των συνεπειών από την απολιγνιτοποίηση των μονάδων της περιοχής, στο οποίο η εργασία των κρατουμένων θα συνδέεται με τοπικές οικονομικές δραστηριότητες. Το κατάστημα αυτό θα έχει 400 (κατά μία εκδοχή) ή 600 (κατά άλλη, ισχυρότερη βάσει τεκμηρίων εκδοχή) νέες θέσεις για το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα, καθώς πουθενά δεν φαίνεται ότι θα αντικαταστήσει κάποιο άλλο κατάστημα. Πρόκειται για μία ακόμη περίπτωση με άγνωστο χρονοδιάγραμμα υλοποίησης, παρά την από 21 Σεπτεμβρίου 2021 ανακοίνωση της Περιφέρειας Πελοποννήσου ότι «προχωρούν ταχύτατα οι διαδικασίες για την ίδρυση και λειτουργία αγροτικών φυλακών στον δήμο της Μεγαλόπολης».⁴³
7. Τη δημιουργία νέου ειδικού σωφρονιστικού καταστήματος ή «πολυδύναμου κέντρου» νέων στον Βόλο, με 800 θέσεις κράτησης, το οποίο δεν αποσαφηνίζεται σε κάποιο από τα επίσημα τεκμήρια που εξετάστηκαν για τη συγγραφή της παρούσας μελέτης εάν θα είναι μια μονάδα που θα αντικαταστήσει υπάρχουσες δομές του σωφρονιστικού συστήματος ή αν θα προστεθεί σε αυτές. Δημοσιεύματα αναφέρουν ότι το σημερινό Ειδικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Νέων Βόλου (χωρητικότητας 54 θέσεων, σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύει η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής) θα μετατραπεί σε Κέντρο Καινοτομίας και Τεχνολογίας. Σύμφωνα με τα ίδια δημοσιεύματα, πρόκειται για ένα πρόγραμμα ανακαίνισης και επέκτασης του Αγροτικού Σωφρονιστικού Καταστήματος Κασσαβέτειας, που το 2025 θα έχει χωρητικότητα 800 θέσεων, με μονάδα κράτησης ανηλίκων, έναντι των 274 θέσεων που διαθέτει στην παρούσα μορφή του.⁴⁴ Βάσει αυτών, εάν

43. <https://www.ppel.gov.gr/o-schediasmos-ke-o-programmatismos-tou-sdam-antikimeno-enimerosis-apo-ton-anapliroti-pourgo-anaptixis-ke-ependiseon-niko-papathanasi-pros-ton-periferiarchi-peloponnissou-p-nika-ke-dimarchous/>, ημερομηνία πρόσβασης: 29 Δεκεμβρίου 2022.

44. <https://www.tovima.gr/2021/10/05/society/volos-oloklironetai-to-kentro-kratiseis-neon-kai-anilikon/>, <https://www.aftodioikisi.gr/ipourgeia/dimioyrgieitai-neo-polydynamo-kentro-kratiseis-neon-kai-anilikon-kratoymenon-stin-kassaveteia-voloy/>,

το πρόγραμμα ανακαίνισης και επέκτασης υλοποιηθεί, θα προστεθούν 472 νέες θέσεις (800 – 274 – 54) στη χωρητικότητα των φυλακών της χώρας

Εάν οι ανωτέρω υπολογισμοί ευσταθούν, και υπό την επιφύλαξη που δημιουργεί η ασάφεια όσον αφορά τον τρόπο υπολογισμού της χωρητικότητας των υπάρχουσών φυλακών και η απουσία κάθε στοιχείου σχετικά με τις κατασκευαστικές προδιαγραφές των νέων σωφρονιστικών καταστημάτων, η εικόνα που προκύπτει για την κατασκευή των τελευταίων είναι η ακόλουθη:

Σωφρονιστικό Κατάστημα / Συγκρότημα	Προβλεπόμενες Θέσεις	Καταργούμενες θέσεις	Νέες θέσεις / χρονοδιάγραμμα παράδοσης
1. Δράμας	600	-	600 / διαθέσιμες
2. Κρήτη II (Λασιθίου)	600	45	555 / εντός του 2023
3. Ιωαννίνων	600	66	534 / άγνωστο
4. Χαλκίδας	600 ή 1.000	127	473 ή 873 / άγνωστο
5. Δικαστικό Σωφρονιστικό Συγκρότημα Αθηνών (Ασπρόπυργος)	2.000 ή 2.800	1.942	58 ή 858 / έως το 2028
6. Μεγαλόπολης	400 ή 600	-	400 ή 600 / άγνωστο
7. Ειδικό Κατάστημα (ή Πολυδύναμο Κέντρο) Κράτησης Βόλου	800	274	472 / έως το 2025
Σύνολο	5.600 – 7.000	2.459	3.092 – 4.492

<https://www.liberal.gr/epikairota/bolos-se-tria-hronia-stamata-i-leitoyrgia-toy-eidikoy-katastimatos-kratisis-neon>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

Β. ΑΠΟΣΥΜΦΟΡΗΣΗ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΩΝ Ή ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ;

Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι είναι αδύνατο να συναχθεί ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα τόσο για την επιδιωκόμενη χωρητικότητα των φυλακών ή καταστημάτων κράτησης ή σωφρονιστικών καταστημάτων όσο και για το βάθος χρόνου που απαιτείται για την επίτευξη αυτού του στόχου (;). Περαιτέρω, δεν προκύπτει από οποιοδήποτε επίσημο τεκμήριο ή δημοσίευμα ότι οι εξαγγελίες, οι ενέργειες που πραγματοποιούνται και τα έργα που εκτελούνται στην κατεύθυνση της υλοποίησής τους βασίζονται σε κάποια μελέτη-προβολή η οποία αφορά τις υπάρχουσες και τις μελλοντικές ανάγκες σε υποδομές για την υποδοχή του ποινικά ελεγχόμενου πληθυσμού που ευρίσκεται ή εκτιμάται ότι θα βρεθεί στις φυλακές. Επίσης, δεν είναι γνωστές οι προδιαγραφές βάσει των οποίων υπολογίζεται ο αριθμός των θέσεων κράτησης στις προς χρήση, υπό παράδοση και προς ανέγερση φυλακές, και εάν αυτές είναι συγκρίσιμες με τις προδιαγραφές που αποτέλεσαν βάση για τον υπολογισμό των υπάρχουσών θέσεων (από τα δημοσιευμένα στοιχεία, φαίνεται ότι στις λειτουργούσες φυλακές η επιφάνεια που αναλογεί σε κάθε θέση είναι 4 τετραγωνικά μέτρα⁴⁵). Αν με την κατασκευή νέων καταστημάτων κράτησης ή σωφρονιστικών καταστημάτων στόχος είναι να εξασφαλιστούν επαρκείς θέσεις για την ανακατανομή των υπεράριθμων σήμερα κρατουμένων και για τη διαβίωσή τους σε αναβαθμισμένες συνθήκες κράτησης, τα πρόσφατα επίσημα δεδομένα δείχνουν ότι το έλλειμμα που πρέπει να καλυφθεί αφορά 351 κρατουμένους, καθώς το σύνολο των κρατουμένων στις 2 Ιανουαρίου 2023⁴⁶ ήταν 10.526, με τη χωρητικότητα των φυλακών να ανέρχεται σε 10.175 θέσεις (ποσοστό υπερπλήρωσης: 103,45%). Ωστόσο, τα δεδομένα αυτά δημιουργούν μια παραμορφωμένη εικόνα αν δεν συνεκτιμηθεί ότι (πάντα σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που δημοσιεύονται από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής) σε 21 από τα 34 σωφρονιστικά καταστήματα η πληρότητα υπερβαίνει το 100% (αγγίζοντας ή υπερβαίνοντας το 210% στα Σωφρονιστικά Καταστήματα Κράτησης της Τρίπολης και της Κω, και πλησιάζοντας το 200% στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Κομοτηνής) και σε άλλα 4 είναι μεγαλύτερη του 90%, που θεωρείται από το Συμβούλιο της Ευρώπης κατώφλι εμφάνισης του προβλήματος της υπερπλήρωσης.⁴⁷ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, και σε συνδυασμό με τον σχετικά σταθερό αριθμό του συνόλου των κρατουμένων την τελευταία διετία (το 2021 και το 2022, ο αριθμός αυτός κυμαινόταν μεταξύ 10.500 και 11.200, με μικρή πτωτική τάση), δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η αύξηση της

45. Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 41.

46. Τα στοιχεία επικαιροποιήθηκαν μετά την υποβολή του κειμένου προς δημοσίευση στο παρόν τεύχος, κατά το στάδιο της επιμέλειας.

47. White Paper on Prison Overcrowding, CM(2016)121-add3, p. 7. par. 20, <https://rm.coe.int/white-paper-on-prison-overcrowding-cm-2016-121-add3-e/16807c886b>, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

χωρητικότητας των φυλακών κατά 3.000 ή κατά 4.500 θέσεις (ανάλογα με την αποδοχή των μικρότερων, στην πρώτη περίπτωση, και των μεγαλύτερων, στη δεύτερη περίπτωση, αριθμών που έχουν δει το φως της δημοσιότητας από διάφορες, επίσημες και μη, πηγές). Κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με αύξηση των επίσημα βεβαιωμένων θέσεων στην πρώτη περίπτωση κατά 29,5% περίπου και στη δεύτερη κατά 44% περίπου! Λαμβανομένης δε υπόψη της διεθνούς και ευρωπαϊκής εμπειρίας, η αύξηση της χωρητικότητας των φυλακών, είτε με την οικοδόμηση νέων εγκαταστάσεων είτε με την ανακατασκευή και αναδιαρρύθμιση των υπάρχουσών μονάδων φυλακών, δεν αποτελεί μακροπρόθεσμα βιώσιμη λύση στο πρόβλημα του υπερπληθυσμού των κρατουμένων. Αντιθέτως, οδηγεί σε αύξηση της χρήσης της φυλακής και των δεικτών φυλάκισης, καθώς και στη διατήρηση του αριθμού των κρατουμένων σε υψηλό επίπεδο, σε περισσότερες φυλακές που γεμίζουν.⁴⁸

Η κατασκευή νέων φυλακών και η αύξηση της χωρητικότητάς τους αποτελούν βασικά στοιχεία μιας επεκτατικής ποινικοκατασταλτικής πολιτικής στην τριμερή κατάταξη που βασίζεται στη διόγκωση, τη σταθερότητα ή τη συρρίκνωση των στερητικών της ελευθερίας ποινικών κυρώσεων και των θεσμών, των δομών και των πόρων που τις υποστηρίζουν, στα επίπεδα της πρόβλεψης, της επιβολής και της έκτισής τους.⁴⁹ Σύμφωνα με αυτήν την κατάταξη, καθεμία από αυτές τις κατευθύνσεις παρουσιάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά,⁵⁰ δεν είναι όμως τα μόνα στοιχεία που οδηγούν στην κατάφασή της. Μια επεκτατική πολιτική χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση του ποινικού νομοθέτη και των επαγγελματιών της ποινικής δικαιοσύνης ότι η φυλακή αποδίδει, από τον σταθερά αυξανόμενο πληθυσμό των καταστημάτων κράτησης, από την υπερπλήρωσή τους, από την αύξηση της χωρητικότητάς τους, από την αύξηση του προσωπικού τους και από τη μεγέθυνση της σωφρονιστικής διοίκησης. Αυτή η πολιτική συνδυάζεται με την αύξηση της συχνότητας επιβολής ποινών κατά της ελευθερίας και της διάρκειάς τους. Σωρευτικό αποτέλεσμα των ανωτέρω είναι η σημαντική επιβάρυνση του πληθυσμού των φυλακών σε ένα πολιτικά καλλιεργούμενο κλίμα λαϊκιστικής τιμωρητικότητας και αυταρχικού λαϊκισμού (populist punitiveness, authoritarian populism). Σε αντίθετη κατεύθυνση, μια περιοριστική πολιτική διακρίνεται από τον σκεπτικισμό των φορέων της ποινικής καταστολής για την αποτελεσματικότητα των ποινών στέρησης της ελευθερίας, από τη σπανιότερη επιβολή ποινών φυλάκισης και κάθειρξης και τη μείωση της διάρκειάς τους, από την παρεμπόδιση της υπερπλήρωσης των φυλακών και την απόρριψη της αύξησης της χωρητικότητάς τους, από τη

48. Ο. π., σ. 7, §. 22, United Nations Office on Drugs and Crime, Handbook on Strategies to Reduce Overcrowding in Prisons, Criminal Justice Handbook Series, Νέα Υόρκη: United Nations, 2013 σ. 162, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Overcrowding_in_prisons_Ebook.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

49. A. Rutherford, Prisons and the Process of Justice; The Reductionist Challenge. Λονδίνο: Heinemann, 1986, σ. 43 κ.ε.

50. Βλ. Ν. Κουλούρης, Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 131-132.

μείωση των εισερχόμενων στις φυλακές, από τη διευκόλυνση των αποφυλακίσεων και τη μείωση του χρόνου παραμονής των κρατουμένων στη φυλακή.⁵¹ Τέλος, μια πολιτική σταθερότητας (stand-still) χαρακτηρίζεται από ένα κράμα στρατηγικών με τις οποίες επιδιώκεται η μείωση της συχνότητας επιβολής ποινών στέρησης της ελευθερίας, με την ευρύτερη χρήση εναλλακτικών ποινικών κυρώσεων, με την αντικατάσταση πεπαλαιωμένων υποδομών κράτησης από άλλες που δεν αποτελούν προσθήκες στις υπάρχουσες, χωρίς σαφή καθορισμό του μέγιστου επιτρεπόμενου αριθμού των κρατουμένων, και με την υποστήριξη της υφ' όρον απόλυσης, χωρίς αμφισβήτηση της στερητικής της ελευθερίας ποινής στην ουσία της. Αυτή η τελευταία ποινική πολιτική συχνά οδηγεί σε μια πολιτική «πόλωσης» (bifurcation/twin-track policy), όπου η εφαρμογή μέτρων και ποινών χωρίς στέρηση της ελευθερίας περιορίζεται στους δράστες αξιόποινων πράξεων χαμηλής απαξίας που δεν έχουν ιστορικό (σοβαρών) εμπλοκών με την ποινική δικαιοσύνη, ενώ οι καταδικασθέντες για σοβαρά αδικήματα, ιδίως δράστες εγκλημάτων του νόμου περί ναρκωτικών, βίαιων ή σεξουαλικών εγκλημάτων, τρομοκρατίας, καθώς και οι υπότροποι αντιμετωπίζονται με συνεχώς αυστηρότερες στερητικές της ελευθερίας ποινές.⁵² Καθώς η αύξηση της τιμωρητικότητας στο ανώτατο επίπεδο της ποινικής κλίμακας δεν μπορεί να εξισορροπηθεί από τις πιο μετριοπαθείς μειώσεις στο χαμηλότερο επίπεδο, αυτή η πολιτική συνήθως οδηγεί στην αύξηση των δεικτών φυλάκισης.⁵³

B.1 Ο δείκτης φυλάκισης

Με την αναζήτηση πρόσθετων στοιχείων, προς επιβεβαίωση ή αμφισβήτηση της θέσης ότι η ολοκληρωμένη ή δρομολογημένη κατασκευή των φυλακών αποτελεί στοιχείο μιας επεκτατικής πολιτικής στο πεδίο της ποινικής καταστολής, είναι εύκολα διαπιστώσιμο ότι:

Τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα παρουσιάζει μια γενική αυξητική τάση του δείκτη φυλάκισης (κρατούμενοι ανά 100.000 κατοίκους), που διακόπηκε προσωρινά την περίοδο 2015-2017, στη συνέχεια παρουσίασε πάλι άνοδο και σταθεροποιήθηκε την τελευταία τριετία.

51. Το Συμβούλιο της Ευρώπης, με τη Σύσταση R (99) 22 για τον υπερπληθυσμό των καταστημάτων κράτησης και την αύξηση του αριθμού των κρατουμένων, και με τη Λευκή Βίβλο για τον Υπερπληθυσμό των Καταστημάτων Κράτησης, τάσσεται υπέρ της περιοριστικής πολιτικής. Στα κείμενα αυτά, υπάρχει η προτροπή προς τα κράτη μέλη να ενισχύσουν τις μη στερητικές της ελευθερίας ποινές και να εφαρμόσουν αντίστοιχα μέτρα σε όλα τα στάδια της προδικασίας, της κύριας διαδικασίας και κατά την έκτιση της ποινής (βλ. τις εκθέσεις των εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο του έργου Provision of consultancy services in the area of penitentiary 2019/AO/37 to strengthen prison healthcare in Greece, Council of Europe, Criminal Law Co-operation Unit – CLCU, Action against Crime Department, ανωτέρω, υποσημ. 43).

52. S. Snacken, A Reductionist Penal Policy and European Human Rights Standards, *European Journal of Criminal Policy and Research*, (12) 2013, σ. 143-164.

53. Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 43.

Πληθυσμός φυλακών και δείκτης φυλάκισης (2010-2023)*

	Πληθυσμός Φυλακών	Δείκτης Φυλάκισης
2010	11.364	102
2011	12.349	111
2012	12.479	112,6
2013	12.475	113,4
2014	12.693	116,2
2015	11.798	108,7
2016	9.611	89,2
2017	9.560	89,1
2018	10.011	93,5
2019	10.654	99,0
2020	10.891	102,4
2021	11.379	106,1
2022	11.334	106,1
2023	10.526	100,9

Πηγές: M.F. Aebi, M.M. Tiago, (2020). SPACE I – 2019 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Council of Europe, 2020, M.F. Aebi, E. Cocco, L. Molnar, M.M. Tiago. SPACE I – 2021 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Council of Europe, 2022 και Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής

* Οι ημερομηνίες αναφοράς ως προς τον αριθμό των κρατουμένων διαφέρουν από έτος σε έτος και ο δείκτης προκύπτει με διαφορετική βάση ως προς τον γενικό πληθυσμό, ανάλογα με τα στοιχεία της ανά δεκαετία απογραφής του και τις ενδιάμεσες εκτιμήσεις. Στις ετήσιες στατιστικές του Συμβουλίου της Ευρώπης δημοσιεύονται στοιχεία με βάση τα πληθυσμιακά δεδομένα των φυλακών την 1^η Σεπτεμβρίου κάθε έτος έως το 2016 και την 31^η Ιανουαρίου από το 2018 και μετά (γι' αυτόν τον λόγο δεν περιλαμβάνονται στοιχεία για το έτος 2017). Στα στοιχεία που δημοσιεύει η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, ημερομηνία αναφοράς είναι η πρώτη ημέρα κάθε έτους. Το Διεθνές Κέντρο Μελετών για τις Φυλακές (International Centre for Prison Studies), επικαλούμενο πηγές του Υπουργείου Δικαιοσύνης, αρμόδιου τις φυλακές στη χώρα μας μέχρι τον Ιούλιο του 2019, δίνει –με μικρές

αποκλίσεις, προφανώς λόγω διαφορετικών ημερομηνιών αναφοράς– τα εξής στοιχεία:

Έτος	Αριθμός κρατουμένων	Δείκτης Φυλάκισης
2000	7.625	70
2002	8.507	78
2004	8.726	79
2006	9.964	90
2008	11.645	104
2010	11.364	102
2012	12.479	113
2014	12.693	116
2016	9.611	89
2018	10.011	93
2020	10.891	102
2021	11.131	105

Πηγή: International Centre for Prison Studies, World Prison Brief. Europe, Greece, <https://www.prisonstudies.org/country/greece>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022

Αν υποθεθεί ότι η δρομολόγηση της αύξησης της χωρητικότητας των φυλακών, πέραν του λόγου που προβάλλεται ότι την καθιστά απαραίτητη, δηλαδή της ορθολογικής ανακατανομής των κρατουμένων σε υπάρχοντες και νέους χώρους κράτησης και της διαμόρφωσης όρων διαβίωσης χωρίς υπερπληθυσμό, δείχνει και τις προθέσεις όσον αφορά τη συχνότητα και την έκταση της επιβολής και έκτισης ποινών στερητικών της ελευθερίας, καθώς και την αναμενόμενη εξέλιξη του πληθυσμού των κρατουμένων, μετά τις πρόσφατες μεταβολές του συστήματος των ποινικών κυρώσεων, αρχικά σε μια περισσότερο μετριοπαθή κατεύθυνση (με τον Ποινικό Κώδικα του 2019) και στη συνέχεια σε μια αυστηρότερη, τιμωρητική προσέγγιση, με τις τροποποιήσεις της ποινικής και της σωφρονιστικής νομοθεσίας,⁵⁴ ο δείκτης αυτός μπορεί να επόμενα έτη να προσεγγίσει ή να υπερβεί

54. Βλ. χαρακτηριστικά Κ. Κοσμάτου, Οι νέες νομοθετικές επιλογές στο πεδίο έκτισης της ποινής, Αντιγόνη. Το ερώτημα, τ. 1 (2), 2021, σ. 9 επ., και τις συμβολές των *Ev. Φυτράκη*, Ποινικός λαϊκισμός και (νέα) σωφρονιστική πολιτική, *Γ. Νικολόπουλου*, Πρόσφατες μεταβολές στο ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο: Θέσεις και επισημάνσεις του «Συνηγόρου του Πολίτη», *Μ. Σκανδάμη*, Οι νέες σωφρονιστικές ρυθμίσεις και η απειλή του τέλους της σωφρονιστικής πολιτικής και *Ν. Κουλούρη*, Η μεταχείριση των κρατουμένων στο εδώλιο της ασφάλειας και η

το 145 (143,78, με υποθετικό αριθμό 15.000 κρατουμένων σε συνολικό πληθυσμό 10.432.481, και υποθετικό ποσοστό πληρότητας των φυλακών 88,23%: 15.000 κρατούμενοι σε 17.000 διαθέσιμες θέσεις). Μια τέτοια εξέλιξη θα κατέτασσε την Ελλάδα στην κατηγορία των ευρωπαϊκών χωρών που υπερβαίνουν κατά πολύ (περισσότερο από 25%) την πανευρωπαϊκή διάμεσο του δείκτη φυλάκισης, που ήταν 101,8 το 2020 και το 2021,⁵⁵ σε επίπεδο πολύ υψηλότερο από τον αντίστοιχο δείκτη χωρών όπως η Ολλανδία (με δείκτη 53,9), η Νορβηγία (με δείκτη 56,6), η Γερμανία (με δείκτη 71), η Κροατία (με δείκτη 87,5), η Ιταλία (με δείκτη 90), η Γαλλία (με δείκτη 92,9), η Αυστρία (με δείκτη 94,8), η Βουλγαρία (με δείκτη 101,9), η Πορτογαλία (με δείκτη 110,8) και η Ισπανία (με δείκτη 116,3).⁵⁶ Η άνοδος του ελληνικού δείκτη φυλάκισης σε αυτό το επίπεδο (κοντά στο 150) δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τα επίσημα δεδομένα της Ελληνικής Αστυνομίας για την εγκληματικότητα,⁵⁷ που μάλιστα εμφανίζεται μειωμένη το 2022 σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη,⁵⁸ και παρά το γεγονός ότι τα στοιχεία που δημοσιεύονται και οι συγκρίσεις που γίνονται δεν πληρούν στοιχειώδεις προδιαγραφές αξιόπιστης εγκληματολογικής στατιστικής ως προς το φάσμα των αξιόποινων πράξεων που περιλαμβάνουν και τη διάρκεια των περιόδων που συγκρίνονται.

B.2 Η παγίωση της υποστελέχωσης

Περίπου 4.500 υπάλληλοι εργάζονταν στις φυλακές το 2017-2018. Σχεδόν 4.000 από αυτούς ανήκαν στο προσωπικό φύλαξης και εξωτερικής φρούρησης, περίπου 400 ανήκαν στο διοικητικό και το τεχνικό προσωπικό και άλλοι 120 περίπου ήταν μέλη του επιστημονικού και υγειονομικού προσωπικού (κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι, γιατροί και νοσηλεύτες). Στις 11 Δεκεμβρίου 2018, υπήρχαν 2.694 οργανικές θέσεις για το προσωπικό φύλαξης αλλά καλύπτονταν μόνο 1.998 από αυτές. Από τις 2.013 οργανικές θέσεις προσω-

σύνθλιψη του θεσμικού χώρου της κοινωνικής επανένταξής τους, Εγκληματολόγοι, τ. 9, Νοέμβριος 2021, <https://drive.google.com/file/d/1yD2rWuIATwfQgEYTYsKC4iCJqSda4MgT/view>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

55. M. F. Aebi, E. Cocco, L. Molnar, M.M. Tiago. SPACE I - 2021 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations. Council of Europe, 2022, σ. 2-3, https://wp.unil.ch/space/files/2022/12/SPACE-I_2021_FinalReport.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 27 Δεκεμβρίου 2022.

56. Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 56, και <https://www.statista.com/statistics/957501/incarceration-rate-in-europe/>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

57. Βλ. τις εκθέσεις των εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο του έργου Provision of consultancy services in the area of penitentiary 2019/AO/37 to strengthen prison healthcare in Greece, Council of Europe, Criminal Law Co-operation Unit – CLCU, Action against Crime Department, ανωτέρω, υποσημ. 43.

58. 03-01-2023, Κοινό δελτίο Τύπου Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και Ελληνικής Αστυνομίας σχετικά με τον απολογισμό δραστηριότητας έτους 2022 σε βασικούς δείκτες εγκληματικότητας για την ασφάλεια των πολιτών, <https://www.minocp.gov.gr/2023/01/03/03-01-2022-koino-deltio-tyrou-ypourgeiou-prostasias-tou-politi-kai-ellinikis-astynomias-schetika-me-ton-apologismo-drastiriotitas-etous-2022-se-vasikous-deiktēs-egklimatikotitas-gia-tin-asfaleia-ton/> (προστέθηκε μετά την υποβολή του κειμένου προς δημοσίευση στο παρόν τεύχος, κατά το στάδιο της επιμέλειας).

πικού φύλαξης, ήταν καλυμμένες 1.747. Το προσωπικό φύλαξης και εξωτερικής φρούρησης αποτελούσε το 85% του συνολικού αριθμού των εργαζόμενων στις φυλακές (4.373 άτομα). Η αναλογία φυλακτικού προσωπικού/κρατουμένων ήταν 1/5. Σύμφωνα με στοιχεία του Μαΐου του 2020, που διατέθηκαν από τη Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη για τη σύνταξη έκθεσης ερευνητικού έργου,⁵⁹ ο συνολικός αριθμός των οργανικών θέσεων εργασίας ήταν 5.590 και ο αριθμός των υπαλλήλων που εργάζονταν σε όλες τις φυλακές ήταν 3.980, συμπεριλαμβανομένων 1.734 υπαλλήλων φύλαξης. Η αναλογία φυλακτικού προσωπικού/κρατουμένων επιδεινώθηκε σε 1/6,5. Στοιχεία του Μαρτίου 2022, που διατέθηκαν από την Ομοσπονδία Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας, δείχνουν ότι ο αριθμός των οργανικών θέσεων αυξήθηκε σε 5.848, ενώ ο συνολικός αριθμός των υπαλλήλων των φυλακών ήταν 4.026, συμπεριλαμβανομένων 1.779 υπαλλήλων φύλαξης. Η αναλογία προσωπικού φύλαξης/κρατουμένων δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά, όντας 1/6,1.

Μήνας / έτος	Οργανικές θέσεις προσωπικού φυλακών (όλων των κλάδων και ειδικοτήτων)	Εργαζόμενοι υπάλληλοι (όλων των κλάδων και ειδικοτήτων)	Οργανικές θέσεις προσωπικού φύλαξης	Εργαζόμενοι υπάλληλοι φύλαξης	Οργανικές θέσεις προσωπικού εξωτερικής φρούρησης	Εργαζόμενοι υπάλληλοι εξωτερικής φρούρησης	Οργανικές θέσεις προσωπικού όλων των άλλων κατηγοριών (*)	Εργαζόμενοι υπάλληλοι όλων των άλλων κατηγοριών (*)	Συνολικός αριθμός κρατουμένων
Μάιος 2020	5.590	3.980	2.674	1.734	2.012	1.616	904	630	11.334
Μάρτιος 2022	5.848	4.026	2.779	1.779	2.110	1.567	959	680	10.831

Πηγές: Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής (2020) και Ομοσπονδία Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας

(*) Άλλες κατηγορίες: προϊστάμενοι διεύθυνσης, διοικητικό προσωπικό (τμημάτων διοίκησης και οικονομικού), κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι, γιατροί και νοσηλευτές, τεχνικοί, γεωπόντοι, οδηγοί, κ.λπ.

Το πρώτο εξάμηνο του 2022 διορίστηκαν ως μόνιμο προσωπικό 588 υπάλληλοι, εκ των οποίων

59. N. Koulouris, Training needs assessment report – Greece, Contribution to the project B-COMPETENT: Boosting Competences in Penitentiary Staff in Europe, the European Centre Foundation and the Albanian Ombudsman, November 2021, 19 σελ., <https://d1siqfdbm539b3.cloudfront.net/media/resource/164153e28458427db78767882026ea71.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 22 Δεκεμβρίου 2022.

240 απασχολούνταν ήδη με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Οι 100 από αυτούς είναι εξωτερικοί φρουροί, οι υπόλοιποι είναι προσωπικό διαφόρων κατηγοριών, ιδιαίτερα υπάλληλοι φύλαξης. Στην από 14 Ιουνίου 2022 απάντηση της Ελληνικής Κυβέρνησης στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων από την επίσκεψή της στην Ελλάδα το 2021,⁶⁰ αναφέρεται ότι από 418 υπαλλήλους φύλαξης και 43 εξωτερικούς φρουρούς που ήταν διοριστέοι το 2020-2021 41 υποψήφιοι δεν αποδέχθηκαν τον διορισμό τους και ότι έχει υποβληθεί αίτημα στο Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού για την αντικατάστασή τους. Σε κάθε περίπτωση, οι νέες προσλήψεις, είτε ολοκληρώθηκαν με τον διορισμό επιλεγμένων υποψηφίων είτε εκκρεμούν, έχουν χαρακτηριστεί από την Ομοσπονδία Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας (ΟΣΥΕ) εντελώς ανεπαρκείς («σταγόνα στον ωκεανό»⁶¹) για την κάλυψη των υφιστάμενων αναγκών σε προσωπικό. Στις 16 Νοεμβρίου 2021, προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τον διορισμό 416 νέων σωφρονιστικών υπαλλήλων (προσωπικό φύλαξης και εξωτερικής φρούρησης) για τη στελέχωση του Σωφρονιστικού Καταστήματος Δράμας.⁶² Η συνδικαλιστική οργάνωση των υπαλλήλων των φυλακών αντέδρασε υποστηρίζοντας ότι ακόμη και μετά τον διορισμό του πρόσθετου αυτού προσωπικού, τα κενά που προκλήθηκαν τα προηγούμενα χρόνια λόγω συνταξιοδότησης παλαιών υπαλλήλων ή ανάθεσης άλλων καθηκόντων στο σωφρονιστικό προσωπικό ή παραίτησής τους από τη σωφρονιστική υπηρεσία για διάφορους λόγους δεν θα καλυφθούν επαρκώς. Σύμφωνα με την ΟΣΥΕ, σε ορισμένες κατηγορίες του προσωπικού οι μη στελεχωμένες θέσεις είναι το 40%-70% των υφιστάμενων και ο αριθμός των υπαλλήλων που θα διοριστούν δεν θα καλύψει ούτε τις επικείμενες συνταξιοδοτήσεις.⁶³ Για παράδειγμα, το 2018 επέστρεψαν στο προηγούμενο επάγγελμά τους 242 πρώην δημοτικοί αστυνομικοί που είχαν καλύψει θέσεις εξωτερικών φρουρών, χωρίς να αντικατασταθούν από άλλους υπαλλήλους της ίδιας κατηγορίας.⁶⁴

Στην έκθεση που συνέταξε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων μετά την επίσκεψή της στην Ελλάδα το 2021,⁶⁵ η κατάσταση του προσωπικού σε όλα τα καταστήματα

60. Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 21.

61. ΟΣΥΕ, Διεκδικητικό Πλαίσιο 2022-2024, <https://osye.org.gr/διεκδικητικο-πλαισιο-της-ομοσπονδια/>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

62. <https://www.minocp.gov.gr/2021/11/16/16-11-2021-prokiryxi-plirosis-me-seira-proteraiotitas-tetrakosion-dekaexi-416-theseon-monimou-prosopikou-defterovathmias-ekpaidefsis-gia-tin-stelechosi-ton-katastimaton-kratisis-tou-ypourgeiou-pros/>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2028

63. Βλ. σημεία 7 και 8 του Διεκδικητικού Πλαισίου 2022-2024 της ΟΣΥΕ, ανωτέρω, υποσημείωση 61.

64. <https://insidestory.gr/article/covid19-proskinio-hronia-provlimata-fylakon>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

65. Έκθεση προς την ελληνική κυβέρνηση κατά την επίσκεψη που πραγματοποίησε στην Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT) από τις 22 Νοεμβρίου 2021 έως την 1^η Δεκεμβρίου 2021, παρ. 47, σ. 50, <https://rm.coe.int/1680a7ce97>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

κράτησης στα οποία μετέβησαν τα μέλη της επιτροπής χαρακτηρίζεται «κραυγαλέα τραγική», σε βαθμό που υπονομεύει τη λειτουργία τους. Σύμφωνα με την έκθεση, «δεν έχει σημειωθεί καμία πρόοδος από τις ελληνικές αρχές για την αντιμετώπιση του εντελώς ανεπαρκούς αριθμού προσωπικού στα καταστήματα κράτησης από τότε που η CPT έθεσε ρητά το θέμα αυτό στη δημόσια δήλωση του 2011 για την Ελλάδα όσον αφορά τα καταστήματα κράτησης». Σημειώνεται επίσης⁶⁶ ότι «τα περισσότερα ελληνικά καταστήματα κράτησης εξακολουθούν να μην παρέχουν ασφαλές και προστατευμένο περιβάλλον για τους κρατούμενους, το οποίο συνδέεται άμεσα με τις συνεχιζόμενες ελλείψεις προσωπικού, με αποτέλεσμα την εκχώρηση ελέγχου σε ομάδες συγκεκριμένων κρατουμένων, οι οποίες συχνά σχηματίζονται κατά εθνοτικό προσανατολισμό, εντός των πτερυγών των καταλυμάτων». Στη συνέχεια, αφού παραθέσει στοιχεία που αναδεικνύουν το χρόνιο πρόβλημα της υποστελέχωσης των ελληνικών φυλακών, το οποίο σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται ακραίο, η CPT «καλεί τις ελληνικές αρχές να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για να διασφαλίσουν ότι ο αριθμός των σωφρονιστικών υπαλλήλων που εργάζονται στο Κατάστημα Κράτησης Ανδρών Κορυδαλλού και στο Κατάστημα Κράτησης Νιγρίτας καθώς και στα άλλα μεγάλα καταστήματα κράτησης θα αυξηθεί σημαντικά».⁶⁷ Περαιτέρω, η CPT επαναλαμβάνει τη σύστασή της προς τις ελληνικές αρχές «να επανεξετάσουν τα επίπεδα προσωπικού σε όλα τα ελληνικά καταστήματα κράτησης για να προσδιορίσουν τον αριθμό που απαιτείται για να εγγυηθούν έναν αποτελεσματικό έλεγχο και ένα ασφαλές περιβάλλον τόσο για τους κρατούμενους όσο και για το προσωπικό».⁶⁸ Σε άλλο σημείο της ίδιας έκθεσης,⁶⁹ τονίζεται ότι η έλλειψη προσωπικού δεν αφορά μόνον τους υπαλλήλους φύλαξης, αλλά και λοιπές κατηγορίες προσωπικού, όπως το διοικητικό προσωπικό, οι κοινωνικοί λειτουργοί και οι ψυχολόγοι, καθώς και οι εξωτερικοί φρουροί. Όπως αναφέρεται στην έκθεση, «όλα τα καταστήματα κράτησης ήταν σοβαρά υποστελεχωμένα σε αυτούς τους τομείς». Η κατάσταση αυτή αποτυπώνεται εναργώς στις ποινολογικές στατιστικές του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου, με ημερομηνία αναφοράς την 31^η Ιανουαρίου 2021, η Ελλάδα βρίσκεται στην τρίτη από το τέλος θέση της κατάταξης των κρατών μελών στην αναλογία κρατουμένων/υπαλλήλων των φυλακών, σε καλύτερη κατάσταση μόνο από την Τουρκία και τη Γεωργία. Συγκεκριμένα, οι κρατούμενοι στην Ελλάδα είναι σχεδόν τριπλάσιοι από το σύνολο των υπαλλήλων (αναλογία 1/2,8), περίπου όσοι και στην Γεωργία (1/2,9), ενώ στην Τουρκία είναι τετραπλάσιοι (1/3,9). Στο άλλο άκρο, στη Νορβηγία και στην Ολλανδία ο αντίστοιχος δείκτης είναι 0,7 και 0,8, στην Αλβανία η αναλογία είναι 1/1, στην Ιταλία 1/1,3, στην Κροατία 1/1,4 και στη Βουλγαρία, τη Γαλλία και τη Γερμανία 1/1,5, ακριβώς όσο ο ευρωπαϊκός μέσος όρος. Ο ίδιος μέσος όρος ανέρχεται στο

66. παρ. 24, σ. 27

67. σ. 52-53, παρ. 52

68. σ. 53, παρ. 52

69. σ. 55, παρ. 5

2,4 όσον αφορά το προσωπικό που εκτελεί αποκλειστικά καθήκοντα φύλαξης,⁷⁰ επίσης πολύ μικρότερος σε σύγκριση με τα δεδομένα της χώρας μας, που αναφέρθηκαν ανωτέρω.

Τον Ιούνιο του 2022, στην αλληλογραφία της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής με την Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (CPT),⁷¹ μετά την ενημέρωση για τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα της κάλυψης θέσεων διάφορων κατηγοριών υπαλλήλων των φυλακών στο πλαίσιο των προκηρύξεων 6K/2018 (για όλα τα καταστήματα, 4K/2021 και 9K/2021 (αμφότερες για το νέο Σωφρονιστικό Κατάστημα της Δράμας), για άλλη μια αναμενόμενη προκήρυξη και για μια έγκριση πρόσληψης υπαλλήλων διαφόρων κλάδων με την υπ' αριθ. 50/4.11.2021 Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, δίδεται η πληροφορία ότι «στον υπό εξέλιξη σχεδιασμό του νέου Οργανισμού της Γενικής Γραμματείας, εφόσον αυτός εγκριθεί, προβλέπεται η αύξηση των οργανικών θέσεων των Καταστημάτων Κράτησης και του Ι.Α.Α.Α. Βόλου σε (7.274)», στο δε Ενοποιημένο Σχέδιο Κυβερνητικής Πολιτικής (ΕΣΚΥΠ) για το 2023,⁷² «[α/ναφορικά με τα Σωφρονιστικά Καταστήματα, ολοκληρώθηκαν οι δύο προκηρύξεις του ΑΣΕΠ με την ανάληψη καθηκόντων από 640 μόνιμους υπαλλήλους διαφόρων κατηγοριών και ειδικοτήτων, ενώ το επόμενο χρονικό διάστημα αναμένεται η ολοκλήρωση της διαδικασίας πρόσληψης επιπλέον 656 υπαλλήλων». Περαιτέρω, το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη έχει ανακοινώσει προσκλήσεις για τη διενέργεια υγειονομικών εξετάσεων εν όψει της πλήρωσης με σειρά προτεραιότητας τετρακοσίων δεκαέξι (416) θέσεων μόνιμου προσωπικού Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για τη στελέχωση των Καταστημάτων Κράτησης, και τη διενέργεια υγειονομικών εξετάσεων, αθλητικών και ψυχοτεχνικών δοκιμασιών στο πλαίσιο της Προκήρυξης 9K/2021, με τις οποίες φαίνεται ότι οι σχετικές διαδικασίες βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο.⁷³

Οι ελληνικές αρχές παρουσιάζουν διάφορες αποσπασματικές πληροφορίες και αναφέρονται σε διαδικασίες προσλήψεων προσωπικού για τα σωφρονιστικά καταστήματα, ολοκληρωμένες ή εν εξελίξει, χωρίς να δίνουν ακριβή στοιχεία όσον αφορά την πραγματική κατάσταση στη στελέχωση των φυλακών (ο σχεδιασμός για 7.274 υπαλλήλους, ακόμη και αν εγκριθεί, αφορά

70. M.F.Aebi, E. Cocco, L.Molnar, M.M. Tiago, Prisons and Prisoners in Europe 2021: Key Findings of the SPACE I report, figure 10, p. 11, https://wp.unil.ch/space/files/2022/05/Aebi-Cocco-Molnar-Tiago_2022_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2021_Key-Findings-SPACE-I_-220404.pdf, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

71. σ. 22-24, βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 20. Στη σ. 25 παρατίθεται αναλυτικός πίνακας κατανομής των οργανικών θέσεων σύμφωνα με τον «υπό εξέλιξη σχεδιασμό».

72. σ. 22-24, βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 21.

73. <https://www.minocp.gov.gr/2022/09/21/21-09-2022-anakoinosi-prosklisi-gia-ti-dienergeia-ygeionomikon-exetaseon-gia-tin-plierosi-me-seira-proteraiotitas-tetrakosion-dekaexi-416-theseon-monimou-prosopikou-defterovathmias-ekpaidefsis-gia-t/>, <https://www.minocp.gov.gr/2022/10/13/13-10-2022-anakoinosi-prosklisi-gia-ti-dienergeia-ygeionomikon-exetaseon-athlitikon-kai-psychotechnikon-dokimasion/>, ημερομηνία πρόσβασης: 28 Δεκεμβρίου 2022.

οργανικές θέσεις που δεν διαφαίνεται πώς μπορούν να καλυφθούν). Δεν είναι σαφές πόσοι/ες ακριβώς υπάλληλοι εργάζονται στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας, ποιες είναι οι ειδικότητές τους, πόσοι/ες απασχολούνται σε άλλες υπηρεσίες ή σε καθήκοντα διαφορετικά από αυτά που αντιστοιχούν στην κατηγορία στην οποία ανήκουν, πόσοι/ες υπάλληλοι αποχωρούν από την εργασία και σε ποιο βαθμό αντικαθίστανται, πόσα και ποια είναι τα κενά, κ.ο.κ. Παρ' όλα αυτά, είναι αντιληπτό ότι ακόμη και αν το προσωπικό των φυλακών ενισχύθηκε ή ενισχύεται με τις προσλήψεις που έχουν γίνει ή θα γίνουν, αυτές δεν αλλάζουν ουσιωδώς την «κραυγαλέα τραγική» κατάσταση που περιγράφει η CPT. Τουναντίον, η πρόβλεψη για κατασκευή νέων φυλακών και αύξηση της συνολικής χωρητικότητάς τους κατά 3.000-4.500 θέσεις, εάν υλοποιηθεί, θα δημιουργήσει πρόσθετες ανάγκες οι οποίες είναι πιθανό να οδηγήσουν σε επανάληψη του φαινομένου που παρατηρείται στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Δράμας και παρατηρήθηκε στο παρελθόν στις φυλακές της Νιγρίτας και των Χανίων: οι εγκαταστάσεις ολοκληρώθηκαν χωρίς να υπάρχει το προσωπικό που χρειάζεται για να λειτουργήσουν... Συνεπώς, η πρόσληψη νέων υπαλλήλων όλων των κλάδων και ειδικοτήτων, που γενικά αποτελεί στοιχείο μιας επεκτατικής πολιτικής ποινικής καταστολής, στην Ελλάδα εμφανίζεται ως απόλυτη ανάγκη για τη στοιχειώδη λειτουργία των υπαρχουσών φυλακών και όχι ως επιλογή για την ενίσχυση και τη μεγέθυνση του σωφρονιστικού συστήματος.

Γ. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ, ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

Η κυβερνητική βούληση να αναπτύξει το σωφρονιστικό σύστημα με το περίβλημα της αναμόρφωσης και της βελτίωσής του περιλαμβάνει την κατασκευή νέων φυλακών και τη σημαντική αύξηση της χωρητικότητάς τους που, εάν υλοποιηθεί, αναμένεται ότι θα διευκολύνει την αύξηση της χρήσης της φυλάκισης, του αριθμού των κρατούμενων και του δείκτη φυλάκισης (σε συνδυασμό με τις νομοθετικές εξελίξεις της ποινικής νομοθεσίας στην κατεύθυνση της ποινικής αυστηρότητας, με την επιβολή και την έκτιση ποινών μεγαλύτερης διάρκειας, καθώς το σύστημα των ποινικών κυρώσεων του Ποινικού Κώδικα του 2019 όχι μόνο δεν τέθηκε σε εφαρμογή, αλλά έχει υποστεί σοβαρά πλήγματα). Η πρόσληψη νέου προσωπικού εντάσσεται στην ίδια κατεύθυνση, ωστόσο υπό τις παρούσες συνθήκες λειτουργίας των ελληνικών φυλακών δεν λειτουργεί ως αυξητικός παράγοντας του σωφρονιστικού συστήματος, αλλά ως κάλυψη σοβαρών κενών του παρελθόντος. Υπό όποιο πρίσμα κι αν προσεγγιστούν τα δεδομένα, που συχνά είναι ελλιπή και ασαφή, το βασικό μήνυμα της ακολουθούμενης πολιτικής είναι σαφές και εναρμονισμένο με την επέκταση του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, χωρίς όμως να τεκμηριώνεται πειστικά αν αυτή είναι δικαιολογημένη. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: γιατί χρειαζόμαστε τόσες φυλακές και, κατ' επέκταση, περισσότερους κρατούμενους και περισσότερους επαγγελματίες φύλαξης, φρούρησης και σωφρονισμού; Η απάντηση δεν μπορεί να δοθεί χωρίς

να εξεταστούν μια σειρά από ζητήματα που ανάγονται στην ευρύτερη προβληματική για τη διόγκωση του ποινικού κράτους και την έμφαση στην ασφάλεια και την καταστολή – ζητήματα τα οποία αφορούν τις ανάγκες ελέγχου του πληθυσμού, και ειδικότερα των τμημάτων του που υφίστανται περισσότερο την πίεση των διαδοχικών κρίσεων, αλλά δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν στο πλαίσιο αυτής της μελέτης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΡΙΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΡΑΤΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΚΑΙ
ΘΕΜΑΤΩΝ ΜΕΤΑΓΩΓΩΝ

Ταχ. Διεύθυνση: Μεσογείων 96
Ταχ. Κώδικας: 115 27
Τηλέφωνο: 213 130 7457
e-mail: gthrapsaniotis@justice.gov.gr

Αθήνα, 14/6/2022
Αρ. Πρωτ.: 14735

ΠΡΟΣ:
Υπουργείο Εξωτερικών
Δ3 Διεύθυνση

Θέμα: Απάντηση επί παρατηρήσεων της Έκθεσης της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (CPT)

Σχετ.: Έγγραφο της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (CPT) με αριθμ. πρωτ. CPT/AM/2022/05/10-03-2022

Η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του σωφρονιστικού συστήματος, με στόχο την καλύτερη και αποτελεσματικότερη λειτουργία του προς όφελος των κρατουμένων, των υπαλλήλων και της κοινωνίας γενικότερα, προέβη ανά κλάδο στον στρατηγικό σχεδιασμό του, λαμβάνοντας υπόψη τα ανθρώπινα δικαιώματα, την αναγκαιότητα της ομαλής επανένταξης των κρατουμένων και την πρόληψη υποτροπής, την ενίσχυση του προσωπικού των φυλακών με την αναβάθμιση του ρόλου του και την εδραίωση της δικαιοσύνης, της διαφάνειας και της ασφάλειας στους χώρους κράτησης.

Α) επικαιροποίηση στοιχείων που δόθηκαν στην απάντηση της Υπηρεσίας στις προκαταρκτικές παρατηρήσεις (σε συνέχεια του εγγράφου μας με αριθμ. πρωτ. 148/7-1-2022 και των παρατηρήσεων που καταγράφονται στην Έκθεση)

Στο **Κατάστημα Κράτησης Χίου** όλα τα περιστατικά που εκδηλώνονται και εμπίπτουν σε πειθαρχικό έλεγχο, καταγράφονται και εν συνεχεία ακολουθείται η προβλεπόμενη από την ισχύουσα νομοθεσία πειθαρχική διαδικασία και επιβάλλονται όλες οι προβλεπόμενες πειθαρχικές ποινές για τις οποίες λαμβάνουν γνώση, ενυπογράφως, όλοι οι εμπλεκόμενοι, όπως προκύπτει από τα τηρούμενα στο Κατάστημα αρχεία. Το Κατάστημα έχει χωρητικότητα ογδόντα δύο (82) θέσεων κρατουμένων και όποτε παρατηρείται υπερπλήρωση σε βαθμό που δύναται να επηρεάσει τα επίπεδα αξιοπρεπούς διαβίωσης των κρατουμένων γίνονται οι ανάλογες ενέργειες αραίωσης μέσω της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών. Την περίοδο της επίσκεψης της CPT στο Κατάστημα, πραγματοποιούνταν σε όλους τους θαλάμους γενική επισκευή. Κάποια από τα παράθυρα ήταν ραγισμένα αλλά με την ολοκλήρωση των επισκευών, αντικαταστάθηκαν. Σε όλους τους θαλάμους υπάρχει θέρμανση μέσω εγκατάστασης καλοριφέρ πετρελαίου, το οποίο λειτουργεί σε καθημερινή βάση κατά τους χειμερινούς μήνες σε ώρες που οι θάλαμοι είναι κλειστοί, ενώ στους ειδικούς θαλάμους (πειθαρχείο και χώρο καραντίνας) υπάρχουν ηλεκτρικά σώματα καλοριφέρ. Επίσης, στο Κατάστημα πραγματοποιείται σε τακτική βάση απεντόμωση από εξωτερικό συνεργείο το οποίο χορηγεί σχετικό πιστοποιητικό πραγματοποίησης των σχετικών εργασιών, ενώ όσον αφορά στην καθαριότητα και απολύμανση των θαλάμων, βεβαιώνεται ότι αυτή λαμβάνει χώρα σε καθημερινή βάση με τη χρήση καθαριστικών και απολυμαντικών που χορηγεί το Κατάστημα στους εργαζόμενους κρατούμενους. Οι ατομικές ντουλάπες πράγματι δεν επαρκούν για όλους τους κρατούμενους, εξαιτίας της έλλειψης χώρου εντός των θαλάμων και πρόκειται να εξεταστεί η αναδιάταξή τους στον χώρο καθώς και η δυνατότητα προμήθειας επιπλέον αποθηκευτικών ντουλαπιών για την κάλυψη των αναγκών όλων των κρατουμένων. Με μέριμνα της Διεύθυνσης του Καταστήματος ξεκίνησε η λειτουργία μητρώου χρήσης του πειθαρχικού κελιού, στο οποίο καταγράφονται οι κινήσεις εισερχομένων και εξερχομένων κρατουμένων. Τα καρτοτηλέφωνα επισκευάστηκαν από συνεργείο του Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος και λειτουργούν κανονικά. Σας ενημερώνουμε ότι στο Κατάστημα υπάρχει ο κατάλληλος τεχνολογικός εξοπλισμός και η υπηρεσία του ηλεκτρονικού επισκεπτηρίου παρέχεται σε όλους τους κρατούμενους οι οποίοι προσκομίζουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά. Όσον αφορά τη διανομή έντυπου υλικού στους κρατούμενους, για την πληρέστερη ενημέρωσή τους σχετικά με τις υποχρεώσεις τους, τον τρόπο λειτουργίας της φυλακής και τα δικαιώματά τους κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, ενημερώνουμε ότι έχει διανεμηθεί σε όλους τους κρατούμενους το «Αλφαβητάρι του κρατουμένου» και κατόπιν της επίσκεψης της Επιτροπής, διανέμονται σχετικά έντυπα οδηγιών και ανακοινώσεων με πρωτοβουλία του Καταστήματος.

Στο **Κατάστημα Κράτησης Νιγρίτας** έχουν προχωρήσει οι ενέργειες από μέρος της Διεύθυνσης σε συνεργασία με τις αρμόδιες οικονομικές υπηρεσίες του Υπουργείου για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης. Συγκεκριμένα, έχει υποβληθεί αίτημα για την προμήθεια νέων στρωμάτων για τις πτέρυγες Β2 και Γ2 και αναμένεται η προμήθειά τους. Επίσης, έχει εγκριθεί ποσό 3.027,15 ευρώ για την αντικατάσταση τζαμιών, καθώς και ποσό 21.241,45 ευρώ για την προμήθεια ειδών ελαιοχρωματισμού για το βάψιμο των κοινόχρηστων χώρων του Καταστήματος. Απολυμάνσεις και απεντομώσεις πραγματοποιούνται σε τακτική βάση από πιστοποιημένη εταιρεία με την οποία έχει υπογραφεί σύμβαση. Από την αρχή της πανδημίας covid-19 το Κατάστημα προμηθεύτηκε μεγάλες ποσότητες καθαριστικών και ειδών αντισηψίας τα οποία μοιράζονταν

στους κρατούμενους, αλλά η διαχείρισή τους πολλές φορές δεν ήταν συνετή. Οι ποσότητες ειδών καθαρισμού που προμηθεύεται το Κατάστημα είναι επαρκείς και πλέον, η χρήση τους γίνεται από τους κρατούμενους που αναλαμβάνουν την καθαριότητα και δεν υπάρχει κατασπατάληση ή έλλειψη. Αναφορικά με την κάλυψη των αναγκών των κρατουμένων σε είδη ένδυσης, υπόδησης και υγιεινής, η Κοινωνική Υπηρεσία φροντίζει για τη διανομή όλων των προσφερόμενων ειδών που παραλαμβάνει το Κατάστημα από δωρεές της Εκκλησίας και φιλανθρωπικών φορέων. Το πρόβλημα του υπερπληθυσμού του Καταστήματος αντιμετωπίζεται με μηνιαίες αραιώσεις μέσω της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά το τρίμηνο Μάρτιος – Μάιος 2022 έχουν μεταχθεί σε άλλα Καταστήματα Κράτησης, τριάντα πέντε (35) κρατούμενοι. Οι συνεδριάσεις της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών συνεχίζονται αδιαλείπτως, με στόχο τη σταδιακή περαιτέρω αποσυμφόρηση του Καταστήματος. Η εξωτερική αυλή άσκησης των πειθαρχείων πλέον λειτουργεί, διότι τοποθετήθηκαν κάμερες και ελέγχεται ο χώρος από το control room. Τα πειθαρχεία, βρίσκονται δίπλα στην πτέρυγα Ε' και ο έλεγχός τους πραγματοποιείται από τον υπάλληλο που είναι τοποθετημένος σε αυτή. Οι κινήσεις των κρατουμένων εντός και εκτός των κελιών των πειθαρχείων δεν καταγράφονται, αλλά υπάρχει σχετικός πίνακας στο Υπαρχιφυλακείο στον οποίο καταγράφεται ποιοι κρατούμενοι και για ποιο λόγο βρίσκονται στα κελιά των πειθαρχείων. Τέλος, όσον αφορά τα δύο κελιά του θαλάμου υποδοχής, η Διεύθυνση του Καταστήματος αιτήθηκε στο Υπουργείο την προμήθεια των απαιτούμενων υλικών και αναμένει την έγκρισή τους για να προχωρήσει στην επισκευή τους. Σημειώνεται ότι τα εν λόγω κελιά δεν προσφέρουν τη δυνατότητα μίας ώρας υπαίθριας άσκησης καθημερινά όπως συστήνει η Επιτροπή και για το λόγο αυτό, θα χρησιμοποιούνται για την κράτηση για σύντομο χρονικό διάστημα.

Στο **Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού Ι** η κατανομή των κρατουμένων στις πτέρυγες γίνεται λαμβάνοντας υπόψη διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων είναι οι υπεύθυνες δηλώσεις με τις οποίες ζητούν να κρατηθούν σε συγκεκριμένες πτέρυγες και κελιά προκειμένου να συμβιώνουν με ομοεθνείς τους ή για λόγους προστασίας της προσωπικής τους ασφάλειας. Επίσης, λαμβάνονται υπόψη οι σχέσεις μεταξύ διαφορετικών εθνοπολιτισμικών κατηγοριών κρατουμένων, ώστε να ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος εκδήλωσης βίαιων ομαδικών αντιπαραθέσεων. Η αρμόδια υπηρεσία του καταστήματος κράτησης χορηγεί σε τακτική βάση προϊόντα υγιεινής και καθαρισμού. Επιπρόσθετα, η Κοινωνική Υπηρεσία, σε συνεργασία με εξωτερικούς φορείς και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις παρέχει οργανωμένα, είδη ματισμού, κλινოსκεπάσματα, τηλεκάρτες και είδη προσωπικής υγιεινής σε άπορους κρατούμενους. Οι νεοεισερχόμενοι δηλώνουν τις ανάγκες τους κατά την πρώτη επικοινωνία τους με τον κοινωνικό λειτουργό της πτέρυγας στην οποία θα τοποθετηθούν. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, κατά το έτος 2020 χορηγήθηκαν **3.163** σακούλες με είδη πρώτης ανάγκης και **4.730** είδη ρουχισμού και υπόδησης σε άπορους κρατούμενους από την Κοινωνική Υπηρεσία, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται σε αυτά, τα είδη που διανεμήθηκαν από το φυλακτικό προσωπικό και τη Διεύθυνση του Καταστήματος Κράτησης. Το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού Ι, παρά το ότι είναι η κεντρική φυλακή υποδίκων με συνεχώς μεταβαλλόμενο πληθυσμό, προσφέρει πολλές εκπαιδευτικές ευκαιρίες στους ενδιαφερόμενους κρατούμενους. Ειδικότερα, στο κατάστημα κράτησης λειτουργούν σε πλήρως εξοπλισμένες σύγχρονες αίθουσες διδασκαλίας:

- Πρόγραμμα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για αλλοδαπούς και Ρομά,

- Δημοτικό Σχολείο (τυπική εκπαίδευση) το οποίο ιδρύθηκε το 2021,
- Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας ισότιμο του τριταξίου Γυμνασίου,
- Φοίτηση στο Λύκειο, κατ' ιδίαν διδαχθέντων μαθητών που μελετούν ατομικά και εξετάζονται στο τέλος κάθε έτους,
- Δυνατότητα συμμετοχής στις Πανελλαδικές Εξετάσεις Εισαγωγής σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα που διεξάγονται κάθε έτος εντός του καταστήματος κράτησης.
- Δημόσιο Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης με τρεις ειδικότητες,
- Φοιτητές που σπουδάζουν εξ αποστάσεως ή με εκπαιδευτικές άδειες σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα σε ολόκληρη τη χώρα.

Παράλληλα, προσφέρονται πολιτιστικά, ψυχαγωγικά και εκπαιδευτικά προγράμματα σε ενδιαφερόμενους κρατούμενους. Στο άμεσο μέλλον θα αυξηθούν τα προγράμματα και οι δράσεις (θεατρικά, μουσικά, χειροτεχνίας, κ.ά.) για τους κρατούμενους καθώς θα είναι ευκολότερη η πραγματοποίησή τους λόγω της άρσης των περιορισμών και της χαλάρωσης των μέτρων προστασίας για την πρόληψη της διασποράς της πανδημίας COVID-19. Σχετικά με τις αναφορές για την ύπαρξη κατσαρίδων και κοριών στη Β' πτέρυγα, η Διεύθυνση του Καταστήματος έχει πραγματοποιήσει από τις 01.12.2021 μέχρι σήμερα, εντατικές απεντομώσεις και μυοκτονίες στους αναφερόμενους χώρους, από εξειδικευμένα συμβεβλημένα συνεργεία ψεκασμών μικροβιοκτονιών, απεντομώσεων και μυοκτονιών. Στη Δ' πτέρυγα, τα χαλασμένα ντους έχουν επισκευαστεί και είναι πλέον όλα λειτουργικά. Γενικότερα, όσον αφορά τα υδραυλικά συστήματα, γίνονται συστηματικά συντηρήσεις και επισκευές σε όλες τις πτέρυγες. Η ηλεκτρική καλωδίωση στις πτέρυγες, όπου έχει καταστραφεί ή υποστεί φθορές, επισκευάζεται ή αντικαθίσταται μέρος αυτής, ώστε να μην υπάρχουν προβλήματα στην ηλεκτροδότηση. Καθημερινώς, επίσης, γίνονται συντηρήσεις και επισκευές σε τοίχους, πλακάκια, δάπεδα κ.λπ., τα οποία έχουν υποστεί φθορές. Συγκεκριμένα, έχει γίνει συντήρηση και αποκατάσταση των φθορών (ξύσιμο μούχλας, τοποθέτηση νέων πλακιδίων, σοβατίσματα και αποκατάσταση σπασμένων παραθύρων κ.ά.) σε όλες τις πτέρυγες. Ειδικότερα, στη Β' πτέρυγα έχουν τοποθετηθεί νέα πλακίδια στα wc των κελιών και έχουν γίνει σοβατίσματα των κελιών σε ταβάνια και τοίχους. Στην Ε' πτέρυγα έχουν ανακατασκευασθεί πλήρως τα μπάνια (τοποθέτηση νέων πλακιδίων στα δάπεδα και στους τοίχους). Σχετικά με τη σίτιση των κρατουμένων αναφέρουμε ότι το εβδομαδιαίο πρόγραμμα συσσιτίου ελέγχεται τόσο από τον ιατρό όσο και από το Συμβούλιο του Καταστήματος προκειμένου να υπάρχει ποικιλία τροφών και ισορροπημένη διατροφή, με τις σωστές αναλογίες πρόσληψης βιταμινών. Επιπλέον, πιρουνία, κουτάλια και πιάτα διατίθενται σε όλους τους νεοεισερχόμενους κρατούμενους. Τέλος, σημειώνουμε ότι κατά το τρίμηνο Μάρτιος – Μάιος 2022 με αποφάσεις της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών έχουν μεταχθεί σε άλλα Καταστήματα Κράτησης, εκατόν σαράντα τέσσερις (144) κρατούμενοι. Οι συνεδριάσεις της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών συνεχίζονται αδιαλείπτως, με στόχο τη σταδιακή περαιτέρω αποσυμφόρηση του Καταστήματος.

Στο **Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού II**, ανταποκρινόμενοι στο ζητούμενο της κράτησης των διεμφυλικών γυναικών κρατουμένων, υπό συνθήκες απόλυτου σεβασμού του δικαιώματός τους στον αυτοπροσδιορισμό, αναζητήσαμε, άμεσα, πιθανούς χώρους, οι οποίοι θα εξασφάλιζαν την ασφαλή και αξιοπρεπή διαβίωσή τους στο Κατάστημα. Παρά την έλλειψη χώρων και υποδομών, αποφασίστηκε, να διατεθεί το τμήμα της Β' θέσης. Ο χώρος ανακαινίστηκε και διαμορφώθηκε κατάλληλα, ώστε να δημιουργηθούν πέντε (05) κελιά, εμβαδού 12τ.μ., τα οποία προσφέρουν τις βέλτιστες δυνατές συνθήκες κράτησης των διεμφυλικών γυναικών κρατουμένων. Στα κελιά τοποθετήθηκαν, ένα χτιστό κρεβάτι με στρώμα, τραπέζι, καρέκλα, καινούρια πλακάκια και είδη υγιεινής, ενώ υπήρξε ιδιαίτερη πρόνοια, ώστε το κάθε κελί ξεχωριστά να διαθέτει δική του τουαλέτα, νιπτήρα και ντουζιέρα και παροχή ζεστού νερού, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Ο χώρος της ατομικής υγιεινής διαχωρίζεται περιμετρικά από το υπόλοιπο δωμάτιο με χτιστό τοίχο. Επιπροσθέτως, σε κάθε κελί εγκαταστάθηκε καινούριο σώμα καλοριφέρ, υπάρχει παράθυρο για επαρκή εξωτερικό φυσικό φωτισμό και αερισμό, πέραν του τεχνητού εσωτερικού φωτισμού. Όλα τα ανωτέρω κρίθηκαν απολύτως αναγκαία, για την αξιοπρεπή κράτηση των

διεμφυλικών γυναικών και την προσφορά σε αυτές ενός ικανοποιητικού επιπέδου συνθηκών διαβίωσης. Σε κάθε κελί τοποθετήθηκε μία και μόνη διεμφυλική γυναίκα κρατούμενη. Κάμερες επιτήρησης υπάρχουν στον διάδρομο και όχι στον εκάστοτε χώρο κράτησης (κελί). Σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα, η Διεύθυνση του Καταστήματος Κράτησης μερίμνησε, για την ύπαρξη υπαίθριου προαύλιου χώρου, που διαθέτει και τη βασική υποδομή για καλαθοσφαίριση για την άθλησή τους.

Σημειώνεται περαιτέρω ότι, στο σύνολο των κρατουμένων του Καταστήματος προσφέρεται η δυνατότητα συμμετοχής τους στην τυπική εκπαίδευση, είτε με τη μορφή των κατ' ιδίαν διδασκομένων μαθητών γυμνασίου και λυκείου, είτε με την μορφή της εξ' αποστάσεως πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων, για την πρόληψη της διασποράς του covid-19, η Διεύθυνση του Καταστήματος θα προβεί σε όλες τις προβλεπόμενες ενέργειες για τη σταδιακή επανέναρξη του συνόλου των εκπαιδευτικών και ψυχαγωγικών δράσεων και θα μεριμνήσει για τη σωστή ενημέρωση των κρατουμένων προκειμένου να διευρυνθεί η συμμετοχή σε αυτές εφόσον πληρούνται οι εκάστοτε προϋποθέσεις. Την πρόθεση της Διεύθυνσης και του συνόλου του προσωπικού του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού II, για την υποστήριξη των διεμφυλικών γυναικών επιβεβαιώνει και η αποτελεσματική συνεργασία με τον σύλλογο «ΘΕΤΙΚΗ ΦΩΝΗ», ο οποίος προσφέρει νομικές συμβουλές και βραχυπρόθεσμη ψυχολογική υποστήριξη στις διεμφυλικές γυναίκες κρατούμενες, καθώς και ενημέρωση στο προσωπικό του Καταστήματος Κράτησης, για θέματα που άπτονται της κοινότητας των διεμφυλικών γυναικών. Τέλος, τόσο οι ειδικοί επιστήμονες του Καταστήματος Κράτησης, όσο και το ιατρικό προσωπικό βρίσκονται στη διάθεσή τους, όπως και όλων των κρατουμένων για οποιοδήποτε αίτημά τους. Σχετικά με το προσωπικό του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού II, αναφέρουμε ότι έχει στελεχωθεί από άνδρες και γυναίκες υπαλλήλους, που υπηρετούν με γνώμονα τον σεβασμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων, χωρίς διακρίσεις σύμφωνα με το φύλο, την εθνικότητα, τη γλώσσα, τη φυλή, το χρώμα ή άλλα χαρακτηριστικά, ιδιότητες, ή πεποιθήσεις.

Τέλος, ενημερώνουμε ότι δεν υπάρχει συγχρωτισμός διεμφυλικών γυναικών κρατουμένων και cisgender προφυλακισμένων γυναικών, για λόγους ασφαλούς και εύρυθμης λειτουργίας του Καταστήματος Κράτησης, πάντοτε σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα. Ο αρχικός αριθμός των διεμφυλικών γυναικών κρατουμένων του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού II ήταν τέσσερις (04) και κατόπιν αποφυλακίσεως μίας εξ' αυτών είναι τρεις (03) (με στοιχεία της 1^{ης} Ιουνίου 2022).

Στο Κατάστημα Κράτησης Κέρκυρας δεν έχει υποπέσει στην αντίληψη της Διεύθυνσης κάποια κακοποιητική ή προσβλητική συμπεριφορά υπαλλήλων σε βάρος κρατουμένων ούτε έχει υποβληθεί κάποια γραπτή καταγγελία από κρατούμενο για κακοποίηση. Στην περίπτωση εκδήλωσης βίαιης συμπεριφοράς από υπάλληλο σε βάρος κρατούμενου πραγματοποιείται διερεύνηση και ακολουθείται η προβλεπόμενη πειθαρχική διαδικασία. Στο πλαίσιο των ακροάσεων κρατουμένων που πραγματοποιούνταν από την Διεύθυνση του καταστήματος, τα αιτήματα των κρατουμένων εφόσον είναι εύλογα και νόμιμα ικανοποιούνται κατ' εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας. Επιπλέον, προσφέρεται οικονομική ενίσχυση από το φιλόπτωχο ταμείο οποτεδήποτε ζητείται από άπορους κρατούμενους. Ο Εισαγγελέας Επόπτης του Καταστήματος

καθώς και οι Αντεισαγγελείς, προσέρχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα στο Κατάστημα Κράτησης είτε για ακροάσεις κρατουμένων, είτε για άδειες, είτε για εκδίκηση πειθαρχικών παραπτωμάτων και ουδέποτε αναφέρθηκε κακοποιητική ή προσβλητική συμπεριφορά, ή ότι είχε κατατεθεί σχετική καταγγελία, ανώνυμη ή επώνυμη στην Εισαγγελία Πρωτοδικών Κέρκυρας. Αναφορικά με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής για την εγκαταλελειμμένη πτέρυγα στο διάδρομο εισόδου του Καταστήματος, η οποία αναφέρεται στην έκθεση ως ο χώρος τιμωρίας κρατουμένων από κάποιους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, ενημερώνουμε ότι χρησιμοποιούνταν κατά το παρελθόν ως ειδικός χώρος κράτησης (πειθαρχικά κελιά), του οποίου όμως η λειτουργία έπαψε ήδη από το 2017, με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι εισέρχονται στις πτέρυγες αρκετά συχνά κατά τη διάρκεια της νύχτας και συγκεκριμένα: (4) φορές από τις 23:00μ.μ έως τις 5:30π.μ , προκειμένου να πραγματοποιηθεί έλεγχος τήρησης της τάξης και της ασφάλειας του καταστήματος, εκτός των προκαθορισμένων (4) φορών που εισέρχονται για να κλειδώσουν και να ξεκλειδώσουν τα κελιά. Επιπλέον, εισέρχονται σε έκτακτες περιπτώσεις όταν κρίνεται ότι είναι αναγκαίο. Η Ακτίνα Κ' αποτελείται από ισόγειο και ανώγειο κτίσμα και διαθέτει (9) κελιά στο ισόγειο, τα οποία χρησιμοποιούνται για κράτηση ευάλωτων ομάδων κρατουμένων (π.χ. διεμφυλικοί) και (13) κελιά στο ανώγειο, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί "διατηρητέα" από την Αρχαιολογία και παραμένουν σφραγισμένα καθώς είχαν καταστραφεί στην εξέγερση των κρατουμένων το 1996. Με απόφαση των αρμόδιων οργάνων του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη οι διεμφυλικοί κρατούμενοι μεταφέρθηκαν άμεσα στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού II, σύμφωνα με το φύλο το οποίο δήλωσαν, μετά την επίσκεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Επιπρόσθετα, η Διεύθυνση του καταστήματος έχει διαμορφώσει έξι (6) εκ των κελιών αυτών της Ακτίνας Κ' σε ειδικό χώρο κράτησης, λόγω ακαταλληλότητας του πρώην λειτουργούντος ειδικού χώρου κράτησης (πειθαρχικά κελιά). Από τις 6-12-2021 η χρήση των πειθαρχικών κελιών Κ1, Κ2, Κ3 (με διαστάσεις 3,25*1.75τ.μ.) έχει καταργηθεί και έχουν ξεκινήσει οι ενέργειες για την πραγματοποίηση ανακαίνισης. (αναμένεται η έγκριση της σχετικής χρηματοδότησης από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη). Η Ακτίνα Ι' έχει ανακαινιστεί πριν το 2014 και χρήζει εργασιών συντήρησης και κατασκευαστικών βελτιώσεων. Η Ακτίνα Θ' μετά την ολοκληρωμένη ανακατασκευή της, επαναλειτούργησε στο τέλος του 2020 ως χώρος καραντίνας για τους νεοεισερχόμενους κρατούμενους, μεταγόμενους ή μετά από άδεια. Πλέον χρησιμοποιείται ως μόνιμος χώρος κράτησης κρατουμένων. Κατά το έτος 2020 πραγματοποιήθηκαν σημαντικές εργασίες στο Κατάστημα, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας διαβίωσης των κρατουμένων, όπως:επισκευή στον βραστήρα, επισκευή και μεταφορά αντλίας της όσμωσης, διαμόρφωση στα επισκεπτήρια για επικοινωνία των κρατουμένων μέσω skype (αγορά μικροφώνων και ακουστικών), επισκευή και συντήρηση των κυκλοφορητών του κεντρικού συστήματος θέρμανσης, γενική συντήρηση και αντικατάσταση υλικών του συστήματος πυροπροστασίας, συντήρηση και επισκευή ηλιακών συλλεκτών και εγκαταστάσεων παραγωγής ζεστού νερού σε 8 από τις 10 ακτίνες του καταστήματος, αντικατάσταση αντιστάσεων θερμοδοχείων, απομάκρυνση παλαιών χάλκινων υδραυλικών σωλήνων και εγκατάσταση καινούριων σωλήνων σε 15 μπάνια της ακτίνας Θ', επίχρισμα νέας εγκατάστασης σε εξωτερικά μπάνια ισόγειου της ακτίνας Θ', ασφαλτόστρωση με ασφαλτόπανο για μόνωση ταράτσας της ακτίνας Θ', τοποθέτηση νέου τιμμεντένιου πάγκου διαστάσεων 1,50m x 0,65m στην ακτίνα Θ', ελαιοχρωματισμοί σε χώρους του Καταστήματος όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο, απομάκρυνση σαθρών πλακιδίων και επανατοποθέτηση νέων στο

δάπεδο του Αρχιφυλακείου, γκρέμισμα και αντικατάσταση 3 τουαλετών (1 γυναικεία) – (2 αντρικές) εξ ολοκλήρου στο χώρο των εσωτερικών σκοπιών για τις ανάγκες των υπαλλήλων και των εκπαιδευτών του ΣΔΕ (νέες αποχετεύσεις, τοποθετήσεις γυψοσανίδων, νέες ηλεκτρολογικές και υδραυλικές εγκαταστάσεις, τοποθέτηση νέων πλακιδίων και ειδών υγιεινής). Ομοίως, κατά το έτος 2021 πραγματοποιήθηκαν μεγάλης κλίμακας εργασίες ανακαίνισης, επισκευών, καθαρισμού και απολύμανσης όπως: επισκευή και μεταφορά αντλίας της όσμωσης, επισκευή και συντήρηση των κυκλοφορητών του κεντρικού συστήματος θέρμανσης, γενική συντήρηση και αντικατάσταση υλικών του συστήματος πυροπροστασίας, αντικατάσταση δοχείων διαστολής για τη σωστή λειτουργία του συστήματος θέρμανσης, οικοδομικές εργασίες και ελαιοχρωματισμοί σε χώρους του Καταστήματος. Επίσης πραγματοποιούνται συστηματικά εντομοκτονίες, μυοκτονίες, οφιοαπωθήσεις και απολυμάνσεις.

Στο Κατάστημα Κράτησης Κω η χωρητικότητα είναι πενήντα έξι (56) θέσεις κράτησης. Σημειώνεται ότι η επίσκεψη του κλιμακίου της CPT, έγινε τη χειρότερη δυνατή περίοδο για το Κατάστημα και ότι ήταν καθαρά συγκυριακό το γεγονός της κράτησης ενενήντα επτά (97) κρατουμένων. Την περίοδο αυτή τα κρεβάτια των κρατουμένων ήταν τοποθετημένα σε πολύ πυκνή διάταξη με αποτέλεσμα ο διαθέσιμος χώρος στον κάθε κρατούμενο να είναι πολύ περιορισμένος. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι όλοι οι κρατούμενοι είχαν κρεβάτι στη διάθεσή τους και δεν υπήρχε κανένας κρατούμενος να κοιμάται στο πάτωμα. Ακολούθησε σταδιακή αποσυμφόρηση του Καταστήματος με αποφάσεις της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών και σήμερα, τα επίπεδα πλήρωσης δεν είναι υψηλά, οπότε δεν επηρεάζεται το επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης των κρατουμένων. Την ημέρα της επίσκεψης είχαν καταγράψει (19) ενεργά κρούσματα covid- 19 σε ισάριθμους κρατουμένους. Στο Κατάστημα υπάρχουν τρεις χώροι καραντίνας οι οποίοι μπορούν να φιλοξενήσουν το μέγιστο επτά κρατούμενους, επομένως δεν ήταν εφικτό με τις υπάρχουσες υποδομές και χώρους, να απομονωθούν όλα τα κρούσματα σε χώρους καραντίνας. Συνεπώς, δεν υπήρχε καλύτερη λύση από το να απομονωθούν οι θάλαμοι ξεχωριστά, διότι τα κρούσματα προέρχονταν και από τους τρεις θαλάμους που διαθέτει το Κατάστημα και όλοι οι υπόλοιποι κρατούμενοι που δεν νόσησαν θεωρούνταν στενές επαφές των κρουσμάτων. Αυτός είναι και ο λόγος που η αντιπροσωπεία σημείωσε ότι, κρατούμενοι που αποτελούσαν στενές επαφές και ενεργά κρούσματα ήταν μαζί. Αυτή η πρακτική τελικά αποδείχτηκε αποτελεσματική καθώς η πλειοψηφία των νοσούντων κρατουμένων ιάθηκε χωρίς περαιτέρω εξάπλωση στον υγιή πληθυσμό. Αναφορικά με τις αναφορές κρατουμένων ότι δεν έχουν επαφή με το προσωπικό, ενημερώνουμε ότι δεν έχει υποπέσει στην αντίληψη της Διεύθυνσης κάτι τέτοιο, ούτε έχει υποβληθεί σχετική καταγγελία. Οι κρατούμενοι έχουν καθημερινή και συνεχή επαφή με το προσωπικό που επανδρώνει τις βάρδιες καθώς και με το ιατρείο του Καταστήματος για θέματα υγείας τους και χορήγησης φαρμακευτικής αγωγής. Επίσης, καθημερινά μπορούν να ζητούν συνάντηση (ακρόαση) με τη Γραμματεία του Καταστήματος, με τον Αρχιφύλακα και με τη Διεύθυνση. Όλα αυτά καταγράφονται και τηρούνται στα βιβλία ακροάσεων και οποτεδήποτε ζητηθεί, μπορούν να επαληθευτούν. Επιπροσθέτως, το σχέδιο του Καταστήματος είναι τέτοιο (δεν υπάρχουν πτέρυγες), συνεπώς ο σκοπός στη θέση της κινκίδας, όπως και ο σκοπός του εξωτερικού προαυλίου, έχουν άμεση οπτική επαφή με το εσωτερικό προαύλιο και τους θαλάμους και τον εξωτερικό χώρο αντίστοιχα, και επαγρυπνούν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους για την αποτροπή οποιουδήποτε

περιστατικού. Αναφορικά ειδικότερα με την επικοινωνία των κρατούμενων μέσω VoiceOver Internet Protocol (VOIP), ενημερώνουμε ότι από την εκδήλωση της πανδημίας του covid-19, αναδείχθηκε ένα σημαντικό πρόβλημα, αυτό της δυνατότητας κάποιου να επισκεφθεί έναν κρατούμενο, ο οποίος βρίσκεται και κρατείται μακριά από κάποιο μεγάλο αστικό κέντρο και ιδιαίτερα σε νησί, όπως της Κω όπου βρίσκεται το Κατάστημα. Το πρόβλημα διογκώνεται όταν ο κρατούμενος είναι αλλοδαπός μακριά από την χώρα του και από την οικογένειά του. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της επικοινωνίας των κρατούμενων με το οικείο περιβάλλον τους, δόθηκε άμεση λύση σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε προμήθεια του αναγκαίου τεχνικού εξοπλισμού και διαμορφώθηκε ειδικός χώρος για τη λειτουργία του ηλεκτρονικού επισκεπτηρίου μέσω skype. Επίσης, οι κρατούμενοι που το επιθυμούν πραγματοποιούν τηλεφωνική επικοινωνία με τους οικείους τους μέσω των επτά (7) καρτοτηλεφώνων που έχουν τοποθετηθεί στο Κατάστημα. Η τηλεφωνική επικοινωνία πραγματοποιείται τις ώρες που οι κρατούμενοι προαυλίζονται και η οπτική επαφή με τους υπαλλήλους είναι απόλυτη. Η προμήθεια των τηλεκαρτών γίνεται μέσω της υπηρεσίας, κατ' εφαρμογή του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης, ενώ οι άποροι κρατούμενοι προμηθεύονται δωρεάν τηλεκάρτες από τη Διεύθυνση του Καταστήματος. Είναι γεγονός ότι σημειώνονται σχετικά συχνά βλάβες στις συσκευές, είτε λόγω της παλαιότητάς τους είτε λόγω κακής τους χρήσης από τους κρατούμενους, οι οποίες αποκαθίστανται άμεσα. Σημειώνεται ότι κάθε νεοεισερχόμενος κρατούμενος, ενημερώνεται για τον τρόπο λειτουργίας της φυλακής, στη γλώσσα που κατανοεί. Κάθε κρατούμενος έχει άμεση πρόσβαση στις υπηρεσίες της φυλακής ύστερα από τη είσοδο του και εάν δεν διαθέτει τα βασικά είδη ένδυσης και ατομικής υγιεινής, αυτά του προσφέρονται από το Κατάστημα. Όσον αφορά τη διανομή έντυπου υλικού προς τους κρατούμενους, για την πληρέστερη ενημέρωσή τους σχετικά με τις υποχρεώσεις τους, τον τρόπο λειτουργίας της φυλακής και τα δικαιώματά τους κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, ενημερώνουμε ότι διανέμονται σχετικά έντυπα, τα οποία είτε έχουν σταλεί από το Υπουργείο είτε συντάσσονται και εκτυπώνονται με πρωτοβουλία του Καταστήματος.

Στο Κατάστημα δεν υπηρετεί κοινωνικός λειτουργός, ούτε ψυχίατρος, οπότε δεν καλύπτονται οι ανάγκες των κρατούμενων για συστηματική ψυχιατρική και συμβουλευτική υποστήριξη. Τον ρόλο αυτό αναλαμβάνει συχνά η Διεύθυνση του Καταστήματος και το προσωπικό. Κατόπιν της σχετικής απόφασης της Διοίκησης της 2ης Υγειονομικής Περιφερειακής Ενότητας Πειραιώς και Αιγαίου, για την υποβοήθηση της Επιτροπής Παραλαβής και Παρακολούθησης του Έργου με τίτλο: «Επέκταση του Εθνικού Δικτύου Τηλεϊατρικής (ΕΔιΤ) – Τμήμα 2ης Δ.Υ.Π.Ε. σε νησιά της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου με έμφαση στην άρση της υγειονομικής απομόνωσης των μικρών νησιών», στο Κατάστημα έχει εγκατασταθεί πλήρες σύστημα τηλεϊατρικής και λειτουργεί κανονικά από τις 29 Απριλίου 2022. Ως αποτέλεσμα, υπάρχει πλέον η δυνατότητα ιατρικής κάλυψης εξ αποστάσεως, από ειδικευμένους ιατρούς ειδικοτήτων που στερείται το νησί της Κω στις δημόσιες δομές του. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, έχουν ήδη πραγματοποιηθεί δύο τηλεδιασκέψεις με φυσιάτρο και με ψυχίατρο, (εξ αποστάσεως εξέταση, γνωμάτευση, κ.λπ.) με επιτυχία. Πρόκειται για ένα έργο πολύ σημαντικό, που συμβάλλει στην κάλυψη των υγειονομικών αναγκών των κρατούμενων με δεδομένο ότι δίνεται η δυνατότητα σε μικρό χρονικό διάστημα, παρακάμπτοντας άσκοπες μετακινήσεις και κόστη, να επιτυγχάνεται το επιθυμητό αποτέλεσμα για αρκετές από τις περιπτώσεις που χρήζουν ιατρικής φροντίδας.

Β) Ενημέρωση επί ερωτημάτων, παρατηρήσεων και συστάσεων της από 4/3/2022 Έκθεσης της CPT

Η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής προτίθεται να εγκρίνει αναθεωρημένο Στρατηγικό Σχέδιο το οποίο θα περιλαμβάνει λεπτομερές χρονοδιάγραμμα εφαρμογής, με σκοπό την κατάρτιση αναλυτικότερου σχεδίου για τα επόμενα έτη λαμβάνοντας υπόψη τις συστάσεις της Επιτροπής CPT. Για την αναθεώρηση του Στρατηγικού Σχεδίου 2021-2023 εκτιμάται ότι θα απαιτηθεί χρόνος έξι (6) μηνών λόγω του εξειδικευμένου αντικειμένου και των πόρων που σκοπεύει να εμπλέξει η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής με πιθανή έναρξη του προγράμματος εντός του Ιουλίου 2022, οπότε και παρακαλείται η Επιτροπή CPT να παράσχει τη σχετική παράταση στην απαίτηση για τη λήψη του αναθεωρημένου Στρατηγικού Σχεδίου.

➤ Κακομεταχείριση (α. Βία μεταξύ κρατουμένων και β. Βία σε βάρος κρατουμένων από υπαλλήλους)

Παρά τις υφιστάμενες ελλείψεις προσωπικού στα καταστήματα κράτησης, λόγω των περιορισμένων δημοσιονομικών συνθηκών που βιώνει η χώρα μας, δεν συντρέχει αδυναμία ελέγχου των χώρων κράτησης από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους ούτε εκχώρηση λειτουργιών σε ισχυρές ομάδες κρατουμένων. Φαινόμενα βίας κρατουμένων κατά υπαλλήλων ή άλλων κρατουμένων αντιμετωπίζονται τόσο πειθαρχικά όσο και ποινικά. Ειδικότερα:

1) Έχει αυστηροποιηθεί το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο περί προϋποθέσεων μεταγωγής κρατουμένων στα Αγροτικά Καταστήματα Κράτησης και την Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών σε περιπτώσεις που αφορούν, συγκεκριμένα, περιστατικά βίας είτε μεταξύ κρατουμένων είτε εναντίον σωφρονιστικών υπαλλήλων. Προς τούτο, με τον ν. 4760/2020 και κατόπιν με το άρθρο 29 του ν.4937/2022 αποκλείονται από τον ευεργετικό θεσμό των αγροτικών φυλακών οι κρατούμενοι που έχουν υποπέσει σε πειθαρχικό παράπτωμα ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική διαδικασία για αξιόποινη πράξη σε βαθμό πλημμελήματος που ενέχει πράξεις βίας ή απειλής βίας κατά προσώπων και πραγμάτων.

Επιπλέον, με τις τροποποιήσεις του ν.3090/2002, αναβαθμίζεται το Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου των Καταστημάτων Κράτησης (Σ.Ε.Ε.Κ.Κ.), ένα όργανο κομβικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία και τον αποτελεσματικό έλεγχο των Καταστημάτων Κράτησης της χώρας, το οποίο έχει ως αποστολή τη διενέργεια τακτικών και έκτακτων ελέγχων, για τη διαπίστωση των συνθηκών κράτησης, της άσκησης των καθηκόντων των υπαλλήλων των Καταστημάτων Κράτησης, της άσκησης και προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων, της τήρησης των μέτρων ασφάλειας στα Καταστήματα Κράτησης, καθώς και της εφαρμογής των διατάξεων του Σωφρονιστικού Κώδικα και των Κανονισμών Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης.

2) Προβλέπεται σε κάθε περίπτωση διαχωρισμός κρατουμένων που ανήκουν σε αντίθετες εθνικές ή φυλετικές ομάδες για την αποφυγή τυχόν διενέξεων που μπορούν να οδηγήσουν σε περιστατικά συμπλοκών και εν γένει συγκρούσεων.

3) Προωθείται η υλοποίηση προγραμμάτων ενημέρωσης-ευαισθητοποίησης τόσο των σωφρονιστικών υπαλλήλων όσο και των κρατουμένων, με στόχο την άρση ξενοφοβικών αντιλήψεων και την πρόληψη εκδηλώσεων ρατσιστικής βίας. Από την άλλη, παρέχεται στους υπαλλήλους φύλαξης εξειδικευμένη εκπαίδευση είτε βασική είτε με τη μορφή σεμιναρίων επιμορφωτικού χαρακτήρα, για την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη διαχείριση φαινομένων σύγκρουσης μεταξύ των κρατουμένων.

4) Τέλος, εντατικοποιούνται οι τακτικές και έκτακτες έρευνες σε συνεργασία με τον Εισαγγελέα του εκάστοτε Καταστήματος κράτησης για την πρόληψη τέτοιων συμβάντων.

Η κείμενη σωφρονιστική νομοθεσία παρέχει επαρκή και αποτελεσματική προστασία στους κρατουμένους από παραβιάσεις του Σωφρονιστικού Κώδικα που τους αφορούν ατομικά, κατ' εφαρμογή ειδικών διατάξεων, όπως:

- Άρθρο 6 του Σωφρονιστικού Κώδικα: οι κρατούμενοι δύνανται να υποβάλλουν γραπτές αναφορές στο Συμβούλιο της Φυλακής, όπου σε περίπτωση απορριπτικής απόφασης ή μη έκδοσή της, έχουν δικαίωμα να προσφύγουν στο Δικαστήριο Εκτέλεσης των Ποινών, καθώς επίσης να υποβάλλουν γραπτή αναφορά σε δημόσια αρχή (π.χ. Συνήγορος Πολίτη) ή διεθνή οργανισμό.

- Άρθρο 86 του Σωφρονιστικού Κώδικα: οι κρατούμενοι σε περίπτωση απόρριψης των αιτημάτων τους μπορούν να προσφύγουν ενώπιον του αρμοδίου πλημμελειοδικείου, προκειμένου να αμφισβητήσουν τις απορριπτικές προς την υπόθεσή τους αποφάσεις.

- Άρθρο 31 του Εσωτερικού Κανονισμού Καταστημάτων Κράτησης: ορίζει ρητώς το δικαίωμα των κρατουμένων στην έγγραφη αναφορά τους προς κάθε δημόσια αρχή, εντός ή εκτός του Καταστήματος Κράτησης, καθώς και την έννομη προστασία τους από τα δικαστήρια.

- Άρθρο 25 του Εσωτερικού Κανονισμού Καταστημάτων Κράτησης: ορίζει το δικαίωμα ακρόασεων των κρατουμένων, καθώς και τους όρους προστασίας του εν λόγω δικαιώματος ακρόασης από τον Εισαγγελέα επόπτη του Καταστήματος Κράτησης.

- άρθρο 572 ΚΠΔ αναγνωρίζει στους κρατούμενους το δικαίωμα να απευθυνθούν προς τον Εισαγγελέα ο οποίος μεριμνά για την εκτέλεση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας και, επιπλέον, επισκέπτεται τη φυλακή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα.

Υπογραμμίζεται ότι η άσκηση βίας κατά συγκρατούμενου συνιστά πειθαρχικό παράπτωμα (άρθρο 68 Σωφρονιστικού Κώδικα), επομένως επί τέτοιων περιστατικών, ενεργοποιείται η πειθαρχική διαδικασία, όπως αυτή προβλέπεται στην κείμενη νομοθεσία (άρθρο 71 Σωφρονιστικού Κώδικα), ήτοι υποβάλλεται γραπτή αναφορά για την τέλεση πειθαρχικού παραπτώματος αμέσως μετά την τέλεση ή τη γνώση της πράξης και του υπαίτιου προσώπου και συγκαλείται Πειθαρχικό Συμβούλιο μέσα σε 48 ώρες, διαφορετικά μέσα σε πέντε ημέρες από την υποβολή της αναφοράς. Η απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου είναι ειδικά αιτιολογημένη, απαγγέλλεται αμέσως μετά την εκδίκαση της υπόθεσης και καταχωρίζεται, εφόσον επιβληθεί ποινή, στα μητρώα του καταστήματος και στο ατομικό δελτίο του κρατουμένου.

Τέλος, όσον αφορά στην ορθή αξιολόγηση των κινδύνων και των αναγκών των κρατουμένων τόσο κατά την εισαγωγή τους στο κατάστημα όσο και κατά τη διάρκεια της κράτησης τους, να σημειώσουμε ότι η σχετική διαδικασία ρυθμίζεται στοχευμένα από τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης, κατ' εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 10, με το οποίο, μεταξύ άλλων, ορίζεται:

«6. Ο κρατούμενος, πριν από την προσωρινή ή οριστική τοποθέτησή του σε συγκεκριμένο τμήμα και χώρο του καταστήματος, οδηγείται ενώπιον του αρχιφύλακα ή του αναπληρωτή του, και καλείται να δηλώσει, εγγράφως και ενυπόγραφα α) αν επιθυμεί να ληφθούν μέτρα για την προσωπική του ασφάλεια, β) αν υπάρχουν κρατούμενοι με τους οποίους αντιμετωπίζει προβλήματα ή γ) αν, αντιθέτως, συνδέεται με ορισμένους κρατούμενους. Στη συνέχεια ο κρατούμενος λαμβάνει οδηγίες ως προς το πού θα διαμείνει, σύμφωνα με ειδικά κριτήρια διάκρισης και διαχωρισμού, τα οποία καθορίζει το Συμβούλιο Φυλακής στο πλαίσιο των άρθρων 11 & 17 του Σωφρονιστικού Κώδικα, λαμβανομένης υπόψη της κτιριακής υποδομής του καταστήματος κράτησης και της στελέχωσής του.

7. Μετά την αρχική επιλογή χώρου διαμονής από τον αρχιφύλακα ή αναπληρωτή του, την ακρόαση από τον διευθυντή, τον κοινωνικό λειτουργό ή άλλους υπαλλήλους του καταστήματος στους οποίους ανατίθεται αυτό το καθήκον με ημερήσια διαταγή του διευθυντή και την ιατρική εξέτασή του, ο κρατούμενος τοποθετείται από τον αρχιφύλακα ή αναπληρωτή του σε συγκεκριμένο τμήμα και χώρο του καταστήματος κράτησης, σύμφωνα με τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου Φυλακής.

8. Μετά την τοποθέτηση, όπως και σε κάθε περίπτωση μεταβολής της, ο αρχιφύλακας ή αναπληρωτής του ενημερώνει χωρίς καθυστέρηση το Συμβούλιο Φυλακής για να ελεγχθεί η ορθή εφαρμογή των αποφάσεων».

Βασική προτεραιότητα της σωφρονιστικής πολιτικής της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη είναι η ενίσχυση της εκπαίδευσης των σωφρονιστικών υπαλλήλων και δη των υπαλλήλων φύλαξης των καταστημάτων κράτησης και της παροχής αναβαθμισμένων εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Απώτερος στόχος είναι η απόκτηση γνώσεων και η βελτίωση των δεξιοτήτων τους στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, αναφορικά με τη μεταχείριση, την επίβλεψη και την κατάλληλη προετοιμασία των κρατουμένων, για την κοινωνική επανένταξη. Ως εκ τούτου, είναι αδιαμφισβήτητη η αξία της στοχευμένης και διαρκούς εκπαίδευσης και κατάρτισης του προσωπικού των Καταστημάτων Κράτησης, προκειμένου να καλλιεργηθεί μια ολιστική προσέγγιση στην προβληματική της ασφάλειας τόσο του προσωπικού όσο και των κρατουμένων. Το προσωπικό των Καταστημάτων Κράτησης εκπαιδεύεται και μετεκπαιδεύεται κατά τη διάρκεια του εργασιακού του βίου μέσω της παρακολούθησης προγραμμάτων τα οποία υλοποιούνται σε συνεργασία με ελληνικούς και ευρωπαϊκούς φορείς αλλά και μέσω της Σχολής Σωφρονιστικών Υπαλλήλων και Υπαλλήλων Εξωτερικής Φρούρησης. Τα εν λόγω προγράμματα στοχεύουν στη βελτίωση των τεχνικών, κοινωνικών και επαγγελματικών γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων του σωφρονιστικού προσωπικού. Ενδεικτικά αναφέρονται οι κάτωθι εκπαιδευτικές δράσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν και πραγματοποιούνται.

- ΚΕ.Θ.Ε.Α. ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ: Υλοποιήθηκαν, την περίοδο Σεπτέμβριος 2021-Μάϊος 2022, στα Καταστήματα Κράτησης Κορυδαλλού Ι, Γυναικών Ελεώνα Θήβας, Πάτρας, Θεσσαλονίκης και στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Βόλου οι επιμορφώσεις με τίτλο: «Εξάρτηση-Ψυχική Απεξάρτηση εντός σωφρονιστικών καταστημάτων και διαχείριση των υπό θεραπεία απεξάρτησης κρατουμένων» και «Διαχείριση εργασιακού άγχους εργαζομένων»,

- ΙΝ.ΕΠ. (Ινστιτούτο Επιμόρφωσης του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης): Υλοποιήθηκαν, κατά την περίοδο Φεβρουαρίου - Ιουλίου 2020, σεμινάρια με τίτλο: «Ψυχική Υγεία και Αντιμετώπιση Κρίσεων στις Φυλακές» και «Ο Ρόλος του Προσωπικού των Φυλακών στη Μεταχείριση και Επανάταξη των Κρατουμένων»,

-το ΚΕ.ΜΕ.Α. (Κέντρο Μελετών Ασφαλείας της Ελληνικής Αστυνομίας): Υλοποιήθηκαν κατά την περίοδο Φεβρουάριος-Δεκέμβριος 2020 οι δράσεις: «Ενίσχυση των Φορέων Επιβολής των Νόμων για την Αναγνώριση και καταπολέμηση της Ριζοσπαστικοποίησης και του Εξτρεμισμού», «Πρόγραμμα Καθοδήγησης (MentorModelTraining) και εκπαίδευση επί των διαδικασιών και των συστημάτων επιτήρησης του ευρωπαϊκού έργου INTEGRA», «Προσομοίωση Αναζήτησης Αντικειμένων εντός των Φυλακών με τη χρήση Εξοπλισμού Εικονικής Πραγματικότητας-VR simulationprisonsearch» που διεξήχθη στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού έργου J-SAFE,

- ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΛΒΑΝΙΑΣ: Με τη συμμετοχή 6 ευρωπαϊκών κρατών διενεργήθηκε, το Νοέμβριο του 2021 διαδικτυακό σεμινάριο, σε συνέχεια του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος «B-COMPETENT-Βελτίωση Ικανοτήτων του Σωφρονιστικού Προσωπικού στην Ευρώπη»,

- UNION VIA THE STRUCTURAL REFORM SUPPORT SERVICE OF THE COMMISSION: Πραγματοποιήθηκε, τον Φεβρουάριο του 2020, Ημερίδα για τη Ριζοσπαστικοποίηση και την Τρομοκρατία του Προγράμματος Τεχνικής Υποστήριξης για τη Μεταρρύθμιση του Ελληνικού Δικαστικού συστήματος,

- ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ: Υλοποιήθηκε το Πρόγραμμα «Ενίσχυση της Υγειονομικής Περίθαλψης των Καταστημάτων Κράτησης στην Ελλάδα», σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, το Υπουργείο Δικαιοσύνης και το Υπουργείο Υγείας, με στόχο να υποστηρίξει τις ελληνικές αρχές στην ανάπτυξη πολιτικών και στη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού και των ελλείψεων που εντοπίστηκαν από την CPT και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με την παροχή υγειονομικής περίθαλψης στα Καταστήματα Κράτησης. Ειδικότερα, σχετικά με την ενίσχυση της δυναμικής ασφάλειας στα Καταστήματα Κράτησης, η Σχολή Σωφρονιστικών Υπαλλήλων και Υπαλλήλων Εξωτερικής Φρούρησης έχει εντάξει στο Πρόγραμμα Σπουδών της Εισαγωγικής Εκπαίδευσης τη διδασκαλία των εξής διδακτικών ενοτήτων:

1) ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Στην ενότητα αυτή οι εκπαιδευόμενοι θα εκπαιδευτούν σε θέματα ψυχικής υγείας, πρόληψης αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς, χαρακτηριστικών και αναγκών των κρατούμενων με ιδιαίτερη έμφαση στις ευάλωτες ομάδες καθώς και στην πολιτισμική ετερότητα και διαπολιτισμική επικοινωνία.

2) ΘΕΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

Στην ενότητα αυτή οι εκπαιδευόμενοι θα κατανοήσουν τις σύγχρονες τάσεις και τεχνικές σχετικά με την ασφάλεια, τα είδη της (στατική, διαδικαστική, δυναμική) στα Καταστήματα Κράτησης, την έννοιά της και τις προϋποθέσεις επίτευξής της. Επίσης, θα εξοικειωθούν με τα συστήματα επεξεργασίας, ανάλυσης και διαχείρισης των πληροφοριών και την επίδρασή τους στην αντιμετώπιση φαινομένων βίας και διαφθοράς.

3) ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΙΣΕΩΝ

Οι εκπαιδευόμενοι θα είναι σε θέση να διακρίνουν τους διαφορετικούς τύπους κρίσεων στα Καταστήματα Κράτησης, να αξιολογούν τις ενδείξεις μιας επερχόμενης κρίσης προκειμένου να

προλαμβάνουν και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά περιπτώσεις κρίσεων στο χώρο εργασίας. Επίσης, θα αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας καθώς και τεχνικές διαμεσολάβησης και αποφυγής συγκρούσεων.

4) ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΚΙΝΔΥΝΟΥ

Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να κατανοήσουν τη σημασία των πληροφοριών για την εύρυθμη λειτουργία των Καταστημάτων Κράτησης, να γνωρίσουν τα συστήματα ανάλυσης, αξιολόγησης και ταξινόμησης των πληροφοριών, να αντιληφθούν την διαδικασία αλλαγής συμπεριφοράς και ριζοσπαστικοποίησης καθώς και ενημερωθούν για τα διεθνή εργαλεία αξιολόγησης κινδύνου για την ριζοσπαστικοποίηση που οδηγεί στον βίαιο εξτρεμισμό και την τρομοκρατία.

Στο Πρόγραμμα Σπουδών Μετεκπαίδευσης Υπαλλήλων του Κλάδου Δε Φύλαξης και ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης έχουν προβλεφθεί οι εξής διδακτικές ενότητες:

- 1) Διαχείριση και επίλυση κρίσεων και συγκρούσεων
- 2) Θέματα ασφάλειας και εκτίμησης κινδύνου στα Καταστήματα Κράτησης
- 3) Νομικό Πλαίσιο μεταχείρισης κρατουμένων και ανθρώπινα δικαιώματα

Οι ανωτέρω διδακτικές ενότητες στηρίζονται τόσο σε ελληνικά σωφρονιστικά νομοθετήματα όσο και σε διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, όπως είναι οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες, τα standards της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT), κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η διεθνής ακαδημαϊκή βιβλιογραφία κ.λπ.

➤ Συνθήκες Κράτησης

1. Υπερπληθυσμός

Για την ανάσχεση του φαινομένου του υπερπληθυσμού, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής εξετάζει και αξιοποιεί όλα τα διαθέσιμα μέτρα και καλές πρακτικές σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο για την κατά το δυνατόν ορθολογικότερη κατανομή των κρατουμένων, με στόχο την προστασία της ζωής και της υγείας τους και την ομαλή επανένταξή τους. Στο πλαίσιο αυτό, έχει προβεί στις παρακάτω ενέργειες:

1. Με το άρθρο 29 του ν.4937/2-6-2022 (ΦΕΚ 106 Α΄) τροποποιήθηκε η παρ. 1 του άρθρου 41 του ν.4356/2015 (Α΄181), ως προς τις προϋποθέσεις μεταγωγής καταδίκων κρατουμένων στα Αγροτικά Καταστήματα Κράτησης και την Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών, προκειμένου να διασφαλισθεί η δυνατότητα μεταγωγής σε αυτά περισσότερων κρατουμένων, ήπιας κυρίως εγκληματικότητας, και ως εκ τούτου να επιτευχθεί σημαντική αποσυμφόρηση των κλειστών Καταστημάτων Κράτησης της Χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι, από την αξιολόγηση των τηρούμενων στοιχείων εκτιμάται ότι από τα κλειστά Καταστήματα Κράτησης θα μεταχθεί αριθμός περίπου 600 κρατουμένων στα Αγροτικά Καταστήματα Κράτησης, οπότε θα επιτευχθεί η επιθυμητή αποσυμφόρηση. Προς επίρρωση αναφέρεται ενδεικτικά ότι η Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών εντός του τρέχοντος μήνα πρόκειται να εξετάσει περί τα εκατό (100) αιτήματα κρατουμένων που πληρούν τις προϋποθέσεις του ως άνω νόμου για μεταγωγή σε Αγροτικά

Καταστήματα Κράτησης. Σημειώνεται ότι, στα Αγροτικά Καταστήματα Κράτησης λαμβάνει χώρα αγροτική παραγωγική δραστηριότητα ενώ λειτουργούν και παραγωγικά εργαστήρια (όπως μηχανουργείο, ξυλουργείο, ηλεκτρολογείο, τυροκομείο, γαλακτοκομείο, αρτοποιείο) με στόχο τη βιωσιμότητα της αγροτικής παραγωγής και τη μεταφορά τεχνογνωσίας στους κρατούμενους εργαζομένους. Η απασχόληση των κρατούμενων στα εργαστήρια και στους χώρους καλλιέργειας των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης, έχει χαρακτήρα εκπαιδευτικό/θεραπευτικό/μετασφρονιστικό δεδομένου ότι αποκτούν δεξιότητες και εμπειρία που συμβάλλουν στην ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία και για τους λόγους αυτούς αποτελεί προτεραιότητα της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής η ενίσχυση του θεσμού.

2. Δημιουργούνται νέα Καταστήματα Κράτησης και αναβαθμίζονται υφιστάμενα, στα πρότυπα που ορίζει το εθνικό και διεθνές δίκαιο, τόσο για τον γενικότερο πληθυσμό κρατούμενων, όσο και για τον πληθυσμό κρατούμενων με ειδικές ανάγκες (ΑμεΑ) και τοξικοεξαρτημένους. Ειδικότερα, όσον αφορά:

-Τη μετεγκατάσταση του Συγκροτήματος Φυλακών Κορυδαλλού και τη δημιουργία του νέου Δικαστικού Σωφρονιστικού Συγκροτήματος Αθηνών-Δ.Σ.Σ.Α δυναμικότητας 2.000 θέσεων κράτησης, έχουν ήδη εκπονηθεί: η γεωλογική μελέτη, η μελέτη περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων και η μελέτη ειδικού χωρικού σχεδίου. Βάσει αυτών των μελετών, θα εκδοθεί Προεδρικό Διάταγμα το οποίο θα περιλαμβάνει το πολεοδομικό σχέδιο εφαρμογής. Στη συνέχεια, βάσει αυτού, θα εκπονηθούν όλες οι απαραίτητες μελέτες για την ανέγερση. Κατόπιν, θα διερευνηθεί η υπαγωγή του έργου στο ν.3339/2005(ΦΕΚ Α'232) με την υποβολή φακέλου στην αρμόδια Υπηρεσία της Γενικής Γραμματείας Ιδιωτικών Επενδύσεων και Συμπράξεων Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα (Σ.Δ.Ι.Τ.) του Υπουργείου Ανάπτυξης και Επενδύσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το νέο Συγκρότημα θα περιλαμβάνει επτά (7) δικαστικές αίθουσες, δύο (2) νοσοκομεία, κτήριο μεταγωγών, δύο (2) προαύλια με χώρο πρασίνου. Επίσης, θα δημιουργηθούν πειθαρχικά κελιά, κελιά για ευάλωτες ομάδες, για άτομα με αναπηρία, χώροι λατρείας, χώροι για θεραπευτικά προγράμματα, χώροι απασχόλησης, εκπαιδευτικοί χώροι, εργαστήρια και βιβλιοθήκες.

-Το νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας, χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή του από την εταιρεία «Κτιριακές Υποδομές Α.Ε.». Το έργο παραδόθηκε στις 11 Ιουνίου 2020 και πρόκειται να λειτουργήσει εντός του 2022, με την στελέχωσή του από σωφρονιστικούς υπαλλήλους, κατηγορίας ΠΕ, ΤΕ και ΔΕ της εκδοθείσας προκήρυξης 4Κ/2021 του Α.Σ.Ε.Π.

-Το νέο Κατάστημα Κράτησης (Κρήτη II) στην περιοχή Κουρούνες του Νομού Λασιθίου, χωρητικότητας εξακοσίων (600) θέσεων κράτησης, η κατασκευή του βρίσκεται σε εξέλιξη. Η χρηματοδότηση του έργου έχει εξασφαλιστεί από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και εκτιμάται ότι θα ολοκληρωθεί μετά ένα έτος.

-Την ανέγερση νέων Καταστημάτων Κράτησης στις περιοχές των Ιωαννίνων, Χαλκίδας και Μεγαλόπολης, χωρητικότητας εξακοσίων(600) θέσεων έκαστο, οι αρμόδιες επιτροπές

καταλληλότητας για την ανεύρεση κατάλληλων γηπέδων έχουν ολοκληρώσει το έργο τους ως προς την αξιολόγηση της καταλληλότητας αυτών.

Ειδικότερα επισημαίνεται ότι το ακριβές χρονοδιάγραμμα κατασκευής και πραγματικής λειτουργίας των νέων Καταστημάτων, θα προσδιοριστεί μετά την εκπόνηση τεχνικών, οικονομικών και άλλων εξειδικευμένων μελετών, δεδομένου ότι η υλοποίηση τα συγκεκριμένων έργων άπτεται αρμοδιοτήτων και άλλων Υπουργείων.

3. Προωθείται η ενίσχυση των εναλλακτικών μέτρων έκτισης ποινής και δη του θεσμού της ηλεκτρονικής επιτήρησης, με την επέκταση της εφαρμογής του σε περισσότερα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας.

4. Ειδική Ομάδα Εργασίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης, έχει επιληφθεί της τροποποίησης και βελτίωσης των ρυθμίσεων που αφορούν την κοινωφελή εργασία, προκειμένου να καταλαμβάνει μεγαλύτερο αριθμό κρατουμένων, σύμφωνα και με τις οδηγίες του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, μέχρι την ολοκλήρωση και πλήρη εφαρμογή των ανωτέρω εκτεθέντων, η Κεντρική Επιτροπή Μεταγωγών, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στην κείμενη νομοθεσία, συνεδριάζει σε τακτική βάση, τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα και εξετάζει, μεταξύ άλλων, αιτήματα μεταγωγών με στόχο την κατά το δυνατόν ορθολογικότερη κατανομή των κρατουμένων στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας και τη σταδιακή αποσυμφόρηση των Καταστημάτων που αντιμετωπίζουν πρόβλημα υπερπλήρωσης.

Ένδικο βοήθημα (αποτελεσματική προσφυγή)

Έχει ήδη προχωρήσει η διαδικασία για τη θέσπιση ειδικού ένδικου μέσου για τις συνθήκες διαβίωσης στα Καταστήματα Κράτησης προκειμένου να καλυφθεί το κενό που υπάρχει στην εθνική μας νομοθεσία και να πραγματοποιηθεί μια ουσιαστική μεταρρύθμιση προς την κατεύθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων με την προσαρμογή της στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α και στις υποδείξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, ειδική Ομάδα Εργασίας που συγκροτήθηκε με σκοπό την αναμόρφωση του Σωφρονιστικού Κώδικα, ολοκλήρωσε τις εργασίες της και κατέληξε σε συγκεκριμένη πρόταση, η οποία αφορά στην προσθήκη ενός νέου άρθρου στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα, σχετικά με την προσφυγή κρατουμένων για τις συνθήκες κράτησης και τη δίκαιη ικανοποίησή τους, ώστε να διασφαλιστεί η προστασία τους, κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, από τυχόν παραβιάσεις του Σωφρονιστικού Κώδικα καθώς και των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων προστασίας, σχετικά με τις συνθήκες κράτησης. Η πρόταση αυτή προωθείται άμεσα, μέσω της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, για ψήφιση.

2.Θέματα εγκαταστάσεων και υλικού εξοπλισμού

Σχετικά με την παρεχόμενη υλικοτεχνική υποστήριξη στους κρατούμενους, επισημαίνεται ότι η Κοινωνική Υπηρεσία κάθε Καταστήματος Κράτησης μεριμνά για την προμήθεια όλων των ατομικών ειδών πρώτης ανάγκης. Για το σκοπό αυτό, έχουν αναπτυχθεί, συμπληρωματικά προς

την έγκριση των σχετικών πιστώσεων, συνεργασίες με φιλανθρωπικούς φορείς και επιχειρήσεις (στο πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης) που συνδράμουν με δωρεές ειδών πρώτης ανάγκης, καθώς και με χρηματικές δωρεές στο Φιλόπτωχο Ταμείο των Καταστημάτων Κράτησης, από το οποίο πραγματοποιούνται όλες οι απαραίτητες επιπρόσθετες προμήθειες για την κάλυψη των αναγκών των κρατουμένων.

Όσον αφορά στη συντήρηση των κτιριακών εγκαταστάσεων και την προμήθεια υλικού εξοπλισμού, τα σχετικά αιτήματα εξετάζονται και ικανοποιούνται κατά προτεραιότητα. Σε κάθε Κατάστημα Κράτησης πραγματοποιούνται σε τακτά διαστήματα εργασίες συντήρησης, επισκευής και αποκατάστασης ζημιών και φθορών τις οποίες, σε πολλές περιπτώσεις, προκαλούν οι ίδιοι οι κρατούμενοι. Παράλληλα, έχουν αναπτυχθεί συνεργασίες με τις αρμόδιες τοπικές Αυτοδιοικήσεις προκειμένου τα μικρής έκτασης έργα να προχωρούν με τη συνδρομή των Περιφερειών της Χώρας.

➤ **Υπηρεσίες υγείας**

Από την έναρξη της πανδημίας COVID-19 και σε όλη της τη διάρκεια, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής για την αποφυγή και διασπορά του κορωνοϊού στα Καταστήματα Κράτησης, βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία και συνεργασία με το Υπουργείο Υγείας και τον Εθνικό Οργανισμό Δημόσιας Υγείας και έχει αποστείλει σειρά εγκυκλίων και οδηγιών για τη διαρκή ενημέρωση προσωπικού και την έγκαιρη λήψη μέτρων προφύλαξης, τα οποία εναρμονίζονται με τα εκάστοτε, υπό εξέλιξη, επιδημιολογικά δεδομένα. Επιπλέον, μεριμνά αδιάκοπα για τη χορήγηση υγειονομικού υλικού, υλικού απολύμανσης και υγειονομικής προστασίας, όπως χειρουργικές μάσκες 3PLY, γάντια νιτριλίου, αντισηπτικά, γυαλιά προστασίας, ασπίδες προστασίας προσώπου, ολόσωμες φόρμες προστασίας, χλώριο γενικής χρήσης, υγρό σαπουνι χεριών, σαμπουάν, αφρόλουτρα κ.α. σε επάρκεια για όλα τα Καταστήματα Κράτησης, ενώ σε συνεργασία με το Υπουργείο Υγείας διανέμονται κάθε μήνα rapid-tests σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης. Αξίζει τέλος να αναφερθεί ότι, μετά την ολοκλήρωση της συνεργασίας της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής με το Υπουργείο Υγείας, προχώρησαν ειδικές ρυθμίσεις ώστε, κρατούμενοι (κυρίως αλλοδαποί) που δεν διέθεταν Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης, να αποκτήσουν Προσωρινό Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης και να συμμετάσχουν έτσι στο πρόγραμμα εμβολιασμού που σχεδιάστηκε και υλοποιείται με επιτυχία στα Καταστήματα Κράτησης. Σημειώνεται ότι το σύνολο των εμβολιασμών των κρατουμένων από την έναρξη της εμβολιαστικής διαδικασίας έως τις 27-05-2022, ανέρχεται στους 8.790, (ποσοστό 82,5%)ενώ το σύνολο των εμβολιασμών των υπαλλήλων των Καταστημάτων Κράτησης στους 3.075, (ποσοστό 73,5%).

Στοιχεία για την πανδημία covid-19

		ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
1	Αριθμός ενεργών κρατουμένων	10695
2	Αριθμός υπερηλίκων (ηλικίας 65+)	263

3	Αριθμός ενεργών κρατουμένων γυναικών	542
4	Αριθμός ύποπτων ή επιβεβαιωμένων κρουσμάτων COVID19, που βρίσκονται σε απομόνωση ή σε καραντίνα	48
5	Αριθμός κρατουμένων που έχουν διαγνωστεί με COVID-19 (από την εκδήλωση της πανδημίας μέχρι την ημερομηνία αναφοράς)	4601
6	Αριθμός υπερηλίκων (κρατούμενοι ηλικίας 65+) που έχουν διαγνωστεί με COVID-19 (από την εκδήλωση της πανδημίας μέχρι την ημερομηνία αναφοράς)	153
7	Αριθμός κρατουμένων γυναικών που έχουν διαγνωστεί με covid-19 (από την εκδήλωση της πανδημίας μέχρι την ημερομηνία αναφοράς)	373
8	Αριθμός κρατουμένων που έχουν μεταφερθεί σε νοσοκομείο ή σε μονάδα φροντίδας COVID-19 για θεραπεία που έχουν διαγνωστεί με COVID -19 (από την εκδήλωση της πανδημίας μέχρι την ημερομηνία αναφοράς)	207
9	Αριθμός θανάτων κρατουμένων λόγω COVID-19	15
10	Αριθμός υπαλλήλων όλων των κλάδων έχουν διαγνωστεί με COVID19 (από την εκδήλωση της πανδημίας μέχρι την ημερομηνία αναφοράς)	2092
11	Αριθμός θανάτων υπαλλήλων όλων των κλάδων λόγω COVID-19	5
12	Αριθμός πλήρως εμβολιασμένων κρατουμένων	8790
13	Αριθμός πλήρως εμβολιασμένων υπαλλήλων	3075
14	Αριθμός πλήρως εμβολιασμένων υγειονομικών υπαλλήλων	106

Επισημαίνεται επιπλέον ότι έχουν αναρτηθεί από τις κατά τόπους αρμόδιες Υγειονομικές Περιφερειακές Ενότητες του Υπουργείου Υγείας Πίνακες λοιπού, πλην ιατρών, επικουρικού προσωπικού για στελέχωση των Ειδικών Περιφερειακών Ιατρείων που λειτουργούν στα

Καταστήματα Κράτησης και αναμένεται η εκδήλωση προτίμησης εκ μέρους των υποψηφίων ανάμεσα στις θέσεις των υγειονομικών υπηρεσιών, τις οποίες έχουν κληθεί να καλύψουν με διορισμό.

Αναφορικά με τη σύσταση της Επιτροπής σας για τον ιατρικό έλεγχο των κρατούμενων κατά την εισαγωγή τους στο Κατάστημα Κράτησης, σας αναφέρουμε ότι από την αιγίδα της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης και το Υπουργείο Υγείας, υλοποιήθηκε το πρόγραμμα «Ενίσχυση της Υγειονομικής περίθαλψης των Καταστημάτων Κράτησης στην Ελλάδα», του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το πρόγραμμα ξεκίνησε την 1η Ιουνίου 2019 και ολοκληρώθηκε την 15η Δεκεμβρίου 2021. Στόχος του ήταν η υποστήριξη των ελληνικών Αρχών στην ανάπτυξη πολιτικών και στη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού και των ελλείψεων που εντοπίστηκαν από την CPT και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με την παροχή υγειονομικής περίθαλψης στα Καταστήματα Κράτησης. Στο πλαίσιο αυτό, καταρτίστηκε από την αρμόδια ομάδα εμπειρογνομόνων ένα σχέδιο κανόνων, διαδικασιών και πρωτοκόλλων για την ιατρική εξέταση των νεοεισερχομένων κρατούμενων στα Καταστήματα Κράτησης. Κατά τον παρόντα χρόνο η Υπηρεσία, σε συνεργασία με το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού και το Ε.Κ.Υ.Κ.Κ. εξετάζει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις αναφορικά με τη δυνατότητα υιοθέτησης και ενιαίας εφαρμογής του σχετικού Σχεδίου σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης, προκειμένου στη συνέχεια να γνωστοποιηθεί σε όλες τις αρμόδιες Διευθύνσεις που θα αναλάβουν την υλοποίηση του έργου.

Στο πλαίσιο της εθνικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση των τοξικοεξαρτημένων κρατούμενων, έχει υπογραφεί μνημόνιο συνεργασίας μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής και του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.ΘΕ.Α.) με στόχο την επέκταση της λειτουργίας μονάδων Συμβουλευτικής Υποστήριξης Κρατούμενων των Θεραπευτικών Προγραμμάτων του ΚΕ.Θ.Ε.Α. σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας, το οποίο στοχεύει στην ενημέρωση των κρατούμενων γύρω από την εξάρτηση και τη θεραπευτική της αντιμετώπιση, τη μείωση της συνδεδεμένης με τη χρήση ουσιών βλάβης και την προετοιμασία για ένταξη σε Θεραπευτικές Κοινότητες που λειτουργούν είτε εντός είτε εκτός Καταστημάτων Κράτησης. Επιπλέον, εξετάζεται η δυνατότητα υπογραφής μνημονίου με τον Οργανισμό Κατά των Ναρκωτικών ο οποίος με τις υπηρεσίες του στοχεύει στην ολιστική αντιμετώπιση του φαινομένου της εξάρτησης, εστιάζοντας στους πυλώνες της πρόληψης, της μείωσης της βλάβης, της θεραπείας και της κοινωνικής επανένταξης. Παράλληλα, αναλαμβάνει δράση για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και την αποστιγματοποίηση των εξαρτημένων ατόμων. Το δίκτυο Δομών και παροχής Υπηρεσιών του Οργανισμού αποτελείται από 67 Μονάδες Υποκατάστασης, 9 «Στεγνά» Προγράμματα, 4 Μονάδες Άμεσης Πρόσβασης, 2 Μονάδες Υποκατάστασης σε Φυλακές.

Ειδικό Κέντρο Υγείας Κρατούμενων Κορυδαλλού

Αναφορικά με τη χωρητικότητα των δωματίων των ασθενών, σας ενημερώνουμε ότι έχουν αφαιρεθεί τα πλεονάζοντα κρεβάτια μετά τις εργασίες βαψίματος που έγιναν στους θαλάμους

του Καταστήματος. Επιπλέον, έχει γίνει γενική ανακαίνιση των τουαλετών και των μπάνιων και αντικαταστάθηκαν τουαλέτες, μπάνια, πλακάκια, καθρέφτες, βρύσες, νιπτήρες και τζάμια.

Αναφορικά με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής σας για το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, επισημαίνονται τα παρακάτω:

Ο Προϊστάμενος της Ιατρικής Υπηρεσίας έχει το ρόλο του «συνδεδετικού κρίκου» μεταξύ των ειδικών και θεραπόντων ιατρών για την ανταλλαγή πληροφοριών που αφορούν τους ασθενείς κρατουμένου.

Όσον αφορά την πλήρωση θέσεων σε νοσηλευτικό και εξειδικευμένο προσωπικό στο Ε.Κ.Υ.Κ.Κ., έχουν ήδη εκδοθεί τα οριστικά αποτελέσματα της προκήρυξης 6Κ/2020. Συγκεκριμένα, στις 11 Μαρτίου 2022 εκδόθηκαν τα οριστικά αποτελέσματα για την πλήρωση δύο (2) θέσεων κλάδου ΠΕ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ και μίας (1) θέσης κλάδου ΠΕ ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΥ και στις 12 Απριλίου 2022 εκδόθηκαν τα οριστικά αποτελέσματα για την πλήρωση : α)έξι (6) θέσεων κλάδου ΤΕ ΝΟΣΗΛΕΥΤΩΝ, β)τριών (3) θέσεων Ιατρικών κλάδου ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ, γ)τριών (3) θέσεων κλάδου ΤΕ ΡΑΔΙΟΑΟΓΙΑΣ-ΑΚΠΝΟΛΟΓΙΑΣ και αναμένεται η έκδοση του σχετικού Φύλλου Εφημερίδας Κυβερνήσεως και η ανακοίνωση διορισμού τους από το Υπουργείο Υγείας για την τοποθέτησή τους στο Ειδικό Κέντρο Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού.

Σχετικά με τις παρατηρήσεις για έλλειψη ενιαίου, ολοκληρωμένου διεπιστημονικού ιατρικού φακέλου, σημειώνεται ότι τηρείται ιατρικός φάκελος ξεχωριστά για κάθε κρατούμενο - ασθενή του Ειδικού Κέντρου Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού σε έντυπη μορφή με το πλήρες ιατρικό ιστορικό του (εξετάσεις, γνωματεύσεις, παραπεμπτικά, κ.ά.) σε ειδικό χώρο του Ιατρείου. Όσον αφορά τη δημιουργία ηλεκτρονικών φακέλων υγείας για κάθε κρατούμενο, έχουν γίνει ήδη δύο αιτήματα προμήθειας ηλεκτρονικών υπολογιστών, προκειμένου να πραγματοποιηθεί και η ηλεκτρονική καταχώρησή τους. Αναμένεται σχετική έγκριση από τη 2η Υγειονομική Περιφερειακή Ενότητα Πειραιώς και Αιγαίου του Υπουργείου Υγείας.

Αναφορικά με το σύστημα διανομής και χορήγησης φαρμάκων, διευκρινίζεται ότι κανένα φάρμακο δεν φτάνει στο ιατρείο χωρίς την κανονική του συσκευασία. Ακόμα όμως και όταν τα φάρμακα εξέρχονται των συσκευασιών τους, οι καρτέλες, στις οποίες είναι συσκευασμένα, αναγράφουν την επωνυμία τους και την περιεκτικότητά τους (mg). Το νοσηλευτικό προσωπικό, μία (1) φορά το εικοσιτετράωρο προβαίνει στην προετοιμασία της διανομής των φαρμάκων ανά ασθενή, σύμφωνα με τις ιατρικές οδηγίες και την τοποθέτησή τους σε χάρτινη συσκευασία στην οποία αναγράφεται το όνομα του κάθε κρατουμένου. Τέλος, όσον αφορά την ημερομηνία έναρξης μίας αγωγής, αυτή καταγράφεται πάντα στην πρώτη στήλη της καρτέλας φαρμακευτικής αγωγής κάθε ασθενούς κρατουμένου, η οποία συμπληρώνεται σύμφωνα με τις γνωματεύσεις των ιατρών. Όσον αφορά δε τη διακοπή μιας φαρμακευτικής αγωγής, αν αυτή χορηγείται για συγκεκριμένο διάστημα, η ημερομηνία διακοπής της αναγράφεται στην καρτέλα και στην αντίστοιχη στήλη. Αν η αγωγή χορηγείται επ' αόριστο, δεν αναγράφεται κάτι στη στήλη «διακοπή» μέχρι να γνωματεύσουν οδηγία διακοπής οι θεράποντες ιατροί.

Επί των παρατηρήσεων για τον κρατούμενο-ασθενή (ΗΑ) τον οποίο συνάντησε η αντιπροσωπεία, επισημαίνεται ότι παρακολουθείται σε τακτική βάση από ορθοπεδικό, παθολόγο και οφθαλμίατρο και έχει άμεση πρόσβαση σε ιατρική συνδρομή και άλλων ειδικοτήτων, εφόσον χρειαστεί. Επίσης, καθ' όλο το εικοσιτετράωρο έχει άμεση πρόσβαση σε ιατρική και νοσηλευτική

φροντίδα από το ιατρονοσηλευτικό προσωπικό του Ειδικού Κέντρου Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού.

Όσον αφορά την εξυπηρέτηση των καθημερινών πρακτικών αναγκών του, κατά τη διάρκεια της κράτησής του, τον συνδράμει εργαζόμενος κρατούμενος. Μάλιστα, αρχικά, ο εργαζόμενος κρατούμενος που τον φρόντιζε, εκτός από τον κ. (ΗΑ) είχε επίσης την ευθύνη φροντίδας άλλων δύο ασθενών κρατουμένων. Στη συνέχεια, και συγκεκριμένα από τις 02/12/2021, δεδομένου ότι ο κρατούμενος εξέφρασε παράπονα για μη ικανοποιητική εξυπηρέτησή του από τον φροντιστή κρατούμενο, ορίστηκε από το Συμβούλιο Εργασίας έτερος κρατούμενος, ο οποίος φροντίζει, όλο το εικοσιτετράωρο, αποκλειστικά και μόνο τον κρατούμενο (ΗΑ) όσον αφορά στη σίτισή του, στην ένδυση, στην ατομική καθαριότητα και υγιεινή και σε ό,τι άλλο χρειαστεί στην καθημερινότητά του. Διευκρινίζεται δε, ότι οι εργαζόμενοι κρατούμενοι αμείβονται με ευεργετικό υπολογισμό ημερομισθίων από το Συμβούλιο Εργασίας και με κανενός άλλου είδους αμοιβής από τους κρατούμενους καθώς η πραγματοποίηση συναλλαγών μεταξύ τους αποτελεί πειθαρχικό αδίκημα. Επίσης, οι κρατούμενοι δεν φέρουν χρήματα πάνω τους κατά το διάστημα της κράτησής τους. Αναφορικά με την προμήθεια των νέων προσθετικών μελών του, η οποία πραγματοποιείται σε συνεργασία με τη 2η Υγειονομική Περιφερειακή Ενότητα Πειραιώς και Αιγαίου σας ενημερώνουμε ότι έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία υποβολής προσφορών και έχει επιλεγεί η πλέον συμφέρουσα που πληροί τις απαιτούμενες προδιαγραφές. Επιπλέον, σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 29090/23-05-2022 έγγραφο της 2η ΔΥΠΕ, κατόπιν ερωτήματος του Ε.Κ.Κ.Υ.Κ. σχετικά με την πορεία προμήθειας των προσθετικών μελών του ανωτέρω κρατουμένου, υπήρξε η ενημέρωση ότι η διαδικασία έχει δρομολογηθεί από το Τμήμα Προμηθειών και έχουν γίνει οι προβλεπόμενες ενέργειες τροποποίησης προϋπολογισμού από την οικονομική υπηρεσία, ώστε να ολοκληρωθεί η υλοποίησή της εντός των προσεχών ημερών.

Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού

Κατά τον παρόντα χρόνο, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής διερευνά τη δυνατότητα σύναψης μνημονίου διευρυμένης συνεργασίας με έτερο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο του νομού Αττικής, (πέραν του ήδη υφιστάμενου μνημονίου συνεργασίας με την ψυχιατρική κλινική του Γενικού Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου «ΑΤΤΙΚΟΝ», το οποίο βρίσκεται σε ισχύ από το 2010) με σκοπό την ανταπόκριση των νέων αναγκών για ψυχιατρική ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των κρατουμένων στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού.

Παράλληλα, σε τακτά χρονικά διαστήματα διαβιβάζονται αιτήματα της Διεύθυνσης του Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού στην Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία και τους Ιατρικούς Συλλόγους Αθηνών και Πειραιώς αναζητώντας κατ' επίσκεψη ιατρούς διαφόρων ειδικοτήτων, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του Καταστήματος. Επισημαίνουμε ότι δυστυχώς υπάρχει μειωμένο ενδιαφέρον και όλο και μικρότερος αριθμός ιατρών ανταποκρίνεται στα εν λόγω αιτήματα.

Σχετικά με το κελί που επισκέφθηκαν οι εκπρόσωποι της Επιτροπής σας, αναφέρεται ότι πρόκειται για κελί που βρίσκεται στο χώρο του ισογείου (χώρος αυξημένης φροντίδας ασθενών). Εκεί τοποθετούνται κρατούμενοι με ιατρική εντολή για συστηματική παρακολούθηση, καθόσον πρόκειται για αυτοκαταστροφικούς ή έτερο καταστροφικούς ασθενείς σε φάση υποτροπής. Συνήθως είναι νεοεισερχόμενοι οι οποίοι παραμένουν, για μικρό χρονικό διάστημα και μέχρι να επιφέρει αποτελέσματα η φαρμακευτική αγωγή. Κατόπιν, με νέα ιατρική εντολή τοποθετούνται

με τον λοιπό πληθυσμό σε όροφο του Καταστήματος. Βάσει ιατρικών οδηγιών τα συγκεκριμένα κελιά -θάλαμοι δεν πρέπει να διαθέτουν αντικείμενα οποία μπορεί να χρησιμοποιηθούν για τον τραυματισμό του κρατουμένου (όπως σεντόνια, καρέκλες, κομοδίνα, τηλεόραση κ.λπ.) και πρέπει να τους αφαιρούνται κορδόνια, ζώνες, αναπτήρες κ.ά. Ο συγκεκριμένος χώρος κλιματίζεται σταθερά. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι κρατούμενοι προκαλούν συχνά φθορές στους τοίχους, τουαλέτες, νιπτήρες των οποίων η αντικατάσταση φροντίζεται άμεσα. Ο χώρος καθαρίζεται καθημερινά από τους καθαριστές, βιάφτηκε προσφάτως και έκτοτε συντηρείται όποτε χρειάζεται. Επίσης, πραγματοποιούνται σε τακτική βάση απολυμάνσεις, τόσο στον συγκεκριμένο χώρο όσο και σε όλο το Κατάστημα Κράτησης. Οι πρόσφατοι θάνατοι στο ψυχιατρείο οφείλονταν περισσότερο σε παθολογικά αίτια. Επρόκειτο στην πλειοψηφία τους για χρόνια βαριά ψυχιατρικά περιστατικά με υποκείμενα νοσήματα. Μετά από μέριμνα και διεπιστημονική συνεργασία του προσωπικού του Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού οι περιπτώσεις των αυτοκτονιών έχουν μειωθεί σημαντικά τα τελευταία έτη.

Στο πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος «Ενίσχυση της Υγειονομικής Περίθαλψης των Καταστημάτων Κράτησης στην Ελλάδα», του Συμβουλίου της Ευρώπης (1η Ιουνίου 2019 έως 15 Δεκεμβρίου 2021) πραγματοποιήθηκαν εκπαιδεύσεις σχετικά με τον διαγνωστικό έλεγχο αναγνώρισης ψυχικών ασθενειών, τον αυτοτραυματισμό και την πρόληψη της αυτοκτονίας των κρατουμένων. Η εκπαίδευση βασίστηκε σε ένα εγχειρίδιο που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεματικών που σχετίζονται με την ψυχική υγεία, το οποίο εκτυπώθηκε και προορίζεται να χρησιμοποιηθεί για την επιμόρφωση του σωφρονιστικού προσωπικού. Ως αποτέλεσμα των αναφερόμενων εκπαιδεύσεων ολοκληρώθηκαν, μεταξύ άλλων, τα εργαλεία - οδηγοί για την «Αυτοκαταστροφική Συμπεριφορά στα Καταστήματα Κράτησης», την «Υγειονομική Περίθαλψη στα Καταστήματα Κράτησης και Ιατρική Δεοντολογία», τα οποία έχουν εκτυπωθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης και έχουν αποσταλεί στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας και στη Σχολή Εκπαίδευσης των Σωφρονιστικών Υπαλλήλων και των Υπαλλήλων Εξωτερικής Φρούρησης.

Προσωπικό Καταστημάτων Κράτησης

Αναφορικά με τις επισημάνσεις της Επιτροπής σας για το προσωπικό των Καταστημάτων Κράτησης σας ενημερώνουμε τα κάτωθι:

Α) ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ 6Κ/2018

Διορίστηκαν:

- Κατηγορίες ΠΕ και ΤΕ: 12 υπάλληλοι
- Κατηγορία ΔΕ Φύλαξης: (418) υπάλληλοι (έως τον Μάιο)
- Κατηγορία ΔΕ Προσωπικό Εξωτερικής Φρούρησης: (43) υπάλληλοι (έως το Μάιο)

Αναλυτικά:

Έχουν ολοκληρωθεί σε διάφορα Καταστήματα Κράτησης, κατά τα έτη **2020-2021**, οι κάτωθι διορισμοί:

ΠΕ Σωφρονιστικού Ενηλίκων: 5 υπάλληλοι

ΠΕ Κοινωνικής Εργασίας: 1 υπάλληλος
ΠΕ Ψυχολόγων: 1 υπάλληλος
ΤΕ Υγείας και Πρόνοιας, ειδ. Νοσηλευτικής: 4 υπάλληλοι
ΤΕ Υγείας και Πρόνοιας, ειδ. Κοινωνικής Εργασίας: 1 υπάλληλος

- **Κατηγορία ΔΕ**

ΔΕ Φύλαξης :418 υπάλληλοι
ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης:43 υπάλληλοι

Έχει αποσταλεί αίτημα στο Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού για αναπλήρωση (41) υποψηφίων ΔΕ Φύλαξης και Εξωτερικής Φρούρησης που δεν αποδέχθηκαν τον διορισμό. Έχει αποσταλεί αίτημα (αριθ.πρωτ.8598/2022) στην αρμόδια Υπηρεσία για την παρακολούθηση του προγράμματος βασικής εκπαίδευσης της Σχολής Εξωτερικής Φρούρησης από (39) υποψηφίους ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης.

Β) ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ 4Κ/2021 -ΚΚ ΔΡΑΜΑΣ (Τμήμα των προβλεπόμενων θέσεων-διοικητικό, τεχνικό, επιστημονικό προσωπικό)

- Κατηγορίες ΠΕ, ΤΕ και ΔΕ: Έχουν προκηρυχθεί συνολικά (52) θέσεις με την αριθ. 4Κ/2021 προκήρυξη του ΑΣΕΠ (ΦΕΚ 20 τ. ΑΣΕΠ).
- Κατηγορία ΔΕ: Έχουν ξεκινήσει οι διαδικασίες διορισμού των υποψηφίων του κλάδου ΔΕ: 14 διοριστέοι εκ των οποίων έχουν στείλει δικαιολογητικά οι 12. Ένας δεν αποδέχτηκε και έχει ζητηθεί η αντικατάστασή του.
- Κατηγορία ΤΕ και ΠΕ: Έχουν εκδοθεί τα οριστικά αποτελέσματα της κατηγορίας ΤΕ και ΠΕ στην ιστοσελίδα του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού και αναμένεται η έκδοση σχετικού ΦΕΚ και η επίσημη ενημέρωση της Υπηρεσίας μας προκειμένου να προχωρήσει στο διορισμό τους.

Γ) ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ 9Κ/2021 (Περιλαμβάνει τους υπόλοιπους κλάδους ΔΕ Φύλαξης και ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης του Κ.Κ. Δράμας και τους κλάδους ΔΕ Φύλαξης και ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης από την δέσμευση για πρόσληψη 381 υπαλλήλων και προκηρύχθηκαν με την αριθ. 9Κ/2021 προκήρυξη του ΑΣΕΠ (ΦΕΚ 58 τ. ΑΣΕΠ).

Κατηγορία ΔΕ:

Έχουν προκηρυχθεί συνολικά: (416) θέσεις : (97) κλάδου ΔΕ Φύλαξης και (91) κλάδου ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης του Κ.Κ. Δράμας και επιπλέον (121) θέσεις κλάδου ΔΕ Φύλαξης και (107) θέσεις κλάδου ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης για τα υπόλοιπα Καταστήματα Κράτησης

Αναλυτικά:

Έχουν εκδοθεί τα προσωρινά αποτελέσματα στην ιστοσελίδα του ΑΣΕΠ , και η διαδικασία βρίσκεται στην εξέταση ενστάσεων προς έκδοση Οριστικών Αποτελεσμάτων. Εκτιμάται ότι η έκδοση των προσωρινών αποτελεσμάτων θα πραγματοποιηθεί από τον Ιούνιο έως τον Σεπτέμβριο του 2022, ανάλογα με τον αριθμό των ενστάσεων.

Ακολουθούν οι διαγωνιστικές διαδικασίες ς του άρθρου 11 του ν.4760/2020 (Α'247) - υγειονομικές εξετάσεις και οι αθλητικές και ψυχοτεχνικές δοκιμασίες-στις οποίες υποβάλλονται οι υποψήφιοι για την πλήρωση των θέσεων των κλάδων ΔΕ Φύλαξης και ΔΕ Προσωπικού Εξωτερικής Φρούρησης οι οποίες διενεργούνται από Επιτροπές του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.

Δ) ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ «381 υπαλλήλων» (αναμένεται η έκδοση της προκήρυξης από το ΑΣΕΠ)

Αναμένεται η έκδοση προκήρυξης για τις υπόλοιπες (126) θέσεις των διαφόρων κατηγοριών και κλάδων από τη δέσμευση για πρόσληψη (381) υπαλλήλων (33/06 Π.Υ.Σ) κατηγορίας ΠΕ, ΤΕ και ΔΕ

Αναλυτικά:

- 21 θέσεις ΠΕ Ιατρών
- 2 θέσεις ΠΕ Σωφρονιστικού Ενηλίκων
- 5 θέσεις ΠΕ Εγκληματολόγων
- 4 θέσεις ΠΕ Κοινωνικής Εργασίας
- 2 θέσεις ΠΕ Ψυχολόγων
- 2 θέσεις ΠΕ Κοινωνιολόγων
- 4 θέσεις ΤΕ Διοικητικού-Λογιστικού
- 14 θέσεις ΤΕ Υγείας και Πρόνοιας, ειδ. Κοινωνικής Εργασίας
- 29 θέσεις ΤΕ Υγείας και Πρόνοιας, ειδ. Νοσηλευτικής
- 3 θέσεις ΤΕ Μηχανικών
- 10 θέσεις ΤΕ Πληροφορικής
- 1 θέση ΤΕ Βρεφονηπιοκόμων
- 24 θέσεις ΔΕ Διοικητικού-Λογιστικού
- 4 θέσεις ΔΕ Νοσηλευτικής
- 1 θέση ΔΕ Αρτεργατών

Ε) Έχει εγκριθεί (ΠΥΣ 50/2021) η πρόσληψη (275) υπαλλήλων διαφόρων κλάδων (ΠΕ,ΤΕ και ΔΕ) στα Κ.Κ της Χώρας

Αναλυτικά:

Με την υπ' αριθ. 50/4.11.2021 Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου (ΔΙΠΑΑΔ/Φ.ΕΓΚΡ./οικ.21609/17 Νοεμβρίου 2021 έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών) έχουν εγκριθεί η πρόσληψη 275 θέσεων διαφόρων κλάδων στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας.

- 6 θέσεις ΔΕ Νοσηλευτικής
- 1 θέση ΔΕ Οδηγών
- 79 θέσεις ΔΕ Εξωτερικής Φρούρησης
- 177 θέσεις ΔΕ Φύλαξης
- 2 θέσεις ΠΕ Γεωπονίας
- 1 θέση Κοινωνιολόγων
- 1 θέση ΠΕ Νοσηλευτικής
- 1 θέση ΠΕ Φαρμακοποιών
- 2 θέσεις ΤΕ Εργοθεραπείας
- 3 θέσεις ΤΕ Μηχανικών

- 2 θέσεις Κοινωνικής Εργασίας

Επισημαίνεται ότι στον υπό εξέλιξη σχεδιασμό του νέου Οργανισμού της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής, και εφόσον αυτός εγκριθεί, προβλέπεται η αύξηση των οργανικών θέσεων των Καταστημάτων Κράτησης και του Ι.Α.Α Βόλου σε (7.274) σύμφωνα με την κάτωθι κατανομή:

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ	ΠΕ														ΤΕ						ΔΕ										ΥΕ		ΙΩΑΝ		ΣΥΝΟΛ				
	ΕΣΩΡ	ΙΑΤΡΙΚΩΝ	ΟΜΩΝ	ΦΑΡΜΑΚΩΝ	Νοσογ.	Εργοθερ.	ΕΤΕΛΗΜΑΤΩΝ	ΜΥΣΙΚΩΝ	ΚΟΙΝΩΝ	ΚΟΙΝ ΕΡΓ.	ΜΗΧΑΝ	ΠΛΗΡΟΦ	ΤΕΛΕΩΝ	ΕΡΕΥΝ	Ιατρικ. Λογ.	Υγιειν.	Υγι. Νοσ.	Εργοθερ.	Μηχαν.	Πληροφ.	Βασ. Φων.	Τεχ. Γεω.	Ιατρικ. Λογ.	Νοσογ.	Τεχν.	Οδοντ.	Μαγειρ.	Αρτοποι.	Γεωκτ.	Φυλακ.	Εξορ.	Βοηθ. Παιδ.	Β. Ψ. Παιδ.	ΠΕ		ΤΕ	ΔΕ		
Α.Κ.Κ. ΑΓΙΑΣ ΧΑΛΙΔΩΝ	7	2						1	1				2		4	3	3		1	1			3	6	1	2	2	1	2	65									107
Α.Κ.Κ. ΚΑΣΣΑΝΔΡΑΣ ΧΑΛΚΙΔΩΝ	7	2						1	1				3		4	3	3		1	1			3	6	1	2	2	1	3	80	20							144	
Α.Κ.Κ. ΤΡΙΠΥΛΩΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ	7	2						1	1				3		4	3	3		1	1			3	6	2	2	2	1	3	68	75							189	
Κ.Α.Υ.Φ.	5	1													3	2	3		1	1				7	1	2	4	1	2	27		1						65	
Ε.Κ.Κ.Ν. ΑΙΓΩΝΑ	7	2	1				1	2	2	1					4	3	3		1	1				7	2	2	2	1		71	60							177	
Ε.Κ.Κ.Ν. ΒΟΛΟΥ	5	1	1				1	1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		50	45							127	
Ε.Α.Κ.Κ.Ν. ΚΑΣΣΑΒΕΤΕΙΑΣ	7	2						1	1				2	1	4	3	3		1	1			3	6	1	2	3	1	2	70	35							151	
Κ.Α.Τ.Κ.Ε. ΘΗΒΩΝ	5	2	1					2	1						3	4	1		1	1			1	5	2	2	1	1		46		4						83	
Ε.Κ.Υ.Κ. ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	7	2				1	1	2	2						4	4	4		1	1				6	4	2	1	1		68				1				112	
Ψ.Κ. ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ	7	11	1	1		1	1	3	2	1					4	5	11	2	1	1				6	5	2	1	1		63		1	6					138	
Κ.Κ. ΑΝΙΚΑΡΝΑΣΣΟΥ	7	2	1				1	1	1						4	3	3		1	1				6	2	2	1	1		77	73							191	
Κ.Κ. ΑΜΦΙΣΣΑΣ	5	1	1					1	1						4	2	3		1	1				6	1	2	1	1		50	40							121	
Κ.Κ. ΓΡΕΒΕΝΩΝ	8	3	1				2	3	2	1					5	4	5		1	1				8	1	3	2	1		120	100							271	
Κ.Κ. ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΕΛΕΩΝΑ ΘΗΒΩΝ	8	3	2				2	3	2	2					5	4	5		1	1	2	2		8	2	3	3	1	2	100	75							127	
Κ.Κ. ΔΟΜΟΚΟΥ	8	3	1				2	3	3	2					5	4	5		1	1				9	1	3	3	1		120	105							280	
Κ.Κ. ΔΡΑΜΑΣ	8	3	1				2	3	3	2					6	4	6		1	1				8	2	4	3	1		120	100							278	
Κ.Κ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	10	3	1				2	2	1	1					5	4	5		1	1				8	1	3	3	1		115	125							292	
Κ.Κ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				6	1	2	1	1		50	65							149	
Κ.Κ. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				6	1	2	1	1		90	70							190	
Κ.Κ. ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ	7	2	1				1	2	1	1					4	3	3		1	1				6	1	2	1	1		75	75							192	
Κ.Κ. ΚΟΡΙΝΘΟΥ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		30	30							92	
Κ.Κ. ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ I	16	4	2	1			4	6	5	3	1	1	1		11	8	11		3	2				15	3	6	3	1		350	480	1						947	
Κ.Κ. ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ II	7	2	1				1	1	1	1					4	3	3		1	1				6	1	2	2	1		70								108	
Κ.Κ. ΚΩ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		43	40							112	
Κ.Κ. ΛΑΡΙΣΑΣ	8	3	1				2	3	3	2					5	4	5		1	1				8	2	3	2	1		125	140							324	
Κ.Κ. ΜΑΛΑΝΑΡΙΝΟΥ	8	3	1				2	3	2	1					5	4	5		1	1				8	2	3	2	1		120	100							272	
Κ.Κ. ΝΑΥΠΛΙΟΥ	7	2	1				1	2	2	1					4	3	3		1	1				6	1	2	1	1		85	80							204	
Κ.Κ. ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΛΑΡΙΣΙΟΥ	5	1						1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		40	40							108	
Κ.Κ. ΝΙΡΥΤΑΣ ΣΕΡΡΩΝ	8	3	1				2	3	3	2					5	4	5		1	1				8	1	3	2	1		120	105							278	
Κ.Κ. ΠΑΤΡΑΣ	9	3	1				2	3	3	2					5	5	5		1	1				8	1	3	3	1		125	140							326	
Κ.Κ. ΤΡΙΚΑΛΩΝ	8	3	1				2	3	2	2					5	4	5		1	1				8	2	3	2	1		120	105				1			283	
Κ.Κ. ΤΡΙΠΟΛΗΣ	5	1						1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		45	50							127	
Κ.Κ. ΧΑΛΚΙΔΑΣ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		70	80							183	
Κ.Κ. ΧΑΝΙΩΝ	8	3	1				2	3	2	2					5	4	5		1	1				8	1	3	2	1		120	110							288	
Κ.Κ. ΧΙΟΥ	5	1	1					1	1						3	2	3		1	1				5	1	2	1	1		55	40							128	
	244	81	29	2	0	2	34	67	57	27	1	1	10	2	148	115	143	2	37	36	2	15	236	53	86	63	35	2	12	3043	2603	7	6	2	1	70	7274		
																																							7274

Εκπαίδευση κρατουμένων – Δράσεις και προγράμματα

Μία από τις βασικές προτεραιότητες της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής αποτελεί η διασφάλιση του δικαιώματος στην εκπαίδευση των κρατουμένων και η αναβάθμιση

των παρεχόμενων υπηρεσιών εκπαίδευσης, με σκοπό την απόκτηση γνώσεων και την ενίσχυση των δεξιοτήτων τους για την προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης. Αυτό σχετίζεται τόσο με τη **λειτουργία εκπαιδευτικών δομών** όσο και με την ανάπτυξη **προγραμμάτων** επιμόρφωσης, απασχόλησης, επαγγελματικής κατάρτισης, πολιτιστικών κι άλλων δραστηριοτήτων για το σύνολο των κρατουμένων.

A. Εκπαιδευτικές δομές: Σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, το τρέχον σχολικό έτος 2021-22 καταγράφονται εκπαιδευτικές δομές σε 20 από τα 34 Καταστήματα Κράτησης της χώρας και στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (Ι.Α.Α. Βόλου). Ειδικότερα:

(1) Τυπική εκπαίδευση (πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια) παρέχεται στο Ι.Α.Α. Βόλου και σε εννέα (9) Καταστήματα Κράτησης:

- στα τέσσερα (4) Καταστήματα Κράτησης Νέων:
  - Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων (Ε.Κ.Κ.Ν.) Αυλώνα (Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λυκειακές Τάξεις)
  - Ε.Κ.Κ.Ν. Βόλου (Δημοτικό, Παράρτημα Γυμνασίου)
  - Ε.Α.Κ.Κ.Ν. Κασσαβέτειας (Δημοτικό, Παράρτημα Γυμνασίου)
  - Κατάστημα Κράτησης Κορίνθου (Δημοτικό, Παράρτημα Γυμνασίου- Παράρτημα Λυκείου)
    - στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (Ειδικό Δημοτικό/Παράρτημα Γυμνασίου)
    - στα Καταστήματα Κράτησης Κομοτηνής, Γρεβενών, Ναυπλίου και Γυναικών Ελεώνα Θήβας (Δημοτικό)
    - στο Κ. Κ. Κορυδαλλού Ι (Δημοτικό, στο πλαίσιο εφαρμογής Ν. 4763/2020)

(2) Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ), με σκοπό την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης των ενηλίκων κρατουμένων, καταγράφονται σε 13 Καταστήματα Κράτησης και ειδικότερα στα Καταστήματα Κράτησης Κορυδαλλού Ι, Ειδικού Κέντρου Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού (Παράρτημα –Τμήμα εκτός έδρας-του ΣΔΕ του Κ.Κ. Κορυδαλλού Ι), Δομοκού, Γυναικών Ελεώνα Θήβας, Λάρισας, Τρικάλων, Πατρών, Θεσσαλονίκης, Νιγρίτας, Γρεβενών, Κέρκυρας, Χανίων και Μαλανδρίνου.

(3) Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Δ.Ι.Ε.Κ.), με σκοπό την απόκτηση επαγγελματικής κατάρτισης και την παροχή εφοδίων στους κρατουμένους για την κοινωνική τους επανένταξη υπάρχουν σε τρία (3) Καταστήματα Κράτησης και ειδικότερα στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Κασσάνδρας, στο Κ.Κ. Κορυδαλλού Ι και στο Ε.Κ.Κ.Ν. Αυλώνα.

Επιπρόσθετα, καταγράφεται σημαντικός αριθμός **«κατ' ιδίαν διδαχθέντων»** κρατουμένων στα Καταστήματα Κράτησης που δεν λειτουργούν εκπαιδευτικές δομές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και **κρατουμένων-φοιτητών**, στους οποίους παρέχεται πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο.

- **Εκπαίδευση κρατουμένων και COVID-19:** Σημειώνεται ότι κατά τα διαστήματα της αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των εκπαιδευτικών μονάδων, κατά τη διάρκεια του 2020 και του 2021, στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της

πανδημίας covid-19 σε συνέχεια Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων και εγκυκλίων της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής, διασφαλίστηκε κατά το δυνατόν η συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπου ήταν εφικτό, σε εκπαιδευτικές δομές σε Καταστήματα Κράτησης (εξ αποστάσεως, με τη μελέτη εκπαιδευτικού υλικού/συμπλήρωση φύλλων εργασίας, με πρόσβαση σε εκπαιδευτική τηλεόραση και τηλεκπαίδευση). Επίσης, συνεχίστηκε η μαθησιακή προσπάθεια των κατ' ιδίαν διδαχθέντων κρατούμενων, ενώ οι κρατούμενοι-φοιτητές είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τη φοίτησή τους εξ αποστάσεως (ασύγχρονη/σύγχρονη), σύμφωνα με το προβλεπόμενο νομοθετικό πλαίσιο. Σημειώνεται η ομαλή ολοκλήρωση των προηγούμενων σχολικών/ακαδημαϊκών ετών 2019-20 και 2020-21 με τη συμμετοχή κρατούμενων-μαθητών σε προαγωγικές και πανελλήνιες εξετάσεις και την εξ αποστάσεως φοίτηση των κρατούμενων στα Πανεπιστημιακά ιδρύματα.

- **Συνεργασία με Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων:**Επισημαίνεταιιότι το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, συνεχίζοντας τη συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, προχωρά στην υλοποίηση ενεργειώνγια την εφαρμογή των διατάξεων του νέου νομοθετικού πλαισίου για την ίδρυση σχολείων, του **N. 4763/21.12.20** «Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης» (ΦΕΚ Α'254/21.12.20), με τον οποίο καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε η προϊσχύουσα νομοθεσία του άρθρου 31 Ν. 4521/2018 (Α' 38), λαμβάνοντας ως γνώμονα, τόσο για τη δημιουργία νέων εκπαιδευτικών δομών όσο και για τη συνέχιση της λειτουργίας των υφιστάμενων δομών, την αναγκαία εκπαιδευτική αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου των κρατούμενων, σε συνδυασμό με την εξασφάλιση της ομαλής και εύρυθμης λειτουργίας κάθε Καταστήματος Κράτησης.

Ήδη, στο πλαίσιο εφαρμογής του νόμου Ν. 4763/2020 (άρθρο 75) ιδρύθηκε μονοθέσιο Δημοτικό σχολείο στο Κ.Κ. Κορυδαλλού Ι τον Σεπτέμβριο του 2021 (ΚΥΑ Φ. 10/ΚΓ/10899/Δ1/07.09.2021 Υπουργών Οικονομικών, Παιδείας και Θρησκευμάτων και Προστασίας του Πολίτη (ΦΕΚ Β'4265/15.09.2021).

Επίσης, κατ' εφαρμογή του άρθρου 75 παρ. 4 του Ν. 4763/21.12.20, με απόφαση του Γενικού Γραμματέα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, συστάθηκε και συγκροτήθηκε επιτροπή, στην οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι των συναρμόδιων Υπουργείων, για τη διερεύνηση βασικών θεμάτων που αφορούν στις προϋποθέσεις και την ανάγκη λειτουργίας δομών εκπαίδευσης στα Καταστήματα Κράτησης και την υποβολή σχετικής εισήγησης προς τα συναρμόδια Υπουργεία. Ειδικότερα, έργο της Επιτροπής είναι ο συντονισμός και η επιτάχυνση των διαδικασιών ίδρυσης και λειτουργίας δομών εκπαίδευσης στα Καταστήματα Κράτησης και στο Ι.Α.Α.Α. Βόλου.

- **Προγράμματα:** Ως προς ταπρογράμματαπου διεξάγονται στα Καταστήματα Κράτησης, με σκοπό τη δημιουργική αξιοποίηση του χρόνου των κρατούμενων, τη μείωση των δυσμενών επιπτώσεων του εγκλεισμού και την υποβοήθηση της κοινωνικής επανένταξής τους, συνεχίστηκε η υλοποίηση σχετικών δραστηριοτήτων, σε συνεργασία με δημόσιους ή μη φορείς (Υπουργείο Παιδείας, Εθνικό Θέατρο, Εθνική Λυρική Σκηνή, Πανεπιστήμια, ΕΠΑΝΟΔΟ, ΟΑΕΔ κλπ) και εθελοντές διδάσκοντες ή στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Ωστόσο, δεν ήταν δυνατή

κατά διαστήματα η δια ζώσης διεξαγωγή/ολοκλήρωσή τους λόγω των μέτρων πρόληψης και ελέγχου διασποράς του covid-19 τα έτη 2020 και 2021. Σε κάποιες περιπτώσεις, δραστηριότητες πραγματοποιήθηκαν μέσω διαδικτύου. Ειδικότερα αυτά αφορούν, εν γένει, σε προγράμματα στον τομέα του πολιτισμού (τέχνης, θεάτρου, μουσικής, χορού κ.α.), της δημιουργικής απασχόλησης (εικαστικών, χειροτεχνίας κ.α.), άθλησης, επιμόρφωσης (εκμάθησης ελληνικής γλώσσας, δημιουργικής γραφής, εκμάθηση Η/Υ, ανάπτυξη δεξιοτήτων κ.α.) και κατάρτισης (όπως αγγειοπλαστικής/κεραμικής, ελαιοχρωματισμού/τεχνοτροπιών/γυψοσανίδων, κατασκευής αλουμινίου, φροντίδας υγιεινής προσώπου και σώματος για τις γυναίκες κρατούμενες, κοπτικής-ραπτικής, ζαχαροπλαστικής και αρτοποιίας κ.α.). Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί η υλοποίηση του προγράμματος **NESTOR**. Πρόκειται για πρόγραμμα τριετούς διάρκειας (με ημερομηνία έναρξης τον Δεκέμβριο του 2020) που εντάσσεται στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα ERASMUS, δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Υφυπουργού Προστασίας του Πολίτη και με τη συνδρομή του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και αφορά στη δημιουργία ενός δικτύου σχολών γονέων στα Καταστήματα Κράτησης με στόχο την ενίσχυση του πατρικού ρόλου κρατουμένων- γονέων και την ουσιαστική επανένταξή τους στην κοινωνία. Στο έργο συμμετέχουν 4 χώρες, με την Ελλάδα να κατέχει το ρόλο του συντονιστή του έργου. Φορέας-συντονιστής υλοποίησης είναι το Κέντρο Μελετών Ασφαλείας (ΚΕ.ΜΕ.Α.) του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.

- Περαιτέρω επισημαίνεται η υποβολή πρότασης το 2022 από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής προς την Ειδική Γραμματεία ΕΣΠΑ και η έγκριση της δράσης «**Εκπαίδευση και Πιστοποίηση Κρατουμένων**» με σκοπό την υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου για την ενίσχυση της μελλοντικής επανένταξης αποφυλακισζομένων κρατουμένων στην κοινωνία και την αγορά εργασίας.
- Με στόχο την άντληση και διάχυση γεωτεχνικής γνώσης στην υπηρεσία και στα Α.Κ.Κ., καθώς και την εκπαίδευση κρατουμένων και γεωτεχνικού προσωπικού, έχει υπογραφεί σχετικό Μνημόνιο Συνεργασίας (από 23.09.2020) με τον οργανισμό ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ, ενώ αναμένεται η υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας με το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Τέλος, αναφορικά με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής για την εργασία των κρατουμένων και την έλλειψη οργανωμένων ψυχαγωγικών, αθλητικών/γυμναστικών ή επαγγελματικών δραστηριοτήτων, η αρμόδια υπηρεσία σχεδιάζει τα εξής:

- Κατάρτιση προτύπου για τον επαγγελματικό προσανατολισμό των κρατουμένων, μέσω της κατάρτισης προτύπου όπου θα αποτυπώνεται το προηγούμενο εργασιακό προφίλ και οι παρούσες επιλογές σε σχέση με την εργασία για κάθε κρατούμενο και την αξιοποίηση των δεδομένων που θα προκύψουν. Στόχος είναι η αξιοποίηση του διαστήματος κράτησης και η προώθηση της επαγγελματικής αποκατάστασης των κρατουμένων.
- Κατάρτιση προτύπου αποτύπωσης αναγκών των κρατουμένων και ενημέρωσής τους για τα προσφερόμενα προγράμματα επιμόρφωσης, άθλησης, πολιτισμού, απασχόλησης, επαγγελματικής κατάρτισης, με ταυτόχρονη καταγραφή προηγούμενης συμμετοχής τους σε

ανάλογες δράσεις και κατεχόμενων γνώσεων και δεξιοτήτων, με σκοπό την επιλογή των κατάλληλων, στοχευμένων προγραμμάτων για εκείνους, εφόσον το επιθυμούν.

Λοιπά θέματα

1.Κρατούμενοι σε καθεστώς προστασίας

Η τοποθέτηση των κρατούμενων σε κελιά υπό το καθεστώς προστασίας υλοποιείται κατ' εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας (άρθρο 10 παρ. 6 και 9 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης), προκειμένου να διασφαλιστεί η ζωή, η τιμή και η αξιοπρέπεια των κρατούμενων από ενδεχόμενο κίνδυνο. Τονίζεται ότι η απόφαση τοποθέτησης κρατούμενων σε ατομικό κελί για λόγους προστασίας, αποτελεί προσωρινό μέτρο και μόνο μέχρι τη διερεύνηση των επικαλούμενων λόγων κινδύνου. Στην περίπτωση που αυτοί είτε δεν επιβεβαιωθούν είτε πάψουν να ισχύουν, αίρεται η εν λόγω απόφαση. Όταν κρίνεται σκόπιμο για λόγους ασφάλειας ή κατόπιν αιτήματος του ίδιου του κρατούμενου, υποβάλλεται σχετικό αίτημα για μεταγωγή σε άλλο Κατάστημα Κράτησης, όπου δεν θα συντρέχουν λόγοι υπαγωγής σε καθεστώς προστασίας.

2. Πειθαρχικά μέτρα προς κρατούμενους

Η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής έχει αποστείλει στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας εγκύκλιο (αριθμ. πρωτ. 43335/3-6-2019) για τη ρητή και απαρέγκλιτη εφαρμογή των διατάξεων του Σωφρονιστικού Κώδικα και του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας των Καταστημάτων Κράτησης, αναφορικά με τις πειθαρχικές ποινές και την τοποθέτηση κρατούμενου σε πειθαρχικό κελί και στο Σώμα Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης για τη διενέργεια σχετικών με το θέμα ελέγχων/επιθεωρήσεων στα Καταστήματα Κράτησης.

Στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας κρατούνται άτομα εκατόν δύο (102) διαφορετικών εθνικοτήτων. Η γενικότερη επικοινωνία με τους κρατούμενους διευκολύνεται μέσω: α) των μαθημάτων που υλοποιούνται για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, β) τη συνδρομή συγκρατούμενων ομοεθνών που γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα για να βοηθήσουν στη διερμηνεία και ενίοτε γ) με την υποστήριξη μεταφραστών κυρίως από τις αρμόδιες Προξενικές Αρχές. Σε κάθε περίπτωση, ο Εισαγγελέας Επόπτης του Καταστήματος Κράτησης, ως πρόεδρος του Πειθαρχικού Συμβουλίου γνωστοποιεί εγγράφως στον κρατούμενο το παράπτωμα και τα στοιχεία της υπόθεσης για την οποία υπάρχει σε βάρος του αναφορά και τον καλεί σε υπεράσπιση και απολογία. Στην περίπτωση που ο κρατούμενος δεν γνωρίζει την ελληνική γλώσσα, ορίζεται διερμηνέας, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 71 παρ. 2 του Σωφρονιστικού Κώδικα.

3. Επικοινωνία με τον έξω κόσμο

Σύμφωνα με το άρθρο 52 του Σωφρονιστικού Κώδικα, κάθε κρατούμενος μπορεί να δεχτεί επισκεπτήριο από συγγενείς ως τέταρτου βαθμού αλλά και από άτομα πέραν του συγγενικού

περιβάλλοντος ή συλλόγους, για τα οποία το Συμβούλιο Φυλακής, κρίνει θετικά, έπειτα από αίτημα ή την σύμφωνη γνώμη του κρατούμενου. Δεν τίθεται ζήτημα περιορισμού του επισκεπτηρίου μόνο από συγγενικά πρόσωπα, εκτός και αν τα φιλικά ή οικεία πρόσωπα που ο κρατούμενος θα αιτηθεί να τον επισκεφτούν, σύμφωνα με την εισήγηση της Κοινωνικής Υπηρεσίας, κρίνονται ως άτομα που δύναται να έχουν δυσμενή επίδραση πάνω του.

Ο χρόνος του επισκεπτηρίου καθορίζεται από το Συμβούλιο Φυλακής, σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 1 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης, στο οποίο αναφέρεται ότι η διάρκειά του είναι το λιγότερο μισή ώρα. Επίσης, δύναται να επεκτείνει τη διάρκεια επισκεπτηρίου των κρατουμένων, ειδικά όταν η θετική εισήγηση της Κοινωνικής Υπηρεσίας επικαλείται εκτός των άλλων, την απόσταση διαμονής των οικείων και την περιορισμένη συχνότητα επισκέψεων. Τονίζεται ότι τα επισκεπτήρια των κρατουμένων, πέραν όλων των θετικών επιδράσεων που έχουν σε οικογενειακό, κοινωνικό και ατομικό επίπεδο για τον κρατούμενο, συντελούν αποφασιστικά στην ψυχική του ηρεμία. Η θετική ψυχολογία των κρατουμένων αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για την ομαλή συμβίωσή τους, τη συνεργασία τους με το προσωπικό και εν τέλει τη διατήρηση της τάξης και της εύρυθμης λειτουργίας του Καταστήματος Κράτησης.

Το ηλεκτρονικό επισκεπτήριο στοχεύει στη διευκόλυνση των κρατουμένων να διατηρήσουν τις σχέσεις τους με τα μέλη της οικογένειάς τους. Η σύνδεση των φυλακισμένων ανδρών και γυναικών με τη ζωή τους εκτός φυλακής, αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα για την ομαλή πορεία προς την επανένταξη. Για το σκοπό αυτό, κατόπιν της αξιολόγησης της πιλοτικής εφαρμογής του θεσμού του ηλεκτρονικού επισκεπτηρίου, διαμορφώθηκαν ειδικοί χώροι οι οποίοι εξοπλίστηκαν με τον κατάλληλο τεχνολογικό εξοπλισμό και πλέον το ηλεκτρονικό επισκεπτήριο εφαρμόζεται σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας.

4. Πληροφορίες σχετικά με τα δικαιώματα και τις διαδικασίες υποβολής καταγγελιών

Κατά την είσοδο νεοεισερχόμενων κρατουμένων στα Καταστήματα Κράτησης, πραγματοποιείται εκτενής ενημέρωση περί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που έχει ο κρατούμενος και του τρόπου λειτουργίας του Καταστήματος από τη Διεύθυνση, τον Αρχιφύλακα και την Κοινωνική Υπηρεσία. Η ενημέρωση που λαμβάνει προφορικά, περιλαμβάνει τις πληροφορίες που αποτυπώνονται στο φυλλάδιο «Αλφαβητάρι του Κρατουμένου» το οποίο έχει εκδοθεί στην Ελληνική, Αγγλική και Αλβανική γλώσσα και είναι διαθέσιμο στις βιβλιοθήκες όλων των Καταστημάτων Κράτησης. Πρόκειται για έναν οδηγό που έχει σκοπό να ενημερώνει με τρόπο απλό και κατανοητό τους κρατούμενους για τους κανόνες ασφαλούς διαβίωσης καθώς και όσα δικαιούνται και υποχρεούνται εντός της φυλακής. Περιέχει πληροφορίες που αφορούν, ενδεικτικά, το δικαίωμα αδείας, την εκπαίδευση, τα επιτρεπόμενα και απαγορευμένα είδη και αντικείμενα, την υφ' όρον απόλυση, τη θεραπεία (απεξάρτηση) κ.ά. αλλά και τις βασικές υποχρεώσεις των κρατουμένων. Επιπλέον, η Διεύθυνση κάθε Καταστήματος Κράτησης μεριμνά για τη σύνταξη ειδικότερων οδηγιών και ανακοινώσεων για ειδικότερα θέματα λειτουργίας που δύναται να ανακύψουν.

Αναφορικά με τη σύσταση της Επιτροπής για τη θέση σε εφαρμογή ενός κατάλληλου εσωτερικού συστήματος παραπόνων, ενημερώνουμε ότι θα εξεταστεί πάραυτα η υλοποίηση της πρότασης για τοποθέτηση ενός κλειστού κουτιού παραπόνων με έντυπα συμπλήρωσης τα οποία θα είναι ελεύθερα διαθέσιμα καθώς και η καταγραφή των παραπόνων κεντρικά σε κάθε Κατάστημα Κράτησης πριν τη διάθεσή τους στις αρμόδιες προς διερεύνηση υπηρεσίες.

Τέλος, επισημαίνουμε ότι τα υπό εξέταση Καταστήματα Κράτησης έχουν λάβει γνώση των συστάσεων της Επιτροπής σας καθώς και σαφείς οδηγίες από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, προκειμένου να προβούν άμεσα στις ενδεδειγμένες ενέργειες σε συμμόρφωση με αυτές.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

**ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ**

**Ακριβές αντίγραφο
Η Προϊσταμένη του Τμήματος**

Ελένη Χαλκιά

**Πόρισμα της Ομάδας Εργασίας
για την επεξεργασία και επικαιροποίηση
του στρατηγικού πλάνου σωφρονιστικής πολιτικής
της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής
για τα έτη 2021-2023**

ΑΘΗΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

0

A) ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εφαρμογή του Στρατηγικού Σχεδιασμού 2021-2023 και η επίτευξη των στόχων που περιλαμβάνει αποτελεί μία πρόκληση για την διοίκηση του σωφρονιστικού συστήματος της Ελλάδας, λαμβάνοντας υπόψη της δύσκολες δημοσιονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Χώρα και τους περιορισμένους διαθέσιμους πόρους. Παρόλα αυτά, η υλοποίησή του έχει ομαλή ροή, ενώ αρκετοί στόχοι του έχουν ήδη ολοκληρωθεί και αναμένεται έως το τέλος του 2023 να επιτευχθούν ακόμα περισσότεροι.

Σημειώνεται ότι, η νέα πολιτική ηγεσία της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής, σε συνεργασία με την Διοίκηση, λαμβάνοντας υπόψη το Στρατηγικό Σχεδιασμό της χρονικής περιόδου 2018-2020, θέτει στοχευμένα επιπρόσθετους στόχους, προκειμένου να ανταποκριθεί σε ανάγκες και προκλήσεις που αφορούν την υφιστάμενη κατάσταση του σωφρονιστικού συστήματος. Υπογραμμίζεται δε, ότι, νέο Στρατηγικό Σχέδιο, το οποίο σχεδιάζεται για την επόμενη χρονική περίοδο, θα καλύπτει τους στόχους του σωφρονιστικού συστήματος για τα έτη 2021-2023. Επομένως, υπάρχει συνέχεια, συνέπεια και προγραμματισμός δράσεων ως προς τη διαδικασία ενίσχυσης και αναβάθμισης του σωφρονιστικού συστήματος της Ελλάδας.

Ειδικότερα, το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, στο πλαίσιο αναδιοργάνωσης του σωφρονιστικού συστήματος, με στόχο την καλύτερη και αποτελεσματικότερη λειτουργία του, προς όφελος κρατούμενων, υπαλλήλων και του εν γένει κοινωνικού συνόλου, προχωρεί ανά τομέα στο στρατηγικό του σχεδιασμό, λαμβάνοντας υπόψη τα ανθρώπινα δικαιώματα, την υποστήριξη της επανένταξης και την πρόληψη της υποτροπής, την ενίσχυση του σωφρονιστικού προσωπικού με την αναβάθμιση του ρόλου του και την εδραίωση της δικαιοσύνης, διαφάνειας και ασφάλειας μέσα στις φυλακές, ως ακολούθως και στα πλαίσια των οικονομικών δυνατοτήτων. Το νέο στρατηγικό πλάνο της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής αφορά τους κάτωθι τομείς και επιμέρους δράσεις:

1) Τομέας Αναβάθμισης Υποδομών και Βελτίωσης Συνθηκών των Καταστημάτων Κράτησης

- Αναμόρφωση Σωφρονιστικού Κώδικα
- Νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας
- Ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για την μετεγκατάσταση του συγκροτήματος των Καταστημάτων Κράτησης Κορυδαλλού
- Ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για την μετεγκατάσταση του Καταστήματος Κράτησης Χαλκίδας και του Καταστήματος Κράτησης Ιωαννίνων
- Ολοκλήρωση κτιριακών εγκαταστάσεων του Καταστήματος Κράτησης Κρήτη II
- Δημιουργία θεραπευτικών υποδομών για γυναίκες κρατούμενες
- Σύνταξη Τεχνικών Προδιαγραφών υποδομών και υλικών των Καταστημάτων Κράτησης
- Εκπόνηση Μνημονίου Συνεργασίας με τη Διακλαδική Υπηρεσία Μελετών και Κατασκευών του Γ.Ε.ΕΘ.Α. - ΜΟΜΚΑ
- Αναβάθμιση υποδομών για ΑμεΑ

- Ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης και βελτιστοποίηση του μοντέλου λειτουργίας των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης
- Νέο Κατάστημα Κράτησης Εργασίας Μεγαλόπολης
- Νομιμοποίηση 26 αυθαιρέτων Καταστημάτων Κράτησης
- Νέο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου
- Διαδικασίες διαμόρφωσης χώρων του Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Αγιάς Χανίων σε Μουσείο
- Διαδικασίες διαμόρφωσης χώρων του Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Τίρυνθας σε Μουσείο

2) Τομέας Ασφάλειας

- Αξιολόγηση Αναγκών Εξοπλισμού ασφάλειας ανά Κατάστημα Κράτησης
- Διενέργεια Διεθνών Διαγωνισμών για Συστήματα Jammers, X-Rays / Sniffers, Anti Drone και Πυροπροστασίας
- Δημιουργία Πειθαρχικής Φυλακής (Κατάστημα Κράτησης Δομοκού)
- Δημιουργία Φυλακών Υψίστης Ασφάλειας (Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρίνου, Κατάστημα Κράτησης Τρικάλων)
- Χαρακτηρισμός Καταστημάτων Κράτησης για κράτηση υποδικών/καταδικών για Εγκλήματα κατά της Γενετήσιας Αξιοπρέπειας και Ελευθερίας (Κατάστημα Κράτησης Γρεβενών, Κατάστημα Κράτησης Τρίτολης)
- Αναβάθμιση και ενίσχυση της λειτουργίας του Σώματος Επιθεώρησης και Ελέγχου Καταστημάτων Κράτησης (Σ.Ε.Ε.Κ.Κ.) ως όργανο κεντρικού εσωτερικού ελέγχου φυλακών, με συνδρομή Ειδικών Επιθεωρητών και τη δημιουργία Ειδικού Κέντρου Επιχειρήσεων του Σ.Ε.Ε.Κ.Κ. για το συντονισμό των ενεργειών και διαδικασιών του σωφρονιστικού συστήματος
- Δημιουργία «Οικονομικών» Φυλακών (Νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας, Νέο Κατάστημα Κράτησης Χαλκίδας)

3) Τομέας Διοικητικής Αναδιοργάνωσης

- Στελεχιακή αναδιοργάνωση των υπηρεσιών της Κεντρικής Υπηρεσίας της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής – Ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών
- Αναβάθμιση του Ολοκληρωμένου Πληροφοριακού Συστήματος (Ο.Π.Σ.) των Καταστημάτων Κράτησης με την εφαρμογή κατάλληλων τεχνικών προδιαγραφών και προδιαγραφών ασφάλειας δεδομένων
- Σύσταση νέου Οργανισμού της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής
- Επίτευξη διαλειτουργικότητας της βάσης δεδομένων με εθνικά και διεθνή πληροφοριακά συστήματα αντεγκληματικής – σωφρονιστικής πολιτικής

4) **Τομέας Εκπαίδευσης & Κατάρτισης Υπαλλήλων**

- Δημιουργία μόνιμης εκπαιδευτικής δομής σωφρονιστικών υπαλλήλων στα πρότυπα Σωφρονιστικής Ακαδημίας
- Κατάρτιση σύγχρονου προγράμματος εκπαίδευσης και επιμόρφωσης σωφρονιστικών υπαλλήλων
- Ανάπτυξη συνεργασίας με το Κέντρο Μελετών Ασφάλειας για την εκπαίδευση σωφρονιστικών υπαλλήλων
- Ανάπτυξη συνεργασίας με το Ινστιτούτο Επιμόρφωσης του ΕΚΔΔΑ για την εκπαίδευση-επιμόρφωση σωφρονιστικών υπαλλήλων

5) **Τομέας Υγείας**

- Αγροτικοί Ιατροί στα Καταστήματα Κράτησης - Διαδικασίες κάλυψης θέσεων υγειονομικού προσωπικού από ιατρούς υπόχρεους υπηρεσίας υπαίθρου, μέσω του ΕΣΥ, στα Καταστήματα Κράτησης
- Επέκταση Συστήματος Τηλεϊατρικής στα Καταστήματα Κράτησης
- Ολοκλήρωση Διαδικασιών για τη χορήγηση ΑΜΚΑ σε κρατούμενους
- Ανάπτυξη Σταθερής Συνεργασίας με το Συμβούλιο της Ευρώπης για την ενίσχυση της υγειονομικής περιθαλψής των κρατούμενων στην Ελλάδα, μέσω χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων
- Σύναψη Μνημονίων Συνεργασίας για την υλοποίηση προγραμμάτων υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης κρατούμενων και υπαλλήλων στο πλαίσιο αντιμετώπισης και πρόληψης εκτάκτων ζητημάτων υγείας (ΚΕΘΕΑ, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης Ήπατος-ΕΕΜΗ, Σύλλογος Ασθενών Ήπατος «ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ», Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός)
- Αναβάθμιση της συνεργασίας με τον Οργανισμό κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) και το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ), όσον αφορά στην εφαρμογή των επιστημονικών πρωτοκόλλων πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου των εξαρτήσεων σε όλα τα Καταστήματα Κράτησης
- Πρόληψη και αντιμετώπιση κρουσμάτων κορωνοϊού (COVID-19) εντός των Καταστημάτων Κράτησης
- Σχεδιασμός και εφαρμογή Ιατρικού Πρωτοκόλλου Εκρίζωσης Ηπατίτιδας C και B, καθώς και εν γένει σχεδιασμός αντιμετώπισης λοιμωδών νοσημάτων
- Νέα ιατρικά μηχανήματα στο Ειδικό Κέντρο Υγείας Κρατούμενων Κορυδαλλού

6) **Τομέας Κοινωνικής Επανάσταξης Αποφυλακισθέντων**

- Επέκταση του δικτύου της Επανάδοσης με τη δημιουργία νέων παραρτημάτων στις πόλεις της Θεσσαλονίκης, της Κομοτηνής, της Χαλκίδας, των Χανίων, της Πάτρας και του Βόλου
- Δημιουργία Γραφείων Μετασωφρονιστικής Μέριμνας της Επανάδοσης εντός των Καταστημάτων Κράτησης της Χώρας
- Προβολή δράσεων επιτυχούς κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης των κρατούμενων για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης

- Εκπαίδευση Επαγγελματιών Μετασφρονιστικής Μέριμνας
- 7) **Τομέας Εκπαίδευσης & Επιμόρφωσης Κρατουμένων**
- Επέκταση του δικτύου των εκπαιδευτικών δομών στα Καταστήματα Κράτησης και στο Ι.Α.Α.Α. Βόλου σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων - Δημιουργία σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Σ.Δ.Ε., Δι.Ε.Κ. κ.α.
  - Συνέχιση υλοποίησης προγραμμάτων επιμόρφωσης, άθλησης, πολιτιστικών δραστηριοτήτων, δημιουργικής απασχόλησης και επαγγελματικής κατάρτισης για τους κρατούμενους
  - Συνέχιση του χρηματοδοτούμενου από την Ε.Ε. Έργου «NESTOR: A national network of schools for parents in prison, enhancing responsive father parenting» (Ένα Εθνικό Δίκτυο Σχολών Γονέων σε Καταστήματα Κράτησης με σκοπό την ενίσχυση του πατρικού ρόλου γονέων – κρατουμένων)
  - Ανάπτυξη αγροτικής επαγγελματικής επιμόρφωσης κρατουμένων σε συνεργασία με δημόσιους ή μη φορείς και την κοινωνία των πολιτών (π.χ. Υπουργεία, Γεωπονικά Πανεπιστήμια, γεωργικούς οργανισμούς)
- 8) **Τομέας Ψυχοκοινωνικής Ευάθειας και Ανάπτυξης του Προσωπικού και των Κρατουμένων**
- Αναβάθμιση συνεργασίας με τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό για την παροχή ψυχολογικής υποστήριξης σε υπαλλήλους των Καταστημάτων Κράτησης με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) (Τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης τηλ.: 10205)
  - Ανάπτυξη ψυχοκοινωνικής υποστήριξης σε κρατούμενους με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ)
  - Δημιουργία Επιστημονικού Πρωτοκόλλου Ψυχολογικής Ενδυνάμωσης για το Σωφρονιστικό Προσωπικό στο πλαίσιο εκπαίδευσης των σωφρονιστικών υπαλλήλων σε μεθόδους διαχείρισης ψυχοσωματικών κρίσεων
  - Θεσμική αναβάθμιση και τεχνική βελτίωση του Ηλεκτρονικού Επισκεπτηρίου στα Καταστήματα Κράτησης της Χώρας

Β) ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΡΑΣΕΩΝ ΑΝΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΣΤΟΧΟ

Στρατηγικός Στόχος 1: Αναβάθμιση υποδομών και βελτίωση συνθηκών των Καταστημάτων Κράτησης

Η Αναβάθμιση των υποδομών καθώς και η βελτίωση των συνθηκών στα Κ.Κ. έχει σαν στόχο, την μείωση του υπερπληθυσμού των κρατουμένων, την ισότιμη μεταχείριση των δύο φύλλων στις παρεχόμενες θεραπευτικές υποδομές, καθώς και την πρόσβαση και διαμονή ατόμων με αναπηρία. Η σύνταξη τεχνικών προδιαγραφών θα προσδώσει ενιαίες συνθήκες λειτουργίας των Κ.Κ. στην Επικράτεια, όπως επίσης και η αναμόρφωση του Σωφρονιστικού Κώδικα.

Α/Α	Περιγραφή Δράσης	Έναρξη/ Ολοκλήρωση	Συναρμόδια Υπουργεία/ Έμπλεκόμενοι Φορείς	Εκτιμώμενο Κόστος (σε χιλ. Ευρώ)	Ενέργειες/ Διοικητικού/ Θεσμικού Χαρακτήρα	Χρηματοδότηση
1.1	Αναμόρφωση Σωφρονιστικού Κώδικα	2021 / 2023	Υπουργείο Δικαιοσύνης	-	✓	-
1.2	Νέο Κατάστημα Κράτησης Δράμας	2021/ -	Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ)	-	✓	-
1.3	Ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για την μετεγκατάσταση του συγκροτήματος των Καταστημάτων Κράτησης Κορυδαλλού	2019/ -	-Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (ΜΟΜΚΑ) -Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων (Γενική Γραμματεία Ιδιωτικών Επενδύσεων-Σ.Δ.Ι.Τ.) -Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών (ΚΤ.ΥΠ. Α.Ε.) - Υπουργείο Οικονομικών (Σ.Δ.Ι.Τ.)	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.4	Ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων για την μετεγκατάσταση του Καταστήματος Κράτησης Χαλκίδας και του Καταστήματος Κράτησης Ιωαννίνων	2021/ -	-Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (ΜΟΜΚΑ) -Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων (Γενική Γραμματεία Ιδιωτικών Επενδύσεων-Σ.Δ.Ι.Τ.) -Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών (ΚΤ.ΥΠ. Α.Ε.) - Υπουργείο Οικονομικών (Σ.Δ.Ι.Τ.)	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.5	Ολοκλήρωση κτιριακών εγκαταστάσεων του Καταστήματος Κράτησης Κρήτη II	2004 / 2023	-Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών (ΚΤ.ΥΠ. Α.Ε.)	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.6	Δημιουργία θεραπευτικών υποδομών για γυναίκες κρατούμενες	2022 / 2023	-Υπουργείο Υγείας	50.000 Ευρώ	✓	Κρατικός προϋπολογισμός

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

1.7	Σύνταξη Τεχνικών Προδιαγραφών υποδομών και υλικών των Καταστημάτων Κράτησης	2021 / 2023	-	-	✓	-
1.8	Εκπόνηση Μνημονίου Συνεργασίας με τη διακλαδική Υπηρεσία Μελετών και Κατασκευών του Γ.Ε.ΕΘ.Α. - ΜΟΜΚΑ	2021	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.9	Αναβάθμιση υποδομών για ΑμεΑ	2021 / 2023	-	2.780.000 Ευρώ (για όλα τα Κ.Κ.)	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.10	Ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης και βελτιστοποίηση του μοντέλου λειτουργίας των Αγροτικών Καταστημάτων Κράτησης	2021 / 2023	Γεωπονικά Πανεπιστήμια		✓	ΚΕΚ
1.11	Νέο Κατάστημα Κράτησης Εργασίας Μεγαλόπολης	2021/ -	-Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (ΜΟΜΚΑ) -Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων (Γενική Γραμματεία Ιδιωτικών Επενδύσεων-Σ.Δ.Ι.Τ.) -Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών (ΚΤ.ΥΠ. Α.Ε.) - Υπουργείο Οικονομικών (Σ.Δ.Ι.Τ.)	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.12	Νομιμοποίηση 26 αυθαίρετων Καταστημάτων Κράτησης	2021/ -	-	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.13	Νέο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου	2021/ -	-Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (ΜΟΜΚΑ) -Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων (Γενική Γραμματεία Ιδιωτικών Επενδύσεων-Σ.Δ.Ι.Τ.) -Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών (ΚΤ.ΥΠ. Α.Ε.) - Υπουργείο Οικονομικών (Σ.Δ.Ι.Τ.)	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.14	Διαδικασίες διαμόρφωσης χώρων του Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Αγιάς Χανίων σε Μουσείο	2021/ -	-	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός
1.15	Διαδικασίες διαμόρφωσης χώρων του Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Τίρυνθας σε Μουσείο	2021/ -	-	-	✓	Κρατικός προϋπολογισμός

Σύγκριση της ιδρυματικής μεταχείρισης των εγκληματιών του λευκού κολάρου και των στελεχών του οργανωμένου εγκλήματος στις ελληνικές φυλακές. Η οπτική του σωφρονιστικού προσωπικού

Μαρία Β. Σπανουδάκη

Δικηγόρος, ΜΠΣ «Ποινικές και εγκληματολογικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και οργανωμένου εγκλήματος» ΕΑΠ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναζητώντας το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ποινικές και εγκληματολογικές προσεγγίσεις της διαφθοράς, του οικονομικού και του οργανωμένου εγκλήματος» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, έτυχε να έρθω σε επαφή με έναν ήδη αποφυλακισθέντα κατάδικο για αδικήματα τελεσθέντα στο πλαίσιο εγκληματικής ομάδας, και να συζητήσω μαζί του αναφορικά με την κοινωνία των φυλακών και τις εν γένει συνθήκες κράτησής του. Μου έκανε εντύπωση η θέση του ότι: «*Η φυλακή είναι ένα μεγάλο μαγαζί*» και ότι «*Υπάρχει διαφορά στις συνθήκες κράτησης ανάλογα με το χρήμα και τη θέση*».

Με αυτές τις σκέψεις, επισκέφθηκα τον Φεβρουάριο και Μάρτιο του 2022 ένα εκ των σωφρονιστικών καταστημάτων της επικράτειας και επιχείρησα να συγκρίνω την ιδρυματική μεταχείριση των κρατουμένων του λευκού κολάρου¹ και του οργανωμένου εγκλήματος στις ελληνικές φυλακές μέσα από συνεντεύξεις βάθους με ένα μικρό πλην ικανό δείγμα δέκα στελεχών του σωφρονιστικού προσωπικού στο Κατάστημα αυτό.

Ειδικότερα, επιχείρησα να μελετήσω την οπτική του σωφρονιστικού προσωπικού για το εάν υφίσταται τελικώς μια τρόπον τινά διαφοροποιημένη ιδρυματική μεταχείριση μεταξύ των δύο παραπάνω κατηγοριών κρατουμένων, πώς εξηγείται ή δικαιολογείται από το προσωπικό η διαφοροποίηση αυτή, σε ποιους τομείς της καθημερινότητας των κρατουμένων δύναται να εντοπιστεί και ποιες ενδεχομένως άλλες ανάγκες μπορεί να εξυπηρετεί.² Στόχος των ερωτήσεων ήταν η ανάδειξη της οπτικής του προσωπικού του καταστήματος κράτησης αναφορικά με την ύπαρξη ή όχι μιας συνθήκης διαφοροποιημένης μεταχείρισης, τυχόν παράγοντες που συντείνουν σε αυτήν, καθώς και τους τομείς της καθημερινότητας των φυλακών όπου αυτή εντοπίζεται.

---

1. Η διάκριση σε εγκλήματα «λευκού κολάρου» και εγκλήματα «μπλε κολάρου», και πιο συγκεκριμένα ο όρος «εγκληματικότητα λευκού κολάρου», προέρχεται από τον Αμερικανό εγκληματολόγο E. H. Sutherland (1883-1950). Στο γνωστό άρθρο του με τίτλο «White-Collar Criminality», *American Sociological Review* V (1-12), 1940, ανέδειξε την εγκληματική συμπεριφορά ατόμων με «υψηλή κοινωνική θέση», ορίζοντας ως έγκλημα λευκού κολάρου την παράβαση του ποινικού δικαίου από άτομα ανώτερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων στο πλαίσιο των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των δραστών είναι το υψηλό κοινωνικό status που απορρέει από την επαγγελματική τους απασχόληση, γνώρισμα που τους διαφοροποιεί από τους περισσότερους, συνηθισμένους δράστες, οι οποίοι, σύμφωνα με τις στατιστικές, ανήκουν στην κατώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη, την τάξη που φορά «μπλε κολάρου», δηλαδή τη φόρμα του εργάτη. Πρόκειται λοιπόν για όρο ευρύ, που άλλοτε ταυτίζεται με τα οικονομικά εγκλήματα, άλλοτε με τη διαφθορά και άλλοτε με τις παράτυπες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Κοινό όμως στοιχείο αποτελεί η μη ένταξη των εγκλημάτων του λευκού κολάρου στον κύκλο των παραδοσιακών εγκλημάτων και της στερεοτυπικής εγκληματικότητας.

2. Για τη διεξαγωγή της έρευνας, μου χορηγήθηκε άδεια από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, κατόπιν σχετικού αιτήματός μου και θετικής πρότασης του Συμβουλίου Φυλακής του καταστήματος κράτησης που επισκέφθηκα. Χρησιμοποίησα ένα απρόσωπο ερωτηματολόγιο με ανώδυνου χαρακτήρα ενδεικτικές ερωτήσεις σχετικές με ευρύτερες προεκτάσεις του ερευνητέου ζητήματος, ώστε να μειωθεί σταδιακά η δυσπιστία και η ανησυχία των συμμετεχόντων στελεχών του σωφρονιστικού προσωπικού για τις ενδεχόμενες συνέπειες των λεγομένων τους και να καμφθούν κατά το δυνατόν τυχόν κίνητρα στρατηγικού χειρισμού των απαντήσεών τους (βλ. Α. Γερούκη, *Εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη φυλακή. Η περίπτωση της Δικαστικής Φυλακής Θεσσαλονίκης (Διαβατών)* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας 2002), σ. 43-46). Πραγματοποιήθηκαν δέκα (10) ατομικές συνεντεύξεις, διάρκειας περίπου δύο ωρών έκαστη, σε χώρους του καταστήματος κράτησης. Καταβλήθηκε προσπάθεια η προσέγγισή μου να λάβει τη μορφή ενός αυθεντικού καθημερινού διαλόγου, πάντοτε με σεβασμό στην εμπειρία, τις απόψεις και την αξιοπρέπεια των συμμετεχόντων. Ο αριθμός των συμμετεχόντων, βάσει της χορηγηθείσας άδειας, ορίστηκε σε δέκα άτομα, η δε επιλογή ήταν τυχαία, με μοναδικά κριτήρια: α) τη θέση εργασίας (επελέγησαν άτομα του φυλακτικού-σωφρονιστικού, επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού του καταστήματος κράτησης), β) την εμπειρία βάσει ετών υπηρεσίας στην τωρινή ή αντίστοιχη θέση (κατά μέσο όρο 10 έτη), γ) τη διαθεσιμότητα συμμετοχής σε συνάρτηση με τις υπηρεσιακές υποχρεώσεις.

Χρησιμοποίησα μία βασική ερώτηση-οδηγό:

«Θεωρείτε ότι υπάρχει διαφορά στις συνθήκες κράτησης και την μεταχείριση των κρατουμένων του λευκού κολάρου και αυτών που εντάσσονται στη σφαίρα του οργανωμένου εγκλήματος;».

Ως προς την ερώτηση αυτή, ενθάρρυνα τους συμμετέχοντες να αναπτύξουν ελεύθερα τις απόψεις τους σε ένα πλαίσιο ήρεμης συζήτησης. Υποστηρικτικά προς την ερώτηση-οδηγό και προς διευκρίνιση κάποιων απαντήσεών τους, ρώτησα επιπλέον: *«Ποιο είναι το προφίλ της μιας και της άλλης κατηγορίας κρατουμένων, και πώς αυτό αντανακλά στην μεταχείρισή τους;»*, και περαιτέρω: *«Αν θεωρήσουμε ότι υφίσταται μια συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων, πού θεωρείτε ότι οφείλεται και σε ποιους τομείς της καθημερινότητας των φυλακών εντοπίζεται;»*. Έτσι δόθηκε η δυνατότητα περαιτέρω συζήτησης και εμβάθυνσης στο υπό διερεύνηση ζήτημα.³

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Σταδιακά επανεξετάστηκαν και εμπλουτίστηκαν τα πορίσματα που προέκυπταν από τη συλλογή των δεδομένων κάθε ατομικής συνέντευξης, προκειμένου να προσεγγίσω τη θεωρητική γενίκευση και εμπειρική απόδειξη του ερευνητέου ζητήματος ως προς τις εξής επιμέρους θεματικές:

- A) Κατά πόσον υφίσταται ή όχι συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων και ποιοι επιμέρους παράγοντες την ευνοούν.
- B) Η διαφορά ως ιδιαίτερος παράγοντας διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων.
- Γ) Τομείς της καθημερινότητας των φυλακών, όπου εντοπίζεται η συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης.

3. Μετά το πέρας των συνεντεύξεων γινόταν η καταγραφή των απαντήσεων με τη βοήθεια χειρόγραφων σημειώσεων που κρατούσα σε ένα ενιαίο ηλεκτρονικό αρχείο. Ακολούθησε η θεματική κατηγοριοποίηση και ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων, η οποία ξεκίνησε μετά τις πρώτες συνεντεύξεις.

A. Δυνητικοί παράγοντες διαφοροποιημένης μεταχείρισης

1. Το προφίλ των δύο κατηγοριών κρατουμένων και η επίδρασή του στην εν γένει μεταχείρισή τους

Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, η φυλακή είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας με ταξικές αγκυλώσεις και πρότυπα του παρελθόντος, όπου αναπαράγονται σχέσεις εξουσίας και επιβίωσης, συσχετισμοί δυνάμεων και μοτίβα συμπεριφορών («...η φυλακή είναι τόσο ταξική που δεν μπορεί να φανταστεί κανείς...»). Η διαπίστωση αυτή αποτελεί κατ' ουσίαν τη δικαιολογητική βάση της διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων κατά το ταξικό πρότυπο κοινωνικής συνύπαρξης που βασίζεται και στο προφίλ κάθε κατηγορίας, όπως περιγράφηκε ανωτέρω. Χαρακτηριστική δε η άποψη συμμετέχοντος, ότι «...δεν πιστεύω στην ίση μεταχείριση των κρατουμένων», με επίκληση της άποψης του αρχαίου Έλληνα φιλοσόφου Αριστοτέλη περί ισότητας: «... δεν μπορώ να αντιμετωπίσω με όμοιο τρόπο τα ανόμοια...».

Ειδικότερα, το προφίλ των δύο κατηγοριών κρατουμένων, με τα όποια προνόμια επιφυλάσσει ή με τα όποια στερεότυπα δημιουργεί, φαίνεται να οδηγεί τελικώς σε μια, έστω και ανεπαίσθητα, διαφοροποιημένη μεταχείριση των δύο κατηγοριών κρατουμένων, ως εξής:

1α. Το προφίλ και η εξ αυτού μεταχείριση των κρατουμένων του λευκού κολάρου

Κατά γενική εκτίμηση των συμμετεχόντων στην έρευνα, οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου είναι άτομα μορφωμένα, με σημαντική οικονομική επιφάνεια, ανήκοντα σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα, κατέχοντα συχνά υψηλές θέσεις και στον κρατικό μηχανισμό, και με δυνατότητες επιρροής της κοινής γνώμης. Κατά κανόνα προσεγγίζουν το προσωπικό του καταστήματος κράτησης με σεβασμό και ευγένεια, αλλά και συχνά με μια έπαρση που απορρέει ακριβώς από το προφίλ τους εκτός φυλακής, χωρίς ωστόσο να εμφανίζουν εξάρσεις στην συμπεριφορά τους. Ορισμένες φορές εμφανίζονται εριστικοί ή και υποτιμητικοί προς τον υπάλληλο, σε καμία περίπτωση όμως επιθετικοί, γεγονός που αντίστοιχα αποσοβεί την οποιαδήποτε ανασφάλεια ή φόβο του υπαλλήλου απέναντί τους και δημιουργεί ένα προσφορότερο κλίμα συναναστροφής και συνύπαρξης, αφού προδιαθέτει θετικά το προσωπικό και δημιουργεί μια βάση ουσιαστικότερης και πιο αποδοτικής επικοινωνίας.

Έρχονται έτοιμοι, γνωρίζουν πώς να προσεγγίσουν τον υπάλληλο, διαθέτουν πιο περιποιημένη και φροντισμένη εμφάνιση, χειρίζονται πολύ καλά τον λόγο και ξέρουν ήδη εκ των προτέρων πώς να αξιοποιούν την παραμικρή δυνατότητα που τους παρέχεται από τον νόμο, ενώ ενίοτε περιφρονούν τυχόν δικές τους υποχρεώσεις ως προς τη λειτουργία της φυλακής.

Διεκδικούν πιο εκλεπτυσμένα και με ευγένεια, αλλά ταυτόχρονα με συγκεκριαλυμμένη φορτικότητα την άμεση ικανοποίηση των αιτημάτων τους, είναι πιο απαιτητικοί και χειριστικοί με τον τρόπο τους. Οι όποιες απαιτήσεις προβάλλει αυτή η κατηγορία κρατουμένων καμιά φορά εμφανίζονται παράλογες για τα δεδομένα της φυλακής («...Κάποιοι από αυτούς, όταν μπαίνουν φυλακή, θεωρούν ότι είναι σαν το σπίτι τους, ενώ γρήγορα συνειδητοποιούν ότι δεν μπορεί να είναι έτσι...»), ωστόσο, όπως μου εξέφρασαν οι συμμετέχοντες, θεωρείται ότι τέτοιες απαιτήσεις μάλλον αποσκοπούν στην κατά το δυνατόν διατήρηση του βιοτικού επιπέδου που είχαν πριν από την προφυλάκιση τους, στη μη αποδοχή της τωρινής τους κατάστασης ή και στην ανάγκη τους για διευκόλυνση της καθημερινότητάς τους (οικοσκευή, βελτιωμένη διατροφή, επισκεπτήριο).

Οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου δεν έχουν τόσο άμεση τριβή με το φυλακτικό προσωπικό του καταστήματος κράτησης, αφού τα όποια αιτήματά τους απευθύνονται στοχευμένα προς τη διοίκηση («...Ο αδικηματίας του λευκού κολάρου δεν σε βλέπει», «Ξέρει ότι μπορεί να σε προσπεράσει και συχνά το κάνει», «...Δεν θα σε χρειαστούν ποτέ...», «...Ξέρουν ότι αυτό που θέλουν θα το πάρουν από τους υψηλότερα ιστάμενους...»). Συνεπώς, δεν τίθεται ζήτημα

αντιπαραθέσεων με το προσωπικό της φυλακής.

Οι πράξεις τους αντιμετωπίζονται κοινωνικά ως μικρότερης απαξίας, ενώ είναι γεγονός πως οι εγκληματίες του λευκού κολάρου δεν μπαίνουν στην φυλακή το ίδιο μαζικά όσο τα στελέχη του οργανωμένου εγκλήματος, αφού οι συμπεριφορές των εγκληματιών του λευκού κολάρου συχνά θεωρούνται τεχνικές/διοικητικές παραβάσεις και έτσι διαχέονται εντός του κοινωνικού ιστού χωρίς να γίνονται αντιληπτές και να αποδίδουν εγκληματικό στίγμα στους εμπλεκόμενους.⁴ Οι ίδιοι δεν αντιμετωπίζουν τον εαυτό τους ως εγκληματία, δεν αντιλαμβάνονται ούτε αφομοιώνουν το στίγμα, αλλά έχουν κατασκευάσει τη δική τους αλήθεια, την οποία επικοινωνούν διατρανώνοντας την αθωότητά τους.

Εντός της φυλακής, λειτουργούν ατομικά, ανεξάρτητα, όχι σε ομάδες («Αυτός που έχει τα λεφτά δεν τα χαρίζει και έχει μάθει να λειτουργεί μόνος»). Επιλέγουν να συνυπάρχουν με ομοίους τους, ενώ το αίσθημα του «ανήκειν» θα αναπτυχθεί στην καλύτερη περίπτωση προϊόντος του χρόνου κράτησης. Δεν οργανώνονται, αφού δεν τους χρειάζεται «στρατός», αλλά θα προσεγγίσουν αποκλειστικά τον αρχηγό της πτέρυγας, για να τους παρέχει υπηρεσίες και κυρίως προστασία. Η στόχευση τους έγκειται αποκλειστικά στο να δημιουργήσουν συνθήκες κράτησης όσο πιο κοντά στην άνεση της κοινωνικής τους ζωής εκτός φυλακής και έτσι να «απολαύσουν το διάλειμμα». Συνήθως προσεγγίζονται από οικονομικά ασθενέστερους κρατούμενους και, στη λογική μιας συναλλαγής-ανταλλαγής χρηματικών απολαβών από τη μία και εξυπηρετήσεων από την άλλη, δημιουργούν ελεγχόμενους, σε μια προσπάθεια να διατηρήσουν το ήδη υπάρχον status της ζωής τους.

Τελικά, δεν εντάσσονται στην κοινωνία της φυλακής υπό την έννοια της ιδρυματοποίησης («Θεωρούν ότι είναι στο απυρόβλητο», «Θεωρούν τη φυλακή μια παρένθεση», «Θέλουν να απεμπλακούν το γρηγορότερο, ώστε να αποβάλουν το όποιο στίγμα», «...Θέλουν να βγάλουν καλά τη φυλακή τους»). Η νοοτροπία αυτή μεταλαμπαδεύεται και στη συναναστροφή με το προσωπικό της φυλακής, ώστε ευκολότερα δημιουργείται κλίμα εμπιστοσύνης και διάθεση ευνοϊκότερης μεταχείρισης, λόγω ακριβώς της αίσθησης έλλειψης φυσικής επικινδυνότητας (...«Σίγουρα θα τον δω με άλλο μάτι σε σχέση με τον “μάγκα”, γι’ αυτό και προσπαθώ να μη ρωτάω ή να μαθαίνω τη φύση του αδικήματος...»).

4. W. A. Stadler & M. L. Benson, «Revisiting the Guilty Mind: The Neutralization of White-Collar Crime» *Criminal Justice Review* 37(4), 2012, 494-511, <https://doi.org/10.1177/0734016812465618>, πρόσβαση 9 Απριλίου 2021.

Οι υψηλές γνωριμίες που διαθέτουν, η κοινωνική τους θέση, η οικονομική επιφάνεια, αλλά και η στήριξη που λαμβάνουν από το κοινωνικό τους περιβάλλον είναι συχνά τόσο ισχυρή ώστε το προσωπικό του καταστήματος κράτησης θεωρεί ότι οι εγκληματίες αυτής της κατηγορίας είναι ήδη ενταγμένοι στην κοινωνία, από την οποία δεν αποκόπτονται λόγω της ευκαιριακά μόνο τελούμενης παράνομης δράσης τους και στην οποία υπάρχει βιώσιμη προοπτική να επιστρέψουν, εξ ου και η αναφορά σε αυτούς ως «αδικηματίες» («...κάνουν αρπαχτή και κατά κανόνα δεν θα ξαναμπούν», «...κάνουν ένα αναγκαστικό πέραςμα και θα επιστρέψουν για να χαρούν τα οφέλη που αποκόμισαν...»).

Οι θέσεις αυτές επιβεβαιώνονται τόσο βιβλιογραφικά⁵ όσο και από ανάλογες έρευνες με στατιστικά στοιχεία που έχουν κατά καιρούς διεξαχθεί στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού Ι, τη μεγαλύτερη σε πληθυσμό φυλακή της επικράτειας, που φιλοξενεί περίπου το 20% του εγκάθειρκτου πληθυσμού,⁶ και από τις οποίες επιβεβαιώνεται η υπερεκπροσώπηση του οργανωμένου εγκλήματος σε σχέση με το έγκλημα του λευκού κολάρου, τόσο από τη φύση και τα χαρακτηριστικά των διαπραχθέντων αξιόποινων πράξεων όσο και από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων. Έτσι, η πλειοψηφία των κρατουμένων εκπροσωπεί την κατηγορία των εργατών, τεχνιτών και οδηγών, και ακολουθούν οι άνεργοι, οι υπάλληλοι και οι μικροπωλητές. Σαφώς λιγότεροι είναι οι κρατούμενοι από τις κατηγορίες των επιστημόνων, των ελεύθερων επαγγελματιών και των επιχειρηματιών. Περαιτέρω, αντιπροσωπευτικότερο είναι το δείγμα της εγκληματικότητας βίας και ναρκωτικών στο πλαίσιο οργανωμένων ομάδων συναρτώμενων με τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, ενώ, στον αντίποδα, είναι σαφώς μικρότερη η στατιστική αντιπροσώπευση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου.

Στην εν γένει αντιμετώπιση αυτής της κατηγορίας κρατουμένων διαδραματίζει επίσης πολύ σημαντικό ρόλο η πολύ καλή νομική εκπροσώπηση που διαθέτουν, όπως μου τονίστηκε από όλους τους συμμετέχοντες («...Δεν είναι το ίδιο να έχω έναν καλό ποινικόλογο από έναν δικηγόρο της σειράς...», «...Άμα έρθει ο γνωστός Δικηγόρος, είναι διαφορετικό...»). Αυτή δημιουργεί ένα στερεότυπο κύρους και εξουσίας για λογαριασμό τους στο προσωπικό της φυλακής, αλλά και στην ίδια την κοινωνία των κρατουμένων. όμως, τελικά, την πορεία τους εντός της φυλακής ακολουθεί η φήμη ότι «...είναι μια αλυσίδα που ξεκινά και τερματίζει στο εκάστοτε πολιτικό γραφείο...».

5. Ο. Αλοσκόφης, «Η κοινωνική έρευνα της εγκληματικότητας των ισχυρών», στο Σ. Βιδάλι, Ν. Κ. Κουλούρης, Χ. Παπαχαλαράμπους (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών: Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2019), σ. 86-89

6. Ο. Αλοσκόφης, Κοινωνικά χαρακτηριστικά και ποινική κατάσταση κρατουμένων στο Κ. Κ. Κορυδαλλού. Έκθεση με στατιστικά στοιχεία (Κορυδαλλός, 2015).

Το προφίλ τους αυτό θα θέσει, λοιπόν, μεταξύ και των λοιπών κατωτέρω αναδεικνυόμενων συνθηκών, τις βάσεις για την πιο στοχευμένη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης εκ μέρους τους και την εκ μέρους των υπαλλήλων επίδειξη ιδιαίτερης προσοχής στη συναναστροφή και τη μεταχείρισή τους, έστω κι αν αυτή η προσοχή είναι απότοκο του φόβου για περαιτέρω συνέπειες στην υπηρεσιακή κατάσταση του υπαλλήλου («...Δεν μπορείς έναν τέτοιον αδικηματία να τον πετάξεις στον κουβά...», «...Η προϊσταμένη αρχή θα ενδιαφερθεί περισσότερο για τη μεταχείριση ενός επώνυμου κρατουμένου απ' ό,τι ενός Ρομά, ίσως γιατί φοβούνται περαιτέρω προεκτάσεις που μπορεί να πάρει το θέμα...», «...παίζει ρόλο πόσο γνωστός είναι ένας κρατούμενος, τι προσβάσεις έχει έξω και φροντίζει να μας τις γνωστοποιεί, αλλά και πόσο αναγνωρίσιμος είναι μεταξύ των κρατουμένων...», «...αν σου ζητήσει κάτι ο αδικηματίας του λευκού κολάρου, θα αφήσεις κάτι άλλο στην άκρη και θα το κάνεις...»).

Κάποιοι εκ των συμμετεχόντων μάλιστα είχαν ακούσει για δικηγορικές, δημοσιογραφικές ή πολιτικές παρεμβάσεις, ή ακόμα και για παρεμβάσεις ΜΚΟ και έτερων κοινωνικής φύσεως οργανώσεων, αναφορικά με τη μεταχείριση κρατουμένων του λευκού κολάρου σε σχέση με τις συνθήκες διαβίωσής τους εντός της φυλακής. Δεν φάνηκε ωστόσο να αποδέχονται το στίγμα της δοσοληψίας ή της συναλλαγής, αλλά τις θεώρησαν απότοκο κοινωνικού ενδιαφέροντος, δεδομένου ότι οι συνθήκες κράτησης είναι πράγματι δύσκολες.

Οι εγκληματίες του λευκού κολάρου λειτουργούν γενικά πιο παρασκηνιακά, με τυπικότητα και ασκώντας έμμεσες πιέσεις (αναφορές, μηνύσεις, υπόνοια παροχής ανταλλαγμάτων, κλπ.) προς το προσωπικό της φυλακής. Δημιουργούν σχέσεις επιρροής που βασίζονται στον υπερβάλλοντα σεβασμό και την εμπιστοσύνη («Θεωρούμε ότι δεν θα πάρουν κάτι που δεν δικαιούνται») ⁷ αφενός, αλλά αφετέρου και στην επιρροή εξωνομικών και εξωιδρυματικών παραγόντων (πολιτική επιρροή, «υψηλές» γνωριμίες έξω από την φυλακή, δημοσιογραφικές πιέσεις), στη δημιουργία υπονοιών για την ύπαρξή της («...Αφού δεν μπορείτε εσείς, θα το κάνω εγώ με τον δικό μου τρόπο...»), αλλά και στον φόβο που αυτή δημιουργεί στον υπάλληλο («...Δεν θέλεις να έρθεις σε κόντρα μαζί τους...», «...Μπορεί να σου προκαλέσουν 1002 προβλήματα...», «...Αν σου ζητήσουν κάτι, θα αφήσεις κάτι άλλο στην μέση και θα το φτιάξεις, για να αποφύγεις τυχόν συνέπειες από την άρνηση ή την καθυστέρησή σου...», «...οι υπάλληλοι είμαστε εκτεθειμένοι ,αιωρούμενοι σε ένα σκοινί ανάμεσα σε κρατουμένους και δικαστικές αρχές...»).

---

7. M. Benson & F. Cullen, «The special sensitivity of white-collar offenders to prison: A critique and research agenda», *Journal of Criminal Justice*, 16, 1988, 213, [https://doi.org/10.1016/0047-2352\(88\)90049-9](https://doi.org/10.1016/0047-2352(88)90049-9).

Ιβ. Το προφίλ και η εξ αυτού μεταχείριση των κρατουμένων του οργανωμένου εγκλήματος

Αυτό που κυρίως μου τονίστηκε από τους συμμετέχοντες αναφορικά με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος είναι η εντελώς διαφορετική νοοτροπία τους για την παραβατικότητα. Θεωρούν ότι το σύστημα επιδιώκει να τους συνθλίψει και ότι η φυλακή δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας χώρος τιμωρίας. Συχνά θα τους ακούσεις να λένε: «...Η κοινωνία μάς πέταξε στο λούκι της παραβατικότητας», «...Το κακό κράτος...», «...Η κακή κοινωνία...». Φέρουν λοιπόν έντονο το αίσθημα της αδικίας, γι' αυτό και είναι συχνά επιθετικοί, μεταχειριζόμενοι ωμή βία απέναντι στους συγκρατουμένους τους («...αγρίμια με πολλές ψυχολογικές μεταπτώσεις...»), καχύποπτοι και επιφυλακτικοί προς τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, ενώ δεν ζητάνε εύκολα την βοήθεια του σωφρονιστικού και διοικητικού προσωπικού, αφού στην πραγματικότητα τα καταφέρνουν και μόνοι τους να επιβιώσουν.

Το προφίλ αυτό δημιουργεί ένα στερεότυπο κοινωνικής επικινδυνότητας και καλλιεργεί μια λογική αντιπαλότητας και εξουδετέρωσης εκ μέρους των στελεχών του σωφρονιστικού και διοικητικού προσωπικού του καταστήματος κράτησης. Το προσωπικό κατά γενική ομολογία θεωρεί ότι απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στην συναναστροφή και την αντιμετώπισή τους, αφού μπορούν εύκολα να φανούν απειλητικοί ή και επικίνδυνοι όχι μόνο για τη λειτουργία της φυλακής (βλ. εξεγέρσεις, στάσεις κρατουμένων, διαμάχες και συμπλοκές ομάδων κρατουμένων), αλλά και για τη ζωή και την προσωπική ασφάλεια του προσωπικού και των οικογενειών τους (π.χ. απειλές, ανθρωποκτονίες ή πρόκληση τραυματισμών σε βάρος των μελών του προσωπικού, φθορές ιδιοκτησίας, κλπ.), όπως έχει κατά καιρούς παρατηρηθεί.

Αναφερόμενοι σε αυτήν την κατηγορία κρατουμένων, τα στελέχη του προσωπικού τους περιγράφουν ως «κρατουμένους καριέρας»⁸ και τους παρομοιάζουν με «συνδικαλιστές» ή και «αιώνιους φοιτητές», λόγω αφενός της ιδιαίτερα οργανωμένης δράσης τους, η οποία θεωρείται ότι αδιαμφισβήτητα συνεχίζεται και εντός του Καταστήματος Κράτησης («...Είναι η δουλειά τους. Αυτό που έκαναν έξω, θα το συνεχίσουν και συχνά θα βγάλουν περισσότερα χρήματα...») και, αφετέρου, λόγω του, κατά την προσωπική τους εκτίμηση, υψηλού ποσοστού υποτροπής (μου αναφέρουν ότι σήμερα ανέρχεται σε ποσοστό κατά προσέγγιση άνω του 50% των κρατουμένων-αποφυλακισθέντων). Θεωρείται ότι η όποια δράση αναπτύσσουν είναι αποτέλεσμα απολύτως συνειδητής επιλογής, ευρύτερου περιβάλλοντος δράσης, αλλά και της ανάγκης τους για φήμη, εδραίωση εξουσία και επιρροή («...Ξέρουν γιατί μπαίνουν φυλακή...», «...Θα συνεχίσουν να κάνουν το ίδιο και μέσα...»), «...Ο κρατούμενος του οργανωμένου εγκλήματος μπορεί να έχει εκατομμύρια, αλλά θα συνεχίσει να παρανομεί, γιατί είναι τέτοιες οι παρέες,

8. D. Clemmer, *The prison community* (Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart and Winston, 1940).

ο ρόλος του, η ανάγκη για εξουσία και επιρροή...»). Οι όποιες απαιτήσεις προβάλλουν εντός της φυλακής ανάγονται αποκλειστικά στην προσπάθειά τους να αποκομίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια προκειμένου να συνεχίσουν τις δραστηριότητές τους εντός κι εκτός φυλακής⁹ («...Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι να βγουν έξω με βοηθούς που απέκτησαν μέσα στη φυλακή, ώστε, αφού συνεχίσουν τις δραστηριότητες έξω και ξαναφυλακιστούν, να συνεχίσουν και μέσα ακόμα πιο οργανωμένα...»).

Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας θεωρούνται απολύτως εξοικειωμένοι με την κουλτούρα της φυλακής, ίσως περισσότερο απ' όσο με το κοινωνικό πλαίσιο εκτός φυλακής, και γι' αυτό ελλείπει το στοιχείο του φόβου ή της επιφύλαξης. Γρήγορα θα οργανωθούν, θα αναπτύξουν το αίσθημα του «ανήκειν» στην ομάδα και ισχυρούς δεσμούς με τους συγκρατούμενους τους, διεκδικούν μάλιστα τον σεβασμό μεταξύ των συγκρατούμενων τους κυρίως διά της βίας. Για το προσωπικό, θεωρούνται «ρυθμιστές» ακριβώς λόγω της δυναμικής που αναπτύσσουν και της βαθιά εμπειρικής γνώσης τους για το περιβάλλον, τους μηχανισμούς και την έμψυχη κοινότητα της φυλακής.

Για τους ίδιους λόγους, ιδιαίτερα οι αρχηγοί του οργανωμένου εγκλήματος είναι πάντοτε διακριτικοί στη συμπεριφορά και στη στάση τους απέναντι στο προσωπικό, αν και απαιτητικοί με τον τρόπο τους. Αντιλαμβάνονται ότι η όποια έξωθεν αντιληπτή αντιπαλότητα με τα στελέχη του προσωπικού θα τους ήταν ασύμφορη για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους σε έναν μελ-

9. D. Cressey, «Thieves, Convicts and the inmate culture», *Social Problems* 10(92), 1962, 142-155.

λοντικό τους εγκλεισμό, ή ακόμα και για την εξυπηρέτηση των ισορροπιών και στόχων που καλούνται ως ρυθμιστές να επιτύχουν, οπότε μάλλον προσπαθούν να αναπτύξουν μια αμοιβαίως επωφελή σχέση συνύπαρξης («αν με αφήσεις ήσυχο, θα βγάλεις ήσυχα τη βάρδια»). Παρά ταύτα, το προσωπικό της φυλακής λειτουργεί με μια βαθιά ριζωμένη νοοτροπία φόβου και καχυποψίας απέναντι στους εκπροσώπους του οργανωμένου εγκλήματος, αφού γνωρίζει καλά ότι πίσω από κάθε πρόβλημα που προκύπτει στη σχέση του προσωπικού με την κοινότητα των κρατουμένων βρίσκονται οι ίδιοι («...Υπάρχει φόβος. Ξέρουμε και ξέρουν ότι αν ζοριστούν, θα προκαλέσουν πάσης φύσεως προβλήματα...»).

Θα λέγαμε ότι γενικώς η συναναστροφή και η σχέση του προσωπικού με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος χτίζεται σε μια βάση φόβου, αμοιβαίας καχυποψίας, αγωνίας και αντιπαλότητας. Και τούτο βεβαίως όχι αδικαιολόγητα, αφού κατά καιρούς έχουν υπάρξει περιστατικά που, έστω υπαινικτικά, απειλήθηκε ακόμα και η φυσική εξόντωση των υπαλλήλων ή της οικογένειάς τους, η δε συμμετοχή αυτής της κατηγορίας κρατουμένων σε παράνομες συναλλαγές και αξιόποινες πράξεις που λαμβάνουν χώρα εντός του πλαισίου της φυλακής θεωρείται δεδομένη και αναπόφευκτη λόγω του προφίλ και των στοχεύσεων των ομάδων αυτών.

Σε κάθε περίπτωση, τονίστηκε από όλους η έντονη και άμεση τριβή τους με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος στις βασικές λειτουργίες της φυλακής, η οποία είναι απότοκο της ίδιας της δομής της φυλακής, άρα αναπόφευκτη. Σύσσωμο το προσωπικό περιγράφει την αλληλεπίδρασή του με αυτή την κατηγορία κρατουμένων ως «το παιχνίδι της γάτας και του πο-

ντικιού», δηλαδή ως μια σχέση που απαιτεί διαρκή ετοιμότητα, ευφυΐα, στρατηγική, μια μάχη επιβίωσης με νικητές άλλοτε τους κρατούμενους αυτής της κατηγορίας, οι οποίοι κατορθώνουν να εισαγάγουν παράνομα αντικείμενα ή να συνεχίσουν τις συναλλαγές, και άλλοτε το σωφρονιστικό προσωπικό, το οποίο κατορθώνει να ελέγξει τις συμπεριφορές αυτές αποτελεσματικά.

Στο σημερινό πλαίσιο, προβληματίζουν οι εσωτερικές «ζυμώσεις» για το ποια φυλετική-εθνοτική υποομάδα του οργανωμένου εγκλήματος τελικώς θα πάρει, όπως αναφέρουν οι υπάλληλοι, «τα ηνία», και για τον λόγο αυτόν το σωφρονιστικό προσωπικό πασχίζει να διατηρήσει τους ισχυρούς κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος αποδυναμωμένους τόσο ως μονάδες όσο και ως ομάδες.

2. Οι συνθήκες κράτησης ως παράγοντας διαφοροποιημένης μεταχείρισης

Αποτελεί γενική παρατήρηση-διαπίστωση των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις ότι οι συνθήκες κράτησης θα έπρεπε να είναι πιο ανθρώπινες και θα έπρεπε να υπάρχει μεγαλύτερη κρατική πρωτοβουλία, που να αποτυπώνεται σε ευρύτερη και πιο στοχευμένη εποπτεία και χρηματοδότηση υποδομών και δράσεων στα καταστήματα κράτησης («...Δεν θέλουν να αγγίζουν τη φυλακή... Θέλουν μόνο ηρεμία στην καθημερινότητα της φυλακής. Έχει μηχανισμούς και διαδικασίες η φυλακή, αλλά κανείς δεν ασχολείται...»).

Ωστόσο, είναι δυστυχώς, κατά την αντίληψή τους, κυρίαρχη η αντίληψη του κρατικού μηχανισμού ότι η φυλακή είναι «αποθήκη ψυχών», με αποτέλεσμα η τιμωρία των παραβατών του ποινικού νόμου να καταλήγει να συσχετίζεται και με τις συνθήκες κράτησής τους.¹⁰ Δεν είναι μόνο η στέρηση ελευθερίας, αλλά και η προφανής στέρηση πολλών πραγμάτων στην καθημερινότητα των παραβατών ως καταδίκων που οδηγεί σε έναν φαύλο κύκλο εγκληματικότητας αντί εξυγίανσης της κρατούσας νοοτροπίας αναφορικά με τον σκοπό και τη λειτουργία της φυλακής και την επανένταξη των κρατουμένων.¹¹

Σε αυτό το πλαίσιο, εξαιτίας παθογενειών που σχετίζονται με τη δομή και τη λειτουργία της φυλακής (υποχρηματοδότηση, υποστελέχωση, έλλειψη εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης του σωφρονιστικού προσωπικού, νομοθετικά κενά που αφορούν τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος, κλπ.), το προσωπικό της φυλακής συχνά αδυνατεί να καταστείλει αποτελεσματικά, να επιφέρει και να διατηρήσει την ισορροπία των αντίρροπων δυνάμεων που

---

10. Βλ. σχετικά και τη δημόσια δήλωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment-CPT) του έτους 2011 αναφορικά με τη νοοτροπία που διέπει τις συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα.

11. N. K. Koulouris & W. Aloskofis, *Prison conditions in Greece* (Ρώμη: Antigone Edizioni, 2013).

δρουν εντός της φυλακής. Έτσι, η διακριτή μεταχείριση των δυο κατηγοριών κρατουμένων λειτουργεί ως ένας εσωτερικός μηχανισμός αυτορρύθμισης της κοινωνίας της φυλακής και πολλές επιλογές διακριτικής μεταχείρισης σχετίζονται με την επίτευξη καλής ισορροπίας και ομαλότερης λειτουργίας του καταστήματος κράτησης («...το ολιγάριθμο σωφρονιστικό προσωπικό αδυνατεί να αντιμετωπίσει τα πάντα, ο υπάλληλος έρχεται σε επαφή πρόσωπο με πρόσωπο, καλείται να λειτουργήσει πυροσβεστικά, κάνοντας ορισμένες υποχωρήσεις για να διατηρήσει την ισορροπία της φυλακής...»), «...Πρόκειται για μια υπερβολή του ανθρωπιστικού μοντέλου κράτησης. Προσπαθούμε να αντισταθίσουμε την έλλειψη κρατικών δομών με άλλου είδους υποχωρήσεις, και κάπως έτσι τελικά το σύστημα ισορροπεί...», «...Συχνά υπάρχει ανάγκη για τέτοιες άτυπες συμφωνίες, λόγω της δομής της φυλακής, της έλλειψης ασφαλών υποδομών και κτιριακών εγκαταστάσεων»).

Στο πλαίσιο αυτό, ζητούμενο αποτελεί και η προστασία και διασφάλιση της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας των κρατουμένων. Εδώ, σύσσωμο το σωφρονιστικό προσωπικό μού τόνισε ότι «δεν πρόκειται για διάκριση, αλλά για αναγκαιότητα», αφού οι ίδιοι γίνονται αποδέκτες σχετικών καταγγελιών και αιτήσεων από τους κρατουμένους του λευκού κολάρου, οι οποίοι δυσκολεύονται να συνυπάρξουν με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος και καταφεύγουν οι ίδιοι στη διοίκηση και το προσωπικό της φυλακής ζητώντας είτε τη συνοδεία των υπαλλήλων σε όλους τους χώρους κίνησής τους είτε απομόνωση ή συγχρωτισμό με λιγότερα άτομα στο κελί.

Η διοίκηση και κατ' επέκταση το σωφρονιστικό προσωπικό οφείλει να ελέγχει και να διασφαλίζει ότι οι κρατούμενοι αυτοί δεν θα πέσουν θύματα απάτης ή εκβίασης, ότι «δεν θα γίνουν έρμαιο στα χέρια του οργανωμένου εγκλήματος που σίγουρα και άμεσα θα τους προσεγγίσει για να τους παράσχει υπηρεσίες». Οι προφυλάξεις που απαιτούνται εξαρτώνται από την ταξική τους θέση. Εάν το ντύσιμο και η συμπεριφορά προδίδουν ότι πρόκειται για ευκατάστατα άτομα, πολλοί θα σπεύσουν να τους προσφέρουν βοήθεια, να τους εκμεταλλευτούν και να τους εκβιάσουν («Η φυλακή λειτουργεί με μια λογική κλαμπ. Οι έχοντες χρήματα προσεγγίζονται από τα “αρχηγόπουλα” του οργανωμένου εγκλήματος που πωλούν τις υπηρεσίες των ίδιων και των ελεγχόμενων τους...»). Ως προς αυτούς, πρέπει να αποφευχθεί πάση θυσία το κοινόβιο («... Δεν μπορείς να πετάξεις το λουκάνικο στους σκύλους...»). Θα πρέπει να τοποθετηθούν σε πτέρυγες με λιγότερους και περισσότερο διαχειρίσιμους κρατούμενους ή ακόμα να έχουν την αναγκαία συνοδεία σωφρονιστικών υπαλλήλων κατά τις μετακινήσεις τους στους χώρους της φυλακής πέραν του κελιού τους.

Τέλος, δυνητικό παράγοντα διαφοροποιημένης μεταχείρισης των κρατουμένων των δύο κατηγοριών αποτελεί και η πάγια πολιτική του προσωπικού αφενός να διατηρεί μια στάση συμβιβασμού για να αποφεύγονται προβλήματα ή και κίνδυνοι («...Η φυλακή είναι ένας κύκλος που γυρνάει, και καμιά φορά η Υπηρεσία αναγκάζεται να υποχωρήσει γιατί δεν υφίσταται

η ανάλογη πολιτική βούληση, ενώ ταυτόχρονα οι κίνδυνοι ελλοχεύουν καθημερινά...») και αφετέρου να επιδεικνύει την αναγκαία αποφασιστικότητα ως προς την επίτευξη και διατήρηση της ασφάλειας και της ισορροπίας της κοινότητας της φυλακής. Γνωρίζουν βέβαια καλά ότι συχνά η ισορροπία της φυλακής ή ακόμα και η επιβολή της τάξης δεν εξαρτάται από τον κάθε υπάλληλο χωριστά. Έτσι, ενίοτε επιδεικνύουν ανοχή σε συμπεριφορές, εφόσον αυτή τη στάση έχουν τηρήσει οι ιεραρχικά ανώτεροί τους, διοικητικοί και πολιτικοί προϊστάμενοι, προκειμένου να μη στοχοποιηθούν ή θυματοποιηθούν εκ μέρους των ίδιων των κρατουμένων ή ακόμα και των προϊσταμένων τους («...Δεν μπορώ να ρίξω μπουνιά στο μαχαίρι... Ν' ανοίξω καρτέλες με τον Χ κρατούμενο;»...). Κάποιοι εξ αυτών, μάλιστα, απογοητευμένοι από τις συνθήκες και τις προοπτικές της εργασίας τους, μου ανέφεραν ότι ενίοτε μπορεί να χρειαστεί κανείς «να κάνει τα στραβά μάτια» σε παράτυπες συμπεριφορές ισχυρών κρατουμένων, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει να συνυπάρχει («...Σε βλέπουν διαφορετικά. Η καθημερινότητά σου δεν θα είναι αλλιώς η ίδια, μπορεί να στοχοποιηθείς...»). Άλλωστε, «δεν είναι ο καθένας μας ικανός να σώσει το σύστημα», «Εγώ θα σώσω τον κόσμο;», «Αφού το κάνουν οι άλλοι, γιατί όχι κι εγώ;»).

3. Το ανθρωπιστικό πρόσημο ως παράγοντας διαφοροποιημένης μεταχείρισης

Ένας ιδιαίτερος παράγοντας διαφοροποιημένης μεταχείρισης των κρατουμένων του λευκού κολάρου σε σχέση με αυτούς του οργανωμένου εγκλήματος έχει ανθρωπιστικό πρόσημο, όπως μου επισήμανε το σύνολο των συμμετεχόντων.

Κατ' ουσίαν πρόκειται για τη συνειδητοποίηση εκ μέρους του σωφρονιστικού προσωπικού των δυσκολιών ή συχνά και της αδυναμίας κατανόησης των –παντελώς αγνώστων για τους κρατουμένους αυτής της κατηγορίας μηχανισμών της φυλακής–, ένταξης και αντιμετώπισης των προκλήσεων που εμφανίζονται στην καθημερινότητα του καταστήματος κράτησης

σε αντίθεση με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος, οι οποίοι διαθέτουν ισχυρότατους μηχανισμούς προσαρμογής και επιβίωσης,¹² και την επιεική μεταχείριση (ιδίως των κρατουμένων του λευκού κολάρου) με βάση αυτές τις σκέψεις («...Βλέπεις έναν άνθρωπο

12. M. Benson & F. Cullen, «The special sensitivity of white-collar offenders to prison: A critique and research agenda», *Journal of Criminal Justice* 16, 1988, 207-215, [https://doi.org/10.1016/0047-2352\(88\)90049-9](https://doi.org/10.1016/0047-2352(88)90049-9).

καλοζωισμένο, με εξουσία έξω και αντιλαμβάνεσαι ότι είναι αρκετά δύσκολο να συνηθίσει. Γι' αυτό μπαίνεις στη διαδικασία να του δείξεις μεγαλύτερη κατανόηση και ανεκτικότητα σε αυτά που ζητάει, προσπαθώντας να διασφαλίσεις τελικά την επιβίωσή του...», «...Είναι καλομαθημένοι και γι' αυτό το κλείσιμο της πόρτας είναι σοκαριστικό».)

Αναμφίβολα θετική εντύπωση μου έκανε το γεγονός ότι για όλους τους υπαλλήλους-συμμετέχοντες υπερισχύει τελικώς το προσωπικό στοιχείο κάθε κρατουμένου, ανεξάρτητα από τη φύση του αδικήματος για το οποίο κρατείται. Όπως μου ανέφεραν οι ίδιοι, είναι γεγονός πως με την τριβή αναπτύσσεται μια πιο προσωπική σχέση υπαλλήλων-κρατουμένων και μια εξοικείωση των υπαλλήλων με τους παραβατικούς, ώστε να δύναται να πάψει ο υπάλληλος να βλέπει την παραβατική πλευρά του συνομιλητή του, εστιάζοντας στην καθημερινή του παρουσία στο περιβάλλον της φυλακής («...Σημασία έχει πώς συμπεριφέρεται στην Υπηρεσία. Εμείς δεν θα τους ξαναδικάσουμε (...) πλέον προσπαθώ να μη ρωτάω την φύση του αδικήματος, γιατί σίγουρα θα δω τον κρατούμενο του λευκού κολάρου με άλλο μάτι σε σχέση με τον “μάγκα”...»).

Τούτο βεβαίως δημιουργεί μια συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης, η οποία όμως μάλλον είναι κατανοητή και ίσως θεμιτή, όταν κι εφόσον αφουγκράζεται την ανθρώπινη ιδιαιτερότητα και τις εν γένει καταβολές εκάστου κρατουμένου ανεξαρτήτως εγκληματικής ταυτότητας και των στερεοτύπων κοινωνικής επικινδυνότητας-κοινωνικής ευαλωτότητας που ακολουθούν τις δύο υπό εξέταση κατηγορίες κρατουμένων.

4. Διακρίσεις που εισάγει ο ίδιος ο σωφρονιστικός κώδικας

Ο παλιός Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999) ευνοούσε, άλλως επέτρεπε, επιμέρους διακρίσεις και διαχωρισμούς των κρατουμένων, εξαρτώντας τις συνθήκες κράτησης από την οικονομική δυνατότητα του εκάστοτε κρατουμένου υπό την έννοια της ελεύθερης πρόσβασης, σε άμεση συνάρτηση με την οικονομική επιφάνεια, σε είδη πρώτης ανάγκης, τρόφιμα (άρθρο 32§5 ΣΚ) και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη από ιδιώτη ιατρό (άρθρο 27 ΣΚ).

Έτσι, παρείχε γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη μεταξύ των κρατουμένων ενός άτυπου δικτύου παροχής υπηρεσιών από τους λιγότερο εύρωστους προς τους ισχυρούς, ώστε να μπορέσουν οι πρώτοι να αποκομίσουν τα προς το ζην. Το γεγονός αυτό από μόνο του δημιουργούσε συνθήκες διάκρισης υπέρ των οικονομικά εύρωστων κρατουμένων, χωρίς να εξαρτάται η διάκριση αυτή από τη συμπεριφορά ή τη στάση των υπαλλήλων. Μάλιστα, απότοκο αυτής της νομοθετικής επιλογής είναι η μέχρι πρότινος *de facto* δημιουργία «ελεγχόμενων» κρατουμένων, επί τη βάσει της ανταλλαγής χρήματος-παροχής υπηρεσιών μεταξύ ισχυρών και λιγότερο ισχυρών. Ο ισχυρότερος θα εκμεταλλευτεί τον αδύναμο, ο οποίος θα κάνει την εργασία έναντι αμοιβής.

Οι αρμόδιοι προς τούτο υπάλληλοι, όπως με πληροφόρησαν, μέχρι σήμερα ελέγχουν την εισροή-εκροή χρημάτων και αγαθών και όταν παρατηρήσουν ασυνήθιστα μεγάλες κινήσεις και ποσότητες αγαθών αντιλαμβάνονται την συναλλαγή.

Τα φαινόμενα αυτά επιθυμεί να καταπολεμήσει ο νεοεισαχθείς ν.4985/2022 με διορθωτικές παρεμβάσεις στις ως άνω αναφερόμενες διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα, των οποίων επιχειρείται μια πρόιμη αξιολόγηση κατωτέρω.

B. Η διαφθορά ως ιδιαίτερος παράγοντας διαφοροποιημένης μεταχείρισης

Η φυλακή είναι απολύτως ταξική, όπως ακριβώς και η κοινωνία, μου τόνισαν πολλάκις οι συμμετέχοντες. Στη βάση του ανθρωπιστικού μοντέλου λειτουργίας της φυλακής, ο κρατούμενος διατηρεί την επαφή του με την κοινωνία και στο πλαίσιο αυτό δημιουργεί πάλι τις επαφές και αποκτά σταδιακά τις προσβάσεις, χτίζοντας ταυτόχρονα σχέσεις επιβίωσης- επιρροής. Πέραν αυτού, η φυλακή δυνητικά θα μπορούσε να θεωρηθεί «ένα μεγάλο μαγαζί», επιβεβαιώνοντας τη θέση του αποφυλακισθέντα συνομιλητή μου, όπως τη μετέφερα στους συμμετέχοντες, υπό την έννοια ότι υπάρχουν πράγματι ισχυρά συμφέροντα, ροή χρήματος και συναλλαγές (κυρίως μεταξύ των δύο κατηγοριών κρατούμενων, όπου η μία εκμεταλλεύεται τα πλεονεκτήματα κράτησης της άλλης) («...Όταν συναναστρέφεται ανθρώπους με μεγάλη οικονομική επιφάνεια και δυνατότητα επιρροής, δύνανται να ευδοκιμήσουν, υπό συνθήκες, τέτοια φαινόμενα, και εύκολα μπορείς να βγάλεις χρήματα. Το γνωρίζουν αυτό και οι δύο πλευρές, (κρατούμενοι-προσωπικό...», «...Ο πειρασμός για τον ηθικά αδύναμο υπάλληλο είναι μεγάλος και πιο άμεση η προσφορά χρήματος...»).

Κατ' αποτέλεσμα, σε περιπτώσεις όπου ελλείπει ενδεχομένως μια πιο εξειδικευμένη εκπαίδευση, οριοθέτηση συμπεριφορών και θέσεων ή ενίοτε το αναγκαίο ηθικό αντιστάθμισμα της ανθρώπινης απληστίας, εύκολα μπορεί ένας υπάλληλος να εμπλακεί σε παράτυπες δραστηριότητες, αφού δεν αντιλαμβάνεται ότι «δεν μπορείς να γίνεις ένα με τον κρατούμενο». («...Το θεωρούν εξυπηρέτηση που μπορεί να τους αποφέρει χρήματα...», «...κατανοώ εν μέρει –δεν επικροτώ– τέτοιες συμπεριφορές λόγω των συνθηκών εργασίας, του χαμηλού αξιακού συστήματος ορισμένων παραγόντων του συστήματος, της ανάγκης σε συνάρτηση με την ευκαιρία...», «...ορισμένοι διαπλέκονται–γίνονται μέρος του οργανωμένου εγκλήματος ως υπάλληλοι που δουλεύουν ακόμα και σε επιχειρήσεις του οργανωμένου εγκλήματος...», «... Όταν κινείσαι στο όριο, πάντοτε δολιχοδρομείς...»¹³).

---

13. Βλ. για τη λεγόμενη «μικρής έκτασης διαφθορά», Δ. Ράικος, *Δημόσια Διοίκηση και διαφθορά από τη σκοπιά του Διοικητικού Δικαίου* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2006), σ. 99-101, 165. Επίσης, Γ. Λάζος, *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*

Θεωρείται αναμενόμενη από τους συμμετέχοντες η προσέγγιση των υπαλλήλων για τη σύναψη τέτοιου είδους παράτυπων συναλλαγών από τους κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος, αφού, πέραν της οικειότητας τους με τις διαδικασίες της φυλακής, έχουν τη δυνατότητα να διακρίνουν εύκολα τον ηθικά πιο ευάλωτο υπάλληλο, ο οποίος εν συνεχεία θα αφηθεί να στρατολογηθεί για την εισαγωγή παράνομων ειδών στο κατάστημα κράτησης¹⁴ («...Μεταξύ των κρατούμενων του οργανωμένου εγκλήματος και του προσωπικού δυναμικά αναπτύσσονται σχέσεις διπλής όψεως: από τη μια καχυποψίας, από την άλλη συναλλαγής... Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας δεν κινδυνεύουν να εκτεθούν. Γνωρίζουν τα κατατόπια, γνωρίζουν μέχρι πού μπορούν να φτάσουν και θεωρούν ότι είναι σε πιο πλεονεκτική θέση από ένα απλό στέλεχος του προσωπικού που παραβαίνει ευκαιριακά τον νόμο...»). Εξάλλου, είναι αμεσότερη η σχέση των κρατούμενων αυτής της κατηγορίας με το φυλακτικό προσωπικό εξαιτίας της δομής της φυλακής. Η ζήτηση των αντικειμένων καθορίζει την τιμή-αντάλλαγμα. Δημοφιλέστερα παράνομα είδη, τα ναρκωτικά και τα κινητά τηλέφωνα.

Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας επιδιώκουν να χτίσουν την οικειότητα μεταξύ αυτών και των υπαλλήλων-στόχων που θα τους επιτρέψει να καλλιεργήσουν την περιέργεια ή την απληστία στους τελευταίους¹⁵ («Ρε μαλάκα, πώς ζεις με ένα χιλιάρικο;», «Δεν θες να βγάλεις λεφτά;», «είσαι μαλάκας που δεν τα έχεις πάρει.»). Εν συνεχεία, τους προσφέρουν ικανό χρηματικό ποσό («...θα του κάνω μια τέτοια πρόταση που δεν θα μπορεί να πει όχι»).

Η προσωπική εμπειρία υπαλλήλων-συμμετεχόντων που τους προσφέρθηκαν παράνομα ωφελήματα (από κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος συνήθως) ήταν αφοπλιστική:

«...όσο έλεγα όχι, αυξανόταν το ποσό. Αν έπαιρνα το ποσό που μου προσφέρθηκε, θα μαθευόταν και θα με προσέγγιζαν περισσότεροι αναπαράγοντας ένα κυκλικό σχήμα αμοιβών-εκβιάσεων-απειλών... Αν ξεκινήσεις, δύσκολα μπορείς να σταματήσεις...», «... Αν γίνει η αρχή, μετά ο κύκλος ανατροφοδοτείται... σε ακολουθεί η φήμη, αφού τίποτα δεν μένει κρυφό...». Ωστόσο, «...όταν δεν τα παίρνεις, δεν έχουν κάτι να σου ζητήσουν... Αυτός που φοράει την στολή, θα πρέπει να είναι δύο φορές απέναντι στο έγκλημα... Οι χαμηλοί μισθοί είναι δικαιολογία...».

(Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2005), και A. Barr, M. Lindelow, & P. Serneels, «Corruption in public service delivery: An experimental analysis», *Journal of Economic Behavior & Organization* 72(1), 2009, 225-239, <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2009.07.006>.

14. Center for the advancement of public integrity, *Prison Corruption: The Problem and Some Potential Solutions* (Columbia, 2016)

15. Α. Μπρεδήμας, «Η έκδοση για αδικήματα διαφθοράς από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου», στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.), *Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη* (Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2016), σ. 869-894.

«...Στην αρχή πληρώνουν καλά και γι' αυτό ενδέχεται να γλυκαθείς... Στη συνέχεια, αρχίζουν οι πιστώσεις... Μετά, οι εκβιάσεις με βίντεο και φωτογραφίες που αποδεικνύουν την συμμετοχή σου σε παράτυπες εξυπηρετήσεις... Τέλος, όταν πλέον δεν τους είσαι χρήσιμος, σε καίνε οι ίδιοι ώστε να ρίξουν στάχτη στα μάτια της υπηρεσίας και να μπορέσουν να συνεχίσουν κεκαλυμμένα τις συναλλαγές τους...»

Κατά γενική ομολογία των συμμετεχόντων, η έλλειψη κρατικών πρωτοβουλιών, υλικοτεχνικής υποδομής και κονδυλίων αποτελούν σοβαρούς παράγοντες ευδοκίμησης της διαφθοράς, κατ' ουσίαν ως αντίβαρο, προκειμένου να συνεχίσει να λειτουργεί και να ισορροπεί το σύστημα της φυλακής («η διαφθορά είναι επίσημη και δηλωμένη»). Εξάλλου, όπως μου αναφέρθηκε, τα νομοθετικά και υπηρεσιακά κενά διαιωνίζουν αυτό το καθεστώς, οι ελεγκτικές διαδικασίες συνηγορούσαν για πολλά χρόνια υπέρ του υπαλλήλου, γεγονός που τελικά απέπνεε για πολλούς, ιδίως τους εκάστοτε εμπλεκόμενους υπαλλήλους, μια αίσθηση ανοχής του συστήματος και ατιμωρησίας («...Υπήρχε μια περίοδος κατά την οποία όποιον υπάλληλο έπιαναν με κινητό, τον πήγαιναν σε άλλο κοντινό κατάστημα, πόστο το οποίο θεωρούταν κατά γενική ομολογία καλύτερο από αυτό στο οικείο κατάστημα κράτησης...»), ή στον αντίποδα μια αίσθηση έκθεσης του υπαλλήλου σε κινδύνους η οποία τον έκανε πιο ευάλωτο σε πιέσεις από τους ίδιους τους κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος («Κάν' το για να βγάλεις ήσυχη βάρδια...»).

Συμπερασματικά, ωστόσο, οι συμμετέχοντες μου επεσήμαναν ότι: «...Πάντα θα υπάρχει μια δικαιολογία... πάντα υπάρχει ένας αδύναμος κρίκος της αλυσίδας, ακριβώς όπως και στην κοινωνία... Οι χαμηλοί μισθοί δεν είναι δικαιολογία... Παντού υπάρχουν καλοί, κακοί και μέτριοι... Όπως ακριβώς συμβαίνει και στην κοινωνία, έτσι και στην κοινότητα της φυλακής θα υπάρχουν πάντοτε καταφερτζήδες, έξυπνοι, μάγκες ή ακόμα και αυτοί που θα προσπαθήσουν να αποχρωματίσουν ηθικά την όποια συμπεριφορά τους επιρρίπτοντας τις ευθύνες στο ίδιο το σύστημα που ...αφού έτσι πάει, ας κάνω τη δουλειά μου, αφού εξάλλου το ίδιο το ίδιο το σύστημα δεν με θέλει αδιάφθορο... αφού έτσι κι αλλιώς όλοι φέρνουν, ας φέρω κι εγώ...». Ωστόσο, δεν θα πρέπει τέτοιου είδους στρεβλώσεις που δεν αφορούν το σύνολο των υπαλλήλων να γενικεύονται και να μετατρέπονται στο κυρίαρχο κοινωνικό στερεότυπο των «διεφθαρμένων σωφρονιστικών», καθώς έτσι παραγνωρίζεται η φιλότιμη προσπάθεια που καταβάλλουν οι ευσυνείδητοι και φιλότιμοι εξ αυτών να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους, υπό συνθήκες μάλιστα φοβερά αντίξοες, ενίοτε δε και επικίνδυνες («...κόκκινη γραμμή ο αξιακός κώδικας του υπαλλήλου...»).

Γ. Τομείς της καθημερινότητας της φυλακής όπου εντοπίζεται μια συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης

Ως απόρροια των ανωτέρω αναφερόμενων παραγόντων, εντοπίζονται διαφορές νοοτροπίας, προφίλ και σωφρονιστικής στόχευσης που επιβεβαιώνουν τη θέση περί διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων, οι οποίες αποτυπώνονται ειδικότερα στους εξής τομείς της καθημερινότητας της φυλακής:

Ια. Διαμονή εντός του καταστήματος κράτησης

Οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου τοποθετούνται σε διαφορετικές πτέρυγες, με μεγαλύτερα κελιά, από αυτούς του οργανωμένου εγκλήματος, πάντοτε με ανθρώπους της ίδιας κατηγορίας με αυτούς και πάντως όχι με πολλούς συγκελίτες. Μοναδικός σκοπός αυτής της επιλογής των ιθυνόντων, όπως μου αναφέρουν οι συμμετέχοντες, η ασφάλειά τους, η αποφυγή στοχοποίησης ή θυματοποίησής τους από τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος, ή ακόμα η αποτροπή συναλλαγών μεταξύ των δύο κατηγοριών κρατουμένων, αφού η μία κατηγορία τείνει να εκμεταλλεύεται τα πλεονεκτήματα κράτησης της άλλης και να συναλλάσσεται μαζί της («... Κάθε κρατούμενος που έχει λεφτά δημιουργεί απόσταση με αυτούς που δεν έχουν και έτσι μπορεί να γίνει εύκολα αντικείμενο εκμετάλλευσης, απειλών, εκβιάσεων... Θα αποτελέσουν εύκολη λεία, αν τους βάλεις σε πτέρυγες 500 ατόμων...»). Το αυτό δεν ισχύει για τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος, αφού θεωρείται ότι δεν υπάρχει αναγκαιότητα διαχωρισμού, λόγω των εσωτερικών μηχανισμών επιβίωσης των κρατουμένων στο πλαίσιο της ομάδας («... Το οργανωμένο έγκλημα δεν έχει πρόβλημα, θα βρει στρατό...»).

Πέραν αυτού, όμως, συχνά παρατηρείται, όπως μου αναφέρεται, μακρύτερη χρονικά παραμονή στο κατάστημα κράτησης και αποφεύγονται ενίοτε οι μεταγωγές των κρατουμένων του λευκού κολάρου. Τούτο βέβαια κατά βάση αποδίδεται στο γενικότερο προφίλ τους (ενίοτε και την επιρροή που ασκούν στους αρμοδίους), και κυρίως στην καταρτισμένη και στοχευμένη νομική τους εκπροσώπηση, βάσει της οποίας διατυπώνουν γενικώς πιο αιτιολογημένα αιτήματα που ευκολότερα γίνονται αποδεκτά ως τουλάχιστον αληθοφανή («... Ένα μεγάλο τους πρόσχημα, η ασφάλεια εντός του καταστήματος κράτησης...»).

Αντιθέτως, είναι τέτοιο το στερεότυπο της επικινδυνότητας και της φύλαξης των κρατουμένων του οργανωμένου εγκλήματος, οι οποίοι συχνά δεν έχουν τη δυνατότητα να το αντικρούσουν, ώστε διατάσσεται ο χωρισμός των μελών ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος σε διαφορετικά καταστήματα κράτησης, στο πλαίσιο του διαχωρισμού των κρατουμένων, όπως τον επιβάλλει ο Σωφρονιστικός Κώδικας.

Ιβ. Τα κελιά VIP

Στους συμμετέχοντες τέθηκε ως ερώτημα η ύπαρξη ή μη των λεγόμενων «κελιών VIP» ως συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης επώνυμων-ισχυρών κρατουμένων κυρίως του λευκού κολάρου, όπως κατά καιρούς έχει κυκλοφορήσει σε δημοσιεύματα του Τύπου¹⁶ για το Κ.Κ. Κορυδαλλού. Οι συμμετέχοντες μίλησαν για «όρο φαντεζί», ο οποίος πόρρω απέχει από την πραγματικότητα. Πράγματι, όπως μου ανέφεραν, υπάρχουν κάποια κελιά που είναι μεγαλύτερα σε μέγεθος σε σχέση με τα υπόλοιπα, ίσως και πιο απομονωμένα, και στα οποία όντως κρατούνται για λόγους ασφαλείας κυρίως οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου ή κάποια ισχυρά στελέχη του οργανωμένου εγκλήματος.

Πέραν του μεγέθους των κελιών αυτών, ωστόσο, οι συμμετέχοντες περιέγραψαν ένα καθεστώς ανοχής της διοίκησης ορισμένων σωφρονιστικών καταστημάτων στις πιέσεις ισχυρών κρατουμένων κυρίως του οργανωμένου εγκλήματος (ιδιαίτερα την περίοδο 2015-2019) για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησής τους, με δικά τους έξοδα. Την περίοδο εκείνη, πράγματι, δεν υπήρχε εκ μέρους της διοίκησης, λόγω μειωμένης κρατικής χρηματοδότησης, η οικονομική δυνατότητα βελτίωσης των κελιών, παρά τα αιτήματα των κρατουμένων. Για τον λόγο αυτόν, και προς επίτευξη της ισορροπίας της φυλακής, η τότε διοίκηση επέτρεψε την εισαγωγή αντικειμένων και υλικών (πλακάκια, γρανιτοπλακάκια, τηλεοράσεις, έπιπλα που δεν ανήκουν στο κατάστημα κράτησης, κλπ.) υπό τη μορφή άτυπων δωρεών προς το κατάστημα κράτησης από πρόσωπα ή επιχειρήσεις προσφιλείς προς τους αιτούντες κρατούμενους, που τελικά διοχετεύονταν ευθέως προς αυτούς. Η πρακτική αυτή επελέγη ως αντιστάθμισμα της υποχρηματοδότησης, όπως μου εξήγησαν οι συμμετέχοντες, και με αυτήν ουδείς συμφωνεί, αλλά αντιθέτως τη θεωρούν πολύ επικίνδυνη για την ισορροπία της φυλακής, αφού δημιουργούσε πράγματι μια συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης των ισχυρών κρατουμένων («...Δίνεις δικαιώματα

16. Φ. Δρακοντίδης, «Έχτισαν πισίνα και μπάμπεκιου στη φυλακή», (Αθήνα: εφ. *ΤΟ ΘΕΜΑ*, 2012), ανακτήθηκε στις 30/01/2022 από <https://www.protothema.gr/greece/article/212186/extisan-pisina-kai-mparmpekioy-sth-fylakh/>. Β. Γ. Λαμπρόπουλος, «Τα κελιά-σουίτες και οι “σπηλιές” της εξαθλίωσης στις φυλακές Κορυδαλλού. Τι ανακάλυψε σε έλεγχο στις φυλακές Κορυδαλλού η Γενική Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής Σοφία Νικολάου. Οι πρωτοφανείς ανισότητες κι οι αλλαγές στο σωφρονιστικό σύστημα» (Αθήνα: εφ. *Το Βήμα*, 2020), ανακτήθηκε στις 19/05/2022 από <https://www.tovima.gr/2020/06/27/society/ta-kelia-souites-kai-oi-spilies-tis-eksathliosiss-stis-fylakes-korydalloy/>. Συντακτική Ομάδα STAR.gr, «Κορυδαλλός... All inclusive: Πισίνα και καζίνο για “προνομιούχους” κρατούμενους. Κωμικοτραγική η κατάσταση στις μεγαλύτερες φυλακές της χώρας», (Αθήνα, 2019), ανακτήθηκε στις 19/05/2022 από <https://www.star.gr/eidiseis/ellada/466055/korydallos-fylakes-me-pisina-kazino-kai-mparmpekioy>. Συντακτική Ομάδα NEWSIT.gr, «Ποιος δόρισε το εκσκαπτικό για την πισίνα του Κορυδαλλού» (Αθήνα, 2012) ανακτήθηκε στις 30/01/2022 από <https://www.newsit.gr/ellada/poios-dorise-to-ekskaptiko-gia-tin-pisina-toy-korydalloy/1833876/>.

σε ανθρώπους που ήρθαν να βγάλουν ποινή, και αυτό είναι λάθος!»).

Η πρακτική αυτή είχε ως αποτέλεσμα οι κρατούμενοι, οι οποίοι ιδίως εξόδοις βελτίωσαν τα συγκεκριμένα κελιά, να δημιουργήσουν εύλογες προσδοκίες παραμονής σε αυτά ή εκμετάλλευσής τους, γεγονός που εξέθετε απέναντί τους τα μέλη του προσωπικού όταν πάσχιζαν να επιβάλουν την τάξη («...Ο κρατούμενος που έφτιαχνε το κελί δημιουργούσε την προσδοκία ότι θα έμενε σταθερά ο ίδιος, άλλως, όταν έφευγε, το παραχωρούσε, το νοίκιαζε ή το πούλαγε σε άλλους κρατούμενους της ομάδας. Αν έμπαινε κάποιος άλλος, τον εκβίαζαν και τον έδιωχναν. Δεν μπορούσε το προσωπικό να το ελέγξει αυτό, ώστε τελικά έδιναν απευθείας τα κελιά στον κρατούμενο που τους υποδεικνύονταν...», «...Εγώ πληρώνω εδώ μέσα...», «...Τι με διώχνεις μεταγωγή; Αφού εγώ το έφτιαξα...», «... Ό,τι ζητήσω θα μου το κάνουνε...»).

2. Παροχή ειδών πρώτης ανάγκης

Αναφορικά με την εισροή χρήματος στις φυλακές, από τον συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 45§§1,2 του μέχρι πρότινος ισχύοντος Σωφρονιστικού Κώδικα¹⁷ και της υπ' αριθμόν 165195 οικ/ 2001 (ΦΕΚ Β 529/09.05.2001) Υπουργικής Απόφασης περί του ατομικού λογαριασμού κρατουμένων (το λεγόμενο «χρημάτιο»),¹⁸ προκύπτει ότι επιτρέπεται η κατάθεση κατ' ανώτατο του ποσού των 900 ευρώ άτοκα μηνιαίως με μετρητά ή επιταγές στο λογιστήριο του καταστήματος κράτησης για λογαριασμό εκάστου κρατουμένου. Κατά το υπερβάλλον, επιτρέπεται η τήρηση χρημάτων από κρατούμενους έντοκα σε λογαριασμό Ταμειυτηρίου στην Τράπεζα της Ελλάδος, όπως μου εξηγούν οι συμμετέχοντες.

Κοινή άποψη των συμμετεχόντων ήταν ότι ο ίδιος ο Σωφρονιστικός Κώδικας (άρθρο 25), ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης (ΥΑ 58819/2003)¹⁹ και η απόφαση 95/2003²⁰ (ΦΕΚ 453/Β/15.4.2003) εισάγουν μια συνθήκη διαφοροποιημένων συνθηκών διαβίωσης των κρατούμενων, η οποία κείται εκτός της σφαίρας ελέγχου του προσωπικού επιτρέποντας την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης με δαπάνη του κρατουμένου και ανάλογα με την ως άνω περιγραφείσα οικονομική του δυνατότητα. Έτσι, φτάνουμε στο σημείο οι ισχυρότεροι κρατούμενοι (κυρίως του λευκού κολάρου), αφενός να απολαμβάνουν είδη πολυτελείας για έναν φυλακισμένο, αφετέρου, μέσω της εισροής των ειδών αυτών σε μεγάλες ποσότητες

17. Ν. 2776/1999 ΦΕΚ 291/Α/24-12-1999 (Παλιός Σωφρονιστικός Κώδικας).

18. Υπουργική Απόφαση 165195 οικ/2001 (ΦΕΚ Β 529/09.05.2001), περί του ατομικού λογαριασμού κρατουμένων.

19. Υπουργική απόφαση 58819 ΦΕΚ Β' 463/17.04.2003, «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β».

20. Υπουργική Απόφαση 95/2003 (ΦΕΚ 453/Β/15.4.2003), περί προμήθειας τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης.

και του διαμοιρασμού τους σε λιγότερο ισχυρούς κρατούμενους, να δημιουργούν ελεγχόμενους και να προκύπτουν έτσι σχέσεις ανταλλαγής ειδών-υπηρεσιών (π.χ. παροχή ειδών πρώτης ανάγκης έναντι υπηρεσιών καθαριότητας ή επίτευξης ηρεμίας και ασφάλειας: «Εγώ σε βοηθάω κι εσύ δεν με πειράζεις»). Η δημιουργία ελεγχόμενων συναντάται και στους κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος, αλλά εκεί δεν είναι απότοκο κάποιας παροχής ή διευκόλυνσης, αλλά μάλλον της λογικής του φόβου και της επιρροής («Το οργανωμένο έγκλημα δεν έχει ανάγκη να το κάνει. Έχει το όνομα και τη φήμη»).

3. Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη

Σύμφωνα με το άρθρο 27 του ν. 2776/1999 του μέχρι πρότινος ισχύοντος Σωφρονιστικού Κώδικα, ο κρατούμενος μπορούσε να ζητήσει να εξεταστεί από ιατρό της επιλογής του, σε συνεννόηση με τον ιατρό του καταστήματος. Επί χρόνιων παθήσεων, ο κρατούμενος δικαιούταν να ζητήσει να τον παρακολουθεί ο θεράπων ιατρός του, παρουσία του ιατρού του καταστήματος. Η δαπάνη για τον ιατρό επιλογής του κρατούμενου βάρυνε τον ίδιο. Στην περίπτωση αυτή, ο Σωφρονιστικός Κώδικας, όπως ίσχυε, ευνοούσε, κατά την αντίληψη των συμμετεχόντων στην έρευνα, μια συνθήκη διαφοροποιημένων συνθηκών διαβίωσης των κρατούμενων, η οποία βρισκόταν εκτός της σφαίρας ελέγχου του προσωπικού και έβαινε τελικώς, κατά κοινή ομολογία, υπέρ των ισχυρότερων οικονομικά κρατούμενων (κατά τεκμήριο, κρατούμενων λευκού κολάρου ή ισχυρών στελεχών του ΟΕ) έναντι των υπολοίπων.

4. Επισκεπτήρια («ελεύθερα») και άδειες

Η απουσία εγκληματικού στίγματος και η αντιμετώπιση των κρατούμενων του λευκού κολάρου ως απλών παραβατών του νόμου τούς καθιστά τόσο νομοθετικά (άρθρο 15 Σωφρονιστικού Κώδικα) όσο και πρακτικά ειδική κατηγορία κρατούμενων και τους επιφυλάσσει ένα καθεστώς «τοπικώς αποφυλακισθέντα», κατά την ορολογία του Goffman,²¹ (χωρίς διαχωριστικό μέσο ελεύθερο επισκεπτήριο και δυνατότητα χορήγησης διευρυμένων εκπαιδευτικών και λοιπών αδειών εξόδου) συγκριτικά με τα στελέχη-κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος («... Οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου έχουν περισσότερα ελεύθερα [σ.σ. επισκεπτήρια], αφού επικρατεί η αντίληψη ότι ελλοχεύει ως προς αυτούς μικρότερος κίνδυνος εισαγωγής παράνομων ειδών, δεν χρίζουν τόσο περιοριστικής μεταχείρισης και θεωρούμε ότι δεν θα πάρουν κάτι

---

21. E. Goffman, *Άσπλα. Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων* (Αθήνα: Ευρύαλος, 1994).

που δεν το δικαιούνται και εν συνεχεία δεν θα κάνουν κάτι για να διακινδυνεύσουν να χάσουν αυτή τη δυνατότητα που τους δίνουμε...»). Κατά περίπτωση δε, αν θεωρηθεί ευεργετικό για την ψυχосύνθεση του κρατουμένου αυτής της κατηγορίας, του χορηγούνται άτυπα περισσότερα επισκεπτήρια (ιδιαίτερα με τους συνηγόρους) σε σχέση με τους λοιπούς κρατουμένους ή και επισκεπτήρια μετά το πέρας του ωραρίου επισκέψεων (ιδιαίτερα με τους συνηγόρους τους). Βέβαια, όπως μου τονίστηκε από τους συμμετέχοντες, τέτοιες πρακτικές ή άτυπες παραχωρήσεις δίδονται κατά περίπτωση σε όποιον κρατούμενο το ζητά αιτιολογημένα και εφόσον αυτή η παραχώρηση είναι ικανή να συμβάλει στην ισορροπία του Καταστήματος Κράτησης.

Από την άλλη πλευρά, τη μεταχείριση των στελεχών του οργανωμένου εγκλήματος διαπνέει μια νοοτροπία διαχείρισης της επικινδυνότητας τους, όπως τουλάχιστον αυτή γίνεται αντιληπτή. Έτσι, μολονότι εκ του νόμου προβλέπονται οι ίδιες ανωτέρω περιγραφείσες δυνατότητες, πρακτικά την τύχη τέτοιων αιτημάτων συγκαθορίζει το Συμβούλιο της Φυλακής, που λειτουργεί κάπως σαν δικλείδα ασφαλείας.

Ειδικότερα δε αναφορικά με το ελεύθερο επισκεπτήριο, πληροφορούμαι ότι «εξαρτάται από τα διαπιστευτήρια της προηγούμενης κράτησης», ή «δίδεται ως αντιστάθμισμα για την παροχή εκ μέρους των κρατουμένων πληροφοριών», ή ακόμα «χρησιμοποιείται ως μέσο ειρήνευσης της καθημερινότητας της φυλακής».

Αναφορικά με τα αιτήματα χορήγησης αδειών των κρατουμένων του οργανωμένου εγκλήματος, αυτά ενίοτε απορρίπτονται κατά βάση εξαιτίας της ανασφάλειας και της δυσπιστίας που τείνει να επιδεικνύει το σωφρονιστικό σύστημα απέναντί τους, και πάλι σε μια λογική εξουδετέρωσης της κοινωνικής επικινδυνότητας που θεωρείται ότι φέρουν. Κατ' αποτέλεσμα, δυστυχώς αποκόπτεται σταδιακά κάθε επικοινωνία των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον εκτός φυλακής και εκμηδενίζονται οι προοπτικές υγιούς επανένταξης στην κοινωνική δομή μετά την αποφυλάκιση.

5. Εργασία εντός της φυλακής

Για την εργασία εντός φυλακής, την αρμοδιότητα ανάθεσης θέσεων ευθύνης έχει το Συμβούλιο Εργασίας της φυλακής, το οποίο εποπτεύει την εν γένει δραστηριότητα των κρατουμένων με κριτήρια ηλικίας, φύλου, γνωστικού αντικειμένου και πρότερης επαγγελματικής εμπειρίας (άρθρο 41 ΣΚ).

Περαιτέρω, μέχρι πρότινος οριζόταν εκ του νόμου το μέτρο του ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής για κατάδικους ή υποδίκους σε τρεις ημέρες εκτιτάς ποινής για κάθε ημέρα εργασίας τους:

- α) σε αγροτική ή κτηνοτροφική μονάδα Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης ή Ειδικού Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Νέων,
- β) σε συνεργεία οικοδομικών και τεχνικών εργασιών, που συγκροτούνται εκτάκτως και για συγκεκριμένο έργο σε οποιοδήποτε Κατάστημα Κράτησης, ακόμη και διαφορετικό αυτού στο οποίο κρατούνται, ή σε άλλα δημόσια κτίρια, και
- γ) στο αρτοποιείο της προβλεπόμενης από το άρθρο 104 του από 28-30/9/1935 Ν.δ/τος «περί οργάνωσης σωφρονιστικού προσωπικού και διαχειρίσεως φυλακών» Κεντρικής Αποθήκης Υλικού Φυλακών.

Έτσι, στην περίπτωση των κρατούμενων του λευκού κολάρου, αν και οι ίδιοι δεν επιλέγουν τόσο συχνά την παροχή εργασίας, το μορφωτικό τους επίπεδο, η πρότερη επιχειρηματική δραστηριότητα και η εξειδίκευσή τους εξυπηρετεί την κατανόηση της γραφειοκρατικής δομής και οργάνωσης και των κωδίκων συμπεριφοράς της φυλακής. Οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας ευκολότερα κερδίζουν την εμπιστοσύνη του προσωπικού, αξιολογούνται θετικά από τη διοίκηση ως περισσότερο χρήσιμοι και φερέγγυοι, και αξιοποιούνται προνομιακά βάσει των δυνατοτήτων τους και των αναγκών της φυλακής σε διοικητικές θέσεις εργασίας μεγάλης σπουδαιότητας και ευθύνης για την εύρυθμη λειτουργία του καταστήματος κράτησης (λογιστήριο, γραμματεία, ιατρείο, εποπτεία επισκεπτηρίων, κλπ.).

Το αυτό ωστόσο δεν ισχύει για τα στελέχη-κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος. Εκεί επικρατεί το στερεότυπο του περιθωριακού, αναξιόπιστου, πονηρού ή και επικίνδυνου εγκληματία, του αμόρφωτου χειρώνακτα που αξιοποιείται «προνομιακά» σε χειρωνακτικές εργασίες (επισκευές, φούρνος, αγροτικές εργασίες κλπ.), οι οποίες, όπως μου ανέφεραν οι συμμετέχοντες, έχουν πιο ευεργετικό για τον κρατούμενο υπολογισμό των ημερομισθίων από τις θέσεις ευθύνης. Επίσης, σπουδαίο ρόλο για την αξιοποίηση ενός κρατούμενου του ΟΕ και την απονομή σε αυτόν μιας σχετικά καλύτερης θέσης εργασίας (π.χ. αρχικαθαριστής αντί απλός καθαριστής) διαδραματίζει η επιρροή που ασκεί στους συγκρατούμενους του. Η θέση ευθύνης που τυχόν θα του αποδοθεί και ο ρόλος του στόχο θα έχουν πάντοτε την επίτευξη της καλύτερης δυνατής ισορροπίας και τον έλεγχο της κοινότητας της φυλακής.

Τέλος, ενίοτε παρατηρείται το φαινόμενο σε κρατούμενους του λευκού κολάρου αλλά και στα μεγαλοστελέχη του ΟΕ να πιστώνονται ημερομίσθια χωρίς να εργάζονται στην πραγματικότητα. Αυτή είναι μια συνειδητή επιλογή της Υπηρεσίας, όπως μου ανέφεραν οι συμμετέχοντες, προκειμένου να εξασφαλίσει πληροφορίες ή ακόμα και την ηρεμία και ισορροπία του καταστήματος κράτησης, αλλά και με τη σκέψη (τουλάχιστον αναφορικά με τους κρατούμενους του οργανωμένου εγκλήματος) ότι έτσι θα φύγουν γρηγορότερα και θα σταματήσουν να δημιουργούν προβλήματα στην Υπηρεσία.

6. Έλεγχοι στα κελιά των κρατουμένων

Οι συμμετέχοντες εξέφρασαν γενικώς την άποψη ότι αναφορικά με τους κρατουμένους του λευκού κολάρου ελλοχεύει μικρότερος κίνδυνος κατοχής παράνομων ειδών, αφού δεν φαίνονται διατεθειμένοι να ρισκάρουν την επιβολή κυρώσεων εις βάρος τους. Για τον λόγο αυτόν, δεν θα γίνουν τόσο συχνά έλεγχοι στα κελιά τους, ή κι αν ακόμα γίνουν, δεν θα είναι εξονυχιστικοί. Εξάλλου, είναι διαφορετική η στόχευση του προσωπικού στον εντοπισμό μαχαιριών, όπλων και ναρκωτικών, είδη τα οποία θεωρείται απίθανο να βρεθούν στα κελιά των κρατουμένων του λευκού κολάρου («...υπάρχει γενικώς εμπιστοσύνη... Στο λευκό κολάρο ξέρουμε τι να περιμένουμε, δεν θα βρούμε κάτι... Δεν θα το ρισκάρουν να πιαστούν... κι αν ακόμα έχουν κάποιο παράνομο είδος –συνήθως κινητό τηλέφωνο– θα το δώσουν σε άλλους να το κρατήσουν και δεν θα το βρεις στο κελί τους...»).

Αντιθέτως, αναφορικά με τους κρατουμένους του οργανωμένου εγκλήματος, δεδομένης της άποψης του προσωπικού ότι έχουν ευκολότερη πρόσβαση σε παράνομες πρακτικές και συμμετέχουν στην εισαγωγή και κατοχή παράνομων ειδών (ιδίως ναρκωτικών, όπλων, κινητών τηλεφώνων), στο πλαίσιο της συνέχισης της παράνομης δραστηριότητάς τους και των συναλλαγών τους, και προς αποτροπή αυτών, οι έλεγχοι είναι περισσότεροι, πιο συχνοί και βεβαίως εξονυχιστικοί, τακτικοί και έκτακτοι. Ωστόσο, όπως μου επισήμαναν οι συμμετέχοντες, συχνά το προσωπικό της φυλακής δύναται να καταφύγει στην επιλογή της αποφυγής του ελέγχου, διότι γνωρίζει με βεβαιότητα ότι θα βρει απαγορευμένα είδη. Ακόμα κι αν αυτά τα είδη κατασχεθούν και ο κρατούμενος τιμωρηθεί, τούτο δεν θα τον αποτρέψει από την εύρεση άλλων αντίστοιχων ειδών, αλλά ενδεχομένως ο έλεγχος να οδηγήσει στη στοχοποίηση του υπαλλήλου που τον διεξήγαγε και στη διατάραξη της ισορροπίας της καθημερινότητας της φυλακής. Έτσι, συχνά μοιάζει προτιμότερη η σύναψη άτυπων συμφωνιών μεταξύ υπαλλήλων και κρατουμένων του οργανωμένου εγκλήματος για τη διατήρηση π.χ. του κινητού τηλεφώνου εκ μέρους του κρατουμένου, με αντάλλαγμα την παροχή πληροφοριών ή τη συμβολή του κρατουμένου στην διαφύλαξη των ισορροπιών της πτέρυγας ή μεταξύ των ομοεθνών του.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ-ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Όπως το έθεσε εύστοχα ο Νέλσον Μαντέλα: «Λένε ότι κανείς δεν γνωρίζει πραγματικά μια χώρα, αν δεν βρεθεί πρώτα μέσα στις φυλακές της. Μια χώρα πρέπει να κρίνεται με βάση τη μεταχείριση που επιφυλάσσει όχι στους πλέον ευυπόληπτους πολίτες της, αλλά στους πλέον ανυπόληπτους».²²

Στην ελληνική πραγματικότητα, παραδοσιακά, επικρατεί μια μονομερής θεώρηση της ποινικής μεταχείρισης του εγκληματία, που εστιάζει στην επιμέτρηση και επιβολή της ποινής, ανεξάρτητα από τις όποιες δυνατότητες έκτισης αυτής και χωρίς απαραίτητα να λαμβάνει υπόψιν ή να σκοπεί στην αξιοποίηση, στον σωφρονισμό και στην επανένταξη του εγκληματία.

Με αυτή τη λογική, το εγχώριο πεδίο επιστημονικής μελέτης των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων, της επίτευξης ή μη ουσιαστικής ισότητας στην μεταχείριση τους και της θέσης των στελεχών του οργανωμένου εγκλήματος σε σχέση με τους εγκληματίες του λεγόμενου λευκού κολάρου εντός των ελληνικών φυλακών είναι εξαιρετικά περιορισμένο και προερχόμενο συχνά από δημοσιογραφικές αιτιάσεις και παρεμβάσεις επιστημονικών και ακαδημαϊκών φορέων.²³

Η δε μεταχείριση των κρατουμένων τυγχάνει επί του πρακτέου προϊόν εμπειρικής γνώσης, σταθμίσεων, αποφάσεων και της φιλοτιμίας ή αδιαφορίας των εκάστοτε προσώπων-φορέων αρμοδιοτήτων εντός του σωφρονιστικού συστήματος (διοίκηση, φυλακτικό-διοικητικό-επιστημονικό προσωπικό καταστημάτων κράτησης). Τα πρόσωπα αυτά, παρά την όποια θετική τους προαίρεση, ενίοτε αδυνατούν ευλόγως να αντιληφθούν τις κοινωνικές διαστάσεις των φαινομένων του λευκού κολάρου και του οργανωμένου εγκλήματος, και συνεπώς τις συνέπειες των συμπεριφορών και επιλογών τους. Έτσι, άγονται και φέρονται από κίνητρα περιστασιακής άμυνας σε υπαρκτούς κινδύνους και προκλήσεις της καθημερινότητας των φυλακών, και αρκούνται να επιδιώκουν την επίτευξη μιας κατά το δυνατόν εσωτερικής ισορροπίας του συστήματος της φυλακής.

Με την παρούσα έρευνα, πράγματι διαπιστώθηκε μια συνθήκη διαφοροποιημένης μεταχείρισης των δύο κατηγοριών κρατουμένων (λευκού κολάρου-οργανωμένου εγκλήματος) σε τομείς της καθημερινότητας της φυλακής, όπως αναλυτικά κατεδείχθη ανωτέρω. Η δικαιολογητική

---

22. N. Mandela, *Long walk to freedom* [Μακρύς δρόμος προς την ελευθερία] (Λονδίνο: Little Brown, 1994).

23. Α. Αθανασίου, «Ισχυροί κρατούμενοι και φύλακες... παρατηρητές» (Αθήνα: εφ. *ΤΑ ΝΕΑ*, 11/2000), ανακτήθηκε στις 16/08/2021 από <https://www.tanea.gr/2000/11/07/greece/isxyroi-kratoymenoi-kai-fylakes-paratirites/>. I. Μάνδρου, «Εγκληματίες υπεράνω πάσης υποψίας. Πώς κρίνονται οι επώνυμοι. Πόσο τυφλή είναι η ελληνική δικαιοσύνη για τους δράστες του λευκού περιλαιμίου» (Αθήνα: εφ. *Το Βήμα*, 11/2008), ανακτήθηκε στις 16/08/2021 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/egklimaties-yperanw-pasis-yropsias/>.

της βάση, ωστόσο, είναι πιο σύνθετη από αυτήν που κανείς μπορεί εκ πρώτης όψεως να υποθέσει, δηλαδή ότι τυγχάνει αποκλειστικά απότοκο κοινωνικών στερεοτύπων που ακολουθούν αντίστοιχα την οργανωμένη εγκληματικότητα και αυτήν του λευκού κολάρου, ή του προφίλ των εμπλεκόμενων, συνθήκη που εν μέρει αληθεύει, χωρίς όμως να εξαντλεί το θέμα, όπως προέκυψε από τα ανωτέρω.

Ειδικότερα, το προσωπικό του σωφρονιστικού καταστήματος-συμμετέχοντες στην εμπειρική έρευνα ανέδειξαν τη σημασία:

α) νομοθετικών διακρίσεων, ως προς τη σωφρονιστική μεταχείριση των κρατουμένων, που συναρτώνται στην πράξη με την οικονομική και κοινωνική κατάσταση τους, με την οποία οφείλει και το προσωπικό να συμβαδίσει κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του,

β) *de facto* διακρίσεων ως προς τη σωφρονιστική μεταχείριση των κρατουμένων, που απορρέουν από αξιολογήσεις του προσωπικού σχετικά με το προφίλ τους, τις δυσκολίες ένταξης τους στην κοινωνία της φυλακής ή συχνά την αδυναμία τους να κατανοήσουν και να διαχειριστούν τις προκλήσεις και τους κινδύνους που συναρτώνται με την καθημερινότητα και τους μηχανισμούς του καταστήματος κράτησης.

γ) *de facto* διακρίσεων με ανθρωπιστικό πρόσημο, στο πλαίσιο διαχωρισμού των κρατουμένων για λόγους προστασίας και ασφάλειας των κατά τεκμήριο ευάλωτων κρατουμένων του λευκού κολάρου, κατ' αντιδιαστολή με τη θέση και τις δυνατότητες των στελεχών του οργανωμένου εγκλήματος, όπως τουλάχιστον τις βιώνει εμπειρικά το προσωπικό της φυλακής.

δ) *de facto* διάκρισης μεταξύ των δύο κατηγοριών κρατουμένων ως απόρροιας ηθικών και κοινωνικών πανικών αναφορικά με την λειτουργία των φυλακών και τις συνθήκες κράτησης, ή και δικηγορικών, δημοσιογραφικών ή πολιτικών παρεμβάσεων, ή ακόμα και παρεμβάσεων ΜΚΟ αναφορικά με την μεταχείριση κρατουμένων και των δύο κατηγοριών σε ό,τι αφορά τις συνθήκες διαβίωσης τους εντός της φυλακής. Πάγιο αίτημα αυτών, αναφορικά με τους εμπλεκόμενους του οργανωμένου εγκλήματος, η αυστηροποίηση των συνθηκών κράτησης, ενώ για τους κρατουμένους του λευκού κολάρου «το κοινωνικό ενδιαφέρον» για τη βελτίωση της καθημερινότητάς τους.

Τέλος, τέθηκε το ζήτημα της διακριτικής μεταχείρισης και της διαφθοράς ως ιδιαίτερου μηχανισμού αυτορρύθμισης της κοινωνίας της φυλακής.²⁴ Το συμπέρασμα αυτό είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρον, καθώς εδράζεται στη δομή και την εν γένει αποτελεσματικότητα του ελληνικού

24. OECD, *Government at glance* (Παρίσι, : OECD Publishing, 2017). A. J. Clements, & G. Kinman, «Job demands, organizational justice, and emotional exhaustion in prison officers», *Criminal Justice Studies*, 2021, 441-458, <https://doi.org/10.1080/1478601X.2021.1999114>.

σωφρονιστικού συστήματος. Από τους συμμετέχοντες στην έρευνα επισημάνθηκε η έλλειψη κρατικών πρωτοβουλιών και χρηματοδότησης της λειτουργίας των φυλακών, η αποσπασματική και εσφαλμένη διαχείριση του προβλήματος του υπερπληθυσμού,²⁵ η υποστελέχωση ή στελέχωση των φυλακών με όχι κατάλληλα εκπαιδευμένο, εργασιακά αδιάφορο ή εξουθενωμένο προσωπικό,²⁶ και τέλος οι ελλείψεις και απαρχαιωμένες δομές που ευνοούν την άμεση επαφή και τριβή του προσωπικού με τους κρατούμενους και δημιουργούν κενά ασφάλειας, φύλαξης, διοίκησης και καταστολής στην καθημερινότητα των φυλακών.²⁷ Οι συνθήκες αυτές είναι γεγονός πως υπερακοντίζουν τη λογική της αναμόρφωσης και της επανένταξης των καταδικασθέντων, και ταυτόχρονα υποδεικνύουν τη λογική των άτυπων «συμφωνιών, ανταλλαγών, υπηρεσιών» ως μοναδικό αντίβαρο και μέσο επίτευξης μιας de facto ισορροπίας του συστήματος της φυλακής, η διασφάλιση της οποίας βαραίνει κάθε φορά το προσωπικό, το οποίο εν τέλει θα επωμισθεί τις όποιες συνέπειες της εκάστοτε σωστής ή λανθασμένης επιλογής του.

Θετικές προοπτικές προς την κατεύθυνση της εξάλειψης ή του περιορισμού τέτοιου είδους διακρίσεων και του εξορθολογισμού των συνθηκών κράτησης στις επιμέρους εκφάνσεις της καθημερινότητας των καταστημάτων κράτησης όπως ανωτέρω περιγράφηκαν, δίνουν κατ' αρχάς κάποιες εκ των ρυθμίσεων-παρεμβάσεων του ήδη τροποποιηθέντος Σωφρονιστικού Κώδικα (δυνάμει του ν. ν.4985/2022). Συγκεκριμένα:

α) Αναφορικά με την κατοχή χρημάτων και την προμήθεια ειδών πρώτης ανάγκης:

Η σχετική ρύθμιση του άρθρου 41 του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, συστηματικά εφαρμοζόμενη με την υπ' αριθμόν 165195 οικ/2001 (ΦΕΚ Β 529/09.05.2001) Υπουργική Απόφαση περί του ατομικού λογαριασμού κρατούμενων (το λεγόμενο «χρημάτιο»), διατηρεί την πρόβλεψη περί κατάθεσης κατ' ανώτατο του ποσού των 900 ευρώ άτοκα μηνιαίως με μετρητά ή επιταγές

25. A. Palma κ.ά., «Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα του υπερπληθυσμού στις ελληνικές φυλακές», *The Art of Crime* 6, 2019, <https://theartofcrime.gr/a%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%84%CF%89%CF%80%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B2%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%85%CF%80%CE%B5%CF%81/>, ανάκτηση 29/05/2022. N. Koulouris, W. Aloskofis, S. Vidali, D. Koros, S. Spyrea, *Alternatives to Prison in Europe: Greece* (Ρώμη: European Prison Observatory, 2015). N. Κουλούρης, «Υπερπληθυσμός των φυλακών: Η ανισοκατανομή ενός παλιρροϊκού φαινομένου», *The Art of Crime* 5, 2018, <https://theartofcrime.gr/υπερπληθυσμός-των-φυλακών-η-ανισοκατ/>, ανάκτηση 11/12/2022.

26. N. Κουλούρης, *Η κοινωνική (επαν)ένταξη της φυλακής* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2009). Clements, A. J. & Kinman G., «Job demands, organizational justice, and emotional exhaustion in prison officers», ό. π.

27. A. Coyle, *Η διοίκηση των φυλακών Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2012).

στο λογιστήριο του καταστήματος κράτησης για λογαριασμό εκάστου κρατουμένου. Κατά το υπερβάλλον, επιτρέπεται η τήρηση χρημάτων από κρατουμένους έντοκα σε λογαριασμό Ταμειυτηρίου στην Τράπεζα της Ελλάδος, όπως μου εξηγούν οι συμμετέχοντες.

Ωστόσο, τίθενται σημαντικοί περιορισμοί ως προς την αξιοποίησή του, ήτοι ορίζεται ρητά ότι το ποσό αυτό των 900 ευρώ δύναται να αξιοποιηθεί αποκλειστικά για αντιμετώπιση τρεχουσών αναγκών του κρατουμένου ή της οικογένειάς του, καταβολή χρηματικής ποινής εκ μετατροπής, καθώς και αποζημίωση του θύματος της αξιόποινης πράξης, χωρίς να μπορεί να κατασχεθεί, εκχωρηθεί, συμψηφισθεί ή εισπραχθεί κατ' άλλον τρόπο, εκτός αν πρόκειται για αποζημίωση λόγω καταστροφής ή ουσιώδους βλάβης με πρόθεση της περιουσίας του Σωφρονιστικού Καταστήματος, μετά από απόφαση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού.

Έτσι, επιχειρείται να περιοριστεί η κατά το παρελθόν ανεξέλεγκτη συναλλαγή και η ανάπτυξη σχέσεων υποταγής μεταξύ ισχυρών-μη ισχυρών, εύρωστων-λιγότερο εύρωστων οικονομικά κρατουμένων επί τη βάση οικονομικών ανταλλαγμάτων ή παροχής ειδών, αφού περαιτέρω εισάγεται ρητή πλέον απαγόρευση της διάθεσης οποιουδήποτε ποσού υπέρ τρίτου κρατουμένου, εκτός αν είναι γονέας, τέκνο, σύζυγος ή αδελφός του διαθέτη-κρατουμένου.

Περαιτέρω, αναφορικά με την προμήθεια τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης το τροποποιημένο πλέον άρθρο 32 του Σωφρονιστικού Κώδικα οριοθετεί την προμήθεια και εισροή αγαθών εντός του καταστήματος κράτησης υπό αυστηρές προϋποθέσεις (προμήθεια με δαπάνη του κρατουμένου πρόσθετων τροφίμων ή αγαθών μόνο από τα διαθέσιμα στο κυλικείο, παρασκευή φαγητού στο χώρο του καταστήματος από τον ίδιο τον κρατούμενο μόνο για λόγους υγείας με απόφαση του διευθυντή και ύστερα από σύμφωνη γνώμη του ιατρού του καταστήματος, απαγόρευση παράδοσης ειδών διατροφής σε κρατουμένους κατά το επισκεπτήριο, οριοθέτηση επιτρεπόμενων προς πώληση στα κυλικεία ειδών με ταυτόχρονο καθορισμό και του τρόπου διάθεσης του ποσοστού κέρδους που περιέρχεται στο Ταμείο Κέρδους Σιγαρέτων και το οποίο εφεξής θα χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων και την ενίσχυση των απόρων), ενώ ταυτόχρονα προβλέπει τη στελέχωση των καταστημάτων κράτησης με επαγγελματίες μάγειρες υπεύθυνους για την παρασκευή και διανομή γευμάτων στους κρατουμένους. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιχειρείται έτι περαιτέρω να περιορισθεί, αν όχι να εξαλειφθεί, κάθε συναλλακτική σχέση μεταξύ των κρατουμένων που δύναται να ευνοήσει συνθήκες διάκρισης, ενώ ταυτόχρονα σκοπείται η εν συνόλω εξίσωση και αναβάθμιση των συνθηκών κράτησης όλων των μελών της κοινωνίας της φυλακής.

β) Αναφορικά με την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των κρατουμένων:

Μετά την τροποποίηση που επέφερε στον Σωφρονιστικό Κώδικα και στο άρθρο 27 αυτού ο ν.4589/2022,²⁸ μολονότι διατηρήθηκε η ως άνω πρόβλεψη περί εξέτασης από ιδιώτη ιατρό με δαπάνη του κρατουμένου, τέθηκαν περαιτέρω εξισορροπητικά:

- 1) η πρόβλεψη της εξέτασης των κρατουμένων ανά εξάμηνο ή οποτεδήποτε κριθεί αναγκαίο ή το ζητήσουν από τον ιατρό του καταστήματος ή της επιλογής τους,
- 2) η κάλυψη των αναγκών σε εικοσιτετράωρη βάση με επισκέψεις εξωτερικών ιατρών και νοσηλευτών, που καλούνται από τον διευθυντή του καταστήματος και αμείβονται κατ' επίσκεψη από αυτόν, αν σε συγκεκριμένο κατάστημα δεν υπηρετεί μόνιμο υγειονομικό προσωπικό,
- 3) σε περίπτωση κατά την οποία δεν εξευρίσκεται ιατρός κατά τις προηγούμενες διατάξεις, ο αρμόδιος δικαστικός λειτουργός, ύστερα από πρόταση του διευθυντή του καταστήματος, καλεί τον κατάλληλο κατά ειδικότητα ιατρό από πίνακα επισκεπτών ιατρών και νοσοκόμων κατά ειδικότητες.

Οι προβλέψεις αυτές, μολονότι προς την σωστή κατεύθυνση της κατά το δυνατόν διασφάλισης της υγείας των κρατουμένων και της εξίσωσης των συνθηκών περίθαλψης ενός εκάστου εξ αυτών, παραμένουν προς στιγμινή κόλουρες, αφού δεν συνοδεύονται από κρατικές διορθωτικές παρεμβάσεις για την ενίσχυση των υποστελεχομένων ιατρικών υπηρεσιών στα καταστήματα κράτησης και την παροχή κρατικών κονδυλίων υγείας και περίθαλψης στα καταστήματα κράτησης, αναπαράγοντας και κατ' ουσίαν μη αποκλείοντας εξ αυτού του λόγου την εκ του νόμου επιτρεπτή διάκριση αναφορικά με την πρόσβαση στην περίθαλψη με κριτήριο την οικονομική δυνατότητα των κρατουμένων.

γ) Αναφορικά με την εργασία εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων:

Όπως επισημάνθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, το γεγονός ότι με απόφαση του Συμβουλίου Εργασίας καθορίζεται η κατανομή των θέσεων εργασίας σε κρατουμένους και οι όροι υπό τις οποίες παρέχεται η εργασία αυτή καταλείπει ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των εντεταλμένων οργάνων ως προς την επιλογή των εργαζόμενων-κρατουμένων και

---

28. Ν. 4589/2022 ΦΕΚ 203/Α/27-10-2022.

τον καθορισμό των όρων εργασίας τους, ώστε παραδοσιακά να βρίσκουν έδαφος και να ευδοκιμούν η διαφθορά και οι διακρίσεις, οι οποίες άλλοτε εξυπηρετούν την άτυπη ισορροπία της κοινωνίας των κρατουμένων και την εν γένει λειτουργία της φυλακής, και άλλοτε διαφορετικές σκοπιμότητες.

Πέραν αυτού, η εργασία εντός της φυλακής δεν εξυπηρετεί πάντοτε τον σκοπό της, ως μέσου σωφρονισμού και κοινωνικής επανένταξης, αλλά λόγω του τρόπου ευεργετικού συνυπολογισμού των ημερομισθίων στον χρόνο έκτισης της εκάστοτε επιβληθείσας ποινής, αποτελούσε παραδοσιακά, όπως χαρακτηριστικά μου ανέφεραν και οι συμμετέχοντες στην έρευνα, «καθαρτήριο ποινής».

Τις συνθήκες αυτές σκοπεί να περιορίσει, αν όχι να εξαλείψει, ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας, αλλά και ταυτόχρονα, τουλάχιστον θεωρητικά, να ενθαρρύνει, διαπιστώσει και διασφαλίσει την αληθή μεταστροφή χαρακτήρα ενός κρατουμένου και την αυθεντική επιθυμία του να εργαστεί ή να συμμετάσχει σε προγράμματα εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και απεξάρτησης, και όχι να χρησιμοποιήσει τη νομοθετική αυτή δυνατότητα προσηματικά και μόνο για λόγους ταχύτερης αποφυλάκισης.

Έτσι, πλέον καθορίζεται ενιαίο μέτρο ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής καταδίκων και υποδίκων για εργασία ή απασχόληση σε προγράμματα ή σπουδές, ως ακολούθως:

- α) Κάθε ημέρα απασχόλησης υπολογίζεται ως δύο (2) επιπλέον ημέρες εκτιόμενης ποινής στην περίπτωση πάσης φύσεως εργασίας, κύριας ή βοηθητικής, η οποία εκτελείται σε Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα ή Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων ή στην Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών ή στο Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων Ελεώνα Θηβών.
- β) Κατά τα λοιπά, κάθε ημέρα απασχόλησης σε πάσης φύσεως εργασία, κύρια ή βοηθητική, εκτελούμενη σε οποιοδήποτε σωφρονιστικό κατάστημα, ή συμμετοχή σε οποιοδήποτε προσφερόμενο εκπαιδευτικό, συμβουλευτικό ή θεραπευτικό πρόγραμμα υπολογίζεται σε μία (1) επιπλέον ημέρα εκτιόμενης ποινής.

Η διάταξη αυτή, μολονότι θετικά διακείμενη προς τον αληθή σκοπό του σωφρονισμού και της αξιοποίησης ενός κρατουμένου πέρα από άλλες σκοπιμότητες, στην πράξη δεν επιτυγχάνει να διασφαλίσει την εξάλειψη, άλλως τον περιορισμό των συνθηκών διάκρισης ή και διαφθοράς που δυστυχώς ενδημούν, λόγω και του περιορισμένου αριθμού διαθέσιμων θέσεων εργασίας, κατά την επιλογή των εργαζομένων, εκπαιδευομένων, θεραπευομένων, κατά τα ανωτέρω αναφερόμενα, αφού εξακολουθεί να καταλείπει ιδιαίτερα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των αρμόδιων για την επιλογή και αξιολόγηση των κρατουμένων οργάνων της φυλακής, διατηρώντας και τα εκ του νόμου τεθέντα κριτήρια επιλογής ιδιαίτερα ρευστά. Ευκταία στο μέλλον

είναι η περαιτέρω βελτίωση και εξειδίκευση των σχετικών διατάξεων.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονισθεί λοιπόν ότι παρά τις όποιες επιστημονικές συζητήσεις, προτάσεις και προσπάθειες εκσυγχρονισμού του εγχώριου ποινικού και σωφρονιστικού νομοθετικού πλαισίου, η ίση μεταχείριση των κρατουμένων ως θεμέλιο της ελληνικής σωφρονιστικής πολιτικής παραμένει ζητούμενο, η αναγκαιότητα επίλυσης του οποίου τυγχάνει αναπόδραστη.

Προαπαιτούμενα για την εξυπηρέτηση της στόχευσης αυτής αποτελούν σίγουρα αφενός μεν η κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε εγκληματικής κατηγορίας και η εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τους μηχανισμούς διαχείρισης και αξιοποίησης των εκπροσώπων κάθε κατηγορίας, με γνώμονα και τους ευρύτερους κοινωνικούς συσχετισμούς και δυνάμεις που αλληλεπιδρούν και ισορροπούν εντός της φυλακής επηρεάζοντας τη μεταχείριση των κρατουμένων,²⁹ αφετέρου δε η πιστή εφαρμογή των διατάξεων αυτών, και η συνοδή κρατική πρωτοβουλία και χρηματοδότηση της αναβάθμισης των υποδομών και στελέχωσης των καταστημάτων κράτησης, ώστε να επιτευχθεί στην πράξη ο επιδιωκόμενος σκοπός του νομοθέτη.

Ευκαίιο είναι, συνεπώς, η παρούσα έρευνα να προβληματίσει γόνιμα τους αρμόδιους φορείς, ώστε οι διαπιστώσεις αυτές να μην παραμείνουν αποφλοιωμένες και κόλουρες, αλλά να αποτελέσουν αφορμή περαιτέρω διορθωτικών παρεμβάσεων τόσο σε επίπεδο νομοθετικό (απάλειψη αναφορών που έμμεσα εισάγουν ή έστω ευνοούν συνθήκες διαφοροποιημένης μεταχείρισης λόγω της φύσης του αδικήματος και της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης του εγκληματία, συστηματοποίηση σωφρονιστικών εργαλείων όπως η εκπαίδευση και παροχή εργασίας εντός της φυλακής με ευεργετικό υπολογισμό των ημερομισθίων εκ μέρους των κρατουμένων, περαιτέρω βελτίωση και εξειδίκευση των σχετικών διατάξεων της σωφρονιστικής νομοθεσίας) όσο και σε επίπεδο κρατικής πολιτικής στα ζητήματα της κτιριακής υποδομής, του υπερπληθυσμού και της υποστελέχωσης της ελληνικής φυλακής, και περαιτέρω της εκπαίδευσης, διαρκούς επιμόρφωσης και εξειδίκευσης του σωφρονιστικού προσωπικού, προκειμένου να επιτευχθεί το ζητούμενο της ουσιαστικής ισότητας, αξιοποίησης και δημιουργίας των απαιτούμενων προϋποθέσεων για την επανένταξη των κρατουμένων.

---

29. Α. Αθανασίου, «Ισχυροί κρατούμενοι και φύλακες... παρατηρητές», ό. π.

Γυναικοκτονία και κράτος δικαίου

Μανώλης Μελισσάρης

Δρ. Φιλοσοφίας Δικαίου και συγγραφέας

Πηγή εικόνας: Mail & Guardian

Με την πρόσφατη σημαντική αύξηση στις αναφορές φόνων γυναικών από ερωτικούς συντρόφους τους, από άλλα άτομα του προσωπικού τους περιβάλλοντος ή και από αγνώστους τους, έχει ενταθεί ο δημόσιος διάλογος σχετικά με την εισαγωγή ενός διακεκριμένου αδικήματος γυναικοκτονίας.¹ Οι περισσότεροι προσεγγίζουν τη θεμελίωση ενός τέτοιου αδικήματος, διαγνωστικά, από κοινωνιολογική σκοπιά (ποιο και πόσο έντονο είναι το κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει αντιμετώπισης μέσω της ποινικοποίησης;) και, κανονιστικά, από ωφελμιστική (θα έχει αποτρεπτικό και προληπτικό αποτέλεσμα ένα αδίκημα γυναικοκτονίας, ιδιαίτερα δεδομένου ότι η ανθρωποκτονία ήδη επισύρει υποχρεωτικά την ανώτατη δυνατή ποινή της ισόβιας κάθειρξης;).

---

1. Για μια χρήσιμη, συνολική επισκόπηση της διεθνούς πρακτικής, αλλά και για επιχειρήματα υπέρ και κατά του διακεκριμένου αδικήματος της γυναικοκτονίας, βλ. στις σελίδες αυτού εδώ του περιοδικού: https://theartofcrime.gr/%ce%b3%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%ba%cf%84%ce%bf%ce%bd%ce%af%ce%b1-%ce%ad%ce%bd%ce%bd%ce%bf%ce%b9%ce%b1-%ce%bd%ce%bf%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%ae-%cf%8c%cf%81%ce%bf%cf%82/#_ftnref20.

Τέτοιοι ωφελμιστικοί υπολογισμοί έχουν τη θέση τους στη δικαιολόγηση της ποινικοποίησης και της επιβολής ποινής, υπό τον όρο ότι τίθενται σ' ένα πλαίσιο μη εμπειρικών αρχών. Το πρόβλημα ωστόσο έγκειται στην εφαρμογή τους στις παρούσες συνθήκες στην Ελλάδα, όπου, μεταξύ άλλων, δεν υπάρχει καμία αντικειμενική και πολυπαραμετρική μέτρηση της εγκληματικότητας, πόσο μάλλον της αποτρεπτικής ισχύος της ποινής, τόσο συνολικά όσο κι έγκλημα προς έγκλημα.² Όσο η γνώση μας παραμένει μπρεσιονιστική, η ευδαιμονιστική στάθμιση παραμένει αναξιόπιστη και τα επιχειρήματα που στηρίζει ατελέσφορα.

Υπάρχει όμως κι ένας άλλος τρόπος να προσεγγίσουμε το αδίκημα της γυναικοκτονίας, που είναι μεν ανεξάρτητος, συντρέχει δε σωρευτικά με τέτοιες εμπειρικές θεμελιώσεις. Αυτός ανάγεται στο κράτος δικαίου.

Θα βιαζόταν κάποιος να αντιτάξει προκαταρκτικά πως η επίκληση του κράτους δικαίου δεν θα οδηγήσει πουθενά, διότι οι επιταγές που προκύπτουν απ' αυτό είναι τυπικές και, ως τέτοιες, ούτε παράγουν ούτε καταργούν αδικήματα. Η λειτουργία τους εξαντλείται στην ορθολογική διαμόρφωση και συστηματοποίηση υπαρχόντων αδικημάτων.

Η αντίρρηση είναι μόνο εν μέρει σωστή. Πράγματι, σύμφωνα με την κρατούσα –και ορθότερη– άποψη, το κράτος δικαίου έχει νομοτυπικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι αφορά τη δομή και τη μορφή των κανόνων δικαίου. Αυτό το καθιστά διακριτό από ουσιαστικές αρχές και κανόνες, όπως, για παράδειγμα, τα ατομικά δικαιώματα. Δεν συνεπάγεται, ωστόσο, πως ο ρόλος του παύει να είναι πέρα για πέρα κανονιστικός και, ως εκ τούτου, να έχει ουσιαστικές συνέπειες.

Σύμφωνα με το δόγμα του κράτους δικαίου, όπως αυτό εξειδικεύεται στο ποινικό δίκαιο, δεν νοείται έγκλημα και δεν μπορεί να επιβληθεί ποινή ελλείψει προϋπάρχοντος, γενικού και σαφούς κανόνα που να ορίζει τις σχετικές προϋποθέσεις. Έτσι εξασφαλίζονται οι απαραίτητες συνθήκες βεβαιότητας, ώστε οι πολίτες να γνωρίζουν εκ των προτέρων ποιας μεταχείρισης θα τύχουν σε ανταπόδοση πράξεων ή παραλείψεών τους. Πιο συγκεκριμένα, η επιταγή του κράτους δικαίου σημαίνει πως οι σχετικοί κανόνες πρέπει να περιγράφουν σαφώς τόσο την υποκειμενική υπόσταση του αδικήματος, κυρίως την ψυχολογική και γνωστική κατάσταση του δράστη, όσο και την αντικειμενική υπόσταση, δηλαδή τις συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν συγκεκριμένες πράξεις ή παραλείψεις, και τις συνέπειές τους.

Όπως όμως το κράτος δικαίου περιχαράκωνει την αρνητική ελευθερία όλων ως πιθανών δραστηρίων αδικημάτων, έτσι μετουσιώνει και τον απαιτούμενο σεβασμό που οφείλει το κράτος προς

2. Η πλημμελής στατιστική καταγραφή των γυναικοκτονιών δεν είναι ελληνικό ιδίον. Γι' αυτό και η Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών αποφάσισε πρόσφατα να αναθεωρήσει το σχετικό μεθοδολογικό πλαίσιο: <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2022/March/un-approves-new-statistical-framework-to-measure-and-characterize-femicide-for-more-effective-prevention-measures.html>.

όλους ως ενδεχόμενα θύματα με την ακόλουθη βασική έννοια. Όταν γινόμαστε θύματα εγκλήματος, υφιστάμεθα βέβαια μια πραγματική βλάβη (όχι πάντα κι ούτε απαραίτητα), αλλά αυτό είναι μόνο η επιφανειακή εκδήλωση του εγκλήματος. Το σημαντικότερο, από τη σκοπιά του νόμου, είναι πως το έγκλημα απειλεί να αλλάξει παρά τη θέλησή μας τις δικαιοκτικές μας σχέσεις τόσο με τον δράστη όσο και με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Ως ελεύθεροι πολίτες, έχουμε λοιπόν την αξίωση να αναγνωριστεί και να αποκατασταθεί αυτή η μονομερής και αυθαίρετη αλλαγή της θέσης μας.

Το ποινικό δίκαιο ρυθμίζει καταναγκαστικά, αν όχι βίαια, τους ανεπίτρεπτους τρόπους με τους οποίους επιβαλλόμαστε ο ένας στον άλλον, κι όχι μόνο το αποτέλεσμα αυτής της επιβολής. Έστω κι αν η βλάβη που υφίσταται το θύμα είναι η ίδια, έχει πρωτεύουσα ηθική και πολιτική σημασία πώς επιχειρεί ο δράστης το πλήγμα. Είναι άλλο, για παράδειγμα, να κλέβεις ένα χρηματικό ποσό από το θύμα, κι άλλο να εξαπατάς το θύμα και να ιδιοποιείσαι ακριβώς το ίδιο ποσό. Είναι άλλο να προκαλείς σωματική βλάβη με πρόθεση, κι άλλο με πρόθεση με ρατσιστικά κίνητρα. Οι επιθέσεις είναι φαινομενικά ίδιες, τουλάχιστον ως προς το αποτέλεσμα τους, αλλά επηρεάζουν με διακριτό τρόπο την κανονιστική θέση του θύματος αλλά και του δράστη.

Από τη στιγμή που ο νομοθέτης κρίνει κάποιες πράξεις ή παραλείψεις ως αξιόποινες, αυτές οι διακρίσεις γίνονται και νομοτυπικά αναγκαίες. Οι κανόνες δικαίου πρέπει δηλαδή να αποτυπώνουν όχι μόνο τις συνέπειες μιας πράξης, αλλά όλες τις κανονιστικά σημαντικές παραμέτρους της.

Επιμένουν κάποιοι πως ένα ιδιαίτερο αδίκημα γυναικοκτονίας θα ήταν εκ του περισσού, γιατί η έννομη τάξη ρυθμίζει ήδη την ανθρωποκτονία, η οποία αναφέρεται ασφαλώς και στις γυναίκες.³ Έτσι θα ήταν, πράγματι, αν το φύλο του θύματος ήταν κανονιστικά ουδέτερο στοιχείο της πράξης. Όσοι όμως συνηγορούν υπέρ της θέσπισης αδικήματος γυναικοκτονίας ισχυρίζονται πως το φύλο είναι ουσιαστικό στοιχείο, με την έννοια ότι η αφαίρεση της ζωής είναι έκφανση μιας κοινωνικά διαδεδομένης επιβολής επί των γυναικών, μιας επιβολής την οποία μπορούμε να εκφράσουμε με τον γενικότερο όρο «μισογυνισμός». Με άλλα λόγια, ο δράστης της γυναικοκτονίας δεν σκοτώνει μια γυναίκα *simpliciter*, δηλαδή ένα πρόσωπο που τυχαίνει να είναι γυναίκα· σκοτώνει μια γυναίκα *με αυτήν ακριβώς την ιδιότητά της*.

Αν είναι έτσι, τότε σαφώς το αδίκημα της ανθρωποκτονίας δεν αρκεί, και μάλιστα όχι, ή όχι μόνο, για ουσιαστικούς λόγους. Είναι ανεπαρκές και νομοτυπικά διότι δεν καταγράφει ότι η πράξη του δράστη στρέφεται εναντίον ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού του θύματος, εκφράζοντας και αναπαράγοντας έτσι τον κοινωνικό μισογυνισμό. Αυτή η ανεπάρκεια προσβάλ-

3. Αυτή είναι και η επίσημη θέση της παρούσας κυβέρνησης: <https://www.kostastsiaras.gr/2021/11/07/%ce%ba-%cf%84%cf%83%ce%b9%ce%ac%cf%81%ce%b1%cf%82-%ce%b5%ce%ba%cf%83%cf%85%ce%b3%cf%87%cf%81%ce%bf%ce%bd%ce%af%ce%b6%ce%bf%cf%85%ce%bc%ce%b5-%cf%84%ce%b7%ce%bd-%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bd%ce%b9%ce%ba/>.

λει αναμφίβολα τα θύματα των γυναικοκτονιών, διότι ο νόμος αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τη συγκεκριμένη αδικία την οποία υφίστανται. Προσβάλλει όμως και τον ίδιο τον δράστη, που, ως μέτοχος της έννομης τάξης εν γένει και του ποινικοδικαικού συστήματος συγκεκριμένα, έχει, ανεξάρτητα απ' το κατά περίπτωση προσωπικό του συμφέρον, τις ίδιες αξιώσεις που προκύπτουν από το κράτος δικαίου. Έχει δηλαδή την εύλογη αξίωση να αναγνωριστεί με ακρίβεια και σαφήνεια η άδικη πράξη του, έστω κι αν αυτό επιβαρύνει τη θέση του.

Έτσι λοιπόν, η εισαγωγή ενός ειδικού αδικήματος γυναικοκτονίας αναδεικνύεται ως ζήτημα όχι μόνο δικαιοπολιτικό αλλά και δικαιοκρατικό. Αφού υπαγορεύεται από την ίδια τη λογική του ποινικού δικαίου, δεν θα εισαγόταν εκ του μηδενός και, κατά συνέπεια, δεν θα απαιτούνταν ειδική διαβουλευτική διαδικασία για το αν είναι δικαιολογημένη ή πρόσφορη. *Θα ήταν επιβεβλημένη έτσι ώστε να εξειδικεύσει το υπάρχον αδίκημα της ανθρωποκτονίας, εκπληρώνοντας τις επιταγές του κράτους δικαίου.*

Αυτό βέβαια στον βαθμό που αληθεύουν τα δύο σκέλη της μείζονος πρότασης, δηλαδή ότι, πρώτον, υπάρχει διάχυτος μισογυνισμός και, δεύτερον, ότι αυτό το πλαίσιο προσδιορίζει την ποινική ευθύνη για φόνους γυναικών.

Ως προς το πρώτο σκέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η εμπειρική εξακρίβωση διάχυτου μισογυνισμού δεν είναι απαραίτητη στο πλαίσιο της ωφελμιστικής στάθμισης μεταξύ κοινωνικού προβλήματος και ποινικοδικαικής λύσης, στην οποία αναφέρθηκα νωρίτερα (δηλαδή μιας στάθμισης της μορφής: «είναι αρκετά διαδεδομένος ο μισογυνισμός ώστε να δικαιολογεί την επέμβαση του ποινικού δικαίου;»), αλλά για την ενεργοποίηση της δικαιοκρατικής επιταγής. Το κράτος δικαίου παραμένει ευαίσθητο στην κοινωνική πραγματικότητα και πρέπει να ανταποκρίνεται σ' αυτήν. Για προφανείς λόγους, δεν μπορώ να επεκταθώ εδώ στην ουσία του ζητήματος εάν υπάρχει διάχυτος μισογυνισμός. Θα μου φαινόταν ωστόσο αδύνατον να το αρνηθεί κάποιος εύλογα και πειστικά ενόψει των συντριπτικών ενδείξεων από τα περισσότερα πεδία της κοινωνικής ζωής.

Το δεύτερο σκέλος αναδεικνύει τη δυσκολία της αναγωγής της άδικης κοινωνικής πρακτικής σε προσωπική ποινική ευθύνη. Το ότι υπάρχει συστημικός κοινωνικός, ίσως και θεσμικός, μισογυνισμός, δεν σημαίνει ότι *κάθε* δολοφονία γυναίκας αρμόζει να αξιολογείται νομικά και ως γυναικοκτονία. Ας φανταστούμε, για παράδειγμα, κάποιον που σκοτώνει πυροβολώντας αδιάκριτα εναντίον πλήθους τόσο ανδρών όσο και γυναικών και του είναι αδιάφορο το φύλο των θυμάτων του. Πρέπει λοιπόν να υπάρχει κάποιο κριτήριο διαφοροποίησης, ώστε να μην καταλήξουμε να καταλογίζονται σε κάποιους κατηγορούμενους άδικες πράξεις τις οποίες δεν τέλεσαν, ενδεχόμενο απαράδεκτο τόσο ουσιαστικά, διότι τότε το ποινικό δίκαιο θα χρησιμοποιούσε εργαλειακά κάποια υποκείμενά του ώστε να καταπολεμήσει ένα κοινωνικό πρόβλημα, όσο και δικαιοκρατικά, διότι πράξη και αδίκημα δεν θα συνέπιπταν.

Δύσκολη όμως είναι και η συγκεκριμενοποίηση της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του αδικήματος έτσι ώστε αυτό να ανταποκρίνεται στο κοινωνικό πρόβλημα. Αν, για παράδειγμα, επικεντρωθούμε αποκλειστικά στη σχέση του δράστη με, ή στη στάση του προς, το συγκεκριμένο θύμα, τότε θα ορίσουμε το έγκλημα τόσο υπερβολικά στενά ώστε να διαφεύγουν άλλες περιπτώσεις, όπως, λόγου χάρη, εκείνη ενός δράστη που εμφορείται από μισογυνικά ένστικτα ή τελεί πράξεις που συνηθέστερα στρέφονται εναντίον γυναικών (π.χ. βιάζει το θύμα πριν από τον φόνο) αλλά επιλέγει το θύμα παρορμητικά και τυχαία. Εξίσου περιοριστικός είναι και ο ορισμός της γυναικοκτονίας ως δολοφονίας γυναίκας *εξαιτίας* του φύλου της, ορισμός που συναντά κανείς συχνά στον δημόσιο διάλογο.⁴ Αφενός, εισάγει ένα νέο υποκειμενικό στοιχείο, μαζί με όλες τις αποδεικτικές δυσχέρειες που το συνοδεύουν. Αφετέρου, αποκλείει περιπτώσεις στις οποίες το φύλο είναι κομβική προϋπόθεση του αδικήματος, αλλά όχι και ο λόγος για τον οποίο διαπράττεται. Για παράδειγμα, θα αποκλειόταν έτσι μέχρι και το ίσως συνηθέστερο είδος γυναικοκτονίας, εκείνη δηλαδή που λαμβάνει χώρα σε ενδοοικογενειακό περιβάλλον.⁵ Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το θύμα βρίσκεται σε συγκείμενο στο οποίο κατεξοχήν εκδηλώνεται η κυριαρχία επί των γυναικών, έτσι εύλογα η δολοφονία θα πρέπει να θεωρείται γυναικοκτονία, αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα πως το φύλο του θύματος αποτελεί απαραίτητα μέρος της ψυχολογικής προδιάθεσης του δράστη.

Ίσως τα παρακάτω ερωτήματα δεύτερης τάξης θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως κατ' αρχήν διακριτικά κριτήρια. Συνιστούν οι πράξεις του κατηγορούμενου και οι περιστάσεις στις οποίες τελέστηκαν ρητή ή σιωπηρή επιδοκιμασία του μισογυνισμού; Ακόμη και απουσία επιδοκιμασίας, ενισχύουν ή συνεχίζουν οι πράξεις του μισογυνικές πρακτικές; Είχε ο δράστης συνείδηση αυτού του χαρακτήρα των πράξεών του; Αν όχι, θα ήταν εύλογη η προσδοκία να έχει αντιληφθεί αυτόν τον χαρακτήρα ασκώντας την ηθική κρίση του;

Αυτά τα ερωτήματα μπορούν κατόπιν να συγκεκριμενοποιηθούν με τη μορφή τεκμηρίων που να μη δυσχεραίνουν την ποινική δίωξη ή την καταδίκη. Τα τεκμήρια αυτά μπορεί να είναι τόσο υποκειμενικά, π.χ. ο δράστης εκφράζει μισογυνικά κίνητρα ή αισθήματα κατά τη διάρκεια της πράξης ή στις περιστάσεις που την πλαισιώνουν, όσο και αντικειμενικά, π.χ. ο φόνος λαμβάνει χώρα σε περιστάσεις στις οποίες τείνει να εκδηλώνεται η μισογυνική ηγεμονία (αν, για παράδειγμα, ο φόνος γίνεται ενδοοικογενειακά ή το θύμα είναι εργάτρια του σεξ), το θύμα βρίσκεται σε χώρο που καταλαμβάνεται σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες (για παράδειγμα, σε γυναικείο αθλητικό σωματείο) ή βρίσκεται στη θέση που βρίσκεται κατά την επίθεση του

4. Αυτός ο ορισμός προκρίνεται και από την Διακήρυξη της Βιέννης για τις Γυναικοκτονίες, του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου του ΟΗΕ: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf.

5. Σε παγκόσμια κλίμακα, το 2020 το 58% των θυμάτων ανθρωποκτονίας σε ενδοοικογενειακό περιβάλλον ήταν γυναίκες: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/UN_BriefFem_251121.pdf.

δράστη με την ιδιότητά της ως γυναίκα, ή ο δράστης έχει στο παρελθόν επιδείξει μισογυνική συμπεριφορά προς το θύμα ή άλλες γυναίκες.

Εκκρεμεί όμως ακόμη ένα κεντρικό ερώτημα. Εφόσον, ενόψει της υποχρεωτικής ισόβιας κάθειρξης, η ποινική μεταχείριση της γυναικοκτονίας θα είναι τελικά η ίδια με οποιασδήποτε άλλης ανθρωποκτονίας από πρόθεση, μήπως ένα νέο αδίκημα δεν θα ήταν τίποτε περισσότερο από αδέξια νομοτεχνική φλυαρία, που τελικά θα υπονόμευε το κράτος δικαίου, όπως κάθε περιττή πολυνομία; Θα πρόβαλλα, έστω και επί τροχάδην, τρία αντεπιχειρήματα αντλημένα από το ίδιο το ποινικό δίκαιο.⁶

Πρώτον, η αξία του ακριβούς καταλογισμού και της αναγνώρισης της κανονιστικής θέσης του θύματος είναι ανεξάρτητη, πρέπει να πραγματοποιεί και δεν αναιρείται από το πρακτικό ζήτημα της προβλεπόμενης ποινής.

Δεύτερον, αν και η επιβαλλόμενη ποινή είναι ασφαλώς η επαχθέστερη νομική συνέπεια της πράξης του δράστη, δεν είναι και η μόνη. Για παράδειγμα, ο θεσμικός χαρακτηρισμός του ως γυναικοκτόνου μπορεί να έχει και συγκεκριμένες, πρακτικές επιπτώσεις, με εφαρμογή πάντα των περιορισμών που πηγάζουν από τα σχετικά ατομικά δικαιώματα.

Τρίτον, ίσως να μην αρμενίζουμε στραβά αλλά να είναι στραβός ο γιαλός. Η πρόσφατη εξίσωση όλων των ανθρωποκτονιών με πρόθεση ως προς την ποινή αποσκοπούσε να επικοινωνήσει μια στιβαρή άποψη για την ηθική απαξία τους. Το ζήτημα των γυναικοκτονιών όμως θέτει εκ νέου υπό αμφισβήτηση αυτή την ηθική βεβαιότητα του νομοθέτη, διότι επαναφέρει εμφατικά το επιχείρημα ότι ορισμένες ανθρωποκτονίες, ειδικά όσες εντάσσονται σε ένα κοινωνικό πλαίσιο ηγεμονίας και το ενισχύουν, είναι χειρότερες από άλλες, και αυτό θα πρέπει να αντανακλάται και στην επιβαλλόμενη ποινή.

6. Υπάρχουν ασφαλώς και δευτερεύουσες ευεργετικές συνέπειες που μπορεί να έχει η θέσπιση του αδικήματος της γυναικοκτονίας για την καταστολή και την πρόληψη.

Το ποινικοδικονομικό ενδιαφέρον των ερευνών της Επιτροπής Ανταγωνισμού

Εμμανουήλ Αποστολάκης

Δικηγόρος - Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Α. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το εθνικό δίκαιο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, όπως καταστρώνεται στις διατάξεις του Ν. 3959/2011, προβλέπει κυρώσεις σε δύο επίπεδα: από τη μία πλευρά, διοικητικά πρόστιμα κατά των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων, και, από την άλλη, γνήσιες ποινικές κυρώσεις κατά των διευθυντικών στελεχών τους.

Για την επιβολή των ποινικών κυρώσεων ακολουθείται η συνήθης διαδικασία του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Ωστόσο, η διερεύνηση των αξιόποινων παραβάσεων του ελεύθερου ανταγωνισμού και η εξακρίβωση αυτών μοιάζει να ανατίθεται στην Επιτροπή Ανταγωνισμού. Η εντύπωση αυτή δημιουργείται για δύο λόγους: διότι προβλέπεται αφενός μεν ότι, αν αξιόποινη πράξη των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 44 Ν. 3959/2011 ερευνάται από την Επιτροπή Ανταγωνισμού, ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών, μετά την ολοκλήρωση της προκαταρκτικής

εξέτασης,¹ αναβάλλει με πράξη του κάθε περαιτέρω ενέργεια μέχρι την έκδοση απόφασης από την Επιτροπή Ανταγωνισμού (άρθρο 44, παρ. 5, εδ. α' Ν. 3959/2011),² αφετέρου δε ότι η Επιτροπή Ανταγωνισμού, όταν διαπιστώσει παράβαση των διατάξεων των άρθρων 1, 2 και 5 έως 10 του Ν. 3959/2011 ή των υποχρεώσεων που έχουν επιβληθεί σε επιχειρήσεις σύμφωνα με το άρθρο 11 του Ν. 3959/2011, προβαίνει σε σχετικές ανακοινώσεις προς την αρμόδια εισαγγελική αρχή εντός δέκα ημερών από την έκδοση της οικείας απόφασής της (άρθρο 43 Ν. 3959/2011).

Συνεπώς, η άσκηση ποινικής δίωξης από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών για κάποιο από τα αδικήματα του άρθρου 44, παρ. 1, 2 Ν. 3959/2011 προϋποθέτει την προηγούμενη έρευνα της υπόθεσης εκ μέρους της Επιτροπής Ανταγωνισμού, η οποία διεξάγεται είτε αυτεπαγγέλτως είτε κατόπιν καταγγελίας, και την έκδοση σχετικής απόφασης σύμφωνα με το άρθρο 25 Ν. 3959/2011 («Εξουσίες της Επιτροπής επί παραβάσεων»), με την οποία ενδέχεται να επιβληθούν πρόστιμα και χρηματικές κυρώσεις σε βάρος των επιχειρήσεων και των ενώσεων επιχειρήσεων που υπέπεσαν στην εκάστοτε παράβαση. Επιπλέον, η Επιτροπή Ανταγωνισμού οφείλει να ενημερώσει τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών για τυχόν παράβαση των ποινικών διατάξεων του άρθρου 44, παρ. 1, 2 Ν. 3959/2011, μόνον αφότου έχει ολοκληρώσει την έρευνά της και έχει εκδώσει σχετική απόφαση. Ακόμη δηλαδή και αν λάβει καταγγελία για ορισμένη ποινικά κολάσιμη σύμπραξη μεταξύ επιχειρήσεων, δεν θα ειδοποιήσει αμέσως τις εισαγγελικές αρχές, αλλά, αντιθέτως, θα προχωρήσει πρώτα η ίδια στη διερεύνηση της βασιμότητάς της και, ακολούθως, στην έκδοση σχετικής απόφασης.³

Για τη δε εισαγωγή της υπόθεσης στο ακροατήριο, απαιτείται επιπροσθέτως η έκδοση οριστικής απόφασης επί της προσφυγής⁴ που ασκήθηκε κατά της απόφασης της Επιτροπής Ανταγω-

1. Χωρίς ωστόσο η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης να είναι αναγκαία όταν διερευνάται πλημμέλημα αρμοδιότητας μονομελούς πλημμελειοδικείου, όπως λ.χ. η απαγορευμένη σύναψη συμφωνιών, λήψη αποφάσεων ή εφαρμογή εναρμονισμένων πρακτικών, εφόσον δεν πρόκειται για επιχειρήσεις που είναι μεταξύ τους πραγματικοί ή δυνητικοί ανταγωνιστές (βλ. άρθρο 44, παρ. 1, εδ. α' Ν. 3959/2011), ή η κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης στην αγορά (άρθρο 44, παρ. 2 Ν. 3959/2011).

2. Σε αυτή την περίπτωση, δεν ισχύει ο χρονικός περιορισμός της αναστολής του άρθρου 113, παρ. 2, εδ. α' ΠΚ (άρθρο 44, παρ. 5, εδ. β' Ν. 3959/2011).

3. Είναι αυτονόητο ότι οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού βαρύνονται με τη γενική υποχρέωση των δημοσίων υπαλλήλων κατ' άρθρο 38, παρ. 2 ΚΠΔ να ανακοινώνουν στον αρμόδιο εισαγγελέα χωρίς χρονοτριβή οτιδήποτε πληροφορούνται κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους και σχετίζεται με αξιόποινη πράξη που διώκεται αυτεπαγγέλτως (βλ. άρθρο 41, παρ. 2 Ν. 3959/2011). Ωστόσο, ως ανακοίνωση στον εισαγγελέα νοείται η ανακοίνωση των ευρημάτων της έρευνας που έχει προηγηθεί, η οποία προωθείται πλέον στο επίπεδο της ποινικής καταστολής, που παραμένει πάντα το αξεπέραστο όριο οποιουδήποτε μηχανισμού άσκησης (διοικητικού) ελέγχου. Πρβλ. Σχετικώς ΓνωμΕισΑΠ 1/2017 [Δ. Παπαγεωργίου] ΠοινΧρ 2017, 388, 390· πρβλ. και Ι. Ανδρουλάκη, Ειδικές ποινικές δικονομικές ρυθμίσεις στα αδικήματα του ελεύθερου ανταγωνισμού, σ. 184, σε: ΕΕΠ, Ειδικές (παρα)δικονομικές ρυθμίσεις, Εκσυγχρονισμός ή αποσάθρωση της ποινικής διαδικασίας; 2010, ο οποίος επισημαίνει ότι είναι αμφίβολο αν η επιφύλαξη υπέρ του άρθρου 38 παρ. 2 ΚΠΔ έχει πραγματικά κάποιο, τυπικό έστω, αντίκρισμα.

4. Στο άρθρο 30, παρ. 1 Ν. 3959/2011 προβλέπεται ότι οι αποφάσεις της Επιτροπής Ανταγωνισμού υπόκεινται σε προσφυγή ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών μέσα σε προθεσμία εξήντα ημερών από την κοινοποίησή τους.

νισμού, με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση για την τέλεση της οποίας ενέχεται ο κατηγορούμενος, ή η άπρακτη παρέλευση της σχετικής προθεσμίας άσκησής της (άρθρο 44, παρ. 4, εδ. γ' Ν. 3959/2011).

Βάσει των ανωτέρω, η άσκηση ποινικής δίωξης και η εισαγωγή στο ακροατήριο ορισμένης υπόθεσης με αντικείμενο αξιόποινη παράβαση του ελεύθερου ανταγωνισμού φαίνεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα πορίσματα της έρευνας που έχει ήδη διενεργηθεί από την Επιτροπή Ανταγωνισμού και από την απόφαση που εκδόθηκε βάσει αυτών.⁵

B. Η εξουσία της Επιτροπής Ανταγωνισμού να συλλέγει στοιχεία

Σύμφωνα με το άρθρο 14, παρ. 1, εδ. α' Ν. 3959/2011, η Επιτροπή Ανταγωνισμού είναι αρμόδια για την τήρηση των διατάξεων του Ν. 3959/2011 και των άρθρων 101, 102 της ΣΛΕΕ, και μεταξύ των αρμοδιοτήτων της συγκαταλέγεται η συλλογή, η επεξεργασία και η αξιολόγηση των αναγκαίων για την εκπλήρωση της αποστολής της στοιχείων και πληροφοριών (βλ. άρθρο 14, παρ. 2, περ. η' Ν. 3959/2011). Ως εκ τούτου, η συλλογή των αναγκαίων αποδεικτικών στοιχείων για τη βεβαίωση της τυχόν τέλεσης παραβάσεων κατά του ελεύθερου ανταγωνισμού ανατίθεται στην Επιτροπή Ανταγωνισμού, η οποία εκπληρώνει τα καθήκοντά της μέσω των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού. Εντούτοις, για την εφαρμογή των άρθρων 101 και 102 της ΣΛΕΕ, ήτοι στις περιπτώσεις κατά τις οποίες μια συμφωνία, απόφαση, εναρμονισμένη ή καταχρηστική πρακτική είναι πιθανόν να επηρεάσει το εμπόριο και τις συναλλαγές μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, αρμόδια είναι όχι μόνο η ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού⁶ αλλά και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή,⁷ η οποία διαθέτει ενισχυμένες εξουσίες αυτοτελούς ελέγχου και ερευνών στο έδαφος των κρατών μελών, σε στενή συνεργασία με τις εθνικές αρχές ανταγωνισμού και τα εθνικά δικαστήρια.⁸ Επομένως, οι (ενδεχόμενες) ποινικές συνέπειες της δράσης των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού

5. Αν και είναι αυτονόητο ότι το ποινικό δικαστήριο δεν δεσμεύεται από νομικά τεκμήρια, αλλά, αντιθέτως, υποχρεούται να ακολουθήσει τους κανόνες της ηθικής απόδειξης (άρθρο 177 παρ. 1 ΚΠΔ). Για τον προβληματισμό αυτόν, βλ. ήδη Ι. Ανδρουλάκη, ό. π., σ. 184.

6. Εφόσον η απαγορευμένη σύμπραξη ή πρακτική προκαλεί δυσμενή αποτελέσματα στην ελληνική επικράτεια.

7. Προβλέπεται, ωστόσο, ότι η κίνηση της διαδικασίας για την έκδοση απόφασης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (κατ' εφαρμογή του Κεφαλαίου III του Κανονισμού [ΕΚ] 1/2003) στερεί από την εθνική Επιτροπή Ανταγωνισμού την αρμοδιότητα να εφαρμόζει τα άρθρα 101, 102 της ΣΛΕΕ (βλ. άρθρο 11 παρ. 6 Κανονισμού [ΕΚ] 1/2003 «για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της συνθήκης» και άρθρο 26 παρ. 1 Ν. 3959/2011).

8. Βλ. άρθρα 20-22 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003. Να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 22 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003, η ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού μπορεί να λάβει μέτρα ελέγχου και έρευνας σχετικών με την εξακρίβωση παραβίασης ενός εκ των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ επ' ονόματι και για λογαριασμό της αρχής ανταγωνισμού ενός άλλου κράτους μέλους ή/και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Βλ. σχετικώς και άρθρο 28Α Ν. 3959/2011.

κατά τη διεξαγωγή ερευνών κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 είναι ιδιαίτερος σοβαρές, καίτοι οι υπάλληλοι αυτοί λειτουργούν κατ' αρχήν ως όργανα της διοίκησης.⁹ Οι αρμοδιότητες έρευνας και ελέγχου της Επιτροπής Ανταγωνισμού¹⁰ είναι επάλληλες με εκείνες των οργάνων απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, καθότι οι ενέργειες και τα ευρήματα των πρώτων αναμένεται να αξιοποιηθούν από τους τελευταίους κατά την εκπλήρωση των δικών τους καθηκόντων.¹¹ Όπως όμως έχει ήδη διαπιστωθεί,¹² παρά την προφανή σημασία των ερευνών και των γενικότερων ελεγκτικών αρμοδιοτήτων που προβλέπονται στο άρθρο 39 Ν. 3959/2011 για την επιβολή (και) ποινικών κυρώσεων, οι σχετικές διαδικασίες συλλογής αποδεικτικών στοιχείων έχουν διαμορφωθεί κατ' αρχήν με γνώμονα το διοικητικό επίπεδο. Επομένως, τίθεται το ερώτημα αν οι έρευνες που διενεργούνται από την Επιτροπή Ανταγωνισμού, βάσει των αρμοδιοτήτων που της παραχωρούνται με το άρθρο 39 Ν. 3959/2011, εμπίπτουν στο πεδίο ισχύος των κανόνων της ποινικής δικονομίας και αν επομένως πρόκειται για ανακριτικές πράξεις, ως προς τις οποίες ισχύουν οι εκεί προβλεπόμενες εγγυήσεις.

Γ. Η φύση των ερευνών που διεξάγονται από την Επιτροπή Ανταγωνισμού

Οι διενεργούντες έρευνες προς εκπλήρωση των καθηκόντων της Επιτροπής Ανταγωνισμού δεν είναι ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι υπό την έννοια του άρθρου 31, παρ. 1, περ. γ' ΚΠΔ, καθότι δεν χαρακτηρίζονται ως τέτοιοι από κάποια διάταξη του Ν. 3959/2011. Η εκ μέρους τους διενέργεια ερευνών δεν προϋποθέτει προηγούμενη σχετική εισαγγελική παραγγελία¹³ και οι ενέργειές τους δεν τελούν υπό την εποπτεία των εισαγγελικών αρχών.¹⁴ Αντιθέτως, η σχετική εντολή δίδεται εγγράφως από τον Πρόεδρο της Επιτροπής Ανταγωνισμού¹⁵ και προσδιορίζει το αντικείμενο και τον σκοπό της εκάστοτε έρευνας.¹⁶ Ο ρόλος των εισαγγελικών αρχών κατά τις έρευνες αυτές περιορίζεται μόνο στην παροχή συνδρομής στους εντεταλμένους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού ή στα εντεταλμένα όργανα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,

9. Βλ. ήδη Ι. Ανδρουλάκη, ό. π., σ. 162 επ.

10. Το ίδιο ισχύει και για τις εξουσίες ελέγχου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην ελληνική επικράτεια, σύμφωνα με τα άρθρα 20 και 21 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003.

11. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 163.

12. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 164.

13. Ούτε είναι αναγκαίο να συντρέχει κίνδυνος εξάλειψης αποδεικτικών μέσων, για να μπορέσουν να προχωρήσουν στη διεξαγωγή έρευνας χωρίς εισαγγελική παραγγελία.

14. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 164-165.

15. Η από το εξουσιοδοτημένο από αυτόν Αντιπρόεδρο, Γενικό Διευθυντή ή Διευθυντή της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού της Επιτροπής Ανταγωνισμού.

16. Βλ. άρθρο 39 παρ. 2 Ν. 3959/2011.

εφόσον τέτοια συνδρομή ζητηθεί, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το ελεγκτικό τους έργο συναντά ή αναμένεται να συναντήσει αρνήσεις και εμπόδια.¹⁷ Τούτο έχει εξάλλου ήδη κριθεί υπό τον προϊσχύσαντα Ν. 703/1977,¹⁸ με επίκληση δύο επιχειρημάτων: κατά πρώτον, οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Επιτροπής Ανταγωνισμού δεν ορίζονταν ρητώς ως ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι από τον νόμο, και, κατά δεύτερον, οι ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι είχαν διαφορετικές και ευρύτερες αρμοδιότητες από εκείνες που περιγράφονταν στον Ν. 703/1977.

Ωστόσο, παρά τον χαρακτηρισμό ή μη των εντεταλμένων προς διεξαγωγή ερευνών υπαλλήλων της Επιτροπής Ανταγωνισμού ως ειδικών ανακριτικών υπαλλήλων, οι τελευταίοι έχουν την αρμοδιότητα να προβαίνουν σε ενέργειες, οι οποίες προσομοιάζουν σε ανακριτικές πράξεις, όπως έρευνες, κατασχέσεις, εξέταση μαρτύρων κ.λπ.¹⁹

Περαιτέρω, επισημαίνεται στην παρ. 1 του άρθρου 39 Ν. 3959/2011 ότι οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού «ασκούν εξουσίες φορολογικού ελεγκτή». Οι τελευταίοι γίνεται δεκτό ότι ενεργούν ως ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι με την έννοια του άρθρου 31, παρ. 1, περ. γ' ΚΠΔ, στον βαθμό τουλάχιστον που διενεργούν κατασταλτικού χαρακτήρα διωκτικές-ανακριτικές έρευνες, οι οποίες είναι ενταγμένες στην ποινική διαδικασία και προϋποθέτουν υπόνοια τέλεσης κάποιου φορολογικού εγκλήματος.²⁰ Επομένως, ο χαρακτήρας μιας έρευνας ως ανακριτικής πράξης, η οποία έχει όχι μόνο διοικητικό αλλά και ποινικοδικονομικό χαρακτήρα, θα πρέπει να κριθεί με βάση το ακόλουθο ουσιαστικό κριτήριο: αν αυτή *de facto* εντάσσεται σε κάποιο στάδιο της ποινικής διαδικασίας, υπό την έννοια ότι υπάρχουν υπόνοιες διάπραξης ενός εγκλήματος και με τη διεξαγωγή της έρευνας επιδιώκεται ακριβώς ο έλεγχος της βασιμότητας αυτών των υπονοιών.²¹

Οι έρευνες κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 για τη διακρίβωση τυχόν παραβάσεων της νομοθεσίας του ελεύθερου ανταγωνισμού δεν έχουν προληπτικό χαρακτήρα, αλλά αντιθέτως έχουν κατασταλτικό χαρακτήρα, με συγκεκριμένο κάθε φορά αντικείμενο και σκοπό. Αφετηρία για τη

17. Βλ. άρθρο 39 παρ. 6 Ν. 3959/2011.

18. Βλ. ΓνωμΕισΑΠ 1/2006 (Χ. Σιδέρης) ΠοινΔικ 2006, 573, η οποία αφορούσε τους υπαλλήλους της Εθνικής Επιτροπής Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, οι οποίοι σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 15 εδ. β' Ν. 2867/2000 έχουν τις ελεγκτικές εξουσίες και τα δικαιώματα που προβλέπονται στον Ν. 703/1977.

19. ΓνωμΕισΑΠ 1/2006 (Χ. Σιδέρης) ΠοινΔικ 2006, 574. Βλ. και ΓνωμΕισΑΠ 6/2010 [Αθ. Κονταξή] ΠοινΧρ 2011, 552 σχετικά με τις προϋποθέσεις συνδρομής της ιδιότητας του ειδικού ανακριτικού υπαλλήλου.

20. Για τη διάκριση μεταξύ των προληπτικών-δειγματοληπτικού χαρακτήρα ελεγκτικών-διοικητικών ερευνών ως πράξεων διοικητικού καταναγκασμού προς διακρίβωση της φορολογητέας ύλης και των ανακριτικών ερευνών που διενεργούνται από τους φορολογικούς ελεγκτές προς διακρίβωση ποινικού αδικήματος, βλ. Λίβο, Η διεξαγωγή διοικητικών και ανακριτικών ερευνών από το ΣΔΟΕ, σ. 119, 128 επ., σε: Φωτόπουλο (εκδ. επιμ.), Φορολογικές κυρώσεις, Επιστημονική Ημερίδα, Αθήνα 16 Μαΐου 2001, 2002. Πρβλ. και Ζιούβα, Φορολογικά αδικήματα, σ. 11, 62, σε: Κουράκη (εκδ. επιμ./Ζιούβα (συν.)), Τα οικονομικά εγκλήματα II, 2007.

21. Γ. Τριανταφύλλου, Η ρύθμιση και η λειτουργία των ερευνών κατά τον ΚΠΔ, 1993, σ. 45 επ., ιδίως 75 επ.

διεξαγωγή τους από την Επιτροπή Ανταγωνισμού αποτελεί η ύπαρξη υπονοιών σχετικά με την παράβαση ορισμένης επιτακτικής ή απαγορευτικής διάταξης του Ν. 3959/2011. Οι παραβάσεις αυτές δεν στοιχειοθετούν όμως μόνο διοικητικό αλλά και ποινικό αδίκημα, καθότι, σε αντίθεση με άλλους κλάδους δικαίου όπου ο νομοθέτης διακρίνει μεταξύ απλών διοικητικών παραβάσεων και ποινικών αδικημάτων,²² στο δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού ταυτίζονται κατά περιεχόμενο οι ειδικές υποστάσεις των ποινικών αδικημάτων με εκείνες των διοικητικών.²³ Κατά τούτο, οι προβλεπόμενες διοικητικής φύσεως παραβάσεις, τις οποίες η Επιτροπή Ανταγωνισμού καλείται να διαπιστώσει διά της συλλογής, επεξεργασίας και αξιολόγησης στοιχείων και πληροφοριών, συνιστούν ταυτοχρόνως και αξιόποινες συμπεριφορές κατ' άρθρο 44 παρ. 1 και 2 Ν. 3959/2011.²⁴

Επομένως, ακόμη και αν κύριο μέλημα των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού κατά τη διεξαγωγή έρευνας είναι η διαπίστωση τυχόν διοικητικών παραβάσεων, έτσι ώστε η Επιτροπή Ανταγωνισμού να μπορέσει να εκδώσει απόφαση κατ' άρθρο 25 Ν. 3959/2011, και ενδεχομένως να επιβάλει πρόστιμα ή χρηματικές κυρώσεις, ο έλεγχός τους σηματοδοτεί την έναρξη μιας διαδικασίας με (ενδεχομένως) ποινικές προεκτάσεις.²⁵ Τούτο, διότι η Επιτροπή Ανταγωνισμού υποχρεούται να ανακοινώνει κάθε παράβαση των διατάξεων των άρθρων 1, 2 και 5 μέχρι 10 Ν. 3959/2011, καθώς και κάθε παράβαση υποχρεώσεων που έχουν επιβληθεί σε επιχειρήσεις σύμφωνα με το άρθρο 11 Ν. 3959/2011²⁶, στην αρμόδια εισαγγελική αρχή.²⁷ Συνεπώς, η διεξαγωγή έρευνας κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 έχει μεικτό ποινικό-διοικητικό χαρακτήρα.²⁸

Ένα ακόμη στοιχείο από το οποίο προκύπτει η ανακριτική-δικονομική φύση της έρευνας κατ' άρθρο 39, παρ. 1 Ν. 3959/2011 είναι και η εξουσία κάμψης της τυχόν προβαλλόμενης αντίστασης κατά τη διεξαγωγή της, και επιβολής της, ακόμη και διά της βίας. Με άλλα λόγια, η διεξαγωγή έρευνας για τη βεβαίωση παράβασης της νομοθεσίας περί προστασίας του ελεύθε-

22. Βλ. ενδεικτικώς Παπακυριάκου, Φορολογικό ποινικό δίκαιο, 2005, πλαγ. 45, σχετικά με τη διάκριση μεταξύ απλών φορολογικών παραβάσεων και φορολογικών εγκλημάτων, καθώς και Μοροζίνη, Λαθρεμπορία Ι, ΕισΠαρ, πλαγ. 4, 6η ενημέρωση, Ιανουάριος 2020, σε: Παύλου/Σάμιο (επιμ.), Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, σχετικά με τη διάκριση μεταξύ των απλών τελωνειακών παραβάσεων και των εγκλημάτων λαθρεμπορίας.

23. Βλ. Ι. Ανδρουλάκη, ό. π., σ. 165, ο οποίος επισημαίνει ότι τα ποινικά αδικήματα του Ν. 3959/2011 τυποποιούνται κατά πανομοιότυπο τρόπο προς τα αντίστοιχα διοικητικά αδικήματα «σε ένα είδος “λευκού ποινικού νόμου”, με τη μέθοδο της παραπομπής από την μια διάταξη στην άλλη».

24. Βλ. άρθρο 14, παρ. 2, περ. α', σε συνδ. με περ. η' Ν. 3959/2011.

25. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 165.

26. Πρόκειται για τις αυτές διατάξεις στις οποίες παραπέμπουν οι ποινικές διατάξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 44 Ν. 3959/2011.

27. Βλ. άρθρο 43 Ν. 3959/2011.

28. Βλ. ήδη Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του Νομοσχεδίου «Προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού», ψηφισθέντος ως Ν. 3959/2011, παρ. 5, με παραπομπή σε Ι. Ανδρουλάκη, ό. π., σ. 164-166.

ρου ανταγωνισμού είναι επιτρεπτή ακόμη και χωρίς ή παρά τη θέληση των εξ αυτής θιγόμενων προσώπων, είτε πρόκειται για επιχειρήσεις είτε για φυσικά πρόσωπα.²⁹ Ο καταναγκαστικός χαρακτήρας της έρευνας συνάγεται αφενός μεν από τη δυνατότητα των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού (ή των εντεταλμένων οργάνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) να ζητήσουν τη συνδρομή των εισαγγελικών αρχών και κάθε άλλης αρμόδιας αρχής, ακόμη και προληπτικά, ώστε να καμφθεί τυχόν άρνηση ή παρεμπόδιση της υπό διεξαγωγή έρευνας,³⁰ αφετέρου δε από την πρόβλεψη τόσο ποινικών³¹ όσο και (διοικητικών) χρηματικών κυρώσεων³² σε περίπτωση παρεμπόδισης ή πρόκλησης δυσχέρειας στην κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 διεξαγόμενη έρευνα.

Άλλωστε, ήδη η φύση και ο βαθμός σοβαρότητας των απειλούμενων διοικητικών προστίμων και χρηματικών κυρώσεων κατ' άρθρο 25B παρ. 1 και 2 Ν. 3959/2011,³³ οι οποίες έχουν τιμωρητικό-κατασταλτικό χαρακτήρα και όχι προληπτικό, συνεπάγονται την ένταξη των διαδικασιών που οδηγούν στην επιβολή τους στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, παρά τον τυπικό χαρακτηρισμό των εν λόγω μέτρων ως «διοικητικών» με βάση το εθνικό δίκαιο.³⁴ Επομένως, οι εξουσίες έρευνας που παρέχονται τόσο στην εθνική Αρχή Ανταγωνισμού όσο και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα πρέπει να υπόκεινται σε κατάλληλες διασφαλίσεις, οι οποίες θα πληρούν τουλάχιστον τα πρότυπα των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου και του ΧΘΔΕΕ, ιδίως στο πλαίσιο διαδικασιών δυνάμενων να οδηγήσουν στην επιβολή κυρώσεων.³⁵

Επισημαίνεται³⁶ τέλος ότι η ανωτέρω άποψη ενισχύεται και από τη ρητή υπαγωγή των ερευνών της Επιτροπής Ανταγωνισμού στις εγγυήσεις του άρθρου 9 του Συντάγματος για το άσυλο της κατοικίας, καθότι η πρόβλεψη του άρθρου 9, παρ. 1, εδ. β'³⁷ προσανατολίζεται κατά κύριο

29. Πρβλ. Γ. Τριανταφύλλου, ό. π., σ. 44-45.

30. Βλ. άρθρο 39 παρ. 6 Ν. 3959/2011.

31. Βλ. άρθρο 44 παρ. 7 περ. α' Ν. 3959/2011.

32. Βλ. άρθρο 39 παρ. 5 Ν. 3959/2011.

33. Το ύψος του απειλούμενου προστίμου μπορεί να φθάνει μέχρι ποσοστού δέκα τοις εκατό (10%) του συνολικού παγκόσμιου κύκλου εργασιών της επιχείρησης ή του ομίλου εταιρειών στον οποίο ανήκει η επιχείρηση (παρ. 1), ενώ η απειλούμενη χρηματική κύρωση ανά ημέρα σε περίπτωση μη συμμόρφωσης μπορεί να φθάνει στο τρία τοις εκατό (3%) του μέσου ημερήσιου συνολικού παγκόσμιου κύκλου εργασιών της επιχείρησης ή της ένωσης επιχειρήσεων (παρ. 2).

34. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 165-166. Πρβλ. ΕΔΔΑ της 23.10.2018, PRODUKCIJA PLUS STORITVENO PODJETJE D.O.O. κ. Σλοβενίας, αρ. προσφ. 47072/15, σκ. 39.

35. Βλ. άρθρο 3, παρ. 1 και σκ. 14 του Προοιμίου της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2018 «για την παροχή αρμοδιοτήτων στις αρχές ανταγωνισμού των κρατών μελών ώστε να επιβάλλουν αποτελεσματικότερα τους κανόνες και για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς», η οποία ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με τον Ν. 4886/2022 (Α' 12).

36. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 165.

37. «Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας».

λόγο προς τις ποινικοδικονομικές έρευνες, ενώ προς την ίδια κατεύθυνση κινείται η πρόσφατη προσθήκη του τελευταίου εδαφίου στην παρ. 1 του άρθρου 39 Ν. 3959/2011, με την οποία ο νομοθέτης επεδίωξε να δώσει στην Επιτροπή Ανταγωνισμού τη δυνατότητα να ζητά την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών κατ' άρθρο 4 και 5 Ν. 2225/1994 (και ήδη κατ' άρθρο 6 Ν. 5002/2022), στα οποία ρυθμίζονται οι προϋποθέσεις της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών για τη διακρίβωση εγκλημάτων,³⁸

Δ. Η έκταση της εξουσίας έρευνας

Η συλλογή αποδείξεων από τους εντεταλμένους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού διεξάγεται σύμφωνα με το άρθρο 39 Ν. 3959/2011 («Διεξαγωγή ερευνών»), το οποίο τροποποιήθηκε προσφάτως με το άρθρο 42 Ν. 4886/2022.

Η διεξαγωγή ερευνών διέπεται από την αρχή της αναγκαιότητας, ως συστατικό της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής της αναλογικότητας, διότι ενέχει σοβαρούς περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων και επομένως προϋποθέτει κάθε φορά τη διαπίστωση ότι η εκπλήρωση των καθηκόντων της Επιτροπής Ανταγωνισμού, συγκεκριμένα η διαπίστωση παράβασης των άρθρων 1, 2 και 11 Ν. 3959/2011 ή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ εκ μέρους επιχειρήσεων και ενώσεων επιχειρήσεων, δεν είναι δυνατή με τη χρήση ηπιότερων μέτρων.³⁹ Η διεξαγωγή έρευνας κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 προϋποθέτει μια προηγούμενη «εύλογη υπόνοια» για την ύπαρξη κάποιας παράβασης των άρθρων 1, 2 και 11 Ν. 3959/2011 ή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, έτσι ώστε η Επιτροπή Ανταγωνισμού, αφού συγκεντρώσει το αναγκαίο αποδεικτικό υλικό για τη βεβαίωση της παράβασης, να εκδώσει στη συνέχεια απόφαση κατ' άρθρο 25 Ν. 3959/2011. Επομένως, απαγορεύονται οι λεγόμενες «αλιευτικές αποστολές» (fishing expeditions),⁴⁰ οι οποίες δεν εκκινούν από την ανάγκη διακρίβωσης συγκεκριμένης κάθε φορά παράβασης, αλλά αντιθέτως έχουν προληπτικό χαρακτήρα και κατά τούτου συνιστούν απλώς άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής σε βάρος θεμελιωδών ελευθεριών των υπό διερεύνηση προσώπων και επιχειρήσεων.

Αν και από τη διατύπωση του πρώτου εδαφίου του άρθρου 39 παρ. 1 Ν. 3959/2011 συνάγεται το συμπέρασμα ότι η απαρίθμηση των ερευνητικών εξουσιών που παρέχονται στους υπαλλή-

38. Βλ. και 19, παρ. 1, εδ. β' Συντάγματος. Για τη δυνατότητα της Επιτροπής Ανταγωνισμού να ζητήσει την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών, βλ. κατωτέρω υπό Δ5.

39. Πρβλ. και άρθρο 251 παρ. 2 ΚΠΔ.

40. Κινητή, Η ενίσχυση των ερευνητικών εξουσιών της Επιτροπής με τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 1/2003 και τα δικαιώματα υπεράσπισης των επιχειρήσεων, ΔΕΕ 2004, 734, 735. Έτσι και Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., 168, Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003, Art. 20, Rn. 7.

λους της Επιτροπής Ανταγωνισμού είναι ενδεικτική («αδίως»),⁴¹ θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι αυτή είναι περιοριστική και δεν εκτείνεται σε κάθε πιθανή ερευνητικού τύπου ενέργεια που κρίνεται σκόπιμη από τον Πρόεδρο της Επιτροπής Ανταγωνισμού ή από το εξουσιοδοτημένο από αυτόν πρόσωπο. Η θέση αυτή κρίνεται ορθή για δύο λόγους: κατά πρώτον, διότι δεν προκύπτει από τον Ν. 3959/2011 ο χαρακτηρισμός των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού ως ειδικών ανακριτικών υπαλλήλων, οι οποίοι θα μπορούσαν ενδεχομένως να αντλήσουν αρμοδιότητα διενέργειας ανακριτικών πράξεων από τις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, και, κατά δεύτερον, επειδή οι προβλεπόμενες έρευνες έχουν επαχθή χαρακτήρα για τα πρόσωπα και τις επιχειρήσεις που υποβάλλονται σε αυτές, το δε άρθρο 39, παρ. 1 Ν. 3959/2011 συνιστά ακριβώς μια νομοθετική διάταξη μέσω της οποίας περιορίζονται συνταγματικές ελευθερίες και δικαιώματα (οικιακό άσυλο-άρθρο 9 Συντάγματος, προστασία προσωπικών δεδομένων-Άρθρο 9Α Συντάγματος, δικαίωμα ιδιοκτησίας-άρθρο 17 Συντάγματος, απόρρητο επιστολών, ανταπόκρισης και επικοινωνίας-άρθρο 19 Συντάγματος). Επομένως, αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή αντίκειται στο άρθρο 25, παρ. 1, εδ. δ' του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο ως περιορισμός δικαιωμάτων νοείται μόνον ο νομοθετικός.⁴²

1. Οι έρευνες σε επαγγελματικούς χώρους και κατοικίες

Η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει την εξουσία να εισέρχεται για να πραγματοποιήσει έρευνες σε γραφεία και λοιπούς χώρους επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων, καθώς και στα μεταφορικά μέσα που χρησιμοποιούνται από αυτές,⁴³ όπως επίσης και σε χώρους, γήπεδα, μεταφορικά μέσα, ακόμη και στις κατοικίες των επιχειρηματιών, διοικητών, διευθυνόντων συμβούλων, διαχειριστών και γενικά εντεταλμένων τη διοίκηση ή διαχείριση προσώπων, καθώς και του προσωπικού των υπό έλεγχο επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων, εφόσον υπάρχουν εύλογες υπόνοιες ότι φυλάσσονται εκεί βιβλία ή άλλα έγγραφα τα οποία συνδέονται με την επιχείρηση και το αντικείμενο του ελέγχου και ενδέχεται να είναι σημαντικά για την απόδειξη της

41. Έτσι Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 169. Αντιθέτως, οι ερευνητικές εξουσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περιγράφονται κατά τρόπο περιοριστικό στα άρθρα 20 και 21 του Κανονισμού 1/2003· πρβλ. Immenga/Mestmäcker/Hennig, 2019, VO 1/2003, Art. 20, Rn. 39.

42. Ανθόπουλος, άρθρο 25 πλαγ. 39 επ., σε: Σπυρόπουλος/Κοντιάδης/Ανθόπουλος/Γεραπετρίτης, Σύνταγμα, 2017. Έτσι, ήδη, Πετρόπουλος, Παρατηρήσεις σε ΣυμβΕφΑθ 2050/2017 ΠοινΧρ 2018, 307, 313, ο οποίος, παραπέμποντας στη νομολογία του ΕΔΔΑ, επισημαίνει ότι ένας νόμος, όταν περιορίζει προστατευόμενα από την ΕΣΔΑ δικαιώματα, θα πρέπει να έχει ορισμένη «ποιότητα» κατά τη λεγόμενη «δοκιμασία της επιφύλαξης νόμου» (rule of law test), δηλαδή θα πρέπει αφενός μεν να είναι προσπελάσιμος και δεκτικός άμεσης αξιολόγησης από τους πολίτες, αφετέρου δε να είναι σαφής κατά περιεχόμενο.

43. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. δ' Ν. 3959/2011.

παράβασης.⁴⁴ Πρόκειται για αιφνιδιαστικές έρευνες (dawn raids), οι οποίες συχνά λαμβάνουν τη μορφή ταυτόχρονων επιδρομών σε περισσότερους χώρους.⁴⁵

Εφόσον οι έρευνες που διενεργούνται από τους εντεταλμένους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 έχουν και δικονομικό-ανακριτικό χαρακτήρα, και δεν είναι αμιγώς διοικητικής φύσεως, θα πρέπει εν προκειμένω να πληρούνται (αναλογικά) οι προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή έρευνας κατ' άρθρο 253 ΚΠΔ («Προϋποθέσεις για τη διενέργεια έρευνας») και 256, παρ. 1-4 ΚΠΔ («Διατυπώσεις και τρόπος διεξαγωγής έρευνας σε κατοικία»),⁴⁶ δηλαδή θα πρέπει να κρίνεται σε κάθε περίπτωση ότι η βεβαίωση της παράβασης, η αποκάλυψη των δραστών ή ακόμη η βεβαίωση ή αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί ή να διευκολυνθεί μόνο με αυτήν. Ακόμη, όπως άλλωστε ρητώς προβλέπεται στον Ν. 3959/2011,⁴⁷ κατά την άσκηση των εξουσιών τους οι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού τηρούν τη διάταξη του άρθρου 9 του Συντάγματος περί οικιακού ασύλου και, επομένως, η έρευνα σε κατοικία θα πρέπει πάντοτε να γίνεται με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας. Ωστόσο, θα πρέπει να υιοθετηθεί η άποψη ότι η παρουσία δικαστικού λειτουργού είναι αναγκαία και στην περίπτωση έρευνας σε επαγγελματικό χώρο, εφόσον η ελεύθερη πρόσβαση του κοινού σε αυτόν είναι απαγορευμένη, καθότι το άρθρο 9 του Συντάγματος προστατεύει και τις επαγγελματικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε χώρους που δεν είναι ελεύθερα προσβάσιμοι σε όλους.⁴⁸ Τέλος, η νυχτερινή κατ' οίκον έρευνα είναι στην υπό εξέταση περίπτωση αποκλεισμένη ενόψει της μη συνδρομής των προϋποθέσεων του άρθρου 256, παρ. 5 ΚΠΔ.⁴⁹

Οι ως άνω εγγυήσεις, όπως απορρέουν από το Σύνταγμα και τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι συντρέχουν και στην περίπτωση που η έρευνα σε επαγγελματικές εγκαταστάσεις, κατοικίες, οχήματα κ.λπ. διεξάγεται με πρωτοβουλία και κατόπιν σχετικής απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.⁵⁰ Εξουσία εισόδου σε κάθε χώρο, γήπεδο και μεταφορικό μέσο των εμπλεκόμενων στην έρευνα επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων παρέχεται στους εξουσιοδοτημένους από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπαλλήλους, οι οποίοι οφείλουν να επιδεικνύουν προηγουμένως γραπτή εντολή στην οποία προσδιορίζονται το αντικείμενο και ο σκοπός του ελέγχου.⁵¹

44. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. στ' Ν. 3959/2011.

45. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 169-170.

46. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 170.

47. Άρθρο 39, παρ. 1, προτελ. εδ. Ν. 3959/2011.

48. Ακριβοπούλου, Άρθρο 9, πλαγ. 6, σε: Σπυρόπουλο/Κοντιάδη/Ανθόπουλο/Γεραπετρίτη, Σύνταγμα της Ελλάδος, 2017.

49. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 170.

50. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 171.

51. Άρθρο 20, παρ. 2, περ. α' Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003.

Όσον αφορά τη διενέργεια έρευνας σε άλλους ιδιωτικούς χώρους, που δεν αποτελούν εγκαταστάσεις των υπό διερεύνηση επιχειρήσεων, όπως γήπεδα, ιδιωτικά μεταφορικά μέσα ή ακόμη και κατοικίες μελών της διοίκησης ή του προσωπικού των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων,⁵² απαιτείται, πέραν της συνδρομής εύλογης υπόνοιας ότι στους χώρους αυτούς φυλάσσονται έγγραφα που συνδέονται με την επιχείρηση και με το αντικείμενο του ελέγχου, αυτή να αφορά «σοβαρή», όχι οποιασδήποτε βαρύτητας, παράβαση των άρθρων 101 ή 102 ΣΛΕΕ και να έχει προηγουμένως δοθεί άδεια για τη διεξαγωγή της έρευνας από εθνική δικαστική αρχή,⁵³ εν προκειμένω από την εισαγγελική αρχή του τόπου διενέργειας της έρευνας. Ωστόσο, όπως προκύπτει από το άρθρο 21, παρ. 3, εδ. β' επ. του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003, ο κατά τόπον αρμόδιος εισαγγελέας δεν μπορεί να αμφισβητήσει την αναγκαιότητα του επιτόπιου ελέγχου ή τη νομιμότητα της απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, καθότι ο έλεγχος αυτός επιφυλάσσεται για το ΔΕΕ. Αντιθέτως, οφείλει να ελέγξει τη γνησιότητα της απόφασης που του προσκομίζεται, καθώς και την εν στενή εννοία αναλογικότητα των σχεδιαζόμενων μέτρων καταναγκασμού, ιδίως ενόψει της σοβαρότητας της εικαζόμενης παράβασης, της σημασίας των ζητούμενων αποδείξεων, της εμπλοκής της συγκεκριμένης επιχείρησης στην υπό διερεύνηση παράβαση και της λογικής προσδοκίας ότι τα κρίσιμα λογιστικά βιβλία και έγγραφα που αποτελούν αντικείμενο ελέγχου φυλάσσονται στους χώρους για τους οποίους ζητείται η άδεια έρευνας.

2. Έλεγχος, λήψη αντιγράφων και κατάσχεση εγγράφων

Περαιτέρω, στην Επιτροπή Ανταγωνισμού παραχωρείται η εξουσία να ελέγχει κάθε κατηγορίας βιβλία, στοιχεία και λοιπά έγγραφα των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων και των ενώσεων επιχειρήσεων, καθώς και την ηλεκτρονική εμπορική αλληλογραφία των επιχειρηματιών, διοικητών, διευθυνόντων συμβούλων, διαχειριστών και γενικά εντεταλμένων τη διοίκηση ή διαχείριση προσώπων, καθώς και του προσωπικού των επιχειρήσεων ή των ενώσεων επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως της μορφής αποθήκευσής τους και οπουδήποτε και εάν αυτά φυλάσσονται, και να λαμβάνουν αντίγραφα ή αποσπάσματά τους και να έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε όλες τις πληροφορίες στις οποίες έχει πρόσβαση η υπό έλεγχο επιχείρηση.⁵⁴ Ακόμη, έχει την αρμοδιότητα να ελέγχει και να συλλέγει πληροφορίες και δεδομένα κινητών τερματικών, φορητών συσκευών, των εξυπηρετητών τους και του υπολογιστικού νέφους, σε συνεργασία με τις αρμόδιες κατά περίπτωση αρχές, που βρίσκονται μέσα ή έξω από τις κτιριακές εγκαταστάσεις

52. Βλ. άρθρο 21 Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 («Έλεγχος άλλων χώρων»).

53. Άρθρο 20, παρ. 2, περ. α' Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003.

54. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. α' Ν. 3959/2011.

των ελεγχόμενων επιχειρήσεων ή των ενώσεων αυτών.⁵⁵ Τέλος, αναγνωρίζεται στην Επιτροπή Ανταγωνισμού η εξουσία να προβαίνει σε κατασχέσεις, να λαμβάνει ή να αποκτά υπό οποιαδήποτε μορφή αντίγραφο ή απόσπασμα των βιβλίων, εγγράφων, καθώς και ηλεκτρονικών μέσων αποθήκευσης και μεταφοράς δεδομένων τα οποία αφορούν σε επαγγελματικές πληροφορίες.⁵⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι η τελευταία αυτή εξουσία κατάσχεσης βιβλίων, εγγράφων και ηλεκτρονικών μέσων αποθήκευσης και μεταφοράς δεδομένων δεν αναγνωρίζεται στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία μπορεί μόνο να λαμβάνει αντίγραφα των κρίσιμων εγγράφων.⁵⁷

Ο έλεγχος, η λήψη αντιγράφων, η συλλογή και οι κατασχέσεις αφορούν μόνο στοιχεία, πληροφορίες, έγγραφα και ψηφιακά δεδομένα τα οποία είναι «εμπορικά» ή «επαγγελματικά» και αφορούν τη δράση της ελεγχόμενης οντότητας στην αγορά. Γίνεται δεκτό ότι οι όροι αυτοί («εμπορικός», «επαγγελματικός») δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά, αλλά αντιθέτως θα πρέπει να γίνονται αντιληπτοί με μια ευρύτητα, έτσι ώστε να καλύπτουν όλα εκείνα τα έγγραφα που σχετίζονται με την εμπορική δράση και στρατηγική της επιχείρησης, και ιδίως όσα αφορούν στις οικονομικές σχέσεις της επιχείρησης με τους ανταγωνιστές της ή με συνεργαζόμενες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά επίπεδα της αλυσίδας παραγωγής ή διανομής.⁵⁸ Αντιθέτως, έγγραφα, στοιχεία και δεδομένα που δεν συνδέονται με τη δράση της εμπλεκόμενης επιχείρησης στην αγορά, όπως ιδιωτικά έγγραφα και αρχεία, δεν εμπίπτουν στην ελεγκτική αρμοδιότητα της Επιτροπής Ανταγωνισμού (ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής). Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι υπάρχει μαχητό τεκμήριο, κατά το οποίο τα έγγραφα, τα αρχεία και τα ηλεκτρονικά μέσα αποθήκευσης και μεταφοράς δεδομένων που εντοπίζονται στις εγκαταστάσεις της επιχείρησης σχετίζονται με την οικονομική δραστηριοποίηση της τελευταίας.⁵⁹

Ο χαρακτηρισμός, ωστόσο, ενός εγγράφου, ενός ψηφιακού δεδομένου κ.λπ. ως «εμπορικού» ή «επαγγελματικού» αποτελεί μόνον αναγκαία και όχι επαρκή προϋπόθεση για να τύχει ελέγχου, για να ληφθεί αντίγραφο του ή για να κατασχεθεί από την Επιτροπή Ανταγωνισμού. Θα πρέπει επιπροσθέτως να πρόκειται για έγγραφο, ψηφιακό δεδομένο κ.λπ. που εμπίπτει στον σκοπό της εκάστοτε έρευνας, όπως αυτός προκύπτει από τη σχετική απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή του Προέδρου της Επιτροπής Ανταγωνισμού.⁶⁰ Στην πράξη, όμως, είναι συχνά δύσκολο να χαραχθεί μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή μεταξύ ιδιωτικών και επαγγελματικών εγγράφων, καθώς και μεταξύ των εγγράφων που υπόκεινται στον σκοπό της έρευνας και εκείνων που

55. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. γ' Ν. 3959/2011.

56. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. β' Ν. 3959/2011.

57. Βλ. άρθρο 20, παρ. 2, περ. γ' Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003.

58. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 48.

59. Επίσης, αντικείμενο ελέγχου μπορούν να γίνουν και οι ιδιωτικές ηλεκτρονικές συσκευές που χρησιμοποιούνται και για επαγγελματικούς σκοπούς (Bring your own device)· βλ. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 49.

60. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 50.

εκφεύγουν αυτού.⁶¹ Με δεδομένο ότι δεν προβλέπεται κάποιο ανεξάρτητο εποπτικό όργανο που θα μπορούσε να άρει την τυχόν αμφιβολία σχετικά με τη φύση του εκάστοτε εγγράφου, το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι η τελική κρίση σχετικά με τη συνάφεια ενός εγγράφου με τον σκοπό της έρευνας ή η επαλήθευση του τυχόν ιδιωτικού του χαρακτήρα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καθότι θα πρέπει να προκρίνεται κάθε φορά η αποτελεσματικότητα της έρευνας.⁶²

Η διεξαγωγή της έρευνας δεν θα πρέπει να θίγει προστατευόμενα από το Σύνταγμα απόρρητα, όπως το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής κατ' άρθρο 9, παρ. 1, εδ. β' του Συντάγματος ή το απόρρητο επιστολών, ανταπόκρισης και επικοινωνίας κατ' άρθρο 19, παρ. 1, εδ. α' του Συντάγματος, καθώς και τα ιδιωτικά απόρρητα που εμπίπτουν στο άρθρο 212, παρ. 1, περ. α' ΚΠΔ⁶³ σε συνδυασμό με το άρθρο 371, παρ. 1 ΠΚ, όπως το δικηγορικό απόρρητο. Ιδίως σε σχέση με τα έγγραφα και την αλληλογραφία που εμπίπτει στο πεδίο του δικηγορικού απορρήτου, ως υλικό δηλαδή που έχει ανταλλάξει η εταιρεία-εντολέας με τον δικηγόρο της, υποστηρίζεται ορθά ότι θα πρέπει να εφαρμοστούν αναλογικά οι διατάξεις των άρθρων 263 και 264, παρ. 3 ΚΠΔ.⁶⁴ Το ΔΕΚ έχει επίσης δεχτεί ότι μια επιχείρηση δεν υποχρεούται να παραδώσει κατά τη διενέργεια ελέγχου έγγραφα που αποτελούν μέρος της αλληλογραφίας της με τους νομικούς της συμβούλους, εξαιτίας του δικηγορικού απορρήτου (legal privilege).⁶⁵ Σε αυτή την περίπτωση, η ελεγχόμενη επιχείρηση οφείλει να παρέχει στους εξουσιοδοτημένους εκπροσώπους της Επιτροπής (ή της Επιτροπής Ανταγωνισμού) στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι η εν λόγω αλληλογραφία συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις που δικαιολογούν τη νομική προστασία της,⁶⁶ και δικαιούται να αρνηθεί στους υπαλλήλους της Επιτροπής τη δυνατότητα να λάβουν γνώση, έστω και συνοπτικά, ενός ή περισσότερων συγκεκριμένων εγγράφων για τα οποία υποστηρίζει ότι προστατεύονται από το δικηγορικό απόρρητο, διότι μια τέτοια, έστω συνοπτική, εξέταση είναι αδύνατη χωρίς να αποκαλυφθεί το περιεχόμενο των εγγράφων αυτών.⁶⁷ Έτσι, η

61. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 52.

62. ΔΕΚ, Απόφαση της 18.5.1982, υπόθεση 155/79, AM & S EUROPE LIMITED, σκ. 17.

63. Εξάλλου, ρητή αναφορά στο άρθρο 212 ΚΠΔ γίνεται ήδη στο άρθρο 39 παρ. 1 περ. ζ' Ν. 3959/2011 σχετικά με τη λήψη καταθέσεων («με την επιφύλαξη του άρθρου 212 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας»). Εφόσον λοιπόν απαγορεύεται η λήψη μαρτυρικών καταθέσεων από τους φορείς επαγγελματικών απορρήτων κατ' άρθρο 212 ΚΠΔ, τότε απαγορεύεται και η κατάσχεση των εγγράφων και δεδομένων που περιέχουν τα απόρρητα αυτά. Σε αντίθετη περίπτωση, θα επιτρεπόταν να εισαχθούν στην ποινική δίκη, διά εγγράφων, πληροφορίες που εντάσσονται στη σφαίρα των απορρήτων, την οποία προστατεύει το άρθρο 212 ΚΠΔ. Έτσι, Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του νομοσχεδίου «Προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού», ψηφισθέντος ως Ν. 3959/2011, παρ. 5α.

64. Ι. Ανδρουλάκης, ό. π., σ. 172.

65. ΔΕΚ, Απόφαση της 18.5.1982, υπόθεση 155/79, AM & S EUROPE LIMITED, σκ. 18, 29.

66. ΔΕΚ, Απόφαση της 18.5.1982, υπόθεση 155/79, AM & S EUROPE LIMITED, σκ. 29.

67. ΔΕΚ, Απόφαση της 17.9.2007, συνεκδ. Υποθέσεις T-125/03 και T-253/03, Akzo Nobel Chemicals & Akros Chemicals, σκ. 82. Επισημαίνεται ωστόσο ότι στην πράξη είναι σκόπιμο να επιτρέπεται στην Επιτροπή να προχωρά σε μια επιφανειακή εξέταση του εγγράφου, προκειμένου να μειωθεί ο κίνδυνος ενδεχόμενης επιβολής προστίμου λόγω παρεμπόδισης της έρευνας· βλ. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 54.

ελεγχόμενη εταιρεία μπορεί να δηλώσει στην Επιτροπή ποιος είναι ο συντάκτης και ποιος ο αποδέκτης του εγγράφου, να εξηγήσει τα καθήκοντα και τις ευθύνες εκάστου και να αναφέρει τον σκοπό και τις περιστάσεις σύνταξης του συγκεκριμένου εγγράφου. Ακόμη, μπορεί να γίνει μνεία του πλαισίου εντός του οποίου βρέθηκε το έγγραφο αυτό, του τρόπου αρχειοθέτησής του ή άλλων εγγράφων με τα οποία σχετίζεται.⁶⁸

Σύμφωνα ωστόσο με τη νομολογία του ΔΕΚ, το δικηγορικό απόρρητο αφορά μόνον την αλληλογραφία (και τα επισυναπτόμενα σε αυτή έγγραφα) που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων υπεράσπισης της επιχείρησης, εφόσον μάλιστα αυτή προέρχεται από ανεξάρτητους-εξωτερικούς δικηγόρους, οι οποίοι δεν συνδέονται με σχέση εργασίας με την επιχείρηση.⁶⁹

Κατά τούτο, η διοίκηση της επιχείρησης ή ο εξωτερικός νομικός παραστάτης αυτής, ο οποίος παρίσταται κατά τη διεξαγωγή της έρευνας,⁷⁰ δικαιούται να δηλώσει ότι ορισμένα έγγραφα, επιστολές, μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου κ.λπ. εμπίπτουν στο δικηγορικό απόρρητο, οπότε ο διενεργών την κατάσχεση, εφόσον νομίζει ότι η ως άνω δήλωση δεν είναι αληθής, σφραγίζει το έγγραφο ή το εξασφαλίζει με άλλον τρόπο, χωρίς να μάθει το περιεχόμενό του και ζητεί από το διοικητικό συμβούλιο του οικείου δικηγορικού συλλόγου να κρίνει αν το έγγραφο περιέχει επαγγελματικό απόρρητο.⁷¹

Ειδικά σε σχέση με την κατάσχεση ηλεκτρονικών μέσων αποθήκευσης και μεταφοράς δεδομένων τα οποία αφορούν σε επαγγελματικές πληροφορίες, είναι πιθανόν αυτά να περιέχουν και δεδομένα τα οποία σχετίζονται με τρίτα πρόσωπα ή με σχέσεις εμπιστοσύνης που προστατεύονται από το επαγγελματικό απόρρητο και δεν συνδέονται με τις υπό διερεύνηση παραβάσεις, με αποτέλεσμα να μην καλύπτονται από τον σκοπό της κατάσχεσης. Για τον λόγο αυτόν, έχει υποστηριχθεί ότι η Επιτροπή Ανταγωνισμού θα πρέπει, πριν από την κατάσχεση, πρώτα να ελέγξει και να διαχωρίσει τα αρχεία που σχετίζονται με τις ερευνώμενες παραβάσεις στον τόπο διεξαγωγής της έρευνας, αντί να προχωρήσει εξ αρχής στην κατάσχεση του ηλεκτρονικού μέσου αποθήκευσης και άρα να αποκτήσει πρόσβαση στο σύνολο των δεδομένων που περιέχει

68. ΔΕΚ, Απόφαση της 17.9.2007, συνεκδ. υποθέσεις T-125/03 και T-253/03, Akzo Nobel Chemicals & Akros Chemicals, σκ. 80.

69. ΔΕΚ, Απόφαση της 18.5.1982, υπόθεση 155/79, AM & S EUROPE LIMITED, σκ. 21 επ., όπου επισημαίνεται ότι οι «εξωτερικοί» νομικοί παραστάτες προσφέρουν περισσότερα εχέγγυα για την τήρηση της επαγγελματικής δεοντολογίας συγκριτικά με τους «εσωτερικούς» δικηγόρους-εργαζόμενους στη νομική υπηρεσία της επιχείρησης (in-house lawyers)· βλ. σχετικώς και I. Ανδρουλάκη, ό. π., σ. 172 επ., όπου και εμπεριστατωμένη κριτική στην εν λόγω θέση της νομολογίας.

70. Βλ. European Commission, Explanatory note on Commission inspections pursuant to Article 20(4) of Council Regulation No 1/2003, Revised on 11 September 2015, σκ. 6, όπου διευκρινίζεται ότι μπορεί να παρίσταται εξωτερικός νομικός παραστάτης της επιχείρησης κατά τη διενέργεια της έρευνας, χωρίς όμως η παρουσία του να συνιστά όρο της εγκυρότητας της έρευνας.

71. Κατ' αναλογική εφαρμογή του άρθρου 264 παρ. 3 ΚΠΔ.

αυτό.⁷² Ήδη με το άρθρο 39, παρ. 1, περ. β' Ν. 3959/2011 δίδεται στους εντεταλμένους υπαλλήλους της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού η δυνατότητα, εφόσον το κρίνουν σκόπιμο, να συνεχίζουν την έρευνα πληροφοριών και να επιλέγουν αντίγραφα ή αποσπάσματα στους χώρους της Επιτροπής Ανταγωνισμού ή σε άλλους καθορισμένους χώρους, εκτός δηλαδή των εγκαταστάσεων της επιχείρησης. Αν και δεν προβλέπεται ρητώς, πρέπει να γίνει δεκτό ότι σε αυτή την περίπτωση το αντίγραφο των δεδομένων που πρέπει ακόμη να ελεγχθεί, ώστε να διαπιστωθεί αν περιέχονται σε αυτά κρίσιμες εμπορικές πληροφορίες για την υπό διερεύνηση παράβαση, θα πρέπει κατά πρώτον να ασφαλιστεί (λ.χ. διά της σφράγισης του αντιγράφου των εν λόγω δεδομένων σε φάκελο μέχρι την εξέτασή του εκτός των εγκαταστάσεων της επιχείρησης⁷³) και, ακολούθως, κατά την αξιολόγηση του στους χώρους της Επιτροπής Ανταγωνισμού (ή σε άλλους καθορισμένους χώρους), θα πρέπει να παρίσταται, εφόσον το επιθυμεί, και εκπρόσωπος της επιχείρησης, συνοδευόμενος από νομικό παραστάτη.⁷⁴

Το γεγονός ότι τα υπό έλεγχο ή κατάσχεση έγγραφα, βιβλία, ψηφιακά δεδομένα κ.λπ. περιέχουν επιχειρηματικά απόρρητα και μυστικά δεν απαλλάσσει τις εμπλεκόμενες οντότητες από την υποχρέωσή τους να τα θέτουν στη διάθεση των εντεταλμένων υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, καθότι οι τελευταίοι βαρύνονται με καθήκον εχεμύθειας,⁷⁵ και επομένως το απόρρητο των πληροφοριών αυτών διασφαλίζεται επαρκώς.⁷⁶

Τίθεται τέλος το ερώτημα αν είναι νόμιμη και συμβατή με το άρθρο 19, παρ. 1 του Συντάγματος η εξουσία που παραχωρείται στους εντεταλμένους υπαλλήλους της Επιτροπής Ανταγωνισμού να εξετάζουν το περιεχόμενο της ηλεκτρονικής εμπορικής αλληλογραφίας των μελών της διοίκησης και του προσωπικού της ελεγχόμενης επιχείρησης.⁷⁷ Στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 19 του Συντάγματος δεν εμπίπτει μόνον το απόρρητο της ιδιωτικής επικοινωνίας και ανταπόκρισης, αλλά και της επαγγελματικής, και επομένως δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι το απόρρητο της εμπορικής φύσεως αλληλογραφίας προστατεύεται από το Σύνταγμα. Η αποδέ-

72. Βλ. Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του νομοσχεδίου «Αναθεώρηση Διατάξεων του ν. 703/1977 περί Ανταγωνισμού», ψηφισθέντος ως Ν. 3785/2009, παρ. 7, καθώς και Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του νομοσχεδίου «Προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού», ψηφισθέντος ως Ν. 3959/2011, παρ. 5β.

73. Πρβλ. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003, Art. 20, Rn. 65, σε σχέση με την αντίστοιχη πρακτική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

74. Πρβλ. European Commission, Explanatory note on Commission inspections pursuant to Article 20(4) of Council Regulation No 1/2003, Revised on 11 September 2015, σκ. 14, όπου πρόβλεψη σχετικά με τη συνέχιση της έρευνας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε χώρους της τελευταίας μετά το πέρας της επιτόπιας επιθεώρησης στις εγκαταστάσεις της ελεγχόμενης επιχείρησης.

75. Βλ. άρθρο 41 Ν. 3959/2011 («Υποχρέωση εχεμύθειας») και άρθρο 28 Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 («Επαγγελματικό απόρρητο»).

76. Βλ. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 50.

77. Βλ. άρθρο 39, παρ. 1, περ. α' Ν. 3959/2011.

σμευση δε από το απόρρητο επιστολών, ανταπόκρισης και επικοινωνίας είναι δυνατή μόνον εφόσον προβλέπεται σε τυπικό νόμο, εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς («λόγοι εθνικής ασφάλειας», «διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων») και διατάσσεται από δικαστική αρχή, σύμφωνα με την προβλεπόμενη ειδική επιφύλαξη νόμου κατ' άρθρο 19, παρ. 1, εδ. β' του Συντάγματος. Εν προκειμένω, όμως, οι προϋποθέσεις αυτές δεν συντρέχουν, και άρα ο έλεγχος ηλεκτρονικής εμπορικής αλληλογραφίας από την Επιτροπή Ανταγωνισμού δεν φαίνεται να είναι συμβατός με το άρθρο 19, παρ. 1 του Συντάγματος, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν έχει προηγηθεί άρση του απορρήτου υπό τους όρους του Ν. 5002/2022.⁷⁸

3. Σφράγιση χώρων, βιβλίων και εγγράφων κατά τη διενέργεια του ελέγχου

Σύμφωνα με το άρθρο 39, παρ. 1, περ. ε' Ν. 3959/2011, οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού μπορούν να σφραγίζουν οποιονδήποτε επαγγελματικό (όχι ιδιωτικό) χώρο, βιβλία ή έγγραφα κατά την περίοδο που διενεργείται ο έλεγχος και στο μέτρο των αναγκών αυτού.⁷⁹ Η χορήγηση της εξουσίας αυτής εξυπηρετεί κατά κύριο λόγο την εξασφάλιση αποδεικτικού υλικού από τυχόν καταστροφή ακόμη και μετά την έναρξη της έρευνας, καθώς και τη διασφάλιση των πολυήμερων ελέγχων. Ωστόσο, η διάρκεια της σφράγισης, όπως εξάλλου και κάθε άσκηση εξουσίας έρευνας κατ' άρθρο 39, παρ. 1 Ν. 3959/2011, ελέγχεται βάσει της αρχής της αναλογικότητας. Έτσι, στην 25^η αιτιολογική σκέψη του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 αναφέρεται ότι η σφράγιση δεν θα πρέπει να διαρκεί για περισσότερες από 72 ώρες, οπότε η υπέρβαση της προθεσμίας αυτής αποτελεί ενδεικτική για τη δυσανάλογη διάρκεια της σφράγισης.⁸⁰

Ο Ν. 3959/2011 δεν προβλέπει περαιτέρω διατυπώσεις σχετικά με τον τρόπο σφράγισης ή επιπρόσθετες αρμοδιότητες καταναγκασμού σχετικά με τη διασφάλιση των αντικειμένων της έρευνας, όπως λ.χ. εκείνες που προβλέπονται στα άρθρα 252 και 256, παρ. 1 ΚΠΔ. Σε κάθε περίπτωση, η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει τη δυνατότητα κατ' άρθρο 39, παρ. 6 Ν. 3959/2011 να ζητήσει –ακόμη και προληπτικά– τη συνδρομή των εισαγγελικών αρχών και κάθε άλλης αρμόδιας αρχής, προκειμένου να διασφαλίσει την απρόσκοπτη άσκηση των ερευνητικών της καθηκόντων. Η δε τυχόν προσπάθεια μεταβολής των αντικειμένων της έρευνας ή των χώρων

78. Άρση του απορρήτου μπορεί να ζητηθεί μόνο για τη διακρίβωση του πλημμελήματος του άρθρου 44, παρ. 1, εδ. γ' Ν. 3959/2011 (απαγορευμένη σύμπραξη από επιχειρήσεις που είναι μεταξύ τους πραγματικοί ή δυνητικοί ανταγωνιστές)· βλ. άρθρο 6, παρ. 2, περ. β' Ν. 5002/2022.

79. Βλ. άρθρο 20, παρ. 2, περ. δ' του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 για την αντίστοιχη αρμοδιότητα των υπαλλήλων και των προσώπων που έχουν εξουσιοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

80. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 68.

που έχουν ήδη σφραγιστεί επισύρει τόσο διοικητικές όσο και ποινικές κυρώσεις,⁸¹ καθότι συνιστά περίπτωση πρόκλησης δυσχέρειας στην έρευνα.

4. Η λήψη καταθέσεων

Οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού έχουν ακόμη την εξουσία να λαμβάνουν κατά την κρίση τους καταθέσεις, με την επιφύλαξη του άρθρου 212 ΚΠΔ («Επαγγελματικό απόρρητο των μαρτύρων»), και να ζητούν από κάθε αντιπρόσωπο ή μέλος του προσωπικού της ελεγχόμενης επιχείρησης ή της ένωσης επιχειρήσεων, ή ακόμη και από τρίτα πρόσωπα, επεξηγήσεις για τα γεγονότα ή για τα έγγραφα που σχετίζονται με το αντικείμενο και τον σκοπό του ελέγχου, και να καταγράφουν τις σχετικές απαντήσεις.⁸²

Η έκταση της αρμοδιότητας αυτής είναι περιορισμένη και θα πρέπει να αφορά μόνον την υποβολή ερωτήσεων σχετικά με συγκεκριμένα έγγραφα ή γεγονότα που συνδέονται κατά τρόπο άμεσο με τη διενεργούμενη έρευνα. Έτσι, οι εντεταλμένοι υπάλληλοι της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού μπορούν να ζητούν, για παράδειγμα, επεξηγήσεις σχετικά με τους συντάκτες εγγράφων, με όρους ή συντομογραφίες που εντοπίζονται σε έγγραφα, με εσωτερικές οργανωτικές διαδικασίες της επιχείρησης, με την εσωτερική κατανομή αρμοδιοτήτων. Γενικώς, θα πρέπει να πρόκειται για ερωτήσεις που μπορούν να απαντηθούν αμέσως ή τουλάχιστον εντός σύντομου χρόνου.⁸³

Τούτο, διότι ήδη με το άρθρο 41 Ν. 4886/2022 προστέθηκαν οι παράγραφοι 2Α και 2Β στο άρθρο 38 Ν. 3959/2011, με τις οποίες παρέχεται στην Επιτροπή Ανταγωνισμού η δυνατότητα λήψης ενόρκων ή ανωμοτί καταθέσεων από οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο ως μέσου συλλογής πληροφοριών για τη διαπίστωση παράβασης των άρθρων 1, 1Α, 2, 5-10 Ν. 3959/2011, καθώς και των άρθρων 101, 102 ΣΛΕΕ,⁸⁴ όπως επίσης και πραγματοποίησης συναντήσεων με εκπροσώπους επιχειρήσεων ή ενώσεων επιχειρήσεων ή και με τρίτα πρόσωπα στο πλαίσιο της άσκη-

81. Βλ. άρθρα 39 παρ. 5, 44, παρ. 7, περ. α' Ν. 3959/2011, καθώς και άρθρο 23, παρ. 1 περ. ε' Ν. 3959/2011, σχετικά με τη δυνατότητα επιβολής προστίμων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

82. Άρθρο 39, παρ. 1, περ. ζ' Ν.3959/2011. Αντίστοιχη εξουσία έχει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (άρθρο 20, παρ. 2, περ. ε' Κανονισμού [ΕΚ] 1/2003], η οποία αφορά μόνον τους αντιπροσώπους και τα μέλη του προσωπικού της εμπλεκόμενης επιχείρησης/ένωσης επιχειρήσεων, χωρίς όμως να τίθεται θέμα λήψης ενόρκων καταθέσεων.

83. Βλ. Immenga/Mestmäcker⁶/Hennig, 2019, VO 1/2003 Art. 20, Rn. 73, όπου επισημαίνεται ότι η εταιρεία είναι ελεύθερη να προχωρά οικειοθελώς σε διευκρινίσεις και δηλώσεις προς τους διενεργούντες την έρευνα ακόμη και πέραν του ως άνω περιγραφόμενου πλαισίου, προκειμένου να αποφύγει την επίσημη διαδικασία του άρθρου 38, παρ. 2^Α Ν. 3959/2011.

84. Η σχετική εξουσία της Επιτροπής Ανταγωνισμού αφορά κάθε φυσικό πρόσωπο («και κάθε άλλο φυσικό πρόσωπο»), όχι μόνο τους εκπροσώπους ορισμένης επιχείρησης ή ένωσης επιχειρήσεων. Πρβλ. και άρθρο 19, παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003, όπου όμως ορίζεται ως προϋπόθεση της διεξαγωγής ακρόασης η συναίνεση του εξεταζόμενου προσώπου.

σης των εξουσιών της Επιτροπής Ανταγωνισμού. Επομένως, εξηγήσεις για ζητήματα που δεν σχετίζονται άμεσα με τη διενέργεια συγκεκριμένης κάθε φοράς έρευνας θα πρέπει να δίνονται ενώπιον της Επιτροπής Ανταγωνισμού κατ' άρθρο 38 ,παρ. 2Α Ν. 3959/2011 και όχι κατ' άρθρο 39, παρ. 1, περ. ζ' Ν. 3959/2011.

Επειδή η διεξαγωγή έρευνας από την Επιτροπή Ανταγωνισμού κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 έχει μεικτό ποινικό-διοικητικό χαρακτήρα, θα πρέπει να εφαρμόζεται αναλογικά το άρθρο 244, παρ. 3 ΚΠΔ για τις καταθέσεις που λαμβάνονται βάσει του άρθρου 39, παρ. 1, περ. ζ' Ν. 3959/2011, και επομένως να μην περιλαμβάνεται στη δικογραφία τυχόν κατάθεση που έγινε με όρκο ή χωρίς τη δυνατότητα άσκησης των δικαιωμάτων του άρθρου 244, παρ. 1, εδ. β' ΚΠΔ⁸⁵. Τέλος, η τυχόν μη συμμόρφωση φυσικού προσώπου σε αίτημα των υπαλλήλων της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού για παροχή κατάθεσης ή στοιχείων δύναται να επισύρει ποινική ευθύνη κατ' άρθρο 44, παρ. 7, περ. α', β' Ν. 3959/2011, μόνον εφόσον μέσω της εν λόγω διαδικασίας έρευνας ή παροχής πληροφοριών δεν απειλείται το φυσικό αυτό πρόσωπο με επιβολή ποινής ή διοικητικής κύρωσης με χαρακτήρα ποινής. Το αντίθετο θα προσέκρουε στην αρχή της μη αυτοενοχοποίησης.⁸⁶

5. Η δυνατότητα άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών για παραβάσεις της νομοθεσίας του ελεύθερου ανταγωνισμού

Τέλος, με την προσθήκη του τελευταίου εδαφίου στην παρ. 1 του άρθρου 39 Ν. 3959/2011, προβλέπεται η δυνατότητα άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών κατ' άρθρο 4 και 5 Ν. 2225/1994 (και ήδη κατ' άρθρο 6 Ν. 5002/2022⁸⁷), εφόσον υπάρχουν εύλογες υπόνοιες παράβασης των άρθρων 1 και 2 Ν. 3959/2011, ήτοι για ύπαρξη απαγορευμένης σύμπραξης ή καταχρηστικής εκμετάλλευσης δεσπόζουσας θέσης.

Η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών κατ' άρθρο 4 Ν. 2225/1994, και πλέον κατ' άρθρο 6 Ν. 5002/2022, είναι επιτρεπτή μόνο για τη διακρίβωση (ιδιαίτερα σοβαρών) εγκλημάτων⁸⁸ και όχι διοικητικών παραβάσεων. Ωστόσο, στο τελευταίο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 39 Ν. 3959/2011 γίνεται παραπομπή σε εξωποινικές διατάξεις (άρθρα 1, 2 Ν. 3959/2011) και όχι στα

85. Βλ. Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του Νομοσχεδίου «Προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού», ψηφισθέντος ως Ν. 3959/2011, παρ. 5γ.

86. Βλ. σχετικώς *Πετρόπουλο*, Η εφαρμογή της αρχής nemo tenetur κατά την διαδικασία επιβολής κύρωσης με χαρακτηριστικά ποινής (ΔΕΕ, C-481/19, DB κατά CONSOB), *The Art of Crime*, τεύχος Νοεμβρίου 2021.

87. Βλ. τη μεταβατική διάταξη του άρθρου 48, παρ. 2 Ν. 5002/2022.

88. Και για λόγους εθνικής ασφάλειας· βλ. άρθρο 19, παρ. 1, εδ. β' Ν. 3959/2011.

ποινικά αδικήματα των άρθρων 44, παρ. 1, εδ. α', περ. α', παρ. 1, εδ. γ' και παρ. 2, περ. α' Ν. 3959/2011.⁸⁹ Κατά τούτο, η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών κατ' άρθρο 39, παρ. 1, τελ. εδ. Ν. 3959/2011 δεν είναι δυνατή για την εξακρίβωση εγκλημάτων ή διοικητικών παραβάσεων κατά του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Ωστόσο, με τον πρόσφατο Ν. 5002/2022⁹⁰ προβλέπεται, για πρώτη φορά,⁹¹ η δυνατότητα άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών για τη διακρίβωση του εγκλήματος της απαγορευμένης σύμπραξης από επιχειρήσεις που είναι μεταξύ τους πραγματικοί ή δυνητικοί ανταγωνιστές (βλ. άρθρο 44, παρ. 1, εδ. γ' Ν. 3959/2011).

Ε. Συμπέρασμα

Η διεξαγωγή ερευνών κατ' άρθρο 39 Ν. 3959/2011 από την Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει μεικτό χαρακτήρα, τόσο διοικητικό όσο και ποινικοδικονομικό. Ο νομοθέτης παραχωρεί κατ' ουσίαν στην Επιτροπή Ανταγωνισμού την εξουσία διενέργειας μιας δέσμης από επαχθείς ειδικές ανακριτικές πράξεις⁹² για την εξιχνίαση των παραβάσεων της νομοθεσίας σχετικά με την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, η οποία όμως δεν συνοδεύεται από τη ρητή πρόβλεψη των αναγκαίων δικονομικών εγγυήσεων. Η διεξαγωγή, επομένως, ερευνών από την Επιτροπή Ανταγωνισμού κατά δικαιοκρατικά ανεκτό τρόπο προϋποθέτει την τήρηση των διατυπώσεων και των προϋποθέσεων που αναφέρονται ανωτέρω. Διαφορετικά, η αξιοποίηση των (παρανόμως) συλλεχθέντων αποδεικτικών μέσων στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας είναι απαγορευμένη.⁹³

89. Βλ. Έκθεση της Επιστημονικής Επιτροπής της Βουλής επί του Νομοσχεδίου «Εκσυγχρονισμός του δικαίου ανταγωνισμού για την ψηφιακή εποχή – Τροποποίηση του ν. 3959/2011 και ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2018», ψηφισθέντος ως Ν. 4886/2022, παρ. 10.

90. «Διαδικασία άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών, κυβερνοασφάλεια και προστασία προσωπικών δεδομένων πολιτών» (ΦΕΚ Α'/228).

91. Βλ. άρθρο 6, παρ. 2, περ. β' Ν. 5002/2022. Αντιθέτως, κανένα ποινικό αδίκημα του Ν. 3959/2011 δεν υπήρχε στον κατάλογο του προϊσχύσαντος άρθρου 4 Ν. 2225/1994.

92. Για την εννοιολογική οριοθέτηση του όρου «επαχθής ειδική ανακριτική πράξη», βλ. *Λίβος*, Η δικονομική αξιολόγηση των τυχαίων ευρημάτων (Εξ αφορμής της ΑΠ 157/1998, ΠοινΧρ ΜΗ', σ. 781 επ.) ΠοινΧρ 1998, 951, 959.

93. Εφόσον η τήρηση ορισμένης διατύπωσης ή κάποιας αναλογικώς εφαρμοζόμενης ποινικοδικονομικής διάταξης σκοπεύει ακριβώς στην προστασία ατομικών δικαιωμάτων με συνταγματικό υπόβαθρο, καθότι η οποιαδήποτε (ήσσονος σημασίας) παρατυπία κατά τη συγκέντρωση του αποδεικτικού υλικού δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην και απαγόρευση αξιοποίησης των αποδείξεων.

Δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων (φερομένων ως) δραστών σεξουαλικών αδικημάτων: Μια εγκληματολογική και ποινολογική ανάγνωση

Κωνσταντίνος Ι. Πανάγος

Διδάκτωρ Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής, Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

Πρόλογος

Η τέλεση σεξουαλικών εγκλημάτων αποτελεί ένα ειδηχθές φαινόμενο, που συγκεντρώνει εύλογα την έντονη κοινωνική απαξία. Το γεγονός αυτό έχει μεταφραστεί στην πρόβλεψη αυστηρών ποινικών κυρώσεων για όσους διαπράττουν τέτοια αδικήματα.¹ Επιπρόσθετα, οι τελευταίοι υπόκεινται σε μετασωφρονιστική επιτήρηση. Η παρατήρηση αυτή αφορά κατ' εξοχήν τις ΗΠΑ. Εκεί έχει επιλεγεί η καταχώρηση των προσωπικών δεδομένων των δραστών σε ειδικές βάσεις, που τηρούνται από τις διωκτικές αρχές, και η δημοσιοποίησή τους στο ευρύ κοινό (registration and community notification laws).² Πρόκειται για μια τάση της σύγχρονης αντεγκληματικής

πολιτικής που περιγράφεται λακωνικά ως «ονομάζειν και ονειδίζειν» (naming and shaming). Η συγκεκριμένη πρακτική έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Ωστόσο, εδραιώθηκε στις ΗΠΑ με αφορμή συγκεκριμένες ειδεχθείς σεξουαλικές ανθρωποκτονίες που διεπράχθησαν ιδίως κατά τη δεκαετία του '90.³

Στην ελληνική έννομη τάξη, η δυνατότητα δημοσιοποίησης των ποινικών διώξεων και των καταδικών ύστερα από την έκδοση σχετικής εισαγγελικής διάταξης θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 2007. Την ίδια στιγμή, η κλιμάκωση της ποινικής καταστολής και η μετασφρονιστική επιτήρηση των δραστών γενετήσιων αδικημάτων προβάλλονται συχνά στον δημόσιο λόγο ως η πλέον ενδεδειγμένη κατεύθυνση για την αντεγκληματική πολιτική. Και αυτό γιατί η πιθανότητα της υποτροπής προσλαμβάνεται εν προκειμένω ως ιδιαίτερα αυξημένη συγκριτικά με άλλα εγκλήματα.⁴ Σε γενικότερο επίπεδο, κομβικό σημείο στην εξέλιξη του δικαίου προστασίας των προσωπικών δεδομένων υπήρξε η θέσπιση του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679. Στη συνέχεια, εισήχθη ο ν. 4624/2019, όπου επιλέχθηκε να διατηρηθεί σε ισχύ η ως άνω ρύθμιση για τη δημοσιοποίηση δεδομένων αναφορικά με τις ποινικές διώξεις και τις καταδίκες. Η δημοσιοποίηση αυτών των στοιχείων ρυθμίζεται πλέον με βάση το άρ. 84Α του ν. 4624/2019, όπως προστέθηκε πρόσφατα με το άρ. 45 του ν. 5002/2022 για την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών, την κυβερνοασφάλεια και την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Όπως έχει επισημανθεί από τη Λ. Μήτρου: «η νομική σκέψη και η αντίστοιχη συζήτηση δεν οριοθετούνται και οπωσδήποτε δεν τερματίζονται διά της νομοθετικής διευθέτησης [...] αντίθετα, αντλούν ερεθίσματα από αυτή, υποβάλλοντάς την στην ερευνητική βάση και κριτική».⁵ Με βάση αυτή την παραδοχή, κρίνεται αναγκαία η εγκληματολογική ανάλυση των εξεταζόμενων ρυθμίσεων και η διατύπωση προβληματισμών για την αντεγκληματική πολιτική εν γένει.⁶ Και αυτό γιατί η εγκληματολογική και ποινολογική θεωρία προσφέρεται για την κατανόηση και την περαιτέρω αξιολόγηση του νομοθετικού έργου.⁷

I. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

3. Βλ. *Μήτρου Λ.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 9, και *Παναγοπούλου Φ.*, Η πρακτική του ονομάζειν και ονειδίζειν μέσω της δημοσιοποίησης λιστών, στα Πρακτικά του 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου e-Θέμις και Πανεπιστημίου Μακεδονίας για το Δίκαιο Πληροφορικής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 209 επ.

4. Βλ. *Παρασκευόπουλου Ν. & Φυτράκη Ε.*, Αξιοποινές σεξουαλικές πράξεις, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σ. 57 επ.

5. Βλ. *Μήτρου Λ.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 16.

6. Βλ. και την παλαιότερη μελέτη *του γράφοντος*, Η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων των σεξουαλικών εγκληματιών ως πρόσθετη ποινική κύρωση στην κοινωνία της διακινδύνευσης – Κριτική επισκόπηση του αμερικανικού και ελληνικού νομικού πλαισίου υπό το πρίσμα εμπειρικών δεδομένων και εγκληματολογικών θεωριών, *Εγκληματολογία* 1-2/2013, σ. 112 επ., όπου περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

7. Βλ. ενδεικτικά *Φαρσεδάκη Ι.*, Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 76 επ.

α) Το θεσμικό πλαίσιο και οι αντεγκληματικές πρακτικές

Τον Ιούλιο του 1994, ένας μεσήλικας στο Νιου Τζέρσεϊ έπεισε το επτάχρονο μέλος μιας οικογένειας γειτόνων του να τον ακολουθήσει στο σπίτι του. Η Megan (όπως ήταν το όνομα του παιδιού) έπεσε θύμα βιασμού και ανθρωποκτονίας από τον συγκεκριμένο άνδρα,⁸ Οι γονείς ζήτησαν δημόσια την ενημέρωση του κοινού για τους παιδεραστές που ζουν στην κάθε περιοχή (ιδρύοντας τον οργανισμό Parents for Megan's Law στη Νέα Υόρκη). Ο δράστης είχε ήδη εις βάρος του δύο καταδίκες για την τέλεση γενετήσιων εγκλημάτων κατά ανηλίκων⁹.

Η παραπάνω υπόθεση έτυχε ευρείας δημοσιότητας. Διαπιστώθηκε το φαινόμενο που ο D. Garland ονομάζει «αίσθημα της συλλογικής θυματοποίησης»,¹⁰ και προκλήθηκε ένας έντονος φόβος για τη δράση των δραστών γενετήσιων αδικημάτων, που απέκτησε τα χαρακτηριστικά ηθικού ή κοινωνικού πανικού (moral panic).¹¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η εφημερίδα *Seattle Times* δημοσίευσε το 1989 άρθρο με τίτλο «Αυστηρότεροι έλεγχοι χρειάζονται για τους υπότροπους σεξουαλικούς εγκληματίες» (*Tighter controls needed on repeat sex offenders*).¹² Τόσο η ανωτέρω υπόθεση όσο και άλλες συναφείς υποδείχθηκαν στον δημόσιο λόγο ως η κύρια δικαιολογητική βάση των αποκαλούμενων «registration and community notification laws».¹³ Οι σχετικές νομοθετικές πράξεις προβλήθηκαν επίσης ως ένα συμβολικό μέσο για την ικανοποίηση (των συγγενών) των θυμάτων, παίρνοντας για τίτλο τα ονόματά τους.¹⁴ Επί παραδείγματι, το 1996 θεσπίστηκε ο αποκαλούμενος «Νόμος της Μέγκαν» (Megan's Law).

8. Βλ. *McCabe K.*, Child abuse and the criminal justice system, Peter Lang, Νέα Υόρκη, 2003, σ. 32-33, και *Thomas T.*, The registration and monitoring of sex offenders, Routledge, Λονδίνο, 2011, σ. 40 επ.

9. Βλ. *Anderson A. & Sample L.*, Public awareness and action resulting from sex offender community notification laws, *Criminal Justice Policy Review* 4/2008, σ. 373 επ., *Filler D.*, Making the case for Megan's law: A study in legislative rhetoric, *Indiana Law Journal* 2/2001, σ. 315 επ., *Kirchengast T.*, The victim in criminal law and justice, Palgrave, Hampshire, 2006, σ. 181 επ., και *McCabe K.*, Child abuse and the criminal justice system, ό. π., σ. 33.

10. Βλ. *Garland D.*, The culture of control, Oxford University Press, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη, 2001, σ. 144.

11. Βλ. *Davidson J.*, Child sexual abuse: Media representations and government reactions, Routledge-Cavendish, Οξφόρδη, 2008, *Jeckins P.*, Moral panic: Changing concepts of the child molester in modern America, Yale University Press, Νιου Χέιβεν, 1998, *Kitzinger J.*, Framing abuse: Media influence and public understanding to sexual violence against children, Pluto, Λονδίνο, 2004, σ. 125 επ., και *Hinds L. & Daly K.*, The war on sex offenders: Community notification in perspective, *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 3/2000, σ. 284 επ. Για την έννοια του «ηθικού πανικού» (moral panic) στην εγκληματολογική θεωρία, βλ. *Cohen S.*, Folk devils and moral panics, McGibbon and Kee, London, 1972 και *Καρύδη Β.*, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα – Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σ. 42 επ.

12. Βλ. *Thomas T.*, The registration and monitoring of sex offenders, ό. π., σ. 41, 120, 155.

13. Βλ. *Filler D.*, Making the case for Megan's law: A study in legislative rhetoric, ό. π., σ. 315 επ.

14. Βλ. *Garland D.*, The culture of control, ό. π., σ. 143 επ.

Σε αυτόν, προβλέφθηκε ότι οι κάτοικοι της περιοχής όπου εγκαθίσταται το άτομο που έχει καταδικαστεί σε φυλάκιση για σχετικά αδικήματα πρέπει να ενημερώνονται για το γεγονός της αποφυλάκισής του. Η ειδοποίηση επιτυγχάνεται με την αφισοκόλληση φωτογραφιών και λοιπών στοιχείων του δράστη σε δημόσιους χώρους, τη δημοσίευση τους στις τοπικές εφημερίδες και στο διαδίκτυο, όπως επίσης την έκδοση σχετικών δελτίων Τύπου από τις διοικητικές αρχές. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αστυνομικοί προβαίνουν σε προσωπική ενημέρωση των γονέων που ζουν στην ίδια περιοχή με τον αποφυλακισμένο.¹⁵ Στα στοιχεία που διατίθενται στο κοινό, συμπεριλαμβάνεται η ηλικία των θυμάτων και η σχέση τους με τους δράστες.¹⁶ Το 2006, τέθηκε σε ισχύ η Adam Walsh Child Protection and Safety Act, όπου προβλέφθηκε η δημιουργία μιας κοινής βάσης δεδομένων για το σύνολο των ΗΠΑ.¹⁷

Διαφορετική είναι η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου. Τα δεδομένα των δραστών γενετήσιων αδικημάτων, που τηρούνται σε ειδικές βάσεις του διοικητικού μηχανισμού με σκοπό την εξιχνίαση του εγκλήματος, δεν είναι προσβάσιμα από το κοινό.¹⁸ Υπό το κράτος της έντονης αποδοκιμασίας που προκάλεσε η σεξουαλική ανθρωποκτονία ενός κοριτσιού (της Sarah Payne) από έναν υπότροπο δράστη στο Σάσεξ, διατυπώθηκε από τους γονείς και τα ΜΜΕ το αίτημα της δημοσιοποίησης.¹⁹ Στο πλαίσιο αυτό, εξετάστηκε από ειδική επιτροπή το ενδεχόμενο της εισαγωγής των «community notification laws», όπως έχουν εφαρμοστεί στις ΗΠΑ. Ωστόσο, αποφασίστηκε εν τέλει από τους αρμόδιους φορείς η μη εισαγωγή αντίστοιχης νομοθετικής πράξης, καθώς κρίθηκε ότι δεν θα επέφερε ουσιαστικά αποτελέσματα ως προς την πρόληψη των σεξουαλικών εγκλημάτων.²⁰

β) Τα θεωρητικά θεμέλια: Οι «εγκληματολογίες της καθημερινής ζωής» στην κοινωνία

15. Βλ. *Filler D.*, Making the case for Megan's law: A study in legislative rhetoric, ό. π., σ. 316 επ., *Fodor M.*, Megan's Law: Protection or privacy, Enslow, Νέα Υόρκη, 2001, *Matson S. & Lieb R.*, Community notification in Washington State, Washington State Institute for Public Policy, Ολύμπια, 1996 και *Thomas T.*, The registration and monitoring of sex offenders, ό. Π., σ. 45 επ.

16. Βλ. *Carpenter C.*, The constitutionality of strict liability in sex offender registration laws, Boston University Law Review 2/2006, σ. 336.

17. Βλ. *Miner M.*, The Adam Walsh Act's sex offender registration and notification requirements and the commerce clause, Villanova Law Review 1/2011, σ. 51 επ., και *White E.*, Prosecutions under the Adam Walsh Act: Is America keeping its promise?, Washington and Lee Law Review 4/2008, σ. 1784 επ.

18. Βλ. *Thomas T.*, Sex crime, στο C. Hale, K. Hayward, A. Wahidin, E. Wincup (επιμ.), Criminology, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2005, σ. 258 επ.

19. Βλ. *Savane S. & Charman S.*, Public protectionism and 'Sarah's Law': Exerting pressure through single issue campaigns, στο M. Nash & A. Williams (επιμ.), Handbook in public protection, Willan, Ντέβον, 2010, σ. 436 επ., *Howitt D. & Sheldon K.*, Sex offenders and the internet, John Wiley & Sons, Ουέστ Σάσεξ, 2009, σ. 82, και *Kemshall H. & Wood J.*, High-risk offenders and public protection, στο L. Gelsthorpe & R. Morgan (επιμ.), Handbook of probation, Willan, Ντέβον, 2007, σ. 382.

20. Βλ. *Tofte S. & Fellner J.*, No easy answers: Sex offender laws in the US, Human Rights Watch, Νέα Υόρκη, 2007, σ. 118.

της διακινδύνευσης

Σε εγκληματολογικό επίπεδο, οι νομικές επιταγές θεμελιώθηκαν σε δύο από τις θεωρίες που αποκαλούνται από τον D. Garland «εγκληματολογίες της καθημερινής ζωής» (criminologies of everyday life). Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη συγκαταλέγονται στο θεωρητικό υπόβαθρο της περιστασιακής πρόληψης του εγκλήματος.²¹ Ειδικότερα, σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής (rational choice theory),²² ο δράστης επιλέγει να πραγματοποιήσει το πέρασμα στην (οποιαδήποτε εγκληματική) πράξη, αφού προηγουμένως αξιολογήσει το κόστος που επιφέρει ο σεβασμός της ποινικής νομοθεσίας και το αντιδιαστείλει σε όσα εκτιμά ότι θα κερδίσει μέσω του εγκλήματος. Κατά τη διαδικασία που ακολουθείται για τη λήψη της απόφασης από τον ίδιο συνεκτιμά, μεταξύ άλλων, την πιθανότητα εντοπισμού του από τον διωκτικό μηχανισμό. Επομένως, η πρόληψη του εγκλήματος επιτυγχάνεται εφόσον οι επικείμενοι δράστες «πεισθούν» ότι όσα αναμένεται να αποκομίσουν από το έγκλημα δεν υπερβαίνουν τους κινδύνους που επιφέρει η παραβίαση του ποινικού δικαίου.²³ Ως «όφελος» εκλαμβάνεται λ.χ. η «ικανοποίηση» που λαμβάνουν μέσω του σεξουαλικού αδικήματος και ως «κίνδυνος» όχι μόνο η επιβολή ποινής με τη στενή έννοια (δηλ. ο εντοπισμός από τις διωκτικές αρχές και τα δεινά του εγκλεισμού), αλλά και η έντονη κοινωνική κατακραυγή.²⁴

Σύμφωνα με τη θεωρία των δραστηριοτήτων ρουτίνας (routine activity theory), η τέλεση ενός εγκλήματος προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πιθανού δράστη (a likely offender) και ενός κατάλληλου στόχου-θύματος (a suitable target), όπως επίσης την έλλειψη ενός «φύλακα» που θα αποτρέψει την τέλεση (the absence of a capable guardian against crime).²⁵ Η δημοσιοποίηση

21. Βλ. *Garland D.*, *The culture of control*, ό. π., σ. 127 επ., 182 επ., *του ίδιου*, *The new criminologies of everyday life: Routine activity theory in historical and social context*, στο A. von Hirsch, D. Garland, A. Wakefield (επιμ.), *Ethical and social perspectives on situational crime prevention*, Hart, Οξφόρδη, 2002, σ. 217 επ. και *του ίδιου*, *The punitive society? Penology, criminology and the history of the present*, *Edinburgh Law Review* 2/1997, σ. 187 επ.

22. Βλ. *Zevitz R. & Farkas A.*, *Sex offender community notification: Examining the importance of neighborhood meetings*, *Behavioral Sciences and the Law* 2-3/2006, σ. 393 επ.

23. Βλ. *Σπινέλλη Κ.*, *Εγκληματολογία – Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 210 επ.

24. Βλ. *Beauregard E. & Leclerc B.*, *An application of rational choice approach to the offending process of sex offenders: A closer look at the decision-making*, *Sex Abuse* 2/2007, σ. 117, *Bachman R., Paternoster R., Ward S.*, *The rationality of sexual offending: Testing a deterrence/rational choice conception of sexual assault*, *Law & Society Review* 2/1992, σ. 343 επ., και γενικότερα *Κρανιδιώτη Μ.*, *Μετασχηματισμοί της “θεωρίας” της αποτροπής μέσα από παλαιά και νέα ερευνητικά δεδομένα*, στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου & Α. Χαλκιά (επιμ.), *Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 155 επ.

25. Βλ. *Cohen L. & Felson M.*, *Social change and crime rate trends: A routine activity approach*, *American Sociological Review* 4/1979, σ. 588 επ., *Felson M.*, *The routine activity approach as a general crime theory*, στο S. Simpson (επιμ.), *Of crime & criminality*, Pine Forge Press, Θάουζαντ Όουκς, 2000, σ. 205 επ., *Maxfield M.*, *Lifestyle and routine activities theories of crime*, *Journal of Quantitative Criminology* 4/1987, σ. 275 επ., και

παρέχει στους πολίτες τη δυνατότητα να μεριμνούν για την προστασία των ίδιων και της οικογένειάς τους. Για την ακρίβεια, είναι σε θέση να συνεπικουρούν το έργο των διωκτικών αρχών μέσω της προστασίας (επίβλεψης) των πιθανών «στόχων», αλλά και της επίσημης καταγγελίας «ύποπτων» κινήσεων από αποφυλακισμένους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κοινό καθίσταται συμμετόχο στην αντιμετώπιση του φαινομένου,²⁶ αποτελώντας τον αναγκαίο «φύλακα» που δεν επιτρέπει την πρόσβαση στους κατάλληλους «στόχους». Ταυτόχρονα, αυξάνονται οι πιθανότητες της σύλληψης των δραστών σε περίπτωση υποτροπής τους, ενώ δεν απειλούνται μόνο με την επιβολή (νέας) ποινής, αλλά και με την έντονη κοινωνική κατακραυγή. Η κλιμάκωση του ποινικού ελέγχου, η απτή πιθανότητα της εξιχνίασης ενός εγκλήματος και η έντονη κοινωνική αποδοκιμασία εκτιμάται ότι είναι σε θέση να αποτρέψουν τους εν δυνάμει ορθολογικούς (υπότροπους) δράστες.²⁷

Κατά τα λοιπά, μέσω της ενημέρωσης του κοινού, το κράτος λογίζεται ότι προλαμβάνει την προσβολή σημαντικών εννόμων αγαθών (κράτος-πρόληψη).²⁸ Κάτι τέτοιο συμπλέει με τα γενικότερα χαρακτηριστικά της αντεγκληματικής πολιτικής στην κοινωνία της διακινδύνευσης (risk society).²⁹ Η δημοσιοποίηση θεμελιώνεται περαιτέρω στο δικαίωμα ενός ατόμου στο «πληροφορημένο ζην» (informed living). Κατ' αυτόν τον τρόπο, καθίσταται κανείς ικανός να διαμορφώνει μια «ενημερωμένη» επιλογή αναφορικά με τα πρόσωπα που επιλέγει να συναναστραφεί.³⁰ Οι εμπειρικές έρευνες έχουν αναδείξει τη θετική στάση των διωκτικών αρχών

Chamard S., Routine activities, στο E. McLaughlin & T. Newburn (επιμ.), *The Sage handbook of criminological theory*, Sage, Λονδίνο, 2010, σ. 210 επ.

26. Βλ. *Wilkins K.*, Sex offender registration and community notification laws: Will these laws survive?, *University of Richmond Law Review* 4/2003, σ. 1276, και γενικότερα *Ζαραφωνίτου Χ.*, Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σ. 14 επ.

27. Βλ. *Schram D. & Darling C.*, Community notification: A study of offender characteristics and recidivism, Washington State Institute for Public Policy, Ολύμπια, 1995, *Galeste M., Fradella H., Vogel B.*, Sex offender myths in print media, *Western Criminology Review* 2/2012, σ. 6 επ., και *Meloy M.*, Sex offenses and the men who commit them, Northeastern University Press, Βοστόνη, 2006, σ. 17.

28. Βλ. *Μήτρον Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 185, *Janus E.*, Failure to protect: America's sexual predator laws and the rise of the preventive state, Cornell University Press, Νέα Υόρκη-Λονδίνο, 2006, και γενικότερα *Ανθόπουλου Χ.*, Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, στο Χ. Ανθόπουλου, Ξ. Κοντιάδη, Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σ. 109 επ.

29. Βλ. *Γασπαρινάτου Μ.*, Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής στην «κοινωνία της διακινδύνευσης», *ΠοινΛογ* 4/2006, σ. 1535 επ., *Παπαθεοδώρου Θ.*, Ασφάλεια: Δικαιώματα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;, στο Χ. Ανθόπουλου, Ξ. Κοντιάδη, Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, ό. π., σ. 195 επ., και γενικότερα *Τάσση Ν.*, Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή, Νήσος, Αθήνα, 2004, σ. 147 επ.

30. Βλ. *Μήτρον Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 186, με την εκεί παραπομπή σε *Reza S.*, Privacy and the criminal arrestee or suspect: In search of a right, in need of a rule, *Maryland Law Review* 3/2005, σ. 808 επ., διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://digitalcommons.nyls.edu>.

και των Αμερικανών πολιτών απέναντι στις εξεταζόμενες ρυθμίσεις.³¹ Ωστόσο, είναι γεγονός ότι δεν προηγήθηκε της εισαγωγής τους καμία επιστημονική έρευνα αναφορικά με τον βαθμό επιτυχίας που εγγυώνται ως προς την πρόληψη της υποτροπής των δραστών και την αυτοπροστασία των πολιτών.³²

γ) Κριτική επισκόπηση: Το «θέατρο του ελέγχου του εγκλήματος»

Οι Vásquez, Maddam και Walker εξέτασαν τα επίπεδα υποτροπής όσων είχαν καταδικασθεί για το έγκλημα του βιασμού πριν και μετά την εισαγωγή του υπό εξέταση νομικού πλαισίου. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, δεν παρατηρήθηκε καμία αξιοσημείωτη διαφορά στον αριθμό των καταγγελιών βιασμού σε έξι πολιτείες (Αρκάνσας, Κονέτικατ, Νεβάδα, Νεμπράσκα, Οκλαχόμα και Δυτική Βιρτζίνια). Στην Καλιφόρνια, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση των σχετικών εγκλημάτων. Αντίθετα, σε τρεις πολιτείες (Χαβάη, Αϊνταχο και Οχάιο) παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη μείωση των βιασμών. Τα ανωτέρω –αντικρουόμενα μεταξύ τους– στοιχεία δεν είναι εφικτό να λειτουργήσουν προς επίρρωση της θέσης ότι η δημοσιοποίηση μειώνει τα επίπεδα της σεξουαλικής εγκληματικότητας.³³ Ταυτόχρονα, η υπόθεση ότι υφίστανται αυξημένες πιθανότητες υποτροπής των δραστών γενετήσιων αδικημάτων σε σύγκριση με άλλα εγκλήματα δεν έχει τύχει ικανοποιητικής εμπειρικής επαλήθευσης.³⁴

Η θεμελίωση των εξεταζόμενων μέτρων στη θεωρία της ορθολογικής επιλογής αξιολογείται επίσης ως προβληματική. Και αυτό γιατί είναι γενικότερα αμφίβολο κατά πόσο οι δράστες των εγκλημάτων βίας προβαίνουν σε τέτοιες (ορθολογικές) σταθμίσεις προτού τελέσουν την πρά-

31. Βλ. *Gaines J.*, Law enforcement reactions to sex offender registration and community notification, *Police Practice and Research* 3/2006, σ. 249 επ., *Phillips D.*, Community notification as viewed by Washington's citizens, Washington State Institute for Public Policy, Ουάσινγκτον, 1998, *Redlich A.-D.*, Community notification: Perceptions of its effectiveness in preventing child sexual abuse, *Journal of Child Sexual Abuse* 3/2001, σ. 91 επ., *Prescott J. & Rockoff J.*, Do sex offender registration and notification laws affect criminal behavior?, School of Law – University of Virginia, USA, 2008, *Levenson J., Y. Brannon, T. Fortney, Baker J.*, Public perceptions about sex offenders and community protection policies, *Analyses of Social Issues and Public Policy* 1/2007, σ. 1 επ., και *Welchans S.*, Megan's Law: Evaluations of sexual offender registries, *Criminal Justice Policy Review* 2/2005, σ. 123 επ.

32. Βλ. *Prentky R., Lamade R., Coward A.*, Sex offender research in a forensic context, στο B. Rosenfeld & S. Pernod (επιμ.), *Methods in forensic psychology*, John Wiley & Sons, Νιου Τζέρσεϊ, 2011, σ. 377.

33. Βλ. *Vásquez B., Maddan S., Walker J.*, The influence of sex offender registration and notification laws in the United States: A time-series analysis, *Crime and Delinquency* 2/2008, σ. 175 επ., 187.

34. Βλ. *McSherry B. & Keyzer P.*, Sex offenders and preventive detention, The Federation Press, Σίντνεϊ, 2009, σ. 24, *Sample L. & Bray T.*, Are sex offenders dangerous?, *Criminology & Public Policy* 1/2003, σ. 59 επ., *Zonana H. κ.ά.*, Dangerous sex offenders, American Psychiatric Association, Washington, 1999, σ. 141 επ., *Simon L.*, An examination of the assumptions of specialization, mental disorder, and dangerousness in sex offenders, *Behavioral Sciences & the Law* 2-3/2000, σ. 275 επ., *Williams F.*, The problem of sexual assault, στο R. Wright (επιμ.), *Sex offender laws*, Springer, Νέα Υόρκη, 2009, σ. 39 επ., και *Shaffer D.*, Sex offender registration and notification laws as a means of legal control, στο J. Chriss (επιμ.), *Social control*, Emerald, Μπίνγκλεϊ, 2010, σ. 49-50.

ξη.³⁵ Ακόμη και όταν αυτό συμβαίνει, η επίδειξη ορθολογισμού δεν επιφέρει ως αποτέλεσμα την αποχή από το έγκλημα, αλλά την τέλεσή του υπό συνθήκες που –με βάση την αντίληψη του δράστη– δεν θα επιτρέψουν την εξιχνίασή του.³⁶ Ένας δράστης γενετήσιων αδικημάτων σε βάρος ανηλίκων είναι λ.χ. πιο πιθανό να μεταβεί σε άλλη περιοχή από αυτή που κατοικούσε, όπου δεν θα είναι αναγνωρίσιμος, ώστε να επιδοθεί στον «εντοπισμό» των θυμάτων. Με αυτόν τον τρόπο «καταστρατηγείται» η συνθήκη του «φύλακα» (με βάση τη θεωρία των δραστηριοτήτων ρουτίνας).³⁷ Υπό αυτή την έννοια, η «ορθολογική επιλογή» δεν οδηγεί στην πρόληψη του εγκλήματος, αλλά μόνο στη μετατόπισή του.³⁸

Με βάση τα παραπάνω, ορισμένοι θεωρητικοί έχουν υποστηρίξει ότι ο ομοσπονδιακός νομοθέτης των ΗΠΑ ανταποκρίθηκε στο κοινωνικό αίτημα για την προστασία της γενετήσιας ελευθερίας και της ανηλικότητας διαμορφώνοντας μια συμβολική πολιτική. Τα σχετικά μέτρα δεν επαρκούν για τη θωράκιση των προστατευόμενων αγαθών. Έτσι, δημιουργούνται φρούδες ελπίδες και μια ψευδαίσθηση ασφάλειας.³⁹ Οι Griffin και Miller περιγράφουν τη συγκεκριμένη διαδικασία ως «θέατρο του ελέγχου του εγκλήματος» (crime control theater).⁴⁰ Το φαινόμενο αυτό συνδέεται άρρηκτα με τον ποινικό λαϊκισμό.⁴¹ Την ίδια στιγμή, η δημοσιοποίηση οδηγεί

35. Βλ. *Clarke R. & Cornish D.*, Rational choice, στο R. Paternoster & R. Bachman (επιμ.), *Explaining criminals and crime*, Roxbury, Λος Άντζελες, 2001, σ. 38 επ., και *Σπινέλλη Κ.*, *Εγκληματολογία*, ό. π., σ. 211-2.

36. Βλ. *Beauregard E. & Leclerc B.*, An application of rational choice approach to the offending process of sex offenders, ό. π., σ. 115 επ., και *Leclerc B., Proulx J., Beauregard E.*, Examining the modus operandi of sexual offenders against children and its practical implications, *Aggression and Violent Behavior* 1/2009, σ. 5 επ.

37. Βλ. *Levenson J. & Cotterent L.*, Residence restrictions: 1,000 feet from danger or one step from absurd?, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2/2005, σ. 169, *Nobles M., Levenson J., Youstin T.*, Effectiveness of residence restrictions in preventing sex offence recidivism, *Crime & Delinquency* 4/2012, σ. 507-8, και γενικότερα *Tewksbury R., Mustaine E., Stengel K.*, Examining rates of sexual offenses from a routine activities perspective, *Victims and Offenders* 1/2008, σ. 75 επ.

38. Βλ. *Σπινέλλη Κ.*, *Εγκληματολογία*, ό. π., σ. 211.

39. Βλ. *Sample L.*, The need to debate the fate of sex offender community notification laws, *Criminology & Public Policy* 2/2011, σ. 265 επ., *Datz A.*, Sex offender residency restrictions and other sex offender management strategies, Bureau of Probation and Parole Field Services, *Ταλαχάσι*, 2009, σ. 12, *Maguire M. & Singer J.*, A false sense of security: Moral panic driven sex offender legislative, *Critical Criminology* 4/2011, σ. 301 επ., *Berliner L.*, Community notification of sex offenders: A new tool or a false promise?, *Journal of Interpersonal Violence* 2/1996, σ. 294 επ., και *Janus E.*, Failure to protect: America's sexual predator laws and the rise of the preventive state, Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 2006. Για τη συμβολική αντεγκληματική πολιτική γενικότερα, βλ. *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης της ετικέτας, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 131 επ., *Δημητράτου Ν.*, Αντεγκληματική πολιτική και συμβολικό ποινικό δίκαιο, *NoB* 5/1993, σ. 1045 επ., και *Λαμπροπούλου Ε.*, Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 1999, σ. 62 επ., 195 επ.

40. Βλ. *Griffin T. & Miller M.*, Child abduction, AMBER Alert, and crime control theater, *Criminal Justice Review* 2/2008, σ. 160.

41. Βλ. *Pratt J.*, *Penal populism*, Routledge, Λονδίνο, 2007, *Roberts J., Stalans L., Indemeaur D., Hough M.* (επιμ.), *Penal populism and public opinion: Lessons from five countries*, Oxford University Press, Οξφόρδη-Νέα

στον στιγματισμό του δράστη και δυσχεραίνει την κοινωνική του επανένταξη. Ο ίδιος δεν αποκλείεται να εσωτερικεύσει την ταυτότητα του σεξουαλικού εγκληματία. Έτσι, ευνοείται η δευτερογενής παρέκκλισή του (υποτροπή). Υπό το πρίσμα της θεωρίας της ετικέτας (labeling theory), λοιπόν, τα μέτρα που τέθηκαν στις ΗΠΑ με στόχο την πρόληψη της υποτροπής δεν αποκλείεται να έχουν ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα.⁴²

II. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

α) Η διαχρονική εξέλιξη του ελληνικού θεσμικού πλαισίου

Το ζήτημα της δημοσιοποίησης των προσωπικών δεδομένων μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο, συγκριτικά με τις ΗΠΑ, εάν αναλογιστεί κανείς ότι δύναται να λάβει χώρα σε προγενέστερο της καταδίκης στάδιο. Όπως συνέβη στην αλλοδαπή, αφορμή για τη θεσμοθέτηση της εξεταζόμενης πρακτικής στην ελληνική έννομη τάξη αποτέλεσε ένα συγκεκριμένο περιστατικό: η σεξουαλική κακοποίηση μιας ανήλικης από έναν υπότροπο δράστη.⁴³ Η είδηση κινητοποίησε τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης, ο οποίος –κατά την ψήφιση του ν. 3625/2007– εισήγαγε μια σχετική τροπολογία. Στο κείμενο της τελευταίας, υφίστατο αρχικά πρόβλεψη για τη συμπερίληψη των ποινικών διώξεων και των καταδικών στην κατηγορία των «απλών δεδομένων» και όχι στα «ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα». Καθώς κάτι τέτοιο αντίκειται στο ευρωπαϊκό δίκαιο, ο Υπουργός προέβη εν τέλει στην αναδιατύπωση της προτεινόμενης διάταξης. Έτσι, τα δεδομένα αναφορικά με τις ποινικές δίωξεις και τις καταδίκες συνέχισαν να ανήκουν στην κατηγορία των «ευαίσθητων», αλλά κατέστη δυνατό να δημοσιοποιούνται κατόπιν έκδοσης εισαγγελικής διάταξης.⁴⁴

Υόρκη, 2003, και *Newburn T. & Jones T.*, Symbolic politics and penal populism, *Crime, Media, Culture* 1/2005, σ. 72 επ.

42. Βλ. *Rock P.*, Sociological theories of crime, στο M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (επιμ.), *The Oxford handbook of criminology*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2012, σ. 67, και *Maddan S.*, The labeling of sex offenders: The unintended consequences of the best intentioned public policies, University of America Press, Μέριλαντ, 2008, σ. 4. Για τη θεωρία της ετικέτας γενικότερα, βλ. *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Εισαγωγή στην εγκληματολογία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σ. 43 επ.

43. Βλ. το από 13/11/2007 δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* με γενικό τίτλο «Σοκ για το βιασμό της 9χρονης», και *Mitrou L.*, Naming and shaming in Greece: Social control, law enforcement and the collateral damages of privacy and dignity, στο Proceedings of the 8th International Conference on Internet, Law and Politics, Βαρκελώνη, 2012, σ. 453 επ.

44. Βλ. *Λευθεριώτου Σ.*, Προστασία της προσωπικότητας και δημοσιοποίηση στοιχείων κατηγορουμένων για ειδικά εγκλήματα, Τμήμα Νομικής ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2010, σ. 31 επ., και γενικότερα *Ιγγλεζάκη Ι.*, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρ. 2 του ν. 2472/1997 για την «Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων», ως «ευαίσθητα» θεωρούνται «τα δεδομένα που αφορούν στη φυλετική ή εθνική προέλευση, στα πολιτικά φρονήματα, στις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, στη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, στην υγεία, στην κοινωνική πρόνοια και στην ερωτική ζωή, στα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες, καθώς και στη συμμετοχή σε συναφείς με τα ανωτέρω ενώσεις προσώπων».⁴⁵ Ύστερα από την υπερψήφιση της τροπολογίας, προστέθηκαν τα ακόλουθα: «Ειδικά για τα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες δύναται να επιτραπεί η δημοσιοποίηση [...] με διάταξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών ή του Εισαγγελέα Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο». Όπως δηλώθηκε με ενάργεια στον νόμο, η δημοσιοποίηση στοχεύει «στην προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων, των ευάλωτων ή ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων και προς ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων».

Λίγα χρόνια αργότερα, προκλήθηκε έντονη κοινωνική και επιστημονική συζήτηση σχετικά με τη δημοσίευση φωτογραφιών και των στοιχείων οροθετικών γυναικών που φέρονταν ότι παρείχαν παράνομα σεξουαλικές υπηρεσίες στην Αθήνα.⁴⁶ Στον απόηχο της συγκεκριμένης υπόθεσης, προστέθηκε (με τον ν. 4139/2013) ότι η εισαγγελική διάταξη θα πρέπει «να είναι ειδικώς και πλήρως αιτιολογημένη, να προσδιορίζει τον τρόπο δημοσιοποίησης και το χρονικό διάστημα που θα διαρκέσει». Επίσης, θεσπίστηκε το δικαίωμα προσφυγής του κατηγορούμενου ή καταδίκου ενώπιον του Προϊσταμένου της Εισαγγελίας Πρωτοδικών ή του Προϊσταμένου της Εισαγγελίας Εφετών (εάν η υπόθεση εκκρεμούσε στο Εφετείο). Το δικαίωμα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων υπέστη έκτοτε σημαντικές μεταβολές.

Ως γνωστόν, ένα κομβικό σημείο αποτέλεσε η έκδοση του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ο οποίος τυγχάνει άμεσης εφαρμογής σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την 25^η Μαΐου 2018).⁴⁷ Το άρ. 23 του Κανονισμού

45. Η υπογράμμιση του γράφοντος. Πρβλ. γενικότερα *Κοτσαλή Α.*, Προσωπικά δεδομένα κατά την έννοια του νόμου (Ν 2472/1997), στο e-ΘΕΜΙΣ, Αντιμέτωποι με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 71 επ., *Νούσκαλη Γ.*, Ποινική προστασία προσωπικών δεδομένων, Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, και *Ρεθυμωτάκη Ε.*, Η θεσμική προστασία των προσωπικών δεδομένων υπό το πρίσμα της κοινωνιολογίας του δικαίου, Κριτική Επιθεώρηση 2/2003, σ. 191 επ.

46. Βλ. *Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ.*, Η δημοσιοποίηση φωτογραφιών οροθετικών εκδιδομένων ως μέτρο για την προστασία της δημόσιας υγείας σε μία εθελουφλούσα κοινωνία, ΕφημΔΔ 4/2012, σ. 459 επ., και την υπ' αρ. 128/2012 Απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, όπως διατίθεται στην ιστοσελίδα www.dpa.gr.

47. Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, Εισαγωγή στη νομική πληροφορική – Μια πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σ. 63 επ., *Κοτσαλή Α. & Μενουδάκου Κ.* (επιμ.), Γενικός Κανονισμός για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, και *Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ.*, Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων: Μια κριτική ηθικο-συνταγματική

δηλώνει ότι η προστασία των προσωπικών δεδομένων υπόκειται ενίοτε σε συγκεκριμένους περιορισμούς. Μεταξύ άλλων, η απόλυτη προστασία του δικαιώματος υποχωρεί ενώπιον της πρόληψης, της διερεύνησης, της ανίχνευσης ή της δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων.⁴⁸ Στη συνέχεια, εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη ο ν. 4624/2019. Ο τελευταίος συμπληρώνει τον Κανονισμό και οδήγησε στην κατάργηση του ν. 2472/1997 (άρ. 84).⁴⁹ Ωστόσο, επιλέχθηκε να διατηρηθούν σε ισχύ συγκεκριμένες διατάξεις του, όπως αυτές που αφορούσαν τη δημοσιοποίηση δεδομένων σχετικά με τις ποινικές δίωξεις και καταδίκες. Η νομοτεχνική αυτή επιλογή οδήγησε σε ερμηνευτικές ασάφειες που κατέστησαν αναγκαία την παρέμβαση του νομοθέτη. Η πρακτική της δημοσιοποίησης ρυθμίζεται πλέον με βάση το άρθρο 84Α του ν. 4624/2019, όπως προστέθηκε με το άρθρο 45 του ν. 5002/2022.⁵⁰

αποτίμηση ένα χρόνο μετά από τη θέση του σε εφαρμογή, ΕφημΔΔ 2/2019, σ. 226 επ.

48. Βλ. *Μήτρον Α.*, Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 139, *Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ.*, Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων 679/2016/ΕΕ, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 114 επ., και γενικότερα *Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου Ε.*, Σταθμίσεις συμφερόντων και νομοθετικές επιλογές στον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ), ΔιΜΕΕ 3/2021, σ. 367 επ.

49. Βλ. *Παλαιολόγου Ε. & Πλιαβέση Γ.*, Παρουσίαση – Σχολιασμός Ν. 4624/2019, *Digesta 2000*, σ. 1, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.digestaonline.gr και *Χριστοδούλου Κ.*, Δίκαιο προσωπικών δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, σ. 8 επ.

50. Βλ. την Αιτιολογική Έκθεση του ν. 5002/2022, όπως διατίθεται στην ιστοσελίδα www.hellenicparliament.gr.

Άρ. 84Α του ν. 4624/2019, όπως προστέθηκε με το άρ. 45 του ν. 5002/2022

Δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων από την εισαγγελική αρχή

1. Με **διάταξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών** ή του Εισαγγελέα Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο, η Ελληνική Αστυνομία προβαίνει σε **δημοσιοποίηση, για χρονικό διάστημα που δεν υπερβαίνει τους έξι (6) μήνες**, των στοιχείων της ταυτότητας, της εικόνας και της ποινικής δίωξης κατηγορουμένου ή καταδικασθέντος για κακούργημα, για πλημμέλημα του Δεκάτου Ενάτου Κεφαλαίου, περί εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής, του Ποινικού Κώδικα (ν. 4619/2019, (Α' 95), καθώς και για πλημμέλημα το οποίο τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο (2) ετών.

2. Η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων της παρ. 1 **αποσκοπεί αποκλειστικά:**

α. **στη διερεύνηση, ανίχνευση ή δίωξη των εγκλημάτων της παρ. 1,**

β. **στην εκτέλεση εντάλματος σύλληψης ή καταδικαστικής απόφασης του κατηγορούμενου ή καταδικασθέντος για τα εγκλήματα της παρ. 1.**

3. Η αρμόδια εισαγγελική αρχή δύναται να εκδώσει **ειδικά και εμπειρισταωμένα αιτιολογημένη διάταξη**, εφόσον η δημοσιοποίηση, εν όλω ή εν μέρει, των προσωπικών δεδομένων του κατηγορουμένου ή του καταδικασθέντος που αναφέρονται στην παρ. 1 είναι **πρόσφορη για την επίτευξη των σκοπών της παρ. 2** και για την αποτροπή απειλής της δημόσιας ασφάλειας σε σχέση προς διερευνώμενο έγκλημα και **δεν είναι δυνατή η επιλογή άλλων μέτρων λιγότερο επαχθών για τα θεμελιώδη δικαιώματα.**

4. Η αίτηση υποβάλλεται από τις αρμόδιες αρχές της περ. ιδ' του άρθρου 44. Σε περίπτωση διενέργειας προανάκρισης, η αίτηση υποβάλλεται από τον αρμόδιο ανακριτικό υπάλληλο, ενώ στην περίπτωση διενέργειας κύριας ανάκρισης από τον ανακριτή. Η διάταξη της εισαγγελικής αρχής, η οποία εκτελείται από την Ελληνική Αστυνομία, περιέχει: α) τα στοιχεία ταυτότητας του κατηγορουμένου ή καταδικασθέντος, β) την εικόνα του, γ) την ποινική δίωξη ή την καταδίκη, καθώς και την παράθεση των αναγκαίων πραγματικών περιστατικών, δ) τον σκοπό και τον στόχο της δημοσιοποίησης, ε) τον τρόπο και τα μέσα αυτής, στ) το χρονικό διάστημα διατήρησης της δημοσιοποίησης και κάθε αναπαραγωγής της, εντός του πλαισίου της παρ. 1.

5. Η δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων, τα οποία αφορούν στην ποινική δίωξη ή την καταδίκη, λαμβάνει χώρα **με τρόπο σύμφωνο προς την υποχρέωση σεβασμού του τεκμηρίου της αθωότητας**. Η ισχύς της διάταξης παύει αυτοδικαίως με την παρέλευση του ορισθέντος χρονικού διαστήματος και απαγορεύεται η διατήρηση των δημοσιοποιημένων προσωπικών δεδομένων, καθώς και κάθε αναπαραγωγής τους. Σε περίπτωση εκπλήρωσης του επιδιωκόμενου σκοπού και στόχου σε συντομότερο χρονικό διάστημα από αυτό της παρ. 1, η εισαγγελική αρχή ανακαλεί τη διάταξη με την έκδοση νεότερης, η οποία εκτελείται από την Ελληνική Αστυνομία.

6. Κατά της διάταξης της εισαγγελικής αρχής **επιτρέπεται προσφυγή εντός δύο (2) ημερών από τη γνωστοποίηση στον κατηγορούμενο ή κατάδικο** ενώπιον του Προϊστάμενου της Εισαγγελίας Πρωτοδικών ή του Προϊστάμενου της Εισαγγελίας Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο, ο οποίος αποφαινεται εντός δύο (2) ημερών. **Μέχρι να αποφανθεί ο αρμόδιος Εισαγγελέας, απαγορεύονται η εκτέλεση της διάταξης και η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων.**

7. **Κατ' εξαίρεση**, στα κακούργηματα των άρθρων 187, περί εγκληματικής οργάνωσης, 187Α, περί τρομοκρατικών πράξεων-τρομοκρατικής οργάνωσης, 187Β, περί αξιόποινης υποστήριξης και εκείνων του Δεκάτου Ενάτου Κεφαλαίου, περί εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής του Ποινικού Κώδικα, **η εισαγγελική διάταξη εκτελείται αμέσως**, επικυρώνεται δε από τον προϊστάμενο της Εισαγγελίας Εφετών

εντός είκοσι τεσσάρων (24) ωρών, εφόσον αυτή έχει εκδοθεί από τον Εισαγγελέα Πρωτοδικών. Διαφορετικά, η ισχύς της σχετικής διάταξης παύει αυτοδικαίως με τη λήξη της προθεσμίας των είκοσι τεσσάρων (24) ωρών.

Τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν την ψήφιση του ν. 3625/2007, η πρακτική της δημοσιοποίησης εφαρμόστηκε ιδίως σε περιπτώσεις κατηγορουμένων για το έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων (άρ. 348 Α ΠΚ).⁵¹ Ωστόσο, στην πορεία επεκτάθηκε και σε άλλες κατηγορίες αδικημάτων, όπως λ.χ. οι διαρρήξεις οικιών. Έτσι, σήμερα μπορεί κανείς να εντοπίσει στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Ελληνικής Αστυνομίας τις εν ενεργεία εισαγγελικές διατάξεις που αφορούν μια ευρύτερη κατηγορία εγκλημάτων (όχι μόνο τις προσβολές της ανηλικότητας και τη σεξουαλική εγκληματικότητα). Η δικαιολογητική βάση της εν λόγω πρακτικής συνοψίζεται ως εξής: «αποσκοπεί στην προστασία του κοινωνικού συνόλου και προς ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων, καθώς και στη διερεύνηση της συμμετοχής αυτού (ενν. του φερόμενου ως δράστη) και σε άλλες αξιόποινες πράξεις». Τα ζητήματα που εγείρονται είναι πολλαπλά. Παρακάτω σκιαγραφούνται όσα αφορούν άμεσα την αντεγκληματική πολιτική στις υποθέσεις των γενετήσιων αδικημάτων.

β) Η συμπερίληψη της διαπόμευσης στο σύγχρονο ποινολογικό γίνεσθαι

Η διάθεση των προσωπικών δεδομένων των κατηγορουμένων στο ευρύ κοινό αξιολογείται ως μια σύγχρονη εκδοχή της διαπόμευσης. Κάτι τέτοιο εκτιμάται ότι ενδεχομένως λειτουργεί γενικοπροληπτικά για τους επίδοξους παραβάτες της ποινικής νομοθεσίας.⁵² Από την άλλη πλευρά, η πρακτική αυτή «εξαγριώνει τα ήθη και οδηγεί στον εκβαρβαρισμό της κοινωνικής ζωής».⁵³ Ταυτόχρονα, ενθαρρύνει την έκθεση ατόμων που δεν σχετίζονται άμεσα με το αδίκημα (π.χ. των συγγενών του φερόμενου ως δράστη).⁵⁴ Μιλώντας κανείς με τους όρους που έχει εισάγει ο J. Braithwaite στην εγκληματολογική θεωρία, θα πρέπει να επισημάνει ότι το «ντρόπιασμα» που προκαλείται μέσα από τη δημοσιοποίηση δεν είναι «επανεντακτικό» (reintegrative shaming), αλλά φέρει τα χαρακτηριστικά του «στιγματιστικού» ή «διασπαστι-

51. Βλ. *Λευθεριώτου Σ.*, Προστασία της προσωπικότητας και δημοσιοποίηση στοιχείων κατηγορουμένων για ειδικά εγκλήματα, ό. π., σ. 45 επ. (όπου η παράθεση σχετικών εισαγγελικών διατάξεων), και *Μήτρου Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 179 επ. Για το άρθ. 348 Α ΠΚ βλ. *Κιούπη Δ.*, Πορνογραφία ανηλίκων. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του άρθρου 348 Α ΠΚ, ΠΛογ 1/2005, σ. 5 επ.

52. Βλ. *Μήτρου Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 180-1 και τις εκεί παραπομπές. Για την ιστορική εξέλιξη της διαπόμευσης, βλ. *Κουράκη Ν.*, Ποινική καταστολή, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 85 επ.

53. Βλ. *Αναγνωστόπουλου Η.*, Η ποινική προστασία της προσωπικότητας έναντι των μέσων μαζικής επικοινωνίας (Επίκαιρα ζητήματα), ΝοΒ 1/2009, σ. 48.

54. Βλ. *Μήτρου Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 184.

κού» (stigmatizing/disintegrative shaming).⁵⁵

Με βάση τα ανωτέρω, η δημοσιοποίηση αποτελεί επί της ουσίας μια έκφραση των τιμωρητικών στάσεων απέναντι στους δράστες σεξουαλικών αδικημάτων⁵⁶ και εν τέλει μια «κύρωση» που υπερβαίνει την αρχή της αναλογικότητας.⁵⁷ Όπως έχει επισημανθεί από την Εθνική Αρχή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ): «Στην πράξη, οι συνέπειες της δημοσιοποίησης προστίθενται στις συνέπειες της επιβληθείσας ποινής και τελικά δύνανται να αποτελέσουν επιπρόσθετη κύρωση [...] ένα είδος πρόσθετης ποινής, η οποία δεν περιγράφεται με σαφήνεια από το νόμο που προβλέπει το αξιόποινο της άδικης πράξης (άρθρο 7 παρ. 1 Σ και άρθρο 1 ΠΚ, άρθρο 7 ΕΣΔΑ) και δεν επιβάλλεται από το φυσικό δικαστή (άρθρο 8 Σ)».⁵⁸

γ) Το ζήτημα της εισαγγελικής διάταξης

Η απόφαση σχετικά με τη δημοσιοποίηση παρέχεται στους εισαγγελείς. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται την πρόσδοση κύρους στη διαδικασία και την ευρεία «νομιμοποίησή» της στη συλλογική συνείδηση. Έτσι όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος της ενθάρρυνσης παραβιάσεων της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον σεβασμό του σύγχρονου νομικού πολιτισμού.⁵⁹ Την ίδια στιγμή, η εξεταζόμενη ρύθμιση δίνει σαφώς την εντύπωση ότι η εισαγ-

55. Βλ. *McAlinden A.-M.*, The use of ‘shame’ with sexual offenders, *British Journal of Criminology* 3/2005, σ. 373 επ., και *Robbers M.*, Lifers on the outside: Sex offenders and disintegrative shaming, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 1/2009, σ. 5 επ. Για την εγκληματολογική θεωρία του «επανεντακτικού ντροπιάσματος», βλ. *Braithwaite J.*, Crime, shame and reintegration, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ, 1989, *Κρανιδιώτη Μ.*, Η ολοκλήρωση – Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στην εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ. 145 επ., και της ίδιας, Ποιος «ντροπιάζει» ποιον; Ορισμένα σχόλια πάνω στη θεωρία του Braithwaite και την επανορθωτική δικαιοσύνη, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ. 129 επ.

56. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2006 διεξήχθη έρευνα στάσεων και αντιλήψεων με τη συμμετοχή 450 ατόμων ελληνικής ιθαγένειας άνω των 15 ετών, που κατοικούσαν σε τρεις περιοχές της Αθήνας. Το 40,8% του δείγματος δήλωσε ότι οι επιβαλλόμενες ποινές από τα δικαστήρια στις υποθέσεις σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και γυναικών είναι «πολύ επεικείς» και το 26,9% ότι είναι «μάλλον επεικείς». Βλ. *Ζαραφονίτου Χ.*, Τιμωρητικότητα – Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σ. 132 επ., και *Ζαραφονίτου Χ.*, *Κουράκη Ν.*, *Καγγελάρη Ρ.*, Τιμωρητικότητα και στάσεις απέναντι στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, στο Χ. Ζαραφονίτου & Ν. Κουράκη (επιμ.), (Αν)ασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σ. 56 επ.

57. Βλ. *Παρασκευόπουλου Ν.* & *Φυτράκη Ε.*, Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 87, και *Μήτρου Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωτης δημοσιότητας, ό. π., σ. 177. Για την εξέταση του θέματος από τη σκοπιά της φιλοσοφίας, βλ. επίσης *Nussbaum M.*, Hiding from humanity: Disgust, shame, and the law, Princeton University Press, Πρίνστον-Οξφόρδη, 2004, και *Brooks T.*, Shame on you, shame on me? Nussbaum on shame punishment, *Journal of Applied Philosophy* 4/2008, σ. 322 επ.

58. Βλ. την από 13/11/2008 εισήγηση της ΕΕΔΑ «Η δημοσιοποίηση δεδομένων σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες», σ. 23, όπως διατίθεται στην ιστοσελίδα www.nchr.gr (η υπογράμμιση του γράφοντος).

59. Βλ. την από 13/11/2008 εισήγηση της ΕΕΔΑ, ό. π., σ. 12 επ.

γελική διάταξη στοχεύει στην κοινωνική προστασία από «επικίνδυνα» άτομα. Ωστόσο, η ευθύνη για την αξιολόγηση του εγκληματικού «φορτίου» ενός κατηγορουμένου ανήκει στις αρμόδιες αρχές του ποινικού συστήματος. Για τέτοιες περιπτώσεις, προβλέπεται λ.χ. η δυνατότητα της επιβολής περιοριστικών όρων και η προσωρινή κράτηση κατά την προδικασία. Επομένως, έχει προκαλέσει προβληματισμό για ποιο λόγο ο εισαγγελέας προβάλλεται εν προκειμένω ως «υπερ-προστάτης της κοινωνίας».⁶⁰

Στο ίδιο πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζουν οι ακόλουθες σκέψεις της Α. Μήτρου, οι οποίες άπτονται άμεσα της δικαστικής ψυχολογίας:⁶¹ «Εάν η ίδια η Εισαγγελία έχει δώσει τα στοιχεία, δεν είναι εύκολο να μεταβάλει και να δηλώσει ότι μεταβάλλει άποψη, όταν αλλάζουν τα δεδομένα. Ενδέχεται δε να μη διαβλέψει κι εκτιμήσει ορθά τα νέα δεδομένα καθώς είναι πιθανό, υποσυνείδητα, να προσπαθεί να καταλήξει η δίκη σε συνάρτηση με τη δημοσιοποίηση, ώστε να μην εκτεθεί εκ των υστέρων η Εισαγγελία [...]».⁶² Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στο ότι βάλλεται το τεκμήριο της αθωότητας.

δ) Ο σεβασμός του τεκμηρίου της αθωότητας και του δικαιώματος στη λήθη

Στην εισηγητική έκθεση του ν. 3625/2007, υποστηρίζεται ότι ελήφθη μέριμνα για τον σεβασμό του τεκμηρίου της αθωότητας, καθώς θα πρέπει να αποκλείονται ανακοινώσεις από την πλευρά της Εισαγγελίας σχετικά με το εάν ο κατηγορούμενος είναι ένοχος ή το αντίθετο. Εντούτοις, η δημοσιοποίηση αντιστρατεύεται την πεμπτούσια του τεκμηρίου, δηλ. ότι οι συνέπειες της δίωξης δεν θα πρέπει γενικότερα να δρουν επιβαρυντικά για τη θέση του κατηγορουμένου στην ακροαματική διαδικασία.⁶³ Στις υποθέσεις που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη κοινωνική απαξία, οι προϋποθέσεις για την απόκλιση από τον σεβασμό του τεκμηρίου οφείλουν να είναι ακόμη πιο αυστηρές (λόγω της μεγαλύτερης «διακινδύνευσης» που υφίσταται για τον φερόμενο ως δράστη). Για τον λόγο αυτόν, είναι δικαιοκρατικά επιβεβλημένο να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η αρχή της αναγκαιότητας.⁶⁴ Η τελευταία απορρέει από το άρ. 84Α παρ. 3 του ν. 4624/2019: η εισαγγελική διάταξη εκδίδεται μόνο εφόσον αιτιολογημένα δεν είναι δυνατή η επιλογή άλλων μέτρων λιγότερο επαχθών για τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Εκτός των ανωτέρω, θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη το δικαίωμα των αποφυλακισμένων στη λήθη (the right to be forgotten): όποιος έχει εκτίσει ποινή (για οποιοδήποτε αδίκημα) δικαιούται τη μη περαιτέρω δημόσια έκθεσή του, ώστε να επιτευχθεί η κοινωνική του επανένταξη.

60. Βλ. Αναγνωστόπουλου Η., Η ποινική προστασία της προσωπικότητας έναντι των μέσων μαζικής επικοινωνίας, ό. π., σ. 48.

61. Βλ. γενικότερα Ζησιάδη Β., Η ψυχολογική θεώρηση της ποινικής δίκης, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014, και Κιούπη Α., Δικαστική ψυχολογία & ψυχιατρική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2022.

62. Βλ. Μήτρου Α., Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 182-3.

63. Βλ. Μήτρου Α., Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 17, 47, 182.

64. Βλ. την από 13/11/2008 εισήγηση της ΕΕΔΑ, ό. π., σ. 13, 17-9.

Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου η αξιόποινη πράξη φέρει ιδιαίτερη κοινωνική απαξία, ο δράστης δεν αποστερείται το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα.⁶⁵ Επομένως, ο εθνικός νομοθέτης κινήθηκε προς την ορθή κατεύθυνση θέτοντας τη δημοσιοποίηση σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια. Ωστόσο, οι άτυπες συνέπειες της «κοινωνικής μνήμης» (ιδίως στις «κλειστές» κοινωνίες) δεν είναι εφικτό να εξαλειφθούν πλήρως και να μη λειτουργήσουν ως τροχοπέδη για την κοινωνική επανένταξη του δράστη.⁶⁶

ε) Η οπτική του ανήλικου θύματος

Ένας αξιοσημείωτος όγκος υποθέσεων σεξουαλικής κακοποίησης αφορούν πρόσωπα που συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς ή τη σχέση εκπαιδευτή-εκπαιδευόμενου. Στις περιπτώσεις αυτές, η δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων του φερόμενου ως δράστη συνιστά ταυτόχρονα, με έμμεσο (αλλά σαφή) τρόπο, δημοσιοποίηση μιας εξαιρετικά επώδυνης εμπειρίας του ανήλικου παθόντος. Το γεγονός αυτό αντίκειται λ.χ. στο άρ. 16 της Διεθνούς Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής του ανήλικου και άλλα συναφή νομικά κείμενα για την προστασία του θύματος.⁶⁷

Είναι επίσης αναγκαίο να αναλογιστεί κανείς ότι ο ανήλικος θα συμμετάσχει ως μάρτυρας στην ποινική διαδικασία. Επομένως, θα κληθεί να αφηγηθεί στους επαγγελματίες της ποινικής δικαιοσύνης μια επώδυνη εμπειρία.⁶⁸ Η δημοσιοποίηση δεν αποκλείεται να λειτουργήσει επι-

65. Βλ. *Μήτρου Α.*, Η δημοσιότητα της κύρωσης ή η κύρωση της δημοσιότητας, ό. π., σ. 16, 156-9, όπως επίσης γενικότερα *Ιγγλεζάκη Ι.*, Το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη και οι περιορισμοί του, 2014, και *Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ.*, Το δικαίωμα στη λήθη στην εποχή της αβάσταχτης μνήμης: Σκέψεις αναφορικά με την Πρόταση Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων, ΕφημΔΔ 2/2012, σ. 264 επ.

66. Σύμφωνα με τον Ν. Λίβου: «η δημοσιοποίηση των ονομάτων ... ικανοποιεί σκοπούς εκτός ποινικής δίκης και μάλλον κοινωνική αποσάρθρωση θα επιφέρει στις τοπικές κοινωνίες». Βλ. το άρθρο του Ν. Λίβου στην εφ. ΤΑ ΝΕΑ, 28/5/2008, σ. 17, όπως παρατίθεται σε *Αναγνωστόπουλου Η.*, Η ποινική προστασία της προσωπικότητας έναντι των μέσων μαζικής επικοινωνίας, ό. π., σ. 48, υποσ. 33. Για τις άτυπες επιπτώσεις του ποινικού στίγματος γενικότερα, βλ. *Δασκαλάκη Η.*, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σ. 145 επ. Για το δικαίωμα των δραστήων στην κοινωνική επανένταξη, βλ. *Πανούση Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατούμενων – Αρχή διαλόγου, στο Το δημόσιο δίκαιο σε εξέλιξη – Σύμμεικτα προς τιμήν του Ι. Παραρά, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 677 επ., *Πανάγου Κ.*, Πρότυπα σωφρονιστικής πολιτικής και νομοθετικές επιλογές – Η διαχρονική εξέλιξη του αναμορφωτικού ιδεώδους και το δικαίωμα των κρατούμενων στην κοινωνική επανένταξη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, και τις εκεί παραπομπές.

67. Βλ. σφαιρικά *Γώγου Κ.*, Άρθρο 16, στο Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονου, Χ. Ανθόπουλου (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σ. 158 επ. Το ευρύτερο πρόβλημα του *τηλεοπτικού διασυρμού* τόσο του κατηγορουμένου όσο και του παθόντος κατά την προδικασία έχει επισημανθεί από τον *Δημάκη Α.*, Η σχέση ποινικής δίκης και μέσων μαζικής ενημέρωσης, στο Λ. Κοτσαλή & Γ. Τριανταφύλλου (επιμ.), Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σ. 267.

68. Βλ. *Θεμελή Ο.*, Το παιδί-θύμα ως μάρτυρας σεξουαλικής κακοποίησης, στο Γ. Γιωτάκου & Β. Πρεκατέ (επιμ.), Σεξουαλική κακοποίηση – Μυστικό; Όχι πια!, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006, σ. 205 επ., και της ίδιας, Τα

βαρυντικά στην ήδη επιβαρυνμένη ψυχολογική του κατάσταση, αλλά και να ασκήσει επιρροή στο περιεχόμενο της κατάθεσης. Σε άλλες περιπτώσεις, η δημοσιοποίηση δεν αποκλείεται να λειτουργήσει αποτρεπτικά για την καταγγελία της πράξης από τα θύματα, προκειμένου να αποφύγουν το αίσθημα της ντροπής ή/και να «προστατεύσουν» τον κακοποιητικό συγγενή από τη δημόσια κατακραυγή (Σύνδρομο της Στοκχόλμης).⁶⁹ Είναι απαραίτητο, λοιπόν, να διερευνηθεί συστηματικά η επιρροή που ασκεί η εξεταζόμενη πρακτική στον ψυχισμό, τις επιλογές και τις καταθέσεις των παθόντων. Επιπρόσθετα, είναι κρίσιμο να προβλεφθεί ως νομοθετική προϋπόθεση η συναίνεση των θυμάτων (και των εχόντων την επιμέλειά τους) για την έκδοση μιας σχετικής εισαγγελικής διάταξης.

Επίλογος: Η σημασία της ολιστικής αντεγκληματικής πολιτικής

Τα μέτρα που έχουν ληφθεί στις ΗΠΑ για την επιτήρηση των δραστών γενετήσιων αδικημάτων μετά την αποφυλάκισή τους διακρίνονται για τον έντονα τιμωρητικό τους χαρακτήρα. Το αναμορφωτικό μοντέλο έχει αφεθεί στο περιθώριο της αντεγκληματικής πολιτικής. Αντ' αυτού, έχει επικρατήσει η επέκταση των συνεπειών της καταδίκης στο μετασφρονιστικό στάδιο. Στο ποινολογικό προσκήνιο έχουν επανέλθει η δημόσια έκθεση και ο στιγματισμός, μέσω πρακτικών που είναι δυνατό να εκληφθούν ως πρόσθετες ποινικές κυρώσεις και σύγχρονες εκδοχές της διαπόμπευσης.

Δεν χωρά αμφιβολία ότι η σεξουαλική παραβίαση αποτελεί ένα νοσηρό φαινόμενο, που επιφέρει μείζονος σημασίας αρνητικές επιπτώσεις στα θύματα και στο κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί από τον αείμνηστο Η. Δασκαλάκη: «Για αντεγκληματική πολιτική μπορεί να μιλήσει κανείς από την στιγμή κατά την οποία η αντίδραση κατά του εγκλήματος παύει να υπακούει σε τυφλούς συγκινησιακούς μηχανισμούς [...] και αρχίζει να διαπλάσσεται ορθολογικά, ως σκόπιμη δράση που αποβλέπει στην επίτευξη ορισμένων στόχων».⁷⁰ Στο πλαίσιο αυτό, απαιτείται μια σφαιρική αντεγκληματική πολιτική, που θα εστιάζει στην πρόληψη της σεξουαλικής εγκληματικότητας, αλλά και στην αποφυγή της δευτερογενούς θυματοποίηση-

παιδιά καταθέτει – Η δικανική εξέταση ανηλίκων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης, Τόπος, Αθήνα, 2014.

69. Βλ. *Θεμελή Ο.*, Γιατί τα παιδιά δεν αποκαλύπτουν τη σεξουαλική τους κακοποίηση;, στο Γ. Νικολαΐδη & Μ. Σταυριανάκη (επιμ.), Βία στην οικογένεια, ΚΨΜ, Αθήνα, 2009, σ. 203 επ., *Julich S.*, Stockholm syndrome and child sexual abuse, *Journal of Child Sexual Abuse* 3/2005, σ. 107 επ., και γενικότερα *Συκιάτου Α.*, Σύνδρομο της Στοκχόλμης, στο Κ. Σπινέλλη, Ν. Κουράκη, Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), *Λεξικό εγκληματολογίας*, Τόπος, Αθήνα, 2018, σ. 1003-4.

70. Βλ. *Δασκαλάκη Η.*, *Μεταχείριση εγκληματία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σ. 21.

σης και στην υποστήριξη των παθόντων.⁷¹ Ταυτόχρονα, κύριο μέλημα θα πρέπει να αποτελεί η υποβοήθηση της κοινωνικής επανένταξης των δραστών με πλήρη σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Επομένως, είναι κρίσιμο να διαμορφωθούν ουσιαστικές και πολυεπίπεδες «επανεντακτικές» δυνατότητες στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα.⁷²

71. Βλ. *Αρτινοπούλου Β.*, Η ανάγκη για μια σύγχρονη θυματοκεντρική πολιτική, Το Βήμα, 2/7/2021, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.tovima.gr, *Πανάγου Κ.*, Δικαιώματα και αρωγή των θυμάτων του εγκλήματος: Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ ως εργαλείο για τη διαδικαστική δικαιοσύνη, την ορθολογική αντεγκληματική πολιτική και την κοινωνική δικαιοσύνη, *Εγκληματολογία* 1-2/2018, σ. 88 επ., και το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση (2022-2027), Προεδρία της Κυβέρνησης – Γενική Γραμματεία Συντονισμού, όπως τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση τον Οκτώβριο του 2022 (www.opengov.gr).

72. Βλ. *Γιαννούλη Γ.*, Η πρόληψη της υποτροπής μέσω νεότερων σωφρονιστικών μοντέλων αποκατάστασης/επανένταξης (rehabilitation) – Τα μοντέλα RNR και GL, *Εγκληματολογία* 1-2/2019, σ. 103 επ., *Μπίσμπα Α.*, *Λαμπάκη Κ.*, *Δουζένη Α.*, Πρόγραμμα πρόληψης υποτροπής σε κρατούμενους, σεξουαλικούς παραβάτες σε βάρος ανηλίκων, έγκλειστους στο κατάστημα κράτησης Γρεβενών, Ατη 7/2014 (Έκδοση της Ελληνικής Ψυχιατροδικαστικής Εταιρείας), σ. 26 επ. και *Μπίσμπα Α.*, Η ανάγκη θεραπευτικής αντιμετώπισης των σεξουαλικών παραβατών, *The Art of Crime* 6/2018, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.theartofcrime.gr. Σύμφωνα με την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (σε Σύσταση που υιοθετήθηκε τον Απρίλιο του 1998), τα κράτη-μέλη είναι απαραίτητο να παρέχουν «την κατάλληλη ιατρική και ψυχολογική θεραπεία για τους δράστες κατά τη διάρκεια της φυλάκισης και κατά τη διάρκεια της περιόδου μετά την αποφυλάκιση που θεωρείται απαραίτητη για να προλαμβάνεται η υποτροπή». Βλ. *Πιτσελά Α.*, Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής – Δίκαιο ανηλίκων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 511.

Επισκόπηση των σημαντικότερων ποινικών αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022

Επιμέλεια:

Εμμανουήλ Αποστολάκης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Δημήτριος Βούλγαρης, Δικηγόρος, Δ.Ν.

Νικόλαος Γανιάρης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Άννα Οικονόμου, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτις, Νομική Σχολή Βόννης

Δημήτριος Τσιλίκης, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτης, Νομική Σχολή Χαϊδελβέργης

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), Στρασβούργο

Στην παρούσα στήλη παρατίθενται εν περιλήψει επιλεγμένες αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, οι οποίες εξεδόθησαν κατά το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022. Κριτήριο επιλογής αποτελεί η σημασία της εκάστοτε απόφασης εξ' επόμεως θεωρητικού ή πρακτικού ενδιαφέροντος για την ελληνική έννομη τάξη. Η επιλογή των αποφάσεων γίνεται κατά κύριο λόγο πρωτογενώς, δηλαδή από την ιστοσελίδα του Δικαστηρίου, ενώ η κατηγοριοποίησή τους ακολουθεί κατά βάση την δομή της ελληνικής ποινικής έννομης τάξης (ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, ποινική δικονομία, σωφρονιστική). Σε κάθε περίληψη παρουσιάζονται εν συντομία τα απαραίτητα για την κατανόηση της απόφασης πραγματικά περιστατικά και οι κρίσιμοι νομικοί συλλογισμοί, με παραπομπή στον εκάστοτε αριθμό της οικείας σκέυσης. Επίσης, παρατίθεται πάντοτε ο σχετικός σύνδεσμος της απόφασης, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να ανατρέξει απ' ευθείας στο πρωτότυπο κείμενο.

A. Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο

1. Γενικό ποινικό δίκαιο

Αρχή νομιμότητας (nullum crimen nulla poena sine lege) – Γνωμοδότηση ΕΔΔΑ επί ερωτήματος υποβληθέντος από εθνικό δικαστήριο (άρθρο 1 του 16ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ) – Παραγραφή βασανιστηρίων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) – Συμβατότητα της “αναβίωσης” του χρόνου παραγραφής και κατά συνέπεια της επανεκκίνησης της ποινικής διαδικασίας με το άρθρο 7 ΕΣΔΑ – Αρμοδιότητα εθνικού δικαστή η διαπίστωση τού αν η “αναβίωση” του χρόνου παραγραφής επιβάλλεται από τους κανόνες διεθνούς δικαίου που ισχύουν στην εσωτερική έννομη τάξη (ΕΔΔΑ, γνωμοδότηση της 26.4.2022, κατόπιν αιτήσεως του Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Αρμενίας, τμήμα ευρείας συνθέσεως, αριθμ. αιτ. Ρ16-2021-001)

Στο πλαίσιο της διαδικασίας γνωμοδότησης προς τα εθνικά δικαστήρια σύμφωνα με το άρθρο 1 του 16ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ κλήθηκε να απαντήσει στο υποβληθέν από το Ακυρωτικό Δικαστήριο της Αρμενίας ερώτημα περί του αν είναι συμβατή με το άρθρο 7 ΕΣΔΑ η μη εφαρμογή των διατάξεων περί παραγραφής στην περίπτωση βασανιστηρίων ή αδικημάτων που εξομοιούνται με τέτοια, κατ’ επίκλησιν πηγών διεθνούς δικαίου, παρότι κατά την εθνική νομοθεσία δεν καταλείπεται περιθώριο για μη εφαρμογή των διατάξεων περί παραγραφής (σκέψη 10). Προκειμένου να απαντήσει στο ως άνω ερώτημα το ΕΔΔΑ συνόψισε τις βασικές αρχές σχετικά με την απαγόρευση βασανιστηρίων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) και την αρχή της νομιμότητας (άρθρο 7 ΕΣΔΑ). Επεσήμανε δε ότι ο ρόλος του στην εν λόγω διαδικασία έγκειται απλώς στο να παρέχει στο εθνικό δικαστήριο καθοδήγηση επί υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιόν του, με αιώτερο σκοπό τη διασφάλιση των κατοχυρούμενων στην ΕΣΔΑ δικαιωμάτων και την ενίσχυση της εφαρμογής της (σκέψεις 53-55).

Σε συνέχεια προηγούμενων σημαντικών αποφάσεών του, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε κατ’ αρχάς ότι η απαγόρευση των βασανιστηρίων συνιστά “ius cogens” ή επιτακτικό κανόνα του διεθνούς δικαίου (σκέψη 59).

Αναφορικά με τις απορρέουσες από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ διαδικαστικές υποχρεώσεις των κρατών, τα τελευταία δεν συμμορφώνονται προς αυτές, όταν η παρέλευση του κρίσιμου χρόνου για την παραγραφή οφείλεται αφενός μεν στην παράλειψη των εθνικών αρχών να δράσουν άμεσα και να επιδείξουν τη δέουσα επιμέλεια (σκέψη 61), αφετέρου δε στον χαρακτηρισμό της επίμαχης συμπεριφοράς όχι ως βασανιστηρίων αλλά ως αδικήματος ήσσονος βαρύτητας, με συνεπακόλουθο τον συντομότερο χρόνο παραγραφής τους (σκέψη 62). Αντιθέτως, από τη νομολογία του Δικαστηρίου δεν μπορεί να προκύψει ότι στην περίπτωση των βασανιστηρίων το κράτος υποχρεούται να μην εφαρμόσει τις διατάξεις περί παραγραφής και κατ’ αποτέλεσμα να θεωρήσει τον χρόνο της συμπληρωθείσας παραγραφής ως μη διανυθέντα, αφού κάτι τέτοιο θα μπορούσε να εγείρει ζητήματα σχετικά με την ασφάλεια δικαίου και να συνιστά παραβίαση του άρθρου 7 ΕΣΔΑ (σκέψη 66).

Πράγματι, ενώ η διά νόμου παράταση του χρόνου παραγραφής του αδικήματος πριν τη συμπλήρωση του κρίσιμου χρόνου δεν συνεπάγεται παραβίαση του άρθρου 7 ΕΣΔΑ, αφού ο χρόνος παραγραφής δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό της αξιόποινης συμπεριφοράς ούτε της κύρωσης (σκέψεις 74-75), η “αναβίωση” του χρόνου παραγραφής αποτελεί διαφορετική περίπτωση. Η “αναβίωση” του χρόνου παραγραφής, υπό την έννοια της θεώρησης του χρόνου της συμπληρωθείσας παραγραφής ως μη διανυθέντος, με αποτέλεσμα την επανεκκίνηση της ποινικής διαδικασίας, είναι ασύμβατη με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προβλεψιμότητας των ποινικών κανόνων, ως εκ τούτου δε αντίθετη προς το άρθρο 7 ΕΣΔΑ (σκέψεις 76-77).

Κατόπιν τούτων, η απάντηση του ΕΔΔΑ στο υποβληθέν από το Ακυρωτικό Δικαστήριο της Αρμενίας ερώτημα έχει ως εξής: Εφόσον έχει συμπληρωθεί κατά το εθνικό δίκαιο ο χρόνος παραγραφής κάποιου αδικήματος (εν προκειμένω: βασανιστηρίων), η “αναβίωση” της ποινικής δίωξης για το αδίκημα αυτό αντίκειται στο άρθρο 7 ΕΣΔΑ. Εναπόκειται πρωτίστως στο εθνικό δικαστήριο να καθορίσει αν οι κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν στην εσωτερική έννομη τάξη μπορούν να παράσχουν επαρκώς σαφή και προ-

βλέψιμη νομική βάση, κατά την έννοια του άρθρου 7 ΕΣΔΑ, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ότι το εν λόγω αδίκημα δεν υπόκειται σε παραγραφή.

Αρχή νομιμότητας (nullum crimen nulla poena sine lege) – Καταδίκη για εγκλήματα πολέμου βάσει λευκού ποινικού νόμου ο οποίος συμπληρώνεται από εθμικό διεθνές δίκαιο (ΕΔΔΑ, απόφ. της 20.1.2022, Milanković κατά Κροατίας, αριθμ. αιτ. 33351/20)

Ο προσφεύγων ήταν υποδιοικητής του αστυνομικού τμήματος της περιοχής Sisak-Moslavina κατά το διάστημα από τον Αύγουστο του 1991 μέχρι τον Ιούνιο του 1992, ενώ ειδικότερα κατά το διάστημα από 18.7.1991 έως 1.10.1991 ήταν διοικητής όλων των αστυνομικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή Sisak και Banovina. Υπενθυμίζεται ότι την 25.6.1991 η Κροατία προέβη ως κράτος σε δήλωση ανεξαρτησίας, η ισχύς ωστόσο της δήλωσης αυτής αναβλήθηκε για τις 8.10.1991. Τη 15.1.1992 η Κροατία αναγνωρίστηκε από τα τότε 12 κράτη-μέλη της ΕΟΚ και έξι περαιτέρω κράτη ως ανεξάρτητο κράτος.

Το έτος 2013 ο προσφεύγων καταδικάστηκε από τα δικαστήρια της Κροατίας για εγκλήματα πολέμου σε 23 περιπτώσεις. Ειδικότερα, κατά τα κροατικά δικαστήρια, ο προσφεύγων είχε παραγγείλει την τέλεση τριών εγκλημάτων κατά αμάχων πολιτών και είχε συμμετάσχει προσωπικά στην τέλεση δύο περαιτέρω εγκλημάτων. Ως προς τις υπόλοιπες δεκαοκτώ περιπτώσεις, η καταδίκη του προσφεύγοντος αφορούσε στην παράλειψή του να παρεμποδίσει την τέλεση εγκλημάτων πολέμου, ως όφειλε και μπορούσε εκ της θέσεώς του. Η καταδίκη του προσφεύγοντος στηρίχθηκε στα άρθρα 120 παρ. 1 και 122 του κροατΠΚ, ο οποίος ήταν σε ισχύ από την 1.7.1977 έως 31.12.1997. Οι διατάξεις αυτές προέβλεπαν ποινή κάθειρξης τουλάχιστον πέντε ετών για όποιον κατά παράβαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου παραγγέλλει τη θανάτωση, τον βασανισμό ή την απάνθρωπη μεταχείριση πολιτών (άρθρο 120 παρ. 1) ή κρατουμένων (άρθρο 122) ή προβαίνει ο ίδιος σε τέτοια πράξη. Σύμφωνα με το Συνταγματικό Δικαστήριο της Κροατίας κατά τον χρόνο τέλεσης των εγκλημάτων από τον προσφεύγοντα η ευθύνη των διοικητών (command responsibility) για εγκλήματα πολέμου των υφισταμένων τους προβλεπόταν ήδη στο

Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συνθήκης της Γενεύης ως προς διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις (άρθρο 87), προκειμένου δε περί μη-διεθνών (εμφυλίων) ενόπλων συγκρούσεων –όπως εν προκειμένω– αποτελούσε κατά τον κρίσιμο εν προκειμένω χρόνο εθμικό διεθνές δίκαιο, και συνεπώς η καταδίκη βάσει των οικείων ποινικών διατάξεων δεν ήταν αντίθετη προς την αρχή nullum crimen nulla poena sine lege.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, και σε συνέχεια προηγούμενης νομολογίας του (ΕΔΔΑ, απόφ. της 17.5.2010, Κοποπον κατά Λετονίας, αριθμ. αιτ. 36376/04, σκέψη 187), κρίσιμο εν προκειμένω ήταν εάν η καταδίκη του προσφεύγοντος είχε επαρκή νομική βάση και εάν κατά τον επίμαχο χρόνο ο προσφεύγων μπορούσε να προβλέψει ότι η παράλειψή του να αποτρέψει τα εγκλήματα πολέμου που τέλεσαν οι μονάδες που ήταν υπό τις εντολές του θα θεμελιώνει ποινική του ευθύνη (σκέψη 51). Κατά το Δικαστήριο, οι προϋποθέσεις αυτές εν προκειμένω πληρούνται. Η ευθύνη των διοικητών για εγκλήματα πολέμου που τελούν οι υφιστάμενοί τους στο πλαίσιο εμφυλίων ενόπλων συγκρούσεων συνιστούσε κατά το έτος 1991 κανόνα εθμικού διεθνούς δικαίου, όπως άλλωστε έχει αναγνωριστεί και από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ΔΠΔΓ, απόφ. της 12.11.2002, IT-01-47, υπόθ. Hadžihasanović και λοιποί). Βεβαίως, η αναγνώριση του κανόνα αυτού από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία όσον αφορά στις εμφυλίες συγκρούσεις συνιστά μεν εξέλιξη μεταγενέστερη, ωστόσο, ήδη κατά τον επίμαχο χρόνο ήταν επαρκώς προβλέψιμο ότι ο κανόνας αυτός, ο οποίος ίσχυε για τις διεθνείς συγκρούσεις, μπορούσε να εφαρμοστεί και επί εμφυλίων συγκρούσεων. Ουδείς λόγος υφίσταται ο οποίος θα μπορούσε να αποκλείσει την εφαρμογή του κανόνα αυτού κατά τον κρίσιμο εν προκειμένω χρόνο στις περιπτώσεις εμφυλίων συγκρούσεων. Κατά συνέπεια, ο κανόνας αυτός ήταν προβλέψιμος και κατ'επέκτασιν δεν υφίσταται παραβίαση του άρθρου 7 ΕΣΔΑ (σκέψεις 54-62).

2. Ειδικό Ποινικό Δίκαιο

Παραβίαση μέτρων για την πρόληψη ασθενειών (COVID-19) – Καθολική απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων – Εθνική νομοθεσία που προβλέπει ποινικές κυρώσεις για την παραβίαση των μέτρων – Έλεγχος αναλογικότητας – Ελευθερία του συνέρχεται – Παραβίαση άρθρου 11 ΕΣΔΑ – Παραπομπή στο τμήμα ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.3.2022, Communauté genevoise d'action syndicale -CGAS- κατά Ελβετίας, αριθμ. αιτ. 218821/20, με μειοψηφία)

Η απόφαση αποτελεί -εξ όσων είναι δυνατόν να διαπιστωθεί- την πρώτη καταδίκη για παραβίαση της ΕΣΔΑ, αναφορικά με εθνικά μέτρα που επιβάλλονται με σκοπό την προστασία του κοινωνικού συνόλου από τον COVID-19. Το τρίτο τμήμα του ΕΔΔΑ με οριακή πλειοψηφία (4-3) καταδίκασε την Ελβετία για παραβίαση του άρθρου 11 ΕΣΔΑ (ελευθερία του συνέρχεται). Η υπόθεση, ωστόσο, έχει παραπεμφθεί προς κρίση στο τμήμα ευρείας συνθέσεως του ΕΔΔΑ, το οποίο και θα αποφασίσει οριστικώς για την παραβίαση ή μη της ΕΣΔΑ.

Κατά την πρώτη φάση του κορονοϊού, επεβλήθησαν στην Ελβετία με κανονισμό του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου ("Bundesrat") αυστηρά περιοριστικά μέτρα με σκοπό τον περιορισμό του κινδύνου διάδοσης του ιού και την καταπολέμηση της πανδημίας. Μεταξύ αυτών προβλέφθηκε και η καθολική απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων. Πλην των περιπτώσεων που τιμωρούνταν βαρύτερα από τον ελβετικό ΠΚ, η εκ προθέσεως παραβίαση των μέτρων αποτελούσε ποινικό αδίκημα με επαπειλούμενη ποινή φυλάκισης μέχρι τρία έτη ή χρηματική ποινή (βλ. σκέψη 9). Το προσφεύγον, ένα εργατικό συνδικάτο από τη Γενεύη, προσέφυγε στο ΕΔΔΑ επικαλούμενο τον περιορισμό της άσκησης της ελευθερίας συναθροίσεων, καθώς η νομοθεσία τού απαγόρευε να διοργανώσει συγκέντρωση για την εργατική Πρωτομαγιά του 2020 και μάλιστα χωρίς τη δυνατότητα να μπορεί να προσβάλει δικαστικά την απαγόρευση συναθροίσεων, αφού επρόκειτο για πράξη του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου.

Ως προς το διαδικαστικό σκέλος, το ΕΔΔΑ απέρριψε την αντίθετη επιχειρηματολογία της ελβετικής κυ-

βέρνησης και δέχτηκε τον ισχυρισμό ότι η επίμαχη ρύθμιση δεν μπορούσε να προσβληθεί δικαστικά με ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα (σκέψεις 59-60). Περαιτέρω, το Δικαστήριο εξέτασε το επιβαλλόμενο μέτρο υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας, και ειδικότερα έλεγξε την αναγκαιότητα επιβολής ενός τέτοιου μέτρου του σε μια δημοκρατική κοινωνία (άρθρο 11 παρ. 2 ΕΣΔΑ). Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, δεν αμφισβητείται μεν το ευρύ περιθώριο που έχουν τα κράτη να αντιδρούν άμεσα και αποτελεσματικά σε γεγονότα όπως αυτά της πανδημίας. Έκρινε όμως την καθολική απαγόρευση συναθροίσεων για χρονικό διάστημα 2,5 μηνών ως ένα ιδιαίτερα δραστικό μέτρο ("mesure radicale": βλ. σκέψεις 85, 91). Σε σχέση με την επαπειλούμενη ποινική κύρωση, το ΕΔΔΑ, πρώτον, έκρινε ότι οι ποινικές κυρώσεις απαιτούν ειδική αιτιολόγηση και ότι οι ειρηνικές διαδηλώσεις πρέπει κατ' αρχήν να μην είναι αξιόποινες· δεύτερον, έκρινε ότι η επαπειλούμενη κύρωση είναι τόσο αυστηρή, ώστε έχει αποτρεπτικό αποτέλεσμα (σκέψη 89).

Τέλος, το Δικαστήριο, ενόψει της φύσης του επιβαλλόμενου μέτρου της καθολικής απαγόρευσης και της διάρκειάς του για σημαντικό χρονικό διάστημα (2,5 μηνών), σε συνδυασμό με τη σοβαρότητα των επαπειλούμενων κυρώσεων και την έλλειψη δικαστικού ελέγχου επανεκτίμησης της κατάστασης κατά την εξέλιξη της πανδημίας, έκρινε τον περιορισμό της ελευθερίας συνάθροισης μη αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία (σκέψεις 91-92). Κατά τούτο, διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 11 ΕΣΔΑ.

Κατά τη μειοψηφία τριών δικαστών, ωστόσο, το Δικαστήριο θα έπρεπε να καταλήξει σε διαφορετική κρίση τόσο ως προς το διαδικαστικό σκέλος, αφού το προσφεύγον δεν είχε ασκήσει κανένα ένδικο βοήθημα στην Ελβετία, όσο και ως προς την ουσία, και συγκεκριμένα για δύο λόγους: Αφενός μεν διότι ο έλεγχος αναλογικότητας του μέτρου εκ μέρους της πλειοψηφίας ήταν αφηρημένος, αφετέρου δε διότι η αναγνώριση εν προκειμένω παραβίασης του άρθρου 11 ΕΣΔΑ έρχεται σε αντίθεση με το ευρύ περιθώριο που διαθέτουν τα κράτη ως προς τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Προς επίρρωση της τελευταίας αυτής διαπίστωσης, οι μειοψηφούντες δικαστές αναφέρθηκαν σε προηγούμενες αποφάσεις του

Δικαστηρίου, σύμφωνα με τις οποίες άλλοι περιορισμοί δικαιωμάτων κατά την περίοδο της πανδημίας (δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, ελευθερία λόγου, δικαίωμα στην εκπαίδευση) κρίθηκαν σύμφωνοι με την ΕΣΔΑ. Η έλλειψη δικαστικού ελέγχου των περιοριστικών μέτρων οφείλεται δε, σύμφωνα με τη μειοψηφία, στην έλλειψη άσκησης ένδικου βοηθήματος από το προσφεύγον (βλ. ιδίως σκέψεις 10-14 της μειοψηφίας των δικαστών Ravarani, Seibert-Fohr και Roosma). Το τμήμα ευρείας συνθέσεως του ΕΔΔΑ καλείται πλέον να αποφανθεί οριστικά επί της προσφυγής.

Υποβοήθηση σε αυτοχειριασμό – Δικαιολογημένη και αναλογική καταδίκη και επιβολή ποινής φυλάκισης σε ιατρό, ο οποίος, πέραν της δημοσίευσης οδηγού αυτοκτονίας στο διαδίκτυο, παρείχε βοήθεια και εξατομικευμένες συμβουλές σε συγκεκριμένα άτομα που επιθυμούσαν να αυτοκτονήσουν – Έλλειψη ευρωπαϊκού consensus ως προς το επιτρεπτό ή μη της υποβοήθησης σε αυτοχειριασμό – Μη παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 12.4.2022, Lings κατά Δανίας, αριθμ. αιτ. 15136/20)

Στην απόφαση Lings κατά Δανίας το ΕΔΔΑ εξέτασε το συμβατό της καταδίκης για υποβοήθηση σε αυτοχειριασμό με την κατοχυρούμενη στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ ελευθερία έκφρασης. Ύστερα από σύντομη ιστορική επισκόπηση της ποινικοποίησης της υποβοήθησης σε αυτοχειριασμό στη Δανία (άρθρο 240 δανΠΚ) (σκέψεις 18-24) και δικαιοσυγκριτική εξέταση περί του αξιοποιήσιμου της υποβοήθησης σε αυτοχειριασμό και της ευθανασίας στα Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (σκέψεις 26-32), το Δικαστήριο επιβεβαίωσε εκ νέου την πάγια νομολογία του σχετικά με τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης (σκέψεις 41-44): Προκειμένου περί ζητημάτων που άπτονται της ηθικής, στα οποία συγκαταλέγονται όσα αφορούν στη φύση της ανθρώπινης ζωής, οι εθνικές αρχές διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης των περιορισμών της ελευθερίας της έκφρασης. Καθοριστικής σημασίας στο πλαίσιο αυτό είναι τόσο η ποιότητα του κοινοβουλευτικού και δικαστικού ελέγχου της αναγκαιότητας του περιοριστικού της ελευθερίας του λόγου μέτρου –εν προκειμένω της ποινικοποίησης της επίμαχης συμπεριφοράς– όσο και η ύπαρξη ή η απουσία κοινής βάσης

μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών των κρατών-μελών του Συμβουλίου (ευρωπαϊκό consensus).

Στο πλαίσιο ελέγχου της αναγκαιότητας του περιορισμού της ελευθερίας έκφρασης εντός μιας δημοκρατικής κοινωνίας (άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ), το ΕΔΔΑ έκρινε ως ακολούθως: Αφενός μεν από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ απορρέει η υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν την ανθρώπινη ζωή ακόμα και όταν αυτή απειλείται από τον ίδιο τον φορέα της, εφόσον τούτος δεν δρα ελεύθερα και με επίγνωση των πράξεών του (σκέψη 49· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 20.11.2011, Haas κατά Ελβετίας, αριθμ. αιτ. 31322/07, σκέψη 54)· αφετέρου δε στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, η ελευθερία του ατόμου να αποφασίζει ελεύθερα για το πώς και το πότε θα θέσει τέλος στη ζωή του, εφόσον αποφασίζει ελεύθερα και είναι σε θέση να πράττει σύμφωνα με την επιλογή του αυτή (σκέψη 50· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 19.7.2012, Koch κατά Γερμανίας, αριθμ. αιτ. 497/09, σκέψεις 51-52, ΕΔΔΑ, απόφ. της 14.5.2013, Gross κατά Ελβετίας, αριθμ. αιτ. 67810/10, σκέψεις 58-60). Στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης κατ' άρθρον 10 ΕΣΔΑ, ωστόσο, εμπίπτει μόνον η ελευθερία παροχής γενικών πληροφοριών σχετικά με τον αυτοχειριασμό, και όχι οποιασδήποτε άλλης μορφής συνδρομή σε πρόσωπο που επιθυμεί να αυτοκτονήσει (σκέψη 52).

Υπό το φως των περιστατικών της συγκεκριμένης υπόθεσης, αντικείμενο ελέγχου συμβατότητας ή μη με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ δεν αποτελεί η ποινικοποίηση της υποβοήθησης σε αυτοχειριασμό εν γένει, αλλά η καταδίκη του προσώπου για υποβοήθηση σε αυτοχειριασμό στη συγκεκριμένη υπόθεση (σκέψεις 46-47). Κατά τούτο, η μεν δημοσίευση από τον προσφεύγοντα οδηγού αυτοκτονίας στο διαδίκτυο, στον οποίο παρέχονταν γενικές μόνον πληροφορίες σχετικά με τον αυτοχειριασμό, προστατεύεται πλήρως από την ελευθερία της έκφρασης, η δε συνδρομή σε αυτοχειριασμό υπό τη μορφή εξασφάλισης των αναγκαίων φαρμακευτικών ουσιών, όπως συνέβη εν μέρει στην επίμαχη υπόθεση, υπερβαίνει καταφανώς την προβληματική της ελευθερίας της έκφρασης και δεν εμπίπτει στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ (σκέψεις 45 και 54). Αντιθέτως, η παροχή συγκεκριμένων πληροφοριών και καθοδήγησης σε συγκεκριμένο πρόσωπο εκ μέρους του προσφεύγοντος

μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, με σκοπό την επιτυχή έκβαση της προσπάθειας αυτοκτονίας, αποτελεί ζήτημα επίπτον στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Η καταδίκη του προσφεύγοντος για την παροχή αυτού του είδους συνδρομής και η επιβολή της συγκεκριμένης ποινής (φυλάκιση με αναστολή) αποτελεί –λαμβανομένων υπόψιν των ανωτέρω αναφερόμενων κριτηρίων (σκέψεις 41-44)– αναγκαίο κατ’ άρθρον 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ μέτρο περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης σε μια δημοκρατική κοινωνία και είναι συμβατή με την ΕΣΔΑ (σκέψεις 57-60).

Δυσφήμιση – Παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης (ΕΔΔΑ, απόφ. της 22.9.2022, Kitsos κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 21793/14)

Η Kitsos κατά Ελλάδας αποτελεί την τελευταία από μια σειρά αποφάσεων του ΕΔΔΑ τα τελευταία έτη, με τις οποίες τίθεται το ζήτημα αν με την καταδίκη για έγκλημα κατά της τιμής κατά τον ελληνικό Ποινικό Κώδικα (21ο Κεφάλαιο του Ειδικού Μέρους του ελλΠΚ) από τα εθνικά δικαστήρια παραβιάζεται η ελευθερία της έκφρασης κατά το άρθρο 10 ΕΣΔΑ (βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, απόφ. της 25.6.2021, Matalas κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 1864/18, ΕΔΔΑ, απόφ. της 5.2.2021, Balaskas κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 73087/17, ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.9.2018, Paraskevoropoulos κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 64184/11). Αυτήν τη φορά εξετάστηκε η καταδίκη του προσφεύγοντος το 2012 από τα εθνικά δικαστήρια για το έγκλημα της δυσφήμισης (άρθρο 362 ελλΠΚ).

Ο προσφεύγων, εμφανιζόμενος στην τηλεόραση το 2005, κατηγορήσε τους Θ.Γ. και Μ.Β., μέλη του συμβουλίου δικαστικής συμπαράστασης του Β.Π., ότι με το “σατανικό σχέδιό” τους έθεσαν τον τελευταίο σε δικαστική συμπαράσταση, προκειμένου να πάρουν την περιουσία του έναντι τιμήματος ευτελούς αξίας, τους αποκάλεσε δε “απατεώνες”. Το 2007 οι Θ.Γ. και Μ.Β. παύθηκαν από την ιδιότητά τους ως δικαστικοί συμπαράστατες, επειδή αντάλλαξαν μέρος της περιουσίας του Β.Π. έναντι τιμήματος χαμηλότερου από τη μισή αξία του, καταδικάσθηκαν δε για υπεξαίρεση λόγω των ενεργειών τους.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι με την καταδίκη του προσφεύγοντος για το έγκλημα της δυσφήμισης υπήρξε

παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Αρχικά, αναγνώρισε ότι οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος θα μπορούσαν πράγματι να βλάψουν τη φήμη των Θ.Γ. και Μ.Β. (σκέψ. 11). Επεσήμανε, όμως, ότι η θεώρηση των ισχυρισμών του προσφεύγοντος από τα ελληνικά δικαστήρια ως ισχυρισμών περί γεγονότων και μάλιστα αναληθών ήταν ανατιολόγητη, με δεδομένο ότι επρόκειτο για δηλώσεις σχετικές με γεγονότα αληθή, όπως κρίθηκαν από τα ελληνικά δικαστήρια, καθώς και για αξιολογικές κρίσεις με γεγονοτικό πυρήνα (σκέψ. 11). Κατά τούτο, το Δικαστήριο ακολούθησε προηγούμενη νομολογία του, κατά την οποία τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να αιτιολογούν επαρκώς τον χαρακτηρισμό δηλώσεων ως αξιολογικών κρίσεων (που δεν επιδέχονται απόδειξη) ή γεγονότων, καθώς και να κρίνουν αν υπάρχει επαρκής πραγματική βάση στις δηλώσεις αυτές (βλ. ΕΔΔΑ, Matalas κατά Ελλάδας, ό.π., σκέψ. 53· γενικότερα, για τη θεμελιώδους για το Δικαστήριο σημασίας διάκριση μεταξύ αξιολογικών κρίσεων και γεγονότων βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.11.2020, Tolmachev κατά Ρωσίας, αριθμ. αιτ. 42182/11, σκέψ. 50). Περαιτέρω, κρίσιμο κατά το ΕΔΔΑ θεωρήθηκε ότι τα ελληνικά δικαστήρια, εξετάζοντας μεμονωμένα τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποίησε ο προσφεύγων, αγνόησαν το συνολικό πλαίσιο της συνέντευξης και τη συμβολή του προσφεύγοντος στην ενημέρωση του κοινού ως προς ένα ζήτημα δημοσίου ενδιαφέροντος, αφού ο Β.Π. ήταν πρόσωπο γνωστό στην Κύκλα, και άρα ήταν αναμενόμενη η άσκηση δημόσιας κριτικής (σκέψ. 12· για τα κριτήρια επί τη βάση των οποίων ένα ζήτημα μπορεί να χαρακτηριστεί ως “δημοσίου ενδιαφέροντος” βλ. από προηγούμενη νομολογία την ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.11.2015, Couderc and Hachette Filipacchi Associés κατά Γαλλίας [GC], αριθμ. αιτ. 40454/07, σκέψ. 103). Η σημασία χαρακτηρισμού ενός ζητήματος ως “δημοσίου ενδιαφέροντος” είναι κρίσιμη, διότι σε μια τέτοια περίπτωση, κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, υπάρχει μικρό περιθώριο εφαρμογής περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης (βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, Balaskas κατά Ελλάδας, ό.π., σκέψ. 42, με περαιτέρω παραπομπές στη νομολογία του Δικαστηρίου). Τέλος, ακολουθώντας και πάλι προηγούμενη πάγια νομολογία του, με βάση την οποία η επιβολή ποινής φυλάκισης σε υποθέσεις

δυσφήμισης είναι συμβατή με την ελευθερία της έκφρασης μόνον εάν συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις (ΕΔΔΑ, Balaskas κατά Ελλάδα, ό.π., σκέψ. 61, ΕΔΔΑ, Paraskevopoulos κατά Ελλάδα, ό.π., σκέψ. 42), το Δικαστήριο θεώρησε ότι η επιβολή αυτής της ποινής εν προκειμένω ήταν –ελλείπει τέτοιων περιστάσεων– αδικαιολόγητη (σκέψ. 12).

Φθορά ξένης ιδιοκτησίας και “χουλιγκανισμός” – Η βαφή μνημείου (graffiti) σε ένδειξη πολιτικής διαμαρτυρίας δεν συνιστά βλάβη του μνημείου (ΕΔΔΑ, απόφ. της 30.11.2021, Genov και Sarbinska κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 52358/15, με μειοψηφία)

Οι δύο προσφεύγοντες, από κοινού με ακόμη τέσσερα άτομα, συνελήφθησαν τον Νοέμβριο του 2013 με την κατηγορία ότι έβαψαν κατά τη διάρκεια εκτεταμένων αντικυβερνητικών διαδηλώσεων στη Βουλγαρία, ένα μνημείο, αποτελούμενο από επτά φιγούρες που αναπαρίσταναν αντιστασιακούς αγωνιστές του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Συγκεκριμένα, φέρεται να χρωμάτισαν το μνημείο και να έγραψαν επ’ αυτού ένα αντικυβερνητικό σύνθημα. Αμφότεροι οι προσφεύγοντες είχαν έντονη πολιτική δράση και ήταν μέλη της οργάνωσης που συντόνιζε τις διαδηλώσεις. Κατά των προσφευγόντων ασκήθηκε δίωξη για το αδίκημα του «χουλιγκανισμού». Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο τους αθώωσε, ελλείπει επαρκών αποδεικτικών στοιχείων, αλλά και για τον λόγο ότι, σε κάθε περίπτωση, τυχόν καταδίκη τους θα ήταν αντίθετη προς την ελευθερία έκφρασης και θα συνιστούσε κατ’ ουσίαν χρήση της ποινικής καταστολής για πολιτικούς σκοπούς. Η εισαγγελική αρχή άσκησε έφεση κατά της αθωωτικής απόφασης, ωστόσο ο εισαγγελέας της έδρας ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου πρότεινε την αθώωση των κατηγορουμένων, θεωρώντας την πρωτόδικη απόφαση ορθή. Παρά ταύτα, το δευτεροβάθμιο δικαστήριο καταδίκασε, κατά πλειοψηφία, τους κατηγορουμένους, απορρίπτοντας τους ισχυρισμούς τους περί ελευθερίας της εκφράσεως. Επέβαλε, όμως, διοικητικά πρόστιμα, ύψους περίπου 767 ευρώ, και όχι ποινές.

Κατά το ΕΔΔΑ, το κρίσιμο ερώτημα εν προκειμένω είναι εάν η ποινική καταδίκη των κατηγορουμένων για τη συγκεκριμένη πράξη είναι αναγκαία στο πλαίσιο

μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Σύμφωνα και με προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου (ΕΔΔΑ, απόφ. της 6.4.2021, Handzhiyski κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 10783/14, σκέψη 53), η επιβολή αναλογικών ποινών σε περιπτώσεις καταστροφής ή φθοράς (“destroy or damage”) μνημείων μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία υπό την ανωτέρω έννοια, ακόμη και εάν το κίνητρο για την τέλεση της συγκεκριμένης πράξης ήταν θεμιτό (σκέψη 75). Αυτό, όμως, δεν ισχύει προκειμένου περί πράξεων, οι οποίες, αν και είναι ικανές να βεβηλώσουν (“profaning”) ένα μνημείο, δεν το φθείρουν (σκέψη 76). Ο ψεκασμός ενός μνημείου με χρώμα (“spray-painting”), θίγει μεν την όψη τού μνημείου και η αφαίρεση του χρώματος συνεπάγεται κόστος και κόπο, ωστόσο, πρόκειται για κάτι πλήρως αναστρέψιμο, και όχι για βλάβη τέτοιας φύσεως, ώστε να παύει το μνημείο να αποτελεί μέρος της πολιτισμικής κληρονομιάς μιας χώρας. Εν προκειμένω, μάλιστα, τα εθνικά δικαστήρια δεν επιδίκασαν αποζημίωση υπέρ του Δημοσίου, ούτε προσκομίστηκαν από την Κυβέρνηση αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με το κόστος αφαίρεσης των χρωμάτων. Συνεπώς, η πράξη των αιτούντων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως “βλάβη” (“damage”). Ως προς το κατά πόσον η ποινική καταδίκη των κατηγορουμένων ήταν εν προκειμένω αναγκαία, το ΕΔΔΑ έλαβε επίσης υπ’ όψιν του: α) ότι η πράξη των προσφευγόντων δεν ήταν χυδαία ή υπερβολικά προσβλητική, β) ότι το κίνητρο ήταν αμιγώς πολιτικό και δεν υπήρχε πρόθεση περιφρόνησης θεμελιωδών κοινωνικών αξιών, όπως συμβαίνει, επί παραδείγματι, προκειμένου περί βεβηλώσεως ταφικών μνημείων (σκέψη 82), γ) ότι το συγκεκριμένο μνημείο δεν έχαιρε καθολικού σεβασμού στη χώρα, αλλά αντιθέτως η πολιτισμική του αξία ήταν αμφιλεγόμενη (σκέψη 83).

Σύμφωνα με τη μειοψηφούσα άποψη του δικαστή Faris Vehanović (Βοσνία-Ερζεγοβίνη), το γεγονός ότι κανείς διαφωνεί προς τις αξίες που αντιπροσωπεύει ένα μνημείο δεν δικαιολογεί τη φθορά του. Αρμόδιες για να κρίνουν αν ένα μνημείο πρέπει να εξακολουθεί να υφίσταται ή όχι είναι αποκλειστικά οι κρατικές αρχές. Καθ’ όσον δε υφίσταται το μνημείο, είναι αναγκαίο να ενεργεί κανείς σύμφωνα με τον νόμο, ενώ οι κρατικές αρχές έχουν καθήκον να το προστατεύουν.

3. Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι

Χρήση πυροβόλων όπλων από αστυνομικούς κατά τη σύλληψη – Μη αναγκαιότητα θανατηφόρας αστυνομικής βίας – Ελλιπής σχεδιασμός αστυνομικής επιχείρησης – Παραβίαση ουσιαστικού και διαδικαστικού σκέλους άρθρου 2 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 30.11.2022, Ράρνυ κατά Ρουμανίας, αριθμ. αιτ. 13326/18)

Στην υπόθεση Ράρνυ κατά Ρουμανίας το ΕΔΔΑ εξέτασε τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται ώστε να μην παραβιάζεται το άρθρο 2 παρ. 2 ΕΣΔΑ, όταν κατά τη σύλληψη υπόπτου από τις αστυνομικές αρχές επέρχεται ο θάνατός του. Το ζήτημα τέθηκε λόγω της προσφυγής της συζύγου του θανόντος, τον οποίον η αστυνομία πυροβόλησε στο κεφάλι κατά την επιχείρηση σύλληψής του, θεωρώντας εσφαλμένα ότι πρόκειται για άλλο (επικίνδυνο) πρόσωπο.

Το Δικαστήριο επανέλαβε (ΕΔΔΑ, απόφ. της 23.5.2010, Wasilewska και Kalucka κατά Πολωνίας, αριθμ. αιτ. 28975/04 και 33406/04, σκέψ. 42, ΕΔΔΑ, απόφ. της 27.9.1995, McCann κ.λπ. κατά Η.Β., αριθμ. αιτ. 18984/91, σκέψ. 148-149) ότι η άσκηση βίας θα πρέπει να είναι αυστηρώς ανάλογη με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ο οποίος θα πρέπει να συνάδει με το άρθρο 2 παρ. 2 ΕΣΔΑ (σκέψ. 72). Για την αξιολόγηση αυτή, κρίσιμες είναι οι περιστάσεις της υπόθεσης, όπως είναι για παράδειγμα η φύση του εγκλήματος που φέρεται να έχει διαπράξει ο ύποπτος και η επικινδυνότητα του τελευταίου (σκέψ. 73). Το Δικαστήριο ανέδειξε ακόμη την ανάγκη να ρυθμίζονται οι αστυνομικές επιχειρήσεις από διατάξεις του εθνικού δικαίου, προκειμένου να αποφεύγεται η αυθαιρεσία και η κατάχρηση εξουσίας, αλλά και τα ατυχήματα που οδηγούν σε θάνατο, εφόσον αυτά είναι δυνατόν να αποφευχθούν (σκέψ. 73-74· αντίστοιχες σκέψεις είχε κάνει το Δικαστήριο μεταξύ άλλων και στην ΕΔΔΑ, απόφ. της 20.12.2004, Makaratzis κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 50385/99, σκέψ. 58). Επιπλέον, πέρα από την εξέταση της νομιμότητας της ασκηθείσας βίας, πρέπει να εξετάζεται αν η επιχείρηση της αστυνομίας ήταν σχεδιασμένη και ελεγχόμενη κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να μειώνεται στο ελάχιστο δυνατό η καταφυγή σε θανατηφόρα βία ή η πρόκληση θανατηφόρου ατυχήματος (σκέψ. 75-

76· και στο σημείο αυτό το Δικαστήριο επανέλαβε τις σκέψεις προηγούμενων αποφάσεων – βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, Makaratzis κατά Ελλάδας, ό.π., σκέψ. 60).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ κατά το ουσιαστικό σκέλος (σκέψ. 88). Η κρίση αυτή βασίστηκε στις αμφιβολίες του Δικαστηρίου ως προς τα ευρήματα των εθνικών αρχών, με βάση τα οποία οι αστυνομικοί βρίσκονταν σε κίνδυνο λόγω της προσπάθειας διαφυγής του υπόπτου, ο δε πυροβολισμός οφειλόταν σε ακούσια εκπυροσοκρότηση, προκληθείσα από το ότι η πόρτα του αυτοκινήτου χτύπησε τον αγκώνα του αστυνομικού (σκέψ. 80-82). Βασίστηκε, επίσης, στον ελλιπή σχεδιασμό και έλεγχο της αστυνομικής επιχείρησης· λόγω των ελλείψεων αυτών δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι ο θάνατος του υπόπτου ήταν απολύτως αναγκαίο μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού (σκέψ. 87). Βαρύνουσα σημασία για το Δικαστήριο είχαν, μεταξύ άλλων, το σφάλμα των αστυνομικών αρχών ως προς την ταυτοποίηση του υπόπτου, η ύπαρξη αμφιβολιών ως προς το αν οι αστυνομικοί δήλωσαν την ιδιότητά τους στον ύποπτο, προτού αυτός επιχειρήσει να διαφύγει με το αυτοκίνητό του, η έλλειψη ασθενοφόρου, παρά τη δεδομένη επικινδυνότητα της επιχείρησης, καθώς και η αδυναμία της Κυβέρνησης να εξηγήσει αν τέθηκε πράγματι σε εφαρμογή ένα επαρκές νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο για την προστασία των πολιτών από αυθαιρεσίες και κατάχρηση βίας (σκέψ. 84-86).

Παραβίαση υπήρξε κατά το Δικαστήριο και ως προς το διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 2 ΕΣΔΑ (σκέψ. 98). Το ΕΔΔΑ, αφού επανέλαβε τις γενικές αρχές που πρέπει να διέπουν την έρευνα, προκειμένου αυτή να κριθεί ως αποτελεσματική (σκέψ. 91, με παραπομπές σε προηγούμενες αποφάσεις), θεμελίωσε εν προκειμένω την κρίση του ιδίως στην υπερβολική διάρκεια της έρευνας από τις εθνικές αρχές (11 έτη), καθώς και στην έλλειψη εις βάθος έρευνας, αφού δεν διερευνήθηκε το ζήτημα του ελλιπούς σχεδιασμού και ελέγχου της επιχείρησης (σκέψ. 96-98).

B. Δικονομικό Ποινικό Δίκαιο

1. Θεμελιώδεις αρχές ποινικής δίκης και δικαιώματα κατηγορουμένου

Αμεροληψία δικαστηρίου και τεκμήριο αθωότητας – Παραβίαση των αρχών λόγω καταδίκης κατηγορουμένου από δικαστήριο το οποίο είχε προηγουμένως εγκρίνει συμφωνίες ποινικής διαπραγμάτευσης συγκατηγορουμένων του στην ίδια υπόθεση (ΕΔΔΑ, απόφ. της 25.11.2021, Mucha κατά Σλοβακίας, αριθμ. αιτ. 63703/19)

Ο προσφεύγων κατηγορείτο από κοινού με ακόμη οκτώ άτομα για σύσταση εγκληματικής οργάνωσης και ένταξη σε αυτήν. Κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας η υπόθεση χωρίστηκε για τους οκτώ συγκατηγορουμένους του, καθώς ήταν πρόθυμοι να προβούν σε ποινική διαπραγμάτευση. Η ποινική διαπραγμάτευση κατέληξε σε συμφωνία, με την οποία οι συγκατηγορούμενοι του προσφεύγοντος αποδέχονταν την ενοχή τους. Οι συμφωνίες ποινικής διαπραγμάτευσης επικυρώθηκαν βάσει τριών βουλευμάτων, εκδοθέντων από το ίδιο Συμβούλιο, και οι οκτώ συγκατηγορούμενοι του προσφεύγοντος καταδικάστηκαν στις συμφωνηθείσες ποινές. Στις συμφωνίες και τα αντίστοιχα καταδικαστικά βουλεύματα γινόταν ρητή αναφορά στον ρόλο και σε συγκεκριμένες ενέργειες του προσφεύγοντος στο πλαίσιο της εγκληματικής οργάνωσης. Στη συνέχεια, ο προσφεύγων καταδικάστηκε, κατόπιν ακροαματικής διαδικασίας, σε ποινή είκοσι τριών ετών από δικαστήριο το οποίο είχε την ίδια ακριβώς σύνθεση με το συμβούλιο εκείνο που είχε προηγουμένως εγκρίνει τις συμφωνίες ποινικής διαπραγμάτευσης και είχε επιβάλει τις ποινές στους οκτώ συγκατηγορούμενους του προσφεύγοντος. Το εθνικό δικαστήριο αιτιολόγησε την καταδικαστική του κρίση, αναφερόμενο ρητώς στις συμφωνίες που συνήφθησαν στο πλαίσιο της ποινικής διαπραγμάτευσης.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι εν προκειμένω υπήρξε παραβίαση τόσο του τεκμηρίου αθωότητας όσο και του δικαιώματος του κατηγορουμένου για εκδίκηση της υπόθεσής του από αμερόληπτο δικαστήριο. Ως προς το τεκμήριο αθωότητας, εκρίθη ότι, προκειμένου περί υποθέσεως

η οποία αφορά περισσότερους κατηγορουμένους και η οποία χωρίζεται ως προς ορισμένους εξ αυτών, το αρχικώς επιλαμβανόμενο δικαστήριο δύναται να αξιολογεί την ενοχή και των προσώπων εκείνων που θα δικασθούν αργότερα και να θέτει ως βάση για την κρίση του τη δράση των προσώπων αυτών, τούτο όμως μόνον στον βαθμό που είναι απολύτως απαραίτητο για την αιτιολόγηση της απόφασής του στη συγκεκριμένη περίπτωση. Επίσης, θα πρέπει η διατύπωση της απόφασης να είναι τέτοια, ώστε να αποφεύγεται το ενδεχόμενο προκατάληψης ως προς την ενοχή των τρίτων αυτών προσώπων (σκέψη 58· βλ. σχετικώς και ΕΔΔΑ, απόφ. της 27.2.2014, Karaman κατά Γερμανίας, αριθμ. αιτ. 17103/10, σκέψη 65, ΔΕΕ, απόφ. της 18.3.2021, Pometon v. Commission, C-440/19, σκέψη 63). Οι προϋποθέσεις αυτές δεν είχαν τηρηθεί εν προκειμένω. Οι αποφάσεις επικύρωσης των συμφωνιών διαπραγμάτευσης περιελάμβαναν ιδιαίτερα λεπτομερείς και προσωπικές αναφορές στη δράση του προσφεύγοντος, πέραν του αναγκαίου μέτρου, και δη χωρίς να αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο αθώωσής του στο μέλλον. Δεδομένου δε ότι επρόκειτο για το ίδιο δικαστήριο που αποφάσισε μεταγενέστερα επί της ενοχής του προσφεύγοντος, η διατύπωση αυτή των προηγούμενων αποφάσεων δικαιολογούσε κατά τρόπο αντικειμενικό αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του δικαστηρίου που έκρινε επί της υποθέσεως του προσφεύγοντος, με αποτέλεσμα πέραν του τεκμηρίου αθωότητας να προσβάλλεται και το δικαίωμα του κατηγορουμένου για εκδίκηση της υπόθεσής του από αμερόληπτο δικαστήριο (σκέψεις 48 και 63 επ., ιδίως δε σκέψη 66).

Αρχή ne bis in idem – Διοικητικά πρόστιμα για παραβιάσεις διατάξεων πολεοδομικού δικαίου και ποινική καταδίκη – Κριτήρια παραβίασης του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ στην περίπτωση δυαδικών διαδικασιών και κυρώσεων για την ίδια παράβαση (bis) – Παραβίαση εν μέρει του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.6.2022, Γουλανδρής και Βαρδινογιάννη κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 1735/13)

Στην απόφαση Γουλανδρής και Βαρδινογιάννη κατά Ελλάδας το ΕΔΔΑ εξέτασε τη συμβατότητα της σω-

ρευτικής επιβολής διοικητικών προστίμων (άρθρο 17 παρ. 1-3 Ν. 1337/1983) και ποινικών κυρώσεων (άρθρο 17 παρ. 8 Ν. 1337/1983) για την ανέγερση και τη διατήρηση αυθαίρετης κατασκευής στον προσφεύγοντα και στην προσφεύγουσα. Ζήτημα παραβίασης του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ ως προς τον προσφεύγοντα ανέκυψε εκ της σωρεύσεως διοικητικού προστίμου και χρηματικής ποινής λόγω ανέγερσης και διατήρησης αυθαίρετης κατασκευής. Αντιθέτως, ως προς την προσφεύγουσα η παραβίαση του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ εξετάστηκε μόνον υπό το πρίσμα της σωρευτικής επιβολής σε αυτήν του διοικητικού προστίμου και χρηματικής ποινής λόγω διατήρησης αυθαίρετης κατασκευής (σκέψεις 33-36).

Το Δικαστήριο υπενθύμισε την πάγια νομολογία του, όπως αυτή συνοψίσθηκε στην απόφαση ευρείας συνθέσεως Α και Β κατά Νορβηγίας (ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.11.2016, Α και Β κατά Νορβηγίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 24130/11, σκέψεις 122-123): Παρότι από το άρθρο 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ δεν απορρέει απαγόρευση προς τα κράτη να προβλέπουν στα εθνικά τους συστήματα παράλληλα στάδια νομικής ανταπόκρισης στην ίδια παράβαση από διαφορετικές αρχές και για διαφορετικούς σκοπούς, πρέπει εντούτοις να εξετάζεται κάθε φορά αν οι δύο διαδικασίες είναι προϊόν ενός ολοκληρωμένου συστήματος που διευκολύνει την αντιμετώπιση των διαφόρων πτυχών της παράβασης με προβλέψιμο και αναλογικό τρόπο, αποτελώντας ένα συνεκτικό σύνολο ή αν, αντιθέτως, συνεπάγεται, επί της ουσίας ή κατ' αποτέλεσμα, διπλή ποινική δίωξη εις βάρος του καθ' ου (σκέψη 50). Σύμφωνα μάλιστα με τα κριτήρια Engel, πέραν του νομικού χαρακτηρισμού της επίμαχης παράβασης στο εθνικό δίκαιο, καθοριστικής σημασίας για την κατάφαση του ποινικού χαρακτήρα μιας κύρωσης είναι η ίδια η φύση της παράβασης, καθώς και ο βαθμός αυστηρότητας της επαπειλούμενης κύρωσης (σκέψη 52).

Κατά τον έλεγχο της συμβατότητας της ύπαρξης διπλών διαδικασιών με το άρθρο 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (bis) εναπόκειται στο κράτος να αποδείξει ότι οι δύο διαδικασίες υπήρξαν «αρκούντως στενά συνδεδεμένες ως προς την ουσία και τον χρόνο», δη-

λαδή ότι έχουν συνδυαστεί με ολοκληρωμένο τρόπο, ώστε να αποτελούν ένα συνεκτικό σύνολο. Προς τούτο απαιτείται αφενός μεν οι επιδιωκόμενοι σε κάθε διαδικασία σκοποί και τα χρησιμοποιούμενα μέσα να είναι στην ουσία συμπληρωματικά και να συνδέονται ως προς τον χρόνο, αφετέρου δε οι πιθανές συνέπειες του διπλασιασμού της διαδικασίας να είναι αναλογικές και προβλέψιμες για τον καθ' ου (σκέψη 54· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.11.2016, Α και Β κατά Νορβηγίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 24130/11, σκέψη 131). Σημαντικοί παράγοντες του ελέγχου τέτοιας αρκούντως στενής σχέσης ως προς την ουσία είναι οι εξής (σκέψη 54· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.11.2016, Α και Β κατά Νορβηγίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 24130/11, σκέψεις 131-132):

- κατά πόσον με τις διαφορετικές διαδικασίες επιδιώκονται συμπληρωματικοί σκοποί και συνεπώς αντιμετωπίζονται, όχι μόνο in abstracto αλλά και in concreto, διαφορετικές πτυχές της επίμαχης παράβασης;
- κατά πόσον η δυαδικότητα των σχετικών διαδικασιών ήταν προβλέψιμη συνέπεια της ίδιας παράβασης (idem), τόσο βάσει νόμου όσο και στην πράξη;
- κατά πόσον οι σχετικές διαδικασίες διεξήχθησαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποφεύγεται κατά το δυνατόν οποιαδήποτε πρόσθετη επιβάρυνση του καθ' ου, και ειδικότερα ως προς τη συλλογή και την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων, ιδίως μέσω επαρκούς αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφόρων αρμοδίων αρχών, προκειμένου να καταδείξουν ότι η διαπίστωση πραγματικών περιστατικών στη μία διαδικασία αξιοποιείται και στην άλλη;
- και, προ παντός, κατά πόσον η κύρωση που επιβάλλεται στο πλαίσιο της διαδικασίας που κατέστη αμετάκλητη πρώτη ελήφθη υπόψιν στη διαδικασία που κατέστη αμετάκλητη τελευταία, ούτως ώστε να αποφευχθεί η υπερβολική επιβάρυνση του καθ' ου. Αυτός ο τελευταίος κίνδυνος είναι λιγότερο πιθανό να ανακύψει όταν εφαρμόζεται κάποιος αντισταθμιστικός μηχανισμός, προκειμένου να διασφαλισθεί ότι το συνολικό ύψος των επιβαλλόμενων κυρώσεων είναι αναλογικό.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπίστωσε κατ' αρχάς τον τιμωρητικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα των διοικητικών προστίμων ανέγερσης και διατήρησης

αυθαίρετης κατασκευής. Δεδομένου ότι το μεν πρώτο επιβάλλεται ανεξαρτήτως της αποκατάστασης της νομιμότητας και της επαναφοράς των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση διά της κατεδαφίσεως του αυθαιρέτου, το δε δεύτερο μπορεί να καταλήξει ιδιαίτερος επαχθές λόγω της κατ' έτος επαύξησής του, όσο ο καθ' ου εμμένει στη διατήρηση του αυθαιρέτου (σκέψεις 57-60), προκύπτει ότι οι διοικητικές κατά το εθνικό δίκαιο διαδικασίες επιβολής των εν λόγω προστίμων είναι στην πραγματικότητα “ποινικής” φύσεως κατά την έννοια του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (σκέψη 63).

Περαιτέρω, επειδή η “αμετάκλητη καταδίκη/αθώωση” αποτελεί αυτόνομη έννοια της Σύμβασης (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.2.2009, Sergey Zolotukhin [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 14939/03, σκέψεις 54-57· ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.11.2016, Α και Β κατά Νορβηγίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 24130/11, σκέψεις 139, 148) και δεν προϋποθέτει κατ' αναγκαιότητα την παρέμβαση δικαστηρίου (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 8.7.2019, Mihalache κατά Ρουμανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 54012/10, σκέψεις 93-95), κρίσιμη για τη συνδρομή της εν λόγω προϋπόθεσης είναι η ύπαρξη δεδικασμένου (“res judicata”, σκέψεις 64-65· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.2.2009, Sergey Zolotukhin [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 14939/03, σκέψεις 107-108). Προκειμένου περί διοικητικών προστίμων απαιτείται η απόφαση επιβολής του προστίμου να έχει καταστεί απρόσβλητη είτε λόγω εξάντλησης των προβλεπόμενων ενδίκων βοηθημάτων είτε –όπως ακριβώς συνέβη στην επίμαχη υπόθεση (σκέψεις 66-67)– λόγω παρέλευσης της προθεσμίας ασκήσεώς τους (σκέψη 65· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 14.4.2010, Tsonyo Tsonen κατά Βουλγαρίας [No. 2], αριθμ. αιτ. 2376/03, σκέψεις 53-54, 56).

Στο πλαίσιο εξέτασης της ταυτότητας της παράβασης (idem), υπό την έννοια της ταυτότητας των πραγματικών περιστατικών στις δύο διαδικασίες (σκέψη 68· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.2.2009, Sergey Zolotukhin [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 14939/03, σκέψεις 78-84), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα πραγματικά περιστατικά της διοικητικής και της ποινικής διαδικασίας ταυτίζονταν μόνον εν μέρει, δηλαδή μόνον ως προς το σκέλος της ανέγερσης της αυθαίρετης κα-

τασκευής· ως προς το σκέλος της διατήρησής της το Δικαστήριο κατέληξε στο ότι τα πραγματικά περιστατικά τής κάθε διαδικασίας αφορούσαν σε διαφορετικό χρονικό πλαίσιο, ως εκ τούτου δε ήταν μεταξύ τους διακριτά. Για τον λόγο αυτόν, διαπίστωσε ότι ως προς το σκέλος της διατήρησης της αυθαίρετης κατασκευής δεν παραβιάστηκε το άρθρο 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ για κανέναν προσφεύγοντα (σκέψεις 71-72).

Εστιάζοντας, τέλος, στη δυαδικότητα της διαδικασίας (bis) για την επιβολή κύρωσης στον προσφεύγοντα λόγω της ανέγερσης της αυθαίρετης κατασκευής, το Δικαστήριο αναγνώρισε αρχικώς ότι οι επιδιωκόμενοι μέσω της διοικητικής διαδικασίας σκοποί ήσαν συμπληρωματικοί των επιδιωκόμενων μέσω της ποινικής διαδικασίας σκοπών και αφορούσαν αποκλειστικά στη μη συμμόρφωση του προσφεύγοντα προς τις πολεοδομικές απαιτήσεις, χωρίς να φέρουν στιγματιστικό χαρακτήρα (σκέψη 74). Η δυαδικότητα της διαδικασίας, επιπλέον, ήταν προβλέψιμη συνέπεια της πολεοδομικής παράβασης τόσο βάσει της οικείας νομοθεσίας όσο και της ακολουθούμενης πρακτικής, ο δε προσφεύγων μπορούσε να γνωρίζει την πιθανότητα ποινικής δίωξής του, ακόμα και αν τούτη δεν μνημονεύοταν στη διοικητική απόφαση επιβολής προστίμου (σκέψη 75).

Αναφορικά με το κριτήριο του τρόπου διεξαγωγής των δύο διαδικασιών, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι δεν κατεβλήθη η μέγιστη δυνατή προσπάθεια, ώστε να αποφευχθεί η υπέρμετρη επιβάρυνση του καθ' ου. Και τούτο διότι οι επίμαχες κυρώσεις λόγω ανέγερσης αυθαιρέτου επεβλήθησαν από διαφορετικές αρχές και στο πλαίσιο διακριτών διαδικασιών, χωρίς μάλιστα στη μεταγενέστερη ποινική διαδικασία να προκύπτει ότι ελήφθησαν υπόψιν τα αποδεικτικά στοιχεία που συνελέγησαν και αξιολογήθηκαν στην προγενέστερη διοικητική, καθεμιά εξ αυτών δε κατέστη αμετάκλητη ανεξαρτήτως της άλλης (σκέψη 76). Η δυαδικότητα της διαδικασίας απέβη, επιπλέον, εις βάρος της αναλογικότητας της συνολικής τιμώρησης του καθ' ου, αφού η προγενέστερη επιβολή διοικητικού προστίμου δεν αξιολογήθηκε από το ποινικό δικαστήριο ως στοιχείο υπέρ της επιβολής μικρότερης χρηματικής ποινής, αλλά αντιθέτως ως στοιχείο θεμελίωσης της ποινικής ευθύνης του καθ' ου (σκέψη 77). Η διαβεβαίω-

ση του ποινικού δικαστηρίου περί λήψεως υπόψιν της οικονομικής καταστάσεως του καθ' ου δεν σημαίνει, εξάλλου, ότι εντός της ποινικής δίκης υπήρξε μέριμνα υπέρ της εξασφάλισης μιας συνολικά ανάλογης προς την παράβαση τιμώρησης (σκέψεις 77-78).

Υπό το πρίσμα, τέλος, του κριτηρίου της χρονικής σύνδεσης των δύο διαδικασιών, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι δύο διαδικασίες δεν υπήρξαν αρκούντως στενά συνδεδεμένες ως προς τον χρόνο, αφού η ποινική διαδικασία έλαβε χώρα πολύ μετά τη διοικητική και τη συνακόλουθη αμετάκλητη επιβολή του διοικητικού προστίμου (σκέψη 79).

Κατόπιν τούτων, παρά την κατάφαση της συμπληρωματικότητας των επιδιωκόμενων σε κάθε διαδικασία σκοπών και της προβλεψιμότητας των συνεπειών της επίμαχης παράβασης (ανέγερση αυθαίρετης κατασκευής), το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ ως προς τον προσφεύγοντα, διότι η διοικητική και η ποινική διαδικασία δεν συνδέονταν αρκούντως χρονικά και επί της ουσίας, ώστε να μπορούν να ιδωθούν ως τμήματα ενός ενιαίου συστήματος κυρώσεων κατά το ελληνικό πολεοδομικό δίκαιο. Αντιθέτως μάλιστα, η διπλή τιμώρηση του προσφεύγοντος επέφερε σε αυτόν δυσανάλογη ζημία τόσο λόγω της διπλής επιβολής κύρωσης όσο και λόγω της δυαδικότητας των διαδικασιών, οι οποίες δεν αποτελούσαν στην προκειμένη υπόθεση συνεκτικό και αναλογικό σύνολο (σκέψεις 80-81).

Αρχή ne bis in idem – Επιβολή προληπτικής κράτησης έπειτα από έκτιση ποινής στερητικής της ελευθερίας (ΕΔΔΑ, απόφ. της 2.11.2021, W.A. κατά Ελβετίας, αριθμ. αιτ. 38958/16)

Ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί το έτος 1993 από το Δικαστήριο Ενόρκων της Ζυρίχης σε είκοσι έτη κάθειρξης για τα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως και της διακεκριμένης ανθρωποκτονίας. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι ο προσφεύγων είχε τελήσει κατά το έτος 1983 ανθρωποκτονία με ιδιαίτερη σκληρότητα, ενώ το έτος 1990 είχε παρακινήσει τη σύντροφό του να σκοτώσει μια γνωστή τους και έπειτα διαμέλισε το πτώμα της. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις ο προσφεύγων είχε κριθεί ως ελαττωμένου καταλογισμού, κατάσταση η οποία οφειλόταν σε ψυχικές

διαταραχές αλλά και σε κατανάλωση αλκοόλ. Λόγω του ύψους της επιβληθείσας στερητικής της ελευθερίας ποινής, το εθνικό δικαστήριο έκρινε τότε σκόπιμο να μην επιβάλει επιπρόσθετα ως μέτρο ασφαλείας την προληπτική κράτηση του προσφεύγοντος, η οποία άλλωστε συνήθως δεν διαρκούσε περισσότερο από πέντε έτη.

Ο προσφεύγων ολοκλήρωσε την έκτιση της ποινής του στις 8.10.2010. Ωστόσο, προηγουμένως, το έτος 2009, είχε υποβληθεί αίτημα από την αρμόδια εισαγγελία περί προληπτικής κρατήσεώς του. Στο πλαίσιο αυτό εξεδόθη, επίσης το έτος 2009, νέα ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη. Με βάση νέες μεθόδους, οι οποίες δεν υφίσταντο κατά τον χρόνο που έλαβε χώρα η εκδίκαση της υπόθεσης το 1993, διαπιστώθηκε ότι ο προσφεύγων δεν ήταν υπό την επήρεια αλκοόλ κατά την τέλεση των πράξεων, αλλά έπασχε από αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας (dissocial personality disorder) και ψυχοπάθεια, ασθένειες μη ιάσιμες, με αποτέλεσμα να υφίσταται ιδιαίτερα υψηλός κίνδυνος τέλεσης εκ μέρους του νέων σοβαρών εγκλημάτων. Τα δεδομένα αυτά δεν τα γνώριζαν οι ένορκοι ούτε ήταν δυνατόν να τα γνωρίζουν κατά τον χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης. Βάσει των νέων αυτών δεδομένων, αποφασίστηκε η έναρξη νέας διαδικασίας σε βάρος του προσφεύγοντος, ο οποίος στο μεταξύ κρατείτο προσωρινώς. Αντικείμενο της νέας διαδικασίας ήταν αποκλειστικά η επιπρόσθετη επιβολή προληπτικής κράτησης, η οποία πράγματι διετάχθη το έτος 2013. Η επιβολή προληπτικής κράτησης έπειτα από την έκδοση αμετάκλητης απόφασης για τα ίδια πραγματικά περιστατικά κατέστη δυνατή κατά το ελβετικό δίκαιο με νόμο ο οποίος εξεδόθη το 2007, ήτοι μετά την τέλεση της πράξης και μετά την αμετάκλητη καταδίκη του προσφεύγοντος.

Ο προσφεύγων επικαλέστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ παραβίαση των άρθρων 5 και 7 ΕΣΔΑ, καθώς και του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ. Ως προς το άρθρο 5 ΕΣΔΑ, και συγκεκριμένα ως προς την παρ. 1 στοιχ. α' της συγκεκριμένης διάταξης, το ΕΔΔΑ έκρινε –όπως και με προηγούμενες αποφάσεις του (ΕΔΔΑ, απόφ. της 17.12.2009, M. κατά Γερμανίας, αριθμ. αιτ. 19359/04, σκέψη 88, ΕΔΔΑ, απόφ. της 21.10.2013, Del Río Prada κατά Ισπανίας, αριθμ. αιτ. 42750/09,

σκέψη 124)– ότι η στέρηση της ελευθερίας προσώπου συνεπεία καταδίκης σημαίνει ότι θα πρέπει να υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ καταδίκης και στέρησης της ελευθερίας. Ως καταδίκη νοείται δε η απόφαση με την οποία διαγιγνώσκεται ενοχή (σκέψη 34). Επιβολή προληπτικής κράτησης έπειτα από την έκδοση της καταδικαστικής απόφασης είναι δυνατή, μόνον εφόσον η διαδικασία εκκινεί εκ νέου με την έννοια ότι η υπόθεση επανεξετάζεται και επανελέγχεται η ενοχή του κατηγορουμένου (σκέψη 42). Εν προκειμένω, ως «καταδίκη» μπορεί να νοηθεί μόνον η απόφαση του έτους 1993, η οποία όμως δεν ήταν εκείνη που οδήγησε αιτιώδως στην επιβολή της προληπτικής κράτησης του προσφεύγοντος (σκέψη 44), και συνεπώς η επιβολή στερητικής της ελευθερίας ποινής δεν μπορεί να δικαιολογηθεί εν προκειμένω βάσει του άρθρου 5 παρ. 1 στοιχ. α' ΕΣΔΑ.

Περαιτέρω, η εφαρμογή του στοιχ. ε' της ίδιας παραγράφου (κράτηση «φρενοβλαβών») είναι δυνατή, μόνον εφόσον η κράτηση λαμβάνει χώρα σε νοσοκομείο, κλινική ή άλλο κατάλληλο ίδρυμα (σκέψη 37). Εν προκειμένω, η προληπτική κράτηση του προσφεύγοντος έλαβε χώρα σε φυλακή, και συνεπώς ούτε το άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. ε' ΕΣΔΑ τυγχάνει εφαρμογής. Βάσει αυτών, η κράτηση του προσφεύγοντος δεν δικαιολογείται από καμία διάταξη του άρθρου 5 ΕΣΔΑ, και συνεπώς υπήρξε παραβίαση της συγκεκριμένης διάταξης.

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε εν προκειμένω παραβίαση και του άρθρου 7 ΕΣΔΑ, καθώς έκρινε ότι δεν ήταν επιτρεπτή η επιβολή προληπτικής κράτησης με βάση μεταγενέστερο του χρόνου τέλεσης της πράξης νόμου. Κάτι τέτοιο παραβιάζει την αρχή nullum crimen nulla poena sine lege, αφού κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης δεν ήταν δυνατή η επιβολή προληπτικής κράτησης έπειτα από την έκδοση αμετάκλητης απόφασης (σκέψη 58).

Ως προς το ζήτημα του ne bis in idem, θα έπρεπε, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ να διαπιστωθεί εάν εν προκειμένω πρόκειται για έναρξη νέας (δεύτερης) διαδικασίας, η οποία απαγορεύεται κατά την παρ. 1 του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, ή για επανάληψη της δίκης, η οποία επιτρέπεται υπό τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, και συγκεκριμένα εφόσον υφίστα-

νται νέες αποδείξεις. Ως νέες αποδείξεις, οι οποίες δικαιολογούν την επανάληψη της δίκης, νοούνται και συνθήκες οι οποίες υφίσταντο μεν κατά τον χρόνο εκδίκασης της υπόθεσης, αλλά δεν ήταν γνωστές στους δικαστές κατά την εκδίκαση της υπόθεσης και έγιναν γνωστές μεταγενέστερα (σκέψη 68). Θα πρέπει, όμως, οι συνθήκες αυτές να είναι τόσο σημαντικές, ώστε να κρίνεται ότι θα μπορούσαν να επηρεάσουν την έκβαση της δίκης. Επίσης, για επανάληψη της δίκης μπορεί να γίνει λόγος μόνον όταν ακυρώνεται η προηγούμενη απόφαση και επανεξετάζεται η υπόθεση από την αρχή. Εν προκειμένω, η νέα διαδικασία δεν στηρίχθηκε σε νέα στοιχεία που επηρέαζαν τη φύση των εγκλημάτων του προσφεύγοντος ή την ενοχή του, ενώ δεν υπήρξε (ούτε επρόκειτο να λάβει χώρα) επανέλεγχος της ενοχής του. Συνεπώς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για επιτρεπτή επανάληψη της δίκης με αποτέλεσμα να υφίσταται παραβίαση του άρθρου 4 του 7ου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (σκέψη 71).

Δικαίωμα διορισμού συνηγόρου και επικοινωνίας με αυτόν - Προσωρινή κράτηση σε καθεστώς πλήρους απομόνωσης - Απαγόρευση επικοινωνίας με συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου καθώς και με τον διορισμένο από τον κατάλογο της νομικής βοήθειας συνήγορο - Λήψη υπόψιν από το δικαστήριο αυτοενοχοποιητικών δηλώσεων του κατηγορουμένου, οι οποίες ελήφθησαν παρά την αντίθεση του διορισμένου συνηγόρου - Παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (ΕΔΔΑ, απόφ. 18.1.2022, Atristain Gorosabel κατά Ισπανίας, αριθμ. αιτ. 15508/15)

Στην Atristain Gorosabel κατά Ισπανίας το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με το δικαίωμα διορισμού και επικοινωνίας με συνήγορο κατά το στάδιο της προδικασίας και με την επίδραση που έχει στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 και 3 εδ. γ' ΕΣΔΑ.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τα γενόμενα δεκτά πραγματικά περιστατικά, ο Atristain Gorosabel κρατήθηκε προσωρινά σε πλήρη απομόνωση κατόπιν σχετικής απόφασης του ανακριτή. Εις βάρος του είχε ασκηθεί ποινική δίωξη για τα αδικήματα της ένταξης σε τρομοκρατική οργάνωση και της κατοχής εκρηκτικών υλών. Επειδή, όμως, ο ίδιος κρατείτο σε καθεστώς πλήρους

απομόνωσης, δεν του επιτράπη να διορίσει και να επικοινωνήσει με συνήγορο της επιλογής του. Αντιθέτως, διορίστηκε για την υπεράσπισή του συνήγορος από τον κατάλογο της νομικής βοήθειας, χωρίς όμως ο τελευταίος να μπορέσει να επικοινωνήσει με τον κατηγορούμενο. Ακολούθως, ο προσφεύγων υπέδειξε με δήλωσή του στις αστυνομικές αρχές τα σημεία, στα οποία φυλάσσονταν κρηκτικές ύλες και άλλα μέσα τέλεσης εγκληματικών πράξεων, παρά τη ρητή αντίθεση τού διορισμένου από τη νομική βοήθεια και παρόντος κατά τη λήψη της κατάθεσης συνηγόρου. Η δήλωση αυτή ελήφθη υπόψιν από το εθνικό δικαστήριο, το οποίο τον καταδίκασε σε ποινή δεκαεπτά ετών για τα αδικήματα της ένταξης σε τρομοκρατική οργάνωση και της κατοχής κρηκτικών υλών.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 ΕΣΔΑ δεν περιορίζεται στην επ' ακροατηρίω διαδικασία. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι ιδίως η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 6 ΕΣΔΑ εφαρμόζεται και κατά το στάδιο της προδικασίας, όταν η εξέλιξη της υπόθεσης στο ακροατήριο μπορεί να επηρεαστεί σημαντικά από πλημμέλειες που έχουν λάβει χώρα σε προηγούμενο στάδιο (βλ. σκέψη 40).

Περαιτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε συνήγορο, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, ήδη από τη στιγμή κατά την οποία τού αποδίδεται ποινική κατηγορία και σε κάθε περίπτωση από τη σύλληψή του (βλ. σκέψη 41).

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι δεν υπήρξε επαρκής αιτιολογία για το γεγονός ότι απαγορεύτηκε στον κατηγορούμενο να συμβουλευτεί και να διορίσει συνήγορο της επιλογής του. Κρίνοντας δε συνολικά τόσο την προδικασία όσο και την επ' ακροατηρίω διαδικασία κατά του Atristain Gorosabel, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι η αυτοενοχοποιητική δήλωσή του αποτέλεσε σημαντικό αποδεικτικό στοιχείο για την καταδίκη του και ότι το ποινικό δικαστήριο δεν έλαβε υπόψιν το γεγονός ότι απαγορεύτηκε στον διορισμένο από τον κατάλογο νομικής βοήθειας συνήγορο να επικοινωνήσει με τον κατηγορούμενο προτού ο τελευταίος προβεί στη δήλωση αυτή. Με το ως άνω σκεπτικό το Δικαστήριο έκρινε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 εδ. γ' ΕΣΔΑ.

Δικαίωμα σιωπής κατά την οικειοθελή εξέταση από όργανο της δικαστικής αστυνομίας – Δικαίωμα διακοπής της εξέτασης – Εφαρμογή άρθρου 6 ΕΣΔΑ – Παράλειψη ενημέρωσης για το δικαίωμα σιωπής – Μη παράσταση με συνήγορο – Αποδεικτική βαρύτητα των δηλώσεων – Δίκαιη διαδικασία στο σύνολό της – Μη παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1, 3 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.4.2022, Dubois κατά Γαλλίας, αριθμ. αιτ. 52833/19, με μειοψηφία)

Η υπόθεση αφορά σε διενεργούμενη από όργανο της δικαστικής αστυνομίας οικειοθελή εξέταση ("audition libre"), κατά την οποία ο προσφεύγων δεν ενημερώθηκε για το δικαίωμα σιωπής ούτε παραστάθηκε με συνήγορο· επικαλέστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο δέχθηκε μεν την εφαρμογή του άρθρου 6 ΕΣΔΑ και για το εν λόγω στάδιο, απέρριψε ωστόσο την προσφυγή.

Ο προσφεύγων εξετάστηκε οικειοθελώς από όργανο της δικαστικής αστυνομίας σε αστυνομικό τμήμα, έπειτα από καταγγελίες ότι ασκούσε παράνομα το επάγγελμα του οδοντιάτρου-χειρουργού. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης ενημερώθηκε για τις καταγγελίες εις βάρος του καθώς και ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποχωρήσει από την εξέταση. Ο προσφεύγων συναίνεσε στην οικειοθελή εξέτασή του. Δεν παραστάθηκε ωστόσο με δικηγόρο, ούτε ενημερώθηκε για το δικαίωμα σιωπής. Εν συνεχεία αποδέχτηκε τα γεγονότα που αναφέρονταν στις καταγγελίες. Τα δικαστήρια της ουσίας δεν δέχτηκαν τους ισχυρισμούς του για παραβίαση των δικαιωμάτων του κατά την ΕΣΔΑ, τον καταδίκασαν σε ποινή φυλάκισης και του απαγόρευσαν την άσκηση του οδοντιατρικού επαγγέλματος. Το Ακυρωτικό Δικαστήριο της Γαλλίας (Cour de cassation) απέρριψε το ένδικο μέσο του προσφεύγοντος.

Το ΕΔΔΑ εξέτασε το καθεστώς της οικειοθελούς εξέτασης κατά το γαλλικό ποινικοδικονομικό δίκαιο και την αντίστοιχη δικονομική θέση των εξεταζόμενων προσώπων υπό το φως του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Κατά πρώτον, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ ένα πρόσωπο που θεωρείται ύποπτο τέλεσης πράξης αποκτά την ιδιότητα του κατηγορουμένου κατά την έννοια του άρθρου 6 ΕΣΔΑ όταν καλείται και εξετάζεται από τα αστυνομικά όργανα, ακόμα και αν η εξέτασή του έλαβε χώρα

χωρίς εξαναγκασμό (σκέψη 45). Το γεγονός ότι κατά την οικειοθελή εξέταση ο εξεταζόμενος έχει δικαίωμα διακοπής αυτής δεν αναιρεί ότι το πρόσωπο αυτό εξετάζεται από ανακριτικά όργανα. Επίσης, με το πέρας της οικειοθελούς εξέτασης τα όργανα της δικαστικής αστυνομίας διαθέτουν αποδεικτικό υλικό που επιβεβαιώνει ή διαψεύδει τις υποψίες, όπως αντιστοίχως συμβαίνει και σε άλλα στάδια της διαδικασίας στα οποία ισχύουν αδιαμφισβήτητα οι εγγυήσεις του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, λ.χ. κατά την εξέταση που λαμβάνει χώρα υπό το καθεστώς κράτησης από τα όργανα της δικαστικής αστυνομίας (“garde à vue”) κατά το γαλλικό δίκαιο (βλ. σκέψεις 39 επ., 45). Στην εν λόγω υπόθεση, ο προσφεύγων εξετάστηκε οικειοθελώς για μία ώρα και είκοσι τρία λεπτά, αφού προηγουμένως είχε ενημερωθεί ότι εξετάζεται για τον λόγο ότι ασκούσε παράνομα το επάγγελμα του οδοντίατρου (σκέψη 46). Με τις σκέψεις αυτές το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρά το γεγονός πως ο προσφεύγων μπορούσε να εγκαταλείψει την εξέταση οποτεδήποτε, εν τοις πράγμασι βρέθηκε σε παρόμοια θέση με εκείνη του υπόπτου υπό κράτηση, χωρίς παράσταση με συνήγορο (σκέψη 70).

Περαιτέρω, κατά τον επίμαχο χρόνο της κατάθεσης, το νομοθετικό πλαίσιο της οικειοθελούς εξέτασης προέβλεπε μόνον το δικαίωμα σιωπής. Αντιθέτως, δεν είχε τεθεί σε ισχύ η πρόβλεψη για δικαίωμα παράστασης με συνήγορο κατά το στάδιο της οικειοθελούς εξέτασης. Ακόμα, όμως, και ως προς το δικαίωμα σιωπής, τα εθνικά δικαστήρια δεν εξασφάλισαν την αποτελεσματική εφαρμογή του (σκέψεις 72, 74). Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ εξέτασε το ερώτημα αν ο νομοθετικός αυτός περιορισμός και η στέρηση του δικαιώματος σιωπής επηρέασαν τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας στο σύνολό της, με βάση τα συναφή κριτήρια της νομολογίας του (βλ. τις αποφάσεις του τμήματος ευρείας συνθέσεως ΕΔΔΑ, απόφ. της 13.9.2016, Ibrahim κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθμ. αιτ. 50541/08 κ.ά., σκέψη 274· απόφ. της 12.5.2017, Simeonovi κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 21980/04, σκέψη 120· απόφ. 9.11.2018, Beuze κατά Βελγίου, αριθμ. αιτ. 71409/10, σκέψη 150), και αν, περαιτέρω, ο περιορισμός των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος εξισορροπήθηκε με κάποιον τρόπο, ώστε τελικώς η διαδικασία συνολι-

κά να παραμείνει δίκαιη (σκέψεις 72, 82). Κατά τον έλεγχο αυτόν, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ο προσφεύγων προέβη σε αυτοενοχοποιητικές δηλώσεις στο βαθμό που κατέθεσε στην οικειοθελή εξέτασή του γεγονότα συναφή με την τέλεση διαφόρων συμπεριφορών που συνιστούν την πράξη για την οποία κατηγορήθηκε (σκέψη 81).

Εντούτοις, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται παραβίαση της ΕΣΔΑ, αφού οι δηλώσεις του προσφεύγοντος στο στάδιο της οικειοθελούς εξέτασης δεν έπαιξαν αποφασιστικό, παρά μόνον επικουρικό ρόλο (“tôle accessoire”), για την καταδικαστική κρίση, όπως προέκυψε από το αιτιολογικό της απόφασης (σκέψεις 88, 90-91). Η διαδικασία στο σύνολό της υπήρξε επίσης δίκαιη, αφού στον προσφεύγοντα δόθηκε η δυνατότητα μετά το στάδιο της οικειοθελούς εξέτασης, να ασκήσει τα δικαιώματά του, ώστε να επανορθωθούν τα προγενέστερα σφάλματα.

Στην απόφαση μειοψήφησε η δικαστής Μουκου-Βίκστρόμ, η οποία αμφισβήτησε τον επουσιώδη ρόλο της κατάθεσης κατά την οικειοθελή εξέταση για τον σχηματισμό της δικανικής πεποιθήσης του εθνικού δικαστηρίου. Κατά τη μειοψηφία (βλ. δύο τελευταίες σκέψεις χωρίς αριθμηση), για τον σημαντικό –αν όχι αποφασιστικό– ρόλο των αυτοενοχοποιητικών δηλώσεων στο συγκεκριμένο στάδιο, συνηγορεί το γεγονός ότι οι δηλώσεις αυτές συμπεριελήφθησαν στο αιτιολογικό της καταδικαστικής απόφασης. Εν πάση περιπτώσει, από μόνον το γεγονός ότι ελήφθησαν υπόψιν και άλλα αποδεικτικά στοιχεία δεν συνάγεται, σύμφωνα με τη μειοψηφία, το συμπέρασμα ότι οι δηλώσεις κατά την οικειοθελή εξέταση δεν έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο για την καταδίκη.

Δικαίωμα σιωπής κατά την οικειοθελή εξέταση από όργανο της δικαστικής αστυνομίας – Δικαίωμα διακοπής της εξέτασης – Εφαρμογή άρθρου 6 ΕΣΔΑ – Έλλειψη ενημέρωσης για το δικαίωμα σιωπής – Μη παράσταση με συνήγορο – Απουσία διερμηνέα – Αποδεικτική βαρύτητα των οικειοθελών δηλώσεων – Μη δίκαιη διαδικασία στο σύνολό της – Παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1, 3 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.4.2022, Wang κατά Γαλλίας, αριθμ. αιτ. 83700/17)

Πολλά από τα ζητήματα της προαναφερθείσας απόφασης Dubois, τέθηκαν και στη δεύτερη απόφαση που δημοσιεύτηκε την ίδια μέρα (Wang κατά Γαλλίας) με αντικείμενο τη στέρηση δικαιωμάτων κατά τη διεξαγωγή οικειοθελούς εξέτασης. Η προσφεύγουσα, όπως και στην προαναφερόμενη υπόθεση, δεν ενημερώθηκε κατά το στάδιο της οικειοθελούς εξέτασής της από όργανο της δικαστικής αστυνομίας για το δικαίωμα σιωπής ούτε εκπροσωπήθηκε από δικηγόρο. Επιπλέον, παρότι αλλοδαπή (πολίτης Κίνας) και ενώ δεν γνώριζε σε ικανοποιητικό βαθμό τη γαλλική γλώσσα δεν έλαβε υποστήριξη από διερμηνέα. Η εξέταση αφορούσε σε ενδεχόμενη παράνομη άσκηση ιατρικών πράξεων, καθώς η προσφεύγουσα χρησιμοποιούσε την τεχνική του βελονισμού. Τελικώς, καταδικάστηκε τελεσίδικα για παράνομη άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος (χρηματική ποινή 500 ευρώ με αναστολή). Το γαλλικό ακυρωτικό απέρριψε το ένδικο μέσο της.

Το ΕΔΔΑ, σ' αντίθεση με την Dubois, καταδίκασε ομόφωνα τη Γαλλία για παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έκρινε τις δηλώσεις της προσφεύγουσας κατά την οικειοθελή εξέταση, ελλείψει ενημέρωσης για το δικαίωμα σιωπής της, αυτοενοχοποιητικές, παρά το γεγονός ότι η προσφεύγουσα και στα επόμενα στάδια της ποινικής δίκης επέμεινε στις ίδιες δηλώσεις (σκέψη 84). Το γεγονός ότι η προσφεύγουσα παραστάθηκε με συνήγορο και διερμηνέα στον πρώτο και στον δεύτερο βαθμό, αλλά και ενώπιον του ακυρωτικού, δεν στάθηκε ικανό για να αντισταθμίσει τα ελαττώματα της διαδικασίας στο στάδιο της οικειοθελούς εξέτασης (βλ. σκέψεις 85-86). Το ΕΔΔΑ έκρινε πως οι δηλώσεις στο τελευταίο στάδιο αποτέλεσαν αναπόσπαστο κομμάτι της αποδεικτικής διαδικασίας που οδήγησε στην καταδίκη, και σε συνδυασμό με την απουσία διερμηνέα και την έλλειψη ενημέρωσης για το δικαίωμα σιωπής που οδήγησε σε αυτοενοχοποίηση, συνηγορούν στο ότι η διαδικασία στο σύνολο της δεν υπήρξε δίκαιη (σκέψεις 88-90).

2. Θύμα – Αποτελεσματικότητα ερευνών

Παράλειψη διερεύνησης υπόθεσης ενδοοικογενειακής βίας τελεσθείσας από αστυνομικό – Παραβίαση άρθρων 2 και 14 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.2.2022,

A και B κατά Γεωργίας, αριθμ. αιτ. 73975/16

Η υπόθεση A και B κατά Γεωργίας αφορά την παράλειψη των αστυνομικών και δικαστικών αρχών της Γεωργίας να ερευνήσουν περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας και απειλής που τελείτο συστηματικά από αστυνομικό εις βάρος της συζύγου του. Η τελευταία είχε υποβάλει μήνυση κατά του συζύγου της ενώπιον του Εισαγγελέα, ο οποίος όμως, αφού έλαβε καταθέσεις από τα μέρη, δεν θεώρησε αναγκαία την ποινική διερεύνηση της υπόθεσης, κατόπιν δήλωσης του συζύγου ότι δεν θα επαναληφθούν παρόμοιες συμπεριφορές. Επιπλέον, η ίδια υπέβαλε αίτημα λήψης πειθαρχικών μέτρων κατά του συζύγου της ενώπιον του Γενικού Επιθεωρητή του Υπουργείου Εσωτερικών. Ακολουθώντας, ο σύζυγός της την πυροβόλησε με το υπηρεσιακό του όπλο με αποτέλεσμα τον θάνατό της.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η αδράνεια των αρμόδιων αρχών επέτρεψε την κλιμάκωση της ενδοοικογενειακής βίας κατά της συζύγου και εν τέλει τη θανάτωσή της. Παραπέμποντας στην απόφαση Tkhelidze κατά Γεωργίας (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 8.7.2021, αριθμ. αιτ. 33056/17, σκέψεις 48-51), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η παράλειψη του κράτους να προστατεύσει τις γυναίκες από την ενδοοικογενειακή βία παραβιάζει το δικαίωμα της ισότητας. Αυτή η μορφή διάκρισης λαμβάνει χώρα, όταν η αδράνεια των αρχών δεν συνιστά «απλή καθυστέρηση» στην αντιμετώπιση αλλά ανοχή έως επιδοκιμασία της ενδοοικογενειακής βίας (βλ. σκέψεις 40-42).

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, στην προκειμένη περίπτωση ουδέποτε ξεκίνησε κάποια πειθαρχική έρευνα εις βάρος των οργάνων (ιδίως των αστυνομικών) που παρέλειψαν να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για τη διερεύνηση των καταγγελλθέντων περιστατικών. Στη συγκεκριμένη, μάλιστα, περίπτωση το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το γεγονός ότι ο δράστης ήταν αστυνομικός καθιστούσε ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη για αποτελεσματική διερεύνηση της κλιμακούμενης ενδοοικογενειακής βίας. Περαιτέρω, ελήφθη επιβαρυντικά υπόψιν από το Δικαστήριο το γεγονός ότι επιτράπηκε στον δράστη-αστυνομικό να είναι παρών κατά τη μαρτυρική εξέταση του θύματος.

Με το ως άνω σκεπτικό το Δικαστήριο απεφάνθη ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 2 και 14 ΕΣΔΑ.

Παράλειψη διερεύνησης υπόθεσης ενδοοικογενειακής βίας – Θετικές υποχρεώσεις του κράτους απορρέουσες από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ – Μη λήψη επαρκών προληπτικών μέτρων από τις εθνικές αρχές για την προστασία της ζωής ατόμου που βρισκόταν σε κίνδυνο – Ανθρωποκτονία της συζύγου από τον εν διαστάσει σύζυγό της – Παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 22.3.2022, Υ. κ.λπ. κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 9077/18)

Στο επίκεντρο της απόφασης Υ.κ.λπ. κατά Βουλγαρίας βρίσκεται το ερώτημα κατά πόσον οι βουλγαρικές αρχές αντεπεξήλθαν στην απορρέουσα από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ θετική υποχρέωση των κρατών-μελών προς λήψη μέτρων προστασίας της ανθρώπινης ζωής, δεδομένου ότι η θανούσα είχε απευθυνθεί επανειλημμένως μέσα σε διάστημα εννέα μηνών προτού δολοφονηθεί από τον εν διαστάσει σύζυγό της στις αρχές, προκειμένου να καταγγείλει εκδηλώσεις βίας εκ μέρους του εις βάρος της.

Αναφερόμενο στην προηγούμενη νομολογία του σχετικά με τις απορρέουσες από το άρθρο 2 ΕΣΔΑ θετικές υποχρεώσεις των κρατών (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.10.1998, Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αριθμ. αιτ. 23452/94, σκέψεις 115-116), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, εφόσον οι εθνικές αρχές γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή κάποιου προσώπου από την εγκληματική δράση τρίτου, υποχρεούνται να λαμβάνουν μέτρα, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, τα οποία ευλόγως αναμένεται να αποτρέψουν τον κίνδυνο αυτόν (σκέψη 89). Ειδικότερα μάλιστα, στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας το περιεχόμενο του εν λόγω καθήκοντος μπορεί να συνοψισθεί ως εξής (σκέψη 89· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.6.2021, Kurt κατά Αυστρίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 62903/15, σκέψεις 157-189):

- α) Οι αρχές οφείλουν να ανταποκρίνονται αμέσως στις καταγγελίες για ενδοοικογενειακή βία.
- β) Όταν οι εν λόγω καταγγελίες περιέλθουν εις γνώσιν τους, οι αρχές οφείλουν να ελέγχουν αν υπάρχει πραγματικός και άμεσος κίνδυνος για τη ζωή του θύματος, διενεργώντας αυτόνομη, προληπτική και ολοκληρωμένη αξιολόγηση του κινδύνου (“autonomous, proactive and comprehensive risk assessment”). Κατά

την αξιολόγηση αυτή πρέπει να λαμβάνεται ιδιαίτερος υπόψιν το ειδικό πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας.

γ) Εάν από την αξιολόγηση του κινδύνου προκύπτει ότι υφίσταται πραγματικός και άμεσος κίνδυνος για τη ζωή του θύματος ενδοοικογενειακής βίας, οι αρχές οφείλουν να λαμβάνουν προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα (“preventive operational measures”) για την αποτροπή αυτού του κινδύνου. Τα μέτρα αυτά πρέπει να είναι επαρκή και αναλογικά προς το εκτιμώμενο επίπεδο του κινδύνου.

Ύστερα από λεπτομερή εξέταση των ως άνω κριτηρίων, υπό το φως των πραγματικών περιστατικών της συγκεκριμένης υπόθεσης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ολιγωρία των βουλγαρικών αρχών αναφορικά με τις καταγγελίες της θανούσας, παντελή έλλειψη της αξιολόγησης του κινδύνου για τη ζωή της, πλήρη απουσία προληπτικών μέτρων, ως εκ τούτου δε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ.

Πιο συγκεκριμένα, από τα μνημονευόμενα στην απόφαση περιστατικά, τα οποία μέσα σε διάστημα εννέα μηνών περιήλθαν είτε εγγράφως είτε προφορικά εις γνώσιν των βουλγαρικών αρχών, οι τελευταίες έδρασαν άμεσα μόνον μία φορά, και δη προκειμένου να ενημερώσουν ως προς την αναρμοδιότητά τους να αποφασίσουν για την έκβαση της διένεξης μεταξύ της θανούσας και του εν διαστάσει συζύγου της αναφορικά με το αν ο τελευταίος μπορεί να πραγματοποιήσει περίπατο με τα κοινά τέκνα τους. Ως προς τις λοιπές καταγγελίες της θανούσας, ήτοι εκείνες που αφορούσαν στην έμμονη καταδίωξη (stalking) και την επαναλαμβανόμενη παρακολούθησή της εκ μέρους του εν διαστάσει συζύγου της, την εκστόμιση απειλών σχετικά με τη ζωή της όταν ετίθετο υπό συζήτηση η προοπτική διαζυγίου (ιδίως ενόψει της οπλοκατοχής του τελευταίου), τη φθορά των λάστιχων του αυτοκινήτου της και την παραβίαση εκ μέρους του εν διαστάσει συζύγου της των ασφαλιστικών μέτρων ως προς την επιτρεπόμενη απόσταση μεταξύ τους, την επιβολή των οποίων είχε αιτηθεί κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα η θανούσα, οι βουλγαρικές αρχές επέδειξαν πλήρη αδιαφορία (σκέψεις 90-97).

Αναφορικά με την ποιότητα της διενεργηθείσας αξιολόγησης του κινδύνου υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι βουλγαρικές

αστυνομικές αρχές δεν προέβησαν ούτε σε βασική καταγραφή των ενεργειών τους από τις οποίες θα μπορούσε να προκύψει ότι έλαβε χώρα κάποια υποτυπώδης αξιολόγηση κινδύνου (σκέψη 98). Αλλά ακόμα και αν ήθελε υποτεθεί ότι η αξιολόγηση κινδύνου έλαβε χώρα ανεπίσημα, η εκτίμηση αυτή δεν ήταν αυτόνομη, προληπτική ή ολοκληρωμένη, κατά τα κριτήρια του ΕΔΔΑ. Οι βουλγαρικές αρχές δεν έδωσαν τη δέουσα προσοχή στις απειλές κατά της ζωής της, παρά τις έγγραφες καταγγελίες της θανούσας και παρότι είχαν στη διάθεσή τους επαρκή στοιχεία προς τούτο (φθορά λάστιχων αυτοκινήτου της θανούσας, οπλοκατοχή του απειλούντος), ούτε επιπλέον ερεύνησαν τη νομιμότητα της οπλοκατοχής (στη μεταγενέστερη ποινική δίκη αποδείχθηκε ότι η άδεια κατοχής όπλου του δράστη είχε λήξει προ δεκαετίας), ούτε τέλος μερίμνησαν για την ορθή εποπτεία της τήρησης των ασφαλιστικών μέτρων εκ μέρους του δράστη. Οι αστυνομικοί υπάλληλοι που επελήφθησαν της υποθέσεως σε όλα τα επιμέρους στάδια αυτής δεν φαίνεται να ήταν πρόθυμοι ή σε θέση να αξιολογήσουν επαρκώς την ύπαρξη και τη σοβαρότητα του κινδύνου για τη ζωή της καταγγέλλουσας, ιδίως εντός του πλαισίου της ενδοοικογενειακής βίας, καίτοι ο κίνδυνος αυτός προέκυπτε εμφανώς από τα επιμέρους στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους (σκέψεις 99-105).

Κατά τον έλεγχο της επάρκειας των προληπτικών μέτρων που έλαβε το κράτος προκειμένου να αποτρέψει τον κίνδυνο ζωής για το θύμα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι το μόνο μέτρο που ελήφθη στην προκειμένη υπόθεση ήταν τα ασφαλιστικά μέτρα που επέβαλε το αρμόδιο βουλγαρικό δικαστήριο, τα οποία ωστόσο εξαιτίας της αδιαφορίας των βουλγαρικών αστυνομικών αρχών να επιβλέψουν και να επιβάλουν την εφαρμογή τους, κατέστησαν κενά περιεχομένου (σκέψη 106). Αν και δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να προσδιορίσει τα μέτρα στη λήψη των οποίων το κράτος θα μπορούσε να είχε προβεί, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι τα στοιχεία στην επίμαχη υπόθεση παρείχαν επαρκή βάση, ώστε οι βουλγαρικές αρχές να υποχρεούνται, σύμφωνα με το βουλγαρικό δίκαιο να εξετάσουν την τυχόν παραβίαση της νομοθεσίας περί όπλων και την παραβίαση των επιβληθέντων ασφαλιστικών μέτρων εκ μέρους του δράστη, καθώς και το ενδεχόμενο θέ-

σης του θύματος υπό αστυνομική προστασία. Δεδομένου ότι οι βουλγαρικές αρχές παρέλειψαν να λάβουν οποιοδήποτε προληπτικό μέτρο σε αυτή την κατεύθυνση, το Δικαστήριο θεώρησε ότι παρέλκει πλήρως η περαιτέρω εξέταση τού κατά πόσον η απουσία νομοθετικού καθεστώτος για την ποινικοποίηση της έμμονης καταδίωξης (stalking) και της ενδοοικογενειακής βίας συνετέλεσε στην επίδειξη αδιαφορίας εκ μέρους των αρχών (σκέψεις 107-110).

Επισκοπώντας, τέλος, τα κριτήρια παραβίασης του άρθρου 14 ΕΣΔΑ (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 9.6.2009, Οruz κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 33401/02, σκέψεις 184-191· ΕΔΔΑ, απόφ. της 9.7.2019, Volodina κατά Ρωσίας, αριθμ. αιτ. 41261/17, σκέψεις 109-114), το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αποτυχία των βουλγαρικών αρχών να προστατεύσουν τη ζωή της θανούσας δεν οφείλεται σε διακριτική μεταχείριση λόγω φύλου εκ μέρους τους τόσο στη συγκεκριμένη περίπτωση όσο και εν γένει κατά τον χειρισμό παρόμοιων υποθέσεων (σκέψεις 122 επ.).

Ανεπάρκεια διερεύνησης υπόθεσης αστυνομικής βίας – Αξιοπιστία ΕΔΕ κατά αστυνομικών – Παραβίαση άρθρου 3 ΕΣΔΑ ως προς το διαδικαστικό σκέλος (ΕΔΔΑ, απόφ. της 7.10.2022, Torosian κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 48195/17)

Στην υπόθεση Torosian κατά Ελλάδας εξετάστηκε κυρίως αν ήταν αποτελεσματική η έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο ποινικής και διοικητικής διαδικασίας εις βάρος αστυνομικών κατόπιν καταγγελιών του προσφεύγοντος ότι υπέστη κακομεταχείριση από αυτούς κατά τη σύλληψη και την ανάκρισή του (βλ. σχετικά με την απόφαση και την ΕγκΕισΑΠ 1/2023). Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι υπέστη σωματικές βλάβες και απειλή σεξουαλικής επίθεσης κατά την ανάκρισή του από τους αστυνομικούς, προκειμένου να ομολογήσει την ενοχή του για το έγκλημα της ένοπλης ληστείας, για το οποίο συνελήφθη. Ο προσφεύγων, κατόπιν υποβολής εγκλήσεως κατά παντός υπευθύνου, μεταφέρθηκε για ιατρικές εξετάσεις κατά τις οποίες δεν προέκυψε κάποια σημαντική βλάβη της υγείας του (σκέψ. 27). Ωστόσο, επτά ημέρες αργότερα (κατά τις οποίες ο προσφεύγων βρισκόταν στη φυλακή) μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο με διάτρηση στομά-

χου, κρίθηκε δε ότι έπρεπε να υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση (σκέψ. 29).

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η διεξαγωγή της ποινικής και της διοικητικής έρευνας εις βάρος των αστυνομικών ήταν ανεπαρκής, και άρα ότι παραβιάστηκε το άρθρο 3 ΕΣΔΑ ως προς το διαδικαστικό σκέλος, δηλαδή ως προς την υποχρέωση των εθνικών αρχών να διερευνούν κατά τρόπο αποτελεσματικό τυχόν εύλογους ισχυρισμούς ατόμων περί βασανισμού ή απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισής τους (σκέψ. 86, 66 επ.). Στην απόφαση γίνεται αναφορά στα κριτήρια που πρέπει να πληρούνται, προκειμένου η σχετική έρευνα να κριθεί ως αποτελεσματική: Εκείνοι που διεξάγουν την έρευνα πρέπει να απολαύουν πραγματικής ανεξαρτησίας σε σχέση με τους διερευνώμενους, πρέπει να υπάρχει δυνατότητα αφενός ταυτοποίησης και τιμώρησης των υπευθύνων και αφετέρου αποτελεσματικής συμμετοχής του θύματος στη διαδικασία, και τέλος η έρευνα πρέπει να είναι ενδεδειγμένη, υπό την έννοια ότι οι αρχές οφείλουν να καταβάλλουν σοβαρή προσπάθεια να ανακαλύψουν τι πραγματικά συνέβη (σκέψ. 70-74). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι συνέτρεχαν στοιχεία που έθεταν εν αμφιβόλω τον ανεξάρτητο και ενδεδειγμένο χαρακτήρα των ερευνών (σκέψ. 79). Σε σχέση με τον ανεξάρτητο χαρακτήρα των ερευνών, το Δικαστήριο σημείωσε, με αναφορά και σε προηγούμενη νομολογία του (ΕΔΔΑ, απόφ. της 26.7.2018, Andersen κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 42660/11, σκέψ. 60), ότι η διερεύνηση της υπόθεσης στο πλαίσιο της διοικητικής εξέτασης ανατέθηκε σε συναδέλφους των διερευνώμενων αστυνομικών, οι οποίοι μάλιστα δεν εποπτεύονταν από κάποια ανεξάρτητη αρχή (σκέψ. 79). Η αποτελεσματικότητα της έρευνας στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας υπονομεύθηκε, μεταξύ άλλων, από το ότι οι αρχές δεν διερεύνησαν περαιτέρω τα γεγονότα που οδήγησαν στην επιδείνωση της υγείας του προσφεύγοντος από την πρώτη εξέτασή του μέχρι τη διάτρηση στομάχου που υπέστη επτά ημέρες αργότερα, και μάλιστα ενόσω ο τελευταίος βρισκόταν στην φυλακή, δηλαδή υπό τον απόλυτο έλεγχο των εθνικών αρχών (σκέψ. 80-82). Προσέθεσε δε, και πάλι με βάση προηγούμενη νομολογία του (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 18.12.2008, Turkan κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 33086/04, σκέψ. 42,

ΕΔΔΑ, Andersen κατά Ελλάδας, ό.π., σκέψ. 63), ότι ο προσφεύγων έπρεπε να είχε υποβληθεί σε ιατρική εξέταση προτού τεθεί υπό κράτηση, προκειμένου να διαπιστωθεί αν ήταν σε θέση να ανακριθεί, αλλά και για να καταστεί ευκολότερη η απαλλαγή των αστυνομικών αρχών σε περίπτωση ισχυρισμού του τελευταίου για μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (σκέψ. 83).

Το Δικαστήριο έκρινε, ωστόσο, ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ ως προς το ουσιαστικό σκέλος (σκέψ. 106). Για την κρίση του αυτή, βασίστηκε στην έλλειψη ιατρικών εξετάσεων που να ενισχύουν τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος, καθώς και στο γεγονός ότι η επιδείνωση της υγείας του αντιμετωπίστηκε κατά προτεραιότητα και αποτελεσματικά από επαγγελματίες ιατρούς (σκέψ. 105).

Σε σχέση με το ζήτημα της παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ ως προς το ουσιαστικό σκέλος μειοψήφησαν οι δικαστές Bošnjak και Sabato. Για την κρίση τους επικεντρώθηκαν στο ερώτημα ποιος έφερε το βάρος απόδειξης. Κατά την άποψή τους, στις περιπτώσεις που τα αμφισβητούμενα γεγονότα είναι γνωστά στις εθνικές αρχές, επειδή αφορούν για παράδειγμα τραυματισμό προσώπου που βρισκόταν υπό τον έλεγχό τους, όπως εν προκειμένω, δημιουργείται ισχυρό τεκμήριο εις βάρος τους. Το εν λόγω τεκμήριο μπορεί δε να πληροί το μέτρο της “απόδειξης πέρα από εύλογες αμφιβολίες”, το οποίο υιοθετεί το ΕΔΔΑ. Με βάση αυτό το σκεπτικό, οι ανωτέρω δικαστές θεώρησαν ότι η Κυβέρνηση ήταν εκείνη που καλείτο να παράσχει μια ικανοποιητική εξήγηση ως προς την επιδείνωση της υγείας του προσφεύγοντος κατά την περίοδο της κράτησής του· ελλείψει τέτοιας εξήγησης, το Δικαστήριο έπρεπε να δεχτεί ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ και ως προς το ουσιαστικό σκέλος.

Πλημμελής διερεύνηση υπόθεσης ναυαγίου αλιευτικού σκάφους που μετέφερε αλλοδαπούς – Παραβίαση άρθρων 2 και 3 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 7.10.2022, Safi κ.λπ. κατά Ελλάδας, αριθμ. αιτ. 5418/15)

Η υπόθεση Safi κ.λπ. κατά Ελλάδας αφορά το ναύγιο αλιευτικού σκάφους στο οποίο επέβαιναν 27 αλλοδαποί, που έλαβε χώρα το 2014 στο Αιγαίο Πέλαγος,

έξω από το Φαρμακονήσι, και είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο 11 εκ των επιβαινόντων. Το Δικαστήριο αρχικά διερεύνησε τα αίτια της βύθισης του σκάφους, προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα αν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 ΕΣΔΑ εκ μέρους των ελληνικών αρχών. Κατά την εκδοχή των προσφευγόντων, η βύθιση οφειλόταν στην προσπάθεια επαναπροώθησης εκ μέρους των λιμενικών αρχών, οι οποίες αποπειράθηκαν να ρυμουλκήσουν το σκάφος προς την Τουρκία με υπερβολική ταχύτητα (σκέψ. 9 επ.). Αντιθέτως, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι τα κυριότερα αίτια της βύθισης ήταν η κακή κατάσταση του σκάφους, σε συνδυασμό με τον πανικό των επιβαινόντων σε αυτό, όταν οι λιμενικές αρχές προσπάθησαν να τους διασώσουν, ρυμουλκώντας το σκάφος προς το Φαρμακονήσι (σκέψ. 28-29). Τα πραγματικά περιστατικά παρέμειναν αδιευκρίνιστα λόγω της ελλιπούς έρευνας εκ μέρους των ελληνικών αρχών, οι οποίες –μεταξύ άλλων– δεν διερεύνησαν τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων ότι οι καταθέσεις τους ως προς το συμβάν παραποιήθηκαν, ούτε το ζήτημα της αξιοπιστίας των διερωτηθέντων, ενώ είναι αμφίβολο αν οι προσφεύγοντες είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη διαδικασία της έρευνας (σκέψ. 123 επ.). Συνεπώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 ως προς το διαδικαστικό σκέλος (σκέψ. 128).

Το Δικαστήριο ασχολήθηκε περαιτέρω με το ερώτημα αν οι ελληνικές αρχές έλαβαν κατάλληλα μέτρα για τη διασφάλιση των ζωών των προσφευγόντων και των συγγενών τους. Επισήμανε ότι οι εθνικές αρχές δεν μπορούν να διασώζουν κάθε άνθρωπο που βρίσκεται σε κίνδυνο στη θάλασσα και ότι πρέπει να κρίνονται από τα μέσα που χρησιμοποιούν και όχι εκ του αποτελέσματος (σκέψ. 157). Αναγνώρισε επίσης, επαναλαμβάνοντας προηγούμενη νομολογία του, ότι δεδομένων των δυσκολιών μιας επιχείρησης διάσωσης στη θάλασσα, η ερμηνεία των θετικών μέτρων προστασίας δεν πρέπει να γίνεται κατά τρόπο που να επιβάλλει αφόρητο βάρος στις εθνικές αρχές (σκέψ. 164). Παρόλ' αυτά έκρινε ότι, λόγω σφαλμάτων στην επιχείρηση διάσωσης (ακαταλληλότητα του διασωστικού σκάφους, έλλειψη κλήσης για παροχή βοήθειας, αδικαιολόγητη καθυστέρηση στην ενημέρωση του κέντρου συντονισμού κ.λπ.), οι ελληνικές αρχές δεν

έκαναν ό,τι ευλόγως αναμενόταν από αυτές προκειμένου να διασφαλίσουν τις ζωές των προσφευγόντων και των συγγενών τους (σκέψ. 159 επ., 166). Επομένως, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 και ως προς την ουσιαστική πτυχή (σκέψ. 167).

Τέλος, το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το αν η σωματική έρευνα στην οποία υπεβλήθησαν 12 από τους προσφεύγοντες στο Φαρμακονήσι, μετά τη βύθιση του σκάφους, συνιστούσε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, αν δηλαδή υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Δεδομένου αφενός ότι οι εν λόγω προσφεύγοντες υποχρεώθηκαν κατά την έρευνα να αφαιρέσουν τα ρούχα τους, και μάλιστα ο ένας μπροστά στον άλλον, χωρίς να εξηγηθεί από τις ελληνικές αρχές γιατί αυτό ήταν αναγκαίο, και αφετέρου ότι βρίσκονταν ήδη σε υπερβολικά ευάλωτη θέση λόγω της προηγηθείσας βύθισης του σκάφους και του θανάτου συγγενών τους, το Δικαστήριο απάντησε το υπό κρίση ερώτημα καταφατικά (σκέψ. 194 επ.).

3. Ανακριτικές πράξεις – Μέτρα δικονομικού καταναγκασμού

Ειδικές ανακριτικές πράξεις – Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών – Νομοθετικό πλαίσιο για τη διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων – Νομοθετικό πλαίσιο για τη διατήρηση των προσωπικών δεδομένων που δημιουργούνται από τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και για την πρόσβαση των δημοσίων αρχών σε αυτά – Παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 11.1.2022, Ekimdzhiiev και λοιποί κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 70078/12)

Στην Ekimdzhiiev και λοιποί κατά Βουλγαρίας το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με δύο ζητήματα. Πρώτον, με τη συμβατότητα με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ του βουλγαρικού νομοθετικού πλαισίου περί διενέργειας ειδικών ανακριτικών πράξεων, στις οποίες περιλαμβάνονται η καταγραφή δραστηριότητας ή γεγονότων με συσκευές ήχου ή εικόνας, ή με άλλα ειδικά τεχνικά μέσα, οι έρευνες σε οχήματα ή εγκαταστάσεις, η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών, η επεξεργασία ψηφιακών δεδομένων, οι ελεγχόμενες μεταφορές και η ανα-

κριτική διείσδυση. Δεύτερον, με τη συμβατότητα με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ του βουλγαρικού νομοθετικού πλαισίου που διέπει τη διατήρηση από τους παρόχους ηλεκτρονικών επικοινωνιών των προσωπικών δεδομένων που δημιουργούνται από τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την πρόσβαση των δημοσίων αρχών σε αυτά. Ιδίως ως προς το πρώτο ζήτημα, επισημαίνεται ότι στο παρελθόν το ΕΔΔΑ είχε κρίνει ότι το προϊσχύσαν βουλγαρικό νομοθετικό πλαίσιο για τη διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων δεν ανταποκρίνεται στις επιταγές του άρθρου 8 ΕΣΔΑ (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.6.2007, Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev, αριθμ. αιτ. 62540/00). Εν προκειμένω, το Δικαστήριο αξιοποίησε τα κριτήρια που έθεσε σε παλαιότερη νομολογία του (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 4.12.2015, Zakharov κατά Ρωσίας, αριθμ. αιτ. 47143/06, απόφ. της 25.5.2021, Centrum för Rättvisa κατά Σουηδίας, αριθμ. αιτ. 35252/08) και συγκεκριμένα εξέτασε εάν προβλέπονται αποτελεσματικές εγγυήσεις, με τις οποίες να προστατεύονται τα άτομα από τον κίνδυνο καταχρηστικής εφαρμογής τέτοιων μέτρων και να περιορίζεται η κρατική επέμβαση στο «αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία». Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψιν την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ για το ζήτημα της διατήρησης από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών των προσωπικών δεδομένων που δημιουργούνται κατά την παροχή των σχετικών υπηρεσιών και της πρόσβασης των δημοσίων αρχών σε αυτά (βλ. ΔΕΕ, απόφ. της 8.4.2014, υπόθ. C-293/12 και C-594/12, Digital Rights Ireland, απόφ. της 21.12.2016, υπόθ. C-203/15, C-698/15, Tele2 Sverige and Watson, απόφ. της 2.10.2018, υπόθ. C-207/16, Ministerio Fiscal, απόφ. της 6.10.2020, υπόθ. C-511/18, C-512/18, C-520/18 La Quadrature du Net, απόφ. της 6.10.2020, υπόθ. C-623/17, Privacy International, απόφ. της 2.3.2021, υπόθ. C-746/18, Prokuratuur).

Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ εξέτασε τις ακόλουθες παραμέτρους προκειμένου να αποφανθεί εάν το βουλγαρικό νομοθετικό πλαίσιο συμβαδίζει με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ: α) την προβλεψιμότητα της διενέργειας ειδικών ανακριτικών πράξεων και της διατήρησης των προσωπικών δεδομένων, ήτοι τη δυνατότητα των πολιτών να γνωρίζουν τα μέτρα που δύνανται να εφαρμοστούν

(βλ. σκέψεις 296-297 και 396), β) τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιτρέπεται η διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων και η πρόσβαση των αρχών σε διατηρούμενα προσωπικά δεδομένα (βλ. σκέψεις 298-304 και 398-399), γ) την αναγκαία χρονική διάρκεια των ειδικών ανακριτικών πράξεων και της διατήρησης των προσωπικών δεδομένων (βλ. σκέψεις 305 και 408), δ) τη διαδικασία με την οποία αποφασίζεται η εφαρμογή των ως άνω μέτρων (βλ. σκέψεις 306-323 και 400-407), ε) τις διαδικασίες αποθήκευσης, διατήρησης και καταστροφής των δεδομένων (βλ. σκέψεις 324-333 και 409), στ) τις αρχές που εποπτεύουν την εφαρμογή των μέτρων και ιδίως την ανεξαρτησία τους (βλ. σκέψεις 334-347 και 410-415), ζ) τους κανόνες για την ενημέρωση των προσώπων για τη διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων και για την απόκτηση πρόσβασης των δημοσίων αρχών επί των διατηρούμενων προσωπικών δεδομένων (βλ. σκέψεις 348-351 και 416-417) και η) την ύπαρξη αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος κατά της εφαρμογής των μέτρων (βλ. σκέψεις 352-355 και 418), θ) τα μέτρα προστασίας των διατηρούμενων προσωπικών δεδομένων (βλ. σκέψη 397). Τέλος, το ΕΔΔΑ εξέτασε και την πρακτική εφαρμογή του βουλγαρικού νομοθετικού πλαισίου, προκειμένου να αξιολογήσει την πραγματική αποτελεσματικότητα των προβλεπόμενων εγγυήσεων.

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ομόφωνα ότι το βουλγαρικό νομοθετικό πλαίσιο για τις ειδικές ανακριτικές πράξεις και για την πρόσβαση των δημοσίων αρχών σε προσωπικά δεδομένα που διατηρούνται από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών παραβιάζει το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

Συγκαλυμμένη έρευνα – Διάκριση από απαγορευμένη αστυνομική παγίδευση – Παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης, όταν τα εθνικά δικαστήρια δεν ελέγχουν με επάρκεια την ένσταση του κατηγορουμένου περί αστυνομικής παγιδεύσεως και δεν παρέχουν τη δυνατότητα στον κατηγορούμενο να εξετάσει το συγκαλυμμένα δρών πρόσωπο (ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.12.2021, Yakhymovych κατά Ουκρανίας, αριθμ. αιτ. 23476/15, με μειοψηφία)

Στις αρχές του 2012 οι αστυνομικές αρχές της Ουκρανίας πληροφορήθηκαν ότι ο προσφεύγων σκόπευε να

σκοτώσει τον S., λόγω αντιδικίας που είχε μαζί του. Οι πληροφορίες προέρχονταν από τον Ch., φίλο του προσφεύγοντος, ο οποίος ανέφερε στις αστυνομικές αρχές ότι ο προσφεύγων τού είχε ζητήσει επανειλημμένως βοήθεια, προκειμένου να βρεθεί πρόσωπο, το οποίο θα αναλάμβανε να σκοτώσει τον S. Κατόπιν αυτού, οι ουκρανικές αστυνομικές αρχές ανέθεσαν στον ιδιώτη I. (πληροφοριοδότη και καταδικασθέντα κατά το παρελθόν για άλλα αδικήματα) να εμφανιστεί ενώπιον του προσφεύγοντος προκειμένου να αναλάβει τη δολοφονία του S. Πράγματι ο Ch. σύστησε στον προσφεύγοντα τον I., ο οποίος ανέλαβε τη δολοφονία του S. έναντι 180 €. Η κρίσιμη συνομιλία μεταξύ των τριών προσώπων κατεγράφη οπτικοακουστικά. Κατά τη συνομιλία αυτή, η στάση του προσφεύγοντος θα μπορούσε να εκληφθεί ως διστακτική, ενώ αντίθετα ο I. επανειλημμένως δήλωσε στον αιτούντα την άμεση ανάγκη του για χρήματα, προκειμένου να φύγει από την Ουκρανία. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε για ηθική αυτουργία σε ανθρωποκτονία και απόπειρα αυτής. Κατά τη διάρκεια της δίκης ο προσφεύγων ζήτησε επανειλημμένως να κληθεί και εξεταστεί ο I., ωστόσο το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα με την αιτιολογία ότι ο I. κρατείτο σε φυλακές μακριά από τον τόπο διεξαγωγής της δίκης.

Ως προς τη διάκριση της (επιτρεπτής) συγκαλυμμένης έρευνας ή ανακριτικής διεϊσδυσης από την (απαγορευμένη) αστυνομική παγίδευση, το ΕΔΔΑ προβαίνει σε έλεγχο δύο επιπέδων: πρώτα ουσιαστικής φύσεως (substantive test) και έπειτα διαδικαστικής φύσεως (procedural test). Τα κριτήρια αυτά, τα οποία διαμορφώθηκαν στην πορεία της νομολογίας του Δικαστηρίου (βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, απόφ. της 5.2.2008, Ramanauskas κατά Λιθουανίας, αριθμ. αιτ. 74420/01, σκέψεις 49-61, ΕΔΔΑ, απόφ. της 9.6.1998, Teixeira de Castro κατά Πορτογαλίας, αριθμ. αιτ. 25829/94, σκέψεις 35-36), αποτυπώνονται στην απόφαση Bannikova κατά Ρωσίας (ΕΔΔΑ, απόφ. της 4.11.2010, Bannikova κατά Ρωσίας, αριθμ. αιτ. 18757/06, σκέψεις 37-65) και συνοψίζονται στην απόφαση Matanovic κατά Κροατίας (ΕΔΔΑ, απόφ. της 4.4.2017, Matanovic κατά Κροατίας, αριθμ. αιτ. 2742/12, σκέψεις 122-135). Κατά τον ουσιαστικό έλεγχο (“substantive test”), το ΕΔΔΑ εξετάζει αφενός το εάν η δράση των κεκαλυμ-

μένως δρώντων οργάνων ήταν «κατ’ ουσίαν παθητική» (“essentially passive”), αφετέρου τους λόγους και τη διαδικασία διενέργειας της κεκαλυμμένης έρευνας, ήτοι εάν υπήρχαν εκ των προτέρων αντικειμενικά ενδείξεις σε βάρος του κατηγορουμένου, αλλά και εάν το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την όλη διαδικασία είναι αρκούντως σαφές και παρέχει επαρκείς εγγυήσεις, ιδίως δε εάν προβλέπεται δικαστική επίβλεψη των κεκαλυμμένως δρώντων οργάνων. Κατά τον διαδικαστικό έλεγχο (“procedural test”) το ΕΔΔΑ εξετάζει τον τρόπο με τον οποίον τα εθνικά δικαστήρια αντιμετώπισαν τυχόν παράπονο του κατηγορουμένου περί αστυνομικής παγίδευσης (σκέψεις 32-45).

Εν προκειμένω, ως προς τον ουσιαστικό έλεγχο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε μεν ότι δεν υπήρξε η απαιτούμενη δικαστική εποπτεία επί της συγκαλυμμένης έρευνας και εξέφρασε αμφιβολίες ως προς το εάν η δράση των κεκαλυμμένως δρώντων οργάνων υπήρξε πράγματι κατ’ ουσίαν παθητική (δεδομένης της διστακτικότητας του προσφεύγοντος και της δήλωσης του I. ότι είχε ανάγκη τα χρήματα), ωστόσο έκρινε ότι δεν ήταν δυνατόν να καταλήξει σε ασφαλές συμπέρασμα (σκέψεις 47-52). Για τον λόγο αυτόν, συνέχισε στον διαδικαστικό έλεγχο. Κατά το ΕΔΔΑ, τα εθνικά δικαστήρια, λόγω ακριβώς των ανωτέρω διαπιστώσεων στο πλαίσιο του ουσιαστικού ελέγχου, όφειλαν να ελέγξουν με ιδιαίτερη προσοχή την ένσταση του προσφεύγοντος περί αστυνομικής παγιδεύσεως. Τούτο, όμως, δεν συνέβη. Ιδιαίτερη σημασία για την κρίση αυτή του ΕΔΔΑ είχε κατ’ αρχάς το γεγονός ότι το αίτημα του προσφεύγοντος περί εξετάσεως του I. επ’ ακροατηρίω απερρίφθη χωρίς ουσιαστικό λόγο (σκέψη 58), δεδομένου ότι η κράτηση του I. σε φυλακές δεν καθιστούσε αδύνατη την εμφάνισή του. Πέραν τούτου, η απόφαση του δικαστηρίου δεν ήταν αρκούντως λεπτομερής ως προς την απόρριψη του ισχυρισμού του προσφεύγοντος περί αστυνομικής παγιδεύσεως, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται αντικειμενικά η εντύπωση ότι το δικαστήριο ήλεγξε επαρκώς τον ισχυρισμό αυτόν (σκέψη 60). Αν και κάθε μια από τις ως άνω διαδικαστικές πλημμέλειες δεν συνεπάγεται καθ’ εαυτήν παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης, ο συνδυασμός τους οδηγεί στο συμπέρασμα αυτό (σκέψη 61), και συνεπώς υπήρξε εν προκειμένω παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Στην απόφαση μειοψήφησε η δικαστής Ganna Yudkivska (Ουκρανία), κατά την οποία εν προκειμένω δεν υπήρξε αστυνομική παγίδευση. Την κρίση της αυτή στήριξε αφενός στο γεγονός ότι την πρωτοβουλία για την εύρεση του Ι. την είχε αποκλειστικά ο προσφεύγων, αφετέρου στο ότι η διστακτικότητα του προσφεύγοντος δεν αφορούσε τη δολοφονία του S. καθ' εαυτήν αλλά στις επιμέρους λεπτομέρειες του σχεδίου, και συγκεκριμένα στο εάν θα ήταν αναγκαίο να προσκομίσει ο Ι. αποδείξεις για τον θάνατο του S. Συνεπώς, ο ρόλος των πρακτόρων παρέμεινε κατ' ουσίαν παθητικός, και κατ' επέκταση τα δικαστήρια ορθώς απέρριψαν τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος περί αστυνομικής παγιδεύσεως.

Καταγραφή δραστηριότητας ή γεγονότων με συσκευές ήχου ή εικόνας από τις μυστικές υπηρεσίες - Επάρκεια νομοθετικού πλαισίου - Τυχαία καταγραφή του υποκειμένου και διαρροή του ψηφιακού μέσου αποθήκευσης - Πρόσβαση επί των διατηρούμενων δεδομένων (ΕΔΔΑ, απόφ. της 23.6.2022, Hašćák κατά Σλοβακίας, αριθμ. αιτ. 58359/12)

Η υπόθεση Hašćák κατά Σλοβακίας αφορά τη νομιμότητα της καταγραφής δραστηριότητας ή γεγονότων με συσκευές ήχου ή εικόνας από τις μυστικές υπηρεσίες της Σλοβακίας. Το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε εν προκειμένω με τα ίδια κατ' ουσίαν πραγματικά περιστατικά με τα οποία είχε ασχοληθεί σε προηγούμενη απόφασή του (ΕΔΔΑ, απόφ. της 20.6.2021, Zoltán Varga κατά Σλοβακίας, αριθμ. αιτ. 58361/12).

Οι μυστικές αρχές της Σλοβακίας είχαν εκδώσει κατά το χρονικό διάστημα από το 2005 έως το 2006 δύο εντάλματα καταγραφής δραστηριότητας, εκ των οποίων το πρώτο αφορούσε τον Zoltán Varga. Δεν διευκρινίστηκε ποτέ ποιον αφορούσε το δεύτερο ένταλμα παρακολούθησης, πιθανολογείτο όμως ότι αφορούσε τον προσφεύγοντα. Με τα ως άνω εντάλματα διετάσσεται η ακουστική καταγραφή δραστηριότητας, ιδίως των συναντήσεων που λάμβαναν χώρα στο διαμέρισμα του Varga. Αργότερα, το 2011 κυκλοφόρησαν στο διαδίκτυο εκτενή αποσπάσματα απομαγνητοφώνησης των συναντήσεων που έλαβαν χώρα στο διαμέρισμα, στα οποία περιλαμβάνονταν αναφορές για διαφθορά υπαλλήλων του δημοσίου τομέα της Σλοβακίας. Τέ-

λος, σε τυχαία, μη σχετιζόμενη με τον προσφεύγοντα, έρευνα σε κατοικία εντοπίστηκε ψηφιακό μέσο αποθήκευσης, στο οποίο περιλαμβάνονταν το ψηφιακό αρχείο των ως άνω απομαγνητοφωνήσεων. Κατόπιν τούτων, ο προσφεύγων αιτήθηκε την καταστροφή οποιουδήποτε αρχείου είχε προκύψει από τη μυστική παρακολούθησή του.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε εκ νέου, παραπέμποντας στα συμπεράσματα της Zoltán Varga κατά Σλοβακίας, τις ελλείψεις του σλοβακικού νομοθετικού πλαισίου για την καταγραφή δραστηριότητας από τις μυστικές υπηρεσίες και κατέληξε ομόφωνα στο συμπέρασμα ότι εν προκειμένω παραβιάστηκε το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έλαβε κυρίως υπόψιν ότι ο προσφεύγων καταγράφηκε χωρίς ποτέ όμως να διευκρινιστεί ότι το δεύτερο ένταλμα είχε εκδοθεί εις βάρος του. Τούτων δοθέντων δεν μπορούσε να αποκλείσει το ενδεχόμενο η επέμβαση στο δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντος να επήλθε κατά τρόπο τυχαίο, χωρίς ο ίδιος να διαθέτει οποιοδήποτε ένδικο μέσο προκειμένου να προστατευθεί. Παράλληλα, ελήφθη επιβαρυντικά υπόψιν η ασάφεια σχετικά με την προέλευση του ψηφιακού μέσου αποθήκευσης που εντοπίστηκε τυχαία (βλ. σκέψεις 94-95). Τέλος, σημειώθηκε ότι ο προσφεύγων, όπως στο παρελθόν ο Varga, στερήθηκαν το δικαίωμα να αποκτήσουν πρόσβαση επί των διατηρούμενων καταγραφών. .

Δικηγορικό απόρρητο - Κατάσχεση εγγράφων και δεδομένων από προσωπικό Η/Υ και τηλέφωνο δικηγόρου (ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.11.2021, Särgava κατά Εσθονίας αριθμ. αιτ. 698/19)

Στην υπόθεση Särgava κατά Εσθονίας το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε για ακόμη μια φορά με το ζήτημα της άρσης του δικηγορικού απορρήτου σε περιπτώσεις όπου υφίστανται υπόνοιες περί τελέσεως ποινικού αδικήματος σε βάρος του ίδιου του δικηγόρου (βλ. σχετικώς και ΕΔΔΑ, απόφ. της 24.7.2008, André κ.λπ. κατά Γαλλίας, αριθμ. αιτ. 18603/03, σκέψεις 41 επ.). Εν προκειμένω, οι εθνικές αρχές της Εσθονίας, στο πλαίσιο ανάκρισης για τα αδικήματα της εγκληματικής οργάνωσης και νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, διεξήγαγαν έρευνα στο σπίτι και το γραφείο του δικηγόρου και κατάσχεσαν το κινητό

του τηλέφωνο και τον προσωπικό του υπολογιστή. Το περιεχόμενο των ηλεκτρονικών αυτών συσκευών ερευνήθηκε από τις αστυνομικές αρχές βάσει «λέξεων-κλειδιά».

Το Δικαστήριο έκρινε εν προκειμένω ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Καθοριστικό για την κρίση του αυτή δεν ήταν το ερώτημα εάν πράγματι υπήρξε αποκάλυψη εμπιστευτικών πληροφοριών (βλ. ιδίως σκέψη 109), αλλά αφενός εάν το εθνικό δίκαιο ήταν αρκούντως σαφές ως προς τις περιπτώσεις στις οποίες είναι δυνατή η κάμψη του δικηγορικού απορρήτου (σκέψ. 92-95), και αφετέρου εάν στο εθνικό δίκαιο προβλέπονταν επαρκείς διαδικαστικές εγγυήσεις για την προστασία της εμπιστευτικότητας ως προς την επικοινωνία μεταξύ δικηγόρου και εντολέα (σκέψ. 96 επ.). Το γεγονός ότι η οικεία έρευνα διετάχθη από ανακριτή, καθώς και ότι κατά την έρευνα απαιτείτο η παρουσία του δικηγόρου σε βάρος του οποίου διενεργείτο η έρευνα, δεν συνιστούν επαρκείς εγγυήσεις (σκέψ. 96 και 97). Κατά το Δικαστήριο, ένα τέτοιο θεσμικό πλαίσιο θα πρέπει ιδίως να προβλέπει τον τρόπο με τον οποίον θα ερευνώνται τυχόν ηλεκτρονικά αρχεία και θα διακρίνεται («sifting») το εμπιστευτικό από το μη εμπιστευτικό υλικό (σκέψ. 99).

Δικηγορικό απόρρητο – Παράνομη ακρόαση και λήψη υπόψιν συνομιλίας μεταξύ συνηγόρου και εντολέως ανεξαρτήτως περιεχομένου αυτής – Απόρριψη από το εθνικό δικαστήριο αγωγής με την οποία ζητείται αποζημίωση λόγω παραβίασης του δικηγορικού απορρήτου (ΕΛΔΑ, απόφ. της 16.11.2021, Vasil Vasilev κατά Βουλγαρίας, αριθμ. αιτ. 7610/15)

Στο πλαίσιο ανάκρισης σε βάρος υπουργού της βουλγαρικής Κυβέρνησης διετάχθη η άρση απορρήτου και η παρακολούθηση του κινητού του τηλεφώνου. Μεταξύ άλλων, κατεγράφη η συνομιλία που είχε με συνηγόρο του. Η συνομιλία αφορούσε συνεννόηση σχετικά με συνάντηση συνηγόρου-κατηγορουμένου προκειμένου να λάβουν γνώση υλικού της δικογραφίας. Δεν περιελάμβανε κάποια νομική συμβουλή ούτε είχε ουσιαστικό περιεχόμενο. Η συνομιλία αυτή απομαγνητοφωνήθηκε και αποτέλεσε μέρος της ποινικής δικογραφίας, ενώ το περιεχόμενό της αναπαρήχθη και

κατά την επ’ ακροατηρίω ποινική διαδικασία. Το δικαστήριο αθώωσε τον υπουργό, κρίνοντας –μεταξύ άλλων– ότι η παρακολούθηση του τηλεφώνου ήταν παράνομη, καθώς εγκρίθηκε από κατά τόπον αναρμόδιο εισαγγελέα, και συνεπώς δεν έπρεπε να ληφθεί υπόψιν. Έπειτα από την αθώωση, ο συνήγορος του αθωωθέντος υπουργού επεδίωξε δικαστικά αποζημίωση, λόγω της παραβίασης εκ μέρους των δικωτικών αρχών του δικηγορικού απορρήτου. Η υπόθεση εκδικάστηκε «κεκλεισμένων των θυρών», λόγω ακριβώς του απόρρητου χαρακτήρα της συνομιλίας. Η σχετική αγωγή εντέλει απερρίφθη από τα βουλγαρικά δικαστήρια. Κατόπιν τούτου, ο συνήγορος προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ, επικαλούμενος παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, λόγω παραβίασης του δικηγορικού απορρήτου, αλλά και του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, λόγω της μη δημόσιας διεξαγωγής της διαδικασίας που αφορούσε στην αποζημίωση.

Ως προς το παραδεκτό της προσφυγής, το ΕΔΔΑ έκρινε (σκέψεις 63-67) ότι η επιδίωξη αποζημίωσης εκ μέρους του συνηγόρου και η αμετάκλητη απόρριψη αυτής από τα βουλγαρικά δικαστήρια συνιστά «εξάντληση εσωτερικών ενδίκων μέσων» υπό την έννοια του άρθρου 35 ΕΣΔΑ. Το επιχείρημα της βουλγαρικής κυβέρνησης ότι ο συνήγορος του κατηγορουμένου δεν προσέβαλε τη διάταξη του εισαγγελέα περί παρακολούθησής ενώπιον ανώτερου εισαγγελικού οργάνου ή ενώπιον δικαστηρίου δεν οδηγεί σε αντίθετο συμπέρασμα, αφού το αίτημα του συνηγόρου αφορούσε τη (μη) αξιοποίηση και την καταστροφή του υλικού και όχι την ίδια την παρακολούθηση (σκέψη 70). Ομοίως, η μη προσβολή του οικείου αποδεικτικού υλικού στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας δεν μπορεί να εκληφθεί ως «μη εξάντληση» εσωτερικών ενδίκων μέσων, αφού η προσβολή αυτή θα αφορούσε στη δίκαιη διεξαγωγή της ποινικής διαδικασίας σε βάρος του εντολέως του προσφεύγοντος και όχι στην παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ εις βάρος του ίδιου του προσφεύγοντος συνηγόρου (σκέψη 71). Τέλος, δεν ευσταθεί ούτε το έτερο επιχείρημα της βουλγαρικής κυβέρνησης περί παραλείψεως του προσφεύγοντος συνηγόρου να ζητήσει την καταστροφή του αποδεικτικού υλικού από το ποινικό δικαστήριο, καθώς δεν υφίσταται συγκεκριμένη διάταξη στο βουλγαρικό δίκαιο η οποία να

επιτρέπει σε δικαστήριο να διατάξει την καταστροφή του αποδεικτικού υλικού (σκέψη 72).

Επί της ουσίας της υποθέσεως, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι εν προκειμένω υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Όπως έχει ήδη κριθεί (ΕΔΔΑ, απόφ. της 17.12.2020, Saber κατά Νορβηγίας, αριθμ. αιτ. 459/18, σκέψη 51), το απόρρητο της επικοινωνίας συνηγόρου-εντολέως χρήζει αυξημένης προστασίας, και δη βάσει νόμου ο οποίος θα πρέπει να προβλέπει συγκεκριμένες διαδικαστικές εγγυήσεις (σκέψη 89). Τούτο ισχύει ως προς κάθε επικοινωνία, είτε αυτή αφορά στην παροχή νομικών συμβουλών είτε όχι. Δεν υφίσταται κανένας λόγος διαφοροποίησης, βάσει του περιεχομένου της επικοινωνίας (σκέψη 90). Εν προκειμένω, το βουλγαρικό δίκαιο προέβλεπε μεν ότι η συμπτωματική ακρόαση της επικοινωνίας συνηγόρου-εντολέως ή μεταξύ δύο συνηγόρων στο πλαίσιο νομίμως διαταχθείσας παρακολούθησης υπόκειται σε άμεση καταστροφή, χωρίς ωστόσο να είναι σαφές εκ του νόμου πώς ακριβώς θα πρέπει να εφαρμοστεί η διάταξη αυτή στην πράξη. Επί του ζητήματος αυτού είχε εκδοθεί, επίσης, σχετική εισαγγελική εγκύκλιος με την οποία εδίδετο η οδηγία στις βουλγαρικές διοικητικές αρχές να εξαιρούν από το αποδεικτικό υλικό τέτοιου είδους επικοινωνία, εφόσον αυτή «άπτεται της υπερασπίσεως του κατηγορουμένου». Ωστόσο, κατά το ΕΔΔΑ, αφενός είναι αμφίβολο εάν η εσωτερική αυτή εγκύκλιος μπορεί να εκληφθεί ως «νόμος», αφετέρου ούτως ή άλλως δεν πληροί τις απαιτήσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ, αφού καταλείπει στα αρμόδια όργανα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας ως προς την εφαρμογή της διάταξης, ενώ επιπλέον δεν καλύπτει κάθε επικοινωνία συνηγόρου-εντολέως αλλά μόνον τη σχετική προς την υπεράσπισή του (σκέψεις 92-94).

Ως προς το ζήτημα της δημοσιότητας της δίκης η οποία είχε ως αντικείμενο την αγωγή αποζημίωσης, το ΕΔΔΑ έκρινε κατ' αρχάς ότι τυχόν αδικαιολόγητη διεξαγωγή της δίκης «κεκλεισμένων των θυρών» συνιστά καθ' εαυτήν παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης και δεν είναι αναγκαίο να διαπιστώνεται ότι η μη δημόσια διαδικασία οδήγησε σε συγκεκριμένη (περαιτέρω) παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (σκέψη 105). Εν προκειμένω, ο απόρρητος χαρακτήρας συγκεκριμένου υλικού της δικογραφίας δεν επαρ-

κούσε για να δικαιολογήσει τη διεξαγωγή της όλης διαδικασίας κεκλεισμένων των θυρών και πολύ περισσότερο τη μη δημόσια απαγγελία της απόφασης (σκέψεις 105 επ. και ιδίως 108 και 117). Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση και του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

4. Αποδείξεις

Μάρτυρες – Κατ' αντιπαράστασιν εξέταση – Ποινική καταδίκη βάσει έγγραφων καταθέσεων μαρτύρων κατηγορίας που δεν εμφανίστηκαν ενώπιον του δικαστηρίου και δεν εξετάστηκαν στην ακροαματική διαδικασία, δίχως να συντρέχει σοβαρός λόγος – Μη λήψη επαρκών αντισταθμιστικών μέτρων από το κράτος – Παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 18.1.2022, Faysal Pamuk κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 430/13)

Στην υπόθεση Faysal Pamuk κατά Τουρκίας το ΕΔΔΑ εξέτασε αν συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ η καταδίκη του προσφεύγοντος επί τη βάσει προγενέστερων της συλλήψεώς του καταθέσεων τεσσάρων μαρτύρων κατηγορίας, η δυνατότητα κατ' αντιπαράστασιν εξέτασης των οποίων δεν παρασχέθηκε από το εθνικό δικαστήριο.

Στο πλαίσιο αυτό το Δικαστήριο προέβη σε ενδελεχή έλεγχο των κριτηρίων που κατά παγία νομολογία του πρέπει να συντρέχουν για τη μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.12.2011, Al-Khawaja και Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 26766/05 και 22228/06, σκέψεις 118-147· ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.12.2015, Schatschaschwili κατά Γερμανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 9154/10, σκέψεις 100-131), και ειδικότερα εξέτασε (σκέψη 46):

- (i) αν υπήρχε σοβαρός λόγος για τη μη προσέλευση των μαρτύρων κατηγορίας στη δίκη·
- (ii) αν η καταδίκη στηρίχθηκε αποκλειστικά ή αποφασιστικά (“sole or decisive basis”) σε καταθέσεις μαρτύρων κατηγορίας, τη δυνατότητα εξέτασης των οποίων στερήθηκε ο κατηγορούμενος και
- (iii) αν οι απώλειες που έχει υποστεί το εκ του άρθρου 6 παρ. 3 περ. δ' ΕΣΔΑ υπερασπιστικό δικαίωμα αντισταθμίζονται επαρκώς (“counterbalancing factors”) με την παροχή μιας πρόσφορης και κατάλληλης ευ-

καιρίας για την εξέταση του μάρτυρα κατηγορίας. Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε κατ' αρχάς ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του, η απόσταση μεταξύ του τόπου διεξαγωγής της δίκης και της κατοικίας του μάρτυρα κατηγορίας δεν συνιστά παράγοντα ικανό να στερήσει από τον κατηγορούμενο το υπερασπιστικό δικαίωμά του προς κατ' αντιπαράστασιν εξέταση του μάρτυρα (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 17.11.2020, Süleyman κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 59453/10, σκέψη 78). Το γεγονός ότι ο μάρτυρας κατηγορίας κατοικεί (πρβλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.4.2012, Gabrielyan κατά Αρμενίας, αριθμ. αιτ. 8088/05, σκέψη 81) ή εκτίει την ποινή του (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.10.2017, Daştan κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 37272/08, σκέψη 24· ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.4.2019, Bondar κατά Ουκρανίας, αριθμ. αιτ. 18895/08, σκέψη 76) σε άλλη χώρα ή σε άλλη πόλη από αυτήν της διεξαγωγής της ποινικής δίκης δεν μπορεί να θεωρηθεί σοβαρός λόγος για τη μη προσέλευσή του στη δίκη (σκέψη 54). Πολλώ μάλλον δεν μπορεί να θεωρηθεί σοβαρός λόγος μη προσέλευσης μάρτυρα στη δίκη η άκαμπτη και μηχανική ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας από το εθνικό δικαστήριο, βάσει της οποίας διάταχθηκε η εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας από τα δικαστήρια του τόπου εκτίσεως της επιβληθείσας σε αυτούς ποινής εντός της Τουρκίας αντί της εξέτασής τους ενώπιον του δικαστηρίου της επίμαχης υπόθεσης (σκέψεις 53, 55, 58).

Επιπλέον, κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, οι καταθέσεις των απόντων μαρτύρων κατηγορίας υπήρξαν στην προκειμένη περίπτωση αποφασιστικής σημασίας, καθόσον η καταδίκη του προσφεύγοντος για συμμετοχή σε ένοπλες δραστηριότητες τρομοκρατικής οργάνωσης δεν μπορούσε να στηριχθεί σε κανένα άλλο στοιχείο του φακέλου της δικογραφίας (σκέψεις 59-62).

Στο πλαίσιο, τέλος, του ελέγχου της επάρκειας των αντισταθμιστικών μέτρων που έλαβε το εθνικό δικαστήριο για τη στέρηση της δυνατότητας κατ' αντιπαράστασιν εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας, το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι, προκειμένου να εξασφαλίζεται η δικαιοσύνη της δίκης ως συνόλου, η βαρύτητα που αποδίδεται στα αντισταθμιστικά μέτρα πρέπει να είναι ανάλογη της σημασίας που έχουν οι καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας για την έκβαση της δίκης

(σκέψη 63· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.12.2015, Schatschaschwili κατά Γερμανίας [Τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 9154/10, σκέψη 116). Αφού πρώτα διαπίστωσε τη μη λήψη από το εθνικό δικαστήριο οποιουδήποτε εναλλακτικού μέτρου για την απόκτηση των αποδεικτικών στοιχείων από τους απόντες μάρτυρες (σκέψεις 64-67), το Δικαστήριο επικεντρώθηκε στο κατά πόσον η εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας από τα δικαστήρια του τόπου εκτίσεως της επιβληθείσας σε αυτούς ποινής θα μπορούσε να θεωρηθεί επαρκής δικονομική εγγύηση που αντισταθμίζει την κατ' αντιπαράστασιν εξέταση των μαρτύρων (σκέψη 68). Σύμφωνα με το Δικαστήριο από την αρχή της αμεσότητας προκύπτει αφενός μεν ότι η σωστή αξιολόγηση της αξιοπιστίας και της ακρίβειας μιας μαρτυρικής κατάθεσης προϋποθέτει προσωπική επαφή του δικαστή με τον μάρτυρα, η οποία δεν μπορεί να αναπληρωθεί από την απλή ανάγνωση των καταθέσεων του τελευταίου (σκέψη 70· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.10.2017, Daştan κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 37272/08, σκέψη 33), αφετέρου δε ότι η διαδικασία ταυτοποίησης του κατηγορουμένου και αναγνώρισής του από τον μάρτυρα κατηγορίας αποκτά νόημα, μόνον εφόσον ο μάρτυρας και ο κατηγορούμενος συμπίπτουν ενώπιον του δικαστηρίου (σκέψη 69· βλ. και ΕΔΔΑ, απόφ. της 16.3.2021, Fikret Karahan κατά Τουρκίας, αριθμ. αιτ. 53848/07, σκέψεις 54-55). Κατόπιν τούτων και λαμβανομένου υπόψιν ότι δεν προκύπτει ότι εν προκειμένω τα εθνικά δικαστήρια αξιολόγησαν με ιδιαίτερη προσοχή τα αποδεικτικά στοιχεία από τις καταθέσεις των απόντων μαρτύρων κατηγορίας (σκέψη 72), το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ (σκέψεις 75-76).

Μάρτυρες – Αξιοπιστία μαρτυρικών καταθέσεων αστυνομικών σε υπόθεση αντίστασης κατά της αρχής – Άσκηση αστυνομικής βίας – Προηγούμενος φιλικός διακανονισμός προσφεύγοντος και κυβέρνησης – Εναπόθεση του βάρους απόδειξης στον προσφεύγοντα – Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 28.6.2022, Boutafalla κατά Βελγίου, αριθμ. αίτ. 20762/19)

Η απόφαση αφορά σε υπόθεση επίθεσης κατά αστυνομικών και αντίστασης κατά της αρχής στο Βέλγιο. Ο

προσφεύγων καταδικάστηκε τελεσίδικα για αντίσταση κατά αστυνομικών κατά τη σύλληψή του σε επεισόδιο που προκλήθηκε από σύλληψη ενός γνωστού του στον δρόμο. Ενώπιον του ΕΔΔΑ ο προσφεύγων επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη. Συγκεκριμένα, επικαλέστηκε παραβίαση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του, καθώς και μια δυσανάλογη εναπόθεση από το εθνικό δικαστήριο στον ίδιο του βάρους απόδειξης των ισχυρισμών του. Μια σημαντική ιδιαιτερότητα της υπόθεσης είναι ότι ο καταδικασθείς είχε ήδη προσφύγει στα πολιτικά δικαστήρια κατά των αστυνομικών που τον συνέλαβαν για άσκηση ρατσιστικής/ξενοφοβικής βίας και για σωματική βλάβη που είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία του να εργαστεί. Επίσης, προσέφυγε στο ΕΔΔΑ για τα επίμαχα γεγονότα επικαλούμενος ρατσιστική αντιμετώπιση και άσκηση υπέρμετρης βίας από τις αστυνομικές αρχές. Η συγκεκριμένη υπόθεση ολοκληρώθηκε με την έκδοση διάταξης του ΕΔΔΑ που αναγνώρισε φιλικό διακανονισμό (“règlement amiable”) μεταξύ του προσφεύγοντος και της βελγικής κυβέρνησης, αφού ο προσφεύγων αποδέχθηκε προηγούμενη γραπτή δήλωση της τελευταίας ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η σύλληψή του από τις βελγικές αστυνομικές αρχές ήταν αντίθετη με την απαγόρευση εξευτελιστικής μεταχείρισης κατ’άρθρο 3 ΕΣΔΑ και ότι θα του καταβληθεί αντίστοιχη αποζημίωση για την ηθική βλάβη του (ΕΔΔΑ, διάταξη της 27.6.2017, Boutaffala κατά Βελγίου, αριθμ. αίτ. 48302/15). Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, επεσήμανε στην απόφασή του ότι με την προηγούμενη διάταξή του δεν αποδέχθηκε επί της ουσίας την παραβίαση του άρθρου 3, κάτι που δεν εξέτασε, αλλά απλώς αναγνώρισε τον φιλικό διακανονισμό μεταξύ της βελγικής κυβέρνησης και προσφεύγοντος, περατώνοντας τη διαδικασία ενώπιόν του. Με το σκεπτικό αυτό απέρριψε τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος περί παραβίασεως του άρθρου 46 ΕΣΔΑ (υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση οριστικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ) από τα βελγικά δικαστήρια στην ποινική διαδικασία για αντίσταση κατά της αρχής (σκέψεις 48-49, 54).

Σε ό,τι αφορά στη δίκη για την αντίσταση κατά της αρχής κατά τη σύλληψη του προσφεύγοντος, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ομόφωνα παραβίαση της ΕΣΔΑ κατά την

εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ). Κρίσιμο σημείο για τον σχηματισμό της κρίσης αυτής υπήρξε το γεγονός ότι το δευτεροβάθμιο δικαστήριο επικεντρώθηκε αποκλειστικά στις καταθέσεις των αστυνομικών που συμμετείχαν στο επεισόδιο και των συναδέλφων τους που ήταν παρόντες στο συμβάν. Οι τελευταίοι μάλιστα είχαν καταθέσει υπέρ των συναδέλφων τους και στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας που είχε κινήσει ο προσφεύγων. Αντιθέτως, το εφετείο δεν έκρινε αξιόπιστες τις καταθέσεις των μαρτύρων υπεράσπισης στη δίκη για την αντίσταση, με επιχείρημα τη γνωριμία τους με τον προσφεύγοντα, ούτε στάθηκε στις δηλώσεις δύο ανεξάρτητων μαρτύρων (σκέψη 84). Το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο εξέτασης του δίκαιου ή μη χαρακτήρα της διαδικασίας στο σύνολό της, έκανε δεκτό ότι οι επιβαρυντικές καταθέσεις προήλθαν από αστυνομικούς που είτε προέβησαν είτε ήσαν παρόντες σε σύλληψη αναγνωρισμένη ως αντίθετη στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ (άρθρο 87-88). Ο ισχυρισμός της βελγικής κυβέρνησης ότι δεν προέκυψε σε κανένα στάδιο της εθνικής διαδικασίας πέραν ευλόγου αμφιβολίας η μη άσκηση αντίστασης από τον προσφεύγοντα κρίθηκε από το Δικαστήριο ως απαγορευμένη αντιστροφή του βάρους απόδειξης, αντίθετη στο τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου κατ’άρθρον 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ (σκέψη 89).

Μάρτυρες – Καταδίκη του κατηγορουμένου χωρίς τη δυνατότητα εξέτασης μαρτύρων, οι οποίοι εξετάστηκαν μόνο στην προδικασία – Παραβίαση άρθρου 6 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.5.2022, ΑΙ Αλο κατά Σλοβακίας, αριθμ. αίτ. 32084/19)

Στην υπόθεση ΑΙ Αλο κατά Σλοβακίας το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με το ζήτημα της παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1, 3 στοιχ. δ’ ΕΣΔΑ, λόγω μη παροχής στον κατηγορούμενο της δυνατότητας εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας στη δίκη, οι οποίοι είχαν εξετασθεί στην προδικασία. Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων καταδικάστηκε στη Σλοβακία για εγκλήματα σχετικά με την παράνομη διακίνηση μεταναστών. Ουσιώδη στοιχεία για την καταδίκη του προήλθαν από τις καταθέσεις των μεταναστών, οι οποίοι εξετάστηκαν κατά την προδικασία, χωρίς να παρίσταται ο κατηγορούμενος (σκέψ. 8), στη συνέχεια δε απελάθηκαν από τη Σλο-

βακία και δεν εμφανίστηκαν στη δίκη.

Το Δικαστήριο αρχικά επανέλαβε τις αρχές που διατύπωσε το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως, στην ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.12.2011, Al-Khawaja και Tahery κατά Η.Β., αριθμ. αιτ. 26766/05 και 22228/06, σκέψ. 119-147, οι οποίες διέπουν τη μη εμφάνιση ενός μάρτυρα στη δίκη (σκέψ. 43, με παραπομπή ως προς τη συνοπτική παράθεσή τους στην ΕΔΔΑ, απόφ. της 12.9.2016, Seton κατά Η.Β., αριθμ. αιτ. 55287/10, σκέψ. 58). Οι αρχές αυτές διευκρινίστηκαν αργότερα και πάλι από το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως, στην ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.12.2015, Schatschaschwili κατά Γερμανίας, αριθμ. αιτ. 9154/10, σκέψ. 111-131, στην οποία τέθηκαν ορισμένοι αντισταθμιστικοί παράγοντες που επιτρέπουν τη δίκαιη και ορθή αξιολόγηση της αξιοπιστίας των παρεχομένων από τους μάρτυρες αυτούς στοιχείων (σκέψ. 45). Εν προκειμένω, το Δικαστήριο θεώρησε ότι υπήρχαν συγκεκριμένα διαθέσιμα μέσα που θα εξασφάλιζαν την παρουσία των μαρτύρων στη δίκη του προσφεύγοντος και ότι δεν υπήρξε καμία αποδεκτή εξήγηση εκ μέρους των εθνικών αρχών ως προς τη μη καταφυγή στα μέσα αυτά (σκέψ. 53). Οδηγήθηκε έτσι στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε λόγος να γίνουν δεκτές οι προδικαστικές καταθέσεις των εν λόγω μαρτύρων, οι οποίες μάλιστα ήταν “ουσιώδεις” για την καταδίκη του προσφεύγοντος (σκέψ. 55).

Στη συνέχεια εξέτασε αν συνέτρεχαν αντισταθμιστικοί παράγοντες που θα μπορούσαν να διαφυλάξουν τη δικαιοσύνη της διαδικασίας. Ειδικότερα, τόνισε ότι η μη επίκληση αποδεκτών λόγων για την απουσία ενός μάρτυρα στη δίκη είναι σημαντικός παράγοντας που μπορεί να καθορίσει το αν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, πλην όμως το στοιχείο αυτό μπορεί να αντισταθμιστεί από τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να εξετάσει τον μάρτυρα σε προγενέστερο διαδικαστικό στάδιο (σκέψ. 56, με παραπομπές για τις σκέψεις αυτές σε προηγούμενη νομολογία του). Τέθηκε λοιπόν το ζήτημα αν πράγματι υπήρξε παραβίαση του εν λόγω άρθρου, δεδομένου ότι οι εθνικές αρχές είχαν ειδοποιήσει τον προσφεύγοντα για την επικείμενη εξέταση των μαρτύρων στην προδικασία, εκείνος αποφάσισε να μην παραστεί σε αυτήν, η δε απόφασή του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σιωπηρή παραίτη-

ση από το σχετικό δικαίωμα (σκέψ. 57-58). Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, η απόφαση του προσφεύγοντος να μην παραστεί στη συγκεκριμένη εξέταση των μαρτύρων στην προδικασία δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως σιωπηρή παραίτηση από το δικαίωμά του ως προς την εν γένει εξέταση των μαρτύρων (σκέψ. 60). Ακόμη, όμως, και αν η συμπεριφορά του ερμηνευόταν ως σιωπηρή παραίτηση, το Δικαστήριο θεώρησε ότι δεν τηρήθηκαν οι απαιτούμενες δικλείδες ασφαλείας (σκέψ. 59). Για την κρίση αυτή βασίστηκε ιδίως στο ότι ο προσφεύγων δεν είχε τη δυνατότητα (λόγω ανεπαρκούς ενημέρωσης και καθοδήγησής του) να προβλέψει κατά τρόπο εύλογο τις συνέπειες της συμπεριφοράς του, όπως είναι για παράδειγμα το ενδεχόμενο αξιοποίησης των προδικαστικών αυτών καταθέσεων αργότερα στη δίκη σε περίπτωση που οι μάρτυρες δεν βρίσκονταν στη διάθεση του δικαστηρίου (σκέψ. 60). Το Δικαστήριο κατέληξε, ελλείψει άλλων αντισταθμιστικών παραγόντων, ότι ο προσφεύγων στερήθηκε τη δυνατότητα εξέτασης μαρτύρων οι καταθέσεις των οποίων ήταν ουσιώδεις για την καταδίκη του, και άρα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ.

5. Έκδοση

Έκδοση σε τρίτες χώρες (Κιργιστάν) – Δίωξη λόγω συγκεκριμένης εθνοτικής καταγωγής – Διαδικασία, αντικείμενο, στάδια, φύση, βάρος απόδειξης και αξιολόγηση του διαθέσιμου υλικού κατά την εκτίμηση κινδύνου (“risk assessment”) απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης – Κρίσιμος χρόνος (ex nunc) κατά την εκτίμηση του κινδύνου (ΕΔΔΑ [τμήμα ευρείας συνθέσεως], απόφ. της 29.4.2022, Khasanov και Rakhmanov κατά Ρωσίας, αριθμ. αίτ. 28492/15 και 49975/15)

Η κρατική υποχρέωση έκδοσης κατηγορούμενων ή καταδικασθέντων δεν είναι απόλυτη. Στις συνεκδικαζόμενες προσφυγές των Khasanov και Rakhmanov κατά Ρωσίας, το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με έναν από τους σημαντικότερους λόγους άρνησης στο δικαίωμα της έκδοσης με βάση την ΕΣΔΑ, ήτοι τον κίνδυνο απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης στο εκζητούν κράτος. Η μεταχείριση αυτή εν προκειμένω αφορά

στον ισχυρισμό ότι το κράτος αυτό διώκει πρόσωπα λόγω της εθνοτικής καταγωγής τους. Εφόσον ο κίνδυνος απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης είναι βέβαιος, τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να αρνηθούν την έκδοση των θιγόμενων προσώπων. Το πότε αυτό συντρέχει προκύπτει από την εφαρμογή συγκεκριμένων κριτηρίων που έχουν διαμορφωθεί στη νομολογία του ΕΔΔΑ, το πρώτον στο πλαίσιο δικαστικού ελέγχου του αιτήματος έκδοσης από τα εθνικά δικαστήρια του εκζητούμενου κράτους.

Στην παρουσιαζόμενη υπόθεση, η ευρεία σύνθεση του ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ομόφωνα την προηγούμενη απορριπτική κρίση του τρίτου τμήματος περί μη παραβίασεως του άρθρου 3 ΕΣΔΑ από τη Ρωσία σε περίπτωση έκδοσης των προσφευγόντων στο Κιργιστάν. Εν προκειμένω, οι προσφεύγοντες ήταν πολίτες του Κιργιστάν, κράτους της κεντρικής Ασίας, καταγόμενοι ωστόσο εθνοτικά από το γειτονικό Ουζμπεκιστάν. Λόγω των συχνών διενέξεων μεταξύ των δύο κρατών, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί πολλάκις στο παρελθόν με σχετικές υποθέσεις έκδοσης (βλ. αναλυτικά σκέψη 118 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Σημειωτέο ότι με βάση στοιχεία διεθνών εκθέσεων που επικαλείται το ΕΔΔΑ (σκέψη 12), οι συγκρούσεις των διαφορετικών εθνοτικών κοινοτήτων εντός του Κιργιστάν οδήγησαν τον Ιούνιο του 2010 σε σοβαρές κοινωνικές αναταραχές, με αποτέλεσμα εκατοντάδες νεκρούς, τραυματίες και καταστροφές περιουσιών.

Περαιτέρω, ο πρώτος προσφεύγων καταδικάστηκε ερήμην στο Κιργιστάν σε πρώτο βαθμό για υπεξαίρεση 18.500 ευρώ με την ιδιότητά του ως γενικού διαχειριστή ιδιωτικής επιχείρησης. Οι αρχές του Κιργιστάν, σε εφαρμογή της διεθνούς συνθήκης της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών του 1993 περί Δικαστικής Συνεργασίας σε αστικές, οικογενειακές και ποινικές υποθέσεις (Συνθήκη του Μινσκ), υπέβαλαν στις ρωσικές αρχές αίτημα έκδοσης του προσφευγόντος, διευκρινίζοντας ότι δεν πρόκειται για πολιτική δίωξη ή για δίωξη που έχει σκοπό την εξόντωση του λόγω της καταγωγής του. Παράλληλα κατά τη διεθνή πρακτική συμπεριέλαβαν στο αίτημά τους συνήθειες στις υποθέσεις έκδοσης διπλωματικές διαβεβαιώσεις (“assurances/Zusicherungen”), όπως ότι ο προσφεύγων δεν θα υποστεί στο Κιργιστάν βασανιστήρια,

απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, θα έχει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να έχει πρόσβαση σε δικηγόρο, καθώς και ότι θα υφίσταται η δυνατότητα Ρώσοι διπλωματικοί υπάλληλοι να μπορούν να επισκεφθούν τον προσφεύγοντα στο οικείο κατάστημα κράτησης στο Κιργιστάν. Παράλληλα, οι ρωσικές αρχές απέρριψαν αίτημα αναγνώρισης του προσφευγόντος ως πρόσφυγα λόγω δίωξης για εθνικούς λόγους. Το ίδιο αίτημα απορρίφθηκε και στην περίπτωση του δεύτερου προσφευγόντος.

Ο τελευταίος καταδικάστηκε επίσης ερήμην στο Κιργιστάν για μια σειρά από εγκληματικές πράξεις που τελέστηκαν, όμως, στις προαναφερθείσες αναταραχές του Ιουνίου του 2010 και είχαν όλες εθνοτικό κίνητρο, καθώς στρέφονταν κατά πολιτών με εθνοτική καταγωγή αυτή τη φορά από το Κιργιστάν (ενδεικτικά: ανθρωποκτονίες με ιδιαίτερη σκληρότητα ως μέλος εγκληματικής οργάνωσης, παραβιάσεις νομοθεσίας περί όπλων ως μέλος εγκληματικής οργάνωσης με σοβαρούς κινδύνους για το κοινωνικό σύνολο, φθορές ξένης ιδιοκτησίας κ.ά.). Το αίτημα έκδοσης στις ρωσικές αρχές περιελάμβανε και εν προκειμένω αντίστοιχες διαβεβαιώσεις με εκείνες του αιτήματος έκδοσης του πρώτου προσφευγόντος.

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ δεν ασχολήθηκε για πρώτη φορά με υποθέσεις έκδοσης που αφορούν τη συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα. Εντούτοις, η απόφαση παρουσιάζει θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον γιατί το Δικαστήριο –σε ευρεία σύνθεση– αναπτύσσει μια σειρά από σκέψεις γενικότερης εφαρμογής σε υποθέσεις έκδοσης, και ειδικότερα στο πεδίο του ελέγχου του κινδύνου εξευτελιστικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής καταγωγής στο εκζητούν κράτος. Στο πλαίσιο αυτό το ΕΔΔΑ ανέλυσε τη διαδικασία και το περιεχόμενο της λεγόμενης εκτίμησης του κινδύνου αυτού (“risk assessment”) στο πλαίσιο ελέγχου παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Ως προς το αντικείμενο του ελέγχου αυτού, το Δικαστήριο εξετάζει τις προβλεπόμενες συνέπειες από τη μεταφορά στο εκζητούν κράτος, ενόψει αφενός μεν των γενικών συνθηκών που επικρατούν σε αυτό, αφετέρου δε των ειδικότερων περιστάσεων που αφορούν στο πρόσωπο του εκζητουμένου (σκέψη 95). Διαδικαστικά προηγείται ο έλεγχος της γενικότερης

κατάστασης στο εκζητούν κράτος και συγκεκριμένα η εξακρίβωση αν επικρατούν γενικώς συνθήκες βίας στη χώρα. Μόνο στην εξαιρετική -σύμφωνα με το Δικαστήριο- κατάσταση με βάση την οποία το γενικότερο κλίμα στη χώρα χαρακτηρίζεται από έντονη εμφάνιση βίαιων επεισοδίων, μπορεί να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ σε περίπτωση έκδοσης στη χώρα αυτή (σκέψεις 95-96).

Διαφορετική, ωστόσο είναι η διαδικασία της εκτίμησης του κινδύνου κατά τον έλεγχο των ειδικότερων περιστάσεων που αφορούν στη συστηματική δίωξη προσώπων που ανήκουν σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα. Σε ό,τι αφορά στις ειδικότερες περιστάσεις αυτές, τα θιγόμενα πρόσωπα πρέπει να μην περιορίζονται σε γενικόλογες επικλήσεις για την κατάσταση στη χώρα έκδοσης, αλλά να επικαλούνται σαφή στοιχεία από τα οποία να προκύπτει συγκεκριμένη πρακτική δίωξης ή κίνδυνος δίωξης της εθνοτικής ομάδας που ανήκουν. Ακόμα όμως και αν προκύπτουν συγκεκριμένοι λόγοι που κατατείνουν στο ότι υπάρχει πράγματι βάσιμος κίνδυνος απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης στο εκζητούν κράτος λόγω της συγκεκριμένης εθνοτικής καταγωγής, θα πρέπει να εξετάζονται και οι λεγόμενες διπλωματικές διαβεβαιώσεις του εκζητούμενου κράτους ότι δεν θα μεταχειριστεί το εκζητούμενο πρόσωπο με τρόπο που αντίκειται στην ΕΣΔΑ (σκέψεις 99-101). Ο βαθμός αξιοπιστίας και αποτελεσματικότητας των σχετικών διαβεβαιώσεων υπόκειται πάντως σε περιπτωσιολογικό έλεγχο κατά το Δικαστήριο.

Σε σχέση με τη γενικότερη αποτελεσματικότητα του ελέγχου του κινδύνου, το Δικαστήριο αναφέρει μεν ότι οι εθνικές αρχές του εκζητούμενου κράτους είναι σε καλύτερη θέση να κρίνουν τη βασιμότητα των ισχυρισμών των θιγόμενων προσώπων για τη γενικότερη κατάσταση στο εκζητούμενο κράτος, κρίση ωστόσο που υπόκειται στον δικαιοδοτικό έλεγχο του ΕΔΔΑ. Η εκτίμηση του κινδύνου, ως προς τη φύση της, αποτελεί αξιολόγηση πραγματικών περιστατικών ("factual assessment"· βλ. σκέψεις 107-108) και από την πλευρά του Στρασβούργου, αφού το Δικαστήριο εξετάζει όλα τα γεγονότα που είναι γνωστά στο εκζητούμενο κράτος. Η τελευταία θέση επιβεβαιώνεται και από το ότι ο έλεγχος μπορεί να αφορά χρονικά και

σε γεγονότα που είναι ή θα έπρεπε να είναι γνωστά στο εκζητούμενο κράτος κατά τον χρόνο που οι αρχές θα οδηγήσουν το θιγόμενο πρόσωπο εκτός χώρας. Το Δικαστήριο κάνει εν προκειμένο λόγο για πλήρη ex nunc αξιολόγηση πραγματικών περιστατικών, συμπεριλαμβανομένων γεγονότων που έγιναν γνωστά ακόμα και μετά την απόφαση των εθνικών δικαστηρίων περί έκδοσης, εφόσον το εκζητούμενο πρόσωπο βρίσκεται ακόμα στο εκζητούμενο κράτος (βλ. σκέψεις 105-107).

Στην πράξη ο χρόνος που μεσολαβεί από τη θετική κρίση για την έκδοση μέχρι την παράδοση στις αλλοδαπές αρχές δεν είναι οπωσδήποτε σύντομος. Η ανωτέρω κρίση του ΕΔΔΑ συν τοις άλλοις δίνει και τη δυνατότητα ευελιξίας κατά την εκτίμηση του κινδύνου, αφού η κατάσταση που επικρατεί στο εκζητούν κράτος δεν είναι απαραίτητα στάσιμη αλλά δυναμικά εξελισσόμενη, είτε επί τα βελτίω είτε επί τα χείρω, ως προς τον κίνδυνο κακομεταχείρισης των εκζητούμενων προσώπων (βλ. σκέψη 108).

Πέρα από την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών, διαδικαστικά σημαντικό σημείο αποτελεί η κατανομή του βάρους απόδειξής τους ("burden of proof"). Στην πραγματικότητα πρόκειται για βάρος επίκλησης πραγματικών περιστατικών που υποστηρίζουν τον ισχυρισμό περί κινδύνου απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, το οποίο σύμφωνα με το Δικαστήριο και την πάγια νομολογία του βαρύνει κατ' αρχήν τα θιγόμενα πρόσωπα (σκέψεις 108 επ., 136). Επειδή, όμως, σε υποθέσεις συστηματικής δίωξης συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας οι αρχές του εκζητούμενου κράτους είναι σε θέση να έχουν εικόνα από μόνες τους για τη γενικότερη κατάσταση στο κράτος έκδοσης, το ΕΔΔΑ επιβάλει στα κράτη μέλη έναν αυτεπάγγελτο έλεγχο της γενικότερης κατάστασης στο εκζητούμενο κράτος, σε περιπτώσεις που οι πληροφορίες για την κατάσταση αυτή είναι εύκολα και από πληθώρα πηγών διαθέσιμες στο εκζητούμενο κράτος (σκέψεις 111-112). Τέτοιες πηγές αποτελούν συνήθως εκθέσεις διεθνών οργανισμών (π.χ. ΟΗΕ, ΕΕ), οργανώσεων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή γενικότερα ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στο σχετικό πεδίο (π.χ. Διεθνής Αμνηστία, Human Rights Watch). Σε μια οίκοθεν συλλογή ("proprio motu") τέτοιων εκ-

θέσεων εν προκειμένω προβαίνει βέβαια και το ίδιο Δικαστήριο, κατά πάγια νομολογία του.

Ως προς την εφαρμογή των παραπάνω κριτηρίων στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ σε σχέση με τη γενικότερη κατάσταση στο Κιργιστάν και τις εθνοτικές συγκρούσεις αξιοποιώντας περιοδικές εκθέσεις της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ (σκέψεις 56-57), της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σκέψη 58), ΜΚΟ (σκέψεις 59-61) και εθνικών και περιφερειακών οργανώσεων προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων (σκέψεις 62-63), κατέληξε με την *ex nunc* εκτίμηση του κινδύνου, σε αντίθεση με παλαιότερες αντίστοιχες κρίσεις του, ότι ενδεχόμενη έκδοση στο Κιργιστάν δεν είναι ασύμβατη με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Με βάση τις διαθέσιμες πηγές που έλαβε υπόψην του το Δικαστήριο, η κατάσταση στο Κιργιστάν, παρότι παραμένει προβληματική, δεν δικαιολογεί την αποδοχή του ισχυρισμού περί γενικότερης συστηματικής δίωξης προσώπων με εθνοτική καταγωγή από το Ουζμπεκιστάν (σκέψη 132), και άρα την ανάγκη καθολικής απαγόρευσης εκδόσεων στο Κιργιστάν. Σε ό,τι αφορά στις ειδικότερες περιστάσεις ως προς τη δίωξη συγκεκριμένα των δύο προσφευγόντων, κανένας από τους δύο, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, δεν προσκόμισε στοιχεία ικανά να στοιχειοθετήσουν τη βασιμότητα του ισχυρισμού περί δίωξης λόγω εθνοτικής καταγωγής (σκέψεις 134-135), με αποτέλεσμα την απόρριψη των προσφυγών. Τα ρωσικά δικαστήρια από την πλευρά τους εξέτασαν προσεκτικά, σύμφωνα με το Δικαστήριο, την ύπαρξη κινδύνου κακομεταχείρισης των προσφευγόντων στο εκζητούμενο κράτος, σε συμφωνία με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ, επιβεβαιώνοντας και εμπλουτίζοντας τη νομολογία του σχετικά με την εκτίμηση κινδύνου, αναδεικνύει τη σημασία της προσφυγής στο Στρασβούργο σε σχετικές υποθέσεις έκδοσης, αφού με βάση τον *ex nunc* έλεγχο πραγματικά περιστατικά ακόμα και μετά τις σχετικές δικαστικές κρίσεις στο εκζητούμενο κράτος είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε άρνηση της έκδοσης. Από την άλλη πλευρά, η πραγματική κρίση στην οποία υποβάλλονται τα γεγονότα αυτά δεν συνοδεύεται από συγκεκριμένες ερμηνευτικές κατευθύνσεις από το Δικαστήριο με αποτέλεσμα η τελική εκτίμηση του κινδύνου να μην είναι διαγνώσιμη και προβλέψιμη

μη με προδιατυπωμένα κριτήρια. Η διαπίστωση αυτή έχει μεγάλη σημασία ιδίως σε περιπτώσεις όπως του δεύτερου προσφευγόντος, όπου η αποδιδόμενη πράξη σχετίζεται άμεσα με εθνοτικές συγκρούσεις στο εκζητούν κράτος, περίπτωση η οποία δεν αρκεί μεν από μόνη της για να στοιχειοθετήσει τον κίνδυνο δίωξης για εθνοτικούς λόγους (σκέψη 135), δικαιολογεί όμως την ανάγκη τα εθνικά δικαστήρια αλλά και το ίδιο το ΕΔΔΑ να διατηρούν πιο επιφυλακτική στάση ως προς την αντιμετώπιση του προσφευγόντος στο εκζητούμενο κράτος, σε συμφωνία με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (βλ. σε αυτήν την κατεύθυνση τη μειοψηφία στην από 19.11.2019 απόφαση του τμήματος, Τ.Κ. και S.R. κατά Ρωσίας, αριθμ. αίτ. 28492/15 και 49975/15, από τη δικαστή Keller, σκέψεις 12-16).

Τέλος, η μετακύλιση του βάρους επίκλησης στους προσφευγόντες των κρίσιμων γεγονότων στη χώρα τους φαίνεται εκ πρώτης όψεως πειστική για πρακτικούς λόγους, ούτε όμως αυτή συνοδεύεται από αναφορές σε συγκεκριμένους ισχυρισμούς ή άλλα σημεία που είναι αναγκαία ώστε να κριθεί βάσιμος ένας ισχυρισμός περί δίωξης λόγω εθνοτικής καταγωγής. Η κατάσταση είναι δε ακόμα πιο περίπλοκη όταν το αποδεικτικό υλικό που τίθεται ενώπιον του Δικαστηρίου αποτελείται από αντιφατικούς ισχυρισμούς (βλ. ήδη τη μειοψηφία στην από 19.11.2019 απόφαση του τμήματος, Τ.Κ. και S.R. κατά Ρωσίας, αριθμ. αίτ. 28492/15 και 49975/15, από τη δικαστή Elósegui, σκέψεις 10-12, κατά την οποία πάντως το ΕΔΔΑ δεν αποτελεί τέταρτο βαθμό δικαιοδοσίας).

6. Ένδικα μέσα

Προϋποθέσεις άσκησης ενδίκου μέσου και δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη – Απόρριψη ενδίκου μέσου για τον λόγο ότι δεν πιστοποιείται η δυνατότητα παράστασης του συνηγόρου υπεράσπισης ενώπιον του συγκεκριμένου δικαστηρίου – Δυσανάλογη η απόρριψη του ενδίκου μέσου – Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 21.9.2021, Willems et Gorjon κατά Βελγίου, αριθμ. αίτ. 74209/16 κ.ά.)

Στην υπόθεση αυτή, το εθνικό Ακυρωτικό Δικαστήριο έκρινε απαράδεκτες τις αιτήσεις αναίρεσης που άσκη-

σαν οι προσφεύγοντες κατά αποφάσεως Εφετείου, με την οποία είχαν κριθεί ένοχοι για διάφορα ποινικά αδικήματα. Η κρίση του Ακυρωτικού θεμελιώθηκε στο γεγονός ότι από τα έγγραφα που οι προσφεύγοντες κατέθεσαν ενώπιόν του δεν προέκυπτε ότι ο συνήγορός τους είχε τη δυνατότητα εκπροσώπησής τους ενώπιον του δικαστηρίου αυτού, όπως απαιτείτο από τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, καίτοι αυτός διέθετε κατά τον κρίσιμο χρόνο τη σχετική πιστοποίηση.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόρριψη της αναίρεσης ως απαράδεκτης εξαιτίας της ως άνω παράλειψης είναι δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό της τήρησης των διαδικαστικών προϋποθέσεων στο πλαίσιο της ακυρωτικής διαδικασίας, δεδομένου ότι ο διαδικτυακός τόπος του Ακυρωτικού Δικαστηρίου εξηγούσε ότι ο κατάλογος των δικηγόρων που κατέχουν τη σχετική πιστοποίηση μπορούσε να αναζητηθεί στους αντίστοιχους διαδικτυακούς τόπους των δικηγορικών συλλόγων και παρέθετε άμεσο ηλεκτρονικό σύνδεσμο. Επομένως, ήταν ευχερής η σχετική διαπίστωση, ακόμη και αν η συνδρομή της συγκεκριμένης διαδικαστικής προϋπόθεσης δεν προέκυπτε ευθέως από το φάκελο της δικογραφίας.

Έτσι, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το Ακυρωτικό επέδειξε υπερβολικό φορμαλισμό σε σχέση με την αξιολόγηση των διαδικαστικών προϋποθέσεων για την κατάφαση του παραδεκτού της υποβληθείσας αίτησης αναίρεσης.

Επανάληψη της διαδικασίας κατόπιν αποφάσεως του ΕΔΔΑ – Διαστρέβλωση του περιεχομένου απόφασης του ΕΔΔΑ από εθνικό δικαστήριο – Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 26.10.2021, Serrano Contreras v. 2 κατά Ισπανίας, αριθμ. αίτ. 2236/19)

Ο προσφεύγων είχε κριθεί αθώος από το Επαρχιακό Δικαστήριο της Κόρδοβα για τα αδικήματα της απάτης, της πλαστογραφίας επίσημων εγγράφων και της πλαστογραφίας εμπορικών εγγράφων. Κατόπιν αναιρέσεως των εναγόντων, το ισπανικό Ακυρωτικό Δικαστήριο έκρινε τον προσφεύγοντα ένοχο για τα ως άνω αδικήματα και τον καταδίκασε σε φυλάκιση τεσσάρων ετών, χωρίς να έχει προηγηθεί ακρόασή του. Κατόπιν σχετικής προσφυγής, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε

παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ σε σχέση με τη δικαιοσύνη και τη διάρκεια της διαδικασίας.

Με βάση την ως άνω απόφαση του ΕΔΔΑ, ο προσφεύγων κατέθεσε αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του εθνικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου, με την οποία ζητούσε την αναίρεση της εις βάρος του καταδικαστικής απόφασης. Το ισπανικό Ακυρωτικό έκανε εν μέρει δεκτή την αίτηση αναίρεσης, όσον αφορά το αδίκημα της πλαστογραφίας δημόσιων εγγράφων. Απέρριψε, όμως, την αίτηση αναίρεσης σε σχέση με τα αδικήματα της απάτης και της πλαστογραφίας εμπορικών εγγράφων και, τελικώς, δεν μείωσε την τετραετή ποινή φυλάκισης που τού είχε προηγουμένως επιβληθεί. Έτσι, ο προσφεύγων κατέφυγε εκ νέου στο ΕΔΔΑ, υποστηρίζοντας ότι επήλθε και πάλι παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, διότι το εθνικό Ακυρωτικό στο πλαίσιο της αίτησης του προσφεύγοντος για επανάληψη της διαδικασίας δεν συμμορφώθηκε με τα πορίσματα της προηγούμενης απόφασης του ΕΔΔΑ.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, τα κράτη δεσμεύονται από τις αποφάσεις του, αλλά παραμένουν ελεύθερα να επιλέξουν τα μέσα που θα χρησιμοποιήσουν για να συμμορφωθούν με αυτές. Ο στόχος είναι να τεθεί ο προσφεύγων, στο μέτρο του δυνατού, στη θέση στην οποία θα βρισκόταν αν δεν είχαν αγνοηθεί οι απαιτήσεις της ΕΣΔΑ. Η επανέναρξη της εγχώριας ποινικής διαδικασίας, αν και δεν είναι απαραίτητη, συνιστά εντούτοις τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο για να τερματιστεί η διαπιστωθείσα παραβίαση και να αποκατασταθούν οι συνέπειές της. Αντιθέτως, η αυθαίρετη αξιολόγηση των πορισμάτων του ΕΔΔΑ από τα εθνικά δικαστήρια καθιστά αδύνατη την εκ νέου εξέταση της ποινικής υπόθεσης υπό το πρίσμα των διαπιστώσεων του Δικαστηρίου.

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με την ερμηνεία που έδωσε το ισπανικό Ακυρωτικό στην προηγούμενη απόφασή του, με την οποία διαπιστώθηκε παραβίαση του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας και η οποία αποτέλεσε την αιτία για την υποβολή αίτησης προς επανάληψη της διαδικασίας από τον προσφεύγοντα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ως αυθαίρετη την κρίση του ισπανικού Ακυρωτικού, σύμφωνα με την οποία η ήδη διαπιστωθείσα παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ δεν αφορούσε όλα τα αδικήματα που συνεκδικάστηκαν

στο πλαίσιο της αυτής ποινικής διαδικασίας και για τα οποία ο προσφεύγων καταδικάστηκε, αλλά μόνον την καταδίκη για την πλαστογραφία επίσημων εγγράφων. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, στην προηγηθείσα απόφασή του δεν έκανε καμία διάκριση, έτσι ώστε να μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη αφορούσε ορισμένες μόνο καταδίκες και όχι τις υπόλοιπες. Συνεπώς, η ερμηνεία του ισπανικού Ακυρωτικού ήρθε σε αντίθεση με τις διαπιστώσεις του ΕΔΔΑ στην προηγούμενη απόφασή του στο πλαίσιο της αυτής ποινικής υπόθεσης του προσφεύγοντος, υπερβαίνοντας έτσι το περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών και διαστρεβλώνοντας τα προηγούμενα συμπεράσματα του ΕΔΔΑ. Ως εκ τούτου, η προσβαλλόμενη διαδικασία δεν πληρούσε την απαίτηση της δίκαιης δίκης σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Γ. Σωφρονιστικό Δίκαιο – Φυλακές

Συνθήκες κράτησης σε αστυνομικά τμήματα – Αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα (ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.2.2022, Τούσιος κατά Ελλάδος, αριθμ. αιτ. 36296/19)

Στην Τούσιος κατά Ελλάδος το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε εκ νέου με το ζήτημα των συνθηκών κράτησης στην Ελλάδα. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων μεταφέρθηκε ως συλληφθείς στη Διεύθυνση Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, όπου έμεινε για διάστημα δεκαπέντε ημερών. Στο διάστημα αυτό μοιραζόταν το κελί με άλλους 10 έως 15 κρατούμενους, εκ των οποίων ορισμένοι έπασχαν από ηπατίτιδα, υπό κακές συνθήκες υγιεινής, χωρίς επαρκή φωτισμό και με ελάχιστα κρεβάτια.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κράτηση σε αστυνομικά τμήματα επιτρέπεται μόνο για σύντομο χρονικό διάστημα (σκέψη 16). Ειδικότερα επεσήμανε ότι οι συνθήκες κράτησης στη Διεύθυνση Ασφαλείας Θεσσαλονίκης έχουν στο παρελθόν χαρακτηριστεί ως εξαιρετικά κακές από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας. Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ, παραπέμποντας στις προηγούμενες αποφάσεις του κατά της Ελλάδος αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης σε αστυνομικά τμήματα, έκρινε

ομόφωνα ότι η επίδικη μεταχείριση του προσφεύγοντος υπερέβαινε το όριο που τίθεται από το άρθρο 3 ΕΣΔΑ.

Ακολούθως, το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με το ζήτημα της ύπαρξης αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης. Επ' αυτού απεφάνθη ότι με το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ δεν θεσπίζεται πραγματικό και αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, με το οποίο ο προσφεύγων θα μπορούσε να παραπονεθεί για τις συνθήκες της κράτησής του (βλ. σκέψη 35 και ΕΔΔΑ, απόφ. της 17.10.2013, Ασλάνης κατά Ελλάδος, αριθ. αιτ. 36401/10, σκέψεις 29-33). Με αυτό το σκεπτικό το Δικαστήριο κατέληξε ομόφωνα στο συμπέρασμα ότι παραβιάζεται και το άρθρο 13 ΕΣΔΑ.

Συνθήκες κράτησης (αγροτικές φυλακές Κασσάνδρας Χαλκιδικής) – Έλλειψη αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος στο εθνικό δίκαιο για την έλλειψη αξιοπρεπών συνθηκών κράτησης – Αναποτελεσματικότητα αγωγής αστικής ευθύνης του Δημοσίου (άρθρο 105 ΕισΝΑΚ) – Καταδίκη Ελλάδας για παραβίαση του άρθρου 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (ΕΔΔΑ, απόφ. της 19.5.2022, Ζωγράφος κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. προσφ. 29744/13)

Το ΕΔΔΑ αναδεικνύει για άλλη μια φορά την ανάγκη νομοθετικής πρόνοιας από πλευράς της Ελληνικής Δημοκρατίας για τη δικαστική διεκδίκηση αξιοπρεπών συνθηκών κράτησης στις ελληνικές φυλακές και την πρόβλεψη αντίστοιχου αποτελεσματικού ενδίκου βοηθήματος για τους κρατούμενους. Αφορμή αποτέλεσε σχετική προσφυγή για τη συμβατότητα των συνθηκών κράτησης στις αγροτικές φυλακές της Κασσάνδρας Χαλκιδικής με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ (απαγόρευση βασανιστηρίων, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης), και το κατά πόσο οι προσφεύγοντες είχαν στη διάθεσή τους με βάση το ελληνικό δίκαιο κάποιο σχετικό αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα κατ' άρθρο 13 ΕΣΔΑ για την προστασία τους (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής). Παρά το γεγονός ότι οι συνθήκες κράτησης στις εν λόγω φυλακές κρίθηκαν εν προκειμένω ότι δεν αντίκεινται στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ (βλ. ιδίως σκέψεις 117-119, 121-122, 124-125), η σχετική καταδίκη της Ελλάδας (άρθρο 13 σε συνδυασμό με άρθρο 3 ΕΣΔΑ) και οι επιδικασθείσες αποζημιώσεις

επιβεβαίωσαν την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου περί ανεπάρκειας του ελληνικού θεσμικού πλαισίου να παράσχει στους κρατούμενους ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα για τη δικαστική διεκδίκηση αξιοπρεπών συνθηκών κράτησης.

Ένα τέτοιο βοήθημα, όπως είναι κατά την ελληνική δικαστηριακή πρακτική η αγωγή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ (αστική ευθύνη του Δημοσίου), για όσους κρατούμενους δεν έχουν απολυθεί δεν πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 13 ΕΣΔΑ. Κατά τις κρίσιμες σκέψεις του Δικαστηρίου, η εν λόγω δικαστική διεκδίκηση αφενός μεν προϋποθέτει την απόδειξη από την πλευρά των εναγόντων-θιγόμενων προσώπων παράλειψης λήψης αντίστοιχων μέτρων στη φυλακή από πλευράς των κρατικών οργάνων· αφετέρου δε είναι αποτελεσματική μόνο όταν κινείται μετά την απόλυση του κρατουμένου από τη φυλακή, διότι δεν διαθέτει τον αναγκαίο προληπτικό χαρακτήρα κατά τη σχετική νομολογία επί του άρθρου 13 ΕΣΔΑ (βλ. σκέψεις 74, 140 και την παρατιθέμενη νομολογία του ΕΔΔΑ επί ελληνικών υποθέσεων: απόφ. της 28.1.2016, Κωνσταντινόπουλος κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. αίτ. 69781/13, σκέψεις 33, 39· απόφ. της 28.1.2016, Πατρίκης κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. αίτ. 50622/13, σκέψεις 30, 37· απόφ. της 25.2.2016, Adiele κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. αίτ. 29769/13, σκέψεις 28, 34-35, · απόφ. της 25.2.2016, Παπαδάκης κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. προσφ. 34083/13, σκέψεις 38, 50-51· απόφ. της 30.6.2016, Καγιά κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. προσφ. 26442/15, σκέψη 37· απόφ. της 17.5.2018, Πιλάλης κ.ά. κατά Ελλάδας, αριθμ. προσφ. 5574/16, σκέψη 44). Με βάση τη νομολογία αυτή, απαιτείται ένας αποτελεσματικός μηχανισμός που να εξασφαλίζει τη διακοπή της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων.

Η δικαστική επιδίωξη της βελτίωσης των συνθηκών κράτησης είναι αναγκαία και δεν στερείται αντικειμένου κατά βάση όσο διαρκεί η κράτηση, οποιαδήποτε δε έστω και εκ των υστέρων αποζημίωση από το Δημόσιο δεν μπορεί να επιτελέσει ικανοποιητικό αντιστάθμισμα. Αντιθέτως, η αγωγή αποζημίωσης για όσους κρατούμενους δεν έχουν ακόμα απολυθεί έχει σύμφωνα με το ΕΔΔΑ συμπληρωματικό χαρακτήρα σε σχέση με προληπτικά ένδικα βοηθήματα που διακόπτουν

τις ασύμβατες με το άρθρο 3 ΕΣΔΑ απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης (ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.1.2012, Ananyev κ.ά. κατά Ρωσίας, αριθμ. προσφ. 42525/07 και 60800/08, σκέψεις 97-98).

Πειθαρχικές ποινές σε κρατούμενο λόγω αρνήσεώς του να υποβληθεί σε σωματική έρευνα με πρωκτικό έλεγχο – Παραβίαση άρθρου 8 ΕΣΔΑ (ΕΛΛΑ, απόφ. της 7.10.2021, Συριανός κατά Ελλάδας, αριθμ. αίτ. 49529/12)

Η υπόθεση αφορά τις πειθαρχικές ποινές οι οποίες επιβλήθηκαν στον προσφεύγοντα, διότι αρνήθηκε να υποβληθεί σε σωματικό έλεγχο (έλεγχο πρωκτού) στις φυλακές της Νιγρίτας, όπου αυτός παρέμενε κατά τη διάρκεια της προσωρινής του κράτησης.

Η υπόθεση δεν αφορά, επομένως, per se τις σωματικές έρευνες, αλλά την πειθαρχική ποινή (μεταγωγή σε άλλο σωφρονιστικό κατάστημα) η οποία επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα, διότι αρνήθηκε να υποβληθεί σε μια τέτοια έρευνα και συνιστά άνευ αμφιβολίας παρέμβαση στο δικαίωμά του στην ιδιωτική ζωή κατ' άρθρον 8 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να κρίνει αν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ για τη στοιχειοθέτηση μιας σύμφωνης με την ΕΣΔΑ παρέμβασης στην ιδιωτική ζωή του προσφεύγοντος. Η διεξαγωγή σωματικής έρευνας στην υπό κρίση περίπτωση, όπως και η επιβληθείσα πειθαρχική ποινή, προβλεπόταν στον νόμο και η παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή του προσφεύγοντος απέβλεπε σε έναν θεμιτό σκοπό, ήτοι στην πρόληψη ποινικών αδικημάτων. Ωστόσο, απασχόλησε το ΕΔΔΑ το ερώτημα αν η επίδικη σωματική έρευνα τελούσε σε αναλογία προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό.

Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι οι ενδεδειγμένες σωματικές έρευνες αποδεικνύονται μερικές φορές αναγκαίες για την εξασφάλιση της ασφάλειας σε μια φυλακή, για την προστασία της τάξης ή για την πρόληψη ποινικών αδικημάτων (σκέψη 79). Ωστόσο, οι σωματικές έρευνες οφείλουν, εκτός από αναγκαίες για την επίτευξη ενός από τους πιο πάνω αναφερόμενους στόχους, να διεξάγονται με κατάλληλο τρόπο, έτσι ώστε ο βαθμός του πόνου ή της ταπείνωσης που υφίστανται οι κρατούμενοι να μην υπερβαίνει εκείνον που προκαλείται αναπόφευκτα από αυτή τη μορφή θεμιτής μεταχείρι-

σης (σκέψη 80). Διαφορετικά, αυτές παραβιάζουν το άρθρο 3 ΕΣΔΑ. Όσο δε μεγαλύτερη είναι η επέμβαση στην ιδιωτικότητα του κρατούμενου ο οποίος υφίσταται τη σωματική έρευνα (αφαίρεση ρούχων ενώπιον τρίτων και υποχρέωση να λάβει ντροπιαστικές στάσεις), τόσο μεγαλύτερη είναι η επαγρύπνηση που επιβάλλεται (σκέψη 81).

Ο προσφεύγων μετήχθη από τη φυλακή της Νιγρίτας στο Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης, προκειμένου να παραστεί στη συζήτηση της ποινικής υπόθεσης που τον αφορούσε. Μετά την αναβολή της υπόθεσης, ο προσφεύγων μετήχθη εκ νέου στη φυλακή της Νιγρίτας. Η μεταγωγή του πραγματοποιήθηκε χωρίς άλλους κρατούμενους μέσα στο όχημα και διήρκεσε συνολικά πέντε περίπου ώρες, χρονικό διάστημα κατά το οποίο ο προσφεύγων ήρθε σε επαφή μόνο με τους φύλακές του και με σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Κατά την επιστροφή του στη φυλακή, τού ζητήθηκε να αφαιρέσει τα ρούχα του και να σκύψει μπροστά. Ωστόσο, ο προσφεύγων αρνήθηκε. Δεδομένου ότι ο τελευταίος δεν είχε καταδικαστεί κατά το παρελθόν για αδίκημα σχετικό με την εμπορία ναρκωτικών, οι αρχές δεν είχαν στη διάθεσή τους οποιαδήποτε συγκεκριμένη, ή ακόμη και αόριστη, ένδειξη, η οποία δημιουργούσε υπόνοιες ότι ο προσφεύγων μετέφερε ναρκωτικά κρυμμένα μέσα στον πρωκτό του.

Η εξαιτίας της άρνησής του επιβληθείσα πειθαρχική ποινή (μεταγωγή σε άλλο κατάστημα κράτησης) ήταν βαριά και μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες για έναν κρατούμενο που παραμένει ήδη καιρό σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα, όπως και η τοποθέτησή του σε «θάλαμο υποδοχής» μετά την άρνησή του να υποβληθεί σε σωματικό έλεγχο, καίτοι το τελευταίο μέτρο δεν του επιβλήθηκε στο πλαίσιο κάποιας πειθαρχικής διαδικασίας.

Βάσει των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι η πειθαρχική ποινή σε βάρος του προσφεύγοντος δεν τελούσε σε αναλογία προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό της πρόληψης ποινικών αδικημάτων και επομένως δεν ικανοποιούσε μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη, ούτε ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, ώστε να συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Διαπίστωσε, δηλαδή, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Αντιμετώπιση καταδικασθέντος είκοσι χρόνια μετά την καταδίκη και δεκαεπτά έτη μετά την απόλυσή του – Δυνατότητα του κράτους να απαγορεύσει τη δημοσίευση σε εφημερίδα φωτογραφίας προσώπου καταδικασθέντος για επιβουλή της συνταγματικής τάξης της Αυστρίας με την περιγραφή «καταδικασθείς νεοναζί» – Ελευθερία του Τύπου και θέματα γενικού ενδιαφέροντος, όπως οι επικείμενες προεδρικές εκλογές – Μη παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ από την επιβολή της ως άνω απαγόρευσης, η οποία ήταν αναγκαία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής του ως άνω προσώπου (άρθρο 8 ΕΣΔΑ) (ΕΔΔΑ, απόφ. της 26.4.2022, Mediengruppe Österreich GmbH κατά Αυστρίας, αριθμ. αι. 37713/18, με μειοψηφία)

Στην απόφαση Mediengruppe Österreich GmbH κατά Αυστρίας το ΕΔΔΑ προέβη σε μια στάθμιση μεταξύ της ελευθερίας του Τύπου εντός μιας δημοκρατικής κοινωνίας και του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής προσώπου που κατά το παρελθόν καταδικάστηκε για επιβουλή της συνταγματικής τάξης της Αυστρίας βάσει του νόμου περί εθνικοσοσιαλιστικής απαγορεύσεως (Verbotsgesetz), εξέτισε την επιβληθείσα σε αυτό ποινή και απολύθηκε. Το Δικαστήριο προέβη στη στάθμιση αυτή, προκειμένου να αποφανθεί για το αν η απαγόρευση δημοσίευσης φωτογραφιών του εν λόγω προσώπου συνοδευόμενων με τον χαρακτηρισμό «καταδικασθείς νεοναζί» συνιστά αναγκαία κατ' άρθρον 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ παρέμβαση στην ελευθερία του Τύπου.

Δεδομένου ότι επί θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος, όπως κατ' εξοχήν η πολιτική, ο μεν Τύπος βαρύνεται με την υποχρέωση να καταστήσει γνωστές στο κοινό πληροφορίες και ιδέες, το δε κοινό έχει δικαίωμα να γίνει αποδέκτης αυτών, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ είναι εξαιρετικά περιορισμένο (σκέψη 47). Ζήτημα, ωστόσο, περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου προκύπτει εφόσον αυτός είναι ο μόνος αναγκαίος τρόπος, ώστε το κράτος να ανταποκριθεί στην απορρέουσα από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ θετική υποχρέωσή του προς λήψη μέτρων για την προστασία της ιδιωτικής ζωής του ατόμου (σκέψεις 48 επ.). Στο πλαίσιο αυτό το ΕΔΔΑ έχει διατυπώσει επανειλημμένως (βλ. ΕΔΔΑ, απόφ. της 7.2.2012, von Hannover

κατά Γερμανίας [No. 2] [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 40660/08 και 60641/08, σκέψεις 108-113· ΕΔΔΑ, απόφ. της 7.2.2012, Axel Springer AG κατά Γερμανίας [τμήμα ευρείας συνθέσεως], αριθμ. αιτ. 39954/08, σκέψεις 89-95· ΕΔΔΑ, απόφ. της 19.9.2013, von Hannover κατά Γερμανίας [No. 3], αριθμ. αιτ. 8772/10, σκέψη 46· ΕΔΔΑ, απόφ. της 10.11.2015, Couderc και Hachette Filipacchi Associés κατά Γαλλίας, αριθμ. αιτ. 40454/07, σκέψη 93) μια σειρά από κριτήρια, τα οποία εφαρμόζει προκειμένου να αποφανθεί περί της υπάρξεως μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ της ελευθερίας του Τύπου και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής: η συμβολή του δημοσιεύματος σε μια συζήτηση γενικού ενδιαφέροντος, ο βαθμός αναγνωρισιμότητας του θιγόμενου προσώπου, το θέμα του δημοσιεύματος, η προηγούμενη συμπεριφορά του θιγόμενου προσώπου, το περιεχόμενο, η μορφή και οι συνέπειες του δημοσιεύματος, ο τρόπος απόκτησης των δημοσιευόμενων πληροφοριών και ο βαθμός κατά τον οποίο αυτές ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και, τέλος, η βαρύτητα της επιβληθείσας στον δημοσιογράφο ή στον εκδότη κύρωσης εξαιτίας του δημοσιεύματος (σκέψη 50).

Ύστερα από λεπτομερή εξέταση των ως άνω κριτηρίων υπό το φως των περιστατικών της επίμαχης υπόθεσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επιβληθείσα στην προσφεύγουσα δημοσιογραφική εταιρεία απαγόρευση να δημοσιεύει φωτογραφίες του Η.Σ. συνοδευόμενες με τον χαρακτηρισμό «καταδικασθείς νεοναζί» δεν αντίκειται στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ, αλλά αντιθέτως συνιστά αναγκαίο περιορισμό της ελευθερίας του Τύπου, προκειμένου να προστατευθεί η ιδιωτική ζωή και να εξασφαλισθεί η κοινωνική επανένταξη του τελευταίου μετά την έκτιση της επιβληθείσας σε αυτόν ποινής και την απόλυσή του (σκέψεις 71-73).

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η δημοσίευση της φωτογραφίας του Η.Σ. από το 1987 με τον χαρακτηρισμό «καταδικασθείς νεοναζί» δεν συνεισέφερε στην προαγωγή της συζήτησης γενικού ενδιαφέροντος, και δη στην ανάδειξη του στενού επαγγελματικού κύκλου προσώπων του Ν.Η. κατά την προεκλογική του εκστρατεία ως υποψηφίου στις αυστριακές προεδρικές εκλογές του έτους 2016. Και τούτο διότι από το περιεχόμενο του δημοσιεύματος δεν προέκυπτε

επαρκής σύνδεση μεταξύ του υποψηφίου Ν.Η. και του Η.Σ. (σκέψεις 55-57, 64-65), αλλά, αντιθέτως, η σύνδεση των δύο προσώπων οφειλόταν μόνο στο γεγονός ότι ο αδελφός του Η.Σ., R.S., επίσης γνωστό μέλος της “δεξιάς σκηνής” της Αυστρίας, κατείχε τη θέση του διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Ν.Η. (πρβλ. σκέψη 6).

Επιπλέον, παρότι η ποινική δίκη εις βάρος του Η.Σ. βάσει του νόμου περί εθνικοσοσιαλιστικής απαγορεύσεως υπήρξε ιστορικής σημασίας για την Αυστρία, το Δικαστήριο θεώρησε ότι μετά την παρέλευση είκοσι και πλέον χρόνων από την καταδίκη του και δεκαεπτά από την απόλυσή του δεν πληρούνται πλέον το κριτήριο της αναγνωρισιμότητας του θιγόμενου προσώπου (σκέψεις 58-60). Αντιθέτως, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε την πλήρη κοινωνική επανένταξη του Η.Σ. μετά την απόλυσή του (σκέψη 61).

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο ανέδειξε ως βαρύνον κριτήριο στο πλαίσιο της εν λόγω στάθμισης όχι μόνον την ορθότητα των παρεχόμενων πληροφοριών, η οποία δεν αμφισβητήθηκε, αφού η καταδίκη του Η.Σ. ως ηγετικού μέλους νεοναζιστικών οργανώσεων θεωρείται γνωστό τοις πάσι στην Αυστρία γεγονός, αλλά και την αποσπασματικότητα αυτών. Η παράλειψη αναφοράς στο σχετικό δημοσίευμα οποιασδήποτε πληροφορίας για τον Η.Σ. μετά την καταδίκη του το 1995, και συγκεκριμένα της έκτισης της επιβληθείσας ποινής, της απόλυσης και της μη ανάμιξής του εκ νέου σε οποιαδήποτε εγκληματική δραστηριότητα, υπήρξε ουσιώδης για τη διαμόρφωση της συνολικής εικόνας από το κοινό (σκέψεις 62-63). Εξάλλου, η κύρωση που επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα εταιρεία από τα εθνικά δικαστήρια –απαγόρευση δημοσίευσης φωτογραφιών του Η.Σ. με την περιγραφή «καταδικασθείς νεοναζί» ή με ισοδύναμες περιγραφές– θεωρήθηκε από το ΕΔΔΑ μικρής βαρύτητας (σκέψεις 66-67).

Τέλος, ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο της παρούσας στάθμισης έδωσε το ΕΔΔΑ στο χρονικό διάστημα που είχε μεσολαβήσει μεταξύ της καταδίκης και απόλυσης του Η.Σ. και της δημοσίευσης του επίμαχου ρεπορτάζ. Η πάροδος περισσότερων από είκοσι χρόνων από την καταδίκη του Η.Σ., η διαγραφή της επιβληθείσας σε αυτόν ποινής βάσει του νόμου περί εθνικοσοσιαλιστικής απαγορεύσεως από το ποινικό του μητρώο, καθώς

και το εύλογο ενδιαφέρον των καταδικασθέντων και απολυθέντων προσώπων προς κοινωνική επανένταξη καθιστούν επιτακτική την ανάγκη προστασίας της ιδιωτικής ζωής τους (σκέψεις 68-70).

Την επιλογή της πλειοψηφίας να εστιάσει κατά τη στάθμιση μεταξύ της ελευθερίας του Τύπου και του δικαιώματος στην προστασία της ιδιωτικής ζωής στο τελευταίο ως άνω χρονικό κριτήριο επικρίνουν στην αντίθετη γνώμη τους οι Δικαστές Gueiga Martins, Vehabonίc και Motoc. Σύμφωνα με τους τελευταίους, στο επίκεντρο της στάθμισης πρέπει να βρίσκεται το πρώτο κριτήριο, αυτό της προαγωγής της συζήτησης επί θέματος γενικού ενδιαφέροντος. Η σημασία των εκλογών για τη δημοκρατία εν γένει, καθώς επίσης και η βαρύτητα της επίμαχης εκλογικής (προεδρικής) διαδικασίας, καθιστούν αναγκαία την κατά το δυνατόν ευρύτερη πληροφόρηση του εκλογικού σώματος ως προς τους υποψηφίους και το περιβάλλον τους. Η ύπαρξη υπονοιών διασύνδεσης –έστω και έμμεσης– κάποιου υποψηφίου με πρόσωπα που έχουν αποδεδειγμένα αναπτύξει νεοναζιστική δράση και έχουν καταδικασθεί για αυτήν συνιστά πληροφορία που πρέπει να περιέλθει εις γνώσιν του εκλογικού σώματος, ασχέτως του χρονικού διαστήματος που έχει παρέλθει από τα κρίσιμα γεγονότα ή της μεταγενέστερης πορείας των προσώπων αυτών. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο της παρούσας στάθμισης το προβάδισμα θα έπρεπε, σύμφωνα με τη μειοψηφία, να δοθεί στην ελευθερία του Τύπου και η επιβληθείσα από τα εθνικά δικαστήρια απαγόρευση δημοσίευσης φωτογραφιών του H.S. με τον χαρακτηρισμό «καταδικασθείς νεοναζί» να αξιολογηθεί ως παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022

Επιμέλεια:

Εμμανουήλ Αποστολάκης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Δημήτριος Βούλγαρης, Δικηγόρος, Δ.Ν.

Νικόλαος Γανιάρης, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Άννα Οικονόμου, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτις, Νομική Σχολή Βόννης

Δημήτριος Τσιλίκης, Υπ. Δ.Ν., Επιστ. Συνεργάτης, Νομική Σχολή Χαϊδελβέργης

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Δικηγόρος, Υπ. Δ.Ν. ΕΚΠΑ

Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), Λουξεμβούργο

Στην παρούσα στήλη παρατίθενται εν περιλήψει επιλεγμένες αποφάσεις ποινικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες εξεδόθησαν κατά το διάστημα από Σεπτέμβριο 2021 έως Σεπτέμβριο 2022. Κριτήριο επιλογής αποτελεί η σημασία της εκάστοτε απόφασης εξ' επόμεως θεωρητικού ή πρακτικού ενδιαφέροντος για την ελληνική έννομη τάξη. Η επιλογή των αποφάσεων γίνεται κατά κύριο λόγο πρωτογενώς, δηλαδή από την ιστοσελίδα του Δικαστηρίου, ενώ η κατηγοριοποίησή τους ακολουθεί κατά βάση την δομή της ελληνικής ποινικής έννομης τάξης (ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, ποινική δικονομία, σωφρονιστική). Σε κάθε περίληψη παρουσιάζονται εν συντομία τα απαραίτητα για την κατανόηση της απόφασης πραγματικά περιστατικά και οι κρίσιμοι νομικοί συλλογισμοί, με παραπομπή στον εκάστοτε αριθμό της οικείας σκέψης. Επίσης, παρατίθεται πάντοτε ο σχετικός σύνδεσμος της απόφασης, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να ανατρέξει απ' ευθείας στο πρωτότυπο κείμενο.

A. Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο

1. Γενικό Ποινικό Δίκαιο

Δήμευση παρανόμως αποκτηθέντων περιουσιακών στοιχείων – Δήμευση χρηματικού ποσού το οποίο φέρεται να ανήκει σε τρίτο πρόσωπο – Άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ (ΔΕΕ, απόφ. 21.10.2021, υπόθ. C-845/19 και C-863/19, DR, TS)

Οι DR και TS καταδικάστηκαν για το αδίκημα της κατοχής ναρκωτικών με σκοπό τη διανομή τους, χωρίς όμως να τους ασκηθεί ποτέ ποινική δίωξη για το αδίκημα της πώλησης ναρκωτικών. Μετά από την καταδίκη τους, η εισαγγελία της περιφέρειας Βάρνας της Βουλγαρίας ζήτησε από το αρμόδιο δικαστήριο τη δήμευση χρηματικών ποσών που είχαν ανευρεθεί κατά τη διεξαγωγή έρευνας στο πλαίσιο της προδικασίας στις οικίες των DR και TS (2.200 και 4.800 ευρώ αντίστοιχως). Οι τελευταίοι ισχυρίστηκαν ότι τα χρηματικά ποσά δεν ανήκαν στους ίδιους, αλλά σε συγγενικά τους πρόσωπα, τα οποία δεν είχαν τη δυνατότητα να μετάσχουν αυτοτελώς ως διάδικοι στη νέα αυτή διαδικασία περί δημεύσεως.

Σύμφωνα με το ΔΕΕ, στην έννοια των προϊόντων εγκλήματος εντάσσονται όχι μόνον τα περιουσιακά στοιχεία που προέρχονται άμεσα από το οικείο ποινικό αδίκημα, αλλά και οτιδήποτε προέρχεται από μετατροπή των περιουσιακών αυτών στοιχείων, καθώς και κάθε σημαντικό όφελος που αυτά αποφέρουν (σκέψη 40). Έτσι, τα άμεσα και τα έμμεσα οικονομικά πλεονεκτήματα από ποινικά αδικήματα δεν συνιστούν δύο διακριτές έννοιες, ανεξάρτητες η μία από την άλλη (βλ. και άρθρο 2 στοιχ. 1 της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3.4.2014 σχετικά με τη δέσμευση και τη δήμευση οργάνων και προϊόντων εγκλήματος στην ΕΕ· πρβλ. άρθρο 68 παρ. 1 ΠΚ). Εν προκειμένω, το αδίκημα της κατοχής ναρκωτικών με σκοπό τη διανομή τους δεν δύναται αφ' εαυτού να προσπορίσει στους δράστες οικονομικό όφελος, ώστε να επιβληθεί δήμευση κατά το άρθρο 4 της Οδηγίας 2014/42 (όπως αυτή ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με το άρθρο 6 Ν. 4478/2017 και αντικαταστάθηκε το άρθρο 76 πΠΚ περί δημεύσεως, βλ. ήδη άρθρο 68 ΠΚ).

Ακόμη, το ΔΕΕ έκρινε ότι, όπως προκύπτει από την ερμηνεία των άρθρων 8 παρ. 1, 7 και 9 της Οδηγίας 2014/42 («Διασφαλίσεις») σε συνδυασμό με το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ («Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου»), δεν είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης εθνική ρύθμιση με την οποία επιτρέπεται η δήμευση περιουσιακού στοιχείου, εφόσον υποστηρίζεται ότι αυτό ανήκει σε πρόσωπο διαφορετικό από τον αυτουργό του οικείου ποινικού αδικήματος και το τρίτο αυτό πρόσωπο δεν είχε τη δυνατότητα να παρίσταται ως διάδικος στη σχετική με τη δήμευση ένδικη διαδικασία.

Κατάσχεση και δήμευση εις βάρος καλόπιστου τρίτου – Διακίνηση ναρκωτικών ουσιών – Οργανωμένο έγκλημα – Περιουσιακά στοιχεία τρίτων τα οποία βρίσκονται μονίμως στη διάθεση του κατηγορουμένου – Όργανα εγκλήματος – Απαγόρευση δήμευσης περιουσιακού στοιχείου καλόπιστου τρίτου κατά το εθνικό δίκαιο – Συμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο – Απουσία δικαστικής προστασίας του καλόπιστου τρίτου στην επ' ακροατηρίω διαδικασία – Παραβίαση ενωσιακού δικαίου, και συγκεκριμένα άρθρου 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ (ΔΕΕ, απόφ. της 12.5.2022, υπόθ. C-505/20, RR και JG)

Η απόφαση αφορά σε ερμηνευτικά ζητήματα των διατάξεων της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ για τη δέσμευση και δήμευση οργάνων και προϊόντων εγκλήματος. Τα ζητήματα ανέκυψαν στο πλαίσιο κατάσχεσης περιουσιακών στοιχείων που επιβλήθηκε εις βάρος καλόπιστων τρίτων από τις βουλγαρικές ανακριτικές αρχές. Εις βάρος της πρώτης καθ' ης επιβλήθηκε κατάσχεση του αυτοκινήτου της λόγω ανεύρεσης ναρκωτικών ουσιών και ασκήθηκε ποινική δίωξη, η οποία εν συνεχεία έπαυσε λόγω έλλειψης γνώσης στο πρόσωπό της περί της υπάρξεως των ναρκωτικών στο αυτοκίνητό της. Εις βάρος του δεύτερου καθ' ου διατάχθηκε κατάσχεση δύο κινητών τηλεφώνων και χρηματικού ποσού κατά τη διάρκεια ερευνών για διακίνηση ναρκωτικών ουσιών από συμμορία, χωρίς να ασκηθεί δίωξη από την εισαγγελία εναντίον του.

Στο άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ τίθεται ως βασική προϋπόθεση για την επιβολή δήμευσης η οριστική καταδίκη για προηγούμενο ποινικό αδίκημα.

Σε ό,τι αφορά στη «δήμευση εις χείρας τρίτου», το άρθρο 6 παρ. 2 της ίδιας Οδηγίας αναφέρει ρητώς ότι η δήμευση αυτή (άρθρο 6 παρ. 1) δεν θίγει τα δικαιώματα καλόπιστων τρίτων. Στο βουλγαρικό δίκαιο υπάρχει πρόβλεψη περί απαγορεύσεως επιβολής δήμευσης στον καλόπιστο τρίτο (σκέψη 43). Για τον λόγο αυτό, το βουλγαρικό ποινικό δικαστήριο (ειδικό ποινικό δικαστήριο, Spetsializiran nakazatelen sad) απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, περί του αν η προστασία αυτή του καλόπιστου τρίτου στην ειδικότερη περίπτωση όπου ο τρίτος είχε θέσει μόνιμα στη διάθεση του κατηγορουμένου το κατασχεθέν περιουσιακό στοιχείο είναι συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο και την υποχρέωση δήμευσης οργάνων εγκλήματος κατά το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας. Το ερώτημα αυτό ανακύπτει επειδή από το γράμμα της τελευταίας διάταξης δεν προκύπτει αν το όργανο του εγκλήματος πρέπει να ανήκει στον καταδικασθέντα (σκέψη 45). Αντιθέτως, το άρθρο 5 της Οδηγίας περί εκτεταμένης δημεύσεως αναφέρεται σε περιουσιακό στοιχείο που ανήκει σε πρόσωπο καταδικασθέν, ενώ το προαναφερθέν άρθρο 6 περί «δημεύσεως εις χείρας τρίτου» αναφέρεται σύμφωνα με το Δικαστήριο σε προϊόντα και όχι όργανα του εγκλήματος (βλ. σκέψεις 47-48).

Το ΔΕΕ έκρινε συμβατή την εθνική νομοθεσία περί απαγορεύσεως επιβολής δήμευσης εις βάρος καλόπιστου τρίτου με την υποχρέωση δήμευσης κατά το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας, διότι με βάση τη συστηματική ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων του ενωσιακού δικαίου κατέληξε στο ότι η δυνατότητα δήμευσης εις βάρος τρίτου ρυθμίζεται αποκλειστικά στο άρθρο 6 της Οδηγίας. Στην παράγραφο 2 του τελευταίου άρθρου προβλέπεται η προστασία της ιδιοκτησίας του καλόπιστου τρίτου, ενός δικαιώματος που δεν θίγεται ούτε αναιρείται από το πραγματικό γεγονός της μόνιμης διάθεσης του περιουσιακού στοιχείου του καλόπιστου τρίτου στον κατηγορούμενο, ακόμα και αν αυτό έχει χρησιμοποιηθεί ως όργανο εγκλήματος από τον τελευταίο (βλ. σκέψεις 50-53).

Τέλος, στην υπόθεση τέθηκε και το δικονομικό ζήτημα της πλήρους απουσίας δυνατότητας στο βουλγαρικό δίκαιο περί αμφισβήτησεως της κατάσχεσης στη διαδικασία στο ακροατήριο από τα θιγόμενα τρίτα πρόσωπα και επιστροφής σε αυτά των κατασχεθέντων περιουσιακών τους στοιχείων. Η έλλειψη αυτή κρίθηκε ασύμβατη με το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2014/42/ΕΕ, από το οποίο απορρέει η υποχρέωση των κρατών-μελών να διασφαλίζουν στα θιγόμενα από μέτρα δέσμευσης και δήμευσης πρόσωπα το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και δίκαιης δίκης (άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ) στο πλαίσιο των σχετικών εθνικών διαδικασιών (βλ. σκέψεις 33 επ.). Η κατάσχεση με σκοπό τη μετέπειτα δήμευση των περιουσιακών στοιχείων αποτελεί δέσμευση κατά την έννοια της Οδηγίας (σκέψεις 25-26, 32), ενώ η δυνατότητα αμφισβήτησης της νομιμότητάς της από τον ιδιοκτήτη διασφαλίζει επίσης τον έλεγχο αναγκαιότητας ενός μέτρου το οποίο θίγει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (βλ. σκέψεις 36-37).

2. **Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι**

Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, τελούμενη από τον αυτουργό του κυρίου αδικήματος (αυτονομιμοποίηση) – Συμβατότητα ποινικοποίησης της αυτονομιμοποίησης κατά το εθνικό δίκαιο με το ενωσιακό δίκαιο και την αρχή ne bis in idem (ΔΕΕ, απόφ. της 2.9.2021, υπόθ. C-790/19, LG και MH)

Αποφαινόμενο επί προδικαστικού ερωτήματος ποινικού δικαστηρίου της Ρουμανίας με αφορμή μια υπόθεση στην οποία ο δράστης της νομιμοποίησης ήταν συγχρόνως αυτουργός του φορολογικού αδικήματος από το οποίο προέκυψε η νομιμοποιηθείσα περιουσία, το ΔΕΕ ασχολήθηκε στην υπόθεση C-790/19 με το επιτρεπτό ή μη της θέσπισης του αξιοποιήσιμου της αυτονομιμοποίησης εσόδων. Ως “αυτονομιμοποίηση εσόδων” νοείται η νομιμοποίηση εσόδων που τελείται από τον αυτουργό των αδικημάτων εκ των οποίων προήλθε η κρίσιμη “βρόμικη” περιουσία.

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον η θέσπιση του αξιοποιήσιμου της αυτονομιμοποίησης στο εθνικό δίκαιο κάποιου κράτους-μέλους αντίκειται αφενός μεν στο άρθρο 1 παρ. 2 στοιχ. α΄ της Οδηγίας 2005/60 (σκέψεις 47 επ.), αφετέρου δε στην αρχή ne bis in idem (σκέψεις 73 επ.). Παρότι το προδικαστικό ερώτημα αφορούσε το άρθρο 1 παρ. 3 στοιχ. α΄ της Οδηγίας 2015/849, το ΔΕΕ εξέτασε τη συμβατότητα του αξιοποιήσιμου της αυτονομιμοποίησης εσόδων με το

άρθρο 1 παρ. 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 2005/60, διότι με την εθνική διάταξη που ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο για τη διαφορά της κύριας δίκης ενσωματώθηκε στη ρουμανική έννομη τάξη η Οδηγία 2005/60. Πάντως, η ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 2 της Οδηγίας 2005/60 στην οποία προέβη το ΔΕΕ ισχύει αυτούσια για το άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας 2015/849, αφού η τελευταία έχει όμοια διατύπωση με την πρώτη (σκέψη 45).

Αναφορικά με το πρώτο σκέλος του ερωτήματος, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι το άρθρο 1 παρ. 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 2005/60 –και κατ' επέκτασιν το άρθρο 1 παρ. 3 στοιχ. α' της Οδηγίας 2015/849– «έχει την έννοια ότι δεν απαγορεύει σε κράτος μέλος να μεταφέρει τη διάταξη αυτή στο εσωτερικό του δίκαιο προβλέποντας την ποινικοποίηση, όσον αφορά τον αυτουργό του κύριου αδικήματος, του αδικήματος της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες» (σκέψεις 72, 86). Με βάση το γράμμα του άρθρου 1 παρ. 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 2005/60, δεν αποκλείεται ο αυτουργός της νομιμοποίησης να ταυτίζεται με τον αυτουργό του κυρίου αδικήματος (σκέψη 54), αφού για τη στοιχειοθέτηση της νομιμοποίησης απαιτείται αντικειμενικά μεν μια διάφορη της προγενέστερης εγκληματικής δραστηριότητας πράξη –δηλαδή η μετατροπή ή η μεταβίβαση της περιουσίας– (σκέψεις 52-53), υποκειμενικά δε η γνώση του αυτουργού περί της εγκληματικής προελεύσεως της περιουσίας (σκέψη 51).

Η πρόβλεψη του αξιοποίνου της αυτονομμοποίησης δεν απαγορεύεται, περαιτέρω, ούτε από τις σχετικές με τη νομιμοποίηση εσόδων διεθνείς συμβάσεις (Σύμβαση του Στρασβούργου, Σύμβαση της Βαρσοβίας), ούτε από τις συστάσεις της Χρηματοπιστωτικής Ομάδας (FATF), ούτε τέλος από την ίδια την Οδηγία 2005/60 (άρθρο 5), αλλά εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του εθνικού νομοθέτη (σκέψεις 56-61, 66). Μάλιστα, με την Οδηγία 2018/1673, η οποία αποτελεί την πρώτη οδηγία της Ένωσης με ποινικό (άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ) και όχι μόνο προληπτικό χαρακτήρα στο πεδίο της νομιμοποίησης εσόδων, προβλέφθηκε ήδη η υποχρέωση των κρατών-μελών να θεσπίσουν το αξιοποίνο της αυτονομμοποίησης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (σκέψεις 62-65).

Τέλος, ο προληπτικός χαρακτήρας του συνόλου των διατάξεων της Οδηγίας 2005/60, καθώς και η ποινι-

κοποίηση ορισμένων συμπεριφορών επί τη βάση του άρθρου 1 παρ. 2 αυτής δεν αντιτίθενται στην καθιέρωση του αξιοποίνου της αυτονομμοποίησης εσόδων. Ο σκοπός της Οδηγίας 2005/60, ο οποίος έγκειται κατ' αρχάς στην καθιέρωση ενός συνόλου προληπτικών και αποτρεπτικών μέτρων για την αποτελεσματική καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων και τη διαφύλαξη της σταθερότητας και της ακεραιότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, και δευτερευόντως στην αντιμετώπιση του προβλήματος με τα μέσα του ποινικού δικαίου, εξυπηρετείται καλύτερα από την πρόβλεψη του αξιοποίνου της αυτονομμοποίησης, αφού έτσι καθίσταται δυσχερέστερη η εισαγωγή κεφαλαίων εγκληματικής προέλευσης στο χρηματοπιστωτικό σύστημα (σκέψεις 67-71).

Ως προς το δεύτερο σκέλος του προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ κατέληξε ότι ούτε η αρχή *ne bis in idem* (άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ) αντιτίθεται κατ' ανάγκην στο αξιοποίνο της αυτονομμοποίησης εσόδων, αφού πρώτα επανέλαβε την πάγια νομολογία του ως προς την ερμηνεία της προϋπόθεσης “*idem*”. Η τελευταία είναι ανεξάρτητη του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών στο εθνικό δίκαιο, καθώς και του προστατευόμενου εννόμου συμφέροντος, πληρούται δε όταν καταφάσκει η ταυτότητα των πραγματικών περιστατικών, υπό την έννοια της ύπαρξης ενός συνόλου συγκεκριμένων περιστάσεων οι οποίες συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους κατά χρόνο, τόπο και αντικείμενο και οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την απαλλαγή ή την αμετάκλητη καταδίκη του προσώπου στο οποίο αφορούν (σκέψεις 78-80· βλ. ενδεικτικά και ΔΕΕ, απόφ. της 18.7.2007, υπόθ. C367/05, Kraaijenbrink, σκέψη 27· απόφ. της 16.11.2010, υπόθ. C261/09, Mantello, σκέψη 39· απόφ. της 20.3.2018, υπόθ. C524/15, Menci, σκέψη 36· απόφ. της 20.3.2018, υπόθ. C537/16, Garlsson Real Estate κ.λπ., σκέψη 38). Ως εκ τούτου, επειδή η μετατροπή και η μεταβίβαση περιουσίας εν γνώσει της εγκληματικής της προελεύσεως δεν ταυτίζεται απαραίτητως με την πράξη που συνιστά το κύριο αδίκημα, εναπόκειται στο εκάστοτε εθνικό δικαστήριο να εξετάσει αν διαπιστώνεται *in concreto* η ταύτιση των πραγματικών περιστατικών που συνιστούν το κύριο αδίκημα και εκείνων που συνιστούν τη νομιμοποίηση, με συνακόλουθο την παραβίαση της αρχής *ne bis in idem* (σκέψεις 82-85).

Β. Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο

1. Θεμελιώδεις δικονομικές αρχές

Αρχή ne bis in idem – Ανταγωνισμός (Άρθρο 102 ΣΛΕΕ) – Περιορισμός του bis – Επιβολή διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα σε νομικά πρόσωπα – Πρόστιμα από ρυθμιστική αρχή ταχυδρομείων και από αρχή ανταγωνισμού – Συμπληρωματικοί σκοποί – Σώρευση διώξεων και κυρώσεων – Αρχή αναλογικότητας (ΔΕΕ [τμήμα μείζονος συνθέσεως], απόφ. της 22.3.2022, υπόθ. C-117/20, bpost SA)

Η απόφαση αποτελεί την πρώτη από τις δύο σημαντικές αποφάσεις του τμήματος μείζονος συνθέσεως του ΔΕΕ που εκδόθηκαν την ίδια ημέρα και αφορούν σε ζητήματα εφαρμογής της αρχής ne bis in idem (άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ) στο δίκαιο του ανταγωνισμού, και ιδίως στις δυνατότητες περιορισμού των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ). Στην εν λόγω υπόθεση, το ΔΕΕ εξέτασε ζητήματα ανακύπτοντα στο πλαίσιο επιβολής διοικητικού προστίμου σε φορέα παροχής ταχυδρομικών υπηρεσιών (bpost) για κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης από τη βελγική Αρχή Ανταγωνισμού. Το 2010 η bpost υιοθέτησε ένα νέο σύστημα τιμολόγησης για τη διανομή διανομιστικών επιστολών με συγκεκριμένο παραλήπτη και επιστολών διοικητικής φύσεως. Τον Ιούλιο του 2011 επιβλήθηκε στο νομικό πρόσωπο από τη βελγική ρυθμιστική αρχή του τομέα των ταχυδρομείων (βελγικός Οργανισμός Ταχυδρομικών Υπηρεσιών και Τηλεπικοινωνιών) διοικητικό πρόστιμο ύψους 2,3 εκ. ευρώ για παραβίαση του κανόνα περί απαγορεύσεως των διακρίσεων στον τομέα της τιμολόγησης. Η ρυθμιστική αρχή έκρινε μεν ως αδικαιολόγητη τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ μεσαζόντων και άμεσων πελατών, το πρόστιμο της όμως δεν αφορούσε στην εφαρμογή κανόνων του ανταγωνισμού (σκέψη 10). Η απόφαση ακυρώθηκε από το εφετείο Βρυξελλών τον Μάρτιο του 2016, το οποίο έκρινε ότι το σύστημα τιμολόγησης δεν εισήγαγε δυσμενείς διακρίσεις. Στο πλαίσιο της δίκης είχε εκδοθεί μάλιστα κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος σχετική απόφαση του ΔΕΕ (ΔΕΕ, απόφ.

της 11.2.2015, υπόθ. C-340/13, bpost). Η απόφαση του εφετείου που ακύρωσε το πρόστιμο κατέστη αμετάκλητη.

Εκτός της διαδικασίας ενώπιον της ρυθμιστικής αρχής και την επιβολή προστίμου για εισαγωγή δυσμενών διακρίσεων, κινήθηκε και άλλη διαδικασία για παραβίαση των κανόνων του ανταγωνισμού. Η αρχή ανταγωνισμού επέβαλε στην bpost τον Δεκέμβριο του 2012 πρόστιμο ύψους 37 εκ. ευρώ. Το πρόστιμο αυτό αφορούσε στην παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού (με βάση το βελγικό δίκαιο και το άρθρο 102 ΣΛΕΕ). Η αρχή ανταγωνισμού στην απόφασή της, ωστόσο, συνυπολόγισε το πρόστιμο που είχε αρχικώς επιβληθεί από τη ρυθμιστική αρχή του τομέα των ταχυδρομείων (σκέψη 12). Εν συνεχεία, το πρόστιμο της αρχής ανταγωνισμού ακυρώθηκε τον Νοέμβριο του 2016 από το εφετείο των Βρυξελλών λόγω παραβίασης της αρχής ne bis in idem, καθώς το βελγικό δικαστήριο κατέληξε ότι οι δύο διαφορετικές διαδικασίες που κινήθηκαν από τη ρυθμιστική αρχή και την αρχή ανταγωνισμού αφορούσαν στα ίδια πραγματικά περιστατικά. Δύο χρόνια αργότερα το ακυρωτικό δικαστήριο του Βελγίου (Cour de cassation de Belgique) αναίρεσε την απόφαση του εφετείου και παρέπεμψε την υπόθεση στο ίδιο δικαστήριο για νέα κρίση. Στη μετ' αναίρεσιν δίκη ως προς την παραβίαση του δικαίου ανταγωνισμού το βελγικό δικαστήριο απέστειλε σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ για την εφαρμογή της αρχής ne bis in idem, ενόψει ιδίως της αμετάκλητης απαλλαγής του νομικού προσώπου από την καταβολή διοικητικού προστίμου με βάση τη διαδικασία που κινήθηκε από τη ρυθμιστική αρχή των ταχυδρομείων για παραβίαση τομεακής ρύθμισης ("réglementation sectorielle").

Σε ό,τι αφορά στα νομικά ζητήματα της απόφασης του ΔΕΕ, η φύση των εθνικών διαδικασιών ως ποινικών δεν τέθηκε υπό αμφισβήτηση. Το ΔΕΕ αποδέχτηκε τη διαπίστωση του εθνικού δικαστηρίου ότι οι δύο διαδικασίες αποσκοπούν στην επιβολή διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα (σκέψη 27). Αντιθέτως, το ΔΕΕ εναπόθεσε τη σχετική κρίση για την ταυτότητα των πραγματικών περιστατικών (idem) στο εθνικό δικαστήριο.

Αξίζει πάντως ιδιαίτερης μνείας η προσέγγιση του ΔΕΕ ως προς το περιεχόμενο του idem στο δίκαιο του

ανταγωνισμού. Σύμφωνα με την προγενέστερη νομολογία του ΔΕΕ για την κατάφαση του *idem* στο δίκαιο του ανταγωνισμού, πέραν της ταυτότητας των πραγματικών περιστατικών και του υποκειμένου, απαιτείται και η ταυτότητα του προστατευόμενου εννόμου συμφέροντος (“protected legal interest”· βλ. αναλυτική παράθεση της νομολογίας του ΔΕΕ στις από 2.9.2022 προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Bobek υπόθ. C-117/20, bpost, σκέψεις 43 επ.). Η θέση αυτή διαφέρει λ.χ. από την παγιωμένη νομολογία για το *idem factum* στο πεδίο του ποινικού δικαίου κατά το άρθρο 54 Σένγκεν (βλ. ήδη ΔΕΕ, απόφ. της 9.3.2006, υπόθ. C-436/04, van Esbroeck, σκέψη 36). Το ΔΕΕ προέκρινε, ακολουθώντας την πρόταση του γενικού εισαγγελέα Bobek, μια ενιαία αντίληψη για το εύρος προστασίας που απορρέει από το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ σε όλα τα πεδία του ενωσιακού δικαίου (βλ. σκέψεις 33, 35-36). Σύμφωνα με αυτήν, στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 50 ΧΘΔΕΕ δεν είναι δικαιολογημένη η διαφορετική ερμηνεία του *idem* στο πεδίο του ανταγωνισμού. Η προστασία διαφορετικών εννόμων συμφερόντων μετά την απόφαση *bpost* δεν αποτελεί λοιπόν κριτήριο για την ταυτότητα της πράξης στο πεδίο του ανταγωνισμού.

Ο νομικός χαρακτηρισμός, όμως, της πράξης εξακολουθεί να παίζει ρόλο και στο πεδίο του ανταγωνισμού ως προς την κρίση περί του επιτρεπτού της σχετικής πρακτικής στην εθνική έννομη τάξη περί σωρευσεως διώξεων και κυρώσεων. Το ΔΕΕ, ακολουθώντας την προηγούμενη απόφασή του στην υπόθεση *Menci* (ΔΕΕ [τμήμα μείζονος συνθέσεως], απόφ. της 20.3.2018, υπόθ. C-524/15, Menci, σκέψεις 39 επ.) αλλά και τα κριτήρια της σημαντικότερης απόφασης του ΕΔΔΑ στο υπό συζήτησιν πεδίο (ΕΔΔΑ, απόφ. της 15.11.2016, A και B κατά Νορβηγίας, αριθμ. αιτ. 24130/11 και 29758/11, σκέψεις 120 επ.), εξέτασε αν η σώρευση των διώξεων και κυρώσεων εις βάρος της *bpost* αποτελεί δικαιολογημένο περιορισμό του δικαιώματος περί απαγορεύσεως δεύτερης (*bis*) διαδικασίας υπό το φως του άρθρου 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ (αρχή αναλογικότητας), ο οποίος δηλαδή δεν αναιρεί το δικαίωμα του άρθρου 50 ΧΘΔΕΕ ως προς την ουσία του. Ως προς το επιτρεπτό της σώρευσης, πρώτο κριτήριο είναι η επιδίωξη εκ μέρους του νομοθέτη δι-

ακριτών θεμιτών σκοπών (σκέψη 44)· δεύτερο η επιδίωξη μέσω των διαφορετικών συμπληρωματικών διαδικασιών, οι οποίες αποτελούν ένα ενιαίο συνεκτικό σύνολο, διαφορετικών σκοπών γενικού συμφέροντος, που δεν πρέπει πάντως να συνιστούν υπερβολική επιβάρυνση για τα θιγόμενα πρόσωπα (σκέψη 49)· τρίτο η συμπληρωματικότητα των επιδιωκόμενων σκοπών που έχουν ως αντικείμενο διαφορετικές πτυχές της ίδιας παραβατικής συμπεριφοράς (σκέψη 50). Τέλος, η σώρευση διώξεων και κυρώσεων πρέπει να έχει απολύτως αναγκαίο χαρακτήρα (σκέψη 51).

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο με επίκληση αφενός μεν της απελευθέρωσης της εσωτερικής αγοράς των ταχυδρομικών υπηρεσιών, αφετέρου δε της μέριμνας για την εύρυθμη λειτουργία, έκρινε ότι η εφαρμογή των σχετικών κανόνων εξυπηρετεί αντιστοίχως θεμιτούς σκοπούς (σκέψη 47). Οι διακριτοί θεμιτοί σκοποί αυτοί εξυπηρετούν, σύμφωνα με το ΔΕΕ, έναν σκοπό γενικότερου συμφέροντος, την αποτελεσματική εφαρμογή της κάθε ρύθμισης (σκέψη 50). Η κρίση, ωστόσο, περί του αν μέσω των διαφορετικών διώξεων επιδιώκονται συμπληρωματικοί σκοποί εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο (σκέψη 50). Σε σχέση με τον έλεγχο αναγκαιότητας της σώρευσης διώξεων και κυρώσεων, παραπέμποντας στις αποφάσεις *Menci* και *A* και *B* κατά Νορβηγίας, το Δικαστήριο επικαλείται τρεις προϋποθέσεις: πρώτον, την ύπαρξη κανόνων σώρευσης διώξεων και κυρώσεων που είναι σαφείς και ακριβείς, με βάση τους οποίους αφενός μεν είναι προβλέψιμες οι πράξεις και παραλείψεις που οδηγούν στην εν λόγω σώρευση διώξεων και κυρώσεων, αφετέρου δε καθίσταται εφικτός ο συντονισμός μεταξύ των διαφόρων αρχών· δεύτερον, τη διεξαγωγή δύο διαδικασιών, αλλά κατά τρόπο επαρκώς συντονισμένο και με μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους· και τρίτον, τον συνυπολογισμό της πρώτης κατά την επιμέτρηση της δεύτερης κύρωσης, ώστε οι συνέπειες να περιορίζονται στο απολύτως αναγκαίο και η συνολική κύρωση να είναι ανάλογη της σοβαρότητας των παραβάσεων (βλ. σκέψη 51). Αξίζει, πάντως, να αναφερθεί ότι όπως δέχθηκε το ΔΕΕ σε επόμενη απόφαση, μετά την *bpost*, η συνολική κύρωση δεν μπορεί να ξεπερνά το υψηλότερο ποσό μιας από τις επαπειλούμενες κυρώσεις. Ο περιορισμός αυτός δεν πρέπει μάλιστα να

εφαρμόζεται μόνον όταν επιβάλλονται κυρώσεις ίδιας φύσεως (λ.χ. χρηματικές κυρώσεις), αλλά και στην περίπτωση σώρευσης χρηματικής ποινής με στερητική της ελευθερίας ποινή (έτσι για τη σώρευση κυρώσεων σε φορολογική διαφορά το ΔΕΕ, απόφ. της 5.5.2022, υπόθ. C-570/20, Direction départementale des finances publiques de la Haute-Savoie, σκέψεις 52, 55).

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο απεφάνθη στην απόφαση bpost, ακολουθώντας την πρόταση του γενικού εισαγγελέα, ότι η κρίση της συμβατότητας της σώρευσης με την αρχή αναλογικότητας με βάση τα παραπάνω κριτήρια μπορεί να είναι ολοκληρωμένη μόνο εκ των υστέρων (σκέψη 52). Πρόκειται, πάντως, για κρίση που επαφίεται στο εθνικό δικαστήριο. Το τελευταίο ελέγχει αν πληρούνται όλα τα παραπάνω κριτήρια του ΔΕΕ, με βάση τα οποία η σώρευση κυρώσεων και διώξεων είναι επιτρεπτή κατά το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ ως νόμιμος περιορισμός της απαγόρευσης δεύτερης δίωξης/καταδίκης υπό το φως του άρθρου 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Τέλος, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η πρόβλεψη του βελγικού δικαίου για συνεργασία και ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των οικείων αρχών συνιστά κατάλληλο πλαίσιο συντονισμού κατά το σχετικό προαναφερόμενο κριτήριο του ΔΕΕ (σκέψη 55). Η παράλληλη διεξαγωγή των διαδικασιών και η σύντομη σύμφωνα με το Δικαστήριο χρονική απόσταση που ελήφθησαν οι αποφάσεις επιβολής προστίμων (Ιούλιος 2011-Δεκέμβριος 2012), λαμβανομένης υπόψη της πολυπλοκότητας των ερευνών στο πεδίο του ανταγωνισμού, συνηγορούν στην κατάφαση στενής χρονικής σχέσης των δύο διαδικασιών (σκέψη 56).

Αρχή ne bis in idem – Ανταγωνισμός (Άρθρο 101 ΣΛΕΕ) – Πρόστιμα για απαγορευμένη σύμπραξη επιβαλλόμενα από αρχές ανταγωνισμού διαφορετικών κρατών-μελών – Μνεία της συμπεριφοράς σε προηγούμενη απόφαση άλλου κράτους-μέλους – Ταυτότητα πραγματικών περιστατικών – Συμπληρωματικοί σκοποί – Σώρευση διώξεων και κυρώσεων – Αρχή αναλογικότητας – Εθνικό πρόγραμμα επιείκειας, διαπίστωση παράβασης χωρίς επιβολή προστίμου (ΔΕΕ [τιμήμα μείζονος συνθέσεως], απόφ. της 22.3.2022, υπόθ. C-151/20, Nordzucker κ.λπ.)

Η απόφαση Nordzucker κ.λπ., σε αντίθεση με την υπόθεση bpost, αφορά σε διαδικασίες επιβολής κυρώσεων για παραβιάσεις του ανταγωνισμού σε δύο διαφορετικά κράτη-μέλη (Γερμανία, Αυστρία) και στη συμβατότητα της δεύτερης διαδικασίας με την αρχή ne bis in idem. Η απόφαση είναι σημαντική, εκτός των άλλων, για την ερμηνεία της αρχής ne bis in idem σε διακρατικό επίπεδο, παρότι το ΔΕΕ δεν καταπιάστηκε στην απόφασή του με την ερμηνεία του άρθρου 54 Σύμβασης Εφαρμογής Συμφωνίας Συνθήκης Σένγκεν. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει σε προδικαστικά ερωτήματα που απέστειλε το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας (Oberster Gerichtshof) σχετικά με την απόφαση της αυστριακής αρχής ανταγωνισμού να επιβάλει πρόστιμο στην εταιρεία Südzucker για παραβίαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και της αυστριακής νομοθεσίας περί ανταγωνισμού, λόγω συμμετοχής σε απαγορευμένη πρακτική μαζί με άλλες δύο εταιρείες. Το εν λόγω νομικό πρόσωπο και η εταιρεία Nordzucker κατέχουν κυρίαρχη θέση στην αγορά ζάχαρης στη Γερμανία, με εργοστάσια αντιστοίχως στη νότια και τη βόρεια Γερμανία, και είχαν, σύμφωνα με την απόφαση του ΔΕΕ, κατανείμει από κοινού με μια τρίτη εταιρεία τη γερμανική αγορά ζάχαρης σε τρεις γεωγραφικές περιοχές. Η κατανομή αυτή δεν αφορούσε στην αυστριακή αγορά. Όταν ωστόσο ένα άλλο νομικό πρόσωπο (Agrana) διαπίστωσε ότι μια σλοβακική θυγατρική εταιρεία της Nordzucker παρέδιδε ζάχαρη στους πελάτες της στην αυστριακή αγορά προσέγγισε την εταιρεία Südzucker με στόχο να έλθει σε επικοινωνία με τη Nordzucker. Όπως προέκυψε από την αποδεικτική διαδικασία, οι δύο εμπορικοί διευθυντές των εταιρειών που δραστηριοποιούνται στη Γερμανία επικοινωνήσαν τηλεφωνικά για τις συγκεκριμένες παραδόσεις στην Αυστρία και τις ενδεχόμενες συνέπειες στη γερμανική αγορά ζάχαρης.

Εν συνεχεία, η Nordzucker υπέβαλε αίτηση επιείκειας ενώπιον τόσο της γερμανικής (Bundeskartellamt) όσο και της αυστριακής ομοσπονδιακής αρχής ανταγωνισμού (Bundeswettbewerbsbehörde): αμφότερες οι αρχές ξεκίνησαν παράλληλες διαδικασίες ερευνών. Τον Φεβρουάριο του 2014 η γερμανική ομοσπονδιακή αρχή ανταγωνισμού επέβαλε στην εταιρεία Südzucker

πρόστιμο 195,5 εκ. ευρώ για απαγορευμένη συμφωνία αμοιβαίου σεβασμού των κύριων ζωνών πώλησης ζάχαρης με τη Nordzucker και την τρίτη εταιρεία στον γερμανικό χώρο, κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και της γερμανικής νομοθεσίας ανταγωνισμού. Στη συγκεκριμένη απόφαση της γερμανικής αρχής γινόταν αναφορά στην προαναφερόμενη τηλεφωνική επικοινωνία των εταιρειών για την αυστριακή αγορά. Η απόφαση κατέστη αμετάκλητη (σκέψη 17).

Στην Αυστρία, η υπόθεση εξελίχθηκε διαφορετικά. Το εφετείο της Βιέννης απέρριψε το ένδικο βοήθημα της αυστριακής αρχής ανταγωνισμού, επικαλούμενο παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*. Η αυστριακή αρχή ανταγωνισμού αιτήθηκε ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυστρίας (Oberster Gerichtshof) την αναγνώριση της παραβίασης του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του αυστριακού δικαίου ανταγωνισμού από τη Nordzucker και την επιβολή προστίμου στη Südzucker.

Στα προδικαστικά ερωτήματα του αυστριακού δικαστηρίου, το ΔΕΕ κλήθηκε κατά πρώτον να ερμηνεύσει το *idem* στην υπόθεση παραβίασης του δικαίου ανταγωνισμού. Το ΔΕΕ, ακολουθώντας το σκεπτικό που διατύπωσε στην απόφαση *bpost*, επεσήμανε και εν προκειμένω ότι η προστασία που απορρέει από την αρχή *ne bis in idem* δεν θα πρέπει να διαφέρει ανά πεδίο του ενωσιακού δικαίου (σκέψη 40).

Ως προς τον έλεγχο της ταυτότητας των πραγματικών περιστατικών, κρίσιμο σημείο αποτελεί η αναφορά της τηλεφωνικής επικοινωνίας των εταιρειών για την αυστριακή αγορά στην απόφαση της γερμανικής αρχής ανταγωνισμού. Το ΔΕΕ απάντησε στο αυστριακό δικαστήριο ότι η απλή μνεία σε μια απόφαση ενός περιστατικού συνδεδεμένου με παράβαση στο έδαφος άλλου κράτους δεν αρκεί για να στοιχειοθετήσει την ταυτότητα πραγματικών περιστατικών, όταν το δεύτερο κράτος αυτό κινεί δίωξη για την παράβαση στο έδαφός του. Προκειμένου να κριθεί αν τα ίδια πραγματικά περιστατικά αποτέλεσαν την αιτία της πρώτης δίωξης ή ότι ελήφθησαν υπόψη από την πρώτη αρχή ως συστατικά στοιχεία της παράβασης, το ΔΕΕ θεωρεί απαραίτητη και την ουσιαστική εξέταση των πραγματικών περιστατικών από τις εθνικές αρχές κατά τον έλεγχο τυχόν ευθύνης του προσώπου κατά του οποίου

στρέφεται η δίωξη, τη διαπίστωση τυχόν παραβίασης και την ενδεχόμενη επιβολή προστίμου. Στην περίπτωση της ουσιαστικής εξέτασης πρέπει να θεωρηθεί ότι η συγκεκριμένη παράβαση αφορά στο έδαφος του δεύτερου κράτους-μέλους (βλ. σκέψη 44).

Το εθνικό δικαστήριο, συνεκτιμώντας το σύνολο των κρίσιμων περιστατικών, κρίνει σύμφωνα με το ΔΕΕ αν η διαδικασία ελέγχου και επιβολής κύρωσης από τη γερμανική ομοσπονδιακή αρχή ανταγωνισμού είχε ως αντικείμενο πρακτική αφορώσα και στην αυστριακή αγορά (σκέψη 45). Σε θετική περίπτωση, διαπιστώνοντας δηλαδή την ταυτότητα πραγματικών περιστατικών των γερμανικών και αυστριακών διαδικασιών, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να εξετάσει περαιτέρω αν η σώρευση διώξεων και κυρώσεων αποτελεί δικαιολογημένο περιορισμό κατά το άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Η δίωξη και η ενδεχόμενη επιβολή προστίμου από αρχές ενός κράτους-μέλους δεν αντίκεινται πάντως στο άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ, όταν η επίμαχη συμπεριφορά στο έδαφός του, η οποία ενδέχεται να αποτελεί παραβίαση του δικαίου του ανταγωνισμού, μνημονεύεται σε προηγούμενη απρόσβλητη απόφαση αρχής άλλου κράτους-μέλους. Αυτά ισχύουν ωστόσο, κατά το ΔΕΕ, εφόσον η τελευταία αρχή δεν στήριξε την κρίση της στη διαπίστωση αντίθετου στο δίκαιο του ανταγωνισμού αντικειμένου ή αποτελέσματος στο έδαφος του πρώτου κράτους (βλ. σκέψη 58).

Πέραν αυτών, το ΔΕΕ, όπως ακριβώς παρουσιάστηκε ανωτέρω στην υπόθεση *bpost*, εξέτασε τη σώρευση διώξεων και κυρώσεων υπό το φως του άρθρου 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Σε αντίθεση ωστόσο με την *bpost*, η δυνατότητα σώρευσης διώξεων και κυρώσεων στην υπόθεση Nordzucker αφορά σε διαδικασίες σε δύο κράτη-μέλη, και όχι εντός της ίδιας έννομης τάξης. Κατά πρώτον, το ΔΕΕ έκρινε ότι και οι δύο εθνικές αρχές ανταγωνισμού επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό γενικού συμφέροντος, ήτοι τη μη στρέβλωση του ανταγωνισμού από συμφωνίες, αποφάσεις ή εναρμονισμένες πρακτικές αντίθετες με τους κανόνες του ανταγωνισμού (βλ. άρθρο 101 ΣΛΕΕ και τις οικείες εθνικές διατάξεις, σκέψη 56). Επικαλούμενο επίσης την απόφαση *Menci* –βλ. ήδη ανωτέρω στην παρουσίαση της απόφασης *bpost*– το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μια τέτοια σώρευση είναι αδικαιολόγητη κατά

την έννοια του άρθρου 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, εφόσον με τις διαφορετικές διαδικασίες και κυρώσεις δεν επιδιώκονται συμπληρωματικοί σκοποί με αντικείμενο διαφορετικές πλευρές της ίδιας συμπεριφοράς (σκέψεις 52, 57).

Ένα τελευταίο σημαντικό ζήτημα που εξέτασε το ΔΕΕ αφορά στην εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* όταν η πρώτη διαδικασία περατώθηκε με τη συμμετοχή του νομικού προσώπου σε συναινετική διαδικασία, ήτοι εθνικό πρόγραμμα επιείκειας (“*leniency programme*” / “*programme national de clémence*”/ “*Kronzeugenprogramm*”), κατά την εξαιρετική περίπτωση όπου μπορούσε να διαπιστωθεί μόνο η παραβίαση κανόνων του δικαίου του ανταγωνισμού, χωρίς επιβολή προστίμου. Το τμήμα μείζονος συνθέσεως του ΔΕΕ έκρινε αφενός μεν ότι η κίνηση διώξεων ποινικού χαρακτήρα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem*, ανεξαρτήτως του αν οι εν λόγω διώξεις οδηγήσουν τελικά σε επιβολή κύρωσης (σκέψη 63)· αφετέρου δε ότι η αρχή *ne bis in idem* τυγχάνει εφαρμογής στο πεδίο του ανταγωνισμού και στην περίπτωση συμμετοχής του εμπλεκόμενου μέρους σε εθνικό πρόγραμμα επιείκειας, ακόμα και αν στη διαδικασία που ακολουθεί είναι δυνατή μόνο η διαπίστωση της παραβίασης (σκέψη 67). Το ΔΕΕ στήριξε την κρίση αυτή κατά βάση στο γεγονός ότι η αίτηση ένταξης σε πρόγραμμα επιείκειας δεν προεξοφλεί επ’ ουδενί την απαλλαγή από καταβολή ή τη μείωση του προστίμου (σκέψεις 65-66).

2. Υπερασπιστικά δικαιώματα

Δικαίωμα διερμηνείας (Οδηγία 2010/64/ΕΕ) – Ποιότητα παρεχόμενης διερμηνείας και δυνατότητα δικαστικού ελέγχου αυτής – Υποχρέωση του δικαστηρίου να ελέγχει την ποιότητα της παρεχόμενης διερμηνείας ή μετάφρασης – Αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο η τυχόν καταδίκη του κατηγορουμένου εφόσον δεν διαπιστώνεται ότι ενημερώθηκε για την εναντίον του κατηγορία σε γλώσσα την οποία κατανοεί (ΔΕΕ, απόφ. της 23.11.2021, υπόθ. C-564/19, IS)

Τα κρίσιμα ως προς το δικαίωμα σε διερμηνεία πραγματικά περιστατικά της απόφασης έχουν ως εξής

(σκέψεις 26-32): Ο IS, Σουηδός υπήκοος τουρκικής καταγωγής, συνελήφθη στην Ουγγαρία για αδικήματα σχετικά με διακίνηση πυροβόλων όπλων. Κατά την εξέτασή του ως υπόπτου παρίστατο μεν διερμηνέας, κατά το αιτούν δικαστήριο ωστόσο δεν υφίστανται στοιχεία ούτε σχετικά με τον τρόπο επιλογής του διερμηνέα και πιστοποίησης των προσόντων του, ούτε σχετικά με το αν ο διερμηνέας και ο IS κατανοούσαν ο ένας τον άλλον. Περαιτέρω, η κλήση προς τον IS για την επ’ ακροατηρίω διαδικασία επέστρεψε με τη σημείωση «μη παραληφθείσα», με αποτέλεσμα να τίθεται ζήτημα εκδίκασης της υπόθεσης ερήμην του IS. Το αιτούν δικαστήριο διευκρίνισε, συναφώς, ότι η Ουγγαρία δεν διαθέτει επίσημο μητρώο μεταφραστών και διερμηνέων και ότι η ουγγρική νομοθεσία δεν καθορίζει ποιος και με βάση ποια κριτήρια μπορεί να οριστεί μεταφραστής ή διερμηνέας *ad hoc* σε ποινική διαδικασία. Ελλείψει δε τέτοιας ρύθμισης, είναι αδύνατον για τον συνήγορο ή τον δικαστή να αξιολογήσουν την ποιότητα της διερμηνείας. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά αφενός μεν αν η ουγγρική ρύθμιση και πρακτική, στον βαθμό που καθιστούν ανέφικτο τον έλεγχο της ποιότητας της παρεχόμενης διερμηνείας και μετάφρασης, είναι συμβατές προς τις Οδηγίες 2012/13 και 2010/64, αφετέρου δε αν τυχόν εκδίκαση της υποθέσεως ερήμην του κατηγορουμένου θα ήταν αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο.

Ως προς το πρώτο σκέλος του ερωτήματος, σύμφωνα με το ΔΕΕ, από το άρθρο 2 παρ. 8 και το άρθρο 5, καθώς και από την αιτιολογική σκέψη 24 της Οδηγίας 2010/64 προκύπτει ότι τα κράτη-μέλη έχουν την υποχρέωση να λαμβάνουν συγκεκριμένα μέτρα προκειμένου να διασφαλίζουν ότι η ποιότητα της παρεχόμενης διερμηνείας και μετάφρασης είναι επαρκής, ώστε ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος να κατανοεί την εναντίον του κατηγορία. Επίσης, τα κράτη-μέλη θα πρέπει να εξασφαλίζουν τη δυνατότητα ελέγχου της επάρκειας της διερμηνείας και της μετάφρασης που παρέχεται, όταν οι αρμόδιες αρχές έχουν ειδοποιηθεί για έλλειψη επάρκειας σε ορισμένη υπόθεση. Η πρόβλεψη στο άρθρο 5 της Οδηγίας περί τηρήσεως μητρώου ανεξάρτητων μεταφραστών και διερμηνέων, συνιστά απαίτηση προγραμματικής φύσεως και όχι υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος, συνεπώς δε η

έλλειψη τέτοιου μητρώου δεν παραβιάζει καθ' εαυτήν την Οδηγία. Η ύπαρξη τέτοιου μητρώου μπορεί, όμως, να συμβάλει στην επίτευξη του στόχου της Οδηγίας (σκέψεις 103-110). Κατά συνέπεια, η υποχρέωση των αρμοδίων αρχών δεν περιορίζεται στον διορισμό διερμηνέα, αλλά εκτείνεται και στον έλεγχο της ποιότητας της παρασχεθείσας διερμηνείας, προκειμένου να διασφαλίζεται η δίκαιη διεξαγωγή της δίκης και η δυνατότητα του κατηγορουμένου να αμυνθεί (σκέψεις 113 και 114). Προκειμένου να είναι εφικτός ο έλεγχος αυτός, τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει –μεταξύ άλλων– να έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία επιλογής και ορισμού ανεξάρτητων μεταφραστών και διερμηνέων.

Ως προς το δεύτερο σκέλος (σκέψεις 118-136), το ΔΕΕ έκρινε ότι από το άρθρο 6 παρ. 3 της Οδηγίας 2012/13 προκύπτει ότι η μη επαρκής ενημέρωση του κατηγορουμένου σχετικά με την εις βάρος του κατηγορία σε γλώσσα την οποία κατανοεί είναι μεν δυνατόν να θεραπευθεί κατά τη διάρκεια της ποινικής δίκης (σκέψη 131), ωστόσο, εφόσον ο κατηγορούμενος δεν εμφανιστεί, το ποινικό δικαστήριο δεν μπορεί να αποφανθεί επί του βασίμου της κατηγορίας (σκέψη 132). Συνεπώς, ενδεχόμενη διαπίστωση από το εθνικό δικαστήριο ότι η ποιότητα της παρασχεθείσας διερμηνείας δεν ήταν επαρκής εμποδίζει τη συνέχιση της ποινικής δίκης ερήμην του κατηγορουμένου (σκέψη 133). Την ίδια συνέπεια θα πρέπει να έχει και η διαπίστωση από το εθνικό δικαστήριο ότι δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί η ποιότητα της παρασχεθείσας διερμηνείας ή μετάφρασης, αφού στην περίπτωση αυτή είναι αδύνατον να διαπιστωθεί αν ο κατηγορούμενος πράγματι ενημερώθηκε για τις εις βάρος του υπονοήσιες ή την εναντίον του κατηγορία (σκέψη 136).

Δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης – Εθνική νομοθεσία που παραβιάζει το ενωσιακό δίκαιο ως προς τον χρόνο και τις συνέπειες της μη επίκλησης της παραβίασης του δικαιώματος τους κατηγορουμένου (ΔΕΕ, απόφ. της 1.8.2022, υπόθ. C242/22 PPU, TL)

Στην υπόθεση C-242/22, το ΔΕΕ ασχολήθηκε με την ερμηνεία των άρθρων 1-3 της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης σε

ποινικές διαδικασίες, και του άρθρου 3 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ, για το δικαίωμα πληροφόρησης σε ποινικές διαδικασίες, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που απηύθυναν σε αυτό οι πορτογαλικές δικαστικές αρχές. Αντικείμενο του ερωτήματος ήταν αν αντίκειται στο ενωσιακό δίκαιο και συγκεκριμένα στα ανωτέρω δικαιώματα διάταξη εθνικού δικαίου σύμφωνα με την οποία ο σχετικός με την έλλειψη διερμηνείας ή μετάφρασης λόγος ακυρότητας καλύπτεται εφόσον δεν προβληθεί από τον κατηγορούμενο εντός ορισμένου χρόνου.

Το ΔΕΕ αρχικά σημείωσε ότι οι προαναφερθείσες διατάξεις ορίζουν κατά τρόπο ακριβή και απροϋπόθετο το περιεχόμενο και το εύρος των δικαιωμάτων διερμηνείας και μετάφρασης ουσιαστών εγγράφων, καθώς και ενημέρωσης για τα δικαιώματα αυτά (σκέψη 49). Συνεπώς, σύμφωνα και με προηγούμενη νομολογία του (βλ. ΔΕΕ, απόφ. της 14.1.2021, υπόθ. C387/19, RTS *infra* και *Aannemingsbedrijf Norré-Behaegel*, σκέψη 44, με περαιτέρω παραπομπές), πληρούνται οι προϋποθέσεις ώστε να είναι δυνατόν να γίνει επίκληση των δικαιωμάτων που προκύπτουν από τις εν λόγω διατάξεις, ακόμη και αν αυτές δεν έχουν μεταφερθεί (ή δεν έχουν μεταφερθεί επαρκώς) στο εθνικό νομικό σύστημα (σκέψη 48). Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διερεύνησε αν στη συγκεκριμένη περίπτωση πράγματι υπήρξε παραβίαση των διατάξεων αυτών. Έκρινε, εν προκειμένω, ότι το έγγραφο με το οποίο υποχρεώνεται ο ύποπτος να δηλώσει τη διεύθυνσή του, καθώς και τυχόν αλλαγή της, η διαταγή με την οποία καλείτο αυτός να εμφανιστεί λόγω μη τήρησης του σχετικού όρου και το έγγραφο με το οποίο ανακαλείτο η αναστολή της ποινής φυλάκισης υπάγονταν στην έννοια των “ουσιαστών εγγράφων” ως «αποφάσεων που συνεπάγονται τη στέρηση της ελευθερίας ενός προσώπου», αφού πρόκειται για διαδικαστικές πράξεις το περιεχόμενο των οποίων καθορίζει (αμέσως ή εμμέσως) αν θα διατηρηθεί ή αν θα ανακληθεί μια απόφαση αναστολής της ποινής φυλάκισης (σκέψεις 60-67). Έπρεπε, επομένως, να υπάρξει γραπτή μετάφραση των σχετικών ουσιαστών εγγράφων, παροχή διερμηνείας κατά την ακροαματική διαδικασία, καθώς και ενημέρωση του κατηγορουμένου για το δικαίωμα αυτό (σκέψη 69). Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι

συνέπειες της παραβίασης δεν ορίζονται λεπτομερώς στις ανωτέρω Οδηγίες (σκέψη 74). Θα πρέπει λοιπόν, όπως επισημαίνει παγίως το Δικαστήριο, το εθνικό νομικό σύστημα να ρυθμίσει την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, σεβόμενο, μεταξύ άλλων, την αρχή της αποτελεσματικότητας, σύμφωνα με την οποία οι κανόνες εθνικού δικαίου δεν πρέπει να υπονομεύουν τον σκοπό των Οδηγιών (σκέψη 75, με περαιτέρω παραπομπές). Στο εθνικό δίκαιο της Πορτογαλίας προβλέπεται μεν ακυρότητα των δικονομικών πράξεων που τελούνται κατά παράβαση των ανωτέρω δικαιωμάτων, πλην όμως την ακυρότητα αυτή πρέπει να την προβάλλει ο ίδιος ο κατηγορούμενος, και μάλιστα πριν από την παρέλευση ορισμένου δικονομικού σταδίου· διαφορετικά, η ακυρότητα καλύπτεται (σκέψεις 71-72). Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, η απαίτηση να προβάλλει ο ίδιος ο κατηγορούμενος ότι μια διαδικασία, η οποία διενεργείται σε γλώσσα που δεν κατανοεί, είναι άκυρη, λόγω μη ενημέρωσής του ως προς τα δικαιώματα διερμηνείας και μετάφρασης, και μάλιστα εντός ορισμένου χρονικού ορίου, θα καθιστούσε ανούσιο το δικαίωμα ενημέρωσης (σκέψη 79). Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο κατηγορούμενος πρέπει να ενημερώνεται όχι μόνο για τα εν λόγω δικαιώματά του αλλά και για την ύπαρξη και το περιεχόμενο των ουσιωδών εγγράφων και των συνεπειών που απορρέουν από αυτά (σκέψη 83, με περαιτέρω παραπομπές σε προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου). Τέλος, η αρχή της αποτελεσματικότητας θα υπονομευόταν αν η χρονική περίοδος εντός της οποίας πρέπει να προβληθεί η ακυρότητα από τον κατηγορούμενο ξεκινούσε προτού ο τελευταίος ενημερωθεί για την ύπαρξη και το εύρος των δικαιωμάτων διερμηνείας και μετάφρασης, καθώς και για την ύπαρξη, το περιεχόμενο και τις συνέπειες των ουσιωδών εγγράφων (σκέψεις 86 επ.).

Δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο (Οδηγία 2013/48/ΕΕ) – Δικαίωμα παράστασης του κατηγορούμενου – Δικαίωμα υπεράσπισης – Συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα (ΔΕΕ, απόφ. της 15.9.2022, υπόθ. C347/21, DD)

Στην υπόθεση C-347/21, το ΔΕΕ εξέτασε επιμέρους πτυχές του δικαιώματος παράστασης του κατηγορούμενου στη δίκη εις βάρος του και του δικαιώματος

πρόσβασης σε δικηγόρο. Συγκεκριμένα, τέθηκε από τις δικαστικές αρχές της Βουλγαρίας το προδικαστικό ερώτημα αν το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2016/343 και το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/48 έχουν την έννοια ότι, όταν το εθνικό δικαστήριο προβαίνει σε συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα κατηγορίας, διότι, για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή τους, ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του δεν μπόρεσαν να παραστούν κατά την προηγούμενη εξέτασή του, αρκεί να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να τον εξετάσουν ελεύθερα ή αν πρέπει η συμπληρωματική αυτή εξέταση να συνιστά καθ' ολοκληρίαν επανάληψη της προηγούμενης εξέτασης, με αποτέλεσμα να πρέπει να κηρυχθούν άκυρες οι διαδικαστικές πράξεις που διενεργήθηκαν κατά τη διάρκειά της (σκέψη 28).

Αρχικά, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι το δικαίωμα παράστασης του κατηγορούμενου στη δίκη εις βάρος του κατά το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2016/343 βασίζεται στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνεται στα άρθρα 47 εδ. β' και γ' και 48 ΧΘΔΕΕ, τα οποία πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να διασφαλίζεται επίπεδο προστασίας σύμφωνο με εκείνο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ (σκέψεις 29-31). Κατά τη σχετική με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ νομολογία του ΕΔΔΑ, θα πρέπει να παρέχεται στον κατηγορούμενο προσήκουσα και επαρκής δυνατότητα να αμφισβητήσει τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας και να τους εξετάσει είτε κατά τον χρόνο της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο (σκέψη 34, με παραπομπές στη νομολογία του ΕΔΔΑ). Σύμφωνα με το ΔΕΕ, ενώ η εξέταση μάρτυρα κατηγορίας στο πλαίσιο συνεδρίασης που διεξάγεται ερήμην του κατηγορούμενου για λόγους ανεξάρτητους από τη βούλησή του συνιστά προσβολή του δικαιώματος παράστασης στη δίκη εις βάρος του, η προσβολή αυτή αίρεται σε μεταγενέστερο στάδιο της ίδιας διαδικασίας, εφόσον γίνει δεκτό το αίτημα του κατηγορούμενου να επαναληφθεί η εξέταση του μάρτυρα (σκέψη 35). Θα πρέπει όμως, πριν από τη συμπληρωματική εξέταση, να κοινοποιείται στον κατηγορούμενο αντίγραφο των πρακτικών εξέτασης του μάρτυρα κατηγορίας, η οποία έλαβε χώρα ερήμην του, διότι μόνο τότε η επαναληπτική εξέταση λαμβάνει χώρα υπό συνθήκες που εξασφαλίζουν στον κατηγορούμενο προσήκουσα δυ-

νατότητα να αμφισβητήσει την κατάθεση του μάρτυρα (σκέψεις 36-38). Το ΔΕΕ σημείωσε περαιτέρω ότι το δικαίωμα υπεράσπισης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/48 ασκείται πρακτικά και αποτελεσματικά και όταν παρέχεται η δυνατότητα στον συνήγορο να εξετάσει συμπληρωματικά τον μάρτυρα υπό τις ανωτέρω προϋποθέσεις (σκέψη 45).

Δικαίωμα παράστασης (Οδηγία [ΕΕ] 2016/343) – Δίκη ερήμην – Φυγόδικος κατηγορούμενος – Δικαίωμα σε νέα δίκη και δυνατότητα προσβολής της ερήμην εκδοθείσας απόφασης – Περιεχόμενο της ενημέρωσης για τη δίκη και τις συνέπειες της μη παράστασης – Ακριβείς και αντικειμενικές ενδείξεις περί σκόπιμης παρεμπόδισης ενημέρωσης από πλευράς κατηγορουμένου – Εκπροσώπηση από εξουσιοδοτημένο δικηγόρο (ΔΕΕ, απόφ. της 19.5.2022, υπόθ. C-569/20, Spetsializirana prokuratura [Procès d'un accusé en fuite])

Στο πλαίσιο ποινικής δίκης για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση με σκοπό την τέλεση φορολογικών παραβάσεων στη Βουλγαρία, το ΔΕΕ εξέτασε τις προϋποθέσεις διεξαγωγής ποινικής δίκης ερήμην του κατηγορουμένου, καθώς και τις δυνατότητες δικαστικής προστασίας αυτού μετά την έκδοση ερήμην απόφασης, με βάση τα άρθρα 8-9 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης.

Στην εν λόγω υπόθεση, ο κατηγορούμενος έλαβε αυτοπροσώπως το κατηγορητήριο και δήλωσε στις αρχές τη διεύθυνση επικοινωνίας του. Κατά την προσπάθεια των αρχών να επιδώσουν την κλήση για τη δίκη στη συγκεκριμένη διεύθυνση ο κατηγορούμενος δεν εντοπίστηκε. Οι βουλγαρικές αρχές διόρισαν αυτεπαγγέλτως συνήγορο υπεράσπισης, χωρίς ωστόσο ο τελευταίος να επικοινωνήσει με τον κατηγορούμενο. Λόγω πλημμελειών του κατηγορητηρίου –για τι είδους πλημμέλειες επρόκειτο δεν προκύπτει από την απόφαση– εκδόθηκε νέο κατηγορητήριο (οι λεπτομέρειες του οποίου δεν προκύπτουν από τον φάκελο που εξέτασε το ΔΕΕ, βλ. σκέψεις 16, 58) και η ποινική διαδικασία επαναλήφθηκε. Οι προσπάθειες των αρχών να εντοπίσουν τον κατηγορούμενο (ιδίως μέσω της οικογένειάς του, των πρώην εργοδοτών του και φορέων παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας)

δεν καρποφόρησαν· το εθνικό δικαστήριο (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Spetsializiran nakazatelen sad) θεώρησε τον κατηγορούμενο φυγόδικο (σκέψη 17). Το ίδιο δικαστήριο απέστειλε, ωστόσο, ερωτήματα στο ΔΕΕ σχετικά με τις απαιτούμενες δικονομικές εγγυήσεις που πρέπει να διέπουν τη δίκη κατηγορουμένου που έλαβε το αρχικό κατηγορητήριο και διέφυγε πριν τη διαδικασία στο ακροατήριο.

Το ΔΕΕ εξέτασε κατ' αρχάς τη δυνατότητα νέας δίκης ή άσκησης ένδικου βοηθήματος που να ακυρώνει την ερήμην διεξαχθείσα δίκη, ως πτυχή του δικαιώματος παράστασης στην ποινική διαδικασία. Το Δικαστήριο υπενθύμισε μεν ότι το τελευταίο δικαίωμα δεν είναι απόλυτο και συντάχθηκε με την άποψη του γενικού εισαγγελέα (βλ. τις από 13.1.2022 προτάσεις του γενικού εισαγγελέα De La Tour, υπόθ. C-569/20, Spetsializirana prokuratura [Procès d'un accusé en fuite], σκέψη 34) ότι είναι δυνατή η διεξαγωγή ποινικής δίκης ερήμην, όταν ο κατηγορούμενος έχει προηγουμένως ενημερωθεί για την ημερομηνία και τον τόπο διεξαγωγής της δίκης εις βάρος του. Περαιτέρω, δύναται στις περιπτώσεις αυτές να θεωρείται ότι ο κατηγορούμενος έχει παραιτηθεί οικειοθελώς από το δικαίωμα παράστασης στη δίκη εις βάρος του, όταν δεν εμφανίζεται σε αυτή, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2016/343 (σκέψεις 33-35). Σε περίπτωση παραίτησης θα ήταν, επομένως, αδύνατο να αναγνωρίζεται στον κατηγορούμενο το δικαίωμα διεξαγωγής νέας δίκης που θα εμπόδιζε καταχρηστικά, σύμφωνα με το ΔΕΕ, την αποτελεσματικότητα της ποινικής δίωξης και την ορθή απονομή της δικαιοσύνης (σκέψη 37).

Το πότε ο κατηγορούμενος παραιτείται, και μάλιστα πέραν πάσης αμφιβολίας, εξαρτάται από την ύπαρξη και το περιεχόμενο της προηγούμενης ενημέρωσής του. Απαραίτητως πρέπει να έχει λάβει όχι μόνο ενημέρωση για τον ακριβή χρόνο και τόπο διεξαγωγής της δίκης, αλλά και για τις συνέπειες από τη μη εμφάνισή του στο δικαστήριο. Συγκεκριμένα, ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει ενημερωθεί –επίσης πέραν πάσης αμφιβολίας– ότι η έκδοση της απόφασης δεν κωλύεται από τυχόν μη παράστασή του στη δίκη (σκέψεις 39-41, αλλά και 52-53 με επίκληση συναφούς νομολογίας του ΕΔΔΑ). Η ενημέρωση αυτή συνδέεται με τη διε-

ξαγωγή μιας δίκαιης δίκης και συγκεκριμένα με την παροχή δυνατότητας στον κατηγορούμενο να προετοιμάσει αποτελεσματικά την υπεράσπισή του (σκέψεις 42-43).

Με βάση τις παραπάνω σκέψεις, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αντίκειται στο ενωσιακό δικαιο πρόβλεψη του εθνικού δικαίου που αποκλείει τη διεξαγωγή νέας δίκης, με επίκληση μόνο της φυγοδικίας και της αδυναμίας των αρχών να εντοπίσουν τον κατηγορούμενο (σκέψη 47). Ο κατηγορούμενος έχει κατ' αρχήν δικαίωμα επανάληψης της δίκης ή άσκησης ισοδύναμου ένδικου βοηθήματος που οδηγεί σε επανεξέταση της υπόθεσης στην ουσία της, με βάση τα άρθρα 8 και 9 της Οδηγίας για το δικαίωμα παράστασης (σκέψη 59). Αντιθέτως, όταν προκύπτει από ακριβείς και αντικειμενικές ενδείξεις (π.χ. οικειοθελής δήλωση εσφαλμένης διεύθυνσης ή αδυναμία εντοπισμού στη διεύθυνση που είχε δηλώσει) ότι ο κατηγορούμενος πράττει εσκεμμένα, έτσι ώστε να αποφύγει τη σχετική ενημέρωση για τη διεξαγωγή της δίκης, μπορεί να θεωρηθεί ότι ο ίδιος ενημερώθηκε σχετικά με τη δίκη και παραιτήθηκε από το δικαίωμα παράστασης (σκέψεις 48-49). Ανεξαρτήτως του αν η επίκληση των παραπάνω παραδειγμάτων, και ιδίως η αδυναμία εντοπισμού στη δηλωθείσα διεύθυνση, αποτελούν ασφαλείς ενδείκτες καταχρηστικής συμπεριφοράς από πλευράς του κατηγορουμένου, αντισταθμιστικό παράγοντα σε ορισμένο βαθμό για τη διασφάλιση του δικαιώματος παράστασης αποτελεί η σημασία που αποδίδει το ΔΕΕ στη δέουσα προσπάθεια που καταβάλλουν οι αρχές για να ενημερώσουν τον κατηγορούμενο (σκέψεις 50). Εντούτοις, πρέπει σύμφωνα με το ΔΕΕ να λαμβάνεται υπόψη και η δέουσα προσπάθεια του κατηγορουμένου να λάβει τις σχετικές πληροφορίες. Με την κρίση αυτή στην πραγματικότητα το Δικαστήριο επιρρίπτει στον κατηγορούμενο μια ευθύνη σύμπραξης με τις αρχές. Τέλος, η κρίση για το αν ο κατηγορούμενος παρεμπόδισε την ενημέρωσή του από τις αρχές εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο (σκέψη 58). Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί η μνεία του Δικαστηρίου στην ανάγκη εξουσιοδότησης του δικηγόρου που υπερασπίζεται τον κατηγορούμενο/υπόπτο (άρθρο 8 παρ. 2 στοιχ. β Οδηγίας 2016/343) από τον τελευταίο. Εν προκειμένω, ο αυτεπαγγέλτως διορισμένος συνήγορος δεν ήλθε

σε επαφή με τον κατηγορούμενο, με αποτέλεσμα να μην θεωρείται εξουσιοδοτημένος κατά την έννοια της Οδηγίας. Κατά το ΔΕΕ είναι απαραίτητη η ύπαρξη εντολής περί αναθέσεως της εκπροσώπησης από τον κατηγορούμενο και στην περίπτωση του αυτεπάγγελτου διορισμού (σκέψη 56).

Δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου – Καταδίκη ερήμην του κατηγορουμένου λόγω απαγόρευσης εισόδου στη χώρα διεξαγωγής της δίκης (ΔΕΕ, απόφ. της 15.9.2022, υπόθ. C420/20, ΗΝ)

Στην υπόθεση C-420/20 το ΔΕΕ απάντησε σε μια σειρά από προδικαστικά ερωτήματα που έθεσαν οι δικαστικές αρχές της Βουλγαρίας με αντικείμενο την ερμηνεία του άρθρου 8 της Οδηγίας 2016/343.

Αρχικά, διευκρίνισε ότι στο άρθρο αυτό, στο οποίο προβλέπεται ότι τα κράτη-μέλη διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα παράστασης στη δίκη εις βάρος τους (σκέψη 31), δεν αντιτίθεται εθνική ρύθμιση στην οποία προβλέπεται η υποχρέωση των υπόπτων και των κατηγορουμένων να παρίστανται στη δίκη εις βάρος τους (σκέψη 43).

Στη συνέχεια, εξέτασε το ερώτημα αν αντιτίθεται στο άρθρο 8 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας ρύθμιση κράτους-μέλους με την οποία παρέχεται η δυνατότητα διεξαγωγής δίκης ερήμην του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, ενώ το πρόσωπο αυτό βρίσκεται εκτός του κράτους-μέλους και δεν μπορεί να εισέλθει σε αυτό λόγω απαγόρευσης εισόδου που του έχουν επιβάλει οι αρμόδιες αρχές του (σκέψη 46). Το Δικαστήριο υπενθύμισε, παραπέμποντας σε προηγούμενες αποφάσεις του, ότι το δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη συνιστά ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνεται στα άρθρα 47 εδ. β' και γ' και 48 ΧΘΔΕΕ, τα οποία πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να διασφαλίζεται επίπεδο προστασίας σύμφωνο με εκείνο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ (σκέψεις 54-55). Κατέληξε δε στο ότι η απλή ενημέρωση του ενδιφερομένου, ο οποίος απαγορεύεται να εισέλθει στο έδαφος του κράτους-μέλους όπου διεξάγεται η δίκη εις βάρος του, για την πορεία αυτής, χωρίς πρόβλεψη μέτρων που να παρέχουν τη δυνατότητα σε αυτόν να εισέλθει στο κράτος, διαφέρει από την οικειοθελή και κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση παραίτηση

του ιδίου από το δικαίωμά του να παρίσταται στη δίκη (σκέψη 60). Το Δικαστήριο έλαβε μάλιστα υπόψιν και τη δυνατότητα του κράτους-μέλους να ανακαλέσει ή να αναστείλει την απαγόρευση εισόδου που επιβλήθηκε στον ενδιαφερόμενο, σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 3 της Οδηγίας 2008/115 (σκέψεις 62-65). Συνεπώς, ρύθμιση κράτους-μέλους που παρέχει τη δυνατότητα διεξαγωγής δίκης ερήμην του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, ενώ το πρόσωπο αυτό βρίσκεται εκτός του κράτους-μέλους και δεν μπορεί να εισέλθει σε αυτό λόγω απαγόρευσης εισόδου που του έχουν επιβάλει οι αρμόδιες αρχές, αντιτίθεται στο άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2016/343 (σκέψη 66).

Δικαιώματα άμυνας και δεσμευτική ισχύς απόφασης διοικητικής αρχής στο πλαίσιο μεταγενέστερης διαδικασίας επιβολής διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα – Δικαίωμα σιωπής – Τεκμήριο αθωότητας – Δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής (ΔΕΕ, απόφ. 9.9.2021, υπόθ. C-546/18, FN)

Το ΔΕΕ απασχόλησε το ερώτημα αν παραβιάζονται δικαιώματα άμυνας που θεμελιώνονται στον ΧΘΔΕΕ (δικαίωμα ακροάσεως, δικαίωμα σιωπής, τεκμήριο αθωότητας, δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής) με την αναγνώριση δεσμευτικής ισχύος σε προγενέστερη διοικητική απόφαση, με την οποία διαπιστώθηκε διοικητική παράβαση. Κλήθηκε, δηλαδή, να αποφανθεί αν είναι επιτρεπτή η πρακτική κράτους-μέλους βάσει της οποίας απόφαση διοικητικής αρχής, με την οποία διαπιστώνεται παράβαση διατάξεων οδηγίας (εν προκειμένω της 2004/25/EK της 21ης Απριλίου 2004 σχετικά με τις δημόσιες προσφορές εξαγοράς) και η οποία έχει πλέον καταστεί απρόσβλητη, έχει δεσμευτική ισχύ στο πλαίσιο μεταγενέστερης διαδικασίας με αντικείμενο την επιβολή διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα (με κριτήριο τον βαθμό αυστηρότητας της κύρωσης που ενδέχεται να επιβληθεί στον ενδιαφερόμενο – βλ. σκέψεις 44, 55).

Το ΔΕΕ έκρινε ότι μια τέτοια πρακτική δεν είναι επιτρεπτή, εφόσον τα υποκείμενα της μεταγενέστερης διαδικασίας δεν είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν πλήρως τα δικαιώματα άμυνας που θεμελιώνονται στον ΧΘΔΕΕ στο πλαίσιο της προγενέστερης διαδικασίας (σκέψη 71).

Τα αυτά ισχύουν και στην περίπτωση, κατά την οποία η διαδικασία για την επιβολή διοικητικών κυρώσεων ποινικού χαρακτήρα αφορά πρόσωπα, που δεν ήταν υποκείμενα της προγενέστερης διαδικασίας με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, αλλά μετείχαν απλώς σε αυτήν ως μέλη οργάνου εκπροσώπησης νομικού προσώπου που ήταν υποκείμενο της εν λόγω διαδικασίας (βλ. σκέψεις 54, 57-58). Τούτο, έγινε δεκτό, διότι τα δικαιώματα άμυνας είναι ατομικά και δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να υφίσταται απόκλιση ανάμεσα στα προσωπικά συμφέροντα των φυσικών προσώπων-μελών οργάνων εκπροσώπησης και στα συμφέροντα του νομικού προσώπου (σκέψη 59).

3. Ανακριτικές πράξεις - Προσωπικά δεδομένα

Διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης – Γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης για την καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας και την προστασία της εθνικής ασφάλειας - Συμβατές με το ευρωπαϊκό δίκαιο μορφές διατήρησης δεδομένων - Αμεροληψία οργάνου που ελέγχει τις αιτήσεις πρόσβασης στα διατηρούμενα δεδομένα - Αποδεικτική αξιοποίηση αποδεικτικών στοιχείων που έχουν αποκτηθεί κατόπιν γενικής και χωρίς διακρίσεις διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης (ΔΕΕ, απόφ. της 5.4.2022, τμήμα μείζονος συνθέσεως, υπόθ. C-140/20, Commissioner of An Garda Síochána)

Η υπόθεση Commissioner of An Garda Síochána, επί της οποίας επελήφθη το Δικαστήριο κατόπιν προδικαστικών ερωτημάτων του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας, εντάσσεται σε έναν ευρύτερο κύκλο αποφάσεων του ΔΕΕ που αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58. Πρόκειται ιδίως για τις αποφάσεις της 8.4.2014, υπόθ. C-293/12 και C-594/12, [Digital Rights Ireland](#), της 21.12.2016, υπόθ. C-203/15, C-698/15, [Tele2 Sverige and Watson](#), της 2.10.2018, υπόθ. C-207/16, [Ministerio Fiscal](#), της 6.10.2020, υπόθ. C511/18, C512/18, C520/18, [La Quadrature du Net](#), της 2.3.2021, υπόθ. C-746/18, [Prokuratuur](#).

Στην υπόθεση Commissioner of An Garda Síochána,

το ΔΕΕ κλήθηκε εκ νέου να ερμηνεύσει το άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58. Συγκεκριμένα, ασχολήθηκε με το ζήτημα της νομιμότητας εθνικής ρύθμισης που επιβάλλει στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών τη διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών. Βασικό κριτήριο αποτέλεσε ο σκοπός για τον οποίον επιβάλλεται στους παρόχους η διατήρηση των δεδομένων και συγκεκριμένα αν επιδιώκεται η καταστολή της σοβαρής εγκληματικότητας ή η προστασία της εθνικής ασφάλειας.

Ειδικότερα, το ΔΕΕ επιβεβαίωσε εκ νέου την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία αντίκειται στο άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58 εθνική νομοθεσία που υποχρεώνει τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να διατηρούν γενικά και χωρίς καμία διάκριση τα δεδομένα κίνησης και θέσης των συνδρομητών, τα οποία παράγονται κατά τη δι-αβίβαση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, με σκοπό την αντιμετώπιση της σοβαρής εγκληματικότητας (βλ. σκέψη 65. Βλ. επίσης την παλαιότερη νομολογία του ΔΕΕ απόφ. της 6.10.2020, υπόθ. C511/18, C512/18, C520/18, *La Quadrature du Net*, σκέψεις 141 επ.).

Αντιθέτως, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν αντίκειται στο άρθρο 15 παρ. 1 της ως άνω Οδηγίας εθνική ρύθμιση που υποχρεώνει τους παρόχους να διατηρούν τα δεδομένα κίνησης των συνδρομητών, όταν το κράτος-μέλος αντιμετωπίζει σοβαρή πραγματική και ενεστώσα ή προβλέψιμη απειλή για την εθνική ασφάλεια (βλ. σκέψη 58. Βλ. επίσης την απόφ. της 6.10.2020, υπόθ. C511/18, C512/18, C520/18, *La Quadrature du Net*, σκέψη 168). Περαιτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας αφορά την πρόληψη και καταστολή δραστηριοτήτων που είναι ικανές να πλήξουν τις θεμελιώδεις συνταγματικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές ενός κράτους-μέλους. Ως εκ τούτου, έγινε δεκτό ότι ακόμα και η ιδιαίτερος σοβαρή εγκληματικότητα δεν μπορεί να εξομοιωθεί με τις απειλές για την εθνική ασφάλεια (βλ. σκέψεις 61-64).

Έτι περαιτέρω, το ΔΕΕ απεφάνθη σχετικά με τη νομιμότητα μιας σειράς ηπιότερων μέτρων. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι δεν αντίκειται στην Οδηγία 2002/58 εθνική ρύθμιση που επιτρέπει, για τους σκοπούς της καταπολέμησης της σοβαρής εγκληματικότητας και της

προστασίας της εθνικής ασφάλειας, α) τη στοχευμένη διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών επί τη βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, β) τη γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των διευθύνσεων διαδικτυακού πρωτοκόλλου, γ) τη γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των δεδομένων που αφορούν την ταυτότητα των χρηστών μέσω ηλεκτρονικής επικοινωνίας, δ) την κατεπείγουσα διατήρηση, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, των δεδομένων κίνησης και θέσης (“quick freeze”. Βλ. επίσης απόφ. της 20.9.2022, υπόθ. C-793/19, C-794/19, *SpaceNet*, σκέψη 75).

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το ζήτημα της πρόσβασης των δημοσίων αρχών επί των διατηρούμενων δεδομένων (βλ. σκέψεις 102-114). Το ΔΕΕ επανέλαβε τη θέση που διατύπωσε στην υπόθεση *Prokuratuur* (απόφ. της 2.3.2021, υπόθ. C-746/18, σκέψεις 52 επ.), σύμφωνα με την οποία η πρόσβαση των δημοσίων αρχών επί των διατηρούμενων προσωπικών δεδομένων θα πρέπει να γίνεται κατόπιν ελέγχου από δικαστήριο ή από κάποια ανεξάρτητη διοικητική αρχή. Έκρινε δε, εν προκειμένω, ότι αντιτίθεται στο άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58 εθνική νομοθεσία, σύμφωνα με την οποία η επεξεργασία των αιτήσεων πρόσβασης στα διατηρούμενα δεδομένα, που υποβάλλονται από την αστυνομία στο πλαίσιο της διερεύνησης και της δίωξης σοβαρών ποινικών αδικημάτων, έχει ανατεθεί σε αστυνομικό υπάλληλο. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι ο αρμόδιος υπάλληλος δεν πληροί τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, διότι, ως αστυνομικός, συνδέεται με τις αστυνομικές υπηρεσίες που υποβάλλουν τα σχετικά αιτήματα πρόσβασης.

Το τελευταίο ερώτημα που τέθηκε στο Δικαστήριο αφορούσε ζητήματα διαχρονικού δικαίου που ανακύπτουν από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου ότι μια εθνική ρύθμιση αντιτίθεται στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία κηρύττουν ανίσχυρη την εθνική νομοθεσία που υποχρεώνει τους παρόχους σε γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών, δεν δύνανται να περιορίσουν χρονικά τα αποτελέσματα της απόφασης αυτής. Η νομιμότητα της αξιοποίησης των αποδεικτικών μέσων που απο-

κτίθηκαν κατ' εφαρμογήν της ανίσχυρης αυτής νομοθεσίας θα κριθεί με βάση την αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών-μελών.

Διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης – Γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης με σκοπό την καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας και την πρόληψη απειλών για τη δημόσια ασφάλεια - Συμβατές με το ευρωπαϊκό δίκαιο μορφές διατήρησης δεδομένων (απόφ. της 20.9.2022, τμήμα μείζονος συνθέσεως, υπόθ. C-793/19, C-794/19, SpaceNet)

Η απόφαση SpaceNet, όπως και η ως άνω Commissioner of An Garda Síochána, αφορά την ερμηνεία του άρθρου 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58. Το ΔΕΕ κλήθηκε εκ νέου, αυτή τη φορά κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος του Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, να κρίνει τη συμβατότητα με το ευρωπαϊκό δίκαιο εθνικής ρύθμισης που επιβάλλει στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών τη διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών.

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε την πρόσφατη νομολογία του, επαναλαμβάνοντας ότι αντίκειται στο άρθρο 15 παρ. 1 της Οδηγίας 2002/58 εθνική νομοθεσία που επιβάλλει στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών γενική και δίχως διακρίσεις διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών για τον σκοπό της καταπολέμησης της σοβαρής εγκληματικότητας (βλ. σκέψεις 73-74). Αντιθέτως, έκρινε ότι είναι συμβατή με την ως άνω Οδηγία εθνική ρύθμιση που επιβάλλει τις ίδιες υποχρεώσεις στους παρόχους για τον σκοπό της προστασίας της εθνικής ασφάλειας από πραγματική και ενεστώσα ή προβλεπόμενη απειλή (βλ. σκέψη 72). Περαιτέρω, το ΔΕΕ διευκρίνισε εκ νέου ότι ο σκοπός καταπολέμησης της σοβαρής εγκληματικότητας δεν δύναται να εξομοιωθεί με τον σκοπό προστασίας της εθνικής ασφάλειας (βλ. σκέψεις 92-94).

Όσον δε αφορά ηπιότερα μέτρα που μπορούν να ληφθούν για τον σκοπό της καταπολέμησης της σοβαρής εγκληματικότητας και προστασίας της εθνικής ασφάλειας, το ΔΕΕ έκρινε ότι είναι συμβατή με το ευρωπαϊκό δίκαιο η επιβολή στους παρόχους υποχρέωσης:

α) στοχευμένης διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης επί τη βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, όπως λ.χ. γεωγραφικών κριτηρίων ή με βάση συγκεκριμένες κατηγορίες υποκειμένων, β) γενικής και χωρίς διακρίσεις διατήρησης των διευθύνσεων διαδικτυακού πρωτοκόλλου, γ) γενικής και χωρίς διακρίσεις διατήρησης δεδομένων ταυτότητας χρηστών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, και δ) κατεπείγουσας, για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης (“quick freeze”. Βλ. σκέψη 75).

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το ΔΕΕ απαίτησε την ύπαρξη θεσμικών αντίβαρων και για τις ως άνω ηπιότερες μορφές διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης, όπως ιδίως την ύπαρξη σαφών, ουσιαστικών και δικονομικών προϋποθέσεων για τη διατήρηση των στοιχείων και αποτελεσματικών εγγυήσεων για τα θιγόμενα πρόσωπα.

Καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) - Εφαρμογή του ΓΚΠΔ επί των επεξεργασιών των καταστάσεων ονομάτων επιβατών - Επεξεργασίες των δεδομένων από τις καταστάσεις ονομάτων επιβατών - Σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνεία της Οδηγίας PNR (απόφ. της 21.6.2022, τμήμα μείζονος συνθέσεως, υπόθ. C817/19 Ligue des droits humains)

Η υπόθεση Ligue des droits humains αφορά τη συμβατότητα με το ευρωπαϊκό δίκαιο των εθνικών νομοθεσιών για την επεξεργασία των καταστάσεων ονομάτων επιβατών (PNR) και παραπέμφθηκε ενώπιον του ΔΕΕ κατόπιν προδικαστικών ερωτημάτων του Συνταγματικού Δικαστηρίου του Βελγίου. Υπενθυμίζεται ότι το ΔΕΕ έχει και στο παρελθόν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο ζήτημα στη Γνωμοδότηση 1/15 του τμήματος μείζονος συνθέσεως της 26.7.2017 αναφορικά με τη συμφωνία ανάμεσα στον Καναδά και την Ευρωπαϊκή Ένωση για τη διαβίβαση και επεξεργασία των καταστάσεων ονομάτων επιβατών.

Το πρώτο ζήτημα που τέθηκε στο Δικαστήριο αφορούσε τη σχέση του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ) με την εθνική νομοθεσία διά της οποίας ενσωματώνεται η Οδηγία 2016/681 σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) για την πρόληψη,

ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (Οδηγία PNR).

Κρίσιμο, εν προκειμένω, είναι το γεγονός ότι ο ΓΚΠΔ δεν εφαρμόζεται προκειμένου περί επεξεργασιών που λαμβάνουν χώρα από τις αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, της διερεύνησης, της ανίχνευσης ή της δίωξης ποινικών αδικημάτων. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι δεν εφαρμόζεται ο ΓΚΠΔ επί των επεξεργασιών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία και εμπίπτουν στην Οδηγία PNR, εφόσον αυτές διενεργούνται από τη Μονάδα Στοιχείων Επιβατών ή από αρμόδια αρχή υπό την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχ. δ' ΓΚΠΔ, που επεξεργάζεται τα δεδομένα των επιβατών για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψεις 79-82).

Αντιθέτως, εφαρμόζεται ο ΓΚΠΔ σε επεξεργασίες που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία και εμπίπτουν στην Οδηγία PNR, εφόσον αυτές διενεργούνται από ιδιώτες, ιδίως τους αερομεταφορείς, αφού δεν πρόκειται για αρμόδιες αρχές υπό την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχ. δ' ΓΚΠΔ.

Παρομοίως, το ΔΕΕ έκρινε ότι εφαρμόζεται ο ΓΚΠΔ επί επεξεργασιών προσωπικών δεδομένων που προβλέπονται στην εθνική νομοθεσία με την οποία ενσωματώνονται η Οδηγία 2004/82/EK, σχετικά με την υποχρέωση των μεταφορέων να κοινοποιούν τα στοιχεία των επιβατών, και η Οδηγία 2010/65, σχετικά με τις διατυπώσεις υποβολής δηλώσεων για τα πλοία κατά τον κατάπλου ή/και απόπλου από λιμένες των κρατών-μελών. Το κοινό στοιχείο στις δύο αυτές περιπτώσεις είναι ότι οι επεξεργασίες δεδομένων δεν λαμβάνουν χώρα με σκοπό την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψεις 83-84).

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ εστίασε στη σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνεία της Οδηγίας PNR. Έγινε δεκτό ότι οι επεξεργασίες προσωπικών δεδομένων, τις οποίες τα κράτη-μέλη είναι υποχρεωμένα να θεσπίσουν επί τη βάση της Οδηγίας PNR, συνιστούν σοβαρές επεμβάσεις επί των προβλεπόμενων στα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔ δικαιωμάτων (βλ. σκέψη 118). Εντούτοις, οι επεμβάσεις αυτές δεν θίγουν τον πυρήνα των σχετι-

κών δικαιωμάτων και επιπλέον αποσκοπούν στην πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψεις 121-124). Με αυτό το σκεπτικό, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι αντίκειται στο άρθρο 6 της Οδηγίας PNR εθνική νομοθεσία, βάσει της οποίας επιτρέπεται η επεξεργασία των καταστάσεων ονομάτων επιβατών για άλλους σκοπούς πέραν της πρόληψης, ανίχνευσης, διερεύνησης και δίωξης τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψεις 151-152, 237).

Έτι περαιτέρω, το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι οι προβλεπόμενες στην Οδηγία PNR επεξεργασίες εφαρμόζονται σε όλες τις πτήσεις εκτός ΕΕ και κατ' εξαίρεση μόνον σε πτήσεις εντός ΕΕ. Η σύμφωνη δε με το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνεία της Οδηγίας PNR επιτάσσει την επεξεργασία των καταστάσεων ονομάτων επιβατών για πτήσεις εντός της ΕΕ, μόνον εφόσον υφίσταται πραγματική, ενεστώσα ή προβλεπόμενη τρομοκρατική απειλή. Εάν δεν υφίσταται τέτοια απειλή, τότε επεξεργασίες των καταστάσεων ονομάτων επιβατών μπορούν να λάβουν χώρα μόνον στοχευμένα σε επιλεγμένες πτήσεις ή σε συγκεκριμένα αεροδρόμια με βάση ενδείξεις που μπορούν να δικαιολογήσουν τέτοιες επεξεργασίες (βλ. σκέψεις 172-175).

Εξάλλου, το ΔΕΕ προσδιόρισε τις βάσεις δεδομένων, με τις οποίες μπορούν να συσχετισθούν οι καταστάσεις ονομάτων επιβατών. Σε αυτές περιλαμβάνονται αποκλειστικά βάσεις δεδομένων για πρόσωπα ή αντικείμενα που αναζητούνται, σύμφωνα με τους ενωσιακούς, διεθνείς και εθνικούς κανόνες για τον σκοπό της πρόληψης, ανίχνευσης, διερεύνησης και δίωξης τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψεις 187-192). Αποκλείεται δε οποιαδήποτε αξιολόγηση των επιβατών επί τη βάση προκαθορισμένων κριτηρίων που αφορούν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τη θρησκεία ή τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, την υγεία, τη σεξουαλική ζωή ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό (βλ. σκέψη 197).

Όσον δε αφορά τις εγγυήσεις για τη νομιμότητα των επεξεργασιών, το ΔΕΕ τόνισε τη σημασία του επανελέγχου των θετικών αποτελεσμάτων με μη αυτοματοποιημένα μέσα (βλ. σκέψεις 202-204).

Το ΔΕΕ ασχολήθηκε περαιτέρω με την επεξεργασία

των καταστάσεων ονομάτων επιβατών κατά τον χρόνο διατήρησής τους. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι η Μονάδα Στοιχείων Επιβατών δύναται να κοινολογήσει τα διατηρούμενα δεδομένα, μόνον βάσει επαρκών ενδείξεων που συνδέουν το υποκείμενο με κάποιο σοβαρό αδίκημα (βλ. σκέψη 220). Περαιτέρω, το ΔΕΕ δέχθηκε ότι η κοινολόγηση των καταστάσεων ονομάτων επιβατών μπορεί λάβει χώρα μόνο με απόφαση δικαστηρίου ή κάποιας ανεξάρτητης αρχής. Αντίκειται δε στο άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. β' της Οδηγίας PNR εθνική νομοθεσία, δυνάμει της οποίας η αρχή που έχει συσταθεί ως Μονάδα Στοιχείων Επιβατών είναι επίσης η αρμόδια αρχή για την έγκριση της κοινολόγησης των καταστάσεων ονομάτων επιβατών μετά την προθεσμία έξι μηνών από τη διαβίβαση των δεδομένων από τον αερομεταφορέα στη Μονάδα Στοιχείων Επιβατών, καθότι από το σημείο αυτό και μετά τα δεδομένα των επιβατών ανωνυμοποιούνται (βλ. σκέψεις 222-224, 247).

Ιδίως ως προς τον χρόνο διατήρησης των δεδομένων, το ΔΕΕ έκρινε ότι αντίκειται στο άρθρο 12 παρ. 1 της Οδηγίας PNR εθνική νομοθεσία στη οποία προβλέπεται γενικώς και χωρίς διακρίσεις πενταετής περίοδος διατήρησης των δεδομένων όλων των επιβατών, ακόμη κι αν κατόπιν ελέγχων και αξιολογήσεων δεν διαπιστώθηκε αντικειμενικό στοιχείο που να τεκμηριώνει κίνδυνο τρομοκρατικών εγκλημάτων ή σοβαρών εγκλημάτων (βλ. σκέψη 262).

Τέλος, το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία κηρύττουν ανίσχυρη την εθνική νομοθεσία που αντίκειται στην Οδηγία PNR, δεν δύνανται να περιορίσουν χρονικά τα αποτελέσματα της απόφασης αυτής. Η νομιμότητα της αξιοποίησης των αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν κατ' εφαρμογήν της ανίσχυρης αυτής νομοθεσίας κρίνεται με βάση την αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών-μελών.

4. Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης – Αρχή της ειδικότητας – Υποχρέωση παροχής δικαιώματος ακρόασης (ΔΕΕ, απόφ. της 23.11.2021, C-428/21 PPU και C-429/21 PPU, Openbaar Ministerie)

Στην υπόθεση C-428/21, οι εθνικές αρχές της Ολλαν-

δίας παρέδωσαν τον Ιούνιο του 2015 τον ΗΜ, υπήκοο τρίτης χώρας, στην Ουγγαρία προς εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης για συγκεκριμένες πράξεις νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες. Κατόπιν, οι ουγγρικές αρχές ζήτησαν τη συγκατάθεση των ολλανδικών αρχών, κατ' άρθρον 27 παρ. 3 στοιχ. ζ' της ΑπΠλ 2002/584, προκειμένου ο ΗΜ να διωχθεί για επιπλέον πράξεις νομιμοποίησης εσόδων, πέραν εκείνων για τις οποίες είχε αρχικώς εκδοθεί το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (άρση του κανόνα της ειδικότητας). Η αίτηση των ουγγρικών αρχών συνοδευόταν από πρακτικά ακρόασης του ΗΜ, τα οποία περιείχαν δήλωσή του ότι δεν επιθυμούσε να παραιτηθεί από το ευεργέτημα του κανόνα της ειδικότητας. Αντίστοιχα ήσαν τα πραγματικά περιστατικά στην έτερη συνεκδικαζόμενη υπόθεση C-429/21: Ο ΤΖ είχε παραδοθεί από τις ολλανδικές στις βελγικές αρχές δυνάμει ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης για τις πράξεις της οργανωμένης και ένοπλης ληστείας. Η βελγική δικαστική αρχή υπέβαλε αίτημα στις ολλανδικές αρχές, προκειμένου να συγκατατεθούν, βάσει του άρθρου 28 παρ. 3 της ΑπΠλ 2002/584, στην παράδοση του ΤΖ στις γερμανικές αρχές με σκοπό τη δίωξή του για άλλες αξιόποινες πράξεις, και συγκεκριμένα για περαιτέρω πράξεις οργανωμένης και ένοπλης ληστείας.

Το αρμόδιο ολλανδικό δικαστήριο (Πλημμελειοδικείο Άμστερνταμ) έκρινε ότι στο πλαίσιο έκδοσης των σχετικών αποφάσεων του σε αμφοτέρως τις ως άνω περιπτώσεις, θα έπρεπε να διασφαλιστεί προηγουμένως το δικαίωμα ακρόασης του ενδιαφερομένου. Το ερώτημα, όμως, που τίθεται, κατά το αιτούν δικαστήριο, είναι αν το δικαίωμα αυτό πρέπει να μπορεί να το ασκήσει ο ενδιαφερόμενος στο κράτος-μέλος έκδοσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (εν προκειμένω στην Ουγγαρία ή στο Βέλγιο αντιστοίχως) ή ενώπιον των δικαστικών αρχών του κράτους-μέλους που είχαν προηγουμένως εκτελέσει το ένταλμα (εν προκειμένω της Ολλανδίας). Σε περίπτωση δε που το δικαίωμα ακρόασης πρέπει να παρέχεται στο κράτος-μέλος εκτέλεσης του εντάλματος, το ολλανδικό δικαστήριο ερωτά με ποιον τρόπο θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα αυτή.

Κατά το ΔΕΕ, από το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ σε συνδυασμό

με το άρθρο 1 παρ. 3 της ΑπΠλ 2002/584 προκύπτει ότι πριν από την έκδοση απόφασης συγκατάθεσης κατ' άρθρον 27 παρ. 4 στοιχ. ζ ή κατ' άρθρον 28 παρ. 3 της ΑπΠλ πρέπει να παρέχεται δικαίωμα ακρόασης στον ενδιαφερόμενο (σκέψεις 47-52). Δεδομένου ότι αρμόδια να κρίνει περί της συνδρομής λόγων υποχρεωτικής ή προαιρετικής μη εκτέλεσης στο πλαίσιο εκδόσεως αποφάσεως περί συγκατάθεσεως είναι η αρχή εκτέλεσης του εντάλματος, η ίδια είναι αρμόδια για την παροχή του δικαιώματος ακρόασης στον ενδιαφερόμενο (σκέψεις 54-56). Τούτο, όμως, δεν σημαίνει ότι ο ενδιαφερόμενος πρέπει να εμφανίζεται αυτοπροσώπως ενώπιον των αρμόδιων δικαστικών αρχών στο κράτος εκτέλεσης του εντάλματος. Το δικαίωμα ακρόασης δύναται να ασκηθεί αποτελεσματικά και όταν οι δικαστικές αρχές του κράτους έκδοσης του εντάλματος διαβιβάζουν πρακτικά στα οποία περιέχονται οι απόψεις του ενδιαφερομένου σχετικά με το ζήτημα της συγκατάθεσης (σκέψη 68). Σε περίπτωση όπου οι δικαστικές αρχές του κράτους εκτέλεσης του εντάλματος κρίνουν ότι τα παρεχόμενα στοιχεία σχετικά με την άποψη του ενδιαφερομένου δεν είναι επαρκή, μπορούν να ζητήσουν συμπληρωματικές πληροφορίες, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 15 παρ. 2 της ΑπΠλ 2002/584 (σκέψη 71).

Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης – Παράδοση σε χώρα της Ε.Ε. (Πολωνία) στην οποία υφίσταται κίνδυνος παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και ιδίως του δικαιώματος σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο (ΔΕΕ, απόφ. της 22.2.2022, υπόθ. C-562/21 PPU και C-563/21 PPU, X και Y)

Αμφότερες οι συνεκδικαζόμενες υποθέσεις αφορούν αίτημα προδικαστικής αποφάσεως του πρωτοδικείου Άμστερνταμ στο πλαίσιο διαδικασίας εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος εκ μέρους των πολωνικών αρχών. Τα ερωτήματα του εθνικού δικαστηρίου συνδέονται με τα ζητήματα ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης που εγείρονται κατά τα τελευταία έτη για την Πολωνία. Συγκεκριμένα, με την απόφαση του ΔΕΕ της 15.7.2021 (ΔΕΕ, απόφ. της 15.7.2021, υπόθ. C-791/19) είχε διαπιστωθεί παραβίαση εκ μέρους της Πολωνίας του άρθρου 19 παρ. 1 εδ. β' ΣΕΕ (παροχή δικαστικής προστασίας), λόγω νομοθετικών

ρυθμίσεων οι οποίες επηρέαζαν τον τρόπο διορισμού και το πειθαρχικό δίκαιο των δικαστών. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν, εν προκειμένω, αν και με ποιον τρόπο θα πρέπει να αξιολογήσει τα ζητήματα αυτά κατά την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, ιδίως δε εφόσον ληφθεί υπόψιν αφενός μεν ότι υφίσταται σοβαρό ενδεχόμενο τα καταζητούμενα πρόσωπα να δικασθούν από δικαστές οι οποίοι διορίστηκαν υπό το νέο νομοθετικό πλαίσιο, αφετέρου δε ότι τα πρόσωπα αυτά δεν έχουν δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικής προσφυγής κατά του κύρους του διορισμού των προσώπων αυτών στην Πολωνία.

Όπως είχε κρίνει με παλαιότερες αποφάσεις του (ΔΕΕ, απόφ. της 25.7.2018, υπόθ. C-216/18 PPU και ΔΕΕ, απόφ. της 17.12.2020, υποθ. C-354/20 PPU και C-412/20 PPU), το ΔΕΕ έκρινε κατ' αρχάς και εν προκειμένω ότι συστημικές και γενικευμένες πλημμέλειες όσον αφορά στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης δεν συνιστούν επαρκή λόγο μη εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Άρνηση εκτέλεσης του εντάλματος είναι επιτρεπτή μόνον εφόσον το κράτος-μέλος εκτέλεσης προβεί σε έναν έλεγχο δύο σταδίων: Σε πρώτο στάδιο θα πρέπει να εξετάσει αν υφίστανται αντικειμενικά, αξιόπιστα και δεόντως επικαιροποιημένα στοιχεία, καταδεικνύοντα την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου, ενώ σε δεύτερο στάδιο θα πρέπει να εξετάσει αν οι συγκεκριμένες πλημμέλειες δημιουργούν κίνδυνο για το συγκεκριμένο πρόσωπο σε περίπτωση παραδόσεώς του στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος (σκέψεις 51-53). Μόνον αν υπάρχει απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, την οποία ακολουθεί η εκ μέρους του Συμβουλίου αναστολή της εφαρμογής της ΑπΠλ 2002/584 ως προς το οικείο κράτος-μέλος, υποχρεούται η δικαστική αρχή εκτέλεσεως να αρνηθεί αυτομάτως την εκτέλεση κάθε ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος από το εν λόγω κράτος-μέλος, χωρίς να πρέπει να προβεί σε οποιαδήποτε συγκεκριμένη εκτίμηση (σκέψη 65).

Όσον αφορά στην προκειμένη περίπτωση, τυχόν πληροφορία περί διορισμού ενός ή περισσότερων δικαστών του αρμόδιου δικαστηρίου ή του οικείου δικαστικού σχηματισμού, κατόπιν προτάσεως οργάνου απαρτιζόμενου ως επί το πλείστον από μέλη εκπροσωπούντα τη νομοθετική ή την εκτελεστική εξουσία

ή επιλεγέντα από τη νομοθετική ή την εκτελεστική εξουσία δεν αρκεί για τη διαπίστωση ότι το εκζητούμενο πρόσωπο διατρέχει, σε περίπτωση παράδοσής του, πραγματικό κίνδυνο προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη ενώπιον δικαστηρίου που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Μια τέτοια διαπίστωση προϋποθέτει, εν πάση περιπτώσει, εκτίμηση της διαδικασίας διορισμού του οικείου ή των οικείων δικαστών σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (σκέψη 98).

Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης – Εφαρμογή της Οδηγίας 2012/13 και ιδίως του δικαιώματος ενημέρωσης του συλληφθέντος στο πλαίσιο της διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (ΔΕΕ, απόφ. της 3.6.2022, υπόθ. C-105/21, Spetsializirana prokuratura)

Η συγκεκριμένη υπόθεση συνιστά κατ' ουσίαν συνέχεια της υπόθεσης που αφορούσε η απόφαση της 28.1.2021 (υπόθ. C-649/19) του ΔΕΕ. Στην υπόθεση εκείνη το αιτούν δικαστήριο (ειδικό ποινικό δικαστήριο της Βουλγαρίας – Spetsializiran nakazatelen sad) είχε θέσει ερώτημα συμβατότητας της ΑπΠλ 2002/584 περί ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης με την Οδηγία 2012/13 (δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών). Ο λόγος ήταν ότι, κατά το αιτούν δικαστήριο, οι πληροφορίες που προβλέπεται να περιλαμβάνει ένα ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης βάσει της οικείας ΑπΠλ δεν ικανοποιούν τα προβλεπόμενα στην Οδηγία 2012/13 δικαιώματα του συλληφθέντος. Το ΔΕΕ είχε κρίνει τότε ότι οι κρίσιμες εν προκειμένω διατάξεις της Οδηγίας 2012/13, και συγκεκριμένα το άρθρο 4 παρ. 3 (παροχή στον συλληφθέντα εγγράφου ενημέρωσης περί δυνατοτήτων προσβολής του εντάλματος σύλληψης), 6 παρ. 2 (δικαίωμα ενημέρωσης περί του κατηγορητηρίου) και 7 παρ. 1 (δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα της δικογραφίας), δεν εφαρμόζονται στο πλαίσιο εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (σκέψη 62 της απόφ. της 28.1.2021), καθώς το πρόσωπο στο οποίο αφορά το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης αποκτά την ιδιότητα του «κατηγορουμένου» αότου παραδοθεί στις αρχές του κράτους-μέλους έκδοσης του εντάλματος, οπότε και απολαύει των ως άνω δικαιωμάτων. Κατ' επέκτα-

σιν δεν δημιουργείται ζήτημα συμβατότητας των δύο νομοθετημάτων (σκέψη 81).

Το αιτούν δικαστήριο επανήλθε, εν προκειμένω, ζητώντας διευκρινίσεις σχετικά με το ακριβές περιεχόμενο του δικαιώματος ενημέρωσης του καταζητούμενου, και συγκεκριμένα σχετικά με το αν υφίσταται υποχρέωση ή δυνατότητα των κρατών-μελών να ενημερώνουν το πρόσωπο αυτό για τους πραγματικούς και νομικούς λόγους της σύλληψής του, καθώς και για τη δυνατότητά του να ασκήσει ένδικο βοήθημα κατά του εντάλματος σύλληψης ήδη ενόσω βρίσκεται στο κράτος-μέλος εκτέλεσης του εντάλματος.

Κατά το ΔΕΕ, οι προβλεπόμενες στο άρθρο 8 πληροφορίες, τις οποίες θα πρέπει υποχρεωτικά να περιέχει το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, είναι επαρκείς για την ενημέρωση του καταζητούμενου ως προς τους λόγους της σύλληψής του (σκέψεις 42-43), ενώ ικανοποιούν τις απαιτήσεις του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ (σκέψη 59): τυχόν δικαίωμα προσφυγής που προβλέπεται από τη νομοθεσία του κράτους-μέλους εκδόσεως κατά της αποφάσεως εκδόσεως ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψεως δεν απαιτείται, βάσει του άρθρου 47 ΧΘ-ΔΕΕ, να μπορεί να ασκηθεί πριν από την παράδοση του καταζητούμενου (σκέψη 44). Περαιτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι από τα άρθρα 6 και 47 του Χάρτη δεν προκύπτει δικαίωμα του καταζητούμενου για πρόσβαση στα έγγραφα της δικογραφίας προτού παραδοθεί στις αρχές του κράτους-μέλους έκδοσης του εντάλματος, ούτε δικαίωμά του για ενημέρωση σχετικά με τις δυνατότητες προσφυγής ενώπιον της δικαστικής αρχής εκδόσεως του εντάλματος (σκέψη 45). Τέλος, τυχόν αντίθετη πρόβλεψη εθνικού δικαίου, η οποία καθιερώνει υποχρέωση διαβίβασης της εθνικής απόφασης σχετικά με τη σύλληψη (π.χ. το εθνικό ένταλμα σύλληψης), καθώς και των πληροφοριών σχετικά με τις δυνατότητες προσφυγής κατά της αποφάσεως αυτής, προκειμένου να ενημερωθεί σχετικώς ο καταζητούμενος, ενέχει τον κίνδυνο να καταστήσει υπερβολικά περίπλοκη τη διαδικασία εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, γεγονός που θα αντέβαινε στον σκοπό της ΑπΠλ 2002/584. Συνεπώς, μια τέτοια ρύθμιση θα ήταν αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο (σκέψεις 78-80).

Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ΕΕΕ) με αντικείμενο τη διεξαγωγή έρευνας και κατάσχεσης, καθώς και εξέτασης μάρτυρα με εικονοτηλεδιάσκεψη – Αντίθετη προς το δίκαιο της ΕΕ εθνική ρύθμιση του κράτους εκδόσεως ΕΕΕ κατά την οποία δεν προβλέπεται οποιοδήποτε ένδικο μέσο προσβολής της ΕΕΕ – Ανεπίτρεπτη η έκδοση ΕΕΕ υπό αυτές τις συνθήκες – Η απουσία ενδίκου μέσου προσβολής της ΕΕΕ στο κράτος έκδοσης συνιστά λόγο αρνήσεως εκτέλεσης της ΕΕΕ (ΔΕΕ, απόφαση της 11.11.2021, υπόθ. C-852/19, Gavanozov II)

Στην υπόθεση C-852/19, το ΔΕΕ εξέτασε κατ' αρχάς αν αντιβαίνει στο ενωσιακό δίκαιο η μη πρόβλεψη στο εθνικό δίκαιο του κράτους έκδοσης ΕΕΕ οποιουδήποτε μέσου προσβολής της ΕΕΕ με αντικείμενο τη διεξαγωγή έρευνας και κατάσχεσης και την εξέταση μάρτυρα (σκέψεις 24 επ.), περαιτέρω δε κατά πόσον είναι επιτρεπτή η έκδοση ΕΕΕ υπό αυτές τις προϋποθέσεις (σκέψεις 51 επ.).

Από τον συνδυασμό του άρθρου 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2014/41 και του άρθρου 47 εδ. α' ΧΘΔΕΕ προκύπτει η υποχρέωση των κρατών-μελών να εξασφαλίζουν την τήρηση του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής στη διαδικασία έκδοσης ΕΕΕ, υπό την έννοια ότι τα προβλεπόμενα στο πλαίσιο της διαδικασίας ΕΕΕ μέσα ένδικης προστασίας πρέπει να είναι τουλάχιστον ισοδύναμα με τα μέσα που παρέχονται κατά το εθνικό δίκαιο για τις εγχώριες υποθέσεις (σκέψεις 26 επ.). Η υποχρέωση αυτή των κρατών-μελών προς πρόβλεψη λυσιτελούς προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου του ίδιου κράτους-μέλους, ώστε τα θιγόμενα από την ΕΕΕ πρόσωπα να έχουν τη δυνατότητα να αμφισβητήσουν την αναγκαιότητα και το σύννομο της αποφάσεως έκδοσης ΕΕΕ, τουλάχιστον ως προς τους ουσιαστικούς λόγους της, απορρέει τόσο από το γεγονός ότι το κράτος εκτέλεσης υποχρεούται να αναγνωρίσει άνευ ετέρου την ΕΕΕ (άρθρο 9 παρ. 1 Οδηγίας 2014/41) όσο και από το ότι η διενέργεια των διατασσόμενων μέτρων έρευνας συνιστά επέμβαση σε θεμελιώδη δικαιώματα του θιγόμενου προσώπου (σκέψεις 32 επ., 38 επ.).

Στην προκειμένη περίπτωση, η μεν διαταγή διεξαγωγής έρευνας στην οικία και στον επαγγελματικό χώρο του καθ' ου και η κατάσχεση συνιστούν επέμβαση στο κατοχυρούμενο στο άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ δικαίωμα κάθε

προσώπου στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του, καθώς και στο κατοχυρούμενο στο άρθρο 17 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ δικαίωμα ιδιοκτησίας, αντιστοίχως (σκέψη 31), η δε άρνηση παροχής μαρτυρικής καταθέσεως στο πλαίσιο εξέτασης μάρτυρα με εικονοτηλεδιάσκεψη ενδέχεται να επιφέρει κατά το εθνικό δίκαιο σημαντικές συνέπειες για τον καθ' ου, όπως ο εξαναγκασμός προς εμφάνιση και εξέταση επ' απειλή κυρώσεων (σκέψεις 42-49).

Ως εκ τούτου, η μη πρόβλεψη στην εθνική νομοθεσία του κράτους εκδόσεως ΕΕΕ (Βουλγαρία) οποιουδήποτε μέσου ένδικης προστασίας του θιγόμενου προσώπου κατά της ΕΕΕ με αντικείμενο τη διενέργεια έρευνας και κατάσχεσης, καθώς και την εξέταση μάρτυρα με εικονοτηλεδιάσκεψη, αφού αντίστοιχο μέσο προστασίας δεν προβλέπεται ούτε για τις περιπτώσεις διεξαγωγής ερευνητικών μέτρων σε εγχώριες υποθέσεις, αντίκειται στο ενωσιακό δίκαιο (σκέψη 50, άρθρα 14, 24 παρ. 7 Οδηγίας 2014/41, άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ).

Περαιτέρω, στο ενωσιακό δίκαιο, και δη στο άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ, αντίκειται ήδη η έκδοση ΕΕΕ από κράτος-μέλος το οποίο δεν παρέχει οποιοδήποτε ένδικο μέσο προσβολής της ΕΕΕ και αμφισβητήσεως της αναγκαιότητας και του συννόμου αυτής (σκέψεις 55 επ., 62). Η παραβίαση αυτή του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ εκ μέρους του κράτους έκδοσης ΕΕΕ, το οποίο βαρύνεται κατά πρώτο λόγο με την υποχρέωση διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του καθ' ου (κατ' αναλογίαν όσων ισχύουν στο πλαίσιο ΕΕΣ· βλ. σχετικά ΔΕΕ, απόφ. της 23.1.2018, υπόθ. C367/16, Piotrowski, σκέψη 50), αποτελεί τόσο σημαντική προσβολή των αρχών αμοιβαίας εμπιστοσύνης και καλόπιστης συνεργασίας, ώστε το κράτος εκτέλεσης να υποχρεούται να αρνηθεί την εκτέλεση της ΕΕΕ κατ' εφαρμογή του άρθρου 11 παρ. 1 στοιχ. στ' της Οδηγίας 2014/41 (σκέψη 60).

Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας (ΕΕΕ) με αντικείμενο τη διαβίβαση δεδομένων κινήσεως και θέσεως ως προς τις τηλεπικοινωνίες – Αρμόδιο να εκδώσει ΕΕΕ με το αντικείμενο αυτό είναι το όργανο στο οποίο η αρμοδιότητα αυτή ανήκει στο πλαίσιο εγχώριων υποθέσεων – Το ελάττωμα της ΕΕΕ λόγω

εκδόσεώς της από αναρμόδιο όργανο δεν μπορεί να θεραπευθεί από την αναγνώριση της ΕΕΕ στο κράτος εκτέλεσης (ΔΕΕ, απόφ. της 16.12.2021, υπόθ. C-724/19, HP)

Στην υπόθεση C-724/19, το ΔΕΕ ασχολήθηκε με το ζήτημα της αρμοδιότητας εκδόσεως ΕΕΕ και πιο συγκεκριμένα με τα ερωτήματα: α) αν συνάδει με το άρθρο 2 στοιχ. γ' σημ. ii της Οδηγίας 2014/41 εθνική ρύθμιση βάσει της οποίας η αρμοδιότητα προς έκδοση ΕΕΕ με αντικείμενο τη διαβίβαση δεδομένων κινήσεως και θέσεως ως προς τις τηλεπικοινωνίες στο στάδιο της προδικασίας ανατίθεται σε διαφορετική αρχή (εισαγγελέας) από την αρμόδια να διατάζει το αντίστοιχο ερευνητικό μέτρο σε εγχώριες υποθέσεις (δικαστής) και β) αν η αναγνώριση μια τέτοιας ΕΕΕ από την αρμόδια αρχή του κράτους εκτελέσεως θεραπεύει την παραβίαση που έλαβε χώρα κατά την έκδοση της ΕΕΕ (έλλειψη αρμοδιότητας προς έκδοση ΕΕΕ).

Αφού από το γράμμα του άρθρου 2 στοιχ. γ' σημ. i της Οδηγίας 2014/41 προκύπτει ότι η αρμοδιότητα προς έκδοση ΕΕΕ μπορεί να ανατεθεί από τον εθνικό νομοθέτη τόσο στη δικαστική αρχή (δικαστήριο, δικαστής, ανακριτής, εισαγγελέας) όσο και σε οποιαδήποτε (μη δικαστική) αρχή ενεργεί στη συγκεκριμένη υπόθεση ως ανακριτική αρχή (σκέψεις 28-30), το ΔΕΕ εξέτασε το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 2 στοιχ. γ' σημ. i της Οδηγίας, καθώς και τους επιδιωκόμενους διά της Οδηγίας 2014/41 σκοπούς.

Δεδομένου ότι, όπως προκύπτει από τον συνδυασμό επιμέρους διατάξεων (άρθρα 6 παρ. 1 στοιχ. α', 26 παρ. 5, 27 παρ. 4, 28 παρ. 3, παράρτημα Α) και αιτιολογικών σκέψεων (αιτιολ. σκ. 11) της Οδηγίας 2014/41, η αρχή εκδόσεως της ΕΕΕ υποχρεούται να εξακριβώσει και να αιτιολογήσει την αναγκαιότητα και την αναλογικότητα του διατασσόμενου ερευνητικού μέτρου σε σχέση με τη διερευνώμενη πράξη, θα πρέπει κατ' ανάγκην να είναι ταυτόχρονα, εκτός από αρχή έκδοσης της ΕΕΕ, και αρμόδια προς διενέργεια έρευνας και συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο της οικείας ποινικής διαδικασίας (σκέψεις 32-34). Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται από το άρθρο 6 παρ. 1 στοιχ. β' της Οδηγίας, σύμφωνα με το οποίο η αρχή εκδόσεως μπορεί να εκδώσει ΕΕΕ μόνον υπό την προϋπόθεση ότι τα ερευνητικά μέτρα

που απαριθμούνται στην ΕΕΕ θα μπορούσαν να είχαν διαταχθεί υπό τις ίδιες προϋποθέσεις σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση (σκέψη 35).

Επιπλέον, ο σκοπός της Οδηγίας 2014/41, ο οποίος σύμφωνα με τις αιτιολογικές σκέψεις 5-8 και 10 αυτής έγκειται στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού συστήματος δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών κατά τη συλλογή αποδείξεων επί τη βάση ενός ενιαίου εργαλείου, ήτοι της ΕΕΕ, υπαγορεύει την αναγκαιότητα ταύτισης της αρχής έκδοσης της ΕΕΕ με την αρχή που διενεργεί την έρευνα κατά το εθνικό δίκαιο σε εγχώριες υποθέσεις. Τυχόν αντίθετη ερμηνεία του άρθρου 2 στοιχ. γ' σημ. i της Οδηγίας θα μπορούσε να περιπλέξει το σύστημα συνεργασίας και να υπονομεύσει το απλουστευμένο και γι' αυτό τον λόγο αποτελεσματικό σύστημα της ΕΕΕ (σκέψεις 36-38).

Ενόψει τούτων, το ΔΕΕ έκρινε ότι εθνική ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία η αρμοδιότητα προς έκδοση ΕΕΕ με αντικείμενο τη συλλογή δεδομένων κινήσεως και δεδομένων θέσεως σχετικά τις τηλεπικοινωνίες ανήκει κατά το στάδιο της προδικασίας στον εισαγγελέα, ενώ στο πλαίσιο παρόμοιας εγχώριας διαδικασίας η λήψη ερευνητικού μέτρου για την πρόσβαση σε τέτοια δεδομένα εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του δικαστή, αντίκειται στο άρθρο 2 στοιχ. γ' σημ. i της Οδηγίας 2014/41 (σκέψη 45).

Τέλος, επειδή η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ της αρχής εκδόσεως και της αρχής εκτελέσεως της ΕΕΕ αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της αμοιβαίας εμπιστοσύνης που πρέπει να διέπει τις επαφές μεταξύ των κρατών-μελών στη δικαστική συνεργασία στο σύστημα της ΕΕΕ, τυχόν παράβαση των προϋποθέσεων εκδόσεως και διαβίβασης της ΕΕΕ στο κράτος έκδοσης δεν δύναται να ιαθεί από την αναγνώριση της εκδοθείσας ΕΕΕ από το κράτος εκτέλεσης (σκέψεις 50, 53). Ως εκ τούτου, η αναγνώριση της ΕΕΕ με αντικείμενο τη συλλογή δεδομένων κινήσεως και δεδομένων θέσεως σχετικά με τις τηλεπικοινωνίες από την αρχή εκτελέσεως δεν μπορεί να υποκαταστήσει τις απαιτήσεις που ισχύουν στο κράτος εκδόσεως, όταν η εν λόγω ΕΕΕ εξεδόθη ως μη έδει από εισαγγελέα, ενώ στο πλαίσιο παρόμοιας εγχώριας διαδικασίας η λήψη ερευνητικού μέτρου για τη συλλογή τέτοιων δεδομένων εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του δικαστή (πρβλ.

άρθρα 6 και 9 παρ. 1, 3 Οδηγίας 2014/41) (σκέψη 55).

Αμοιβαία αναγνώριση χρηματικών ποινών – Σεβασμός δικαιωμάτων άμυνας – Κοινοποίηση εγγράφων σε γλώσσα που δεν κατανοεί ο καταδικασθείς – Μετάφραση βασικών στοιχείων απόφασης (ΔΕΕ, απόφ. της 6.10.2021, υπόθ. C-338/20, DP)

Οι ολλανδικές αρχές υπέβαλαν στις δικαστικές αρχές της Πολωνίας αίτηση αναγνώρισης και εκτέλεσης, απρόσβλητης πλέον, απόφασης, με την οποία επιβλήθηκε στον DP, κάτοικο Πολωνίας, πρόστιμο ύψους 210 ευρώ λόγω παραβάσεως των κανόνων οδικής κυκλοφορίας. Η απόφαση αυτή είχε κοινοποιηθεί στον DP, χωρίς όμως να συνοδεύεται με μετάφρασή της στην πολωνική γλώσσα.

Η απόφαση-πλαίσιο 2005/214 του Συμβουλίου της 24ης Φεβρουαρίου 2005 σχετικά με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών (όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009) δεν περιέχει διάταξη από την οποία να προκύπτει ρητώς υποχρέωση κοινοποίησης μετάφρασης της απόφασης. Ωστόσο, η αρχή του κράτους-μέλους εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί να εκτελέσει την απόφαση με την οποία επιβάλλεται χρηματική ποινή, όταν η απόφαση αυτή έχει κοινοποιηθεί στον αποδέκτη της, χωρίς, όμως, να συνοδεύεται από τη μετάφραση, σε γλώσσα που αυτός κατανοεί, των στοιχείων της απόφασης τα οποία είναι ουσιώδη, προκειμένου να είναι σε θέση να κατανοήσει όσα του προσάπτονται και να ασκήσει πλήρως τα δικαιώματα άμυνας που του παρέχονται. Εναλλακτικά, ο αποδέκτης της απόφασης πρέπει να ενημερώνεται, σε γλώσσα που κατανοεί, για τη δυνατότητα να λάβει μεταφρασμένα τα εν λόγω στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τα πραγματικά περιστατικά επί των οποίων στηρίζεται η κοινοποιηθείσα απόφαση, τη διαπιστωθείσα παράβαση, την επιβληθείσα ποινή, τα ένδικα βοηθήματα κατά της απόφασης αυτής, την προβλεπόμενη προς τούτο προθεσμία και το όργανο ενώπιον του οποίου πρέπει να προσφύγει (σκέψη 39).

Η εξακρίβωση των γλωσσικών γνώσεων του κατηγορουμένου, προκειμένου να διαπιστωθεί η ανάγκη γλωσσικής συνδρομής του, εναπόκειται στις εθνικές

αρχές έκδοσης της απόφασης (σκέψη 41).

Αμοιβαία αναγνώριση χρηματικών ποινών – Αδικήματα που οδηγούν στην αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων επιβολής χρηματικής ποινής χωρίς έλεγχο διττού αξιοποίνου – Έλεγχος από το κράτος-μέλος εκτέλεσης του νομικού χαρακτηρισμού του αδικήματος (ΔΕΕ, απόφ. 6.10.2021, υπόθ. C-136/20, LU)

Στην LU, κάτοχο της άδειας κυκλοφορίας οχήματος εμπλεκόμενου σε τροχαία παράβαση, επιβλήθηκε χρηματική ποινή ύψους 80 ευρώ λόγω διοικητικής παράβασης, καθόσον δεν είχε απαντήσει εντός προθεσμίας δύο εβδομάδων σε αίτημα των διοικητικών αρχών της Αυστρίας, με το οποίο της ζητήθηκε να δηλώσει το όνομα του προσώπου που οδηγούσε ή είχε σταθμεύσει το όχημά της. Η διοικητική αρχή του κράτους έκδοσης ανέφερε στο πιστοποιητικό του άρθρου 4 της απόφασης-πλαίσιο 2005/214 (βλ. και άρθρο 10, 11 Ν. 4531/2018) που απέστειλε στις δικαστικές αρχές του κράτους εκτέλεσης, δηλαδή της Ουγγαρίας, ότι η διοικητική παράβαση για την οποία εκδόθηκε η διαπιστωτική της παράβασης πράξη ενέπιπτε στην κατηγορία των αδικημάτων «συμπεριφοράς που παραβιάζει κανονισμούς οδικής κυκλοφορίας» (βλ. άρθρο 5 παρ. 1 απόφασης-πλαίσιο 2005/214 και άρθρο 7 παρ. 2 Ν. 4531/2018), για τα οποία δεν χωρεί έλεγχος του διττού αξιοποίνου της πράξης.

Ενώπιον του ΔΕΕ τέθηκε το ερώτημα αν η αρχή του κράτους εκτέλεσης δεσμεύεται από τον νομικό χαρακτηρισμό της επίμαχης παράβασης που δίδεται από την αρχή του κράτους έκδοσης, ιδίως όσον αφορά το ζήτημα αν η παράβαση αυτή εντάσσεται στην κατηγορία των αδικημάτων για τα οποία δεν χωρεί έλεγχος του διττού αξιοποίνου.

Εν προκειμένω, το δικαστήριο του κράτους εκτέλεσης αμφέβαλε για τον ορθό νομικό χαρακτηρισμό της παράβασης της LU, εκτιμώντας ότι η αρχή του κράτους έκδοσης προέβη σε υπερβολικά ευρεία ερμηνεία της εν λόγω κατηγορίας («συμπεριφορά που παραβιάζει κανονισμούς οδικής κυκλοφορίας»), η οποία δεν μπορεί να περιλαμβάνει τις παραβάσεις εκείνες που έχουν μόνο έμμεση σχέση με την οδική ασφάλεια και αποτελούν μάλλον άρνηση συμμόρφωσης προς διαταγή της αρχής.

Ωστόσο, το ΔΕΕ έκρινε ότι η αρχή του κράτους εκτέλεσης δεν μπορεί κατ' αρχήν, αν δηλαδή δεν συντρέχει κάποιος από τους ρητώς προβλεπόμενους από την απόφαση-πλαίσιο 2005/214 λόγους μη αναγνώρισης ή μη εκτέλεσης, να αρνηθεί να αναγνωρίσει και να εκτελέσει απόφαση περί επιβολής χρηματικής ποινής στην περίπτωση κατά την οποία η αρχή του κράτους έκδοσης έχει χαρακτηρίσει την επίμαχη παράβαση στο αποσταλέν πιστοποιητικό ως εμπίπτουσα σε κάποια από τις κατηγορίες αδικημάτων για τις οποίες δεν προβλέπεται έλεγχος του διττού αξιοποιίνου της πράξης κατ' άρθρο 5 παρ. 1 απόφασης-πλαίσιο 2005/214 (βλ. και άρθρο 7 παρ. 2 Ν. 4531/2018).

Το πολιτικό κόμμα Χρυσή Αυγή ως εγκληματική οργάνωση

(Παρατηρήσεις στην υπ' αριθμ. 2425/2020 απόφαση
του Τριμελούς Εφετείου Κακουρηγημάτων Αθηνών¹)

Δημήτριος Καραγκούνης

Υπ. Δ.Ν., Σπουδαστής ΕΣΔΙ

Η δημοσίευση της απόφασης του Εφετείου Αθηνών στην πολύκροτη υπόθεση της Χρυσής Αυγής έχει αναμφίβολα ιδιαίτερη βαρύτητα από δικαιοπολιτική άποψη, καθώς για πρώτη φορά στην ιστορία της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας αντιμετωπίστηκε ένα πολιτικό κόμμα με τα μέσα του ποινικού δικαίου. Πέραν αυτού, σε νομικό επίπεδο συμπυκνώνει με εύστοχο τρόπο τις παγιωμένες πλέον θέσεις τόσο της νομολογίας όσο και της θεωρίας ως προς τη φύση της εγκληματικής οργάνωσης και ως προς τους υπαλλακτικούς τρόπους τέλεσης του εγκλήματος του άρθρου 187 ΠΚ. Στις νομικές παραδοχές της σχολιαζόμενης απόφασης θα επικεντρωθούν οι παρατηρήσεις που ακολουθούν.

1. Αρχικά, η απόφαση στοιχείται προς την απολύτως κρατούσα νομολογία αναφορικά με τη φυσιογνωμία που απαιτείται να έχει μια συσσωμάτωση προσώπων ώστε να χαρακτηριστεί ως εγκληματική οργάνωση κατά την έννοια του άρθρου 187 ΠΚ. Έτσι, γίνεται δεκτό ότι απαιτεί-

ται: «Η ομάδα να έχει εσωτερική διάρθρωση, επιχειρησιακή και ιεραρχική δομή, με την έννοια ότι τα νεότερα ή κατώτερα μέλη υποτάσσουν τη βούλησή τους στα παλιότερα ή ανώτερα και όλοι μαζί, αδιαφόρως αν αυτό επιτυγχάνεται ελεύθερα ή με την καλλιέργεια σχέσεων επιβολής-υποταγής, διαμορφώνουν μια νέα, ενιαία βούληση, αυτή της οργάνωσης, που κατευθύνεται

Εφετείο Αθηνών, Δίκη Χρυσής Αυγής, 7 Οκτωβρίου 2020.

στην επίτευξη ενός κοινού σκοπού»,² με την επιπλέον προσθήκη ότι: «Δομημένη επιχειρησιακά ομάδα είναι εκείνη που δεν σχηματίζεται περιστασιακά για τη διάπραξη ενός εγκλήματος, αλλά συγκροτείται για να έχει διαρκή εγκληματική δράση». Τα ανωτέρω στοιχεία της εγκληματικής οργάνωσης υποδηλώνουν την *πραγματοπαγή* φύση³ αυτής (σε αντιδιαστολή προς την *προσωποπαγή* φύση της συμμορίας), ότι δηλαδή εντός της οργάνωσης έχει διαμορφωθεί μια συγκεκριμένη ιεραρχική δομή, υφίστανται συγκεκριμένοι εσωτερικοί κανόνες λειτουργίας και τα επιμέρους καθήκοντα και αρμοδιότητες κατανέμονται μεταξύ των μελών της οργάνωσης, ώστε να επιτυγχάνεται με τον βέλτιστο τρόπο η επίτευξη του σκοπού της.

Από την άλλη, πρέπει να επισημανθεί ότι με την ψήφιση του ΠΚ/2019 ο νομοθετικός ορισμός της εγκληματικής οργάνωσης τροποποιήθηκε, καθώς προστέθηκε το στοιχείο της «*επιχειρησιακής*» δομής της οργάνωσης. Ο όρος «επιχειρησιακά» δομημένη οργάνωση, παρότι σύμφωνα με τον ιστορικό νομοθέτη⁴ αποδίδει τον *πραγματοπαγή* χαρακτήρα της οργάνωσης με όλα τα στοιχεία που αναφέρθηκαν ανωτέρω, και ως εκ τούτου η εν λόγω προσθήκη δεν φαίνεται να συνεπάγεται κάποια ουσιαστική διαφοροποίηση σε σχέση με την προϊσχύσασα διατύπωση της διάταξης,⁵ εντούτοις πρέπει ορθότερα να γίνει δεκτό ότι ο όρος «επιχειρησιακά» είτε εξειδικεύει την οικονομική φύση της εγκληματικής οργάνωσης (ήτοι, ότι αυτή εντάσσεται στο οργανωμένο έγκλημα και συνιστά κατά τούτο μια οικονομική επιχείρηση) και συνακόλουθα απαιτείται η ανίχνευση του στοιχείου της κερδοσκοπίας των μελών μέσω της τέλεσης των αξιοποιώνων πράξεων, είτε προσδιορίζει ειδικότερα το στοιχείο της στρατιωτικής δομής της οργάνωσης

2. Βλ. με παρόμοια διατύπωση την πάγια νομολογία του Ακυρωτικού: ΑΠ 1377/2020, ΠοινΧρ ΟΑ' (2021), 670· ΑΠ 716/2020, ΠοινΔικ 2022, 234· ΑΠ 670/2020 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 381/2018, ΤΝΠ ΔΣΑ· ΑΠ 210/2017, ΤΝΠ ΔΣΑ· ΑΠ 71/2015, ΠοινΧρ ΞΣΤ' (2016), 350· ΑΠ 473/2011, ΤΝΠ ΔΣΑ.

3. Βλ. *Λίβος*, Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του, σε: Πρακτικά Ζ' Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου (2000), σ. 34-35· *του ίδιου*, Οργανωμένο Έγκλημα & Ειδικές Ανακριτικές Πράξεις (2007), σ. 108-109.

4. Αιτιολογική Έκθεση ΠΚ/2019, σ. 42.

5. Πρβλ. εντούτοις την ΑΠ 597/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σύμφωνα με την οποία η προσθήκη του όρου «επιχειρησιακή» έχει καταστήσει τη διάταξη ευμενέστερη της προϊσχύουσας, για τους αναφερόμενους στην οικεία ΑιτΕκθ λόγους.

και του στρατιωτικού τρόπου διαρρύθμισης της λειτουργίας της⁶ σε κάθε δε περίπτωση, το δικαστήριο οφείλει να διερευνά ποιο από τα δύο ανωτέρω στοιχεία συντρέχει, ώστε να γίνεται η υπαγωγή της συγκεκριμένης περίπτωσης στην έννοια της επιχειρησιακά δομημένης εγκληματικής οργάνωσης.

Εν προκειμένω, έγινε δεκτό ότι η επιχειρησιακή δομή της οργάνωσης ΧΑ συνίστατο στην ιεραρχική δομή της,⁷ με επικεφαλής και απόλυτο κυρίαρχο τον Γενικό Γραμματέα, Αρχηγό και εκπρόσωπο της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του πολιτικού κόμματος, τους Βουλευτές-Περιφερειάρχες και τον υπεύθυνο κάθε Τοπικής Οργάνωσης-Πυρηνάρχη, χαρακτηριστικό δε αυτής ήταν η απόλυτη και τυφλή υπακοή των κατώτερων μελών της οργάνωσης στις διαταγές των ανώτερων, η στρατιωτική πειθαρχία των μελών της, η διαρκής λογοδοσία των κατώτερων οργάνων στα κεντρικά όργανα της διοίκησης της οργάνωσης και η διαρκής ενημέρωση των τελευταίων για όλες τις δράσεις των μελών των επιμέρους τοπικών οργανώσεων, ενώ εντός της οργάνωσης λειτουργούσαν επίλεκτες ομάδες ατόμων που συμμετείχαν σε παραστρατιωτικές εκπαιδεύσεις, έφεραν ομοιόμορφη στρατιωτική ενδυμασία, κατείχαν σχεδόν όλοι παράνομα όπλα, και τέλος τα λεγόμενα «Τάγματα Εφόδου» εξαπέλυαν μεθοδευμένες και επιχειρησιακά (ήτοι, στρατιωτικά) οργανωμένες βίαιες επιθέσεις εναντίον συγκεκριμένων ομάδων-στόχων (κυρίως αλλοδαπών και αντιφρονούντων). Όλα τα ανωτέρω στοιχεία που προέκυψαν από την αποδεικτική διαδικασία συνηγορούν υπέρ της υπαγωγής της οργάνωσης της ΧΑ στην έννοια της εγκληματικής οργάνωσης κατ' άρθρο 187 ΠΚ.

2. Το σημείο στο οποίο διαφοροποιείται το δικαστήριο από τα γενόμενα δεκτά κατά την κρατούσα νομολογία (και τη μάλλον κρατούσα θεωρία) βρίσκεται στην υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 187. Ειδικότερα, στην απόφαση γίνεται δεκτό ότι: «Με την τροποποίηση της διάταξης του άρ. 187 ΠΚ με τον Ν. 3875/2010 και την αντικατάσταση της φράσης “και επιδιώκει” με τη φράση “που επιδιώκει”, ο δόλος σκοπού βαρύνει πλέον την ίδια την οργάνωση, η επιδίωξη τέλεσης εγκλημάτων από την εγκληματική οργάνωση συνιστά πλέον στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του άρ. 187 παρ. 1 ΠΚ και συνακόλουθα αρκεί να συντρέχει στον δράστη ενδεχόμενος δόλος ως προς το γεγονός ότι εντάσσεται σε ομάδα που επιδιώκει την τέλεση των αξιοποιήσιμων πράξεων της παρ. 1 του άρ. 187 ΠΚ, ώστε να θεωρηθεί αυτουργός του εγκλήματος της ένταξης». Η άποψη αυτή είχε ήδη υποστηριχθεί στη θεωρία⁸

6. Βλ. αναλυτικότερα *Καραγκούνης*, Σχετικά με την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης [άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ], ΠoinXp OB' (2022), σ. 258-259.

7. Βλ. επίσης τον αναλυτικό σχολιασμό του παραπεμπτικού βουλευμάτος ειδικά ως προς την ιεραρχία της οργάνωσης από τη *Βόλη*, Αυτουργία μέσω οργανωμένων μηχανισμών εξουσίας: Η περίπτωση της Χρυσής Αυγής, ΠoinΔικ 2019, σ. 690 επ.

8. *Λίβος*, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 Π.Κ., ΠoinXp ΞΕ' (2015), σελ. 312-314· *Καραγκούνης*, Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος της παρ. 1 του άρθρου 187 ΠΚ, ΠoinXp ΞΖ' (2017), σ. 636-639.

και, όπως έχει εκτεθεί, η υιοθέτησή της έχει σημαντικές συνέπειες στο ζήτημα της διάκρισης αυτουργίας και συμμετοχής στο έγκλημα της παρ. 1 του άρθρου 187. Επί συνδρομής απλώς ενδεχόμενου δόλου στο πρόσωπο του μέλους ως προς την επιδίωξη των εγκλημάτων εκ μέρους της οργάνωσης στην οποία είναι ενταγμένο, καταφάσκει η ποινική του ευθύνη για την αυτουργική διάπραξη του εγκλήματος της ένταξης σε εγκληματική οργάνωση και επομένως δεν απαιτείται η διάγνωση της συνδρομής άμεσου δόλου α' βαθμού στο εκάστοτε μέλος ως προς την επιδίωξη των εγκλημάτων. Με τον τρόπο αυτόν, γίνεται αντιληπτό ότι διευρύνεται σημαντικά το πεδίο της αυτουργικής μορφής τέλεσης του εγκλήματος σε βάρος της συμμετοχικής.

Αξίζει επιπλέον να επισημανθεί ότι στην απόφαση γίνεται δεκτό ότι: «Δεν είναι αναγκαίο οι εγκληματικές αυτές πράξεις να αποτελούν τον κύριο σκοπό ή την αποκλειστική δραστηριότητα της οργάνωσης».⁹ Τούτη η παραδοχή έχει σημασία διότι έχει ως περαιτέρω συνέπεια ότι δεν απαιτείται η εγκληματική οργάνωση να αναπτύσσει αποκλειστικά εγκληματική δραστηριότητα, αλλά είναι καθ' όλα δυνατό να δραστηριοποιείται τόσο στον χώρο της νομιμότητας όσο και στον χώρο του εγκλήματος – όπως συμβαίνει εν προκειμένω με τη δράση ενός κατά τα λοιπά νόμιμου πολιτικού κόμματος. Είναι αναγκαίο πάντως η διάπραξη εγκλημάτων να αποτελεί έστω μία από τις βασικές επιδιώξεις της οργάνωσης, με τρόπο ώστε αυτή (η διάπραξη εγκλημάτων) να συμπροσδιορίζει τουλάχιστον την εσωτερική δομή και στοχοθεσία της οργάνωσης, ενώ πρέπει να σημειωθεί ότι δεν αρκεί να τελούνται εγκλήματα περιστασιακά ή παρεμπιπτόντως από ορισμένα μέλη στο πλαίσιο της οργάνωσης για να χαρακτηριστεί αυτή ως εγκληματική.¹⁰

Η απόφαση παραθέτει ακόμα τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται η επιδίωξη τέλεσης εγκλημάτων εκ μέρους της οργάνωσης –άρα η αντίληψη αυτών έχει σημασία σε επίπεδο απόδειξης–, όπως, μεταξύ άλλων: «[...] με μεγάλοστομες διακηρύξεις ηγετικών στελεχών της ομάδας, με τα συνθήματα της οργάνωσης, με τη στρατιωτική εμφάνιση και στρατιωτική εκπαίδευση των μελών και την εξάσκηση αυτών στη χρήση όπλων, ώστε να είναι ετοιμοπόλεμοι να πλήξουν όσους θεωρούν με τα δικά τους κριτήρια αντιπάλους και γενικά ανεπιθύμητους, με τη διάπραξη αξιοποιώνων πράξεων από μέλη της ομάδας, με επιθέσεις σε βάρος ατόμων με κίνητρα ρατσιστικά, ως και από μαρτυρίες μελών της ομάδας που αποχώρησαν αφού συνειδητοποίησαν τον εγκληματικό της οργάνωσης χαρακτήρα».¹¹ Είναι φανερό ότι τα ανωτέρω μνημονεύμενα στην απόφαση στοιχεία είναι προσαρμοσμένα στη συγκεκριμένη δικαζόμενη υπόθεση, καθώς προσδιορίζουν την εγκληματική στοχοθεσία μόνο των νεοναζιστικών οργάνωσεων και όχι γενικά μιας οποιαδήποτε εγκληματικής οργάνωσης (όπως ιδίως εκείνων που εντάσσονται στο

9. Έτσι και η ΑΠ 1170/2019, ΤΝΠ ΔΣΑ.

10. *Καραγκούνης*, Σχετικά με την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης, ΠοινΧρ ΟΒ' (2022), σ. 259, με περαιτέρω παραπομπές.

11. Η απόφαση ακολουθεί στο σημείο αυτό κατά γράμμα την άποψη που υποστήριξαν ήδη οι *Σατλάνης / Μαργαρίτης*, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης; ΠοινΔικ 2013, σ. 766.

οργανωμένο έγκλημα). Εξάλλου, πρέπει να επισημανθεί ότι τα στοιχεία αυτά συνιστούν κατ' ουσίαν *ενδείκτες*, η διάγνωση της συνδρομής των οποίων οδηγεί τον εφαρμοστή του δικαίου στο συμπέρασμα ότι σε μια οργάνωση μπορεί να *καταλογιστεί* ο σκοπός της διάπραξης εγκλημάτων, που αποτελεί από αυτή τη σκοπιά *διαθετική ιδιότητα* της οργάνωσης.¹²

Ένα τελευταίο σημείο που θα πρέπει να προσεχθεί ως προς την υπαγωγή της συγκεκριμένης δικαζόμενης οργάνωσης στην έννοια της εγκληματικής οργάνωσης του άρθρου 187 είναι ότι, κατά το δικαστήριο, μεταξύ των κύριων χαρακτηριστικών της εγκληματικής οργάνωσης της ΧΑ ήταν: «Η επιδίωξη της για την τέλεση αξιοποιώντων πράξεων (άρ. 187 παρ. 1 ΠΚ), με στόχο την επίτευξη των προαναφερόμενων σκοπών της, κυρίως δε των εγκλημάτων της ανθρωποκτονίας από πρόθεση (άρ. 299 ΠΚ), απόπειρας ανθρωποκτονίας από πρόθεση κ.λπ. καθώς επίσης και πλημμελημάτων της επικίνδυνης σωματικής βλάβης, του εμπρησμού, παραβάσεων της νομοθεσίας περί όπλων κ.λπ.». Η ανωτέρω παραδοχή του δικαστηρίου είναι προβληματική διότι, ενώ υπό την προϊσχύσασα διατύπωση της διάταξης του άρθρου 187 παρ. 1 που περιείχε κατάλογο αξιοποιώντων πράξεων οι οποίες μπορούσαν να αποτελέσουν κατά νόμο αντικείμενο επιδίωξης μιας εγκληματικής οργάνωσης –μεταξύ των οποίων, σημειωτέον, συγκαταλέγονταν τόσο κακουργήματα όσο και πλημμελήματα–, πλέον, μετά την ψήφιση του Ν. 4619/2019 και υπό την ισχύουσα ρύθμιση του νόμου, για να χαρακτηριστεί μια οργάνωση ως εγκληματική πρέπει να επιδιώκει τη διάπραξη οποιουδήποτε κακουργήματος, και επομένως κατά τούτο η διάταξη είναι εν μέρει δυσμενέστερη της προϊσχύουσας.¹³ Ως εκ τούτου, η συμπερίληψη μεταξύ των σκοπών της οργάνωσης της ΧΑ της διάπραξης πλημμελημάτων, όπως η επικίνδυνη σωματική βλάβη, ο εμπρησμός ή τα πλημμελήματα του Ν. 2168/1993,¹⁴ δεν συμβαδίζει πλέον (από 1/7/2019 και εφεξής) με τη διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1, παρόλο που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η επιδίωξη και αυτών των εγκλημάτων φανερώνει την εν γένει εγκληματική στοχοθεσία της συγκεκριμένης οργάνωσης.

3. Ως προς τον τρόπο τέλεσης του εγκλήματος της ένταξης σε εγκληματική οργάνωση, στη σχολιαζόμενη απόφαση γίνονται δεκτά τα εξής: «[...] για να γίνει ή να παραμείνει κάποιος

12. Για τις διαθετικές έννοιες και τους ενδείκτες, βλ. αναλυτικότερα *Μυλωνόπουλος*, Διαθετικές έννοιες και Ποινικό Δίκαιο, Υπερ 1993, σ. 243 επ. (253)· *του ίδιου*, *Komparative und Dispositionsbegriffe im Strafrecht* (1998), σ. 82 επ. (100-101). Πρβλ. και *Morozinis*, *Dogmatik der Organisationsdelikte* (2010), σ. 272 επ.

13. ΑΠ 597/2022 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Πρβλ. εν γένει και Δημάκης, Η εφαρμογή της αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege praevia* στα διαρκή εγκλήματα, Επί του προβλήματος της «αναδρομικής» εφαρμογής του αρ. 187 παρ. 1 Π.Κ., σε: Τιμίτ Ν. *Ανδρουλάκη* (2003), σ. 107.

14. Σε αντίθεση με τον εμπρησμό (ΠΚ 264) και τα εγκλήματα του νόμου περί όπλων (Ν. 2168/1993), το έγκλημα της επικίνδυνης σωματικής βλάβης (ΠΚ 309) δεν συμπεριλαμβανόταν καν στον κατάλογο του άρθρου 187 παρ. 1 υπό την προϊσχύσασα διατύπωση της διάταξης (προ του Ν. 4619/2019).

μέλος της ομάδας απαιτείται και αρκεί η εκ μέρους αυτού αποδοχή του σκοπού της, χωρίς να είναι αναγκαία και η προσωπική συμμετοχή του σε επί μέρους πράξεις, οι οποίες άγουν στην επίτευξη του σκοπού. [...] Η ένταξη του μέλους εκδηλώνεται με την ενεργή συμμετοχή του στις εκδηλώσεις και στις δραστηριότητες της εγκληματικής ομάδας, με την αποδοχή των σκοπών της ως θεμιτών, με τη διάπραξη αξιοποιώνων πράξεων, με την προπαγάνδα υπέρ της οργάνωσης, με τη χρηματοδότηση αυτής, με την προσέλκυση νέων μελών, με κάθε είδους στήριξη της οργάνωσης [...]. Εκδηλώνεται επίσης με τη συμμετοχή σε στρατιωτική εκπαίδευση, σε εορταστικές εκδηλώσεις, σε ομιλίες, με βάση την εγγραφή στοιχείων ταυτότητας, διαμονής, τηλεφώνων κ.λπ. σε καταλόγους της οργάνωσης».¹⁵ Ζήτημα είναι, ωστόσο, εάν όλες οι ανωτέρω συμπεριφορές μπορούν να αξιολογηθούν συλλήβδην ως μορφές αυτουργικής διάπραξης του εγκλήματος της ένταξης σε εγκληματική οργάνωση, ή εάν, αντίθετα, ορισμένες από αυτές δεν διαθέτουν τα αναγκαία εκείνα χαρακτηριστικά που απαιτούνται ώστε να αναβαθμιστούν σε αυτουργικές (ιδίως: μια ορισμένη βαρύτητα ή επικινδυνότητα), αλλά στοιχειοθετούν είτε το έγκλημα της υποστήριξης εγκληματικής οργάνωσης κατ' άρθρο 187 παρ. 4 είτε κάποια μορφή συμμετοχής εν στενή εννοία (ηθική αυτουργία ή συνέργεια) στο έγκλημα της ένταξης.

4. Ως προς τον τρόπο τέλεσης του εγκλήματος της *διεύθυνσης* εγκληματικής οργάνωσης, στην απόφαση περιέχονται οι ακόλουθες παραδοχές: «Διευθύνων την εγκληματική οργάνωση, [...], είναι εκείνος ο οποίος ορίζει δεσμευτικά τους σκοπούς της, την πολιτική ή την ιδεολογική της ταυτότητα, εκείνος ο οποίος οριοθετεί τις πράξεις με τις οποίες η οργάνωση αποκτά ή εξακολουθεί να κατέχει την ταυτότητα αυτή, εκείνος ο οποίος καθορίζει την στρατηγική της οργάνωσης, τον τρόπο προώθησης και εφαρμογής των στόχων της, εκείνος ο οποίος νοσηματοδοτεί τις πράξεις των μελών της, ο ιθύνων νους της οργάνωσης. Συνακόλουθα, για τις αξιόποινες πράξεις που διαπράττει το μέλος της οργάνωσης, δεν είναι αναγκαίο να έχουν δοθεί συγκεκριμένες προς τούτο εντολές του διευθύνοντος αυτή, καθόσον οι αξιόποινες αυτές πράξεις εντάσσονται και διαπράττονται μέσα στο ιδεολογικό πλαίσιο που ο διευθύνων την οργάνωση έχει δεσμευτικά καθορίσει. Εξάλλου, διευθυντικές αρμοδιότητες και καθήκοντα δύνανται να έχουν πλείονα του ενός πρόσωπα και με ιεραρχία μεταξύ τους, τα οποία με τις δικές τους ενέργειες συνεπικουρούν το έργο του εμφανιζόμενου προς τα έξω ενός και μοναδικού αρχηγού».¹⁶ Οι ανωτέρω παραδοχές απηχούν εν πολλοίς την άποψη που είχε υποστηριχθεί ήδη στη θεωρία¹⁷ σχετικά με το έγκλημα της *διεύθυνσης* εγκληματικής οργάνωσης, σύμφωνα με την οποία ο αρχηγός-διευ-

15. Και στο σημείο αυτό η σχολιαζόμενη απόφαση ακολουθεί κατά γράμμα την άποψη που υποστήριξαν ήδη οι *Σατλάνης / Μαργαρίτης*, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης; ΠονΔικ 2013, σ. 766.

16. Ως προς την τελευταία αποστροφή, έτσι *expressis verbis* η ΑΠ 1170/2019, ΤΝΠ ΔΣΑ.

17. Βλ. *Λίβος*, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 Π.Κ., ΠονΧρ ΞΕ' (2015), σ. 314-317. Πρβλ. ακόμα *Καμπέρον*, σε: Χαραλαμπίκη-ΕρμιΠΚ (2020), Άρθρο 187, πλαγιάριθμ. 26.

θυντής της οργάνωσης είναι εκείνος ο οποίος προσδιορίζει αφενός μεν την *ταυτότητα* της οργάνωσης (εν προκειμένω: νεοναζιστική), αφετέρου δε τους εγκληματικούς *στόχους* της και τα μέσα διά των οποίων πρόκειται να υλοποιηθούν αυτοί.¹⁸ Τυχόν λοιπές δραστηριότητες, όπως λ.χ. καθοδήγηση, εποπτεία, έλεγχος, διαβίβαση εντολών στα κατώτερα ιεραρχικά μέλη της οργάνωσης, μπορούν μόνο να λειτουργήσουν ως ενδείξεις σε επίπεδο απόδειξης για την ανεύρεση του διευθυντή της οργάνωσης και δεν αποτελούν επαρκείς όρους για την κατάφαση της ιδιότητας αυτής σε κάποιο μέλος, αλλά ενδέχεται να συνιστούν πράξη συνέργειας του μέλους στην (τελούμενη από άλλον) διακεκριμένη πράξη της διεύθυνσης.¹⁹

5. Η απόφαση διαλαμβάνει και ορισμένες ενδιαφέρουσες παραδοχές ως προς τη σχέση της έννοιας της εγκληματικής οργάνωσης του άρθρου 187 με την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης του οργανωμένου εγκλήματος, ιδίως όπως αυτή ορίζεται στη Σύμβαση του Παλέρμο.²⁰ Η απόφαση δέχεται ότι: «[...] επιβάλλει μεν η Σύμβαση την τιμωρία προσώπων που συστήνουν ή συμμετέχουν σε εγκληματικές οργανώσεις, στόχος των οποίων είναι ο προσπορισμός οικονομικού οφέλους, ουδόλως όμως αποκλείει την εξίσου αυστηρή τιμωρία προσώπων που συστήνουν ή συμμετέχουν σε εγκληματικές οργανώσεις οι οποίες δρουν με διαφορετικά κίνητρα». Καταλήγει δε στο ορθό συμπέρασμα ότι «η ύπαρξη οικονομικού κινήτρου δεν αποτελεί απαραίτητο στοιχείο ποινικού χαρακτηρισμού μιας ομάδας ως εγκληματικής οργάνωσης». Με τα ανωτέρω, απορρίπτεται η άποψη που είχε υποστηριχθεί από τη μειοψηφία του παραπεμπτικού βουλευματος, σύμφωνα με την οποία το κείμενο της διάταξης του άρθρου 187 ΠΚ έπρεπε να ερμηνευθεί υπό το φως του υπερνομοθετικής ισχύος κειμένου της Σύμβασης και έτσι να θεωρηθεί ότι αναγκαίο εννοιολογικό στοιχείο της εγκληματικής οργάνωσης είναι ο σκοπός πορισμού οικονομικού ή άλλου υλικού οφέλους.²¹ Η άποψη αυτή, άλλωστε, είχε ήδη επικριθεί στη θεωρία με το βάσιμο επιχείρημα ότι η Σύμβαση του Παλέρμο θεσπίζει την υποχρέωση στα κράτη-μέρη να ποινικοποιήσουν τις εγκληματικές οργανώσεις του οργανωμένου εγκλήματος (εκείνες δηλ. που έχουν ως σκοπό τον πορισμό οικονομικού οφέλους), πλην όμως ο Έλληνας νομοθέτης *διεύρυνε* το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 187 σε σχέση με τα οριζόμενα στη Σύμβαση, υπάγοντας σε αυτό όχι μόνο τις εγκληματικές οργανώσεις του οργανωμένου εγκλήματος,

18. Για τον λόγο αυτόν μάλιστα επισημαίνεται ότι στις πραγματοποιηθείσες οργανώσεις ο διευθύνων είναι το μόνο απολύτως προσωποπαγές μέλος αυτών· βλ. *Λίβος*, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 Π.Κ., ΠoinXp ΞΕ' (2015), σ. 317, σημ. 58

19. Πρβλ. Εισαγγελική Πρόταση *Ι. Ντογιάκου* στο Βούλευμα του ΣυμβΕφαθ 215/2015, ΠoinXp ΞΕ' (2015), σ. 300, που επεκτείνει το αξιόποινο του διευθύνοντος και σε εκείνους που όχι απλώς διαβιβάζουν τις εντολές του αρχηγού αλλά δίνουν οι ίδιοι δεσμευτικές εντολές στα ιεραρχικά κατώτερα μέλη και εγκρίνουν την παράνομη δράση των απλών μελών. Η άποψη αυτή, ωστόσο, καταλήγει ad absurdum στο συμπέρασμα ολόκληρη η ανώτερη και η μεσαία βαθμίδα ιεραρχία της εγκληματικής οργάνωσης να αποτελείται από διευθύνοντες αυτήν (αφού τα κατώτερα μέλη λαμβάνουν δεσμευτικές εντολές από όλους τους ανώτερους), κάτι που σαφώς υπερβαίνει το νόημα της έννοιας της διεύθυνσης της οργάνωσης.

20. Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση του Διεθνούς Οργανωμένου Εγκλήματος (2000), άρθρο 2 στοιχ. α'.

21. Βλ. τη μειοψηφία του Εφέτη *Ν. Σαλάτα* στο Βούλευμα του ΣυμβΕφαθ 215/2015, ΠoinXp ΞΕ' (2015), σ. 292-296.

αλλά κάθε εγκληματική οργάνωση ανεξαρτήτως ταυτότητας (επομένως και τις ιδεολογικές οργανώσεις που δεν επιδιώκουν οικονομικό όφελος), κατά τούτο δε συμμορφούμενος απολύτως προς τις επιταγές της Σύμβασης.²²

6. Ένα τελευταίο ζήτημα που αντιμετώπισε με εύστοχη νομική επιχειρηματολογία η σχολιαζόμενη απόφαση αφορά το άρθρο 29 του Συντάγματος και τη σχέση μεταξύ της απαγόρευσης διάλυσης πολιτικού κόμματος στην ελληνική έννομη τάξη και του επιτρεπτού της ποινικής δίωξης των μελών αυτού. Με την απόφαση γίνεται δεκτό ότι: «Το άρ. 29 του Συντάγματος κατοχυρώνει την ελευθερία των Ελλήνων να ιδρύουν πολιτικά κόμματα και να μετέχουν σ' αυτά, πλην όμως δεν μπορεί η επίκληση της πολιτικής ελευθερίας να δικαιολογήσει στην ελληνική έννομη τάξη την ύπαρξη μίας εγκληματικής ομάδας εσαεί, υπό τον μανδύα του πολιτικού κόμματος, χωρίς καμία απολύτως δυνατότητα εφαρμογής του ποινικού νόμου, με την αιτιολογία ότι –σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου– δεν προβλέπεται απαγόρευση αυτού [...]. Καίτοι η εγκληματική συμπεριφορά των μελών ενός τέτοιου κόμματος δεν μπορεί να αποτελέσει βάση για τη διάλυσή του από πλευράς συνταγματικού δικαίου. Ωστόσο, ουδόλως εμποδίζεται ο ποινικός έλεγχος της συμπεριφοράς των μελών του, ακόμη και με την εφαρμογή του άρ. 187 του ΠΚ, δηλαδή ως εγκληματικής οργανώσεως, εφόσον βέβαια συντρέχουν όλα τα αναγκαία για την πλήρωση της νομοτυπικής μορφής του εγκλήματος αυτού στοιχεία. Αν τα φυσικά πρόσωπα (ηγέτες, μέλη και οπαδοί) αποκλίνουν από τον πολιτικό τους σκοπό και ενωθούν προς διάπραξη εγκλημάτων, αν δηλαδή το κόμμα, η πολιτική οργάνωση ή η ομάδα μεταλλαχθούν σε εγκληματική οργάνωση, τότε χωρεί επ' αυτών η εφαρμογή του άρ. 187 του ΠΚ». Επί των ανωτέρω, επισημαίνεται ότι, σε αντίθεση με αλλοδαπές έννομες τάξεις (όπως λ.χ. τη γερμανική²³),

22. Βλ. αναλυτικότερα Λίβος, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 Π.Κ., ΠοινΧρ ΞΕ' (2015), σ. 317-320.

23. Στο γερμανικό δίκαιο, προβλέπεται η κήρυξη πολιτικού κόμματος ως αντισυνταγματικού με απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, σύμφωνα με το άρθρο 21 του Θεμελιώδους Νόμου, στην παρ. 2 του οποίου ορίζεται: «Κόμματα που βάσει των στόχων τους ή της συμπεριφοράς των οπαδών τους επιδιώκουν να βλάψουν ή να ανατρέψουν τη φιλελεύθερη δημοκρατική θεμελιώδη τάξη ή να θέσουν σε κίνδυνο την υπόσταση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, είναι αντισυνταγματικά». Βλ. επ' αυτού Dürig/Herzog/Scholz-Klein, GG-Kommentar, Lfg. 82 (2018), Art. 21, Rn. 485-584. Μάλιστα, το άρθρο 129 γερμΠΚ (το αντίστοιχο του άρθρου 187 ελλΠΚ) ορίζει στην παρ. 3 ότι η διάταξη για την εγκληματική οργάνωση δεν εφαρμόζεται «όταν η οργάνωση είναι ένα πολιτικό κόμμα το οποίο το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν έχει κηρύξει αντισυνταγματικό» (το λεγόμενο «προνόμιο των κομμάτων», *Parteienprivileg*). Βλ. σχετικά MüKoStGB/Schäfer/Anstötz, 4. Aufl. 2021, StGB § 129, Rn. 68-70· Fischer, StGB, 68. Aufl. (2021), §129, Rn. 30-31· Schönke/Schröder/Sternberg-Lieben/Schittenhelm, 30. Aufl. 2019, StGB § 129 Rn. 9· Μαργαρίτης / Χατζηγιάννου, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ 2014, σ. 174 επ.

δεν είναι επιτρεπτή στο ελληνικό δίκαιο η διάλυση, απαγόρευση ή με άλλο τρόπο θέση ενός πολιτικού κόμματος εκτός νόμου.²⁴ Πλην όμως η ελευθερία ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων παύει να προστατεύεται συνταγματικά, όταν τα κόμματα εκφεύγουν των επιτρεπτών ορίων λειτουργίας που το ίδιο το Σύνταγμα διαγράφει, δηλ. όταν η δράση τους δεν εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος (άρθρο 29 παρ. 1 Συντ).²⁵ Συνεπώς, στην περίπτωση που δεδηλωμένος στόχος ενός πολιτικού κόμματος είναι η διάπραξη εγκλημάτων, τότε δεν υφίσταται συνταγματικό εμπόδιο στην εφαρμογή του ποινικού νόμου επί των δραστών/μελών του και στην υπαγωγή του κόμματος στην έννοια της εγκληματικής οργάνωσης κατ' άρθρο 187 ΠΚ.²⁶

24. *Μαυριάς*, Συνταγματικό Δίκαιο, 5^η εκδ. (2014), σ. 412· *Χρυσόγονος*, Συνταγματικό Δίκαιο (2014), σελ. 268· *Ράικος*, Συνταγματικό Δίκαιο, 4^η ΕΚΔ. (2011), σ. 496· *Δημητρόπουλος*, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου (2011), σ. 711.

25. *Ανθόπουλος*, σε: *Σπυρόπουλο/Κοντιάδη/Ανθόπουλο/Γεραπετρίτη* (επιμ.), ΕρμΣ (2017), Άρθρο 29, πλαγί αριθμ. 32.

26. *Σατλάνης / Μαργαρίτης*, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης; *ΠοινΔικ* 2013, σ. 764-765· *Μαργαρίτης / Χατζηιωάννου*, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, *ΠοινΔικ* 2014, 178· *Κοτσαλής*, Περί της ποινικής ευθύνης αρχηγού πολιτικού κόμματος και βουλευτή για το αδίκημα της συγκρότησης, διεύθυνσης και ένταξης σε εγκληματική οργάνωση, *ΠοινΧρ* ΞΕ' (2015), σ. 554· *Χλούπης*, Το άρθρο 187, *ΠοινΔικ* 2020, σ. 546· *Δρόσος*, Χρυσή Αυγή, ποινικός νόμος και Σύνταγμα, *ΘΠΔΔ* 2020, 1065 επ.

Προβληματισμοί αναφορικά με το αδίκημα της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις

Νικόλας Γανιάρης

Υπ. Δ.Ν. Νομικής, Δικηγόρος

Παρατίθενται μεταφρασμένα τα σημαντικά χωρία της υπό στοιχεία 6 StR 137/21 απόφασης του γερμανικού Ακυρωτικού (BGH), η οποία δημοσιεύθηκε στο ηλεκτρονικό περιοδικό *HöchstRichterliche Rechtsprechung im Strafrecht* (2021 Nr. 591). Με την απόφαση επικυρώθηκε η καταδίκη δράστη για το αδίκημα της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις (άρθρο 264 γερμΠΚ, αντίστοιχο του άρθρου 386B ελλΠΚ), τελεσθείσας διά της υποβολής αναληθών αιτήσεων ενίσχυσης μικρών επιχειρήσεων κατά την περίοδο του κορωνοϊού.

Σκεπτικό

Το Πρωτοδικείο καταδίκασε τον κατηγορούμενο για απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις σε

επτά περιπτώσεις, τρεις εκ των οποίων είχαν τελεσθεί σε αληθή συρροή με το αδίκημα της πλαστογραφίας αποδεικτικών στοιχείων¹, και επέβαλε συνολική ποινή τεσσάρων ετών και επτά μηνών. ...

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά που έγιναν δεκτά από το Δικαστήριο της ουσίας, ο κατηγορούμενος υπέβαλλε σε συνολικά επτά περιπτώσεις από την 29^η Μαρτίου έως την 1^η Μαΐου 2020 αιτήσεις σε τέσσερα ομόσπονδα κρατίδια για να λάβει επείγουσες ενισχύσεις για τον κορωνοϊό τόσο από το «Ομοσπονδιακό Πρόγραμμα Υποστήριξης Μικρών Επιχειρήσεων 2020» όσο και από τα κρατίδια. Οι αιτήσεις του αφορούσαν ανύπαρκτη στην πραγματικότητα μικρή επιχείρηση. Σε τρεις περιπτώσεις ο κατηγορούμενος χρησιμοποίησε προσωπικά δεδομένα άλλων ατόμων. Σε τέσσερις περιπτώσεις τα αιτούμενα ποσά καταβλήθηκαν. Συνολικά ο κατηγορούμενος έλαβε κατ' αυτόν τον τρόπο το ποσό των 50.000 ευρώ. ...

Ορθά έκρινε το Δικαστήριο της ουσίας ότι οι ενισχύσεις για τον κορωνοϊό αποτελούν επιχορηγήσεις υπό την έννοια του άρθρου 264 παρ. 8 περ. 1 γερμΠΚ, διότι χορηγούνται ως μη επιστρεπτέες επιδοτήσεις από τους δημόσιους πόρους των ομόσπονδων κρατιδίων, βάσει του ομοσπονδιακού δικαίου ή του δικαίου των κρατιδίων ... σε επιχειρήσεις και εταιρείες χωρίς αντάλλαγμα σχετιζόμενο με την αγορά, ενώ περαιτέρω η χορήγησή τους αποσκοπεί στην ενίσχυση της οικονομίας.

Επίσης, είναι ορθή η κρίση του Δικαστηρίου της ουσίας ότι ο κατηγορούμενος παρείχε με τις αιτήσεις του προς τις αρμόδιες αρχές και τους ελεγκτές μη ορθά στοιχεία σε σχέση με πληροφορίες από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης², υπό την έννοια του άρθρου 264 παρ. 9 αρ. 1 περ. 2 γερμΠΚ, για την απόκτηση ιδίου οφέλους.

Η προϋπόθεση αυτή τίθεται από τον νομοθέτη, λαμβάνοντας υπόψη τους πολυάριθμους κανονιστικούς όρους της νομοθεσίας για τις επιχορηγήσεις, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι α) οι προϋποθέσεις για την λήψη της επιχορήγησης θα είναι κατά το δυνατόν ξεκάθαρες για τον λήπτη και β) οι τυχόν πράξεις παραπλάνησης θα είναι ευδιάκριτες για τον επιχορηγούντα φορέα και τις ανακριτικές αρχές.

1. Πρόκειται για το αδίκημα του άρθρου 268 γερμΠΚ (Fälschung beweisheblicher Daten). Αντίστοιχο αδίκημα δεν προβλέπεται στο ελληνικό δίκαιο.

2. Στο γερμανικό δίκαιο χρησιμοποιείται ο όρος «subventionserhebliche Tatsachen», ο οποίος αποδίδεται ως στοιχεία / πληροφορίες από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης ή ουσιώδη στοιχεία / πληροφορίες. Επιλέχθηκε η χρήση των λέξεων «στοιχεία» και «πληροφορίες» αντί του ακριβέστερου μεταφραστικά όρου «γεγονότα», διότι δεν είναι αναγκαίο να πρόκειται για γεγονότα υπό την έννοια του άρθρου 386 ελλΠΚ.

Σύμφωνα με το άρθρο 264 παρ. 9 περ. 1 γερμΠΚ, απαιτείται να ορίζονται ρητά από τον νόμο ή από τον επιχορηγούντα φορέα, δυνάμει νομοθετικής εξουσιοδότησης, οι πληροφορίες από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης. Δεδομένου ότι το «Ομοσπονδιακό Πρόγραμμα Υποστήριξης Μικρών Επιχειρήσεων 2020» και οι κατευθυντήριες γραμμές που εκδόθηκαν από τα ομόσπονδα κρατίδια για την εφαρμογή του δεν είναι νόμοι με την τυπική ή ουσιαστική έννοια και ότι οι νόμοι για τον προϋπολογισμό σε καμία περίπτωση δεν περιέχουν ρητή περιγραφή των πληροφοριών από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης, η σχετική αξιολόγηση γίνεται από τον επιχορηγούντα φορέα, δυνάμει νομοθετικής διάταξης ... σε συνδυασμό με τους νόμους περί επιχορηγήσεων των ομόσπονδων κρατιδίων. Οι αόριστοι ή τυπικοί χαρακτηρισμοί των πληροφοριών αυτών δεν επαρκούν. Αντίθετα, οι ουσιώδεις για την λήψη της επιχορήγησης πληροφορίες πρέπει να διευκρινίζονται με σαφήνεια *in concreto*.

Τα έντυπα αίτησης που συμπλήρωσε ο κατηγορούμενος πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις.

Το έντυπο αίτησης της Κάτω Σαξονίας («Έκδοση 1») που χρησιμοποιήθηκε στην πρώτη πράξη περιγράφει ρητά τις πληροφορίες από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης στην παράγραφο υπό τον αριθμό 4. Πρόκειται για τις πληροφορίες που αφορούν τον αιτούντα, την εταιρεία του και την ανάγκη ενίσχυσης αυτής. Το σαξονικό έντυπο που χρησιμοποιήθηκε για την τελευταία πράξη προσδιορίζει τις αντίστοιχες πληροφορίες σε μια ερμηνευτική προσθήκη. Οι πληροφορίες αυτές προσδιορίζονται, επίσης, με την απαιτούμενη σαφήνεια στο έντυπο αίτησης της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας που χρησιμοποιήθηκε από τον δράστη σε δύο περιπτώσεις, όπως επίσης στο έντυπο της Βάδης-Βυρτεμβέργης, το οποίο χρησιμοποιήθηκε σε μία περίπτωση. Οι ουσιώδεις πληροφορίες δεν κατονομάζονται ξεχωριστά. Ωστόσο, ο αιτών πρέπει «να επιβεβαιώσει ότι έλαβε γνώση σημειώνοντας με σταυρό ότι οι πληροφορίες των παραγράφων ... αποτελούν πληροφορίες από τις οποίες εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης». Και σε αυτήν την περίπτωση, οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στις ως άνω παραγράφους αφορούν τα προσωπικά στοιχεία του αιτούντος, το είδος και τον αριθμό των εργαζομένων στην εταιρεία και την ανάγκη ενίσχυσης της εταιρείας. Ο προσδιορισμός των πληροφοριών αυτών δεν απαιτείται να γίνεται με επανάληψη του νόμου κατά λέξη, αλλά μπορεί να προκύπτει από ακριβείς παραπομπές. Δεδομένου ότι ζητούνται ελάχιστες και, επιπλέον, σχεδόν αποκλειστικά ουσιώδεις πληροφορίες, η γενική αναφορά σε αυτές δεν καθίσταται απαράδεκτη, ειδικά εφόσον ο φορέας αναφέρεται μόνο στις πληροφορίες που περιέχονται στο ίδιο το έντυπο της αίτησης. Ο αποτελεσματικός προσδιορισμός των ουσιωδών πληροφοριών από τον φορέα μπορεί επίσης να περιλαμβάνεται σε δήλωση που πρέπει να συμπληρωθεί από τον αιτούντα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ίδιος ο αιτών αποφασίζει εάν οι πληροφορίες είναι ουσιώδεις για την λήψη της επιχορήγησης. Αντιθέτως, πρόκειται για επιλογή που είναι συμβατή με το πνεύμα και τον σκοπό του νόμου, βάσει του οποίου απαιτείται ο αιτών να έχει λάβει γνώση των ουσιωδών για

την λήψη της επιχορήγησης στοιχείων.

Το τροποποιημένο έντυπο της Κάτω Σαξονίας («Έκδοση 2») που χρησιμοποιείται σε δύο άλλες περιπτώσεις, στο οποίο αναφέρεται ότι «όλες οι πληροφορίες που αναφέρονται σε αυτήν την αίτηση (συμπεριλαμβανομένης αυτής της δήλωσης) είναι ουσιώδεις για την λήψη της επιχορήγησης κατά την έννοια του άρθρου 264 του Ποινικού Κώδικα», πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 264 παρ. 9 περ. 1 εδ. 2 γερμΠΚ. ... Με την ένδειξη ότι «όλες οι πληροφορίες είναι ουσιώδεις για τη λήψη της επιχορήγησης» διευκρινίζονται με σαφήνεια στον αιτούντα τα στοιχεία που είναι σημαντικά. Η προσοχή του αιτούντος στρέφεται σε όλες τις πληροφορίες που ζητήθηκαν. Σε αντίθεση με τα έντυπα αιτήσεων που έχουν απασχολήσει μέχρι σήμερα την νομολογία, στα οποία γίνονται απαράδεκτες γενικές παραπομπές και συνήθως απλώς επαναλαμβάνεται η διατύπωση του άρθρου 264 παρ. 9 γερμΠΚ, ή του άρθρου 2 του νόμου περί επιχορηγήσεων, ή γίνεται αναφορά στην αίτηση μαζί με εκτενή παραρτήματα, πρακτικά συζητήσεων, σχέδια χρηματοδότησης και ενημερώσεις έγκρισης, εν προκειμένω δεν επαφίεται στον αιτούντα ή στον λήπτη της επιχορήγησης να διευκρινίσει τα ουσιώδη για την λήψη της επιχορήγησης στοιχεία.

Τέλος, είναι ορθή η κρίση του Δικαστηρίου της ουσίας ότι οι πράξεις του δράστη στοιχειοθετούν την ιδιαίτερα σοβαρή περίπτωση του άρθρου 264 παρ. 2 εδ. 2 γερμΠΚ. Το Δικαστήριο εστίασε στις ειδικές περιστάσεις του εγκλήματος, δηλαδή στην εκμετάλλευση της διαδικασίας έκτακτης ενίσχυσης σε μια επείγουσα κατάσταση για ολόκληρη την Γερμανία, στις πολλαπλές αιτήσεις που έγιναν σε διάφορα ομόσπονδα κρατίδια και στο συνολικό ποσό (50.000 ευρώ) των επιχορηγήσεων που ελήφθησαν χωρίς δικαίωμα ...

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Η υπό στοιχεία 6 StR 137/21 απόφαση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι αποτελεί την πρώτη απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου όσον αφορά το αδίκημα της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις που δόθηκαν κατά την διάρκεια της πανδημίας του κορωνοϊού. Το συγκεκριμένο ζήτημα έχει ήδη απασχολήσει τα γερμανικά δικαστήρια ουσίας³ και την θεωρία⁴. Εν προκειμένω, το γερμανικό Ακυρωτικό επικύρωσε την καταδίκη για το αδίκημα της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις κατηγορουμένου, ο οποίος υπέβαλλε επτά αναληθείς αιτήσεις σε διάφορα ομόσπονδα κρατίδια για την λήψη επιχορηγήσεων μέσω προγράμματος για την ενί-

3. LG Hamburg 608 Qs 18/20, wistra 2021, 250 επ., LG Nürnberg-Fürth Ns 507 Js 2066/20, OpenJur 2022, 6480.

4. Παρατηρήσεις *Dihlmann* στην ως άνω δημοσιευθείσα απόφαση σε NJW 2021, 2056 επ., *Tolksdorf / Schellhaas*, Einzelfragen des Subventionsbetrugs im Zusammenhang mit falschen Angaben im Antrag auf Corona-Soforthilfe, NZWiSt 2021, 344 επ., *Rau / Sleiman*, Subventionsbetrug im Zusammenhang mit Corona-Soforthilfen für Kleinunternehmen und Soloselbstständige, NZWiSt 2020, 373 επ.

σχυση μικρών επιχειρήσεων με αποτέλεσμα να λάβει συνολικά το ποσό των 50.000 ευρώ. Στις αιτήσεις του ο ανααιρεσείων ανέφερε ψευδώς ότι είναι ιδιοκτήτης μικρής επιχείρησης, ενώ στην πραγματικότητα τέτοια επιχείρηση δεν υπήρχε, χρησιμοποιώντας σε ορισμένες περιπτώσεις προσωπικά στοιχεία άλλων ατόμων.

2. Η ως άνω απόφαση του γερμανικού Ακυρωτικού δίνει αφορμή για προβληματισμό αναφορικά με το αδίκημα του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ, το οποίο εισήχθη για πρώτη φορά στο ελληνικό δίκαιο με τον νέο Ποινικό Κώδικα του 2019.

Ένα βασικό ζήτημα που πρέπει να διευκρινιστεί αφορά το έννομο αγαθό που προστατεύεται με το αδίκημα του άρθρου 386B ελλΠΚ. Σημειωτέον, ότι η Αιτιολογική Έκθεση του νέου Ποινικού Κώδικα δεν βοηθάει τον ερμηνευτή του δικαίου ως προς αυτό το σημείο, καθότι σε αυτήν δεν περιλαμβάνονται σκέψεις για το προστατευόμενο έννομο αγαθό.

Στην γερμανική θεωρία και νομολογία δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το προστατευόμενο από την αντίστοιχη διάταξη έννομο αγαθό. Σύμφωνα με μια άποψη, με το αντίστοιχο αδίκημα προστατεύονται αφενός μεν η δημόσια περιουσία, αφετέρου δε ο θεσμός των επιχορηγήσεων ως ένα σημαντικό εργαλείο κρατικής στήριξης της οικονομίας⁵. Κατ' άλλη δε άποψη, προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η ελευθερία σχεδιασμού και διάθεσης πόρων που έχουν οι δημόσιες αρχές στον τομέα της οικονομίας, άλλως το γενικό συμφέρον για την αποτελεσματική κρατική ενίσχυση ορισμένων τομέων της οικονομίας⁶. Έχει, τέλος, υποστηριχθεί και η θέση ότι με τη διάταξη προστατεύεται αποκλειστικά και μόνον η δημόσια περιουσία, η δε προστασία που παρέχεται στον θεσμό της επιχορήγησης είναι δευτερεύουσα και παρεπόμενη⁷.

Αντίστοιχα, στην ελληνική θεωρία υποστηρίζεται ότι μαζί με την περιουσία προστατεύεται ο θεσμός των επιχορηγήσεων ως απαραίτητο εργαλείο πραγμάτωσης κρατικής πολιτικής που

5. *Perron*, σε: Schönke/Schröder StGB³⁰, άρθρο 264 πλαγιάρ. 4. Για μια γενικότερη παρουσίαση των διαφόρων απόψεων που έχουν υποστηριχθεί για το έννομο αγαθό βλ. *Gaede*, Kraft und Schwäche der systemimmanenten Legitimationsfunktion der Rechtsgutstheorie am Beispiel des Subventionsbetruges, σε: Hefendehl / von Hirsch / Wohlers (Hrsg.), Die Rechtsgutstheorie, Legitimationsbasis des Strafrechts oder dogmatisches Glasperlenspiel?, 2003, σ. 190 επ.

6. Η άποψη αυτή βρίσκει έρεισμα στην αιτιολογική έκθεση του σχεδίου νόμου για την καταπολέμηση της οικονομικής εγκληματικότητας (BT-Drucks. 7/5291, 5). Από την θεωρία βλ. *Tiedemann*, σε: LK-StGB¹², άρθρο 264 πλαγιάρ. 23. Ο συγγραφέας, πάντως, φαίνεται να διευκρινίζει την θέση του και να εξειδικεύει το έννομο αγαθό στην προστασία των επιχορηγήσεων ως οικονομικού εργαλείου. Η θέση αυτή έχει υποστηριχθεί και από τα γερμανικά δικαστήρια ουσίας: OLG Hamburg 2 Ws 459/83, NStZ 1984, 218, OLG Karlsruhe 3 Ss 202/80, NJW 1981, 1383.

7. *Hellmann*, σε: NK-StGB⁵, άρθρο 264 πλαγιάρ. 9, *Ceffinato*, σε: MüKo-StGB⁴, άρθρο 264 πλαγιάρ. 2, *Ranft*, Die Rechtsprechung zum sogenannten Subventionsbetrug (§ 264 StGB) – Eine kritische Bestandsaufnahme, NJW 1986, 3163 επ., 3166, *Krack*, Die Tätige Reue im Wirtschaftsstrafrecht, NStZ 2001, 505 επ., 506.

αποβλέπει στην κοινή ευημερία⁸. Κατ' άλλη συγκλίνουσα άποψη, ο νομοθέτης έχει λάβει υπόψη κατά την διαμόρφωση του αδικήματος την κοινωνική και οικονομική σημασία των επιχορηγήσεων⁹. Παρομοίως, έχει διατυπωθεί η θέση ότι «το περιουσιακό όφελος έγκειται στην “υποταγή” της περιουσιακής διάθεσης, και επομένως και της βλάβης, στους σκοπούς του δράστη»¹⁰. Εξάλλου, από τη συστηματική ένταξη του άρθρου στο δεύτερο τμήμα του εικοστού τρίτου κεφαλαίου του ειδικού μέρους συμπεραίνει κανείς ότι πρόκειται κατ' αρχάς για αδίκημα που στρέφεται κατά της περιουσίας¹¹.

Ενόψει των ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό ότι με το συγκεκριμένο αδίκημα προστατεύεται η περιουσία και επιπλέον ο θεσμός των επιχορηγήσεων ως ένα εργαλείο, διά του οποίου μπορούν να υλοποιηθούν κρατικές πολιτικές που αποσκοπούν στην κοινωνική ευημερία, όπως η ενίσχυση ασθενέστερων οικονομικών ομάδων, η στήριξη συγκεκριμένων κλάδων της οικονομίας, η ενίσχυση επιχειρήσεων σε περιόδους κρίσεων. Πέραν της περιουσίας προστατεύεται, επομένως, ο θεσμός των επιχορηγήσεων ως έκφανση της δυνατότητας του κράτους να παρεμβαίνει ενισχύοντας κλάδους της οικονομίας¹².

Σημειωτέον ότι με τη διάταξη του άρθρου 386B ελλΠΚ προστατεύονται τόσο οι επιχορηγήσεις που δίδονται από το ελληνικό κράτος όσο και οι επιχορηγήσεις που παρέχονται από ευρωπαϊκά κονδύλια, δηλαδή από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Τούτο προκύπτει από την ρήτρα σχετικής επικουρικότητας υπέρ του άρθρου 386B ελλΠΚ που περιλαμβάνεται στο άρθρο 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020. Η ρήτρα αυτή έχει νόημα μόνον εφόσον καλύπτονται από την διάταξη του άρθρου 386B ελλΠΚ και οι επιχορηγήσεις που προέρχονται από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό¹³.

3. Άμεσα συνδεδεμένος με το προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι ο προβληματισμός ως προς την φύση του αδικήματος. Η απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις αποτελεί κατά την κρατούσα στην γερμανική θεωρία άποψη έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, καθότι δεν απαιτείται η επέλευση κάποιου αποτελέσματος, όπως ζημίας ή κινδύνου, για την στοιχειοθέτηση του αντίστοιχου αδικήματος¹⁴.

8. *Μυλωνόπουλος*, ΕιδΠοιν, 2021⁴, σ. 497.

9. *Μπέκας*, σε: Παύλου / Μπέκα / Αποστολίδου, ΠΔ ΕιδΜ, 2021, σ. 420.

10. *Παπαδαμάκης*, Τα περιουσιακά εγκλήματα, Άρθρα 385-405 ΠΚ, 2020³, σ. 165.

11. Βλ. *Μπουρμά*, σε: Χαραλαμπάκη ΕρμΠΚ, 2020, άρθρο 386B πλαγιάρ. 2.

12. Αντίστοιχη παρατήρηση είχε κάνει ο *Μπιτζιλέκης* αναφορικά, όμως, με το αδίκημα της απάτης κατά της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό τον Ν. 2803/2000. Βλ. Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, σε: Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, Πρακτικά Συνεδρίου, 2010, σ. 119 επ., 125.

13. Βλ. επίσης *Μυλωνόπουλου*, ό.π., σ. 502.

14. *Perron*, ό.π., πλαγιάρ. 5, *Ceffinato*, ό.π., πλαγιάρ. 14, *Hellmann*, ό.π., πλαγιάρ. 11, *Momsen / Laudien*, σε: BeckOK StGB⁵⁴,

Αντιστοίχως, για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ δεν απαιτείται η πρόκληση κάποιου αποτελέσματος, όπως η πρόκληση ζημίας ή κινδύνου ζημίας. Ομοίως, δεν είναι απαραίτητη η πρόκληση πλάνης σε άλλον, πράξη, παράλειψη ή ανοχή του πλανωμένου, ή σκοπός προσπορισμού παράνομου περιουσιακού οφέλους¹⁵. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι με την θέσπιση της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις ο νομοθέτης μεταθέτει την τιμώρηση του δράστη σε ένα προστάδιο σε σχέση με το αδίκημα της απάτης. Είναι, συνεπώς, ορθή η άποψη ότι και στο ελληνικό δίκαιο το αδίκημα του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ είναι έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης¹⁶.

Εξάλλου, ο νομοθέτης έχει θέσει ορισμένες επιπρόσθετες προϋποθέσεις για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος. Συγκεκριμένα, το αδίκημα τελείται α) «εφόσον με τα στοιχεία αυτά εγκρίνεται, παρέχεται ή αποφεύγεται η αξίωση επιστροφής, η επέκταση της παροχής ή η διατήρηση της επιχορήγησης προς τον ίδιο ή τρίτον» και β) «εφόσον το αίτημα ικανοποιήθηκε».

Ο τρόπος με τον οποίο έχει εκφραστεί ο Έλληνας νομοθέτης δεν καθιστά εκ πρώτης όψεως σαφές ποιο είναι το νόημα και η λειτουργία αυτών των προϋποθέσεων. Όσον αφορά τον όρο της ικανοποίησης του αιτήματος, κατά την μάλλον κρατούσα μέχρι σήμερα άποψη στην θεωρία αυτός συνιστά εξωτερικό όρο του αξιοποίνου¹⁷.

Στο σημείο αυτό υπενθυμίζεται ότι οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου δεν εντάσσονται στην αντικειμενική υπόσταση του αδικήματος. Κατά τούτο δεν θεμελιώνουν το άδικο της πράξης ούτε συγκαθορίζουν την απαξία της, αλλά καταδεικνύουν πότε μια κατ' αρχήν άδικη πράξη είναι και αναγκαίο να τιμωρηθεί¹⁸. Συνεπώς, οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου κατά την κρατούσα άποψη συνιστούν οντολογικές προϋποθέσεις του αξιοποίνου¹⁹, ελλείψει των οποίων μια κατ' αρχήν άξια ποινικού κολασμού («strafwürdig») πράξη δεν είναι αναγκαίο να τιμωρηθεί («strafbedürftig») ²⁰. Περαιτέρω, γίνεται δεκτό ότι δεν υφίσταται ένας κοινός λόγος για την εξάρτηση της τιμώρησης του δράστη από κάποιον εξωτερικό όρο του αξιοποίνου²¹.

άρθρο 264 πλαγίαρ. 6.

15. Βλ. Παπαδαμάκη, ό.π., σ. 166

16. Μυλωνόπουλος, ό.π., σ. 501.

17. Μυλωνόπουλος, ό.π., σ. 501, Μαργαρίτης Μ. / Μαργαρίτη Α., Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, 2020, σ. 1258.

18. Βλ. Γιαννίδη, σε: Ν. Ανδρουλάκη / Μαγκάκη / Μανωλεδάκη / Σπινέλλη / Σταμάτη / Ψαρούδα-Μπενάκη, ΣυστΕρμΠΚ, 2005, άρθρο 14 πλαγίαρ. 79.

19. Α. Μαργαρίτης, Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου, 1983, σ. 68 επ.

20. Ν. Ανδρουλάκης, ΠΔ ΓενΜ I, 2006², σ. 257, Μυλωνόπουλος, ΓενΜ, 2020², σ. 167. Κριτική για την δογματική ορθότητα των εξωτερικών όρων του αξιοποίνου βλ. σε Χαραλαμπίκη, Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου, Υπερ. 1991, 159 επ.

21. Ν. Ανδρουλάκη, ό.π., σ. 257, Γιαννίδη, ό.π.

Το βασικό κριτήριο για να αποφανθούμε σχετικά με την νομική φύση της «ικανοποίησης του αιτήματος» είναι κατά πόσον ο όρος αυτός συμπροσδιορίζει το άδικο της πράξης.

Υπενθυμίζεται ότι για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ δεν απαιτείται η πρόκληση ζημίας ή κινδύνου ζημίας της περιουσίας. Συνεπώς, ο όρος της «ικανοποίησης του αιτήματος» αποτελεί εξωτερικό όρο του αξιοποίνου και δεν συμπροσδιορίζει το άδικο της πράξης.

Εξάλλου, ιδιαίτερα σημαντικό είναι ένα επιχείρημα από το γράμμα του νόμου. Συγκεκριμένα, με βάση το άρθρο 386B παρ. 1 ελλΠΚ ο δράστης της απάτης σχετικής με τις επιχορηγήσεις «τιμωρείται, εφόσον το αίτημα ικανοποιήθηκε, με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή». Είναι συνεπώς ορθή η παρατήρηση ότι ο νομοθέτης συνδέει την τιμώρηση του δράστη και όχι την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος με τον όρο της ικανοποίησης του αιτήματος²².

Ενόψει των ανωτέρω, η ικανοποίηση του αιτήματος δεν συμπροσδιορίζει το άδικο της πράξης, αλλά αντιθέτως τίθεται από τον νομοθέτη ως προϋπόθεση για τον ποινικό κολασμό του δράστη. Ορθότερη είναι επομένως η άποψη ότι η προϋπόθεση αυτή αποτελεί εξωτερικό όρο του αξιοποίνου και όχι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος. Μία δε εκ των πρακτικών συνεπειών αυτής της νομοθετικής επιλογής είναι ότι δεν νοείται καν απόπειρα τέλεσης του αδικήματος του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ, εάν δεν ικανοποιηθεί το αίτημα του δράστη²³.

Εξάλλου, η επιλογή αυτή του Έλληνα νομοθέτη δημιουργεί αξιολογική αντινομία σε σχέση με την ποινική προστασία των επιχορηγήσεων που προέρχονται από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό, και δη για τον εξής λόγο:

Σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020, «όποιος χρησιμοποιεί ή υποβάλλει ψευδείς, ανακριβείς ή ελλιπείς δηλώσεις ή έγγραφα ή αποσιωπά πληροφορίες κατά παράβαση ειδικής νομικής υποχρέωσης ανακοίνωσής τους και, με τον τρόπο αυτό, λαμβάνει ή παρακρατεί παράνομως επιχορηγήσεις ή όμοιας φύσης οικονομικές παροχές που δεν συνδέονται άμεσα με ισάξιες αντιπαροχές και προέρχονται από τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή τους προϋπολογισμούς των κάθε είδους οργάνων και οργανισμών της, ανεξαρτήτως του εκάστοτε

22. *Μυλωνόπουλος*, *ΕιδΠοιν*, 2021⁴, σ. 501.

23. *Μ. Μαργαρίτης / Α. Μαργαρίτη*, ό.π., σ. 1258 επ. Για την σχέση ανάμεσα στην απόπειρα και τους εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου βλ. *Γιαννίδη*, ό.π. και *Μυλωνόπουλο*, ΠΔ ΓενΜ, 2020², σ. 169.

φορέα διαχείρισης, τιμωρείται με φυλάκιση, εκτός αν η πράξη τιμωρείται βαρύτερα με βάση τα άρθρα 386, 386Α ή 386Β του Π.Κ.».

Βάσει της διάταξης αυτής, η λήψη της επιχορήγησης, και συνεπώς η επέλευση ζημίας, αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020 για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντίθετα, όπως ήδη αναφέρθηκε, για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος του άρθρου 386Β παρ. 1 ελλΠΚ δεν απαιτείται πρόκληση ζημίας ή κινδύνου ζημίας, ενώ το στοιχείο της «ικανοποίησης του αιτήματος» αποτελεί εξωτερικό όρο του αξιοποίνου. Δεδομένης, όμως, της ρήτρας σχετικής επικουρικότητας του άρθρου 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020 έναντι του άρθρου 386Β ελλΠΚ («εκτός αν η πράξη τιμωρείται βαρύτερα με βάση τα άρθρα [...] 386Β του Π.Κ.»)²⁴, οδηγούμαστε στα ακόλουθα αντιφατικά συμπεράσματα:

Πρώτον, η παράνομη λήψη επιχορηγήσεων προερχόμενων από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό (άρθρο 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020) συνιστά έγκλημα βλάβης των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, το οποίο τιμωρείται με ποινή φυλάκισης. Την ίδια στιγμή, η διάταξη του άρθρου 386Β παρ. 1 ελλΠΚ, διά της οποίας προστατεύονται κατ' ορθότερη άποψη τόσο οι επιχορηγήσεις του ελληνικού Δημοσίου όσο και οι επιχορηγήσεις του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, αποτελεί έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης που τιμωρείται βαρύτερα, ήτοι με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους και χρηματική ποινή.

Δεύτερον, λόγω της ρήτρας σχετικής επικουρικότητας του άρθρου 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020, το εκεί προβλεπόμενο έγκλημα βλάβης απωθείται από ένα έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης (άρθρο 386Β παρ. 1 ελλΠΚ).

Τρίτον, νοείται απόπειρα παράνομης λήψης επιχορηγήσεων του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού κατά το άρθρο 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020, εάν το αίτημα του δράστη δεν ικανοποιηθεί (λ.χ. εάν διαπιστωθεί το εσφαλμένο των πληροφοριών σε μεταγενέστερο έλεγχο), αλλά δεν νοείται απόπειρα παράνομης λήψης επιχορηγήσεων προερχόμενων από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό ή από τους πόρους του ελληνικού Δημοσίου κατά το άρθρο 386Β παρ. 1 ελλΠΚ, διότι σε αυτό η ικανοποίηση του αιτήματος του δράστη έχει χαρακτήρα εξωτερικού όρου του αξιοποίνου.

Ορθότερο θα ήταν να παρέμβει ο νομοθέτης διορθωτικά για την επίλυση αυτών των αντινομιών.

24. Βλ. την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία των Οδηγιών (ΕΕ) 2016/800, 2017/1371, 2017/541, 2016/1919, 2014/57/ΕΕ, κύρωση του Μνημονίου Διοικητικής Συνεργασίας μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξεως της Κυπριακής Δημοκρατίας, τροποποιήσεις του ν. 3663/2008 (Α '99) προς εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1727 και άλλες διατάξεις», άρθρο 24.

4. Ένα τελευταίο ζήτημα που ανακύπτει αναφορικά με την απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις είναι αυτό που απασχόλησε το γερμανικό Ακυρωτικό στην ως άνω δημοσιευθείσα απόφαση, δηλαδή η προσφορότητα των υποβληθέντων μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων για την ικανοποίηση του αιτήματος λήψης επιχορήγησης.

Σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, για την στοιχειοθέτηση του αντίστοιχου αδικήματος του άρθρου 264 παρ. 1 γερμΠΚ δεν αρκεί οποιοδήποτε μη ορθό στοιχείο ή έλλειψη στην αίτηση του δράστη. Αντίθετα, απαιτείται επιπλέον τα εσφαλμένα στοιχεία ή οι ελλείψεις να αφορούν ουσιώδεις για την λήψη της επιχορήγησης πληροφορίες.

Σύμφωνα με το άρθρο 264 παρ. 9 περ. 2 γερμΠΚ, ουσιώδεις πληροφορίες είναι αυτές από τις οποίες εξαρτάται, βάσει νόμου ή βάσει της σύμβασης επιχορήγησης, η λήψη, η απονομή, η ανάκτηση ή η διατήρηση επιχορήγησης ή οφέλους. Περαιτέρω, οι πληροφορίες θα πρέπει να χαρακτηρίζονται ως «ουσιώδεις» ρητά, είτε από τον νόμο είτε από τον επιχορηγούντα φορέα με βάση νομοθετική εξουσιοδότηση. Σύμφωνα δε με την νομολογία του γερμανικού Ακυρωτικού, δεν αρκούν γενικές και αόριστες αναφορές στο έντυπο της αίτησης επιχορήγησης, με τις οποίες δεν εξειδικεύονται επαρκώς τα ουσιώδη στοιχεία²⁵. Υπ' αυτή την έννοια προκαλεί εντύπωση η κρίση του Ακυρωτικού στην ως άνω δημοσιευθείσα απόφαση όσον αφορά τις δύο περιπτώσεις, στις οποίες ο δράστης χρησιμοποίησε το έντυπο αίτησης («Έκδοση 2») της Κάτω Σαξονίας, αφού σε αυτό δεν εξειδικεύονταν επαρκώς τα ουσιώδη για την λήψη της επιχορήγησης στοιχεία²⁶. Αντιθέτως, στο συγκεκριμένο έντυπο αίτησης περιλαμβάνονταν γενικές αναφορές, όπως λ.χ. ότι «όλες οι πληροφορίες είναι ουσιώδεις για την λήψη της επιχορήγησης».

Παρατηρείται, επομένως, ότι στο γερμανικό δίκαιο έχει υιοθετηθεί ένα διπλό κριτήριο για την διάγνωση των σημαντικών για την λήψη της επιχορήγησης πληροφοριών. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το πρώτο, τυπικό κριτήριο, απαιτείται τα στοιχεία αυτά να εξειδικεύονται από τον νόμο ή τον επιχορηγούντα φορέα, ώστε ο αιτών να γνωρίζει ποια είναι τα βασικά στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η λήψη της επιχορήγησης. Σύμφωνα με το δεύτερο, ουσιαστικό κριτήριο, απαιτείται η λήψη της επιχορήγησης να εξαρτάται πράγματι από τις πληροφορίες αυτές.

Βάσει των ανωτέρω εγείρεται το ερώτημα εάν τίθεται αντίστοιχη προϋπόθεση από τον Έλληνα νομοθέτη ή μήπως θα έπρεπε αυτή να συναχθεί ερμηνευτικά από την διάταξη του άρθρου 386B παρ. 1 ελλΠΚ. Εν προκειμένω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προϋπόθεση που θέτει ο νομοθέτης, σύμφωνα με την οποία το αδίκημα τελείται «εφόσον με τα στοιχεία αυτά εγκρίνε-

25. BGH 3 StR 101/98 NJW 1999, 1196 επ.

26. Έτσι *Dihlmann*, NJW 2021, 2056-2057.

ται, παρέχεται ή αποφεύγεται η αξίωση επιστροφής, η επέκταση της παροχής ή η διατήρηση της επιχορήγησης προς τον ίδιο ή τρίτον».

Έχει υποστηριχθεί ότι με την φράση αυτή τίθεται η προϋπόθεση της προσφορότητας των μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων ή των γεγονότων που αποκρύπτονται από τον δράστη για να οδηγήσουν στην λήψη της επιχορήγησης²⁷. Υπ' αυτή την έννοια, δεν αρκεί οποιοδήποτε μη ορθό στοιχείο ή οποιαδήποτε έλλειψη, αλλά θα πρέπει να πρόκειται για πληροφορίες σημαντικές για την λήψη της επιχορήγησης. Ως τέτοιες κρίθηκαν από το γερμανικό Ακυρωτικό, σχετικά με τις έκτακτες επιχορηγήσεις λόγω κορωνοϊού, οι πληροφορίες που αφορούσαν τα προσωπικά στοιχεία του δράστη, τα στοιχεία της εταιρείας (όπως λ.χ. το προσωπικό που απασχολεί) και οι λόγοι για τους οποίους αιτείται ενίσχυσης. Ορθότερο θα ήταν, όμως, οι ουσιώδεις πληροφορίες να εξειδικεύονται ρητά είτε από τον νομοθέτη είτε από τον επιχορηγούντα φορέα.

Σημειωτέον ότι η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση δεν μετατρέπει το αδίκημα από αφηρημένης σε συγκεκριμένης διακινδύνευσης. Το γεγονός, δηλαδή, ότι τα μη ορθά στοιχεία ή οι ελλείψεις πρέπει να αφορούν σημαντικές για την λήψη της επιχορήγησης πληροφορίες δεν αναιρεί το γεγονός ότι ο νομοθέτης δεν απαιτεί την πρόκληση κινδύνου ζημίας της περιουσίας για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος.

5. Η νεοπαγής διάταξη του άρθρου 386B ελλΠΚ παρουσιάζει ιδιαίτερα ερμηνευτικά προβλήματα. Το έργο του εφαρμοστή του δικαίου καθίσταται δυσχερές από την ατυχή συντακτικά διατύπωση των όρων «εφόσον το αίτημα ικανοποιήθηκε» και «εφόσον με τα στοιχεία αυτά εγκρίνεται, παρέχεται ή αποφεύγεται η αξίωση επιστροφής, η επέκταση της παροχής ή η διατήρηση της επιχορήγησης προς τον ίδιο ή τρίτον». Εξ αυτών, ορθότερο θα ήταν να γίνει δεκτό ότι ο πρώτος αποτελεί εξωτερικό όρο του αξιοποιίνου. Δεν μπορεί, ωστόσο, να παραγνωριστεί η αξιολογική αντινομία που δημιουργείται ανάμεσα στο άρθρο 386B παρ. 1 ελλΠΚ και στο άρθρο 24 παρ. 1 του Ν. 4689/2020, υπό την εκδοχή αυτή. Όσον δε αφορά τον δεύτερο όρο, ορθότερο θα ήταν να διαγραφεί, κατόπιν νομοθετικής παρέμβασης, και να τεθεί ρητά η προϋπόθεση εξειδίκευσης, είτε από νομοθετική διάταξη είτε από τον επιχορηγούντα φορέα, των ουσιωδών για την λήψη της επιχορήγησης στοιχείων.

27. Παπαδαμάκης (ό.π., σ. 167), με επιφύλαξη λόγω της ασάφειας και της συντακτικής δυσκαμψίας της διάταξης. Βλ. επίσης Μπουρμά, ό.π., πλαγιάρ. 4. Σημειωτέον, ότι παρόμοια θέση είχε υποστηρίξει η Καϊάφα-Γκμπάντι αναφορικά με το αδίκημα του άρθρου τέταρτου του Ν. 2803/2000, στο οποίο πάντως η αξιόποινη συμπεριφορά συνδεόταν άμεσα με το αποτέλεσμα της αχρεώστητης είσπραξης ή παρακράτησης ευρωπαϊκών πόρων, ή της παράνομης ελάττωσης αυτών. Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Η ποινική αντιμετώπιση των προσβολών των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των συνοδευτικών τους αδικημάτων – Ν. 2803/2000, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι (επιστ. εποπτεία), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα – 1. Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, 2014, σ. 498.

Αθέμιτες διακρίσεις: άρνηση παροχής ιατρικών υπηρεσιών σε Εβραίους

(ΑΠ 115/2020)¹

Πέτρος Πούγγουρας

Δικηγόρος, LL.M. (UCL), ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου

Η απόφαση 115/2020 του Αρείου Πάγου (ΣΤ΄ Ποινικό)² αφορά στην περίπτωση ενός ιατρού ο οποίος καταδικάστηκε για παραβίαση της απαγόρευσης διακρίσεων κατά την παροχή υπηρεσιών στο κοινό. Συγκεκριμένα, ο ιατρός καταδικάστηκε διότι ανάρτησε στην πόρτα του ιατρείου επιγραφή στην οποία, μεταξύ άλλων, χαρακτήριζε τους Εβραίους ανεπιθύμητους. Με αφορμή την υπόθεση αυτή, το παρόν σχόλιο έχει στόχο να αναδείξει ορισμένα ζητήματα τα οποία προκύπτουν στο πλαίσιο της προβληματικής των αθέμιτων διακρίσεων κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κοινό (III). Προηγείται μια σύντομη αναφορά στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης (I) και στην κρίση του Αρείου Πάγου (II).

2. ΑΠ 115/2020, ΠοινΧρ 2021, σ. 427-429.

I. Πραγματικά περιστατικά

Ο κατηγορούμενος, Κ.Κ., είναι ιατρός, με την ειδικότητα του νευρολόγου. Κατά τον κρίσιμο χρόνο τέλεσης του αδικήματος, ασκούσε τα καθήκοντά του ως ιατρός του ΕΟΠΠΥ, σε χώρο που του είχε παραχωρηθεί από τον Δήμο προκειμένου να τον χρησιμοποιεί ως ιατρείο για την παροχή υπηρεσιών υγείας προς τους ασφαλισμένους στον ΕΟΠΠΥ πολίτες.

Το βράδυ της Παρασκευής 21/02/2014, ο Κ.Κ. ανάρτησε στην πόρτα του ιατρείου ένα φύλλο χαρτί, το οποίο ήταν ορατό από οποιονδήποτε βρισκόταν έξω από το ιατρείο. Στο χαρτί αναγραφόταν μια φράση στη γερμανική γλώσσα, το ακριβές περιεχόμενο της οποίας αποκρύπτει η απόφαση του Άρειου Πάγου. Σύμφωνα πάντως με τον Άρειο Πάγο, το κρίσιμο είναι ότι η επιγραφή *«χαρακτηρίζει αυτούς [ενν. τους Εβραίους], στο σύνολο τους, ως “ανεπιθύμητους”, αποκλειστικά και μόνο λόγω των ανωτέρω [ενν. θρησκευτικών] πεποιθήσεών και καταγωγής τους»*. Με την ανάρτηση της επιγραφής αυτής, ο Κ.Κ. *«δήλωσε δημόσια και εγγράφως ότι οι Εβραίοι δεν είναι αποδεκτοί στο εν λόγω ιατρείο για την απολαβή υπηρεσιών περίθαλψης, αφού μόνο αυτό το νόημα μπορεί να έχει η φράση ότι αυτοί είναι “ανεπιθύμητοι”, αναρτημένη έξω από το χώρο του ιατρείου ως ανακοίνωση»*.³

Το πρωί της επόμενης ημέρας, Σάββατο 22/02/2014, μετά από σχετικές καταγγελίες πολιτών, ο Αντιδήμαρχος και ο Προϊστάμενος του πολυιατρείου κατευθύνθηκαν προς το ιατρείο του Κ.Κ. Όταν έφτασαν στον χώρο, διαπίστωσαν ότι στην πόρτα του ιατρείου ήταν αναρτημένη η επίμαχη επιγραφή, ο Κ.Κ. βρισκόταν εντός του ιατρείου και εξέταζε ασθενή, ενώ άλλοι πολίτες περίμεναν στη σειρά τους για να εξεταστούν. Αφού ο ιατρός τελείωσε την εξέταση του ασθενούς, του ζητήθηκαν εξηγήσεις σχετικά με την επιγραφή που είχε αναρτήσει στην πόρτα. Ο Κ.Κ. εξήγησε ότι ενήργησε παρορμητικά, λόγω της θλίψης που του προκάλεσε ο θάνατος ενός παιδιού στην Παλαιστίνη από βόμβα, ζήτησε συγγνώμη, έσκισε την επιγραφή και την πέταξε στον κάδο απορριμμάτων. Σημειώνεται ότι, πέρα από την ανάρτηση της επιγραφής, ο Κ.Κ. δεν αρνήθηκε την παροχή ιατρικών υπηρεσιών σε συγκεκριμένο Εβραίο ασθενή.

3. ΑΠ 115/2020, ΠοινΧρ 2021, σ. 428. Η ακριβής φράση παραλείπεται από το δημοσιευμένο κείμενο της απόφασης. Παρότι το πλήρες κείμενο της φράσης θα έπρεπε να καταγράφεται στην απόφαση, κρίσιμο είναι ότι, όπως προκύπτει από τα παραπάνω εκτεθέντα σημεία της ΑΠ 115/2020, η επιγραφή που είχε τοποθετηθεί στην πόρτα του ιατρείου χαρακτήριζε τους Εβραίους «ανεπιθύμητους».

II. Η κρίση της ΑΠ 115/2020

Στη βάση των παραπάνω πραγματικών περιστατικών, με την ΑΠ 115/2020 απόφαση του ΣΤ΄ Ποινικού Τμήματος, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι ο κατηγορούμενος ορθά καταδικάστηκε από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης για παραβίαση της απαγόρευσης διακριτικής μεταχείρισης κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή προσφορά υπηρεσιών στο κοινό. Η πράξη αυτή, κατά τον χρόνο τέλεσής της, τιμωρούνταν ως ποινικό αδίκημα από το άρθρο 16 παρ. 1 του ν. 3304/2005 και πλέον τιμωρείται από το άρθρο 11 παρ. 1 του ν. 4443/2016. Ειδικότερα, το άρθρο 16 παρ. 1 του ν. 3304/2005 προέβλεπε ότι: *«Όποιος παραβιάζει την κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής ή θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή προσφορά υπηρεσιών στο κοινό τιμωρείται με φυλάκιση έξι (6) μηνών μέχρι τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή χιλίων (1.000) έως πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ»*. Όμοιο περιεχόμενο έχει και η πρόβλεψη του άρθρου 11 παρ. 1 του ν. 4443/2016, η οποία ισχύει μετά την κατάργηση του ν. 3304/2005.

Ο ν. 3304/2005, ο οποίος ίσχυε κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης, και ο ν. 4443/2016, ο οποίος τον αντικατέστησε, περιέχουν ρυθμίσεις για την καταπολέμηση των διακρίσεων στη βάση ορισμένων προστατευόμενων χαρακτηριστικών των προσώπων (όπως η φυλή, το χρώμα, η εθνική ή εθνοτική καταγωγή, οι θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, η αναπηρία, η ηλικία ή ο σεξουαλικός προσανατολισμός). Με τις διατάξεις αυτές ενσωματώθηκαν στην εθνική έννομη τάξη οι ενωσιακές οδηγίες 2000/43/EK, 2000/78/EK και 2014/54/EE.⁴

Οι διατάξεις των ν. 3304/2005 και 4443/2016 απαγορεύουν κάθε άμεση ή έμμεση διάκριση στη βάση κάποιου από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά των προσώπων.⁵ Άμεση διάκριση συντρέχει όταν ένα πρόσωπο υφίσταται, για λόγους που σχετίζονται με το φύλο, την καταγωγή, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, κ.ο.κ., μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο σε ανάλογη κατάσταση.⁶ Έμμεση διάκριση υφίσταται όταν μια εκ πρώτης όψης ουδέτερη διάταξη, ένα κριτήριο ή μια πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (π.χ., καταγωγή) σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα.⁷ Η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης απευθύνεται σε κάθε πρόσωπο, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, και καταλαμβάνει συγκεκριμένα πεδία δραστηριοτήτων, ανάλογα με τον λόγο της διάκρισης. Ειδικά όσον αφορά την απαγόρευση αθέμιτων διακρίσεων στη βάση της καταγωγής, αυτή ρητά εφαρμόζεται στο πεδίο της υγειονομικής περίθαλψης,⁸ όπως επίσης και κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται

8. Βλ. άρθρο 4 παρ. 1 περ. ε΄ του ν. 4443/2016 και άρθρο 4 παρ. 2 περ. α΄ του ν. 3304/2005.

(συναλλακτικά) στο κοινό.⁹

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, σύμφωνα με το Δικαστήριο, ο κατηγορούμενος Κ.Κ. προέβη σε απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση των Εβραίων κατά τη διάρκεια δημόσιας προσφοράς υπηρεσιών στο κοινό και, συγκεκριμένα, κατά την προσφορά υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης στους ασθενείς-ασφαλισμένους του ΕΟΠΠΥ. Ειδικότερα, με την ανάρτηση της επίμαχης επιγραφής στην πόρτα του ιατρείου, κατά τρόπο που να είναι ορατή από αόριστο αριθμό προσώπων και κατά τη διάρκεια παροχής των υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης, ο Κ.Κ. προέβη σε διακριτική μεταχείριση του συνόλου των Εβραίων, αποκλειστικά και μόνο λόγω της θρησκείας και της καταγωγής τους.¹⁰ Η ανάρτηση ανακοίνωσης έξω από το ιατρείο, στην οποία περιέχεται η φράση ότι οι Εβραίοι είναι «ανεπιθύμητοι», συνιστά δημόσια έγγραφη δήλωση του Κ.Κ. ότι οι Εβραίοι δεν είναι αποδεκτοί στο συγκεκριμένο ιατρείο για την απολαβή υπηρεσιών περίθαλψης. Με αυτό τον τρόπο, ο Κ.Κ. προέβη σε απαγορευμένη διάκριση των Εβραίων, αποκλειστικά και μόνο λόγω της θρησκείας και καταγωγής τους, διαχωρίζοντάς τους από όλους τους λοιπούς ασθενείς και ασφαλισμένους και αποτρέποντας αόριστο αριθμό Εβραίων από το να εισέλθουν στο ιατρείο και να δεχθούν τις εν λόγω υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης.

Και ναι μεν ο ιατρός δεν αρνήθηκε να περιθάλψει συγκεκριμένο Εβραίο ασθενή, ωστόσο, κατά την κρίση του Άρειου Πάγου, αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι, με την ανάρτηση και μόνο της επίμαχης επιγραφής (δηλαδή με τη δημόσια ανακοίνωση του αποκλεισμού τους από την παροχή υπηρεσιών υγείας που προσφέρονταν στο κοινό), συντελέστηκε διακριτική μεταχείριση των Εβραίων.

III. Παροχή υπηρεσιών και αγαθών στο κοινό και αθέμιτες διακρίσεις

A. Η ποινικοποίηση της απαγόρευσης διακριτικής μεταχείρισης κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κοινό

Μεταξύ των ρυθμίσεων των ν. 3304/2005 και 4443/2016 περιλαμβάνεται και η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κοινό, στη βάση συγκεκριμένων προστατευόμενων χαρακτηριστικών των προσώπων. Η πρόβλεψη αυτή συνιστά έκφανση της θεμελιώδους αρχής της ίσης μεταχείρισης και βρίσκει έρεισμα στο Σύνταγμα (άρθρο 4), στο ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 21 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και οδηγία

9. Βλ. άρθρο 4 παρ. 1 περ. η' του ν. 4443/2016 και άρθρο 4 παρ. 2 περ. δ' του ν. 3304/2005.

10. ΑΠ 115/2020, ΠοινΧρ 2021, σ. 428.

2000/43/ΕΚ) και στην ΕΣΔΑ (άρθρο 14 της Σύμβασης και άρθρο 1 του 12^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ¹¹). Η διακριτική μεταχείριση με βάση ορισμένα άξια προστασίας χαρακτηριστικά (όπως η φυλή, το χρώμα ή η καταγωγή) προσβάλλει το status του προσώπου ως φορέα αξιοπρέπειας, ο οποίος πρέπει να αντιμετωπίζεται ισότιμα και με τον προσήκοντα σεβασμό από το κράτος.

Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι οι διατάξεις των ν. 3304/2005 και 4443/2016 επιβάλλουν υποχρεώσεις ίσης μεταχείρισης όχι μόνο σε πρόσωπα που ανήκουν στο δημόσιο τομέα, αλλά και σε πρόσωπα του ιδιωτικού τομέα.¹² Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, δηλαδή, επιρρίπτει υποχρεώσεις αποφυγής αθέμιτων διακρίσεων όχι μόνο σε πρόσωπα που συνδέονται στενά και ενεργούν για λογαριασμό του κράτους, αλλά και σε ιδιώτες.

Διαισθητικά, φαίνεται μάλλον εύκολο να αποδεχθούμε το συμπέρασμα ότι πρόσωπα που εντάσσονται στο δημόσιο τομέα οφείλουν να αντιμετωπίζουν τους διοικούμενους ισότιμα, χωρίς αθέμιτες διακρίσεις. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεσμεύει πρώτα απ' όλα το κράτος, το οποίο πρέπει να αντιμετωπίζει τους πολίτες ως πρόσωπα με αξιοπρέπεια, τα οποία αξίζουν ίσης αντιμετώπισης και σεβασμού. Η απαίτηση της ίσης μεταχείρισης όλων των πολιτών από το κράτος είναι τόσο επιτακτική, ώστε ακόμα και η επίκληση των βαθύτερων πεποιθήσεων ενός δημοσίου υπαλλήλου δεν φαίνεται να αρκεί για να τον απαλλάξει από την εκτέλεση των καθηκόντων του κατά τρόπο που διασφαλίζει την ίση μεταχείριση. Σε αυτό το πλαίσιο, έχει κριθεί από το ΕΔΔΑ ότι μια ληξιαρχος δεν μπορεί να επικαλεστεί τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις ώστε να απαλλαγεί από το καθήκον τέλεσης συμφώνων πολιτικής ένωσης ομόφυλων ζευγαριών,¹³ καθώς κάτι τέτοιο δεν συμβαδίζει με την απαγόρευση διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού.

Από την άλλη, στην περίπτωση των αμιγώς ιδιωτικών σχέσεων, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Οι ιδιώτες καταρχήν δεν φέρουν κάποια υποχρέωση μη διάκρισης έναντι άλλων ιδιωτών. Για παράδειγμα, όσο απεχθές κι αν μας φαίνεται, ένας ιδιώτης έχει το δικαίωμα να αρνηθεί την είσοδο ενός μαύρου στο σπίτι του ή να διατυμπανίζει ότι οι Εβραίοι είναι κατώτερα όντα.¹⁴ Στη βάση της ελευθερίας του λόγου και του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή ή στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, τα οποία προστατεύονται από το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ, ένας ιδιώτης καταρχήν δεν δεσμεύεται να μην προβαίνει σε διακριτική μεταχείριση εις βάρος των συμπολιτών του. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο ποινικός κολασμός μιας ομάδας ιδιωτών επειδή

11. Παρότι η Ελλάδα δεν δεσμεύεται ακόμα από το 12^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ.

12. Βλ. άρθρο 4 του ν. 3304/2005 και άρθρο 3 του ν. 4443/2016.

13. ΕΔΔΑ, *Eweida και λοιποί κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 15/01/2013.

14. Σημειώνεται ότι τόσο η Ελλάδα όσο και άλλες χώρες έχουν θεσπίσει διατάξεις με σκοπό την απαγόρευση της ρητορικής μίσους, ωστόσο οι σχετικές απαγορεύσεις αντιμετωπίζουν κατά κανόνα σοβαρά προβλήματα συνταγματικότητας, η εξέταση των οποίων εκφεύγει των ορίων του παρόντος.

καλούσαν σεμποϊκοτάζ ισραηλινών προϊόντων, είναι αντίθετος με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης, στο μέτρο που δεν αποδείχθηκε ότι η ποινική καταδίκη για τη συγκεκριμένη συμπεριφορά είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία.¹⁵ Η πρόσκληση σεμποϊκοτάζ με μόνο κριτήριο την εθνικότητα (ισραηλινή) του παραγωγού του προϊόντος συνιστά μεν διάκριση εις βάρος του παραγωγού, ωστόσο το ΕΔΔΑ ανέδειξε ως κρίσιμη τη διάκριση μεταξύ ιδιωτών και δημοσίου: στη συγκεκριμένη περίπτωση, αυτοί που καλούσαν σεμποϊκοτάζ ήταν «συνηθισμένοι πολίτες», οι οποίοι δεν κατείχαν κάποιο δημόσιο αξίωμα. Επομένως, η πράξη τους κρίθηκε ότι προστατεύεται από την ελευθερία της έκφρασης, ακόμα κι αν διέκρινε τους παραγωγούς προϊόντων με βάση την καταγωγή τους. Έτσι εξηγείται και η διαχωριστική γραμμή που ρητά έθεσε το Δικαστήριο μεταξύ της παραπά-νω και παρόμοιας υπόθεσης, στην οποία όμως η πρόσκληση σεμποϊκοτάζ ισραηλινών προϊό-ντων δεν προερχόταν από απλούς πολίτες, αλλά από τον δήμαρχο γαλλικής πόλης, δηλαδή από δημόσιο αξιωματούχο.¹⁶

Υπό το φως των ανωτέρω, τίθεται το ζήτημα εάν, στην περίπτωση της παροχής υπηρεσιών ή αγαθών στο ευρύ συναλλακτικό κοινό, η υποχρέωση παροχής αγαθών ή υπηρεσιών σε όλους χωρίς διακρίσεις συμβαδίζει με την συμβατική ελευθερία του παρόχου, ως έκφανση του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, όπως προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος και από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ. Σημειώνεται ότι η συμβατική ελευθερία περιλαμβάνει καταρχήν την επιλογή αν και με ποιον θα συναφθεί σύμβαση,¹⁷ επομένως προ-στατεύει και την αρνητική ελευθερία μη σύναψης σύμβασης.

Κρίσιμο, ωστόσο, είναι να εξεταστεί εάν κατά την παροχή υπηρεσιών ή αγαθών στο ευρύ κοι-νό, ο πάροχος λειτουργεί αποκλειστικά με το καπέλο του ιδιώτη. Παρότι δεν αμφισβητείται ο καταρχήν ιδιωτικός χαρακτήρας της συναλλαγής, παρατηρούμε ότι η εμπορική δραστηριότητα της παροχής αγαθών ή υπηρεσιών προς το ευρύ κοινό (πχ. στην περίπτωση ενός φούρνου ή εστιατορίου) διαθέτει και μια δημόσια έκφανση η οποία δεν μπορεί να αγνοηθεί: η δραστηριό-τητα αναπτύσσεται στην ανοιχτή αγορά, απευθύνεται προς το ευρύ –απρόσωπο– συναλλακτι-κό κοινό και υπόκειται σε δημόσια ρύθμιση.¹⁸ Δεν είναι τυχαίο ότι η πόρτα του φούρναρη ή του εστιατορία είναι ανοιχτή σε όποιον θέλει να τη διαβεί, σε αντίθεση με την πόρτα ενός σπιτιού ή μιας ιδιωτικής λέσχης.¹⁹

15. ΕΔΔΑ, *Baldassi και λοιποί κ. Γαλλίας*, απόφαση της 11/06/2020, σκ. 70-81.

16. ΕΔΔΑ, *Willem κ. Γαλλίας*, απόφαση της 16.07.2009, σκ. 32, 37, όπως επίσης και *Baldassi και λοιποί κ. Γαλλίας*, σκ. 65 επ..

17. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα* (εκδόσεις Σάκκουλα, 2012), παρ. 1302.

18. Α. Καραμπατζός, «Κατάχρηση δικαιώματος κατ' άρθ. 281 ΑΚ – Δόγματος και νομολογίας επίσκεψη: από τις παραδοσιακές μορφές κατάχρησης μέχρι σύγχρονα ζητήματα καταχρηστικής άρνησης σύναψης συμβάσεως (ιδίως λόγω δυσμενούς διακριτικής μεταχείρισης, discrimination)», *Ελληνική Δικαιοσύνη*, τόμος 60, τεύχος 4^ο (2019), σ. 976.

19. Βλ. D. Harris, M. O'Boyle, E. Bates & C. Buckley, *Law of the European Convention on Human Rights* (OUP 2018), σ. 800,

Λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες δημόσιες πτυχές που παρουσιάζει το σύστημα παροχής υπηρεσιών και αγαθών στην ανοιχτή αγορά, το κράτος μπορεί – ενδεχομένως δε και υποχρεούται σε ορισμένα ζητήματα– να μεριμνά για τη δίκαιη οργάνωση του συστήματος αυτού, στο πλαίσιο της ρύθμισης της κοινωνικής και οικονομικής συνεργασίας όσων συμμετέχουν στην ανοιχτή αγορά.²⁰ Δεν είναι, επομένως, παράδοξο μια δραστηριότητα η οποία εκκινεί μεν από την ιδιωτική σφαίρα των συναλλασσόμενων, εκτείνεται όμως προς τη δημόσια σφαίρα λόγω της φύσης και των χαρακτηριστικών της, να γεννά περισσότερες υποχρεώσεις για τα εμπλεκόμενα πρόσωπα. Έτσι, ένας ιδιοκτήτης εστιατορίου δεν έχει την εξουσία να καθορίσει εάν το κατάστημά του θα δέχεται καπνίζοντες ή μη, αλλά οφείλει να συμμορφωθεί με τη δημόσια ρύθμιση απαγόρευσης του καπνίσματος.²¹ Η ένας ιδιοκτήτης μπαρ δεν μπορεί να αρνείται αδικαιολόγητα την είσοδο συγκεκριμένων προσώπων στο κατάστημά του, πχ. για λόγους ασύνδετους προς τη χωρητικότητα ή την ασφάλεια του καταστήματος.²² Αντίστοιχα, ο πάροχος υπηρεσιών ή αγαθών στο ευρύ κοινό δεν έχει την εξουσία να αρνηθεί την εξυπηρέτηση κάποιου υποψήφιου πελάτη επειδή είναι μουσουλμάνος ή Αφρικανός. Η δικαιολογητική βάση της επέκτασης της απαγόρευσης αθέμιτων διακρίσεων, πέρα από την κρατική σφαίρα, και στους ιδιώτες που δραστηριοποιούνται κατά την παροχή αγαθών ή υπηρεσιών στο ευρύ κοινό, μπορεί να εντοπιστεί στις έντονα δημόσιες εκφάνσεις που παρουσιάζει η δραστηριότητα και στην ανάγκη δίκαιης οργάνωσης της ανοιχτής αγοράς.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ, στην περίφημη υπόθεση της γαμήλιας τούρτας (*Masterpiece Cakeshop, Ltd. v. Colorado Civil Rights Commission*). Το Δικαστήριο δέχθηκε ως γενικό κανόνα ότι οι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων και οι λοιποί δραστηριοποιούμενοι στην οικονομική αγορά δεν επιτρέπεται να αρνηθούν στο κοινό την ίση πρόσβαση στα αγαθά ή στις υπηρεσίες που προσφέρουν.²³ Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου σε παρόμοια υπόθεση (*Lee v Ashers Baking Company Ltd and others*). Παρότι κρίθηκε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν έλαβε χώρα αθέμιτη διάκριση, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η άρνηση παροχής

ως προς την προβληματική της ιδιωτικής λέσχης.

20. Ν. Παπασπύρου, *Συνταγματική ελευθερία και δημόσιοι σκοποί: Σε αναζήτηση της θεμιτής πλοκής* (εκδόσεις Σάκκουλα, 2019), σ. 28. Βλ. και άρθρο 106 παρ. 2 του Συντάγματος.

21. Σ. Τσακυράκης, «Ο καπνός και η δημοκρατία», δημοσιευμένο σε:

<https://nonsmokersclub.com/%ce%bf-%ce%ba%ce%b1%cf%80%ce%bd%cf%8c%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%b7-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%af%ce%b1/>

22. ΜΠρΘεσσαλ 23238/2006.

23. *Masterpiece Cakeshop, Ltd. v. Colorado Civil Rights Commission*, 584 US (2018), όπου στη γνώμη του δικαστή Kennedy χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι: «*Nevertheless, while those religious and philosophical objections are protected, it is a general rule that such objections do not allow business owners and other actors in the economy and in society to deny protected persons equal access to goods and services under a neutral and generally applicable public accommodations law*».

υπηρεσίας λόγω προστατευόμενων χαρακτηριστικών (όπως η φυλή, το φύλο ή ο σεξουαλικός προσανατολισμός) συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας του προσώπου και ότι ο φούρναρης δεν μπορούσε να αρνηθεί την παροχή προϊόντος στον προσφεύγοντα με την αιτιολογία ότι είναι ομοφυλόφιλος.²⁴ Και ναι μεν οι παραπάνω αποφάσεις δεν αφορούν την επιβολή ποινικής κύρωσης, ωστόσο από αυτές προκύπτουν δύο βασικές παραδοχές οι οποίες είναι κρίσιμες σε σχέση με τη δικαιολόγηση της ποινικοποίησης των αθέμιτων διακρίσεων: α) η διατύπωση ενός γενικού κανόνα σύμφωνα με τον οποίο όσοι δραστηριοποιούνται στην ανοιχτή αγορά καταρχήν δεν επιτρέπεται να αρνηθούν την ίση πρόσβαση στα αγαθά ή στις υπηρεσίες που προσφέρουν στο κοινό, και β) τέτοια τυχόν άρνηση, στη βάση προστατευόμενων χαρακτηριστικών του προσώπου, συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας του τελευταίου και άρα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη απαξία.

Με βάση τα παραπάνω, η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης κατά την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο ευρύ κοινό, είτε πραγματοποιείται από δημόσιο φορέα είτε από ιδιώτη, είναι συμβατή με το Σύνταγμα, την ΕΣΔΑ και το ενωσιακό. Η ποινικοποίηση της συμπεριφοράς προσώπου που παραβιάζει τον κανόνα της απαγόρευσης αθέμιτων διακρίσεων δεν αντιβαίνει σε συνταγματικό δικαίωμα του προσώπου αυτού, καθώς τόσο στην περίπτωση κρατικών αξιωματούχων/υπαλλήλων όσο και στην περίπτωση ιδιωτών που παρέχουν αγαθά ή υπηρεσίες στο ευρύ κοινό, δεν φαίνεται να υφίσταται τέτοιο δικαίωμα διάκρισης. Αντίθετα, ο ποινικός κολασμός του παραβάτη δικαιολογείται από την ιδιαίτερη απαξία της πράξης: η αθέμιτη διάκριση προσβάλλει το status του θιγόμενου ως προσώπου με αξιοπρέπεια, το οποίο αξίζει ίσης αντιμετώπισης και σεβασμού είτε όταν έρχεται ευθέως αντιμέτωπο με το κράτος είτε όταν επιδιώκει να αποκτήσει πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που προσφέρονται στο πλαίσιο ανοιχτής αγοράς.²⁵

24. *Lee v. Ashers Baking Company Ltd and others*, (2018) 49 UKSC, 35, όπου στη γνώμη της Lady Hale αναφέρεται ότι: «*It is deeply humiliating, and an affront to human dignity, to deny someone a service because of that person's race, gender, disability, sexual orientation, or any of the other protected personal characteristics. But that is not what happened in this case, and it does the project of equal treatment no favours to seek to extend it beyond its proper scope*».

25. Βλ. Ν. Παπασπύρου, *ό. π.*, σ. 28-29 και σ. 110, σχετικά με την ιδιαίτερη απαξία της αθέμιτης διάκρισης.

B. Οι ειδικότερες περιστάσεις έχουν σημασία

Καταλήξαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι η απαγόρευση αθέμιτων διακρίσεων δικαιολογημένα απευθύνεται και σε όσους ιδιώτες δραστηριοποιούνται στην ανοιχτή αγορά, παρέχοντας υπηρεσίες ή αγαθά στο ευρύ, απρόσωπο κοινό. Στο σημείο αυτό, όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε παροχή υπηρεσιών ή αγαθών προς το κοινό δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά και κυρίως τον ίδιο βαθμό εξατομίκευσης. Αν, για παράδειγμα, η πώληση μιας φραντζόλας ψωμιού συνιστά εμπορική δραστηριότητα με κατεξοχήν απρόσωπο χαρακτήρα, η κατά παραγγελία δημιουργία ενός φορέματος υψηλής ραπτικής από έναν παγκοσμίου φήμης σχεδιαστή χαρακτηρίζεται από πιο προσωπικά και εξατομικευμένα στοιχεία. Σε περιπτώσεις όπως η τελευταία, όπου προέχει η προσωπική σχέση μεταξύ των συμβαλλόμενων, το περιθώριο επιλογής του αντισυμβαλλόμενου είναι ευρύτερο.²⁶ Οι δραστηριοποιούμενοι σε επαγγελματικά πεδία τα οποία προϋποθέτουν την ανάπτυξη μιας πιο στενής προσωπικής σχέσης –ενδεχομένως και σχέσης εμπιστοσύνης– μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών για την παροχή εξατομικευμένων υπηρεσιών, ενδέχεται να μην έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις που διέπουν εμπορικές δραστηριότητες οι οποίες απευθύνονται στο ευρύ κοινό κατά τρόπο καταρχήν απρόσωπο.

Από την άλλη, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η παροχή υπηρεσιών έχει μεν εξατομικευμένο και προσωπικό χαρακτήρα, αλλά ο νομοθέτης προχώρησε στη θέσπιση ειδικών ρυθμίσεων για την απαγόρευση των αθέμιτων διακρίσεων, λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερη φύση των σχετικών επαγγελμάτων και παρεχόμενων υπηρεσιών. Σε αυτό το πλαίσιο, το νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων κάνει ρητή αναφορά στην περίπτωση της παροχής υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης, λόγω του ευαίσθητου χαρακτήρα του τομέα της υγείας. Επίσης, ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας επιβάλλει την υποχρέωση παροχής ιατρικών υπηρεσιών χωρίς καμία διάκριση,²⁷ λαμβάνοντας υπόψη τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ιατρικού επαγγέλματος, ο οποίος του προσδίδει το χαρακτήρα του λειτουργήματος.²⁸ Ο ιατρός δεν είναι το μοναδικό παράδειγμα, καθώς αντίστοιχες υποχρεώσεις ισχύουν και για τους δικηγόρους, με βάση τις προβλέψεις του Κώδικα Δικηγόρων.²⁹

Μία ακόμα παράμετρος που έχει σημασία προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υφίσταται αθέμιτη διάκριση είναι ο λόγος της άρνησης παροχής υπηρεσίας και ειδικότερα εάν η άρνηση οφείλεται αποκλειστικά στο πρόσωπο του λήπτη ή αν σχετίζεται με το περιεχόμενο του προϊόντος ή της υπηρεσίας που ζητείται. Για παράδειγμα, στη γνωστή υπόθεση της γαμήλιας τούρτας, έχει διαφορά ο ζαχαροπλάστης να αρνηθεί να πωλήσει την τούρτα απλά και μόνο επειδή ο πελάτης είναι ένα ζευγάρι ομοφυλόφιλων (τη στιγμή που το ζαχαροπλαστείο φτιάχνει και πωλεί γαμήλιες τούρτες σε άλλους πελάτες) από το να αρνηθεί την εκτέλεση μιας ειδικής παραγγελίας με την οποία ζητείται η δημιουργία τούρτας με εξατομικευμένο περιεχόμενο, όπως π.χ. η χάραξη ενός μηνύματος υπέρ μιας συγκεκριμένης στάσης ζωής την οποία ο ζαχαροπλάστης δεν επιθυ-

μεί να υποστηρίξει.³⁰

Η βαθύτερη εξέταση των παραπάνω ζητημάτων ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος κειμένου. Για τις ανάγκες του παρόντος, κρίσιμο είναι να αναδειχθεί ότι οι ειδικότερες περιστάσεις έχουν σημασία προκειμένου να κριθεί εάν μία συγκεκριμένη περίπτωση άρνησης παροχής υπηρεσίας ή προϊόντος ισοδυναμεί με αθέμιτη διάκριση. Η φύση και τα χαρακτηριστικά της δραστηριότητας, το περιεχόμενο της υπηρεσίας που ζητείται και ο λόγος της άρνησης από τον πάροχο αποτελούν παράγοντες οι οποίοι έχουν σημασία προκειμένου να κριθεί εάν υφίσταται απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση. Ένα ζήτημα που τίθεται είναι αν αυτού του είδους η συζήτηση, με τις πολλαπλές διακρίσεις και την εκ πρώτης όψης δυσχέρεια ανεύρεσης σαφών κριτηρίων, συμβαδίζει με τη θεμελιώδη απαίτηση του ποινικού δικαίου για σαφήνεια και προβλεψιμότητα κατά τον προσδιορισμό των ποινικά κολάσιμων συμπεριφορών. Η αρχή της σαφήνειας του κυρωτικού νόμου, σύμφωνα με την οποία τόσο το ποινικό αδίκημα όσο και η επιβαλλόμενη κύρωση πρέπει να ορίζονται κατά τρόπο σαφή στον νόμο, συνιστά θεμελιώδη έκφανση της αρχής της νομιμότητας (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) και συνδέεται αναπόσπαστα με την αρχή της ασφάλειας δικαίου και του κράτους δικαίου.³¹ Λαμβάνοντας υπόψη τη φύση του συγκεκριμένου αδικήματος (παραβίαση της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης κατά την παροχή υπηρεσιών ή αγαθών στο συναλλακτικό κοινό), θεωρούμε ότι η παραπάνω συζήτηση είναι όχι μόνο αναπόφευκτη, αλλά και αναγκαία. Οι αυξημένες απαιτήσεις του ποινικού δικαίου για σαφήνεια των κανόνων με τους οποίους επιβάλλονται ποινικές κυρώσεις καθιστούν ακόμα πιο επιτακτική την ανάδειξη των παραπάνω ζητημάτων, καθώς μόνο με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να φωτιστεί η ορθή ερμηνεία των διατάξεων του ν. 4443/2016, να αποκρυσταλλωθούν όσο το δυνατόν διαυγέστερα κριτήρια και να οριοθετηθούν οι περιπτώσεις απαγορευμένης διάκρισης και άρα οι περιπτώσεις στις οποίες ένα πρόσωπο απειλείται με την επιβολή ποινική κύρωσης.

30. Βλ. τη μειοψηφία της δικαστή Ginsburg στη *Masterpiece Cakeshop, Ltd. v. Colorado Civil Rights Commission*, όπως και Α. Καραμπατζός, ό. π., σ. 977, και Ν. Παπασπύρου, ό. π., σ. 29, υποσημ. 25.

31. Η αρχή της νομιμότητας στο πεδίο του ποινικού δικαίου κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, στο άρθρο 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 49 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ.

Γ. Διακριτική μεταχείριση δεν είναι μόνο η άρνηση παροχής της υπηρεσίας

Στην περίπτωση που κρίθηκε με την ΑΠ 115/2020, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο ιατρός δεν αρνήθηκε ποτέ την παροχή υπηρεσιών σε συγκεκριμένο Εβραίο ασθενή. Ωστόσο, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι για την τέλεση του αδικήματος δεν ήταν αναγκαία η άρνηση σε συγκεκριμένο πρόσωπο, αλλά αρκούσε η ανάρτηση στην πόρτα του ιατρείου επιγραφής με την οποία ανακοινωνόταν ότι οι Εβραίοι είναι «ανεπιθύμητοι».³²

Η κρίση αυτή συμβαδίζει με τη διατύπωση των άρθρων 16 παρ. 1 του ν. 3304/2005 και 11 παρ. 1 του ν. 4443/2016, από τις οποίες προκύπτει ότι δεν τιμωρείται αποκλειστικά η άρνηση παροχής αγαθών ή υπηρεσιών, αλλά οποιαδήποτε παραβίαση της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή την προσφορά υπηρεσιών στο κοινό. Η ανάρτηση στην πόρτα του ιατρείου επιγραφής, ορατής από οποιονδήποτε επιθυμεί να εισέλθει, στην οποία αναφέρεται ότι οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι, δημιουργεί συνθήκες απαγορευτικές για την είσοδο Εβραίων ασθενών, και πάντως τους θέτει σε χειρότερη μοίρα από όλους τους υπόλοιπους ασθενείς, με μόνο κριτήριο την καταγωγή τους. Τυχόν απαίτηση από Εβραίο ασθενή να εισέλθει στο ιατρείο, προκειμένου ο ιατρός να αρνηθεί συγκεκριμένα σε αυτόν την παροχή υπηρεσιών, θα μετέφερε αδικαιολόγητα το βάρος στο προστατευόμενο πρόσωπο και θα παραγνώριζε τον σκοπό των διατάξεων περί διακριτικής μεταχείρισης, ο οποίος δεν είναι άλλος από την αποφυγή προσβολής του status των προσώπων ως ίσων φορέων αξιοπρέπειας. Συνεπώς, ορθά κρίθηκε ότι η ανάρτηση μιας τέτοιας επιγραφής συνιστά από μόνη της διακριτική μεταχείριση με βάση την καταγωγή, χωρίς να απαιτείται και η διατύπωση ρητής άρνησης σε συγκεκριμένο ασθενή. Λαμβάνοντας υπόψη τις εκάστοτε περιστάσεις, τέτοιες περιπτώσεις είναι ορθό να αντιμετωπίζονται υπό το πρίσμα της διακριτικής μεταχείρισης κατά την παροχή υπηρεσιών ή αγαθών και όχι υπό το πρίσμα του μισαλλόδοξου λόγου (hate speech).³³

Αντίθετα, δεν φαίνεται ορθή η εκτίμηση του Άρειου Πάγου σχετικά με τον χαρακτήρα της διάκρισης ως άμεσης ή έμμεσης. Το Δικαστήριο φαίνεται αφενός να ασπάζεται την κρίση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Θεσσαλονίκης, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση συνέτρεξε έμμεση διάκριση, αφετέρου να δέχεται ότι άμεση διάκριση δεν είναι δυνατό να συντελεστεί όταν δεν υπάρχει άρνηση περίθαλψης συγκεκριμένου Εβραίου ασθενή. Ωστόσο, έμμεση διάκριση συντρέχει όταν μια εκ πρώτης όψης ουδέτερη διάταξη, ένα κριτήριο ή μια πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (πχ. καταγωγή) σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν συνέβη κάτι τέτοιο. Η επίμαχη περιγραφή δεν αποτελεί εκ πρώτης όψεως ουδέτερη συμπεριφορά, η οποία κατ' αποτέλεσμα θέτει μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων σε χειρότερη θέση λόγω των χαρακτηριστικών τους: αντίθετα, η επιγραφή διακρίνει ευθέως κατά των Εβραίων. Συντρέχει, δηλαδή, περίπτωση άμεσης διάκρισης, καθώς η ανάρτηση της επιγραφής έθεσε τους Εβραίους σε χειρότερη μοίρα σε

σχέση με όλους τους υπόλοιπους ασθενείς και απέτρεψε την είσοδό τους στο ιατρείο, αποκλειστικά λόγω της καταγωγής τους.

Δ. Συμπέρασμα

Με βάση όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, στην περίπτωση της ΑΠ 115/2020 δεν φαίνεται να υπάρχουν ιδιαίτερες δυσχέρειες προκειμένου να καταλήξουμε εάν ο κατηγορούμενος υπέπεσε σε αθέμιτη διάκριση. Ο Κ.Κ. ασκούσε το λειτούργημα του ιατρού, χρησιμοποιούσε ως ιατρείο χώρο που του είχε παραχωρηθεί από τον Δήμο και παρείχε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης στους ασφαλισμένους του ΕΟΠΠΥ. Η δε επιγραφή που ανάρτησε στην πόρτα του ιατρείου διέκρινε τους Εβραίους από τους υπόλοιπους ασθενείς, χαρακτηρίζοντάς τους «ανεπιθύμητους» και αποτρέποντας την είσοδό τους στο ιατρείο. Ωστόσο, με αφορμή την υπόθεση αυτή, είναι χρήσιμο να αναπτυχθεί μια ευρύτερη συζήτηση γύρω από τα ζητήματα των αθέμιτων διακρίσεων κατά την παροχή υπηρεσιών ή αγαθών στο κοινό. Όπως είδαμε και παραπάνω, η προβληματική αυτή έχει αρχίσει να απασχολεί ολοένα περισσότερο τη νομολογία σε διεθνές επίπεδο. Ακριβώς επειδή τα ζητήματα που αναφέρονται είναι περίπλοκα και οι διακρίσεις λεπτές και δύσκολες, η συζήτηση αυτή καθίσταται ακόμα πιο επιτακτική στο πεδίο του ποινικού δικαίου, ώστε να επιτευχθεί η απαραίτητη για το ποινικό δίκαιο σαφήνεια και προβλεψιμότητα.

Η λειτουργία της ομολογίας ως λόγου περαιτέρω μείωσης του πλαισίου ποινής κατ' άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ –

Δικονομικές και ουσιαστικές παρατηρήσεις με αφορμή την ΑΠ 188/2022

Κωνσταντίνος Ε. Ζαχαρής

Δικηγόρος, Μ.Δ.Ε.

Υποψ. Δ.Ν. Δ.Π.Θ.

1. Με αφορμή την υπ' αριθ. 188/2022 απόφαση του Αρείου Πάγου, εξετάζεται στη συνέχεια ο ρόλος που ο Νομοθέτης του νέου Ποινικού Κώδικα (Ν. 4619/2019) επιφύλαξε στην ομολογία¹ ως προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ. Με δεδομένο ότι η επιτάχυνση της διαδικασίας απονομής της ποινικής δικαιοσύνης αποτέλεσε κεντρικό πυλώνα και βασικό ζητούμενο της αναμόρφωσης του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικαιοσύνης,²

1. Ο Α. Κωνσταντινίδης (Η απόδειξη στην ποινική δίκη», σ. 109) δίδει τον εξής ορισμό: «Ομολογία είναι η αποδοχή και αναγνώριση εκ μέρους του κατηγορούμενου ορισμένων πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν την ενοχή του».

2. Θ. Δαλακούρας, Ο Νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας – Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν. 4620/2019, σ. 2

ήταν αναμενόμενο το αποδεικτικό μέσο της ομολογίας –γνωστό και ως «*βασίλισσα των αποδείξεων*»– να λάβει έναν πιο αναβαθμισμένο ρόλο, καθώς είναι τέτοια η φύση του ώστε, υπό προϋποθέσεις οι οποίες αναπτύσσονται στη συνέχεια, δύναται να καταστήσει περιττή τη συγκέντρωση και συνεκτίμηση άλλων αποδεικτικών μέσων, οδηγώντας κατ' αυτόν τον τρόπο στον «ακρωτηριασμό» της αποδεικτικής διαδικασίας και, κατ' επέκταση, στην επίσπευση της έκδοσης δικαστικής κρίσης.³

1.1. Προς την κατεύθυνση αυτή, η ομολογία του κατηγορούμενου έλαβε ιδιαίτερη θέση τόσο στον νέο Ποινικό Κώδικα, όσο και στον νέο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Το άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ αναφέρει ότι: «*Οι ποινές της προηγούμενης παραγράφου⁴ επιβάλλονται και όταν πέραν της συνδρομής ενός λόγου μείωσης της ποινής ή ελαφρυντικής περίπτωσης, ο κατηγορούμενος έχει ομολογήσει την ενοχή του κατά την προδικασία, συμβάλλοντας έτσι στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης*». Στον νΚΠΔ, ομολογία και επιτάχυνση της διαδικασίας συνυφάνθηκαν υπό την μορφή της διαδικασίας της ποινικής διαπραγμάτευσης στο άρθρ. 303 ΚΠΔ, ενώ διατηρήθηκε και η διαδικασία της ποινικής συνδιαλλαγής του άρθρ. 301 ΚΠΔ.

1.2. Πέραν των ανωτέρω διατάξεων στις οποίες η ομολογία αποτυπώνεται ευκρινώς, εμμέσως «*φωτογραφίζεται*» και στο άρθρ. 79 παρ. 4 στοιχ. γ' και δ' ως εξής: «*Στοιχεία που λειτουργούν υπέρ του υπαιτίου θεωρούνται ιδίως: (...) γ) το ότι έθεσε τον εαυτό του στη διάθεση των αρχών χωρίς σημαντική καθυστέρηση, ενώ μπορούσε να διαφύγει, δ) το ότι διευκόλυνε ουσιωδώς την εξιχνίαση του εγκλήματος*».

1.3. Υπενθυμίζεται, άλλωστε, ότι ποινική μεταχείριση του κατηγορούμενου και χρονική διάρκεια της ποινικής διαδικασίας συμπλέκονται κανονιστικά στο πλαίσιο του άρθρ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ περί εκδίκασης της υποθέσεως εντός εύλογης προθεσμίας. Η σύνδεσή τους αποτυπώθηκε θεσμικά στην έννομη τάξη μας το πρώτον με το άρθρ. 7 παρ. 3 Ν. 4239/2014, που προέβλεπε απλό επιμετρητικό κανόνα, ενώ πλέον ισχύει το άρθρ. 84 παρ. 3 ΠΚ κατά το οποίο η μη εύλογη διάρκεια της διαδικασίας που δεν οφείλεται σε υπαιτιότητα του κατηγορούμενου θεσπίζεται ως αυτοτελής ελαφρυντική περίπτωση.

2. Ως προς το ειδικότερο σκέλος της ομολογίας στο άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ, το οποίο εξετάζεται

3. Ο Γ. Τριανταφύλλου (Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο, σ. 508), παρατηρεί ότι ο κατηγορούμενος «*διά της ελεύθερης ομολογίας του μπορεί να απαλλάξει το δικαστήριο από την υποχρέωση να διεξάγει μια πλήρη δίκη με τη συνήθη αποδεικτική διαδικασία και να παραιτηθεί από την απαίτησή του να τυγχάνει καθ' όλη τη διάρκεια αυτής, της μεταχείρισης ενός αθώου*».

4. Άρθρ. 85 παρ. 1.: «*Όταν στο πρόσωπο του υπαιτίου συντρέχουν περισσότεροι λόγοι μείωσης της ποινής ή όταν συντρέχουν ένας ή περισσότεροι τέτοιοι λόγοι μαζί με ελαφρυντικές περιστάσεις του άρθρου 84 ή περισσότερες ελαφρυντικές περιστάσεις, το δικαστήριο ελαττώνει περαιτέρω το κατώτατο όριο της μειωμένης κατά το άρθρο 83 ποινής ως εξής: α) τα πέντε έτη μειώνονται σε τρία, β) τα δύο έτη σε ένα, γ) το ένα έτος, σε έξι μήνες και δ) η μειωμένη ποινή της φυλάκισης, σε παροχή κοινωφελούς εργασίας ή χρηματική ποινή*».

εν προκειμένω, η επεξήγηση που δόθηκε στην Αιτιολογική Έκθεση έχει ως εξής: «Με τη διάταξη αυτή επιχειρείται να δοθεί ένα κίνητρο στον κατηγορούμενο να αποδεχθεί εγκαίρως την ενοχή του, ώστε να ολοκληρωθεί ταχύτερα η ποινική διαδικασία. Μόνη όμως η ομολογία δεν είναι αρκετή. Θα πρέπει με την ομολογία του να έχει «συμβάλει» στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης. Αν αντίθετα υπάρχουν ήδη επαρκή για την καταδίκη του στοιχεία, η ομολογία καθαυτή δεν επηρεάζει την ποινή».

3. Επισημαίνεται εισαγωγικά ότι, παρά τον ρόλο που λαμβάνει η ομολογία στον χώρο του γενικού μέρους του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, και δη στο σκέλος που αφορά την επιμέτρηση της ποινής, θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι διατηρεί ταυτόχρονα τη δικονομική της φύση ως ένα εκ των κυριότερων αποδεικτικών μέσων που ορίζονται στο άρθρ. 178 παρ. 1 στ. δ' του ΚΠΔ. Έτσι, και πριν από την εξέταση του αν η ομολογία συνέβαλε στη συμβολή της έγκαιρης απονομής της δικαιοσύνης κατά τις επιταγές του άρθρ. 85 παρ. 2, θα πρέπει να εξετάζεται αν η ομολογία ήταν αυθόρμητη, αβίαστη και εν γένει προϊόν της ελεύθερης και ανεπηρέαστης βούλησης του κατηγορούμενου, χωρίς τη χρήση απαγορευμένων αποδεικτικών μέσων, διότι, αν π.χ. αποσπάστηκε με τη χρήση βασανιστηρίων και γενικά βίας ή απειλής, με παραπειστικές ερωτήσεις, με εκβιαστικά μέσα ή με εξαπάτηση, είναι απαράδεκτο αποδεικτικό μέσο και δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη.⁵

4. Την ίδια στιγμή, λοιπόν, που η δικονομία ασχολείται με το ποιοτικό κριτήριο⁶ της ομολογίας, και δη με τα στοιχεία που την καθιστούν ένα αξιόπιστο και νόμιμο αποδεικτικό μέσο, δυνάμενο να οδηγήσει στην αναζήτηση και εύρεση της ουσιαστικής αλήθειας, ο νέος Ποινικός Κώδικας φαίνεται να προσθέτει ένα τρόπον τινά ποσοτικό κριτήριο: αυτό της συμβολής στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης, στοιχείο απαραίτητο, κατά τη διατύπωση της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2, για την αναγνώριση και επέλευση των ευεργετικών συνεπειών που επιφυλάσσει το άρθρ. 85 για τον κατηγορούμενο, καθώς ουσιαστικά ερευνάται το κατά πόσο συντέλεσε η ομολογία στην ταχεία διεκπεραίωση της ποινικής υπόθεσης.

5. Ως προς τη νομική φύση και θέση της ομολογίας στο άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, έχουν ήδη διατυπωθεί στη θεωρία και μπορούν να σταχυολογηθούν ορισμένες ορθές επισημάνσεις:

5. Α. Χαράλαμπάκης, Το ελληνικό νομικό πλαίσιο που αφορά τα βασανιστήρια, Υπεράσπιση 1995, σ. 659 επ. (670) και Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 761/1973, ΠοινΧρ 1973, σ. 806 επ. (807).

6. Την αναγκαιότητα για έλεγχο της αξιοπιστίας της ομολογίας επισημαίνει και η Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Προβλήματα της Ποινικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα και οι νέοι Ποινικοί Κώδικες, ΠοινΧρ 2020, σ. 3, με αφορμή τον ρόλο της ομολογίας στις διαδικασίες της ποινικής συνδιαλλαγής (301 ΚΠΔ) και ποινικής διαπραγμάτευσης (303 ΚΠΔ).

5.1. Η άποψη που έχουν διατυπώσει οι *Γρ. Πεπόνης*⁷ και *Χρ. Νάιντος*,⁸ ότι η ομολογία αυτή θα πρέπει να λογίζεται ως νέα αυτοτελής ελαφρυντική περίπτωση, μη συμπεριλαμβανόμενη στο άρθρ. 84 νΠΚ, κρίνεται ως απόλυτα εύστοχη.

5.2. Επίσης, ορθώς παρατηρεί ο *Χρ. Νάιντος* ότι για την ταυτότητα του νομικού λόγου το άρθρο 85 παρ. 2 νΠΚ πρέπει να εφαρμόζεται και στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος ομολογήσει την ενοχή του όχι στην προδικασία, αλλά στην έναρξη ή έστω σε πρώιμο στάδιο της δίκης στο ακροατήριο, με αποτέλεσμα να αποφευχθεί μια δίκη που θα διαρκούσε πολλές συνεδριάσεις.⁹

5.3. Περαιτέρω, εύστοχα επισημαίνει ο *Κ. Κοσμάτος*, πρώτον, ότι ο ειδικός αυτός λόγος μείωσης της ποινής προσομοιάζει με όσα έχουν κριθεί νομολογιακά ότι συνιστούν την ελαφρυντική περίπτωση ότι ο κατηγορούμενος επέδειξε ειλικρινή μετάνοια και επιδίωξε να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της πράξης του (άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' ΠΚ). Η διαφορά των δύο αυτών λόγων μείωσης της ποινής έγκειται στο γεγονός ότι η ελαφρυντική περίπτωση του άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' ΠΚ έχει ως άξονα τη συμπεριφορά του δράστη απέναντι στο θύμα, ενώ για τη θεμελίωση της πρόβλεψης του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στη χρονική αμεσότητα της ομολογίας της ενοχής του κατηγορούμενου κατά την προδικασία και στη θετική επίδραση και συμβολή της ομολογίας αυτής στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης, με την επίσπευση της ποινικής διαδικασίας και την ταχεία δικαστική «εκκαθάριση» της υπόθεσης.¹⁰ Ο λόγος για τον οποίο η ειδικότερη αυτή διάκριση και διαφοροποίηση είναι ζωτικής σημασίας θα φανεί παρακάτω. Δεύτερον, ορθώς επισημαίνει ότι οι εγγενείς καθυστερήσεις στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στη χώρα μας δεν είναι δυνατόν να οδηγούν στην αδυναμία αναγνώρισης του ειδικού αυτού λόγου μείωσης της ποινής, στον βαθμό που η ομολογία της ενοχής του κατηγορούμενου κατά την προδικασία ήταν αντικειμενικά δυνατό να συμβάλει στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης.¹¹

5.4. Ως παράδειγμα ορθής μη αναγνώρισης της ομολογίας ως λόγου δυνάμενου να μειώσει την ποινή, παρατίθεται από τους *Κ. Κοσμάτο / Μ. Μαρτίνη* η εκ μέρους του κατηγορούμενου επιβεβαίωση του κατηγορητηρίου σε αυτόφωρη σύλληψη, μετά από καταδίωξή του και ενώ στην κατοχή του είχε βρεθεί το υλικό στοιχείο του εγκλήματος.¹²

7. *Γρ. Πεπόνης*, Σκέψεις και προβληματισμοί σχετικά με την διάταξη του άρθρου 85 παρ. 2 του νέου Ποινικού Κώδικα, ΠοινΧρ 2020, σ. 317.

8. *Χρ. Νάιντος*, Μειωμένη ποινή και συρροή λόγων μείωσης της ποινής στο νέο Ποινικό Κώδικα (άρθρα 83 και 85 ΠΚ), ΠοινΧρ 2021, σ. 321.

9. Ο. π. ΠοινΧρ 2021, σ. 321.

10. *Σ. Παύλου - Κ. Κοσμάτος*, Οι κυρώσεις στον νέο Ποινικό Κώδικα, σ. 142

11. *Σ. Παύλου - Κ. Κοσμάτος*, Οι κυρώσεις στον νέο Ποινικό Κώδικα, σ. 142

12. *Κ. Κοσμάτος/Μ. Μαρτίνης*, σε: Ο Νέος Ποινικός Κώδικας – Ερμηνεία κατ' άρθρο Ν. 4619/2019, Τόμος Πρώτος, σ. 680.

6. Ζήτημα τίθεται σχετικά με το *τι θα πρέπει να ομολογήσει* ο κατηγορούμενος, προκειμένου η ομολογία του να ενεργοποιήσει το άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ (ή να λειτουργήσει ως αυτοτελής ελαφρυντική περίπτωση μειώνοντας το πλαίσιο ποινής κατ' άρθρ. 83 νΠΚ, κατά τα ανωτέρω ορθώς υποστηριζόμενα). Ειδικότερα, αν ως ομολογία *ενοχής* θεωρηθεί η ομολογία *μας πράξης άδικης και καταλογιστής στον δράστη της*,¹³ θα πρέπει να ερευνηθούν οι προϋποθέσεις που αξιώνει η διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 για την κατάφαση τέτοιας *ομολογίας ενοχής*, και δη *κατά την προδικασία*, όταν δηλαδή η κατηγορία, και δη η αξιόποινη πράξη, οι ειδικότερες περιστάσεις υπό τις οποίες έλαβε χώρα και ο νομικός χαρακτηρισμός της δεν έχουν ακόμη προσδιορισθεί με πληρότητα.

6.1. Για την προσέγγιση του ζητήματος, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί ένα παράδειγμα επί του οποίου θα δομηθούν οι σκέψεις που ακολουθούν: *Σε συμπλοκή μεταξύ των Α και Β, ο Α προκαλεί τον θάνατο του Β. Ο Α παραμένει στο σημείο, και όταν καταφθάνουν οι αστυνομικές δυνάμεις ομολογεί την πράξη του λέγοντας και καταθέτοντας εν συνεχεία κατά την προανακριτική απολογία του «Εγώ το έκανα, το παραδέχομαι».*

6.2. Το πρακτικό ζήτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι ο προσδιορισμός της έκτασης της δήλωσης-ομολογίας «*το έκανα*».¹⁴ Τι συμβαίνει, ειδικότερα, όταν ο κατηγορούμενος παραδέχεται την πράξη του, ως ενέργεια-αξιόποινη συμπεριφορά, όμως δεν παραδέχεται-αποδέχεται-ομολογεί τον νομικό χαρακτηρισμό που δόθηκε στην πράξη του σε μεταγενέστερο δικονομικό στάδιο ή το αποτέλεσμα της πράξης του;¹⁵ Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, ο κατηγορούμενος (Α) ενδεχομένως να παραδέχεται ως αξιόποινη συμπεριφορά αυτή που υπάγεται στη νομοτυπική μορφή του άρθρ. 302 ΠΚ περί ανθρωποκτονίας από αμέλεια, του άρθρ. 311 ΠΚ περί θανατηφόρου σωματικής βλάβης ή και του άρθρ. 299 παρ. 2 ΠΚ περί ανθρωποκτονίας σε κατάσταση βρασμού ψυχικής ορμής, αλλά όχι αυτή που υπάγεται στη νομοτυπική μορφή του άρθρ. 299 παρ. 1 ΠΚ περί ανθρωποκτονίας σε ήρεμη ψυχική κατάσταση, ενώ μπορεί να θεωρεί ότι η πράξη του υπάγεται στο καθεστώς της νόμιμης άμυνας του άρθρ. 22 ΠΚ ή ότι μεταξύ της συμπεριφοράς του και του αποτελέσματος της παρεμβάλλεται άλλη ενέργεια ή παράλειψη, η οποία διακόπτει τον αιτιώδη σύνδεσμο. Σε ένα τέτοιο παράδειγμα, είναι πιθανό κατά τη σύλληψή του ο δράστης πράγματι να ομολογεί την πράξη-συμπεριφορά του, πλην όμως να αρνείται να αποδεχθεί τον βαρύτερο –μη συμφέροντα για τον ίδιο– νομικό χαρακτηρισμό που δίδεται στην πράξη του σε επόμενο δικονομικό στάδιο, ανακαλώντας ως εκ

13. Χ. Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Έκδοση 2^η, σ. 565 επ.· και ως προς την εννοιολογική διάκριση σχέση ενοχής-καταλογισμού, πρβλ. τις σκέψεις του Ι. Μοροζίνη, Η αρχή της ενοχής στο Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο και το άρθρο 4 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα. – Διδακτόν η Αρετή, ΠοινΔικ 2013, σ. 628.

14. Υπό οποιαδήποτε μορφή και διατύπωση δύναται να λάβει χώρα στην εμπειρική πραγματικότητα.

15. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες οι αναλύσεις του Αρ. Τζαννετή ως προς την έννοια και τη λειτουργία της δικονομικής πράξης σε: Η ταυτότητα της δικονομικής πράξης, σποράδην.

τούτου την ομολογία του κατά το μέρος που αφορά τον βαρύτερο αυτό νομικό χαρακτηρισμό προκειμένου να τον αντικρούσει.

6.3. Η βούληση του νομοθέτη να δώσει κίνητρο στον κατηγορούμενο να ομολογήσει την ενοχή-πράξη του ούτως ώστε να επιταχυνθεί η συνολική ποινική διαδικασία δεν θα πρέπει να καταλήξει να νομιμοποιεί ένα ανειλικρινές σχήμα, στο οποίο η διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ λειτουργεί ως «δόλωμα» προκειμένου να αποσπάσει-αλιεύσει ομολογίες τις οποίες στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσει δίχως να προτίθεται να παράσχει τα *υπεσχημένα* οφέλη. Μια τέτοια πρακτική είναι άκρως καταχρηστική, αντίθετη με τις θεμελιώδεις αρχές ενός κράτους δικαίου, και θα οδηγούσε σε τραυματισμό της ασφάλειας δικαίου και της εμπιστοσύνης του πολίτη στις διοικητικές και δικαστικές αρχές. Ο κατηγορούμενος, ο οποίος παραιτείται από τα υπερασπιστικά του δικαιώματα, και ιδίως από το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, και ομολογεί την ενοχή του, έστω ως ομολογία συμπεριφοράς-πράξης και μόνο, εξ αντικειμένου συμβάλλει ουσιαστικά στην επιτάχυνση της διαδικασίας, καθώς απαντά από μόνος του σε ένα από τα βασικότερα ερωτήματα της διαδικασίας εξιχνίασης ενός εγκλήματος, ήτοι στο ερώτημα «ποιος;», ενώ συνήθως όταν υπάρχει ομολογία ταυτόχρονα απαντώνται και τα ερωτήματα «γιατί;», «πώς;», «πότε;», κλπ. Οι απαντήσεις αυτές οδηγούν από μόνες τους σε σημαντική χρονική σύντμηση της διαδικασίας αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας.¹⁶

6.4. Από τη ρύθμιση του άρθρ. 85 παρ. 2, δεν φαίνεται να αξιόνεται πλήρης ομολογία συμπεριφοράς, αποτελέσματος και νομικού χαρακτηρισμού της πράξης (ομολογία πράξης τελικώς άδικης και καταλογιστής), αφού κάτι τέτοιο ενδέχεται να μην είναι καν δυνατό στο διαδικαστικό στάδιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η ομολογία του κατηγορούμενου, καθώς είναι πιθανόν κατά τον χρόνο αυτόν να μην έχουν επέλθει τα αποτελέσματα της πράξης του (π.χ. το θύμα βρίσκεται ακόμη στο νοσοκομείο σε κρίσιμη κατάσταση) και να μην είναι έτσι καν δυνατό να δοθεί ο πλήρης νομικός χαρακτηρισμός.¹⁷ Με βάση τις σκέψεις αυτές, προκειμένου να αναγνωριστεί η ομολογία του κατηγορούμενου ως δυνάμενη να υπαχθεί στη ρυθμιστική εμβέλεια του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, θα πρέπει να θεωρείται ότι αρκεί η ομολογία της συμπεριφοράς-πράξης (ενέργειας ή παράλειψης), ενώ δεν απαιτείται η πλήρης ομολογία και του αποτελέσματος, καθώς και του νομικού χαρακτηρισμού (ο οποίος δεν μπορεί κατά κυριολεξία να αποτελέσει αντικείμενο «ομολογίας», αφού απαιτεί την κατεξοχήν νομική

16. Ως προς το αρθρ. 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ περί εύλογης διάρκειας της διαδικασίας, η *Μ. Γαλανού* (σε Κοτσαλής [επιμ.]: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο, σ. 458) υπογραμμίζει ότι η συμπεριφορά του αιτούντος ή των διαδίκων είναι ένας εκ των παραγόντων που έχουν καθοριστεί από τη νομολογία του ΕΔΔΑ για τη διάγνωση του ευλόγου της διάρκειας εκδίκασης μιας υπόθεσης (παραπομπή στη *Vernillo κατά Γαλλίας της 20.02.1991, αρ. προσφ. 11889/85, παρ. 31-39*).

17. Πχ. στο υπό στοιχείο «6.1.» παράδειγμα, ο θάνατος του Β δεν επέρχεται ακαριαία, αλλά κατόπιν διακομιδής σε νοσοκομείο και νοσηλείας αρκετών ημερών.

εργασία του συλλογισμού υπαγωγής).

6.5. Προς την ίδια κατεύθυνση συντείνει και η ίδια η συστηματική ένταξη της ομολογίας στους λόγους (διπλής) μείωσης της απειλούμενης ποινής στο πέμπτο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα περί επιμέτρησης της ποινής. Με τον τρόπο αυτόν, η διάταξη ουσιαστικού ποινικού δικαίου του άρθρ. 85 παρ. 2 υπάγεται στην συνταγματικής ισχύος αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege*, όπως διατυπώνεται στο άρθρ. 7 παρ. 1 δ' και άρθρ. 1 ΠΚ. Στο πλαίσιο αυτό, τυχόν συσταλτική ερμηνεία του όρου *ομολογία της ενοχής* σε βάρος του κατηγορούμενου ούτως ώστε η *ομολογία* να καταλαμβάνει το σύνολο των πραγματικών και νομικών συνεπειών της πράξης του, μη αρκούσης της απλής *ομολογίας της συμπεριφοράς-πράξης του*, δεν μπορεί να γίνει ανεκτή, αλλά αντίθετα η διάταξη θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό την πλέον διασταλτική εκδοχή και υπέρ του ομολογήσαντος κατηγορούμενου.¹⁸

6.6. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, θα πρέπει να γίνει μια επισήμανση. Όπως δεν θα πρέπει η διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 να λειτουργεί ως «δόλωμα» προκειμένου να οδηγήσει τον κατηγορούμενο σε παραίτηση από το δικαίωμα της μη αυτοενοχοποίησης και τα λοιπά υπερασπιστικά του δικαιώματα, έτσι δεν θα πρέπει να λειτουργεί, αντίστροφα, ως τροχοπέδη στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας. Η διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 δεν θα πρέπει, δηλαδή, να καταλήξει να αποτελεί *εργαλείο* για την καταστρατήγηση τόσο του σκοπού της διάταξης (ειλικρινής ομολογία που επιταχύνει τη διαδικασία) όσο και της διαδικασίας απονομής της δικαιοσύνης εν γένει (αφού ο στόχος της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας δεν απεμπολείται). Και να μεν ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα, στο πλαίσιο ενάσκησης των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων, να ομολογεί το *έλασσον* προκειμένου με τον τρόπο αυτό να εμποδίσει την εξιχνίαση και διάγνωση του τυχόν υπάρχοντος *μειζόνος*, ρίχνοντας «στάχτη στα μάτια» των αρμοδίων αρχών, αλλά αυτή η στρατηγική της προσχηματικής ομολογίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμποδίζει την περαιτέρω διερεύνηση της πράξης από τους αρμόδιους προανακριτικούς υπαλλήλους και τις εισαγγελικές και ανακριτικές αρχές για την αποκάλυψη του συνόλου των περιστάσεών της, οι οποίες μπορεί να μην συνάδουν με την ομολογία του κατηγορουμένου και έτσι να μη συντρέχει ο λόγος της ηπιότερης ποινικής μεταχείρισης.

6.7. Η προσχηματική ομολογία για την οποία μόλις έγινε λόγος θα πρέπει να ελέγχεται όχι μόνον όσον αφορά τον ουσιαστικό της πυρήνα, αλλά ιδίως ως προς το δικονομικό της. Ορθά γίνεται λόγος στη θεωρία και τη νομολογία για ομολογία η οποία αξιώνεται να είναι ειλικρινής και αβίαστη. Μόνον όταν τα στοιχεία αυτά διασφαλίζονται, θα πρέπει να εξετάζεται στη

18. Χ. Μυλωνόπουλος, ό.π., σ. 107, όπου αναφέρει: «Αντίθετα, δεν απαγορεύεται η διασταλτική ερμηνεία, η μέγιστη δηλ. διεύρυνση του νοήματος του νόμου, χωρίς όμως υπέρβαση του απόστατου γλωσσικού νοήματος αυτού, δεδομένου ότι εντός του γλωσσικού νοήματος δεν υπάρχει αναλογία». επίσης, στη σ. 108 υπογραμμίζει ότι «ο σκοπός του νομοθέτη δεν μπορεί να απωθήσει το γλωσσικό νόημα του κανόνα, εφόσον τούτο αποβαίνει σε βάρος του κατηγορούμενου: η τελεολογική συστολή *in malam partem* δεν είναι επιτρεπτή».

συνέχεια κατά πόσο συνέβαλε στην ταχύτητα απονομής της δικαιοσύνης. Η ομολογία μιας πράξης ήσσονος εγκληματικής απαξίας, προκειμένου το ενδιαφέρον των αρχών να στραφεί εκεί και όχι στη διερεύνηση της πράξης που φέρει την πραγματική-πλήρη εγκληματική απαξία, δεν είναι ομολογία αβίαστη και ειλικρινής, αλλά προσχηματική, παρελκυστική και βεβιασμένη, έχει δε ως μοναδικό σκοπό την παρεμπόδιση της απονομής πραγματικής δικαιοσύνης.¹⁹ Μια τέτοια ομολογία δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι υπάγεται στη διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 και επιφέρει επωφελείς έννομες συνέπειες για τον κατηγορούμενο που τη μετέρχεται απλώς ως παραπειστικό υπερασπιστικό εργαλείο.

6.8. Συνοψίζοντας, για την ενεργοποίηση της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, θα πρέπει, κατά την άποψή μου, να θεωρείται ότι κατόπιν εκτίμησης του συνόλου των περιστάσεων ενός διερευνώμενου εγκλήματος, αρκεί εκ μέρους του κατηγορούμενου η ομολογία της συμπεριφοράς (πράξης) του, ανεξάρτητα από το τυχόν επελθόν αποτέλεσμα αυτής και τον τελικό νομικό χαρακτηρισμό που θα δοθεί στην πράξη του, εκτός αν προκύπτει αναμφισβήτητα ότι η ομολογία αυτή είναι προσχηματική και λαμβάνει χώρα με σκοπό την παρεμπόδιση της ανεύρεσης της ουσιαστικής αλήθειας αντί για την επίσπευση αυτής. Κατ' άλλη διατύπωση, για την ενεργοποίηση της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ, θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα τόσο το *ποιοτικό* όσο και το *ποσοτικό κριτήριο* της ομολογίας και δεν θα πρέπει να προτάσσεται μόνον το ένα έναντι του άλλου.

7. Οι ανωτέρω σκέψεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ουσιαστική και δικονομική προσέγγιση της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ θέτει πιο σύνθετα ζητήματα απ' όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως.

7.1. Ένα από τα δικονομικής υφής προβλήματα που ανακύπτουν είναι αυτό των συνεπειών της διάταξης σε επίπεδο αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης. Η λειτουργία της διάταξης ως λόγου μείωσης της ποινής αυτόματα την κατατάσσει στο πεδίο των *αυτοτελών ισχυρισμών*, εκείνων δηλαδή οι οποίες, κατά την πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου, προβάλλονται στο δικαστήριο της ουσίας, σύμφωνα με τα άρθρα 171 παρ. 2 (170 παρ. 2 του προϊσχύσαντος ΚΠΔ) και 333 παρ. 2 νΚΠΔ, από τον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του και τείνουν στην άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξης ή της ικανότητας για καταλογισμό, ή στη μείωση αυτής, ή στην εξάλειψη του αξιοποίνου της πράξης, ή στη μείωση της ποινής, και την τυχόν συνδρομή των οποίων, βεβαίως, ερευνά και αυτεπαγγέλτως το Δικαστήριο της ουσίας κατά τον επ' ακροατηρίω έλεγχο κάθε υπόθεσης, χωρίς όμως να είναι υποχρεωμένο να προβεί οίκοθεν

19. Ένα παράδειγμα: Ο Α που έχει προσωπικές διαφορές με τον Β, εξαιτίας ερωτικών σχέσεων του Β με τη σύζυγο του Α, αποφασίζει να του προτείνει να πάνε μαζί για κунήγι. Ο Β, που δεν έχει αντιληφθεί ότι ο Α γνωρίζει την ύπαρξη της σχέσης του με τη σύζυγο του, δέχεται. Κατά τη διάρκεια του κунήγιού, ο Α πυροβολεί και σκοτώνει τον Β, όπως το είχε προαποφασίσει και σχεδιάσει. Αμέσως μετά, τηλεφωνεί και ενημερώνει τις αρμόδιες αρχές και «ομολογεί» την πράξη της ανθρωποκτονίας από αμέλεια, προφασιζόμενος ότι πέρασε τον Β για αγριογούρουνο.

στην αιτιολόγηση της μη συνδρομής τέτοιας περίπτωσης.²⁰

7.2. Από τον ανωτέρω ορισμό των αυτοτελών ισχυρισμών προκύπτει ότι η ομολογία κατά τη διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ υπάγεται στο πεδίο των αυτοτελών ισχυρισμών, με συνέπεια το Δικαστήριο αφενός να υποχρεούται να ερευνά τη συνδρομή του και αυτεπαγγέλτως,²¹ αφετέρου δε, στην περίπτωση που προβάλλεται ως ισχυρισμός από τον κατηγορούμενο ή τον συνήγορο του νομότυπα και παραδεκτά, να δημιουργείται για το Δικαστήριο υποχρέωση αιτιολογημένης απάντησης, ώστε τυχόν παραβίαση αυτής της υποχρέωσης να ιδρύει τον κατ' άρθρ. 510 παρ. 1 περ. δ' ΚΠΔ λόγο αναίρεσης.

7.3. Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι στις περιπτώσεις που έχει λάβει χώρα ομολογία πρέπει να διενεργείται ουσιαστικός έλεγχος αναφορικά με τη συμβολή της στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης και, σε καταφατική περίπτωση, να ενεργοποιείται η διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, αν φυσικά συντρέχει παράλληλα και άλλος λόγος μείωσης της ποινής, κατά τη ρητή πρόβλεψη της διάταξης, ή (αυτοτελής) μείωση της ποινής κατ' άρθρ. 83 ΠΚ, αν ήθελε υιοθετηθεί η άποψη που έχουν διατυπώσει οι Γρ. Πεπόνης και Χρ. Νάιντος (βλ. ανωτέρω). Σε κάθε περίπτωση, τα πραγματικά περιστατικά από τα οποία συνάγεται η ομολογία και το περιεχόμενο αυτής πρέπει να μνημονεύονται με ακρίβεια στη δικαστική απόφαση και να λαμβάνει χώρα μνεία των εφαρμοσθεισών ουσιαστικών ποινικών διατάξεων, ώστε να καθίσταται δυνατός ο αναιρετικός έλεγχος νομιμότητας της απόφασης, τυχόν δε παραβίαση των παραπάνω να δύναται να ιδρύσει τον κατ' άρθρ. 510 παρ. 1 περ. ε' λόγο αναίρεσης.

8. Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, μπορούν να διατυπωθούν οι εξής παρατηρήσεις επί της υπ' αριθ. 188/2022 απόφασης του Αρείου Πάγου (Ε' Ποινικού Τμήματος)²² η οποία απέρριψε δήλωση-αίτηση αναίρεσης κατά της υπ' αριθ. 182/2020 απόφασης του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης.

8.1. Κατά τα ενδιαφέροντα σημεία της, η ως άνω απόφαση διαλαμβάνει τα εξής:

Από την παραδεκτή επισκόπηση της προσβαλλομένης αποφάσεως προκύπτει ότι ο αναιρεσείων για την θεμελίωση των παραπάνω ισχυρισμών του επικαλέστηκε κατά λέξη τα ακόλουθα: «Να αναγνωρισθεί στον κατηγορούμενο το ελαφρυντικό του άρθρου 84 παρ. 2 δ' ΠΚ διότι

20. Εντελώς ενδεικτικά: ΑΠ 12/2022 (ΤΝΠ «ΝΟΜΟΣ»).

21. Στη θεωρία, βλ. αντί πολλών: Ν. Ανδρουλάκη, Αιτιολογία και Ανααιρετικός Έλεγχος ως Συστατικά της Ποινικής Απόδειξης, σ. 84-85, και, του ίδιου, Η Ζήτηση και η Εύρεση της Αλήθειας στην Ποινική Δίκη, σ. 77, όπου παρατηρεί ότι: «Η ανεύρεση της αλήθειας στην ποινική δίκη είναι δουλειά του δικαστή και πριν απ' αυτόν του εισαγγελέα. Αυτοί έχουν υποχρέωση (βλ. αρθρ. 239, 351 παρ. 1, 177 παρ. 1 ΚΠΔ) να βρουν με εξαντλητική έρευνα και με δική τους πρωτοβουλία κάθε σχετικό (relevant) αποδεικτικό μέσο και να το αξιολογήσουν καθεαυτό και σε συνάρτηση με όλα τα άλλα, ακολουθώντας τη φωνή της συνείδησής του, προκειμένου να κατακτήσουν την αλήθεια».

22. Δημοσιευμένη στην ΤΝΠ «ΝΟΜΟΣ».

επέδειξε ειλικρινή μετάνοια αφού αποδέχθηκε τις πράξεις που του αποδίδονται, τις οποίες χαρακτήρισε μάλιστα σοβαρά αδικήματα και απέδωσε σε ανοησία εκ μέρους του και επιδίωξε να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της πράξης του, **καθιστώντας με την ομολογία του και την όλη προδικαστική στάση του** (σταμάτησε το αυτοκίνητο στο σήμα που του έγινε για έλεγχο, συνεργάσθηκε με τις αστυνομικές αρχές, παρέδωσε το χασίς, **ομολόγησε την πράξη του** δεχόμενος ότι η συνοδηγός του δεν ήξερε ότι θα μετέφερε ναρκωτικά και ότι έβαλε το χασίς στο αυτοκίνητο χωρίς να το καταλάβει, έδωσε σαφείς και ακριβείς απαντήσεις στις ερωτήσεις των ανακριτικών και δικαστικών αρχών και έθεσε εαυτόν “στη διάθεση των Αρχών, για την παροχή συνδρομής για την αποκάλυψη του κυκλώματος διακίνησης ναρκωτικών, στο οποίο με αφέλεια και επιπολαιότητα ενεπλάκην”) **ευχερέστερη την ορθή απονομή της Δικαιοσύνης».**

[...]

Το δικαστήριο απέρριψε τους εν λόγω αυτοτελείς ισχυρισμούς με την ακόλουθη αιτιολογία: «...δεν αποδείχθηκαν συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά που να καταδεικνύουν ειλικρινή (και όχι προσχηματική) μετάνοια και επιδίωξη άρσης ή μείωσης των συνεπειών των πράξεών του, τα οποία να δικαιολογούν την αναγνώριση του αιτηθέντος ελαφρυντικού. **Ο κατηγορούμενος ομολόγησε μεν τις ως άνω πράξεις, για τις οποίες καταδικάστηκε, πλην όμως μετά την πλήρη αποκάλυψη της εγκληματικής του δράσης και την ύπαρξη ήδη συντριπτικών στοιχείων για την καταδίκη του. Το γεγονός δε ότι παραδέχθηκε το λάθος του και ζήτησε συγγνώμη, ομολογώντας την τέλεση από τον ίδιο των πράξεων, που αναφέρονται στο κατηγορητήριο, δεν αρκεί για την αναγνώριση στο πρόσωπο του της πιο πάνω ελαφρυντικής περίπτωσης, αν δεν προκύπτει από συγκεκριμένα περιστατικά η ειλικρινής μεταμέλειά του, της οποίας επακόλουθο ήταν η απόφασή του να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της πράξης του. Ούτε αποδείχθηκε ότι ο κατηγορούμενος συνετέλεσε ουσιαστικά “για την αποκάλυψη του κυκλώματος διακίνησης ναρκωτικών στο οποίο με αφέλεια και επιπολαιότητα ενεπλάκη”, όπως ισχυρίσθηκε εγγράφως, με το σημείωμα που κατέθεσε στο Δικαστήριο, διά της συνηγόρου υπεράσπισής του, ώστε να εκτιμηθεί η συμπεριφορά του ως στοιχείο ειλικρινούς μεταμέλειας και επιδίωξης άρσης ή μείωσης των συνεπειών των ως άνω πράξεων, για τις οποίες κηρύχθηκε ένοχος». Από το ειδικά αιτιολογημένο αυτό σκεπτικό της προσβαλλόμενης αποφάσεως προκύπτει ότι ορθά εφαρμόστηκε η διάταξη του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. δ’ ΠΚ.**

[...]

Ο κατηγορούμενος συνελήφθη και οδηγήθηκε από τους αστυνομικούς στην Υπηρεσία τους, ενώ η ναρκωτική ουσία, συνολικού βάρους 956,5 γραμ., κατασχέθηκε. **Την τέλεση της προαναφερόμενης πράξης αβίαστα ομολόγησε ο κατηγορούμενος τόσο κατά την πρωτοβάθμια όσο και κατά την παρούσα δευτεροβάθμια δίκη, ζητώντας την επιεική μεταχείρισή του από το Δικαστήριο, κατά την επιμέτρηση της επιβληθησόμενης ποινής. Κατόπιν όλων αυτών, πρέπει ο κατηγορούμενος να**

κηρυχθεί ένοχος της πράξης που του αποδίδεται, η τέλεση της οποίας πλήρως αποδείχθηκε και συνομολογείται, άλλωστε, από τον ίδιο τον κατηγορούμενο.

[...]

Στον τελευταίο πρέπει να του αναγνωρισθεί η ελαφρυντική περίπτωση του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. α' του νέου Π.Κ., ήτοι ότι έζησε σύννομα ως το χρόνο που έγινε το έγκλημα.

[...]

Ως προς την περί επιμετρήσεως της ποινής δέχτηκε μεταξύ άλλων τα ακόλουθα: «Επειδή, στην προκειμένη περίπτωση, κατά την επιβαλλόμενη από την παρ. 7 του άρθρου 79 ΠΚ, ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολόγηση της επιμετρούμενης ποινής, πρέπει, σύμφωνα με όσα εκτενώς αναπτύσσονται ανωτέρω, να επιβληθεί σε βάρος του κατηγορουμένου, η αναφερόμενη ειδικότερα στο διατακτικό της παρούσης αποφάσεως μία ποινή για τις άνω πράξεις, όπως πρωτοδίκως και κατ' εφαρμογή της άνω διατάξεως του άρθρου 20 παρ. 3 του ν. 4139/2013, η οποία αποτελεί την ανάλογη και δίκαιη τιμωρία του, ύστερα από συνεκτίμηση των συνεπειών της συγκεκριμένης ποινής για τον ίδιο και τους οικείους του και αφού λήφθηκαν, ιδίως, υπόψη, μεταξύ άλλων, η βλάβη που προξένησε η ανωτέρω αξιόποινη πράξη, η φύση, το είδος αυτής, τα αίτια που τον ώθησαν στην εκτέλεσή της, ο τρόπος που συνόδευσε την εκτέλεσή της, σε συνδυασμό με την όλη στάση και διαγωγή του κατά τη διάρκεια της πράξεως και μετά από αυτήν». Από τα αλληλοσυμπληρούμενα σκεπτικά της προσβαλλομένης αποφάσεως προκύπτει ότι το δικαστήριο με πληρότητα αιτιολογίας προέβη στην επιμέτρηση της επιβλητέας ποινής. Ειδικότερα προκύπτει ότι το δικάσαν δικαστήριο έλαβε υπόψη του όλα τα κριτήρια του άρθρου 79, τα οποία και παραθέτει, καθώς επίσης και τον κανόνα του άρθρου 20 παρ. 3 Ν. 4139/2013, που αναφέρεται στην επιμέτρηση της ποινής κατά την περίπτωση που περισσότερες πράξεις διακίνησης αφορούν την ίδια ποσότητα ναρκωτικών, όπως συμβαίνει και στην παρούσα υπόθεση. Η δικαστική κρίση περί επιβλητέας ποινής αιτιολογείται με βάση το σύνολο των αποδεικτικών στοιχείων που στηρίζουν και την επί της ενοχής απόφαση του δικαστηρίου. Συνακόλουθα, είναι απορριπτέος ο εκ του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ προβαλλόμενος αναιρετικός λόγος για έλλειψη αιτιολογίας.

8.2. Στη σχολιαζόμενη απόφαση του ΑΠ, η οποία επικύρωσε την απόφαση του Δικαστηρίου της ουσίας, γίνεται λοιπόν, μεταξύ άλλων, λόγος και για την έννομη επιρροή της ομολογίας του αναιρεσείοντος κατηγορούμενου.

8.2.1. Παρατηρείται σχετικώς ότι, ενώ γίνεται δεκτό ότι έλαβε χώρα ομολογία του κατηγορούμενου, η οποία μάλιστα χαρακτηρίζεται και ως *αβίαστη*,²³ αυτή δεν εξετάζεται υπό το φως της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2, ως έδει, δεδομένου μάλιστα ότι στον κατηγορούμενο αναγνωρίστηκε και

23. Άρα, τουλάχιστον ως προς το δικονομικό σκέλος-ποιοτικό κριτήριο, θα πρέπει να λογίζεται ως έγκυρη.

άλλη ελαφρυντική περίπτωση (άρθρ. 84 παρ. 2 στ. α' νΠΚ). Στην περίπτωση αυτή η παραδοχή ότι συντρέχει αβίαστη ομολογία θα έπρεπε να ενεργοποιήσει τον έλεγχο συνδρομής των λοιπών προϋποθέσεων της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2. Ωστόσο, στην προκείμενη περίπτωση ερευνήθηκε και ελέγχθηκε μόνο ως προϋπόθεση βασιμότητας του ισχυρισμού αναγνώρισης της ελαφρυντικής περίπτωσης του άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' ΠΚ περί έμπρακτης μετάνοιας, καθώς υπό τον συγκεκριμένο *νομικό μανδύα* προβλήθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου της ουσίας εκ μέρους του κατηγορούμενου.

8.2.2. Υπό το ίδιο καθεστώς ελέγχου της ομολογίας ως στοιχείου δυνάμενου να θεμελιώσει την ελαφρυντική περίπτωση του άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' ΠΚ, το Δικαστήριο της ουσίας δέχθηκε ότι η ομολογία ήταν μεν αβίαστη, πλην όμως έλαβε χώρα σε διαδικαστικό στάδιο, στο οποίο υπήρχαν ήδη συντριπτικά στοιχεία για την καταδίκη του. Πέραν της ανωτέρω αναφοράς, δεν γίνεται καμία απολύτως μνεία σχετικά με τη συμβολή της ομολογίας στην έγκαιρη απονομή της δικαιοσύνης, κλπ.

8.2.3. Ήδη ανωτέρω (υπό. 5.3.) επισημάνθηκε ότι οι δύο διατάξεις, αυτή του άρθρ. 84 παρ. 1 στ. δ' νΠΚ και αυτή του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, δεν θα πρέπει να συγχέονται, καθώς το εννοιολογικό τους περιεχόμενο είναι διαφορετικό. Προς τούτο συνηγορεί, μεταξύ άλλων, και το γεγονός ότι από τη διατύπωση του άρθρ. 85 παρ. 2 προκύπτει ότι οι δύο διατάξεις θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν ταυτοχρόνως και να οδηγήσουν σε διπλή μείωση του πλαισίου της απειλούμενης ποινής. Αν ο νομοθέτης ήθελε τα στοιχεία και τις έννομες συνέπειες του άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' νΠΚ να ταυτίζονται με αυτές της ομολογίας στο άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ, τότε θα είχε εξαιρέσει από την εφαρμογή του άρθρ. 85 παρ. 2 ΠΚ τη δυνατότητα ενεργοποίησης της διάταξης από α) την ομολογία από κοινού με β) την ελαφρυντική περίπτωση του άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' ΠΚ. Καθίσταται συνεπώς σαφές ότι οι δύο αυτές διατάξεις δεν (πρέπει να) ταυτίζονται ως προς τις προϋποθέσεις εφαρμογής του.

8.2.4. Η ανωτέρω απόφαση καθίσταται προβληματική υπό το φως της αρχής «*iura novit curia*»²⁴. Με δεδομένη τη φύση της διάταξης του άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ ως διάταξης άγουσας στη μείωση της απειλούμενης ποινής, η συνδρομή ή μη αυτής εντάσσεται πράγματι στο πεδίο των αυτοτελών ισχυρισμών. Έτσι, αφού εν προκειμένω το Δικαστήριο δέχθηκε ότι *ομολογία υπάρχει* ήταν υποχρεωμένο να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τυχόν εφαρμογή της ορθής ποινικής

24. Εύστοχα παρατηρεί ο Ν. Λίβος, Οι πνευματικές βάσεις της ελληνικής ποινικής δικονομίας, ΠοινΧρ 2005, σ. 300, ότι: «Μολοντά το περιεχόμενο ενός κανόνα δικαίου δεν συνιστά αντικείμενο απόδειξης κατά το αξίωμα *iura novit curia* και το συγγενές προς αυτό *da mihi factum, dabo tibi jus*, συνηθίζεται στην πράξη, όπως όλοι γνωρίζουμε, να επιδιώκεται, αν όχι η απόδειξη, πάντως η εξακρίβωση της έννοιας ορισμένων νομικών όρων όπως επίσης το “αληθές νόημα” μιας ποινικής (ουσιαστικής ή δικονομικής) διατάξεως».

διάταξης,²⁵ και όχι αυτής που –ενδεχομένως εσφαλμένα²⁶– ζήτησε ο κατηγορούμενος, άλλως δε, εφόσον προτάθηκε με τρόπο παραδεκτό και ορισμένο ο πραγματικός ισχυρισμός περί ομολογίας που συνέτεινε στην γρήγορη απονομή της δικαιοσύνης –πράγμα το οποίο εν προκειμένω φαίνεται να συνέβη–, όφειλε να αιτιολογήσει ειδικώς την απόρριψή του. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο εξέτασε την υπαγωγή της ομολογίας μόνον στο άρθρ. 84 παρ. 2 στ. δ' νΠΚ και παρέλειψε να εξετάσει την υπαγωγή της στο άρθρ. 85 παρ. 2 νΠΚ, ως όφειλε, δεδομένου ότι είχε αναγνωριστεί και έτερη ελαφρυντική περίπτωση, υποπίπτοντας έτσι στην πλημμέλεια του άρθρ. 510 παρ. 1 περ. ε' ΚΠΔ περί εσφαλμένης εφαρμογής ουσιαστικής ποινικής διάταξης, την οποία όφειλε να ελέγξει αναιρετικά ο Άρειος Πάγος.

9. Με αφορμή τα παραπάνω, παρατηρείται εν κατακλείδι ότι η νεοπαγής διάταξη του άρθρ. 85 παρ. 2 μάλλον δεν είναι τόσο απλή κατά την πρακτική εφαρμογή της όσο ενδεχομένως φαίνεται από μια πρώτη ανάγνωση της. Η ένταξη της στο ούτως ή άλλως δυσχερές ευρύτερο πεδίο της επιμέτρησης της ποινής επιβάλλει να αντιμετωπίζεται με τη μέγιστη δυνατή προσοχή από τους εφαρμοστές του ποινικού δικαίου και να εφαρμόζεται με γνώμονα την πραγματική επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας, χωρίς ωστόσο να τραυματίζεται η ασφάλεια δικαίου. Σε αυτό θα μπορούσε να συντελέσει η αλλαγή της νομοθετικής και νομολογιακής στάσης όσον αφορά το ευρύτερο ζήτημα της αιτιολόγησης της επιβαλλόμενης ποινής, με επανεισαγωγή στον νέο ΠΚ της ρητής επιταγής για πλήρη, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της επιμέτρησης της ποινής, εν αντιθέσει με τη σημερινή νομοθετική «υπόθαλψη» της κακής πρακτικής του περιορισμού της αιτιολογίας της επιμέτρησης της ποινής σε μια τυπική αναφορά στα στοιχεία του άρθρου 79 ΠΚ.²⁷

25. Ενδεικτικά: ΑΠ 368/2022, ΑΠ 1766/2019 (ΤΝΠ «ΝΟΜΟΣ»).

26. Κρίσιμη η παρατήρηση του Ν. Παρασκευόπουλου σε Ποινολογία – Άρθρα 50-133 ΠΚ, ζ' έκδοση, σ. 147, ότι: «*Το Ποινικό Δίκαιο έχει ως αποστολή την προστασία των εννόμων αγαθών και τη διαφύλαξη των στοιχειωδών ελευθεριών του κρινομένου πολίτη. Αν το δικαστήριο αντιληφθεί να προβάλλεται, έστω και εν σπέρματι, ένα στοιχείο που ενδιαφέρει τη διαμόρφωση της αποστολής αυτής στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι υποχρεωμένο να το λάβει υπόψη του. Ο πολίτης μπορεί να είναι αγράμματος, ο συνήγορος του να είναι αμελής ή ακατάρτιστος και να μην προβάλουν με καθαρότητα και ακρίβεια τον ισχυρισμό ότι υπάρχει ένα ελαφρυντικό, αλλά ωστόσο να αφήσουν να φανεί σε τι αναφέρονται. Ο δικαστής εδώ δεν πρέπει να νίπτει τας χείρας του. Οφείλει κατά τη διαδικασία να βοηθήσει για την αποσαφήνιση του ισχυρισμού, και πάντως να αιτιολογήσει την ενδεχόμενη απόρριψή του*». Ομοίως, ορθά επισημαίνει ο Κ. Χατζηγιάννου: «*Εξάλλου, είναι αξιοσημείωτο ότι πολλές φορές ακόμα και αν ο ισχυρισμός μπορεί σύμφωνα με τη νομολογία του Ανωτάτου Ακυρωτικού μας να μην είναι σαφής και ορισμένος, μπορεί να βασίζεται σε εδραίο αποδεικτικό υλικό που κομίζει ο ίδιος ο κατηγορούμενος προς υποστήριξη του. Σ' αυτή την περίπτωση δεν υφίσταται καν θεωρητικό υπόβαθρο για την υποστήριξη του σαφούς και ορισμένου του ισχυρισμού. Και τούτο διότι το πιθανό βάρος του ισχυρισμού, το οποίο είναι αμφίβολο αν υφίσταται στο ποινικό δίκαιο, υπερκεράζεται από την πλήρωση του αποδεικτικού βάρους, το οποίο καιτοι δεν υφίσταται στην ελληνική ποινική έννομη τάξη. Έτσι, σε κάθε περίπτωση, όταν πληρούνται δεν αφήνει κανένα περιθώριο για τη θέσπιση αυστηρών προϋποθέσεων αναφορικά με την προβολή των ισχυρισμών*». Σε Α. Μαργαρίτη (επιμ.), Ο Νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας – Ερμηνεία κατ' άρθρο – Τόμος Δεύτερος, σ. 1590 (με περαιτέρω παραπομπές).

27. Α. Χαραλαμπίδης, Ο Νέος Ποινικός Κώδικας – Δύο χρόνια μετά, ΠοινΧρ 2021, σ. 561.

Απόφαση 188 / 2022 (Ε΄ ΠΟΙΝΙΚΕΣ)

Αριθμός 188/2022

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ

Ε> ΠΟΙΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές: Μαρία Βασδέκη, Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου, Ζαμπέτα Στράτα-Εισηγήτρια, Μαρία Λεπενιώτη, Σοφία Οικονόμου και Κωστούλα Πρίγγουρη, Αρεοπαγίτες.

Συνήλθε σε δημόσια συνεδρίαση στο Κατάστημά του στις 5 Νοεμβρίου 2021, με την παρουσία του Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου Αχιλλέα Ζήση (γιατί κωλύεται ο Εισαγγελέας) και του Γραμματέα Γεράσιμου Βάλσαμου, για να δικάσει την αίτηση του αναιρεσείοντος-κατηγορουμένου Γ. Γ. του Ν. , κατοίκου ... , ο οποίος εκπροσωπήθηκε από τον δικηγόρο Γεώργιο Βενέτη, ο οποίος διορίστηκε με την 8/2021 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών, για αναίρεση της υπ' αριθ. 182/2020 απόφασης του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης.

Το Πενταμελές Εφετείο Θράκης, με την ως άνω απόφασή του διέταξε όσα λεπτομερώς αναφέρονται σ' αυτή, και ο αναιρεσειών-κατηγορούμενος ζητεί την αναίρεση αυτής, για τους λόγους που περιλαμβάνονται στην από 23.11.2020 αίτησή του αναιρέσεως, η οποία καταχωρίστηκε στο οικείο πινάκιο με τον αριθμό 1262/2020.

Αφού άκουσε Τον Αντεισαγγελέα, που πρότεινε να απορριφθεί η προκείμενη αίτηση αναιρέσεως και τον πληρεξούσιο δικηγόρο του αναιρεσειόντος, που ζήτησε όσα αναφέρονται στα σχετικά πρακτικά.

ΣΚΕΦΘΗΚΕ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ

Η από 23/11/2020 αίτηση αναιρέσεως του Γ. Γ. του Ν. κατά της 182/2020 αποφάσεως του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης έχει ασκηθεί νομότυπα και εμπρόθεσμα δεδομένου ότι η προσβαλλόμενη απόφαση καταχωρήθηκε στο ειδικό βιβλίο (άρθρο 473 παρ. 2, 3 ΚΠΔ) στις 04/11/2020 και η αναίρεση ασκήθηκε από τον ίδιο τον αναιρεσειόντα-κατηγορούμενο με δήλωση του στην Γραμματέα του Ειρηνοδικείου Ρεθύμνης (άρθρ. 466 παρ. 1, 474 παρ. 1 ΚΠΔ) την 23/11/2020. Τυχάνει επίσης παραδεκτή διότι ασκήθηκε από δικαιούμενο και έχον προς τούτο συμφέρον πρόσωπο, στρέφεται κατά υποκείμενης στο ένδικο αυτό μέσο αποφάσεως και περιέχει ως λόγους αναιρέσεως 1) την εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή ουσιαστικής ποινικής διατάξεως και 2) την έλλειψη ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας (άρθρ. 464, 474 παρ. 4, 476 παρ. 1, 504 παρ. 1, 505 παρ. Ια, 510 παρ. 1 στοιχ. δ΄, ε΄ ΚΠΔ). Πρέπει συνεπώς να εξεταστεί περαιτέρω για το παραδεκτό και την βασιμότητα των λόγων αυτών.

Κατά τη διάταξη του άρθρ. 510 παρ. 1 στοιχείο ε΄, λόγο αναιρέσεως της αποφάσεως συνιστά

και η εσφαλμένη ερμηνεία ή εφαρμογή ουσιαστικής ποινικής διατάξεως. Εσφαλμένη ερμηνεία τέτοιας διατάξεως υπάρχει όταν το δικαστήριο αποδίδει σ' αυτή διαφορετική έννοια από εκείνη που πραγματικά έχει, ενώ εσφαλμένη εφαρμογή συντρέχει όταν το δικαστήριο της ουσίας δεν υπάγει σωστά τα πραγματικά περιστατικά, που έχει δεχθεί ότι αποδείχθηκαν, στη διάταξη που εφαρμόστηκε, αλλά και όταν η διάταξη αυτή παραβιάστηκε εκ πλαγίου, πράγμα που συμβαίνει όταν στο πόρισμα της αποφάσεως, που περιλαμβάνεται στο συνδυασμό του διατακτικού προς το σκεπτικό και ανάγεται στα στοιχεία και την ταυτότητα του εγκλήματος, για το οποίο πρόκειται, έχουν εμφολωθήσει ασάφειες, αντιφάσεις ή λογικά κενά, με αποτέλεσμα να καθίσταται ανέφικτος ο αναιρετικός έλεγχος της ορθής ή μη εφαρμογής του νόμου, οπότε η απόφαση στερείται νομίμου βάσεως (ΟΛΑΠ 3/2019,1/2015). Εσφαλμένη εφαρμογή ουσιαστικής ποινής διατάξεως υπάρχει και όταν το δικαστήριο αντί να εφαρμόσει τον ηπιότερο νόμο, εκδίδει απόφαση στηριζόμενο σε αυστηρότερο για τον κατηγορούμενο νόμο (ΑΠ 461/2011, 935/2010). Περαιτέρω, η εσφαλμένη ερμηνεία μπορεί να αναφέρεται και σε άλλη (μη ποινική) διάταξη νόμου, η οποία να αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή ουσιαστικής ποινικής διατάξεως (ΟΛΑΠ 3/1998, ΑΠ 694/2017).

Εξάλλου, κατά το άρθρο 1 παρ. 2 Ν. 4139/2013, οι ουσίες που υπάγονται στα ναρκωτικά περιλαμβάνονται ιδίως στους πίνακες Α, Β, Γ, Δ, οι οποίοι αναφέρονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 1 του Ν. 3459/2006 (ΚΝΝ), ενώ, δυνάμει της διατάξεως του άρθρου 1 παρ. 4 Ν. 4139/2013, με Κοινή Απόφαση των Υπουργών Υγείας και Δικαιοσύνης είναι δυνατή η προσθήκη ή αφαίρεση ουσιών, καθώς και η μεταφορά τους σε άλλον πίνακα. Είναι προφανές ότι η ένταξη μιας ουσίας στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 2 ΚΝΝ αποτελεί προϋπόθεση για την εφαρμογή της ποινικής διατάξεως που προβλέπει το έγκλημα της διακίνησης ναρκωτικών (άρθρο 20 Ν. 4139/2013), και επομένως μία ΚΥΑ που προσθέτει ή αφαιρεί μία ουσία υπόκειται στον κανόνα του άρθρου 2 παρ.1 ΠΚ και η εφαρμογή της ελέγχεται υπό το πρίσμα του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. Ε ΚΠΔ. Όμως, η Υπουργική Απόφαση που απλώς μεταφέρει σε άλλο πίνακα της ίδιας διατάξεως μία ήδη ενταγμένη σ' αυτήν ναρκωτική ουσία, για λόγους επιστημονικής ορθότητας αναφορικά με την ομαδοποίηση των συγγενών ουσιών, είναι αδιάφορη σε σχέση με τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της διακίνησης ναρκωτικών και δεν μπορεί να τύχει της ίδιας δικονομικής αντιμετώπισης με την ουσιαστική ποινική διάταξη του άρθρου 20 Ν. 4139/2013. Τέτοια ΚΥΑ είναι και η 49690/2017, με την οποία η κάνναβη μεταφέρθηκε από τον πίνακα Α στον πίνακα Β του άρθρου 1 παρ. 2 ΚΝΝ, χωρίς να επηρεάζεται ο χαρακτηρισμός της ως ναρκωτικής ουσίας ή να προσδίδεται μεγαλύτερη επικινδυνότητα σ' αυτήν.

Στην προκειμένη περίπτωση με τον πρώτο λόγο αναιρέσεως ο αναιρεσείων ισχυρίζεται ότι έλαβε χώρα εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή ουσιαστικής ποινικής διατάξεως, κατά το άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. ε' ΚΠΔ, διότι το δικαστήριο εσφαλμένα εφάρμοσε την Υπουργική Απόφαση 49690/2017, που είναι μεταγενέστερη του χρόνου τέλεσης των πράξεών του. Σχετικά

με τον λόγο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι, η μνεία της Υπουργικής Απόφασης 49690/2017 μεταξύ των διατάξεων του νόμου, που εφαρμόστηκαν από το Πενταμελές Εφετείο Θράκης, στο επί της επιβλητέας ποινής σκεπτικό, δεν συνιστά εσφαλμένη εφαρμογή ουσιαστικής ποινικής διατάξεως. Η ρύθμιση της εν λόγω ΚΥΑ δεν επηρεάζει τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της διακίνησης ναρκωτικών που τελέστηκε προ της ισχύος της (16-2-2011), αφού δεν μεταβάλλει το περιεχόμενο του άρθρου 2 παρ. 1 Ν. 3459/2006 και ειδικότερα τον χαρακτηρισμό της κάνναβης ως ναρκωτικής ουσίας. Η ταξινόμηση σε κατηγορίες και η μεταφορά της κάνναβης από τον πίνακα Α στον πίνακα Β δεν σχετίζεται με την κατάφαση της συνδρομής των προϋποθέσεων του άρθρου 20 Ν. 4139/2013, δηλαδή η εφαρμογή της τελευταίας αυτής ουσιαστικής ποινικής διατάξεως δεν εξαρτάται από την επίμαχη Υπουργική Απόφαση, η οποία απλώς μετακίνησε την κάνναβη σε άλλον πίνακα της ίδιας όμως διατάξεως του άρθρου 1 παρ. 2 ΚΝΝ. Επομένως, η πρώτη αιτίαση του ανωτέρω λόγου αναιρέσεως δεν ευσταθεί, αφού δεν υπήρξε εσφαλμένη εφαρμογή της υπ' αριθμ. 49690/2017 Αποφάσεως των Υπουργών Υγείας και Δικαιοσύνης, η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική ποινική διάταξη κατά την έννοια του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. ε' ΚΠΔ.

Περαιτέρω, κατά το άρθρο 84 παρ. 2 στοιχ. δ' ΠΚ, για την αναγνώριση στον κατηγορούμενο της ελαφρυντικής περίπτωσης της ειλικρινούς μετάνοιας, δεν αρκεί μόνη η ρηματική μεταμέλεια κατά τη διάρκεια της ποινικής δίκης, αλλά απαιτείται να είναι αυτή εκούσια και έμπρακτη, συνοδευόμενη από πράξεις ή ενέργειες που να μαρτυρούν ότι ο υπαίτιος επιδίωξε να άρει ή να μειώσει τις (οικονομικές ή άλλες) συνέπειες της πράξης του (ΑΠ 842/1999), δηλαδή πρέπει να συνδυάζεται με συγκεκριμένα περιστατικά, τα οποία δείχνουν ότι ο κατηγορούμενος μεταμελήθηκε και για το λόγο αυτό επιζήτησε ειλικρινά και όχι προσχηματικά να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της αξιόποινης συμπεριφοράς του (ΑΠ 1728/2018, 914/2015).

Εξάλλου, κατά το άρθρο 84 παρ. 2 στοιχ. ε' ΠΚ, ελαφρυντική περίπτωση θεωρείται και το ότι ο υπαίτιος συμπεριφέρθηκε καλά για σχετικά μεγάλο διάστημα μετά την πράξη, ακόμα και κατά την κράτησή του. Για την αναγνώριση της ελαφρυντικής περίπτωσης απαιτείται απόδειξη θετικής ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς του υπαιτίου, με κριτήριο τη στάση του μέσου συνετού και νομοταγούς πολίτη, για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την τέλεση της αξιόποινης πράξης, ως αποτέλεσμα πραγματικής επίγνωσης από αυτόν των συνεπειών της πράξης του και σταθερού εναρμονισμού του προς τις επιταγές της έννομης τάξης (ΑΠ 1555/2019, 1176/2017). Η δυνατότητα της κατάφασης των προϋποθέσεων του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. ε' ΠΚ ακόμα και κατά την κράτηση του καταδικασθέντος επιβάλλεται από τον ειδικοπροληπτικό σκοπό της ποινής κατά της ελευθερίας (ΑΠ 1818/2019, Αιτιολ. Έκθ. σχ. ΠΚ, υπό το άρθρο 84). Η παραδοχή δε της συνδρομής της ελαφρυντικής αυτής περιστάσεως του άρθρου 84 παρ. 2 ε' του Π.Κ, αναμφιβόλως, τελεί υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι η συμπεριφορά του εντός του σωφρονιστικού καταστήματος είναι προδήλως διακριτή της συνήθους συμπεριφοράς

του κρατούμενου και η οποία συνέχεται με την εξαιρετική και οπωσδήποτε βελτίωση της συμπεριφοράς του. Η καλή, δηλαδή, συμπεριφορά δεν εννοείται ως παθητικά καλή διαγωγή ή ως μη κακή ή μόνον ως απουσία παραβατικότητας. Περιλαμβάνει και τη θετική δραστηριότητα του υπαιτίου, η οποία εκδηλώνεται αυτοβούλως και όχι ως αποτέλεσμα φόβου ή καταναγκασμού και οπωσδήποτε να υπάρχει βελτίωση της συμπεριφοράς του (ΑΠ 193/2015).

Στην προκειμένη περίπτωση ο αναιρεσείων προβάλλει την αιτίαση ότι το δικαστήριο με την προσβαλλομένη απόφασή του εσφαλμένα ερμήνευσε το άρθρο 84 παρ. 2 στοιχ. δ', ε' ΠΚ και με ελλειπείς και εσφαλμένες αιτιολογίες δεν αναγνώρισε σ' αυτόν τις ελαφρυντικές περιστάσεις της ειλικρινούς μετάνοιας και της καλής συμπεριφοράς μετά την πράξη.

Από την παραδεκτή επισκόπηση της προσβαλλομένης αποφάσεως προκύπτει ότι ο αναιρεσείων για την θεμελίωση των παραπάνω ισχυρισμών του επικαλέστηκε κατά λέξη τα ακόλουθα: «Να αναγνωρισθεί στον κατηγορούμενο το ελαφρυντικό του άρθρου 84 παρ. 2 δ' ΠΚ διότι επέδειξε ειλικρινή μετάνοια αφού αποδέχθηκε τις πράξεις που του αποδίδονται, τις οποίες χαρακτήρισε μάλιστα σοβαρά αδικήματα και απέδωσε σε ανοησία εκ μέρους του και επιδίωξε να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της πράξης του, καθιστώντας με την ομολογία του και την όλη προδικαστική στάση του (σταμάτησε το αυτοκίνητο στο σήμα που του έγινε για έλεγχο, συνεργάστηκε με τις αστυνομικές αρχές, παρέδωσε το χασίς, ομολόγησε την πράξη του δεχόμενος ότι η συνοδηγός του δεν ήξερε ότι θα μετέφερε ναρκωτικά και ότι έβαλε το χασίς στο αυτοκίνητο χωρίς να το καταλάβει, έδωσε σαφείς και ακριβείς απαντήσεις στις ερωτήσεις των ανακριτικών και δικαστικών αρχών και έθεσε εαυτόν (“στη διάθεση των Αρχών, για την παροχή συνδρομής για την αποκάλυψη του κυκλώματος διακίνησης ναρκωτικών, στο οποίο με αφέλεια και επιπολαιότητα ενεπλάκη”) ευχερέστερη την ορθή απονομή της Δικαιοσύνης. Να αναγνωρισθεί στον κατηγορούμενο το ελαφρυντικό του άρθρου 84 παρ. 2ε ΠΚ, διότι από την ημέρα τέλεσης των πράξεων που του αποδίδονται, ήτοι από τις 16 Φεβρουαρίου 2011 έχει παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα (εννέα ημερολογιακά έτη), διότι από την πρωτοδίκως προσκομισθείσα βεβαίωση του καταστήματος κράτησης Πατρών σαφώς προκύπτει ότι κατά το διάστημα της κράτησής του δεν τιμωρήθηκε πειθαρχικά, εργαζόταν, καθημερινά, εκτελώντας ημερομίσθια (775) και διότι συμπεριφέρθηκα καλά και κατά τη συνέχεια του βίου του μέχρι και σήμερα. Τούτο δε συνάγεται με σαφήνεια από το προσκομισθέν πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης, από το οποίο προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος έχει εν τω μεταξύ αποκτήσει οικογένεια και είναι πατέρας ενός κοριτσιού 4 ετών, από την προσκομισθείσα βεβαίωση της ΔΟΥ Ρεθύμνου, από την οποία προκύπτει ότι ασχολείται επαγγελματικά με την παροχή υπηρεσιών διαμόρφωσης και περιποίησης κήπων και από την προσκομισθείσα σύμβαση παροχής υπηρεσιών, από την οποία προκύπτει ότι εργάζεται στο Δήμο Ρεθύμνου Κρήτης παρέχοντας υπηρεσίες κηπουρού. Εκ των ανωτέρω σαφώς συνάγεται ότι ο κατηγορούμενος συμπεριφέρθηκε άριστα για μεγάλο διάστημα μετά την πράξη του και έχει συνειδητά επιλέξει

ένα νέο τρόπο (οικογενειακής πλέον) ζωής». Το δικαστήριο απέρριψε τους εν λόγω αυτοτελείς ισχυρισμούς με την ακόλουθη αιτιολογία: «...δεν αποδείχθηκαν συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά που να καταδεικνύουν ειλικρινή (και όχι προσχηματική) μετάνοια και επιδίωξη άρσης ή μείωσης των συνεπειών των πράξεών του, τα οποία να δικαιολογούν την αναγνώριση του αιτηθέντος ελαφρυντικού. Ο κατηγορούμενος ομολόγησε μεν τις ως άνω πράξεις, για τις οποίες καταδικάστηκε, πλην όμως μετά την πλήρη αποκάλυψη της εγκληματικής του δράσης και την ύπαρξη ήδη συντριπτικών στοιχείων για την καταδίκη του. Το γεγονός δε ότι παραδέχθηκε το λάθος του και ζήτησε συγγνώμη, ομολογώντας την τέλεση από τον ίδιο των πράξεων, που αναφέρονται στο κατηγορητήριο, δεν αρκεί για την αναγνώριση στο πρόσωπο του της πιο πάνω ελαφρυντικής περίπτωσης, αν δεν προκύπτει από συγκεκριμένα περιστατικά η ειλικρινής μεταμέλειά του, της οποίας επακόλουθο ήταν η απόφασή του να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της πράξης του. Ούτε αποδείχθηκε ότι ο κατηγορούμενος συνετέλεσε ουσιωδώς “για την αποκάλυψη του κυκλώματος διακίνησης ναρκωτικών στο οποίο με αφέλεια και επιπολαιότητα ενεπλάκη”, όπως ισχυρίστηκε εγγράφως, με το σημείωμα που κατέθεσε στο Δικαστήριο, διά της συνηγόρου υπεράσπισής του, ώστε να εκτιμηθεί η συμπεριφορά του ως στοιχείο ειλικρινούς μεταμέλειας και επιδίωξης άρσης ή μείωσης των συνεπειών των ως άνω πράξεων, για τις οποίες κηρύχθηκε ένοχος». Από το ειδικά αιτιολογημένο αυτό σκεπτικό της προσβαλλόμενης αποφάσεως προκύπτει ότι ορθά εφαρμόστηκε η διάταξη του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. δ΄ ΠΚ.

Αναφορικά με την ελαφρυντική περίπτωση της καλής συμπεριφοράς μετά την πράξη, το Πενταμελές Εφετείο Θράκης έκρινε με την προσβαλλόμενη απόφασή του ότι «δεν αποδείχθηκαν περιστατικά θετικά και δηλωτικά της αρμονικής κοινωνικής διαβίωσής του επί μακρό χρόνο μετά την τέλεση των πράξεων για τις οποίες καταδικάστηκε, από τα οποία να προκύπτει σαφής μεταστροφή του χαρακτήρα του και τα οποία να θεμελιώνουν τις προϋποθέσεις εφαρμογής της σχετικής διάταξης και να δικαιολογούν τη χορήγηση του ελαφρυντικού του άρθρου 84 παρ. 2 ε΄ ΠΚ, ενώ, για το χρονικό διάστημα της κράτησής του, η μη πειθαρχική τιμώρησή του συνιστά τη συνηθισμένη διαγωγή του ως κρατουμένου και τη συνήθη και αναμενόμενη συμπεριφορά κάθε κρατουμένου, ο οποίος οφείλει υπακοή σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς εντός του σωφρονιστικού καταστήματος. Περαιτέρω, η συνήθης ανθρώπινη συμπεριφορά του με την άσκηση επαγγέλματος προς βιοπορισμό και τη δημιουργία οικογένειας, δεν αρκεί, χωρίς την επιπλέον επίκληση και απόδειξη πραγματικών περιστατικών, που καταδεικνύουν ηθική μεταστροφή του χαρακτήρα του, ως αποτέλεσμα πραγματικής επίγνωσης από αυτόν των συνεπειών της πράξης του και σταθερού εναρμονισμού του προς τις επιταγές της έννομης τάξης υπό καθεστώς ελεύθερης κοινωνικής διαβίωσης, θετικά και δηλωτικά της αρμονικής κοινωνικής διαβίωσής του επί μακρό χρόνο μετά την τέλεση της πράξης, τα οποία, εν προκειμένω, ο κατηγορούμενος δεν επικαλέστηκε, ώστε η συμπεριφορά του να διακρίνεται της συνήθους συμπεριφοράς». Από το ειδικά αιτιολογημένο αυτό σκεπτικό της

προσβαλλομένης αποφάσεως προκύπτει ότι ορθά εφαρμόστηκε η διάταξη του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. ε΄ ΠΚ. Ειδικότερα, ορθά και με επαρκή αιτιολογία δέχθηκε ότι για μεν τη χορήγηση του ελαφρυντικού της ειλικρινούς μεταμέλειας δεν αρκεί η απλή έκφραση συγγνώμης, αλλά απαιτείται η συνδρομή συγκεκριμένων περιστατικών δηλωτικών της μετάνοιας, τα οποία δεν αποδείχθηκαν εν προκειμένω, για δε τη χορήγηση του ελαφρυντικού της μεταγενέστερης καλής συμπεριφοράς ότι δεν αρκεί απλώς η συμμόρφωση στους κανόνες της φυλακής, ούτε η συνήθης ομαλή επαγγελματική, οικογενειακή και κοινωνική ζωή. Συνακόλουθα, είναι απορριπτέος στο σύνολο του ως αβάσιμος ο εκ του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. δ΄ & ε΄ προβαλλόμενος σχετικός αναιρετικός λόγος.

Ακολούθως στη διάταξη του άρθρου 79 του ισχύοντος από 01-07-2019 νέου ΠΚ (ν. 4619/2019), ως η παράγραφος 7 αυτού ίσχυε πριν την αντικατάστασή της με το άρθρο 12 περ. 1 του ν. 4637/2019 (ΦΕΚ Α 180/18-11-2019), για τη δικαστική επιμέτρηση της ποινής ορίζονται τα ακόλουθα: «1. Με την επιμέτρηση της ποινής καθορίζεται η ανάλογη και δίκαιη τιμωρία του εγκλήματος με βάση τη βαρύτητα της πράξης και το βαθμό ενοχής του υπαιτίου γι' αυτή. Το δικαστήριο σταθμίζει τα στοιχεία που λειτουργούν υπέρ και σε βάρος του υπαιτίου και συνεκτιμά τις συνέπειες της ποινής για τον ίδιο και τους οικείους του. 2. Για την εκτίμηση της βαρύτητας του εγκλήματος το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του: α) τη βλάβη που προξένησε το έγκλημα ή τον κίνδυνο που προκάλεσε, β) τη φύση, το είδος και το αντικείμενο του εγκλήματος, καθώς επίσης όλες τις περιστάσεις χρόνου, τόπου, μέσων και τρόπου που συνόδευσαν την προπαρασκευή ή την εκτέλεση του. 3. Για την εκτίμηση του βαθμού ενοχής του υπαιτίου, το δικαστήριο εξετάζει: α) την ένταση του δόλου ή το βαθμό της αμέλειάς του, β) τα αίτια που τον ώθησαν στην εκτέλεση του εγκλήματος, την αφορμή που του δόθηκε και τον σκοπό που επιδίωξε, γ) τον χαρακτήρα του και τον βαθμό της ανάπτυξής του που επηρέασαν την πράξη, δ) τις ατομικές και κοινωνικές περιστάσεις και την προηγούμενη ζωή του στο μέτρο που σχετίζονται με την πράξη, ε) τον βαθμό της δυνατότητας και της ικανότητάς του να πράξει διαφορετικά, στ) τη διαγωγή του κατά τη διάρκεια της πράξης και μετά την πράξη και ιδίως τη μετάνοια που επέδειξε και την προθυμία του να επανορθώσει τις συνέπειες της πράξης του. 4. Στοιχεία που λειτουργούν υπέρ του υπαιτίου θεωρούνται ιδίως: α) το ότι αυτός διαδραμάτισε έναν σαφώς υποδεέστερο ρόλο σε πράξη που τελέστηκε από πολλούς, β) το ότι τέλεσε την πράξη σε δικαιολογημένη συναισθηματική φόρτιση, γ) το ότι έθεσε τον εαυτό του στη διάθεση των αρχών χωρίς σημαντική καθυστέρηση, ενώ μπορούσε να διαφύγει, δ) το ότι διευκόλυνε ουσιωδώς την εξιχνίαση του εγκλήματος. 5. Στοιχεία που λειτουργούν σε βάρος του υπαιτίου θεωρούνται ιδίως: α) η κατ' επάγγελμα τέλεση της πράξης, β) η ιδιαίτερη σκληρότητα, γ) η εκμετάλλευση της εμπιστοσύνης του θύματος, δ) το γεγονός ότι το θύμα δεν μπορούσε να προστατεύσει τον εαυτό του, ε) το ότι ο υπαίτιος διαδραμάτισε ιθύνοντα ρόλο σε πράξη που τελέστηκε με συμμετοχή πολλών. 6. Στοιχεία που έχουν αξιολογηθεί από τον νομοθέτη για τον προσδιορισμό της απειλούμενης ποινής δεν λαμβάνονται από το δικαστήριο

επιπροσθέτως υπόψη κατά την επιμέτρησή της. 7. Η επιμέτρηση της ποινής πρέπει να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη. Η απλή μνεία ότι έχουν εκτιμηθεί τα κριτήρια των προηγούμενων παραγράφων δεν συνιστά αιτιολογία». Ήδη η παρ.7 του άρθρου 79 αντικαταστάθηκε με το άρθρο 12 παρ. 1 του ν. 4637/2019 και ορίζεται πλέον ότι «στην απόφαση αναφέρονται ρητά οι λόγοι που δικαιολογούν την κρίση του δικαστηρίου για την επιμέτρηση της ποινής που επέβαλε».

Από τις ανωτέρω διατάξεις προκύπτει ότι στο άρθρο 79 περιλαμβάνονται γενικοί κανόνες για τον τρόπο επιμέτρησης όλων των ποινών. Ορίζεται αρχικά ότι με την επιμέτρηση της ποινής καθορίζεται από το δικαστή η ανάλογη και δίκαιη τιμωρία του εγκλήματος με βάση τη βαρύτητα της πράξης και την ενοχή του δράστη γι' αυτή, ενώ διευκρινίζεται ακόμη ότι το δικαστήριο δεν οφείλει απλώς να σταθμίσει τα στοιχεία του εγκλήματος, που λειτουργούν υπέρ και σε βάρος του υπαιτίου, αλλά πρέπει επιπλέον να συνεκτιμά τις συνέπειες της ποινής για τον ίδιο και τους οικείους του. Στη δεύτερη παράγραφο αναφέρονται τα στοιχεία που πρέπει να λαμβάνει υπόψη το δικαστήριο για να εκτιμήσει τη βαρύτητα του εγκλήματος, στην τρίτη περιγράφονται τα στοιχεία που λαμβάνει υπόψη του ο δικαστής για να εκτιμήσει την ενοχή του δράστη και στην τέταρτη μνημονεύονται οι όροι που λειτουργούν υπέρ του υπαιτίου κατά την επιμέτρηση της ποινής του, η απαρίθμηση των οποίων, όπως προκύπτει από τη χρήση της λέξης «ιδίως», είναι ενδεικτική. Αντίστροφα, στην πέμπτη παράγραφο μνημονεύονται, και πάλι ενδεικτικά, τα στοιχεία που λειτουργούν σε βάρος του υπαιτίου, ενώ στην έκτη παράγραφο διευκρινίζεται ότι στοιχεία, που έχουν αξιολογηθεί από το νομοθέτη για τον προσδιορισμό της απειλούμενης ποινής, δεν λαμβάνονται από το δικαστήριο επιπροσθέτως υπόψη για την επιμέτρηση της. Τέλος, στην έβδομη παράγραφο του εν λόγω άρθρου 79 ΠΚ, περιλαμβάνεται ένας ιδιαίτερα σημαντικός κανόνας, καθώς ορίζεται ρητά ότι η επιμέτρηση της ποινής πρέπει να είναι ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη (βλ. Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4619/2019). Για την ύπαρξη τέτοιας αιτιολογίας της απόφασης, ως προς την επιμέτρηση της ποινής, είναι παραδεκτή η αλληλοσυμπλήρωση των αιτιολογιών, που αναφέρονται στο οικείο μέρος της απόφασης, με αυτές του αιτιολογικού και διατακτικού της απόφασης για την ενοχή του κατηγορουμένου, με τις οποίες αποτελούν ενιαίο σύνολο και θεωρείται ότι η απόφαση έχει την απαιτούμενη από την παρ. 7 του άρθρου 79 αιτιολογία, αν από το σύνολο των αιτιολογιών της (απόφασης) προκύπτει ότι λήφθηκαν υπόψη οι κανόνες που ορίζει η ανωτέρω διάταξη για την επιμέτρηση της ποινής (ΑΠ 2064/2019, ΑΠ 1949/2019).

Περαιτέρω, κατά την διάταξη του άρθρου 20 παρ. 3 ν. 4139/2013, αν περισσότερες πράξεις διακίνησης αφορούν την ίδια ποσότητα ναρκωτικών συντρέχει μόνο ένα έγκλημα διακίνησης ενώ κατά την επιμέτρηση της ποινής λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των επί μέρους πράξεων διακίνησης, το είδος, η συνολική ποσότητα και η καθαρότητα του ναρκωτικού, καθώς και η βαρύτητα των σχετικών επιπτώσεων στην υγεία.

Στην προκείμενη περίπτωση με το δεύτερο λόγο αναιρέσεως ο αναιρεσείων παραπονεύεται για έλλειψη ειδικής αιτιολογίας, κατά το άρθρο 510 παρ. 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ, και ειδικότερα υποστηρίζει ότι υπάρχει έλλειψη αιτιολογίας ως προς την επιμέτρηση της ποινής.

Και ο λόγος αυτός τυγχάνει αβάσιμος και απορριπτέος. Ειδικότερα το δικαστήριο με την προσβαλλόμενη απόφασή του αιτιολόγησε αρχικώς την καταδικαστική και ακολούθως την περί επιμετρήσεως της ποινής απόφασή του με το παρακάτω σκεπτικό:

Ως προς την καταδικαστική δέχθηκε ότι αποδείχθηκαν τα ακόλουθα: «Την 16-02-2011 και περί ώρα 20:30, στο 1ο χιλιόμετρο της εθνικής οδού Ξάνθης-Καβάλας, αστυνομικοί του Τμήματος Ασφαλείας Ξάνθης, εκτελούντες διατεταγμένη υπηρεσία, εντόπισαν, κατόπιν πληροφοριών που περιήλθαν σε αυτούς, τον κατηγορούμενο Γ. Γ., που οδηγούσε το με βουλγαρικές πινακίδες υπ' αριθμ. κυκλοφορίας ... Ι.Χ.Ε. αυτοκίνητο, εργοστασίου κατασκευής BMW, χρώματος μπλε, ιδιοκτησίας της υπηκόου Βουλγαρίας Ρ. Μ. Ρ.

Αφού σταμάτησαν, κατόπιν σήματος, το ανωτέρω αυτοκίνητο, σε νομότυπη έρευνα, που επακολούθησε, βρέθηκε εντός αυτού ποσότητα ακατέργαστης κάνναβης, συνολικού βάρους 855,8 γραμ., σε οκτώ (8) νάιλον συσκευασίες (106,7 + 105,4 + 107,5 + 106,6 + 107,6 + 108,1 + 108,6 + 105,3 γραμ). Την εν λόγω ποσότητα, που κατείχε, εισήγαγε στην Επικράτεια και μετέφερε από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα μέχρι την Ξάνθη, με σκοπό τη διάθεσή της σε τρίτους, στην Ξάνθη. Κατόπιν, σε νομότυπη σωματική έρευνα, που διενεργήθηκε επιτόπου από τους ίδιους αστυνομικούς, βρέθηκε να κατέχει μια νάιλον συσκευασία, που περιείχε ποσότητα 100,7 γραμ. κάνναβης. Ο κατηγορούμενος συνελήφθη και οδηγήθηκε από τους αστυνομικούς στην Υπηρεσία τους, ενώ η ναρκωτική ουσία, συνολικού βάρους 956,5 γραμ., κατασχέθηκε. Την τέλεση της προαναφερόμενης πράξης αβίαστα ομολόγησε ο κατηγορούμενος τόσο κατά την πρωτοβάθμια όσο και κατά την παρούσα δευτεροβάθμια δίκη, ζητώντας την επιεική μεταχείρισή του από το Δικαστήριο, κατά την επιμέτρηση της επιβληθσόμενης ποινής. Κατόπιν όλων αυτών, πρέπει ο κατηγορούμενος να κηρυχθεί ένοχος της πράξης που του αποδίδεται, η τέλεση της οποίας πλήρως αποδείχθηκε και συνομολογείται, άλλωστε, από τον ίδιο τον κατηγορούμενο. Στον τελευταίο πρέπει να του αναγνωρισθεί η ελαφρυντική περίπτωση του άρθρου 84 παρ. 2 στοιχ. α' του νέου Π.Κ., ήτοι ότι έζησε σύννομα ως το χρόνο που έγινε το έγκλημα». Ως προς την περί επιμετρήσεως της ποινής δέχτηκε μεταξύ άλλων τα ακόλουθα: «Επειδή, στην προκειμένη περίπτωση, κατά την επιβαλλόμενη από την παρ. 7 του άρθρου 79 ΠΚ, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολόγηση της επιμετρούμενης ποινής, πρέπει, σύμφωνα με όσα εκτενώς αναπτύσσονται ανωτέρω, να επιβληθεί σε βάρος του κατηγορουμένου, η αναφερόμενη ειδικότερα στο διατακτικό της παρούσης αποφάσεως μία ποινή για τις άνω πράξεις, όπως πρωτοδίκως και κατ' εφαρμογή της άνω διατάξεως του άρθρου 20 παρ. 3 του ν. 4139/2013, η οποία αποτελεί την ανάλογη και δίκαιη τιμωρία του, ύστερα από συνεκτίμηση των συνεπειών της συγκεκριμένης ποινής για τον ίδιο και τους οικείους του και αφού

λήφθηκαν, ιδίως, υπόψη, μεταξύ άλλων, η βλάβη που προξένησε η ανωτέρω αξιόποινη πράξη, η φύση, το είδος αυτής, τα αίτια που τον ώθησαν στην εκτέλεσή της, ο τρόπος που συνόδευσε την εκτέλεσή της, σε συνδυασμό με την όλη στάση και διαγωγή του κατά τη διάρκεια της πράξεως και μετά από αυτήν». Από τα αλληλοσυμπληρούμενα σκεπτικά της προσβαλλομένης αποφάσεως προκύπτει ότι το δικαστήριο με πληρότητα αιτιολογίας προέβη στην επιμέτρηση της επιβλητέας ποινής. Ειδικότερα προκύπτει ότι το δικάσαν δικαστήριο έλαβε υπόψη του όλα τα κριτήρια του άρθρου 79, τα οποία και παραθέτει, καθώς επίσης και τον κανόνα του άρθρου 20 παρ. 3 Ν. 4139/2013, που αναφέρεται στην επιμέτρηση της ποινής κατά την περίπτωση που περισσότερες πράξεις διακίνησης αφορούν την ίδια ποσότητα ναρκωτικών, όπως συμβαίνει και στην παρούσα υπόθεση. Η δικαστική κρίση περί επιβλητέας ποινής αιτιολογείται με βάση το σύνολο των αποδεικτικών στοιχείων που στηρίζουν και την επί της ενοχής απόφαση του δικαστηρίου. Συνακόλουθα, είναι απορριπτέος ο εκ του άρθρου 510 παρ. 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ προβαλλόμενος αναιρετικός λόγος για έλλειψη αιτιολογίας. Μετά ταύτα, η κρινόμενη από 23-11-2020 αίτηση αναίρεσης κατά της υπ' αριθμ. 182/25-09-2020 αποφάσεως του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης πρέπει να απορριφθεί, και να καταδικασθεί ο αναιρεσείων στα δικαστικά έξοδα (άρθρ. 578 παρ. 1 ΚΠΔ), κατά τα οριζόμενα ειδικότερα στο διατακτικό της παρούσας.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

Απορρίπτει την από 23-11-2020 αίτηση αναίρεσης του Γ. Γ. του Ν. , κατοίκου ... , κατά της υπ' αριθ. 182/25-09-2020 αποφάσεως του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης.

Καταδικάζει τον αναιρεσείοντα στα δικαστικά έξοδα εκ διακοσίων πενήντα (250) ευρώ.

Κρίθηκε και αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 16 Δεκεμβρίου 2021.

Δημοσιεύθηκε στην Αθήνα σε δημόσια συνεδρίαση στο ακροατήριό του στις 7 Φεβρουαρίου 2022.

Η ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Η πανεπιστημιακή αστυνομία και το αίτημα για «ανοιχτό» πανεπιστήμιο

Νίκος Λαγουδάκης

Μεταπτυχιακός Φοιτητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Ο ν. 4777/2021, με τον οποίο προβλέφθηκε η δημιουργία ενός ειδικού αστυνομικού σώματος για τη φύλαξη των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της χώρας, πυροδότησε οξεία αντιπαράθεση σε πολιτικό, κοινωνικό και φυσικά νομικό επίπεδο. Στο παρόν άρθρο, θα αναλυθεί το θέμα της συμφωνίας του νεοπαγούς αυτού θεσμού με τις συνταγματικές διατάξεις, αλλά και θα αναδειχθούν τα κρίσιμα ζητούμενα για ένα σύγχρονο πανεπιστήμιο.

I. Τα βασικά σημεία του νόμου

Η σύσταση των Ομάδων Προστασίας Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων (Ο.Π.Π.Ι.) προβλέπεται στα άρθρα 18-20 του ν. 4777/2021.¹ Οι ομάδες αυτές συγκροτούνται από αστυνομικό προσωπικό και ειδικούς φρουρούς που προσλαμβάνονται για τον σκοπό αυτόν και υπάγονται στην

Ελληνική Αστυνομία. Σύμφωνα με τον νόμο, το προσωπικό των ομάδων αυτών συνεργάζεται με τον πρότανη ή τον αρμόδιο αντιπρότανη, καθώς και με τις αρμόδιες υπηρεσίες και όργανα του ιδρύματος, ενώ οι διοικήσεις των Α.Ε.Ι. οφείλουν να διευκολύνουν τα μέλη των ομάδων κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Αποστολή τους είναι η προστασία και ασφάλεια τόσο των προσώπων που βρίσκονται στους χώρους των Α.Ε.Ι. όσο και των υποδομών αυτών. Το ειδικό σώμα φύλαξης των πανεπιστημίων είναι κατά βάση αρμόδιο για την άσκηση αστυνομικών καθηκόντων εντός των χώρων των Α.Ε.Ι. και ιδίως για την πρόληψη της τέλεσης και την αντιμετώπιση κάθε αξιόποινης πράξης εντός των χώρων των Α.Ε.Ι., καθώς και για την πραγματοποίηση περιπολιών. Κατά την άσκηση των καθηκόντων του, το προσωπικό των ομάδων αυτών δεν φέρει πυροβόλο όπλο.

II. Η κεντρική προβληματική

Από πολύ νωρίς αναδείχθηκε στη δημόσια συζήτηση η ενδεχόμενη αντισυνταγματικότητα των ρυθμίσεων του νόμου για την πανεπιστημιακή αστυνομία. Στο επίκεντρο της προβληματικής βρίσκεται το άρθρο 16 του Συντάγματος που, μεταξύ άλλων, κατοχυρώνει την ακαδημαϊκή ελευθερία και θέτει το πλαίσιο λειτουργίας των Α.Ε.Ι. Σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 16 του Συντάγματος, «η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους».

Είναι παγιωμένη η αντίληψη τόσο στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου² όσο και στη νομολογία³ ότι ως πλήρης αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι. νοείται η εξουσία τους να αποφασίζουν για τις υποθέσεις τους με δικά τους αποκλειστικά όργανα. Στην έννοια της πλήρους αυτοδιοίκησης των Α.Ε.Ι. εντάσσονται το δικαίωμά τους να επιλέγουν το διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό τους, αλλά και τα όργανα διοίκησής τους, η οικονομική αυτοτέλεια, καθώς και η κατάρτιση των προγραμμάτων σπουδών εντός του γενικού πλαισίου που θέτει ο νομοθέτης.⁴

Αυτή ακριβώς η έννοια της πλήρους αυτοδιοίκησης είναι κομβική. Αποτελεί η φύλαξη και προστασία των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ζήτημα που ανάγεται στην πλήρη αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι. και συνεπώς ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των οργάνων των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων; Ή, αντίθετα, σκοπεί στη με γενικό τρόπο προστασία δημοσίων αγαθών, όπως η δη-

2. Βλ. ενδεικτικά Μάνεση, Η συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας, σε *του ίδιου*, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, τ. Ι, 1980, σ. 697 επ., Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, 2012⁴, σ. 545.

3. Βλ. ενδεικτικά ΟλΣτΕ 1816/1983, ΟλΣτΕ 2786/1984.

4. Δαρέλλη, Η ελευθερία της επιστήμης, έρευνας και διδασκαλίας. Εκπαίδευση – Ακαδημαϊκή Ελευθερία, σε Βλαχόπουλο (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, 2017, σ. 333 επ.

μόσια τάξη και ασφάλεια, και άρα δεν ανήκει στα εσωτερικά ζητήματα των Α.Ε.Ι., με συνέπεια να μπορεί να ασκείται από άλλο κρατικό όργανο, όπως εν προκειμένω η Ελληνική Αστυνομία;⁵ Εάν δεχτούμε την πρώτη εκδοχή, τότε η αρμοδιότητα φύλαξης των Α.Ε.Ι. ανήκει στις πανεπιστημιακές αρχές και η ανάθεσή της στην Ελληνική Αστυνομία είναι αντισυνταγματική, αφού καταστρατηγεί το αυτοδιοίκητο των Α.Ε.Ι. Εάν αντίθετα γίνει δεκτή η δεύτερη εκδοχή, τότε η σύσταση των Ο.Π.Π.Ι. είναι –τουλάχιστον ως προς αυτό το σημείο– συνταγματική.

III. Θέσεις υπέρ της συνταγματικότητας της πανεπιστημιακής αστυνομίας

Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η σύσταση των Ο.Π.Π.Ι δεν αποσκοπεί στη *stricto sensu* φύλαξη των πανεπιστημιακών χώρων, αλλά στην προάσπιση της ασφάλειας, με την έννοια της αποτροπής και της καταστολής του εγκλήματος – και η αρμοδιότητα αυτή ανήκει με βάση τις γενικές διατάξεις στην αστυνομία.⁶ Όπως, συνεπώς, η αστυνομία ασκεί την αρμοδιότητά της για προστασία της δημόσιας τάξης και ασφάλειας γενικά σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, με τον ίδιο τρόπο την ασκεί και εντός των πανεπιστημιακών χώρων.⁷ Δεν μπορεί να αποτελεί αρμοδιότητα των οργάνων διοίκησης του Πανεπιστημίου η αποτροπή εγκληματικών πράξεων και η άσκηση αρμοδιοτήτων που από τον νόμο, και ιδιαίτερα τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, είναι ανατεθειμένες στην αστυνομική και εισαγγελική αρχή.⁸ Η αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι., τονίζεται, δεν είναι αυτοδιοίκηση κατά τόπο, αλλά καθ' ύλη, με συνέπεια να μην επηρεάζει τη γενική αρμοδιότητα άλλων κρατικών αρχών.⁹

Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, με τις πρόσφατες 2046/2022 και 2047/2022 αποφάσεις της, έκρινε τις επίμαχες ρυθμίσεις του ν. 4777/2021 συνταγματικές. Το ΣτΕ έκρινε κατά πλειοψηφία ότι με τις ρυθμίσεις για την πανεπιστημιακή αστυνομία «όχι μόνο δεν πλήττεται, αλλά θάλπεται η συνταγματική τάξη», αφού οι Ο.Π.Π.Ι. έχουν ως αρμοδιότητα «την πρόληψη και καταστολή των εγκλημάτων προς διαφύλαξη και ενίσχυση της ακαδημαϊκής ελευθερίας έναντι αξιόποινων πράξεων κατά της ζωής και σωματικής ακεραιότητας των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας και κατά των εγκαταστάσεων και της περιουσίας των ΑΕΙ». Σύμφωνα με το ΣτΕ, η συνταγματικώς κατοχυρωμένη πλήρης αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι. δεν υποχρεώνει τον νομοθέτη να αναθέτει «τις αρμοδιότητες της πρόληψης και καταστολής του

5. Έτσι θέτει το νομικό ζήτημα στη σωστή του βάση ο Αν. Παυλόπουλος, Γιατί η πρόβλεψη της Ο.Π.Π.Ι. αντίκειται στο Σύνταγμα, www.syntagmawatch.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023).

6. Βενιζέλος, Ακαδημαϊκή ελευθερία χωρίς ασφάλεια δεν υπάρχει, www.kathimerini.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023).

7. Μανιτάκης, Οι ιερόσυλοι του ασύλου και οι μωροί υποστηρικτές τους, www.kathimerini.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023), Τσιλιώτης, Η φύλαξη των Πανεπιστημίων από την αστυνομική αρχή: Η συνταγματικότητα μίας «ανεπιθύμητης» παρουσίας για την αντιμετώπιση μίας αποτρόπαιης πραγματικότητας (II), www.syntagmawatch.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023).

8. Τσιλιώτης, ό. π.

9. Βενιζέλος, ό. π.

εγκλήματος στους χώρους των ΑΕΙ στα όργανα αυτών ούτε να προβλέπει συμμετοχή τους στην άσκηση των εν λόγω αρμοδιοτήτων». Ιδίως βάρυνε η σκέψη ότι οι μέχρι σήμερα νομοθετικές ρυθμίσεις για τη φύλαξη και προστασία των πανεπιστημιακών χώρων και των προσώπων που δραστηριοποιούνται σε αυτούς απέτυχαν κατά την εφαρμογή τους στην πράξη.

IV. Τα επιχειρήματα υπέρ της αντισυνταγματικότητας

Στον αντίποδα, υποστηρίζεται ευρέως ότι το άρθρο 16 του Συντάγματος δεν επιτρέπει την υπαγωγή του ειδικού σώματος φύλαξης των Πανεπιστημίων σε άλλο κρατικό όργανο πέραν των πρυτανικών αρχών. Και τούτο για δύο λόγους: αφενός, διότι η προστασία και η ασφάλεια των πανεπιστημιακών χώρων θεωρείται στοιχείο που ανήκει στα θέματα της πλήρους αυτοδιοίκησης των Α.Ε.Ι.¹⁰ Θεωρείται δηλαδή ότι εκ του Συντάγματος μία από τις εξουσίες των πανεπιστημιακών αρχών είναι και η αστυνομική εξουσία, την οποία ασκούν εντός των πανεπιστημιακών χώρων, εξ ου και γίνεται λόγος για «πανεπιστημιακή αστυνομική εξουσία».¹¹

Αφετέρου, διότι τυχόν επέμβαση ή και μόνιμη παρουσία των αστυνομικών δυνάμεων εντός των πανεπιστημιακών χώρων, χωρίς καμία αναφορά τους στις πρυτανικές αρχές, προσβάλλει το πανεπιστημιακό άσυλο.¹² Παρότι η έννοια του πανεπιστημιακού ασύλου δεν βρίσκει ρητή αποτύπωση στο κείμενο του Συντάγματος, κρατεί από παλιά η άποψη στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου ότι το άσυλο αποτελεί συνταγματική εγγύηση που απορρέει από το άρθρο 16 του Συντάγματος, αφού συνδέεται αναπόσπαστα με την ακαδημαϊκή ελευθερία και με την πλήρη αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι.¹³ Έτσι τονίζεται η υποχρέωση αποχής της κρατικής εξουσίας από επεμβάσεις στους πανεπιστημιακούς χώρους.

Η μειοψηφία των σχετικών αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας τόνισε ότι «είναι δυ-

10. Κοντιάδης, Πανεπιστημιακή ασφάλεια χωρίς ιδεοληψίες, www.kathimerini.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023), Αν. Παυλόπουλος, ό. π. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Αλιβιζάτου, Γιατί πρέπει να υποστηριχθεί το νομοσχέδιο για τα πανεπιστήμια, www.kathimerini.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023): τάσσεται υπέρ της συνταγματικότητας των ρυθμίσεων (του τότε προς ψήφιση νομοσχεδίου) για τις Ο.Π.Π.Ι., υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα προβλεφθεί «ως δικλίδα ασφαλείας και *ultimum remedium* ένα βέτο ενός ολιγομελούς πανεπιστημιακού οργάνου», το οποίο «σε μια οριακή στιγμή θα μπορεί να διατάξει την αστυνομία να αποχωρήσει». Κάτι τέτοιο όμως δεν προβλέπεται στον νόμο, όπως αυτός ψηφίσθηκε και ισχύει.

11. Βασιλόγιαννης, Η συνταγματική εγγύηση της πανεπιστημιακής αστυνομικής εξουσίας, μελέτη δημοσιευθείσα σε www.constitutionalism.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023). Ο Βασιλόγιαννης θεωρεί ότι δίχως τέτοια αστυνομική εξουσία των πανεπιστημιακών αρχών τα Α.Ε.Ι. δεν μπορούν να αυτοδιοικηθούν –και μάλιστα πλήρως–, όπως επιτάσσει το Σύνταγμα.

12. Σαραφιάνος, Άρθρο 16, σε Σπυρόπουλο - Κοντιάδη - Ανθόπουλο - Γεραπετρίτη (επιμ.), Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σ. 402, Σωτηρέλης, Τα Πανεπιστήμια σε κρίση, www.tanea.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023), του ίδιου, Αστυνόμηση των Α.Ε.Ι. ερμήνη του Συντάγματος; Τα ατομικά δικαιώματα στην προκρούστεια κλίνη ενός αυθαίρετου ερμηνευτικού «αναθεωρητισμού», www.constitutionalism.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023).

13. Μάνεσης, Η συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής ελευθερίας, σε *τον ίδιο*, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, τ. Ι, 1980, σ. 702-703, Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006³, σ. 346, Μανιτάκης, Οι καταχραστές του ασύλου, www.kathimerini.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023), Σωτηρέλης, ό. π.

νατόν να υπάρξει παρακώλυση ή παρεμπόδιση ή διατάραξη ή πάντως δυσανάλογη δυσχέρεια της ομαλής λειτουργίας των ΑΕΙ, στα οποία ασκείται η ακαδημαϊκή ελευθερία, με τη θεσμική εγγύηση της πλήρους αυτοδιοίκησής τους, αφού τα αστυνομικά αυτά όργανα έχουν την εξουσία να προβαίνουν στις [...] επιχειρησιακές ενέργειες στους χώρους των εν λόγω ιδρυμάτων υπό τις εντολές του κράτους, χωρίς να προβλέπεται η άσκηση της προβλεπόμενης εκ του Συντάγματος αρμοδιότητας των οργάνων των ιδρυμάτων αυτών προκειμένου να διασφαλίσουν ότι κατά την άσκηση αστυνομικής εξουσίας στους χώρους τους δεν διαταράσσεται ή δεν δυσχεραίνεται δυσανάλογα η ομαλή λειτουργία τους και η αποτελεσματική εκπλήρωση της αποστολής τους με την άσκηση της ακαδημαϊκής ελευθερίας».

V. Τα διεθνή πρότυπα

Για την κατανόηση του νεοπαγούς θεσμού της πανεπιστημιακής αστυνομίας ιδιαίτερα χρήσιμη μπορεί να αποβεί η συγκριτική προσέγγιση. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, το άρθρο L712-2 του Κώδικα της Εκπαίδευσης (Code de l'éducation) ρητά ορίζει ότι ο πρύτανης είναι υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης και μπορεί να καλεί την αστυνομική δύναμη, σύμφωνα με τους όρους του ουσιαστικού νόμου. Στη θεωρία, επισημαίνεται ότι στη Γαλλία γίνεται παγίως δεκτό πως τα όργανα της αστυνομίας μπορούν να εισέρχονται στους πανεπιστημιακούς χώρους μόνον όταν καλούνται αρμοδίως από τις πανεπιστημιακές αρχές ή σε περίπτωση αυτόφωρου σοβαρού εγκλήματος, επικείμενης καταστροφής (π.χ. σε περίπτωση πυρκαγιάς) ή εισαγγελικής εντολής¹⁴. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναγνωρίστηκε με τον νόμο για τα πανεπιστήμια του 1825 (Universities Act) το δικαίωμα στις πανεπιστημιακές αρχές των δύο ιστορικών πανεπιστημίων της χώρας (Οξφόρδης και Κέιμπριτζ) να διορίζουν εκείνες πρόσωπα ικανά, κατά την κρίση τους, για τη φύλαξη των εν λόγω πανεπιστημίων, τα οποία θα ασκούν τα καθήκοντά τους για όσο χρονικό διάστημα ορίσουν οι πανεπιστημιακές αρχές.¹⁵ Στις Η.Π.Α., χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ: την ευθύνη για την τήρηση της τάξης έχει εκεί ένα σώμα πανεπιστημιακής αστυνομίας που, παρότι είναι ιδιωτική υπηρεσία, έχει κατά κανόνα προτεραιότητα στη δίωξη και έρευνα των εγκλημάτων έναντι της πολιτειακής και τοπικής αστυνομίας.¹⁶

VI. Η πανεπιστημιακή αστυνομία ως παρέκκλιση από την πλήρη αυτοδιοίκηση των Α.Ε.Ι.

14. Γιαννακόπουλος, Ο συνταγματικός λόγος για την αστυνομία στα πανεπιστήμια, www.constitutionalism.gr (ημ. ανάκτησης: 4/1/2023).

15. Βασιλόγιαννης, «[Ο]χι μόνο δεν πλήττεται αλλά θάλπεται η συνταγματική τάξη»!, www.syntagmawatch.gr (ημ. ανάκτησης: 9/1/2023).

16. Βασιλόγιαννης, Η συνταγματική εγγύηση της πανεπιστημιακής αστυνομικής εξουσίας, μελέτη δημοσιευθείσα σε www.constitutionalism.gr (ημ. ανάκτησης: 2/1/2023).

Η ενδεχόμενη –καθ’ όλα επιτρεπτή ωστόσο από τον νόμο– μόνιμη εγκατάσταση αστυνομικής δύναμης εντός των Α.Ε.Ι., αλλά ιδίως η αποκλειστική της λογοδοσία στην ιεραρχικά προϊστάμενη αστυνομική αρχή και όχι στις πανεπιστημιακές αρχές, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμού αυτού που έρχονται σε έντονη τριβή με το άρθρο 16 του Συντάγματος και την έννοια της πλήρους αυτοδιοίκησης των πανεπιστημίων.

Τούτο διότι ακριβώς η ευταξία, φύλαξη και ασφάλεια των πανεπιστημιακών χώρων αποτελεί την αναγκαία λογική και υλική προϋπόθεση για την ανεμπόδιστη άσκηση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, η οποία συνιστά κατεξοχήν ακαδημαϊκή υπόθεση ανήκουσα στην αρμοδιότητα των Α.Ε.Ι.¹⁷ Και για τη διασφάλιση αυτής της αναγκαίας για την ακαδημαϊκή ελευθερία προϋπόθεσης δεν επιτρέπεται τα Α.Ε.Ι. να εξαρτώνται από άλλες κρατικές αρχές. Τυχόν δε αδράνεια των πανεπιστημιακών αρχών να διαφυλάξουν μέχρι τώρα την ευταξία εντός των Α.Ε.Ι. δεν μπορεί να αποτελεί δικαιολογία για αστυνόμευση των Α.Ε.Ι. υπαγόμενη στην Ελληνική Αστυνομία. Η αδυναμία των αρχών στις οποίες έχει ανατεθεί από το Σύνταγμα η αρμοδιότητα λήψης σχετικών μέτρων δεν μπορεί να λειτουργεί ως δικαιολογία για παρέκκλιση από τις συνταγματικές διατάξεις.¹⁸

VII. Το αίτημα για «ανοιχτό» πανεπιστήμιο

Η όλη συζήτηση για την πανεπιστημιακή αστυνομία πρέπει να αλλάξει ρότα. Είναι επιτακτική ανάγκη να συζητήσουμε πώς θα συμβιβάσουμε δύο *prima facie* αντιμαχόμενα αιτήματα: αφενός, το αίτημα για ασφάλεια και ειρήνη μέσα στους πανεπιστημιακούς χώρους, με πάταξη της εγκληματικότητας και θεσμικές αντιδράσεις απέναντι σε απαράδεκτα φαινόμενα βίας και καταστροφών· αφετέρου, το αίτημα για ένα φιλελεύθερο, σύγχρονο και προπάντων ανοιχτό πανεπιστήμιο, με το βλέμμα στραμμένο στην κοινωνία και τον υπόλοιπο κόσμο.¹⁹ Η συγκριτική επισκόπηση δίνει πάντως παραδείγματα συμβιβασμού των δύο αντίρροπων τάσεων: με ένα σώμα φύλαξης του πανεπιστημίου υπαγόμενο στις πανεπιστημιακές αρχές προασπίζεται η ασφάλεια και η ευταξία εντός των χώρων του και ταυτόχρονα διαφυλάσσεται ο ανοιχτός και φιλελεύθερος χαρακτήρας του.

17. Αυτό επισημαίνει εμφατικά η ειδικότερη γνώμη της μειοψηφίας των σχετικών αποφάσεων του ΣτΕ.

18. *Idem*.

19. Βλ. το άρθρο του Βλαχόπουλου, *Semper Apertus!*, Το Βήμα, 6.3.2022. Όπως εξηγεί ο Βλαχόπουλος, η φράση «*Semper Apertus*» («πάντα ανοιχτός») αποτελεί το έμβλημα του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, του αρχαιότερου πανεπιστημίου της Γερμανίας.

Το διαχρονικό νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του ασύλου

Χρυσούλα Κοτίνη

Δικηγόρος, Φοιτήτρια ΠΜΣ «Εγκληματολογικές και Ποινικές Προσεγγίσεις της Διαφθοράς, του Οικονομικού και του Οργανωμένου Εγκλήματος» ΕΑΠ

Η πρόσφατη νομοθετική επιλογή για τη θέσπιση των Ομάδων Προστασίας Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων (Ο.Π.Π.Ι.) συνδέεται άρρηκτα με την κατάργηση του θεσμού του πανεπιστημιακού ασύλου.

Το πανεπιστημιακό άσυλο κατοχυρώθηκε νομοθετικά με το άρθρο 2, παρ. 4 έως 8 του Ν. 1268/1982. Σύμφωνα με τις ειδικότερες προβλέψεις του ως άνω νόμου, απαγορευόταν η επέμβαση «δημόσιας δύναμης» στους χώρους των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων χωρίς πρόσκληση ή άδεια του αρμοδίου οργάνου αυτών. Ρητή εξαίρεση στον ως άνω κανόνα υφίστατο μόνο για τα αυτόφωρα κακουργήματα και τα αυτόφωρα αδικήματα κατά της ζωής. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ήταν δυνατόν να επέμβουν αστυνομικές δυνάμεις εντός των πανεπιστημίων χωρίς να απαιτείται άδεια της αρμόδιας αρχής.¹

Το νομοθετικό αυτό καθεστώς διατηρήθηκε και τα επόμενα χρόνια χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις. Με το άρθρο 3 του Ν. 3549/2007 προβλέφθηκε ότι το αρμόδιο όργανο για τη χορήγηση άδειας στις αστυνομικές αρχές για επέμβαση ήταν το Πρυτανικό Συμβούλιο για τα Πανεπιστήμια και το Συμβούλιο για τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

Ακολούθως, με το άρθρο 3 του Ν. 4009/2011, ουσιαστικά καταργήθηκε το πανεπιστημιακό άσυλο και οι αστυνομικές δυνάμεις απέκτησαν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στον χώρο των πανεπιστημίων για κάθε παράνομη πράξη κατ' εφαρμογή της «κοινής νομοθεσίας».²

Ο θεσμός του πανεπιστημιακού ασύλου επανήλθε, ωστόσο, με τον Ν. 4485/2017. Συγκεκριμένα, με το άρθρο 3 του ως άνω νόμου, προβλέφθηκε ότι η επέμβαση δημόσιας δύναμης σε χώρους των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων επιτρέπεται αυτεπαγγέλτως σε περιπτώσεις κακουργημάτων και εγκλημάτων κατά της ζωής. Για όλες τις άλλες περιπτώσεις, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν να υπάρχει απόφαση του Πρυτανικού Συμβουλίου που να εγκρίνει την επέμβαση της δημόσιας δύναμης.

Εντούτοις, η επαναφορά του πανεπιστημιακού ασύλου αποδείχθηκε βραχύβια. Με το άρθρο 3 του Ν. 4623/2019, προβλέφθηκε εκ νέου ότι «εντός των χώρων των Α.Ε.Ι. οι δημόσιες αρχές ασκούν όλες τις κατά νόμο αρμοδιότητές τους, συμπεριλαμβανομένης της επέμβασης λόγω τέλεσης αξιόποινων πράξεων». Με τη ρύθμιση αυτή, η επέμβαση των αστυνομικών αρχών στους χώρους των πανεπιστημίων αποδεσμεύθηκε από την έγκριση ή πρόσκληση οποιουδήποτε πανεπιστημιακού οργάνου.

Από τα ανωτέρω, καθίσταται προφανές ότι ο θεσμός του πανεπιστημιακού ασύλου προβληματίσε έντονα τον Έλληνα νομοθέτη. Από το 1982 έως σήμερα, το νομοθετικό πλαίσιο τροποποιήθηκε ριζικά. Αρχική νομοθετική επιλογή ήταν η απαγόρευση επέμβασης των αστυνομικών δυνάμεων στους πανεπιστημιακούς χώρους άνευ προσκλήσεως ή άδειας των αρμοδίων οργάνων. Σήμερα, όμως, ουδεμία τέτοια προϋπόθεση τίθεται, και οι αστυνομικές δυνάμεις μπορούν να επέμβουν σε κάθε περίπτωση τέλεσης αδικήματος σε πανεπιστημιακό χώρο.

Σε αυτό το πλαίσιο, ιδρύθηκε πρόσφατα και η πανεπιστημιακή αστυνομία με τον Ν. 4777/2021. Ειδικότερα, με το άρθρο 18, παρ. 4 και 5 του ως άνω νόμου, ορίστηκε ότι το προσωπικό των Ομάδων Προστασίας Πανεπιστημιακής Ιδρυμάτων (Ο.Π.Π.Ι.) υπάγεται υπηρεσιακά στην Ελ-

2. Κ. Χρυσόγονος, Το Σύνταγμα και ο νόμος 4009/2011 για τη δομή και λειτουργία των Α.Ε.Ι., Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 8.

ληνική Αστυνομία,³ συνεργάζεται με τις πρυτανικές αρχές, δεν φέρει πυροβόλο όπλο και αναπτύσσει δράση που στοχεύει στην πρόληψη παραβατικών συμπεριφορών εντός των πανεπιστημίων.⁴

Ακολούθως, δημοσιεύθηκε το Προεδρικό Διάταγμα 53/2022, για τη συγκρότηση, οργάνωση, λειτουργία, ρύθμιση θεμάτων προσωπικού και λοιπά θέματα των Ομάδων Προστασίας Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων (Ο.Π.Π.Ι.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 3 του Προεδρικού Διατάγματος, στο οποίο προσδιορίζονται οι αρμοδιότητες των Ο.Π.Π.Ι. Μεταξύ άλλων, προβλέπεται ότι η πανεπιστημιακή αστυνομία ενεργεί για την πρόληψη και αντιμετώπιση κάθε αξιόποινης πράξης (άρθρο 3, παρ. 1, στοιχ. β'), είναι αρμόδια για τη βεβαίωση της αξιόποινης πράξης, εάν αυτή λάβει χώρα, τη συλλογή του αποδεικτικού υλικού, την αναζήτηση και τη σύλληψη του δράστη, και την παράδοσή του στις δικαστικές αρχές με βάση τις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 3, παρ. 1, στοιχ. γ'), καθώς και τη διενέργεια προγραμματισμένων ή αιφνιδιαστικών ελέγχων και ερευνών επί οχημάτων, προσώπων, εγκαταστάσεων και χώρων (άρθρο 3, παρ. 1, στοιχ. ζ'). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, διευκρινίζεται ότι το προσωπικό των Ο.Π.Π.Ι. ενεργεί με σεβασμό στην ακαδημαϊκή ελευθερία και χωρίς να διαταράσσει την λειτουργία του διοικητικού, ερευνητικού και διδακτικού έργου (άρθρο 3, παρ. 2).

Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, με δύο αποφάσεις της, τις υπ' αριθμ. 2046/2022 και 2047/2022, έκρινε ότι η σύσταση της πανεπιστημιακής αστυνομίας δεν παραβιάζει τις αρχές της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της πλήρους αυτοδιοίκησης των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Ειδικότερα, στις δύο ως άνω αποφάσεις, έγινε δεκτό ότι με τον Ν. 4777/2021 δεν πλήττεται, αλλά θάλπεται η συνταγματική τάξη, καθότι «οι ΟΠΠΙ δεν έχουν αρμοδιότητα ούτε, συνεπώς, δυνατότητα επέμβασης επί θεμάτων επιστήμης, έρευνας, διδασκαλίας, λειτουργίας των ΑΕΙ, τα οποία εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των τελευταίων» (βλ. σκέψεις 24 και 22 αντίστοιχα των ως άνω αποφάσεων).

Κριτική αποτίμηση

Το θέμα της φύλαξης των χώρων των πανεπιστημίων θίγει το ευαίσθητο ζήτημα της ασφάλειας⁵ στο πλαίσιο ενός υπάρχοντος κινδύνου⁶ λόγω εμφάνισης περιστατικών ανομίας⁷ τα οποία σκόπιμο είναι να κατευνάζονται άμεσα και αποτελεσματικά.⁸ Είναι αναγκαίο να διατηρηθεί ανοιχτή η διαλεκτική σχέση του πανεπιστημίου με το κοινωνικό γίνεσθαι,⁹ και οι νομικές διαφωνίες να λύνονται με επιστημοσύνη, ήθος και σεβασμό στις αντικρουόμενες νομικές σκέψεις,¹⁰ καθώς τα εν γένει κοινωνικά προβλήματα ρυθμίζονται από τις συνεχείς νομοθετικές αλλαγές.¹¹ Η αστυνομική επιτήρηση εντός του χώρου των πανεπιστημίων, που είναι συνυφασμένος με κοινωνικοπολιτικές δράσεις,¹² μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις, δημιουργία εχθρικών μετώπων¹³ και διακινδύνευση της ειρηνικής συνύπαρξης.¹⁴ Οι φοιτητές πρέπει να αισθάνονται ελεύθεροι και ασφαλείς μέσα στον πανεπιστημιακό χώρο, και να μην αποξενώνονται¹⁵ λόγω της αστυνομικής παρουσίας, η οποία μπορεί να δημιουργήσει ανασφάλεια, καχυποψία και κλίμα αρνητισμού.¹⁶ Επίσης, ελλοχεύει ο κίνδυνος να γίνει κατάχρηση της αστυνομικής εξουσίας,¹⁷ και κατ' επέκταση αυτό να αποτελέσει εμπόδιο στη συνταγματικά κατοχυρωμένη ακαδημαϊκή ελευθερία ενός αυτοδιοίκητου τομέα.¹⁸

Ο θεσμός της αστυνομίας πρέπει να είναι αποχρωματισμένος από πολιτικά συμφέροντα, ως εγγυητής των δημοκρατικών λειτουργιών μέσα στο κράτος, και να δρα προληπτικά κατά τη γέννηση των εγκληματικών πράξεων.¹⁹ Ο αστυνομικός πρέπει να λαμβάνει ποιοτική εκπαίδευση, με κομβικό ρόλο τη συμβολή του στην κοινωνική ειρήνη, προάγοντας τον πολιτισμό και τις συνταγματικές επιταγές.²⁰ Στο πλαίσιο της εύρυθμης λειτουργίας των πανεπιστημίων και της περιστολής παραβατικών συμπεριφορών, σκόπιμο είναι να λαμβάνονται διοικητικά μέτρα με τις απαιτούμενες κρατικές εγγυήσεις,²¹ την απαραίτητη οικονομική συνδρομή²² και την επόπτευση του Υπουργείου Παιδείας,²³ ώστε να προστατεύεται η διδασκαλία, η έρευνα, η

18. *Ξ. Κοντιάδης*, Ούτε ανομία ούτε αστυνομία στα πανεπιστήμια, syntagmawatch.gr, 10-02-2021, ανακτήθηκε από: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/oute-anomia-oute-astynomia-sta-panepisthmia/>.

19. *Γ. Πανούσης*, *Δ. Αναγνωστάκης*, *Β. Μαστρογιάννης*, Εκπαιδεύοντας τον Έλληνα αστυνόμο για φίλο και προστάτη. Νέες προσεγγίσεις, Crime Times, τεύχος 5, Φεβρουάριος 2018, ανακτήθηκε από: <https://www.crimetimes.gr/nees-proseggiseis-gia-th-synolikh-ekpaidefsh-twn-astynomikwn/>.

20. Βλ. ό. π. *Γ. Πανούσης*.

21. *Φ. Βασιλόγιαννης*, Η συνταγματική εγγύηση της πανεπιστημιακής αστυνομικής εξουσίας, Εισήγηση σε ανοικτή εκδήλωση του Επιστημονικού Ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης» και του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών με θέμα: «Η “κατάργηση” του πανεπιστημιακού ασύλου και η θρησκευτική κατήχηση στην εκπαίδευση: το Σύνταγμα σε δοκιμασία», 27.11.2019, σ. 19.

22. Βλ. ό. π., *Ξ. Κοντιάδης*, Πανεπιστημιακή ασφάλεια χωρίς ιδεοληψίες.

23. *Ξ. Κοντιάδης*, Η αυτοπροστασία των Πανεπιστημίων, syntagmawatch.gr, 29-12-2020, ανακτήθηκε από: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-aytoprostantia-twn-panepistimiwn/>.

μετάδοση ιδεών και γνώσεων²⁴ και η εν γένει ακαδημαϊκή ελευθερία²⁵ της αντίθετης άποψης.²⁶

Η κουλτούρα και η ένταση²⁷ της αστυνομικής δράσης²⁸ είναι αναγκαίο να γίνεται αποδεκτή από το κοινωνικό σύνολο,²⁹ με ταυτόχρονη ενεργό ατομική συμμετοχή στην απομόνωση φαινομένων ανομίας και παραβατικότητας.³⁰ Η διαρκής αστυνομική παρουσία στον χώρο των πανεπιστημίων δεν είναι ορθός τρόπος περιστολής της βίας,³¹ αφού οι ίδιοι οι φύλακες της νομιμότητας χρειάζεται να εποπτεύονται επαρκώς κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.³² Η καλλιέργεια κλίματος φόβου³³ απαξιώνει το θεσμό της πανεπιστημιακής δομής,³⁴ και κινδυνεύει έτσι να χαθεί η αποστολή του ποινικοκατασταλτικού συστήματος για τον άτυπο και τυπικό κοινωνικό έλεγχο.³⁵

Ο χρόνος θα δείξει τελικά εάν η παρουσία της αστυνομίας θα είναι χρήσιμη και αποτελεσματική για την εύρυθμη λειτουργία του πανεπιστημίου και παράλληλα συμβατή με μια φιλελεύθερη κουλτούρα η οποία θα προάγει την ανεξαρτησία και την αίσθηση του ανήκειν στην πανεπιστημιακή κοινότητα.

24. Βλ. ό. π., *E. Dimou*.

25. Βλ. ό. π., *Σ. Βιδάλη*.

26. *Δ. Σαραφιάνας*, Επιστημονική ελευθερία, πανεπιστημιακό άσυλο και παν(.)αστυνομία, syntagmawatch.gr, 02-11-2021, ανακτήθηκε από: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/epistimoniki-eleftheria-panepistimiako-asylo-kai-panastynomia/>.

27. *B. Loftus*, Police occupational culture: classic themes, altered times, *Policing and Society*, 2009, σ. 8.

28. Βλ. ό. π., *B. Loftus*, σ. 2.

29. *Χ. Καραγιαννίδης*, Ελληνική Αστυνομία και συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική. Προβλήματα και προοπτικές, *Εγκληματολογία* 1-2/2014, ΕΤΟΣ 4ο, σ. 83.

30. Βλ. ό. π., *Χ. Καραγιαννίδης*, σ. 82.

31. Βλ. ό. π. *Ξ. Κοντιάδης*.

32. *Α. Παυλόπουλος*, Γιατί η πρόβλεψη της Ο.Π.Π.Ι. αντίκειται στο Σύνταγμα, syntagmawatch.gr, 10-03-2022, ανακτήθηκε από: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/giati-h-provlepsi-ths-oppi-antikeitai-sto-syntagma/>.

33. *Β. Καρύδης*, Μετανάστες και Κοινωνικοί Πανικοί στην Ελλάδα, στον Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, εκδ. επιμ. Μ. Γασπαρινάτου, Σάκκουλας, Αθήνα, 2016, σ. 1637.

34. *Δ. Κόρος*, Η κατάργηση του πανεπιστημιακού ασύλου και η νέα κανονικότητα, *Εγκληματολόγοι* 6, Μάιος 2020, σ. 17.

35. *Ι. Τσίγκανου*, Αντεγκληματική πολιτική και τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης, στον Τιμητικό Τόμο Νέστορα Κουράκη, εκδ. επιμ. Μ. Γασπαρινάτου, Σάκκουλας, Αθήνα, 2016, σ. 214.

Και Ambos, Εθνικοσοσιαλιστικό Ποινικό Δίκαιο - Συνέχεια και Ριζοσπαστικοποίηση

Ιωάννης Κ. Μοροζίνης

Δικηγόρος, Δ.Ν.

Εντεταλμένος Διδάσκων Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Η μονογραφία του *Kai Ambos* με τίτλο «Εθνικοσοσιαλιστικό Ποινικό Δίκαιο» και υπότιτλο «Συνέχεια και Ριζοσπαστικοποίηση» (*Nationalsozialistisches Strafrecht – Kontinuität und Radikalisierung*, Nomos Verlag, Baden Baden 2019) διακρίνεται από μια μοναδικότητα, και όχι μόνο επειδή στοχεύει στην ευρύτατη κατά το δυνατό ανάγνωσή της, αφού έχει συγγραφεί από τον ίδιο και έχει εκδοθεί εξ αρχής σε δύο γλώσσες (γερμανικά και αγγλικά), στη δε μητρική του γερμανική γλώσσα είναι διαθέσιμη δωρεάν, ως ebook ελεύθερης πρόσβασης.¹ Έχει την ιδιαιτερότητα ότι συνιστά κατά βάση μια μονογραφική κριτική βιβλιοπαρουσίαση της μονογραφίας του γνωστού στον ισπανόφωνο χώρο Αργεντινίου ποινικολόγου *Eugenio Raúl Zaffaroni* με τίτλο «Ποινική Δογμα-

τική των Ναζί» (*Doctrina Penal Nazi*, Μπουένος Άιρες, 2017). Υπερβαίνει όμως τα όρια μιας απλής, έστω εκτεταμένης και κριτικής βιβλιοπαρουσίασης, καθώς ο *Ambos* επιλέγει τη διαλεκτική μέθοδο προκειμένου να επιβεβαιώσει ή να ανατρέψει τις θέσεις του *Zaffaroni*, και μέσα από αυτό τον διάλογο με τον τελευταίο να καταλήξει στο πράγματι (υπόρρητα) ζητούμενο: σε μια απαραίτητη και οφειλόμενη από τη γερμανική ποινική δογματική ενδοσκόπηση² όσον αφορά τη στάση της απέναντι στο φαινόμενο του εθνικοσοσιαλισμού και τις «υπηρεσίες» που συγκεκριμένοι εκπρόσωποί της παρείχαν στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, δημιουργώντας μια επιστημονική επίφαση για την άσκηση ποινικής καταστολής στο πλαίσιο ενός καθεστώτος

1. [Nomos eLibrary \(nomos-elibrary.de\)](http://nomos-elibrary.de)

2. Είχε βεβαίως προηγηθεί η γενναία προσπάθεια του *Marxen* (*Der Kampf gegen das liberale Strafrecht*, 1975) σε μια εποχή που οι περισσότεροι «πρωταγωνιστές» ήταν ακόμη εν ζωή.

συστημικού αδίκου και παραδίδοντας έτσι εις χείρας του το ισχυρότερο όπλο του κράτους έναντι των πολιτών του: το ποινικό δίκαιο.

Η σημασία της γερμανικής ποινικής δογματικής στον γεωγραφικό χώρο της λατινικής Αμερικής λόγω της εκτεταμένης εισδοχής (Rezeption) του γερμανικού Ποινικού Δικαίου στις χώρες της (βλ. σ. 7, 26, 130 κ.επ., 141 κ.επ.) αποτελεί εντέλει μόνον τη (βολική) αφορμή για την κριτική εξέταση (Aufarbeitung) του παρελθόντος της γερμανικής ποινικής δογματικής μέσα από τη διαλεκτική πραγμάτευση των θέσεων του *Zaffaroni*. Ο *Ambos* είναι ο καταλληλότερος εκπρόσωπος της γενιάς του για να διεκπεραιώσει αυτή τη λεπτή αποστολή, δηλονότι διακεκριμένος εκπρόσωπος όχι μόνο της γερμανικής, αλλά και της διεθνούς ποινικής δογματικής. Αφενός, κατέχει από το 2003 την έδρα του καθηγητή ποινικού δικαίου, ποινικής δικονομίας, συγκριτικού δικαίου και διεθνούς ποινικού δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Γκέτινγκεν (Georg-August-Universität Göttingen), και από το 2006 έως το 2017 διετέλεσε δικαστής (εφέτης) στο επιχώριο Εφετείο (Landgericht) του Γκέτινγκεν. Αφετέρου, υπηρετεί από το 2017 ως διεθνής δικαστής στο Ειδικό Διεθνές Δικαστήριο για το Κόσοβο (KSC), έχοντας προηγουμένως διατελέσει και συνήγορος υπεράσπισης σε δίκες ενώπιου του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Είναι δε ένας από τους πλέον διακεκριμένους επιστημονικούς θεράποντες του ουσιαστικού και δικονομικού Διεθνούς Ποινικού Δικαίου, με σημαντικότατο συγγραφικό έργο.³ Διαθέτει, δηλαδή, τόσο το γερμανικό ιστορικοδογματικό γνωστικό υπόβαθρο όσο και το «ανοικτό μυαλό» και την εμπειρία ενός διεθνούς ποινικολόγου, η σκέψη του οποίου υπερβαίνει τα στεγανά της εθνικής ποινικής δογματικής. Ταυτόχρονα, διακρίνει κανείς στο σύνολο του βιβλίου και μια (υπόρρητη) προσπάθεια του συγγραφέα να «βάλει σε τάξη» τα του πανεπιστημιακού οίκου του, αφού η Νομική Σχολή του Γκέτινγκεν, αποτελούσε, μαζί με εκείνες του Κιέλου και του Στρασβούργου, προπύργιο του νομικού εθνικοσοσιαλισμού. Επανελημμένες είναι οι αναφορές στην εκδίωξη μεταξύ άλλων του *Richard Honig*, λόγω της εβραϊκής του καταγωγής, από την έδρα του καθηγητού του ποινικού δικαίου, την οποία κατέλαβε το 1936 ο *Hans Welzel* μέχρι τη μετάκλησή του στη Βόννη μετά τον πόλεμο.⁴ Ο *Ambos* επιχειρεί έτσι να «σπάσει τον νόμο της σιωπής» που κρατούσε κατά τα πρώτα μεταπολεμικά έτη όσον αφορά τα γεγραμμένα και πεπραγμένα των Γερμανών ποινικοδιδασκάλων υπό το καθεστώς του εθνικοσοσιαλισμού, θεωρώντας ότι η πρόοδος της γερμανικής ποινικής δογματικής επιτάσσει να

3. Βλ. ιδίως τη μοναδική τρίτομη «Πραγματεία του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου» (Treatise on International Criminal Law):
 - Treatise on International Criminal Law Vol. I: Foundations and General Part, Οξφόρδη (Oxford University Press) 2013, 469 σελ., 2^η έκδ. 2021, 565 σελ.
 - Treatise on International Criminal Law Vol. II: The Crimes and Sentencing, Οξφόρδη (Oxford University Press), 2014, 384 σελ., 2^η έκδ. 2022 (υπό έκδοση)
 - Treatise on International Criminal Law Vol. III: Procedure, Cooperation, Implementation, Οξφόρδη (Oxford University Press), 2016, 832 σελ.

4. *Matus*, ZIS 2019, 320.

κλείσει το συγκεκριμένο κεφάλαιο της ιστορίας της με τη ρητή παραδοχή των σφαλμάτων και τη σχετική (έστω και καθυστερημένη ή/και συμβολική) απόδοση ευθυνών σε πρόσωπα, ώστε να μην μπορούν πλέον οι *extranei*, όπως ο *Zaffaroni*, να επισείουν το ηθικό επιχείρημα της δήθεν καταγωγής θεμελιωδών δογματικών παραδοχών από την εθνικοσοσιαλιστική ποινική σκέψη ως άμυνα κατά της πρόσληψής της (βλ. κατωτ.). Η μονογραφία έχει εξάλλου στοιχεία όχι μόνο ιστορικοδογματικής, αλλά και αμιγούς ιστορικής έρευνας όσον αφορά την βιογραφία εξεχουσών προσωπικοτήτων της προπολεμικής και μεταπολεμικής γερμανικής ποινικής δογματικής (όπως λ.χ. ο *Schaffstein* και ο *Welzel*), καθώς και τα γεγραμμένα και πεπραγμένα (ή μη πεπραγμένα) τους υπό το καθεστώς του εθνικοσοσιαλισμού, αφού ο *Ambos* καταφεύγει ακόμη και σε μαρτυρίες προσώπων, ιδίως μαθητών των «πρωταγωνιστών» (επικαλείται π.χ. μια ηλεκτρονική επιστολή του *Günther Jakobs* που απαντά σε ερωτήματα του συγγραφέα για τον δάσκαλό του *Hans Welzel*), για να τεκμηριώσει τις θέσεις του.

Στον πρόλογο του έργου (σ. 7-8), ο *Ambos* εξηγεί ότι αρχικός σκοπός του ήταν απλώς η συγγραφή μιας κριτικής βιβλιοπαρουσίασης για τη μονογραφία του *Zaffaroni*, αλλά στην πορεία προέκυψε ή μάλλον εκ των πραγμάτων επιβλήθηκε η παρουσιαζόμενη μονογραφία που αριθμεί 169 σελίδες. Μέσα από αυτές, ο *Ambos* επιδιώκει να τεκμηριώσει τη θέση ότι το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο δεν παρεμβλήθηκε, αλλά αποτέλεσε «συνέχεια» (*Kontinuitätsthese*) του ποινικού δικαίου της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ούτε εξέλειψε εντελώς μετά τον πόλεμο, όταν ιδρύθηκε η Δημοκρατία της Βόννης. Τούτο επιχειρείται διά της συστηματικής αναλυτικής επεξεργασίας των κειμένων των σχετικών συγγραφέων, χωρίς κατά τον συγγραφέα «ηθική αξιολόγηση» των τελευταίων (σ. 7). Ο *Ambos* δομεί το έργο του ακολουθώντας σε γενικές γραμμές τη δομή της μονογραφίας του *Zaffaroni*, προτάσσοντας σε κάθε κεφάλαιο την παρουσίαση των βασικών θέσεων του Αργεντινού συγγραφέα, τις οποίες εν συνεχεία εξετάζει κριτικά και δέχεται ή απορρίπτει. Μολονότι αναγνωρίζει τη σημασία της μονογραφίας του *Zaffaroni*, ο *Ambos* μένει μακριά από ακαδημαϊκές αβρότητες. Ελέγχει εις βάθος, με ζήλο και λεπτομέρεια τις πηγές που επικαλείται ο *Zaffaroni*, αναζητώντας περαιτέρω πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές προς επίρρωση ή αντίκρουση των θέσεων του Αργεντινού συγγραφέα. Επισημαίνει δε τις ελλείψεις και τις ανακρίβειες στις αναφορές του (ακόμη και κάποιες ανορθογραφίες του). Με αυτή τη διαλεκτική μέθοδο, ο *Ambos* προσπαθεί να ανασυστήσει με ακρίβεια την εικόνα της γερμανικής ποινικής δογματικής κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού, ιχνηλατώντας τα σπέρματά της στην περίοδο που προηγήθηκε της ανόδου του εθνικοσοσιαλισμού στην εξουσία, και να τεκμηριώσει τη μεταπολεμική επιβίωσή κάποιων στοιχείων της μέχρι και σήμερα (απαλλαγμένων πάντως από το αρνητικό αξιολογικό πρόσημο του εθνικοσοσιαλισμού).

Το πρώτο κεφάλαιο (σ. 15-25) περιλαμβάνει τις εισαγωγικές παρατηρήσεις και την ίδια θέση του συγγραφέα, την οποία σπεύδει να προτάξει των αναπτύξεων του, ως υπόθεση που χρήζει

αποδείξεως. στις εισαγωγικές παρατηρήσεις (σ. 15-17), λαμβάνει χώρα μια συνοπτική παρουσίαση της μονογραφίας του *Zaffaroni*, αναγνωρίζεται η σημασία της για τη λατινοαμερικανική ποινική σκέψη λόγω της έντονης επιρροής της γερμανικής ποινικής δογματικής στον γεωγραφικό αυτό χώρο, και παρατίθενται βιογραφικά στοιχεία του σημαντικού αυτού Αργεντινού ποινολόγου. Αμέσως μετά ακολουθεί η ίδια θέση του *Ambos* (σ. 17-25), την οποία στη συνέχεια του έργου προσπαθεί να επιβεβαιώσει: το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο ήταν, με βάση τη λεγόμενη «θέση της ριζοσπαστικοποίησης» (*Radikalisierungsthese*), μια ρατσιστική (αντισημιτική), λαϊκιστική («γερμανιστική») και απολυταρχική εξέλιξη των αυταρχικών και αντιφιλελεύθερων τάσεων του γερμανικού ποινικού δικαίου των αρχών του 20^{ου} αιώνα και της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Αυτές τις ήδη υπάρχουσες σχολές σκέψης εκμεταλλεύθηκε η αντιφιλελεύθερη γερμανική ποινική δογματική της δεκαετίας του 1930, προκειμένου να λειτουργήσει ως «βοηθός του αναβάτη» («*Steigbügelhalter*»)⁵ για το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς.

Κατά τον *Ambos*, το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο μπορεί να περιγραφεί επιγραμματικά ως η πολιτικοποιημένη και ακραία εξέλιξη της νεοκλασικής και φιναλιστικής διδασκαλίας για τη δόμηση του εγκλήματος, η οποία (εξέλιξη) προέκυψε ως απόρροια του γεγονότος ότι τα δύο βασικά ακαδημαϊκά ρεύματά του, εκείνο της Σχολής του Μαρβούργου (εκπροσωπούμενης ιδίως από τους *Schwinge* και *Zimmerl*) και εκείνο της Σχολής του Κιέλου (εκπροσωπούμενης ιδίως από τους *Dahm* και *Schaffstein*), έθεσαν ως βασικό πρόταγμα της ποινικής δογματικής την πολιτική αποστολή της. Σημειώνει δε χαρακτηριστικά (σ. 22): «*Το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο ούτε προέκυψε εκ του μηδενός ούτε εξαφανίστηκε πλήρως μετά το 1945*». Στο σημείο αυτό, ο *Ambos* φανερώνει την πραγματική αποστολή της μονογραφίας του, για την οποία η βιβλιοκρισία της μονογραφίας του *Zaffaroni* αποτέλεσε, όπως αναφέρθηκε, μόνο μια βολική αφορμή: αυτή η παρατηρούμενη συνέχεια (*Kontinuität*) σε επίπεδο προσώπων των πανεπιστημιακών δασκάλων και επιστημονικού αντικειμένου εξηγεί κατά τον συγγραφέα την επιβολή μιας «εύγλωττης παρασιώπησης» (*kommunikatives Beschweigen*), καθώς και την έλλειψη απόδοσης ευθυνών (ο συγγραφέας χρησιμοποιεί και στο γερμανικό πρωτότυπο τον αγγλικό όρο *accountability*), σύμφωνα με την πολιτική της *tabula rasa* που υιοθέτησαν οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις του *Konrad Adenauer*. Μολονότι σπεύδει να διακηρύξει (σ. 24) ότι στο επίκεντρο της έρευνας «ευρίσκονται τα κείμενα, όχι η ηθική αξιολόγηση των συντακτών τους», επειδή αυτή μπορεί να λάβει χώρα μόνο υπό το πρίσμα των συνθηκών που επικρατούσαν την εποχή εκείνη (αν και η νεαρή τους ηλικία δεν αρκεί για να δικαιολογήσει τον ζήλο που επέδειξαν), πράγματι «τα κείμενα μιλούν από μόνα τους». Μόνο στον *Schaffstein* μπορεί κατά τον συγγραφέα να πιστωθεί ότι έλαβε δημοσίως αποστάσεις από τις προηγούμενες θεωρητικές του θέσεις (σ. 25). Κατά τα λοιπά, τα κείμενα που επικαλείται ο *Ambos* καταδεικνύουν ότι και μετά

5. Κατ' ακριβολογία: ο υπηρέτης που κρατά σταθερό τον αναβολέα (*Steigbügel*), προκειμένου ο ιππέας να ανέβει στο άλογο.

την πτώση του εθνικοσοσιαλισμού πολλοί πανεπιστημιακοί δάσκαλοι που είχαν στραφεί σε αυτόν συνέχισαν ή άρχισαν και πάλι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα να διδάσκουν στα γερμανικά πανεπιστήμια, αποκαθαίροντας τη διδασκαλία τους και λαμβάνοντας (μόνο) σιωπηρά αποστάσεις από τις ακραίες θέσεις που είχαν εκφράσει υπό το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς. Επισημαίνει πάντως ρητά ότι η θέση περί συνέχειας και ριζοσπαστικοποίησης του γερμανικού ποινικού δικαίου δεν σημαίνει ότι το ποινικό δίκαιο της Δημοκρατίας της Βόννης είναι εξέλιξη του μοναδικού στα χρονικά κράτους αδίκου που εγκαθίδρυσε ο εθνικοσοσιαλισμός, ούτε ότι το ποινικό δίκαιο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης υπήρξε ο πρόδρομός του, αφού και στις δύο περιπτώσεις κυριαρχούσε ο φιλελεύθερος και δικαιοκρατικός χαρακτήρας της πολιτείας. Τούτο ισχύει ιδίως για τη Δημοκρατία του Βερολίνου (μετά την επανένωση των δύο γερμανικών κρατών), όπου το κράτος δικαίου έχει εμπεδωθεί και η λογική της συγκάλυψης που επικράτησε κατά τη μεταπολεμική περίοδο έχει πλέον εγκαταλειφθεί.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφιερώνεται στα «θεμέλια του εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου» (σ. 26-48). Κατ' αρχάς, παρουσιάζονται οι ιδεολογικοπολιτικές συνιστώσες με βάση τις οποίες πολιτικοποιήθηκε η ποινική δογματική στο πλαίσιο του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος: ρατσισμός, λαϊκή κοινότητα (Volksgemeinschaft), κράτος του ηγέτη (Führerstaat), αρχή του ηγέτη (Führerprinzip), αποκλεισμός. Πυρήνας της εθνικοσοσιαλιστικής σκέψης υπήρξε η ρατσιστική εξύψωση της γερμανικής κοινότητας με βάση την ιδέα της «αρίας φυλής» (σ. 26). Ιδεολογικοπολιτικό θεμέλιο του εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου υπήρξε ως εκ τούτου η έννοια της «λαϊκής κοινότητας» (Volksgemeinschaft), η οποία έπρεπε να απαλλαγεί από όλα τα στοιχεία που νόθευαν τη φυλετική καθαρότητα με τη λήψη των κατάλληλων μέτρων (σ. 27 επ.). Στο πλαίσιο αυτό, το «υγιές αίσθημα του λαού» (gesundes Volksempfinden) ανάγεται σε πηγή δικαίου, αφού αφετηρία, σκοπός, αντικείμενο προστασίας και αξιολογικό πρόταγμα είναι η λαϊκή κοινότητα (σ. 29-30). Για την πραγμάτωση αυτού του «πολιτικού προγράμματος» του εθνικοσοσιαλισμού, η ποινική καταστολή ήταν απολύτως αναγκαία (σ. 33). Παράλληλα, η λαϊκή κοινότητα έπρεπε να απαλλαγεί από τα άτομα που δεν ανταποκρίνονται στα βιολογικά χαρακτηριστικά της αρίας φυλής, τα οποία απεκδύονται των δικαιωμάτων τους «διά της απεκδύσεως της προσωπικότητάς τους» (Entrechtlichung durch die Entpersonalisierung) (σ. 34). Το άτομο υποτάσσεται απόλυτα στα κελεύσματα της «λαϊκής κοινότητας» και χάνει την αυτονομία του, υπέχει μόνον καθήκοντα έναντι της κοινότητας και του ηγέτη. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικός είναι ο ρόλος του δικαστή, ο οποίος δεν είναι ανεξάρτητο όργανο που θέτει όρια στην κρατική εξουσία, αλλά υπηρέτης της «λαϊκής κοινότητας» και του ηγέτη (σ. 35). Αυθεντικός εκφραστής της θέλησης του λαού και του «λαϊκού αισθήματος» (ως πηγής του δικαίου) είναι μόνον ο ηγέτης (Führer). Υπό την επιρροή της σκέψης του *Carl Schmitt*, το φιλελεύθερο κράτος δικαίου διαστρέφεται έτσι σε «κράτος του ηγέτη», όπου ο ηγέτης είναι αντικείμενο λατρείας και ισχύει η «αρχή του ηγέτη». Έτσι, η αρχή *nulla poena sine lege* αντικαθίσταται

από την αρχή *nullum crimen sine poena* (σ. 36-37). Επί αυτών των ιδεολογικοπολιτικών θεμελίων, η πολιτικά στρατευμένη εθνικοσοσιαλιστική ποινική δογματική επιλέγει μια ουσιαστική εννοιολόγηση του αδίκου, τον προσδιορισμό του οποίου αναθέτει στον δικαστή με βάση τις «απαιτήσεις της λαϊκής κοινότητας» και την «αρχή του ηγέτη», απορρίπτοντας τη νομοτυπική οριοθέτησή του. Η διάκριση μεταξύ δικαίου και ηθικής αίρεται υπέρ μιας «ηθικοποίησης» του ποινικού δικαίου, όπου το «υγιές αίσθημα του λαού» αποτελεί μεν την κατεξοχήν πηγή δικαίου, πλην όμως εκφράζεται-ερμηνεύεται αυθεντικά μόνον από τον ηγέτη (σ. 39 επ.). Επομένως, στο εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, ο θετικισμός υποχωρεί υπέρ της αναλογίας κατά τη θεμελίωση ποινικής ευθύνης, και η τυποποίηση υποχωρεί υπέρ μιας ουσιαστικοποίησης (*Materialisierung*) στο πλαίσιο της οποίας ο γραπτός ποινικός νόμος υποβιβάζεται σε απλή κατευθυντήρια ερμηνευτική οδηγία. Όσον αφορά την αποστολή του ποινικού δικαίου (σ. 44 επ.), αυτή έγκειται στην «εξιλεωτική προστασία της λαϊκής κοινότητας» (*sühnenden Schutz der Volksgemeinschaft*). Κυριαρχούν οι γενικοπροληπτικές στοχεύσεις και το «ποινικό δίκαιο της βουλήσεως» κατά τη σύλληψη του *Freisler* (σ. 45 επ.). Ο παραβάτης του ποινικού νόμου είναι εσωτερικός εχθρός της κοινότητας, και το έγκλημα είναι η εξωτερική εκδήλωση της εγκληματικής βούλησης του, για την οποία επιβάλλεται η ποινή διά της οποίας επέρχεται η εξιλέωση του δράστη. Ενοχή του καταλογίζεται για την εγκληματική του βούληση. Συνεπώς, η τελείωση του εγκλήματος είναι αδιάφορη, όπως και η διάκριση μεταξύ αυτουργίας και εν στενή εννοία συμμετοχής, αφού τιμωρείται ήδη η ύπαρξη της εγκληματικής βούλησης, η εξωτερίκευση της οποίας συνιστά απλώς μια δικονομική αναγκαιότητα για τη δίωξη του εγκλήματος.

Στο τρίτο κεφάλαιο (σ. 49-55), ο συγγραφέας εγκύπτει στο ερώτημα «Συνέχεια και διαμάχη των σχολών;». Διερευνάται ποιες από τις θέσεις που εκφράστηκαν κατά τη θεωρητική διαμάχη η οποία εξελίχθηκε στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μεταξύ της λεγόμενης «κλασικής» και της λεγόμενης «μοντέρνας» σχολής, με κυριότερους εκπροσώπους τους *Karl Binding* και *Franz von Liszt*, αντίστοιχα, αναπτύχθηκαν περαιτέρω κατά την εποχή του εθνικοσοσιαλισμού. Ο συγγραφέας συμφωνεί με τον *Zaffaroni* –επισημαίνοντας και τις παλαιότερες σχετικές αναλύσεις του (πρωτοπόρου στην κριτική εξέταση της ποινικής επιστήμης κατά την περίοδο της ανόδου του εθνικοσοσιαλισμού) *Marxen* και του *Naucke*– ότι αμφότερες οι σχολές εξέφραζαν αντιφιλελεύθερες, συντηρητικές τάσεις, με επίκεντρο την απαίτηση για κοινωνική ασφάλεια και σταθερότητα. Η θέση του *Binding* ότι οι πρωτεύοντες κανόνες (*Normen*), ως απόρροια της κρατικής εξουσίας, πρέπει να τυγχάνουν οπωσδήποτε υπακοής προήγαγε μια αυταρχική αντίληψη περί κράτους (σ. 50), και ως εκ τούτου πράγματι ο *Binding* «διεκδικήθηκε» αργότερα από τους εθνικοσοσιαλιστές συγγραφείς (σ. 51). Υπενθυμίζεται επίσης το γραπτό του *Binding* σχετικά με την «Καταστροφή της ανάξιας να ζει ζωής» (*Vernichtung lebensunwerten Lebens*, 1920), το οποίο χρησίμευσε ως πνευματικός «προπομπός της εθνικοσοσιαλιστικής πολιτικής για την ευθανασία», μολονότι επρόκειτο για προϊόν της εποχής του συγγραφέως του,

άσχετο με την ανύπαρκτη τότε εθνικοσοσιαλιστική πολιτική ιδεολογία (σ. 51). Περαιτέρω, η απαίτηση του *v. Liszt* για «αχρήστευση» των μη επιδεκτικών βελτιώσεως εγκληματιών προετοίμασε πνευματικά το έδαφος για την εθνικοσοσιαλιστική διδασκαλία περί των τύπων των δραστών και τον νόμο για τον κατά συνήθεια εγκληματία στο πλαίσιο του «προγράμματος του Μαρβούργου» (1933) (σ. 52). Μολονότι εντοπίζει αυτή τη συνέχεια, ο *Ambos* υπενθυμίζει ότι οι μεταγενέστεροι συγγραφείς-θεράποντες του εθνικοσοσιαλισμού πολέμησαν τον θετικισμό και τις φιλελεύθερες θέσεις αμφοτέρων των σχολών, και όξυναν σε ακραίο βαθμό τις απόψεις τους (σ. 54).

Το ιδιαίτερα σημαντικό τέταρτο κεφάλαιο αφιερώνεται στη σχέση μεταξύ «εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου και νεοκαντιανισμού» (σ. 56-86). Στο κεφάλαιο αυτό, ο *Ambos* αντιπαράκειται κριτικά στις θέσεις του *Zaffaroni* σχετικά με την «(υποτιθέμενη) επιρροή του νεοκαντιανισμού στο εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο» (σ. 56-60), την οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Αργεντινός συγγραφέας εργαλειοποιεί ως επιχείρημα υπέρ του οντολογικού φιναιλισμού, του οποίου είναι οπαδός. Στο δικαιοφιλοσοφικό ρεύμα του νεοκαντιανισμού ερείδονται μεταξύ άλλων το νεοκλασικό σύστημα δόμησης του εγκλήματος, με την ανακάλυψη των υποκειμενικών στοιχείων του αδίκου, και η κανονιστική θεωρία περί της έννοιας της ενοχής (σ. 56). Κατά τον *Zaffaroni*, η αξιολογική προσέγγιση των ποινικών εννοιών διά της τελεολογικής μεθόδου επέτρεψε την αντικατάσταση του φιλελεύθερου περιεχομένου που πήγαζε από το Διαφωτισμό με την εθνικοσοσιαλιστική σκέψη. Ο *Ambos* επισημαίνει (σ. 56-57) ότι, κατά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία (1933), οι περισσότεροι νομικοί που κατονομάζονται ως εκπρόσωποι του ρεύματος του νεοκαντιανισμού είτε είχαν ήδη αποβιώσει, είτε, όσοι ακόμη ήταν εν ζωή, απομακρύνθηκαν γρήγορα από τις πανεπιστημιακές έδρες τους λόγω της εβραϊκής καταγωγής τους ή των φιλελεύθερων θέσεων τους (λ.χ. *Max Grünhut*, *Richard Honig*, *James Goldschmidt* και ιδίως ο *Gustav Radbruch*).

Ως σημαντικούς εκπροσώπους του ρεύματος του νεοκαντιανισμού, οι οποίοι επηρεάστηκαν και προσανατόλισαν τις δογματικές θέσεις τους στην εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, ο *Ambos* καταγράφει, πέραν του κατά τον *Zaffaroni* σημαντικότερου εκπροσώπου του εθνικοσοσιαλιστικού νεοκαντιανισμού, *Edmund Mezger* (με τη χαρακτηριστική θέση του περί «ενοχής για τη διαγωγή του βίου» [*Lebensführungsschuld*]), τους *Eduard Kohlrausch* και *Wilhelm Sauer*. Στη συνέχεια, ο *Ambos* στρέφει το βλέμμα του στη λεγόμενη Σχολή νεοκαντιανισμού του Μαρβούργου (*Marburger Schule des Neukantianismus*), με βασικούς εκπροσώπους τους *Erich Schwinge* και *Leopold Zimmerl*, οι οποίοι ανήκαν στις τάξεις των ποινικοδιδασκάλων που προσέφεραν θεωρητική επίφαση στο εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, ως βασικοί θεωρητικοί ανταγωνιστές των «σκληρών» της Σχολής του Κιέλου (σ. 60-68). Ωστόσο, όπως καταδεικνύει ο *Ambos*, επρόκειτο για μια μόνον κατ' επίφαση διαμάχη (μεταξύ των Σχολών του Κιέλου και

του Μαρβούργου), αφού δεν υπήρχε μεταξύ τους διαφοροποίηση όσον αφορά την αποδοχή της επικράτησης του εθνικοσοσιαλισμού ως πολιτικής αποστολής της ποινικής επιστήμης, αλλά μόνον ως προς τα μέσα για την πραγμάτωσή της. Οι εκπρόσωποι της Σχολής του Μαρβούργου (εν αντιθέσει με τους «σκληρούς» του Κιέλου) θεωρούσαν ότι δεν ήταν απαραίτητη η ριζική απομάκρυνση από τις εννοιολογικές κατηγορίες της έως τότε παραδοσιακής ποινικής δογματικής (π.χ. διάκριση αδίκου και ενοχής, θεωρία της νομοτυπικής υπόστασης, έννομο αγαθό), αλλά η προσαρμογή του περιεχομένου τους στην εθνικοσοσιαλιστική σκέψη. Περαιτέρω, ο *Ambos* καταρρίπτει τη θέση του *Zaffaroni* ότι το δικαιοφιλοσοφικό ρεύμα του νεοκαντιανισμού προετοίμασε το έδαφος για το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο (σ. 68-76). Εν πρώτοις, είναι αδύνατη κατά τον συγγραφέα η συγκρότηση μιας ενιαίας νεοκαντιανικής διδασκαλίας, αφού μάλλον πρόκειται για περισσότερα φιλοσοφικά ρεύματα με κοινά χαρακτηριστικά. Συνεπώς, είναι αδύνατο να προσδιορίσει κανείς με ακρίβεια ακόμη και το βασικό περιεχόμενο του νομικού νεοκαντιανισμού ως νεοϊδεαλιστικής εξέλιξης της γνωσιολογικής θεωρίας του *Kant* υπό την ισχυρή επιρροή της σκέψης του *Hegel*. Ωστόσο, οι νομικές εκδοχές της γνωσιοθεωρίας του νεοκαντιανισμού, πέραν της συμμετοχής του υποκειμένου στην αποκάλυψη του περιεχομένου προϋφιστάμενων βασικών νομικών εννοιών, έχουν ως κοινή συνισταμένη τον μεθοδολογικό δυισμό, δηλαδή τη διάκριση μεταξύ πραγματικότητας (όντος) και αξίας (δέοντος). Στον νομικό νοτιοδυτικό γερμανικό νεοκαντιανισμό, με κύριο εκπρόσωπο τον *Radbruch*, επικράτησε ο αξιακός σχετικισμός, κατά τον οποίο από τις υποκειμενικές αξιολογήσεις προκύπτουν ανεξάρτητες αυτών αξίες, οι οποίες αποτελούν με τη σειρά τους το αντικείμενο της νομικής επιστημονικής γνωσιοθεωρίας. Σε αυτή την αντίληψη βασίζεται η σύγχρονη αξιολογική και τελολογική ποινική σκέψη, επί της οποίας ερείδεται το (σύγχρονο) τελολογικό ή λειτουργικό σύστημα δόμησης του εγκλήματος (σ. 71-74).

Αυτή η τελολογική σκέψη, με την οποία συλλαμβάνονται και διαπλάθονται οι ποινικές έννοιες στο πλαίσιο του σύγχρονου τελολογικού συστήματος δόμησης του εγκλήματος, δεν απαντά όμως αποκλειστικά στους εθνικοσοσιαλιστές νεοκαντιανιστές, ιδίως στους εκπροσώπους της Σχολής του Μαρβούργου *Schwinge* και *Zimmerl*, αλλά υποστηριζόταν ήδη προηγουμένως από κάποια από τα θύματα του εθνικοσοσιαλισμού μεταξύ των πανεπιστημιακών δασκάλων, όπως οι *Honig* και *Grünhut*. Επομένως, η μομφή του *Zaffaroni* προς τον νοτιοδυτικό γερμανικό νομικό νεοκαντιανισμό στηρίζεται σε μια αδικαιολόγητη γενίκευση (σ. 76). Επίσης, ο *Ambos* καταρρίπτει τη θέση ότι ο κολεκτιβισμός και η απολυτοποίηση των αξιών που απαντά σε κάποιες εκδοχές του νομικού νεοκαντιανισμού προετοίμασαν το έδαφος για τις ουσιαστικές αξιακές θεωρίες, και κατ' ακολουθίαν για το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, καθόσον η μεν αντίληψη για την αξία καθ' εαυτή δεν λέγει τίποτα για το περιεχόμενό της, ενώ ο μεθοδολογικός δυισμός, δηλαδή η διάκριση μεταξύ όντος και δέοντος, είναι αντίθετος με την εθνικοσοσιαλιστική θεωρία, όπου ον και δέον συμμειγνύονται. Επομένως, ο νομικός νεοκαντιανισμός,

ιδίως υπό την έκφανση του αξιακού σχετικισμού του *Radbruch*, είναι εκ διαμέτρου αντίθετος στην αυταρχική απολυτοποίηση συγκεκριμένων αξιών ή μιας συγκεκριμένης κοσμοθεωρίας, καθώς χαρακτηρίζεται από κοσμοθεωρητική ουδετερότητα (σ. 77- 81). Στο φιλελεύθερο δημοκρατικό κράτος δικαίου, οι αξίες θεμελιώνονται στο Σύνταγμα, όπως αυτό ερμηνεύεται από τη νομολογία, ώστε η κριτική κατά των ουσιαστικών αξιακών θεωριών δεν μπορεί να αφορά τις περιπτώσεις λογικής, διυποκειμενικής και διαλεκτικής συναγωγής της θεμελίωσης των συνταγματικά κατοχυρωμένων αξιών. Ο πλουραλιστικός-φιλελεύθερος νεοκαντιανισμός, όπως ιδίως τον εξέφρασε ο *Radbruch* (και δη συμπληρωμένος με την περίφημη φόρμουλά του για το «εσφαλμένο δίκαιο» [unrichtiges Recht]), αναγνωρίζει κάποια «αναπαλλοτρίωτα ανθρώπινα δικαιώματα», και ως εκ τούτου δεν είναι παράξενο ότι η νεοκαντιανική αξιοαναφορική σκέψη επιβίωσε στο ποινικό δίκαιο της Δημοκρατίας της Βόννης και της Δημοκρατίας του Βερολίνου, που διέπονται από τον Θεμελιώδη Νόμο (γερμανικό Σύνταγμα) (σ. 82-86).

Στο πέμπτο κεφάλαιο (σ. 87-118), ο *Ambos* ασχολείται με την περιβόητη Σχολή του Κιέλου. Η Σχολή του Κιέλου –χαρακτηριζόμενη από τον *Zaffaroni* ως «πανεπιστημιακό τάγμα εφόδου»– υπήρξε το σημαντικότερο ακαδημαϊκό στήριγμα του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος, με επίκεντρο τη θεωρία περί παραβάσεως καθηκόντων που αναπτύχθηκε στους κόλπους της, καθώς και τις απόψεις των εκπροσώπων της λ.χ. για την κατάλυση της τρίβαθμης δόμησης του εγκλήματος, και ιδίως της διάκρισης μεταξύ των βαθμίδων του αδίκου και της ενοχής (σ. 87). Σε αυτήν ανήκαν οι θεωρούμενοι ως σημαντικότεροι εθνικοσοσιαλιστές στοχαστές στο πεδίο του ποινικού δικαίου, *Georg Dahm* και *Friedrich Schaffstein*, συνοπτικά βιογραφικά στοιχεία των οποίων παραθέτει ο *Ambos*, επισημαίνοντας δηκτικά ότι σε αμφότερους δόθηκε η δυνατότητα να διδάξουν σε γερμανικά πανεπιστήμια και μετά τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Μάλιστα, ο *Schaffstein* διαδέχθηκε τον *Welzel* στην έδρα του Πανεπιστημίου του Γκέτινγκεν το 1954. Οι *Dahm* και *Schaffstein* προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα αυθύπαρκτο εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, απαλλαγμένο από τα φιλελεύθερα στοιχεία του παρελθόντος. Η προσπάθειά τους διακρίνεται έτσι σαφώς από την προσπάθεια των νεοκαντιανιστών της Σχολής του Μαρβούργου να φορτίσουν με εθνικοσοσιαλιστικό περιεχόμενο προϋφιστάμενες ποινικές έννοιες (σ. 87-91). Η σημαντικότερη σχετική συμβολή των *Dahm* και *Schaffstein* υπήρξε η πραγματεία τους με τίτλο «Φιλελεύθερο ή αυταρχικό ποινικό δίκαιο» (*Liberales oder autoritäres Strafrecht*, 1933), η οποία δημοσιεύτηκε λίγο πριν από την άνοδο του εθνικοσοσιαλισμού στην εξουσία και είχε προγραμματικό χαρακτήρα, περιγράφοντας τα θεμέλια της αντεγκληματικής πολιτικής του αυταρχικού, αντιφιλελεύθερου εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου (σ. 91-99). Το «νέο ποινικό δίκαιο του αυταρχικού κράτους» ήταν, κατά το γενικό περιγραμμά που έθεταν οι *Dahm* και *Schaffstein* στην ως άνω εργασία τους, μέσο για την πραγμάτωση και την προστασία της κρατικής εξουσίας και μόνον. Προεξήρχαν οι ανάγκες της γενικής πρόληψης, και ως αποστολή του ποινικού δικαίου εκλαμβάνόταν η διαπαιδαγώγηση της κοινω-

νικής ολότητας, όχι του συγκεκριμένου δράστη, η βελτίωση του οποίου ήταν αδιάφορη για τον κολασμό του εγκλήματος. Πρότειναν επίσης τη μείωση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή κατά την επιμέτρηση της ποινής, με αύξηση των κατωτάτων ορίων του πλαισίου ποινής, ενώ διατηρούσαν τη θεωρία του εννόμου αγαθού, αλλά με προσανατολισμό την προστασία συλλογικών κρατικών συμφερόντων, όπως «η αξιοπρέπεια του κράτους και η τιμή του έθνους». Η δε αρχή *nulla poena sine lege* γινόταν αντιληπτή σύμφωνα με τη διδασκαλία του *Carl Schmitt*, ως υποχρέωση εφαρμογής του νόμου από τον δικαστή στο πλαίσιο της αυταρχικής περί κράτους αντίληψης. Στο πλαίσιο αυτού του εθνικοσοσιαλιστικού προγράμματος για το ποινικό δίκαιο, κρίσιμος υπήρξε κατά τον *Ambos* ο ρόλος του δικαστή, χωρίς τον οποίον ουδέποτε θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα (σ. 99-102). Ο δικαστής του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος ήταν κατά τους *Dahm* και *Schaffstein* υποχρεωμένος να ακολουθεί τον νόμο που εξέφραζε τη βούληση του ηγέτη, και αποστολή του ήταν να πραγματώνει σε κάθε συγκεκριμένη βιοτική περίπτωση τα αξιακά προτάγματα του εθνικοσοσιαλιστή νομοθέτη και της πολιτικής ηγεσίας (ευρισκόμενος τρόπον τινά στο ίδιο επίπεδο με αυτούς) υπό το φως της «λαϊκής νομικής σκέψης» και της «υγιούς λαϊκής αντίληψης».

Η επόμενη ενότητα του πέμπτου κεφαλαίου αφιερώνεται στην κεντρική για το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο διδασκαλία περί παράβασης καθήκοντος του *Schaffstein* (σ. 102-108). Η φιλελεύθερη διδασκαλία που αντλεί το άδικο από την παράβαση του θετικού δικαίου και την προσβολή του εννόμου αγαθού αντικαθίσταται από την παράβαση των καθηκόντων (ακόμη και των ηθικών) του ατόμου έναντι της «λαϊκής κοινότητας», αφού το άτομο είναι νοητό μόνο ως μέλος της κοινότητας. Έτσι κολάζεται ποινικά η μη εκπλήρωση αυτών των καθηκόντων, δηλαδή μια ηθικά αποδοκιμαζόμενη παράλειψη. Στο πλαίσιο αυτό, οι έννοιες «καθήκον» (*Pflicht*), «τιμή» (*Ehre*) (του μέλους της κοινότητας του λαού και του δικαίου), «πίστη» (*Treue*) (απέναντι στον ηγέτη, το λαό και το κράτος), προετοιμάζουν το έδαφος για τη ριζοσπαστική ηθικοποίηση του δικαίου. Αποκτούν έτσι ιδιαίτερη σημασία οι «ατιμωτικές» ποινές ως απάντηση στην προσβολή της «τιμής». Ο *Schaffstein* μετέφερε την κεντρική ιδέα της παραβάσεως της πίστεως και στον ιδιωτικό τομέα, όπου γινόταν λόγος για παραβάσεις, επαγγελματικών, υπαλληλικών, επιχειρηματικών, οικογενειακών και συζυγικών καθηκόντων. Ιδιαίτερη μνεία πραγματοποιεί ο *Ambos* στο αδίκημα της απιστίας, υποστηρίζοντας ότι η έμφαση στην αφηρημένη παράβαση του καθήκοντος επιμελούς διαχείρισεως της περιουσίας στη μέχρι σήμερα ισχύουσα διάταξη που θεσπίστηκε το 1933 ανάγεται στην εμπνευσμένη από την εθνικοσοσιαλιστική ιδέα περί πίστεως υπέρβαση της περιπτώσιολογίας της παλαιάς διατύπωσης της § 266 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα του 1871. Προσχωρεί δε ο συγγραφέας στην άποψη εκείνη κατά την οποία η νυν ισχύουσα διάταξη της § 266 StGB συνιστά «κληροδοσία» της εθνικοσοσιαλιστικής νομοθετικής παραγωγής στο ισχύον δίκαιο. Γενικότερα, στο εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, όπου κυριαρχούν οι έννοιες της πίστης και των καθηκόντων απέναντι στην λαϊκή κοινότητα,

η παράβαση των οποίων θεμελιώνει το ποινικό αδίκημα, η εξωτερικά εκδηλούμενη προσβολή του εννόμου αγαθού στερείται σημασίας, αφού κρίσιμη είναι μόνον η εσωτερική στάση, δηλαδή το φρόνημα όσον αφορά την τήρηση των καθηκόντων, με αποτέλεσμα το έγκλημα να μεταβάλλεται σε παράβαση καθήκοντος, διά της οποίας εκδηλώνεται η αποδοκιμαζόμενη από το ποινικό δίκαιο εσωτερική στάση του δράστη έναντι του καθήκοντος αυτού. Το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο κατόρθωσε έτσι να συμβιώσει και με την έννοια του εννόμου αγαθού, αφού ο ποινικός κολασμός στρεφόταν εντέλει κατά της εγκληματικής βούλησης. Ως εκ τούτου, μεταξύ των σχολών του Μαρβούργου και του Κιέλου (διδασκαλία περί παραβάσεως καθηκόντων vs. τελολογική φόρτιση της έννοιας του εννόμου αγαθού με τα εθνικοσοσιαλιστικά ιδεώδη) υπήρχε κατά τον *Ambos* μόνον μια κατ' επίφαση διαμάχη, όπως αναφέρθηκε.

Περαιτέρω, η διδασκαλία της υποκειμενικής παράβασης καθήκοντος υποκειμενικοποιούσε το άδικο και κατέλυε τη διάκρισή του από την ενοχή, καθιστώντας τη διάκριση αυτή περιττή, αφού αμφοτέρω, άδικο και ενοχή, συνίσταντο στην υποκειμενική παράβαση (μη εκπλήρωση) καθήκοντος έναντι της λαϊκής κοινότητας. Κρίσιμη για την πραγμάτωση του εγκλήματος ήταν κατά την εθνικοσοσιαλιστική ποινική διδασκαλία μόνον η βούληση (φρόνημα), αφού διά της παραβάσεως των καθηκόντων του δράστη εκδηλωνόταν η εχθρική βούλησή του απέναντι στον λαό. Η κατάλυση της διάκρισης μεταξύ όντος και δέοντος στην εθνικοσοσιαλιστική ποινική διδασκαλία οδηγούσε έτσι σε μια οντολογική γενική θεώρηση με βάση την πραγματικότητα της λαϊκής κοινότητας (το «λαϊκό όν») και στο ποινικό δίκαιο της βούλησης/φρονήματος του δράστη (σ. 109-116). Στο πλαίσιο αυτό, καταλύεται η λειτουργία εξειδίκευσης και οριοθέτησης που επιτελεί η ειδική (νομοτυπική) υπόσταση, αφού ο φόνος λ.χ. είναι εκ προοιμίου φόνος μόνον όταν καταλύει την κοινότητα, ήτοι η πράξη εξετάζεται πάντα υπό το πρίσμα της «σημασίας της για τη λαϊκή τάξη». Κοινή συνισταμένη των προσεγγίσεων των εκπροσώπων της Σχολής του Κιέλου ήταν επομένως η ανάδειξη του φρονήματος ως σημείου αναφοράς του ποινικού κολασμού και του φρονηματικού αδίκου ως θεωρητικού θεμελίου του ποινικού δικαίου. Με αυτή τη θεωρητική αφετηρία, κατέστη δυνατό να υποκειμενικοποιείται και να μετατίθεται χρονικά προς τα εμπρός ο ποινικός κολασμός των αντιφρονούντων, αντίστοιχα δε να περιορίζεται το πεδίο του ποινικού κολασμού για τους οπαδούς του εθνικοσοσιαλισμού που εμφορούνταν από το υγιές εθνικοσοσιαλιστικό φρόνημα (όταν λ.χ. αφαιρούσαν μια ζωή «ανάξια να ζει»). Η σύμμιξη αδίκου και ενοχής κατέληξε, τέλος, στη νομική κατασκευή της «νομοτυπικής υπόστασης της συνολικής απαξίας» (*Gesamtunwerttatbestand*) ή «εγκληματικού τύπου», η οποία περιέκλειε όλες τις θετικές προϋποθέσεις του ποινικού κολασμού που ανάγονται στο άδικο και στην ενοχή, καθώς και τους λόγους αποκλεισμού του ποινικού κολασμού (λόγους άρσης του αδίκου και της ενοχής), ως αρνητικές προϋποθέσεις του (σ. 116-118).

Το έκτο κεφάλαιο αφιερώνεται στον *Erik Wolf* και στην κανονιστική περί αυτουργών θεωρία

του (normative Täterlehre), με την οποία βρέθηκε εγγύς στη Σχολή του Κιέλου, μολονότι τυπικά δεν ανήκε σ' αυτή (σ. 119-129). Ο *Ambos* παραθέτει, αντίθετα απ' ό,τι ο *Zaffaroni*, μια ενδελεχή βιογραφία και ανάλυση του έργου του *Wolf*, εντοπίζοντας με ακρίβεια το χρονικό σημείο της στροφής του προς τον εθνικοσοσιαλισμό, αλλά και την εκ μέρους του παροχή επιστημονικής στήριξης στο καθεστώς μέχρι τέλους. Ο *Wolf* εντόπιζε την ουσία της ποινής στην «αξιολογική απόφαση της λαϊκής κοινότητας» όσον αφορά τον δράστη ως μέλος της, τη δε αποκλειστική αποστολή της στην προστασία της «λαϊκής κοινότητας». Η επιμέτρηση της ποινής εξαρτάται στο πλαίσιο αυτό από την «προστασία των λαϊκών βιοτικών όρων», και το ύψος της καθορίζεται από τον βαθμό της βλαπτικότητας της πράξης για τον λαό και το εχθρικό προς τον λαό φρόνημα του δράστη. Ο *Wolf* επικροτούσε την αυστηρότερη τιμώρηση του κατά συνήθεια δράστη και υποστήριζε τη φειδώ στους λόγους μείωσης της ποινής για να «μη διαταραχθεί το περί δικαίου αίσθημα του λαού», καθώς και την αντικατάσταση της τρίβαθμης από μια δίβαθμη δόμηση του εγκλήματος. Υποστήριζε, τέλος, την υπέρβαση της διαμάχης μεταξύ των Σχολών του Κιέλου και του Μαρβούργου μέσω μιας σύνθεσης των θέσεών τους.

Στο τελευταίο, έβδομο κεφάλαιο, με τίτλο «Εξαγωγή συμπερασμάτων» (σ. 130-143), ο *Ambos* εξετάζει, εν πρώτοις, κριτικά τη θέση του *Zaffaroni* για την «επιλεκτική εισδοχή του γερμανικού (εθνικοσοσιαλιστικής έμπνευσης) ποινικού δικαίου στη λατινική Αμερική», όπως την ονομάζει (σ. 130-131). Ο *Zaffaroni* προειδοποιεί για την τυφλή εισδοχή του γερμανικού ποινικού δικαίου και μέμφεται τον νεοκαντιανισμό για την απολιτική, αμιγώς επιστημονική αντίληψη της ποινικής δογματικής, η οποία κατέστησε δυνατή την εργαλειοποίησή της από τον εθνικοσοσιαλισμό. Ο *Ambos* παραπέμπει στην προηγηθείσα κατάρριψη της κριτικής του *Zaffaroni*, παραδέχεται ωστόσο ότι τα μεθοδικά εργαλεία του μπορούν να χρησιμεύσουν «τόσο για την εκτέλεση μιας γενοκτονίας όσο και για την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού κράτους δικαίου». Στο πλαίσιο αυτό, ασκεί δριμεία κριτική και καταρρίπτει την παρουσίαση του *Welzel*, από τον οπαδό του φιναλισμού *Zaffaroni*, ως εκείνου στον οποίον οφείλεται η υπέρβαση του «νεοκαντιανικού εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου» (*Überwinder des [neukantianischen] NS-Strafrechts*) διά της φιναλιστικής θεωρίας, επειδή, κατά τον *Ambos*, όλες οι θεωρίες περί εγκλήματος στο Τρίτο Ράιχ είχαν κατά βάση φιναλιστική αφετηρία, και ο *Welzel*, βάσει του περιεχομένου των γραπτών του και του εθνικοσοσιαλιστικού πλαισίου της δημοσίευσής τους, μάλλον έτεινε στην στήριξη του καθεστώτος και ανήκε σε εκείνους που «υπηρέτησαν ομορτυνιστικά» (sic) το καθεστώς (σ. 131-139). Ο *Ambos* προσάπτει στον *Zaffaroni* έναν φανατικό αντικαντιανισμό και στην εργασία του ότι δεν συνιστά εντέλει μια εκτενή και απροκατάληπτη κριτική εξέταση του εθνικοσοσιαλιστικού ποινικού δικαίου, αλλά μια συνέχεια «της αντιπαράθεσης μεταξύ αιτιοκρατίας και φιναλισμού με άλλα μέσα» (σ. 139). Τέλος, σε σχέση με τη διαπίστωση της συνέχειας της ποινικής σκέψης, επί της οποίας αναπτύχθηκε το εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, στο σύγχρονο λατινοαμερικανικό ποινικό δίκαιο, ο *Ambos* συμφωνεί

κατά βάση με τον *Zaffaroni* όσον αφορά τις επικίνδυνες μοραλιστικές και λαϊκίστικες τάσεις που εντοπίζονται εκεί και τονίζει την χρησιμότητα εργασιών όπως του *Zaffaroni*, οι οποίες αναδεικνύουν την ανάγκη άσκησης μιας λειτουργίας έλλογου περιορισμού της ποινικής εξουσίας από την λατινοαμερικανική ποινική επιστήμη.

Συνολικά, μπορεί να ειπωθεί ότι ο *Ambos* καταρρίπτει πράγματι πειστικά την κεντρική θέση του *Zaffaroni*, ότι το μεν εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο υπήρξε απόρροια της αξιολογικής προσέγγισης του νοτιοδυτικού γερμανικού νεοκαντιανισμού, επί της οποίας ερείδεται και το σύγχρονο οικοδόμημα της τελολογικής εννοιολόγησης και δόμησης του εγκλήματος, η δε θεωρία της πράξεως ως σκοπίμου δράσεως και η οντολογική θεωρητική προσέγγιση του *Welzel* το υπερκέρασε. Έτσι, ο *Ambos* παρέχει μια σπουδαία υπηρεσία στη σύγχρονη ποινική δογματική, αποκρούοντας το ηθικολογικό επιχείρημα της καταγωγής της ή, εν πάση περιπτώσει, της συγγενείας της με τις δογματικές ακρότητες διά των οποίων επιχειρήθηκε να παρασχεθεί επίφαση δογματικού ερείσματος στην απάνθρωπη ποινική καταστολή που ασκήθηκε από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, ήτοι στην πλέον χαρακτηριστική περίπτωση συστημικού αδίκου στην ιστορία της ανθρωπότητας. Επίσης, μας υπενθυμίζει ότι χρειάζεται περίσκεψη κάθε φορά που επιχειρηματολογούμε στο πλαίσιο της σύγχρονης ποινικής δογματικής μεταχειριζόμενοι έννοιες οι οποίες ανάγονται ευθέως στο εθνικοσοσιαλιστικό ποινικό δίκαιο, όπως το «κοινό περί δικαίου αίσθημα» ή η «εξωτερίκευση της εγκληματικής βούλησης ή πρόθεσης» (π.χ. ιδιοποίησης στο άρθρο 375 ΠΚ), ή απαιτούμε συρρίκνωση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή κατά την επιμέτρηση της ποινής, με την αύξηση των κατωτάτων ορίων των πλαισίων ποινής.

Σε ένα μόνο σημείο φαίνεται ο *Ambos* να παρασύρεται από τον ζήλο του να καταδείξει την ορθότητα των θέσεών του, εκτιθέμενος έτσι και ο ίδιος στην ουσία της κριτικής που ασκεί στον *Zaffaroni*. Η διάταξη περί απιστίας της § 266 StGB, μολονότι διατυπώθηκε το 1933 από τεχνοκράτες του γερμανικού υπουργείου δικαιοσύνης, πράγματι «κατά την τάση της ανταποκρινόταν απόλυτα στο πνεύμα της εποχής του εθνικοσοσιαλισμού», με αποτέλεσμα η ερμηνεία και εφαρμογή της στο πλαίσιο του σύγχρονου φιλελεύθερου-δημοκρατικού πνεύματος του γερμανικού συντάγματος να αποτελεί τη βασική πρόκληση για τον σημερινό εφαρμοστή της.⁶ Ωστόσο, η διάταξη βασιζόταν στον πυρήνα της σε σκέψεις που ανάγονταν στην εποχή της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης,⁷ ενώ η ιδέα της διαρρήξεως της πίστεως διά της δολίας παραβάσεως των καθηκόντων του έναντι του φορέα της προστατευόμενης περιουσίας από τον ταγμένο εις την προστασία της δράστη ανατρέχει ήδη στο ρωμαϊκό δίκαιο.⁸ Επομένως, η εθνικοσοσιαλι-

6. *Schünemann*, Leipziger Praxiskommentar Untreue – § 266 StGB, Überarbeitete und ergänzte Sonderausgabe, 2017, Rn. 5, 13.

7. *Schünemann*, ibidem, Rn. 13.

8. Στον Πανδέκτη (Dig. 26.7.55.1), παρατίθεται το εξής χωρίο από το έργο του Τρυφωνίνου: Sed tutores propter admissam administrationem non tam invito domino contrectare eam videntur quam perfide agere (Libro 14 disputationum): πρβλ. Draheim,

στική επιρροή στη διατύπωση της διάταξης υπήρξε μόνο μια διατάραξη στο ιστορικό συνεχές του εγκλήματος της απιστίας, όπου η παράβαση ενός καθήκοντος επιμελούς διαχείρισεως της περιουσίας αναγνωρίζεται διαχρονικά ως ουσιώδες συστατικό του αδικού της συμπεριφοράς του⁹ (όπως και παρ' ημίν συμβαίνει μετά την κλασική μελέτη του *N. Ανδρουλάκη* εν έτει 1975¹⁰). Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός της διάταξης ως «κληροδοσίας» της εθνικοσοσιαλιστικής νομοθετικής παραγωγής στο ισχύον δίκαιο είναι μάλλον υπερβολικός, αφού η αρνητική φόρτιση της έννοιας της παραβάσεως του καθήκοντος επιμελείας της περιουσίας στο πλαίσιο της εθνικοσοσιαλιστικής κυριαρχίας εξέλειψε μαζί με αυτή. Στο φιλελεύθερο δημοκρατικό κράτος δικαίου, είναι πλέον δυνατή η ερμηνευτική φόρτιση της έννοιας με δικαιοκρατικό περιεχόμενο, ώστε να επιτυγχάνεται ο περιορισμός του ποινικού κολασμού μόνο σε εκείνους που διατηρούν μια εγγυητική θέση έναντι της προστατευόμενης περιουσίας και υπόκεινται ως εκ τούτου σε κάποιους «κανόνες» που άγουν σε ασφαλή και αποτελεσματική διεξαγωγή κάθε οικονομικού εγχειρήματος με τα αλλότρια περιουσιακά στοιχεία που τους είναι εμπιστευμένα.¹¹

Untreue und Unterschlagung, 1901, σ. 3.

9. Παρά τα περί του αντιθέτου θυλούμενα, η θεωρία της καταχρήσεως αντιπροσωπευτικής εξουσίας διαθέσεως ουδέποτε επικράτησε στην αμιγή μορφή της, όπως υποστηρίχθηκε από τον Binding, Lehrbuch des Gemeinen Deutschen Strafrechts – Besonderer Teil, Bd. 1, 2. Aufl. 1902, σ. 397 κ.επ., αλλά μόνον νοθευμένη με το βασικό συστατικό του αντιπάλου δέους (θεωρία της διαρρήξεως της πίστεως), το καθήκον επιμελούς διαχείρισεως της περιουσίας (Vermögensbetreuungspflicht), όπως συμβαίνει και παρ' ημίν (η παράβαση των κανόνων επιμελούς διαχείρισεως μνημονεύεται πλέον και ρητά στο άρθρο 390 ΠΚ 2019). Ήδη κατά τον περίφημο τύπο του *Grünhut* (Der strafrechtliche Schutz wirtschaftlicher Interessen, εις: Die Reichsgerichtspraxis im deutschen Rechtsleben, Bd. 5, Strafrecht und Strafprozeß, 1929, σ. 125), ο οποίος ανήκε σ' εκείνους που εκδιώχθηκαν από το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς: «Απιστία είναι η υπέρβασις του εννόμως επιτρεπτού (rechtliches Dürfen) εν τω πλαισίου του εννόμως δύνασθαι (rechtliches Können)». Συνεπώς, η θεωρία της καταχρήσεως προϋποθέτει παράβαση υποχρεώσεων του δράστη που απορρέουν από την εσωτερική έννομη σχέση κατά τη δικαιοπρακτική προς έτερον δράση του. Μέχρι το 1972, κρατούσα ήταν στη Γερμανία η δυαδική αντίληψη, κατά την οποία η διάταξη έχει «δίδυμη δομή» και προβλέπει δύο ετερογενείς ως προς τη θεωρητική τους προέλευση ειδικές υποστάσεις, χωρίς να επικαλύπτεται το πεδίο εφαρμογής τους, αφού η ύπαρξη καθήκοντος επιμελείας της περιουσίας προς αλλότριο συμφέρον θεωρείτο προϋπόθεση μόνο για την πλήρωση της ειδικής υποστάσεως της διαρρήξεως της πίστεως, ενώ για την ειδική υπόσταση της καταχρήσεως αντιπροσωπευτικής εξουσίας διαθέσεως αρκούσε και μια καταπιστευματική διαχείριση προς ίδιον συμφέρον (η λεγόμενη παλαιότερη δυαδική θεωρία). Εφεξής επικράτησε όμως η μονιστική θεωρία (διατυπώθηκε ιδίως από τον *Hübner*, στην 9^η έκδοση της Ερμηνείας της Λειψίας), αφού έγινε δεκτό από το γερμανικό Ακυρωτικό ότι απαιτείται ως κοινή προϋπόθεση για την πλήρωση αμφοτέρων των ειδικών υποστάσεων η ύπαρξη έννομης σχέσης μεταξύ δράστη και παθόντος, από την οποία απορρέει καθήκον επιμελείας της περιουσίας (αποκλειστικά) προς αλλότριο συμφέρον. Σήμερα, η μονιστική αντίληψη υποστηρίζεται στη στενή εκδοχή της («αυστηρή» μονιστική θεωρία), κατά την οποία η συσταλτική ερμηνεία όσον αφορά το υποκείμενο της ειδικής υποστάσεως της διαρρήξεως της πίστεως, που περιορίζει την αντικειμενική υπόσταση της απιστίας μόνο σε έννομες σχέσεις ανάθεσης διαχείρισης υποθέσεων, όπου ο διαχειριστής διαθέτει αυτοτέλεια και ελευθερία κινήσεων, αφορά και την ειδική υπόσταση της καταχρήσεως: επομένως, η κατάχρηση της αντιπροσωπευτικής εξουσίας διαθέσεως δεν είναι τίποτε άλλο από μια ειδική περίπτωση διαρρήξεως της πίστεως, και η ειδική υπόσταση της καταχρήσεως προβλέπει απλώς μια «σφυρηλατημένη υποπερίπτωση» της ειδικής υπόστασης της διαρρήξεως της πίστεως. Για όλα τα ανωτ., βλ. αντί πολλών *Schünemann*, ibidem, Rn. 18, 21 επ.: επίσης, *H. Αναγνωστόπουλο*, Ζητήματα Απιστίας, 2003, σ. 22 κ.επ.

10. ΠοινΧρον 1975, 161 επ.

11. Πρβλ. BVerfG NJW 2009, 2370 και ιδίως BVerfG NSTZ 2010, 626 (= BVerfGE 126, 170). Επίσης *Ανδρουλάκη*, ό.π., passim.

Εν κατακλείδι, όποιος έχει έρθει σε επαφή με τη γερμανική ποινική δογματική αισθάνεται πράγματι ένα «σφίξιμο στο στομάχι» όσο ο *Ambos* αναδεικνύει με χειρουργική ακρίβεια μέσα από τα πρωτότυπα κείμενα το ελλιπές ακαδημαϊκό ανάστημα κάποιων εκ των κολοσσών της, οι οποίοι παρέδωσαν το «νυστέρι» του ποινικού δικαίου που τους εμπιστεύθηκε η ακαδημαϊκή κοινότητα εις χείρας του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος. Πλην όμως, η ολοκλήρωση της ανάγνωσης του βιβλίου επιφέρει το τελικό ζητούμενο κάθε τραγωδίας (κατά την αρχαιοελληνική του όρου έννοια): *δι' έλεου και φόβου περαίνουσα τήν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν*.